MONTESQUIEU

KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE

HiperLink

MONTESQUIEU

KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE

HiperLink

KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE

Charles Louis de Secondat
Baron de MONTESQUIEU

Özgün Adı: De L'Esprit des Lois

Çeviren: Fehmi Baldaş
Yayına Hazırlayan: Doğan Selçuk Öztürk
Sayfa Düzeni: Adem Şenel
Kapak Tasarım: Yunus Karaaslan
Baskı-Cilt: Ada Ofset (Tel: 0212 567 12 42)

ISBN: 975-7670-41-3

Bu eserin yayın hakları Seç Yayın Dağıtım'a ait olup,
dağıtım ve satış hakları Hiperlink'e aittir.

Hiperlink Yayınları
Mumhane Cad. Murakıp Sok. Avcı İş Merkezi
No: 13 Kat: 2-3 Karaköy/İstanbul
Tel: 0212 293 07 05-06 Faks: 0212 293 56 58
www.hiperlink.com.tr / info@hiperlink.com.tr

MONTESQUIEU

KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE

(De L'Esprit des Lois)

Çeviren: Fehmi Baldaş

HiperLink

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ 21
OKUYUCUYA BİRKAÇ SÖZ 37
ÖNSÖZ 39

BİRİNCİ BÖLÜM
BİRİNCİ KİTAP
Genel olarak kanunlar üzerine
Konu I: Kanunların çeşitli varlıklarla olan ilgileri üzerine 43
Konu II: Tabiat kanunları üzerine 45
Konu III: Müspet kanunlar üzerine 46

İKİNCİ KİTAP
Doğrudan doğruya hükümetin niteliğinden gelen kanunlar üzerine
Konu I: Üç çeşit hükümetin niteliği üzerine 49
Konu II: Cumhuriyet hükümeti ve demokrasiyle ilgili kanunlar üzerine 49
Konu III: Soylular hükümetinin niteliğiyle ilgili kanunlar üzerine 53
Konu IV: Saltanat hükümetinin niteliğiyle ilgili kanunlar üzerine 55
Konu V: İstibdat yönetiminin niteliğiyle ilgili kanunlar üzerine 57

ÜÇÜNCÜ KİTAP
Üç hükümet şeklinin ilkeleri üzerine
Konu I: Hükümetin niteliğiyle ilkesi arasındaki fark 59
Konu II : Çeşitli hükümetlerin ilkesi üzerine 59
Konu III: Demokrasinin ilkesi üzerine 59
Konu IV: Soylular hükümetinin ilkesi üzerine 61
Konu V: Faziletin, saltanat hükümetinin ilkesi olmadığı üzerine 62
Konu VI: Saltanat hükümeti fazilet yokluğunu ne ile giderir 63
Konu VII: Saltanat hükümetinin ilkesi üzerine 64
Konu VIII: Onurun istibdat devletlerinin ilkesi olmadığı üzerine 64
Konu IX: İstibdat hükümetinin ilkesi üzerine 65
Konu X: Ilımlı hükümetlerdeki boyun eğme ile zorba hükümetlerdeki boyun eğme arasındaki fark 66
Konu XI: Bütün bunlar üzerine düşünceler 67

DÖRDÜNCÜ KİTAP
Eğitim kanunlarının hükümetin ilkelerine bağlı olması üzerine
Konu I: Eğitim kanunları üzerine 68
Konu II: Saltanat hükümetlerindeki eğitim üzerine 68
Konu III: İstibdat hükümetindeki eğitim üzerine 71
Konu IV: Eğitimin eskilerdeki sonuçlarıyla bizdeki sonuçları arasında fark 71
Konu V: Cumhuriyet hükümetindeki eğitim üzerine 72
Konu VI: Yunanlıların bazı kurulları üzerine 72

Konu VII: Bu özel kurullar hangi hallerde iyi olabilirler 74
Konu VIII: Ahlak ve gelenek konusunda eskilerde görülen bir çelişkinin açıklanması 75

BEŞİNCİ KİTAP

Kanun koyucunun çıkardığı kanunların hükümetin ilkelerine uygun düşmesi gerektiği üzerine

Konu I: Bu kitaptaki temel düşünce 77
Konu II: Siyasi devlette fazilet nedir 77
Konu III: Demokraside cumhuriyet sevgisi nedir 78
Konu IV: Eşitlik sevgisiyle azla yetinme sevgisi nasıl aşılanır 78
Konu V: Kanunlar demokraside eşitliği nasıl yerleştirirler 79
Konu VI: Demokraside kanunlar azla yetinmeyi nasıl devam ettirmeli 81
Konu VII: Demokrasi ilkesini geliştirecek başka imkânlar 82
Konu VIII: Soylular hükümetinde kanunlar bu yönetim şeklinin ilkesiyle ne dereceye kadar ilgili olmalı 85
Konu IX: Saltanat hükümetinde kanunlar saltanat ilkelerine nasıl bağlıdırlar 88
Konu X: Saltanat hükümetinde yürütme çabukluğu üzerine 89
Konu XI: Saltanat hükümetinin mükemmelliği üzerine 89
Konu XII: Aynı konunun devamı 91
Konu XIII: İstibdat fikri 91
Konu XIV: Kanunların istibdat hükümetinin ilkesine uygunluğu üzerine 91
Konu XV: Aynı konunun devamı 95
Konu XVI: Egemenliğin başkasına emanet edilmesi üzerine 96
Konu XVII: Armağanlar üzerine 97
Konu XVIII: Hükümdarın verdiği ödüller üzerine 98
Konu XIX: Üç çeşit hükümetteki ilkelerin yeni sonuçları 99

ALTINCI KİTAP

Medeni kanunlarla ceza kanunlarının sadeliği ile ilgili olarak çeşitli hükümet şekillerindeki ilkelerin sonuçları, yargılama şekilleri ve cezaların tayini

Konu I: Çeşitli hükümetlerde medeni kanunların sadeliği üzerine 102
Konu II: Çeşitli hükümetlerde ceza kanunlarının sadeliği üzerine 104
Konu III: Hangi hükümetlerde ve ne gibi durumlarda vatandaşları kesin bir kanun metnine göre yargılamak gerekir 105
Konu IV: Yargılama usulleri üzerine 105
Konu V: Hangi çeşit hükümette hükümdar hâkimlik yapabilir 106
Konu VI: Saltanat hükümetinde bakanlara yargılama yetkisi verilmemeli 108
Konu VII : Tek hâkim üzerine 109
Konu VIII: Çeşitli hükümetlerdeki suçlamalar üzerine 109
Konu IX: Çeşitli hükümetlerde cezaların ağırlığı üzerine 110
Konu X: Eski Fransız kanunları üzerine 111
Konu XI: Bir millet faziletli ise ceza hafif olmalı 111
Konu XII: Cezaların etkisi 112
Konu XIII: Japon kanunlarının yetkisizliği 113
Konu XIV: Roma senatosunun ruhu üzerine 115
Konu XV: Ceza konusunda Roma kanunları üzerine 115

Konu XVI: Ceza ile suç arasındaki tam orantı üzerine 117
Konu XVII: Suçlulara edilen işkence üzerine 118
Konu XVIII: Para cezalarıyla beden cezaları üzerine 118
Konu XIX: Misilleme üzerine 119
Konu XX: Çocukların yerine babaların cezalandırılması üzerine 119
Konu XXI : Hükümdarın bağışlama yetkisi üzerine 119

YEDİNCİ KİTAP

İsrafı önleyen kanunlardan başka, lüksle ve kadınların durumuyla ilgili olarak üç hükümetteki çeşitli ilkelerin sonuçları üzerine

Konu I: Lüks üzerine 121
Konu II: Demokraside israfı önleyen kanunlar üzerine 122
Konu III: Soylular yönetiminde savurganlığı önleyen kanunlar üzerine 123
Konu IV: Saltanat hükümetlerinde savurganlığı önleyen kanunlar üzerine 123
Konu V: Savurganlığı önleyen kanunlar hangi hallerde saltanat hükümetine yararlı olur 124
Konu VI: Çin'deki lüks üzerine 125
Konu VII : Çin'deki lüksün korkunç sonucu 126
Konu VIII: Halkın namusu üzerine 127
Konu IX: Çeşitli hükümet şekillerinde kadınların durumu üzerine 127
Konu X: Romalılarda aile mahkemesi üzerine 128
Konu XI: Nasıl oldu da Roma'da hükümetle beraber kurullar da değişti 129
Konu XII: Romalılarda kadınların vasilik altında bulundurulması üzerine 129
Konu XIII: Kadınların ahlaksızlığına karşı imparatorların koydukları cezalar üzerine 130
Konu XIV: Romalılarda savurganlığı önleyen kanunlar 131
Konu XV: Çeşitli devletlerde evlenmenin yararlarıyla kadınların getirdikleri drahoma üzerine 131
Konu XVI: Samnite'lerin güzel bir geleneği 132
Konu XVII: Kadınların yönetimi üzerine 132

SEKİZİNCİ KİTAP

Üç hükümet şeklinde ilkelerin bozulması üzerine

Konu I: Bu kitaptaki genel düşünce 134
Konu II: Demokrasi ilkesinin bozulması üzerine 134
Konu III: Aşırı eşitlik anlayışı üzerine 136
Konu IV: Halkın bozulmasının özel nedeni 136
Konu V: Soyluların yönetiminde ilkenin bozulması üzerine 136
Konu VI: Saltanat hükümetinde ilkenin bozulması üzerine 137
Konu VII: Aynı konunun devamı 138
Konu VIII: Saltanat hükümeti ilkesinin bozulmasından doğacak tehlikeler üzerine 139
Konu IX: Soylular sınıfı ne dereceye kadar tahtı savunmak zorundadırlar 139
Konu X: İstibdat yönetimi ilkesinin bozulması üzerine 140
Konu XI: İlkelerin iyiliğinin ve bozulmasının doğal sonuçları 140
Konu XII: Aynı konunun devamı 141
Konu XIII: Faziletli bir millette ant içmenin önemi 142
Konu XIV: Devletin yapısındaki küçük bir değişiklik nasıl olur da ilkelerin yıkılmasına sebep olur 142
Konu XV: Üç ilkenin devamını sağlamak için son derece etkili çareler 143

Konu XVI: Cumhuriyetin başlıca nitelikleri 143
Konu XVII: Saltanat yönetiminin başlıca nitelikleri 144
Konu XVIII: İspanya saltanat yönetiminin özel bir durumu vardı 145
Konu XIX : İstibdat yönetiminin başlıca nitelikleri 145
Konu XX: Önceki konulardan çıkartılacak sonuç 145
Konu XXI: Çin imparatorluğu üzerine 146

İKİNCİ BÖLÜM

DOKUZUNCU KİTAP

Savunma gücüyle ilgili kanunlar üzerine

Konu I: Cumhuriyetler güvenliklerini nasıl sağlarlar 148
Konu II: Federatif devlet aynı nitelikteki devletlerden, özellikle cumhuriyetçi devletlerden kurulu olmalıdır 149
Konu III: Federatif cumhuriyette aranan başka koşullar 150
Konu IV: İstibdat devletleri güvenliklerini nasıl sağlarlar 150
Konu V: Saltanat devletleri güvenliklerini nasıl sağlarlar 151
Konu VI: Devletlerin genel olarak savunma güçleri üzerine 151
Konu VII : Düşünceler 152
Konu VIII: Bir devletin savunma gücünün saldırı gücünden az olduğu durum 153
Konu IX: Devletlerin nispi kuvveti üzerine 153
Konu X: Komşu devletlerin zayıflığı üzerine 153

ONUNCU KİTAP

Saldırgan güçle ilgili kanunlar üzerine

Konu I: Saldırgan güç üzerine 154
Konu II: Savaş üzerine 154
Konu III: İstila hakkı üzerine 155
Konu IV: İstilaya uğrayan milletin sağladığı bazı yararlar üzerine 156
Konu V: Siraküza kralı Gélon 157
Konu VI: İstila eden bir cumhuriyet üzerine 158
Konu VII: Aynı konunun devamı 159
Konu VIII: Aynı konunun devamı 159
Konu IX: Çevresindeki ülkeleri istila eden bir saltanat devleti üzerine 159
Konu X: Başka bir saltanat devletini istila eden bir saltanat devleti üzerine 160
Konu XI: İstilaya uğrayan devletin ahlak ve gelenekleri üzerine 160
Konu XII: Cyrus'un bir kanunu üzerine 161
Konu XIII: XII Charles 161
Konu XIV: İskender 163
Konu XV: İstila edilen ülkeleri elde tutmak için yeni çareler 165
Konu XVI: İstila eden istibdat devleti üzerine 166
Konu XVII: Aynı konunun devamı 166

ON BİRİNCİ KİTAP

Anayasayla ilgili olarak siyasi hürriyeti meydana getiren kanunlar üzerine

Konu I: Genel düşünce 168
Konu II: Hürriyet kelimesine verilen çeşitli anlamlar 168

Konu III: Hürriyet nedir 169
Konu IV: Aynı konunun devamı 169
Konu V: Çeşitli devletlerin amacı üzerine 169
Konu VI: İngiliz anayasası üzerine 170
Konu VII: Bildiğimiz saltanat hükümetleri üzerine 179
Konu VIII: Eskilerin, saltanat yönetimi üzerine neden açık bir görüşleri yoktu 179
Konu IX: Aristo'nun görüşü 180
Konu X: Öteki politikacıların görüş tarzı 181
Konu XI: Yunanlıların kahramanlık çağlarındaki kralları üzerine 181
Konu XII: Roma krallarının yönetimiyle ve üç yetkinin bu ülkede
ne şekilde bölündüğü üzerine düşünceler 182
Konu XIII: Krallar kovulduktan sonra Roma'nın durumu üzerine genel düşünceler 183
Konu XIV: Krallar kovulduktan sonra üç yetki nasıl bölündü 184
Konu XV: Nasıl oldu da cumhuriyetin en parlak çağında Roma birdenbire hürriyetini yitirdi ... 186
Konu XVI: Roma Cumhuriyetinde yasama yetkisi üzerine 187
Konu XVII: Aynı cumhuriyette yürütme yetkisi üzerine 187
Konu XVIII: Roma hükümetinde yargı yetkisi üzerine 188
Konu XIX: Roma eyaletlerinin yönetimi üzerine 193
Konu XX: Bu kitabın amacı 194

ON İKİNCİ KİTAP

Vatandaşla ilgili olarak siyasi hürriyeti meydana getiren kanunlar

Konu I: Bu kitaptaki genel düşünce 195
Konu II: Vatandaşın hürriyeti üzerine 195
Konu III: Aynı konunun sonu 196
Konu IV: Hürriyet, cezaların niteliğiyle ve orantısıyla gelişir 196
Konu V: Özel bir ılımlılık ve titizlik gerektiren suçlandırmalar üzerine 198
Konu VI: Doğaya aykırı suçlar üzerine 200
Konu VII: Hükümdara ihanet suçu üzerine 201
Konu VIII: Hükümdara ihanet ve kutsal şeylere tecavüz suçu derken burada
suç kelimesinin yanlış ve kötü bir şekilde uygulanması üzerine 201
Konu IX: Aynı konunun devamı 202
Konu X: Aynı konunun devamı 203
Konu XI: Düşünceler üzerine 203
Konu XII: Gevezelik üzerine 204
Konu XIII: Yazılar üzerine 205
Konu XIV: Suçların cezalandırılmasında ahlaka aykırı davranışlar 205
Konu XV: Efendisini suçlandırabilmek için kölenin hürriyetine kavuşturulması üzerine 206
Konu XVI: Hükümdara ihanet suçunda iftira 206
Konu XVII: Hükümdara karşı komploların açığa vurulması üzerine 206
Konu XVIII: Cumhuriyetlerde, devlete ihanet suçunu aşırı derecede
cezalandırmanın tehlikeli olacağına dair 207
Konu XIX: Cumhuriyette vatandaşlar hürriyetlerinden nasıl yoksun edilirler 208
Konu XX: Cumhuriyette vatandaşın hürriyetini sağlayacak kanunlar üzerine 209
Konu XXI: Cumhuriyette borçlulara karşı uygulanan kanunların ağırlığı üzerine 209
Konu XXII: Saltanat yönetiminde hürriyeti tehlikeye düşüren şeyler üzerine 210

Konu XXIII: Saltanat yönetimindeki hafiye üzerine 211
Konu XXIV: İmzasız mektuplar üzerine 211
Konu XXV: Saltanat hükümetindeki yönetim biçimi üzerine 212
Konu XXVI: Saltanat hükümetlerinde hükümdar,
yanına rahat rahat çıkılabilecek bir insan olmalı 212
Konu XXVII: Hükümdarın ahlakı üzerine 213
Konu XXVIII: Hükümdarın milletine karşı göstermek zorunda olduğu saygı üzerine 213
Konu XXIX: İstibdat idaresinde az da olsa bir hürriyet havası
estirecek nitelikteki medeni kanunlar üzerine 214
Konu XXX: Aynı konunun devamı 215

ON ÜÇÜNCÜ KİTAP

Vergilerin toplanması ile devlet gelirinin çokluğunun hürriyetle olan ilgisi üzerine

Konu I: Devletin geliri üzerine 216
Konu II: Vergilerin çokluğunun aslında iyi olduğunu
söylemek kötü bir yargıda bulunmak demektir 216
Konu III: Milletin bir bölümünün, toprağa bağlı köle olduğu ülkelerdeki vergiler üzerine 217
Konu IV: Böyle bir durumda olan cumhuriyet idaresi üzerine 217
Konu V: Böyle bir durumda olan saltanat yönetimi üzerine 218
Konu VI: Böyle bir durumda olan istibdat yönetimi üzerine 218
Konu VII: Toprağa bağlı kölelerin bulunmadığı ülkelerdeki vergiler üzerine 218
Konu VIII: Milletin bu konudaki sanısı nasıl beslenir 220
Konu IX: Kötü bir vergi çeşidi üzerine 220
Konu X: Vergilerin ağırlığı hükümetlerin niteliğine bağlıdır 221
Konu XI: Vergi cezaları üzerine 221
Konu XII: Vergi ağırlığının hürriyetle olan ilgisi 222
Konu XIII: Hangi hükümetlerde vergileri artırmak imkânı vardır 223
Konu XIV: Vergilerin niteliği hükümetin şekliyle ilgilidir 223
Konu XV: Hürriyetin kötüye kullanılması üzerine 224
Konu XVI: Müslümanların istilaları üzerine 224
Konu XVII: Silahlı kuvvetlerin artırılması üzerine 225
Konu XVIII : Vergi bağışıklığı üzerine 225
Konu XIX: Şu iki usulden hangisi hükümdarla milletin daha çok çıkarınadır:
Vergilerin toplayıcılar tarafından mı, yoksa doğrudan doğruya
devlet memurları tarafından alınması mı? 226
Konu XX: Vergi toplayıcılar üzerine 227

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ON DÖRDÜNCÜ KİTAP

Kanunların iklimin niteliğiyle olan ilgisi üzerine

Konu I: Genel düşünce 228
Konu II: Çeşitli iklimlerde insanlar ne dereceye kadar birbirlerinden farklıdırlar 228
Konu III: Güneyde oturan bazı insan topluluklarının karakterleri arasındaki çelişme 231
Konu IV: Doğu ülkelerinde dinin, ahlakın, davranış ve kanunların değişmezliğinin nedeni 231
Konu V: Kötü kanun koyucular, iklimin verdiği kusurları geliştirenlerdir,
iyileri ise bunlara karşı koyanlardır 232

Konu VI: Sıcak ülkelerde tarım işleri üzerine....232
Konu VII: Keşişlik üzerine....233
Konu VIII: Çin'de iyi bir gelenek....233
Konu IX : Endüstriyi teşvik etme çareleri....234
Konu X: Milletlerin azla yetinmeleriyle ilgili kanunlar üzerine....234
Konu XI: İklim hastalıklarıyla ilgili kanunlar üzerine....235
Konu XII: Kendi kendilerini öldürenlere karşı çıkarılmış kanunlar üzerine....236
Konu XIII: İngiltere ikliminin meydana getirdiği sonuçlar....237
Konu XIV: İklimin başka sonuçları....238
Konu XV: İklimlere göre kanunların millete olan çeşitli güveni üzerine....239

ON BEŞİNCİ KİTAP

Medeni kölelik kanunlarının iklimin niteliğiyle nasıl bir ilgisi olabilir

Konu I: Medeni kölelik üzerine....240
Konu II: Romalı hukukçulara göre kölelik hukukunun başlangıcı....240
Konu III: Kölelik hukukunun bir başka kökü....242
Konu IV: Kölelik hukukunun bir başka kökü daha....242
Konu V: Zencilerin köleliği üzerine....243
Konu VI: Kölelik hukukunun gerçek kökü....243
Konu VII: Kölelik hukukunun bir başka kökü daha....244
Konu VIII: Bizde köleliğin gereksizliği....245
Konu IX: Genel olarak medeni hürriyetin yerleşmiş olduğu ülkeler üzerine....245
Konu X: Köleliğin çeşitleri....246
Konu XI: Kölelik konusunda kanunlara düşen ödev....246
Konu XII: Köleliğin kötüye kullanılması....247
Konu XIII: Köle sayısının çokluğundan doğacak tehlike....247
Konu XIV: Silahlandırılmış köleler üzerine....248
Konu XV: Aynı konunun devamı....248
Konu XVI: Ilımlı yönetimlerde alınması gerekli önlemler....249
Konu XVII: Efendiyle köle arasında kurulması gereken düzen....250
Konu XVIII: Kölelerin hürriyetlerine kavuşturulmaları üzerine....251
Konu XIX: Hürriyetlerine kavuşmuş kölelerle iğdişler üzerine....253

ON ALTINCI KİTAP

**Aileye bağlı kölelik üzerine çıkarılmış kanunlar,
iklimin niteliğiyle ne dereceye kadar ilgilidir**

Konu I: Aileye bağlı kölelik üzerine....254
Konu II: Güney ülkelerinde erkekle kadın arasında doğal bir eşitsizlik vardır....254
Konu III: Çok kadınla evlilik kadınların bakımına bağlı bir şeydir....255
Konu IV: Çok kadınla evlilik ve bunun çeşitli koşulları üzerine....255
Konu V: Malabar'da yürürlükte olan bir kanunun nedeni....256
Konu VI: Çok eşlilik kurumunun kendisi üzerine....256
Konu VII: Çok kadınla evlilik halinde kadınlara karşı davranıştaki eşitlik üzerine....257
Konu VIII: Harem ve selamlık konusu üzerine....258
Konu IX: Aile yönetimiyle siyasi yönetim arasındaki bağ....258
Konu X: Doğu ahlakının ilkesi....259

Konu XI: Çok kadınla evlenme kurumunun dışında kalan aile köleliği üzerine 260
Konu XII : Doğuştan var olan ar ve namus üzerine 260
Konu XIII: Kıskançlık üzerine 261
Konu XIV: Doğuda ev yönetimi 261
Konu XV: Boşanma ile boş düşürme üzerine 262
Konu XVI: Romalılarda boş düşürme ile boşanma üzerine 263

ON YEDİNCİ KİTAP

Siyasi kölelik kanunlarının iklimin niteliğiyle nasıl bir ilgisi vardır

Konu I: Siyasi kölelik üzerine 265
Konu II: Cesaret bakımından milletler arasındaki ayrıntılar 265
Konu III: Asya iklimi üzerine 265
Konu IV: Bunun sonucu 267
Konu V: Kuzey Asya'da yaşayanlarla Kuzey Avrupa'da yaşayanların istilalarının sonuçları bir değildi 268
Konu VI: Asya'nın köleliğiyle Avrupa'nın hürriyetinin fiziksel yeni nedeni 269
Konu VII: Afrika ile Amerika üzerine 270
Konu VIII: İmparatorluğun hükümet merkezi üzerine 270

ON SEKİZİNCİ KİTAP

Kanunların arazinin bünyesiyle olan ilgisi üzerine

Konu I: Arazinin yapısı kanunları nasıl etkiler 271
Konu II: Aynı konunun devamı 271
Konu III: En çok işlenen ülkeler hangi ülkelerdir 272
Konu IV: Ülkenin verimliliğiyle verimsizliğinin yeni sonuçları 273
Konu V: Adalılar 273
Konu VI: İnsan zekâsının meydana getirdiği ülkeler üzerine 273
Konu VII: İnsan eserleri üzerine 274
Konu VIII: Kanunların genel olarak bağlı bulunduğu şeyler 274
Konu IX: Amerika toprağı üzerine 274
Konu X: Geçim imkânlarını sağlama tarzıyla ilgili olarak insan sayısı üzerine 275
Konu XI: Vahşilerle barbarlar üzerine 275
Konu XII: Toprağı işlemeyen milletlerdeki devletler hukuku üzerine 276
Konu XIII: Toprağı işlemeyen milletlerdeki medeni kanunlar üzerine 276
Konu XIV: Toprağı işlemeyen milletlerin siyasi durumları üzerine 277
Konu XV: Para kullanmasını bilen insan toplulukları üzerine 277
Konu XVI: Para kullanmasını bilmeyen insan topluluklarındaki medeni kanunlar üzerine 277
Konu XVII: Para kullanılmayan insan topluluklarındaki siyasi kanunlar üzerine 278
Konu XVIII: Boş inançların gücü 278
Konu XIX: Arapların hürriyeti, Tatarların köleliği üzerine 278
Konu XX: Tatarlarda devletler hukuku üzerine 279
Konu XXI: Tatarlarda medeni kanun 280
Konu XXII: Cermenlerin medeni kanunlarından biri üzerine 280
Konu XXIII: Frank krallarının uzun saçları üzerine 284
Konu XXIV: Frank krallarının evlenmeleri üzerine 284
Konu XXV: Childéric 284

Konu XXVI: Frank kurallarının erginliği üzerine....285
Konu XXVII: Aynı konunun devamı....286
Konu XXVIII: Cermenlerde evlat edinme üzerine....286
Konu XXIX: Frank krallarının kanlı hareketleri....287
Konu XXX: Franklarda millet kurultayları üzerine....287
Konu XXXI: İlk kuşakta keşişlerin nüfuzu....288

ON DOKUZUNCU KİTAP

Bir milletin genel ruh durumunu, ahlakını ve davranışlarını meydana getiren ilkelerle ilgisi bakımından kanunlar üzerine

Konu I: Bu kitabın konusu üzerine....289
Konu II: En iyi kanunlar için bile kafaların iyice hazırlanmış olmasının gerekliliği üzerine....289
Konu III: Tiranlık üzerine....290
Konu IV: Genel alanda kafa düzeni nedir....290
Konu V: Bir milletin kafasını değiştirmekte ne dereceye kadar titizlik göstermeli....291
Konu VI: Her şeyi düzeltmenin doğru olmayacağı üzerine....291
Konu VII: Atinalılarla Lakedemonyalılar üzerine....292
Konu VIII: Toplum hayatına olan eğilimin sonuçları....292
Konu IX: Milletlerin büyüklükleriyle kendilerini beğenmişlikleri üzerine....292
Konu X: İspanyollarla Çinlilerin karakterleri üzerine....293
Konu XI: Düşünce....294
Konu XII: Zorba devlette davranışlarla gelenekler üzerine....294
Konu XIII: Çinlilerin davranışları üzerine....295
Konu XIV: Bir milletin gelenekleriyle davranış tarzlarını değiştirmek için doğal çareler nelerdir....295
Konu XV: Aile yönetiminin siyasi yönetim üzerine etkisi....296
Konu XVI: Nasıl oldu da bazı kanun koyucular, insanları yöneten ilkeleri birbirine karıştırdılar....296
Konu XVII: Yalnız Çin hükümetinde görülen özel bir meziyet....297
Konu XVIII: Önceki konudan çıkartılacak sonuç....298
Konu XIX: Nasıl olmuş da Çin'de dinler, kanunlar, gelenekler ve davranış tarzları birleşebilmiş....299
Konu XX: Çinliler üzerine bir paradoksun açıklanması....300
Konu XXI: Kanunlar geleneklerle, davranış tarzlarıyla nasıl ilgili olmalı....300
Konu XXII: Aynı konunun devamı....301
Konu XXIII: Kanunlar geleneklere nasıl uymalı....301
Konu XXIV: Aynı konunun devamı....301
Konu XXV: Aynı konunun devamı....302
Konu XXVI: Aynı konunun devamı....302
Konu XXVII: Bir milletin geleneklerinin, davranış tarzının ve karakterinin oluşunda kanunların nasıl bir etkisi olabilir....303

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YİRMİNCİ KİTAP

Yapısı ve özellikleri bakımından ticaretin kanunlarla olan ilgisi üzerine

Konu I: Ticaret üzerine....312
Konu II: Ticaret kafası üzerine....312
Konu III: Milletlerin yoksulluğu üzerine....313

Konu IV: Çeşitli hükümetlerdeki ticaret üzerine 313
Konu V: İktisat yoluyla ticaret yapan milletler üzerine 315
Konu VI: Büyük çapta denizciliğin bazı sonuçları 315
Konu VII: İngiltere'deki ticaret kafası 316
Konu VIII: İktisat ticaretini bazen nasıl engellediler 316
Konu IX: Bazı milletlerle ticari ilişkileri kesme konusu üzerine 317
Konu X: İktisat ticaretine elverişli bir kurum 317
Konu XI: Aynı konunun devamı 318
Konu XII: Ticaret hürriyeti üzerine 318
Konu XIII: Bu hürriyeti yok eden şey 318
Konu XIV: Ticaret mallarına el konulmasına göz yuman ticaret kanunları üzerine 319
Konu XV: Borç yüzünden hapis cezası üzerine 319
Konu XVI: Güzel kanun 320
Konu XVII: Rodos kanunu 320
Konu XVIII: Ticaret davalarına bakan hâkimler üzerine 320
Konu XIX: Hükümdar hiçbir zaman ticaretle uğraşmamalı 321
Konu XX: Aynı konunun devamı 321
Konu XXI: Saltanat yönetiminde soylu sınıfının ticaretle uğraşması üzerine 322
Konu XXII: Özel düşünce 322
Konu XXIII: Ticaret hangi milletler için zararlıdır 323

YİRMİ BİRİNCİ KİTAP

Dünyadaki değişiklikleri göz önünde bulundurmak şartıyla ticaret ve ticaretle ilgili kanunlar üzerine

Konu I: Bazı genel düşünceler 325
Konu II: Afrika'daki insan toplulukları üzerine 326
Konu III: Güneyde oturan insanların ihtiyaçları başka, kuzeyde oturan insanların ihtiyaçları başkadır 326
Konu IV: Eskilerin ticaretiyle bugünkü ticaret arasındaki başlıca ayrılık 326
Konu V: Başka ayrılıklar 327
Konu VI: Eskilerin ticareti üzerine 327
Konu VII: Yunanlıların ticareti üzerine 331
Konu VIII: İskender üzerine. Onun aldığı ülkeler 333
Konu IX: İskender'den sonraki Yunan krallarının ticareti üzerine 335
Konu X: Afrika çevresindeki kıyılar üzerine 339
Konu XI: Kartaca ile Marsilya 341
Konu XII: Delos adası, Mithridate 344
Konu XIII: Romalıların denizcilik dehası üzerine 345
Konu XIV: Romalıların ticaret dehası üzerine 346
Konu XV: Romalıların barbarlarla yaptıkları ticaret 347
Konu XVI: Romalıların Arabistan'la, Hindistan'la yaptığı ticaret üzerine 347
Konu XVII: Roma'nın batıda yıkılışından sonraki ticareti üzerine 350
Konu XVIII: Özel yönetmelik 350
Konu XIX: Romalıların doğuda zayıflamasından sonraki ticaret üzerine 351
Konu XX: Nasıl oldu da ticaret, Barbarların ülkesinden Avrupa'ya geçti 351
Konu XXI: İki yeni kıtanın ortaya çıkarılması; bu bakımdan Avrupa'nın durumu 353

Konu XXII: İspanya'nın Amerika'dan çektiği değerli nesneler üzerine 356
Konu XXIII: Sorun 359

YİRMİ İKİNCİ KİTAP

Para kullanılmasıyla ilgili kanunlar üzerine

Konu I: Para kullanılmasının nedeni 360
Konu II: Paranın çeşidi üzerine 360
Konu III: Düşüncel paralar üzerine 362
Konu IV: Altın ve gümüş miktarı üzerine 363
Konu V: Aynı konunun devamı 363
Konu VI: Amerika'nın keşfinden sonra nasıl oldu da faiz miktarı yarı yarıya düştü 363
Konu VII: İşaret servetlerinin değişkenliği içinde nesnelerin fiyatları nasıl tespit edilir 364
Konu VIII: Aynı konunun devamı 365
Konu IX: Altınla gümüşün bağıntılı azlığı üzerine 365
Konu X: Kambiyo üzerine 366
Konu XI: Romalıların para konusunda yaptıkları işlemler üzerine 372
Konu XII: Romalılar para üzerindeki işlemlerini hangi koşullar altında yaptılar 373
Konu XIII: İmparatorlar zamanında paralar üzerinde yapılan işlemler 374
Konu XIV: Kambiyo, zorbalıkla yönetilen devletlerin işlerini nasıl bozar 375
Konu XV: İtalya yarımadasında bazı ülkelerdeki alışkanlıklar 376
Konu XVI: Devletin bankacılardan sağlayabileceği yardımlar üzerine 376
Konu XVII: Devlet borçları 376
Konu XVIII: Devlet borçlarının ödenmesi üzerine 377
Konu XIX: Faizle verilen ödünç paralar üzerine 378
Konu XX: Denizcilikle ilgili tefecilik üzerine 379
Konu XXI: Romalılarda sözleşme ile ödünç para verme ve tefecilik üzerine 379
Konu XXII: Aynı konunun devamı 380

YİRMİ ÜÇÜNCÜ KİTAP

Kanunların nüfus sayısıyla olan ilgileri üzerine

Konu I: Türlerinin çoğalması bakımından insanlarla hayvanlar üzerine 384
Konu II: Evlenmeler üzerine 385
Konu III: Çocukların durumu üzerine 385
Konu IV: Aileler üzerine 385
Konu V: Kanunun erkeğe eş olarak tanıdığı kadınların çeşitleri üzerine 386
Konu VI: Çeşitli hükümetlerde piçler üzerine 387
Konu VII: Çocukların evlenmesine babaların karışması üzerine 387
Konu VIII : Aynı konunun devamı 388
Konu IX: Kızlar üzerine 389
Konu X: Evlenmeye karar verdiren şeyler 389
Konu XI: Hükümetin sertliği üzerine 389
Konu XII: Çeşitli ülkelerde kız ve erkek çocukların sayıları üzerine 390
Konu XIII: Limanlar üzerine 390
Konu XIV: Az çok erkek elinin değmesini gerektiren toprak ürünleri üzerine 391
Konu XV: Zanaatlarla ilgili olarak insan sayısı üzerine 391
Konu XVI: İnsan türünün artmasında kanun koyucunun görüşleri üzerine 392

Konu XVII: Yunanistan ve Yunanistan'daki insan sayısı üzerine....392
Konu XVIII: Romalılardan önceki insan topluluklarının durumu üzerine....394
Konu XIX: Dünya nüfusunun azalması....394
Konu XX: Nasıl oldu da Romalılar insan türünün artması için bazı kanunlar çıkarmak zorunda kaldılar....394
Konu XXI: Romalıların insan türünün artması için çıkardıkları kanunlar üzerine....395
Konu XXII: Çocukların terki üzerine....401
Konu XXIII: Roma'nın yıkılışından sonra dünyanın durumu üzerine....402
Konu XXIV: Avrupa'da nüfus bakımından meydana gelen değişiklikler....402
Konu XXV: Aynı konunun devamı....403
Konu XXVI: Sonuçlar....403
Konu XXVII: Nüfusun artmasını teşvik için Fransa'da çıkartılan kanun üzerine....403
Konu XXVIII: Nüfusun azalması nasıl önlenebilir....403
Konu XXIX: Güçsüzler yurdu üzerine....404

BEŞİNCİ BÖLÜM

YİRMİ DÖRDÜNCÜ KİTAP

Her ülkede kurulu dinin gerek uygulanmasıyla gerek dogmalarıyla ilgili kanunlar üzerine

Konu I: Genel olarak dinler üzerine....406
Konu II: Bayle'in bir paradoksu....406
Konu III: Ilımlı hükümetin Hristiyan dinine, istibdat yönetiminin de Müslüman dinine daha uygun olduğuna dair....407
Konu IV: Hristiyan dininin niteliğiyle Müslüman dininin niteliğinden doğan sonuçlar....408
Konu V: Katolik mezhebinin saltanat yönetimiyle, Protestan mezhebinin ise cumhuriyet yönetimiyle daha iyi bağdaşacağı üzerine....409
Konu VI: Bayle'in başka bir paradoksu üzerine....409
Konu VII: Dinde eksiksizlik kanunları üzerine....410
Konu VIII: Ahlak kanunlarının din kanunları ile olan uygunluğu üzerine....410
Konu IX: Esséen'ler üzerine....411
Konu X: Stoacılar üzerine....411
Konu XI: Kendi içine dalma üzerine....412
Konu XII: Cezalar üzerine....412
Konu XIII: Ödenmesi imkânsız suçlar....412
Konu XIV: Nasıl olur da din kuvveti, medeni kanunların kuvvetiyle uzlaşabilir....413
Konu XV: Medeni kanunlar, kimi zaman, sahte dinleri nasıl düzeltirler....414
Konu XVI: Dinsel kanunlar nasıl olur da politik yapının kusurlarını düzeltir....415
Konu XVII: Aynı konunun devamı....415
Konu XVIII: Din kanunları nasıl oluyor da medeni kanunların etkisini gösterebiliyor....416
Konu XIX: Bir dogmayı insanlara faydalı ya da zararlı kılan, o dogmanın gerçek ya da sahte olması değil, daha çok, iyi ya da kötü bir şekilde uygulanmasıdır....416
Konu XX: Aynı konunun devamı....417
Konu XXI: Ruh göçü üzerine....417
Konu XXII: Dinin, önemsiz şeylere karşı kişide nefret uyandırmasının çok tehlikeli bir şey olduğuna dair....418
Konu XXIII: Bayramlar ve yortular üzerine....418

Konu XXIV: Dinde yöresel kanunlar üzerine 419
Konu XXV: Bir dinin bir ülkeden öbürüne götürülmesindeki sakıncalar üzerine 420
Konu XXVI: Aynı konunun devamı 420

YİRMİ BEŞİNCİ KİTAP

Çeşitli ülkelerde dinin yerleşmesiyle ilgili kanunlar üzerine bu dinin dış sıkıdüzeni nasıl olmalı

Konu I: Dinden yana duygu üzerine 422
Konu II: Çeşitli dinlere bağlılık nedeni üzerine 422
Konu III: Tapınaklar üzerine 423
Konu IV: Dinin temsilcileri üzerine 425
Konu V: Kanunların papaz sınıfının servetine koyacağı sınırlar üzerine 425
Konu VI: Manastırlar üzerine 427
Konu VII: Boş inan bolluğu üzerine 427
Konu VIII: Din işleri başkanlığı üzerine 428
Konu IX: Din konusunda hoşgörürlük üzerine 428
Konu X: Aynı konunun devamı 428
Konu XI: Din değiştirme üzerine 429
Konu XII: Ceza kanunları üzerine 429
Konu XIII: İspanyol ve Portekiz engizitörlerine gayet saygılı bir uyarma 430
Konu XIV: Neden Hristiyan dini Japonya'da bu derece tiksinçtir 432
Konu XV: Dinin yayılması üzerine 432

YİRMİ ALTINCI KİTAP

Kanunların, tüzüğe bağladıkları konuların niteliğiyle olan ilgisi üzerine

Konu I: Bu kitaptaki genel fikir 434
Konu II: Tanrı kanunlarıyla, insanların çıkardıkları kanunlar üzerine 434
Konu III: Doğal kanunlara aykırı olan medeni kanunlar üzerine 435
Konu IV: Aynı konunun devamı 436
Konu V: Hangi durumlarda doğal hukuk ilkelerini değiştirerek medeni hukuk ilkelerine göre yargıda bulunabiliriz 437
Konu VI: Vârislik sırası doğal hukuk ilkelerine değil, politik ya da medenî hukuk ilkelerine bağlıdır 437
Konu VII: Söz konusu doğal kanunun temel kuralları olduğu zaman dinin temel kurallarına göre davranmak gerek 439
Konu VIII: Medeni hukuk ilkeleriyle düzenlenecek olan şeyleri din hukuku denen ilkelerle düzenlemenin doğru olmayacağı üzerine 439
Konu IX: Medeni hukuk ilkeleriyle düzene konulması gereken şeylerin nadiren dinsel kanunun ilkeleriyle düzene konulabileceğine dair 440
Konu X: Hangi durumda, yasak eden dinsel kanuna değil de izin veren medeni kanuna uymalı 441
Konu XI: İnsan mahkemelerinin işlerini, öteki dünya ile ilgili mahkemelerin hükümleriyle düzene koymak doğru olmaz 441
Konu XII: Aynı konunun devamı 442
Konu XIII: Evlenme konusunda, hangi durumda dinsel kanunlara, hangi durumda medeni kanunlara uymalı 442

Konu XIV: Hısım akraba arasındaki evlenmelerde hangi durumlarda doğal kanunlara, hangi durumlarda medeni kanunlara uymalı 443
Konu XV: Medeni hukuk ilkelerine bağlı olan şeyleri hiçbir zaman politik hukuk ilkeleriyle düzenlemeye çalışmamalı.... 446
Konu XVI: Politik hukuk kurallarına başvurulması söz konusu olan yerlerde hiçbir zaman medeni hukuk kurallarına başvurmamak gerektiğine dair 447
Konu XVII: Aynı konunun devamı.... 448
Konu XVIII: Birbirleriyle çelişen kanunların aynı düzende olup olmadıklarını incelemek gerek 449
Konu XIX: Aile hukukuyla ilgili kanunlarla halledilecek sorunları medeni kanunlarla halletmek gerekir 449
Konu XX: Devletler hukukuna ait olan şeyler hakkında, medeni kanunların ilkelerine göre hüküm vermek doğru olmaz....450
Konu XXI: Devletler hukukuna ait sorunlar üzerinde politik kanunlara göre hüküm vermemek gerek....450
Konu XXII: İnka Athualpa'nın kötü alınyazısı 451
Konu XXIII: Herhangi bir durumda politik kanun devletin yıkılmasına sebep olursa, o zaman devleti devam ettiren ve bazen devletler hukuku halini alan politik kanunla hüküm vermeli 451
Konu XXIV: Memlekette güveni sağlayan polis tüzüklerinin, öteki medeni kanunlardan farklı bir düzende olduklarına dair 452
Konu XXV: Kendi öz yapılarından alınmış kurallara göre düzenlenmesi gereken şeyleri, medeni hukukun genel hükümlerine göre düzenlemenin doğru olmayacağına dair....453

ALTINCI BÖLÜM

YİRMİ YEDİNCİ KİTAP

Tek konu: Romalılarda veraset hakkındaki kanunların kaynağı ve bu kanunların uğradığı değişiklikler üzerine....454

YİRMİ SEKİZİNCİ KİTAP

Fransız medeni kanunlarının kaynağı ve bu kanunların uğradığı değişiklikler üzerine

Konu I: Cermen topluluklarının kanunlarında görünen çeşitli nitelikler üzerine 462
Konu II: Barbar kanunları tümüyle kişisel kanunlardı 464
Konu III: Vizigot ve Burginyon kanunlarıyla Salique kanunları arasında temel ayrılık....465
Konu IV: Nasıl oldu da Roma hukuku Franklara bağlı ülkelerde ortadan kalktı; ve yine, nasıl oldu da bu hukuk Gotlarla Burgiyonlara bağlı ülkelerde sürüp gitti 466
Konu V: Aynı konunun devamı....468
Konu VI: Nasıl oldu da Roma hukuku Lombardların ülkesinde olduğu gibi kaldı 468
Konu VII: Nasıl oldu da Roma kanunu İspanya'da yürürlükten kalktı 469
Konu VIII: Sahte capitulaire....470
Konu IX: Nasıl oldu da barbar kanunlarıyla capitulaire'ler de ortadan yok oldu 470
Konu X: Aynı konunun devamı 471
Konu XI: Barbar kanunlarının, Roma hukukunun ve capitulaire'lerin kullanıştan düşmesinin başka nedenleri....472

Konu XII: Yerli alışkılar üzerine; barbarların kanunlarıyla
Roma hukukunda meydana gelen değişiklikler 472
Konu XIII: Salique ya da salien Frankların kanunuyla Rhin kıyılarında oturan
Frankların ve öteki barbarların kanunu arasındaki fark 474
Konu XIV: Başka bir fark daha....475
Konu XV: Düşünce....475
Konu XVI: Salique kanunun buluşu olan kaynar su tanıtı üzerine 475
Konu XVII: Atalarımızın düşünüş tarzı....476
Konu XVIII: Teke tek dövüşle tanıtlama usulü nasıl yayıldı....478
Konu XIX: Salique kanunların, Roma kanunlarının ve
capitulaire'lerin unutulmasının yeni nedeni....481
Konu XX: Onur ve namus bakımından alınganlığın başlangıcı....482
Konu XXI: Cermenlerdeki onur ve namus yorumu üzerine başka bir düşünce....483
Konu XXII: Dövüşmelerle ilgili ahlak üzerine....483
Konu XXIII: Mahkeme kararıyla yapılan dövüşlerde hukuk biliminin genel görüşü üzerine....485
Konu XXIV: Mahkeme kararıyla yapılan dövüşler için kurallar 485
Konu XXV: Mahkeme kararıyla yapılan dövüşler için ortaya konulan sınırlar üzerine 486
Konu XXVI: Taraflardan biriyle tanıklardan biri arasındaki dövüş üzerine....488
Konu XXVII: Taraflardan biriyle senyörün perlerinden biri arasındaki
dövüş üzerine. Yanlış kararın istinafı....488
Konu XXVIII: Mahkemenin kendini reddetmesi halinde açılan istinaf davaları üzerine....492
Konu XXIX: Saint Louis'nin krallığı zamanı....495
Konu XXX: İstinaflar üzerine düşünceler....497
Konu XXXI: Aynı konunun devamı....497
Konu XXXII: Aynı konunun devamı....498
Konu XXXIII: Aynı konunun devamı....499
Konu XXXIV: Muhakeme usulü nasıl gizli olmuştur 499
Konu XXXV: Mahkeme harçları üzerine....500
Konu XXXVI: Savcılık üzerine....501
Konu XXXVII: Nasıl oldu da Saint Louis'nin Kurulları unutuldu 503
Konu XXXVIII: Aynı konunun devamı 504
Konu XXXIX: Aynı konunun devamı....506
Konu XL: Nasıl oldu da Papalık fetvalarının tüzel şekilleri kabul edildi 507
Konu XLI: Kiliselere özel yargılama usulüyle laik mahkemelere
özel yargılama usulünün yükseliş ve alçalışı 507
Konu XLII: Roma hukukunun yeniden canlanması ve bunun sonucu
Mahkemelerdeki değişiklikler 509
Konu XLIII: Aynı konunun devamı....510
Konu XLIV: Tanık göstermek suretiyle ispatlama üzerine....511
Konu XLV: Fransa'daki alışkılar üzerine 511

YİRMİ DOKUZUNCU KİTAP

Kanun yapmak usulü üzerine

Konu I: Kanun koyucunun eğilimi üzerine 514
Konu II: Aynı konunun devamı....514
Konu III: Kanun koyucunun görüşünden uzaklaşıyormuş gibi görünen kanunlar,
çoğu zaman, onun görüşlerine uygundur 514

Konu IV: Kanun koyucuların görüşüne aykırı olan kanunlar üzerine 515
Konu V: Aynı konunun devamı 515
Konu VI: Birmiş gibi görünen kanunların etkileri her zaman aynı olmaz 516
Konu VII: Aynı konunun devamı Kanunların iyi bir şekilde yapılmasının zorunluluğu üzerine 516
Konu VIII: Aynı gibi görünen kanunların nedeni her zaman bir değildir 517
Konu IX: Yunan kanunlarıyla Roma kanunları, kişinin kendi kendini öldürmesini cezalandırdılar ama aynı nedenden ötürü değil 517
Konu X: Birbirine aykırı gibi görünen kanunlar kimi zaman aynı görüşün sonucudur 518
Konu XI: İki ayrı kanunu ne şekilde birbiriyle karşılaştırmak mümkün olur 518
Konu XII: Birbirinin aynıymış gibi görünen kanunlar kimi zaman gerçekten farklı olurlar 519
Konu XIII: Kanunlar hangi amaçlar için yapılmışlarsa o amaçlardan hiçbir zaman ayrılmamalı hırsızlıkla ilgili Roma kanunları 520
Konu XIV: Kanunları hiçbir zaman, yapılmalarına sebep olan şartlardan uzaklaştırmamalı 521
Konu XV: Bir kanunun kendi kendini düzeltmesi kimi zaman iyidir 521
Konu XVI: Kanunlar yapılırken göz önünde tutulması gereken noktalar 522
Konu XVII: Kanun yaparken izlenen kötü usul 525
Konu XVIII: Düzen birliği düşünceleri üzerine 526
Konu XIX: Kanun koyucular üzerine 526

OTUZUNCU KİTAP

Saltanat yönetiminin kuruluşuyla olan ilgisi bakımından Frankların derebeylik kanunları kuramı

Konu I: Derebeylik kanunları üzerine 527
Konu II: Derebeylik kanunlarının kaynakları üzerine 527
Konu III: Derebeyine bağlılığın kaynağı 528
Konu IV: Aynı konunun devamı 529
Konu V: Frankların istilaları üzerine 529
Konu VI: Gotlar, Burginyonlar ve Franklar üzerine 530
Konu VII: Toprak dağıtmanın çeşitli usulleri 530
Konu VIII: Aynı konunun devamı 531
Konu IX: Burginyonlarla Vizigotların, toprağın bölünmesi üzerine çıkardıkları kanunların haklı bir şekilde uygulanması 531
Konu X: Kölelik üzerine 532
Konu XI: Aynı konunun devamı 533
Konu XII: Barbarların hissesine düşen topraklardan vergi alınmazdı 535
Konu XIII: Frankların saltanat yönetimlerinde Romalılarla Galyalıların yükümleri nelerdi 537
Konu XIV: Census denen şey üzerine 539
Konu XV: Census denen vergi hür kişilerden değil, yalnız kölelerden alınırdı 540
Konu XVI: Derebeyleri ya da vasallar üzerine 541
Konu XVII: Hür kişilerin askerlik görevi üzerine 542
Konu XVIII: İki taraflı hizmet üzerine 544
Konu XIX: Barbar insan topluluklarındaki uzlaşma üzerine 546
Konu XX: Öteden beri senyörlerin adaleti adı verilen şey üzerine 549
Konu XXI: Kiliselere bağlı topraklarda yargılama yetkisi üzerine 551

Konu XXII: Adalet işleri Carolinge'lerin yıkılışından önce yürürlüğe girmişti 552
Konu XXIII: Keşiş Dubos'nun, Fransa Krallığının Galya'ya
Yerleşmesi adındaki kitabından çıkan genel fikir 554
Konu XXIV: Aynı konunun devamı. Sistemin temeli üzerine düşünce 555
Konu XXV: Fransız soylu sınıfı üzerine 558

OTUZ BİRİNCİ KİTAP

Krallıklarındaki devrimlerle ilgili olarak Franklarda derebeylik kanunları kuramı

Konu I: Görevlerle tımarlardaki değişiklikler 562
Konu II: Mülki yönetim nasıl ıslah edildi 564
Konu III: Saray başkanlarının otoritesi 566
Konu IV: Milletin saray başkanları hakkındaki düşüncesi neydi 567
Konu V: Nasıl oldu da saray başkanları ordu komutanlıklarını ellerine aldılar 568
Konu VI: Mérovinge krallarının düşüşlerinin ikinci devresi 569
Konu VII: Saray başkanlarının yönetimi ellerine aldıkları sırada
büyük görevlerle tımarların durumu üzerine 570
Konu VIII: Nasıl oldu da malikâneler tımar şeklini aldı 571
Konu IX: Nasıl oldu da kilise mülkleri tımar şeklini aldı 572
Konu X: Papaz sınıfının zenginliği 573
Konu XI: Charles Martel zamanında Avrupa'nın durumu 574
Konu XII: Ondalığın kuruluşu 576
Konu XIII: Piskoposluklarla manastır başkanlıklarına yapılan seçimler üzerine 578
Konu XIV: Charles Martel'in verdiği tımarlar üzerine 578
Konu XV: Aynı konunun devamı 578
Konu XVI: Krallıkla saray başkanlığının birleşmesi. Carolingien'ler 579
Konu XVII: Carolingien'lerde kral seçiminde özel bir durum 580
Konu XVIII: Charlemagne 581
Konu XIX: Aynı konunun devamı 582
Konu XX: Louis le Débonnaire 583
Konu XXI: Aynı konunun devamı 584
Konu XXII: Aynı konunun devamı 585
Konu XXIII: Aynı konunun devamı 585
Konu XXIV: Nasıl oldu da özgür kişilere tımar sahibi olmak yetkisi verildi 587
Konu XXV: Carolingien'lerin zayıflamasının başlıca nedeni. Malikânelerde değişiklik 588
Konu XXVI: Tımarlarda değişiklik 589
Konu XXVII: Tımarlarda başka bir değişiklik daha 590
Konu XXVIII: Büyük görevlerde ve tımarlarda meydana gelen değişiklikler 591
Konu XXIX: Charles le Chauve'un saltanatından bu yana tımarların özelliği üzerine 592
Konu XXX: Aynı konunun devamı 593
Konu XXXI: Nasıl oldu da imparatorluk Charlemagne ailesinin elinden çıktı 594
Konu XXXII: Nasıl oldu da Fransa tacı Hugues ailesinin eline geçti 594
Konu XXXIII: Tımarların devamlılığından meydana gelen bazı sonuçlar 595
Konu XXXIV: Aynı konunun devamı 598

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Asıl adı Charles-Louis de Secondat olan Montesquieu, 18 Ocak 1689'da Bordeaux'nun üzüm bağları ve şaraplarıyla tanınmış bir kazasında, la Brède'de doğmuştur. Soylu bir aileden olmasına rağmen, yoksullarla kardeş olduğunu hayatı boyunca hatırlasın diye ailesi vaftiz babası olarak ona bir dilenciyi seçmiştir. İlk ve orta öğrenimini, birçok bilgin yetiştirmiş olan Oratoire keşişlerinin Juilly'deki kolejinde bitirmiş, önce Bordeaux'da arkasından da Paris'te hukuk öğrenimini tamamlamıştır.

1711'de ilk defa kaleme aldığı bir yazıda eski çağ filozoflarının Tanrı'nın lanetine uğramayacaklarını ispatlamaya çalışmış[1], 1714'te de Bordeaux parlamentosuna (mahkemesine) üye olmuştur. 1715'te, yine kendisi gibi bir soylu kızı olan Jeanne de Lartigue'le evlenmiştir.

1716'da amcasının, mahkeme başkanlığıyla beraber bütün malını mülkünü ve Montesquieu adını ona bıraktığını, yine aynı tarihte Montesquieu'nün biri, "Romalıların Dindeki Politikası" öteki "Düşünceler Sistemi" adında iki eser yazdığını, 1717'den 1721'e kadar da kendisini tümüyle ilme verdiğini, Hastalık, Yankı, Böbrek Guddelerinin Faydası, Nesnelerin Şeffaflığı ve benzerleri gibi birkaç inceleme kaleme aldığını görüyoruz.

1721'de Lettres Persanes'ı (İranlı Mektupları), kitabın üstüne adını koymadan çıkartıyor. Eser, o zamana kadar hiçbir kitabın elde edemediği bir başarı kazanıyor. 1722'de Montesquieu, Paris'e gidip eğlence hayatına dalıyor. Bu arada Sylla ile Eucrate arasındaki konuşmayı Club de 1'Entresol'de okuyor, Gnide Tapınağı adındaki eserini de bastırıyor. Akademiye girmek için teşebbüse geçiyor; seçiliyor da. Ama kral, Montesquieu'nün Paris'te oturmadığını ileri sürerek bu seçimi onaylamıyor. Yine Paris'te bulunduğu sırada, Kanunların Ruhu Üzerine adlı eserinin uzaktan da olsa temeli sayılabilecek bir kitap yazıp bastırıyor: Considerations sur les Richesses de l'Espagne[2].

1725'te Bordeaux'ya dönüyor, yazılarından birkaçını bu şehrin akademisinde okuyor. Başkanlık görevini bırakıp tekrar Paris'e gidiyor. 1728'de bir kere

1 Bu yazının metni kaybolmuştur.

2 İspanya'nın Zenginliği Üzerine Düşünceler.

daha akademiye seçiliyor; bu sefer, kral da karşı koymuyor. 1728-1729 yıllarını Almanya'da, Avusturya'da, İtalya'da, Hollanda'da dolaşmakla geçiriyor; dostu Lor d Chesterfield'le beraber İngiltere'ye gidiyor. Aşağı yukarı iki yıl kaldığı bu ülkede farmasonların arasına karışıyor. Bundan sonra 1731'den 1748'e kadar hiç ara vermeden la Brède şatosunda Kanunların Ruhu Üzerine adındaki eserine çalışıyor[3]. Bu arada yine aynı eserle ilgisi bulunan bir başka kitabını da 1734'te bastırıyor: Romalıların Büyüklüğüyle Düşüşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler. 1745'te Kanunların Ruhu'nun bazı bölümlerini Bordeaux'daki dostlarına okuyor. Sylla ile Eucrate arasındaki konuşmayı da bastırıyor. Nihayet 1748 yılında Kanunların Ruhu Üzerine adındaki eserini, yine adını koymadan Cenevre'de bastırıyor[4]. Kitabı, yalnız Fransızlar değil bütün dünya okuyor. II. Frédéric eserin bazı yerlerini okurken irkiliyorsa da, "uçsuz bucaksız bir ülkeyi yönetenin, egemenliğinin de doğal olarak sınırsız olması gerektiğini" okuyan II. Katerina eseri başucu kitapları arasına alıyor. 1750'de Montesquieu, Cizvitlerle Janseniusçuların, dolayısıyla engizisyonun ve Sorbonne'un saldırılarına karşılık vermek zorunda kalıyor ve Kanunların Ruhu'nun Savunması adında bir kitap çıkarıyor. 1751'de kilise, Kanunların Ruhu'nu tehlikeli kitaplar arasına koyuyor. Montesquieu 1751'den 1754'e kadar Lysımaque[5] adlı eseri üzerinde çalışıyor, 1754'te onu da çıkartıyor. Bundan başka bir de ansiklopedi için, 1756 yılında çıkacak olan Zevk Üzerine Deneme maddesini hazırlıyorsa da bu yazısının çıktığını göremeden 10 Şubat 1755'te Paris'te ölüyor.

***

Hayat hikâyesini kısaca anlattığımız Montesquieu görülüyor ki hemşehrisi Montaigne gibi düz bir şekilde yaşamış, onun gibi bütün zamanını aşağı yukarı kitapları arasında, inceleme yapmakla ya da yazmakla geçirmiştir. Yalnız şu farkla ki, Montaigne kendini tanıtmak için hiçbir şey yapmamış, İsviçre ile Almanya'dan geçerek bir süre İtalya'da yaşamış, dünya ile teması genellikle bundan ibaret kalmış. Montesquieu ise, gençliğinde tattığı Paris hayatının güzel taraflarına az bir süre için de olsa kendini kaptırmaktan, Akademiye girmek için, amcasının kendisine bıraktığı başkanlık görevinden ayrılıp hükümet merkezine yerleşmekten, çeşitli ülkeleri gezip insanları tanımaktan, sonunda da İngiltere'de uzun süre oturup ülkenin yönetim tarzını incelemekten kendini alamamıştır. Bunun nedenini pek öyle derinlerde aramamak gerek: Zaman da değişmiştir, gelenekler de. Hem sonra

3 Yazar önsözünde, "Yirmi yıl üzerinde çalıştığım bir eser hakkında şöyle bir iki saatlik bir okumadan sonra yargıda bulunulmamasını rica ederim" diyor.

4 Yazar kitabının uyandıracağı tepkiyi sezmiş olacak ki Paris'te değil Cenevre'de bastırıyor.

5 İskender'in komutanlarından biri. Önce Trakya, sonra da Makedonya kralı olmuş, M. Ö. 281 yılında öldürülmüştür.

Montesquieu, Montaigne gibi rahatına düşkün bir kişidir ama bu rahatı aile yuvasında arayanlardan değildir. Montesquieu'nün eşiyle anlaşamadığını, evinden daima uzakta yaşamak istediğini, bu konuda incelemelerde bulunanların yazılarından öğreniyoruz.

Hayat hikâyesini anlatırken Montesquieu'nün vaftiz babasının bir dilenci olduğunu söylemiştik. Bunun da sırf, fakir olsun zengin olsun, halktan olsun soylu sınıftan olsun bütün insanların eşit olduklarını her zaman hatırlasın diye oğluna bir ders vermek için babası tarafından düzenlenmiş bir şey olduğu muhakkak. Ama böyle bir düşünceyi XVIII. yüzyılda, hele o yüzyılın ilk yarısında benimsemek de bir soylu için hayli güç bir şeydir. Üstelik Katolik dinine de aykırıdır babasının bu davranışı. Çünkü vaftiz babası, ölen babanın yerini tutabilecek yetkide kişi olmalı. Bununla beraber, çocukta bıraktığı iz derin olacak ki, kitabında durmadan kişilerin eşitliğinden söz ettiğini, hürriyetin insanların en tabii haklarından biri olduğunu, kanun karşısında bütün insanların eşit sayılması gerektiğini, toplumların ancak bu anlayış sayesinde mutluluğa ulaşabileceklerini ileri sürdüğünü görüyoruz. Bunun için de, ilkesi siyasi fazilet olan demokratik yönetim tarzını hepsinin üstünde tutuyor, bunu açıkça söylemekten çekinmiyor. Ama onun için, gerçek demokrasi, Cumhuriyet yönetiminde bulunabileceği gibi yumuşak bir soylular yönetiminde de, aydın bir saltanat yönetiminde de bulunabilir... Yeter ki yöneten kişiler bu üç yönetim şekline özel olan ilkeleri benimsesinler. Yalnız istibdat yönetiminde böyle bir şeyi kişinin aklının kenarından bile geçirmesi imkânsızdır. Nitekim önsözünde de Montesquieu'nün bir yandan Cumhuriyeti överken bir yandan da kendisini yaşadığı ülkede, yani aydın bir saltanat yönetiminin hüküm sürdüğü bir ülkede yarattığı için Tanrı'ya şükretmekten geri kalmadığını görüyoruz. Bütün bu övgülere rağmen, yirmi yıl üzerinde çalıştığı kitabı, o çağa göre bir bilgi kaynağı sayılması gereken kitabı göze batıyor. Yazar, kitabını yerenlerle, düşüncelerine cephe alanlarla savaşmak, kendisini de kitabını da savunmak zorunda kalıyor. Bu yüzden de, asıl eserin hiç olmazsa dörtte biri kadar kalın bir savunma dosyası meydana geliyor.

Peki, ama böyle bir kitap için bunca dedikodu, bunca savaş neden? Ne vardı bu kitabın içinde? Bunların cevabını vermek için o çağda yaşamış, Montesquieu ile az çok dostluk etmiş, düşünceleri bakımından onunla adeta bir akrabalık kurmuş olan Voltaire'i konuşturmak gerekiyor. O da aynı düşünceleri ortaya atarken, kitaplarını bastırmak için Cenevre'ye ya da Hollanda'ya göç ederken, geri kafalı keşişlerle Sorbonne'culara karşı kendini savunurken aynı güçlüklerle karşılaşmamış mıydı? Bununla beraber burada problemi bir başka yönden daha ele alıp Avrupa'da Rönesans dediğimiz çağdan bu yana düşünce hayatının nasıl geliştiğine şöyle bir göz atmak gerekiyor. Tarihçiler, Fransız ihtilalini hazırlayanlar arasında Montesquieu ile

Voltaire'in çok önemli bir rol oynadıklarını bize durmadan tekrarlarlar. Doğru ama Voltaire, Rabelais gibi, Erasmus gibi, hatta Swift ve Cervantes gibi hümanistlerin düzenine girer; o da onlar gibi düşüncelerini iğneli ve ince üslûbu sayesinde bir şaka ve alay perdesi altından belirtmeye çalışır; o da tıpkı onlar gibi bütün insanları uyarmaya çalışır. Böyle bir işe girişirken de ağırbaşlı olmanın son derece zararlı olacağını çok genç yaşta anlamış bulunan Voltaire, kitaplarını deliler için, hastalar için, çocuklar için değil, aklı başında insanları güldürmek, eğlendirmek suretiyle en doğal haklarını aramaya teşvik etmek için yazmıştır. Bu yüzden de kendisini ve eserlerini ciddiye alan olmamış, olmamış ama yine de kitapları kilise tarafından, Sorbonne tarafından zararlı görülüp yakılmış. Elbette ya, şakanın fazlası, yalnız önyargılarının etkisi altında kalan, kafalarının dikine giden, bir türlü skolastik anlayıştan kurtulamayan, görmek, anlamak, sezmek, merak etmek yetkilerinden tümden yoksun olan kişileri, hele menfaatlerinin ortadan kalkacağını anlayan kişileri ise hepten kuşkulandırır. Sağduyularını gerektiği şekilde kullananlar kendilerine söylenilen sözleri can kulağıyla dinleyenler, gösterilen gerçekleri gözlerini dört açıp görenler, meraklı kişiler, onun kitaplarından faydalanmışlar, yazarına da gereken değeri vermişlerdir. Buna rağmen Voltaire ne okul kurmuş bir filozoftur, ne de derinlemesine incelemelerde bulunmuş bir ilim adamı.

Ama Montesquieu'nün durumu böyle değildir. O, her şeyden önce bir kanun adamı, bir mahkeme başkanıdır. Kendi alanında bir bilgindir de... Kanunların kaynaklarını, ilkelerini aramış, çağlar boyunca nasıl geliştiklerini incelemiş, çeşitli ülkelerde ve zamanlarda ne şekilde yorumlandıklarını araştırmıştır. Bilgin olduğu için deneye de değer verir. Hemşehrisi Montaigne gibi yalnız kendi içine eğilip eskileri okumakla insanlar hakkında hüküm vermek ona yetmez; çevresindeki çeşitli insan tipleri üzerinde gözlemlerde bulunur, hatta bir kitap yazıp içinde yaşadığı toplumun geleneklerinden, yaşayış tarzından, kimi zaman alaylı, ama çoğu zaman ciddi bir üslupla bir yabancının ağzından da olsa kendi kanılarını belirtir (İranlı Mektupları.) Görülüyor ki Montesquieu o çağda, kendi ülkesinde, kendi çapında bir filozoftur. Gülmekle güldürmekle pek öyle ilgisi yoktur. Bununla beraber Kanunların Ruhu'nda birkaç konuyu, Voltaire tarzında ve üslubunda ele almaktan da geri kalmaz... Zencilerin Köleliği Üzerine adlı konuda olduğu gibi.

Şimdi, görüşleri, kanıları, hatta inançları bir olan ama mizaçları bakımından birbirine tümden aykırı olan bu iki büyük kişiden birinin, yani Voltaire'in, ötekinin, yani Montesquieu'nün kişiliği ve kitabı üzerinde ne düşündüğünü anlamak, bilmek hiç de kötü olmaz kanısındayız.

Voltaire, Feylosofca Konuşmalar ve Fıkralar[6] adlı kitabındaki konuşmalardan birini, Hobbes'a, Grotius'a ve Montesquieu ile Kanunların Ruhu Üzerine adlı kitabına tahsis ediyor ve bu konularda konuşturduğu kişilere (A, B, C,) şunları söyletiyor:

A - Demek Grotius'u, Hobbes'u ve Montesquieu'yü okudunuz? Peki bu üç ünlü kişi hakkında ne düşünüyorsunuz?[7]

B - ..... Montesquieu de züppenin biri.

C - .....

A - ..... Montesquieu züppenin biri değil. Kanunların Ruhu Üzerine adlı kitabı hakkında ne düşünüyorsunuz?

B - Çok hoşuma gitti. İçinde çok alaycı, çok doğru, çok açık şeylerle, İranlı Mektupları'na girecek değerde konular var. XIX. kitabın XXVII. konusu, sizin İngiltere'nin, Paul Veronese tarzında çizilmiş bir portresini andırıyor; renkleri çok parlak; fırçasını istediği gibi kullanıyor yazar... Yalnız kılık kıyafet bakımından bazı aksaklıklar göze çarpıyor. Engizisyon tablosuyla zenci kölelerin portresi Callot'nun tablolarından çok üstün. Kitabının her yerinde istibdat yönetimiyle savaşıyor; maliyecileri korkunç, dalkavukları iğrenç, keşişleri de gülünç bir şekle sokuyor: Böylece, keşiş, maliyeci, memur olmayanlar ya da olmak istemeyenler, Fransa'da çok sevdiler bu kitabı. Ama ben, böyle bir kitabın, başı da sonu da olmayan bir çıkmaz şeklinde, metotsuz, plansız olarak yazılmış olmasına üzüldüm. Bundan başka, kanunlar üzerine kitap yazarı bir kanun adamının: "Kitabımda, yersiz çıkıntılar, uzatmalar bulamayacaksınız" demesine de şaşıyorum. Oysa kitabı, başından sonuna kadar çıkıntılarla, uzatmalarla dolu; bu da biraz tuhaf değil mi? Bana kalırsa Montesquieu, kanun adamı kılığına girmiş Michel Montaigne'den başka birisi değil...

Kitabın aşağı yukarı yüz konusunu okudum; çoğunun iki satırlık, bazılarının da on iki satırlık olduğunu gördüm; katıla katıla gülmekten alamadım kendimi. Bana öyle geldi ki yazar, en ağır konularda okuyucuyla alay etmek istemiş.

Yunanlılarla Romalıların kanunlarından söz ettikten sonra, sanki şu sayacağım ülkelerin yönetim tarzları hakkında gerçek bir bilgisi varmış gibi, Bantam'ın, Cochin'in, Tunguin'in, Achin'in. Borneo'nun, Jacatra'nın, Formoza'nın kanunlarını ele alan bir yazarın kitabını insan pek öyle ciddiye alamıyor. Birçok konularda da doğru ile yanlışı birbirine karıştırıyor: Örneğin, bilmem kimin kitabına dayanarak, IX. Charles zamanında Fransa'nın nüfusunun yirmi milyon olduğunu söylemekten

6 Bu kitap Milli Eğitim Bakanlığı tarafından dilimize çevrilmiştir.

7 A, bu konuşmada bir İngiliz'i temsil ediyor.

çekinmiyor. Dayandığı vesikayı veren kişi, o çağda, Fransa'nın nüfusunu yirmi dokuz milyona kadar çıkarıyor yani düpedüz atıyor. Çünkü o zaman Fransa'da sayım yapıldığı yoktu, bu bir. Bugün Fransa'nın elinde bulunan eyaletlerin çoğu ayrı ayrı birer devlettiler, bu iki. Bugün, bütün bu eyaletler Fransa'nın olduğu halde 1751'de yapılan sayım sonunda, nüfusun ancak yirmi milyona ulaştığı görüldü, bu üç.

Yine aynı yazar, Chardin'in verdiği bilgiye dayanarak İran'da yalnız Cyrus ırmağı üzerinde gemi ile dolaşmanın mümkün olduğunu söylüyor. Ondan sonra da İran'daki ırmaklardan bir hayli söz ediyor. Bütün bunlar iyi hoş şeyler ama Kanunların Ruhu ile İran'daki ırmakların arasındaki ilgi ne? İşte benim anlayamadığım bu. Asya'da büyük büyük imparatorlukların, Avrupa'da küçük küçük bir sürü devletin kurulmasının nedenlerini açıklarken de aynı yanlış kanılara varmış gibi geliyor bana bir yerde, "Büyük imparatorluklar Avrupa'da hiçbir zaman uzun süre yaşayamamıştır" diyor. Bunu söylerken de Roma İmparatorluğu'nun tam beş yüz yıl sürdüğünü hatırlayamıyor. Sözün kısası, var olmayan şeyler için neden göstermenin gerekmediğini, var olan şeyler için de yanlış nedenler ileri sürmenin yersiz olduğunu bilmiyor.

İklimin din üzerindeki sözde etkisini de yine Chardin'den almış ama bu da iddiasının doğruluğunu ispatlayacak bir delil sayılmaz. Mekke'nin arık, kavruk topraklarında doğan İslam dini bugün çok daha kuzeyde bulunan ülkelerde hızla gelişmektedir. Hristiyan dini de öyle; Kudüs'ün taşlık, kayalık topraklarında, cüzamlılarla dolu bir ülkede, domuzun öldürücü bir gıda sayılıp kanunlarla yasak edildiği bir ülkede doğdu İsa. Domuz etini ağzına koymadığı halde bugün Vestfalya'daki Hristiyanlar domuz etinden başka bir şey yemiyorlar. Montesquieu'nün kitabında gördüğüm bu çeşit yanlışlar sayıp dökmekle bitmez.

Az çok aydın olan bir okuyucuyu isyan ettirecek bir şey daha var bu kitapta: Yazarın şundan bundan aldığı sözlerin hemen hepsinin yanlış oluşu; adamcağız hafızasından faydalandığını sanarak hayal gücünden faydalanıyor. Kardinal de Richelieu'nün Vasiyetnamesi'nden aldığı bölümü anlamamış, yanlış yorumlamış. Ona söylemediği şeyleri söyletmiş. Hem zaten bu Vasiyetname Richelieu'nün de değil.

Bundan başka Montesquieu, Yunan yazarlarından aldığı parçalarda da hataya düşüyor. Çoğu zaman onlara, söylediklerinin tersini söyletiyor.

Çeşitli ülkelerde kadınların durumundan söz açtığı zaman sıra Yunanlılara gelince, onlarda sevişmenin yalnız bir şekli olduğunu, onu da söylemeye dili varmadığını söylüyor; tanık olarak da Plutarkhos'u gösteriyor. Ama düşünmüyor ki Plutarkhos bu konu üzerinde birçok kişiyi konuşturmuştur kitaplarında.

Başka bir örnek daha: Osmanlı İmparatorluğu'ndan söz açtığı zaman Ricaut'ya başvurduğunu söylüyor ve, "Sultan, eğer yetkilerini sınırlandırıyorsa, verdiği sözü ya da ettiği yemini tutmak zorunda değildir" diyor. Oysa Ricaut'nun 1671'de Amsterdam'da bastırdığı kitabının on sekizinci sayfasında şunlar yazılı: "Bazı kişiler, Sultan, verdiği sözü yerine getireceği zaman yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini anlarsa verdiği sözden dönüp, yeminini bozabilir, diyorlar."

Bu sözler zaten pek öyle açık değil. Çünkü Sultan ya tebaasına ya da komşu devletlere vaatlerde bulunabilir. Tebaasına söz vermişse ant içmesine lüzum yoktur. Barış antlaşmalarına gelince, ya verdiği sözü yerine getirir ya da savaş açar. Kuran'ın hiçbir yerinde yemin bozulabilir diye bir söz yok. Tersine, birçok yerinde yemin bozulamaz deniyor. Bana kalırsa, haksız yere savaş açmak için, savaşların hepsi haksızdır ya neyse, Sultan da Hristiyan hükümdarlar gibi divanını toplamış olabilir; bazı Müslüman bilginleri de, hak dininden olmayanlarla dinsizlere verilen sözlerin bir değeri olmayacağını ileri süren Katolik bilginlerini taklit etmiş olabilirler. Ama kanunların ruhunu inceleyen kişinin yapacağı iş, bu düşünüş tarzının Türklere özel bir tarz olup olmadığını aramaktır, yoksa şunun bunun söylediğini yalan yanlış bir şekilde tekrarlamak değil.

Montesquieu tutmuş kadıların bu kararını Sultan'ın istibdat yönetimine bir delil olarak göstermiş. Bana kalırsa, tersine, Sultan'ın kanunlara boyun eğdiğini gösteren bir delildir bu. Sultan kanunların dışına çıkabilmek için bilginlere başvurmak ihtiyacını duyuyor da ondan. Bakın bizler, Türklerin komşusu olduğumuz halde onları gerektiği kadar tanımıyoruz. Uzun zaman aralarında yaşayan Kont de Marsigli, hiçbir yazarın, Osmanlı İmparatorluğu ile kanunları hakkında bize gerçek bir bilgi vermediklerini söylüyor. Hatta dikkatinizi çekerim, Sale'in 1736'da yaptığı bir çevirisinden başka elimizde Kuran'ın şöyle doğru dürüst bir başka çevirisi yok. Türklerin dinleriyle kanunlar üzerine söylenenlerin hemen hepsi yalan yanlış şeyler: Aleyhlerinde çıkardığımız sonuçlar da hiçbir şeye dayanmayan uydurma masallar. İnsan kanunların ruhundan söz ederken yalnız iyice bildiği kanunları ele almalı.

"Her çeşit adi ticaret Yunanlılarda ayıp sayılırdı" diyor Montesquieu. Onun adi dediği ticaretin ne olduğunu anlayamadım. Ama Atina'da her vatandaşın ticaret yaptığını, Eflatun'un yağ sattığını, halk dalkavuğu Demosthenes'in babasının demir ticareti yaptığını biliyorum. İşçilerin çoğu ya yabancıydı ya da köle. Şu halde Yunan sitelerinde ticaretin büyük makamlarla pekâlâ bağdaşabileceğini söylemek yerinde olur. Bundan yalnız, ticaretle uğraşmayan Ispartalıları ayrı tutabiliriz.

Kitabın bir yerinde, "Birçok kimseden işittim" diyor Montesquieu, "Christophe Colomb Amerika'yı Fransa'ya vermek istemişse de I. François bu teklifi reddetmiş;

bunu bana anlatanların içi sızlıyordu." Şimdi, Colomb, Amerika adalarını keşfettiği zaman I. François'nın henüz doğmamış olduğunu bilmeyen yoktur.

Böyle düzme kaynaklara dayanan bilgilerle, yanlış yargıların sayısı çok bu kitapta. Bir örnek daha vereyim: "Bir kral cinayet mahkemelerinde oyunu kullanmaya kalksa, en güzel ve en önemli yetkilerinden birini yitirmiş olur, diyor. Verdiği karardan dönmesi çok yersiz bir hareket olur. Böyle bir durumda, bir insanın affedilip edilmeyeceğini anlamak mümkün olamaz."

Sanımca bütün bunlar yanlış görüşlerdir. Kralın hâkimler arasında yer aldıktan sonra suçu bağışlamasına kim engel olabilir? Bir kral kanunlara uyarak mahkûm ettikten sonra, şan ve onuruna, krallık mevkiinin verdiği yetkiye dayanarak pekâlâ suçu bağışlayabilir. Bunda da çelişki diye bir şey olmaz. Fransa pairlerinden Dük d'Alençon 1458'de yargılanırken, kral parlamentoya başvurmuş ve bir Fransa pair'inin yargılanmasında kendisinin de bulunup bulunmayacağını sormuş; parlamento verdiği cevapta, kayıtlardan anlaşıldığına göre Fransa krallarının böyle bir yargılanmada bulunmalarının yalnız bir hak değil, birinci pair olmak dolayısıyla bir zaruret olduğunu bildirmiş. Bu gelenek İngiltere'de hâlâ vardır.

Kitabın bir yerinde de, "İngilizler, vatandaşların hürriyetini geliştirmek için krallıklarındaki bütün ara kuvvetleri ortadan kaldırdılar" diyor. İngilizlerin bunun aksini yaptıklarını, Avam Kamarası'nı, Lordlar Kamarası ile denge sağlayan bir ara kuvvet haline getirdiklerini bilmeyen yoktur. Yalnız bir ara kuvveti, o da, görevi, tapınmak, ahlakı yükseltmek, insanları ruh bakımından yönetmek olan kiliseyi baltalamakla yetindiler.

Siyasi kanunlarla medeni kanunları da birbirine karıştırıyor. Devleti yönetenler siyasi kanunların koruyucularıdır. Senin hakkınla benim hakkımı belirtecek kanunlarla, suçların cezalarını belirtecek kanunları iyi yapıp iyi basalım yeter. Bunların yerleri de kitaplıklardır. Hâkimler bu kanunlara uymak zorundadırlar. Bu kanunlar kötü olunca, çoğu da zaten öyledir ya neyse, o zaman hâkimlerin bunları değiştirmesi için yasama organını ikaz etmeleri gerekir.

Yine yazar, Tunguin'deki hâkimlerle büyük rütbeli subayların iğdiş olduklarını, kanunların da kadınlara birkaç kere evlenmek hakkını verdiğini söylüyor. Bu söyledikleri doğru olsa bile bundan nasıl bir sonuç çıkartalım istiyor? Hâkimlerimiz iğdiş edilmeye, karılarının da dördüncü ya da beşinci bir erkekle evlenmelerine razı olurlar mı?

❦

Buraya kadar kitabı çürüten Voltaire, bundan sonra B.'ye, kendi kafasında tasarladığı böyle bir eserin nasıl olması gerektiğini açıklatıyor:

B - Halbuki ben, Papalık fetvalarının eski Roma kanunlarını nasıl değiştirdiğini, Charlemagne'ın hangi kanunlarla imparatorluğunu yönettiğini, derebeylik yönetiminin nasıl bir başkaldırmayla bu imparatorluğu yıktığını, Papa VII. Gregorius ile öteki papaların krallıklarla derebeyliklerin kanunlarını nasıl bir maharet ve sanatla ezdiklerini, papalık kanunlarının nasıl sarsılıp ortadan kaldırıldığını öğreneceğimi sanıyordum. Othon'lardan bu yana, her yerde, adaletin dağıtılmasını sağlayan çeşitli mahkemelerin nasıl kurulduğunu göreceğimi umuyordum. Atalarımızın yaşadıkları çağlarda hüküm süren kanunların tarihi ile, bu kanunların kurulmasına, ihmal edilmesine, bozulup yeniden ortaya çıkartılmasına sebep olan olayları öğreneceğimi sanıyordum. Ne yazık ki kitapta bunlarla ilgili hiçbir şey yok... Sade nükte, sade alay, sade hayal kuruntusu, bir de bol bol yanlış var.

Romalılar, Galyalıların mallarını mülklerini ellerinden alıp zavallıları köle olarak kullanıyorlar. Buna rağmen, Franklar gelip mallarını mülklerini ellerinden aldıkları, onları bir kere daha köle durumuna soktukları zaman aynı Galyalıların yine Roma kanunlarına uyarak yaşamakta devam ettiklerini görüyoruz. Bu, neden böyle olmuş? O türedi haydutların kanunlarıyla geleneklerinin gerçek mahiyeti neymiş?

Franklar ülkeye hâkim oldukları zaman Galyalı keşişler hangi kanunları benimsemişler: Asi Pépin, millet kurultaylarında yer vermeden önce onları ara sıra devlet işlerine iştirak ettirmemiş mi?

Montesquieu, Bantam'daki kanunlardan söz açıyor da neden bütün bunlar üzerine, Charlemagne'ın Vestfalya'da kurduğu o iğrenç mahkeme üzerine, Charlemagne'ın kanunları üzerine bir tek kelime söylemiyor? Sonra da tutmuş kitabının bir yerinde Charlemagne'ın iyi bir kanun adamı olduğunu söylemiş; neye dayanarak'"

,,,

Bundan sonra Voltaire'in yine B'nin ağzından eser hakkındaki gerçek yargısını buluyoruz:

B - Karışık bir yolda kendime bir kılavuz aradım ama karşıma benden daha bilgili olmayan bir yol arkadaşı çıktı. Kitapta kanunların ruhunu değil yazarın çok geniş olan zekâsını buldum. Doğru dürüst yürüyecek yerde sıçrıyor, aydınlatacak yerde ışıldıyor, yargılayacak yerde bazen yeriyor. İnsan içinden, böyle bir dâhi, insanı hayrette bırakmaya çalışacak yerde aydınlatmaya çalışsaydı daha iyi ederdi diyor.

Bu, her bakımdan eksik kitapta, birçok kişinin iğrenç bir şekilde taklit etmeye yeltendiği çok güzel şeyler var. Dar kafalı kişiler de bilhassa insanlığın işine yarayacak bölümlerinden ötürü kitabı küçümsemekten geri kalmadılar.

Bütün kusurlarına, bütün eksiklerine rağmen bu kitabın insanlar için çok değerli bir kitap olması gerekir. Çünkü büyük Bossuet de dâhil, Fransa'daki yazarların çoğu düşünmedikleri şeyleri yazdıkları halde Montesquieu yalnız düşündüğü şeyleri yazıyor. Bütün insanlara hür olduklarını hatırlatıyor. İnsanlığa, yeryüzünün büyük bir bölümünde yitirdiği niteliklerini gösteriyor. Boş inanlara karşı savaşıyor, ahlak ilkeleri telkin ediyor.

Şunu da söyleyeyim ki, son derece yararlı olabilecek olan böyle bir kitabın hayal gücünün yarattığı bir bölmeye dayanması beni çok üzdü. "Fazilet Cumhuriyetin, onur da saltanat yönetiminin ilkesidir" diyor Montesquieu. Muhakkak ki cumhuriyetler hiçbir zaman fazilet ihtiyacıyla kurulmuş değillerdir. Genel menfaat bir kişinin egemenliğini kabul etmedi; iyelik düşüncesi, insanların kişisel tutkuları, bir kişinin tutkularıyla şunun bunun malını mülkünü yağma etmek isteğini baskı altında bulundurmak istedi. Her vatandaşın kişisel gururu, komşusunun gururunu korudu. Hiç kimse bir başkasının isteklerinin kölesi olmak istemedi. İşte bir cumhuriyetin kurulmasının, devam etmesinin nedeni budur. Bir Grison'da bir İspanyol'dan daha çok fazilet bulunduğunu sanmak gülünç olur.

Onur duygusunun da yalnız krallıklara özel bir ilke olduğunu ileri sürmek ise en az bunun kadar hayal mahsulü bir şeydir. Nitekim yazar hiç farkında olmadan bize hak veriyor. III. kitabın VII. konusunda, "Şerefin temeli, tercih edilmek, sivrilmektir" diyor. Şu halde onur mahiyeti bakımından saltanat yönetiminin içinde bulunur.

Anlıyorsunuz ya, bizzat mahiyeti bakımından Roma cumhuriyetinde hâkimlik, konsüllük, alkış, şan ve onur istenirdi. Bunlar da krallıklarda, sık sık satın alınan, değeri biçilmiş unvanlardan farksız birtakım tercihler ve temayüzlerdi. Kitabın dayandığı başka bir temel daha var ki bana kalırsa o da bu yargılar kadar yanlış: Hükümet şekillerinin, Cumhuriyet, Saltanat ve İstibdat diye üçe ayrılması.

Bilmem neden, Asya ile Afrika'daki hükümdarlara despot (müstebit) demek yazarlarımızın hoşuna gidiyor. Eskiden sultana bağlı olan Avrupalı küçük hükümdarlara bu ad verilirdi. İstenildiği zaman tahtlarından indirirlerdi onları; başka köleleri yöneten taçlı kölelerdi bunlar. Despot kelimesinin asıl manası evin efendisi, ailenin büyüğüdür. Bugün Osmanlı İmparatoruna, Fas Sultanına, Papaya, Çin İmparatoruna hiç çekinmeden despot deyip çıkıyoruz. Montesquieu, II. kitabının I. konusunda istibdat yönetimini şöyle tarif ediyor: Bir tek kişi, hiçbir kanun, hiçbir kural tanımadan, her şeyi kendi istek ve heveslerine göre yönetir.

Şimdi, böyle bir hükümetin varlığını iddia etmek yanlıştır. Hem bana öyle geliyor ki, böyle bir hükümet şeklinin yeryüzünde var olabilmesi de imkânsızdır.

Kuran'la, onun bilginler tarafından yapılmış olan yorumları Müslümanlar için kanun demektir. Bu dinden olan hükümdarlar Kuran'a el basıp onun kanunlarına uyacaklarına ant içerler. Eski milis birlikleriyle kanun adamlarının büyük imtiyazları vardı. Bu imtiyazları ortadan kaldırmak isteyen sultanları ya boğazlarlar ya da törenle tahtlarından indirirlerdi.

Çin'e hiç gitmedim ama gidenlerden en az yirmi kişiyle konuştum. Bundan başka, o ülkeden söz eden bütün yazarları okudum. Muhakkak ki Rollin'in eski çağlar tarihi üzerindeki bilgisinden daha çok bilgim var. Çeşitli tarikatlara mensup misyonerlerimizin verdikleri raporlardan da anlıyorum ki Çin, bir kişinin keyfine göre değil kanunlarla yönetiliyor.

Roma'daki Papanın Çin'deki imparatordan daha despot olduğu muhakkak; çünkü papa yanılmaz. Oysa Çin imparatorunun böyle bir iddiası yok; bununla beraber papa bile kanunlara uymak zorunda.

Despotluk, krallığın kötüye kullanılmasından, güzel bir yönetim şeklinin bozulmasından başka bir şey değildir. Bence, zalimleri krallık mevkiine getirmektense haydutları devlet yönetimine iştirak ettirmek daha iyi.

A - Hâkimlik mesleğinin satılmasından, bütün dünyada yalnız Fransızların bildiği o güzelim kanun ticaretinden hiç söz açmıyorsunuz.

B - Doğru, Montesquieu, saltanat yönetimlerinde hâkimlik mesleğinin satın alınmasının iyi olduğunu söylemekten çekinmiyor. Ne yapalım... Vaktiyle o da, eyaletlerden birinde başı serpuşlu bir memurmuş. Hiç serpuş görmedim ama çok güzel bir şey olduğunu söylüyorlar. En feylesof kafalıların bile benliğini okşayabilir böyle bir süs. Bir bakkal da kanunlardan söz açsaydı, muhakkak herkesin tarçınla hindistan cevizi almasının şart koşulmasını isterdi.

A - Bütün bunlar Kanunların Ruhu Üzerine adlı kitapta mükemmel denebilecek yerlerin bulunmasına engel değil. Düşünen ve beni düşündüren insanları severim. Bu kitabı siz hangi kitapların arasına koyardınız?

B - İnsana mükemmeli aratan ve isteten kitaplar arasına. Bu kitap bana kötü bir temele dayanan, plansız bir bina hissini veriyor. İçinde cilalı, yaldızlı birçok güzel daire var.

A - Bu dairelerde birkaç saat kalmak doğrusu ya hoşuma gider. Ama Grotius...

,,,

Voltaire'in, Kanunların Ruhu Üzerine adlı kitap hakkındaki yazısı burada bitiyor. Görülüyor ki Voltaire, dostunu bir hayli hırpalamaktan çekinmemiş, ama Caesar'ın hakkını da Caesar'a vermekten geri kalmamış. Kendisi gibi, düşünen ve

düşündüren insanları seviyor Voltaire. Montesquieu'nün kötü bir temele dayanan, plansız binasındaki cilalı, yaldızlı odalarda birkaç saat kalmak hoşuna gidiyor. Ama işte, hepsi bu kadar...

Montesquieu'nün eserini, arkasından da aynı çağın adamı olan, aynı ideal için çalışıp çabalayan Voltaire'in bu yazısını okuduktan sonra insanın kafasında istemeyerek bir soru işareti beliriyor: Sakın Voltaire, o çağın en büyük anıtlarından biri olan böyle bir eser vermediği ya da veremediği için Montesquieu'yü kıskanmış olmasın? Kanımızca böyle bir kıskançlık duygusu ortada var. Ama derecesini belirtmek güç. Çünkü, Voltaire'in kitapta bulduğu kusurların çoğu yerinde ve haklı. Yanlışlar, eksikler bir yana, eserin plansız oluşu, hele böyle uzun ve geniş bir nefes isteyen, dallı budaklı bir eserin plansız oluşu ya da öyle bir etki uyandırması, henüz Descartes'ın çemberinden kurtulamamış olanlara karşı bağışlanması imkânsız bir kusur gibi geliyor insana. Voltaire de bunlardan biridir. En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün yazılarında bir planın varlığı göze çarpacak kadar belirtilmiştir.

Kanunların Ruhu Üzerine adlı kitabın ikinci cildinin başında nefesi kesilen, ne yazacağını âdeta şaşırmış gibi görünen Montesquieu'nün ilham perilerine bir yalvarışı var ki bu da Voltaire'e hak vermemize sebep oluyor. Öyle ya, eğer yazar önceden bir plan hazırlamış olsaydı, kitabında hangi konuları işleyeceğini iyice kafasına yerleştirmiş olsaydı ilham perilerine yalvarmasına ne lüzum vardı? Nitekim ilk beş on kitabın gerçekten Kanunların Ruhu'nu ilgilendiren konulara ait olduğunu, ondan sonraki kitapların ise gelişigüzel bir şekilde, sırf ortaya bilgi dökmek için yazıldığını anlamak işten bile değil.

Kanunların ruhu üzerine kitap yazmak için, böyle geniş bir konuya el atabilmek için, Voltaire'e göre insanın önce filozof olması, tarihçi olması (yani gerçek vesikalara dayanması), iyi yazar olması (yani planlı yazı yazmasını bilmesi ve üslup sahibi olması), nihayet hukuk ilmiyle gerçekten uğraşmış olması gerek. Şimdi bunlardan hangisi Montesquieu'de var, hangisi yok onu belirtmek gerek.

Montesquieu iyi bir yazardır. İranlı Mektupları ile böyle olduğunu kabul ettirmiştir. Ama Kanunların Ruhu, İranlı Mektupları gibi iyice bilinen bir toplumun, alaylı bir dille gelişi güzel bir şekilde yerilmesi değildir. Birinde iyi yazar olarak başarı sağlayan, ötekinde bu yönden hiç de başarılı olmayabilir. Nitekim Voltaire de konuşmanın sonunda İranlı Mektupları'na girebilecek değerde bölümler bulunduğunu söyletiyor kişilerine. Ama bazı bölümlerin bu bakımdan güzel oluşu eserin bütününün güzel olduğunu, yazarın da üstün bir yazar olduğunu göstermez.

O çağın anlayışına göre Montesquieu bir tarihçi midir? Bunun cevabı Voltaire'e göre: "Hayır"dır. Voltaire, XII. Charles, XIV. Louis Yüzyılı adındaki iki tarih kita-

bıyla, (bu sözümüzü tekrarlıyoruz) o çağın anlayışına göre, hatta biraz daha ileri anlayışa göre gerçek bir tarihçi olduğunu ispatlamıştır. Voltaire bu kitaplarında (hiçbirinin üzerinde yirmi yıl çalışmadığı halde) vesikaları konuşturur. Hem öyle gelişigüzel bir şekilde değil... Hafızasına güvenmez, hayal gücünü işletmez. Tam bir tarihçi otoritesiyle yargılarda bulunur. Montesquieu'nün yargıları ise kesin değildir, daha çok teoriktir. Filozof edası vardır bu yargılarda.

Voltaire'in anlayışına göre Montesquieu filozof da değildir. Bizzat kendisi bile (Felsefe Sözlüğünü, Felsefe Mektuplarını, Filozofça Hikâyelerini yazmış olmasına, yani felsefe ile gerçekten uğraşmış olmasına rağmen) filozof değildir. Sadece düşünen ve düşündüren adamdır. Nitekim Konuşmanın sonunda, "Düşünen ve beni düşündüren kişileri severim" diyor. Şu halde Montesquieu "düşünen ve bizi düşündüren bilgili bir insandır."

Şimdi Montesquieu'nün gerçek bir hukuk bilgini olup olmadığını anlamak kalıyor. Voltaire yukarıdaki niteliklerin hepsini hoş göreceğe benziyor, eğer Montesquieu gerçekten bir hukuk bilgini olsaydı. Ama bu bakımdan da onu yetersiz buluyor: "O da vaktiyle," diyor; "Eyaletlerden birinde serpuşlu bir memurdu" yani hâkimdi. Şimdi, kanunu dağıtmak başka şey, kanun yapmak başka şey; kanunların doğuşunu, gelişmesini incelemek, en iyi kanunun hangisi olabileceğini araştırmak yani kanunların ruhuna girebilmek başka şey. Serpuşlu bir memurun bütün bu konular üzerinde otorite ile konuşabileceğine inanamıyor Voltaire.

Şu halde diyeceksiniz nerede kaldı Voltaire'in kıskançlığı? Kendisinden önce davranıp, Montesquieu'nün sessiz sedasız bu işi yapmasında. Bize öyle geliyor ki Voltaire böyle bir işin, yani kanunların ruhunu incelemek işinin yalnız kendisi tarafından yapılabileceği kanısındaydı. İyi bir yazardı o; tutulmuştu da; bütün dünya eserlerini okuyordu. Kurtla kuzu hikâyesi... Montesquieu de Voltaire'in suyunu bulandırmıştı. Ama Voltaire kurt değildi ki Montesquieu'yü yesin. Sadece hırpalanmakla yetindi oncağızı.

,,,

Kanunların Ruhu Üzerine adlı eserin adını biz "Yasaların Özü Üzerine" koymayı düşünmüştük. Kendilerine danıştığımız tarihçi arkadaşlarımız, bunun yerinde olacağını söylediler. Hukukçularla felsefeciler bunun uygun düşmeyeceğini, kanun kelimesinin yasa ile bir olmadığını, ruhun da burada öz anlamına gelemeyeceğini açıkladılar; bizi de az çok ikna ettiler. Biz de 1339 çevirisindeki Ruh'ül Kava'nın başlığını, eserin asıl adı olan De l'Esprit des Lois'ya uyarak Kanunların Ruhu Üzerine şekline soktuk.

Montesquieu belki İranlı Mektupları'nda bir üslupçu olarak görünüyor ama bizim çevirdiğimiz bu kitabında bu bakımdan hiçbir güçlük göstermiyor. Bunu söylerken de kitabı çevirmek kolay oldu demek istemiyorum. Yine Voltaire'i örnek vereceğim. Onun kitaplarını çevirmek daha güç. Çünkü insan, onun yazış tarzını olduğu gibi vermek istiyor; güzel olan bu yazış tarzını vermek, çevirmenin de hoşlanacağı bir şekilde vermek çok güç. Cümleler kısa, doğru ama arada bağ yok. Bu bağları bulup çıkarmak, Türk okuyucusunun anlayacağı bir şekle sokmak çevirmen için çok güç. Montesquieu'de ise böyle bir şey yok; düz bir şekilde yazmış, çevrilmesi kolay. Ama ne var ki, Voltaire'in cümlesindeki sağlamlık onun cümlesinde yok; çevirmenin bütün sıkıntısı da bundan geliyor. Bossuet'yi, Pascal'ı Voltaire'i Chateaubriand'ı, Flaubert'i, Gide'i çevirmek, hepsinin kendine özgü bir üslubu olduğu için güç. Montesquieu tarzında yazanları ise çevirmek, cümle yapıları sağlam olmadığı için güç. Neyse burada, çevirmenlerin çektikleri güçlükten, daha doğrusu çevirmenlerin gizli yanlarından söz açacak değiliz. Yalnız şunu belirtmek isteriz ki, bu kitabı çevirirken bize yardımı dokunan Fransızlara, felsefe, tarih ve hukuk ilmiyle uğraşan dostlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

,,,

Her şeye rağmen Montesquieu'nün bu eseri bugün hukuk ilmiyle uğraşanlara bir kaynak teşkil etmektedir. Kitap Fransa'da edebiyat fakültelerinin programlarında da yer almaktadır. Değerini inkâr etmek kimsenin aklından geçmez. Gerek yazar, gerek eser Fransa'da olduğu gibi bütün dünyada, sözümüzü bağışlayın, epok yapmıştır. Onun için bu Önsözün sonuna, kısa da olsa, yazarla ve eserle ilgili küçük bir bibliyografya eklemeyi uygun bulduk.

Destutt de Tracy - Commentaire sur 1'Esprit des lois de Montesquieu. (Montesquieu'nün Kanunların Ruhu adlı kitabı üzerine yorumlama.) Paris, 1819.

E. Lerminier - Montesquieu. Introduction Générale à 1'histoire du droit. (Montesquieu. Hukuk tarihine genel giriş.) Paris, 1835, sayfa 215-232,

Sainte-Beuve - Montesquieu. Causeries du Lundi, cilt 7, Paris, 1853, sayfa 33-66. (Pazartesi Konuşmaları) Bu eser dilimize çevrilmiştir. Montesquieu'ye ait bölüm ikinci cilttedir.

Taine - Montesquieu. Titus-Livius üzerine deneme'de. Paris, 1874, sayfa 172-188.

L. Vian - Histoire de Montesquieu. Paris, 1879.

A. Sorel - Montesquieu. Paris, 1887

F. Brunetière - Montesquieu. Etudes eritiques sur 1'histoire de la littérature française, 4. série, Paris, 1891, sayfa 243-265.

E- Faguet - Montesquieu. Etudes littéraires XVIII. siécle. Paris, 1890, sayfa 137-192.

Durkheim - Quid Secundatus Politicae Scientiae İnstituendae Contulerit... Bordeaux, 1892. Montesquieu, sa part dans la Fondation des Sciences Politiques et de la Sirence des Sociétés (Montesquieu, Siyasal Bilimlerle Sosyal Bilimlerin kuruluşundaki payı) diye Fransızcaya çevrilmiş bir tez. 1937.

Eichthal - Souveraineté du Peuple et du Gournement, adlı eserinde la Séparation des Pouvoirs Politiques başlıklı bölüm, Paris 1895, sayfa 89-154.

E. Faguet - La Politique Comparée de Montesquieu, Rousseau et Voltaire, Paris, 1902.

J. Carayon - Essai sur les Rapports du Pouvoir Politique et du Pouvoir Religieux chez Montesquieu (Montesquieu'de Politik Egemenlikle Dini Egemenliğin İlgileri Üzerine Deneme.) Montbéliard, 1903.

Sir Courtenay İlbert - Montesquieu. Oxford, 1904.

H. Barckhausen - Montesquieu, l'Esprit des Lois et les Archives de la Brède (Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine ve la Brède arşivleri.) Paris, 1907.

Dedieu - Montesquieu et la Tradition Politique Anglaise en France (Montesquieu ve Fransa'da İngiliz Politikası Geleneği.) Les Sources Anglaises de 1'Esprit des lois (Kanunların Ruhu'nun İngiliz Kaynakları.) Paris, 1909.

M. Dodds - Les Récits de Voyages, Sources de l'Esprit des Lois (Seyahatnameler, Kanunların Ruhu'nun Kaynakları.) Paris 1929

A. Mathiez - La place de Montesquieu dans 1'Histoire des Doctrines politiques au XVIII. siècle. Dans Annales historiques de la Révolution française, cilt 7, Reims, 1930, sayfa 97-112. (Fransız İhtilali'nin tarihi muhtıralarında. XVIII. yüzyıldaki siyasi doktrinler tarihinde Montesquieu'nün yeri.)

G. Bonno - La Constitution britannique devant l'opinion française de Montesquieu à Bonaparte. Paris, 1931. (Montesquieu'den Bonaparte'a kadar Fransız genel kanısı karşısında İngiliz Anayasası.)

L. M. Levin - The Political doctrine of Montesquieu's Esprit des lois its classical backgrounds. New York, 1936. (Montesquieu'nün Kanunların Ruhu adlı eserindeki siyasi doktrin.)

G. Davy - Pour le 250. anniversaire de Montesquieu: sur la méthode de Montesquieu, Dans Revue métaphysique et morale, cilt 46, Paris 1939, sayfa 571-586. (Montesquieu'nün 250 yıldönümü için: Montesquieu'nün metodu üzerine. Metafizik ve ahlak dergisinde.)

Spurlin - Montesquieu in America, 1760-1801. Louisiana, 1940. (1760'tan 1801'e kadar Amerika'da Montesquieu.)

M. Leroy - Retour à Montesquieu. Dans Hommes et mondes, novembre 1948, sayfa 408-419. (Montesquieu'ye dönüş. Hommes et mondes dergisinin Kasım 1948 sayısında.)

F.B.

KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE YA DA

Kanunların, her hükümetin yapısı, âdetleri, iklimi, dini, ticareti vesairesiyle gerekli bağları üzerine.

Yazar bunlara, verasetle ilgili Roma kanunları üzerine, Fransız kanunları ile derebeylik kanunları üzerine yeni araştırmaları da eklemiştir[1].

Prolem sine matre createm. (Anasız doğan çocuk.)
Ovidus (Métamorphoses II, 553[2].

OKUYUCUYA BİRKAÇ SÖZ[3]

,,,

Bu eserin ilk dört kitabını anlamak için, cumhuriyette fazilet sözünden vatan sevgisini, yani, eşitlik sevgisini kastettiğime dikkat etmek gerek. Bu fazilet, ne ahlaki bir fazilettir ne de Hristiyanca bir fazilet; doğrudan doğruya siyasi bir fazilettir; cumhuriyet hükümetinin işlemesini sağlayan kuvvettir bu; nasıl ki saltanat hükümetinin işlemesini sağlayan onur dediğimiz kuvvet ise. Demek oluyor ki ben, vatan ve eşitlik sevgisine siyasi fazilet adını verdim. Yeni yeni düşünceler ortaya attım; bundan ötürü de, yeni yeni kelimeler bulmak ya da eski kelimelere yeni yeni anlamlar vermek gerekti. Bunu anlamayanlar bana saçma sapan şeyler, yeryüzündeki bütün ülkelerde insanları isyan ettirecek şeyler söyletmiş olurlar; çünkü yeryüzünün bütün ülkelerinde insanlar ahlak isterler.

---

1 Bu eser ilk defa *Ruhulkavanin* adı altında Hüseyin Nazım Bey tarafından kırk yıl önce dilimize çevrilmiş ve Maarif Vekâleti yayınları arasında iki cilt çıkmıştır.

2 Ovidus'un *Mètamorphose*'larından alınan bu sözü Montesquieu'nün, kendisine bu konuda önderlik eden bir kimsenin olmadığını belirtmek için kitabının başına koyduğunu söyleyenler var. Bazı kişiler de bu çeşit bir eserin hür bir ülkede yazıldığını belirtmek için Montesquieu tarafından benimsendiğini iddia etmişlerdir. Bundan başka, Montesquieu'nün bu sözü sırf eserin eksik olduğunu, üstün malzemeden meydana gelmiş bir koleksiyondan başka bir şey olmadığını ileri süren Başkan Hènault'ya cevap vermek için eserinin başına koyduğunu söyleyenler var.

3 Asıl eserin ilk baskılarında yer almayan bu parçayı Montesquieu, kendisini saltanat hükümetlerinde fazilet bulunmadığını iddia etmekle suçlandıranlara cevap vermek için yazmıştır.

2. Şuna da dikkat etmek gerek ki, belli bir meziyetin, bir ruh değişikliğinin ya da bir faziletin bir hükümeti harekete getiren kuvvet olmadığını söylemekle, bu faziletin o hükümette bulunmadığını söylemek arasında büyük bir fark vardır. Bu saati harekete getiren şu ya da bu çark değildir dersem, her iki çarkın da saatte bulunmadığı sonucuna mı varacağız? Tıpkı böyle, krallık, ahlaki faziletlerle Hristiyanca faziletlerden yoksundur diyemeyeceğimiz gibi siyasi faziletten de yoksundur diyemeyeceğiz. Sözün kısası, cumhuriyetin işlemesini sağlayan siyasi fazilettir ama onur duygusu da yok değildir orada; krallığın işlemesini sağlayan onur duygusudur ama siyasi fazilet de yok değildir orada.

Nihayet, III. kitabın V. bölümünde söz konusu olan iyi kişi, Hristiyanca anlamdaki iyi kişi değil, az önce sözünü ettiğim siyasi fazileti benimsemiş olan, siyasi bakımdan iyi kişidir. Memleketinin kanunlarını seven, davranışlarını da memleketinin kanunlarına duyduğu sevgiye göre ayarlayan kişidir.

Kitabımın bu baskısında kavramları daha iyi belirtmek suretiyle bütün bu şeyleri yepyeni bir şekilde aydınlattım; önce fazilet kelimesini kullandığım birçok yerde bu kez siyasi fazilet sözünü kullandım.

ÖNSÖZ

Bu kitapta mevcut sayısız olaylar içinden birkaçı hiç ummadığım halde tutar herhangi bir kimseyi gücendirirse, önce şunu söyleyeyim ki bunların hiçbiri kötü niyetle ortaya atılmış değildir. Tabiatım bakımından hiçbir şeyi reddedecek, küçümseyecek kafada değilim. Eflatun, Sokrates'le aynı çağda doğduğu için tanrılara şükretmekten geri kalmamış; içinde yaşadığım ülkede beni dünyaya getirdiği için, bana sevdirdiği kişilere itaat etmemi istediği için ben de aynı şekilde Tanrı'ya şükretmekten geri kalmıyorum.

Bağışlamayacak diye endişe ettiğim bir lütufta bulunmasını isteyeceğim okuyucudan; o da şu: Yirmi yıllık bir çalışmanın, şöyle bir anlık okumadan sonra yargılanmaması; birkaç cümlenin değil bütün kitabın kabul ya da reddedilmesi. Yazarın amacını anlamak isteyenler, bunu ancak kitabın amacından çıkarabilirler.

Önce kişileri inceledim; kanunlarla geleneklerin o sonsuz değişikliği içinde, onların yalnız kendi keyif ve isteklerine göre yönetilmediklerini anladım.

İlkeler ortaya koydum; özel hallerin sanki kendiliklerinden bunlara boyun eğdiklerini, bütün milletlerin tarihlerinin bu ilkelerin sonuçlarından başka bir şey olmadığını, her özel kanunun başka bir kanuna bağlı olduğunu ya da daha genel bir kanuna uyduğunu gördüm.

Eski çağı incelemem gerektiği zaman, gerçekten ayrı olan durumları birbirine benziyormuş gibi görmemek, benziyormuş gibi görünenler arasındaki farkları da kaçırmamak için sözü geçen çağın ruhunu iyice kavramaya çalıştım.

İlkelerimi önyargılarımdan değil, olayların mahiyetinden çıkardım.

Burada birçok gerçeği ancak, bunları başka gerçeklere bağlayan zinciri iyice gördükten sonra anlamak mümkün olacak. Ayrıntılar üzerinde ne kadar düşünülürse, ilkelerin kesinliği de o kadar kendini belli eder. Bu ayrıntıların bile hepsini vermiş değilim; çünkü kendini öldürücü bir can sıkıntısına kaptırmadan her şeyi söyleyebilecek kim var?

Bugünkü eserleri niteler gibi görünen o göz alıcı özellikleri bulamazsınız burada. Olayları azıcık olsun geniş ölçüde incelemeye kalktınız mı, sözünü ettiğim

özellikler kendiliğinden yok olur; bu özellikler, genel olarak, zekânın yalnız bir yana yönelip, bütün öteki yanları ihmal etmesinden doğar da ondan.

Herhangi bir ülkede yerleşmiş olan şeyleri eleştirmek için yazmıyorum ben. Her ülke kendisine yol gösteren ilkelerin nedenlerini bulacaktır burada; doğal bir sonuç olarak da şuna varacaklardır ki, herhangi bir şeyi değiştirmeyi teklif etmek yetkisi yalnız, şöyle dâhiyane bir bakışla bir devletin bütün yapısına nüfuz edecek kabiliyette doğmuş olanların hakkıdır.

Milletin aydın olması pek öyle yabana atılacak bir şey değildir. Hâkimlerin olsun, memurların olsun, önyargıları önce milletin önyargıları olmuştur. Cahillik çağında kişi, en büyük kötülükleri işlerken bile farkında olmamıştır; aydınlık bir çağda ise kişi, en büyük iyiliği yaparken bile titrer. Eskilerin, yetkilerini nasıl kötüye kullandıklarını ve nasıl cezaya çarpıldıklarını görüyoruz; ama cezanın nasıl kötüye kullanıldığını da görüyoruz. Kişi, daha kötüden korktuğu zaman kötüye ilişmez; daha iyisini yapamayacağından şüphelendi mi iyiye de dokunmaz. Bölümlere ancak, bütünü yargılamak istediğimiz zaman bakarız; bütün sonuçları görmek için bütün nedenleri inceleriz. Herkesin, görevini, hükümdarını, vatanını, kanunlarını sevmesi, hangi ülkede, hükümette ve görevde bulunursa bulunsun mutluluğunu daha iyi hissetmesi için yeni yeni nedenler bulmasını sağlayabilirsem kendimi ölümlülerin en mutlusu sayarım.

Başta bulunanların, buyuracakları şeyler üzerinde bilgilerini artırmalarını, bu buyruklara uyacakların da uymaktan zevk almalarını sağlayacak bir şey yapabilirsem kendimi ölümlülerin en mutlusu sayarım.

Yine kendimi ölümlülerin en mutlusu sayarım, eğer insanları önyargılardan kurtaracak bir şey yapabilirsem. Ben, kişinin bazı şeyler üzerindeki bilgisizliğine değil, kişinin bizzat kendisi hakkındaki bilgisizliğine önyargı diyorum.

Kişi, insanları aydınlatmaya çalışmak suretiyledir ki, bütün insanlık sevgisini içine alan o genel fazileti uygulayabilir. Toplumda, başkalarının düşüncelerine, etkilerine uyan o kıvrak varlık, yani insanoğlu, gösterildiği takdirde kendi yapısını da tanıyabilir ama gösterilmeyip gizlendiği takdirde böyle bir şeyin varlığını bile unutur.

Bu esere kaç kere başladım, kaç kere de bıraktım. Yazdığım kâğıtları belki bin kere rüzgârlara terk ettim; her gün babalık kollarımın takatten düştüğünü hissediyordum; hiçbir şey tasarlamadan yoluma devam edip gidiyordum. Ne kuralları ne de istisnaları biliyordum, gerçeği buluyor ama hemen yitiriyordum. Bununla beraber ilkelerimi bulur bulmaz aradıklarımın hepsi bana doğru gelmeye başladı; yirmi yıl boyunca da eserimin başladığını, büyüdüğünü, ilerlediğini ve bittiğini gördüm.

Bu eser bir başarı kazanırsa, bunun çoğunu ele aldığım konunun büyüklüğüne borçluyum; bununla beraber dehadan da tüm yoksun olduğumu sanmıyorum. Benden önce Fransa'da, İngiltere'de ve Almanya'da, bunca büyük kişinin yazdıklarını gördüğüm zaman hayranlık duymaktan kendimi alamamıştım ama cesaretim kırılmadı; Le Correge'le beraber, "Ben de ressamım" dedim.[4]

4 Bütün bu önsöz, XVIII. yüzyılda hüküm süren kafanın, hoşgörürlük kafasının, kişinin ve toplumun ancak önyargılarından kurtulmak suretiyle gelişebileceğini ileri süren, bilginin, aklın insanlığa daima yol göstereceğini kabullenen XVIII. yüzyıl kafasının bir özetidir. Asıl adı Antonio Allegri olan le Corrége 1489'da Corré'de doğmuş, 1534'te ölmüş bir İtalyan ressamıdır. En güzel freskleri Parma kilisesindedir. Tablolarında özellikle kadın vücutlarını canlandırmakta büyük bir başarı sağlamıştır. Raphaël'in *Sainte-Cécile* adlı tablosunun karşısında duyduğu hayranlığı belirtmek için: *Anchio son'pittore (Ben de ressamım*) diye bağırmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
,,,
BİRİNCİ KİTAP
Genel olarak kanunlar üzerine

Konu I
Kanunların çeşitli varlıklarla olan ilgileri üzerine

Bu geniş anlamıyla kanunlar, olayların mahiyetinden doğan zorunlu bağlardır. Bu bakımdan da, bütün varlıkların kanunları vardır; Tanrı'nın kanunları vardır[5]; maddi evrenin kanunları vardır; insanüstü varlıkların kanunları vardır; hayvanların kanunları vardır; insanların kanunları vardır.

Evrende gördüğümüz bütün sonuçları gözü bağlı bir kaderin meydana getirdiğini söyleyenler çok saçma bir şey söylemişlerdir; çünkü zeki varlıklar meydana getiren gözü bağlı kaderden daha büyük bir saçmalık olabilir mi?

Şu halde ilkel bir neden var demektir; kanunlar da işte hem bu ilkel nedenle çeşitli varlıklar arasındaki bağlardır; hem de bu çeşitli varlıklar arasındaki bağlardır.

Yaratan ve devam ettiren olduğu için Tanrı'nın evrenle bağı vardır. Yaratmak için dayandığı kanunlar, devam ettirmek için dayandığı kanunlarla birdir. Bu kurallara göre davranır, çünkü onları bilir; bu kuralları bilir, çünkü yapan O'dur; bu kuralları yapmıştır, çünkü bu kuralların kendi bilgeliği ve gücüyle bağı vardır.

Maddenin hareketinden meydana gelen ve zekâdan yoksun olan evrenin öteden beri sürüp geldiğini gördüğümüz için, bu hareketlerin değişmez kanunları olması gerekir diyoruz; bu evrenden başka bir evren olduğunu tasarlayabilseydik, onun da değişmez kuralları olması gerekirdi ya da yok olurdu.

Böylece şimdi bir iş gibi görünen yaratma işi, tanrısızların kaderi kadar değişmez kuralları gerektirir. Yaratanın bu kurallar olmadan da evreni yönetebileceğini söylemek saçma olurdu, çünkü evren onlarsız var olamazdı.

Bu kurallar devamlı olarak yerleşmiş bağlardır. Hareket eden bir nesne ile hareket eden bir başka nesne arasındaki bütün hareketler, kitle ile hız arasındaki bağlara göre başlar, artar, azalır, yok olur. Her türlü çeşitlilik *biteviyeliktir,* her türlü değişiklik bir *istikrardır.*

5 Plutarkhos, *Bir Hükümdarın Bilgin Olması Gerekir* adlı yazısında, "Kanun ölümlü olsun ölümsüz olsun herkesin kraliçesidir" der.

Özel zeki varlıkların, kendi yaptıkları kanunları olabilir ama kendi yapmadıkları kanunları da vardır. Zeki varlıkların doğmadan önce de var olmaları mümkündü; şu halde, mümkün bağları, dolayısıyla da mümkün kanunları vardı. Kanunlar yapılmazdan önce, mümkün adalet bağları vardı. Müspet kanunların buyurduğu ya da mani olduğu şeylerden gayri, haklı, haksız diye bir şey yoktu demek, çember çizmeden önce yarıçapların birbirine eşit olmadığını ileri sürmek demektir.

Şu halde, müspet kanunlardan önce adalet bağlarının var olduğunu ama bu bağların müspet kanunlar tarafından yerleştirildiğini itiraf etmek gerek. Örneğin, insan toplumlarının var olduğunu varsayarsak onların kanunlarına uymak doğru olurdu; bir başka varlıktan iyilik gören zeki varlıklar olsaydı bunların o varlığa minnettarlık duymaları gerekirdi; bir zeki varlık başka bir zeki varlığı yaratsaydı, yaratılan varlığın, yaratıldığı andan itibaren bağlı olduğu şeye bağlı kalması gerekirdi; zeki bir varlığa kötülük eden bir başka zeki varlık, aynı kötülüğe layık olurdu, vesaire...

Ama zeki evrenin fiziksel evren kadar iyi yönetilmesi de gerek. Çünkü her ne kadar mahiyeti bakımından değişmeyen kanunları varsa da zeki evren, fiziksel evrenin kendi kanunlarına uyduğu şekilde devamlı olarak bu kanunlara uymaz. Bunun nedeni de, özel zeki varlıkların mahiyetleri bakımından sınırlı olmaları, bundan ötürü de hataya düşmeleridir; üstelik mahiyetleri icabı da bu varlıklar kendiliklerinden hareket ederler. Devamlı olarak kendi ilkel kanunlarına uymazlar; hatta bizzat kendileri için yaptıkları kanunlara da her zaman uymazlar.

Hayvanların genel hareket kanunlarıyla mı, yoksa özel bir içgüdüyle mi yönetildiklerini bilmiyoruz. Bununla beraber Tanrı'ya olan bağları maddi evrenin geri kalan bölümünün Tanrı'ya olan bağlarından daha yakın değildir; duyguları ise onların ya aralarındaki bağlarda ya başka özel varlıklarla olan bağlarda ya da bizzat kendi kendileriyle olan bağlarda işlerine yarar.

Zevke olan eğilimleri sayesinde özel varlıklarını devam ettirirler; aynı eğilim sayesinde de türlerinin devamını sağlarlar. Duygu yoluyla birleştikleri için doğal kanunları vardır; tanıma yoluyla birleşmedikleri için de müspet kanunları yoktur. Bununla beraber tabii kanunlarına da tam olarak uymazlar. Tanıma, duygu diye bir şey göremediğimiz bitkiler ise bu kanunlara daha iyi uyarlar.

Bizde olan bazı üstünlükler hayvanlarda yoktur; onlarda da bizde bulunmayan üstünlükler vardır. Bizim umutlarımız yoktur onlarda ama bizim korkularımızı da onlar bilmezler; bizim gibi onlar da ölürler ama ölümün ne olduğunu bilmezler; birçokları bizden daha iyi korurlar kendilerini, cinsel güçlerini bizim kadar kötüye kullanmazlar.

Fiziksel varlık olarak insan, bütün öteki nesneler gibi, değişmeyen kanunlarla yönetilir. Zeki varlık olarak da Tanrı'nın koyduğu kanunları durmadan bozar, kendi koyduğu kanunları da durmadan değiştirir. İnsanın kendini yönetmesi gerek ama sınırlı bir kişidir o; bütün sınırlı zekâlar gibi de bilgisizliğe ve yanlışa düşer; kafasın-

daki zayıf bilgileri de yitirir. Duygulu yaratık olarak da bin bir tutkuya kaptırır kendini. Böyle bir varlık kendini yaratanı her an unutabilirdi; Tanrı din kanunlarıyla onu kendine çağırdı. Böyle bir varlık her an bizzat kendini de unutabilirdi; filozoflar da ortaya attıkları ahlak kanunlarıyla bunun böyle olabileceğini ona duyurdular. Toplumda yaşamak için yaratılmış olan insan, başka insanları unutabilirdi; kanun koyucular da ortaya attıkları siyasi ve medeni kanunlarla ona ödevlerini hatırlattılar.

Konu II
Tabiat kanunları üzerine

Bütün bu kanunlardan önce, doğa kanunları vardı; doğa kanunları diyoruz bunlara; çünkü yalnız varlığımızın yapısından gelirler de ondan. Bunları iyice anlamak için de insanı, toplumların kuruluşundan önce incelemek gerekir. Doğa kanunları, işte, insanın böyle bir durumda iken karşılaştığı kanunlardır.

İçimize bir yaradan fikrini aşılamak suretiyle bizi ona doğru yöneten kanun, önemi bakımından tabiat kanunlarının birincisidir. Yoksa bu kanunların sırasına göre değil. Doğa içindeki insanda bilgi değil, daha çok bilgi edinmek yeteneği vardır. İlk düşüncelerinin teorik düşünceler olamayacağı apaçık bir şey. Varlığının başlangıcını aramadan önce varlığını devam ettirmeyi düşünecek. Böyle bir insan her şeyden önce yalnız aczini duyar; sıkılganlığı en üstün noktaya çıkar; bu konuda örnek de yok değil; ormanlarda her şeyden ürken her şeyden kaçan insanlar buldular.[6]

Bu durumda herkes kendini aşağı görür; eşitlik duygusu bile çok zayıftır. Bundan ötürü de kişiler birbirlerine saldırmayı düşünmezlerdi; barış da böylece ilk doğa kanunu olurdu.

Hobbes[7], insanlarda her şeyden önce birbirlerini boyunduruk altına almak isteği uyandığını söylüyor ama bu düşünce pek öyle akla yakın gelmiyor. Üstünlük düşüncesiyle egemenlik düşüncesi, sayısı öylesine çok başka düşüncelere bağlı, öylesine karışık bir düşüncedir ki, insanın aklına gelen ilk düşüncenin bu olmasına imkân yoktur.

Hobbes soruyor: "İnsanlar doğal olarak savaş halinde değillerse neden devamlı olarak silahlı gezerler? Neden evlerinin kapılarını kapamak için anahtar vardır yanlarında?" Evet, ama bunu sormakla da toplum hayatından önce yaşayan insanlara ancak, birbirlerine saldırmak, kendilerini savunmak için bahane arayan toplum hayatından sonraki insanlara özel şeyleri yüklediğinin farkında değil.

6 İngiltere'de I. Georges'un krallığı sırasında Hanover'deki ormanlarda bulunan vahşi insanı örnek olarak göstermek mümkündür.

7 Thomas Hobbes, 1588'de Malmesbury'de doğup 1679'da ölen İngiliz filozofu. *Leviathan* adında acayip, ama kuvvetli bir eser yazmış olan Hobbes, felsefede materyalizmden, ahlakta faydacılıktan, politikada da istibdattan yana olduğunu belirtmiştir.

Zayıflığı duygusuna insan, ihtiyaçları duygusunu da ekler. Böylece, başka bir doğa kanunu daha ortaya çıkar ki o da insanı, yiyecek aramaya yöneten kanun olur.

Korkunun insanı kaçmaya yönelttiğini söylemiştim; ama karşılıklı korku belirtileri çok geçmeden onları birbirlerine yaklaştırır. Böyle olmasa bile, bir hayvanın, kendi cinsinden başka bir hayvanın yaklaşmasından duyduğu zevk de onları birbirlerine yaklaşmaya sevk ederdi. Üstelik ayrılıkları dolayısıyla iki cinsin, birbirlerine karşı duydukları sevgi de bu zevki arttırırdı. Böylece hayvanların her zaman doğal olarak birbirlerine yalvarışları da üçüncü bir doğa kanunu olurdu.

İnsanlar, önceden var olan duygularından başka, yavaş yavaş birtakım bilgiler de edinmeye başlarlar; bundan ötürü insanlarda, öteki hayvanlarda olmayan ikinci bir bağ meydana gelir. Birleşmeleri için yeni bir neden daha ortaya çıkmış demektir; toplum halinde yaşamak isteği de böylece dördüncü doğa kanunu olur.

Konu III
Müspet kanunlar üzerine

İnsanlar toplum halinde yaşamaya başlar başlamaz zayıflık duygularını yitirirler; aralarındaki eşitlik yok olur, savaş hali başlar.

Her özel toplum kendi kuvvetinin farkına varır; bu da milletler arasında savaş durumunu meydana getirir. Her toplumda kişiler, kendi kuvvetlerinin farkına varmaya başlarlar. Toplumun sağlayacağı başlıca yararları kendilerinden yana çevirmeye çalışırlar; bu da bu kişiler arasında savaş durumunu meydana getirir.

Bu iki çeşit savaş durumu, insanlar arasında kanunların yerleşmesine sebep olur. Böyle bu kadar büyük bir gezegende oturduklarına göre yeryüzünde çeşitli toplumların bulunması gerektiğini düşünen insanlar, bu toplumların aralarındaki bağları düzenlemek için kanunlar ortaya atmışlar. Böylece *Devletler Hukuku* meydana gelmiş. Devam ettirilmesi gereken bir toplumda yaşadıklarını göz önünde bulunduran insanlar, yönetenlerle yönetilenler arasındaki bağları düzenleyecek kanunlar yapmışlar; böylece *Siyasi Hukuk* meydana gelmiş. Bütün vatandaşlar arasındaki bağları düzenlemek için de kanunlar meydana getirmişler; adına da *Medeni Hukuk* demişler.

Devletler hukuku, doğal olarak şu ilkeye dayanmaktadır: Bütün milletler barış halinde iken birbirlerine ellerinden geldiği kadar iyilik edecekler; savaş halinde iken, kendi gerçek çıkarlarına zarar vermemek şartıyla birbirlerine mümkün olduğu kadar az kötülük edecekler. Savaşın amacı zaferdir; zaferin amacı istiladır; istilanın amacı da varlığın devamıdır. Devletler hukukunu teşkil eden bütün kanunlar bu ilke ile bundan önce sözünü ettiğimiz ilkeden doğmalıdır.

Bütün milletlerin Devletler Hukuku vardır; tutsaklarını yiyen İrokua'ların bile birbirlerine elçi gönderip elçi kabul ettiklerini görüyoruz. Savaş ve barış hukukunun ne demek olduğunu bilirler de ondan. Ama işin kötüsü şu ki, bu devletler hukuku gerçek ilkeler üzerine kurulu değildir.

Toplumların tümünü birden ilgilendiren devletler hukukundan başka, her toplumun bir de kendi siyasi hukuku vardır. Bir toplumun hükümetsiz yaşaması imkânsızdır. Gravina, "*Bütün özel kuvvetlerin birleşmesi, Siyasi Devlet denen şeyi meydana getirir"* diyerek çok yerinde bir söz etmiştir.[8]

Genel kuvvet, *yalnız bir kişinin* eline verilebileceği gibi, *birçok kişinin* eline de verilebilir. Bazı kimseler, mademki doğa baba egemenliğini kurmuş, o halde bir kişinin yönetimi doğaya en uygun yönetim şeklidir diye düşündüler. Ama baba egemenliğinin örneği hiçbir şeyi ispat etmez. Çünkü babanın egemenliği ile bir kişinin yönetimi arasında bir bağ varsa, babanın ölümünden sonra kardeşlerin egemenliği ya da kardeşlerin ölümünden sonra amca oğullarının egemenliği ile birçok kişinin yönetimi arasında da aynı bağ vardır. Siyasi kuvvet, zorunlu olarak birçok ailenin birleşmesini gerektirir.

Doğaya en uygun hükümet şekli, hangi millet söz konusu ise o milletin özel yapısı bakımından menfaatine en uygun olan hükümet şeklidir demek daha doğru olur.

Özel kuvvetlerin birleşmesi, ancak, bütün iradelerin birleşmesiyle mümkün olur. Yine Gravina, "*Bu iradelerin birleşmesi, Medeni Devlet dediğimiz şeyi meydana getirir"* diyor.

Genel olarak kanun, yeryüzündeki bütün milletleri yöneten bir şey olmak sıfatıyla insan aklıdır; her milletin siyasi ve medeni kanunları da bu insan aklının uygulandığı özel hallerden başka bir şey olmamalıdır.

Kanunlar, uygulandıkları milletlere öylesine uygun düşmeli ki, başka bir millete uygun düşmesi çok büyük bir tesadüfe bağlı olmalı.

Bu kanunlar, ister siyasi kanunların yaptığı gibi hükümeti teşkil etsin, ister medeni kanunların yaptığı gibi hükümeti devam ettirsin, kurulmuş ya da kurulması düşünülen hükümetin niteliğine bağlı olmalı.

Bu kanunlar, ülkenin tabii durumuna göre düzenlenmeli; yani ülkenin soğuk, sıcak ya da ılıman olan iklimi, toprağın cinsine, yerine ve büyüklüğüne, insanların geçim imkânlarına yani çiftçi, avcı ya da çoban olarak hayatlarını kazanma imkânlarına, bünyelerinin katlanabileceği hürriyet derecesine, dinlerine, eğilimlerine, servetlerine, sayılarına, ticaretlerine, ahlaklarına ve davranışlarına göre ayarlanmalı. Nihayet, kanunların kendi aralarında da birtakım bağları vardır; köken-

8 J.-V. Gravina, 1664'te doğup 1718'de ölen ünlü İtalyan hukukçusudur. Montesquieu onun bu sözlerini, De *Oratu et Progressu Juris Civilis* (Medeni Hukukun Doğuşu ve Gelişmesi Üzerine) adlı eserinden almıştır.

leriyle, kanun koyucunun amacıyla, dayandıkları olaylar düzeniyle de bağları vardır. İşte kanunları, bütün bu noktaları göz önünde bulundurarak incelemek gerekir.

Benim bu eserimde, yapmak istediğim bundan ibaret. Bütün bu bağları bir bir inceleyeceğim: Hepsi birden Kanunların Ruhu dediğimiz şeyi meydana getirir.

Siyasi kanunları medeni kanunlardan ayırmadım. Kanunları değil, kanunların ruhunu inceleyeceğim de ondan. Bu ruh ise, kanunların çeşitli olaylarla oraya çıkacak bağlarından ibaret olduğundan, kanunların doğal sırasından çok, bu bağlarla bu olayların sırasını takip etmek zorunda kaldım.

Önce, kanunların, her hükümetin nitelik ve ilkesiyle olan bağlarını inceleyeceğim. Bu ilkenin de kanunlar üzerinde büyük bir etkisi olduğundan her şeyden önce bu ilkeyi iyice anlamaya çalışacağım. Bu ilkeyi tam olarak kurup belirttikten sonra da, kanunların âdeta kaynaklarından akıyormuş gibi aktıklarını göreceğiz. Arkasından da daha özel gibi görünen öteki bağlara geçeceğim.

İKİNCİ KİTAP
Doğrudan doğruya hükümetin niteliğinden gelen kanunlar üzerine

Konu I
Üç çeşit hükümetin niteliği üzerine

Üç çeşit hükümet vardır: Cumhuriyet, Saltanat, İstibdat. Bunların niteliklerini anlamak için, en az okumuş kişilerin bu konudaki kanılarını bilmek yeter. Ben, üç tanım, daha doğrusu üç vakıa düşünebiliyorum: Birincisi "Cumhuriyetle yönetim, milletin tümünün birden ya da milletin bir parçasının yönetimi elinde bulundurmasıdır. Saltanatla yönetim, bir kişinin ama sabit ve yerleşmiş kanunlarla yönetimidir. İstibdatla yönetim ise, bir kişinin hiçbir kanun ve kurala bağlı olmadan kendi istek ve heveslerine göre yönetimidir.[9]"

Her hükümetin niteliği dediğimiz şey işte budur. Şimdi artık hükümetlerin bu niteliklerinden doğan ve dolayısıyla ilk temel kanunlar sayılan bu kanunların neler olduğunu görmek gerek.

Konu II
Cumhuriyet hükümeti ve demokrasiyle ilgili kanunlar üzerine

Cumhuriyette, yönetim yetkisi tüm milletin elinde olursa buna *Demokrasi* denir. Yönetim yetkisi milletin bir kısmının elinde olursa buna da *Aristokrasi* adı verilir.[10]

Demokraside millet bazı bakımlardan hükümdar, bazı bakımlardan da tebaa durumundadır.

9 Montesqueiu burada, Aristo'dan bu yana hükümetleri şu şekilde ayıran geleneği yıkmaktadır: 1. İstibdat idaresi şeklini alarak bozulan saltanat idaresi; 2. Oligarşik idare şeklini almak suretiyle bozulan soylular idaresi; 3. Demagojik idare şeklini almak suretiyle bozulan demokrasi idaresi. Montesquieu'nün hükümet şekillerini ayırma tarzı lojik değil deneysel ve soyuttur. Onun için, cumhuriyet idaresi Roma ya da Atina'dır; istibdat doğu ülkelerindeki imparatorluklardır; saltanat yönetimleri de Roma imparatorluğunun kalıntılarından meydana gelen devletlerin tümüdür.

10 Aristokrasi'yi aristokratik hükümet şeklini, bundan sonraki bölümlerde, kitaplarda ve konularda soylular hükümeti olarak çevireceğiz.

İradesi demek olan oyu sayesinde millet hükümdar sayılır. Hükümdarın iradesi hükümdarın bizzat kendisidir. Şu halde oy kullanma hakkını veren kanunlar, bu hükümette temel kanunlardır. Gerçekten de öyle, saltanat yönetiminde hükümdarın kim olduğunu, nasıl yönetmesi gerektiğini bilmek ne kadar önemli ise, burada da oyların neye dayanılarak kimler tarafından ne şekilde kime verileceğini düzenlemek de o kadar önemlidir.

Libanius, *Atina'da halk meclisine karışan bir yabancının ölüm cezasına çarpıldığını* söyler. Böyle bir insan hükümdarlık hakkını gasbetmiş olur da ondan.

Meclisleri meydana getirecek vatandaş sayısını belirlemek temel işlerden biridir. Aksi takdirde milletin tümü mü yoksa milletin bir parçası mı kanısını belli ediyor bilinemez. Lakedemonya'da on bin vatandaşın bulunması gerekirdi. Küçüklük içinde doğup büyüklüğe doğru yönelen Roma'da, kaderin bütün cilvelerini tatmak için doğmuş olan Roma'da, bazen vatandaşlarının tümü birden diyarlarının dışında bulunan, bazen bütün İtalya'yı hatta yeryüzünün bir bölümünü duvarlarının içine alan Roma'da bu sayı tespit edilmiş değildi; bu da zaten Roma'yı yıkan o büyük nedenlerden biri olmuştur.

Egemenliği elinde bulunduran millet layıkıyla yapabileceği her şeyi bizzat kendisi yapmalı; layıkıyla yapamayacağı şeyi de temsilcilerine yaptırmalı.

Bu temsilciler bizzat millet tarafından seçilmezse milletin malı sayılmazlar. Şu halde, milletin temsilcilerini, yani memurlarını seçmesi bu hükümet şeklinin temel kurallarından biridir.

Cumhuriyet hükümeti saltanat hükümeti kadar hatta ondan daha çok, bir meclis ya da bir senato tarafından yönetilmeye muhtaçtır. Ama bu meclise ya da senatoya güvenebilmesi için üyelerini kendisinin seçmesi lazımdır; bunu da Atina'da olduğu gibi ya doğrudan doğruya kendisi ya da Roma'da bazı özel hallerde olduğu gibi tayin ettiği herhangi bir hâkim vasıtasıyla yapar.

Millet, yetkisinin bir parçasını eline vereceği kimseleri seçmek konusunda son derece isabetli davranır. Bilmezlikten gelemeyeceği şeylere, elle tutulur gözle görülür olaylara dayanarak karar verir de ondan. Bir adamın sık sık savaşa katıldığını, filan filan yerde başarı elde ettiğini bilir, buna göre de bir generali seçmekte son derece yetkili olur. Bir yargıcın görevine bağlı olduğunu bilir; birçok kişinin onun yargılarından memnun kaldığını bilir; kimsenin onu baştan çıkaramayacağını bilir; böyle bir insanı pretör olarak seçmesi için bu kadarı yeter de artar bile. Bir vatandaş da ihtişam ve servetiyle göz kamaştırıyor diyelim; onu da belediye üyesi seçmesi için bu kadarı yeter. Bütün bunlar hakkında halk, şehir meydanlarında, bir kralın sarayında edineceği bilgiden çok daha fazlasını edinir. Ama bir işi yönetmesini, fırsat kollamasını, zemin ve zamandan faydalanmasını bilir mi? Bilmez, bileceği de yoktur.

Halkın iyiyi kötüden ayırt etmek gibi doğal bir yeteneği olduğundan şüphe edenler, Atinalılarla Romalıların birbirini takip eden o harikulade seçimlerine bir göz atsınlar; bunun bir tesadüf eseri olmadığını görürler.

Roma'da halk, aşağı tabakadan kimselerin memur olmalarına izin verdiği halde seçilmelerine bir türlü razı olmamış; Atina'da bile Aristides kanunu[11] sayesinde her sınıfa mensup insan memur olabilirmiş ama Xenephon'un[12] dediğine bakılırsa aşağı tabakadan bir kimsenin kendi selameti ve onuruyla ilgili görevlerinden birini istediği hiç görülmemiş.

Seçmek için yeterliği olan vatandaşların çoğunda seçilmek için gerekli yeterlik yoktur. Bunun gibi başkalarının yönetimini kontrol edecek yeterlikte olan halk kendi kendini yönetecek yeterlikte değildir.

İşlerin yürümesi, belli bir hızla yürümesi gerek; ne öyle fazla çabuk ne de öyle fazla yavaş. Ama millet ya fazla hareketlidir ya da az. Bazen yüz bin kolla her şeyi devirir; bazen yüz bin ayakla ancak böcekler gibi yürüyebilir.

Halkçı devlette halkı birkaç sınıfa ayırırlar. Büyük kanun adamları işte bu ayırma tarzında kendilerini gösterirler; bir demokrasinin süresi de gelişmesi de öteden beri bu ayırma tarzına bağlı kalmıştır.

Servius Tullius[13], sınıfların kuruluşunda aristokratik kafaya göre hareket etmiştir. Oy kullanma yetkisini nasıl bir kanıyla yalnız yüksek halk tabakasına tanıdığını Titus-Livius ile Halikarnaslı Denys'ten öğreniyoruz[14]. Romalıları altı sınıf meydana getiren 193 *Centurie*'ye bölmüştü. Sayısı çok az olan zenginleri ilk *Centurie*'lere, sayısı daha çok olan, daha az zenginleri sonraki *Centurie*'lere koymuştu; fakir fukarayı da son *Centurie*'ye bırakmıştı. Her *Centurie*'nin ise yalnız bir oyu olduğundan, oy kullanma hakkı böylece kişilerden ziyade imkânlara ve servete verilmiş oluyordu[15].

Solon Atinalıları dört sınıfa ayırmıştı[16]. Demokratik bir kafa ile işe koyulan Solon, bunu, seçecek olanları değil, seçilecek olanları belirtmek için yapmıştı; seçim

11 Aristides, İ. Ö. 540'ta doğup 460'ta ölen Atinalı komutan ve devlet adamı. Marathon'da kendini göstermiş, Atina'yı terk etmek zorunda kalmış, sonradan da, rakibi Themistokles'le barışarak Salamine savaşına katılmış, Yunan maliyesini büyük dürüstlükle yönetmiştir.

12 Ksenephon, İ.Ö. 427'de doğup 355'te ölen Atinalı tarihçi, filozof ve komutan. Sokrates'ten ders almış, Peloponez savaşlarında sivrilmiştir. On binlerin çekilmesini idare etmiş, *Anabas, Kyropediya, Sokratesin'in Ünlü Sözleri, Hellenik'ler, Ekonomik* adında eserleri vardır. Temiz bir üslubu olan, bütün olayları olduğu gibi anlatan Ksenephon filozof olarak pek öyle önemli değildir.

13 Servius Tullius, İ.Ö 578'de doğup 534'te ölmüştür. Roma'nın onuncu kralı olan Servius Tullius şehri kalın duvarlarla çevirttirmiş ve vatandaşları santurilere bölmüştür.

14 Titus-Livius, İ.Ö. 59'da Padova'da doğup İ.S. 17 yılında ölen Latin tarihçisi. *Decade'lar* adı altında bir tarih kitabı yazmıştır. Halikarnaslı Denys, İ.Ö. 8 yılında ölen ünlü Yunanlı tarihçi. Augustos'la aynı çağda yaşamış olan Denys *Antiquites Romaines* (Roma'nın Eski Çağları Üzerine Bilgi) adında bir kitap yazmıştır.

15 Santuri (Centurie) Romalılarda askeri, siyasi ve idari bölüm. Her senturide yüz vatandaş bulunurdu.

16 Solon İ.Ö. 640'ta doğup 558'de ölen Atinalı hukukçu. Yedi Yunan bilgesinden biri. Atinalıların vatanseverliğini kuvvetlendirmiş, fakir vatandaşların vergilerini hafifletmiş, böylece sitede bir düzen kurmuş ve devlete daha liberal bir anayasa vermiştir.

hakkını bütün vatandaşlara tanımış, bu dört sınıfın her birinden yargıçların seçilmesini, yüksek devlet memurlarının ise yalnız, hali vakti yerinde vatandaşların oluşturduğu ilk üç sınıftan seçilmesini istemişti.

Nasıl ki oy kullanma hakkı olanların bölünmesi, cumhuriyetin temel kanunlarından biri ise, bu oyu verme tarzı da yine cumhuriyetin temel kanunlarından biridir.

Kura ile seçim demokrasinin niteliğinden doğar; oy ile seçim de aristokrasinin niteliği gereğidir.

Kura kimseye zarar vermeyen bir seçim tarzıdır; her vatandaşa, vatanına hizmet etmek gibi akla yatkın bir umut verir.

Ama aslında kusurludur bu seçim usulü. İşte, büyük kanun adamları bu kusuru ortadan kaldırmak için adeta yarışırcasına çalışmışlardır.

Atina'da Solon, bütün askeri görevlere atamanın oylama ile yapılmasını, senatörlerle yargıçların kura ile seçilmesini kabul ettirmişti. Büyük masrafları gerektiren sivil memuriyetlerin seçim yoluyla, ötekilerin kura ile verilmesini istemişti.

Ama kura yoluyla seçimi de bir düzene koymak için, yalnız o işe istekli olanlar arasında bir seçim yapılabileceğini ortaya atmış, seçilenin yargıçlar tarafından bir incelemeye tabi tutulmasını, her yargıcın o kişi hakkındaki kanılarını serbestçe söylemesini şart koşmuştur. Böylece aynı zamanda hem kura hem seçim usulü uygulanmış oluyordu. Memuriyet süresi bittikten sonra da seçilmiş olan kişinin yaptığı işler hakkında yeniden bir yargılanmaya tabi tutulması gerekirdi. Bu nedenle de, yetkisiz kişiler adlarının kuraya katılanların adları arasında bulunmasından çekinirlerdi.

Oy pusulasının veriliş tarzını belirleyen kanun da, demokrasinin temel kanunlarından biridir. Seçimlerin açık ya da gizli oyla yapılması ise büyük bir problemdir. Cicero[17], Roma Cumhuriyetinin son zamanlarında oylama işini gizli kılan kanunların, bu cumhuriyetin yıkılışının başlıca nedenlerinden olduğunu söylüyor. Çeşitli cumhuriyetlerde bu işin çeşitli şekillerde uygulandığını bildiğimiz için, bizim bu konudaki düşüncemiz şöyle olacak:

Halk oyunu kullandığı zaman bu işin açık olarak yapılması gerekir; bu uygulama tarzını demokrasinin temel kanunu olarak görmek şarttır. Aşağı halk tabakası aydın kişiler tarafından aydınlatılmalı ve bazı kimselerin ağırbaşlılığı sayesinde disiplin altına alınmalıdır. Roma Cumhuriyetinde ise gizli oylama usulü kabul edildiği için her şey bozulmuş, her gün biraz daha yıkılan bir milleti de aydınlatmak mümkün olamamıştır. Ama aristokratik bir rejimde soylular, demokratik bir rejimde senato üyeleri oylarını kullandıkları zaman, kulis faaliyetlerini önlemek maksadıyla oylama usulü ne kadar gizli olursa o kadar iyidir.

17 Cicero (Marcus Tullius), İ.Ö. 106'da doğup 43'te ölen Roma'lı hatip. Verres'e karşı Sicilyalıları korumuş, Konsül olmuş ve Catilina'nın çevirdiği entrikayı açığa vurup onunla işbirliği edenleri öldürtmüştür. Kendisi da sonradan Antonius'un adamları tarafından öldürülmüştür. Birçok eserler yazmışsa da en güzel eseri mektuplardır.

Kulis faaliyeti senatoda tehlikelidir; soylular topluluğunda da tehlikelidir; ama halk arasında, tabiatı icabı zaten duygularıyla hareket eden halk arasında kulis faaliyeti tehlikeli olamaz. Hükümet işlerine katılmadığı devletlerde halk, kendi işinde olduğu gibi, tıpkı bir aktör edasıyla kızışabilir. Bir cumhuriyetin felaketi orada entrikanın bulunmamasındadır; bu da, halkın para ile baştan çıkarıldığı zaman ortaya çıkan şeylerdendir; bakarsınız ağırbaşlı bir hal almış, paraya düşkünlüğü artmış, ama işle ilgisi kesilmiştir. Hükümetin icraatına, yapılan tekliflere aldırış etmez, kendisine verilecek olan parayı rahat rahat bekler.

Yalnız milletin kanun yapması da, demokratik rejimin temel kanunlarından biridir. Bununla beraber senatonun kanun yapmasını gerektiren bin bir fırsat ortaya çıkar; hatta bir kanunun kabulünden önce denenmesi de çok yerinde bir hareket olur. Bu konuda gerek Roma'nın gerekse Atina'nın anayasalarında isabetli görüşler vardır. Senatonun kararları bir yıl süre ile kanun yerine geçerdi oralarda; bu kararlar ancak milletin iradesi ile kanunlaşırdı.

Konu III
Soylular hükümetinin niteliğiyle ilgili kanunlar üzerine[18]

Soylular hükümetinde, egemenlik belli sayıda kişilerin elindedir. Kanunları yapan, yürütülmesini sağlayan bunlardır; saltanat yönetiminde hükümdar için tebaa ne ise, soylular yönetiminde de milletin geri kalan kısmı bunlar için odur.

Kura yoluyla seçim olmamalı böyle bir hükümette; sakıncaları olur da ondan. Gerçekten de, insanları, aralarında farklar gözeterek küçültecek şekilde sınıflandırmış olan bir hükümette kura ile seçim yapılsa bile, bu, seçilen kişinin daha çok tiksinti uyandırmasından başka bir işe yaramaz. Bu durumda halkın çekemediği memur değil doğrudan doğruya soylunun kendisidir.

Soyluların sayısı çok olunca, soylular heyetinin, üzerinde durup karar veremeyeceği işleri düzenlemek ve hakkında karar vereceği işleri hazırlamak için bir senato gerekir. Bu durumda, aristokrasinin senatoda, demokrasinin soylular heyetinde olduğu, halkın ise hiçbir yerde olmadığı söylenebilir.

Soylular hükümetinde, dolaylı bir yoldan giderek halkı bu değersiz durumdan kurtarmak çok mutlu bir şey olurdu. Örneğin Cenova'da, büyük ölçüde, halkın ileri gelenleri tarafından yönetilmekte olan Saint-Georges Bankası, halkın belli bir ölçüde hükümete katılımını sağlamaktadır; söz konusu ülkenin refah ve mutluluğu da bundan ileri gelmektedir.

Senatörlerin, senatoda bulunmayan herhangi bir üyeye vekâlet etmeleri doğru olmaz. Aksi takdirde kötüye kullanmaların ardı arkası kesilmez. İlk zamanlarda bir

18 Montesquieu için soylular hükümetinin en güzel örneği Venedik Cumhuriyetidir.

çeşit aristokrasiyle yönetilen Roma'da, senato, açılan üyeliklere kendiliğinden üye seçemezdi; yeni senatörler sansörler tarafından tayin edilirdi.

Bir cumhuriyette herhangi bir vatandaşa birdenbire verilen aşırı derecede yetki, saltanat yönetimini hatta saltanat yönetiminden daha fazlasını meydana getirir. Çünkü saltanat yönetiminde kanunlar, esas örgütten alınmış ya da ona göre ayarlanmıştır. Hükümet ilkesi hükümdarı birtakım kayıtlar altına alır ama cumhuriyette herhangi bir vatandaşa aşırı derecede yetki verilirse, bu yetkinin meydana getireceği kötüye kullanmalar daha büyük olur; çünkü böyle bir şeyi göz önünde bulundurmamış olan kanunların o vatandaşı gerektiği zaman durdurmak için hiçbir yetkisi olamaz.

Bu kuralın istisnası yalnız, yapısı bakımından devlet, aşırı derecede yetkisi olan bir kişiye ihtiyaç gösterdiği zaman meydana gelebilir. Diktatörleriyle Roma hükümeti, devlet engizitörleriyle Venedik hükümeti, işte böyle idi; bu çeşit iradeler korkunçtur, eninde sonunda milletin hürriyetine kavuşmasına sebep olur.[19] Peki, ama nasıl olmuş da bu iki cumhuriyette aynı yönetim şekli böyle bu derece ayrılıklar göstermiş? Roma kendi aristokrasi kalıntılarını halka karşı savunmaya çalıştı; Venedik ise aristokrasi rejimini soylulara karşı korumak için devlet engizitörlerini kullandı da ondan. Bundan ötürü de Roma'da diktatörlük çok kısa sürdü; halk, şu ya da bu amaçla değil, şiddet ve heyecanla işe giriştiğinden bu çeşit yönetimin göz kamaştırıcı faaliyetlerde bulunması gerekiyordu; çünkü söz konusu olan şey halkı cezalandırmak değil sadece ürkütmekti; bundan başka diktatörlüğün tek bir iş için ortaya konması, yalnız bu işle ilgili olarak da kendisine sınırsız bir yetki tanınması gerekiyordu; çünkü bu yönetim şeklinin öteden beri beklenmedik bir iş için ihdas edilmesi bir âdet halini almıştı. Venedik'te ise aksine, devamlı bir yönetim gerekti. Amaçlar böyle bir yönetimde ele alınır, yürütülür, bırakılır, yeniden ele alınır; yine böyle bir yönetimdedir ki bir kişinin tutkusu bir ailenin tutkusu halini alır, bir ailenin tutkusu da birçok ailelerin tutkusu oluverir. Gizli bir yönetim gerek; çünkü cezalandırılacak suçlar, içinden pazarlıklı kişiler tarafından sessiz sedasız bir şekilde tasarlanır. Bu yönetimin genel bir engizisyonu olmalı, çünkü görevi sadece bilinen kötülükleri durdurmak değil, bilinmeyen kötülükleri de önlemektir. Nihayet, böyle bir yönetim, şüphelendiği suçların intikamını almak için de kurulmuştur; birinci yönetimin şekli ise suçlara karşı, hatta itiraf edilen suçlara karşı cezadan çok tehdit kullanırdı.

Hangi yönetim şeklinde olursa olsun, yetkinin büyüklüğünü süresinin kısalığıyla telafi etmek gerek. Bu konuda kanun yapanların çoğunun tespit ettiği süre bir yıldır; daha uzun bir süre tehlikeli olabilir; daha kısası da olayların niteliğine aykırı düşer. Kendi aile işlerini böyle kısa bir süre içinde kim yönetmek isterdi? Ragüza'da

19 Engizisyon, I. Napoléon zamanına kadar İtalya'da devam etmiştir. Venedik'te Devletin engizisyonu resmi baskı organı olarak kullandığı anlaşılıyor.

Cumhurbaşkanı her ay, öteki memurlar her hafta, saray amiri ise her gün değişirdi. Bu gibi durumlar ancak küçük ülkelerde, ufak tefek memurları kolaylıkla baştan çıkarabilecek nüfuz sahibi kimselerin bulunduğu küçük ülkelerde olabilir.

Soylular hükümetinde, bazen, halkın yönetime katılmayan bölümü öylesine küçük, öylesine zavallıdır ki yönetimi ellerinde bulunduranlar bu sınıfı ezmeyi akıllarından bile geçirmezler; işte o zaman soylular hükümeti en iyi şeklini bulmuştur. Örneğin, Antipatros[20] Atina'da, iki bin drahmisi olmayan kimseyi, oy kullanma hakkından yoksun ettiği zaman, hayal edilebilecek en iyi soylular hükümetini kurmuş oldu; çünkü böyle bir para öylesine bir para sayılırdı ki çok az kişiyi oy kullanma hakkından yoksun etmiş, sitede az çok itibarı olan kimseye de dokunmamıştı.

Şu halde soylu aileler mümkün olduğu kadar halka yaklaşmalı. Soylular yönetimi demokrasiye ne kadar yaklaşırsa o kadar mükemmel olur; saltanat yönetimine yaklaştıkça da aksine mükemmelliğinden kaybeder.

Bütün bunların en kötüsü, halkın yönetilen kısmını, yönetenlerin medeni kölesi haline koyanıdır; Polonya'yı örnek olarak gösterebiliriz; burada köylüler soyluların kölesidir.

Konu IV
Saltanat hükümetinin niteliğiyle ilgili kanunlar üzerine

Aracılık eden, bağımlı olan ve buyruk altında bulunan kuvvetler, saltanat hükümetinin, yani temel kanunlar vasıtasıyla bir kişinin yönettiği hükümetin niteliğini teşkil eder. Aracılık eden, bağımlı olan ve buyruk altında bulunan kuvvetler dedim. Gerçekten de öyle, saltanat yönetiminde hükümdar, her çeşit siyasi ve medeni kuvvetin tek kaynağıdır. Bu temel kanunlar, söz konusu kuvvetlerin akmasını sağlayacak ara kanalları zorunlu olarak gerektirir. Çünkü devlette yalnız bir kişinin bir anlık yönetiminden, gelip geçici isteklerinden başka bir şey olmazsa, ortada istikrar diye bir şey, dolayısıyla temel kanun diye bir şey kalmaz.

Aracılık eden ve bağımlı olan en doğal kuvvet soylu sınıfının kuvvetidir. Kuvvet adeta, *hükümdar olmazsa soylu sınıfı olmaz, soylu sınıfı olmazsa hükümdar olmaz*, temel sözüne dayanan saltanat yönetiminin özüne girmiş gibidir. Aksi halde ortada saltanat yönetimi değil istibdat yönetimi kalır.

Avrupa'da bazı ülkelerde adaleti senyörlerin elinden almayı düşünen kimseler var. Bunlar, İngiltere parlamentosunun yaptığını aynen yapmak istediklerinin

20 Antipatros, İ.Ö. 397'de doğup 317'de ölen Makedonyalı komutan; İskender'in yardımcılarından biri. İskender seferdeyken Makedonya'yı yönetmiş, İskender'in ölümünden sonra da başkaldıran Atinalıları Krannon'da yenmiştir.

farkında değiller. Saltanatla yönetilen bir ülkede senyörlerin, papazların, soyluların ve şehirlerin imtiyazlarını ortadan kaldırın. Çok geçmeden ya halkçı bir devletle ya da istibdatla yönetilen bir devletle karşılaşırsınız[21].

Avrupa'da büyük bir devletin mahkemeleri yüzyıllardan beri senyörlerin babadan kalma yargılama haklarıyla papaz sınıfının yargılama haklarını durmadan zedeliyorlar. Böyle bu kadar akıllı uslu yargıçları yermek niyetinde değiliz ama devlet yapısının bunun sonunda ne derece değişeceğini sizin takdirinize bırakıyoruz.

Papaz sınıfının imtiyazlarına karşı cephe almayı aklımdan bile geçirmedim ama bu sınıfa tanınan yargılama hakkının tam ve kesin olarak belirtilmesini isterdim. Söz konusu olan, böyle bir hakkın tanınması yerinde bir hareket midir değil midir onu anlamak değil, tanınıp tanınmadığını, ülkenin kanunlarından bir bölümünü teşkil edip etmediğini, her tarafta nispi olup olmadığını anlamaktır. Bağımsız bilinen iki kuvvet arasında şartların karşılıklı olması gerekir mi gerekmez mi; iyi bir vatandaş için, hükümdarın adaletini ya da bu adaletin öteden beri kendine çizdiği sınırları savunmak aynı şey olur mu olmaz mı? İşte bizim anlamak istediğimiz şey bundan ibaret.

Bir cumhuriyette papaz sınıfının kuvveti ne kadar tehlikeli ise saltanat hükümetinde, bilhassa istibdada doğru yönelen bir saltanat hükümetinde de o kadar faydalıdır. Keyfi yönetimi önleyen böyle bir kuvvet olmasaydı, kanunlarını yitirdikleri günden beri İspanya ile Portekiz'in hali ne olurdu? Başka bir engel olmadıkça en iyi engel budur. Çünkü istibdat hükümeti insanoğluna öyle korkunç kötülükler eder ki, bizzat bu kötülükleri önleyen bir kötülük, bir iyilik halini alır.

Nasıl ki, yeryüzünü baştan başa kaplamak ister gibi görünen denizi kıyılardaki otlarla çakıl taşları durdurursa, yetkileri sınırsız gibi görünen hükümdarlar da böyle küçük engeller karşısında dururlar, tabii gururlarını, sızlanmalarla yalvarıp yakarmalara boyun eğdirirler.

İngilizler hürriyeti tam manasıyla geliştirmek için, saltanat yönetiminde bulunan kuvvetlerin hepsini ortadan kaldırdılar. Bu hürriyeti korumakta yerden göğe kadar hakları var; çünkü günün birinde bu hürriyeti yitirirlerse, yeryüzünün köle halinde yaşayan milletlerinden biri, hatta en kötüsü olurlar.

M. Law[22], cumhuriyet yönetiminin de, saltanat yönetiminin de yapısını bilmediğinden, Avrupa'da gelmiş geçmiş istibdat yönetimlerinin en büyüklerinden birinin kurucusu olmuştur. Alışılmamış, duyulmamış bunca sert değişikliklere sebep olması yetmiyormuş gibi, üstelik ara sınıfları ortadan kaldırmak, siyasi heyetleri de

21 Burada bahis konusu olan Fransa'dır. Kendi topraklarında senyörlerin yargılama yetkisi vardır.

22 John Law, 1671'de Edimbourg'da doğup 1729'da ölen İskoçyalı maliyeci. Fransız maliyesinde yenilikler meydana getirmiş, Hindistan şirketini kurmuş, Rejans zamanında da yepyeni bir bankacılık sistemi kurmak istemişse de bu sistem tam bir fiyasko ile son bulmuştur.

yok etmek istiyordu. Hayal ürünü ödemelerle saltanat yönetimini yıkıyor, anayasayı bizzat satın almak istiyormuş gibi görünüyordu.

Saltanat hükümetinde ara sınıfların bulunması yeterli olmaz, birçok kanunun bulunması da gerek. Bu kanunlar, yapıldıkları zaman millete yayımlayan, unutuldukları zaman da millete hatırlatan siyasi heyetlerin elinde bulunur. Soyluların aslında bilgisiz oluşu, dikkatsizliği, sivil yönetimi küçümsemesi, tozların içine gömülü kalan kanunları durmadan meydana çıkartacak bir heyetin bulunmasını gerektirir. Hükümdarın danışma kurulu bu iş için uygun düşmez. Niteliği itibarıyla bu heyet temel kanunların korunmasını sağlayan bir heyet değil, kanunları uygulayan hükümdarın gelip geçici yönetiminin korumalığını yapan bir heyettir. Bundan başka, kralın danışma kurulu da durmadan değişir, devamlı değildir. Üye sayısı da fazla olamaz; aşırı bir şekilde milletin güvenini de kazanamaz. Şu halde kritik anlarda milleti aydınlatamayacağı gibi sözünü de geçiremez.

Temel kanunların bulunmadığı otoriter devletlerde ise kanun muhafızlığı edecek bir heyet de yoktur. Bu gibi ülkelerde dinin bunca kuvvetli olması da işte bundan ileri gelir. Çünkü din bir çeşit kanun muhafızlığı eder ve devamlılığı sağlar; halk orada, dine değilse bile kanun yerine geçen geleneklere saygı gösterir.

Konu V
İstibdat yönetiminin niteliğiyle ilgili kanunlar üzerine

İstibdat yönetiminin niteliği gereği, bütün yetkileri elinde bulunduran tek kişi, yürütme yetkisini de yalnız bir kişiye bırakır. Beş duyusunun birden devamlı olarak, "Sen her şeysin, başkaları hiçbir şey değildir" dediği kişi doğal olarak tembel, bilgisiz olur; sevişmekten başka bir şey düşünmez, hiçbir şeyle uğraşmaz. Devlet işlerini birçok kişinin eline bıraksa bunların aralarında kavga çıkar; hükümdara bağlılıklarını göstermek için hileye başvurmakta âdeta yarışırlar; bu yüzden de hükümdar yönetimi yeniden eline almak zorunda kalır. Şu halde işin en rahat tarafı, yönetimi, başlangıçta kendisiyle aynı yetkilere sahip olan bir vezire bırakmaktır. Böyle bir devlette vezirin bulunması temel bir kanundur[23].

Anlattıklarına bakılırsa papalığa seçilen bir zat kendi kabiliyetsizliğini bildiği için önce reddetmiş.[24] Israr üzerine kabul etmiş ve bütün işleri yeğenine bırakmış. Her şeyin yolunda gittiğini görünce de şaşırmış: "Ben bu işin bu kadar kolay olduğunu bilmezdim" demiş. Doğu hükümdarları için de bu böyledir. Harem ağalarının, yıllarca yüreklerini ve ruhlarını kemirdikleri, hatta durumlarını bile unutturduk-

23 Montesquieu burada doğu ülkelerinde uzun zaman kalmış ve bir *Seyahatname* yazmış olan J. Chardin'in yazılarına dayanmaktadır. Gerçekten de öyle, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Sadrazamın yetkileri aşağı yukarı Padişahın yetkilerine eşitti.

24 Söz konusu olan, Papa X. Clemens'tir (1670-1676).

ları, mahzenden çekip çıkardıkları, tahtın üstüne oturttukları bütün o hükümdarlar önce şaşkına dönerler ama güvenilir bir vezir bulup da kendilerini saraylarında en kaba tutkulara koyuverdiler mi, sindirilmiş insanların ortasında en manasız isteklerini tatmin etmek imkânını buldular mı, devlet yönetiminin bu kadar kolay olabileceğine bir türlü inanamazlar[25].

İmparatorluk ne kadar genişlerse saray da o kadar büyür, dolayısıyla hükümdar da o nispette bol zevklerin ortasında sarhoş olur. Böylece, bu çeşit devletlerde hükümdarın yöneteceği insan sayısı ne kadar çok olursa hükümdar da o ölçüde hükümet işlerini ihmal eder; iş ne kadar çok olursa iş üzerine görüşmeler de o kadar az olur.

25 Bütün bu sözler Chardin'in kitabından alınmıştır. Chardin'in görüşlerindeki doğruluk ve tarafsızlık adı geçenin doğu ülkelerini iyice incelediğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP
Üç hükümet şeklinin ilkeleri üzerine

Konu I
Hükümetin niteliğiyle ilkesi arasındaki fark

Her hükümetin niteliğiyle ilgili kanunlarını inceledikten sonra, bir de o hükümetin ilkeleriyle ilgili kanunlarını görmek gerekir.

Hükümetin niteliğiyle ilkesi arasında şöyle bir fark vardır[26]: Niteliği onun öyle olmasını sağlayan şeydir, ilkesi ise onun davranışını sağlayan şeydir. Biri onun özel yapısıdır, öteki onu harekete getiren insan tutkularıdır.

Şimdi, kanunlar her hükümetin niteliğiyle ilgili olduğu kadar ilkesiyle de ilgili olmalı. Şu halde bu ilkenin ne olduğunu araştırmak gerek. Bu kitapta da işte ben bunu yapmaya çalışacağım.

Konu II
Çeşitli hükümetlerin ilkesi üzerine

Cumhuriyet hükümetinin niteliğiyle, egemenliği, milletin bir bütün halinde ya da bazı ailelerin ellerinde bulundurmasıdır demiştim. Saltanat hükümetinin niteliği, bir hükümdarın egemenliği elinde tutmasıdır ama bunu, kurulu kanunlara göre kullanmasıdır diye tarif etmiştim. İstibdat hükümetinin niteliği için ise, bir kişinin geçici isteklerine ve keyfine göre milleti yönetmesidir demiştim. Bunların üç ilkesini bulmak için daha fazlasına lüzum görmüyorum; söz konusu ilkeler, doğal olarak bu tariflerden çıkar. Önce işe cumhuriyet hükümetiyle başlayacağım ve demokratik rejimden söz açacağım.

Konu III
Demokrasinin ilkesi üzerine

Bir saltanat hükümetinin ya da bir istibdat hükümetinin devam etmesi, dayanması için fazla doğruluğa lüzum yoktur. Birinde kanunların kuvveti, ötekinde hü-

26 Bu ayrılık, diyor Montesquieu, çok önemlidir; birçok sonuçlar çıkaracağım da ondan; bir sürü konunun anahtarıdır bu ayrılık.

kümdarın daima kalkık duran yumruğu her şeyi düzenler, yoluna koyar. Ama halkçı bir devlette başka bir kuvvet gerekir ki, o da FAZİLETTİR.

Bu sözlerimin doğruluğunu tarih olayları topyekûn gösterir; hem zaten olayların niteliğine de son derece uygun bir şeydir bu. Çünkü saltanat hükümetinin, yani kanunları yürütenin kendisini kanunların üstünde hissettiği saltanat hükümetinin, halk hükümetinden, yani kanunları yürütenin kanunlara bağlı olduğu, bütün yükü sırtında taşıdığını hisseden halk hükümetinden daha az fazilete muhtaç olduğu apaçık bir şeydir.

Yine apaçık bir şeydir ki, kendini şunun bunun kötü öğütlerine ya da ihmale kaptıran hükümdar, kanunları yürütmekten vazgeçebilir ama kötülüğü tamir etmekte de güçlük çekmez. Ya danışma kurulunu değiştirir ya da kendi ihmalinin sebep olduğu kötülüğü gidermeye çalışır. Ama bir halk hükümetinde kanunlar yürütülmedi mi, bu da ancak cumhuriyetin bozulmasından ileri gelebilir, işte o zaman devlet yıkılmış demektir.

Geçen yüzyılda ülkelerinde demokrasiyi kurmak için İngilizlerin boşuna harcadıkları çabalar oldukça güzel bir manzara arz ediyordu. İşe karışanlarda faziletten eser olmadığından, en çok cüret edenin başarıları bunların tutkularını tahrik ettiğinden, bir topluluğun düşünme tarzının başka bir grubun düşünme tarzıyla bastırıldığından, hükümet durmadan değişiyordu; şaşkına dönen millet de demokrasiyi arıyordu ama hiçbir yerde bulamıyordu. Birçok hareketten, çarpışmadan, sarsıntıdan sonra nihayet halk yine, şikâyet edip ortadan kaldırdığı hükümet şekline sığınmak zorunda kaldı[27].

Sylla; Roma'yı yeniden hürriyete kavuşturmak istediği zaman Roma bunu bir türlü benimseyemedi; pek az bir fazilet kalıntısı vardı. Orada; bu kalıntı her gün biraz daha eksildiğinden, Caesar'dan, Claudius'tan, Neron'dan, Domitien'den sonra Roma, uyanacağına her gün biraz daha kölelik haline düştü; ihtilaller yalnız tiranların başlarını yiyor ama tiranlıkla yönetime karşı hiçbir şey yapamıyordu.

Halk hükümetinde yaşayan Yunanlı politikacılar, kendilerine dayanak olarak faziletten başka kuvvet göremiyorlardı. Bugünkü politikacılar ise bize yalnız endüstriden, ticaretten, maliyeden ve hatta servet ve lüksten söz ediyorlar.

Bu fazilet tükenince tutku, kendisini buyur edenlerin kalplerine, cimrilik de herkesin içine girer. İstekler yön değiştirir; sevilen şey sevilmez olur; kanunlara uyarak hür yaşarken kanunlara uymadan hür yaşamak arzusu uyanır; her vatandaş efendisinin evinden kaçmış bir köleye benzer; *sav* olan şeye *sertlik* adı verilir; *kural* olan şeye *engel* denir; *dikkatin* adı değişir *korku* olur. Orada azla yetinmek, cimrilik adını alır, biriktirme isteği değil. Önceden vatandaşların malı mülkü ülkenin serveti sayılırdı ama şimdi ülkenin serveti vatandaşların har vurup harman savurmak iste-

27 İngiltere'de 1648'de ve 1688'de yapılan iki ihtilal.

dikleri babadan kalma miras halini alır. Cumhuriyet artık bir ölüyü andırır; kuvveti de, birkaç vatandaşın yetkisiyle bütün milletin serkeşliğinden başka bir şey değildir.

Atina, gerek şan ve şerefiyle bütün dünyaya hükmettiği çağlarda olsun, gerek utana utana başkalarına kölelik ettiği çağlarda olsun bağrında hep aynı kuvvetleri taşımıştır. Yunanlıları Perslere karşı savunduğu zaman, imparatorluğu Isparta'nın elinden almak için savaştığı zaman, nihayet Sicilya'ya saldırdığı zaman topu topu yirmi bin vatandaşı vardı. Phaleros'lu Demetrius onları esir pazarındaki köleler gibi saydığı zaman da yine yirmi bin vatandaşı vardı. Philippos, Yunanistan'ı egemenliği altına almaya cüret edip de Atina kapılarına dayandığı zaman, Atina yalnız biraz geç kalmıştı, işte o kadar. Onu uyarmak için ne büyük bir çaba gerektiğini anlamak isterseniz Demosthenes'i okuyun. Atinalılar, Philippos'tan hürriyet düşmanı olduğu için değil, zevkle eğlence düşmanı olduğu için çekiniyorlardı. Bunca felakete göğüs geren, defalarca yıkıldıktan sonra yeniden kurulan bu şehir Keronea'da[28] mağlup olmuş, bir daha da belini doğrultamamıştır. Philippos bütün esirleri geri göndermiş, bundan ne çıkar? Geri gönderilenler adam olmadıktan sonra... Atina kuvvetlerini yenmek ne kadar kolay olmuşsa faziletini yenmek de öteden beri o kadar güç olmuştur.

Kartaca nasıl dayanabilirdi? Anibal yargıç olup da memurların cumhuriyeti yağma etmelerine mani olmak istediği zaman bu memurlar gidip kendisini Romalıların huzurunda suçlamadılar mı? Yazık o kimselere ki, sitesiz vatandaş olmak, servetlerini de kendilerini mahvedenlerin ellerinden sağlamak isterler! Çok geçmeden Roma onlardan tutsak olarak üç yüz tane belli başlı vatandaş istedi; silahlarıyla gemilerini ellerinden aldı, arkasından da harp ilan etti. Silahsız kalan, umutsuzluk içinde çırpınan Kartaca'da olup bitenleri düşününce, insan, askeri kuvveti ve fazileti olsaydı aynı Kartaca'nın neler yapabileceğini kolaylıkla gözlerinin önünde canlandırabilir[29].

Konu IV
Soylular hükümetinin ilkesi üzerine

Halk hükümetinde fazilet gerektiği gibi soylular hükümetinde de fazilet gerekir. Ama aynı derecede bir kesinlikle gerekmediği de bir gerçektir.

Tebaa, hükümdara göre neyse burada da soylulara göre aynı durumda olan halk, kanun kuvvetiyle yönetilir. Şu halde halkın demokrasideki kadar fazilete ihtiyacı yoktur. Peki, ama soylular nasıl yönetilecek? Kanunları, kendi seviyelerindeki kişilere uygulayacak olanlar, her şeyden önce, kendi aleyhlerinde davrandıklarını

28 Keronea, Makedonyalı Philippos'un Atinalılarla Tebalıları İ.Ö. 338'de yendiği şehrin adı. Sylla da Mithridate'ın ordularını İ.Ö. 86 yılında burada yenmişti. Plutarkhos'un doğum yeri.

29 Roma ile Kartaca arasındaki bu savaş tam üç yıl sürdü.

hissedip anlayacaklar. Şu halde, hükümetin yapısı bakımından, bu topluluğun faziletli olması gerekir.

Soylular hükümetinin kendi iç yapısında öyle bir kuvvet vardır ki bu kuvvet demokraside yoktur. Soylular mevcut imtiyazlarını, özel çıkarlarını kullanmak suretiyle halk sınıfını baskı altında bulunduran bir topluluk meydana getirirler. İşte bu bakımdan derhal yürütülmesi için kanunların var olması yeter.

Bu topluluk için başkalarını baskı altında tutmak ne kadar kolaysa kendi kendini baskı altında tutmak da o kadar güçtür. Bu hükümet yapısının niteliği böyledir işte: Aynı kişileri bir yandan kanunların baskısı altına sokar, bir yandan da bu baskıdan kurtarıyormuş gibi görünür.

Oysa böyle bir topluluk iki şekilde kendini baskı altında tutabilir; ya tam manasıyla faziletli olmakla ki o zaman soylular halkla adeta eşit olur, yani büyük bir cumhuriyet meydana gelmiş olur ya da daha az faziletli olmakla ki, o zaman, hiç olmazsa soyluları birbirine eşit kılan ve devamlarını sağlayan bir çeşit ılımlı bir hükümet ortaya çıkar.

Şu halde *ölçülü olmak* bu çeşit hükümetlerin temelidir. Ölçülü olmak derken de alçaklıktan ve tembellikten doğan ölçülü olmayı değil fazilete dayanan şeklini kastediyorum.

Konu V
Faziletin, saltanat hükümetinin ilkesi olmadığı üzerine

Saltanat hükümetlerinde politika, mümkün olduğu kadar az faziletle büyük işler gördürür. Tıpkı en iyi makinelerde olduğu gibi sanat da burada, mümkün olduğu kadar az hareket, kuvvet ve çark kullanır.

Devlet, eskilerde bulunan ama bizim sadece lafını işittiğimiz bütün o kahramanca faziletlerden, vatan aşkından, gerçek şan ve onur isteğinden, nefsini küçümsemek ve en üstün çıkarlarını feda etmek gibi duygulardan ayrı olarak yaşar ve sürüp gider.

Gerekli olmayan bütün bu faziletlerin yerini kanunlar tutar. Devlet de zaten böyle bir şeyi aramaz sizden; sessiz sedasız görülen bir iş de âdeta önemsiz sayılır.

Her ne kadar bütün suçlar nitelikleri bakımından genel sayılırsa da, gerçekten genel olan suçlarla bütün toplumu değil de daha çok bir kişiyi ilgilendirdiği için özel suç adı verilen suçları birbirinden ayırırlar.

Oysa cumhuriyetlerde özel suçlar daha çok genel suçlar halini alır; yani devletin yapısını özel suçlardan daha çok sarsar; saltanat hükümetlerinde ise genel suçlar daha çok özel suç olarak görülür, yani devletin yapısından çok, özel servetleri sarsar.

Bu söylediklerim nedeniyle kimsenin alınmamasını rica ederim. Bütün milletlerin tarihlerine dayanarak konuşuyorum. Faziletli hükümdarların yeryüzünde az olmadığını pekâlâ biliyorum; ama ben, bir saltanat hükümetinde halkın faziletli olmasının çok güç bir şey olacağını söylemek istiyorum.

Tarihçilerin, çağlar boyunca gelip geçmiş hükümdarların sarayları üzerine yazdıklarını okuyun bir kere; dalkavukların o bayağının bayağısı karakterleri üzerine her ülkede söylenmiş olan sözleri hatırlayın: Bunlar hayal gücünün uydurduğu şeyler değil, çok acı deneylerden elde edilmiş sonuçlardır.

İşsizlik içinde hırs, kendini beğenmişlik içinde aşağılık, çalışmadan zengin olma isteği, gerçeğe karşı düşmanlık, dalkavukluk, ihanet, alçaklık, sözünden cayma, vatandaşlık görevlerini küçümseme, hükümdarın faziletinden korkma, karakterinin zayıflığından yarar bekleme, bunların üstünde de fazileti devamlı olarak gülünç bir şey gibi gösterme. Öyle sanıyorum ki, her yerde her zaman dalkavukların çoğuna vurulan damgalardır bunlar. Şimdi bir devletin başında bulunanların çoğunun namussuz olması, aşağı tabakada olanların ise namuslu olması, birincilerin aldatan, kandıran olması, ikincilerin de aldatılandan başka bir şey olmamaya razı olması ülkede büyük çapta bir huzursuzluk meydana getirir.

Halkın içinden namuslu bir zavallı çıksa bile, Kardinal de Richelieu *Siyasi Vasiyetname'*sinde[30], hükümdarın böyle bir adamdan faydalanmamasını ima ediyor. Bundan da anlaşılıyor ki fazilet bu çeşit bir hükümetin yapısındaki kuvvetlerden biri olamaz. Ama bu söz, faziletin saltanat hükümetinde var olmayacağını değil, yalnız bu çeşit hükümetin dayanağı olamayacağını gösterir.

Konu VI
Saltanat hükümeti fazilet yokluğunu ne ile giderir

Niyetimin, saltanat hükümetini yermek olduğunu sanmayınız diye acele ediyor, dev adımlarla ilerliyorum. Evet, saltanat hükümetinde bir kuvvet eksik, eksik ama onun yerine de bir başka kuvvet var ki adına *Onur* diyoruz. Yani her kişinin ve her sınıfın önyargısı, sözünü ettiğim siyasi faziletin yerini alır ve her yerde onu temsil eder; en güzel davranışları ilham edebilir; kanunların kuvvetiyle birleşince de tıpkı fazilet gibi, kişiyi hükümetin amacı doğrultusunda yönetebilir.

Böylece iyi bir şekilde düzenlenmiş saltanat hükümetlerinde herkes aşağı yukarı iyi bir vatandaş olabilir ama iyi insan pek az bulunur; çünkü iyi insan olmak için kişinin böyle bir niyeti olması, devleti de kendi çıkarını düşünerek değil bizzat devletin çıkarını düşünerek sevmesi gerekir[31].

30 XIII. Louis'in bakanı ve Fransa'nın gerçek kurucusu olan Kardinal de Richelieu, *Testament Politique* (Siyasi Vasiyetname) bırakmıştır.

31 *Homme de bien'*i biz burada iyi insan diye çevirdik. İyiliksever, iyi kalpli, herkesin iyiliğini isteyen insan, hatta faziletli insan diye çevirmek de mümkündür. Montesquieu bu eserinde iyi insanla iyi vatandaşı sık sık birbirinden ayıracaktır.

Konu VII
Saltanat hükümetinin ilkesi üzerine

Bundan önce de söylediğim gibi saltanat hükümeti, birtakım rütbelerin, mevkilerin, hatta çok eski çağlara dayanan bir soylu sınıfının varlığını gerektirir. *Onurun* niteliği, tercih nedenleri, üstünlük nedenleri ister; demek oluyor ki onur zorunlu olarak bu hükümet şeklinin içine girmiştir.

Cumhuriyette yükseklere göz dikmek zararlıdır, tehlikelidir. Saltanat hükümetinde ise iyi sonuçları vardır; hükümete hayat verir; üstelik şöyle bir üstünlük daha sağlar: Tehlikeli değildir, çünkü her an bastırmak mümkündür.

Biliyorum, tıpkı evrendeki sisteme benzeteceksiniz bunu. Orada da bütün cisimleri durmadan merkezden uzaklaştıran bir kuvvet, durmadan çeken bir başka kuvvet vardır. Onur, siyasi topluluğun bütün bölümlerini harekete geçirir; kendi etkisi ile onları birbirine bağlar; böylece, herkes kendi çıkarlarına doğru yöneldiğini sanırken milletin iyiliğine doğru yönelir.

Bir filozof gibi konuşmam gerekirse, devletin bütün bölümlerini yöneten böyle bir onurun sahte bir onur olacağını söylemek zorunda kalacağım; ama bu sahte onur bile halka, gerçek onurun, böyle bir onuru elde edebilecek kişilere edeceği iyilikten daha çok iyilik eder.

Hem sonra, insanları, sadece yaptıkları işlerin ağızdan ağza dolaşmasından başka hiçbir şekilde mükâfatlandırmadan, gerçekten kuvvet isteyen en zor işleri yapmaya mecbur etmek çok şey sayılmaz mı?

Konu VIII
Onurun istibdat devletlerinin ilkesi olmadığı üzerine

İstibdat devletlerinin ilkesi *onur* değildir; bütün insanlar eşit olduklarından kişi kendisini başkalarının üstünde göremez; bütün insanlar köle olduklarından kişi kendini orada hiçbir şeyin üstünde de göremez.

Hem zaten onurun kendi kanunlarıyla kuralları vardır; o, hiçbir tavize yanaşmadığından, bir başkasının değil kendi kaprislerine bağlı olduğundan, yalnız yapısı belirmiş, kesin kanunları olan devletlerde bulunabilir.

Onur dediğimiz şeye istibdat yönetiminin başında bulunan kişi nasıl katlanabilir? Onur, hayatı küçümsemekle amacına ulaşır; zorba hükümdar ise kuvvetini böyle bir şeyi yok etmekle sağlar. Onur zorba hükümdara nasıl katlanır? Onurun

değişmeyen kuralları, devamlı kaprisleri vardır; zorba hükümdarın ise hiçbir kuralı yoktur; kendi kaprisleri de öteki kaprislerin tümünü yok eder.

İstibdat devletlerinde bilinmeyen, hatta dillerinde çoğu zaman bu kavramı ifade etmek için gerekli kelime bile bulunmayan onur, yalnız saltanat devletlerinde vardır; siyasi toplulukların tümüne, kanunlara, hatta faziletlere bile hayat verir.

Konu IX
İstibdat hükümetinin ilkesi üzerine

Nasıl ki bir cumhuriyete fazilet, bir saltanat idaresine onur gerekiyorsa, istibdat hükümetine de *Korku* gerekir; fazilete lüzum yoktur orada; onur ise tehlikeli bir şey olur.

Hükümdarın sınırsız yetkisi, bu yetkiyi teslim ettiği kimselerde de aynen bulunur. Kendilerine fazlasıyla değer verilebilecek yetkide olan kişiler ihtilal çıkarabilirler. Şu halde korku bütün cesur insanları baskı altında bulundurmalı ve gözü yükseklerde olanların bu tutkularını en küçüğünden en büyüğüne kadar söndürmeli.

Ilımlı bir hükümet bütün kuvvetlerini, hiç çekinmeden, alabildiğine serbest bırakabilir. Kanunlarıyla, kendi kuvvetiyle devamını sağlar. Ama istibdat hükümetinde hükümdar bir an olsun yumruğunu aşağıya indirirse, üst mevkileri işgal edenleri bir anda yok edemezse her şey mahvolmuş demektir[32]. Çünkü hükümetin kuvvetini teşkil eden korku ortadan kalktığından halkın artık koruyucusu yok demektir.

Kadılar, yetkisini sınırlandırdığı takdirde padişahın verdiği sözü, ettiği yemini tutmaya mecbur olmadığını ileri sürerken herhalde bunu kastetmiş olacaklar[33].

Büyüklerin de hükümdarın isteklerine göre yargılanmaları gerek; en aşağı sınıftan bir insanın kellesi daima emniyette, paşalarınki ise daima tehlikede olmalı. İnsan, bu korkunç yönetim şekillerinden, tüyleri diken diken olmadan söz açamıyor. Zamanımızda Miriveis tarafından tacından tahtından edilen İran Şahı, yeteri kadar kan dökmediği için hükümetinin istiladan önce çöküşüne şahit oldu[34].

Tarih bize, Domitien'in o dehşet verici işkencelerinin valileri bir hayli korkuttuğunu, bundan ötürü de halkın onun saltanatı zamanında biraz rahata kavuştuğunu söylüyor. Böylece, bir yanda ne var ne yok hepsini yıkan bir sel, öte yanda gözün uzaklardan bile seçebileceği yeşillikler bırakır[35].

32 Montesquieu notunda, zorba hükümdarın, askeri soylu sınıfına karşı çoğu zaman bu duruma düştüğünü söyler.

33 Ricaut'nun *Osmanlı İmparatorluğu Üzerine* adlı eserinden.

34 Keşiş Ducerceau bu ihtilal üzerine bir kitap yazmıştır.

35 Domitien'in idaresi askeri bir idareydi; bu da bir çeşit zorba idare demektir. (Suetone, *Domitien,* bl. VIII.)

Konu X
Ilımlı hükümetlerdeki boyun eğme ile zorba hükümetlerdeki boyun eğme arasındaki fark

İstibdat devletlerinde, hükümetin niteliği aşırı bir boyun eğmeyi gerektirir; hükümdarın iradesi bir kere belli oldu mu, bir bilye başka bir bilyeye doğru fırlatıldığı zaman nasıl bir etki yaparsa öylesine yanılmaz bir etki elde etmeli.

Ilımlı, değişiklik, anlaşma, süre, eşdeğerlik, uzlaşma, itiraz diye bir şey yoktur orada; teklif edilecek eşit ya da daha iyi bir şey olamaz; kişi, buyuran başka bir kişiye boyun eğen varlıktır. Kişi geçmişte olan başarısızlığını talihin cilvesine yükleyerek özür dileyemeyeceği gibi gelecek bir olay için de korkularını belirtemez. Kişinin nasibi orada, hayvanın nasibi gibi içgüdü, boyun eğme ve cezadır.

Doğal duyguları, baba saygısını, çocuk ve kadın sevgisini, onur kanunlarını, sağlık durumunu ileri sürmek hiçbir işe yaramaz; emir emirdir, bu ise yeter de artar bile.

İran'da Şah birisine ölüm cezası verdi mi, kimse artık ona bundan söz açamaz, af dileyemez. Kararı verirken sarhoş olsa ya da aklı başında olmasa yine cezanın derhal yerine getirilmesi gerekir; aksi takdirde kendi kendisiyle çelişmiş olur; kanun ise kendi kendisiyle çelişemez. İran'da bu düşünce tarzı öteden beri vardır. Assuerus'un Yahudilerin imhası konusundaki fermanını geri almak mümkün olmayınca, kendilerine savunma izni verildi.

Bununla beraber, ara sıra, hükümdarın iradesine karşı ortaya atılabilecek bir şey vardır; o da din. Hükümdar buyurursa kişi babasını bırakabilir, hatta öldürebilir de. Hükümdar ister ve buyurursa kişi şarap içmekten de vazgeçer. Dinin yasaları daha üstün buyruklardır; çünkü bu yasalar halkın olduğu gibi hükümdarın da başının üstünde yer almıştır. Tabii haklar için bu böyle değildir; hükümdar insanüstü bir varlık olarak görülür.

Saltanatla yönetilen devletlerle ılımlı devletlerde egemenlik bizzat kendi kuvvetiyle sınırlanır; yani, gerek hükümdarın gerek halkın üzerinde hüküm süren onurla sınırlanır demek istiyorum. Ona karşı, durmadan din yasalarını ileri süremezler; bir dalkavuk bile kendini gülünç bulur. Bundan ötürü de hükümdarın karşısına durmadan onur kanunlarını çıkarırlar. Bundan da söz dinlemede gerekli olan değişiklikler meydana gelir. Onur doğal olarak kendini birtakım acayipliklere kaptırır, söz dinlemede bunların hepsine uymak zorunda kalır.

Her ne kadar bu hükümet şeklinde söz dinleme tarzı birbirinden farklı ise de, egemenlik aynıdır. Hükümdar hangi tarafa dönerse dönsün başarı sağlar, ağır basar ve kendine boyun eğdirir. Yalnız şu fark var: Saltanat yönetiminde hükümdar

aynıdır; bakanları ise istibdat hükümetinin bakanlarından çok daha maharetli, çok daha becerikli olurlar.

Konu XI
Bütün bunlar üzerine düşünceler

Üç hükümet şeklinin ilkeleri bunlardır işte. Ama bu, herhangi bir cumhuriyette kişilerin faziletli oldukları anlamına değil, faziletli olmaları gerektiği anlamına gelir. Bundan başka, yine bu sözlerimden herhangi bir saltanat hükümetinde mutlaka onur, falan ya da falan istibdat hükümetinde de mutlaka korku vardır anlamı çıkarılmalı; ben sadece, bunların bulunması gerekir demek istiyorum. Aksi takdirde hükümetin şekli mükemmel olmaz.

DÖRDÜNCÜ KİTAP
Eğitim kanunlarının hükümetin ilkelerine bağlı olması üzerine

Konu I
Eğitim kanunları üzerine

Eğitim kanunları hayatta uyduğumuz ilk kanunlardır. Bu kanunlar hepimizi vatandaş olmaya hazırladıkları için, her özel aile, bütün aileleri içine alan o büyük ailenin planına göre yönetilmeli.

Bir milletin genel olarak bir ilkesi varsa, o milleti meydana getiren bölümlerin de, yani ailelerin de aynı ilkeyi benimsemeleri gerek. Şu halde her hükümet şeklinde eğitim kanunları birbirinden ayrı olmak zorundadır. Saltanat hükümetlerinde bu kanunların konusu onurdur; cumhuriyetlerde, fazilet; istibdat yönetimlerinde de korkudur.

Konu II
Saltanat hükümetlerindeki eğitim üzerine

Saltanat hükümetlerinde temel eğitim çocuklara, öğretim yeri olan okullarda verilmez; eğitim âdeta toplum hayatına girildiği zaman başlar. Bize her yerde önderlik edecek olan o evrensel öğretmenin, yani *onurun* okulu işte oradadır.

Şu üç şeyi de hemen her zaman yine orada görür, orada duyarız: "Faziletlere bir soyluluk havası katmalı; ahlak bakımından kişi mert olmalı, davranışlarında da nezaketten ayrılmamalı."

Bize orada öğretilen faziletler, başkalarına olan ödevlerden çok kendi nefsimize olan ödevlerdir. Bu faziletler bizi vatandaşlarımıza yaklaştıracak yerde onlardan uzaklaştırır. Kişilerin, davranışlarını orada, iyi sözü ile değil güzel sözü ile; doğru sözü ile değil büyük sözü ile; makul sözü ile değil, fevkalade sözü ile nitelerler.

Onur orada, asaletle ilgili bir şey bulur bulmaz ya o şeyi meşru kılan bir yargıç ya da o şeyi haklı gösteren bir safsatacı kesilir.

Onur, kalp işleriyle ilgili bir duyguyla ya da herhangi bir kadının kalbini elde etmek duygusuyla birleşen çapkınlığa göz yumar. Zaten saltanat hükümetlerinde

ahlakın cumhuriyet hükümetlerindeki kadar temiz olmayışının asıl nedeni de işte budur.

Onur, inceliklerinden alınmadığı politikada olduğu gibi, zekâ üstünlüğü ya da iş büyüklüğü fikirleriyle birleşti mi hileyi de hoş görür.

Onur, dalkavukluğu ancak, büyük bir servet edinmek düşüncesinden ayrı bir şey olduğu zaman, kişinin aşağılık duygusuyla birleştiği zaman önler.

Ahlak konusunda, saltanat hükümetlerindeki terbiyenin belli bir sertliği gerektirdiğini söylemiştim. Bu çeşit terbiye kişinin sözlerinin doğru olmasını ister. Bunu, doğruluğu sevdiği için istediğini sanmayın; daha çok doğruyu söylemeye alışan kişi cesur ve hür görünür de ondan ister. Gerçekten de öyle, bu türlü bir insan yalnız olaylara bağlı gibi görünür, başkalarının olayları görüş tarzına değil.

Bu nedenledir ki, konusu gerçekle sadelik olan bu çeşit mertliği bir yandan salık verirler, bir yandan da halkın gösterdiği mertliği küçümserler.

Nihayet, saltanat hükümetlerinde eğitim, davranışlarda da belli bir nezaket ister. Birlikte yaşamak için doğmuş olan insanlar birbirlerinin hoşuna gitmek için de yaratılmışlardır. Nezaket ilkelerine uymayan kişi beraber yaşadığı kimseleri kırar, bu yüzden de itibarını öylesine yitirir ki artık iyilik etmek için elinde hiçbir imkân kalmaz.

Ama nezaket, kaynağını, böyle bu derece arı bir yerden almayı âdet edinmiş değildir. Nezaket daha çok kişinin kendini göstermek isteğinden doğar. Gururlu olduğumuz için nazik oluruz. Bayağı olmadığımızı, üstelik her çağda ve her yaşta insanların kendilerinden uzaklaştırdıkları kişilerle beraber yaşamadığımızı gösteren davranışlarımızın olması gururumuzu okşar.

Saltanat yönetimlerinde nezaket saraya mal edilmiştir. Aşırı derecede üstün olan kişi geri kalan insanların seviyesini düşürür. Onun için herkes birbirine saygı gösterir. Saygı, kendine saygı gösterilen kişinin hoşuna gittiği kadar gösteren kişinin de hoşuna gider. Nezaket de bundan doğar işte... Çünkü, bu tarz davranış saraya mensup olduğunuzu ya da mensup olmaya layık olduğunuzu gösterir.

Saray havası, gerçek büyüklüğü bırakıp sahte büyüklüğe bürünmeyi gerektirir. Bu sahte büyüklük bir dalkavuğun, kendi büyüklüğünden daha çok hoşuna gider. Çok uzaklara yayılan bir alçakgönüllülük verir kişiye ama bu alçakgönüllülükten duyulan gurur da, bu büyüklük kaynağından uzaklaştıkça biz farkında olmadan azalır.

Sarayda her hususta bir zevk inceliği vardır. Bu ise, büyük bir servetin devamlı olarak lüzumsuz şeylerde kullanılmasından, eğlencelerin çeşitliliğinden ve özellikle bu eğlencelere karşı duyulan bıkkınlıktan, fantezilerin, hele hoşa giden fanteziler olursa daima dört elle sarıldığımız fantezilerin çokluğundan ve birbirine karışmasından ileri gelir. Böyle bir hükümette istenilen bütün meziyet ve faziletleri kişili-

ğinde toplayacak olan namuslu insanı yetiştirmek için eğitim işte bütün bu konuları içine alır.

Orada her şeye karışan onur, bütün bu düşünce tarzlarının, bütün bu duygu çeşitlerinin içine girer, hatta ilkelere bile yön verir.

Bu acayip onur anlayışı, istediği şeye fazilet der, fazileti de istediği şekle sokar. Bize buyrulan şeyleri, kimseye danışmadan birtakım kurallara bağlar; kaynaklarını ister dinden, ister politikadan, ister ahlaktan alsın görevlerimizi istediği gibi genişletip daraltır.

Saltanat hükümetinde, kanunlar da, din de, onur da, her şeyden önce hükümdarın buyruklarına uymayı salık verir; ötekiler sonra gelir. Ama bu onur bize, hükümdarın küçük düşmemize sebep olacak bir şeyi buyuramayacağını da öğretir; aksi takdirde kendisine hizmet edemeyecek bir duruma düşeriz de ondan.

Crillon, Dük de Guise'i öldürmeyi reddetti ama Kral III. Henri'ye dükle dövüşmeye hazır olduğunu söyledi[36]. Saint Barthelemy katliamından sonra IX. Charles bütün valilere, Calvin mezhebine girenleri öldürmeyi emrettiği halde Bayonne Valisi Vikont d'Orte, krala yazdığı mektupta, "Haşmetmeap, eyaletimdeki insanlarla askerler içinde, iyi vatandaşlar, iyi askerler buldum ama bir tane cellat bulamadım. Bundan ötürü de gerek onlar gerek ben zat-ı şahanelerinizden, kollarımızı ve hayatlarımızı görülmesi mümkün işlerde kullanmanızı rica ediyoruz" diyor. Bu büyük ve mert insan alçakça bir hareketi, yapılması imkânsız bir şey olarak görüyordu.

Onur, soylulara her şeyden önce savaşta hükümdara hizmet etmeyi buyurur. Gerçekten de öyle; en üstün meslek budur. Çünkü savaşta tesadüfler de, başarılar da, hatta başarısızlıklar da kişiyi büyüklüğe yöneltir. Ama bu kanunu ortaya atarken onur hakemlik görevini de kendi üstüne alır. Zedelendiğini anlayınca, kişinin kabuğuna çekilmesini ister ya da çekilmesine izin verir.

Onur, falan ya da falan işe talip olmakla o işi reddetmek arasında bir fark gözetmez; bu hürriyetini servetin bile üstünde tutar.

Demek oluyor ki onurun özel üstün kuralları vardır; eğitim de bu kurallara uymak zorundadır. Bu kuralların başlıcaları şunlardır:

Servetimize önem verebiliriz ama herhangi bir şekilde hayatımıza önem veremeyiz.

İkinci kural ise, bir kere bir mevkie yükseldik mi, o mevkiin altında olduğumuzu gösterecek herhangi bir şeyi ne yapmalıyız, ne de o şeyin yapılmasına tahammül etmeliyiz.

36 Crillon ünlü bir Fransız komutanıdır. (1543-1615) İç savaşlara katılmış, yiğitliğiyle ün salmıştır. Kral IV. Henri'nin silah arkadaşıdır. – Guise ailesi kalabalık bir aileydi. Burada adı geçen, Saint-Barthélemy katliamının öncülerinden olan I. Henri duc de Guise'dır. (1550-1588) Nitekim sonradan yine III. Henri'nin adamları tarafından tuzağa düşürülüp öldürülmüştür.

Üçüncüye gelince, onurun yasakladığı şeyler, kanun tarafından yasaklanmadığı takdirde daha kesin bir şekilde yasaklanmalı, onurun zorunlu olarak yapılmasını istediği şeyler de, kanunlar istemese bile daha kuvvetle yerine getirilmeli.

Konu III
İstibdat hükümetindeki eğitim üzerine

Saltanat yönetimlerinde eğitim, kişinin ruhunu yükseltmeye, istibdat hükümetlerinde ise alçaltmaya çalışır. Eğitim böyle bir hükümet şeklinde köleliği öğretmeli. İşin başına geçildiği zaman bile böyle bir eğitim almış olmak bir nimettir; çünkü, hiç kimse aynı zamanda köle olmadan tiranlık edemez.

Aşırı itaat, itaat edenin bilgisiz olmasını gerektirir; hatta işin başında bulunanın bile böyle olmasını gerektirir; danışmaya, kuşkulanmaya, düşünüp taşınmaya ihtiyacı yoktur. Sadece ister, işte o kadar.

İstibdat yönetimlerinde her aile kendi başına bir imparatorluktur. Şu halde, asıl görevi, başkalarıyla yaşamayı öğretmek olan eğitim burada son derece sınırlanmıştır; kalbe korku, ruha da dinle ilgili çok basit birkaç ilke vermekten ibaret kalır. Bilgi tehlikeli, rekabet uğursuzdur. Fazilete gelince, Aristo, kölelerde böyle bir şeyin bulunabileceğine inanamıyor. Bu ise, böyle bir hükümette eğitimi iyice sınırlandırır.

Şu halde istibdat hükümetinde eğitim diye bir şey yok gibi. Bir şey verebilmek için her şeyi almak gerek. İşe de iyi bir köle yaratmak için, kötü bir tebaa yaratmakla başlamak gerek.

Hem zaten eğitim, genel felakete katılacak iyi bir vatandaş yetiştirmeyi neden amaç edinsin kendine? Devleti sevseydi kişi, hükümetin bütün kuvvetlerinin hür olması için çalışırdı. Başaramazsa kendisi de göçer giderdi; başarırsa kendisi de, hükümdar da, imparatorluk da yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı.

Konu IV
Eğitimin eskilerdeki sonuçlarıyla bizdeki sonuçları arasında fark

Eski insan topluluklarının çoğu, ilkesi fazilet olan hükümetler kurmuşlardır. Fazilet tam anlamıyla sağlam bir şekil alınca da, bu milletler, bugün artık hiçbir yerde görülmeyen, bizim küçük kafalarımızı da hayretler içinde bırakan şeyler yaparlardı.

Onların eğitiminin bizim eğitimimize üstün olan bir yanı daha vardı. O da, bu eğitimin hiçbir zaman inkâr edilmemiş olmasıdır. Epaminondas bir şeyler öğrenmeye başladığı zaman ne dediyse, ne dinlediyse, ne gördüyse, ne yaptıysa, hayatının son yıllarında da hep aynı şeyleri dedi, dinledi, gördü ve yaptı[37].

37 Epaminondas (İ. Ö. 418-362): Tebalı general ve devlet adamı. Lekademonyalıları yenmiş, ölümünden sonra da Teba bir daha kendini toparlayamamıştır.

Bugün üç ayrı ya da aykırı eğitim görmekteyiz: Anamızdan babamızdan gördüğümüz eğitim, öğretmenlerimizden aldığımız eğitim, toplumdan edindiğimiz eğitim. Sonuncu eğitim şeklinde bize söylenilenler ilk ikisinden aldığımız düşüncelerin hepsini yıkar. Bu da kısmen, toplum hayatında din ve dünya problemleri arasındaki çelişmeden doğan bir şeydir; eskilerin ise bundan haberi yoktu.

Konu V
Cumhuriyet hükümetindeki eğitim üzerine

Eğitimin bütün kuvvetiyle arandığı çevre cumhuriyet hükümetidir. İstibdat hükümetlerindeki korku, tehdit ve ceza yoluyla kendiliğinden meydana gelir; saltanat hükümetlerindeki onur, tutkular tarafından, tutkular da onur tarafından desteklenir. Ama siyasi fazilet, kişinin benliğinden fedakârlık etmesi demektir; bu ise öteden beri çok ağır ve çok güç bir iştir.

Bu fazileti, kanun ve vatan sevgisi diye tarif etmek mümkündür. Genel çıkarı, kişinin, kendi çıkarına, devamlı olarak tercih etmesini gerektirdiğinden ona bütün özel faziletleri verir; bu faziletler işte bu tercihten başka bir şey değildir.

Bu sevgi yalnız demokrasilere özeldir. Yalnız demokrasilerde hükümet her vatandaşa emanet edilir. Hükümet ise yeryüzündeki bütün nesneler gibidir. Koruyabilmek için onu sevmek gerekir.

Kralların saltanat hükümetini sevmediklerini, zorba hükümdarların istibdat hükümetinden nefret ettiklerini bugüne dek ne söyleyen olmuştur ne de duyan.

Şu halde cumhuriyet hükümetinde her şey bu sevgiyi yerleştirmeye bağlı; eğitimin amacı da bu sevgiyi millete aşılamak olmalı. Ama çocukların bu sevgiyi gerçekten benimsemeleri için bir tek çare vardır ki o da, bizzat babaların bu sevgiyi duymuş olmalarıdır.

Genel olarak kendi bildiklerini çocuklarına öğretmek, babaların elindedir. Kendi tutkularını çocuklarına aşılamak ise babalar için daha kolay bir iştir.

Aksi olursa, baba evinde görülen iş, dış etkilerle yok olmuş demektir.

Doğmakta olan millet bozulmaz; bir millet, ancak yetişmiş kişileri bozuk olduğu takdirde yıkılır.

Konu VI
Yunanlıların bazı kurulları üzerine

Halk yönetimi altında yaşayan milletlerin fazilete ulaşmaları gerektiğine inanan eski Yunanlılar, bu fazileti ilham etmek için bazı kurullar meydana getirmişlerdir. Lykurgos'un hayatını okurken Lakedemonyalılar için ortaya attığı kanunları

görünce, Sevarambe'ların tarihini okuyormuş gibi olursunuz[38]. Girit kanunları Lakedemonya kanunlarının temeli, Eflatun'unkiler ise bu kanunların düzeltilmiş olanlarıdır.

Bütün gelenekleri zedelemek, bütün faziletleri birbirine karıştırmak suretiyle bilgeliklerini bütün dünyaya göstereceklerine inanmaları için bu kanun adamlarına gereken dehanın genişliği üzerinde biraz dikkatle durulmasını rica ederim. Lykurgos, hırsızlığı adalet duygusuyla, en ağır köleliği en aşırı hürriyetle, en iğrenç duyguları en büyük ılımlılıkla karıştırmak suretiyle, içinde yaşadığı şehre bir istikrar vermiştir. Şehirden bütün imkânlarını, sanatlarını, ticaretini, parasını, kale duvarlarını almış gibi göründü. Şehirde, daha iyiye ulaşmak umudu olmadığı halde kişinin gözü yukarıdadır. Doğal duyguları vardır kişinin. Ama ne çocuktur, ne kocadır, ne de baba; bakir kişinin duyduğu utanma duygusu bile yoktur onda. Isparta işte bu yollardan büyüklüğe, şan ve onura ulaşmıştır. Bu kurullar öylesine şaşmaz bir şekilde yürütülüyordu ki, düşmanları savaşta galip gelseler bile uygarlığını yok edemedikten sonra hiçbir şey yapamıyorlardı Isparta'ya.

Girit'le Lakedemonya da bu kanunlarla yönetildiler. Makedonyalılara en son boyun eğen, Lakedemonya oldu; Romalıların da en son ele geçirdikleri yer Girit oldu[39]. Samnite'lerin de aynı kurulları vardı; nitekim Romalılara yirmi dört zafere mal oldular.

Yunan kurullarında görülen bu fevkaladeliği, yeni çağların çökmesinde ve bozulmasında da gördük. Namuslu bir kanun koyucu, Ispartalılarda yiğitlik ne kadar doğal görünürse namusun da o kadar doğal göründüğü bir millet meydana getirdi. M. Penn, gerçek bir Lykurgos'tur[40]. Birincisi barışı, ikincisi savaşı amaç edinmişse de, milletlerini yönettikleri özel yol bakımından, hür insanlar üzerinde elde ettikleri egemenlik bakımından, yok etmeyi başardıkları önyargılar bakımından, sindirdikleri tutkular bakımından, birbirlerine son derece benzerler.

Paraguay da bir başka örnektir bizim için. Buyurmayı hayatın tek nimeti olarak gören *Société'*yi suçlandırmak istediler[41]. İnsanları her gün biraz daha mutluluğa ulaştırmak koşuluyla yönetmek öteden beri güzel bir şeydir[42].

Bu ülkelerde dinle insanlık fikrini yerleştirerek ilk defa yaymış olmak, söz konusu *Société* için bir onur sayılır. İspanyolların yıktığı şeyleri onarmak suretiyle, insanoğlunun aldığı yaralardan birini daha gidermiş oldu.

Bu *Société'*nin onur dediği şeylere karşı beslediği o fevkalade duygu, verdiği dersin anlatandan çok dinleyeni alçakgönüllü kıldığı bir din için gösterdiği çaba,

38 Vairasse d'Allais tarafından yazılmış Thomas More'un *Ütopya* adlı eserinin bir taklidi.

39 Girit tam üç yıl kanunlarıyla hürriyetini savundu.

40 Pensilvanya'yı kuran Quaker William Penn.

41 Cizvitler birliği. Bunun asıl adı *La Société de Jésus*'dür.

42 Paraguaylılar hiçbir efendinin boyunduruğu altında değillerdi; bizlerin ödediğimiz verginin beşte birini öderlerdi; kendilerini savunmak için de ateşli silahları vardı.

ona, büyük işlere girişmek imkânını sağladı; giriştiği işi de başardı. Dağınık yaşayan insanları ormanlardan çekip çıkardı; onlara güven dolu bir hayat tarzı sağladı; giydirip kuşattı. Bunları yapmakla da insanlar arasında yalnız mahareti geliştirmiş olsaydı yine de çok iş yapmış sayılırdı.

Böyle kurullar meydana getirmek isteyenler, Eflatun'un *Devlet'*indeki mal iştirakini, tanrılara gösterilmesini istediği saygıyı, ahlak ve geleneklerin korunması için yabancılarla gereken ayrılığı, ticaretin de vatandaşlar tarafından değil şehir tarafından yapılmasını sağlamak zorunda kalırlar. Böylece lükse düşkünlüğümüzü değil sanatlarımızı, isteklerimizi değil ihtiyaçlarımızı verirler bu kurullara.

Kişilerin servetini tabiatın koyduğu sınırların dışına taşırmaktan, boşuna tasarruf edilmiş parayı faydasız bir şekilde biriktirmekten, isteklerimizi son derece çoğaltmaktan, tutkularımızı tahrik etmekten, birbirimizi baştan çıkarmak için tutkularımızı harekete geçirmekten, bunun için de çok sınırlı imkânlar vermiş olan doğanın yerini almaktan başka bir işe yaramayan parayı ortadan kaldırırlar.

"Yabancılarla temas yüzünden ahlak ve geleneklerin bozulduğunu sezen Epidamnienler bütün pazarlıkları şehir adına ve şehir için yapsın diye bir temsilci seçtiler." Ondan sonra da ne ticaret devletin yapısını bozdu, ne de devletin yapısı ticaretin sağladığı yararlardan toplumu yoksun etti.

Konu VII
Bu özel kurullar hangi hallerde iyi olabilirler

Bu çeşit kurullar cumhuriyet hükümetlerine uygun düşer; çünkü, onun ilkesi siyasi fazilettir. Ama saltanat hükümetlerinde onura yöneltmek için ya da istibdat devletlerinde korku uyandırmak için bunca çabaya lüzum yoktur.

Zaten bu kurullar, genel bilgi vermenin ve bütün bir milleti bir aile gibi eğitmenin mümkün olduğu küçük devletlerde yerleşebilir[43].

Minos, Lykurgos ve Eflatun kanunları vatandaşların birbirlerine özel dikkatini gerektirir. Böyle bir şeyi büyük bir devlette, kargaşalıklar yüzünden, birtakım ihmaller yüzünden, nihayet işlerin genişliği yüzünden insanların birbirlerine vadetmeleri de imkânsızdır.

Bu çeşit kurullardan, az önce de söylediğimiz gibi parayı kaldırmak lazım. Ama büyük toplumlarda işlerin sayısı, çeşitliliği, güçlüğü ve önemi, alışverişin kolaylığı, değiş tokuşun yavaşlığı, ortak bir ölçünün bulunmasını gerektirir. Kuvvet ve kudretini her yerde göstermek ya da onu korumak için, insanların her yerde kuvvet ve kudrete bağladıkları nesneyi ellerinde bulundurmaları gerek.

43 Yunan siteleri gibi.

Konu VIII
Ahlak ve gelenek konusunda eskilerde görülen bir çelişkinin açıklanması

Polybe, doğru görüşlü Polybe, bize havası kapalı ve soğuk bir ülkede oturan Arkadiyalıların ahlak ve geleneklerini yumuşatmak için müziğin lüzumlu bir şey olduğunu, müziği ihmal eden Cynete ülkesi halkının ise kötülük etmekte bütün Yunanlıları geride bıraktıklarını, hiçbir şehirde böyle bu kadar suç işlenmediğini söylüyor. Eflatun müzikte yapılacak en küçük bir değişikliğin devletin yapısında da değişiklik yapılmasını gerektireceğini söylemekten çekinmiyor. *"Politika"* adındaki eserini sırf Eflatun'un düşüncelerine aykırı düşünceler ortaya atmak için yazmış gibi görünen Aristo, buna rağmen, müziğin ahlak ve gelenekler üzerinde etkisi konusunda Eflatun'la aynı düşüncededir. Theophraste gibi, Plutarkhos gibi, Strabon gibi, eskilerin hepsi de bu düşüncededir. Gelişigüzel ortaya atılmış bir kanı değildir bu. Politikalarının ilkelerinden biridir; kanunlarını böyle atarlardı ortaya; şehirlerin bu şekilde yönetilmesini isterlerdi.

Bunu açıklayabileceğimi sanıyorum. Her şeyden önce şunu kafalarımıza iyice yerleştirmemiz gerek. Yunan şehirlerinde, hele başlıca uğraşı savaş olan şehirlerde, kişiyi para kazanmaya yöneltebilecek bütün işlerle meslekler hür insana layık olmayan şeyler olarak görülürdü. Xenophon, "Zanaatların çoğu o zanaatı işleyenlerin bedenlerini bozar; gölgede ya da ateşin yanında oturmak zorunda kalırlar. Kişinin ne dostlarına ne de cumhuriyete verecek zamanı kalır" diyor. Nitekim kimi demokrasiler bozulduktan sonradır ki sanatçılar vatandaşlığa kabul edilmişlerdir. Bunun böyle olduğunu Aristo söylüyor ve iyi bir cumhuriyetin bu çeşit insanlara hiçbir zaman vatandaşlık hakkı tanımayacağını da ekliyor.

Tarım da kölelerin gördüğü bir işti; savaştan yenik çıkanlar çoğu zaman tarlalarda çalıştırılırdı: Lakedemonya'da İlote'lar, Girit'te Periecien'ler, Tesalyalılarda Peneste'ler, başka cumhuriyetlerde de köle milletler gibi.

Nihayet her çeşit ticaret Yunanlılarda aşağılık bir iş olarak görülürdü. Ticaretle uğraştığı takdirde vatandaşın bir köleye, bir kiracıya, bir yabancıya hizmet etmesi gerekecekti. Böyle bir düşünce ise Yunanlılardaki hürriyet fikrini zedeliyordu. Bunun için de Eflatun Kanunlarında, ticaretle uğraşan bir vatandaşın cezalandırılması istenir.

Demek oluyor ki Yunan Cumhuriyetlerinde çok sıkıntılı bir durum vardı. Vatandaşların ticaretle, tarımla, zanaatla uğraşmaları istenmiyordu; boş gezmeleri de istenmiyordu. Jimnastikle, savaşla ilgili çalışmalarda kendilerine uğraşacak bir alan buluyorlardı. Kurul onlara başka bir iş vermiyordu. Şu halde Yunanlıları atletlerden ve savaşçılardan oluşan bir toplum olarak görmek gerek. Şimdi, sert ve yaban kişileri yetiştirmek için çok iyi olan bu çeşit çalışmalara, ahlak ve tabiatları yumuşat-

mak için başka alanlarda daha gevşek çalışmalar lazımdı. Organlarımız aracılığıyla ruha hitap eden müzik ise bu iş için biçilmiş kaftandı. Kişiyi sertleştiren beden hareketleriyle yabanlaştıran hayat bilgileri arasında bir ortamdır o. Müzik fazileti ilham eder diyemeyiz; akıl kabul etmez böyle bir şeyi. Ama kurulun yabanlığının etkisini yok eder, ruha hiçbir zaman katılamayacağı eğitime katılmak imkânını verir.

İçimizde, ava son derece düşkün kişilerin bulunduğunu ve bunların yalnız avla uğraştığını farz etsek, çok geçmeden mutlaka kaba saba kişiler olurdu bunlar. Günün birinde müzikten de zevk almaya başlasalardı, davranışlarında olsun, karakterlerinde olsun muhakkak bir fark meydana gelirdi. İşte Yunanlıların gördükleri işler de, onlarda, kabalık, öfke ve zalimlik gibi yalnız bir çeşit tutkuyu geliştiriyordu. Oysa müzik bütün tutkuları geliştirir ve ruha, yumuşaklığı, acımayı, sevgiyi ilham eder. Bugün içimizde, tiyatrolarımızın kapatılmasını kesin olarak isteyen ahlak yazarlarımız, müziğin ruhlarımız üzerindeki etkisini bize iyice hissettirmektedirler.

Bununla beraber, sözünü ettiğim toplumda yalnız boru ve trampet çalınsaydı, tatlı bir müzikle elde edilecek sonuçtan çok daha kötü bir sonuç elde edilmez miydi? Şu halde eskiler, bazı durumlarda ahlak ve gelenekler için belli bir usulü başka usullere tercih etmekte haklıydılar.

Peki, ama diyeceksiniz neden müzik de başka bir şey değil? Çünkü duyuların zevkleri içinde ruhu en az bozan müziktir de ondan. Nitekim, sırf gençlerin huylarını yumuşatmak için, bütün milletler tarafından yasak edilmesi gereken bir çeşit aşk hakkında Tebalıların çıkardıkları kanunlardan söz açan Plutarkhos'u bugün yüzümüz kızarmadan okuyamıyoruz.

BEŞİNCİ KİTAP
Kanun koyucunun çıkardığı kanunların hükümetin ilkelerine uygun düşmesi gerektiği üzerine

Konu I
Bu kitaptaki temel düşünce

Eğitim kanunlarının her hükümetin ilkesine uygun düşmesi gerektiğini gördük. Kanun koyucunun bütün topluma vereceği kanunlar da böyle olmalı. Kanunların bu ilkeye olan uygunluğu hükümetin bütün kuvvetlerini harekete getirir; hatta ilke bile yepyeni bir kuvvet kazanır. Hani, fiziksel hareketlerde, hareketin hemen arkasından daima bir tepki meydana gelir ya, işte onun gibi bir şey.

Bu uygunluğu her hükümette ayrı ayrı inceleyeceğiz; işe de ilkesi fazilet olan cumhuriyetle başlayacağız.

Konu II
Siyasi devlette fazilet nedir

Cumhuriyette fazilet çok basit bir şeydir: Cumhuriyet sevgisidir; birçok bilgilerin sonucu değil, doğrudan doğruya bir duygudur. Devletin en üstün kişisinde olabileceği gibi en aşağı kişisinde de olabilir bu duygu. Bir kere halk, sağlam inançlar edindi mi, bu duygunun üzerine, namuslu denen kişilerden daha çok düşer. Bozulma nadiren halktan başlar. Bilgisinin azlığı, yerleşmiş olan şeye daha kuvvetle sarılmasına sebep olur.

Vatan sevgisi kişiyi iyi ahlaka doğru, iyi ahlak ise vatan sevgisine doğru yöneltir. Özel tutkularımızı gidermek imkânlarımız ne kadar az olursa kendimizi o ölçüde genel tutkulara veririz. Keşişlerin tarikatlarına duydukları bunca sevgi nereden geliyor acaba? Tarikatın dayanılması imkânsız tarafları olmasından. Manastırın kuralları, sıradan tutkuların dayandığı şeylerin tümünden yoksun eder onları. Ellerinde de kala kala, ruhlarının kıvranmasına sebep olan kurallara karşı duydukları tutku kalır. Bu kurallar ne kadar ağır olursa, yani eğilimlerinden ne kadar azaltırsa, geri kalan eğilimlerine de o kadar kuvvet verir.

Konu III
Demokraside cumhuriyet sevgisi nedir

Bir demokraside cumhuriyet sevgisi, demokrasi sevgisi, demokrasi sevgisi de eşitlik sevgisidir.

Demokrasi sevgisi bir de azla yetinme sevgisidir. Herkesin demokraside aynı mutluluğu, aynı çıkarları olacağından, aynı zevkleri tatmaları, aynı umutları beslemeleri gerekir; bunu da ancak bütün vatandaşların azla yetinmesinden beklemek gerek.

Bir demokraside eşitlik sevgisi, kişinin tutkusunu, vatanına öteki vatandaşlarından daha çok hizmet etmek isteği ve mutluluğu çerçevesi içine sokar. Bütün vatandaşlar vatana eşit hizmetlerde bulunamazlar ama hepsi ona hizmet etmek zorundadırlar. Her vatandaş yeryüzüne gelirken vatanına karşı hiçbir zaman tam olarak ödeyemeyeceği bir borcu kabullenmiş sayılır.

Böylece vatandaşlar arasındaki farklar, her ne kadar edilen hizmetlerin değerine ya da kişilerin yeteneklerine göre ortadan kalkmış gibi görünürse de, yine de bu farklar eşitlik ilkesinden doğar[44].

Azla yetinme sevgisi, bizde, ailemizin geçimini sağlayacak kadar kazanma, fazlasını da vatana verme isteğini uyandırır. Fazla servet, vatandaşın yalnız kendisi için kullanamayacağı bir kuvvet ve kudret sağlar ona; faydalanmaya kalksa eşitliği bozar. Fazla servet ona, faydalanmaması gereken bazı zevkler de sağlar; bu zevklerden faydalanmaya kalksa yine eşitliği bozmuş olur.

Bunun içindir ki iyi demokrasiler, kişiyle ailenin azla yetinme kuralını kurmak suretiyle, Roma ile Atina'da olduğu gibi genel giderlere yol açmıştır. Böylece ihtişamla bolluk, azla yetinmenin bizzat ortaya koyduğu sermayeden doğmuştur diyebiliriz. Nasıl din tanrılara adanan şeyleri takdim edenlerin ellerinin temiz olmasını isterse, kanunlar da, çoğunu vatanına vermek için kişide azla yetinmesini bilen bir ahlak arar.

Özel kişilerin sağduyusuyla mutluluğu, çokluk, imkân ve varlıklarının orta halli olmasından ileri gelir. Kanunların çok sayıda orta halli kişi yetiştirdiği, aklı başında kişilerden oluşmuş bir cumhuriyet akıllı uslu bir yönetime kavuşur. Mutlu kişilerden oluşmuş bir cumhuriyet ise o nispette mutlu olur.

Konu IV
Eşitlik sevgisiyle azla yetinme sevgisi nasıl aşılanır

Kanunların, bu iki şeyi birleştirdiği bir toplumda yaşadığımız zaman, eşitlik ve azla yetinme sevgisi yine eşitlik ve azla yetinme duyguları tarafından harekete geçirilir.

44 İnsan Hakları Beyannamesi'nin birinci maddesinin temeli.

Saltanat hükümetleriyle zorba devletlerde hiç kimse eşitlik iddiasında bulunmaz; hatta hiç kimse böyle bir şeyi aklından bile geçirmez; herkes üstünlük iddiasındadır. En aşağı sınıflardan kişiler, sırf başkalarının üstünde egemenlik kurmak için bu durumdan çıkıp yükselmek isterler.

Azla yetinme için de bu böyledir. Onu sevmek için, ondan faydalanmak gerek. Azla yetinmeyi sevecek olanlar, eğlence hayatının zevklerine dalıp bozulmuş olan kişiler değildir. Böyle bir şey tabii ve her zaman görünen şeylerden olsaydı Alkibiades bütün dünyanın hayranlığını kazanmazdı. Azla yetinmeyi sevecek olanlar, başkalarının sürdüğü lüks hayata özenen ya da hayranlık duyan kişiler de değildir. Yalnız zengin kişilerle, ya da kendileri gibi fakir kişilerle karşılaşanlar, sefaletin nerede başlayıp nerede bittiğini bilmedikleri halde ondan nefret ederler.

Demek oluyor ki bir cumhuriyette eşitlikle azla yetinmenin sevilebilmesi için, bu iki şeyin kanunlar tarafından memlekete yerleştirilmiş olması gerekir diyen özlü söz çok yerinde bir sözmüş.

Konu V
Kanunlar demokraside eşitliği nasıl yerleştirirler

Lykurgos'la Romulus gibi bazı kanun koyucular toprağı eşit parçalara bölmüşlerdir. Böyle bir şey ancak yeni bir cumhuriyet kuruluşunda yapılabilir. Ya da eski kanun öylesine bozuk, kafalar da öyle bir durumda olur ki fakirler böyle bir çare aramak, zenginler de bu çareye katlanmak zorunda olduklarını sanırlar. İşte o zaman toprağı eşit parçalara ayırmak zorunluluğu meydana çıkar.

Bir kanun koyucu böyle bir bölme işine başvurduğu zaman bunu devam ettirmek için kanun çıkarmazsa, sadece geçici bir iş görmüş olur. Eşitsizlik, kanunların savunmadığı yönden içeri girer, cumhuriyet de böylece yıkılır.

Şu halde bu konuda, kadınların drahomalarına, hibelere, miraslara, vasiyetnamelere, sözün kısası bütün sözleşme şekillerine bir düzen vermek gerek. Çünkü kişi, kendi malını istediği kimseye istediği şekilde vermek yetkisinde olsaydı, her özel irade temel kanunun hükümlerini rahat rahat bozabilirdi.

Atina'da vatandaşa, çocuğu olmadığı takdirde malını mülkünü vasiyetname ile istediğine bırakmak yetkisini verdiği zaman Solon, malın mülkün vasiyetnameyi yazanın ailesine kalmasını buyuran eski kanunlara aykırı hareket etmiş oluyordu. Üstelik kendi öz kanunlarına da aykırı davranıyordu. Çünkü, borçları kaldırmak suretiyle eşitliği kurmaya çalışmıştı.

İki yerden miras edinmeyi önleyen kanun demokrasi için iyi bir kanundu[45]. Bu kanun, toprağın eşit bir şekilde bölünmesinden ve vatandaşlara verilen payların eşit olmasından ileri geliyordu. Kanun, bir kişinin birçok payı olmasını istememişti.

Mirasçı kızın en yakın akrabasıyla evlenmesini buyuran kanun da böyle bir kaynaktan geliyordu. Böyle bir bölmeden sonra Yahudiler de bu kanunu kabul etmişlerdi. Kanunlarını bu bölme tarzına göre düzenleyen Eflatun da aynı kanunu ortaya atmış, Atinalılar da benimsemişlerdi.

Atina'da, kanımca ruhunu kimsenin kavrayamadığı bir kanun vardı. Baba bir, üvey kardeşle evlenmeye izin verildiği halde anne bir, üvey kardeşle evlenmeye izin verilmezdi. Bu usul, bir kişinin iki paylık bir toprak parçasını eline geçirmemesini, dolayısı ile iki mirasa konmamasını sağlamak isteyen cumhuriyetlerden alınmış bir usuldür. Baba bir, üvey kız kardeşi ile evlenen erkek yalnız bir mirasa, babasının mirasına konabilirdi. Bununla beraber, anne bir, üvey kız kardeşi ile evlendiği zaman da, bu kız kardeşin babası erkek çocuğu olmadığı için malını kızına bırakmak zorunda kalabilir, böylece anne bir, kız kardeşi ile evlenen erkek de iki mirasa birden konabilirdi.

Philon, Atina'da baba bir, kız kardeşle evlenmeye izin verildiği halde anne bir, kız kardeşle evlenmeye izin verilmediğini, buna karşılık, Lakedemonya'da anne bir, üvey kız kardeşle evlenmeye izin verildiği halde baba bir, kız kardeşle evlenmeye izin verilmediğini söylüyor. Bunu ben de biliyorum. Philon'un bu sözlerini ileri sürerek benim söylediklerime itiraz etmek yersiz olur. Çünkü Strabon'da şöyle bir şey var: Lakedemonya'da bir kız, üvey kardeşiyle evlendiği zaman kardeşinin payının yarısını drahoma olarak getirirdi. Görülüyor ki bu ikinci kanun birinci kanunun kötü sonuçlarını önlemek için kurulmuştu. Üvey kız kardeşin ailesine ait mülkün erkek kardeşin ailesine geçmesini önlemek için erkek kardeşin payına düşen malın yarısını kız kardeşe drahoma olarak verirlerdi.

Kız kardeşiyle evlenen Silanus'tan söz ederken Seneca, Atina'da bu çeşit evlenmeler için verilen iznin sınırlandırılmış olduğunu, İskenderiye'de ise daha geniş ölçüde uygulandığını söylüyor. Bir kişinin yönettiği bir ülkede, malın mülkün bölünmesi işini devam ettirmek söz konusu olamazdı.

Demokraside toprağın eşit bir şekilde bölünmesi işini devam ettirmek için, birçok çocuğu olan babanın mirasçı olarak bunlardan bir tanesini seçmesini, öteki çocuklarını da evlat olarak çocuğu olmayan başka vatandaşlara vermesini sağlayan kanun iyi bir kanunmuş. Bu suretle vatandaş sayısıyla eşit toprak parçası sayısının devamlı olarak aynı kalması sağlanmış oluyordu.

Kalkedonyalı Phaleas, servetlerin eşit olmadığı bir cumhuriyette eşitliği sağlamak için bir usul tasarlamıştı. Phaleas, zenginlerin fakirlere drahoma vermelerini,

45 Aristo bu kanunun Atina'da uygulandığını söylerse de aslında Teba'da uygulanmıştır.

buna karşılık da drahoma almamalarını, fakirlerin kızlarını evlendirirken para almalarını, kız alırken de hiçbir şey vermemelerini istiyordu. Ama benim bildiğime göre hiçbir cumhuriyet böyle bir usulü benimsemiş değildir. Vatandaşlara, farkları son derece göze çarpan öyle şartlar koşar ki, cumhuriyete sokulması istenen eşitlikten bile kişiyi nefret ettirir. Kanunların, kendilerine edindikleri amaçlara böyle doğrudan doğruya yönelmiş gibi görünmemeleri bazen iyi olur.

Her ne kadar demokraside gerçek eşitlik devletin ruhu ise de, bunun yerleşmesi öylesine güçtür ki bu konuda aşırı bir doğruluk her zaman uygun düşmez. Farkları belli bir noktaya indirecek ya da belli bir noktada donduracak bir vergi çıkartmak yeter. Ondan sonra da, zenginlere yükleyeceği yükümlülükler, fakirlere edeceği yardımlar sayesinde, eşitsizlikleri âdeta eşit hale getirmek özel kanunlara düşer. Bu çeşit takasları kabullenecek ya da bunlara dayanabilecek olanlar orta halli servet sahipleridir. Çünkü sınırsız servet sahibi olanlar, gerekli şan ve onurun, gerekli kuvvet ve kudretin verilmediğini görünce kendilerine hakaret edildiğini sanırlar.

Demokraside her çeşit eşitsizlik, demokrasinin niteliğinden ve bizzat eşitlik ilkesinden doğar. Örneğin, yaşamak için devamlı olarak çalışmak zorunda olan kişilerin yöneticiler tarafından aşırı derecede fakir düşürülmesinden ya da yönetimin yüklediği yükümlülükleri ihmal etmesinden, zanaatçıların kendilerini gurura kaptırmasından, kölelikten azat edilen sayısı çok kişilerin eski vatandaşlardan daha kuvvetli olmasından korkulabilir. Bu gibi durumlarda vatandaşlar arasındaki eşitlik, demokrasinin çıkarına olmak üzere demokrasiden kaldırılabilir. Ama kaldırılan eşitlik, görünürdeki eşitliktir. Çünkü yönetim tarafından iflasa sürüklenen bir insan öteki vatandaşların durumundan çok daha kötü bir duruma düşer; yönetimin yüklediği yükümlülükleri ihmal eden aynı vatandaş öteki vatandaşları da kendi durumundan daha kötü bir duruma düşürür ve bu böylece sürüp gider.

Konu VI
Demokraside kanunlar azla yetinmeyi nasıl devam ettirmeli

İyi bir demokraside toprağın eşit bölümlere ayrılması yetmez. Bu bölümlerin Romalılarda olduğu gibi küçük olması gerek. Curius, erlerine: "Allah'tan ki her vatandaş küçük bir toprak parçasına gereken değeri veriyor; bu da zaten bir kişiyi beslemeye yeter" dermiş[46].

Nasıl ki servetlerin eşitliği azla yetinme duygusunu beslerse, azla yetinme de eşitliği öyle besler. Her ne kadar bunlar ayrı ayrı şeylerse de biri olmadan öteki var olamaz. Her biri aynı zamanda hem nedendir hem de sonuç. Biri demokrasiden alınırsa öteki de arkasından hemen yok olur.

46 Plutarkhos, "Erler, istila edilen topraklardan kendilerine daha büyük parçalar verilmesini istiyorlardı" der.

Demokrasi ticaret üzerine kurulduğu zaman öyle olur ki özel kişiler büyük servet sahibi olabilirler ama ahlak ve geleneklerde hiçbir bozukluk meydana gelmez. Bu da ticaret kafasının, azla yetinme, tasarruf, ılımlılık, çalışma, usluluk, huzur, düzen ve kural gibi şeyleri beraberinde getirmesinden ileri gelir. Bu kafa devam ettikçe, sağladığı servetlerin hiçbir kötü sonucu olmaz. Asıl kötülük servetlerin aşırı bir hal almasından sonra bu ticaret kafasının yok olmasından meydana gelir. O zamana kadar kendini göstermemiş olan düzensizliğin, eşitsizliğin yarattığı düzensizliğin birdenbire belirdiğini görürsünüz.

Ticaret kafasını devam ettirebilmek için, başlıca vatandaşların bizzat ticaretle uğraşmaları gerekir. Bu kafanın tek başına hüküm sürmesi, başka bir kafa ile karşılaşmaması, bütün kanunların ticareti teşvik etmesi lazım. Aynı kanunların, ticaret hayatı genişledikçe servetleri bölmesi ve böylece fakir vatandaşların her birini ötekiler gibi çalışsınlar diye yeteri kadar rahata kavuşturması, zengin vatandaşların her birini de, servetini korumak ya da kazanmak için çalışmaya mecbur olsun diye orta halli bir durumun üstüne çıkarmaması lazım.

Ticaretle yaşayan bir cumhuriyette, babaların mirasının çocuklara eşit bir şekilde bölünmesini sağlayan kanun çok yerinde bir kanundur. Böylece, babanın edindiği servet ne olursa olsun, onun kadar zengin olmayan çocuklar, lüksten kaçmak ve onun gibi çalışmak zorunda kalırlar. Sözünü ettiğim yalnız ticaretle uğraşan cumhuriyetlerdir; çünkü böyle olmayanlar için kanun koyucu daha başka tüzükler ortaya atmak zorundadır[47].

Eski Yunan'da iki çeşit cumhuriyet vardı: Bir çeşidi Lakedemonya gibi askerlikle uğraşan cumhuriyetler, öteki de Atina gibi ticaretle uğraşan cumhuriyetlerdi. Birincilerde vatandaşların boş oturmaları istenirdi; ikincilerde ise vatandaşlara çalışma sevgisini aşılamak isterlerdi. Solon boş oturmayı bir suç haline getirdi ve her vatandaşın hayatını nasıl kazandığı hakkında hesap vermesini istedi. Gerçekten de öyle, yalnız zorunlu olan şeyler için para harcanması gereken iyi bir demokraside herkesin parası olması gerekir; olmazsa, kim verirdi vatandaşa bu parayı?

Konu VII
Demokrasi ilkesini geliştirecek başka imkânlar

Bütün demokrasilerde toprağın eşit bir şekilde bölünmesini sağlamak imkânsızdır. Böyle bir düzen uygulanamaz, uygulansa bile tehlikeli olur; hatta ülkenin temel yapısını da bozabilir. Her zaman aşırı yollara başvurmak zorunluluğu

47 Örneğin, böyle olmayan bir cumhuriyette kadınların getirecekleri drahomaları son derece sınırlandırmak gerekir.

da yoktur. Baktık ki bir demokraside, ahlak ve gelenekleri devam ettirecek olan böyle bir bölme işi uygulanamıyor, hemen başka çareler arayıp bulmamız gerekir.

Ahlak ve gelenek kurallarını bizzat, kendi bünyesi içinde temsil eden sabit bir heyet, üyelerinin yaşları, faziletleri, ağırbaşlılıkları, memlekete ettikleri hizmetler gibi özellikleri göz önüne alınarak bir senato kurulsa, tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak halkın karşısına çıkan senatörler, bütün ailelerin içine sinecek güzel duygular ilham ederler.

Senatonun bilhassa eski kurullara bağlı olması ve halkla memurların o kurullardan ayrılmasına izin vermeyecek şekilde davranması gerekir.

Ahlak konusunda eski gelenekleri korumak çok şeyler kazandırır millete. Bozulmuş milletler nadiren büyük işler gördüğünden, toplum diye, şehir diye bir şey kuramadıklarından, kanun ortaya atamadıklarından; aksine, arı ve ağırbaşlı ahlak ve gelenekleri olan milletler, kurulların çoğunu ortaya attıklarından; insanları eski çağların ahlak kurallarına davet etmek, çoğu zaman onları fazilete doğru yöneltmek olur.

Bundan başka, bir ihtilal olmuş, devlete de yeni bir şekil verilmişse, bu iş ancak çok büyük çabalarla, sonsuz çalışmalarla olmuştur; boş oturmakla, bozuk bir ahlakla değil. Bizzat ihtilali yapanlar onu millete beğendirmek isterler; bunu da ancak iyi kanunlar yapmak suretiyle başarırlar. Demek oluyor ki eski kurullar genel olarak iyileştirici bir nitelik, yeniler ise kötüye kullanıcı bir nitelik gösterirler. Uzun süreli bir hükümette kendini belli etmeyen bir inişten kötüye gidilir, iyiye ise büyük bir çaba ile çıkılır.

Sözünü ettiğimiz senato üyelerinin yaşadıkları süre için mi yoksa belli bir süre için mi seçilecekleri konusunda tereddüt edenler olmuştur. Roma'da, hatta Atina'da olduğu gibi bunların hayatları boyunca seçilmeleri gerektiğinden şüphe etmemeli. Hatta Atina'da, dedim; çünkü, üç ayda bir değişen bir toplum olan Atina'daki senato ile üyeleri devamlı örnekler gibi hayatları boyunca seçilen Aréopage'ı birbiriyle karıştırmamak lazım.

Genel kural: Millete örnek olmak görevi ile bir çeşit ahlak ve gelenekler deposu olarak kurulmuş olan bir senatoda, senatörler hayatları boyunca seçilmeli. Buna karşılık, işleri hazırlamak için kurulmuş bir senatoda, senatörler değiştirilmeli.

"Ruh", diyor Aristo, "beden gibi ihtiyarlar". Bu söz ancak tek bir memur için doğru olabilir ama senatörlerden meydana gelen bir topluluğa uygulanamaz.

Aréopage'dan başka Atina'da, ahlak ve geleneklerin korumalarıyla kanunların korumaları vardı[48]. Lakedemonya'da bütün ihtiyarlar sansörlük ederlerdi. Roma'da

48 Aréopage, Solon'un Atina'da eski arkontlardan kurduğu Yüksek Divan. Yargılarında son derece titizlik gösterdiği için bütün Yunanlıların güvenini kazanmıştı. Bununla beraber Aréopage da sansüre tabiydi.

iki özel memur sansörlük görevini görürdü. Senato nasıl ki milleti denetlerse sansörler de hem milleti hem senatoyu denetlerlerdi. Cumhuriyette bozulmuş olan şeyleri sansörlerin düzeltmeleri, uyuşukluğun nedenlerini bulup çıkarmaları, ihmalleri yargılamaları, kanunlar suçları nasıl cezalandırırsa onların da yanlışları düzeltmeleri lazım.

Zina işleyen kadının açık oturumda yargılanmasını gerektiren Roma kanunu, ahlak ve geleneklerin temizliğini devam ettirmek bakımından fevkalade bir kanundu. Bir yandan kadınlara korku verdiği gibi bir yandan da kadınları denetleyenleri korkuturdu.

Hiçbir şey ahlak ve geleneklerin korunmasını, gençlerin ihtiyarlara karşı gösterecekleri aşırı derecedeki saygı kadar sağlayamaz. İki taraf da kendi duygularına hâkim olur; gençler ihtiyarlara gösterecekleri saygıyla, ihtiyarlar da bizzat kendilerine gösterecekleri saygıyla.

Hiçbir şey kanunlara, vatandaşların yargıç ve memurlara aşırı derecede uymaları kadar kuvvet veremez. Xenophon, "Lykungos'un Lakedemonya ile öteki siteler arasına koyduğu büyük fark, bilhassa vatandaşların kanunlara uymasından ibarettir" diyor; "Hâkim ya da memur çağırdı mı vatandaşlar koşa koşa giderler. Ama Atina'da zengin bir adam yargıca ya da memura bağlıymış gibi görünse, üzüntüden kendi kendini yer."

Ahlak ve geleneklerin korunması için baba otoritesi de son derece faydalıdır. Daha önce de söylemiştik, cumhuriyet hükümetinde, öteki hükümetlerde olduğu gibi pek öyle baskı yoktur. O halde kanunların bu baskı yerine başka bir şey bulmaları gerek. Baba otoritesi işte budur.

Roma'da babalar çocuklarını yaşatmak ya da öldürmek yetkisine sahiptiler. Lakedemonya'da her babanın başkalarının çocuklarını da iyileştirme yetkisi vardı.

Roma'da babaların bu yetkisi cumhuriyetle beraber yok oldu. Ahlak ve geleneklerin bu derece temiz olmasına lüzum görülmeyen saltanat hükümetlerinde herkesin, memur ve yargıçların hâkimiyeti altında yaşaması istenirdi.

Gençleri boyunduruk altında yaşamaya alıştırmış olan Roma kanunları reşit olma süresini bir hayli uzatmıştı. Bizler bu usulü kabul etmekle yanlış bir harekette bulunmuş olabiliriz. Çünkü saltanat hükümetlerinde bu derece baskıya gerek yoktur.

Cumhuriyetlerde çocukların böyle bu şekilde babalarının buyruğu altında olmaları, Roma'da olduğu gibi, babaların, hayatları boyunca çocuklarının mallarını mülklerini yönetmelerini gerektirmektedir. Ama bu, saltanat hükümetinin zihniyetine uygun değildir.

Konu VIII
Soylular hükümetinde kanunlar bu yönetim şeklinin ilkesiyle ne dereceye kadar ilgili olmalı

Eğer soylular hükümetinde millet faziletli ise, halk hükümetlerindeki mutluluktan aşağı yukarı burada da faydalanılır; devlet de kuvvetli bir hal alır. Ama özel servetlerin bunca farklı olduğu bir yerde faziletin pek öyle fazlasıyla bulunması ender görülen şeylerden olduğuna göre, kanunların kişilere elinden geldiği kadar ılımlılık aşılaması ve devlet yapısının zorunlu olarak ortadan kaldırdığı eşitliği de kurmaya çalışması gerekir.

Ilımlı olma fikri, soylu yönetimlerinde fazilet denen şeydir; halk hükümetlerindeki eşitlik fikrinin yerini tutar.

Nasıl ki kralların çevrelerindeki azamet ve ihtişam, kuvvetlerini meydana getirirse, alçakgönüllülükle davranışlarındaki sadelik de soyluların kuvvetini meydana getirir. Soylular hiçbir üstünlük taslamazlar, halkın içine karışırlar, onun gibi giyinirler, bütün eğlencelerine onları da iştirak ettirirlerse halk zayıf ve aciz tarafını unutur.

Her hükümetin kendine özgü nitelik ve ilkesi vardır. Şu halde soylular hükümetinin, saltanat hükümetinin niteliğiyle ilkesini benimsemesi uygun düşmez. Böyle bir şey olabilirdi eğer, soyluların her birinin mensup olduğu topluluktan ayrı kişisel ve özel bazı ayrıcalıkları olsaydı. Oysa ayrıcalık yalnız senatoya, saygı da yalnız senatörlere özgü bir şey olmalı.

Soylular yönetiminde başlıca iki düzensizlik kaynağı vardır: Biri, yönetenlerle yönetilenler arasındaki aşırı eşitsizlik; ikincisi yöneten topluluğun üyeleri arasındaki eşitsizlik. Bu iki eşitsizlikten, kanunların önlemek ya da durdurmak zorunda olduğu kinlerle kıskançlıklar doğar işte.

Birinci çeşit eşitsizlik özellikle üst sınıfa ait ayrıcalıklar, sırf halk sınıfına ayıp sayıldığı için onur verici olursa işte o zaman kendini gösterir. Roma'da, soyluların evlenmek suretiyle halk sınıfıyla birleşmesine mani olan kanun böyledir. Bunun ise, bir yandan soyluları yükseltmek, öte yandan daha iğrenç bir hale sokmaktan başka bir sonucu olmamıştır. Tribunların çektikleri nutuklarda bundan sağladıkları faydaları görmek gerek.

Bu eşitsizlik yine, vatandaşların durumu vergi mükellefiyeti bakımından farklı olursa kendini gösterir; bu da dört şekilde olur: Birincisi, soylular vergi vermekten kendilerini ayrı tutarlar; ikincisi, vergiden kurtulmak için hileye başvururlar; üçüncüsü, gördükleri iş karşılığında tazminat ya da maaş adı altında vergiyi ceplerine indirirler; dördüncüsü, halkı vergi mükellefi olarak ilan edip, topladıkları parayı

kendi aralarında paylaşırlar. Bu sonuncu şekil pek az görülür; çünkü böyle bir durumda soylular hükümeti, bütün hükümetlerin en ağırı olur.

Roma, soylular yönetimine doğru yöneldiği sırada bu sakıncaların tümünü birden yok etmeyi becerdi. Memurlar maaş almadılar. Cumhuriyetin üst sınıfına mensup olanlar bütün vatandaşlar gibi, hatta onlardan daha çok vergiye tabi tutuldular; bazen de yalnız onlardan vergi alındı. Nihayet, devletin gelirini paylaşacak yerde, hazineden koparabildikleri bütün parayı, talih eseri kazandıkları paraların tümünü halka dağıttılar. Böylece üstünlüklerinden gelen şan ve onuru kendilerine bağışlatmak imkânını sağladılar.

Temel bir kural daha: Demokraside halka para dağıtmanın sonucu ne kadar kötü ise, soylular yönetiminde de o kadar iyidir. Birincisi vatandaşlık zihniyetini yok eder, ikincisi vatandaşlık zihniyetini meydana getirir.

Genel gelir millete dağıtılmadı diyelim, hiç olmazsa ona, bu gelirin kendi çıkarına iyi bir şekilde harcandığı hissini vermeli. Geliri millete göstermek, onu âdeta bu gelirden faydalandırmak demektir. Venedik'te gerilmiş duran altın zincir, zafer törenlerinde Roma'ya getirilen servetler, Saturne tapınağında saklanan hazineler milletin gerçek servetleriydi.

Soylular yönetiminde, bizzat soyluların vergi almamaları temel kurallardan biridir. Roma'da devletin birinci sınıf memurları vergi işlerine kesinlikle karışmazlardı. İkinci sınıf memurlar bu işle görevlendirildiyseler de sonradan bunun da çok büyük sakıncaları olduğu görüldü. Bizzat soyluların vergi koyduğu bir soylular hükümetinde, özel kişilerin tümü, iş adamlarının elinde oyuncak olurdu; bunların hakkından gelecek bir mahkeme de bulunamazdı. Bunlardan biri kötüye kullanmaları yok etmekle görevlendirilse, bu işi yapacak yerde kötüye kullanmadan faydalanmayı tercih ederdi. Soylular o zaman, zorba hükümetlerin istediği kişinin malına el koyan hükümdarlarını andırırlardı.

Bu suretle sağlanan yararlar çok geçmeden, cimriliğin, istediği gibi genişleteceği bir baba mülkü olarak görünürdü. Ödenen vergi nispeti azaltılır, genel gelir sıfıra indirilirdi. Bazı devletlerin belli bir başarısızlığa uğramadıkları halde, komşularını hatta bizzat vatandaşlarını bile hayrete bırakacak bir şekilde zayıf düşmeleri işte bundan ileri gelir.

Kanunlar bu gibilerin ticaretle uğraşmalarını da yasaklamalı. Çünkü, bu derece saygınlığı olan kişiler çeşitli ayrıcalıkları avuçlarının içine almakta güçlük çekmezler. Ticaret eşit kişilerin yapacağı iştir; nitekim, zorba devletlerin içinde en sefili, en kötüsü de hükümdarı ticaretle uğraşan ülkedir.

Venedik kanunları, gayet namuslu bir şekilde kazanılmış olsa bile, kendilerine göz kamaştırıcı bir servet sağlayacak ticaretle uğraşmayı soylulara yasak etmişti.

Kanunlar, soyluların halka karşı adaletle davranmalarını sağlamak için en etkili çarelere başvurmalı. Halkın haklarını savunmak için *tribun* yoksa, bizzat kanunlar bu görevi üzerine almalı.

Kanunların yürütülmesini önlemek için herhangi bir yere ya da bir kişiye sığınmak soylular yönetimini çökertir; zorba yönetimi de bunun hemen yanı başındadır.

Kanunlar, egemenlikten doğan gururu her zaman için kırabilmeli. Bir süre için ya da devamlı olarak soyluları titretecek yetkide bir yargıç bulunmalı. Lakedemonya'daki *éphore*'lar[49], Venedik'teki devlet engizitörleri gibi bunlar hiçbir kayda bağlı olmayan topluluklardı. Bu hükümet şeklinin çok şiddetli bir mekanizması olmalı. Venedik'te her kötü davranışı haber veren kişi için taştan bir ağız açılırdı; zulmün ağzıydı sanki bu ağız[50].

Soylular yönetimindeki bu ağır yargılama usulünün, demokrasinin niteliği bakımından daha az özerk olmayan sansür kuruluyla ilgisi vardır. Gerçekten de öyle, görevleri sırasında yaptıklarından ötürü sansörler sorumlu tutulamazlardı. Güvenmek gerekirdi onlara; cesaretlerini kırmak için hiçbir şey yapılmazdı. Romalılar bu bakımdan fevkalade insanlardı; her memur yaptığı işin hesabını vermek zorundaydı, ama sansörler asla.

Soylular yönetimindeki iki şey zararlıdır: Soyluların aşırı derecede yoksulluğu, bir; soyluların aşırı derecede zenginliği, iki. Yoksul düşmelerini önlemek için bilhassa borçlarını zamanında ödemeye zorlamalı onları. Servetlerini sınırlandırmak için de, hiç sezdirmeden akıllı uslu çarelere başvurmalı. Yoksa mallarına haciz koymak, borçlarını affetmek, arazi kanunları çıkarmak gibi sonsuz kötülüklere yol açacak çarelere değil.

Kanunlar, soylular arasında hüküm sürmekte olan büyük evlat haklarını da ortadan kaldırmalı. Mirasın böylece devamlı olarak bölünmesi, servetlerin eşitliğini sağlar da ondan.

Şarta bağlı intikal, ölenlerden kalanlar, büyük evlat hakkı, evlat edinme gibi şeylerin tümü ortadan kaldırılmalı. Saltanat yönetimlerinde ailelerin büyüklüğünü devam ettirmek için ortaya konmuş çarelerin hiçbiri soylular yönetiminde yürütülemez.

Aileleri böylece eşit hale getirdikten sonra kanunlara, bu aileler arasındaki birliği devam ettirmek görevi kalır. Soylular arasındaki anlaşmazlıklar derhal karara bağlanmalı; aksi takdirde kişiler arasındaki anlaşmazlıklara yol açar. Hakemler heyeti anlaşmazlığı ortadan kaldırabilir, hatta doğmasına bile engel olabilir.

49 Lakedemonya'da soylular yönetimi zamanında hükümeti temsil edecek beş kişilik bir heyet seçilirdi; bu heyet kralların egemenliği ile hükümetin egemenliği arasında bir denge kurardı. İşte bu heyete éphore adı verilirdi.

50 Bir suçu, bir suçluyu haber vermek isteyenler, suçun konusunu, suçlunun adını yazdıkları bir kâğıdı bu ağızdan içeri atarlardı.

Nihayet kanunların, aileler arasında, daha soylu ya da daha eski olmak iddiasıyla meydana gelebilecek gururdan doğan ayrılıkları körüklememesi lazım. Böyle şeyleri, özel kişilerin amaçladıkları küçük çıkarlar seviyesine indirmek gerek.

Lakedemonya'ya bir göz atmak yeter: *Éphore*'ların, kralların da, büyüklerin de, milletin de tutkularını nasıl yatıştırıp yok ettiklerini görürsünüz.

Konu IX
Saltanat hükümetinde kanunlar saltanat ilkelerine nasıl bağlıdırlar

Bu çeşit hükümetlerin ilkesi *onur* olduğundan kanunlar da ona göre ayarlanmalı.

Kanunlar, onurun âdeta hem oğlu hem babası olduğu bu soylu sınıfını tutmaya çalışmalı.

Kanunlar soyluluğun babadan oğla geçmesini sağlamalı. Bunu da hükümdarın yetkisiyle halkın yetkisizliği arasında bir ortam olsun diye değil, ikisi arasında bir bağ olsun diye yapmalı.

Mülkün aile içinde kalmasını sağlayan şarta bağlı intikaller, her ne kadar öteki hükümet şekillerine uygun düşmezse de saltanat hükümetinde son derece faydalıdır.

Tereke istihsali, bir akrabanın israfı yüzünden başkalarına geçen arazinin yeniden soylu ailelerine intikalini sağlar.

Soylu topraklarının da kişiler gibi ayrıcalıkları vardır. Hükümdarın itibar ve haysiyeti devletin itibar ve haysiyetinden ayrılamaz. Bunun gibi soyluların itibar ve haysiyetini malikânelerinin itibar ve haysiyetinden ayırmak da imkânsızdır.

Eğer hükümetin ilkesi zedelenmek, soylular sınıfıyla halk sınıfının kuvveti azaltılmak istenmezse, bütün bu ayrıcalıklar soylulara özel şeyler olduğu için halka geçemez.

Şarta bağlı intikaller ticareti engeller; tereke istihsali, gerekli birçok davanın açılmasına sebep olur ve krallığın satılan bütün emlaki bir yıl süre âdeta sahipsiz kalır[51]. Malikânelere verilen ayrıcalıklar, bu ayrıcalıkları ellerinde bulunduranlara son derece ağır bir yetki verir. Bunlar soylu sınıfına özel sakınılacak şeylerdir; ama bu sınıfın sağladığı genel çıkarlar aynı sakıncaları da ortadan kaldırır. Aynı ayrıcalıklar halk sınıfına verildiği takdirde bütün ilkeler boş yere zedelenmiş olur.

Saltanat hükümetlerinde bir baba bütün malını çocuklarından bir tanesine bırakabilir; hatta bu hareket tarzı için, yalnız bu hükümetlerde iyidir diyebiliriz.

51 Tereke istihsali için tam bir yıl bir gün süre verilirdi.

Halk sefalete düşüp ölmeden, hükümdarın ve sarayın durmadan artan ihtiyaçlarını giderebilsin diye kanunlar, bu hükümetin yapısının izin verdiği ölçüde ticareti desteklemeli[52].

Vergilerden daha ağır olmamasını sağlamak amacıyla kanunlar vergi alma tarzını da bir düzene koymalı.

Vergilerin ağırlığı önce fazla çalışmayı gerektirir; fazla çalışma bıkkınlığı, bıkkınlık da tembelliği meydana getirir.

Konu X
Saltanat hükümetinde yürütme çabukluğu üzerine

Saltanat hükümetinin cumhuriyet hükümetine büyük bir üstünlüğü vardır. İşler bir kişi tarafından yönetildiği için yürütme işi de daha çabuk olur. Ama bu çabukluk telaş halini alabilir, işte o zaman kanun gerekli yavaşlığı sağlar. Kanunlar bir hükümetin yapısını tutmakla kalmamalı, bu yapıdan doğabilecek kötüye kullanmalara da bir çözüm bulmalı.

Kardinal de Richelieu, saltanat hükümetlerinde bütün işleri güçleştiren topluluklardan kaçınılmasını ister. İstibdat yönetimi bu kişinin kalbinde olmasa bile kafasında vardı.

Kanunların koruyucusu halinde olan topluluklar gerçek boyun eğmeyi ancak ağır adımlarla yürüdükleri takdirde, bir de, kanunların tümünü birden bilmesine imkân olmayan sarayın, buyruklarını vermekte acele eden danışmanların düşüncelerini, hükümdarı aydınlatmak suretiyle değiştirdikleri takdirde doğru dürüst göstermiş olurlar.

Eğer yüksek memurlar, hareketlerindeki yavaşlıkla, ettikleri şikâyet ve ricalarla krallarının faziletlerinin seyrini durduramasalardı, dünyanın en iyi saltanat hükümetinin hali ne olurdu?[53] Çünkü bu hükümdarlar kendilerine ölçüsüz bir cesaret ve bağlılıkla yapılan hizmetleri, o soylu ruhlarına danışıp aynı şekilde ölçüsüz olarak ödüllendirmekten başka bir şey düşünmezlerdi.

Konu XI
Saltanat hükümetinin mükemmelliği üzerine

Saltanat hükümetinin istibdat hükümetine de büyük bir üstünlüğü vardır. Nitelik bakımından bu hükümet şekli hükümdarın emri altında hükümetin yapısına

52 Saltanat yönetiminde ticaretle uğraşmak yetkisini kanun yalnız halk sınıfına verir.

53 Burada söz konusu olan Fransa krallığıdır.

bağlı birçok sınıfların bulunmasını gerektirdiğinden, devlet, daha istikrarlı, hükümet yapısı daha sağlam, yönetenlerin kişiliği daha güvenli olur.

Cicero, Roma'da *tribun*'ların bulunmasının cumhuriyeti kurtardığını sanır. "Gerçekten de" der, "Başkanı olmayan halkın kuvveti daha korkunçtur. Bir başkan bütün işlerin kendi sırtına yüklendiğini bilir; kafasını bu yönde yormak zorunda kalır; ama kaynaşma halinde olan halk, nasıl bir tehlikenin içine atıldığını bilemez." Bu düşünceyi, *tribun'u* olmayan bir istibdat hükümetine, hatta bir çeşit halk *tribun'u* bulunan saltanat hükümetine de uygulayabiliriz.

Gerçekten de öyle, nerede olursa olsun, istibdat yönetimlerinde ortaya çıkan hareketlerde kendi kendini yöneten halkın olayları mümkün olduğu kadar ileri götürdüğünü görürüz. Halkın neden olduğu karışıklıklar aşırıdır; saltanat hükümetlerinde ise olaylar çok seyrek olarak aşırı bir şekil alır. Devleti yönetenler kendi başlarından korkarlar; yalnız bırakılmaktan korkarlar. Taraflardan birine bağlı olan ara kuvvetler halkın pek öyle kuvvetli olmasını istemezler. Devletin sınıflarının tümünün birden bozulmuş olması çok seyrek görülen şeylerdendir. Hükümdar bu sınıflara dayanır; isyan edenler de zaten devletin yıkılmasını istemedikleri ya da umut etmediklerinden hükümdarı deviremezler, devirmek de istemezler.

Bu şartlar içinde, aklı başında olan az çok yetkili kişiler ara bulmaya çalışırlar. Denge kurulur, uzlaşılır, gerekli düzeltmeler yapılır; kanunlar yeniden yürütülmeye ve sesini millete duyurmaya başlar.

Bunun içindir ki bütün tarihlerimiz ihtilalsiz iç savaşlarla doludur; istibdat hükümetlerinin tarihleri ise iç savaşsız ihtilallerle doludur.

Bazı devletlerin de savaşlarının tarihini yazanlar, hatta bu savaşları hazırlayıp destekleyenler, hükümdarların, kendi hizmetleri için kimi sınıflara bıraktıkları yetkilerden kuşkulanmamaları gerektiğini yeteri kadar ispat ederler. Çünkü bu sınıflar şaşkınlık anında bile kanunlarla görevlerinden başka bir şey düşünmezler ve ara bozanlara yardım edecek yerde onların şiddet ve heyecanını azaltmaya çalışırlar.

Kardinal de Richelieu, devletin çeşitli sınıflarını aşırı derecede küçük düşürdüğünü anlamış olacak ki, hükümdarla bakanların faziletlerine güvenmek zorunda kalmış ve onlardan öyle şeyler istemiş ki, gerçekte bir melek ancak bu derece dikkatli, bu derece aydın, bu derece kararlı, bu derece bilgili olabilir. Bundan ötürü de saltanat hükümetlerinin çökmesine değin, böyle bir hükümdarla böyle bir bakanın bulunabileceğine insanın inanamayacağı geliyor.

Nasıl ki mükemmel bir disiplin altında toplanıp yaşayan milletler, hiçbir kurala uymadan, hiçbir başbuğ tanımadan ormanlarda serseri dolaşan insan sürülerinden daha mutlu bir hayat sürerlerse, devletlerinin temel yasalarına uyarak yaşayan hükümdarlar da ellerinde, gerek milletlerinin kalbini gerek kendi kalplerini düzene koyacak bir şey bulunmayan zorba hükümdarlardan daha mutlu yaşarlar.

Konu XII
Aynı konunun devamı

Zorba devletlerde ruh yüceliği aramaya kalkmayın sakın. Hükümdar kendinde bulunmayan büyüklüğü milletine de veremez; onda şan ve onur diye bir duygu yoktur.

Hükümdarın milletine aydınlık saçtığını ancak ve ancak saltanat hükümetlerinde görürsünüz. Yalnız bu çeşit hükümetlerde, her kişi daha büyük bir alan kapladığı için diyeceğiz, ruha özgürlük değil büyüklük veren o faziletleri uygulamak imkânını bulur.

Konu XIII
İstibdat fikri

Luizianalı vahşiler yemek yemek istedikleri zaman ağacı dibinden kesip yemişi koparırlar. Zorba hükümet de böyledir işte.

Konu XIV
Kanunların istibdat hükümetinin ilkesine uygunluğu üzerine

İstibdat hükümetinin ilkesi korkudur. Şu halde, korkak, bilgisiz, boynu bükük insanlar için fazla kanuna lüzum yoktur.

Her şey orada iki üç fikir üzerine dayanmalı ve olup bitmeli. Şu halde yeni yeni fikirlere de lüzum yok demektir. Bir hayvanı eğitmeye kalktınız mı, eğiten insanı, eğitim şeklini ve tarzını değiştirmeye gerek görmezsiniz. İki üç defa kafasına vurursunuz, olur biter.

Hükümdar bir yerde kapalı ise, zevk ve sefa âleminden çıkarken onu orada tutanlar üzüntüye düşmekten kendilerini alamazlar. Kendisinin ve kuvvetinin başka ellere geçmesine katlanamazlar. Şu halde hükümdar şahsen savaşmak istemeyeceği gibi kendini temsil edenler aracılığıyla da savaşmaya cesaret edemez.

Sarayda herkesin el pençe divan durmasına, bütün isteklerinin yerine getirilmesine alışık olan böyle bir hükümdar, kendisine karşı gelinmesine, hele elde silah karşı gelinmesine katlanamaz. Şu halde çoğu zaman öfke ya da öç alma isteğiyle harekete geçer. Zaten kafasında gerçek şan ve onur hakkında da belirli bir şey yoktur. Bundan ötürü, savaşlar bütün şiddetiyle olur, devletler hukukuna da başka ülkelerdekinden çok daha az uyulur.

Böyle bir hükümdarın o kadar çok kusuru vardır ki, onun doğal budalalığını açığa vurmaktan çekinmek gerekir. Gizli bir yere kapatılır, durumunun ne olduğu

da kimseye bildirilmez. Bereket versin ki o ülkede, insanların durumu da pek öyle parlak değildir; sadece kendilerini yöneten bir isimle yetinirler.

XII. Charles, Bender'deyken, İsveç senatosunda bazı kimselerin kafa tuttuklarını haber almış. Senatoya yazdığı mektupta, memleketi yönetmek için çizmelerinden birini göndereceğini bildirmiş. Bu çizme, zorba bir hükümdar gibi memleketi yönetirdi, inanın bana.

Hükümdar esir düşerse ölmüş sayılabilir, o zaman bir başkası tahtına geçer. Esir kişinin yaptığı anlaşmalar da hiçe sayılır; yerine geçen onaylamayabilir bu anlaşmaları. Gerçekten de öyle, aynı kişi hem kanun, hem devlet, hem hükümdar olduğundan, hükümdarlık unvanını yitirir yitirmez hiçbir şey değildir o. Ölmüş sayılmazsa devlet çöker.

Türklerin büyük Petro ile ayrı bir barış imzalamalarının nedenlerinden biri de, Rusların Türk vezirine, İsveç'te başka bir kralın tahta geçtiğini söylemiş olmalarıdır[54].

Devletin devamı, hükümdarın, daha doğrusu hükümdarın kapatılmış olduğu sarayın devamıyla mümkündür. Bu sarayı ya da hükümet merkezini doğrudan doğruya tehdit etmeyen şey, bilgisiz, gururlu ve iradesiz kişiler üzerinde hiçbir etki bırakmaz. Olayların devamına gelince... Bunu da izleyecek, tahmin edecek, hatta düşünecek durumda değillerdir. Siyaset, siyaseti yöneten güçlerle kanunlar sınırlanmış olmalıdır orada; siyasi idare de de medeni idare kadar basittir.

Bütün mesele, siyasi ve medeni idare ile iç idareyi, devlet memurlarıyla saray erkânını uzlaştırmaktadır.

Böyle bir devlet kendisini, yeryüzünde yalnız gördüğü, etrafı çöllerle çevrili olduğu, yabancı diyebileceği insan topluluklarından ayrılmış olduğu takdirde en iyi durumda sayabilir. Milis teşkilatına güvenemediği için kendi varlığından bir parçasını feda etmesi iyi olur.

İstibdat yönetiminin ilkesi korku olduğundan amacı huzurdur ama bu, barış hali değildir. Düşmanın istila etmek üzere olduğu şehirlerin sessizliğidir.

Kuvvet devlette değil de devleti kurmuş olan orduda olduğundan devleti savunmak için orduyu korumak gerek ama ordu hükümdar için korku verecek bir şeydir. Buna göre, devletin güvenliğiyle kişinin güvenliğini, nasıl etmeli de uzlaştırmalı?

Rus hükümetinin, halktan çok kendisine ağır gelen istibdattan kurtulmak için ne büyük bir beceriyle çalışıp çabaladığına bir bakın rica ederim. Askeri birlikleri parçaladılar, suç işleyenlerin cezalarını azalttılar, mahkemeler kurdular, kanunlara uymaya başladılar, halkı aydınlığa kavuşturdular. Ama öyle özel nedenler var ki, bunlar belki de onu günün birinde, kaçınmak istediği felakete sürükleyecek[55].

54 Prut anlaşması.

55 Montesquieu burada kehanette bulunuyor sanki.

Bu gibi devletlerde dinin, başka herhangi bir devlette olduğundan çok daha fazla etkisi vardır. Korkuya eklenen başka bir korkudur o. Müslüman devletlerinde, halk, hükümdarına karşı duyduğu olağanüstü saygının çoğunu dinden alır.

Türk devlet yapısını düzene sokan biraz da dindir. Türkler devletin şanına ve büyüklüğüne onur duygusuyla değil, din ilkesiyle, kuvvetle bağlıdırlar.

İstibdat hükümetlerinin içinde kendi kendini yıkan hükümet, hükümdarın kendisini bütün ülkenin sahibi, bütün tebaaların da mirasçısı olarak ilan ettiği hükümettir. Bu yüzden toprağın işlenip verimli olmasına çalışılmaz. Öte yandan, eğer hükümdar tacirse, ortada endüstri diye bir şey de kalmaz.

Bu gibi devletlerde hiçbir şey onarılmaz, hiçbir şey ıslah edilmez. Kişiler evlerini hayatları boyunca dayansın diye yaparlar. Hendek diye bir şey kazmazlar, ağaç dikmezler; her şeyi topraktan alırlar, toprağa ise hiçbir şey vermezler; toprak kıraç, çöl halindedir.

Toprak mülkiyetini, mal kalıtımını ortadan kaldıran kanunlar sanır mısınız ki büyüklerin cimriliğini ve açgözlülüğünü azaltır? Hayır, aksine, cimriliklerini de, açgözlülüklerini de artırır. Eziyet etmekten çekinmezler; çünkü, yalnız çalabildikleri ya da gizleyebildikleri altın ya da paranın sahibi olabileceklerini sanırlar.

Her şeyin mahvolmaması için hükümdarın açgözlülüğünün bazı yasalarla sınırlandırılması iyi olur. Böylece, mesela Türkiye'de, hükümdar halk sınıfına mensup kişilere kalan mirasın yüzde üçünü almakla yetinir. Ama hükümdar da toprağın çoğunu askerlerine verip istediği gibi kullandığından; imparatorluğun bütün subaylarının mallarına el koyduğundan; erkek evlat bırakmadan ölen bir kimsenin mallarına el koyup kız evlatlarına yalnız yararlanma hakkı tanıdığından devlet mallarının çoğunun mülkiyeti iğreti olur.

Bantam kanunu gereğince bütün miras, hatta kadın, çocuklar ve ev krala kalır[56]. Bu kanunun en kötü hükmünden kaçınmak için çocukları sekiz, dokuz, on yaşında hatta daha küçük bir yaşta evlendirmek zorunda kalırlar. Bu suretle çocukları, babanın bıraktığı mirasın bir kısmı olmaktan kurtarmış olurlar.

Temel kanunların bulunmadığı devletlerde, tahta geçme işi de belirlenmiş değildir. Hükümdarlık tahtı, kendi ailesinden olsun olmasın hükümdarın seçeceği kişiye verilir. Büyük evladın adaylığı kabul edilmiş bile olsa hükümdar istediğini seçmekte serbesttir. Tahtın vârisi hükümdar tarafından ilan edilebileceği gibi bakanları tarafından ya da bir iç savaş sonunda büyükler tarafından da ilan edilebilir. Böylece, bu çeşit bir devletin çökmesinde, bir saltanat devletinin çökmesindeki nedenlerden fazla bir neden daha vardır.

Hükümdar ailesine mensup olanlardan her biri seçilmek için eşit haklara sahiptir. Bu yüzden, tahta çıkan kişinin ilk işi bütün kardeşlerini boğdurmak olur,

56 Bantam, XVII. yüzyıl sonunda Java adasında Hollandalıların istila ettikleri bir krallık.

Türkiye'de olduğu gibi; ya da hepsinin gözlerini kör ettirir, İran'da olduğu gibi ya da Moğolistan'da olduğu gibi hepsi tımarhanelik bir hale sokulur. Bu tedbirlere başvurulmasa bile, Fas'ta olduğu gibi, hükümdarlık tahtı boşalınca korkunç iç savaşlar baş gösterir.

Rus anayasaları gereğince çar, ister kendi ailesinden olsun ister başka bir aileden olsun yerine geçecek olanı seçebilir[57]. Böyle bir veraset geleneği bin bir ihtilale yol açar. Verasetin keyfi olması da tahtı sallanır bir hale sokar. Veraset düzeni, halk için bilinmesi en önemli şeylerden biri olduğundan, bu konuda en iyi düzen, doğum gibi, doğum sırası takip etmek gibi en çok göze çarpan düzendir. Böyle bir kural, entrikaları önler, şunun bunun ileri süreceği iddiaları kökünden yok eder; ne zayıf bir hükümdar tesir altında bırakılır ne de ölüm döşeğindeki adamın oyuna başvurulur.

Veraset işleri böylece, temel kanunlarla bir düzene girince, tahtın mirasçısı tek bir prens olur. Kardeşler de gerçekten olsun, görünüşte olsun bu konuda hiçbir hak iddia edemezler. Babanın özel bir isteğini öğrenmek ya da uygulamak artık söz konusu olamaz. Bundan sonra da artık kralın, herhangi bir vatandaş durumuna düşen kardeşini tutuklatmasına, ya da öldürmesine gerek kalmaz.

Ama istibdat devletlerinde hükümdarın kardeşleri, onun hem köleleri hem de rakipleridir. Bu bakımdan hükümdarların tedbirli davranmaları, hele Müslüman ülkelerinde; evet, dinin, zaferi ya da başarıyı Tanrı'nın bir lütfu olarak gösterdiği Müslüman ülkelerinde, hükümdarların kardeşlerini avuçlarının içinde bulundurmaları gerekmektedir. Öyle ki, oralarda gerçekten hüküm süren yoktur, sadece görünürde hüküm süren vardır.

Hükümdar ailesinden olanların, tahta çıkmadıkları takdirde ya bir yere kapatılacaklarını ya da öldürüleceklerini bildikleri devletlerde, prenslerin tutkuları, bizim prenslerimizin, tutkulu kimseler için belki tatmin edici olmayan ama isteklerinde pek öyle ileri gitmeyen kimseler için tatmin edici sayılan durumdaki prenslerimizin tutkularından çok daha aşırıdır.

İstibdat devletlerinin hükümdarları evlenme işini de öteden beri kötüye kullanırlar. Hükümdarlar birçok kadınla evlenmeyi âdet edinmişlerdir. Hele yeryüzünün, istibdadı âdeta benimsemiş olan bölümünde, yani Asya'da bu iş almış yürümüştür. O kadar çok çocukları olur ki, hükümdarların bunlara sevgi beslemeleri, çocukların da birbirlerini sevmeleri imkânsız bir hal alır.

Hükümdar ailesi devlete benzer. Aile zayıf, ailenin başı ise çok kuvvetlidir; aile geniş gibi görünür ama gerçekte bir hiçtir. Artaxerxès, kendisine karşı bir isyan hareketi hazırladıkları için bütün çocuklarını öldürttü. Elli çocuğun babalarına karşı bir isyan hareketi hazırlaması akla yakın görülmez; hele cariyelerinden birini büyük

57 Bu konuda Rusların çeşitli anayasalarını, bilhassa 1722 tarihli anayasalarını incelemek gerek.

oğluna vermedi diye çocukların isyan etmiş olmalarına aklımız hiç ermez. Burada, doğu saraylarında sık sık görülen entrikalardan birinin çevrilmiş olması ihtimaline inanmak daha doğru olur. Çünkü buralarda, kalın perdeler arkasında, derin bir sessizlik içerisinde çeşitli hileler, kötülükler, dolaplar çevrilir. Her gün biraz daha ahmaklaşan hükümdar sarayın birinci hapsedilmişi durumundadır.

Bütün bu söylediklerimizden sonra, insan doğasının devamlı olarak istibdat hükümetine karşı başkaldıracağı umudu uyanır bizde. Ama ne gezer... Hürriyete olan sevgilerine, şiddete karşı duydukları kine rağmen, milletlerin çoğunun bu hükümet şekline boyun eğdiklerini görürüz. Bunun da anlaşılmayacak bir yanı yok. Ilımlı bir hükümet kurabilmek için, kuvvetleri uzlaştırmak, düzene sokmak, yumuşatmak ve nihayet harekete geçirmek gerek. Yani öteki kuvvete karşı koysun diye kuvvetlerden birini biraz daha geliştirmek gerek. Bu da, rastlantının ender olarak meydana getirdiği şaheser bir kanunlar bütünü demektir; ihtiyat ve tedbirin ise böyle bir iş görmesine nadiren izin verilir. İstibdat yönetimi âdeta göze çarpar; her yerde birdir. Böyle bir yönetimi kurmak için yalnız tutkular yeteceğinden, her insanın kafası bu işe yatkın görünür.

Konu XV
Aynı konunun devamı

İstibdat yönetiminin hemen her zaman hüküm sürdüğü sıcak ülkelerde tutkular daha çok belirir, daha çabuk giderilir. Oralarda zekâ daha çok gelişmiştir, mal ve mülkün elden çıkarılması tehlikesi daha az olağan şeylerdendir. Kişinin sivrilmesi kolay olmaz, evlerine kapatılmış olan gençler arasındaki ilişkiler daha azdır; gençler çocuk denilecek yaşta evlenirler. Demek oluyor ki oralarda gençler Avrupa ülkelerindeki gençlerden daha çabuk erginleşirler. Türkiye'de erginlik on beş yaşında başlar.

Malını mülkünü başkasına vermek imkânsızdır. Hiç kimsenin servetine güvenemediği bir ülkede, mal ve mülkten ziyade kişiye saygı gösterilir.

Başkasına mal ve mülk bırakma, doğal olarak ılımlı hükümetlerin ve bilhassa cumhuriyetlerin bünyesine girer. Çünkü bu hükümetlerde, vatandaşların namusuna daha çok güvenilir; vatandaşın kendi iradesiyle kurduğu bir hükümet şekli daha yumuşak görünür kendisine.

Roma Cumhuriyetinde kanun koyucular mal ve mülkün başkasına bırakılması işini sağlama bağlamış olsalardı, bunca anlaşmazlıklarla, zorluklara yol açmazlardı. Romalılar da ne kötülüklerden meydana gelen tehlikelere karşı koyma, ne de bunları önlemek için gereken güç hareketlere atılmak zorunda kalırlardı.

İstibdat hükümetlerinde, fakirlik olsun, servete karşı duyulan güvensizlik olsun tefeciliği tabii bir hale getirir. Herkes ödünç para vermek söz konusu oldu mu karşılaşacağı tehlike ile orantılı olarak parasının değerini artırır. Demek oluyor ki bu mutsuz ülkelerde fakirlik her yandan kendini gösterir, ödünç para alma imkânlarına varıncaya kadar her şey vatandaşın elinden alınır.

Bunun sonucu olarak da bir tacir büyük işlere girişmek istemez; günü gününe yaşamaya bakar. Çok mal almaya kalksa, ödemek zorunda kalacağı faiz tutarı, satıştan edeceği kârı aşar. Nitekim orada ticaret kanunları tam olarak uygulanmaz, sadece cezai bir nitelik taşır.

Hükümet haksızlık edecek kimseler bulamazsa haksızlık edemez. Bu kimselerin ise bizzat kendi çıkarlarına davranmamaları imkânsızdır. Şu halde istibdat yönetimlerinde hırsızlık doğal bir şeydir.

Bu suç orada olağan bir suç olduğundan, suçu işleyenin malına mülküne el koymak faydalı olur. Böylece halkı avutmuş olurlar. Bu yoldan alınan para öylesine büyük bir haraçtır ki, bir hükümdar bile fakir düşmüş tebaasından güçlükle alabilir bu parayı. Hatta bu ülkede, mali durumu iyi hiçbir ailenin bulunması bile istenmez.

Ilımlı yönetimlerde ise durum bambaşkadır. Buralarda mala ve mülke el konulursa, mülkiyet hakkına olan güven bozulur. Suçsuz çocuklar çok şeyden yoksun düşer; suçlu bir insana gerekli cezayı verelim derken bütün bir aileyi perişan etmek işten bile değildir. Cumhuriyetlerde bir insanın malına mülküne el koymak, rejimin ruhunu teşkil eden eşitliği yok etmek gibi bir kötülüğü meydana getirir; vatandaşı maddi ihtiyaçlarından yoksun eder de ondan.

Bir Roma kanunu, vatandaşın malına mülküne el koymayı ancak vatana ya da hükümdara ihanet suçu için kabul eder. Bu kanunun ruhuna göre davranmak, vatandaşın malına mülküne el koyma cezasına, yalnız bazı suçlar için başvurmak çok yerinde bir hareket olur. Atalardan kalma bir malın üzerinde ataların da hakkını kabullenen bazı ülkelerde Bodin[58], çok yerinde bir düşünce ile yalnız kişinin kendi kazancıyla elde ettiği mallara el konulması gerektiğini söylüyor.

Konu XVI
Egemenliğin başkasına emanet edilmesi üzerine

İstibdat yönetiminde egemenliğin tümü, egemenlik kime emanet edilmişse ona geçer. Vezir, zorba hükümdarın ta kendisidir; her memur da bir vezirdir. Saltanat hükümetinde ise egemenlik, üsten asta, bu derece büyük bir yetkiyle geçmez. Hükümdar şuna buna verdiği egemenliği daima azaltır. Yetkisini öyle bir şekilde

58 Bodin (1530-1596), *Devlet Üzerine* adında bir kitap yazmış ve ılımlı bir saltanat yönetiminin ilkelerini araştırmış ünlü bir Fransız hukukçusu.

dağıtır ki herhangi bir yetkisinin bir bölümünü verirken bile en büyük bölümünü yine kendi elinde tutar.

Böylece saltanat hükümetlerinde, şehirlerdeki özel valilerin eyalet valilerine olan bağları hiçbir zaman hükümdara olan bağlarından üstün olamaz. Yine bunun gibi askeri birliklerin generale olan bağları da hükümdara olan bağlarını aşamaz.

Saltanat devletlerinin çoğunda oldukça geniş çapta komuta yetkisi olan kişinin hiçbir askeri birliğe mensup olmaması sağlanmıştır ki, bu da akıllı uslu bir davranıştır. Yetkilerinin kaynağını hükümdarın özel buyruklarından alan bu komutanları hükümdarlar isterlerse kullanırlar, isterlerse kullanmazlar. Böylece istenildiği zaman görevli, istenildiği zaman da görev dışında sayılırlar.

Bu durum istibdat yönetimiyle bağdaşamaz. Çünkü devlette, işbaşında olmadıkları halde birtakım ayrıcalıklar ve rütbeleri olan kişiler bulunursa, orada kişilikleri bakımından büyük insanlar var demektir. Bu ise bu hükümet şeklinin niteliğini zedeler.

Bir şehrin valisi paşaya bağlı olmasaydı aralarını bulmak için her gün çeşitli çarelere başvurmak gerekirdi. Bu da istibdat yönetiminde anlamsız bir şey olurdu. Üstelik özel vali, paşaya itaat etmeyebilir de; o zaman paşa yönettiği eyaletin sorumluluğunu nasıl olur da kendi üstüne alabilir?

Böyle bir hükümette yetki dengeli olamaz; en küçük memurun yetkisi bile zorba hükümdarın yetkisinden daha dengeli değildir. Ilımlı hükümetlerde ise kanun her yerde akla uygundur. Her yerde geçerlidir. En küçük memurlar bile davranışlarında ona uyarlar. Ama, kanun demek hükümdarın isteği demek olan zorba yönetimlerde, diyelim ki hükümdar akıllı uslu bir kişidir, o zaman memur bilmediği bir isteğe ne yapsın da nasıl etsin de uyabilsin? Durum böyle olunca, o da kendi isteğine göre davranır olur biter.

Dahası var: Kanun, hükümdarın isteği demek olduğuna göre, hükümdar da yalnız bildiği şeyi isteyeceğine göre, demek oluyor ki memlekette onun yerine ve onun gibi istemesi gereken birçok insanın bulunması gerekecek.

Nihayet kanun hükümdarın bir anlık isteği olduğuna göre, onun yerine isteyecek olanların da onun gibi birdenbire istemeleri gerekir.

Konu XVII
Armağanlar üzerine

Zorba hükümetlerde gelenek halini almıştır; bir insan, kim olursa olsun kendinden üstün birisinin hatta kralın bile yanına çıkacağı zaman ona mutlaka bir şey armağan etmek zorundadır. Moğol imparatoru, kendisine bir şey armağan

etmeyen tebaasının dilekçesini kabul etmezdi. Bu hükümdarların, işi, bizzat kendi değerlerini düşürecek kadar ileri götürdükleri muhakkak.

Hiç kimsenin vatandaş olmadığı bir ülkede; üstün asta hiçbir borcu olmadığı kanısının hüküm sürdüğü bir ülkede; bir bölüm insanların öteki bölüm insanlara vereceği cezalardan ötürü insanların birbirlerine bağlı olacakları kanısının yerleşmiş olduğu bir ülkede; işlerin çok az olduğu bir ülkede; bir büyüğün karşısına çıkmak, ondan bir şeyler istemek, hele şikâyette bulunmak ihtiyacının pek az duyulduğu bir ülkede bu iş, ancak bu şekilde olabilir.

Ama cumhuriyet hükümetlerinde armağan vermek çok iğrenç bir şeydir; faziletin buna ihtiyacı yoktur da ondan. Saltanat hükümetinde onur, armağandan çok daha kuvvetli bir nedendir. Ama zorba devlette, onurun da faziletin de bulunmadığı zorba devlette, bir iş ancak maddi çıkar karşılığında görülür.

Eflatun, görevlerini yapmak için rüşvet alanlara ölüm cezası verilmesi gerektiğini söylerken, cumhuriyet ilkelerine dayanıyor ve "Görülen işin çeşidi ne olursa olsun, ister iyi ister kötü, rüşvet kabul edilmemeli" diyor.

Devlet memurlarının yılda yüz eküyü aşmamak şartıyla küçük küçük armağanları kabul etmelerine izin veren Roma kanunu kötü bir kanundu. Kendisine bir şey verilmeyen kişi hiçbir şey istemez; kendisine az bir şey verilen kişi, çok geçmeden biraz daha fazlasını ister, arkasından da çok şey ister. Zaten hiçbir şey almaması gerektiği halde bir şey alan kişiyi yola getirmek, az alması gerektiği halde çok şey alan, bunun için de aklımızın yatabileceği bir sürü neden, gerekçe, bahane ileri süren kişiyi yola getirmekten çok daha kolaydır.

Konu XVIII
Hükümdarın verdiği ödüller üzerine

Az önce de söylediğimiz gibi, kişilerin maddi çıkar sağlamak umuduyla iş görmeye alışık oldukları zorba hükümetlerde, hükümdar, birisine ödül vermek istedi mi bunu ancak para vermek suretiyle yapabilir. Onurun tek başına hüküm sürdüğü saltanat yönetiminde ise, hükümdarın verebileceği ödüllerin şu ya da bu rütbeden, unvandan ibaret olması gerekirdi, eğer onur kavramının kurmuş olduğu bu rütbeler zorunlu olarak bazı ihtiyaçları gerektiren bir lükse yol açmasaydı. Şu halde saltanat yönetiminde hükümdar, kişiyi servete ulaştıran rütbeleri ödül olarak verir. Ama kendi kendine yeten ve öteki nedenlerin tümünü bir yana iten faziletin hüküm sürdüğü cumhuriyet yönetiminde, devlet bu faziletin belirtileriyle kişiye ödül verir.

Genel bir kural var ki o da şu: Gerek saltanat hükümetinde, gerek cumhuriyet hükümetinde büyük ödüller vermek, bu hükümetlerin çökmek üzere olduğuna işaret sayılır. Çünkü bu, o hükümet şekillerine özel ilkelerin bozulduğunu gösterir. Bir

yandan onur kavramı eski kuvvetini kaybetmiş demektir, öte yandan vatandaşın fazileti zayıflamış demektir.

Roma imparatorlarının en kötüleri en çok ödül verenleri olmuştur: Caligula, Claudius, Neron, Othon, Vitellius, Commode, Heliogabale, Caracalla gibi. En iyileri ise Augustos, Vespasien, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Pertinax gibi en tutumlu olanlarıdır. İyi imparatorların yönetiminde devlet yeniden ilkelerine kavuşuyordu. Onur hazinesi öteki hazinelerin yerini alıyordu da ondan.

Konu XIX
Üç çeşit hükümetteki ilkelerin yeni sonuçları

Şu benim üç ilkem üzerinde birkaç uygulama daha yapmadan bu kitabı bitirmek bir türlü elimden gelmiyor.

Birinci problem. Kanunlar vatandaşları memur olmaya zorlayabilir mi, zorlayamaz mı? Cumhuriyet hükümetinde zorlamalı, saltanat hükümetinde ise zorlamamalı diyeceğim. Birincide memurluklar fazilet gösterileridir; yalnız vatanı için yaşamak, iş görmek ve düşünmek zorunda olan bir vatandaşa yine vatanın emanet ettiği bir şeydir memurluk. Şu halde vatandaş kendisine verilen görevi reddedemez[59]. İkincisinde memurluklar onur gösterileridir; onurun ise öyle acayip bir yanı vardır ki, canı istediği zaman ve ancak canı istediği zaman, istediği şekildeki memurluğu kabul eder.

Sardunya'nın ölü kralı[60], devlet işlerinde resmi görev ve memurluk istemeyenleri cezalandırırdı; farkında olmadan cumhuriyet ilkelerini uyguluyordu demek. Yönetim tarzı ise asıl niyetinin bu olmadığını gösterir.

İkinci problem. Bir vatandaşın orduda, daha önce bulunduğu mevkiden daha aşağı bir mevkii kabul etmeye zorlanması doğru mudur, değil midir? Romalılarda bir yüzbaşının, bir yıl sonra teğmeninin emrinde çalıştığı sık sık görülen şeylerdendi. Çünkü Cumhuriyet yönetiminde fazilet, vatandaşın devlet için, devamlı olarak kişiliğinden fedakârlık etmesini, iğrendiği şeylere de katlanmasını ister. Ama saltanat yönetimlerinde gerçek olsun sahte olsun onur, alçalmak dediği şeye katlanamaz.

Onurun da, mevkilerin de, rütbelerin de aynı şekilde kötüye kullanıldığı istibdat yönetimlerinde, hiçbir fark gözetmeksizin bir prensten it uşağı, bir it uşağından da bir prens yaratmak işten bile değildir.

59 Eflatun *Devlet*'inde bu ret olayını cumhuriyetin bozulmasının belirtilerinden biri olarak görür. *Kanunlar*'ında ise bu şekilde davranan bir vatandaşın cezaya çarptırılmasını ister. Venedik'te böylelerini sürgüne gönderirlerdi.

60 Victor Amédéè, 1713'te Sicilya, 1720'de Sardunya kralı olmuş, 1730'da tahtından ayrılmış, 1732'de de ölmüştür. XIV. Louis'nin yeğeni Anne d'Orléans'la evlenmiştir.

Üçüncü problem. Sivil ve askeri görevler aynı kişilerde birleşebilir mi? Cumhuriyet yönetimlerinde evet, saltanat yönetimlerinde hayır. Cumhuriyet hükümetlerinde, askerlik mesleğini sivil görevlerden ayrı, özel bir durum olarak kabul etmek tehlikelidir. Saltanat hükümetlerinde ise her iki görevi aynı kişiye vermek, bundan daha az tehlikeli olamaz.

Cumhuriyette vatandaş, kanunlarını, vatanını savunmak için silaha sarılır. Kişi vatandaş olduğu içindir ki bir süre askerlik eder. Birbirinden ayrı iki durum olsaydı, kendini vatandaş sanan silah altındaki kişiye sadece asker olduğu hissettirilmiş olurdu.

Saltanat hükümetlerinde, askerliği meslek edinenlerin, şan ve onurdan ya da hiç olmazsa onurdan ve servetten başka amaçları yoktur. Bu çeşit insanlara sivil görev vermekten sakınmalı; aksine, sivil memurlar vasıtasıyla tutkularını önlemeli; aynı kişilere hem milletin güvenini sağlayacak hem de kötüye kullanmaya yol açacak kuvveti vermemeli.

Saltanat hükümeti kisvesi altında cumhuriyet ilkelerini gizleyen bir millete bakın[61], mesleği askerlik olanların özel bir durumundan nasıl çekinildiğini, savaşçının her zaman için nasıl vatandaş hatta memur olarak kaldığını görürsünüz. Bunu da sırf vatanına duyduğu sevgi için, milleti tarafından unutulmamak için yaptığı muhakkak.

Cumhuriyeti yitirdikten sonra Romalıların memurlukları askeri ve sivil diye ikiye ayırmaları pek öyle keyfi bir şekilde olmamıştır. Bu ayrılık Roma yönetiminde olup biten bir sürü değişikliğin sonucu, saltanat hükümetinin niteliği gereğiydi. Augustos[62] tarafından başlanılan şeyi, ardından gelen imparatorlar, sırf askeri yönetimi yumuşatmak için tamamlamak zorunda kaldılar[63].

Böylece, imparatorluk için Valens'ın rakibi olan Procope, İran hükümdar ailesinden Hormidas'ı prokonsül atadığı zaman, bu konuda hiçbir bilgisi olmadığı için, bu kişiye prokonsüllükten başka eskiden olduğu gibi ordular komutanlığını da verdi. Bu konuda hiçbir bilgisi yoktu dedik, ama bu şekilde davranmış olmasının başka nedenleri de vardı belki. Egemenliği amaç edinen bir insan, devlete faydalı olandan çok, kendi davasına faydalı olan şeyi arar.

Dördüncü soru. Görevlerin satılması doğru olur mu, olmaz mı? Zorba devletlerde doğru olmaz; çünkü oralarda tebaaların bir anda hükümdar tarafından bir işe atanıp bir anda azledilmesi gerekir.

Bu satış işi saltanat hükümetlerinde iyidir; çünkü o fazilet için girişmeyi istemeyeceği bir işi kişiye bir aile işiymiş gibi gördürür; çünkü herkes kendi görevine yönelir ve devletin düzenini daha devamlı bir hale sokar. Suidas, Anastase'ın bütün

61 İngiltere.

62 Augustos, senatörlerden, prokonsüllerden ve valilerden silah taşıma yetkisi almıştır.

63 Constantin.

memuriyetleri satmak suretiyle imparatorluğu bir soylular hükümeti haline getirdiğini söylemekle çok yerinde bir söz etmiştir.

Eflatun memuriyetlerin bu şekilde satılmasına katlanamıyor ve "Bu neye benzer bilir misiniz?" diyor; "Bir gemiye herhangi bir kimseyi sırf parası olduğu için kaptan ya da gemici tayin etmeye. Bu kuralın hayatla ilgili bir iş için kötü olmasına, yalnız devleti yönetmek konusunda iyi olmasına imkân var mı?" Ama Eflatun fazilet üzerine kurulmuş bir devletten söz ediyor; biz ise saltanat hükümetinden söz ediyoruz. Şimdi, bir saltanat hükümetinde, görevler genel tüzüklere dayanılarak satılmasa bile, dalkavukların fakirliği ve açgözlülüğü bunların satılmasını sağlar ve rastlantı bu ya, görevler hükümdarın seçeceği kişilerden daha iyi kişilerin ellerine geçer. Nihayet, servet yoluyla ilerlemek imkânı insanları, zekâ ve beceri alanında gelişmeye teşvik eder. Bu çeşit hükümetin de zaten böyle bir şeye son derece ihtiyacı vardır[64].

Beşinci soru. Hangi çeşit hükümette sansöre ihtiyaç vardır? Hükümetin ilkesi fazilet olan cumhuriyette sansör bulunmalı. Fazileti yok eden yalnız şunun bunun işlediği suçlar değil, aynı zamanda ihmaller de, kusurlar da, vatan sevgisinde gösterilen gevşeklikler de, tehlikeli örnekler de, karıştırma tohumları da bu işi görür. Kanunları zedelemeyen ama bir yana atan, kanunları tahrip etmeyen ama zayıflatan şeylerdir bunlar. İşte bunların tümü sansörler tarafından düzeltilmeli.

Atina'da, bir atmacadan kaçarken bağrına sığınan bir serçeyi öldürdüğü için bir hâkimin cezalandırılması bizi hayretler içinde bırakır. Yine Atina'da kuşunun gözünü çıkartan çocuğu ölüm cezasına çarptıran mahkeme bizi hayretler içinde bırakır. Dikkatinizi çekerim, burada söz konusu olan ceza bir cinayet için verilmiş ceza değildir; doğrudan doğruya ahlaka dayanan bir cumhuriyette ahlak ilkelerine göre verilmiş bir yargıdır.

Saltanat hükümetlerinde sansöre ihtiyaç yoktur; bu hükümetler onur üzerine kuruludur. Onur ise niteliği bakımından bütün dünyayı sansör olarak görür. Onur ilkesine aykırı davranan kişi, onurla ilgisi olmayanlar tarafından bile ayıplanır.

Bu çeşit hükümetlerde sansörler, doğru yola yönetecekleri kişiler tarafından baştan çıkarılırlar. Bir saltanat hükümetinin bozulmasına karşı koyacak kadar kuvvetli değillerdir bunlar; ama saltanat hükümetinin bozulması onları etkisi altında bırakacak kadar kuvvetlidir.

İstibdat hükümetlerinde sansöre lüzum olmadığını söylemek bile fazla. Bununla beraber Çin hükümeti bu kuralın dışında kalır ama bunun acayip nedenlerini eserin daha sonraki bölümlerinde göreceğiz[65].

64 Aksini İspanya'da görüyoruz; kişiler tembeldir orada; görevler satılmaz verilir de ondan.

65 VIII. kitap, XXI. konuya; XIX. kitap XXI. konuya bak.

ALTINCI KİTAP
Medeni kanunlarla ceza kanunlarının sadeliği ile ilgili olarak çeşitli hükümet şekillerindeki ilkelerin sonuçları, yargılama şekilleri ve cezaların tayini

Konu I
Çeşitli hükümetlerde medeni kanunların sadeliği üzerine

Saltanat hükümetinin kanunları istibdat hükümetinin kanunları kadar sade değildir. Saltanat hükümetine mahkemeler gerek. Mahkemelere de karar vermek gerek. Bu kararlar bir yere konup saklanmalı; aynı konu üzerine dün verilmiş olan kararın aynen verilmesini sağlamak maksadıyla bu kararların öğrenilmesi gerek. Böylece devletin anayasası gibi, vatandaşın malı da mülkü de hayatı da güvenlik altına alınmalı ve istikrara kavuşturulmalı.

Saltanat hükümetinde mal, mülk ve hayattan başka onur üzerine de yargıda bulunacak olan adalet mekanizması, derin ve ince araştırmaları gerektirir. Hâkimin görevi, dava sayısı arttıkça, karara bağlayacağı davalardaki çıkarlar büyüdükçe daha nazik bir duruma girer.

Bu çeşit devletlerin kanunlarında, özel olayların sayısını artıran, insan aklını bir çeşit sanat haline sokan bir sürü kurala, bir sürü daralma ve genişlemeye rastlarsak şaşmamalıyız.

Saltanat hükümeti tarafından kurulmuş olan konum, köken, sınıf farkı çoğu zaman mal ve mülkün niteliğinde de birtakım ayrılıklar meydana getirir. Bu devletin yapısıyla ilgili kanunlar ise söz konusu ayrılıkların sayısını durmadan çoğaltabilir. Örneğin, bizde mülk ya atalardan kalmadır ya kazanılmıştır ya da evlenme yoluyla elde edilmiştir; ya çeyiz yoluyla gelmiştir, ortaktır, ya da doğrudan doğruya kadına aittir; ya babadan kalmıştır ya da anadan. Daha çeşitli menkul mallar da olabilir; serbest ya da şartlı ya dede mirası ya da başka bir yerden intikal etmiş; soyluluk mirası ya da soyluluk dışında edinilmiş bir miras; gelir getiren toprak ya da para. Bu mülklerin her biri özel kurallara bağlıdır; uygulamak için bu kuralları bilmek gerek; bu da kanunlarda sadelik diye bir şey bırakmaz.

Ülkelerimizde tımar, has, zeamet gibi mülkler de miras halini aldı. Soylu sınıfının belli bir mülkü olması gerekti; yani, mülk sahibinin hükümdara hizmet edebilecek durumda olması için tımar, has ve zeametin şöyle bir hatırı sayılır gelir sağla-

ması gerekti. Bu da çeşitli kuralların meydana gelmesine sebep oldu. Örneğin, bazı ülkelerde tımar, has ve zeametin kardeşler arasında paylaşılmasına izin verilmedi. Bazılarında ise küçük kardeşlerin hakları biraz daha geniş tutuldu.

Eyaletlerinin her birini tanıyan hükümdar, ya çeşitli kanunlar çıkartır ya da çeşitli gelenekleri kabul eder. Ama zorba hükümdar hiçbir şey bilmez, hiçbir şeye önem vermek istemez. Onun için genel bir davranış gerek. Her yerde bir olan sert ve kesin iradesiyle memleketi yönetir; ayaklarının altında her şey dümdüz olur.

Saltanat hükümetlerinde mahkemelerin yargıları çoğaldıkça, yargı özel kararlarında bazen birbiri ile çelişen kararlar görülür. Bu da, ya birbiri ardı sıra gelen hâkimlerin ayrı ayrı düşüncede olmasından ya aynı davaların bazen iyi bazen kötü bir şekilde savunulmasından ya da insanların elinden geçen işlerin hepsine kötü niyetin karışmasından ileri gelir. Kanun koyucunun, ılımlı hükümetlerin bile ruhuna aykırı görüp zaman zaman tedavi ettiği zorunlu bir hastalıktır bu. Çünkü, mahkemelere başvurmak zorunluluğu duyulduğu zaman, bu zorunluluk, kanunların çelişmesinden ve kararsızlığından değil, anayasanın niteliğinden doğmalıdır.

Kişiler arasında zorunlu olarak sınıf farkları bulunan hükümetlerde birtakım ayrıcalıkların da bulunması gerekir. Bu da yine kanunların sadeliğini bozar ve bin bir istisnaya yol açar.

Topluma ve hele bu ayrıcalığı verene en az ağır gelen ayrıcalıklardan biri de, davasını falan mahkemede değil de falan mahkemede savunma ayrıcalığıdır. İşte size bir sürü zorluk daha; yani hangi mahkemede davasını savunacağını bilmek zorluğu.

İstibdat devletlerinde yaşayan insanların durumu ise bambaşkadır. Bu çeşit ülkelerde kanun koyucunun neye dayanarak kanun yapacağını, hâkimin de neye dayanarak yargılanacağını pek anlayamıyorum. Bütün arazi hükümdarın malı olduğuna göre, toprak mülkiyeti üzerinde medeni kanun diye bir şey yok demektir. Hükümdarın veraset hakkı olduğuna göre, veraset üzerine de medeni kanun yok demektir. Bazı ülkelerde hükümdar ticareti de tek başına yürüttüğüne göre ticaret üzerine kanunlara da lüzum yok demektir. Erkekler köle sınıfından kızlarla evlendiklerine göre, drahoma üzerine, kadınlara sağlanması gereken yararlar üzerine de bir medeni kanun yok demektir. Ülkede bir sürü kölenin bulunması ise hiç kimsenin kendi iradesiyle iş görmediğini gösterir. Şu halde bunlardan hiçbiri, davranışlarından ötürü hâkimin karşısında sorumlu tutulamaz. Manevi davranışların çoğu, ancak babanın, kocanın ya da efendinin emri ile yapıldığına göre bunlar için de hâkimlere başvurulamaz. Sözün kısası, her işi kendi aralarında düzene koymaya çalışırlar.

Söylemeyi unutuyordum, onur dediğimiz şey bu devletlerde bilinmediği için, bizde büyük bir önem taşıyan onurla ilgili olaylardan hiçbiri oralarda dikkate alınmaz. İstibdat yönetimi kendi kendisiyle yetinir, çevresinde bir boşluk vardır.

Nitekim, istibdadın hüküm sürdüğü ülkelere gidip gören kişiler, bize o ülkelerin medeni kanunlarından pek öyle söz açmazlar[66].

Demek oluyor ki, kavga, dava konusu diye bir şey bırakılmamıştır oralarda. Dava açmak isteyenlere karşı kötü davranılmasının nedenlerinden biri de budur işte: Bir sürü kanun tarafından gizlenmiş, örtbas edilmiş ya da korunmuş olmadığından iddialarının yersizliği apaçık meydana çıkar.

Konu II
Çeşitli hükümetlerde ceza kanunlarının sadeliği üzerine

Adaletin her yerde Türkiye'de olduğu gibi uygulanması gerektiğini öteden beri işitir dururuz. Demek oluyor ki aydın kişiler için dünyanın en önemli olan şeyini, insan topluluklarının en az aydın olanlarından biri apaçık görüp ortaya çıkarmış.

Bir vatandaşın malına sahip olmak ya da uğradığı bir hakaret yüzünden gerekli tazminatı elde etmek için çektiği zahmetle karşılaştırdığımız zaman, adaletin gerektirdiği resmi muamelelerin fazlalığı derhal gözünüze çarpar. Aynı resmi muameleleri, vatandaşların hürriyet ve güvenliğiyle ilgili alanlarda da incelerseniz bu konuda gerekli hükümlerin çok az olduğunu görürsünüz. Yine görürsünüz ki her vatandaş hürriyetini elde etmek için adalet uğrunda bir sürü zahmetlere, masraflara katlanmak, uzun zaman beklemek, birçok tehlikeye atılmak zorundadır.

Kişinin servetine, canına ve onuruna pek az önem verilen Türkiye'de, bütün davaları şu ya da bu şekilde çabucak sonuçlandırırlar. Sonuçlandırma tarzının hiçbir önemi yoktur, yeter ki dava sonuçlansın. Önce paşa davanın konusu üzerinde aydınlanır, ondan sonra da kendi kafasına göre davacılarla dava edilenleri bir güzel falakaya çektirir; arkasından da hepsini evlerine gönderir.

Davacıların işin üstüne düşmeleri tehlikelidir. Böyle bir şey, hakkını elde etmek için şiddetli bir isteği, bir kini, kafada bir tasarıyı, davayı takipte bir ısrarı gerektirir. Korkudan başka hiçbir duygunun bulunmaması gereken bir hükümette, her şeyin hiç farkına varılmadan birdenbire ihtilale yok açabileceği bir ülkede, bu saydıklarımızdan kaçınmak lazım. Kişi, hâkimin, kendinden söz açıldığını duymaması gerektiğini, güvenliğini de ancak silik kalmak suretiyle sağlayacağını bilmeli.

Ama ılımlı devletlerde, her vatandaş kafasının büyük bir değer taşıdığı devletlerde, kişinin onuruyla malını ancak uzun bir incelemeden sonra elinden alırlar. Onu, bizzat vatan tarafından suçlandırıldığı takdirde ölüme mahkûm ederler; vatan da, onu ancak, kendisine hayatını savunmak için gerekli bütün imkânları verdikten sonra suçlar.

66 Hindistan'da Kistnah ırmağının denize döküldüğü yerde, 1759'da İngilizler tarafından işgal edilen Mezulipatan'da yazılı kanun diye bir şeye rastlanmamış. Hintliler davalarını bazı geleneklere göre hallederlermiş. *Veda*'larla bu çeşit kitaplarda medeni kanunlarla ilgili hiçbir şey yokmuş; yalnız bazı dini hükümler varmış.

Bunun içindir ki bir hükümdar mutlak egemenliğini artırmak istedi mi her şeyden önce kanunları sadeleştirmeyi düşünür[67]. Böyle bir devlette de, insanların hiçbir değer verilmeyen hürriyetleri değil, daha çok özel kusurları göze çarpar.

Cumhuriyetlerde ise en az saltanat hükümetlerindeki kadar formalite gerektiğini görüyoruz. Her iki hükümet şeklinde de bu formaliteler, vatandaşların onuruna, servetine, canına ve hürriyetine verilen değer ölçüsünde artar.

Cumhuriyet hükümetinde bütün vatandaşlar eşittir; istibdat hükümetinde de bu böyledir. Birincisinde insanlar eşittir, çünkü insan her şeydir; ikincisinde insanlar yine eşittir, çünkü insan hiçbir şey değildir.

Konu III
Hangi hükümetlerde ve ne gibi durumlarda vatandaşları kesin bir kanun metnine göre yargılamak gerekir

Bir yönetim biçimi ne kadar cumhuriyete yaklaşırsa, yargılama usulü de o kadar sabit bir şekil alır. Lakedemonya Cumhuriyetinde, hâkimlerin ellerinde kendilerine yol gösterecek kanunlar olmadan keyfi yargılarda bulunmaları bir kusurdu. Roma'da da ilk konsüller Lakedemonya hâkimleri gibi yargılarlardı. Çok geçmeden bunun sakıncalı olduğunu anlayıp kesin kanunlar çıkardılar.

İstibdat yönetimlerinde kanun diye bir şey yoktur; hâkim kendi kendinin kuralıdır. Saltanat devletlerinde ise bir kanun vardır. Bu kanunun kesin olduğu yerde hâkim onu uygular; kesin olmadığı yerde kanunun ruhunu aramakla yetinir. Cumhuriyet hükümetine gelince, burada hâkimlerin kanun metinlerini olduğu gibi uygulamaları, devlet yapısının niteliği gereklerindendir. Malı mülkü, onuru ya da canı söz konusu oldu mu, bir kanun, hiçbir vatandaşın aleyhinde yorumlanamaz.

Roma'da hâkimler, yalnız, sanığın belli bir suçu işleyip işlemediği üzerinde kanılarını söylerlerdi; ceza ise, o çağda yapılmış olan kanunlarda görüldüğü gibi kanunun metninden çıkarılırdı. Bunun gibi İngiltere'de de jüri, sanığın, söz konusu olan suçu işleyip işlemediği hakkındaki kanısını belirtir; suçlu olduğunu bildirirse, hâkim bu suç için kanunun belirttiği cezayı verir. Bunun için de iki gözü olması yeter.

Konu IV
Yargılama usulleri üzerine

Bundan da çeşitli yargılama usulleri meydana çıkar. Saltanat hükümetlerinde hâkimler hakem tarzını benimserler; birlikte tartışırlar, düşüncelerini birbirlerine söyleyip uzlaşırlar; hâkimler bir başka hâkimin kanısına uymak için kendi kanıla-

67 Caesar'ların, Cromwell'lerin ve daha birçoklarının yaptığı gibi.

rını değiştirmekten çekinmezler; en az oy alan kanılar daha çok oy alan iki kanıdan birine katılır. Böylesi, cumhuriyet hükümetinin ruhuna uygun düşmez. Roma ile Yunan kentlerinde, hâkimler birbirlerine düşüncelerini söylemezlerdi. Her biri kendi kanısını şu üç şekilden biriyle belirtirdi: *Bağışlıyorum, mahkûm ediyorum, bana öyle gelmiyor*[68]. Çünkü millet yargılardı ya da yargılar gibi yorumlanırdı. Ama halk kanun adamı değildir; hakemlere özel olan değişiklikler ve ölçüler onun işi olamaz; ona bir konu, bir olay, yalnız bir olay vermek gerek; ondan yalnız, mahkûm etmek mi, bağışlamak mı, yoksa kararı geciktirmek mi gerektiğini belirtmesini isteyebiliriz.

Yunanlıları örnek alan Romalılar birçok davranış formülleri kabullendiler ve her davayı kendi öz davranış formülüne göre yönetmek zorunluluğunu yerleştirdiler. Onların yargılama tarzlarında böyle davranmaları gerekliydi. Problemin durumunu tespit etmek ve daima halkın gözleri önünde bulundurmak zorundaydılar. Aksi takdirde büyük bir dava sırasında, problemin durumu durmadan değişir, tanınmaz bir hal alırdı.

Bunun içindir ki Roma'da hâkimler, dileğin, hiçbir şey katmadan, hiçbir şey eksiltmeden, hiçbir değişiklik yapmadan sadece kesin bir şekilde belirtilmesini isterlerdi. Ama *pretör*'ler, *iyi niyetli* denen başka davranış formülleri ortaya attılar; bu formüllerde yargı daha çok hâkimin kanısına bağlı kalıyordu. Bu tarz, saltanat hükümetinin anlayışına daha uygundu. Nitekim Fransız kanun adamlarının, "*Fransa'da bütün davranışlar iyi niyete bağlıdır"* dediklerini görüyoruz.

Konu V
Hangi çeşit hükümette hükümdar hâkimlik yapabilir

Machiavel, Floransa'da hürriyetin yok olmasının, Roma'da olduğu gibi kendisine karşı işlenen ihanet suçunu milletin bir bütün olarak yargılamamasından ileri geldiğini söylüyor. Bu iş için sekiz kişilik bir mahkeme vardı, *ama* diyor Machiavel, "*Az kişi yine az kişi tarafından baştan çıkartılır*." Bu büyük adamın özdeyişini ben de kabullenirdim ama bu gibi hallerde siyasi çıkar medeni çıkarı âdeta zorladığından (Çünkü halkın hem suçlu hem hâkim durumunda olması öteden beri sakıncalıdır), buna karşı koymak için kanunların, yetkisi olduğu ölçüde, özel kişilerin hayatlarını güvenlik altında bulundurması lazım.

Bu düşünce ile, Romalı kanun koyucular iki hal çaresi buldular: Sanıkların mahkeme kararından önce memleketten dışarı çıkmalarına izin verdiler, bir; halk, sanıkların mallarına el koymasın diye bu malların hayır işlerine ayrılmasına karar

68 Bunun Latincesi *non liquet*'dir. Yani hâkim, "Dava iyice aydınlanmadı, hiçbir kanım yok" der.

verdiler, iki. Halkın yargılama konusundaki yetkisine konulan öteki sınırları XI. kitapta göreceğiz.

Solon, suçların yargılanması konusunda halkın kendisine verilen yetkiyi kötüye kullanmasını önlemek için gerekli önlemlerin neler olduğunu çok iyi görmüştür. Nitekim, davayı bir kere de Aréopage'ın görmesini, sanığın haksız yere beraat ettirildiğine inanırsa halkın huzurunda onun yeniden suçlanmasını, haksız yere mahkûm edildiğine inanırsa cezayı durdurup yeniden yargılanmasını istemiştir. Böylece halkı, hem en çok saygı gösterdiği resmi bir makamın sansörüne, hem de kendi sansörüne tabi kılan fevkalade bir kanun ortaya atmıştır.

Bu gibi işlerde, hele sanık tutukluysa, halkın sükûnete kavuşmasını ve kararını soğukkanlılıkla vermesini sağlamak için yavaş hareket edilmesi çok yerinde olur.

İstibdat devletlerinde, hükümdar bizzat yargılayabilir. Saltanat hükümetlerinde ise böyle bir şey yapamaz. Hükümetin yapısı yıkılır, hükümdara bağlı ara kuvvetler yok olur. Yargılama ile ilgili bütün resmi işlemler durur; bütün yürekleri korku kaplar; bütün suratların sarardığı görülür. Güven, onur, sevgi, inanç, saltanat diye bir şey kalmaz.

Dahası var. Saltanat hükümetlerinde hükümdar, sanıklar aleyhinde kovuşturma açtırtan, ceza verdiren ya da affettiren taraftır; bizzat yargılamaya kalksa hem hâkim hem de davacı olur.

Yine bu devletlerde çoğu zaman hükümdar mala el koyan kişidir. Suçları yargılarsa, yine hem hâkim hem davacı olur.

Üstelik egemenliğinin en güzel niteliğini, yani suçu bağışlama yetkisini yitirir. Bizzat verdiği kararı bozması manasız bir şey olur da ondan. Kendi kendisiyle çelişmek istemez herhalde. Zaten böyle bir şey bütün kafaları karıştırır, hiç kimse bir sanığın beraat mi edeceğini yoksa affa mı uğrayacağını bilemez.

XIII. Louis, dük de la Valette'in yargılanmasında hâkimlik yapmak istediği, bunun için de parlamentodan bazı üyelerle danıştaydan birkaç üyeyi huzuruna çağırıp onları dükü tutuklamak için zorladığı zaman, başkan Bellièvre, bu işte acayip bir taraf gördüğünü, bir hükümdarın tebaası aleyhine açılan davada kanısını belirtmesinin doğru olmadığını, kralların kendilerine yalnız affetme yetkisini alıkoyduklarını, yargılama işini doğrudan doğruya hâkimlerine gördürdüklerini söylemiş ve "Nasıl olur da haşmetmeap efendimiz, verecekleri kararla bir saat sonra öldürülecek olan bir insanı huzurlarında sanık sandalyesinde otururken görebilirler?" demiş. Arkasından da, bir hükümdarın lütuf ve iyilikten başka bir şey anlatmayan yüzünün böyle bir şeye dayanamayacağını, şöyle bir görülmesiyle kiliselerdeki yasakları bile ortadan kaldırdığını, tebaaların bir hükümdarın huzurundan yüzleri gülerek çıkması gerektiğini ilave etmiş. Esas hakkında karar verildiği zaman yine aynı başkan şahsi kanısında, "Fransa kralının hâkim sıfatıyla ve şahsi kanısıyla bir soy-

luyu ölüme mahkûm etmesi görülmemiş bir şey, bugüne kadar tarihimizde meydana gelmemiş bir olaydır" diyor[69].

Hükümdarların verecekleri yargılar bitmek tükenmek nedir bilmeyen bir haksızlık ve kötüye kullanma kaynağı olur; dalkavuklar da bu yargıları, hükümdarı durmadan rahatsız etmek suretiyle zorlarlar. Bazı Roma imparatorları yargılama konusunda şiddetli bir istek göstermişlerdi. İşledikleri haksızlıklar ise dünyayı öylesine şaşırtmıştır ki, başka hiçbir çağda hiçbir hükümet şeklinde bunu göremiyoruz.

Tacitus, "Claudius, davalar hakkında bizzat karar vermek, hâkimlerin görevini bizzat görmek istediğinden birçok kötülüklere, yağmalara yol açmıştır" diyor. Nitekim, Claudius'tan sonra imparator olan Neron halkı huzura kavuşturmak amacıyla, "Davacılarla sanıkların, sarayın duvarları arasında birkaç sorumsuz kişinin utanılan yetkisi altında kalmaması için hiçbir dava hakkında kanımı belirtmeyeceğim" diyor.

Zozime de, "Arcadius'un hükümdarlığı sırasında iftiracılar sürüsü öylesine çoğaldı ki, sarayı avuçlarının içine alıp fesat saçtılar" diyor, "Bir adam öldüğü zaman çocuğu yokmuş farz ediyorlar ve imparatorun bir buyruğuyla bütün malını başkalarına veriyorlardı. Çünkü hükümdar son derece budala, buna karşılık karısı aşırı derecede becerikli idi. Böylece, uşakları ile yanında çalışan kadınların doymak nedir bilmeyen açgözlülüklerini gidermeye çalışıyordu. Öyle ki, aklı başında, namuslu kişiler için ölümü istemekten başka çare kalmıyordu."

Procope, "Vaktiyle sarayda çok az kişi vardı" diyor, "Ama Justinianus devrinde, hâkimler yargılamak yetkisini yitirdiklerinden mahkemeler boşalmış, hükümdarın sarayı ise, davalarına bakılmasını ricaya gelenlerin sesleriyle dolmuştu." Sarayda, kararların, hatta kanunların nasıl satıldığını bilmeyen yoktur.

Kanun, hükümdarın gözleridir; kanunsuz göremeyeceği şeyleri kanun yoluyla görür. Mahkemelerin gördüğü işi kendisi mi görmek istiyor? O zaman, kendi iyiliği için değil, dalkavukları için kendi aleyhine çalışıyor demektir.

Konu VI
Saltanat hükümetinde bakanlara yargılama yetkisi verilmemeli

Saltanat hükümetinde bakanların bizzat davalara bakmaları da büyük bir sakınca oluşturur. Bugün bile bazı devletlerde, mali davaları yargılamak için sayısız hâkim bulunduğu halde, inanır mısınız bilmem, bu işi de bizzat yargılamak isteyen bakanlar vardır. Bu konuda insanın aklına birçok şey geliyor ama ben burada yalnız şunu söylemekle yetineceğim.

69 Voltaire, Montesquieu'nün verdiği bu örneği çürütür ve bir Fransız *pair*'inin ancak kendisinden üstün bir pair olan kral tarafından yargılanabileceğinin Fransa'da gelenek halini aldığını söyler.

Olayların niteliği bakımından hükümdarlık yetkisiyle, mahkemeler arasında bir çeşit çelişme vardır. Hükümdarlık meclisinde az sayıda insan, davalara bakacak olan mahkemelerde ise çok sayıda insan bulunmalı. Bunun nedeni de şu ki, hükümdarlık meclisinde işleri âdeta heyecanla ele alıp o şekilde incelemek gerek. Bunu da ancak dört beş kişiden bekleyebiliriz. Davalara bakacak mahkemelerin ise aksine soğukkanlı olması, bütün davaları da hiçbir tarafı tutmadan yargılaması gerek.

Konu VII
Tek hâkim üzerine

Böyle bir hâkim yalnız istibdat hükümetinde olabilir. Tek hâkimin yetkisini ne dereceye kadar kötüye kullandığını Roma tarihinde görmek mümkündür. Kendi yaptığı kanuna bile aykırı hareket eden Appius'un mahkeme kürsüsünde öteki kanunları küçümsememesine imkân var mıydı? Titus-Livius bize on kanun yazarından birinin işlediği haksızlığı anlatır. Şöyle ki: Virginie adında bir kızı "Kölemdir" diyerek isteyen bir adamı, kanun yazarı, bir yere kapatmış. Virginie'nin akrabaları da yürürlükte olan kanun gereğince, kesin karara değin Virginie'nin kendilerine teslimini istemişler. Bunun üzerine kanun yazarı, kanunun kızı yalnız babasına teslim etmeyi emrettiğini, Virginius da ortada olmadığına göre kanunun uygulanmasına imkân bulamayacağını söylemiş.

Konu VIII
Çeşitli hükümetlerdeki suçlamalar üzerine

Roma'da bir vatandaşın başka bir vatandaşı suçlaması mümkündü. Her vatandaşın, kamu yararı için sınırsız bir çaba göstermek zorunda olduğu cumhuriyet hükümetinin ruhuna, her vatandaşın vatanın bütün haklarını avucunun içinde bulundurmak yetkisine sahip olduğu cumhuriyet hükümetinin ruhuna uygun bir davranıştır bu. İmparatorlar zamanında da cumhuriyetin bu temel ilkelerine uyuldu ama çok geçmeden de kötü niyetli bir insan tipinin, bir dedektif sürüsünün türediği görüldü. Becerisi çok ama içi bozuk, ruhu kötü ama gözü yükseklerde olan her insan, mahkûmiyeti, hükümdarın hoşuna gidebilecek bir suçlu aramaya başladı. Yükselmek, zengin olmak için başlıca yollardan biriydi bu. Şimdi artık, bu çeşit insanlar yok aramızda.

Bizim bugün, hayranlık uyandıran bir kanunumuz var. O da, kanunları yürütmek için başımıza getirdiğimiz hükümdarın, kendi adına bütün suçları kovuşturusun diye her mahkemeye bir memur atamış olmasıdır. Bu yüzden de artık bizler dedektif diye bir şey bilmiyoruz. Bu memurun da görevini kötüye kullandığına dair içi-

mizde bir kuşku uyanırsa, kovuşturmakta olduğu suçu kimin haber verdiğini söylemeye mecbur tutarız onu.

Eflatun kanunlarına göre, herhangi bir suçu hâkimlere haber vermeyenlerin, ya da bu konuda onlara yardım etmeyenlerin cezalandırılması gerekir. Böyle bir şey bugünkü duruma uygun düşmez. Savcılık makamı vatandaşların yerine her şeye göz kulak olmaktadır. Gereken işi o görür, vatandaşlar da huzur içinde yaşarlar.

Konu IX
Çeşitli hükümetlerde cezaların ağırlığı üzerine

Cezaların ağır olması, ilkesi korku salmak olan istibdat hükümetine, temel ilkesi onurla fazilet olan saltanat hükümetiyle cumhuriyet hükümetinden daha uygun düşer.

Ilımlı hükümetlerde vatan sevgisi, utanma ve küçük düşme korkusu, birçok suçun işlenmesini önleyen baskı nedenleridir. Kötü bir davranışın en büyük cezası, o davranışın kötü olduğuna inanmaktır. Böyle olunca da, medeni kanunlar kişiyi kolaylıkla yola getirir ve aşırı bir şiddeti gerektirmez.

Bu gibi devletlerde, iyi bir kanun koyucu, suçları cezalandırmaya değil, önlemeye çalışır; işkence etmeye değil, ahlakı yükseltmeye çabalar.

Çinli yazarların devamlı olarak üzerinde durdukları bir nokta var ki o da şu: Ülkelerinde işkence ne kadar artarsa ihtilal de o kadar yaklaşırmış. Bu ise ahlak düştükçe, işkencenin artırılmasından ileri gelen bir olaydır[70].

Aşağı yukarı bütün Avrupa devletlerinde milletler hürriyete yaklaştıkça ya da uzaklaştıkça, cezaların da azalmış ya da artmış olduğunu ispat etmek işten bile değildir.

İstibdat hükümetlerinde insanlar öylesine bahtsız bir hayat sürerler ki hayata pek öyle bağlı olmamakla beraber ölümden korkarlar; şu halde işkence oralarda daha şiddetli olmalı; ılımlı devletlerde ise insanlar ölümün kendisinden değil de, yaşama hürriyetini yitirmekten korkarlar; şu halde, buralarda, kişinin yaşama hürriyetini elinden alan cezalar yeter.

Aşırı derecede mutlu kişilerle aşırı derecede umutsuz kişiler aynı şekilde sertliğe eğilimlidirler. Örneğin, keşişlerle fatihler. Yumuşaklıkla acıma duygusu, orta halli bir hayatla mutluluk ve mutsuzluk karmasından doğar.

Özel olarak kişilerde görünen şeyi çeşitli milletlerde de görmek mümkündür. Son derece ağır bir hayat süren vahşilerle, talihin yalnız bir kişiye göz kamaştırıcı bir şekilde gülümsediği, milletin geri kalan bölümüne ise hiç gülümsemediği

70 Montesquieu, bu bakımdan Çin'in bir cumhuriyet ya da bir saltanat hükümetini andırdığını ilerideki konularda göstermeye çalışacak.

istibdat hükümetlerinde insanoğlu aynı şekilde zalimdir. Yumuşaklık yalnız ılımlı hükümetlerde vardır.

Tarih kitaplarında, padişahların adalet konusunda verdikleri o korkunç örnekleri okuduğumuz zaman insanoğlunun çektiği acıları içimiz burkula burkula duyarız.

Ilımlı hükümetlerde iyi bir kanun koyucu için her şeyi ceza içerecek hale sokmak işten bile değildir. Isparta'da, bir erkeğin karısını başkasına ödünç verememesinin, bir başkasının karısını da ödünç alamamasının, evinde yalnız bakirelerle yaşamak zorunda tutulmasının başlıca cezalardan biri olması şaşılacak bir şey değil mi? Sözün kısası, kanunun ceza dediği şey gerçekten cezadır.

Konu X
Eski Fransız kanunları üzerine

Saltanat hükümetinin ruhunu tam olarak eski Fransız kanunlarında bulmak mümkündür. Para cezası söz konusu oldu mu soylu olmayanlar soylu olanlardan daha hafif bir cezaya çarpılırlardı. Cinayetlerde ise bunun tam tersi olurdu. Suçu işleyen soylu, onurunu, mahkemelerde üyelik etme yetkisini yitirirdi. Onurlu olmayan halk sınıfından kişi ise doğrudan doğruya bedeni cezaya çarpılırdı.

Konu XI
Bir millet faziletli ise ceza hafif olmalı

Romalılar namuslu kişilerdi. Bu namus öylesine kuvvetli idi ki, kanun koyucu halkı doğru yola yöneltmek için çoğu zaman ona bu doğru yolu göstermekten başka bir şey yapmak ihtiyacını duymazdı. Emirname çıkarmaya lüzum kalmaz, halka öğüt vermek yeterdi.

Krallık kanunlarıyla on iki levha kanunlarındaki cezaların hemen hepsi ya Valerius kanununun ya da Porcia kanununun sonucu olarak cumhuriyet devrinde ortadan kaldırıldı. Bu yüzden de, cumhuriyetin daha kötü bir şekilde işlediğini, disiplinin bozulduğunu gören, söyleyen çıkmadı.[71]

Davasının halk huzurunda yeniden görülmesini isteyen bir vatandaş aleyhinde kovuşturmada bulunmak yetkisini hâkimin elinden almış olan Valerius kanunu, halk oyuna başvuranı, sadece kötü kişi damgasıyla cezalandırırdı.

71 Valerius kanunu, krallar kovulduktan hemen sonra, Valerius Publicola tarafından yapıldı; ondan sonra da aynı aileden kanun adamları tarafından iki kere düzeltildi (Titus-Livius). Porcia kanunu ise Roma'nın kuruluş tarihinin 454. yılında yapıldı. Valerius kanunundaki değişiklikler, kanunu daha çok kuvvetlendirmek için değil, hükümlerinin daha olgun bir şekil alması için yapıldı.

Konu XII
Cezaların etkisi

Deney göstermiştir ki, cezaların hafif olduğu ülkelerde ceza, vatandaşın ruhunu etkiler, tıpkı cezaların daha ağır olduğu ülkelerdeki gibi.

Bir devlette kusurlu bir taraf olduğu anlaşılır anlaşılmaz, sert bir hükümet bu kusuru bir anda yok etmek ister. Bunun için de eski kanunları uygulamayı akıl edecek yerde, kötülüğü bir anda önleyecek şiddetli bir ceza ortaya atar. Ama hükümetin dayanağı yıpranır. Hayal gücü, hafif cezaya alıştığı gibi ağır cezaya da alışır. Hafif cezadan duyulan korku azalınca, her olay için çok geçmeden ağır bir cezaya başvurmak mecburiyeti hâsıl olur. Eşkıyalık bazı ülkelerde sık sık olan şeylerdendi. Önünü almak istediler; bunun için de çarka vurma cezasını koydular; gerçekten de bir süre, bu çeşit olayların önü alınmış oldu. Ama ondan sonra da eşkıyalık eskisi gibi aldı yürüdü[72].

Zamanımızda askerden kaçma suçu sık sık işlenen bir suçtur. Asker kaçaklarını ölüme mahkûm ettiler ama kaçanların sayısı azalmadı. Bunun çok doğal bir nedeni var: Her gün hayatını tehlikeye atmaya alışık bir asker, böyle bir cezadan doğacak tehlikeyi küçümser ya da küçümsemekle övünür. Aynı asker her gün küçük düşürülmekten korkmaya da alışmıştır. Şu halde ona, kendisini bütün hayatı boyunca küçük düşürecek bir ceza vermek gerekir[73]. Cezayı ağırlaştırdıklarını sandılar ama aslında hafifletmiş oldular.

İnsanları, aşırı çarelere başvurarak değil, doğanın verdiği imkânlardan faydalanarak yönetmek gerekir. Bütün ahlaksızlıkların nedenlerini incelersek, bunların, cezaların hafifliğinden değil, suçların cezasız kalmış olmasından ileri geldiğini görürüz.

Biz de, insanlara, utanma gibi bir afeti bela etmiş olan doğaya uyalım ve öyle davranalım ki, cezanın en büyük kısmı utanma duygusuna katlanmak olsun.

Utanmanın bir işkence sonucu sayılmadığı ülkeler varsa eğer, bu da suçlularla suçsuzları aynı cezalara çarptıran istibdat yönetiminden ileri gelmektedir.

İnsanların sırf çok ağır işkenceler yüzünden suç işlemedikleri ülkeler de varsa eğer, bilin ki bu da, daha çok, hafif suçlar için bile bu işkencelere başvuran hükümetin sertliğinden ileri geliyordur.

Bir kötülüğü ortadan kaldırmak isteyen kanun koyucu yalnız bu kötülüğü düşünür; gözlerini yalnız o tarafa çevirir, sakıncalara bakmaz bile. Kötülük ortadan kalkmaya görsün, işte o zaman herkes yalnız kanun koyucunun sertliğini görür,

72 Montesquieu burada Fransa'yı kastediyor.

73 Burnunu, kulaklarını keserlerdi.

başka bir şeyi değil. Böylece devlette de, bu sertliğin bıraktığı kötü bir iz yerleşmiş olur; kafalar bozulmuş, istibdada alışmıştır artık.

Lysandros Atinalıları yendikten sonra esirleri yargıladılar. Atinalıları, iki kadırgada bulunan esirleri suya atmakla, mecliste, ellerine geçirecekleri esirlerin ellerini kesmek için karar almış olmakla suçladılar. Bu karara aykırı oy kullanmış olan Adymante'den başka hepsini boğazlattılar. Lysandros, Philocles'i öldürtmeden önce Yunanlıların ahlakını bozduğu ve bütün Yunanistan'a nasıl zulmedileceğini öğrettiği için sitem etmekten de geri kalmadı[74].

Plutarkhos, "Argoslular, vatandaşlarından bin beş yüzünü öldürdükleri zaman, Atinalıların gözü korkmuş ve tanrıların, böyle bu derece kötü bir düşünceyi Atinalıların kafasından silmesi için birçok kurban kesmişlerdir" der.

İki çeşit bozulma vardır: Birincisi, halkın kanunlara uymamasından doğar; ikincisi, halkın kanunlar tarafından bozulmasıdır. Tedavisi güç bir hastalıktır bu. Bizzat devanın içinde bulunan bir hastalıktır da ondan.

Konu XIII
Japon kanunlarının yetkisizliği

Aşırı cezalar istibdat yönetimini bile bozar. Japonya'ya bir göz atalım.

Orada hemen hemen bütün suçların cezası ölümdür; çünkü Japon imparatoru gibi büyük bir hükümdara itaatsizlik, büyüğün büyüğü bir suçtur. Söz konusu olan, suçluyu yola getirmek değil, hükümdarın öcünü almaktır. Bu düşünceler, kölelikten ve bilhassa, hemen bütün suçların doğrudan doğruya ülkenin sahibi olan imparatorun çıkarlarına karşı işlenmiş sayılmasından ileri gelmektedir.

Hâkimlerin yüzüne karşı yalan söyleyenlere de ölüm cezası verilir; tabii savunmaya aykırı bir şeydir bu da ondan.

Suça benzer bir yanı olmayan davranışlar bile orada ağır bir şekilde cezalandırılır. Örneğin; parasını kumarda tehlikeye koyan kişi ölüm cezasına çarptırılır.

Bu inatçı, bu değişik istekli, bu azimli, bu acayip milletin, bütün tehlikelere ve bütün felaketlere göğüs geren bu milletin insanı hayrette bırakan karakteri, kanunların korkunç olmasına rağmen ilk bakışta kanun koyucuları hoş gösterirse de, ölümü hiç çekinmeden küçümseyen, önemsiz bir olay yüzünden karnını yarmaktan korkmayan bir milletin devamlı olarak işkence ile karşı karşıya bırakılması acaba yola gelmesini ya da suç işlemekten vazgeçmesini sağlayabilir mi? Hem sonra, işkenceye de alıştırılmış olmaz mı?

Sefaretnamelerden anlıyoruz ki, Japonlar, eğitim konusunda, cezaya karşı koydukları için çocuklara yumuşak davranılması gerektiğini, hemen kendilerini savun-

74 Lysandros, İ. Ö. 405'te Atinalıları Aigos Potamos'ta bozguna uğratan Ispartalı komutan. 395'te öldürülmüştür.

maya geçtikleri için de kölelere karşı kötü davranılmaması gerektiğini kabul ederlermiş. Aile yönetiminde hâkim olması gereken anlayıştan, siyasi ve medeni yönetim tarzında izlenmesi gereken anlayışı çıkarmak mümkün değil midir?

Akıllı uslu bir kanun koyucu, cezalarla ödülleri doğru dürüst bir şekilde ayarlamak, bu insanların karakterlerine uygun düşen felsefi, ahlaki ve dini özdeyişleri ortaya atmak, onur kurallarını yerli yerinde uygulamak, utanma işkencesini telkin etmek, devamlı bir mutlulukla tatlı bir huzurun faydalarını göstererek insanları yola getirmek imkânlarını araştırırdı. Ama şiddetli bir cezaya çarpıldıkları takdirde yola gelmeye alışık olan insanların daha yumuşak bir ceza ile yola gelemeyeceklerinden şüphe ediyorsa o zaman, bir kör, bir sağır gibi davranmış olur. Yukarıda söz konusu ettiğimiz akıllı uslu kanun koyucu ise, bağışlanmaya gerçekten değer özel durumlarda, suçun cezasını hafifletir, yavaş yavaş bütün suçlara uygulayıncaya kadar da bu işi devam ettirir.

Ama istibdat hükümetinin bu çeşit davranışlardan haberi yoktur; bu yollardan yürümez o. Kendi kendini kötüye kullanır; bundan başka bir şey de yapamaz. Japonya ise biraz daha ileri gitmiş olduğundan daha zalim bir hal almıştır.

Her yerde ödlekleşen, bundan ötürü de vahşileşen insanlar, ancak daha büyük bir şiddetle yöneltilebilmişlerdir.

İşte Japonya'daki kanunların ruhu ve kökeni. Ama bu kanunlarda kuvvet değil dehşet hâkimdir. Hristiyanlığı ülkelerinden kaldırmayı başarmışlardır; ama böyle görülmemiş bir gayret, kanunların da yetersizliğine delil sayılır. Sağlam bir düzen kurmak istediler ama bu da zayıf taraflarının büsbütün meydana çıkmasına sebep oldu.

Meako'da İmparatorla Deyro arasındaki konuşmanın metnini okumak lazım[75]. Serseriler tarafından boğazlanan ya da öldürülenlerin sayısı inanılmayacak kadar çoktu; bunlar genç kızlarla erkek çocukları kaçırırlar, geçtikleri yerleri öğrenmesinler diye de hepsini torbaların içine çırılçıplak koyup beklenmedik saatlerde umumi meydanlara bırakırlardı. Aklına esen, istediği şeyi çalmaktan çekinmezdi; binicilerini alaşağı etmek için atların karınlarını deşerler, bayanların para ve mücevherlerini almak için arabaları devirirlerdi. Geceyi açık hava tiyatrolarının tribünlerinde geçirdikleri takdirde muhakkak öldürülecekleri söylenen Hollandalılar derhal oradan uzaklaştılar, vesaire...

Başka bir konuya da şöyle bir dokunup geçeceğim. Kendini iğrenç zevklere kaptırmış olan imparator evlenmek istemiyordu. Mirasçısı olmadan ölmek ihtimali vardı. Deyro kendisine son derece güzel iki kız gönderdi. İmparator da bunlardan biriyle sırf görünüşü kurtarmak için evlendi ama kıza parmağını bile dokundurmadı. Bunun üzerine dadısı Japonya'nın en güzel kadınlarını getirtti, bunun da bir

75 Burada imparator adı verilen kişi, o çağda bütün iktidarı elinde bulunduran Şogun ya da askeri şeftir. Din işlerinin başında bulunan Deyro ise bugünkü Mikado'dur.

faydası olmadı. Nihayet silah yapan bir adamın kızı hoşuna gitti; bu kadından bir oğlu oldu. Ama, böyle bu derece aşağı tabakadan bir kadının kendilerine tercih edilmesine üzülen saraylı kadınlar elbirliği edip çocuğu boğdular. Bu cinayeti imparatordan gizlediler. Öğrenseydi muhakkak ki oluk gibi kan akardı. Kanunların sertliği görülüyor ki bizzat kanunların uygulanmasına engel oluyor. Ceza ölçüsüz olunca, çoğu zaman ceza vermektense ceza vermemeyi tercih etmek zorunda kalıyorlar.

Konu XIV
Roma senatosunun ruhu üzerine

Acilius Glabrio ile Pison'un konsüllükleri sırasında, hile ve düzenbazlığı önlemek için Acilia kanunu çıkartıldı[76]. Dion'a göre, C. Cornelius adındaki *tribun*'un, halkın son derece eğilimli olduğu bu suça karşı çok ağır cezalar koymak istemesi üzerine senato, bu kanunun konsüller tarafından teklif edilmesini istedi. Senato aşırı cezaların insanları dehşete salacağını ama ortada suçlamak ya da mahkûm etmek için kimsenin kalmayacağını biliyordu. Oysa, hafif cezalar teklif edildiği takdirde memlekette hem hâkim hem de savcı bulunabilecekti.

Konu XV
Ceza konusunda Roma kanunları üzerine

Romalıları yanı başımda hissettiğim zaman, ileri sürdüğüm düşüncelerde kendimi daha kuvvetli buluyorum. Bu büyük milletin, siyasi kanunlarını değiştirdikçe ceza konusunda da medeni kanunlarını değiştirdiğini gördüğüm zaman cezaların hükümetin niteliğine bağlı olduğuna daha çok inanıyorum.

Kaçaklardan, kölelerden ve haydutlardan oluşan bir millet için yapılmış olan krallık kanunları çok ağır ve çok sertti. Cumhuriyet hükümetinin ilkeleri, *decemvir*'lerin bu kanunları on iki levhaya koymamasını gerektirdi; ama istibdada eğilimli olan kişiler cumhuriyet ilkelerine uymayı akıllarından bile geçirmemişlerdi.

Tullus Hortilius tarafından iki arabaya bağlanıp sürüklenerek öldürülmeye mahkûm edilen Alba diktatörü Metius Suffetius'un uğradığı işkenceden söz açan Titius-Livius, "Bu işkence, insanlık duygusunun yitirildiğini gösteren ilk ve son olaydır" der. Der ama yanılır; çünkü on iki levha kanunu böyle şiddetli hükümlerle doludur[77].

76 Bu kanun gereğince suçlular para cezasına çarptırılırlar, senatör olamadıkları gibi memur da olamazlardı.

77 Bu kanunda diri diri yakılma cezası, ölüm cezası sık sık görülen şeylerdendir; hatta hırsızlığa bile ölüm cezası verilirdi.

Decemvir'lerin kafalarındaki tasarıyı en çok açığa vuran hüküm, hicviye yazarları ile şairleri ölüm cezasına çarptıran hükümdür. Böyle bir şey cumhuriyet yönetiminin dehasına, vatandaşları, büyüklerin küçük düşürüldüğünü görmekten hoşlanan cumhuriyet yönetiminin dehasına uygun değildir. Ama hürriyeti yok etmek isteyenler, hürriyet düşüncesini hatırlatabilecek yazılardan çekiniyorlardı[78].

Decemvir'ler kovulduktan sonra cezaları tespit eden kanunların hemen hepsi kaldırıldı. Bu ise özellikle yapılmış bir şey değildi; çünkü, Porcia kanunu Romalı bir vatandaşın ölüme mahkûm edilmesini yasak ettiğinden, on iki levha kanunlarındaki cezaların uygulanmasına zaten imkân kalmamıştı. Titus-Livius, "Hiçbir millet Romalılar kadar cezaların yumuşak olmasını istememiştir" derken herhalde, bu çağı kastetmiş olacak.

Cezaların yumuşaklığına bir de, herhangi bir sanığın yargılanmadan önce memleketten çıkıp gitmeye hakkı olduğunu ilave edersek Romalıların az önce sözünü ettiğim cumhuriyet yönetimine özgü dehaya gerçekten uyduklarını görürüz.

Zulmü, anarşiyi ve hürriyeti birbirine karıştıran Sylla, Cornélienne denilen kanunları çıkarttı. Bunu da sırf, yeni yeni suçlar ortaya atmak için yapmıştı sanki. Birçok davranışlara cinayet adını vermek suretiyle, her yerde cani buldu ve ne yazık ki fazlasıyla üzerinde durulan bir uygulama sonunda bütün vatandaşların yolunu tuzaklarla, dikenlerle ve uçurumlarla doldurdu.

Sylla, hemen hemen bütün kanunları uygulardı, yalnız su ve ateş kullanmayı yasak ediyordu. Caesar buna mallara el koyma cezasını da ilave etti. Çünkü sürgünde oldukları halde mallarının gelirinden faydalanan zenginler, suç işlemek konusunda daha cüretli davranıyorlardı.

İmparatorlar askeri hükümeti kurduktan sonra, bunun halk için olduğu kadar kendileri için de tehlikeli olduğunu anlamakta gecikmediler; hükümeti yumuşatmaya çalıştılar; birtakım unvanlara ve halkın bu unvanlara göstereceği saygıya muhtaç olduklarını sandılar.

Böylece saltanat hükümetine biraz daha yaklaştılar ve cezaları üçe ayırdılar: Devletin büyüklerine uygulanması gereken ve oldukça hafif olan cezalar; daha aşağı sınıftan olanlara uygulanması gereken ve daha az hafif olan cezalar; nihayet, en aşağı sınıflara uygulanması gereken ve son derece şiddetli olan cezalar.

Zalim ve beyinsiz bir insan olan Maximin, yumuşatılması gereken askeri yönetimi büsbütün kışkırttı. Capitolin bu konuda, "Senato, kimi kişilerin çarmıha gerildiğini, kimi kişilerin vahşi hayvanlara atıldığını, kimi kişilerin de yeni öldürülmüş hayvanların derileri içine kapatıldığını ve bütün bunların kişinin mensup olduğu sınıf ya da işgal ettiği mevki dikkate alınmadan yapıldığını öğreniyordu" der,

78 Desamvirlerle aynı kafada olan Sylla hicviye yazanlara verilen cezaları arttırmaktan geri kalmadı.

"Maximin, böylece askeri disiplini uygulamak istiyor, bundan faydalanarak da sivil hayattaki işleri düzene sokacağını umuyordu."

Considérations sur la Grandeur des Romains et leur Dédadence adındaki kitabımda[79], Constantin'in askeri istibdadı, hem askeri hem sivil bir istibdat haline sokmak ve böylece saltanat yönetimine yaklaşmak için ne yaptığını görmek mümkündür. Kitapta, bu devlette olagelen çeşitli ihtilaller, sertlikten yumuşaklığa, yumuşaklıktan cezasızlığa nasıl geçildiği uzun uzadıya anlatılmış bulunmaktadır.

Konu XVI
Ceza ile suç arasındaki tam orantı üzerine

Çeşitli cezalar arasında bir ahenk kurulması temel işlerdendir. Çünkü kişinin küçük bir suç işlemekten çok, büyük bir suç işlemekten kaçınması, topluma zararı az olan bir suç işlemekten çok, zararı fazla olan bir suçu işlemekten sakınması esastır.

"Constantin Ducas olduğunu ileri süren bir sahtekâr İstanbul'da büyük bir isyan hareketine sebep oldu[80]. Yakalanıp kamçı cezasına çarpıldı ama ülkenin büyük kişilerini de suçlamak istediği için iftira suçundan yakılmaya mahkûm edildi." Vatana ihanet suçuna verilen ceza ile iftira suçuna verilen ceza arasındaki bu orantı insanın tuhafına gidiyor.

Bu olay, İngiltere Kralı II. Charles'ın bir sözünü hatırlattı bana. Bir gün yolunun üzerinde, teşhir cezasına çarpılmış bir mahkûm gören kral, bu adamın neden buraya konulduğunu sormuş. Birisi, "Efendimiz" diye cevap vermiş, "Bakanlarınızın aleyhine hicviyeler yazdı da ondan." Bunun üzerine kral, "Hay koca budala" demiş, "Neden benim aleyhime yazmamış? Öyle yapsaydı kendisine hiçbir ceza vermezlerdi."

"Doksan kişi imparator Basileus'u öldürmek için harekete geçmiş; imparator hepsini yakalatıp bir güzel sopaya çektirmiş, saçlarıyla vücutlarındaki kılları yaktırmış. Bir geyik, boynuzunu, imparatorun kuşağına geçirip havaya kaldırmış, hükümdarın maiyetinden biri de kılıcını çektiği gibi geyiği öldürmüş; imparator da kendisine karşı kılıç kullandığını ileri sürerek adamcağızın boynunu vurdurmuş." Bu iki cezanın aynı hükümdarın saltanatı sırasında verildiğine kim inanır?

Zamanımızda yol kesen haydutlarla hırsızlık edip adam öldürene aynı cezanın verilmesi çok kötü bir şey. Halkın huzurunu sağlamak için cezalar arasında bir fark gözetmenin gerektiği artık su götürmez bir gerçek halini aldı.

79 *Romalıların Büyüklüğü ve Düşüşü Üzerine Düşünceler* (XVIII. bl.).

80 İstanbul Patriği Nikophoros'un *Tarih*'i.

Çin'de adam öldüren hırsızları paramparça ederler, öldürmeyenlere ise böyle bir şey yapılmaz. Bu farktan ötürü de hırsızlar yalnız çalarlar, adam öldürmezler.

Hırsızlarla katillere aynı cezaların verildiği Rus ülkesinde ise, hırsızlık eden, daima öldürür. Çünkü, der, ölülerin dili yok ki konuşsun.

Cezalar arasında bir fark yoksa eğer, hiç olmazsa bağışlanma umutları arasında bir fark gözetmeli. İngiltere'de hırsızlık eden adam, öldürmez. Çünkü hırsızlar sömürgelere gönderilmeyi umarlar, katiller için böyle bir şey söz konusu bile olamaz.

Ilımlı hükümetlerde suçun bağışlanması çok yararlı önlemlerinden biridir. Hükümdara tanınan bu bağışlama yetkisi, akıllı uslu bir şekilde uygulanırsa, çok iyi sonuçlar verebilir. Bağışlamayan, bundan ötürü de kimse tarafından bağışlanmayan istibdat hükümetinin ilkesi, onu böyle bir mutluluktan yoksun bırakır.

Konu XVII
Suçlulara edilen işkence üzerine

İnsanlar kötü oldukları için, kanun onları olduklarından daha iyiymiş gibi kabul etmek zorundadır. Böylece, bütün suçların cezalandırılmasında iki tanığın ifadesi yeterli görülür. Kanun inanır onlara, sanki gerçeği dile getirmişler gibi. Yine böyle, evlenme sonunda doğan her çocuk meşru sayılır; sanki anne namusun ta kendisiymiş gibi, kanun ona da güvenir. Ama suçlulara edilen işkence bunlar gibi zorunlu değildir. Nitekim bugün, son derece uygar bir milletin bu usule artık başvurmadığını, bundan da hiçbir zarar görmediğini biliyoruz[81]. Demek oluyor ki, işkence niteliği bakımından zorunlu bir şey değildir[82].

İşkencenin aleyhinde öyle bilgili, öyle üstün kişiler yazı yazmışlardır ki ben kendi hesabıma onlardan sonra bir şeyler söylemeye cesaret edemiyorum. Bu usul, korku telkin eden, her şeyi yöneten mekanizmasının içine alan istibdat hükümetlerine daha uygun düşer diyecektim; Romalılarla Yunanlılarda... kölelerin diyecektim ama birdenbire doğanın, yüzüme karşı bağırmaya başlayan sesini duyar gibi oldum.

Konu XVIII
Para cezalarıyla beden cezaları üzerine

Atalarımız olan Cermenler, yalnız para cezasını kabul ederlerdi. Bu savaşçı ve özgür insanlar kanlarının yalnız savaşlarda akıtılması gerektiğine inanırlardı. Japonlar ise aksine, zengin kişilerin cezaları kolaylıkla savuşturacaklarını ileri

81 İngilizler.

82 Atinalılarda olsun, Romalılarda olsun, hatta Vizigotlarda olsun hükümdara ihanet suçundan gayrı bir suç için sanığa işkence edilemezdi.

sürerek para cezalarını reddederler. Ama zengin kişiler de mallarını mülklerini yitirmekten korkmazlar mı? Para cezaları servetle orantılı olamaz mı? Nihayet para cezasına, kişiyi küçük düşürecek cezalar da eklenemez mi?

İyi bir kanun koyucu işin tam ortasını bulur, her zaman yalnız para cezası, her zaman yalnız beden cezası vermez.

Konu XIX
Misilleme üzerine

Basit kanunları seven istibdat devletleri misillemeyi fazlasıyla kullanırlar[83]. Ilımlı devletler de bu kanunu ara sıra benimserler. Yalnız şu farkla ki, istibdat devletleri bu kanunu bütün şiddetiyle, ılımlı devletler ise biraz daha yumuşatarak uygularlar.

On iki levha kanunu bunlardan iki tanesini kabul etmişti: Davacı tatmin edilmediği takdirde misillemeye izin verilirdi, bir; mahkûmiyet kararı alındıktan sonra davacının uğradığı zarar ve ziyanı ödetmek ve böylece beden cezasını para cezasına çevirmek, iki.

Konu XX
Çocukların yerine babaların cezalandırılması üzerine

Çin'de çocukların işlediği suçlar nedeniyle babalara ceza verirler. Peru'da da gelenek böyledir. Bu da yine istibdat kafasından doğmuştur.

Çin'de, babanın, sırf tabiatın kendisine verdiği, kanunların da kuvvetlendirdiği babalık yetkisini kullanmadığı için cezalandırıldığını varsın söylesinler; bence Çinlilerde onur diye bir şey bulunmadığını gösterir bu. Bizde, çocukları işkenceye mahkûm olan babalarla, babaları aynı akıbete uğrayan çocuklar öylesine küçük düştüklerine inanırlar ki, Çin'deki ölüm cezası bile bunun yanında bir hiç kalır[84].

Konu XXI
Hükümdarın bağışlama yetkisi üzerine

Bağışlama yetkisi, hükümdarın başlıca niteliğidir. İlkesi fazilet olan cumhuriyetlerde bu yetki daha az zorunludur. Korkunun hüküm sürdüğü istibdat yönetimlerinde ise, devlet büyüklerini şiddetli örneklerle daima baskı altında bulundurmak

83 *Kuran*'ın *El Bakara* suresinde misillemeye cevaz verilir (Montesquieu).

84 Eflatun, *Kanunlar* adlı eserinin IX. kitabında, çocukları cezalandıracak yerde, babalarına benzemedikleri için mükâfatlandırmak gerekir, der.

gerektiğinden, daha az kullanılan bir yetkidir bu. Kanunun yasak ettiği şeyin kesin olarak yapılmamasını isteyen onur ilkesinin yönettiği saltanat yönetimlerinde bu yetki daha çok zorunludur. Gözden düşme orada cezaya eşittir; yargılama işi için girişilen resmi işlemler bile ceza sayılır. Utanma duygusu her yandan gelip belirmek suretiyle özel cezalar meydana getirir.

Büyükler için, gözden düşmek, servetlerini, saygınlıklarını, alışkanlıklarını, zevklerini hayal edilen bir şekilde de olsa yitirmek öyle kuvvetli bir cezadır ki, onlara karşı sert davranmaya gerek yoktur. Sertlik orada, halkın hükümdara duyduğu sevginin, yüksek mevkilere duyacağı saygının yok olmasına yarar, başka bir şeye değil.

İstibdat yönetimlerinin niteliği bakımından, büyükler, bulundukları mevkilerde uzun süre kalıp kalmayacaklarını bilemezler; saltanat hükümeti ise onlara güven sağlar.

Hükümdarlar şu bağışlama işinden öyle kazançlı çıkarlar, halk bu olayı öyle büyük bir sevgiyle karşılar, hükümdarlar bundan öyle bir şan ve onur sağlarlar ki, hemen her zaman bağışlama fırsatını ele geçirmek onlar için bir mutluluk kaynağı sayılır. Bizim ülkelerimizde ise bunun için her gün fırsat vardır.

Belki hükümdarın bazı yetkilerini elinden almak isteyenler çıkacaktır ama hiç kimse bütün yetkilerini elinden almak istemeyecektir. Bazen tahtı için savaşmak zorunda kalacaksa da hayatı için savaşmak zorunluluğunu hiçbir zaman duymayacaktır.

Ama diyeceksiniz ne zaman bağışlamalı, ne zaman cezalandırmalı? Ben de size "Emirle olmaz bu iş" diyeceğim, kendiliğinden duyulur. Bağışlama tehlikeli olacaksa, tehlike gözle görünecek derecede bellidir; hükümdarı küçümsenmeye hatta ceza vermek yetersizliğine sürükleyen o yetkisizliği, bağışlama işinden ayırmak çok kolaydır.

İmparator Maurice, ne olursa olsun milletinin kanını dökmemeye karar verdi. Anastase suçları cezalandırmazdı. İsaac l'Ange saltanatı sırasında kimseyi öldürtmemeye ant içti[85]. Yunan imparatorları bellerindeki kılıçların bir işe yaraması gerektiğini unutmuşlardı.

85 Bunların üçü de Bizans imparatorudur. Maurice 582'den 602'ye kadar, Anastase 713'ten 715'e kadar, İsaac 1'Ange da 1185'ten 1195'e kadar saltanat sürmüşlerdir. Suidas, Anastase'ın büyük görevleri layık olmayan kişilere verdiğini söyler. Montesquieu'yü yanıltan herhalde metnin Latince çevirisi olacak.

YEDİNCİ KİTAP
İsrafı önleyen kanunlardan başka, lüksle ve kadınların durumuyla ilgili olarak üç hükümetteki çeşitli ilkelerin sonuçları üzerine

Konu I
Lüks üzerine

Lüks öteden beri servetlerin eşitsizliğiyle orantılıdır. Bir devlette servet, eşit bir şekilde bölünmüşse orada lüks diye bir şey olmaz; çünkü lüks başkalarının gördüğü iş karşılığında elde edilen rahata dayanır.

Servetin eşit şekilde bölünmesi demek, kanunun herkese, yalnız maddi ihtiyaçlarını giderecek kadar servet sağlamış olması demektir. Bundan çoğu, kimi insanların harcadığını, kimi insanların da topladığını gösterir ki, bu da eşitsizliği meydana getirir.

Maddi ihtiyaçları gösteren belli bir sayı kabul edersek, yalnız gerektiği kadarını elinde bulunduranın lüksü sıfır olur; bunun iki mislini elinde bulunduranın lüksü bir olur; bunun iki mislini elinde bulunduranın lüksü üç olur; bunun da iki mislini elinde bulunduranın lüksü yedi olur. Öyle ki bir sonra gelen kişinin geliri bir öncekinin iki misli olarak göründüğünden, lüksü de, iki misli artı bir orantısında çoğalır ve şöyle bir dizi meydana gelir: 0, 1, 3, 7, 15, 31, 63, 127.

Eflatun'un *Devlet*'inde lüks tam olarak hesap edilebilirdi. Gelir dörde ayrılmıştı. Birincisi, kişinin tam fakirlikten kurtulduğu yere kadar devam ederdi; ikincisi, bunun iki misli, üçüncüsü üç misli, dördüncüsü de dört misli olarak kabul edilirdi. Birincisinde lüks sıfırdı; ikincisinde bire, üçüncüsünde ikiye, dördüncüsünde de üçe eşitti ve böylece aritmetik bir orantı takip eder giderdi.

Çeşitli milletlerin lüksünü karşılaştırırsak, her devlette bunun, vatandaşlar arasındaki servet eşitsizliğiyle çeşitli devletler arasındaki servet eşitsizliğinin karma bir sonucu olduğunu görürüz. Örneğin, Polonya'da servetler aşırı derecede eşitsizdir ama halkın tümünün fakirliği, burada, zengin bir devletteki kadar lüks bir hayat sürülmesine mani olur.

Lüks şehirlerin büyüklüğü, hele hükümet merkezlerinin büyüklüğü ile de orantılıdır. Öyle ki, lüks, devletin servetinden, kişilerin varlıklarındaki eşitsizlikten, bazı yerlere yığılan insan sayısından meydana gelen karma bir sonuçla orantılı olur.

Bir araya toplanmış insan sayısı ne kadar çok olursa, kişilerin tutkuları da o kadar artar; her insanda ufak tefek şeylerle kendini göstermek isteği o kadar çok belirir. İnsanlar bir yerde birbirlerini tanımayacak kadar çoğalırsa o zaman, başarı kazanmak umudu artar, böylece sivrilmek isteği de kendiliğinden fazlalaşır. Lüks bu umudu verir; herkes, kendi sınıfından bir önceki sınıfın kılığına bürünür. Ama insanlar sivrilmek istedikçe her şey eşit bir hal alır; sivrilen de kalmaz. Herkes kendine bakılmasını istediğinden kimse kimseyi görmez olur.

Bütün bunlar genel bir huzursuzluk yaratır. Bir işte başarı gösterenler becerilerini satmak için akıllarına gelen parayı isterler; en az becerisi olanlar da bu örneğe uyarlar; böylece ihtiyaçlarla imkânlar arasında ahenk diye bir şey kalmaz. Dava açmak zorunda kaldığım zaman bir avukat tutacak kadar param olmalı; hastalandığım zaman da bir hekime başvurabilmeliyim.

Bazı kişiler, hükümet merkezlerine bunca insan toplamak suretiyle oralarda ticaret imkânlarının azaltılacağını söylediler; insanlar birbirlerinden yeteri kadar uzak olmazlarmış da ondan. Ben böyle bir şey olacağına inanmıyorum. Bir yerde insan çoğaldıkça istekler de, ihtiyaçlar da, düşkünlükler de o kadar artar.

Konu II
Demokraside israfı önleyen kanunlar üzerine

Az önce de söylediğim gibi, servetlerin eşit bir şekilde bölündüğü cumhuriyetlerde lüks diye bir şey olamaz; beşinci kitapta, bu bölünmeden meydana gelen eşitliğin cumhuriyet hükümetinin olgunluğunu gösterdiğini söylemiştim. Şu halde bir cumhuriyet lükse ne kadar az değer verirse o kadar mükemmel sayılır. İlk Romalılarda lüks diye bir şey yoktu, Lakedemonyalılarda da yoktu. Eşitliğin tümüyle yok olmadığı cumhuriyetlerde, ticaret, iş ve fazilet, herkesin kendi geliri ile yaşayabilmesini, yaşamak istemesini sağlar; bunun için de oralarda çok az lüks vardır.

Bazı cumhuriyetlerde bunca ısrarla istenen yeni toprak dağıtımı kanunu, nitelik bakımından huzur verici bir kanundur. Yalnız birdenbire uygulanması tehlikelidir. Bir anda bazı kimselerin ellerinden servet kaynaklarını almak, aynı zamanda başkalarınınkini artırmak, her ailede, dolayısıyla devlette bir kargaşaya yol açar.

Bir cumhuriyette lüks sevgisi yerleşti mi, kafalar özel çıkarlara doğru yönelir. Geçinecek kadar geliri olan kimselerin tek isteği vatanın ve kendisinin şan ve onuru olmalı. Ama, kendisini lüksün pençesine kaptıran kişinin daha başka istekleri olur. Bu isteklerinin gerçekleşmesini önleyen kanunların çok geçmeden düşmanı kesilir. Lüksün tadını alır almaz Rhége şehrindeki askerlerin ilk işi halkı boğazlamak oldu.

Ahlakı bozulan Romalıların da isteklerinin sınırı kalmadı. Nesnelere koydukları fiyatlar da bunun böyle olduğunu gösterir. Bir testi Falerne şarabı yüz, Pont'da

tuzlanmış bir varil et dört yüz Roma dinarına satılıyordu. İyi bir aşçı dört talan alırdı, genç oğlanlara ise paha biçilemezdi. Genel bir heyecanla herkes kendini eğlence âlemlerine kaptırınca ortada fazilet diye bir şey kalır mı?

Konu III
Soylular yönetiminde savurganlığı önleyen kanunlar üzerine

Yapısı bozuk olan soylular yönetiminin şöyle bir mutsuzluğu vardır: Bütün servet soyluların elindedir ama hiçbirinin para harcamak yetkisi yoktur. Ilımlı kafasına aykırı olan lüks böyle ülkelerin sınırlarından dışarı atılmalı. Demek oluyor ki, oralarda sadece, kazanamayan çok fakir kişilerle para harcamak yetkisi olmayan çok zengin kişiler vardır.

Venedik'te kanunlar soyluları azla yetinmeye zorlar. Öylesine tasarrufa alışmışlardır ki, kadınlardan gayri kimse onlara para harcatamaz. Endüstrinin gelişmesi için bu yola başvururlar; böylece, parayı verenler, son derece silik bir hayat sürerken, dünyanın en tiksindirici kadınları hiçbir üzüntü duymadan istedikleri şekilde para harcarlar.

O güzelim Yunan Cumhuriyetlerinin bu konuda fevkalade kurulları vardı. Zenginler paralarını, eğlencelere, müzik âlemlerine katılmak, araba almak, koşu atları beslemek, devlet işlerinde en pahalı mevkiler satın almak suretiyle harcarlardı. Zenginlik de fakirlik gibi bir yüktü onlar için.

Konu IV
Saltanat hükümetlerinde savurganlığı önleyen kanunlar üzerine

Tacitus, "Bir Cermen kabilesi olan Suionlar[86] servete saygı gösterirler" der. "Bu da bir kişinin yönetimi altında yaşamalarından ileri gelir." Bu ise lüksün saltanat hükümetlerine özel bir şey olduğunu, bu gibi ülkelerin savurganlığı önleyen kanunlara muhtaç olmadığını gösterir.

Yapısı icabı saltanat hükümetinde servetler eşit bir şekilde dağıtılmış olmadığından, böyle bir ülkede lüksün bulunması zorunludur. Zenginler fazla para harcamasalar fakirler açlıktan ölürler. Hatta zenginlerin, servetlerin dağıtılışındaki eşitsizlikle orantılı olarak para harcamaları ve daha önce de belirttiğimiz gibi lüksün bu oranda artması lazım. Özel servetlerin artmasının sebebi, vatandaşların bir bölümünün elinden zorunlu ihtiyaçlarının alınmış olmasıdır; bu ihtiyaçların onlara geri verilmesi lazım o halde.

86 Suion'lar, İskandinavya yarımadasında şimdiki İsveç'in bulunduğu yere yerleşmiş bir Cermen kabilesiydi.

Böylece, saltanat yönetiminin dayanabilmesi için, lüksün, çiftçiden zanaatçıya, tacire, soylulara, memurlara, büyük senyörlere, başlıca erkâna, hükümdarlara doğru artarak gelişmesi lazım; aksi takdirde her şey mahvolur.

Ağırbaşlı memurların, hukukçuların ve ilk çağlar hakkında bilgi sahibi olan kimselerin bulunduğu Roma senatosunda, Augustos'un hükümdarlığı sırasında, ahlakın düzeltilmesini, kadınların lükse olan düşkünlüğünün giderilmesini teklif edenler oldu. Augustos'un senatörlerden gelen bu teklifleri nasıl bir maharetle reddettiğini Dion'dan okumak çok hoş bir şey. Augustos bir cumhuriyeti yıkıp bir saltanat hükümeti kuruyordu da ondan.

Tiberius zamanında devlet mallarının kontrolüyle görevli memurlar senatoda, savurganlığı önleyen eski kanunların yeniden kabulünü teklif ettiler. Aydın bir hükümdar olan Tiberius bunlara, "Devlet, olayların bu şekildeki gelişmesiyle devam edemez" dedi. "Roma nasıl yaşar? Eyaletler nasıl yaşar? Bir tek şehrin vatandaşı olduğumuz çağlarda azla yetinmek zorundaydık; bugün dünyanın bütün servetleri bizim emrimizde; efendiler de köleler de bizim için çalışıyor." Tiberius, savurganlığı önleyen kanunlara artık gerek kalmadığını görüyordu.

Aynı imparator zamanında, valilerin, bazı karışıklıklara meydan veren eşlerini eyaletlere götürmelerine engel olmak için senatoya teklifte bulunulduğu zaman senato bu teklifi reddetti. Sebep olarak da, "Eskilerin davranışlarındaki şiddet yerine şimdi daha yumuşak bir yaşama tarzının kabul edildiğini" bildirdi. Başka ahlak ve geleneklerin gerektiği anlaşılmıştı demek.

Şu halde lüks, saltanat yönetimlerinde zorunlu bir şeydir; istibdat yönetimlerinde de öyle. Birincilerde bu, kişinin, elinde hürriyet diye bildiği şeyi kullanmasıdır; ikincisinde ise, ikisinin, köleliğin sağladığı yararları kötüye kullanmasıdır. Efendisi tarafından, öteki kölelere işkence etmek üzere seçilen bir köle, ertesi gün ne olacağını bilmediğinden, gününü gün etmeye baktığından, gururunu, isteklerini, tutkularını tatmin etmekten başka bir mutluluk tasarlayamaz.

Bütün bunlar bizi bir sonuca götürür. O da, cumhuriyetlerin lüks yüzünden, saltanat yönetimlerinin ise fakirlik yüzünden yıkıldıklarıdır.

Konu V
Savurganlığı önleyen kanunlar hangi hallerde saltanat hükümetine yararlı olur

Aragon'da XIII. yüzyılın ortalarında savurganlığı önlemek amacıyla çıkartılan kanunlar, cumhuriyet yönetimi anlayışına ya da bazı özel durumlara dayanmaktadır. I. Jacques, kralın da tebaalarının da sofralarında iki türlü et yemeğinden fazla-

sını bulunduramayacaklarını, ikisinin de aynı şekilde pişirilmiş olması gerektiğini, yalnız bizzat vurulan av etinin bundan ayrı tutulabileceğini emretmişti.

Zamanımızda İsveç'te de savurganlığı önleyen kanunlar çıkartıldı. Ama bunların amacı Aragon'daki kanunların amacından ayrıdır.

Bir devlet, azla yetinmeyi kesin bir şekilde sağlamak amacıyla savurganlığı önleyen kanunlar çıkartabilir. Mesela bir devlet çok yüksek bir fiyatla yabancı malların ülkesine sokulduğunu, bunu karşılamak için kendi mallarından çoğunu dışarı çıkarmak zorunda kalacağını, dolayısıyla ithalatın sağladığı faydayla ihracatın sağladığı fayda arasında büyük fark olacağını anlarsa, ithalatı kesin olarak yasak edebilir. İşte zamanımızda İsveç'te çıkartılan savurganlığı önleme kanununun ruhu budur. Saltanat hükümetlerine uygun düşen kanun, israfı önleyici tek kanun da bu olabilir.

Genel olarak bir devlet ne kadar fakirse lüks de onu o derece mahveder. Şu halde göreceli bir şekilde israfı önleyici kanunlar gerekir ona. Bir devlet ne kadar zengin ise bir ölçüde lüks de o derece onu zenginleştirir; şu halde orada bir ölçüde savurganlığı önleyici kanun çıkarmaktan kaçınmalı. Bu konuyu, ticaret üzerine yazacağımız kitapta daha iyi bir şekilde açıklayacağız[87]. Burada bahis konusu olan yalnız lükstür.

Konu VI
Çin'deki lüks üzerine

Özel nedenler bazı ülkelerde savurganlığı önleyici kanunları gerektirir. İklimin etkisiyle nüfus öylesine artar, bu nüfusu yaşatmak imkânları öylesine kararsız bir hal alır ki bütün nüfusu tarıma doğru yöneltmek zorunlu olur. Bu gibi ülkelerde lüks tehlikelidir; bunun için de savurganlığı önleyici kanunların şiddetle uygulanması gerekir. Demek oluyor ki halkı lükse doğru yöneltmek mi, yoksa onu bundan vazgeçirmek mi gerektiğini anlamak için önce nüfus sayısıyla bu nüfusu yaşatma imkânları arasındaki orana bir göz atmak lazım. İngiltere'de toprak, tarımla uğraşanlarla giyim eşyası yapanları beslemek için gerektiğinden çok daha fazla tahıl verir. Demek oluyor ki orada sorunlu sayılmayan sanatları, dolayısıyla da lüksü geliştirmek mümkündür. Fransa'da çiftçilerle fabrikalarda çalışanları besleyecek kadar buğday yetişir. Bundan başka, yabancı ülkelerle ticaret, lüzumsuz şeyler karşılığında öyle lüzumlu şeyler kazandırır ki, orada da lüksten korkmamak gerekir.

Çin'de ise aksine, kadınlar öyle çok çocuk doğurur, bu yüzden de nüfus öylesine artar ki, toprak ne kadar işlenmiş olursa olsun, bunca kalabalığı zorlukla beslerler. Demek oluyor ki lüks orada zararlıdır; çalışmak ve tasarruf herhangi bir cumhu-

87 Bu eserin XX. kitabının XX. konusuna bak.

riyet yönetimi kadar orada da zorunludur[88]. Çinlilerin, gerçek ihtiyaçlarını karşılayacak sanatlara kendilerini vermeleri, tutkuları körükleyecek olanlardan da kaçınmaları lazım.

Çin imparatorlarının o güzelim fermanlarının ruhu budur işte. Tang sülalesinden bir imparator, "Eskilerimiz," diyor;" toprağı işlemeyen bir erkek, evinde yün eğirmeyen bir kadın oldu mu imparatorluğumuzda bir kişinin muhakkak üşüdüğünü ya da açlık çektiğini söyler ve bunu bir atasözü olarak uygularlardı." Bu ilkeye dayanarak da sayısız bonz manastırını yıktırdı.

Yirmi birinci sülalenin üçüncü imparatoru, kendisine bir maden ocağında bulunan değerli taşları getirdikleri zaman, milleti, gerek beslenmesine gerek giydirilip kuşatılmasına yararlı olmayacak bir işte boş yere çalışmasın diye o maden ocağını kapattırdı.

Kiayventi: "Öylesine lükse düşkünüz ki," diyor; "halk, satmak zorunda olduğu erkek çocuklarıyla kız çocuklarının pabuçlarını bile işlemelerle süslüyor." Bunca insan yalnız bir kişinin giyimiyle kuşamıyla uğraşırsa, birçok insanın çıplak kalmamasını sağlayacak çareyi söyler misiniz bana? Ve yine, bir çiftçiye karşılık, toprağın gelirini yiyen on kişi olursa, birçok insanın aç kalmamasını sağlayacak çareyi söyler misiniz bana?

Konu VII
Çin'deki lüksün korkunç sonucu

Çin tarihinde birbiri arkası sıra gelen yirmi iki sülale görüyoruz; demek oluyor ki o ülke, bazı özel ihtilalleri hesaba katmazsak eğer, tam yirmi iki ihtilale göğüs germek zorunda kalmış. İlk üç sülale, akıllı uslu bir şekilde yönetildiği, ülke de henüz öyle şimdi ki kadar geniş olmadığı için bir hayli uzun sürdü. Bununla beraber bu sülalelerin hepsinin başlangıçta çok iyi olduklarını söyleyebiliriz. Fazilet, basiret, ileriyi görme kabiliyeti Çin için zorunlu olan şeylerdendir; bunların hepsi sülalelerin başlangıcında bulunan ama sonlarında olmayan şeylerdi. Gerçekten de öyle, zevk ve sefa âlemlerine dalmış bir aileyi tahtından indiren imparatorların, savaşa savaşa yorgun düşen imparatorların faydalı gördükleri fazileti korumaları, son derece zararlı buldukları lüks düşkünlüğünden korkmaları kadar doğal bir şey olamazdı. Ama ilk üç ya da dört hükümdardan sonra, ahlaksızlık, lüks, işsizlik, zevk ve sefa düşkünlüğü hemen hepsini avucunun içine aldı. Saraylarına kapanırlar, düşünme yetilerini yitirirlerdi. Ömürleri kısalır, aile her gün biraz daha uçuruma doğru yönelirdi; büyükler baş kaldırır, harem ağalarının itibarı artar, çocuk denecek yaştaki insanlardan başkasını tahta oturtmak istemezlerdi. Saray, imparatorluğun düşmanı

88 Çin'de lüksü daima önlemişlerdir.

kesilirdi, sarayda oturan işsiz güçsüz insanlar çalışan insanları sömürürdü. Sonunda imparator ya öldürülür ya da yok edilirdi. Yeni hükümdar yeni bir sülale kurar, onun da üçüncü mirasçısı aynı şekilde gidip saraya kapanırdı.

Konu VIII
Halkın namusu üzerine

Kadınlar erdemlerini yitirdiler mi, öyle kötü durumlara düşerler, öylesine alçalırlar ki; bu temel yıkıldı mı daha öyle şeyler yıkılır ki, halka dayanan devlette genel ahlaksızlığı, felaketlerin en büyüğü, devlet yapısının değişikliğe uğrayacağının en kesin delili olarak görmek mümkündür.

Bunun içindir ki ilerisini gören kanun koyucular böyle bir devlette kadınların aşırı derecede ağır başlı olmalarını isterler. Cumhuriyetlerden kötülüğü değil, kötülük görüntüsünü bile çıkarıp atarlar. Bu kadarla da kalmazlar, işsizliği meydana getiren, kadına bizzat bozulmadan önce karşısındakini bozmayı öğreten, değersiz şeylere değer verdiren, önemli olanı da gözden düşürten, kadın milletinin bir hayli başarı sağladığı gülünç olma sanatından başka hiçbir işe yaramayan o zarafet düşkünlüğünü de ülkede yasak ederler.

Konu IX
Çeşitli hükümet şekillerinde kadınların durumu üzerine

Saltanat yönetimlerinde kadınları bağlayan kayıtlar çok azdır. Çünkü, mevkileri icabı saraya giderler ve orada, hemen hemen hoş görülen tek şeyi, serbest davranmayı öğrenip benimserler. Herkes sarayda, geleceğini sağlamak amacıyla kadınların güzelliğinden ve tutkularından faydalanmaya bakar. Zayıf yaratıklardır onlar; kibre değil, boş şeylere kaptırırlar kendilerini. Bu yüzden de lüks daima yanı başlarında hüküm sürer.

İstibdat yönetimlerinde kadınlar lükse neden olmazlar, bizzat kendileri lüks eşyadan sayılırlar da ondan. Aşırı derecede köle olmak zorundadırlar. Herkes hükümette hâkim olan zihniyeti benimser, başka yerde uygulandığını gördüğü şeyi kendi evinde de uygular. Böyle bir hükümette kanunlar son derece şiddetli olduğundan ve derhal uygulandığından, erkekler, kadınlara verilecek hürriyetin başlarına iş açmasından korkarlar. Kavgaları, gevezelikleri, şunu bunu küçümsemeleri, eğilimleri, kıskançlıkları, alınganlıkları, sözün kısası küçük insanların büyük insanları ilgilendirmek için kullandıkları bütün bu hünerler böyle devletlerde etkisiz kalamaz.

Bundan başka, böyle devletlerde hükümdarlar insanoğluyla alay ettiklerinden sürüyle eşleri vardır. Eşlerini evlerine kapatmak için birçok neden bulurlar.

Cumhuriyetlerde ise kadınlar kanun bakımından hürdürler ama ahlak kuralları gereğince esirdirler. Lüksle birlikte herkesi birbirine düşürme de, ahlaksızlık da kanun tarafından yasak edilmiştir.

Erkeklerde bile ahlak temizliğinin erdemin bir bölümü olduğu kanısı benimsenmeyen Yunan şehirlerinde, gizli bir ahlaksızlığın doludizgin hüküm sürdüğü, aşkın yalnız bir şekliyle, adını söylemeye bile cesaret edemediğimiz tek bir şekliyle hüküm sürdüğü, dostluğun ise evlilik hayatından üstün olduğu eski Yunan şehirlerinde, kadınların erdemi, sadeliği ve iffeti öylesine kuvvetli idi ki, bu bakımdan daha üstün disiplini olan bir millet şimdiye kadar görülmemiştir diyebiliriz[89].

Konu X
Romalılarda aile mahkemesi üzerine

Romalılarda, Yunanlılardaki gibi kadınların davranışlarını denetleyecek özel memurlar yoktu. Sansörler cumhuriyetin öteki işlerini denetledikleri şekilde kadınlara da göz kulak olurlardı. Bu konuda Yunanlılardaki mahkemelerin yerini Romalılarda aile mahkemeleri almıştı.

Erkek, eşinin akrabalarını bir araya toplar ve onların yanında eşini yargılardı. Bu mahkeme cumhuriyetin ahlakını korurdu. Ama aynı ahlak da bu mahkemeleri korurdu. Aile mahkemesi yalnız kanunlara karşı gelmeyi değil ahlak ilkelerine karşı gelmeyi de yargılardı. Kişinin ahlaka karşı gelmeyi yargılayabilmesi için ahlaklı olması gerek.

Böyle bir mahkemenin vereceği kararlar keyfi olmaktan kurtulamazdı. Nitekim öyle idi de. Çünkü ahlakla ilgili her şeyin, alçakgönüllülükle ilgili her şeyin kanunların içine girmesi imkânsızdı. Başkalarına karşı borçlu olduğumuz şeyleri kanunlarla düzenlemek kolaydır ama kişinin kendine karşı borçlu olduğu şeylerin hepsini oraya sıkıştırmak güçtür.

Aile mahkemesi kadınların genel davranışlarını yargılardı. Ama öyle bir suç daha vardı ki, bu mahkemeden başka bir de genel mahkemelerde yargılanması gerekirdi. O da kanun dışı cinsel buluşmaydı. Bu ise ya bir cumhuriyette ahlaka aykırı böyle bu derece büyük bir davranışın hükümeti ilgilendirmesinden, ya kadının bu suçunun erkeği de zan altında bırakması ihtimalinden ya da namuslu kişilerin bile böyle bir suçu açığa vurmaktansa örtbas etmeyi, cezalandırmaktansa bilmezlikten gelmeyi tercih etmelerinden korkulmasından ileri geliyordu.

89 Plutarkhos bu şehirlerde gerçek aşkın, kadınların katılmadığı başka bir çeşit aşk olduğunu söyler. Atina'da kadınların davranışlarını denetleyen özel memurlar vardı.

Konu XI
Nasıl oldu da Roma'da hükümetle beraber kurullar da değişti

Aile mahkemeleri kadar genel mahkemeler de ahlak ilkelerini gerektiriyordu. Bunun sonucu olarak da bu iki şey ahlakla beraber çöktü, cumhuriyetle beraber de yıkıldı.

Devamlı davaların yerleşmesi, yani yargılama yetkisinin pretörler arasında bölünmesini ve bütün davaların bizzat pretörler tarafından görülmesini isteyen geleneğin yavaş yavaş memlekete yerleşmesi, aile mahkemelerinin zayıflamasına sebep oldu. Bunun böyle olduğu, Tiberius'un bu mahkemelere verdirdiği kararları acayip bir olay olarak gören ve eski usulün yeniden uygulanması olarak ele alan tarihçilerin hayretinden anlaşılmaktadır.

Saltanat yönetiminin yerleşmesi ve ahlak ilkelerinin değişmesi, yargılama yetkisinin tekrar milletin elinden alınmasına sebep oldu. Namussuz bir erkek, bir kadından ret cevabı aldı mı, o kadın tarafından küçümsendi mi, hatta kadın fazla namuslu göründü mü canı sıkılır, o kadından intikam almaya kalkabilirdi. İşte korkulan şey buydu. Nitekim Julia kanunu, bir kadına, kanun dışı cinsel buluşma suçunun ancak erkeğin, eşini bu suçu işlemeye teşvik etmekle zan altına alınmasından sonra yükletilebileceğini ileri sürüyordu. Bu da, bu suçlama tarzının sınırlanmasına ve âdeta ortadan kalkmasına sebep oldu.

Sixtus-Quintus bu suçlandırma hakkını tekrar genel mahkemelere vermek istedi. Ama böyle bir kanunun onun hükümeti gibi bir hükümette, herhangi bir hükümettekinden daha yersiz olduğunu anlamak için biraz düşünmek yeter[90].

Konu XII
Romalılarda kadınların vasilik altında bulundurulması üzerine

Roma kurulları, kocanın egemenliği altında bulunmayan kadınları devamlı olarak bir vasinin kontrolünde bulundururdu. Bu vasilik hakkı en yakın akrabadan bir erkeğe verilirdi; bir halk deyiminden de anlaşıldığına göre, kadınlar bundan son derece üzüntü duyarlarmış. Cumhuriyet için yararlı bir şeydi bu ama saltanat yönetiminde hiç de zorunlu değildi[91].

Barbarların çeşitli kanun metinlerinden anlaşılıyor ki Cermenlerde de kadınlar devamlı olarak vasilik altındaymışlar. Bu gelenek, onların kurdukları saltanat yönetimlerine de geçmiş ama uzun zaman sürmemiş.

90 Sixtus-Quintus, karısının ihanetini gidip hâkimlere bildirmeyen kocanın ölümle cezalandırılmasını istiyor.

91 Augustos zamanında çıkartılan Popienne kanunu, üç çocuğu olan bir kadının böyle bir vasilikten affedilmesini âmirdi.

Konu XIII
Kadınların ahlaksızlığına karşı imparatorların koydukları cezalar üzerine

Julia kanunu, kocasından başka bir erkekle cinsel ilişkide bulunan kadınlar için bir ceza kabul etmişti. Ama bu kanun olsun, bundan sonra bu konuda çıkartılan kanunlar olsun, ahlakın düzeltildiğini değil aksine bozulduğunu gösteren birer belge halini almıştır.

Kadınlar konusunda kurulmuş olan bütün siyasi sistem, saltanat yönetimiyle beraber değişti. Artık söz konusu olan şey onların ahlakını düzeltmek değil, suçlarını cezalandırmaktı. Sırf bu suçları cezalandırmak için yeni yeni kanunlar çıkarıyorlardı çünkü artık bu suçların alanına girmeyen tecavüzleri cezalandırmıyorlardı da ondan.

Ahlakın aşırı derecede bozulması, ahlaksızlığı belli bir noktada durdurmak için imparatorları kanun yapmak zorunda bırakıyordu ama onların niyeti genel olarak ahlakı düzeltmek değildi. Kanunların tümü bunun aksini ispat etmek istese bile, tarihçilerin anlattıkları olumlu olaylar bu söylediğimizin yerinde bir söz olduğunu gösterir. Bu konuda Augustos'un nasıl davrandığını, gerek pretörlüğü sırasında gerek sansörlüğü sırasında kendisine yapılan başvuruları nasıl reddettiğini Dion'dan öğrenmek mümkündür.

Augustos zamanında olsun Tiberius zamanında olsun Romalı kadınların ahlaksızlığı hakkında nasıl sert kararlar verildiğini tarihçilerin kitaplarından okuyoruz; ama bunlar bize, bir yandan o devirlerin zihniyetini anlatırken bir yandan da bu kararların ruhunu anlatmaktadırlar.

Augustos'la Tiberius her şeyden önce kendi akrabaları olan kadınların ahlaksızlıklarını cezalandırmayı düşündüler. Onlar ahlaka aykırı davranışları değil, saygı için, kendi intikamları için faydalı olacağını sandıkları bir çeşit dinsizlik ve vatana ihanet suçunu cezalandırıyorlardı. Romalı yazarların bu zulme, şiddetle karşı koymaları işte bundandır.

Julia kanununun verdiği ceza hafifti. İmparatorlar bizzat çıkarmış oldukları kanunlardaki cezaların, yargılama sonunda verilen kararlarla arttırılmasını istediler. Bu da tarihçilerin sitem etmelerine sebep oldu. Çünkü tarihçiler kadınların cezayı hak edip etmediklerini değil, onları cezalandırmak için kanunlara aykırı hareket edilip edilmediğini inceliyorlardı.

Tiberius'un başlıca zulümlerinden biri de eski kanunları kötüye kullanmış olmasıdır. Romalı bir kadını cezalandırmak için, Julia kanununun verdiği cezayı artırmak istediği zaman o kanuna aykırı düşen aile mahkemesini yeniden kurdu.

Kadınlara karşı alınan bu önlemler, halk sınıfına mensup kadınları değil, yalnız senatörlerin eşlerini ilgilendiriyordu. Büyükleri suçlandırmak için neden arayıp duruyorlardı; kadınların taşkınlıkları ise sayısız nedenlerin ortaya çıkmasını sağlıyordu.

İyi ahlakın, bir kişinin yönettiği ülkelerin ilkesi halini alamayacağına dair ettiğim sözün ne dereceye kadar gerçek olduğunu bu ilk imparatorlar çağı tam anlamıyla göstermektedir. Bu konuda bir şüpheniz varsa eğer, size salık veririm, Tacitius'u, Suetone'u, Juvenal'i, Martial'i okuyun.

Konu XIV
Romalılarda savurganlığı önleyen kanunlar

Genel taşkınlıklardan söz etmiştik; çünkü, bu da lüksten ayrılamaz ya arkasından yürür ya da önünden. Kalbi, davranışlarında tam manasıyla serbest bırakırsanız, ruhun zayıf taraflarını önlemenize imkân kalır mı?

Roma'da sansörler, genel kurullardan başka, kadınları azla yetinmeye alıştırmak için kanun adamlarına birçok özel kanunlar çıkarttırdılar. *Fannien, Licinien*, *Oppien* kanunları hep bu amaçla çıkartılmış kanunlardır. Kadınlar *Oppien* kanunlarının kaldırılmasını istedikleri zaman senatonun nasıl çalkalandığını Titus-Livius'tan okumanızı salık veririm. Valerius-Maximus, Romalılarda lüks çağını bu kanunun kaldırıldığı çağa mal eder.

Konu XV
Çeşitli devletlerde evlenmenin yararlarıyla kadınların getirdikleri drahoma üzerine

Kocaların konumlarını ve bunun gerektirdiği lüksü devam ettirebilmeleri için saltanat yönetimlerinde kadınların getirdikleri drahomaların çok kabarık olması lazım. Lüksün hüküm sürmediği cumhuriyetlerde drahoma çok az olmalı[92]. Kadınların âdeta köle muamelesi gördükleri istibdat yönetimlerinde ise drahomanın aşağı yukarı sıfır olması gerekir.

Karı kocanın mal ortaklığını ilk defa ortaya atmış olan Fransız kanunları saltanat hükümeti için çok uygun bir şeydir. Çünkü bu ortaklık kadınları yuvanın yönetimiyle ilgilenmeye, isteseler de istemeseler de ev işleriyle uğraşmaya yöneltir. Kadınların daha faziletli oldukları cumhuriyet hükümetlerinde, mal ortaklığı daha az

92 Bu konuda en akıllı, en uslu davranış tarzını Marsilya Cumhuriyetinde görüyoruz. Strabon burada drahomanın para olarak yüz eküyü, çeyiz olarak da beş eküyü aşmadığını söylüyor.

uygun düşer. İstibdat yönetimlerinde ise anlamsız bir şey olurdu bu; çünkü bu ülkelerde kadına her zaman kocanın malından bir parçaymış gibi bakılır.

Durumları bakımından kadınlar evlenmeye yeteri kadar eğilimli olduklarından, kanunun onlara, kocalarının malları üzerinden sağlamak istediği çıkarlar gereksizdir. Ama bu çıkarlar cumhuriyetlerde zararlıdır; çünkü kadınlar özel servete kavuşunca lükse kaçarlar. İstibdat yönetimlerinde kadınların evlenmeden elde edecekleri şey sadece yaşamak imkânını sağlamak olmalı, başka bir şey değil.

Konu XVI
Samnite'lerin güzel bir geleneği[93]

Samnite'lerin küçük bir cumhuriyette, hele kendi ülkelerinin durumundaki bir cumhuriyette çok hoş sonuçlar meydana getirebilecek bir geleneği vardı. Bütün delikanlıları bir araya getirip sınarlardı. En iyi not alan delikanlı istediği kızla evlenirdi. Arkasından, daha az not alan yine istediği kızla evlenirdi; böylece herkes sıra ile bir kız seçerdi. Erkekte aranan şey çeşitli niteliklerdi, memlekete ettiği hizmetlerdi. Bu çeşit nitelikleri üstün olan delikanlı ülkenin bütün kızlarının içinden bir tanesini seçerdi. Aşk, güzellik, namus, iffet, soy sop temizliği, hatta servet bile âdeta fazilete getirilen drahoma idi. Küçük bir devlete bundan daha az yük olacak, üstelik kızları da erkekleri de aynı derecede etkileyecek bir ödül, bunun kadar soylu ve büyük bir ödül tasarlamak çok güç olurdu.

Samnite'ler Lakedemonyalıların torunlarıdır; kurulları, Lykurgos kanunlarının olgunlaşmış şeklinden başka bir şey olmayan Eflatun da zaten buna benzer bir kanun yapmıştı[94].

Konu XVII
Kadınların yönetimi üzerine

Mısırlılarda olduğu gibi kadınların evin hâkimi olmaları akla da doğaya da aykırı bir şeydir; ama bir devleti yönetmeleri hiç de akla ve doğaya aykırı değildir. Birinci durumda, kadınların zayıf karakteri buna engeldir; ikinci durumda ise, karakterlerinin böyle zayıf olması onlara daha bir yumuşaklık, daha bir ılımlılık verir; bu da zaten kişiye, kaba ve sert davranışların sağladığından daha çok yönetme yetkisi sağlar.

93 Burada söz konusu olanlar, Avrupa'nın doğusunda oturan Sunitlerdir. Daha eskiler bunlara Sarmatlar derlerdi.

94 Samnitlerin olsun, Sunitlerin olsun kan bakımından Lakedemonyalılarla hiçbir ilgisi yoktur. Montesqueiu ahlak ve gelenek benzeyişi bakımından böyle bir yakınlık bulsa gerek.

Hindistan'da kadınların yönetiminden memnun olmayan yoktur; hatta erkek evlatlar, hükümdar soyundan gelen bir anneden doğmamışlarsa, hükümdar sülalesine mensup bir annenin kızları tahta geçerler diye bir de gelenek vardır orada. Devlet yükünü taşımakta kendilerine yardım etsin diye emirlerine belli sayıda insan da verirler. M. Smith'in dediğine bakılırsa Afrika'da da kadınların yönetiminden memnun olmayan yoktur. Bu örneklere Rusya ile İngiltere'yi de eklersek, kadınların gerek ılımlı hükümetlerde, gerek istibdat hükümetlerinde aynı derecede başarı sağladıklarını görürüz.

SEKİZİNCİ KİTAP
Üç hükümet şeklinde ilkelerin bozulması üzerine

Konu I
Bu kitaptaki genel düşünce

Her hükümetin bozulması hemen her zaman ilkelerin bozulmasıyla başlar.

Konu II
Demokrasi ilkesinin bozulması üzerine

Demokrasi ilkesi yalnız eşitlik ruhunun yitirilmesiyle değil, aşırı eşitlik ruhunun benimsenmesiyle, herkesin, kendini yönetmek için seçtiği kişilere eşit olmak istemesiyle de bozulur. O zaman halk, başkalarına tanıdığı yetkiye bile tahammül edemediğinden her şeyi bizzat yapmak, senato yerine görüşmelerde bulunmak, bakanlar yerine kanunları yürütmek, bütün hâkimleri iş göremeyecek hale getirmek ister.

Cumhuriyette artık fazilet diye bir şey kalmaz. Halk bakanların işini görmeye kalkar; memurlara saygı gösteren olmaz. Senato görüşmelerinin hiçbir etkisi kalmaz; senatörlere, dolayısıyla yaşlılara saygı gösteren olmaz. İhtiyarlara saygı kalmayınca babalara da saygı kalmaz; kocalar karılarından, efendiler de uşaklarından gerekli saygıyı göremezler. Herkes bu başıbozukluktan hoşlanmaya başlar; buyruk olmaktan duyulan yük, buyurulmaktan duyulan yük gibi kişiyi yorar. Kadınlar, çocuklar, köleler kimsenin buyruğu altına girmek istemezler. Ortada ahlak diye, düzen diye, sevgi diye, sözün kısası, fazilet diye bir şey kalmaz.

Xenophon'un *Banquet*[95] adlı eserinde halkın, eşitliği kötüye kullandığı bir cumhuriyetin oldukça saf bir tablosu vardır. Şölene katılanların her biri hayatından niçin memnun olduğunu belirtir. Bu arada Kharmides de, "Fakir olduğum için memnunum" der, "Zenginken onların bana ettikleri kötülüğü aynen kendilerine edemeyecek durumda olduğumu bildiğim için iftiracılara yaltaklanmak zorundayım. Cumhuriyet benden durmadan para isterdi, vermezlik edemezdim. Yoksulluğa düştüğüm günden beri saygınlığım arttı. Kimse bana kafa tutamıyor, aksine ben herkese kafa tutuyorum; istersem kalkıp gidiyorum, istersem olduğum yerde kalıyorum.

95 *Şölen.* Ksenephon da Eflatun gibi Sokrates'e öğrencilik yapmıştır.

Zenginler ayağa kalkıp yerlerini bana vermeye başladılar bile. Evvelce köle idim, şimdi kralım; vaktiyle cumhuriyete bir vergi veriyordum, şimdi o beni besliyor; bir şeyimi yitireceğim diye korkmuyorum, kazanacağım diye içimde bir umut var."

Halk güvenip kaderini teslim ettiği kimselerin bizzat ahlaksızlıklarını gizlemeye çalıştıklarını, bu esnada da kendisini ahlaksızlığa sürüklemek istediklerini görünce umutsuzluğa düşer. Halk kendi tutkularını görmesin diye, halkın büyüklüğünden başka bir şeyden söz açmazlar; cimriliklerinin farkına varmasın diye de, durmadan halkın cimriliğini överler.

Ahlak bozukluğu, hem ahlakı bozanlarda, hem ahlakı zaten bozuk olanlarda artar. Halk devlet hazinesini paylaşır; tembelliğine rağmen, işlerin yönetilmesini de üzerine alacağından, yoksulluğa, lüksün eğlendirici taraflarını da eklemek ister. Ama o tembellikle o lüks düşkünlüğü varken onda, tek amacı, devlet hazinesini yağma etmek olur.

Para için oy verildiğini görürseniz sakın şaşmayın. Halktan fazlasıyla alamadıkları şeyi hiçbir zaman ona vermezler; ama halktan almak için de hükümeti devirmek lazım. Halk, hürriyetinden en çok faydalanıyormuş gibi göründüğü zaman, bilin ki hürriyetini yitirmek üzeredir. Bir kişinin bütün kusurlarını kişiliklerinde yaşatan küçük küçük bir sürü tiran meydana gelir. Çok geçmeden de hürriyet adına kalan şey katlanılmaz bir hal alır, bir tek tiran sivrilir. Halk da her şeyini, ahlaksızlığın sağladığı çıkarlara varıncaya kadar her şeyini yitirir.

Demek oluyor ki demokrasinin kaçınacağı iki aşırı şey vardır: Biri, kendisini saltanat hükümetine ya da bir kişinin yönetimine götürebilecek olan eşitsizlik anlayışı; öteki de, kendisini bir kişinin istibdat yönetimine sürükleyecek olan aşırı eşitlik zihniyeti; nasıl ki istibdat yönetimi de istila ile son bulursa.

Doğru, Yunan Cumhuriyetlerinin ahlakını bozanların hepsi, her zaman birer tiran olmamışlardır. Askerlik mesleğinden çok hitabet sanatına bağlıydılar da ondan. Üstelik, cumhuriyet hükümetini devirenlere karşı bütün Yunanlıların kalbinde bir kin vardı; bundan ötürü de ihtilal hareketi, tiranlık şeklini alacak yerde yıkılma ile son buldu.

Ama Siraküza, tiranlık şeklini almış küçük küçük bir sürü oligarşinin ortasında bulunan Siraküza, tarihlerde hemen hemen sözü geçmediği halde bir senatosu[96] bulunan Siraküza, sıradan ahlak bozulmalarının neden olamayacağı birçok felaketlere uğradı. Bu şehir ya tam manasıyla hürriyet içinde yaşamış ya da tam bir baskı altında tutulmuştur. Her ikisini bir fırtına gibi kabullendiği hürriyeti de köleliği de aynı şekilde işlemiş, dışarıda gösterdiği kuvvet ve kudrete rağmen dışarıdan gelen en küçük bir kuvvetin etkisiyle hemen ihtilale yönelmiştir. Çünkü bu ülkede

96 Diodore'un sözünü ettiği, Altı Yüzler Meclisi.

yaşayan o büyük insanlar ya bir tiran bulup başlarına geçirmek ya da bizzat tiran olmaktan başka bir şey düşünememişlerdir.

Konu III
Aşırı eşitlik anlayışı üzerine

Gökyüzü yeryüzünden ne kadar uzaksa, gerçek eşitlik anlayışı da aşırı eşitlik anlayışından o kadar uzaktır. Gerçek eşitlik anlayışı, herkesin buyurmasını ya da hiç kimseye buyrulmamasını değil, kendi eşitlerine buyurmayı ve kendi eşitleri tarafından buyrulmayı istemekten ibarettir. Gerçek eşitlik anlayışının amacı, buyuracak kişileri ortadan kaldırmak değil, buyuracak kişilerin bizim eşitlerimiz olmasını sağlamaktır.

İnsanlar elbetteki doğuştan eşittirler ama öyle kalmaları imkânsızdır. Toplum onlara bu eşitliği kaybettirirse de, sonradan kanunlar yeniden eşitliğe ulaştırır onları.

Düzenli demokrasiyle düzensiz demokrasi arasındaki ayrılık çok azdır. Şöyle ki, düzenli demokraside insanlar, vatandaş olarak birbirlerine eşittirler; düzensiz demokraside ise kişiler memur, senatör, hâkim, baba, koca ve efendi sıfatıyla yine birbirlerine eşittirler.

Faziletin tabii yeri hürriyetin yanı başındadır ama fazilet kölelikten ne kadar uzakta ise aşırı hürriyetten de o kadar uzaktadır.

Konu IV
Halkın bozulmasının özel nedeni

Büyük başarılar, hele halkın ortak olduğu büyük başarılar, ona öyle bir gurur verir ki, artık onu yönetmek imkânı kalmaz. Memurları kıskandığı için memuriyeti kıskanır; yönetenlere düşman olduğu için de çok geçmeden devlete düşman olur. Mesela, İranlılara karşı elde edilen Salamine zaferi Atina Cumhuriyetinin bozulmasına sebep olmuştur. Atinalıların bozguna uğraması yüzünden de Siraküza Cumhuriyeti mahvolmuştur.

Marsilya Cumhuriyeti ise böyle birdenbire aşağıdan yukarıya çıkışların tadını almamıştır. Bunun için de kendini her zaman akıllı uslu bir şekilde yönetmiş, ilkelerinden hiçbirini yitirmemiştir.

Konu V
Soyluların yönetiminde ilkenin bozulması üzerine

Soyluların yetkisi keyfi bir şekil alınca soylular yönetimi bozulur. Yönetenlerde de yönetilenlerde de fazilet diye bir şey kalmaz. Başta bulunan aileler kanun-

lara uyarlarsa devlet birçok hükümdarı olan bir saltanat devletini andırır ki aslında bu çok iyi bir şeydir; hükümdarların hemen hepsi kanunlarla bağlanmış durumdadırlar. Ama kanunlara uymazlarsa o zaman devlet birçok zorba hükümdarı olan bir istibdat devletini andırır.

Bu durumda cumhuriyet, soylular arasında, yalnız onlar arasında var olan bir şeydir. Cumhuriyet, milleti yöneten topluluğun içindedir; istibdat yönetimi ise, yönetilen topluluğun içindedir. Bu da yeryüzünde birbiriyle bağdaşması imkânsız iki topluluk meydana getirir.

Aşırı bozukluk soyluluğun babadan oğla geçmesiyle başlar[97]; artık ortada itidal diye bir şey kalmaz. Sayıları azsa yetkileri artar ama güvenlikleri azalır; sayıları çok olursa yetkileri daha az olur ama güvenlikleri artar. Öyle ki, yetki arttıkça güvenlik azalır ve bu böylece, başının üstünde hem aşırı yetki hem aşırı tehlike taşıyan zorba hükümdara kadar gider.

Verasetin hüküm sürdüğü saltanat yönetiminde soyluların sayısının artması, demek oluyor ki bu hükümetin şiddetini azaltır ama fazilet olmadığı için aldırmazlık, tembellik baş gösterir; büyükler kendilerini koyverirler; bunun sonunda da devlette kuvvet, enerji diye bir şey kalmaz[98].

Kanunlar, soylulara, buyurmanın sağladığı zevklerden çok neden olduğu tehlike ve yorgunlukları hissettirecek şekilde ise, devlet için korkulacak bir şey varsa, güvenlik içeriden, kararsızlık ise dışarıdan geliyorsa işte o zaman soylular hükümeti, ilkesinin kuvvetini devam ettirebilir.

Güvenlik, saltanat hükümetinde şan ve onuru, emniyeti sağlar; cumhuriyet yönetiminde bunların sağlanması için aksine bir şeyden korkmak gerek[99]. İranlılardan korktukları için Yunanlılar kanunlarından ayrılmadılar. Kartaca ile Roma birbirlerinden çekindikleri için kuvvetlendiler. Tuhaf şey değil mi? Bu devletler ne kadar güvende olurlarsa, tıpkı durgun sular gibi, bozulmaya da o kadar eğilimli olurlar.

Konu VI
Saltanat hükümetinde ilkenin bozulması üzerine

Halk, senatoyu, bakanlar ve hâkimleri, görevlerini göremeyecek hale getirdiği zaman demokrasi yönetimi yıkılır; tıpkı bunun gibi saltanat hükümetleri de, milleti yöneten toplulukların ya da şehirlerin ayrıcalıkları yavaş yavaş ellerinden alındıkça

97 O zaman soylu yönetimi oligarşi şeklini alır.

98 Venedik bu şekil yönetimin sakıncalarını kanunları sayesinde en iyi düzene koyan cumhuriyetlerden biridir.

99 Justin, Atina'da faziletin yok olmasını Epaminondas'ın ölümüne izafe eder. Atinalılar, aralarında rekabet duygusu olmadığı için kazançlarını eğlence yerlerinde harcamaya başladılar. Bunun üzerine de Makedonyalılar birdenbire karanlıktan çıkıverdiler.

bozulur. Birincisinde doğrudan doğruya herkes istibdat yönetimine, ikincisinde ise yalnız bir kişi istibdat yönetimine doğru yönelmiş olur.

Çinli bir yazar, "Tsin ve Sui soylarını yıkan şey, hükümdarların, eskilerde olduğu gibi genel bir denetleme ile yetinecek yerde, bir hükümdara yakışan da zaten budur, her şeyi bizzat yönetmek istemiş olmalarıdır" diyor. Çinli yazar burada bize hemen hemen bütün saltanat yönetimlerinin yıkılışının nedenini vermektedir.

Bir hükümdar kuvvet ve kudretini göstermek için devlet işlerinin mevcut düzenini uygulayacak yerde bu işleri değiştirmeye kalktı mı, bazı görevleri işin uzmanlarından alıp keyfi bir şekilde şuna buna dağıttı mı, hele iradesiyle değil de duygularıyla ülkeyi yönetmeye kalktı mı, saltanat yönetimi yıkılıp gider.

Saltanat hükümetinin yıkılmasının bir başka nedeni de, her işi bizzat görmek isteyen hükümdarın devleti hükümet merkezinde, hükümet merkezini sarayında, sarayını da kendi kişiliğinde toplamaya kalkmasıdır[100].

Saltanat hükümetinin yıkılmasının son nedeni ise, hükümdarın kendi yetkisini, durumunu, halkın sevgisini yanlış anlamış olması, zorba bir hükümdarın kendisini nasıl tehlikede sanması gerekirse, saltanat hükümetindeki hükümdarın da kendisini aynı şekilde emniyette hissetmesi gerektiğini iyice kavramamış olmasıdır.

Konu VII
Aynı konunun devamı

En yüksek mevkiler başlıca kölelik belirtileri olarak görünmeye başladı mı, büyükler halkın saygısını yitirdi mi, bunlar keyfi yönetimin iğrenç aletleri haline getirildi mi, saltanat hükümetinin ilkesi bozulur.

Onur kavramı, rütbe ve mevkiin sağladığı saygınlıkla çelişmeye düştü mü, kişi bir yandan namussuzlukla suçlandırılırken bir yandan da yüksek mevkilere atandı mı o zaman saltanat hükümetinin ilkesi yine bozulur.

Hükümdar, adalet yerine şiddete başvurdu mu, Roma imparatorları gibi göğsünün üstüne iğrenç bir Méduse kafası koydurdu mu[101], yüzü, Commode'un heykellerine verdirdiği o korkunç ve tehdit edici ifadeye büründü mü saltanat hükümetinin ilkesi yine bozulur.

100 Bu parçayı yorumlayanlar, bu sözlerde, merkeziyetçi bir politika güden XIV. Louis ile ondan sonra gelenlerin bir tenkidini bulmuşlardır.

101 Meduse, üç Gorgone'dan biri. Önce çok güzel bir yüzü ve çok güzel saçları vardı. Minerva'yı kızdırınca, saçları yılan şeklini almış, gözleri de baktığı kimseyi taş haline getirecek bir kudret elde etmiş. Persea bunun kafasını kesmiş ve seyahatlerinde beraberinde götürmüştür. –Bu devlette de hükümdar, hükümetinin ilkesinin ne olduğunu pekâlâ biliyordu.

Son derece alçak kişiler, köleliğin verdiği üstünlükten gurur duymaya başladılar mı, her şeylerini hükümdara borçlu oldukları için vatana karşı hiçbir borçları olmadığına inandılar mı, saltanat hükümetinin ilkesi yine bozulur.

Ama her çağda olduğu gibi, hükümdarın yetki alanı genişledikçe çevresine olan güveni azalır sözü eğer doğruysa, bu yetkiyi niteliğini değiştirecek derecede bozmak, hükümdara karşı işlenmiş bir ihanet suçu sayılmaz mı?

Konu VIII
Saltanat hükümeti ilkesinin bozulmasından doğacak tehlikeler üzerine

Tehlike, devletin, cumhuriyetten saltanat yönetimine ya da saltanat yönetiminden cumhuriyet yönetimine geçişi gibi ılımlı bir hükümetten ılımlı bir hükümete geçişinde değil, ılımlı bir hükümetten birdenbire istibdat hükümetine düşmesindedir.

Avrupa milletlerinin çoğu hâlâ ahlak ilkeleriyle yönetilmektedir. Ama yetkinin ya uzun zaman kötüye kullanılması sonunda ya da büyük bir istila sonunda istibdat yönetimi şöyle bir yerleşti mi, ahlak, iklim diye bir şey dayanamazdı buna ve yeryüzünün bu güzel parçasında insanoğlu, hiç olmazsa bir süre, öteki üç kıtada kendisine edilen hakaretle karşılaşmak zorunda kalırdı.

Konu IX
Soylular sınıfı ne dereceye kadar tahtı savunmak zorundadırlar

İngiltere'de soylular sınıfı, I. Charles ile beraber tahtın kalıntıları altında ezildi. Ama çok daha önce, II. Philippe Fransızların kulağına hürriyet kelimesini fısıldadığı zaman, bu hükümdarlığın tacı, bir krala boyun eğmeyi onur sayan, buna karşılık devletin yönetme yetkisini halkla paylaşmayı hakaretlerin en büyüğü olarak gören soylular sınıfı tarafından devamlı olarak savunulmuştur.

Avusturya hükümdar ailesinin, durup dinlenmeden Macar soylularını bastırmaya çalıştığını gördük. Günün birinde bu sınıfın kendisine ne kadar yararlı olacağını bilmiyordu da ondan. Avusturya Macaristan'dan para istiyordu ama bu devlette para değil insan vardı; Avusturya ise bu insanları göremiyordu. Bunca hükümdar Avusturya'nın topraklarını aralarında paylaşırken, devletin cansız ve hareketsiz duran bölümleri âdeta birbiri üzerine yıkılıyordu. Hayat yalnız bu soylularda vardı; onlar da etkili oldular, kendilerine edilen kötü muameleyi unutup savaşmaya başladılar; ölmek ve bağışlamak suretiyle şan ve onura ulaşacaklarını sandılar[102].

102 Avusturya veraseti savaşlarında Macar soylularının Marie-Thérèse'e gösterdiği bağlılığı ima ediyor.

Konu X
İstibdat yönetimi ilkesinin bozulması üzerine

Yapısı bakımından bozuk olduğu için istibdat hükümetinin ilkesi de durmadan bozulur. Öteki hükümetler yıkılır; özel olaylar ilkelerini bozar da ondan. İstibdat hükümeti ise, bazı rastlantısal nedenler ilkesinin bozulmasına engel olmadı mı kendi iç yapısındaki kusurlardan ötürü bozulur. Demek oluyor ki istibdat hükümetinin ilkesi ancak, iklimden, dinden, milletin durumundan ya da dehasından doğan bazı şartlar onu bir düzene uymak ya da bir kurala katlanmak zorunda bıraktığı süre ayakta durabilir. Bütün bunlar bu hükümet şeklinin yapısını bozmaz ama zorlar; vahşiliğini gideremez; sadece bir süre için onu yola getirmiş olur.

Konu XI
İlkelerin iyiliğinin ve bozulmasının doğal sonuçları

Hükümetin ilkeleri bir kere bozuldu mu en iyi kanunlar bile kötüleşir ve devlete karşı cephe alır. İlkeler bozulmazsa kötü kanunlar bile iyi kanunlar gibi sonuçlar verir; böylece, ilkenin kuvveti her şeyi sürükler demektir.

Giritliler, devletin ileri gelenlerinin kanunlara uymasını sağlamak için oldukça acayip bir çareye başvururlardı: *Ayaklanma.* Vatandaşların bir bölümü ayaklanır, büyükleri kaçırırdı; sonra da herhangi bir vatandaş gibi geri dönmelerine izin verirdi. Bu hareketin kanun çerçevesi içinde yapıldığını kabul etmek mümkündür. İktidarın kötüye kullanılmasını önlemek için hizip yaratan böyle bir kurul herhangi bir cumhuriyeti yıkacak güçte görünürse de Girit Cumhuriyetini yıkamadı. Bakın neden:

Eskiler, en üstün vatan sevgisinden söz ettikleri zaman örnek olarak Giritlileri verirlerdi. Eflatun: *"Vatan",* der; "*Giritlilerin en çok sevdiği kelimedir*." Vatana, bir annenin çocuklarına duyduğu sevgiyi ifade etmek için verdiği adı verirlerdi. Vatan sevgisinin ise düzene koyamayacağı hiçbir şey yoktur.

Polonya kanunlarının da kendilerine göre bir *ayaklanması* vardır. Ama bu ayaklanmaların ortaya attığı sakıncalar böyle bir çareye başvuracak tek milletin Giritliler olduğunu gösterir.

Yunanlılardaki jimnastik hareketleri de hükümetin ilkelerinin iyiliğinden doğmuştur. Eflatun, "Kendilerine yeryüzündeki üstün mevkilerini sağlayan o ünlü akademileri ilk açanlar, Lakedemonyalılarla Giritliler olmuştur", der. "Önce millet ar ve namus için bunlarda bir tehlike gördüyse de sonradan genel yararlarını anlayıp bu düşüncesinden vazgeçti." Eflatun zamanında bu kurallar fevkalade idi. Askerlik sanatı gibi büyük bir amaca hizmet ediyorlardı. Ama Yunanlılarda fazilet diye

bir şey kalmayınca, aynı kurullar askerlik sanatını bile yıktılar. Artık gençler arenaya vücutlarını geliştirmek için değil, kendilerini ahlaksızlığa kaptırmak için inmeye başladılar.

Plutarkhos der ki, "Romalılar, Yunanlıların köleliğe düşmelerinin başlıca nedenini bu oyunlarda görürlerdi. Ama aksine, bu oyunların bozulmasının başlıca nedeni Yunanlıların köleliğe düşmüş olmalarıdır. Plutarkhos zamanında, içinde çırılçıplak dövüşülen parklar, güreş oyunları, gençleri ödlekliğe alıştırır, pis bir sevgiye kaptırır, her birinin bir kahraman değil bir cambaz olmasını sağlardı. Ama Epaminondas zamanında güreş oyunları Tebalılara Leuktres savaşını kazandırmıştı."

Devlet, ilkelerini yitirmediği takdirde, iyi olmayan kanun sayısı çok azdır. Servetten söz ederken Epikhuros'un, "Bozulan içki değil, kabın kendisi" dediği gibi.

Konu XII
Aynı konunun devamı

Roma'da hâkimler senatörler arasından seçilirdi. Gracchus'lar bu ayrıcalığı yalnız şövalyelere verdiler. Drusus hem senatörlere hem de şövalyelere verdi bu hakkı. Sylla yalnız senatörlere, Cotta hem senatörlere hem şövalyelere hem de defterdarlara bu hakkı tanıdı. Caesar, bu ayrıcalığı defterdarların elinden aldı. Antonius, senatörlerden, şövalyelerden ve komutanlardan oluşan on kişilik mahkemeler meydana getirdi.

Bir cumhuriyet bozulunca, ortaya çıkan kötülüklerden herhangi birini gidermek ancak bozulma nedenlerini yok etmek, ilkeleri hatırlatmakla mümkün olur. Başka türlü davranış ne olursa olsun ya yararsız kalır ya da yeni bir kötülüğün ortaya çıkmasına neden olur. Roma ilkelerinden ayrılmadığı süre yargılama yetkisi senatörlerin elinde hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kötüye kullanılmadı. Ama Roma bozulunca yargılama yetkisi kime verildiyse, ister senatörlere, ister şövalyelere, ister defterdarlara ayrı ayrı, ister bu topluluklardan ikisine, ister üçüne birden ya da başka bir topluluğa verilsin, halk bir türlü huzura kavuşamadı. Ne şövalyeler senatörlerden, ne defterdarlar şövalyelerden, ne de bunlar komutanlardan daha faziletli kişilerdi.

Romalılar patrisyenlerin yönetime katılma yetkisini elde ettikleri zaman, millete yaltaklananların ülkede hâkimlik görevine kavuşacakları sanıldı. Ama herkes yanıldığını anladı. Halk sınıfından kimselerin yüksek memurluklara atanmasını sağlayan bu milletin, patrisyen seçmekte devam ettiği görüldü. Halk faziletli olduğu için gururluydu, hür olduğu için yetkiyi küçümsüyordu. Ama ilkelerini yitirince, yetkisi ne kadar arttıysa ölçülü olması, ılımlılığı de o derece azaldı. Nihayet, kendi tiranı, kendi kölesi oluncaya dek, hürriyetinin kuvvetini yitirip serkeşlikten doğan dermansızlığa düşünceye dek bu böylece sürüp gitti.

Konu XIII
Faziletli bir millette ant içmenin önemi

Titus-Livius'a göre, bozulup dağılma işaretleri hiçbir millette Romalılarda olduğu kadar geç belirmemiş, ılımlılık ve yoksulluk hiçbir millette Romalılarda olduğu kadar uzun süre saygı görmemiştir.

Ant içmenin bu milletin gözünde öyle bir kuvveti vardı ki, hiçbir şey onu kanunlara bu olay kadar bağlayamamıştır. Romalılar içtikleri anda bağlı kalmak için yaptıklarını, ne şan ve onur uğrunda ne de vatan uğrunda yapmışlardır.

Konsül Quintius Cincinnatus, Eque'lerle Volsque'lara karşı koymak için Roma'da bir ordu kurmak istediği zaman tribunlar buna itiraz ettiler[103]. Bunun üzerine konsül, "Geçen yıl seçilen konsüle bağlı kalacaklarına ant içenler arkamdan gelsin" dedi. Tribunlar geçen yıl içilen andın hiçbir değeri olamayacağını, o zaman Quintius'un özel bir kişi olarak yaşadığını söyledilerse de boşuna. Millet kendisini yönetmek isteyenlerden daha dini bütün göründü, tribunların ortaya attıkları ayrılıkları, yorumları dinleyen olmadı.

Aynı millet Mont-Sacré'ye[104] çekilmek istediği zaman, savaşta konsüllerin arkasından gideceğine dair içtiği ant yüzünden elinin kolunun bağlı olduğunu hissetti. Konsülleri öldürmeye niyetlendi; kendisine, bunu yapmakla hiçbir şey kazanmayacağı, andın bozulmayacağı anlatıldı. Andı bozmak konusundaki düşüncesini, işlemek istediği cinayetin büyüklüğünden çıkarmak mümkündür.

Cannes savaşından sonra[105] dehşete kapılan halk Sicilya'ya çekilmek istedi. Bunun üzerine Scipion, Roma'da kalacağına dair ona ant içirdi; andı bozmak korkusu da öteki korkuların hepsine üstün geldi. Roma fırtınada, din ve ahlak denen iki demirle tutunan bir gemiydi.

Konu XIV
Devletin yapısındaki küçük bir değişiklik nasıl olur da ilkelerin yıkılmasına sebep olur

Aristo bize Kartaca Cumhuriyetinden söz ederken, bu cumhuriyetin çok iyi bir şekilde düzenlenmiş olduğunu söyler. Polybe, ikinci Pun savaşı sırasında, Kartaca'da

103 Eque'lerle Volsque'lar İtalya yarımadasında Latium'da oturan ve Roma tarafından boyunduruk altına alınan iki eski insan topluluğu. –Quintius Cincinnatus, sadeliği ve ağırbaşlılığıyla tanınmış bir Romalı. İ.Ö.460 yılında konsül olmuş, ondan sonra da iki kere diktatörlüğünü ilan etmiştir. Minucius'u kurtarmış, Spurius Malius'un çevirdiği entrikayı zamanında bastırmıştır.

104 Halk sınıfı patrisyenlerin zulmünden kaçmak istediği zaman Roma yakınlarındaki bir tepeye çekilirdi. İşte bu tepeye Kutsal Tepe adı verilirdi.

105 İ.Ö. 216 yılında Annibal'in Romalıları yendiği yerin adı Cannes'dır.

senatonun hemen bütün yetkisini yitirmiş olmasını bir sakınca olarak ortaya atar. Titus-Livius, Annibal'ın Kartaca'ya dönüşünde, büyük memurlarla ileri gelen kişilerin devlet gelirini kendi kasalarına yerleştirdiklerini, yetkilerini de kötüye kullandıklarını gördüğünü söyler. Demek oluyor ki memurların fazileti de senatonun yetkisiyle beraber yok olmuştu; bütün bunlar aynı ilkenin sonuçlarıydı.

Romalılarda sansürün meydana getirdiği mucizeleri herkes bilir. Buna rağmen bir an geldi ki sansürü millet ağır bulmaya başladı ama ülkede bozulmadan çok lüks olduğu için bu kurula dokunan olmadı. Claudius sansürü zayıf düşürdü. Bu yüzden de bozulma, lüksü geride bıraktı; böylece sansür kendiliğinden yok oldu. Bozulan, istenen, yeniden faaliyete geçen, tekrar bırakılan sansür, faydasız bir hal alıncaya kadar, yani Augustos'la Claudius devrine kadar demek istiyorum, tamamıyla ortadan kalktı.[106]

Konu XV
Üç ilkenin devamını sağlamak için son derece etkili çareler

Bu konudaki düşüncelerim ancak, bundan sonra gelen dört parça okunduktan sonra anlaşılacaktır.

Konu XVI
Cumhuriyetin başlıca nitelikleri

Niteliği bakımından, cumhuriyetin, küçük bir ülkesi olmak gerekir; böyle olmazsa cumhuriyetin yaşaması imkânsızdır[107]. Büyük bir cumhuriyette büyük servetler olur, bu yüzden de kafalarda pek az itidal bulunur. Bir vatandaşa emanet edilecek geniş ölçüde şeyler vardır. Çıkarlar özelleşir; kişi, önce, vatanı olmasa da, mutlu, büyük olmakta, şan ve onura ulaşmakta güçlük çekmeyeceğini hisseder. Arkasından da, vatanının yıkıntıları üzerinde tek başına büyük bir insan olarak yaşayabileceği kanısına varır.

Büyük bir cumhuriyette ortak çıkar, bin bir düşünce ile feda edilir; istisnalara, âdeta rastlantılara bağlı kalır. Küçük bir cumhuriyette ise ortak çıkar daha iyi hissedilir, daha iyi tanınır; vatandaşların her birine daha yakındır o; kötüye kullanmalar ise daha az yaygındır; bundan ötürü de daha az korunur.

106 Bu son cümle 1757'de ilave edilmiştir.

107 XVIII. yüzyılda bu ilke yerinde bir ilke olarak görülürdü. Nitekim Montesquieu, *Romalıların Büyüklüğü ve Düşünüşü Üzerine Düşünceler* adlı eserinde Roma'nın Cumhuriyetten İmparatorluğa geçişinin nedenini ülkenin büyümesiyle ispat etmeye çalışmıştır.

Lakedemonya'nın uzun süre ayakta durmasının nedeni, her savaştan sonra yalnız kendi toprağıyla yetinmiş olmasıdır. Lakedemonya'nın tek amacı hürriyetti; hürriyetin sağladığı tek yarar da şan ve onurdu.

Kanunları gibi, kendi öz topraklarıyla yetinmek, Yunan Cumhuriyetlerinin temel ilkesi olmuştur. Atina kendini tutkulara kaptırdı, Lakedemonya'ya da bunları bulaştırmakta güçlük çekmedi. Ama amaçları köleleri değil hür kişileri yönetmekti, birliği bozmak değil birliğin başına geçmekti. Saltanat yönetimi baş gösterince de her şey yıkıldı; bu yönetimin temel ilkesi, daha çok, genişlemeyi, büyümeyi gerektirir de ondan.

Özel şartlar olmazsa[108], bir tek şehirde, cumhuriyet yönetiminden başka bir yönetim şeklinin yaşaması güçtür. Böyle küçük bir devletin hükümdarının baskı kullanması olağan şeylerdendir; çünkü, elinde, küçük bir yetki, bu yetkiden yararlanmak, ona gerekli saygıyı sağlayabilmek için de çok az imkân vardır; şu halde halkı ezmek zorunda kalırdı. Öte yandan böyle bir hükümdar yabancı bir kuvvet tarafından, hatta bir iç kuvvet tarafından kolaylıkla baskı altına alınabilirdi; millet ona karşı gelebilmek için her an birleşebilirdi. Şimdi, bir şehir hükümdarı kendi şehrinden kovulursa ortada dava diye bir şey kalmaz; hükümdarın birçok şehri varsa dava henüz başlamış demektir.

Konu XVII
Saltanat yönetiminin başlıca nitelikleri

Saltanatla yönetilen bir ülke orta büyüklükte olmalı. Küçük olsaydı cumhuriyet olurdu; büyük olsaydı, devletin zaten büyük olan kişileri, hükümdarın gözü önünde bulunmadıklarından, her birinin asıl sarayın dışında bir sarayı olduğundan, ani kararlara karşı kanunlarla ahlak ilkeleri tarafından korunduklarından pekâlâ itaat etmez, çok uzak ve çok ağır bir cezadan korkmazlardı.

Nitekim Charlemagne, imparatorluğunu kurar kurmaz bölmek zorunda kaldı; ya valiler itaat etmediler ya da daha iyi itaat etmelerini sağlamak için imparatorluğu birçok krallıklara bölmek gerekti.

İskender ölünce arkasından imparatorluğu bölündü. Elbette ya, Yunanistan'la Makedonya'nın böyle uçsuz bucaksız bir ülkeye yayılmış olan hür büyükleri, hiç olmazsa muzaffer ordulara komuta eden büyükleri nasıl olurdu da başka birisine boyun eğebilirlerdi?

Attila'nın ölümünden sonra imparatorluğu dağıldı. Onun yönetiminden memnun olmayan bunca kral yeniden zincire bağlanmaya rıza gösteremezdi.

108 Bu şartlardan bir tanesi, mesela, iki büyük devletin kıskançlığından ötürü küçük bir hükümdarın varlığını devam ettirmesidir; ama onun da varlığını bu şekilde uzun zaman devam ettirmesi imkânsızdır.

Bu gibi durumlarda, dağılmayı önleyecek tek çare sınırsız yetkinin derhal yerleşmesidir; bu da yine, genişlemeden sonra başka bir felaket sayılır.

Irmaklar akar akar, sonunda denize dökülüp karışırlar. Saltanat yönetimleri de tıpkı bunun gibi istibdadın içinde kaybolurlar.

Konu XVIII
İspanya saltanat yönetiminin özel bir durumu vardı

İspanya'yı örnek olarak göstermesinler bana; daha çok, benim ileri sürdüklerimi destekler de ondan. Amerika'yı elinde tutmak için istibdat yönetiminin bile yapmadığını yaptı, halkı öldürttü. Sömürgesini yitirmemek için de onu, kendine muhtaç bir hale sokmak zorunda kaldı.

Aynı şeyi Felemenk'te de denemek istedi; istibdadı bırakır bırakmaz da bir sürü güçlük belirdi. Bir yandan Valonlar İspanyollara boyun eğmek, öte yandan İspanyol askerleri Valon subaylarının buyruğu altına girmek istemiyorlardı.

İspanya, İtalya'da tutundu ama bir yandan o ülkeyi zenginleştirmek, öte yandan da kendini yoksul düşürmek bahasına. Çünkü, İspanya kralından kurtulmak isteyenler, bu yüzden onun parasından vazgeçecek karakterde kişiler değillerdi.

Konu XIX
İstibdat yönetiminin başlıca nitelikleri

Büyük bir imparatorluk, başında bulunan kişinin istibdatla yönetecek yetkide olmasını gerektirir. Kararlar öyle ani olmalı ki uygulanacağı yerlerin uzaklığının hiçbir değeri kalmasın; korku, uzakta bulunan vali ya da memurun ihmalini önlesin; kanun, yalnız bir kişinin kafasında bulunsun ve devletin genişliğiyle orantılı olarak durmadan artan engebeler gibi kanunlar da durmadan değişsin.

Konu XX
Önceki konulardan çıkartılacak sonuç

Küçük devletlerin tabii niteliği cumhuriyetle yönetilmekse, orta boydakilerin bir hükümdara bağlı olmaksa, büyük imparatorluklarınki zorba bir hükümdarın boyunduruğu altına girmekse, bundan şu sonuçlar çıkartılır: Yerleşmiş bir yönetiminin ilkelerini yaşatabilmek için devleti, mevcut sınırlarının içinde tutmak gerekir, bu bir; sınırları daraltılır ya da genişletilirse bu devletin anlayış değiştireceğini bilmek gerekir, bu iki.

Konu XXI
Çin imparatorluğu üzerine

Bu kitabı bitirmeden önce, şimdiye kadar söylediklerime karşı ileri sürülebilecek bir noktaya cevap vermek isterim.

Misyonerlerimiz bize durmadan o uçsuz bucaksız Çin imparatorluğundan söz açarlar ve burasını bize, korkuyu da, onuru da, fazileti de aynı zamanda ilke olarak kabullenmiş örnek bir ülke olarak gösterirler. Demek oluyor ki ben, üç hükümet şeklinin ilkelerini ortaya atarken yanlış bir yol tutmuşum.

Yalnız dayak yediği zaman iş gören bir millette söz konusu onurun nasıl bir onur olacağını bilemiyorum.[109]

Bundan başka, misyonerlerimizin sözünü ettikleri onurun üzerine tüccarlarımızın da bir fikir vermeleri imkânsız. Onlar bize ancak mandarinlerin haydutlukları üzerine bir şeyler söyleyebilirler.

Yine kendime tanık olarak büyük insan Mylord Anson'u alıyorum[110].

Zaten imparatorun, hoşuna gitmeyen hükümdar ailesinden prenslere, dinimize yeni geçmiş prenslere karşı açtığı dava üzerine keşiş Parennin'ın yazdığı mektuplar, süreli bir şekilde uygulanan bir işkence planının, düzenli bir şekilde yani soğukkanlılıkla insanoğluna edilen işkencelerin varlığını gösterir.

Bundan başka Çin hükümeti üzerine elimizde, M. de Mairan ile yine keşiş Parennin'ın yazdığı mektuplar var. Son derece makul sorularla cevaplardan sonra ortada, kafamızdaki o hayal âleminden bir şey kalmıyor.

Misyonerler bir düzen görüntüsüyle kandırılmış olamazlar mı? Bizzat kendilerinde olduğu gibi, orada da tek kişinin iradesinin devamlı olarak uygulanması hoşlarına gitmiş olamaz mı? Nitekim misyonerler, Hint krallarının saraylarında da böyle bir yönetimle karşılaşmaktan memnun olurlardı. Çünkü, büyük değişiklikler yapmak üzere gittikleri bu ülkelerde, hükümdarları her şeyi yapacak yetkide olduklarına inandırmak, halkı her şeye dayanmaları gerektiğine inandırmaktan daha kolaydır.

Son olarak şunu da söyleyeyim ki, bizzat yanlışta bile gerçek olan bir taraf vardır. Özel şartlar, belki de tekrarı imkânsız olan şartlar, Çin hükümetinin bozulmasını önlemiştir. Çoğu iklim şartlarından gelen maddi nedenler, bu ülkede manevi nedenleri zorlamış, harika insanlar meydana getirmiş olabilir.

Çin iklimi öyle bir iklimdir ki insan türünün akıl almayacak şekilde çoğalmasını sağlar. Kadınlar öylesine verimlidir ki, yeryüzünün başka bir bölgesinde böyle

109 Keşiş du Halde, Çin'i yöneten sopadır, der.

110 Mylord Anson, *Dünya Seyahati* adlı bir eser yazan ve 1748'de Londra'da bastıran bir İngiliz amirali. (Eser Fransızcaya 1749'da çevrilmiştir.) Cümle ilk baskılarda yoktu.

bir şeyle karşılaşmak imkânsızdır. En ağır işkenceler bile bu artmayı önleyememiştir. Hükümdar orada Fraun gibi, "*Milleti akıllı uslu bir şekilde baskı altında bulunduralım*" diyemez. Daha çok, insan türünün tek başlı olmasını temenni eden Neron gibi düşünebilir, işkenceye, baskıya rağmen Çin'in nüfusu sırf iklimin etkisiyle artacak ve günün birinde baskıyı alt etmek imkânını bulacak.

Pirinç yetiştiren her ülkede olduğu gibi Çin'de de sık sık kıtlık, açlık baş gösterir. Millet acından öleceği zaman yiyecek aramak için ortalığa yayılır; her yanda üç, dört ya da beş kişilik hırsız çeteleri belirir. Önce çoğu yok edilir; geri kalanlar daha da büyür; onlar da yok edilir. Ama eyaletleri böyle bu kadar çok, böyle bu kadar birbirinden uzak bir ülkede herhangi bir çete pekâlâ zengin olabilir, dayanır, kuvvetlenir, kolordu halini alır; doğrudan doğruya, hükümet merkezine girer, başkanı da hükümdarlık tahtına geçip oturur.

Bu olayın niteliği de böyledir işte, önce kötü yönetim cezasını görür. Düzensizlik birdenbire baş gösterir; bu harika milletin yiyeceği yoktur da ondan. Öteki ülkelerde kötüye kullanmalardan çabucak vazgeçmek güçtür; çünkü kötüye kullanmaların hissedilir bir etkisi yoktur; çünkü hükümdar, Çin'de olduğu gibi, ani ve şiddetli bir şekilde öğrenemez bu işleri.

Çin hükümdarı, işleri kötü yönetirse öteki dünyada daha az mutlu olacağını, bu dünyada ise daha az yetkili daha az zengin olacağını bizim hükümdarlarımız gibi bilmez. O sadece, yönetim şekli iyi değilse imparatorluğunu da hayatını da yitireceğini bilir, işte o kadar.

Anaların babaların çocuklarını şurada burada bırakmalarına rağmen Çin'de nüfus durmadan artmaktadır. Bu nüfusu beslemek için toprağı verimli bir hale getirmek, bundan ötürü de bıkmadan usanmadan çalışmak lazım. Bu da hükümetin son derece dikkatli davranmasını gerektirir. Herkesin, yorgunluğunun boşa gitmeyeceğini bilerek çalışmasını sağlamak lazımdır. Bu da medeni bir yönetimden çok bir aile yönetimi demektir.

İşte, bunca sözü edilen düzen bundan ileri geliyor. Kanunları istibdat yönetimiyle beraber yürütmek istediler, ama istibdat yönetimiyle eklenmek istenen şeyde kuvvet diye bir şey yoktu. Uğradığı felaketlerin etkisiyle bu istibdat yönetimi, kendi kendini zincire vurmak istedi ama boşuna, zincirlerini silah olarak kullanıp daha da korkunç bir hal aldı.

Demek oluyor ki Çin, ilkesi korku olan bir istibdat devletidir. Belki, ilk sülaleler zamanında imparatorluk pek öyle geniş olmadığından, hükümet bu anlayıştan biraz ayrılmıştır. Ama bugün böyle bir şey söz konusu bile değil.

İKİNCİ BÖLÜM

,,,

DOKUZUNCU KİTAP
Savunma gücüyle ilgili kanunlar üzerine

Konu I
Cumhuriyetler güvenliklerini nasıl sağlarlar

Bir cumhuriyet küçükse yabancı bir kuvvet tarafından kolaylıkla yıkılır; büyükse, içten gelen bir kötülük sonucu kendi kendine yıkılır.

Bu iki taraflı tehlike, ister iyi olsun ister kötü, demokrasi yönetimlerini de saltanat yönetimlerini de aynı şekilde bozar. Kötülük bizzat nesnenin içindedir, bunu yok edecek başka hiçbir şekil de yoktur.

Görülüyor ki insanlar, cumhuriyet yönetiminin iç huzuruyla saltanat yönetiminin dış kuvvetinin ikisini birden sağlayan bir devlet yapısı tasarlamasalardı, sonunda süresiz olarak bir kişinin yönetimi altında yaşamak zorunda kalacaklardı. Sözünü ettiğim bu hükümet şekli federatif cumhuriyettir.

Bu bir anlaşmadır; birçok siyasi topluluk teşkil etmek istedikleri daha büyük bir devletin vatandaşı olmayı kabul ettiklerini işte bu anlaşma ile gösterirler. Bu, yeni bir şirket meydana getiren şirketlerin şirketidir; kendisine katılan yeni ortaklarla büyüyebilir bu şirket.

Yunanistan'ın uzun süre gelişmesini, uygarlığın en üst noktasına çıkmasını sağlayan işte bu birleşmeler olmuştur. Romalılar bu birleşmeler sayesinde dünyaya meydan okumuşlardır; dünya da yine bu birleşme sayesinde kendini savunabilmiştir. Roma uygarlığı en üst noktasına vardığı zaman, Tuna ırmağıyla Ren ırmağı gerisindeki barbarlar sırf korktukları için birlik kurmak zorunda kalmışlar ve ancak bu birlik sayesindedir ki Romalılara karşı koyabilmişlerdir.

Yine bu bakımdandır ki İsviçre birlikleriyle, Hollanda[111] ile Almanya, Avrupa'da, ölümsüz cumhuriyetler olarak görülmektedirler.

Şehirlerarası birlikler, eskiden, bugünkünden çok daha zorunlu idi. Kuvvetsiz bir şehir çok daha büyük tehlikelerle karşı karşıyaydı. Düşman istilası onu, bugün olduğu gibi yalnız yürütme ve yasama yetkisinden değil, maddi, manevi haklarının tümünden yoksun ederdi.

111 Hollanda birbirinden farklı elli cumhuriyete ayrılmıştı.

Bu çeşit bir birlik dıştan gelecek bir zorlamaya dayanabileceği için iç düzeni bozulmadan büyüklüğünü devam ettirebilir. Bu birliğin şekli bütün sakıncaları önler.

Zorla başa geçmek isteyen kişi, birliğe dâhil devletlerin hepsinde aynı şekilde saygınlık görmez. Birinde aşırı bir üstünlük elde etse ötekilerin hepsinde birden tehlike çanları çalmaya başlar; bir parçasını boyunduruk altına alsa, henüz hür olan parça, zorbanın gasbettiği kuvvetlerden ayrı kuvvetlerle ona karşı koyar, daha yerleşmesine zaman bırakmadan da hakkından gelebilir.

Birlik üyelerinden birinde bir ayaklanma olsa, ötekiler birleşip bu ayaklanmayı bastırabilirler. Bir yerde bir kötülük olsa sağlam kalanlar bu kötülüğü giderirler. Böyle bir devletin bir yanı yıkılmadan öte yanı yıkılabilir; şirket dağılsa bile ortaklar egemenliklerini devam ettirirler.

Birlik, küçük küçük cumhuriyetlerden oluştuğu için her hükümetin iç huzurundan faydalanır; dışarıya karşı ise, birlikten aldığı kuvvetle, büyük devletlerin sağladığı bütün çıkarları elde eder.

Konu II
Federatif devlet aynı nitelikteki devletlerden, özellikle cumhuriyetçi devletlerden kurulu olmalıdır

Kenan ilinde kurulan devletler, konfederasyon halinde birleşmemiş küçük küçük saltanat yönetimleri oldukları ve ortaklaşa bir savunmaya girişmedikleri için çabucak yıkıldılar. Konfederasyon halinde birleşmek, küçük saltanat yönetimlerinin niteliğine uygun düşmez de ondan.

Alman Federatif Cumhuriyeti serbest şehirlerle her biri bir hükümdara bağlı küçük devletlerden meydana gelmiştir. Deney gösteriyor ki bu devlet, Hollanda devletiyle İsviçre devleti kadar olgun değildir.

Saltanat hükümetindeki anlayış savaşma ve büyümedir; cumhuriyet hükümetinin anlayışı ise barış ve ılımlı olmaktır. Bu iki çeşit hükümet, ancak bir zorlama ile federatif cumhuriyet halinde birleşebilir.

Nitekim Roma tarihinde de Veies'liler kendilerine bir kral seçer seçmez, Toskana'daki bütün küçük cumhuriyetlerin onları yalnız bıraktıklarını görüyoruz[112]. Makedonya kralları Amphictyon'lar arasında kendilerine bir yer elde edince Yunanistan'da da her şey yıkıldı.

Hükümdarlardan ve serbest şehirlerden meydana gelmiş olan Almanya Federatif Cumhuriyeti hâlâ yaşıyor; çünkü başında, bir bakıma birliğin memuru bir bakıma hükümdarı olan bir şef var.

112 Montesquieu'nün Etrurya'ya verdiği ad.

Konu III
Federatif cumhuriyette aranan başka koşullar

Hollanda Cumhuriyetinde bir eyalet öteki eyaletlerin rızasını almadan hiçbir anlaşma yapamaz. Bu kanun federatif cumhuriyette çok iyidir, hatta zorunludur. Almanya Federatif Cumhuriyetinde ise böyle bir şey yoktur; olsaydı, üyelerinin bir tanesinin tedbirsizliğinden, tutkusundan ya da cimriliğinden doğacak ve bütün üyeleri zarara sokacak felaketleri önlerdi. Siyasi bir konfederasyonla birleşmiş olan bir cumhuriyet, her şeyini ona vermiş demektir; verilecek başka hiçbir şeyi yoktur.

Birleşen devletlerin aynı büyüklükte ve aynı kuvvette olmasını sağlamak güçtür. Likya Cumhuriyeti yirmi üç şehrin birleşmesinden meydana gelmişti. Ortak kurultayda büyük şehirlerin üç, ortaların iki, küçüklerin bir oyu vardı. Hollanda Cumhuriyeti yedi eyaletten meydana gelmiştir; büyük küçük hepsinin bir oyu vardır.

Likya Cumhuriyetine üye olan şehirler kullandıkları oy sayısına göre vergi verirlerdi. Hollanda eyaletlerinin bu orantıya uymaları imkânsızdır; onun için de her biri kendi gücüne göre vergi vermektedir.

Likya'da, şehirlerin hâkimleriyle memurlarını ortak kurultay, yukarıda sözünü ettiğimiz orantıya göre seçerdi. Hollanda Cumhuriyetinde ise memurlarla hâkimler ortak kurultay tarafından değil, bizzat şehirler tarafından seçilir. Federatif cumhuriyet için özel bir örnek istenseydi benden, hiç düşünmez Likya Cumhuriyetini gösterirdim.

Konu IV
İstibdat devletleri güvenliklerini nasıl sağlarlar

Nasıl ki cumhuriyetler, güvenliklerini, birleşmek suretiyle sağlarlarsa, istibdat devletleri de bu işi birbirlerinden ayrılmakla, âdeta yalnız kalmakla yaparlar. Ülkenin bir bölümünü feda ederler, sınırlarda taş üstünde taş bırakmazlar, âdeta bir çöl haline getirirler; imparatorluğun gövdesine girmek imkânsızlaşır.

Geometride kabul edilmiş bir şey vardır: Bir nesnenin alanı genişledikçe çevresi nispeten küçük kalır. Demek oluyor ki, sınırları tahrip işi, küçük devletlerden çok büyük devletlerde hoş görülecek bir şeydir.

Bu devlet, dıştan gelecek zalim bir düşmanın ama durdurulması imkânsız bir düşmanın vereceği zararın tümünü kendi kendine verir.

İstibdat devleti varlığını korumak için başka bir ayrılık yöntemine daha başvurur; uzak ülkelerini, derebeylik sistemine göre yöneten hükümdarların ellerine bırakır. Moğollar, İranlılar ve Çinliler böyle derebeylik yönetimleri kurmuşlardı,

Türkler de kendileriyle düşmanları arasına Tatarları, Moldavları, Valakları, daha önce de Transilvanyalıları koymuşlar ve böylece huzur içinde yaşamışlardır.

Konu V
Saltanat devletleri güvenliklerini nasıl sağlarlar

Saltanat devleti, istibdat devleti gibi kendi kendini tahrip etmez; ama orta büyüklükte bir devlet kolaylıkla istila edilebilir. Bunun için de sınırlarını koruyan sağlamlaştırılmış mevkileri, bunları koruyan orduları vardır. En küçük toprak parçası orada sanatla, cesaretle, inatla savunulur. İstibdat devletleri birbirlerini istila ederler; gerçekten savaşan, yalnız, saltanat devletleridir.

Sağlamlaştırılmış mevkiler saltanat devletlerine özel bir şeydir; istibdat yönetimleri böyle bir şeyden çekinirler. Kimseye güvenip teslim edemezler bu mevkileri; çünkü orada devleti de hükümdarı da seven yoktur.

Konu VI
Devletlerin genel olarak savunma güçleri üzerine

Bir devletin kuvvetli olması için büyüklüğü öyle olmalı ki, kendisine karşı girişilecek herhangi bir saldırı hareketinin hızıyla, bu saldırışı sonuçsuz bırakmak için kullanacağı hız arasında bir orantı bulunmalı. Saldıranın her yerde bir anda belirmesi mümkün olduğundan, kendisini koruyacak olanın da aynı anda her yerde belirmesi lazım. Şu halde, ülkenin, doğa kanunları gereğince insanın bir yerden bir yere gitmesi için gerekli zamanla orantılı bir büyüklükte olması, yani orta büyüklükte olması şarttır.

Fransa ile İspanya işte bu büyüklüktedir. Kuvvetler birbirleriyle öyle rahat temasa geçerler ki istenilen yere derhal yönelirler; ordular hızla birleşip bir sınırdan ötekine geçebilirler. Yapılması, belli bir zamana bağlı olan hareketlerin aksamasından korkulmaz oralarda.

Fransa'da, talihin bir cilvesi olarak bu, hükümet merkezi, çeşitli sınırlardan, kuvvetleriyle orantılı bir uzaklıktadır. Hükümdar oradan ülkesinin her parçasını, hele saldırılma olasılığı daha çok olan parçasını mükemmel bir şekilde görmek imkânına sahiptir.

Ama İran gibi uçsuz bucaksız bir ülkeye düşman saldırdı mı, dağınık birliklerin bir araya gelmesi için birkaç ay gerekir. Üstelik askerlerin on beş günlük bir yürüyüşteki süratle yürümelerini istemek de imkânsızdır. Sınırda bulunan bir ordu yenilgiye uğradı mı, sığınacak olduğu yer uzak olduğundan kesinlikle dağılır. Galip ordu karşısında dayanacak bir kuvvet bulamayınca durup dinlenmeden ilerler.

Valiler kendilerinden yardım istendiğini haber aldıkları sırada, düşman ordusu hükümet merkezinin önünde belirir ve şehri kuşatır. İhtilalin yakın olduğuna hükmedenler başkaldırarak ihtilali çabuklaştırırlar. Çünkü sırf cezanın hemen başlarının ucunda bulunduğu için bağlılık gösteren insanlarda ceza uzaklaşır uzaklaşmaz bağlılıktan eser kalmaz; kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmez olurlar. İmparatorluk dağılır, hükümet merkezi düşer; galip tarafın hükümdarı da eyaletleri ele geçirmek için valilerle savaşır.

Bir hükümdarın gerçek kuvvet ve kudretini ne istila etmekte gösterdiği beceride ne de kendisine saldırdığı zaman gösterdiği çetinlikte aramak lazım; yani değişmez durumunda aramamalı böyle bir şeyi demek isterim. Ama ülkelerinin genişlemesi, kendisine saldırmak için düşmanlarına yeni yeni imkânlar sağlayacağını bilmeli ve bu imkânları yok etmeye çalışmalı.

Böylece, hükümdarlar bir yandan güçlerini artıracak kadar akıllı davranırlarken bir yandan da bu güçlerini sınırlandırmak için gereken önlemleri almaya çalışmalı. Küçüklüğün ortaya attığı tehlikeleri yok ederken, büyüklüğün ortaya atacağı tehlikelere de devamlı göz kulak olmalı.

Konu VII
Düşünceler

Uzun zaman saltanat sürmüş büyük bir hükümdarın düşmanları, onu, sanırım mantıklarına değil de duydukları korkuya dayanarak, belki bin kere, evrensel bir saltanat devleti tasarısını hazırlamak ve yönetmekle suçlandırmışlardır. Başarsaydı bu işi, Avrupa için olsun, kendi milleti için olsun, hatta kendisi ve ailesi için olsun bundan daha büyük bir felaket olamazdı. Gerçek çıkarların nerede olduğunu bilen Tanrı, galibiyetlerinden çok yenilgilerinden ona çıkarlar sağladı. Onu, Avrupa'nın tek kralı haline getireceğine, bütün kralların en güçlüsü haline getirdi.

Onun, yabancı ülkelerde yaşarken yalnız terk etmiş olduğu vatanını düşünen, yurdundan ayrılırken zaferi en büyük nimet olarak gören, uzak ülkelerdeyken de bu zaferi dönüşüne bir engel sayar, çevresini küçümser gibi göründüğü için o güzelim özellikleriyle bile insanları rahatsız eden, yaraya, tehlikeye, yorgunluğa dayanan ama eğlencesinden fedakârlık edemeyen, sevinci son derece seven, generalini övmek suretiyle bir yenilginin acısını çabucak unutan milleti, bu ülkede başarılamadığı takdirde öteki ülkelerin hiçbirinde başarılamayacak olan, bir an içinde başarılamadığı takdirde sonsuza dek başarılamayacak olan böyle bir girişimin imkânı yok sonuna kadar gidemezdi[113].

113 Fransa ve XIV. Louis olacak.

Konu VIII
Bir devletin savunma gücünün saldırı gücünden az olduğu durum

"İngilizler başka hiçbir yerde kendi ülkelerindeki kadar zayıf ve yenilmeye uygun değildirler." Bu sözü Sir de Coucy, kral V. Charles'a söylemiş. Romalılar için de böyle demişlerdir; Kartacalılar da bunu bizzat denemişlerdir; yurtlarında siyasi ya da medeni çıkarlar yüzünden bölünmüş insanları disiplinle, askeri güçle yola getirmek, barıştırmak için uzaklara ordu gönderen her devletin başına gelecek olan da budur. Devlet öteden beri içini kemiren hastalık yüzünden zayıf düşer, kendisine verilen ilaç ise onu büsbütün zayıf düşürür.

Sir de Coucy'nin bu sözü uzak ülkelerde savaşmayı salık veren genel kurala bir istisna oluşturur. Ama bu istisna, kuralı güçlendirmekten de geri kalmaz; çünkü bu istisnai durum, özellikle kuralı bozmuş olanlara karşı uygulanır.

Konu IX
Devletlerin nispi kuvveti üzerine

Her çeşit büyüklük, her çeşit kuvvet, her çeşit güç nispidir. Gerçek büyüklüğü artırmaya çalışırken nispi büyüklüğü azaltmamaya dikkat etmek lazım.

XIV. Louis saltanatının ortalarına doğru, Fransa nispi büyüklüğünün en üst noktasına çıktı. Almanya'da o zaman şimdiki gibi büyük hükümdarlar yoktu. İtalya'nın durumu da böyle idi. İskoçya ile İngiltere birleşip henüz bir saltanat yönetimi kurmamışlardı. Aragon'da da Kastilya'da da böyle bir şey yoktu; İspanya'nın uzak ülkeleri bu yüzden zayıf düşmüştü, İspanya'yı da zayıf düşürmüştü. Moskova ise Avrupa'da, Kırım ne kadar biliniyorsa o kadar biliniyordu.

Konu X
Komşu devletlerin zayıflığı üzerine

Çökmek üzere olan bir komşu devletin çökmesini hızlandırmamalı; çünkü bu bakımdan devlet çok mutlu bir durumda bulunuyor demektir; bir hükümdar için, kaderin bütün darbelerine, bütün felaketlerine kendi devleti yerine bir başka devletin uğramasından daha rahat bir şey olamaz. Böyle bir devleti istila etmekle de, nispi güçten yana yitirilen gerçek güçten yana kazanılması ise pek az görülen şeylerdendir.

ONUNCU KİTAP
Saldırgan güçle ilgili kanunlar üzerine

Konu I
Saldırgan güç üzerine

Saldırgan güç devletler hukuku tarafından düzenlenir; bu da milletlerin birbirleriyle ilişkilerinde dikkate aldıkları siyasal bir kanundur.

Konu II
Savaş üzerine

Devletlerin hayatı da kişilerin hayatı gibidir. Kişilerin, doğal savunma halinde öldürme yetkileri, devletlerin de varlıklarını devam ettirmek için savaşma hakları vardır.

Doğal savunma halinde öldürmek hakkımdır; çünkü bana saldıranın hayatı, onun olduğu gibi, benim hayatım da benimdir. Böylece, bir devlet de savaşır, çünkü onun varlığının devamı öteki varlıkların devamı gibidir.

Vatandaşlar arasında doğal savunma yetkisi, kendisiyle beraber, saldırma hakkını da zorunlu olarak getirmez. Birbirlerine saldıracak yerde mahkemelere başvururlar, olur biter. Şu halde kişi savunma yetkisini ancak, kanunların yardımını beklediği takdirde hayatının tehlikeye düşeceğini anladığı o ani durumlarda kullanabilir. Ama toplumlar arasında, doğal savunma yetkisi bazen saldırmayı zorunlu kılar. Örneğin, bir millet, uzun süren bir barış sonunda bir başka milletin kendisini ortadan kaldıracak kadar kuvvetleneceğine inanırsa, bunu önlemek için tek çare, o milletin derhal harekete geçip saldırmasıdır.

Bundan da şöyle bir sonuç çıkar: Küçük toplumların büyük toplumlardan daha sık savaşma hakkı vardır; küçük toplumlar daha sık ortadan kaldırılmak tehlikesiyle karşılaşırlar da ondan.

Şu halde savaş hakkı zorunluluktan, yerinde bir zorunluluktan doğar. Hükümdarların vicdanlarını ya da meclislerini yönetenler buna uymazlarsa her şey mahvolur; şan ve onur, yerinde davranış, çıkar gibi keyfi ilkelere dayanmaya kalkarlarsa yeryüzü kana bulanır.

Sakın bu sözlerime karşı hükümdarın şan ve onurunu ileri sürmeye kalkmasınlar; onun şan ve onuru doğrudan doğruya gururudur; meşru bir hak değil bir tutkudur.

Doğru, gücünün ve kudretinin ün salması devletin saygınlığını artırabilir ama adaletinin ün salması da pekâlâ bu işi görebilir.

Konu III
İstila hakkı üzerine

Savaşma hakkından, bunun sonucu olan istila hakkı doğar. Demek oluyor ki bu da onun ruhunu izlemek zorundadır. Bir ülke istilaya uğradı mı, istila eden, o ülkede dört çeşit kanun uygular: Bütün varlığıyla insanoğlunun yaşamasını sağlayan doğa kanununu, bir; bize yapılmasını istediğimiz şeyi başkalarına yapmamızı gerektiren doğal aydınlık kanununu, iki; doğanın süresini sınırlandırmadığı siyasal toplumlar meydana getiren kanunu, üç; nihayet, olayın bizzat kendisinden çıkan kanunu, dört. İstila bir kazançtır; kazanç anlayışı ise kendisiyle beraber yıkıp dökme anlayışını değil, koruma ve kullanma anlayışını getirir.

Bir devletin ülkesini istila eden bir başka devlet ona karşı şu dört davranış tarzından birini seçer; ya kendi yasalarına göre eskisi gibi yönetilmesine izin verir ve yalnız siyasi ve medeni yönetimi kendi üzerine alır; ya ona siyasi ve medeni yeni bir yönetim şekli verir; ya toplumu dağıtıp başka toplumların içinde eritir; ya da bütün milleti kılıçtan geçirir.

Birinci tarz bugün uyguladığımız devletler hukukuna uygundur; dördündü tarz ise Romalıların devletler hukukuna daha uygundur; bundan da insanların ne dereceye kadar iyileştiklerini varın siz çıkarın. Yalnız bu fırsattan yararlanmak, yaşadığımız çağı, düşünce tarzımızı, dinimizi, felsefemizi ve ahlakımızı layık olduğu şekilde övmeyi bir görev bilirim.

Eski tarihlere dayanan amme hukuku yazarlarımız, çok çetin çağlarda yaşadıkları için olacak, yanlış kararlara varmışlar. Keyfi düşüncelere dalmaktan alamamışlar kendilerini; istila edenlere, neyin nesi olduğunu anlayamadığım bir öldürme hakkı tanımışlar: Bu da onların, ilke kadar korkunç birtakım sonuçlar çıkarmalarına ve az buçuk aklı başında olan istilacıların bile uygulamaktan kaçındıkları bazı gelenekleri yerleştirmelerine sebep olmuştur. İstila işi bitti mi istilacının öldürme hakkı kalmadığı apaçık bir şey. Çünkü artık, ne doğal savunma durumundadır ne de kendi varlığını koruma.

Onları bu şekilde düşünmeye yönelten şey, istilacının toplumu yok etmeye hakkı olduğunu sanmalarıdır. Bundan da toplumu oluşturan kişileri öldürme hakkı olduğu sonucunu çıkardılar; bu ise yanlış bir ilkeden yanlış bir şekilde çıkarılmış

bir sonuçtur. Çünkü toplumun yok edilmesi, onu oluşturan insanların da yok edilmesini gerektirmez. Toplum, insanların kendileri değil onlardan meydana gelen birliktir; vatandaş yok olabilir ama insan kalır.

İstilada öldürmek hakkından, politikacılar da, insanı köle haline getirmek hakkını çıkardılar ama bu sonuç bile ilkenin kendisi kadar yanlıştır.

Ancak istila edilen ülkenin korunması gerektiği zaman milleti köle haline getirmek hakkı düşünülebilir. İstilanın amacı korumadır. Kölelik hiçbir zaman istilanın amacı olamaz ama ülkenin korunması için kölelik bazen zorunlu bir araç halini alabilir.

Bu durumda bile köleliğin sonsuz bir şekil alması doğaya aykırı bir şeydir. Köle milletin tebaa halini alması lazımdır. İstilada kölelik, gelip geçici bir durumdur. Belli bir süre sonra, gelenekler, kanunlar, birlikler, evlenmeler ve kafa denkliği sayesinde istila eden devletin bütün bölümleri istila edilen devletin bütün bölümleriyle birleşti mi ortada kölelik diye bir şey kalmamalı. Çünkü istilacının hakları bütün bu şeylerin olmamasına dayanır, bir; bir de, birbirine güvenmemek gibi iki millet arasındaki uzaklığa dayanır, iki.

Böylece, milleti köle haline getiren istilacı onu bu durumdan kurtarmak için bazı çareleri daima göz önünde bulundurmalı; bu çarelerin sayısı ise o kadar çoktur ki.

Burada belirsiz şeyler söylediğimi sanmıyorum. Roma imparatorluğunu istila eden atalarımız bu şekilde davranmışlardır. Savaşın ortasında, işbaşında, kaynaşma sırasında, zaferin verdiği sarhoşluk esnasında çıkardıkları kanunları yumuşattılar; kanunları ağırdı, tarafsız bir şekle soktular. Burginyonlar, Gotlar, Lombarlar, öteden beri, Romalıların mağlup bir millet olmalarını isterlerdi; Euric, Gondebaud ve Rotharis kanunları, barbarlara da Romalılara da vatandaşlık hakkı tanımışlardır.

Charlemagne, Saksonları yola getirmek için hür doğmuş olma hakkıyla mülkiyet hakkını ellerinden aldı. Louis le Débonnaire onları yeniden hürriyetlerine kavuşturdu. Saltanatı boyunca da bundan daha iyi bir iş yapmadı. Gerek zaman, gerekse kölelik hayatı onları yola getirmişti; ondan sonra da hükümdarlarına tam bir güvenle bağlandıklarını görüyoruz[114].

Konu IV
İstilaya uğrayan milletin sağladığı bazı yararlar üzerine

Politikacılar, istila hukukundan böyle bu derece kötümser sonuçlar çıkaracaklarına, bu hukukun ara sıra yenilmiş millete sağlayacağı yararlardan söz açsalardı daha iyi etmiş olurlardı. Bizim devletler hukukumuz olduğu gibi uygulansaydı, yeryüzünün tümüne yayılsaydı, politikacılar bu yararları daha iyi anlamış olurlardı.

114 Bu son paragraf ilk baskılarda yoktur.

İstilaya uğrayan devletlerin kurulları çoğu zaman pek öyle güçlü bir görüntü vermez. İçten içe bir bozulma vardır oralarda; kanunlar uygulanmaz olmuştur; hükümet baskı kullanmaya başlamıştır. İstila tahrip edici olmazsa böyle bir duruma düşen devletin; bundan kazançlı çıkacağından, hatta bazı yararlar sağlayacağından kim şüphe edebilir. Kendi kendini iyileştiremeyen hükümete yeni bir şekil verildiyse devlet bundan ne kaybeder? Zenginin bin bir hileye, dalavereye başvurarak, hiç belli etmeden her şeyi eline aldığı bir ülkeyi; yoksulun kötüye kullanma sandığı şeyin kanun halini aldığını gördüğü, altında inlediği baskıdan şikâyet etmeye hakkı olmadığı bir ülkeyi istila eden düşman, evet böyle bir düşman bütün bunları değiştirebilir; onun göstereceği şiddetten en çok etkilenecek de muhakkak milleti baskısı altında tutan o sessiz sedasız zulüm olacaktır.

Mesela vergi toplayıcılarının baskısı altında inim inim inleyen bazı milletlerin, meşru hükümdarın verdiği sözlerden, sağladığı yararlardan hiçbiriyle ilgisi olmayan istilacılar sayesinde rahata kavuştukları sık sık görülen şeylerdendir. İstilacı hiçbir şeye karışmadığı halde, bakarsınız kötüye kullanmalar kendiliğinden yok olmuştur.

Bazı hallerde istilacı azla yetindiği için, mağlup millete, meşru hükümdarının elinden almaktan çekinmediği zorunlu gereksinimlerini bıraktığı da olmuştur.

Bir istila hareketi zararlı önyargıları da yok edebilir; hatta daha ileri gidip istilaya uğrayan milleti büyük bir huzura da kavuşturur diyeceğim.

İspanyollar, Meksikalılara ne büyük iyiliklerde bulunabilirlerdi, bilseniz. Sevgi ve acıma uyandıran bir din götürebilirlerdi onlara; bunun yerine kapkara bir bağnazlık götürdüler. Köleleri hürriyete kavuşturabilirlerdi; oysa hür insanları köle haline getirdiler. İnsanlardan istenilen özverileri kötüye kullanmamak gerektiğini öğretebilirlerdi onlara; oysa zavallıları öldüre öldüre tüketmeye çalıştılar. Yapmadıkları iyilikleri, buna karşılık ettikleri kötülükleri saymaya kalksam sonunu getiremem.

Ettiği kötülüklerin bir bölümünü gidermek istilacıya düşer. Ben istila hakkını şöyle tarif ediyorum: Zorunlu, meşru ama uğursuz bir hak; kimin eline geçmişse onu, insanlığa karşı işlediği suçları bağışlatmak için büyük külfetler altında bırakan bir hak.

Konu V
Siraküza kralı Gélon

Tarihin sözünü ettiği en güzel barış anlaşması Gélon'un Kartacalılarla yaptığı anlaşmadır. Çocuklarını kurban etme geleneğini bıraktırmıştır. Çok hoş bir şey

değil mi? Üç yüz bin Kartacalıyı öldürttükten sonra yalnız onlara yarayacak, daha doğrusu insanlığa yarayacak bir şart koşuyordu onlara.

Belhliler yaşlı babalarını büyük köpeklere yedirirlerdi; İskender bunu önledi; bu da boş inançlara karşı elde ettiği bir zafer oldu[115].

Konu VI
İstila eden bir cumhuriyet üzerine

Federatif bir devlette, konfederasyona dâhil devletlerden birinin yine konfederasyona dâhil başka bir devletin, zamanımızda İsviçre'de olduğu gibi, toprağını istilaya kalkması, işin niteliğiyle bağdaşamaz[116]. Bununla beraber, karışık federatif devletlerde yani küçük cumhuriyetlerle küçük krallıkların meydana getirdikleri devletlerde böyle bir olaya insan pek öyle şaşmaz.

Demokratik bir cumhuriyetin, demokrasinin çevresi içine girmek istemeyen şehirleri istilaya kalkışması da işin niteliğiyle bağdaşamaz. Romalıların başlangıçta yaptıkları gibi istilaya uğrayan milletin, egemenlik haklarından faydalanması gerek. İstilayı, demokratik bir yönetim için belirlenen vatandaş sayısına göre sınırlandırmalı.

Bir demokrasi, bir milletin toprağını sırf o milleti tebaa olarak yönetmek için istila ederse, bizzat kendi özgürlüğünü tehlikeye atmış olur; çünkü istila ettiği ülkelere göndereceği memurlara büyük yetkiler vermek zorundadır.

Annibal, Roma'yı eline geçirmiş olsaydı nasıl bir tehlike ile karşı karşıya kalırdı Tanrı bilir. Bozguna uğradıktan sonra neden olduğu ihtilalleri göz önünde bulundurursak, galip gelseydi kendi ülkesinde meydana gelecek olayların şiddetini pekâlâ düşünebiliriz.

Hannon yalnız kıskançlık duygusuyla hareket etseydi, Annibal'e destek birliklerinin gönderilmemesi için senatoyu hiçbir zaman ikna edemezdi[117]. Aristo'nun dediğine bakılırsa bu senato zaten öylesine akıllı uslu bir senatoymuş ki (bu cumhuriyetin ikbal içinde yaşamış olması da zaten bunun böyle olduğunu gösterir), bütün kararlarını akılcı nedenler gösterdikten sonra verirmiş. Nitekim 1,5 kilometre uzakta bulunan bir ordunun yerine konulması güç önemli kayıplara uğradığını anlamamak için insanın budala olması lazım.

Hannon'dan yana olanlar Annibal'in Romalılara teslim edilmesini istiyorlardı. Romalılardan değil Annibal'in kendisinden korkuyorlardı da ondan.

115 Bu paragraf ilk baskılarda yoktur.

116 Tockembourg ya da Toggenbourg, XV. yüzyılda Schwytz ile Zurich'in paylaşamadığı bir vadi. Montesquieu bu vadide oturanların 1706'dan 1718'e kadar Saint-Gall'e karşı açtıkları savaşı ima ediyor.

117 Hannon, İ.Ö. 190 yılında ölen Kartacalı komutan. Kartacalıların Annibal'e yardım etmelerini önlemiştir.

"Annibal'in bu işi başaracağına inanmak imkânsız" diyorlardı ama bundan kuşkulanmak için de ortaya nasıl bir neden atacaklarını bilemiyorlardı. Bütün dünyaya yayılmış olan Kartacalılar İtalya'da olup bitenleri bilmiyorlar mıydı sanki? Biliyorlardı, bildikleri için de Annibal'e destek birlikleri göndermek istemiyorlardı.

Hannon, Trébie, Trasimène, Cannes savaşlarından sonra daha da inatçı bir hal almıştı: Her gün biraz daha artan güvensizliği değil, duyduğu korkuydu.

Konu VII
Aynı konunun devamı

Demokratik bir devletin istilada bulunmasının bir sakıncası daha vardır. Yönetim biçimi istila edilen millete iğrenç görünür. Saltanatla yönetiyormuş gibi görünürler ama aslında, öteden beri hemen bütün ülkelerde yapılan deneyler, bunların saltanat yönetiminden çok daha sert bir yönetim biçimleri olduğunu göstermiştir.

İstilaya uğrayan milletler acınacak durumdadırlar; ne cumhuriyet yönetiminin sağladığı çıkarlardan ne de saltanat yönetiminin sağladığı çıkarlardan faydalanırlar.

Demokratik devlet için söylediklerimin hepsini soylular devletine de uygulamak mümkündür.

Konu VIII
Aynı konunun devamı

Böylece, bir cumhuriyet hükümeti başka bir milleti buyruğu altına aldı mı, ona iyi bir siyasi kanunla iyi bir medeni kanun vermek suretiyle, olayların niteliğinden doğacak sakıncaları gidermeye çalışmalı.

Bir İtalyan Cumhuriyeti, bir arada yaşayan insanları buyruğu altında bulunduruyordu[118] ama onlara uyguladığı siyasi kanun da medeni kanun da kusurluydu. Bunun üzerine, *yalnız valinin vicdani kanısına uyularak* kendilerini şiddetli cezalara mahkûm etmeyeceklerine dair çıkardıkları genel kararı bilmeyen yoktur. Çoğu zaman, milletlerin bizzat kendilerine bazı ayrıcalıkların verilmesini istedikleri görülmüştür. Burada ise bütün milletlerin hakkı olan bir şeyi bizzat hükümdar veriyor.

Konu IX
Çevresindeki ülkeleri istila eden bir saltanat devleti üzerine

Genişleyip büyüme suretiyle zayıf düşmeden çok daha önce bir saltanat devleti harekete geçebilirse korkunç bir şekil alır. Kuvveti de, çevresindeki saltanat devletlerinden ne kadar baskı görürse o kadar devam eder.

118 Korsika Cenevizlilerin elindeydi.

Şu halde hükümet, doğal sınırları içinde kaldığı süre istila işine girişmeli. Akıl ve önlem bu sınırları aşar aşmaz durmasını gerektirir.

Bu çeşit istilalarda hiçbir şeyi değiştirmemeli: Mahkemeler de, kanunlar da, gelenekler de, ayrıcalıklar da olduğu gibi kalmalı; ordu ile hükümdarın adından başka hiçbir şey değişmemeli.

Bazı komşu eyaletleri istila ederek saltanat devleti sınırlarını genişletmişse, bu eyaletlerde yaşayanlara karşı son derece yumuşak davranmalı.

Uzun zaman istila işiyle uğraşmış bir saltanat devletinde, eski sınırlarda yaşayan insanlar genel olarak bir hayli ezilmiş olurlar. Eski yeni, birçok kötüye kullanmalara dayanmak zorundadırlar; çoğu zaman da her şeylerini yiyip yutan, ellerinden varlarını yoklarını alan büyük bir hükümet merkezleri vardır. Şimdi bu sınırların çevresindeki eyaletler istila edildikten sonra burada oturan insanlar eski sınırların içinde oturanlarla bir tutulur, onlara karşı da aynı şekilde davranılırsa devlet mahvolur. İstila edilen ülkelerin ödeyecekleri vergilerden yine bu ülkelerin yararlanması imkânsız olur. Sınır toprakları işlenmez, daha verimsiz bir hal alır, halkı yeni devlete ısınamaz; oralarda kalıp işbaşında bulunması gereken askeri birliklerin beslenmesi ise çok güç olur.

İstilacı bir saltanat devletinin zorunlu durumu böyledir işte. Hükümet merkezinde korkunç bir lüks, ondan uzaklaşan eyaletlerde sefalet, daha uzaklarda ise bolluk. Tıpkı gezegenimizde olduğu gibi; merkezinde ateş, yüzeyinde yeşillik, ikisi arasında ise çorak, soğuk ve verimsiz bir toprak.

Konu X
Başka bir saltanat devletini istila eden bir saltanat devleti üzerine

Olur ki bir saltanat devleti, bir başka saltanat devletini istila eder. İstila edilen devletin toprağı az ise çevresine kaleler yaparak bu toprağı korumak kolay olur. Büyükse o zaman korumak için en iyi çare istila eden devlet halkından bol bol insan gönderip oralara yerleştirmektir.

Konu XI
İstilaya uğrayan devletin ahlak ve gelenekleri üzerine

Bu gibi istilalarda, istilaya uğrayan milletin kanunlarını olduğu gibi bırakmak yetmez; belki ahlak ve geleneklerine dokunmamak daha zorunludur. Çünkü bir millet, ahlak ve geleneklerini, kanunlarından daha iyi bilir, daha çok sever ve daha çok savunur.

Fransızlar dokuz kere İtalya'dan kovulmuşlardır. Tarihçilerin dediklerine bakılırsa bunun nedeni, kadınlara ve kızlara karşı küstahça davranışlarıdır. İstilaya uğramış millete, istila eden milletin gururu, bilinçsizce davranışları, hele daha kötüsü her şeye burnunu sokmak istemesi çok ağır gelir, son hareket tarzı uğradıkları hakaretlerin sayısını artırdıkça artırır.

Konu XII
Cyrus'un bir kanunu üzerine

Cyrus'un Lidyalılar için çıkardığı bir kanun vardır. O kanun gereğince bu millet yalnız ağır ve aşağılık işlerde çalışabilirdi. Benim için iyi bir kanun değildir bu. Görülüyor ki en yakın ihtimal göz önünde tutuluyor; akla ilk gelen ayaklanmalardır; istilayı düşünen yok. Ama istila çok geçmeden baş gösterir; iki millet birleşip birbirini bozar, istila edilen milletin gevşekliğini devam ettirmektense; kanunlar çıkartıp istila eden milletin yiğitliğini korumasını sağlardım ben[119].

Cumes tiranı Aristodemes, gençliğin cesaretini yok etmeye çalıştı. Erkek çocukların kızlar gibi saçlarını uzatmalarını, çiçeklerle süslemelerini, topuklarına kadar renkli giysiler giymelerini, dans ve müzik öğretmenlerine gittikleri zaman kadınların onlara şemsiye, koku ve yelpaze götürmelerini, banyo yaparken de yine kadınların onlara ayna ve tarak vermelerini buyurdu. Erkek çocukların bu şekildeki eğitimi yirmi yaşına kadar sürüyordu. Böylesi zaten, kendi hayatını korumak için egemenliğini tehlikeye atan küçük bir tirandan başkasına yakışmaz[120].

Konu XIII
XII Charles[121]

Yalnız kendi kuvvetlerini kullanan bu hükümdar, ancak uzun bir savaşla elde edilebilecek bir şeyi hayal etmek suretiyle kendi düşüşünü hazırlamıştır; milletinin böyle uzun bir savaşa tahammülü yoktu da ondan.

Yıkmak istediği devlet, düşmek üzere olan bir imparatorluk değil, henüz doğmakta olan bir imparatorluktu. Ruslar, kendilerine açılan savaştan bir okul öğrencisi gibi yararlandılar. Her bozguna uğrayışta, zafere biraz daha yaklaştılar; dışarıda yenilirken, ülkelerinin içinde kendilerini savunmayı öğrendiler.

119 Büyük Cyrus (İ. Ö. 560-529). İran İmparatorluğunun kurucusu. Lidya kralı Kresus'u yenmiş ve batı Asya'yı egemenliği altına almıştır.

120 Cumes tiranı Aristodemes; İtalya yarımadasının güney bölgesinde Campanie'de bir şehir olan Cumes'ün yakınında ünlü bir kâhinin mağarası vardı. Aristodemes, kendisine rakip çıkmasın diye Cumes'lüleri adeta kadınlaştırmıştır.

121 İlk baskılarda bu konu XIV. konu idi, XIV. konu da XIII. konu.

Gelişigüzel volta vurduğu, İsveç'in de istila etmiş gibi göründüğü Polonya çöllerinde Charles, kendisini dünyaya hâkim sanıyordu. O öyle sanadursun, asıl düşmanı kuvvetleniyor, kendisini sıkıştırıyor, Baltık kıyılarına yerleşiyor, Livonya'yı tahrip ediyor ya da ele geçiriyordu.

Sözün kısası İsveç, mecrası değiştirilirken kaynağında da suları kesilen bir ırmağa benziyordu.

Charles'ı yıkan Poltava olmadı; çünkü orada yıkılmasaydı başka bir yerde yıkılacaktı. Talihsizliğin sebep olduğu aksilikleri gidermek kolaydır; ama olayların niteliği gereği, devamlı olarak gelen felaketlere karşı koymak imkânsızdır.

Nitekim Charles'ın kendi kendine ettiğini ne doğa ne de talih etmiştir ona.

Olayların o andaki gidişine göre değil kendine örnek aldığı bir kahramana göre ayarlıyordu kendisini; üstelik bu ayarlamayı da çok kötü bir şekilde uyguluyordu. Bir İskender değildi o ama İskender'in iyi bir askeri olabilirdi.

İskender'in tasarısı gerçekleşmedi; anlayışlı bir insandı da ondan. İranlıların Yunanistan'da uğradıkları başarısızlıklar, Agesilas'ın istilaları, on binlerin çekilmesi, Yunanlıların savaş tarzını ve kullandıkları silahların niteliğini tam olarak göstermişti. Üstelik İranlıların çok gururlu oldukları, huylarını düzeltmelerinin de imkânsız olduğu biliniyordu. Artık Yunanistan'ı bölerek kuvvetsiz düşüremezlerdi; bir başbuğun buyruğu altında birleşmiş bulunuyordu bu ülke. Milletine köleliğini gizlemek için en iyi çareyi, ezeli düşmanını ortadan kaldırmak ve Asya gibi büyük bir ülkeyi istila etmek suretiyle gözlerini kamaştırmakta bulan bir başbuğ.

Dünyanın en becerikli milletinin işlediği bir imparatorluk, toprağını işletmenin dini bir ilke halini aldığı bir imparatorluk, toprağı her bakımdan zengin ve verimli bir imparatorluk, bir düşmana yaşamak için her çeşit imkânı sağlayabilirdi.

Sık sık bozguna uğrayıp küçük düştükleri halde kendilerini beğenmekte devam eden kralların bu durumundan, devamlı olarak savaşmak suretiyle yıkılmalarını çabuklaştıracakları, şunun bunun dalkavukluğu yüzünden de büyüklerinden bir an olsun şüphe etmeyecekleri kolaylıkla anlaşılıyordu.

Yukarıda da söylediğimiz gibi İskender'in tasarısı akılcı bir tasarıydı. Üstelik uygulanması da o ölçüde akıllı uslu bir şekilde oldu. İskender, hareketlerinin çabukluğunda olsun, tutkularının neden olduğu heyecanlı anlarda olsun, söz yerindeyse, kendisini yöneten bir zekâ çıkıntısına uyardı. Onun tarihte bıraktığı sayfalardan bir roman konusu çıkarmak isteyenler hatta kafaları onun kafasından daha bozuk olan kişiler, bizi yanıltmak imkânını bulamamışlardır. İstediğimiz gibi söz açabiliriz ondan.

Konu XIV
İskender

İskender[122], ancak Makedonya'yı, komşusu olan barbar devletlere karşı iyice güvenlik altına aldıktan, Yunanlıları da iyice yorduktan sonra dış ülkeleri istilaya kalktı. Bu yorgunluktan sadece tasarısını gerçekleştirmek için yararlandı. Lakedemonyalıların kıskançlığını da etkisiz bir hale soktu, önce deniz kıyısındaki eyaletlere saldırdı; donanmadan uzak kalmasın diye kara kuvvetlerini deniz kıyısından yürüttü. Düşmanın sayıca üstünlüğüne karşılık mükemmel bir disipline başvurdu. Ordunun ikmali bakımından hiçbir eksiklik çekmedi. Evet, zafer ona her şeyi verdi ama unutmamak gerek ki zaferi elde etmek için o da elinden geleni yapmaktan geri kalmadı.

Giriştiği işin başlangıcında[123], yani ufak bir başarısızlığın kendisini yıkabileceği bir sırada hiçbir şeyi rastlantıya bırakmadı. Talih kendisini olayların üstüne çıkardığı zaman ise başvurduğu çarelerden biri de atılganlık oldu. Hareketinden önce, Tribalyalılarla İliryalılar üzerine yürüdüğü zaman, sonradan Caesar'ın Galya'da yaptığı savaşlara benzer bir savaş görürsünüz. Yunanistan'a döndüğü zaman Teba'yı âdeta istemeye istemeye istila ve tahrip ettiğini görürsünüz: Şehrin yakınlarında ordugâh kurduktan sonra Tebalıların gelip barış teklif etmelerini bekler; onlar ise aksine bir an önce çökmeleri için ellerinden geleni yaparlar. İranlıların deniz kuvvetlerini tahrip etmek söz konusu olduğu zaman, bu işe kalkışan daha çok Parmenion'dur; ılımlı davranan ise İskender'in kendisidir. Onun bütün ustalığı, İranlıları deniz kıyılarından uzaklaştırmak ve onları, kendi donanmasına üstün olan donanmalarını böylece bırakmaya zorlamak olmuştur. Tyr, İranlılara bağlıydı; gerek donanmasıyla gerek ticaretiyle İran'a son derece gerekli bir şehirdi burası; İskender bu şehri yerle bir etti. Başka ülkelere sayısız birlikler yığdığı için Dara'nın tek bir asker bırakmadığı Mısır'ı işgal etti. Granique geçidinde elde ettiği zafer bütün Yunan sömürgelerini egemenliği altına almasına sebep oldu. İssus savaşından sonra Tyr ile Mısır'ı, Arbelles savaşından sonra da bütün dünyayı eline geçirdi.

İssus savaşından sonra Dara'nın kaçmasına izin verdi ve bütün gücünü istila ettiği ülkeleri kuvvetlendirmeye ve düzene sokmaya harcadı. Arbelles savaşından sonra ise Dara'yı öylesine yakından takip etti ki kendisine imparatorluğunda bile sığınacak bir yer bırakmadı. Dara'nın kendi şehirlerine ve eyaletlerine girmesiyle çıkması bir oluyordu. İskender öyle bir süratle ilerliyordu ki, dünya egemenliği bir

122 Bu XIV. konu ilk baskılarda şöyle başlardı: "İskender büyük istilalarda bulundu. Bakalım bu istilalarda nasıl davrandı. Değerinden şimdiye kadar bir hayli söz edenler oldu, biz de biraz davranışlarındaki tedbirlerden söz açalım. Aldığı tedbirlerin tümü yerinde tedbirlerdi..."

123 Bu paragrafla bundan sonraki iki paragraf ilk baskılarda yoktu.

savaşın değil âdeta olimpiyat oyunlarında olduğu gibi bir dayanıklılık koşusunun armağanı olarak görünüyordu.

İşte İskender'in istilada kullandığı yöntem buydu; bakalım şimdi bunları korumak için ne yaptı.

Yunanlılara efendi, İranlılara ise köle gibi davranmasını isteyenlere karşı koydu[124]; iki milleti birleştirmekten, yenen milletle yenilen millet arasındaki ayrılıkları yok etmekten başka bir şey düşünmedi. İstiladan sonra, bu işe girişmesine neden olan önyargıların hepsini bıraktı. Yunanlıların ahlak ve geleneklerini kabul etmeye zorlamak suretiyle İranlıları üzmemek için, İranlıların ahlak ve gelenek-lerini benimsedi. Dara'nın annesiyle karısına karşı son derece saygılı davranması, hareketlerinde son derece ölçülü olması hep bundandır işte. Boyunduruğu altına aldığı bütün insanların, ölümüne ağladığı bu fatih kimin nesidir? Öldüğü zaman, tacından tahtından ettiği koskoca bir aileye gözyaşı döktüren bu zorba, yağmacı kimdir? Tarihçilerin bize, başka bir fatihin övündüğünü söyleyemedikleri bir özelliktir bu; yalnız İskender gibi üstün bir varlıkta görünen bir özellik.

Hiçbir şey istilayı, iki millet arasındaki evlenmelerden meydana gelecek birleşmeler kadar kuvvetlendiremez, İskender yendiği milletlerin kızlarıyla evlendi; yakınında bulunanların da evlenmelerini emretti; bütün Makedonyalılar onu kendilerine örnek aldılar. Franklarla Burginyonlar bu çeşit evlenmelere izin verdiler. Vizigotlar İspanya'da buna önce izin vermedilerse de sonradan izin vermek zorunda kaldılar; Lombartlar yalnız izin vermekle kalmadılar, teşvik de ettiler. Romalılar ise Makedonya'yı zayıf düşürmek istedikleri zaman, çeşitli eyaletlerde yaşayan halk arasında evlenme yoluyla birleşmelere izin vermediler.

İki milleti birleştirmek isteyen İskender, İran'da sayısız Yunan sömürgesi kurmaya çalıştı. Birçok şehir kurdu; bu yeni imparatorluğun geri kalan kısmını da öylesine imar etti ki, ölümünden sonra, korkunç iç savaşların meydana getirdiği karışıklıklarla kaynaşmalar sırasında, Yunanlılar âdeta kendi kendilerini yıktıkları halde İran eyaletlerinin hiçbiri ayaklanmadı.

Yunanistan'la Makedonya'nın kaynaklarını tüketmemek için İskenderiye'ye birçok Yahudi gönderdi. Bu milletlerin ahlak ve gelenekleri onu ilgilendirmiyordu, yeter ki kendisine bağlı olsunlar.

Yendiği milletlere, yalnız ahlak ve geleneklerini bırakmakla kalmadı[125], medeni kanunlarını, hatta çoğu zaman, istila sırasında ülkenin başında bulunan kral-larla valileri de yerlerinde bıraktı. Askeri birliklerin başına Makedonyalıları, hükümetin başına da yerlileri getiriyordu. Genel bir ayaklanmadan doğacak tehlikedense, özel kişilerin kendisine ihanet etmesinden doğacak tehlikeleri tercih edi-

124 Plutarkhos, İskender'in Aristo'yu dinlediğini söyler.

125 Bu paragrafın başından itibaren konunun sonuna kadar olan parça ilk baskılarda yoktu.

yordu. Bu da zaten ara sıra olağan şeylerdendi. Milletlerin eski geleneklerine, onur duydukları ya da övündükleri anıtlara saygı gösterdi. İran hükümdarları, Yunanlıların, Babilonyalıların, Mısırlıların tapınaklarını yıkmışlardı; İskender bunların hepsini onarttı; kendisine boyun eğen milletlerin hemen hepsinin tapınaklarında kurbanlar kestirdi. Sanki istilalarını, sırf her milletin özel hükümdarı, hatta her şehrin birinci vatandaşı olmak için yapıyordu. Romalılar dünyayı, sırf her şeyi yıkmak için istila ettiler. İskender ise her şeyi olduğu gibi bırakmak için her yeri istila etmek istedi. Hangi ülkeye gitse, ilk düşüncesi, ilk tasarısı daima, o ülkenin gelişmesini sağlamak, gücünü artırmak için bir şeyler yapmak oldu. Bunun için de ilk çareyi bizzat kendi dehasının üstünlüğünde buldu; ikinci çareyi kişisel gözü tokluğuyla kişisel işlerindeki tasarrufta buldu; üçüncü çareyi ise büyük işler için avuç dolusu para harcamaktan çekinmemekte buldu. Özel masraflar için kapanan avuçları genel çıkarlar söz konusu oldu mu açılırdı. Sarayının masrafları için bir Makedonyalı gibi, askerlerinin borçlarını ödemek, istilalarından Yunanlıları yararlandırmak, ordusuna mensup bir insanın ilerlemesini sağlamak söz konusu oldu mu İskender kesilirdi.

İki kötü harekette bulundu: Persepolis'i yaktı, Clitus'u öldürttü[126]. Bununla beraber sonradan duyduğu pişmanlıkla onların da şöhretini sağladı. Öyle ki, yalnız fazilete olan saygısını anmak için, suç sayılan davranışlarının tümü birden bütün dünya tarafından unutuldu. Öyle ki, bu suçlar birer felaketten çok ona özgü şeyler olarak görüldü; öyle ki, sonradan gelen kuşaklar, taşkınlıklarıyla hafif taraflarının hemen yanı başında onun ruh güzelliğini hayranlıkla anmaya başladılar; öyle ki, artık ondan nefret etmek imkânsız bir hal aldı; daha çok acıdılar ona.

Caesar'la karşılaştıracağım onu. Caesar, Asya hükümdarlarını taklit etmek istediği zaman Romalıları, sırf böbürlenmesi yüzünden, ümitsizliğe düşürdü; İskender ise, Asya hükümdarlarını taklit etmek istediği zaman, istila planlarında yer alan bir şeyi gerçekleştirmiş oldu.

Konu XV
İstila edilen ülkeleri elde tutmak için yeni çareler

Bir hükümdar bir ülkeyi eline geçirdiği zaman, onun elinde, aynı zamanda hem istibdat yönetimini yumuşatmak hem de o ülkeyi korumak için fevkalade bir çare vardır; Çin'i istila edenler her zaman bu çareye başvurmuşlardır.

126 Persepolis, İran'ın eski hükümet merkezi olan Parsa'nın Yunanca adı. Dara tarafından kurulmuş olan bu şehrin sarayını İskender yaktırmıştır.

İstilaya uğrayan milleti ümitsizliğe düşürmemek, istila edeni de fazla gurura kaptırmamak için, hükümetin askeri bir kisveye bürünmesine engel olmak için, her iki milleti kendisine verilen göreve bağlamak için, bugün Çin'de hüküm süren Tatar sülalesi, eyaletlerdeki askeri birliklerin yarısının Çinlilerden yarısının da Tatarlardan oluşmasına karar verdi. Böylece iki millet arasında göreve bağlı ırk konusunda bir kıskançlık havası yaratmış oldu. Mahkemelerin de yarısı Çinlilerden, yarısı Tatarlardan oluşmuştur. Bunun birçok iyi sonuçları vardır. Birincisi, her iki milletin birbirini denetlemesidir; ikincisi, her iki milletin askeri ve sivil iktidarı aynı zamanda ellerinde bulundurması, birinin ötekini yıkmasına imkân bulamamasıdır; üçüncüsü de, istila eden milletin, zayıf düşmeden ve kendi varlığını yitirmeden her yana yayılabilmesidir. Böylece millet, içte ve dışta savaşabilecek bir duruma gelir, öyle akıllı uslu bir kuruldur ki bu, istilacı milletlerin hemen çoğu sırf bu kurula başvurmadıkları için yıkılmışlardır.

Konu XVI
İstila eden istibdat devleti üzerine

İstilanın aşırı derecede geniş bir alana yayılması, istibdat yönetimini gerektirir. Bundan ötürü de eyaletlere yayılmış olan ordu yetmez. Hükümdarın hemen yanı başında özel bir şekilde yetiştirilmiş, imparatorluğun herhangi bir bölümünde ortaya çıkan bir sarsıntıya derhal yetişecek şekilde hazırlanmış devamlı bir ordu bulunması gerekir. Öteki birliklerin hepsi bu ordudan korkmalı, imparatorlukta herhangi bir yetki sahibi olan kişiler ondan ürkmeli. Çin imparatorunun yanında, gerektiği zaman derhal harekete geçecek kudrette bir ordu vardır. Moğollarda, Türklerde, Japonlarda, toprak geliriyle beslenen birliklerden başka bizzat hükümdarın parasıyla beslenen bir ordu vardır. Bu özel kuvvetler genel kuvvetleri devamlı bir baskı altında tutarlar.

Konu XVII
Aynı konunun devamı

Zorba hükümdar tarafından istila edilen ülkelerin derebeylik şeklinde yönetilmesi gerektiğini söylemiştik. Tarihçiler, yendikleri hükümdarlara taçlarını tahtlarını iade eden istilacıların bu mertçe davranışlarını övmekte âdeta birbirleriyle yarışırlar. Şu halde, gittikleri her yere, sırf kölelik rejimini devam ettirmek için maşa olarak kullandıkları bir kral yerleştiren Romalılar çok cömert kişilerdi. Böyle bir davranış zorunlu bir davranıştır. İstila eden hükümdar, istila ettiği ülkeyi bizzat

yönetmeye kalkarsa, ne gönderdiği valiler oranın halkı üzerinde bir egemenlik kurabilirler ne de kendisi bu valiler üzerinde. Yeni ülkesini emniyet altına almak için eski ülkesini askersiz bırakmak zorunda kalır. Her iki devletin uğrayacağı felaket aynıdır; birinde çıkacak iç savaş ötekinin iç savaşı olur. Bunun aksine, istila eden hükümdar bu yeni ülkesinin tacını tahtını asıl hükümdarına bırakırsa o zaman zorunlu olarak, kendi öz kuvvetleriyle, bağlı olduğu hükümdarın kuvvetlerini artıracak bir yandaş kazanmış olur. Çok olmadı, Nadir Şahın, Moğol hükümdarının hazinelerini eline geçirdiğini, bununla beraber Hindistan'ı ona bıraktığını gördük[127].

127 Nadir Şah, asıl adı Tamasp Kuli Han olan Nadir Şah, önce devecilik etmiş, sonra da eşkıya olmuştur. 1729'da İsfahan'ı, 1738'de de Moğolların merkezi olan Delhi'yi almıştır.

ON BİRİNCİ KİTAP
Anayasayla ilgili olarak siyasi hürriyeti meydana getiren kanunlar üzerine

Konu I
Genel düşünce

Anayasayla ilgili olarak siyasi hürriyeti meydana getiren kanunları, vatandaşla ilgili olarak siyasi hürriyeti meydana getiren kanunlardan ayırıyorum. Birinci şekil kanunları bu kitapta, ikinci şekil kanunları ise bundan sonraki kitapta inceleyeceğim.

Konu II
Hürriyet kelimesine verilen çeşitli anlamlar

Hürriyet kelimesi kadar çeşitli anlam verilmiş, onun kadar insan kafasını çeşitli şekillerde yormuş başka bir kelime yoktur. Kimi kişiler hürriyeti, önceden kendisine sınırsız bir istibdat yetkisi verilmiş kimseyi düşürmekteki kolaylık anlamına almışlar; başkaları, kendisine boyun eğecekleri kimseyi seçmek yetkisi olarak kabul etmişler; daha başkaları da silahlanmak ve şiddet kullanmak hakkı olarak benimsemişler; bazıları ise, kendi milletinden birisi tarafından ya da bizzat yapacakları kanunlar tarafından yönetilmek ayrıcalığı sanmışlar hürriyeti[128]. Bir millet de uzun zaman hürriyeti, sakal bırakmak geleneği olarak kabul etmiş[129]. Kimi kişiler bu adı, bir hükümet şekline vermişler, öteki şekillerini bundan yoksun etmişler. Cumhuriyet hükümetinin tadını alanlar hürriyeti bu hükümet şekline, saltanat hükümetinden faydalananlar ise onu saltanat yönetimine mal etmişler[130]. Sözün kısası herkes, kendi geleneklerine ya da eğilimlerine uygun düşen hükümete bu adı verip çıkmış işin içinden; bir cumhuriyette de, şikâyet edilen kötülüklerin nedenleri devamlı olarak göz önünde bulunmadığından, kanunu uygulayanlar kanunlardan daha az konuştuklarından, genel olarak hürriyeti cumhuriyete mal etmişler, saltanat yönetimlerinden de söküp atmışlar. Nihayet, demokratik yönetimlerde millet her istediğini

128 Cicero der ki: "Yunanlılara, anlaşmazlıklarını kendi aralarında halletmek imkânını veren Scevola fermanını olduğu gibi taklit ettim; böylece onlar kendilerini hür bir millet olarak görürler."

129 Ruslar, Büyük Petro'nun, sakallarını kestirmek konusunda gösterdiği inadı bir türlü anlayamazlardı.

130 Kapadokyalılar, Romalıların kendilerine teklif ettikleri cumhuriyet idaresini reddetmişlerdir.

yapıyormuş gibi göründüğünden hürriyeti bu çeşit hükümetlere mal etmişler ve milletin yetkisiyle hürriyetini birbirine karıştırmışlar.

Konu III
Hürriyet nedir

Doğru, demokrasilerde millet her istediğini yapıyormuş gibi görünür ama siyasi hürriyet her istediğini yapmak demek değildir. Bir devlette, yani kanunları olan bir toplumda, hürriyet, ancak istememiz gereken şeyi yapmaktan ibaret olmalı yoksa istememiz gerekmeyen şeyi yapmaya zorlanmaktan değil.

Bağımsızlığın ne olduğunu, hürriyetin ne olduğunu iyice kafamıza yerleştirmeliyiz. Hürriyet, kanunların izin verdiği her şeyi yapmak hakkıdır; bir vatandaş kanunların yasak ettiği şeyi yapabilseydi hür sayılmazdı o zaman; çünkü öteki vatandaşların da aynı yetkiyi kullanmaya hakları olurdu.

Konu IV
Aynı konunun devamı

Demokrasiyle soylular yönetimi nitelikleri bakımından hür sayılmazlar. Siyasi hürriyet yalnız ılımlı hükümetlerde vardır. Ama ılımlı yönetimlerde de her zaman hürriyet bulunmaz; iktidar kötüye kullanılmadığı takdirde hürriyet bu yönetimlerde bulunur; öteden beri denenmiştir, kendisine yetki verilen her insan bu yetkiyi kötüye kullanmaya eğilimlidir; bir sınırla karşılaşıncaya kadar kötüye kullanmaya devam eder. Bilmem söylersem inanır mısınız? Faziletin bile sınırlanmaya ihtiyacı vardır.

İktidarın kötüye kullanılmaması için, olayların düzeni gereğince, iktidarın bizzat iktidarı durdurması lazım. Bir anayasa öyle olabilir ki, o yasa gereğince hiç kimse, kanunun kendisini yapmaya mecbur tutmadığı şeyi yapmaya, kanunun izin verdiği şeyleri de yapmamaya zorlanamaz.

Konu V
Çeşitli devletlerin amacı üzerine

Bütün devletlerin tek amacı vardır; yaşamak. Bununla birlikte her devlet kendine özel bir amaç daha güder. Büyümek, genişlemek Roma'nın amacıydı; savaşmak Lakedemonya'nın, din Yahudi ümmetinin, ticaret Marsilya devletinin, genel huzur Çin imparatorluğunun, denizcilik Rodos hükümetinin, doğal hürriyet vahşilerin, hükümdarın zevkleri genel olarak istibdat hükümetlerinin, hükümdarla devletin

şan ve onuru saltanat hükümetlerinin, her vatandaşın bağımsızlığı ve böylece bütün insanların baskı altında bulundurulması Polonya hükümetinin amacıydı.

Yeryüzünde bir millet daha var ki onun da anayasasının amacı doğrudan doğruya siyasi hürriyettir. Bunun, hangi ilkeler üzerine kurulduğunu şimdi göreceğiz. Bu ilkeler iyi ise, hürriyet bir aynadaymış gibi apaçık gözlerimizin önüne serilecek.

Anayasada hürriyet var mı yok mu bunu anlamak için pek öyle yorulmak gerekmez. Öyle ya eğer onu, olduğu yerde görmek mümkünse, eğer varsa, başka yerde aramaya ne lüzum var?

Konu VI
İngiliz anayasası üzerine[131]

Her devlette üç çeşit yetki vardır: Bir, yasama yetkisi; iki, devletler hukukuna bağlı olan şeyleri uygulama yetkisi; üç, medeni hukuka bağlı olan şeyleri uygulama yetkisi.

Birincisinde hükümdar ya da bu işe memur edilmiş kimse ya bir süre için ya da her zaman için yürürlüğe girecek kanunları yapar; eskiden yapılmış olanları düzeltir ya da yürürlükten kaldırır. İkincisinde, barışı sağlar ya da savaş açar; büyükelçiler gönderir ya da kabul eder; ülkesinde güveni sağlar, istilaları önler. Üçüncüsüyle de suçları cezalandırır ya da kişiler arasındaki anlaşmazlıkları yargılar. Buna yargılama yetkisi, ikincisine de sadece devletin uygulama ya da yürütme yetkisi adını vereceğiz.

Vatandaşın siyasi hürriyeti demek, insanın kendini güvenlik içinde görmesinden duyduğu kalp huzuru demektir. Hürriyetin var olması için de, hükümetin, bir vatandaşın başka bir vatandaştan korkmasını önleyebilecek durumda olması gerek.

Yasama yetkisiyle uygulama ya da yürütme yetkisi aynı kişiye ya da aynı memurlar topluluğuna verilirse, ortada hürriyet diye bir şey kalmaz; çünkü aynı hükümdarın ya da aynı senatonun, şiddet kullanarak uygulamak için ağır kanunlar yapmasından korkulur.

Yargılama yetkisi, yasama yetkisiyle uygulama yetkisinden ayrılmazsa ortada yine hürriyet diye bir şey kalmaz. Yargılama yetkisi yasama yetkisiyle birleştirilseydi vatandaşların hayatı ve hürriyeti üzerindeki yetki keyfi olurdu. Çünkü hâkim aynı zamanda kanun koyucu olurdu. Uygulama yetkisiyle birleştirilseydi, o zaman hâkimin elinde yargılama yetkisinden başka bir de baskı kuvveti bulunurdu.

Bu üç yetki, yani kanun yapma yetkisi, genel kararları uygulama yetkisi, suçları ya da vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıkları yargılama yetkisi, aynı zamanda aynı

131 Bu konudaki düşüncelerin çoğu, Locke'un *Traité du Gouvernement Civil* (Sivil İdare Üzerine) adlı kitabından alınmıştır. Bölüm XII.

kişinin ya da yüksek memurlardan, soylulardan, halktan oluşan aynı toplulukların elinde bulunsaydı, devlette her şey yıkılırdı.

Avrupa'daki krallıkların çoğunda yönetim şekli ılımlıdır. Çünkü ilk iki yetkiyi elinde bulunduran hükümdarlar, üçüncü yetkiyi tüm halkın eline verirler. Padişah bu üç yetkiyi de kişiliğinde birleştirmiş olduğundan Türkiye'de korkunç bir istibdat yönetimi vardır.

İtalya Cumhuriyetlerinde bu üç yetki bir elde toplanmış olduğundan bizim saltanat yönetimlerimizden daha az hürriyet vardır oralarda. Nitekim bu cumhuriyetler yaşamalarını sağlamak için Türkler kadar şiddet göstermek zorundadırlar; devlet engizitörleri, her muhbirin her an şunu bunu suçlandırmak için pusulasını atabileceği kutular bunun en güzel delilidir.

Böyle bir cumhuriyette vatandaşın durumunun ne olacağını varın siz düşünün. Aynı topluluk, kanunları uygulama konusunda da yasama konusundaki yetkiyi olduğu gibi kişiliğinde toplamıştır. Genel istekleriyle devleti harap edebilir; üstelik yargılama yetkisi de olduğu için özel istekleriyle de bütün vatandaşları mahvedebilir.

Bütün yetkiler birleşir orada; zorba bir hükümdarı açığa vuracak hiçbir dış görünüş olmasa bile, bunun böyle olduğu her an hissedilir.

Nitekim istibdat yönetimine yönelen bütün hükümdarlar önce bütün görevleri kişiliklerinde toplamakla işe başlarlar. Avrupa'daki kralların çoğu da devletin başlıca görevlerini kişiliklerinde toplarlar.

İtalya Cumhuriyetlerindeki babadan oğla geçen arı soylular yönetiminin Asya'daki istibdat yönetimlerine tam olarak karşılık vermediğini pekâlâ biliyorum. Memurların çokluğu bazen yönetimleri yumuşatır; bütün soylular her zaman aynı amaca yönelmezler; bundan ötürü de oralarda birbirini yumuşatan çeşitli mahkemeler kurulur. Böylece, Venedik'te büyük şuranın yasama yetkisi, *pregadi*'nin uygulama yetkisi, *quarantie*'lerin de yargılama yetkisi vardır[132]. Ama işin kötü tarafı şu ki, bu çeşitli mahkemeler aynı topluluğa dâhil memurlardan oluşur. Bu da yine bütün yetkilerin tek elde toplandığını gösterir.

Yargılama yetkisi devamlı olarak bir senatoya değil, yılın çeşitli zamanlarında, kanunların buyruğu gereğince, halk arasından seçilen kişilerden oluşacak mahkemelere, işin gerektirdiği süre faaliyette bulunacak mahkemelere verilmeli.

Böylece, insanlar arasında son derece korkunç sayılan yargılama yetkisi, belli bir mevkie, belli bir mesleğe bağlı olmayacağından fark edilmez bir hal alır, âdeta ortadan yok olur. Hâkim adı verilen kişi devamlı olarak gözlerimizin önünde bulunmaz; vatandaş da böylece hâkimden değil, hâkimin göreceği işten korkar.

132 Büyük Meclis soylulardan kurulan meclisti. Pregadi, Büyük Meclis üyelerinden yüz yirmisinin kurduğu Senato idi. Sayısı üç olan Quarantie ise her biri kırk kişilik üç mahkemeydi.

Hatta büyük suçlar söz konusu oldu mu, suçluya, kanun çerçevesi içinde hâkimlerini bizzat seçmek yetkisi de verilmeli; daha doğrusu, birçok hâkimleri reddetmek yetkisi verilmeli ona; böylece geri kalan hâkimler bizzat kendisi tarafından seçilmiş hâkimler kisvesine bürünmüş olur.

Öteki iki yetki devamlı memurlara ya da devamlı topluluklara verilebilir; çünkü bunların vatandaşa doğrudan doğruya hiçbir etkisi olamaz; biri devletin genel isteği, öteki ise bu genel isteğin uygulanmasıdır da ondan.

Mahkemeler için, hep aynı olmamalı dedik ama yargıların hep aynı olması, hatta o derece aynı olması gerekir ki her biri kanundaki metne tıpatıp uymalı. Yargılar, hâkimin özel kanılarından ibaret olsaydı, kişi toplumda, karşılıklı olarak verdiği sözlerin neler olduğunu bilmeden yaşamak zorunda kalırdı.

Yargıçların sanıkla aynı sınıftan olması ya da ona eş kişiler olması gerek; böylece sanığın kafasında, kendisine karşı şiddet kullanacak kişilerin eline düşmediğine dair bir kanı uyanır.

Yasama organı, davranışları üzerinde teminat verecek durumda olan vatandaşları hapsetmek yetkisini uygulama organına verirse, ortada hürriyet diye bir şey kalmaz. Ama sanıklar, kanunun yerinde bulduğu bir suçtan ötürü hemen sorguya çekilmek üzere yakalanıp hapsedilmişlerse o zaman iş değişir. Bu gibi hallerde gerçekten hür sayılırlar, doğrudan doğruya kanunun kuvvetine boyun eğerler de ondan.

Yasama organı, devlete karşı bir suikasttan ya da düşmanla bir anlaşmadan ötürü kendisini tehlikede görürse, uygulama organına kısa ve sınırlı bir süre için şüpheli vatandaşları tutuklama imkânını verir; ama bu vatandaşlar sonsuz bir hürriyete kavuşmak üzere hürriyetlerini ancak bir süre için yitirmiş olurlar.

Ephore'ların ve Venedik'te istibdat bakımından onlardan aşağı kalmayan devlet engizitörlerinin başvurdukları şiddet ve işkenceyi yok etmek için tek çare ise zaten budur.

Hür bir devlette, hür bir ruhu olması gereken her insanın kendi kendini yönetecek yetkide olması gerektiğinden, milletin tümünün birden yasama yetkisi olması gerekir. Ama böyle bir şeyin büyük bir devlette uygulanması imkânsız olduğundan, küçüklerde ise birçok sakıncalar meydana getirmesi ihtimali olduğundan, milletin bizzat yapamayacağı şeyi temsilcileri aracılığıyla yapması gerek.

Kişi, içinde yaşadığı şehrin ihtiyaçlarını öteki şehirlerin ihtiyaçlarından daha iyi bilir. Bunun gibi kişi, öteki hemşehrilerinden çok kendi komşularını tanır, haklarında daha iyi yargılarda bulunur. Şu halde yasama yetkisini elinde bulunduracak topluluğun üyelerini milletin tümünden seçmek doğru olmaz; başlıca şehirlerde oturan vatandaşların kendi aralarından birini temsilci olarak seçmeleri daha uygun düşer.

Temsilcilerin en büyük üstünlüğü olaylar üzerinde tartışma imkânıdır. Halkın böyle bir imkânı yoktur; zaten demokrasinin en büyük sakıncalarından biri de budur.

Seçmenlerinden genel bir emir almış olan temsilcilerin, Almanya'daki Diyetlerde olduğu gibi her iş için ayrı ayrı talimat almalarına lüzum yoktur. Doğru, bu yoldan gidilseydi milletvekillerinin sözü, milletin sesinin ifadesi olurdu. Ama unutmamak gerek ki bu da işlerin uzadıkça uzamasına sebep olabilir, her milletvekili öteki milletvekillerinin üstüne çıkarabilir, ivediliği gerektiren bazı hallerde de milletin bütün gücü bir kişinin boş bir isteğiyle dumura uğrayabilirdi.

"Hollanda'da olduğu gibi" diyor, M. Sidney; "Milletvekilleri milletin bir bölümünü temsil ettikleri zaman, kendilerine bu yetkiyi veren kişilere hesap vermek zorundadırlar. Ama İngiltere'de olduğu gibi şehirler tarafından seçilirse iş değişir[133]."

Çeşitli bölgelerde bütün vatandaşların, temsilcilerini seçerken oy verme hakkı olmalı, doğal olarak, kişisel isteklerini belirtemeyecek kadar aşağılık duruma düşmüş olanlar ayrı.

Eski cumhuriyetlerin çoğunda büyük bir kusur vardı: O da, milletin bir uygulamayı gerektiren kararlarda oyunu bizzat kullanmasıydı. Oysa böyle bir şeye milletin ne gücü yeter ne de kuvveti. Millet, devlet işlerine ancak temsilcilerini seçmek suretiyle katılabilir; bu da zaten yetkisi dâhilindedir. Çünkü insanların yeteneklerinin gerçek derecesini bilip takdir edecek çok az kişi vardır. Oysa her kişi, seçtiği insanın ötekilerinden daha aydın olup olmadığını, genel olarak anlayıp takdir edecek durumdadır.

Temsilciler kurulu, herhangi bir konuda uygulama kararı almak için seçilmemeli, böyle bir şeyi zaten başaramazlar da. Bu kurul kanun çıkarmak, çıkardığı kanunların doğru dürüst bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için seçilmeli. Bu işi çok iyi başarır, hem zaten en iyi başaracağı iş de bundan ibarettir.

Bir devlette daima, doğum, servet ya da mevki bakımından seçkin kişiler bulunur; ama bunlar milletle bir tutulsaydı, onların da ötekiler gibi yalnız bir oyu olsaydı, ortak hürriyet onların köleliği demek olurdu. Böyle bir hürriyeti savunmaktan da hiçbir çıkar beklemezlerdi; çünkü kararların çoğu kendi aleyhlerinde belirirdi. Bu gibilerin yasama yetkisindeki payları, o ülkede kendilerine tanınmış olan ayrıcalıklarla orantılı olmalı. Halkın giriştiği işleri durduracak bir topluluk meydana getirirlerse, halk da onların giriştikleri işi durduracak bir topluluk meydana getirir, sonuç işte bu olur.

133 Algernon Sidney (1617-1683), İngiliz Avam Meclisi üyesi ve Cumhuriyetçi. Rye-House komplosuna katılmakla suçlandırılıp haksız bir şekilde ölüme mahkûm edilmiştir. *Hükümet Üzerine Nutuklar* adında bir eser yazmıştır.

Böylece yasama yetkisi aynı zamanda, hem soylular topluluğuna hem de milleti temsil etmek için seçilmiş olan topluluğa verilirse, ikisi de ayrı ayrı meclisler ortaya atarlar.

Sözünü ettiğimiz bu üç yetkiden, yargılama yetkisi aşağı yukarı bir hiç sayılır. Şu halde temelli olarak iki yetki kalıyor demektir; bu iki yetkiyi yumuşatmak için de düzenleyici bir başka yetkiye daha ihtiyaç vardır. Yasama yetkisinin soylulardan müteşekkil bölümü bu yetkiyi en iyi kullanacak durumda olan topluluktur.

Soylular topluluğundaki üyelikler babadan oğla geçmeli. Niteliği bakımından da zaten bunun böyle olması gerekir; bundan başka, bu topluluğun, kendiliğinden iğrenç olan ve hür bir devlette daima tehlikede bulunması gereken ayrıcalıklarını korumasında çok büyük faydalar vardır.

Ama babadan oğla geçen bir yetki, özel çıkarlarını gözetmeye, halkın çıkarlarını da unutmaya yönelebileceğinden, vergi koymayla ilgili kanunların çıkarılmasında olduğu gibi, bu topluluğun bozulmasında bir çıkar söz konusu oldu mu, onun yasama yetkisini kanun çıkarmakta değil, yalnız bazı şeylere engel olmakta kullanmasına izin verilmeli.

Ben *yasama yetkisinden*, bizzat buyurmak ya da başkası tarafından buyrulan şeyi düzeltmek yetkisini, *engel olmak yetkisinden* ise birisi tarafından alınan bir kararı bozmak yetkisini anlıyorum. Roma'daki tribunların yetkisi de bundan ibaretti zaten. Engel olmak yetkisini elinde tutan kişinin tasvip etmek yetkisi de olacağından, tasvip işi, engel olmak yetkisini kullanmak istemediğini açıklamaktan başka bir şey değildir. Doğrudan doğruya bu yetkinin sonucudur.

Uygulama ya da yürütme yetkisi, bir hükümdarın elinde olmalı. Çünkü hükümetin her zaman, ani iş görmeyi gerektiren bu bölümü, birçok kişi yerine bir kişi tarafından daha iyi yönetilir. Yasama yetkisine bağlı olan işlere gelince, bunların bir kişi yerine birçok kişi tarafından yönetilmesi daha iyi olur.

Hükümdar olmadığı takdirde, uygulama yetkisi, yasama organı içinden seçilen birkaç kişiye verilirse o zaman ortada hürriyet diye bir şey kalmaz. Çünkü iki yetki yine birleştirilmiş olur; aynı kişiler her iki organın çalışmalarına bazen katılacağı gibi her zaman katılmak hakkına da sahiptir.

Yasama organı uzun zaman toplanmazsa, yine ortada hürriyet diye bir şey kalmaz. Şu iki şeyden biri olur da ondan: Ya yasama konusunda hiçbir karar alınamaz, o zaman devlet anarşiye düşer ya da bu kararlar uygulama organı tarafından alınır ki o zaman da devlet istibdat yönetimine kaçar.

Yasama organının her zaman toplanmasına da gerek yoktur. Temsilciler için güç bir iş olurdu bu; üstelik uygulama organını da fazla oyalardı. Çünkü böyle bir durumda, uygulama organı, uygulamayı değil kendi ayrıcalıklarını savunmayı, uygulama haklarını düşünürdü.

Bundan başka, yasama organı devamlı olarak toplantı halinde bulunsaydı, ölen milletvekillerinin yerine yeni milletvekilleri koymaktan başka bir işle uğraşamazdı. Böyle bir durumda, yasama organı bir kere bozuldu mu bir daha da düzeltilmesi imkânsız olurdu. Çeşitli yasama organları birbiri arkası sıra geldi mi, bugünkü yasama organı hakkında kötü bir kanısı olan millet, haklı olarak her şeyi bir sonraki yasama organından beklerdi. Ama yasama organı hep aynı olsaydı, millet onun bozulduğunu görünce, artık çıkaracağı kanunlardan hiçbir şey beklemez ya çılgına döner ya da adam sende deyip kendini koyuverirdi.

Yasama organı hiçbir zaman kendi kendine toplanmamalı. Çünkü bir organın, ancak, toplandığı zaman bir iradesi olabilir; uzlaşmayla toplanmadığı takdirde, hangi tarafın gerçek yasama organı olduğunu anlamak imkânsızdır: Toplanan taraf mı yoksa toplanmayan taraf mı? Yasama organının toplantı süresini uzatmak hakkı olsa, bu süreyi pekâlâ uzatmayabilir de; böyle bir şeyse, uygulama organına karşı bir suikast hazırlamak istendiği zaman çok tehlikeli olabilir. Zaten yasama organının toplanması için birbirinden daha uygun zamanlar vardır. Şu halde bu toplantıların zamanını ve süresini, uygulama organının kendi bildiği şartlara göre ayarlaması gerekir.

Yasama organının giriştiği işleri durdurmak, uygulama organına verilmezse yasama organı zorba bir hal alır; çünkü o zaman yasama organı aklından geçirebileceği bütün yetkileri kişiliğinde toplar, öteki organların tümünü ortadan kaldırır.

Buna karşılık yasama organına da uygulama organını durdurmak hakkı verilmemeli. Çünkü mahiyeti bakımından zaten sınırları olan uygulama organını bir daha sınırlandırmak faydasız olur; üstelik uygulama organı daima gelip geçici işlerle uğraşır. Roma'da yalnız yasama organını değil, aynı zamanda uygulama organını da durduran tribunların yetkisi bu bakımdan kusurludur: Büyük zararlara neden oluyordu da ondan.

Hür bir devlette, yasama organının uygulama organını durdurmak yetkisi olmamalı; ama buna karşılık, çıkardığı kanunların nasıl ve ne şekilde uygulandığını denetlemek hakkı ve yetkisi bulunmalı. Böyle bir hükümetin, Cosme'larla Ephore'ların yönetimleri hakkında hesap vermedikleri Girit ve Lakedemonya hükümetlerine üstünlüğü buradadır işte.

Ama bu denetleme ne olursa olsun, yasama organının kişiyi, dolayısıyla uygulayan kişinin davranışını denetlemek yetkisi olmamalı. Kişiliği kutsal sayılmalı. Çünkü yasama organının istibdada kaçmaması için devlete gerekli olacağından, uygulama organı suçlandırıldığı ya da yargılandığı takdirde devlette hürriyet diye bir şey kalmaz.

Böyle bir durumda devlet, bir saltanat yönetimi değil hür olmayan bir cumhuriyet yönetimi şeklini alır. Ama uygulayan kişi, insan sıfatıyla kanunlar tarafından kendisine bazı ayrıcalıklar verilmiş olmasına rağmen bakan sıfatıyla kanunlardan

nefret eden kötü müşavirler yüzünden kötülük edeceğinden, bu bakanların yakalanıp cezaya çarptırılmaları yerinde olur. Bu şekil hükümetin Gnide hükümetine olan üstünlüğü de buradadır işte. Çünkü Gnide hükümetinde, kanun, *amymone*'ların, hatta yönetimleri bittikten, işbaşından ayrıldıktan sonra bile yargılanmalarına izin vermezdi. Bu suretle halk da uğradığı haksızlıkları hiçbir zaman öğrenmek imkânı bulamazdı.

Her ne kadar genel olarak yargılama organının, yasama organının hiçbir bölümüne bağlı olmaması gerekirse de yargılanacak kişinin özel çıkarını gözetleyen üç hal bu kuralın dışındadır.

Büyükler daima kıskanılır; halk tarafından yargılansalardı, tehlikeli bir duruma düşerler ve hür bir devlette en küçük bir vatandaşın bile benzerleri tarafından yargılanmaktan elde ettiği ayrıcalıkların hiçbirinden yararlanamazlardı. Şu halde, soylular milletin mevcut mahkemeleri tarafından değil, yasama organının soylulardan oluşmuş bölümü tarafından yargılanmalı.

Aynı zamanda hem çok uzakları gören hem de gözleri kör olan kanunun bazı durumlarda son derece şiddetli olması olasılığı vardır. Ama daha önce de söylediğimiz gibi milletin hâkimleri, kanunu sadece söz haline getiren, kanunun kuvvetini ya da şiddetini yumuşatacak durumda olmayan cansız birer varlıktan başka bir şey değillerdir. Şu halde, yasama organının başka bir durumda, zorunlu bir mahkeme olduğunu söylediğimiz bölümü, bu durumda da zorunlu olarak bir mahkeme halini alır. Kanunu daha az şiddetli bir şekle sokup karar vererek, kanunu bizzat kanunun lehinde yumuşatmak da bu üstün organa düşer.

Genel hizmetlerde çalışan bazı kişiler milletin haklarını çiğneyebilirler, mevcut hâkimlerin cezalandırmak istemeyecekleri ya da cezalandıramayacakları suçları işleyebilirler. Buna rağmen, yasama organının genel olarak yargılama yetkisi yoktur; hele böyle özel bir durumda bu yetkiden tümüyle yoksun olması gerekir; ilgili taraflardan birini, yani milleti temsil eder de ondan. Bundan ötürü de, ancak suçlandıran taraf olabilir. Ama kimin karşısında suçlandıracak? Kendisinden aşağı durumda olan, üstelik kendisi gibi halktan olduğu için böyle bu derece büyük bir suçlandırıcının kuvveti tarafından sürüklenecek olan kanunun kurduğu mahkemelerin seviyesine mi inecek? Hayır, inmeyecek; bunun için de milletin saygınlığını, kişinin güvenini korumak maksadıyla yasama organının halkı temsil eden bölümü, aynı organın soylulardan oluşmuş bölümü karşısında suçlandıracak; çünkü bu ikinci organın ne çıkarları bakımından ne de tutkuları bakımından birinciyle bir benzerliği vardır.

Bu çeşit bir hükümetin eski cumhuriyetlere olan üstünlüğü buradadır işte. Eski cumhuriyetlerde şöyle bir eksiklik vardı: Halk aynı zamanda hem davacıydı hem de yargıç.

"Yürütme organı, engel olma yetkisi sayesinde yasama organının çalışmalarına katılmalı" demiştim. Katılmazsa, yürütme organı kendine tanınmış olan haklardan

yoksun olur. Bundan başka, yasama organı yürütme işine burnunu sokmaya kalkarsa o zaman da yine yürütme organı yıkılır.

Hükümdar, düzenlemek yetkisini kullanmak suretiyle yasama organının işine karışmak isterse, ortada hürriyet diye bir şey kalmaz yine. Bununla beraber, kendini savunmak için yasama organının işine katılması gerektiğinden, o da tıpkı yürütme organı gibi önlemek yetkisini kullanarak bu organın çalışmalarına katılabilir.

Roma'da hükümetin değişmesine neden olan şey de zaten, yürütme yetkisinin bir bölümünü elinde tutan senato ile öteki bölümünü elinde bulunduran bakanların, halk gibi önleme yetkisi olmamasıydı.

İşte söz konusu ettiğimiz hükümetin temel yapısı bundan ibarettir. Yasama organı iki bölümden oluştuğu için, karşılıklı önleme yetkilerini kullanarak biri ötekinin elini kolunu bağlayabilir. Bu iki bölüm ise yürütme organı tarafından sınırlandırılır; buna karşılık bu iki bölüm de yürütme organını sınırlandırır.

Bu üç organın bir rahatlık ya da bir hareketsizlik meydana getirmesi gerekirdi. Ama olayların zorunlu hareketi yüzünden onlar da hareket etmek, uyumlu bir şekilde hareket etmek zorunda kalırlar.

Yürütme organı yasama organının çalışmalarına yalnız önleme yetkisiyle katıldığı için işlerin görüşülmesine katılamaz. Hatta tekliflerde bile bulunamaz; çünkü yasama organının kararlarını reddetmek yetkisi olduğundan, beğenmediği kararları her zaman bozmak ya da reddetmek elindedir.

Eski cumhuriyetlerin bazılarında, milletin tümü birden müzakerelere katıldığından, yürütme organının tekliflerde bulunması ve bu önerileri onunla birlikte görüşmesi doğal bir şeydi; aksi takdirde kararlarda acayip bir karışıklık görülürdü.

Yürütme organı milletin rızasını almadan devletin geliriyle giderini düzenlemeye kalksa ortada hürriyet diye bir şey kalmaz yine. Çünkü bunu yapmakla yürütme organı, yasama işinin en önemli konusunda yasama organı halini almış olur.

Yasama organı da, devlet geliriyle giderini düzenlemek maksadıyla bir yıl için değil de birçok yıl için yürürlükte kalacak bir kanun çıkarsa bu organ da yine hürriyetini yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Çünkü o zaman, yürütme organı artık ona bağlı olmaz. Kişinin elinde de böyle süreli bir yetki oldu mu, bu yetkiyi kendi kendine vermiş olmasının ya da başkasından almış olmasının hiçbir önemi yoktur. Yasama organı, yürütme organının buyruğu altına verecek olduğu kara ve deniz kuvvetleri hakkında da aynı şekilde bir yıl için değil de birçok yıllar için bir kanun çıkarırsa durum yine aynı olur.

Yürütme organının baskı yapmasına engel olmak için, buyruğu altına verilmiş olan orduların, Marius zamanına kadar Roma'da olduğu gibi halktan olması, halkla aynı kafada olması gerekir. Bunun böyle olmasını sağlamak için de iki yol vardır: Birincisi, orduya girecek kişilerin Roma'da olduğu gibi, davranışları hakkında öteki

vatandaşlara hesap verecek kadar üstün seviyede olması ve yalnız bir yıl için askere alınması lazımdır. İkincisi, devamlı bir ordu beslenir, askerler de milletin en aşağı sınıfından alınır; işte o zaman yasama organının istediği anda bu orduyu dağıtabilecek yetkide olması gerekir. Bundan başka askerlerin vatandaşlarla bir arada oturması, ayrı kamplarda, kışlalarda ya da müstahkem mevkilerde kalmaması gerekir.

Ordu kurulduktan sonra artık yasama organına değil, doğrudan doğruya yürütme organına bağlı olmalı. Bu da zaten ordunun göreceği işin niteliği gereğidir. Çünkü ordu bir tartışma organı değil, bir yürütme organıdır.

İnsanoğlunun kafası, korkaklıktan çok cesarete, tedbirden çok işe, öğütten çok kuvvete önem verir. Bundan ötürü ordu da, öteden beri senatoyu küçümser, subaylarına saygı gösterir. Gözünde korkak olarak canlandırdığı kişilerden, dolayısıyla kendisine buyuracak yetkide görmediği kişilerden gelen buyruklara kulak asmaz. Bundan ötürü de ordu, yalnız yasama organına bağlandı mı hükümet askeri bir görünüme bürünür. Böyle bir şey olmadı mı bilin ki ortada olağanüstü şartlar vardır. Bunlardan biri ordunun içinde devamlı bir ayrılığın bulunmasıdır; bir başkası da, ordunun, her biri kendi eyaletine bağlı birçok kollardan oluşmasıdır. Bir üçüncüsü de, başlıca şehirlerin, kendi kendilerini savunacak kuvvette mükemmel birer sağlam mevki olması ve içeride asker bulundurmasıdır.

Hollanda, Venedik'ten çok daha güvendedir; başkaldıran birlikleri su altında bırakabileceği gibi açlıktan da öldürebilir. Birlikler kendilerini besleyebilecek şehirlere yerleştirilmiş değildir; şu halde bu beslenme işi iğretidir.

Ordunun yasama organı tarafından yönetildiği bir ülkede, özel koşullar, hükümetin askeri bir görünüme bürünmesine engel olsa bile, ortaya başka sakıncaların çıkması ihtimali vardır; şu iki şeyden biri olur: Ya ordu hükümeti yıkar ya da hükümet orduyu zayıf düşürür.

Bu zayıf düşme ise korkunç bir nedenin sonucudur: Bizzat hükümet zayıf düşmüş demektir.

Tacitus'un *Cermenlerin Ahlak ve Gelenekleri* üzerine yazdığı o mükemmel kitabı okursanız, İngilizlerin bu siyasi hükümet şeklini onlardan aldığını görürsünüz. Evet, bu güzel sistem, ormanlarda yaşayan insanlardan alınmıştır.

İnsanla ilgili her şeyin bir sonu vardır; sözünü ettiğimiz devlet de günün birinde hürriyetini yitirip yıkılacak. Roma da, Lakedemonya da, Kartaca da yıkıldı. Yasama organı yürütme organından daha çok bozulduğu gün İngiltere de yıkılacak.

Böyle bir hürriyetten İngilizlerin bugün yararlanıp yararlanmadıklarını incelemek bana düşmez. Ben yalnız, kanunları sayesinde bu hürriyetin orada yerleşmiş olduğunu söylemekle yetineceğim, fazlasını da aramayacağım.

Bunları söylerken de öteki hükümet şekillerini kötülemek iddiasında değilim; böyle aşırı derecede siyasi bir hürriyetin ortalama bir hürriyet içinde yaşayanları küçük düşürmesi gerektiğini de söylemek istemiyorum. Böyle bir şeyi ne iddia edebilirim ne de söyleyebilirim; çünkü ben, aşırı derecede bir zekânın bile her zaman arzulanacak bir şey olmadığına, insanların öteden beri aşırı şeylerdense ortalama şeylerden daha çok yararlandıklarına inanırım. Harrington da *Océana*[134] adlı eserinde, herhangi bir devletin anayasasının hürriyet konusunda ulaşabileceği en üstün noktayı aramıştı. Ama onun bu hürriyeti, hakkında kötü bir kanı edindikten sonra aradığını, Bizans kıyıları gözünün önünde dururken Kalkedonya gibi bir ülkeyi hayal ettiğini de söyleyebiliriz[135].

Konu VII
Bildiğimiz saltanat hükümetleri üzerine

Bildiğimiz öteki saltanat yönetimlerinin doğrudan doğruya amacı, sözünü ettiğimiz saltanat yönetiminde olduğu gibi hürriyet değildir. Onların amacı yalnız vatandaşların, devletin ve hükümdarın şan ve onurudur. Ama bu şan ve onurundan öyle bir hürriyet kafası doğar ki, bu devletler bile, ötekinde olduğu kadar büyük şeyler meydana getirebilirler, hatta hürriyet kadar milletin mutluluğunu sağlarlar.

Üç organ oralarda, sözünü ettiğimiz anayasaya göre bölünmüş ve kaynaşmış değildir. Her devlette bu organlar özel bir şekilde bölünmüştür; bundan ötürü de her devlet siyasi hürriyetine az çok yaklaşmış bulunmaktadır, yaklaşmayan saltanat yönetimi ise istibdat yönetimi şeklini almaya mahkûmdur.

Konu VIII
Eskilerin, saltanat yönetimi üzerine neden açık bir görüşleri yoktu

Eskiler, soylular topluluğu üzerine kurulu hükümet şeklini, hele millet temsilcilerinden meydana gelmiş bir yasama organı üzerine kurulu hükümet şeklini hiç bilmezlerdi. Yunanistan'la İtalya'daki cumhuriyetler, her birinin kendi hükümeti olan, vatandaşlarını da duvarları içine alan şehirlerden ibaretti. Romalılar cumhuriyetlerin tümünü şöyle bir hamlede yiyip yutmadan önce hemen hiçbir yerde, İtalya'da, Galya'da, İspanya'da, Almanya'da kral diye bir şey yoktu. Bütün bunlar, ya küçük küçük topluluklardı ya da küçük küçük cumhuriyetler. Afrika bile daha büyük bir cumhuriyete bağlıydı. Anadolu, Yunan toplulukları tarafından işgal edilmişti. Hiç-

134 James Harrington (1611-1677), İngiliz yazarı ve cumhuriyetçisi. Hem Cromwell tarafından, hem II. Charles tarafından kendisine eziyet edilmiştir. *Océana* adlı eseri o çağın modasına uygun bir ütopyadır.

135 Kalkedonya tam Bizans'ın karşısındadır. (Heredote, III, XIV).

bir yerde millet temsilcileri, devlet meclisleri diye bir şey yoktu. Bir kişi tarafından yönetilen bir hükümet şekline rastlamak için İran'a kadar uzanmak gerekti.

Bununla beraber federatif cumhuriyetler de yok değildi. Doğru, birçok şehirler, bir meclise, millet temsilcileri gönderiyorlardı. Ama ben, bu örnek üzerine kurulmuş bir saltanat yönetimi yoktu diyorum.

Bildiğimiz saltanat hükümetlerinin ilk taslağı nasıl ortaya çıktı bakın. Roma imparatorluğunu istila eden Cermenler herkesin bildiği gibi son derece hür kişilerdi. Bu konuda, Tacitus'un *Cermenlerin Ahlak ve Gelenekleri Üzerine* adlı kitabını okumak yeter. İstilacılar bütün ülkeye yayıldılar, şehirlerden çok dağlarda, ormanlarda otururlardı. Cermanya'da oturdukları zaman bütün milleti toplamak mümkündü. İstila ettikleri ülkelere yayılınca toplanamaz oldular. Ama istiladan önce olduğu gibi yine milletin toplanıp memleket işlerini görüşmesi gerekti. Bu işi temsilciler göndererek yapmaya başladılar. Bugün bizdeki idare yönetim tarzının başlangıcı budur işte. Önceleri, soylular yönetimiyle saltanat yönetiminin bir karmasıydı bu yönetim biçimi. Yalnız bir sakıncası vardı ki o da milletin aşağı tabakasının köle durumunda olmasıydı. Daha iyi olmaya uygun iyi bir hükümet şekliydi bu. Gerçekten de, çok geçmeden köleleri hürriyetlerine kavuşturan fermanların yağmaya başladığı görüldü; arkasından da halkın medeni hürriyeti, soylu sınıfıyla papazlar sınıfının ayrıcalıkları, kralların yetkileri birbiriyle öylesine bağdaştı ki, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde kurulan bu hükümet şekli kadar ılımlı, bunun kadar yumuşak bir hükümet şeklinin bir daha yeryüzünde kurulduğunu sanmıyorum. Doğrusu ya şaşılacak şey, insanların, tasarlayabileceği en iyi hükümet şeklinin, istilacı bir topluluğun bozulmaya yüz tutmuş yönetim biçiminden doğmuş olması.

Konu IX
Aristo'nun görüşü

Saltanat yönetiminden söz açtığı zaman Aristo'nun gevelediği açıkça görülür[136]. Ona göre saltanat yönetimi beş çeşit olur: Onun bu sınıflandırması anayasanın şekline göre değil, hükümdarın üstünlükleri ya da kusurları gibi gelip geçici şeylere ya da tiranlığın zorla ele geçirilmesi, tiranlığın babadan oğla geçişi gibi tüm yabancı şeylere göredir.

Aristo, İran imparatorluğunu da Lakedemonya krallığını da saltanat hükümetleri sırasına koyar. Ama bunlardan birinin istibdat yönetimi, ötekinin de cumhuriyet yönetimi olduğunu bilmeyen yoktur.

Bir kişinin yönetimi altında bulunan bir ülkede, yetkilerin üçe bölündüğünü bilmeyen eskilerin, saltanat yönetimi üzerine tam bir kanı edinmeleri imkânsızdı.

136 *Politika* adlı kitabı (Kitap III, bl. XIV).

Konu X
Öteki politikacıların görüş tarzı

Tek kişi tarafından yönetilen bir devleti daha yumuşak bir şekle sokmak için Epir Kralı Arribas, yalnız cumhuriyet yönetimini kafasında canlandırabildi[137]. Aynı yetkiyi nasıl sınırlandıracaklarını bilemeyen Molos'lar[138] iki kral seçtiler. Bunu yapmakla da, hükümdardan çok devleti zayıf düşürdüler; birbirine rakip olacak iki hükümdar istiyorlardı; birbirine düşman iki insan çıktı karşılarına.

İki kral ancak Lakedemonya'da hoş görülebilirdi; onlar, anayasanın kendisi değil bir bölümü idiler de ondan.

Konu XI
Yunanlıların kahramanlık çağlarındaki kralları üzerine

Yunanlıların kahramanlık çağlarında, pek öyle uzun sürmeyen bir çeşit saltanat hükümeti kuruldu. Halk için sanat icat edenler, insanlar için savaşanlar, dağınık insan topluluklarını bir araya getirenler ya da onlara toprak verenler, yine onlar için krallık kuruyorlar ve bu krallığı çocuklarına bırakıyorlardı. Bunlar aynı zamanda hem kral hem din adamı hem de hâkimdiler. Aristo'nun sözünü ettiği beş saltanat yönetimi biçiminden biriydi bu; saltanat anayasası fikrini uyandıracak tek biçim de buydu zaten. Ama bu anayasanın planı bugünkü saltanat yönetimlerinin anayasasına aykırı bir plandı.

Üç yetki öyle bölünmüştü ki, yasama yetkisi halka, yürütme yetkisiyle yargı yetkisi krala verilmişti. Bizim bildiğimiz saltanat yönetimlerinde ise, yürütme yetkisiyle yasama yetkisi, daha doğrusu yasama yetkisinin bir bölümü hükümdara verilmiştir, ama yargı yetkisi ona verilmemiştir.

Kahramanlık çağlarındaki kralların yönetiminde, bu üç yetki çok kötü bir şekilde bölünmüştü. Bu saltanat yönetimlerinin uzun ömürlü olmasına zaten olanak yoktu; çünkü millet yasama yetkisini ele geçirdi mi, her yerde olduğu gibi buralarda da en ufak bir kapris yüzünden krallığı yok edebilirdi.

Elinde yasama yetkisini bulunduran hür bir millette, zaten iğrenç olan şeylerin büsbütün iğrenç bir hal aldığı bir şehirde kapalı yaşayan bir millete, yasama organının meydana getirebileceği eşsiz durum, yargı yetkisini en uygun yere yerleştirmektir. Ama yargı yetkisini, aynı zamanda yürütme yetkisini elinde bulunduran organa

137 Bununla beraber Arribas tahtından inmemiştir. Oğlu da yerine geçmiştir. Montesquieu burada *respublica* kelimesinin çift anlamından ötürü yanılmışa benziyor. Respublica kelimesinden gelen *république* Fransızca'da hem devlet, hem de cumhuriyet anlamına gelir.

138 Epir'de oturan bir topluluk. Hükümet merkezi Ambrakiya idi. Köpekleri çok meşhurdu.

vermek kadar kötü bir şey olamaz. Çünkü böyle bir şey olduğu andan itibaren hükümdar korkunç bir hal alır. Bununla beraber yasama yetkisi elinde olmadığı için onu elinde bulundurana karşı kendini savunması da imkânsız olur; hükümdarın yetkisi fazladır ama yeter değildir.

Hükümdarın gerçek görevinin yargılamak değil, yargılayacak olanları seçmek olduğunu henüz anlamamışlardı. Buna ters bir siyaset, tek kişinin yönetimini dayanılması imkânsız bir hale getirdi. Bütün bu krallar ülkelerinden kovuldular. Yunanlılar, tek kişinin yönetimi zamanında üç yetkinin gerçek bölünüş tarzını düşünemediler; birçok kişinin yönetimi zamanında ancak bu tarzı akıl edebildiler; bu çeşit anayasaya da politeia[139] adını verdiler.

Konu XII
Roma krallarının yönetimiyle ve üç yetkinin bu ülkede ne şekilde bölündüğü üzerine düşünceler

Roma krallarının yönetimiyle, Yunanlıların kahramanlık çağındaki krallarının yönetim biçimi arasında bir ilgi vardı. O da ötekiler gibi genel kusurları yüzünden düştü; bununla beraber özel yapısı bakımından olduğu kadar kendi içyapısı bakımından da iyi bir yönetim biçimi sayılırdı.

Bu hükümet biçimini iyice tanıtabilmek için ilk beş kralın yönetimiyle, Servius Tullius'un yönetiminden, Tarquin'in yönetiminden ayrı ayrı söz açacağım.

Krallar seçilebilirdi; ilk beş kral zamanında seçimde en büyük katılım payı senatonundu.

Kralın ölümünden sonra senato, kurulu hükümet şeklinin devam ettirilip ettirilmeyeceğini incelerdi. Devam ettirileceğine karar verdi mi, kendi içinden birine yeni kralı seçmek yetkisini verirdi. Senatonun bu seçimi onaylayıp, milletin doğrulaması, kâhinlerin de ülkeye uğur getireceğine güvence vermesi gerekti. Bu şartlardan bir tanesi eksik oldu mu yeni bir seçime gidilirdi.

Devletin yapısı aynı zamanda, hem saltanat yönetimini, hem soylular yönetimini, hem de halk yönetimini içine alırdı. Bu yöntem ilk zamanlarda öyle uyumlu bir şekilde yürütüldü ki, ülkede kıskançlık diye, kavga gürültü diye bir şey görülmedi. Kral orduları yönetir, dini törenlere başkanlık ederdi; hukuk ve ceza davalarını yargılamak yetkisi vardı; senatoyu toplantıya çağırır, halkı toplar, bazı işleri ona bırakır, öteki işleri de senato ile birlikte düzenlerdi.

Senatonun yetkisi büyüktü. Krallar, yargılamak için çoğu zaman yanlarına senatörlerden birkaçını alırlardı. Hiçbir şeyi senatoda tartışmadan halkın kararına sunmazlardı. Halkın, devlet memurlarını seçmek, yeni kanunların çıkarılmasına

139 Bir şehrin idaresi demektir.

razı olmak, kral izin verirse savaş açmak ya da barış yapmak hakkıydı. Yargılama yetkisi yoktu. Tullius Hostilius, Horatius'u yargılama işini halka bıraktığı zaman, özel nedenlerle böyle davrandığını Halikarnaslı Denys'nın kitabından öğreniyoruz.

Bu hükümet şekli Servius Tullius zamanında değişti. Onun seçimine senato karışmadı, kendini bizzat halka seçtirdi. Hukuk davalarını bırakıp yalnız ceza davalarına bakmaya başladı. Bütün davaları doğrudan doğruya halkın kararına bıraktı. Halktan alınan vergileri azalttı; bütün yükü aşağı yukarı yalnız patrisiyenlerin sırtına yükledi. Böylece, bir yandan kralla senatonun yetkilerini zayıflatırken öte yandan da halkın yetkilerini artırmış oldu.

Tarquin, krallığa ne senato tarafından ne de halk tarafından getirildi. Servius Tullius'u gaspçı, kendisini ise mirasçı olarak gördüğü için çıkıp krallık tahtına oturdu. Senatörlerin çoğunu öldürttü; geri kalanların hiçbirine akıl danışmadığı gibi, yargılarına da hiçbirini çağırmadı. Yetkisi her gün biraz daha arttı ama bu yetkide zaten iğrenç olan taraf büsbütün iğrenç bir hal aldı. Halka danışmadan kanunlar çıkardı, hatta halkın aleyhinde bile kanunlar çıkardı. Üç yetkiyi kişiliğinde birleştirebilirdi de. Ama bir an geldi ki halk, yasama yetkisinin kendisinde olduğunu hatırladı, Tarquin de ortadan yok oldu.

Konu XIII
Krallar kovulduktan sonra Roma'nın durumu üzerine genel düşünceler

Romalıları bırakmak imkânsız. Bunun içindir ki bugün bile hükümet merkezlerinde yeni sarayları bırakıp harabeleri görmeye gideriz. Yine bunun içindir ki çayırların zümrüt rengine baka baka rahatlayan gözler kayalıklarla dağları görmekten zevk alır.

Roma'da patrisiyen denen soylu ailelerin öteden beri büyük ayrıcalıkları vardı. Krallar zamanında büyük olan bu ayrıcalıklar, onlar kovulduktan sonra daha da önemli bir hal aldı. Bu da, patrisiyenleri alçaltmak isteyen halk sınıfının kıskanmasına neden oldu. Hükümeti zayıf düşürmek için değil, doğrudan doğruya devletin yapısını değiştirmek için sesler yükseliyordu. "Çünkü", diyorlardı, "Memur şu ya da bu sınıftan olmuş bunun hiçbir önemi yok, yeter ki kudret ve kuvveti korusun."

Roma gibi seçimle yönetilen bir saltanat hükümeti, hükümdarı destekleyecek kuvvetli bir soylu sınıfının varlığını gerektirir, aksi takdirde ya bir tiranın eline düşer ya da bir halk devleti olup çıkar. Ama bir halk devletinin, ayakta durabilmesi için de aileler arasında böyle bir ayrılığa gerek yoktur. Nitekim krallar zamanında devlet yapısının zorunlu bölümlerinden biri olan patrisiyenler, konsüller çağında aynı yapının gereksiz bir bölümü haline düştüler; halk, kendine hiçbir zarar vermeden, devlet

yapısını da değiştirmeden patrisiyenlerin yetkisini sıfıra düşürdü. Servius Tullius patrisiyenlerin burnunu kırdığı zaman, Roma kralların elinden çıkıp halkın eline geçmişti. Ama halk patrisiyenlerin yetkisini sıfıra düşürdüğü zaman, yeniden kralların eline düşmek tehlikesiyle karşılaşmadı.

Bir devletin yapısında şu iki şeyden ötürü değişiklik olur: Ya devletin yapısı düzeltilir ya da devletin yapısı bozulur. Devlet, ilkelerini korur, yalnız yapısını değiştirirse kendini düzeltiyor demektir; ilkelerini yitirir, yapısını değiştirirse o zaman devlet bozuluyor demektir.

Kralların kovulmasından sonra Roma halkçı bir devlet olmak zorundaydı. Yasama yetkisi zaten halkın elindeydi; kralları kovan tüm halkın sesiydi; bu isteğinde direnmeseydi, Tarquin'ler her an krallığa dönebilirlerdi. Kralları sırf birkaç ailenin kölesi olmak için kovduklarını iddia etmek de doğru olamazdı. Şu halde olayların gidişi Roma'nın halkçı bir devlet olmasını gerektiriyordu ama böyle bir şey de olmadı. Sadece, baştakilerin yetkilerini azaltmak, kanunları da daha demokratik bir şekle sokmakla yetindiler.

Çoğu zaman devletler, bir kuruluş şeklinden ötekine geçerken bulundukları kuruluştakinden daha çok gelişirler. Devletin bütün kuvvetleri tam manasıyla hareket halindedir de ondan; bütün vatandaşların özel iddiaları vardır da ondan; hep birden birbirlerine saldırırlar ya da birbirlerini okşarlar da ondan; çökmek üzere olan kuruluşu savunanlarla ileri sürülen yeni kuruluşu savunanlar arasında ciddi ve ağırbaşlı bir rekabet vardır da ondan.

Konu XIV
Krallar kovulduktan sonra üç yetki nasıl bölündü

Roma'nın hürriyetini zedeleyen dört şey vardı. Dini, siyasi, sivil ve askeri görevlerin tümü yalnız patrisiyenlere verilirdi; konsüllerin aşırı yetkileri vardı; halk sınıfı her bakımdan küçümsenirdi; nihayet, halk sınıfına seçimlerde hiçbir söz hakkı tanınmazdı. İşte halk bu dört kötü davranış tarzını düzeltti. Bu amaçla da;

1. Halk sınıfından herhangi bir kimsenin atanmasını isteyebileceği görevler bulunduğunu kabul ettirdi. Yavaş yavaş da *entre-roi*'dan başka bütün görevlere atanabilmek yetkisini elde etti[140].

2. Konsüllüğü parçalatıp yerine birçok yüksek memurluklar koydurdu. Kendilerine özel davalara bakmak yetkisi verilen pretörler, genel davaları yargılamak yetkisi verilen kestörler, disiplin işlerine bakan edil'ler atadı;[141] devlet hazi-

140 *Entre-roi,* krallara, kral çapındaki kişilere özel demektir.

141 *Préreur,* Roma'da hâkim; *questeur,* Roma'da mali işleri yürüten kişi; *édile,* Roma'da bir çeşit belediye başkanı, memuru.

nesini yönetmek üzere hazinedarlıklar kurdu; nihayet, sansörlükler meydana getirerek vatandaşların ahlak ve geleneklerini, devletin çeşitli topluluklarını geçici bir süre için düzenleyecek olan yasama organının bu bölümünü de konsüllerin elinden alınca onlara yalnız halk meclislerine başkanlık etmek, senatoyu toplayıp orduları yönetmek kaldı.

3. Kutsal kanunlar, patrisiyenlerin girişecekleri işleri her an durdurabilecek yetkide tribunlar ortaya çıkardı[142]. Bunlar yalnız özel suçları değil, genel suçları da önleyebileceklerdi.

Nihayet, halk sınıfından kişiler, genel kararlardaki etkilerini daha da artırdılar. Romalılar şu üç şekilde sınıflandırılmıştı: santuriler, küriler, tribular[143]. Oyunu kullanacağı zaman halk, bu üç şekilden birine uyarak bir araya gelir, meclis kurardı.

Birinci şekilde bütün yetki, patrisiyenlerin, zenginlerin, senatörlerin, aşağı yukarı hepsi aynı sınıftan olan kişilerin elindeydi. İkinci şekilde bunların yetkileri daha azdı; üçüncü şekilde ise hiçbir yetkileri yok gibiydi.

Santuri şeklindeki bölmeler, kişilerden değil, bir çeşit vergi ölçülerinden ve imkânlardan meydana gelmiş bölmelerdi. Bütün halk her biri bir oy sahibi olan yüz doksan üç santuriye bölünmüştü. İlk doksan sekiz santuriyi meydana getirenler patrisiyenlerle ileri gelen kimselerdi; vatandaşların geri kalan bölümü de doksan beş santuriye dağılmıştı. Demek oluyor ki bu bölme işinde oyları elinde tutan yine patrisiyenlerdi.

Küri şeklindeki bölmelerde ise patrisiyenlerin aynı ayrıcalıkları yoktu ama yine de var sayılırdı. Karar verilirken kâhinlere, patrisiyenlerin buyruğu altında bulunan kâhinlere danışmak gerekti; senatoya arz edilmeyen ve bir *senatus-consultus*'la onaylanmayan hiçbir teklif halkın oyuna sunulamazdı. Ama tribu şeklindeki bölmelerde ne kâhin bahis konusuydu ne de *senatus-consultus*. Patrisiyenler de bu meclislere kabul edilmezlerdi[144].

Halk öteden beri santuriler şeklinde yapılan toplantıları küriler şeklinde, küriler şeklinde yapılan toplantıları da tribular şeklinde yapmak imkânlarını arayıp duruyordu. İstediği olunca da işler patrisiyenlerin elinden halkın eline geçti.

Nitekim Coriolan'ın yargılanmasında olduğu gibi, halk, patrisiyenleri yargılamak yetkisini elde edince, santuriler şeklinde değil tribular şeklinde toplanmak istedi. Yine halk, kendisine tribun ve edil olmak yetkisi verildiği zaman, bunları seçmek için küri halinde toplanmaya karar verdi. Kuvveti artınca da bu seçim işinin tribu halinde toplanmak suretiyle yapılmasını kabul ettirdi.

---

142 *Tribun,* Roma'da 493 yılında halkın Kutsal Tepe'ye çekilmesinden sonra ihdas edilen halk avukatı. Sayısı önceleri ikiydi.

143 *Curie'ler* de, *tribu*'lar da *centurie*'ler gibi Roma'da idari bir bölümdü.

144 *Senatus-consultus*, Roma Senatosunun kararı, emirnamesi.

Konu XV
Nasıl oldu da cumhuriyetin en parlak çağında Roma birdenbire hürriyetini yitirdi

Patrisiyenlerle halk sınıfları arasındaki savaşın en kızgın anında halk sınıfları, yargıların bir kişinin gelişigüzel isteğine göre verilmemesi, yani keyfi olmaktan kurtulması için kanunların yazılı olarak tespit edilmesini istediler. Uzun zaman dayandıktan sonra nihayet senato milletin bu isteğine boyun eğdi. Kanunları yapmak üzere desamvirler seçtiler ve uzlaştırılması imkânsız olan sınıflar için kanun yapacaklarından bunlara büyük yetkiler verilmesi gerektiğini sandılar.[145] Bir süre memur atama işini geri bıraktılar; halk meclislerinde, yalnız desamvirler devlet memuru olarak seçildiler. Bir anda hem konsüllük hem de tribunluk yetkilerini ellerine geçirdiler: Biri onlara senatoyu toplamak yetkisini, öteki de halkı toplamak yetkisini veriyordu ama onlar ne senatoyu toplantıya çağırdılar ne de halkı. Böylece cumhuriyette yalnız on kişi hem yargı yetkisini, hem yürütme yetkisini, hem de yasama yetkisini eline almış bulunuyordu. Roma bir anda Tarquin zamanındaki kadar şiddetli ve ağır bir yönetim tarzına boyun eğmek zorunda kaldı. Tarquin halka karşı şiddet kullandığı zaman Roma, onun ele geçirmeyi başardığı yetkiyi hayretle karşılamıştı; desamvirler şiddet kullanmaya başladıkları zaman ise Roma bizzat vermiş olduğu yetkinin sonucunu hayretle karşıladı.

Sırf devlet işlerinden anladıkları için siyasi ve askeri yetkiyi ellerine alan; o çağın şartlarına göre bu yetkiyi sürdürebilmek için içeride boyunduruk altına girecek kadar korkak ve alçak, dışarı karşı ise kendilerini savunacak kadar cesur insanlara muhtaç olan kişilerin kullandıkları bu şiddet nasıl bir şiddet olabilirdi acaba?

Ar ve namus uğruna, hürriyet uğruna, babası tarafından kurban edilen Virginie'nin ölümü, desamvirlerin yetkisini yok etti. Bu olayı kişiliğine karşı işlenmiş bir hakaret sayan her vatandaş yeniden hürriyetine kavuştu. Herkes baba olduğunu hatırlayıp yeniden vatandaşlık kisvesine büründü. Bu suretle senato ile halk, bir süre gülünç tiranlara emanet ettiği hürriyetine yeniden kavuştu.

Roma halkı görünüşler karşısında herhangi bir insan topluluğundan daha çok heyecanlanan bir topluluktu. Lucretius'un kanlı cesedi krallığın yıkılmasına sebep oldu. Vücudu yara bere içindeki borçlunun şehrin alanında görünmesi devletin şekil değiştirmesine neden oldu. Virginie'nin ölümü ise desamvirlerin kovulmasına sebep oldu. Manlius'u mahkûm ettirmek için, Capitole'ü halkın gözünden düşürmek gerekti. Caesar'ın kanlı mintanı, Roma'yı yeniden köleliği kabule mecbur etti.

145 *Decemvir,* on iki levha kanununu yapan on kişilik heyete dâhil olanlardan her biri.

Konu XVI
Roma Cumhuriyetinde yasama yetkisi üzerine

Desamvirler zamanında ortada, çekişmeye konu olacak haklar diye bir şey yoktu; ama millet yeniden hürriyetine kavuşunca kıskançlıklar da baş gösterdi. Patrisiyenlerin elinde ayrıcalık diye ne kalmışsa halk onu da ellerinden çekip aldı.

Halk patrisiyenlerin elinden yalnız ayrıcalıklarını almakla yetinseydi, vatandaşlık sıfatlarına saldırmaya kalkmasaydı pek öyle büyük kötülükler olmazdı. Halk küriler ya da santuriler halinde toplandığı zaman, toplantıda senatörler, patrisiyenler ve halk sınıfları bulunuyordu. Uzun tartışmalardan sonra halk sınıfı kendisine şöyle bir üstünlük sağladı: Patrisiyenlerle senatörler katılmadan halk sınıfı tek başına plebisit adı verilen kanunlar yapabilecekti[146]. Böylece, bazı hallerde, patrisiyenler yasama yetkisine katılmadı ve devletin başka bir topluluğunun yasama yetkisine boyun eğmek zorunda kaldı. Bunun sonunda da halk kendini hürriyetin verdiği bir çılgınlığa kaptırdı. Halk, demokrasiyi kurmak isterken bizzat demokrasinin ilkelerini çiğnedi. Böyle aşırı bir kuvvet senatonun yetkilerini yok edecek gibi görünüyse de böyle bir şey olmadı. Roma'nın çok güzel kurulları vardı da ondan; bunlardan ikisi gerçekten güzeldi: Biri halkın yasama yetkisini düzenliyor, öteki de bu yetkiyi sınırlandırıyordu.

Önce konsüller sonra da sansörler, her beş yılda bir âdeta halk meclisini oluşturup yaratıyorlardı; bizzat yasama yetkisini elinde bulunduran topluluğun üstünde bir ikinci yasama yetkisini kullanıyorlardı. Cicero şöyle der: "Sansör Tiberius Gracchus, hürriyetlerine kavuşturulan köleleri dilinin kuvvetiyle değil yalnız bir sözle, bir hareketle şehrin tribuları arasına soktu. Böyle bir şey yapmasaydı bugün zorla devam ettirdiğimiz cumhuriyetten eser kalmazdı."

Öte yandan senatonun, bir diktatör ortaya atarak cumhuriyeti âdeta halkın elinden almak yetkisi vardı. Böyle bir diktatör karşısında hükümdar, yani millet boyun eğiyor, en gözde kanunlar bile buna karşı koyamıyordu.

Konu XVII
Aynı cumhuriyette yürütme yetkisi üzerine

Yasama yetkisi konusunda son derece kıskançlık gösteren halk yürütme yetkisi konusunda aynı kıskançlığı göstermedi. Bu yetkinin hemen tümünü senatoyla konsüllere bıraktı; kendine yalnız memurları sezmek bir de senato ile generallerin kararlarını onaylamak hakkını alıkoydu.

146 *Plebisit,* Roma'da tribu şeklinde toplanan halkın kararı.

Bütün tutkusu buyurmak, bütün iddiası her şeyi buyruğu altına almak olan Roma'nın, öteden beri istila etmeye alışık olup durmadan istila eden Roma'nın, başı bir türlü dertten kurtulamıyordu; düşmanları devamlı olarak onun mahvına çalışıyorlardı, o da düşmanlarının.

Bir yandan kahramanlara özgü bir yiğitlikle, öte yandan tam bir olgunlukla davranmak zorunda olan Roma'da, olayların gidişi, bütün işlerin senato tarafından yönetilmesini gerektiriyordu. Halk hürriyetine son derece düşkün olduğundan, yasama yetkisinin her dalı için senato ile cenkleşmekten geri kalmıyordu; ama şan ve onuruna düşkün olduğu için de yürütme yetkisinin tümünü senatoya bırakmakta bir sakınca görmüyordu.

Yürütme yetkisinde senatonun payı öylesine büyüktü ki, Polybe bütün yabancıların, Roma'yı soylular yönetimi altında sandıklarını söyler. Senato devlet hazinesini istediği gibi kullanır, gelir kaynaklarını satardı. Yandaşlarının davalarında hakemlik eder, barış ya da savaş kararını o verir, bu konularda konsülleri o yönetirdi; Romalı birliklerle dost birliklerin sayılarını o tayin eder, eyaletlerle orduları konsüllere ya da pretörlere o dağıtırdı. Yönetim yılı sona erince bunların yerine başkalarını seçmek yine onun yetkisi içine girerdi. Zaferlerin ödüllerini dağıtan da yine oydu; elçileri kabul etmek, yabancı ülkelere elçi göndermek yine onun görevlerindendi; kralları atamak, yargılamak, cezalandırmak, ödüllendirmek, onlara Roma'nın dostu ya da düşmanı adını vermek hep onun yetkilerinin çerçevesi içine girerdi.

Konsüller savaşa götürecekleri birlikleri toplarlar, kara ve deniz kuvvetlerine buyururlar, yandaş kuvvetlerini yönetirlerdi; eyaletlerde devletin bütün yetkileri onların elindeydi. Yenilen milletlerle barış imzalamak, onlara barış şartlarını bildirmek yetkileri vardı; isterlerse onları senatoya da gönderirlerdi.

İlk çağlarda, savaş ve barış işlerine karıştığı zamanlarda halk, yürütme yetkisinden çok yasama yetkisini kullanırdı. Kralların, onlardan sonra da konsüllerin ya da senatonun gördükleri işleri onaylamaktan başka bir şey yapmazdı. Savaş konusunda halkın hakemliği söz konusu olmadığı gibi çoğu zaman da bu işi konsüllerin ya da senatonun, tribunların muhalefetine rağmen bizzat yaptıklarını görüyoruz. Ama ikbal devrinin verdiği sarhoşluk içinde halk yürütme yetkisini her gün biraz daha artırmaktan geri kalmadı. Böylece mesela, o zamana kadar generallerin seçtiği lejyon komutanlarını bizzat halkın tribunlar arasından seçmeye başladığını, birinci Pun savaşından az önce de savaş açma yetkisini tek başına eline aldığını görüyoruz.

Konu XVIII
Roma hükümetinde yargı yetkisi üzerine

Yargı yetkisi hem halka, hem senatoya, hem yüksek rütbeli memurlara hem de bazı hâkimlere verilmişti. Bu yetkinin nasıl bölündüğünü incelemek gerek. Önce hukuk davalarını ele alacağım.

Konsüllerden sonra pretörler yargıladığı gibi, krallardan sonra da konsüller yargılamaya başlamışlardı. Servius Tullius hukuk davalarını yargılama işini kendi üstünden atmıştı; konsüller de, bazı seyrek durumlar -bu yüzden de zaten *olağanüstü* denen durumlar- müstesna bu çeşit davalara bakmadılar. Sadece hâkimleri seçmek ve yargılayacak mahkemeleri kurmakla yetindiler. Halikarnaslı Denys'nin kitabında yer alan Appius Claudius'un nutkundan da anlaşılıyor ki bu yöntemi, Roma tarihinin 259'uncu yılından itibaren Romalılar bir gelenek olarak kabullenmişlerdi. Biz, Servius Tullius zamanında başlamıştır dersek pek öyle uzaklara gitmiş olmayız.

Her yıl pretör, kendi yönetimi sırasında hâkimlik edecek olanların adlarını gösteren bir liste ya da bir tablo çıkarırdı. Her dava için yeteri kadar hâkim alınırdı. Bugün İngiltere'de de aşağı yukarı aynı yöntem uygulanmaktadır. Bu davranış tarzının, hürriyetin lehinde olan bir yanı vardı ki o da, pretörün hâkimleri, tarafların onayını aldıktan sonra seçmesiydi. Bugün İngiltere'de davacıların hâkimleri sık sık reddetmesi aşağı yukarı bu geleneğe uygun düşmektedir.

Bu hâkimler yalnız maddi sorunlar üzerinde karar verirlerdi. Örneğin, bir para ödenmiş mi, ödenmemiş mi, bir iş yapılmış mı, yapılmamış mı gibi. Ama hukuki sorunlar, belli bir bilgi derecesini gerektirdiğinden santomvirler mahkemesine gönderilirdi[147].

Ağır ceza davalarına doğrudan doğruya krallar bakarlardı; sonradan da konsüller bu işi görmeye başladılar. Konsül Brutus'ün, kendi çocuklarını da, Tarquin'ler için işbirliği edenlerin tümünü de öldürtmesi bu yetkinin sonuçlarındandır. Aşırı olmasına aşırı bir yetkidir bu. Askeri kuvvetleri de buyrukları altında bulunduran konsüller bu yetkilerini şehir işlerinde de uygulamaktan çekinmezlerdi. Bu hareket tarzları ise, adalet duygusundan tümden yoksun olduğu için, mahkemede verilen bir karardan çok bir işkenceyi andırıyordu.

Bunu önlemek amacıyla çıkartılan *Valerienne* kanunu, vatandaşa, konsüllerin, herhangi bir insanın hayatını tehlikeye atacak kararlarını halkın huzurunda yeniden yargılama hakkını tanıyordu. Bundan sonra da konsüller artık, milletin iradesine başvurmadan Romalı bir vatandaşı ölüm cezasına çarptıramaz oldular.

Tarquin'lerin dönüşü için hazırlanan birinci komploda konsül Brutus'ün suçluları bizzat yargıladığını, ikinci komploda ise, suçluları yargılamak için senato ile halk meclislerinin toplandığını görüyoruz.

Kutsal denen kanunlar halk sınıfına, önce ölçüsüz iddiaları olan bir tribunlar meclisi kurmak imkânını verdi. Hangisinin daha üstün olduğunu söylemek güç: Halk sınıfının istemek konusunda gösterdiği alçakça cüret mi, yoksa senatonun vermek hususunda gösterdiği soyluluk ve rahatlık mı? Valerienne kanunu yeniden yar-

147 *Centumvir,* Roma'da yüz kişilik bir mahkemenin üyesi.

gılama için halk meclisine, yani senatörlerden, patrisiyenlerden ve halktan oluşmuş meclise başvurmaya izin vermişti. Halk sınıfı ise istinaf işlerine ancak kendisinin bakabileceğini ileri sürüp kabul ettirdi. Çok geçmeden de halk sınıfının, bir patrisiyeni yargılayıp yargılamayacağı söz konusu oldu. Coriolan davasıyla ortaya çıkan bu sorun, yine bu dava ile bir sonuca bağlandı. Halkın huzurunda tribunlar tarafından suçlandırılan Coriolan, patrisiyen olduğu için ancak konsüller tarafından yargılanabileceğini iddia ediyordu; ama onun bu iddiası Valerienne kanunlarının ruhuna aykırıydı. Halk sınıfı ise, yine aynı kanunun ruhuna aykırı bir iddiada bulunuyor ve Coriolan'ın ancak kendisi tarafından yargılanabileceğini ileri sürüyordu; nitekim sözünü tuttu ve Coriolan'ı yargıladı.

On iki levha kanunu bu usulü değiştirdi. Bu kanun, bir vatandaşın hayatı hakkında ancak milletin büyük meclislerinde karar verilebileceğini ortaya attı. Bundan sonra da halk sınıfı toplulukları, yanı tribulardan oluşmuş meclisler yalnız para cezasını gerektiren suçları yargılamaya başladı. Ölüm cezasına çarptırmak için bir kanun gerekiyordu. Para cezası vermek için yalnız halkoyuna başvurmak yetiyordu.

On iki levha kanununun bu düzeni gerçekten akıllı uslu bir düzendi. Halk meclisi ile senato arasında gerçekten mükemmel bir uzlaşma sağladı. Her birinin yetkisi, suçun niteliğine ve gerektirdiği cezaya bağlı olduğundan iki tarafın toplanıp sorunu birlikte görüşmesi gerekiyordu.

Valerienne kanunu, Roma'da, kahramanlık çağlarındaki Yunan krallarının yönetimiyle ilgili ne kalmışsa onu da yok etti. Suçların cezalandırılması için konsüllerin elinde hiçbir yetki kalmadı. Aslında bütün suçlar genel bir nitelik taşırsa da, vatandaşların birbirleriyle olan ilişkilerindeki suçlarla devletin vatandaşlarla olan ilişkilerindeki suçları birbirinden ayırmak gerekir. Birinciler özel suçlardır, ikinciler ise genel suçlardır. Genel suçları bizzat halk yargılardı. Özel suçlara gelince, yine halk, her suç için özel bir komisyon kurar, bu komisyonun seçtiği bir kestör vasıtasıyla kovuşturma işini sağlardı. Halkın genel olarak seçtiği ya bir memurdu ya da bir vatandaş. Adına da *questeur du parricide*[148] denirdi. On iki levha kanununda sözü edilir bunların.

Önce kestör bir sorgu hâkimi tayin ederdi; o da, hâkimleri kura ile seçip mahkemeyi kurar ve kestörün buyruğu altında mahkemeye başkanlık ederdi.

Bu konuda yetkiler arasında nasıl bir denge kurulduğunu anlatmak için burada, kestörün atanmasında senatonun ne dereceye kadar işe karıştığını belirtmek gerekiyor. Bazen senato, kestörlük görevini yapsın diye bir diktatör seçtirirdi; bazen, halkın, bir kestör atamak için bir tribun tarafından toplantıya çağrılmasını emrederdi; bazen de halk, belli bir suç hakkında senatoya rapor vermesi ve senatodan bir kestör istemesi için bir memur atardı. Lucius Scipion'un yargılanmasında olayların bu şekilde cereyan ettiğini Titus-Livius'tan öğreniyoruz.

148 *Questeur du parricide*, baba ana katilinin, hükümdarı öldürenin malını mülkünü yöneten kişi.

Roma takviminin 604'üncü yılında bu komisyonlardan bazılarına temelli bir biçim verdiler. Yavaş yavaş da bütün suç konularını çeşitli bölümlere ayırdılar ve bunlara sürekli sorunlar adını verdiler. Çeşitli pretörler tayin edip her birine bu meselelerden birine bakmak yetkisini tanıdılar. Her pretöre bir yıl için kendi alanına giren suçları yargılamak yetkisini verdiler; hâkimlik süresini bitiren pretör yeniden yönetimi eline almak üzere kendi eyaletine dönerdi.

Kartaca'da yüzler senatosu, hayatları boyunca seçilmiş hâkimlerden oluşmuştu. Ama Roma'da pretörler bu işi bir yıl için yaparlardı; hâkimler ise bir yıl için bile seçilmezlerdi; dava oldukça hâkimlik görevlerini yaparlardı da ondan. Bu kitabın altıncı konusunda bazı hükümetlerde bu düzenin ne dereceye kadar hürriyete elverişli bir düzen olduğunu görmüştük.

Gracchus'ler zamanına kadar hâkimler, senatörler arasından seçilirdi. Tiberius Gracchus, devletin başına geçince hâkimlerin şövalyeler arasından seçilmesini emretti[149]. Bunun sonunda değişiklik öyle büyük oldu ki, tribunlar, basit bir kanun tasarısıyla senatörler düzeninin sinirlerini kesmekle övündüler.

Şunu da belirtmek gerekir ki, üç yetki, vatandaşın hürriyetiyle olan ilgisi bakımından değilse bile devletin yapısının hürriyetiyle olan ilgisi bakımından iyi bir şekilde bölünebilir. Roma'da yasama yetkisinin büyük bir parçası, yürütme yetkisinin bir parçası, yargılama yetkisinin de bir parçası halkın elinde bulunduğundan, başka bir kuvvetle dengelenmesi gereken büyük bir kuvvet sayılırdı bu. Yürütme yetkisinin bir parçası, yasama yetkisinin de bazı bölümleri senatonun elindeydi, doğru; ama halk kuvvetiyle denge kurabilmek için bu kadar kuvvet yetmezdi. Senatonun yargılama yetkisine de katılması gerekti. Nitekim hâkimler senatörler arasından seçildiği zaman senato yargılama yetkisine de katılıyor demekti. Gracchusler yargılama yetkisini senatörlerin elinden alınca senato artık halka karşı koyamaz oldu. Demek oluyor ki vatandaşın hürriyetini sağlamak için devlet yapısının hürriyetini zedelemekten çekinmediler; ama vatandaşın hürriyeti de devlet yapısının hürriyetiyle beraber yok oldu.

Bundan da sayısız kötülükler ortaya çıktı. Şöyle böyle bir devlet yapısı varken, memleket içindeki anlaşmazlıkların en kızgın anında bu yapıyı da değiştirmeye kalktılar. Şövalyelik sınıfı halkla senatoyu birleştiren o orta sınıf olmaktan çıktı; devlet yapısının zinciri de böylece koptu.

Yargılama yetkisinin şövalyelere verilmesine engel olacak nedenler bile vardı. Roma devletinin yapısı şöyle bir ilke üzerine kuruluydu: Davranışlarının hesabını devlete verecek kadar mal mülk sahibi olanlar ancak asker olabilirlerdi. Askerlerin en zengini de şövalyeler olduğu için lejyonların süvari birliklerini bunlar oluşturuyordu. Saygınlıkları artınca bu birliklerde çalışmak istemediler; başka süvari birlik-

149 Aslında kanun Caius Gracchus'undur.

leri kurmak gerekti. Marius önüne geleni lejyonlara almak zorunda kaldı, cumhuriyet de böylece yıkıldı.

Bundan başka vergi toplayıcıları da yine şövalyelerdi; açgözlü oldukları için, halkı felaketten felakete sürüklüyorlar, genel yoksulluğu âdeta genel yoksullukla besliyorlardı. Böyle insanları, yargılama yetkisi vermek bir yana, devamlı olarak hâkimlerin gözleri önünde bulundurmak gerekirdi. Eski Fransız kanunları bu bakımdan övülmeye değer. Çünkü bu kanunların metinlerinde iş adamlarına, adeta düşmana karşı beslenen bir güvensizlik telkin edilmektedir. Yargılama yetkisi vergi toplayıcılarına verilince Roma'da fazilet diye, kanun diye, memurluk diye, memur diye bir şey kalmadı.

Sicilyalı Diodoros ile Dion'un bazı yazılarında bütün bu söylediklerimizin oldukça sade bir tablosunu bulmak mümkündür. Diodoros, "Mutius Scevola" der; "Kişinin kendi öz geliriyle yetinerek yaşamasını emreden eski ahlak ve gelenek kurallarını hatırlatmak istedi. Çünkü kendinden önce gelenler, Roma'da yargılama yetkisine sahip vergi toplayıcılarla ortaklık kurdukları için bütün ülkeyi suçlu insanlarla doldurmuşlardı. Ama Scevola, vergi toplayıcılarına karşı gerektiği şekilde davrandı, başkalarını zindanlara atanları bizzat zindanlara attırdı."

Dion da bize, şövalyelerin tiksindiricisi olan komutan Publius Rutilius'un Roma'ya dönüşünde rüşvet almakla suçlandırılıp para cezasına çarpıldığını söyler. Bunun üzerine Rutilius derhal mal beyanında bulunmuş, çalmakla suçlandırıldığı malların kendi öz malı olduğu, üstelik gayet dürüst bir şekilde mal beyanında bulunduğu da anlaşıldığından suçsuz görülüp serbest bırakılmıştır. Kendisine iftira eden kişilerle bir arada yaşamak istemediği için de şehri terk etmek zorunda kalmıştır.

Yine Diodoros der ki: "İtalyanlar, tarlalarını sürsünler, hayvanlarına da baksınlar diye Sicilya'dan köle satın alırlardı ama bunlara yiyecek içecek vermezlerdi. Bu zavallılar da karınlarını doyurmak için, sırtlarında hayvan derileri, ellerinde mızrak ve topuz, yanlarında iri iri köpeklerle yollarda haydutluk etmeye giderlerdi. Bu yüzden, bütün ülke âdeta yağma edildi. Halk ancak şehir duvarları içinde kalan malı mülkü için güven duymaya başladı. Bu düzensizliği önleyebilecek ya da önlemek isteyecek, bu köleleri cezalandırmak cesaretini gösterecek ne bir prokonsül çıktı ne de bir pretör. Çünkü kölelerin hepsi, Roma'da yargı yetkisini ellerinde tutan şövalyelerin adamlarıydı." Bununla beraber, kölelerle savaşın nedenlerinden biri de bu oldu. Bu konuda tek bir kelime söyleyeceğim: Kazançtan başka bir amaç gütmeyen, güdemeyen, durmadan şundan bundan bir şey isteyen ama kendisinden hiçbir şey istenmeyen bir sınıfa, sağır ve acımasız bir sınıfa, serveti kemiren, yoksulluğu da büsbütün artıran bir sınıfa, hiçbir zaman yargılama yetkisi verilmemeliydi.

Konu XIX
Roma eyaletlerinin yönetimi üzerine

Üç yetki şehirde bu şekilde bölünmüştü işte ama eyaletlerde durum böyle olmaktan çok, hem pek çok uzaktı. Merkezde hürriyet, eyaletlerde ise şiddet ve zulüm vardı.

Roma, yalnız İtalya'da hüküm sürerken çeşitli bölgelerde yaşayan topluluklar âdeta bir konfederasyon şeklinde yönetilirdi. Her cumhuriyet kendi kanunlarıyla yönetilirdi. Ama Roma daha uzak ülkeleri istila edince, senato, eyaletleri hemen göz önünde bulundurmak imkânından yoksun kalınca, Roma'da bulunan yüksek memurlar imparatorluğu yönetmek imkânını yitirince, dört bir yana pretörlerle prokonsüller göndermek gerekti. Ondan sonra da, üç yetki arasındaki düzen bozuldu. Eyaletlere gönderilenlere, merkez yönetim örgütündeki yüksek memurlara verilen yetkilerin tümü birden verilirdi; üstelik senato ile halk meclislerinin yetkileri de bu kişilerde bulunurdu. Bunlar gönderildikleri yerlerin uzaklığına uygun düşecek derecede zorba kişilerdi. Üç yetkiyi birden kişiliklerinde toplarlardı. Deyim yerindeyse, cumhuriyetin paşalarıydı bunlar.

Cumhuriyetlerde, aynı vatandaşların, zorunlu olarak sivil ve askeri görevleri kişiliklerinde topladıklarını başka bir yerde daha söylemiştim. Bu yüzden de, istila eden bir cumhuriyet yönetim tarzını başkalarına kabul ettiremez, istila ettiği ülkeyi de kendi yapısının şekline göre yönetemez. Gerçekten de öyle, eyaleti yönetmek için gönderilen kişi, yürütme yetkisiyle emrindeki askeri ve sivil kuvvetlere buyurma yetkisini elinde bulundurduğundan, yasama yetkisini de elinde bulundurmak zorundaydı; çünkü o olmasaydı başka kim kanun çıkartabilirdi? Yargılama yetkisini de elinde bulundurmak zorundaydı. Çünkü ondan ayrı olarak yargılamak yetkisini kim kendinde bulabilirdi? Demek oluyor ki, Roma eyaletlerinde olduğu gibi, cumhuriyet hükümeti tarafından gönderilen valilere de üç yetkiyi birden vermek gerekiyordu.

Bir saltanat hükümeti ise kendi yönetim şeklini daha kolay kabul ettirebilir; çünkü gönderdiği memurların kiminin sivil işleri, kiminin de askeri işleri yürütme yetkisi vardır. Bu ise istibdadı peşi sıra götüremeyen bir yönetim tarzıdır.

Romalı bir vatandaş için yalnız halk tarafından yargılanmak, büyük önemi olan bir ayrıcalıktı. Böyle olmasaydı vatandaş eyaletlerde ya bir prokonsülün ya da bir pretörün keyfi kararlarına boyun eğmek zorunda kalırdı. Şehir[150], boyunduruk altına alınmış milletlere gösterilen şiddetin farkında bile değildi.

Böylece, Lakedemonya'da olduğu gibi Roma âleminde de, hür olan kişiler aşırı derecede hürdüler. Köle olan kişiler de aşırı derecede köleydiler.

150 Şehir *urbs,* yani Roma.

Vatandaşlar vergi verdiği zaman bu iş büyük bir adaletle yapılırdı. Bu konuda, Servius Tullius'un kurduğu yöntem uygulanırdı. Şöyle ki, bütün vatandaşlar varlıklarına göre altı sınıfa ayrılmışlardı; her vatandaşın vereceği vergi de yönetime katılma oranına göre ayarlanmıştı. Bundan ötürü de, saygınlığın büyüklüğü verginin çokluğuna katlanılmasını, verginin azlığı da saygınlığın küçüklüğünün hoş karşılanmasını sağlardı.

Bundan başka, takdire değer bir şey daha vardı; o da şu: Servius-Tullius'un milleti sınıflara bölmesi âdeta devlet yapısının temel ilkesi olduğundan, vergi alınmasındaki adalet de hükümetin temel ilkesine dayanır ve ancak onunla beraber ortadan kaldırılabilirdi.

Ama şehir hiç güçlük çekmeden vergi verirken ya da hiç vermezken[151], eyaletler, cumhuriyetin vergi toplayıcıları olan şövalyeler tarafından kasıp kavrulurdu. Biz bunların kötülüklerinden bir hayli söz ettik; tarih kitapları ise bu konuda daha çok örnek vermektedirler.

Mithridate, "Prokonsüllerin hırsızlığı, vergi toplayıcıların kötü davranışları, mahkeme kararlarının yerinde olmayışı halkta Romalılara karşı öylesine bir kin ve nefret uyandırmış ki bütün Asya beni bir kurtarıcı olarak bekliyor" diyor.

İşte bu yüzdendir ki eyaletlerin kuvveti cumhuriyetin kuvvetine hiçbir şey katmamış, aksine onu azaltmıştır. Yine bunun içindir ki eyaletler, Roma'nın hürriyetini yitirdiği anı kendi hürriyetlerinin başladığı an olarak görmüşlerdir.

Konu XX
Bu kitabın amacı

Bugün bildiğimiz, tanıdığımız ılımlı hükümetlerde, üç yetkinin nasıl bölündüğünü araştırmak ve böylece her birinde milletin yararlandığı hürriyet derecesini hesaplamak isterdim. Ama bir konuyu her zaman böyle, okuyucuya düşünme imkânı bırakmayacak bir şekilde inceleyip tüketmek doğru olmaz. Söz konusu olan okutmak değil, düşündürmektir.

151 Makedonya'nın istilasından sonra Roma'da vergiler tümüyle kaldırıldı.

ON İKİNCİ KİTAP
Vatandaşla ilgili olarak siyasi hürriyeti meydana getiren kanunlar

Konu I
Bu kitaptaki genel düşünce

Siyasi hürriyeti yalnız anayasayla olan ilgisi bakımından incelemek yetmez; bir de bu hürriyeti vatandaşla olan ilgisi bakımından incelemek, belirtmek gerek.

Birincisinde hürriyetin, üç yetkinin belli bir şekilde bölünmesinden meydana geldiğini söylemiştim; ikincisinde ise hürriyeti başka bir yönden incelemek gerekecek. Burada hürriyet, ikisinin duyduğu güvenlikten, ya da güvenliği üzerine edindiği kanıdan ibarettir.

Bazen öyle olur ki devletin yönetim şekli hür olur da vatandaş hürriyetten yoksun olur. Yine öyle olur ki, vatandaş hür olur da, yönetim şeklinin hürriyetle ilgisi olmaz. Bu gibi hallerde devletin yönetim şekli, uygulama bakımından değil de hukuk bakımından hürdür; vatandaş da hukuk bakımından değil uygulama bakımından hürdür.

Devletin yönetimiyle ilgili hürriyeti meydana getiren, yalnız kanunların, hatta temel kanunların hükümleridir. Ama vatandaşla ilgisinde, ahlak ve gelenekler, davranışlar, öteden beri olagelen örnekler de hürriyeti meydana getirebilir; bundan başka bu kitapta göreceğimiz gibi, bazı medeni kanunlar da bu hürriyeti geliştirir.

Dahası var, devletlerin çoğunda, hürriyet devlet yönetiminin istediğinin çok daha fazlasıyla sınırlanmış, baskıya uğramış ya da sindirilmiş olduğundan, her yönetim şeklinde, milletin hürriyet ilkesine olan eğilimini destekleyecek ya da köstekleyecek özel kanunlardan söz açmak yerinde olur.

Konu II
Vatandaşın hürriyeti üzerine

Felsefi anlamda hürriyet, kişinin istediğini yapabilmesi ya da hiç olmazsa (sistemlerin tümünün çerçevesi içinde söz etmek gerekirse) istediğini yapabildiği kanısını taşımasıdır. Siyasi anlamda hürriyet, kişinin güvenliğidir, hiç olmazsa güvenlik içinde yaşadığı kanısında olmasıdır.

Hiçbir şey bu güvenliği, genel ya da özel suçlandırmalar kadar bozamaz. Şu halde vatandaş hürriyetinin başlıca dayanağı ceza kanunlarının iyi niyetidir.

Ceza kanunları birdenbire gelişip mükemmelliğe ulaşmış değildir. Hürriyeti en çok arandığı yerlerde her zaman bulmak mümkün olamamıştır. Aristo, Cumes'da davacının akrabalarının tanıklık edebileceklerini söyler. Krallar zamanında Roma kanunları öylesine kusurlu idi ki, Servius Tullius, kayınpederini öldürmekle suçlandırılan Ancus Martius'un çocuklarını bizzat mahkûm etti. İlk Frank kralları zamanında Clotaire, bir katilin dinlenmeden mahkûm edilmesine engel olan bir kanun çıkardı. Bu da bazı özel hallerde ya da barbar insan topluluklarının bazılarında bunun aksinin uygulandığını gösterir. Yalancı tanıkların yargılanmasını da ilk ortaya atan Charondas olmuştur. Vatandaşların suçsuzluğu güven altına alınmazsa, hürriyet de güvenlik altına alınmış sayılmaz.

Ceza yargılarında göz önünde bulundurulan en kesin kurallar üzerine bazı ülkelerde elde edilmiş bilgilerle[152], bazı ülkelerde bundan sonra elde edilecek bilgiler, yeryüzünde insanlığı herhangi bir şeyden çok daha fazlasıyla ilgilendirir.

Hürriyet ancak bu bilgilerin uygulanmasıyla kurulabilir. Bu konuda kanunların en iyilerini uygulayan bir ülkede, gerçekten davasına bakılıp ertesi gün idam edilen kişi, Türkiye'de yaşayan paşaların herhangi birinden daha hür sayılır.

Konu III
Aynı konunun sonu

Yalnız bir tanığın ifadesiyle bir insanı mahkûm ettiren kanunlar, hürriyetin yok olmasına sebep olur. Akıl ve mantık iki tanığın dinlenmesini gerektirir; çünkü evet diyen bir tanıkla, hayır diyen bir sanık, ancak bir denge meydana getirebilirler, bu dengeyi bozacak üçüncü bir kişi gerek.

Yunanlılarla Romalılar, mahkûm etmek için bir oy fazlasını isterlerdi[153]. Fransız kanunları bu oy sayısını ikiye çıkardı. Yunanlılar bu geleneğin tanrılar tarafından ilham edildiğini iddia ederlerdi; Fransız kanunları ise bizim öz malımızdır.

Konu IV
Hürriyet, cezaların niteliğiyle ve orantısıyla gelişir

Ceza kanununun her cezayı, suçun niteliğinden çıkarması hürriyetin zaferi demektir. Böylece her çeşit keyfi karar ortadan kalkar; ceza, kanun koyucunun keyfine değil, olayın niteliğine bağlanır; insanın insana karşı şiddet kullanması söz konusu olamaz artık.

152 Burada bahis konusu olan ülke İngiltere'dir.

153 Montesquieu, oy çokluğu demek istiyor.

Dört çeşit suç vardır: Birinci çeşide girenler dine karşı işlenen suçlardır; ikinci çeşide girenler ahlak ve geleneklere karşı işlenen suçlardır; üçüncü çeşide girenler huzuru kaçıran suçlardır; dördüncü çeşide girenler ise vatandaşların güvenliğini bozan suçlardır. Verilecek cezalar da bu dört çeşit suçun niteliğine göre ayarlanmalı.

Dine karşı işlenen suçlardan ben, sıradan küfürler gibi, doğrudan doğruya kutsal şeylere karşı işlenen suçları vurguluyorum. Çünkü dinin uygulanmasını engelleyen suçlar, vatandaşların huzurunu ya da güvenliğini bozan suçlardan sayılır; bundan ötürü de bu suçların yukarıdaki sınıflandırmada gösterilen suçlar arasına konulması gerekir.

Basit küfürlere verilecek ceza, olayın niteliğine uygun düşsün diye, dinin sağladığı bütün yararların kişinin elinden alınmasından ibaret kalmalı. Örneğin, tapınaklardan kovmak, belli bir süre için ya da ölünceye kadar toplulukla ilgisini kesmek, böylelerinin bulunduğu yerlerden uzaklaşmak, küçümsemek, sevmemek, her fırsatta küçük düşürmek.

Devletin huzurunu ya da güvenliğini bozan olaylarda, gizli kapaklı davranışlar insan adaletinin çerçevesi içine girer. Ama Tanrı'ya karşı işlenen suçlarda, ortada herkesin gözü önünde olup biten bir şey yoksa o zaman suç konusu diye bir şey de olamaz. Her şey insanla, intikamının ölçüsünü ve zamanını çok iyi bilen Tanrı arasında olup biter. Ama kanun koyucu olayları birbirine karıştırır da dine karşı işlenen gizli suçları cezalandırmaya kalkarsa, o zaman engizisyonu, hiç de zorunlu olmadığı halde bambaşka bir davranış tarzına uygulamış olur. Vicdanları örnek kişilerle, vicdanları yılmaz kişilerin çabalarını harekete geçirerek vatandaşların hürriyetini yok etmekten başka bir şey yapmış olmaz.

Kötülük de zaten şu düşünceden doğmuştur: Tanrı'nın öcünü almak. Ama Tanrı'ya saygı telkin etmek gerek, yoksa öcünü almak değil. Gerçekten de öyle, diyelim ki bu düşünceye uyarak harekete geçtik, o zaman edeceğimiz işkencelerin sınırı ne olacak? İnsanların kanunlarına uyup ilksiz Varlığın öcünü almaya kalksak, bu kanunu onun, yani Tanrı'nın sonsuzluğuna göre ayarlamamız gerekir, yoksa insanoğlunun zayıf taraflarına, bilgisizliğine ve kaprislerine göre değil.

Provence'lı bir tarihçinin[154] anlattığı şu olay bize, Tanrı'nın öcünü almak düşüncesinin zekâdan yana yoksun kişiler üzerinde nasıl bir etki bıraktığını açık bir şekilde gösterir. Meryem Ana'ya küfretmekle suçlandırılan bir Yahudi'yi derisini yüzerek öldürmeye mahkûm ederler. Yüzlerinde maske, ellerinde bıçak bir sürü şövalye Meryem Ana'nın onurunu bizzat kurtarmak için gelip, bu işi görecek olan kişiyi kovar... Bundan sonrasını da artık, varsın okuyucularım düşünsünler.

İkinci çeşit suçlar, ahlak ve geleneklere karşı işlenen suçlardır. Halkın ya da kişinin ar ve namus anlayışına aykırı davranmak, yani duyulara, bedeni birleşmelere

154 Keşiş Bougerel.

bağlı zevklerden yararlanırken gözetilmesi gereken kurallara aykırı davranmak, bu çeşit suçlardan sayılır. Bu suçlara verilecek cezalar da yine olayın niteliğinden çıkartılmalı. Ahlak ve geleneklerin temizliği sayesinde toplumun sağladığı çıkarlardan kişiyi yoksun etmek, para cezasına çarptırmak, utandırmak, gizlenmeye mecbur etmek, zan altında tutmak, şehirden ve toplumdan kovmak gibi cezalar olabilir bunlar. Sözün kısası, uslandırıcı cezaların hepsi, suçu işleyen kadın da erkeği de yola getirmek için yeter. Gerçekten de öyle, bu gibi olaylar, kötülükten çok, kişinin kendinden geçmesinden ya da kendini küçümsemesinden ileri gelir.

Burada söz konusu olan, kız kaçırma ya da ırza tecavüz gibi dördüncü kategoriye giren ve milletin güvenliğini sarsan suçlar değil, doğrudan doğruya ahlak ve geleneklerle ilgili suçlardır.

Üçüncü kategoriye giren suçlar, vatandaşların huzurunu kaçıran suçlardır. Burada da yine cezalar, olayların niteliğinden çıkartılmalı ve cezaevine atılma, sürgün edilme, karışık kafalı kimseleri yola getirip düzene sokacak uslandırıcı cezalar gibi bu huzurla ilgili olmalı.

Huzuru kaçıran suçları ben doğrudan doğruya düzensizlikle ilgili suçlardan sayarım. Huzuru kaçıran suçların da güvenliği bozan suçların da dördüncü kategoriye girmesini isterim de ondan.

Bu sonuncu suçların cezası işkencedir. Bir çeşit misillemedir bu. Çünkü toplum böylece, başkasını güvenliğinden yoksun eden ya da etmek isteyen vatandaşa kendi güvenliğini sağlamasını reddeder. Bu ceza da olayın niteliğinden çıkartılmış, akıl ve mantığa uygun bir şekle sokulmuş, iyilikle kötülüğün kaynaklarından alınmıştır. Birisinin hayatına kıyacak ya da kıymaya niyet edecek kadar güvenliği bozan kişinin cezası ölümdür. Bu ceza, hasta toplumun devası gibi bir şeydir. Mal ve mülk güvenliğini bozan suça da, ölüm cezası verdirecek nedenler olabilir. Bununla beraber, mal ve mülk güvenliğine karşı işlenen suçları, suçu işleyenin malını mülkünü elinden alarak cezalandırmak daha iyi ve doğaya daha uygun olur. Mal ve mülk ortak ya da eşit olsaydı cezanın mutlaka böyle olması gerekirdi. Ama daha çok, malı mülkü olmayanlar başkalarının mallarına mülklerine saldırdıklarından, para cezası yerine bedeni ceza koymak gerek.

Bütün bu söylediklerim doğadan alınmıştır; vatandaşın hürriyetine de son derece elverişlidir.

Konu V
Özel bir ılımlılık ve titizlik gerektiren suçlandırmalar üzerine

Önemli bir düstur: Büyücülükle sapkınlık kovuşturulmasında gerçekten ince eleyip sık dokumak gerekir. Bu iki suçtan ötürü insanları mahkûm etmek, eğer

kanun koyucu bunun sınırlarını çizememişse, hürriyeti aşırı derecede zedeler ve birçok şiddetli davranışların kaynağı halini alır. Çünkü bu çeşit bir suçlandırma, doğrudan doğruya vatandaşın davranışına değil de karakteri üzerinde edinilen kanıya dayandığından, milletin cehaletiyle orantılı olarak tehlikeli bir hal alır. Bu yüzden de vatandaşın hayatı her zaman için tehlikede olur. Çünkü dünyanın en güzel davranışı, en temiz ahlakı, en üstün görev yorumu bile herhangi bir kimseyi bu suçlara karşı koruyamaz.

Manuel Comnène zamanında, *protestator'*u[155] imparatora karşı bir suikast hazırlamakla, bunun için de insanları görünmez bir hale sokan bazı büyülere başvurmakla suçlandırdılar. Bu imparatorun hayatını anlatan kitaba göre, Hz. Süleyman'ın bir kitabı varmış, bu kitabı birisi okursa ortalığı sürüyle cin kaplarmış. Aaron'u da bu kitabı okurken yakalamışlar işte. Şimdi, büyücülükte, cehennemi silahlandıran bir yetkinin bulunduğu varsayılsa ve bu yolda hareket edilse, büyücü denen kişiye, toplumu karıştırmak ve altüst etmek için dünyanın en kuvvetli adamı gözüyle bakılır ve ölçüsüz bir şekilde cezalandırılması istenir.

Hele büyücülükte dini yıkan bir kuvvet de görülürse o zaman insanların duyacağı kızgınlık büsbütün artar. İstanbul'un tarihinden öğreniyoruz ki, bir piskopos, sırf bir vatandaşın büyücülüğü yüzünden bir mucizenin olmadığına dair kendisine vahiy geldiğini söylemiş; bunun üzerine de oğluyla vatandaşı ölüme mahkûm etmişler. Bu suçun ne gibi olağanüstü şeylere dayandığını biliyor musunuz? Bir kere, vahiy denen şeyin sık sık gelmesi gerekir; piskoposa bu arada bir vahyin gelmiş olması gerekir; bu vahyin gerçek olması gerekir; ortada bir mucizenin olması gerekir; bu mucizenin birdenbire durması gerekir; büyücülük denen şeyin var olması gerekir; büyünün dini yıkacak kadar kuvvetli olması gerekir; sözü edilen vatandaşın büyücü olması gerekir; en son olarak da bu vatandaşın söz konusu büyüyü yapmış olması gerekir.

İmparator Theodoros Laskaris tutulduğu hastalığı bir büyüye yorarmış. Büyüyü yapmakla suçlandırılanlar için tek kurtuluş çaresi, kızgın bir demir parçasını yanmadan elleriyle tutmakmış.

Görülüyor ki Yunanlılarda büyücülükle suçlandırılmamak için gerçekten büyücü olmak gerekiyormuş. Budalalıkta öylesine ilerlemişler ki, dünyanın en belirsiz suçuna yine dünyanın en belirsiz delillerini katıyorlarmış.

Philippe le Long zamanında, cüzzamlılardan yararlanarak çeşme sularını zehirledikleri için Yahudileri Fransa'dan kovmuşlar. Yalnız bu anlamsız suçlandırma,

155 Protestator. Niceas, *Manuel Comnène'in Hayatı* adlı eserinin IV. kitabında sözünü ettiği *protestator*, *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı eserde italik yazılmıştır. Eseri 1339'da çeviren H. Nazım Bey, bu kelimeye karşılık Protestanlar demiş ama M. Comnène zamanında Protestanlık henüz mevcut değildi. Sonra Montesquieu kelimenin önüne le harfi tarifini koymuş ki bu da belirli bir kişiyi göstermektedir. Bize kalırsa, itiraz eden kişi, reddeden kişi anlamına gelecek ve Bizans'ta bir unvan olacak.

halkın kininden doğan bütün öteki suçlandırmalardan bizi kuşkuya düşürecek bir nitelik taşımaktadır.

Ben burada sapkınlığı cezalandırmayalım demedim, sadece, cezalandırırken kılı kırk yaralım dedim.

Konu VI
Doğaya aykırı suçlar üzerine

Dinin, ahlakın ve politikanın, sırasıyla mahkûm ettiği bir suça karşı duyulan nefreti azaltmak niyetinde değilim. İki cinsten birine ötekinin eğilimlerini vermek, utanmaz bir gençlik sonunda iğrenç bir yaşlılık hazırlamakla yetinse bile böyle bir suçu ortadan kaldırmak gerekir. Benim bütün diyeceklerim, bu suçun toplumda bıraktığı yaraları gideremez. Ancak, ona karşı duyulması gereken tiksintinin kötüye kullanılmasına neden olacak şiddete karşı koyabilir, işte o kadar.

Niteliği gereğince gizli işlendiğinden, çoğu zaman kanun koyucuların bu suçu bir çocuğun ifadesiyle bile cezalandırdıkları olağan şeylerdendir. Bu ise iftiraya geniş ölçüde yol açmak demektir. Procope; "Justunianus" der, "bu suça karşı bir kanun çıkardı; kanun yürürlüğe girdikten sonra değil, yürürlüğe girmeden önce de suç işleyenlere karşı kovuşturma yapılmasını buyurdu. Bir tanığın, bazen bir çocuğun, bazen bir kölenin ifadesi, hele zenginleri, yeşiller hizbinden olanları mahkûm etmek için yeterdi[156]."

Tuhaf değil mi? Bizde, şu üç suçtan birini işleyen diri diri yakılmaya mahkûm edilir. Bunlardan birincisi büyücülüktür ki bunun mevcut olmadığı ispat edilebilir. İkincisi sapkınlıktır ki, bunun da birçok ayrılıkları, yorumları, sınırları olduğu söylenebilir. Üçüncüsü ise doğaya aykırı suçtur ki, bunun da çoğu zaman tam anlamıyla aydınlatılmasına imkân yoktur.

Doğaya aykırı dediğimiz suç, eğer millet, Yunanlılarda, bizde ve Asyalılarda olduğu gibi bazı geleneklerle buna karşı eğilimli değilse, pek öyle gelişemez. Gerçekten de öyle, Yunanlılarda gençlerin bütün sporları çırılçıplak yaptıklarını görüyoruz. Bizde ise cinsel eğitim diye bir şey yoktur. Asyalılara gelince, onların ülkelerinde de bazı kişilerin, küçümsedikleri birçok karısı olur, bazı kişilerin ise tek bir karısı bile yoktur. İnsanlar bu suçu işleyecek hale getirilmesinler, ahlak ve geleneklere karşı işlenen bütün suçlar için yapıldığı gibi bunu da mükemmel bir polis teşkilatıyla ortadan kaldırmaya çalışsınlar, o zaman doğanın birdenbire ya kendi haklarını savunduğunu ya da bu hakları yeniden avucunun içine aldığını görürüz. Doğa, yumuşak, sevimli, şefkatli bir ana gibi avuçlarını açıp bize çeşitli eğlence imkânları

156 Bizans'ta Maviler'le Yeşiller. Hipodromda halk araba sürücülerinin mavi ya da yeşil rengine göre ikiye ayrılırdı. Bu rekabet âdeta parti rekabeti halini alır, bazen de kanlı olaylara neden olurdu.

vermiş; bir yandan bize bu imkânları verirken bir yandan da dünyaya getirmemizi sağladığı çocuklar vasıtasıyla bu eğlencelerden çok daha üstün zevkleri tatmamıza yol açmış.

Konu VII
Hükümdara ihanet suçu üzerine

Çin kanunları, hükümdara saygısızlık eden kim olursa olsun mutlaka ölüm cezasına çarptırılır, der. Bu saygısızlığın ne olduğu belirtilmediği için de, herkes, şu ya da bu fırsattan faydalanıp istediği kimseyi ölüme mahkûm ettirebileceği gibi istediği aileyi de ortadan kaldırtabilir.

Saray gazetesini çıkartmakla görevli iki kişi, bir olaya, gerçek olmadığı sonradan anlaşılan bazı şeyler katmışlar, bunun üzerine saraya ait bir gazetede yalan söylemenin saraya karşı saygısızlık olduğunu ileri sürerek o iki kişiyi ölüme mahkûm etmişler. Yine Çin'de, hükümdar ailesinden bir prens, imparator tarafından kırmızı mürekkeple imzalanmış bir nota farkında olmadan bir şeyler yazmış. Bunun imparatora karşı büyük bir saygısızlık olduğuna karar vermişler ve o aileye, tarihte bir benzerini daha göremediğimiz şekilde işkence etmişler.

Hükümdara ihanet suçunun böyle belirsiz bir şekilde ifade edilmiş olması hükümetin istibdada doğru yönelmesi için yeter bir nedendir. *Kanunların Yapılışı Üzerine* başlıklı kitapta bu konuyu daha derinlemesine inceleyeceğim.

Konu VIII
Hükümdara ihanet ve kutsal şeylere tecavüz suçu derken burada suç kelimesinin yanlış ve kötü bir şekilde uygulanması üzerine

Hükümdara ihanetle hiçbir bakımdan ilgisi olmayan bir davranışı hükümdara ihanet suçu diye adlandırmak, bu kelimeyi tam manasıyla kötüye kullanmak demektir. İmparatorların çıkardıkları bir kanun, hükümdarın verdiği kararın doğru olup olmadığını tartışanlarla, şu ya da bu görev için seçtiği kişilerin yeterliğinden kuşku duyanlar hakkında, kutsal şeylere tecavüz etmiş gibi kovuşturma yapılmasını buyurur. Böyle bir şeye suç adını verenler hiç şüphe yok ki imparatorun yakınlarıyla dalkavuklarıydı. Başka bir kanun da, hükümdarın bakanlarıyla subaylarına karşı suikast hazırlayanların tıpkı hükümdara karşı suikast hazırlamış gibi cezalandırılmalarını buyuruyordu. Bu kanunların ikisi de, tarihte, iradeleri bakımından zayıf olarak tanınmış iki hükümdarın eseridir[157]. Nasıl ki koyun sürü-

157 Arcadius, Théodose'un oğlu. 376 ya da 377'de İspanya'da doğmuş, 395'ten 408'e kadar Doğu İmparatoru olmuştur.- Honorius, (384-423), İstanbul'da doğmuş, Batı imparatoru olmuştur.

leri çobanlar tarafından güdülürse bunlar da bakanları tarafından güdülmüş iki hükümdardı. Sarayda esir, hükümdarlık meclisinde çocuk, orduda yabancı, iki hükümdardı bunlar. İmparatorluklarını da sırf, her gün bir parçasını verdikleri için koruyabilmişlerdi. Dalkavuklarından birkaçı gizliden gizliye efendilerine karşı cephe aldılar. Hatta daha ileri gidip devlete bile ihanet ettiler, barbarları yardıma çağırdılar. Bunları tevkif etmek istedikleri zaman ise devlet öylesine zayıf düşmüştü ki ceza vermek için bizzat yapmış oldukları kanunları çiğnemek ve hükümdara ihanet suçunu göze almak zorunda kaldılar.

Savcı, Kardinal de Richelieu'yü hükümetin başından uzaklaştırmaya kalkışmak suretiyle Cinq-Mars'ın[158] hükümdara ihanet ettiğini ispat etmek isterken yine bu kanuna dayanıyor ve "Hükümdarların bakanlarına karşı işlenen suçlar, imparatorların kanunları gereğince, aynen kendilerine karşı işlenmiş suçlar gibi yorumlanmaktadır" diyordu. "Bir bakan düşünün, hükümdarı için de memleketi için de canla başla çalışıyor; onun bu hizmetinden ikisini birden yoksun etmek istiyorlar. Bu ne demektir, bilir misiniz? Sanki birincisinin bir kolunu koparıyorlar, ikincisinin de kuvvet ve kudretinin bir parçasını elinden alıyorlar." Kölelik dediğimiz şey dile gelseydi, bundan başka bir şekilde konuşamazdı.

Valentinien'in, Theodosos'un ve Arcadius'un çıkardıkları başka bir kanun da kalpazanları hükümdara ihanetle suçlandırır. Ama bu, olayların uyandırdığı düşünceleri birbirine karıştırmak değil midir? Bambaşka bir suça hükümdara ihanet adını vermek, hükümdara ihanet suçunun vereceği korkuyu azaltmaktan başka neye yarar?

Konu IX
Aynı konunun devamı

Paulin, İmparator Alexandre'a[159] "fermanlarına aykırı karar veren bir hâkim hakkında hükümdara ihanet suçundan kovuşturma yapmaya hazırlandığını" bildirince, imparator kendisine "saltanatı süresince, hükümdara karşı dolaylı bir şekilde işlenen ihanet suçunun olmamış gibi düşünülmesi gerektiği" cevabını vermiş.

Faustinien de yine aynı imparatora yazdığı bir mektupta, kölesini bağışlamayacağına dair bizzat hükümdarın başı üzerine yemin ettiğini, sırf hükümdara ihanet suçunu işlememek için de kölesine olan kızgınlığını devam ettireceğini bildirmiş. Bunun üzerine imparator da kendisine, "Kendinizi boş yere üzüyorsunuz, benim tuttuğum yoldan haberiniz yok" diye cevap vermiş.

158 Cinq-Mars, Richelieu'ye karşı bir suikast hazırlayan genç bir soylu. Yakalanmış ve idam edilmiştir. Alfred de Vigny'nin bu addaki romanı dilimize çevrilmiş ve klasikler arasında yayımlanmıştır.

159 Alexandre Sévère (208-235), Roma İmparatoru. 222'de Elegabale'in yerine imparator olmuştur.

Bir *senatus-consultus,* imparatorun beğenilmeyen heykellerini eriten kişinin hükümdara ihanetle suçlandırılmaması gerektiğini bildiriyor. İmparator Severius'la imparator Antoninus, Pontius'a yazdıkları mektupta, imparatorun resmi makamlarca kabul edilmemiş heykellerini satanların hükümdara ihanetle suçlandırılmaması gerektiğini bildirmişler. Yine aynı imparatorlar Julius Cassanius'a yazdıkları bir mektupta, imparatorların heykellerine rastlantıyla taş atan kişilerin hükümdara ihanet suçuyla kovuşturulmalarının yersiz olacağını bildirmişler. Julius kanunlarında bu gibi değişiklikler zorunluydu, çünkü bu kanun, yalnız imparatorların heykellerini eritenleri suçlandırmıyor, buna benzer davranışlarda bulunanları da hükümdara ihanetle suçlandırıyordu; bu ise suçun keyfi bir niteliğe bürünmesine sebep oluyordu. Hükümdara ihanet suçları iyice tespit edildikten sonra, bu gibi suçları ayıklamak zorunlu bir hal aldı. Nitekim hukuk bilginlerinden Ulpien, hükümdara ihanet suçunun, suçlunun ölümüyle ortadan kalkacağını söyledikten sonra, bunun, yani hükümdara ihanet suçunun Julius kanunuyla saptanmış olan bütün suçlarla ilgili olmadığını, ancak imparatorluğa ya da imparatorun hayatına karşı işlenecek bir suikastla ilgili olduğunu ilave ediyor.

Konu X
Aynı konunun devamı

İngiltere'de VIII. Henri zamanında çıkartılan bir kanun, kralın öleceği günü, saati kehanet yoluyla haber verenleri krala ihanetle suçlandırıyordu. Bu kanun hiç de açık değildi. İstibdat öyle müthiş bir şeydir ki, onu uygulayanların aleyhine bile döner. Adı geçen kral son defa hastalandığı zaman doktorlar hayatının tehlikede olduğunu kendisine söylemek cesaretini gösteremediler; böyle yapmakla da hiç şüphesiz akıllıca davranmış oldular.

Konu XI
Düşünceler üzerine

Bir Marsyas rüyasında Denys'nin boğazını kestiğini görür. Bunu öğrenen Denys[160], uyanıkken böyle bir şeyi aklından geçirmeseydi rüyasında göremezdi diyerek onu öldürtür. Tiranlık diye buna derler işte. Çünkü sözü geçen Marsyas böyle bir şeyi aklından geçirmiş olabilir ama uygulamadıktan sonra suçlu sayılamaz. Kanunların amacı yalnız dış davranışları cezalandırmaktan ibarettir[161].

160 Marsyas, Frikyalı satir; çok güzel flüt çaldığı için Apollon'a meydan okumuş. İlham perileri Apollon'u galip ilan edince, tanrı onu bir çam ağacına bağlayıp derisini yüzmüş. -Densy, İ. Ö. 405'ten 367'ye kadar Siraküza'ya hükmetmiş olan tiran.

161 Suçun var olması ancak düşüncenin uygulanmasıyla mümkündür.

Konu XII
Gevezelik üzerine

Hükümdara ihanet suçu gevezeliğe dayanıyorsa, o zaman tam manasıyla keyfi olur bu suçlandırma. Söz dediğimiz şey öyle yorumlara yol açar ki, gevezelikle kötü niyet arasında öyle büyük bir fark vardır ki, buna karşılık da geveze kişiyle kötü niyetli kişinin ifadeleri arasındaki fark öyle azdır ki, kanun ölüm cezasına çarptıracağı sözleri özel olarak saptamışsa, gelişigüzel bir şekilde söylenmiş olan bir şeyi kolay kolay cezalandıramaz.

Söz bir suç unsuru oluşturmaz; çünkü söz düşünce halinde kalır. Çoğu zaman söz, kendiliğinden hiçbir şey ifade etmez; söylenirken takınılan edaya göre bir anlam kazanır. Aynı şeyleri söylerken çoğu zaman aynı anlamı vermeyiz onlara. Bu anlam, sözün başka şeylerle olan bağlarıyla ilgilidir. Bazen susmak, söylenen bir sürü sözden çok daha fazlasını ifade eder. Bütün bu söylediklerimiz kadar karışık bir şey olamaz. O halde bundan hükümdara ihanet suçu nasıl çıkartılabilir? Böyle bir kanunun uygulandığı yer neresi olursa olsun, orada yalnız hürriyet değil hürriyetin gölgesi bile yok demektir.

Ölü çariçe[162], çıkardığı bir fermanla, kişiliğine karşı yersiz sözler söylediği için Dolgourouki ailesinden bir prensi, imparatorluğun çıkarına aldığı önlemleri kötüye yorumladı diye, bir başkasını da saygısız sözler kullanarak kutsal kişiliğine hakaret etti diye ölüme mahkûm ediyor.

Hükümdarlarının şan ve onurunu zedelemek isteyenlere karşı duyulması gereken kızgınlığın derecesini azaltmak niyetinde değilim; bununla beraber, istibdada ılımlı bir şekil verilmek istenirse, bu gibi hallerde öteden beri suçsuzlar için bile korkunç olan hükümdara ihanet suçuyla mahkûm etmektense, kişiye ıslah amacıyla bir ceza vermek daha yerinde bir hareket olur demek istiyorum.

Suç niteliğini taşıyan davranışlar pek öyle gündelik şeylerden değildir; birçok kimse bunun böyle olduğunu bilir. Olaylara dayanarak verilen yanlış kararı aydınlatmak kolaydır. Bir davranışla beraber söylenen sözler o davranışın niteliğine bürünür. Örneğin, genel bir alanda bağırıp çağırarak vatandaşları ayaklanmaya kışkırtan bir insan hükümdara ihanetle suçlandırılabilir; çünkü burada, söz davranışla beraberdir, suça ortaktır. Burada cezalandırılan söz değil, sözün yer aldığı bir davranıştır. Söz ancak, suç sayılan bir davranışı hazırladığı, ona katıldığı ya da peşi sıra gittiği zaman suç halini alır. Sözü, temel suçun bir işareti değil de temel suçun kendisi olarak görürsek o zaman her şeyi altüst etmiş oluruz.

Theodose, Arcadius, Honorius adındaki imparatorlar pretörler başkanına gönderdikleri bir emirnamede şöyle diyorlar: "Biri tutup kişiliğimizi ya da hükümetimizi yererse kendisini cezalandırmak istemeyiz. Laf olsun diye söylemişse gülüp

162 Ölü Çariçe, Anna İvanova (1693-1740) II. Petro'nun arkadaşı Dolgoruki'yi Sibirya'ya sürdürmüş ve Novgorod'da öldürmüştür. Dolgoruki'nin bütün hısım akrabasını da sürgün ettirdi.

geçmeli, deli ise ona acımalı, küfrediyorsa kusurunu bağışlamalı. Böylece, sorunları bize olduğu gibi bildirin ki biz de kişilere göre, söylenilen sözler hakkında bir yargıda bulunalım; böylelerini mahkemeye mi sevk edeceğiz, yoksa serbest mi bırakacağız, bir iyice düşünelim."

Konu XIII
Yazılar üzerine

Yazıda sözden daha süreli bir şey vardır; bununla beraber, yazı hükümdara ihanet suçuna teşvik etmiyorsa, böyle bir suça konu olamaz.

Ama Augustos'la Tiberius, yazılara da bu suçun gerektirdiği cezayı vermekten geri kalmamışlardır; Augustos'un, bazı tanınmış erkeklerle kadınlara karşı yazı yazanlara, Tiberius'un da kendi aleyhinde yazı yazdıklarını sandığı kimselere bu cezayı verdiklerini görüyoruz. Cremutius Cordus tuttuğu günlükte, Cassius'a, Romalıların en aşağılığıdır dediği için suçlandırılmıştı.

İstibdat yönetimlerinde yerici yazı diye bir şey yoktur; çünkü bir yandan halkın tembelliği, öte yandan bilgisizliği, kişilerde böyle yazılar yazmak için ne istidat bırakır ne de istek. Bir kişinin yönetimi altında bulunan ülkelerde bu gibi yazıların yazılmasını engelleyen nedenler, aksine, demokrasilerde teşvik eder. Böyle yazılar çoğu zaman yetkili kişilere karşı kaleme alındığından, yönetimi elinde bulunduran halkın şeytanlık tarafını okşar. Saltanat yönetimlerinde böyle yazılar yasak edilmiştir ama suç olduğu için değil, nezaket ve terbiye kurallarına aykırı olduğu için. Yerici yazılar hemen herkesin içindeki şeytanı eğlendirir, yönetimden memnun olmayanları güldürür, yüksek mevkiler için duyulan o şiddetli isteği azaltır, halka, acılarına dayanmak için gerekli sabrı verir, hatta ona, uğradığı felaketleri gülerek karşılamasını bile öğretir.

Yerici yazıları en çok yasak eden soylular yönetimidir. Her memur orada, kendisine edilen hakaretleri küçümseyecek kadar büyüklük gösteremeyen ufak çapta bir hükümdardır. Saltanat yönetiminde biri tutup hükümdara çatan bir yazı yazsa, hükümdar öyle yükseklerde dolaşır ki bu yazının ona ulaşmasına imkân yoktur. Oysa bir soylunun kişiliği delik deşik olur. Bunun içindir ki zaten bir soylu topluluğu olan desamvirler, yerici yazı yazanları ölümle cezalandırırlar[163].

Konu XIV
Suçların cezalandırılmasında ahlaka aykırı davranışlar

Hemen hemen yeryüzündeki bütün milletlerde göz önünde tutulan bazı ahlak kuralları vardır: Suçları cezalandırırken de bunlara aykırı davranmak yersiz olur; çünkü cezanın amacı düzeni kurmaktır.

163 On iki levha kanunu.

Doğuda yaşayanlar, kadınları, iğrenç bir işkence için eğitilmiş fillerin önüne yatırmak suretiyle, kanunu kanunla mı bozmak istemişlerdi acaba?

Romalılar eski bir gelenek gereğince, erginlik çağına gelmeyen kızları ölüm cezasına çarptırmazlardı. Tiberius buna da bir çare bulmuş, genç kızları işkenceye göndermeden önce celladın koynuna attırmıştı. Zeki ve zalim bir hükümdar olan Tiberius böylece, gelenekleri kurtarmak için ahlakı ortadan kaldırıyordu.

Genel alanlarda kadınları çırılçıplak halkın karşısına çıkmaya, hayvanlar gibi dört ayak üstünde yürümeye zorlarken Japon kanunları ahlak kurallarını kökünden sarsıyordu; aynı kanunlar, bir anayı oğluyla ... söylemeye dilim varmıyor, zorladığı zaman, değil ahlak kurallarını, bütün doğayı yerinden sarsıyordu.

Konu XV
Efendisini suçlandırabilmek için kölenin hürriyetine kavuşturulması üzerine

Augustos, kendi hayatına kıymayı tasarlayanların kölelerini, sırf efendilerini suçlandırabilsinler diye satılığa çıkarmayı gelenek haline getirmişti. Büyük bir suçun açıklanması için hiçbir şeyi ihmal etmemek gerek. Böylece, kölelerin bulunduğu bir devlette, bunların muhbirlik etmeleri doğal karşılanır ama tanıklık etmelerine imkân yoktur.

Vindex, Tarquin'in lehinde yapılmakta olan gizli toplantıları haber verdi, ama Brutus'ün çocuklarına karşı tanıklık edemedi. Vatanına böylesine hizmette bulunan kişiyi hürriyetine kavuşturmak yerinde bir hareketti ama onu, sadece vatanına böyle bir hizmette bulunsun diye serbest bırakmadılar.

Nitekim Tacitus'un, hükümdara ihanet suçundan bile kölelerin tanıklık edemeyeceğine dair bir kanun çıkardığını görüyoruz. Ama bu kanuna, Justinianus'un çıkardığı kanunlarda bir yer verilmediği de bir gerçektir.

Konu XVI
Hükümdara ihanet suçunda iftira

Caesar'lara karşı haksızlık etmemeli. Çıkardıkları o uğursuz kanunları ilk tasarlayan onlar değildir. İftiracıların cezalandırılmaması gerektiğini onlara öğreten Sylla olmuştur. Çok geçmeden de iftiracılara ceza verecek yerde ödül vermeye başladılar.

Konu XVII
Hükümdara karşı komploların açığa vurulması üzerine

"Sana gizliden gizliye: *Haydi başka tanrılara tapmaya gidelim,* diyen, ister kardeşin, ister oğlun, ister kızın, ister sevdiğin karın, ister çok yakın dostun olsun, onu hemen taşla kovalamaya başlayacaksın. Önce senin elin onun yakasına yapışa-

cak, sonra da bütün ümmetin." Beş kitabın sonuncusu olan *Deutéronome*[164]'daki bu emir, tanıdığımız milletlerin çoğunda medeni bir kanun halini alamaz; böyle bir kanunun varlığı bütün suçlara yol açar da ondan.

Devletlerin çoğunda, kişiyi, ilgisi olmadığı komploları bile haber vermeye zorlayan, aksi takdirde ölüme mahkûm eden kanun bundan daha az şiddetli değildir. Saltanat yönetiminde uygulanırsa bu kanunu sınırlandırmak çok yerinde bir hareket olur.

Kanun bütün ağırlığıyla, birinci derecedeki devlet başkanına karşı işlenecek suçlar için uygulanmalı. Bu devletlerde, suça hedef olan çeşitli başkanların birbirine karıştırılmaması çok önemli bir şeydir.

Kanunları, insanın kafasındaki bütün düşünceleri altüst eden Japonya'da, en önemsiz komploların bile açıklanmaması ölümle cezalandırılır.

Bir gezgin anılarında, iki genç kızın ölünceye kadar iğneli bir sandıkta kapalı bırakıldıklarını bize anlatıyor; bir tanesi bir delikanlıyla seviştiği için, öteki de bu olayı açığa vurmadığı için.

Konu XVIII
Cumhuriyetlerde, devlete ihanet suçunu aşırı derecede cezalandırmanın tehlikeli olacağına dair

Cumhuriyet hükümeti, cumhuriyeti devirmek isteyenleri ortadan kaldırmayı başardı mı, öç alma duygularına, cezalara, hatta ödüllere son vermek için çok acele etmeli.

Bazı vatandaşların ellerine geniş yetkiler verilmeden, büyük cezaları uygulamak, dolayısıyla büyük değişikliklere yol açmak imkânsızdır. Bu durum karşısında çok ceza vermektense çok çok bağışlamak daha iyidir; çok kişiyi sürgüne göndermektense az kişiyi sürgüne göndermek daha yerinde olur; birçok kimsenin malına el koymaktansa, malını mülkünü herkese bırakmak daha uygun düşer. Cumhuriyetin intikamını almak bahanesiyle, şundan bundan intikam almaya kalkanların zorbalığına yol açılır. Söz konusu olan, zorbalık edeni değil zorbalığı ortadan kaldırmaktır. Hükümeti, kanunların her şeyi koruduğu, hiç kimseye karşı cephe almadığı bir düzene sokmak için devlet adamları mümkün olduğu kadar acele etmeli.

Yunanlılar, tiranlardan ya da öyle olduklarını sandıkları kişilerden öç almak için hiçbir şeyden çekinmediler. Çocuklarını, bazen en yakın akrabalarının beşini birden öldürttüler. Sayısız aileyi memleket dışına sürdüler. Cumhuriyetleri de

164 *Deutéronome, Ahdi Atik'te Pentateuque*'ün son kitabı.

bundan bir hayli sarsıldı; sürgüne gönderme olsun sürgünden dönüş olsun, devletin yapısında her zaman değişikliklere yol açar.

Romalılar bu konuda daha akıllı uslu davrandılar. Cassius, tiranlığa yeltendi diye mahkûm edildiği zaman, çocuklarını öldürmenin doğru olup olmayacağı uzun boylu tartışmalara yol açtı. Sonunda da kendilerine hiçbir ceza verilmedi. Halikarnaslı Denys, "Marse'lar savaşıyla iç savaşlardan sonra bu kanunu değiştirmek ve Sylla tarafından sürgüne gönderilenlerin çocuklarını memleket hizmetlerinden yoksun etmek isteyenlerin suçları çok büyüktür" diyor.

Marius'la Sylla'nın açtıkları savaşlarda Romalı ruhunun ne dereceye kadar bozulmuş olduğunu görmek mümkündür. Öyle korkunç şeyler oldu ki bunların bir daha tekrarlanmasına imkân olmayacağını söyleyenler oldu. Oysa tiumvir'ler zamanında çok daha korkunç şeyler yapıldı ama yapıyormuş gibi görünmek istemediler. Kötülüğün, zulmün başvurduğu safsatayı kişi gördükçe çileden çıkıyor. Yasaklar hakkındaki formülü Appien'in kitabında bulmak mümkündür. Öyle soğukkanlı bir dille söz ederler, öyle çıkarlar ileri sürerler, çeşitli çarelere üstün öyle çareler ortaya atarlar, zenginleri öylesine emniyette, halk sınıfını da öylesine bir huzur içinde gösterirler, vatandaşların hayatlarını tehlikeye atmaktan öyle çekinirler, askerleri öylesine yatıştırmak isterler, nihayet halkın öyle mutlu olacağını söylerler ki, Roma'da cumhuriyetin iyiliğinden başka bir şey düşünülmediğini sanırsınız.

Lepidius, İspanya'yı yendiği zaman Roma kan içindeydi; oysa Lepidius milletin, misli görülmemiş anlamsız bir düşünceyle, bayram havası içinde yaşamasını emretmiş, emrine uymayanları da memleketten sürerek cezalandıracağını bildirmişti.

Konu XIX
Cumhuriyette vatandaşlar hürriyetlerinden nasıl yoksun edilirler

Hürriyete son derece değer veren devletlerde, herkesin hürriyetini korumak için bir kişinin hürriyetini elinden almayı buyuran kanunlar vardır. İngiltere'de *atteindre* adı verilen *bill*'lerin niteliği böyledir işte[165]. Atina'da, altı bin kişi oyunu kullandığı takdirde bir kişi aleyhinde çıkartılan kanunlarla ilgilidir bu *bill*'ler. Yine Roma'da herhangi bir vatandaş aleyhinde çıkartılan ve adına *privilèges* denen kanunlarla ilgilidir bu *bill*'ler[166]. Bu kanunlar ancak milletin büyük meclisleri tarafından

165 İngiltere'de hâkimlerin bir kanı edinmesi için tek delil yetmez; bu delilin kanuni olması şarttır. Yani kanun sanığın aleyhinde iki şahidin bulunmasını ister, ikinci bir delil yetmez. Sanık iki tanığı birden çürütürse o zaman kanunen kendisini mahkûm etmek imkânsızlaşır. Bundan ötürü de sanığın şahsına mahsus olmak üzere bir *bill d'atteindre* çıkarmak gerekir. Bunun için de bütün öteki *bill*'lerde olduğu gibi, *bill*'in iki Meclis'ten geçmesi, kral tarafından tasvip edilmesi şarttır. Sanığın avukatları *bill'e* karşı konuşabilirler. Mecliste de pekâlâ *bill*'in lehinde konuşulabilir.

166 *Privilèges* denen kanunlar, yani şahıs için özel bir şekilde çıkarılmış kanunlar demektir.

çıkartılırdı. Ama bu kanunlar ne şekilde çıkartılırsa çıkartılsın Cicero bunların ortadan kaldırılmasını ister; "Çünkü" der, "Kanunun kuvveti herkese aynı şekilde uygulanmasındadır." Ben kendi hesabıma, yeryüzünde hürriyete en çok değer veren milletlerin bu kanunları uygulamaktan çekinmediklerine göre, hiç olmazsa bir an için, nasıl ki tanrıların heykellerini gizlemekte bir sakınca görmüyorsak, hürriyetin üzerine de bir örtü örtmekten çekinmememiz gerektiği kanısındayım.

Konu XX
Cumhuriyette vatandaşın hürriyetini sağlayacak kanunlar üzerine

Halk hükümetlerinde suçlandırma çoğu zaman apaçık bir şekilde olur; her insan da istediği kişiyi suçlandırabilir. Bu da vatandaşların suçsuzluğunu savunmasını sağlayacak kanunların çıkmasına sebep olmuştur. Atina'da suçlandıran kişi oyların beşte birini elde edemezse bin drahmi ödemeye mecbur tutulurdu. Ktesiphon'u suçlandırmak isteyen Eschine, bu cezayı ödemek zorunda kalmıştı. Roma'da haksız yere birisini suçlandıran kişiye alçaklık damgası vurulur, alnına da K harfi[167] basılırdı. Hâkimleri ya da tanıkları baştan çıkarmasın diye suçlandıran kişilerin yanına bekçi koyarlardı.

Atina ile Roma'da, sanığın karardan önce ülkeyi terk edip gitmesine izin veren kanunlardan, başka bir yerde söz etmiştim.

Konu XXI
Cumhuriyette borçlulara karşı uygulanan kanunların ağırlığı üzerine

Bir vatandaş başka bir vatandaşa ödünç para vererek ona karşı oldukça büyük bir üstünlük kurmuş demektir. Çünkü ödünç para alan, bu parayı harcamak için alır, dolayısıyla da elinden çıkarır. Cumhuriyet yönetiminde kanunlar bu köleliği daha da artırırsa vatandaşın durumunun ne olacağını varın siz düşünün.

Önceleri Atina ile Roma'da ödünç aldığı parayı ödeyemeyecek durumda olan borçluların satılmalarına izin verdiler. Solon bu geleneği Atina'da düzeltti. Borçtan ötürü hiç kimsenin kişiliğine dokunulamayacağını emir buyurdu. Ama desamvirler Roma'da bu geleneği aynı şekilde bir düzene koymadılar. Solon'un çıkarmış olduğu kanun gözlerinin önünde olmasına rağmen ona uymak istemediler. On iki levha kanununda, desamvirlerin demokrasi düzenini bozmaya çalıştıklarını gösteren şey yalnız bu değildir.

167 İftira anlamına gelen *kalumnia* kelimesinin ilk harfi.

Borçlulara karşı çıkartılan bu kanunlar Roma Cumhuriyetini defalarca tehlikeye düşürmüştür. Bir borçlu, alacaklısının evinden, vücudu yara bere içinde kaçıp genel alanda kendisini halka gösterdi. Halk bu görüntü karşısında heyecana geldi. Alacaklıların artık tutmaya cesaret edemedikleri birçok borçlu da kendilerini mahzenlerden dışarı attılar. Borçlulara bazı vaatlerde bulundularsa da sözlerinde durmadılar. Halk Kutsal Tepeye çekildi. Bu kanunların kaldırılmasını sağlayamadı; ama kendisini savunacak bir memur buldu. Anarşiden çıkan halk bir an istibdat yönetimine düştüğünü sandı. Manlius adında biri, sadece halkın gözüne girmek için, köle haline konmuş borçluları alacaklıların elinden kurtarmaya kalktı. Manlius'un maksadını anlayıp önlediler; ama yara olduğu gibi duruyordu. Nihayet özel kanunlar vatandaşlara, borçlarını ödemek için bazı kolaylıklar sağladı ve Roma tarihinin 428'inci yılında konsüller, çıkardıkları bir kanunla, alacaklıların evlerinde, borçluları köle gibi kullanmalarını yasak ettiler[168]. Papirius adında bir tefeci, evinde zincire vurduğu Publius adında bir delikanlının ırzına geçmek istedi. Sextus'un işlediği suç Roma'ya siyasi hürriyet vermişti; Papirius'un suçu ise onu medeni hürriyetine kavuşturdu[169].

Bu şehrin alınyazısı da böyleymiş. Eski suçların verdiği hürriyeti yeni yeni suçlar büsbütün perçinledi. Appius'un Virginie'ye tecavüzü, Lucretius'un uğradığı felaketin zalimlere karşı uyandırdığı dehşeti halkın gözünde yeniden canlandırdı. Hain Papirius'un işlediği suçtan tam otuz yedi yıl sonra, yine buna benzer bir suç, halkın Janicule'e çekilmesine sebep oldu[170]. Borçluların güvene kavuşması için çıkartılmış olan kanun da böylece yeniden yürürlüğe girdi.

O zamandan bu yana da, borçlarını ödemeyen vatandaşlar aleyhinde değil, tefeciliği önleyen kanunlara karşı geldikleri için alacaklılar aleyhinde kovuşturmada bulunuldu.

Konu XXII
Saltanat yönetiminde hürriyeti tehlikeye düşüren şeyler üzerine

Saltanat yönetimlerinde hükümdar için yeryüzünün en gereksiz olan şeyi, çoğu zaman hürriyeti zayıf düşürür; o da bir vatandaşı yargılamak için zaman zaman atanan komiserlerdir.

Hükümdar, bu komiserlerden öylesine az bir fayda sağlar ki, bunun için olayların düzenini bozmak zahmetine bile değmez. Hükümdar, kendisinde, emir aldıkları, devletin çıkarı için çalıştıklarını, bunca insan arasından seçildiklerini ileri sürerek her zaman haklı olduklarını sanan, kendi başlarından korktukları için de her

168 On iki levha kanunundan tam *yüz yirmi yıl* sonra.

169 Sextus Tarquin'in Lucretius'a tecavüzü.

170 Roma'nın yedi tepesinden biri. Tiber ırmağının sağ kıyısında.

işte haklı görünmeye çalışan komiserlerden kat kat üstün bir namus ve adalet duygusu olduğundan emindir.

VIII. Henri zamanında ayandan birini yargılamak gerektiği zaman, ayan meclisinden seçilen komiserlere gördürülürdü bu iş; böyle bir usulle de ayandakilerin hepsini öldürtmek hiç de güç bir iş olmadı.

Konu XXIII
Saltanat yönetimindeki hafiye üzerine

Saltanat yönetiminde hafiyeye lüzum var mı? İyi bir hükümdarın başvuracağı işlerden değildir bu. Bir insan kanunlara bağlı oldu mu, hükümdara karşı gereken görevini yerine getiriyor demektir. Buna karşılık da hiç olmazsa evi, sığınabileceği bir yer olmalı, davranışlarının geri kalanı da güven altında bulunmalı. Hafiyelik namuslu kişiler tarafından yapılsa belki hoş görülecek bir iş olurdu ama kişinin zorunlu alçaklığı, görülen işin de alçakça bir iş olduğu kanısını uyandırabilir. Bir hükümdar milletine, iyilikle, açık gönüllülükle, güvenle davranmalı. Bunca kaygısı, şüphesi ve korkusu olan kişi, rolünü oynamakta güçlük çeken bir aktöre benzer. Genel olarak kanunların kuvvetli olduğunu, milletin kanunlara uyduğunu gören hükümdar pekâlâ kendini güvende hisseder. Milletin genel davranışı, her vatandaşın davranışı hakkında kendisine bir fikir verir. Korkmasın artık, kendisine duyulan sevgi derecesini imkânı yok takdir edemez. Hem neden sevmesinler onu? Bütün iyiliklerin kaynağı bizzat kendisidir; cezalar ise hep kanunlara yükletilir. Halkın karşısına daima gülümseyen bir yüzle çıkar. Onun şan ve onuru bize de geçer, kuvvet ve kudreti ise bizi destekler. Sevildiğine kanıt mı istiyorsunuz? Her şeyden önce güvenimiz vardır ona; bir bakanın hayır dediğine onun her zaman evet diyeceğini sanırız. Hatta genel felaketlerde bile onun kişiliğini suçlandırmayız; bilmediğine ya da çevresindeki kötü insanların etkisi altında kaldığına üzülürüz. Halk, "*Hükümdarımız bilseydi bunun böyle olduğunu*" der. Bu sözler bir çeşit yakarış, ona olan güvenin bir işaretidir.

Konu XXIV
İmzasız mektuplar üzerine

Tatarlar, kimin attığı bilinsin diye oklarının üstüne adlarını yazmak zorundadırlar. Bir şehrin kuşatılmasında Makedonyalı Philippos yaralanmıştı; mızrağın üstünde, *"Philippos'a bu öldürücü mızrağı atan Aster'dir*," diye yazılıydı. Bir kişiyi suçlandıranlar bu işi milletin iyiliği için yapsalardı, bunu yalnız, her şeyi kolaylıkla öğrenebilecek olan hükümdarın huzurunda değil, sadece iftiracılara karşı korkunç

kuralları olan hâkimlerin huzurunda yaparlardı. Eğer suçlandırdıkları kişiyle kendi aralarında kanunların bulunmasını istemiyorlarsa, kanunlardan korkuyorlar demektir; böylelerine verilecek en hafif ceza sözlerine inanmamaktır. Yalnız, hükümdarın hayatı söz konusu olduğu, işin de adalet mekanizmasının yavaşlığına katlanamadığı zaman bunların sözlerine kulak asmak yerinde olur. Ancak o zaman suçlandıran kişinin konuşmak için bir çaba sarf ettiğine ve bu çabanın onun baklayı ağzından çıkarmasına neden olduğuna inanmak mümkündür. Ama başka herhangi bir durumda imparator Constance'la beraber, "Düşmanı eksik olmadığı halde kendisini suçlandıracak bir insan ortaya çıkmadı mı, herhangi bir kimseden kuşkulanmak elimizden gelmez" dememiz gerekir.

Konu XXV
Saltanat hükümetindeki yönetim biçimi üzerine

Krallık yetkisi, rahat ve sessiz bir şekilde işlemesi gereken büyük bir kuvvettir. Çinliler, gökyüzü gibi, yani gökyüzünü örnek alarak memleketi yöneten bir imparatorlarını över dururlar.

Bu kuvvetin bütün genişliğiyle harekete geçmesini gerektiren durumlar olduğu gibi, sınırlandırılmış bir şekilde harekete geçmesini gerektiren durumlar da vardır. Üstün yönetim demek, çeşitli durumlarda, bu yetkinin, büyük ya da küçük, hangi bölümünü kullanmak gerektiğini bilmek demektir.

Bizim saltanat hükümetlerimizin bütün mutluluğu, yönetimin yumuşaklığı hakkında milletin edinmiş olduğu kanıda toplanır. Bakarsınız, beceriksiz bir bakan size durmadan köle olduğunuzu hatırlatır. Halbuki böyle bir şey olsaydı, sizin bunun farkına varmamanız için elinden geleni yapması gerekirdi. Ama o size hep, hükümdarın kızdığını, hayretler içinde kaldığını, her şeyi düzene koyacağını söylemekten, yazmaktan başka bir şey bilmez. Buyurmanın çok kolay olan bir yanı vardır. Bunun için de hükümdar sadece isteklendirmeli, gözünü korkutan da yalnız kanun olmalı.

Konu XXVI
Saltanat hükümetlerinde hükümdar, yanına rahat rahat çıkılabilecek bir insan olmalı

Bu gereksinim birtakım çelişmeler sayesinde çok daha iyi hissedilir. M. Perry, "Çar I. Petro, kendisinden dilekte bulunacak herhangi bir kimsenin önce memurlarına iki dilekçe ile başvurmasını, ondan sonra kendisine dilekçe ile başvurmasını yeni bir fermanla emretti," der. "Üçüncü dilekçeyi ancak hakkını aramak için vermek

mümkündü; ama haksız olan tarafın ölümü göze alması şarttı. Ferman çıktıktan sonra çara dilekçe vermek cesaretini gösteren olmadı."

Konu XXVII
Hükümdarın ahlakı üzerine

Bir ülkede hürriyet, kanunlara olduğu kadar hükümdarın ahlakına da bağlıdır; hükümdar isterse tıpkı kanunlar gibi, insanları hayvan, hayvanları da insan şekline sokabilir. Hükümdar hür insanları severse hür bir millete hükümdarlık eder; düşük karakterli insanları severse, bir sürü kölesi olur. Saltanat denen o büyük sanatı öğrenmek istiyorsa, onur ve fazileti öğrenir, kişisel değeri olan bir insan olur. Herhangi bir alanda yeteneği olan kişilere de ara sıra bir göz atar. Değerli insan denen rakiplerinden çekinmez; böylelerini sevmeye başladı mı, onlara eşit olur. Şunun bunun kalbini kazanır; ama kimsenin vicdanına buyurmaya kalkmaz. Halk tarafından sevilir. En aşağı sınıftan bir insanın sevgisinden bile hoşlanır; onun da bir insan olduğunu unutmaz. Halk öyle az bir saygıyla yetinir ki, bu saygıyı ona göstermek yerinde bir hareket olur. Hükümdarla halk arasındaki sonsuz mesafe, zaten halkın hükümdarı rahatsız etmesine imkân vermez. Hükümdar yalvarıp yakaranların isteklerini yerine getirir; ama haksız ve yersiz isteklere dirençle karşı kor; hayır dediği zaman, halkın çıkarına, lütuflarda bulunduğu zaman ise dalkavukların çıkarına çalıştığını bilir.

Konu XXVIII
Hükümdarın milletine karşı göstermek zorunda olduğu saygı üzerine

Şaka konusunda hükümdarların son derece tedbirli davranmaları gerekir. İnce ve zarif olursa şaka hoşa gider; çünkü samimi olmak imkânını sağlar. Ama iğneleyici bir şaka, en değersiz bir vatandaş için olduğu gibi onlar için de yasak edilmeli; çünkü tedavisi imkânsız yaraları açan hep bu çeşit şakalardır.

Hükümdarın, herhangi bir vatandaşa hakaret etmekten de sakınması gerekir. Çünkü hükümdar, bağışlamak ve cezalandırmak için devletin başına getirilmiştir, hakaret etmek için değil.

Hükümdar vatandaşlarına hakaret ettiği zaman, Osmanlı padişahının ya da Rus çarının kendi vatandaşlarına ettiği zulümden daha çok zulüm ediyor demektir. Bu iki hükümdar hakaret ettikleri zaman vatandaşlarını küçük düşürürler, onurlarına dokunmazlar ama bizimkiler, hem küçük düşürürler hem de onurlarını yok ederler.

Asyalılarda öyle bir önyargı vardır ki, hükümdarın hakareti onlar için bir babanın evladına karşı duyduğu sevginin sonucundan farksızdır. Bizim görüş tarzımız ise bambaşkadır. Hakarete uğradığımız zaman bu hakaretin altından bir daha kalkamayacağımızı sanırız.

Onuru hayatının üstünde tutan, onu bir kahramanlık nedeni olarak gördüğü kadar bir bağlılık nedeni olarak da gören bir milletin başında bulunmakla Avrupalı hükümdarın son derece memnun olması gerekir.

Vatandaşlarına hakaret ettikleri için hükümdarların başlarına gelen felaketleri hatırlamak hiç de güç bir şey değil; Chéréas'ın, iğdiş Narsès'in, Kont Julien'in intikamlarını hiçbirimiz unutmuş değiliz[171]. Nihayet, gizli bir kusurunu önüne gelene anlattığı için bütün hayatı boyunca III. Henri'yi rahatsız eden düşes de Montpensier belleklerimizde âdeta yer etmiş gibidir.

Konu XXIX
İstibdat idaresinde az da olsa bir hürriyet havası estirecek nitelikteki medeni kanunlar üzerine

Her ne kadar istibdat yönetimi niteliği bakımından dünyanın dört bir yanında aynı ise de bazı şartlar, dini bir inanç, bir önyargı, şuradan buradan alınan örnekler, herhangi bir görüş tarzı, bir davranış şekli, bir ahlak anlayışı, bu hükümetler arasında çok büyük ayrılıklar meydana getirebilir.

Bazı geleneklerin ülkede yerleşmiş olması hiç de kötü bir şey değil. Mesela Çin'de hükümdar milletin babası olarak görülür. Arap imparatorluğunun başlangıcında da hükümdarlık görevi halifeye düşerdi.

Kuran Araplarda, Zoroastre'ın kitaplarının İranlılarda, Védam'ın Hintlilerde, klasik kitapların Çinlilerde olduğu gibi, bir devlette herhangi kutsal bir kitabın kanun yerini tutması pekâlâ yerinde bir şeydir. Dini kurallar medeni kanunun yerini tutar ve keyfi davranışları ortadan kaldırır.

Tereddüde yol açan durumlar karşısında hâkimlerin din adamlarına danışmaları kötü bir şey değil. Nitekim Türkiye'de kadılar gerektiği zaman mollalara başvururlar[172]. İşlenilen suç ölüm cezasını gerektirdiği takdirde, eğer varsa özel hâkimin valiye danışması uygun düşer; böylece medeni ve dini yetkilerin göstereceği şiddet siyasi yetki tarafından yumuşatılmış olur.

---

171 Chéréas, Caligula'yı öldürdü. II. Justin'in karısı Sophia tarafından hakarete uğrayan Narsès Lombard'ları İtalya'ya çekmek suretiyle imparatordan intikam aldı. Endülüs valisi kont Julien önce Magribilere karşı ülkeyi savunduysa da sonradan kızına tecavüz ettiğini öğrendiği Kral Roderic'i cezalandırmak için Magribilerle işbirliği yaptı.

172 Burada Montesquieu yanılıyor. Kadılar mollalara değil, müftülere ya da din bilgilerine danışırlardı.

Konu XXX
Aynı konunun devamı

Babaların gözden düşmeleri sonunda çocuklarla eşlerin de gözden düşmeleri gerektiğini ortaya atan, istibdat yönetiminin şiddeti olmuştur. Çocuklarla kadınlar suçlu olmadıkları halde zaten perişan olmuş durumdadırlar. Hem zaten hükümdarın, kızgınlığını azaltmak ya da adaletini aydınlatmak için kendisiyle suçlu arasında bazı yalvarıcılar, arabulucular bırakması lazım.

Maldive'lerde güzel bir gelenek vardır[173]: Gözden düşen bir senyör, tekrar göze girinceye kadar her gün saraya gider ve krala saygı gösterilerinde bulunur; onun bu şekilde davranışı hükümdarın kızgınlığını yok eder.

Bazı istibdat yönetimlerinde, gözden düşmüş birisinden hükümdara söz açmak, gösterilmesi gereken saygıya aykırı bir davranış sayılır[174]. Böyle hükümdarlar bağışlama faziletinden kendilerini yoksun etmek için ellerinden geleni yapıyor demektir.

Bir hayli sözünü ettiğim konuda, Arcadius ile Honorius, suçlular için kendilerine yalvaranları bağışlamayacaklarını söylerler. Çok kötü bir kanunmuş bu; istibdat yönetiminde bile kötüdür de ondan.

İsteyen kişinin ülkeden çıkmasına izin veren İran geleneği çok yerinde bir şey. Her ne kadar bunun aksi olan ve milleti köle, ülkeden çıkanları da kaçak köle gözüyle gören gelenek, ilkesini istibdat yönetiminden almışsa da, İran'daki uygulama şekli bana, tam istibdat yönetimine uygun bir gelenek gibi görünmektedir. Çünkü istibdat yönetiminde borçluların kaçması ya da bir yana çekilmesi korkusu, paşalarla alacaklıların baskısına son verir ya da bu baskıyı daha yumuşak bir şekle sokar.

173 Maldivler Hint denizinde o sırada bir hükümdarın idaresi altında bulunan adalardır.

174 M. Chardin'in dediğine bakılırsa, İran'da durum böyleymiş. Mahkûmlardan söz etmek, hatta adlarını ağza almak bile yasakmış. Aksini yapanlar suçlu sayılırmış.

ON ÜÇÜNCÜ KİTAP
Vergilerin toplanması ile devlet gelirinin çokluğunun hürriyetle olan ilgisi üzerine

Konu I
Devletin geliri üzerine

Devletin geliri, her vatandaşın gelirinin bir bölümünü devlete vermesiyle meydana gelir. Böyle davranmakla da vatandaş malının geri kalan bölümünü güven altına almış olur ya da ondan, rahat ve huzur içinde yararlanmak imkânını bulur.

Devletin gelirini saptamak için hem devletin ihtiyaçlarını hem de vatandaşların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Devletin hayal ürünü gereksinimlerini karşılamak için milleti gerçek gereksinimlerinden yoksun etmemek lazım.

Hayal ürünü gereksinimler, devletin başında bulunanların, tutkularıyla zayıf taraflarına uyarak istedikleri şeylerdir; olağanüstü bir tasarının çekici taraflarıdır bunlar. Şan ve onur düşkünü kimselerin hastalıklı istekleri ve nihayet, boş şeylere karşı koyacak kadar ruh sağlamlığı olmayan kişilerin gösteriş düşkünlüğüdür bunlar. Hükümdarın emri altında ve devamlı bir kaygı içinde hükümetin başında bulunanların çoğu, devletin, gereksinimlerini kendi küçük hesaplarından doğan gereksinimlerle karıştırırlar.

Milletten alınanla millete bırakılan arasındaki orantıyı düzenleyecek olan akıl ve önlemin bundan daha önemli bir işi olamaz.

Devlet gelirini, milletin verebileceği şeye göre değil, vermesi gerektiği şeye göre düzenlemeli. Verebileceği şeye göre düzenlendi diyelim, hiç olmazsa her zaman işin verebileceği şeye göre düzenlenmeli.

Konu II
Vergilerin çokluğunun aslında iyi olduğunu söylemek kötü bir yargıda bulunmak demektir

Bazı saltanat devletlerinde[175], vergi dışı tutulan küçük ülkelerin[176], vergi ağırlığı altında inleyen yakındaki ülkeler kadar yoksulluk içinde yüzdükleri görül-

175 Montesquieu Fransa'yı ima ediyor.

176 Burada söz konusu olan ülke İsviçre'dir.

müştür. Bunun başlıca nedeni, etrafı çevrili olan bu küçük ülkede endüstrinin, sanat ve zanaatın bulunmamasıdır; bu alanlarda, onu çevreleyen büyük ülke çeşitli şekillerde onun gelişmesine engel olur. Ondan küçük devleti çevreleyen büyük devlette endüstri de vardır, sanat da, zanaat da; hem sonra, öyle bir şekilde düzenler ki bütün bunları, yalnız kendisi faydalanır, kimseye bir şey koklatmaz. Bu nedenle küçük devlet az vergi bile alsa zorunlu olarak yoksul düşer. Bununla beraber, küçük ülkelerin bu yoksulluğundan, milletin becerikli ve çalışkan olması için vergilerin ağır olması gerekir diye bir sonuç çıkardılar. Hiç vergi alınmasın diye bir sonuç çıkarsalardı daha iyi ederlerdi. Çünkü bunlar, hiçbir iş görmemek için bu bölgelere çekilmiş civardaki zavallı kişilerdir; işten bitkin ve bıkkın oldukları için bütün mutluluğu tembellikte bulurlar.

Bir ülkenin zenginliği bütün ruhlarda çeşitli tutkular uyandırır. Fakirliği ise bütün ruhları ümitsizliğe düşürür. Birincisi çalışmakla kızışır, ikincisi tembellikle avunur.

Doğa insanlara karşı haksızlık etmez; çabalarını ödüllendirir, onları çalışmaya isteklendirir. Çünkü çaba arttıkça doğanın nimetleri de artar. Ama keyfi bir yönetim, doğanın verdiği nimetlerin tümünü insanın elinden almaya kalkarsa, o zaman işe karşı bir tiksinti uyanır insanın içinde; hareketsizlik yeryüzünün biricik nimeti olarak görünür ona.

Konu III
Milletin bir bölümünün, toprağa bağlı köle olduğu ülkelerdeki vergiler üzerine

Toprağa bağlı kölelik, bazen bir istila hareketinden sonra yerleşir. Bu durumda toprağı işleyen köle, ürünün bir bölümünü toprağın sahibine vermek zorundadır. Çalışmak zorunda olanlarla hiç çalışmadıkları halde bundan yararlananların uzlaşmasını sağlayacak yalnız bir çeşit ortaklık vardır: Kâr ve zarara ortaklık.

Konu IV
Böyle bir durumda olan cumhuriyet idaresi üzerine

Bir cumhuriyet bir milleti, devlet için toprağı işleyecek duruma düşürdü mü, vatandaşın, köleden alacağı vergiyi artırmasına izin vermemeli. Nitekim Lakedemonya'da böyle bir şeye izin vermezlerdi. Çünkü kölelik görevleri ağırlaştırılmadığı takdirde Elote'ların toprağı daha iyi işleyeceklerini bilirlerdi. Her zaman aldıklarından daha fazlasını istemedikçe efendilerin daha iyi vatandaş olacaklarına inanırlardı.

Konu V
Böyle bir durumda olan saltanat yönetimi üzerine

Saltanat yönetiminde soylular, toprağı, istila ettikleri ülkenin halkına işletirler ve bundan yalnız kendileri yararlanırsa, yine verginin artırılmaması gerekir. Bundan başka hükümdarın da yalnız kendi geliriyle yetinmesi, istila ettiği ülkenin halkına yalnız askerlik hizmeti yüklemesi iyi olur. Ama soylu sınıfına bağlı kölelerden para olarak vergi almaya kalkarsa o zaman, efendinin kölelerine kefil olması, vergiyi onların yerine ödemesi, sonradan onlardan alması gerekir; bu kurala uyulmazsa, önce efendi, sonra da hükümdarın tahsildarı, sırasıyla, köleleri rahatsız ederler; yoksulluktan öldürünceye kadar ya da başlarını alıp ormanlara kaçmalarına sebep oluncaya kadar zavallıların ellerinde ne varsa hepsini alırlar.

Konu VI
Böyle bir durumda olan istibdat yönetimi üzerine

Bu söylediklerim istibdat yönetiminde daha da zorunlu bir şeydir. Toprağının da kölelerinin de her an elinden alınma olasılığı olduğunu bilen efendi bunları korumak için kendini pek öyle zorlamaz.

Büyük Petro Almanya'daki usulü kabullenmek ve vergiyi para olarak tahsil etmek istediğinden, bugün Rusya'da hâlâ yürürlükte olan çok yerinde bir tüzük hazırladı. Bu tüzük gereğince soylular vergiyi köylüden alıp Çara verirler. Köylüleri azalsa da çoğalsa da soyluların verdiği vergi değişmez. Bu nedenle de soyluların köylülere karşı zor kullanmak işlerine gelmez.

Konu VII
Toprağa bağlı kölelerin bulunmadığı ülkelerdeki vergiler üzerine

Herkesin vatandaşlık haklarından aynı şekilde yararlandığı, hükümdarın hükümdarlığından ötürü sağladığı çıkarları herkesin kendi mülkü içinde sağladığı bir devlette, insanlardan da, topraktan da, ticaret nesnelerinden de vergi almak mümkündür; ya bunların ikisinden ya da her üçünden vergi alınabilir.

Kişiden alınacak vergide, mülkün azlığı ya da çokluğu dikkate alınırsa vergi oranında haksızlık olur. Bu yüzden de vatandaşları Atina'da dört sınıfa ayırmışlardı. Bağından bahçesinden beş yüz ölçek kuru ya da sıvı ürün alanlar devlete bir talan; üç yüz ölçek alanlar yarım talan; iki yüz ölçek alanlar on min ya da bir talanın altıda birini verirlerdi; dördüncü sınıftan olanlar ise hiçbir şey vermezlerdi. Orantı olmamakla beraber vergide bir adalet vardı; vergi mülkün büyüklüğüne küçüklü-

ğüne göre orantılı değildi; ama gereksinimlere göre orantılıydı. Herkesin eşit maddi gereksinimleri olduğunu, bu gereksinimlerin vergiye tabi olmaması gerektiğini biliyorlardı. Yararlı nesnelerin ikinci derecede geldiğini, vergiye bağlanması gerektiğini, ama yararsız nesneden daha az vergiye bağlanması gerektiğini takdir ediyorlardı. Yararsız nesneler üzerinden alınacak vergi ne kadar çok olursa bu çeşit nesnenin de o derece ortadan kalkacağını biliyorlardı.

Arazi vergisine gelince, bunda da arazinin çeşitli sınıflardan hangisine girmesi gerektiğine dikkat edilirdi. Ama bu sınıfları ayırt etmek, hele yanlış ayırt etmekte menfaati olmayan kişiler bulmak çok güçtü. Şu halde bu alanda iki çeşit haksızlık oluyor demek: İnsanoğlunun işleyebileceği haksızlık, nesnenin sebep olabileceği haksızlık. Ama genel olarak vergiler aşırı değilse, halkın ihtiyaçları bol bol gideriliyorsa, bu özel haksızlıklar da sıfıra düşer. Aksine, halka yalnız yaşayabileceği kadar bir şey bırakılırsa, en küçük haksızlıklar büyük sonuçlar meydana getirebilir.

Bazı vatandaşların yeteri kadar vergi ödemediklerini varsayalım. Bundan doğacak kötülük pek öyle büyük sayılmaz. İnsanların huzuru daima devletin çıkarınadır. Bazı vatandaşların da fazla vergi ödediklerini varsayalım, bunların iflası ise devletin zararınadır. Devlet kendi gelirini vatandaşların gelirine göre ayarlarsa, vatandaşların huzuru çok geçmeden devletin gelirini artırır. Her şey zamana göredir. Devlet zengin olmak için vatandaşları yoksul düşürmekle mi işe başlayacak? Yoksa refaha kavuşan vatandaşların kendisini zenginleştirmesini mi bekleyecek? Birinci şekli mi yoksa ikinci şekli mi seçecek? Zengin olmakla mı işe başlayacak yoksa zengin olmayı mı bekleyecek?

Satışa çıkarılan nesnelerden alınan vergi, milletin, ağırlığını en az duyduğu vergidir; çünkü bu alanda kendisinden belli bir şey istenmez. Bu çeşit vergiler öyle akıllı uslu bir şekilde ayarlanır ki, millet vergi ödediğinin farkında bile olmaz. Bunun için de verginin satıcı tarafından ödenmesi gerekir. Satıcı, ödediği verginin kendi cebinden çıkmadığını pekâlâ bilir; aslında vergiyi ödeyen alıcıdır da ondan; ama o da ödediği vergiyi nesnenin değeriyle karıştırır. Bazı yazarlar Neron'un, köle satışından alınan yirmi beşte bir vergiyi kaldırdığını söylerler ama Neron, vergiyi kaldırmamış, verginin alıcı yerine satıcı tarafından ödenmesini emretmişti. Bu nedenle de vergiyi olduğu gibi bırakan bir tüzük, vergiyi kaldırmamış gibi göründü yazarlara.

Avrupa'da içkiye büyük ölçüde vergi yükleyen iki ülke vardır: Bunlardan birinde yalnız imalatçı vergi öder[177], ötekinde ise hiçbir fark gözetilmeden içki kullananların hepsi vergi öder[178]. Birincisinde kimse ödediği verginin ağırlığını hissetmez, ikincisinde ise bu vergi çok ağır görülür. Birincisinde vatandaş yalnız, vergi

177 Sözü edilen ülke İngiltere'dir.

178 Burada da yine söz konusu olan ülke Fransa'dır.

ödememekten doğan hürriyetin tadına varır, ikincisinde ise yalnız vergi ödemeyi gerektiren zorunluluğu duyar.

Zaten vatandaşa, böyle bir vergi ödetmek için, evinde durmadan araştırma yapmak gerekir. Hürriyete bunun kadar aykırı bir şey olamaz. Nitekim bu çeşit vergileri ortaya atanlar, en iyi yönetim biçimini bulmuş olmak mutluluğuna eriştiklerini iddia edemezler.

Konu VIII
Milletin bu konudaki sanısı nasıl beslenir

Nesneyi satın alanın kafasında, nesnenin değeriyle ödenilen verginin birbirine karışabilmesi için, nesnenin değeriyle vergi arasında bir orantı olmalı, değeri az olan bir nesneye aşırı bir vergi yüklememeli. Öyle ülkeler vardır ki, nesneye yüklenilen vergi, nesnenin değerinden on yedi kere çoktur[179]. O zaman hükümdar milletin kafasındaki sanıyı yok eder. Millet akıllı uslu bir şekilde yönetilmediğini fark eder, böylece köleliğini iyice anlamış olur.

Zaten hükümdarın, nesnenin değerini bu derece aşan bir vergi isteyebilmesi için o nesneyi bizzat kendisinin satması, vatandaşın da gidip onu başka bir yerden satın alamaması gerekir; bunun da bin bir sakıncası vardır.

Bu gibi durumlarda hileye başvurmak son derece kazançlı olacağından, akıl ve mantığın gerektirdiği doğal cezanın, yani nesneye el koyma cezasının hileyi önlemesi imkânsızlaşır; hem üstelik bu nesne genel olarak çok ucuza satılır. O halde olağanüstü cezalara başvurmak, en ağır suçlar için verilen cezalara başvurmak gerekir[180]. O zaman cezalar arasındaki orantı da ortadan kalkmış olur. Kötü diyemeyeceğimiz kişileri insan öldürmüş gibi cezalandırmak zorunda kalırız ki bu da yine ılımlı yönetim biçimine karşı dünyanın en aykırı davranışı olur.

Şunu da söyleyeyim ki, vergi memurlarını aldatmak için halka ne kadar çok fırsat verirsek, vergi memurlarını o ölçüde zenginleştirir, halkı da o oranda yoksullaştırırız. Hileyi ortadan kaldırmak için vergi memuruna, aşırı cezalara çarptırmak yetkisini tanımak gerekir ki o zaman da ortada hürriyet diye bir şey kalmaz, her şey mahvolur.

Konu IX
Kötü bir vergi çeşidi üzerine

Söz arasında bir de, bazı devletlerde medeni antlaşmaların çeşitli hükümlerinden alınan vergiler üzerinde birkaç kelime söylemeyi uygun görüyoruz. Vergi memu-

179 Montesquieu burada tuzdan alınan vergiyi kastediyor.

180 Fransa'da kaçak tuz satana kürek cezası verilirdi.

runa karşı haklarımızı savunabilmemiz için bir hayli bilgi sahibi olmamız gerekir. Çünkü bu gibi problemler çok derin ve ince tartışmalara yol açacak niteliktedir. Durum böyle olunca da hükümdarın emirlerinin yorumlayıcısı olan vergi memuru, vatandaşların servetleri üzerinde canı istediği şekilde kalem oynatmaya kalkar. Bu nedenle antlaşmanın yazılacağı kâğıttan bir vergi almanın çok daha yerinde olacağını deney göstermiştir[181].

Konu X
Vergilerin ağırlığı hükümetlerin niteliğine bağlıdır

İstibdat yönetimlerinde vergilerin çok hafif olması gerekir. Böyle olmasaydı toprağı işlemek zahmetine kim katlanırdı? Üstelik vatandaşın verdiğini başka hiçbir şeyle karşılayamayan bir ülkede nasıl etmeli de ağır vergiler ödemeli?

Hükümdarın o üstün yetkisiyle halkın o yürekler acısı zavallılığı arasında hiçbir konunun gizli kapaklı kalmaması gerekir. Vergiler öyle kolay bir şekilde alınmalı, öyle açık bir şekilde düzenlenmeli ki, alanlara öyle istedikleri gibi artırıp eksiltmek imkânını bırakmamalı. Bunun en uygunu ancak, toprağın verdiği ürünün bir bölümünü, adam başına şu kadar bir parayı, satılığa çıkarılan nesnenin de değerinin yüzde şu kadarını almaktır.

İstibdat yönetimlerinde tacirlerin kişisel haklarını koruyabilmeleri için gerekli önlemlerin alınması, geleneğin de kendilerine saygı gösterilmesini sağlaması lazımdır. Böyle olmazsa tacirler, hükümdarın memurlarıyla girişecekleri tartışmalarda çok zayıf kalırlar.

Konu XI
Vergi cezaları üzerine

Vergi cezalarının Avrupa'da Asya'dakinden daha ağır olması, genel uygulama şekillerine aykırı özel bir nitelik gösterir. Avrupa'da ticaret nesnelerine, bazen gemilere hatta arabalara bile el koyarlar; Asya'da ise bunların hiçbiri olmaz. Çünkü Avrupa'da taciri baskıya karşı koruyacak hâkimler vardır; Asya'da ise baskı yapanlar bizzat istibdat yönetiminin hâkimleridir. Malına mülküne el koymaya karar veren bir paşaya karşı tüccarın elinden ne gelebilir?

Burada zulmün, kendi kendini frenlediğini, bir çeşit yumuşaklığa yönelmek zorunda kaldığını görürüz. Türkiye'de yalnız bir giriş parası alınır, ondan sonra da bütün ülkeler tüccara açıktır. Yanlış beyan, ne mala el koymayı ne de vergileri artırmayı gerektirir. Çin'de tacir olmayanların eşyasını kimse açıp muayene etmez.

181 Pul resmi Hollanda'da çoktan var olan bir şeydi.

Moğolistan'da hile, mala el koymak suretiyle değil ödenmesi gerekli verginin iki misline çıkartılmasıyla cezalandırılır. Asya'da şehirlerde oturan Tatar hükümdarları ülkelerine giren ticaret nesnelerinden hiçbir vergi almazlar. Japonya'da tacirin hileye başvurması temel suçlardan sayılır. Çünkü burada, birçok nedenlerden ötürü halkın yabancılarla temasta bulunmasını yasak etmişlerdir. Bu yüzden de hileyi, ticaret kanunlarından çok, devletin güvenini sağlayan kanunlara karşı bir söz dinlemezlik olarak görürler[182].

Konu XII
Vergi ağırlığının hürriyetle olan ilgisi

Genel kural: Vatandaşlar ne kadar hür olurlarsa, vergiler de o oranda çok olabilir; kölelik ne kadar artarsa vergileri hafifletmek de o kadar zorunlu bir hal alır. Öteden beri olagelen budur; bundan sonra olacak da yine budur. Doğadan alınmış değişmez bir kuraldır bu; İngiltere'de olsun Hollanda'da olsun bu böyledir. Türkiye'ye varıncaya kadar, hürriyetin gittikçe azaldığı bütün ülkelerde yine bu böyledir. İsviçre bu kuraldan ayrılmış gibi görünür; çünkü orada, kimse vergi vermez ama biz bunun özel nedenini biliyoruz. Hatta bu neden, benim söylediklerimi kuvvetlendirmekten başka bir şey yapmaz. O çorak dağlarda hayat öylesine pahalıya mal olur ki, hem sonra o küçük ülkede o kadar çok insan yaşar ki, bir İsviçrelinin doğaya ödediği vergi bir Türk'ün sultanına ödediği verginin dört katını bulur.

Atinalılarla Romalılar gibi, başka milletleri boyunduruk altına alan milletler vatandaşlarından hiçbir vergi almayabilirler; kendilerine bağlı başka milletleri karşılarında el pençe divan durdururlar da ondan. Bunun manası ise, bu iki millet hür olduğu için vergi vermiyor demek değildir, çünkü bu bakımdan onlar millet değil hükümdar sayılırlar.

Bununla beraber genel kural değişmez, hep aynıdır. Ilımlı devletlerde vergilerin ağırlığını gideren bir şey vardır: Hürriyet. Müstebit devletlerde ise hürriyete eşdeğer bir şey vardır: Vergilerin azlığı.

Avrupa'da bazı saltanat devletlerinde öyle eyaletler vardır ki, siyasi durumları bakımından öteki eyaletlerden çok daha iyidirler. Bunların yeteri kadar vergi ödemedikleri sanılır; oysa hükümetlerinin iyiliği yüzünden daha çok vergi ödeme imkânları vardır. Şimdi de tutmuşlar, çok güzel uygulanan, çok uzaklara yayılan, herkesin yararlanması gereken bu hükümet şeklini onların elinden almak istiyorlar; bu konuda âdeta kafa patlatıyorlar.

182 Yabancı ülkelerle ticaret yapmak isteyen Japonlar, bu işi kendileri yapamayacakları için iki millet seçmişlerdi: Avrupa için Hollandalıları, Asya için de Çinlileri. Bu usule aykırı davrananları hayatlarına kıyıncaya kadar bir yere kaparlardı.

Konu XIII
Hangi hükümetlerde vergileri artırmak imkânı vardır

Cumhuriyetlerin çoğunda vergileri artırmak mümkündür. Çünkü verdiği parayı bir cebinden çıkarıp ötekine koyduğunu sanan vatandaş, vergiyi isteyerek öder ve hükümetin niteliğinin sonucu olarak da her zaman bu parayı ödemek kudretini gösterir.

Saltanat yönetimlerinde de vergileri artırmak mümkündür; çünkü hükümetin ılımlı oluşu milletin zengin olmasını sağlar. Bu, kanunlara olan saygısından ötürü hükümdarın ödülü gibi bir şey olur.

İstibdat yönetimlerinde ise vergileri artırmak mümkün değildir; zaten aşırı olan köleliği daha da artırmak imkânsızdır da ondan.

Konu XIV
Vergilerin niteliği hükümetin şekliyle ilgilidir

İnsan başına vergi almak köleliğe daha uygundur; ticaret nesneleri üzerinden vergi ise hürriyete daha uygun düşer. Çünkü bu çeşit verginin doğrudan doğruya kişiyle ilgisi daha azdır.

İstibdat yönetiminde hükümdarın askerlerine ya da sarayında bulundurduğu kişilere para verecek yerde toprak dağıtması, bundan da çok az bir vergi alması doğal bir şeydir. Hükümdar para verseydi, alabileceği en doğal vergi insan başına vergi olurdu. Bu verginin çok az olması gerekirdi; çünkü adaletten yoksun olan ve zor kullanan bir hükümette, birçok kötü kullanmalara yol açacağı için vergi ödeyenleri çeşitli sınıflara ayırmak imkânsızlaşır. Bu yüzden de en düşkün kişilerin ödeyebilecekleri vergi oranına göre işi düzenlemek zorunluluğu ortaya çıkardı.

Ilımlı hükümetler için en doğal vergi şekli ticaret nesneleri üzerinden alınan vergidir. Her ne kadar satıcı tarafından ödeniyormuş gibi görünürse de aslında alıcı tarafından ödenen bu vergi, tacirin alıcıya verdiği ödünç bir paradan başka bir şey değildir. Bunun içindir ki taciri hem devletin genel borçlusu, hem de bütün vatandaşlardan alacaklı olarak görmek gerekir. Günün birinde, alıcının kendisine ödeyeceği parayı, devlete avans olarak verir; aynı zamanda nesne için ödediği parayı da alıcı adına ödemiş olur. Görülüyor ki hükümet ne kadar ılımlı olursa, hürriyet fikri orada ne kadar üstün olursa, kişinin mal ve mülkü ne kadar güven altında bulunursa, tacir için devlete avans olarak, vatandaşa da borç olarak büyük ölçüde para vermek o kadar kolay olur. İngiltere'de bir tacir aldığı her fıçı şarap için devlete nakit para olarak elli ya da altmış sterlin ödünç verir. Türkiye gibi yönetilen bir ülkede

hangi tacir böyle bir şey yapmak cesaretini gösterebilir? Gösterse bile, geleceği belirsiz, iflasa yönelmiş, şüpheli bir servetle bunu nasıl yapabilir?

Konu XV
Hürriyetin kötüye kullanılması üzerine

Hürriyetin sağladığı büyük yararlar bizzat hürriyetin de kötüye kullanılmasına sebep olmuştur. Ilımlı hükümet şekli çok iyi sonuçlar verdi diye bu itidalı elden bıraktılar. Büyük ölçüde vergiler alınabileceğini görünce, aşırı vergiler almak istediler. Böyle bir lütufta bulunan elin bizzat hürriyetin eli olduğunu anlayamadıklarından, hiçbir lütufta bulunmayan köleliğe başvurdular.

Hürriyet, vergilerin aşırı olmasına yol açtı, doğru; ama vergilerin aşırı olması köleliğe, kölelik de vergilerin azalmasına neden oldu.

Asya'daki hükümdarlar, her yıl, sırf imparatorluklarının bazı eyaletlerini vergi dışı tutmak için buyruklar çıkarırlar. Bu buyruklar iyilik şeklinde belirir. Ama Avrupa'da hükümdarın buyrukları daha çıkmadan milletin neşesini kaçırır; çünkü hep kendi gereksinimlerinden söz ederler, bizimkilerden ise asla.

Asya'da bakanlar hükümet tarzının, çoğu zaman da iklimin etkisiyle kendilerini, bağışlanması imkânsız bir gevşekliğe ve kayıtsızlığa kaptırırlar. Bu da, milletin çıkarına bir sonuç verir. Bir sürü yeni yeni isteklerin yükü altında ezilmekten kurtulmuş olur da ondan. Oralarda masraf artmaz; yeni yeni tasarılar ortaya atılmaz da ondan; rastlantı sonucu atılsa bile, bunlar, sonuçları görülen tasarılardır, başlangıçları değil. Devleti yönetenler, kendilerini bile rahatsız etmekten sakındıklarından milleti öyle sık sık rahatsız etmezler. Buna karşılık bizim ülkelerimizde maliyenin istikrarlı bir hal alması imkânsızdır; çünkü bir şeyler yapacağımızı devamlı olarak biliriz ama bunların ne olduğunu, ne olacağını hiçbir zaman kestiremeyiz.

Artık bizde, devlet gelirini akıllı uslu bir şekilde kılı kırk yararak harcayan kişilere değil, yatırım denen imkânları bulup çıkaran becerikli, kurnaz kişilere büyük devlet adamı adı veriliyor.

Konu XVI
Müslümanların istilaları üzerine

Müslümanların, ülkeleri istila ederken hiçbir güçlükle karşılaşmamış olmaları da işte bu aşırı vergi sisteminden ileri gelmiştir[183]. Milletler, imparatorların cimri

183 Bu vergilerin ne derece aşırı, ne derece acayip olduğunu, hatta ne çeşit çılgınlıklara yol açtığını tarih kitaplarından öğrenmek mümkündür. Nitekim Anastase'ın, vatandaşların teneffüs ettikleri havadan bile vergi almaya kalktığını görüyoruz.

düşüncelerinin neden olduğu devamlı baskı yerine, birdenbire, rahat rahat ödenen, rahat rahat alınan basit bir vergi sistemine bağlandıklarını gördüler. Düzensiz bir hükümette, iyice yitirdikleri bir hürriyetin neden olduğu kötülüklere, kölelikten doğan baskıya katlanmaktansa, yabancı bir millete boyun eğmeyi daha büyük bir mutluluk saydılar.

Konu XVII
Silahlı kuvvetlerin artırılması üzerine

Avrupa'da yeni bir hastalık türedi, hükümdarlarımıza da bulaştı. Hepsi sayısı belirsiz birlikler beslemeye başladılar. Bu hastalık gittikçe artıyor, zorunlu olarak da bulaşıcı bir hal alıyor. Çünkü bir devlet, birliklerinin sayısını artırdı mı ötekiler de hemen aynı şeyi yapıyorlar; böylece, işin sonunda toplum kazançlı değil, zararlı çıkıyor. Her hükümdar, ülkesi, her an istila edilecekmiş gibi bütün silahlı kuvvetlerini ayakta tutuyor; herkesin herkese karşı harcadığı bu çabaya da barış adı veriliyor. Bu yüzden Avrupa öyle bir durumda ki, insanlar, yeryüzünün bu bölümünde bulunan üç büyük devletin durumunda olsalardı yiyecek ekmek bile bulamazlardı. Dünyanın bütün serveti, bütün ticareti elimizde olduğu halde yoksuluz; asker beslediğimiz için. Çok geçmeden elimizde avucumuzda askerden başka bir şey kalmayacak, Tatarlara döneceğiz.

Küçük ülkelerin hükümdarlarından asker satın almakla yetinmeyen büyük hükümdarlar, para karşılığında yandaş bulmak için, yani devletin gelirini boşuna harcamak için sağa sola başvurmaktan da geri kalmıyorlar.

Bu şekil davranışın sonucu vergilerin durmadan artmasıdır; belki ileride bir çare bulunur buna diyeceksiniz ama o da imkânsız. Çünkü bu işi artık gelire dayanarak değil, sermayeden yiyerek yürütüyorlar. Barışta varını yoğunu ipotek eden, iflas etmek için de olağanüstü dedikleri önlemlere başvuran devletler bile var. Gerçekten de bu önlemler öylesine olağanüstü ki, şaşkına dönmüş bir aile çocuğu bile bunları akıl edemez.

Konu XVIII
Vergi bağışıklığı üzerine

Doğudaki büyük imparatorluklarda bir usul vardır: Herhangi bir felakete uğrayan eyaletlerden vergi alınmaz; bu usulün bizdeki saltanat devletlerinde de uygulanması gerekirdi. Uygulandığı yerler de var ama varlığı da yokluğu kadar ezici oluyor. Çünkü hükümdar, vergi oranını ne azaltır ne de çoğaltır, bu yüzden de sadece devlette bir dayanışma meydana gelir. Vergisini iyi ödeyemeyen bir kasabayı kayır-

mak için, bütün yükü, vergisini daha iyi ödeyen bir başka kasabanın üstüne yıkarlar; bu yüzden de hem birinci kasabayı huzura kavuşturamazlar hem de ikinci kasabayı mahvederler. Millet de baskıdan korktuğu için ödeme zorunluluğuyla, daha ağır külfetlerden korktuğu için ödeme tehlikesi arasında bocalar durur.

İyi yönetilen bir devlet, bütçesindeki gider bölümünün birinci maddesine, olası olaylar için belli bir para koymalı. Devlet de, toprağının gelirini olduğu gibi harcayıp iflas eden vatandaşlara benzer.

Bir kasaba halkının ortaklaşa sorumluluğu için, yerinde bir görüştür diyenler var. Halkın sinsice davranıp hileye başvurması olasılığı varmış da ondan. Peki, ama sadece olasılıklara dayanarak, niteliği bakımından adaletle ilgisi olmayan, devlet için de zararlı olan bir şeyi uygulamayı nereden akıl ediyorlar bu yöneticiler?

Konu XIX
Şu iki usulden hangisi hükümdarla milletin daha çok çıkarınadır: Vergilerin toplayıcılar tarafından mı, yoksa doğrudan doğruya devlet memurları tarafından alınması mı?

Tekel usulü, yani vergilerin doğrudan doğruya devlet memurları tarafından alınması yöntemi, gelirini tasarrufa uyarak düzenli bir şekilde bizzat toplayan iyi bir aile babasının yönetim usulü demektir.

Tekel usulünde hükümdar, kendi ihtiyaçlarına ya da milletinin ihtiyaçlarına göre, vergileri isterse geciktirir, isterse daha çabuk toplattırır. Tekel sayesinde hükümdar, devleti, çeşitli şekillerde yoksul düşüren vergi toplayıcıların o büyük çıkarlarından kurtarmış olur. Tekel sayesinde hükümdar, halkın huzurunu kaçıran o ani servetlerin ortadan kalkmasını sağlar. Tekel sayesinde para birçok el değiştirmez, doğrudan doğruya hükümdara gider; dolayısıyla da daha büyük bir süratle millete döner. Yine tekel sayesinde hükümdar, milletini, vergi toplayıcıların açgözlülüğü yüzünden çıkarmak zorunda kaldığı birçok kötü kanunlardan kurtarmış olur; böylece vergi toplayıcıların o gün için yararlı gibi görünen ama gelecek için zararlı olan önlemleri de ortadan kalkmış olur.

Parayı elinde bulunduran kişi, öteden beri başkalarına üstün olduğundan, vergi toplayıcı, hükümdarın karşısında bile bir üstünlük taslar; yasama yetkisi yoktur ama hükümdarı kanun çıkarmaya zorlar.

Doğrusunu isterseniz, yeni çıkan vergileri başlangıçta vergi toplayıcılarına vermek bazen yararlı olur. Hileyi önlemek için öyle bir sanat, öyle bir beceri vardır ki, çıkarına düşkün olan vergi toplayıcısı bunları bulup çıkarmakta güçlük çekmez; devlet memurunun ise aklına bile gelmez. Böylece vergiyi alma yöntemi bir kere vergi toplayıcısı tarafından düzene kondu mu arkasından devlet tarafından

uygulanması kolay olur. İngiltere'de içkilerden alınan bugünkü vergi ile posta gelirini düzene koyan doğrudan doğruya vergi toplayıcılar olmuştur.

Cumhuriyetlerde devlet geliri hemen her zaman devlet eliyle, yani tekel yöntemiyle sağlanır. Bunun aksi Roma hükümetinin en büyük kusurlarından biri olmuştur. Tekel usulünün uygulandığı istibdat devletlerinde ise halk son derece mutludur; buna örnek olarak İran'la Çin'i verebiliriz. En şanssız milletler de, hükümdarın limanlarla ticaret şehirlerini vergi toplayıcılarına verdiği ülkede yaşayan milletlerdir. Saltanat hükümetlerinin tarihleri ise vergi toplayıcıların ettikleri kötülüklerle doludur.

Vergi toplayıcıların halka ettikleri kötülüklere canı sıkılan Neron, bütün vergileri ortadan kaldırmak gibi uygulanması büyük bir şey tasarladı. Vergileri doğrudan doğruya devlet memurları tarafından toplattırmayı akıl edemedi. Dört buyruk çıkardı: Birincisinde, vergi toplayıcılara karşı çıkarılıp da o zamana kadar gizli tutulan kanunların açıklanacağını; ikincisinde, vergi toplayıcıların o yıl içinde almayı unuttukları vergileri isteyemeyeceklerini; üçüncüsünde, bir iddiaları olursa, bu iddiaların, doğrudan doğruya bir pretör tarafından yargılanacağını; dördüncüsünde de, tacirlerin gemiler için hiçbir vergi vermeyeceklerini açıkladı. İşte bu imparatorun idaresindeki güzel günler de böylece gelip geçti.

Konu XX
Vergi toplayıcılar üzerine

Vergi toplayıcıların, gelir sağlamaktan ibaret olan meslekleri, sadece servetlerinden ötürü bir de onurlu bir meslek halini alırsa işte o zaman her şey mahvolur. Görevleri çoğu zaman valilerin görevlerinin bir bölümü sayılan istibdat devletlerinde bunun iyi sonuçları olabilir. Ama cumhuriyetlerde iyi olmaz böyle bir şey. Roma Cumhuriyetini yıkan aşağı yukarı buna benzer bir şey olmuştur. Saltanat yönetimlerinde de iyi sonuçlar vermez; hiçbir şey bunun kadar bu yönetim şeklinin ruhuna aykırı olamaz. Milletin öteki sınıflarında bir tiksinti belirir. Onur sözü bütün değerini yitirir; sivrilmek, kendini göstermek için başvurulan ağır ve doğal çareler artık kimseyi etkilemez olur; hükümet de ilkesini yitirir.

Geçmişte birçok kimsenin haksız servet edindiği görülmüştür; elli yıl savaşlarının belli başlı felaketlerinden biri de budur. Ama o çağlarda bu servetlere bakıp gülmüşlerdi; bizler ise bugün bu şekilde zengin olanları takdir ediyoruz.

Her mesleğin bir kısmeti vardır. Vergi toplayıcıların kısmeti servettir; bu servetlerin ödülü de yine servettir. Şan ve onur ise, şan ve onurdan başka gerçek bir nimet görmeyen, duymayan, bilmeyen soylular sınıfının kısmetidir. Durmadan çalışan, imparatorluğun mutluluğu için geceyi gündüze katan bakanlarla memurların kısmeti ise saygı ve itibardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
,,,
ON DÖRDÜNCÜ KİTAP
Kanunların iklimin niteliğiyle olan ilgisi üzerine

Konu I
Genel düşünce

Çeşitli iklimlerde ruh nitelikleriyle insan tutkularının aşırı derecede değişik olduğu doğru ise, kanunların bu tutkularla bu nitelikler arasındaki ayrılıklara göre düzenlenmesi gerekir.

Konu II
Çeşitli iklimlerde insanlar ne dereceye kadar birbirlerinden farklıdırlar

Soğuk hava vücudumuzun dış liflerinin uçlarını sıkıştırır[184]. Bu olay liflerin elastikiyetini artırır, kanın da dıştan kalbe doğru dönmesini kolaylaştırır. Soğuk hava aynı zamanda liflerin boyunu da kısaltır, bu nedenle kuvvetlerini artırır. Sıcak hava ise aksine, liflerin uçlarını gevşetir ve uzatır; bu nedenle de kuvvetlerini ve elastikiyetlerini azaltır.

Şu halde soğuk iklimlerde yaşayanlar daha kuvvetli olurlar. Oralarda kalp daha iyi işler, liflerin uçları daha iyi tepkide bulunur, vücuttaki sıvılar daha dengeli olur; kanın kalbe dönüşü daha düzenlidir; kalp de daha bir kuvvetlidir. Bu üstün kuvvetin birçok sonuçları vardır: Örneğin, kişi kendine daha çok güvenir, yani daha cesur olur; üstünlüğü hakkında daha iyi bir kanı edinir, yani öç alma isteği azalır; varlığına güvenir, yani mert olur. Kolay kolay kuşkulanmaz; hileye, ikiyüzlülüğe başvurmaz. Sözün kısası, çok değişik karakterler meydana çıkar. Bir insanı sıcak ve kapalı bir yere koyun; yukarıda sözünü ettiğim nedenlerden ötürü, hemen kalbinin sıkıştığını, baygınlıklar geçirdiğini görürsünüz. Bu durumdayken ona şöyle biraz canlıca bir harekette bulunmasını teklif edin, öyle sanıyorum ki pek öyle istekli görünmeyecektir; o anda duyduğu sıkıntı ruhunu çökertecektir; hiçbir şey yapamayacağını hissettiği için her şeyden korkacaktır. Sıcak ülkelerde yaşayanlar yaşlılar

184 Bunun böyle olduğunu her gün görmek mümkündür. Kişi, soğuk havalarda daha zayıf görünür.

gibi çekingendirler; soğuk ülkelerde yaşayanlar ise delikanlılar gibi gözü pek olurlar. Hemen gözlerimizin önünde olup biten, uzaktan görülmesi imkânsız bazı ufak tefek sonuçları daha iyi görmemize imkân veren şu son savaşlara[185] şöyle bir bakarsak, güney ülkelerine[186] gönderilen kuzeylilerin, kendi ülkelerinde kalıp savaştıkları için bütün cesaretlerinden yararlanan hemşerileri kadar kahramanlık gösteremediklerine tanık oluruz.

Kuzey ülkelerinde yaşayanların liflerinin kuvvetli oluşu, en ağır yiyecek maddelerini bile kolaylıkla sindirmelerini sağlar. Bunun da iki sonucu vardır: Birincisi, keylus ya da lenfanın, yüzeylerinin genişliği yüzünden liflere daha çok yayılması ve onları daha iyi beslemesi, ikincisi de, ağırlıkları yüzünden sinir sıvısına daha bir incelik vermek imkânından yoksun olmasıdır. Bu duruma göre bu insanların vücutları iri yarı olur ama davranışları da pek öyle canlı olmaz.

Her yandan derimizin dokusuna kadar uzanan sinirlerin her biri bir sinir ağı meydana getirir. Genel olarak sinirlerin tümü birden değil, son derece küçük bir bölümü harekete geçer. Deri dokusunun son derece gevşek olduğu sıcak ülke insanlarında, sinirlerin uçları, en önemsiz nesnelerin en ufak etkisi altında kalacak şekilde açık ve yumuşaktır. Soğuk ülkelerde, deri dokusu sıkışıktır, memecikler ise basıktır, küçük sinir tepecikleri adeta felce uğramıştır; duyum ancak, son derece kuvvetli olduğu, sinirlerin tümü tarafından alındığı zaman beyne ulaşır. Şimdi, hayal gücü olsun, tat alma olsun, duygu olsun, canlılık olsun, sayısı çok bir sürü küçük küçük duyumlara bağlıdır.

Bir koyun dilinin görünen bölümüne çıplak gözle baktığım zaman, dış dokusunun küçük küçük memeciklerle kaplı olduğunu gördüm. Bir mikroskopla bakınca da bu memeciklerin üstünde ayva tüyü gibi küçük küçük kılların bulunduğunu fark ettim. Memeciklerin arasında ise, uçları, küçük fırçaları andıracak şekilde meydana gelmiş piramitler vardı. Bu piramitlerin tat alma duyumunun başlıca organları olması olasılığı çoktu.

Bu dilin yarısını dondurdum; yine çıplak gözle bakınca bu memeciklerin son derece azaldığını, hatta bazı memecik sıralarının tümünün kendi kılıflarına çekildiklerini gördüm. Mikroskopla bakınca da ortada piramit diye bir şey kalmadığını fark ettim. Dil eski halini almaya başlayınca, yine çıplak gözle gördüm ki memecikler de yavaş yavaş belirmeye başlamış; mikroskopla bakınca bu sefer, kayıp olan piramitlerin yeniden belirdiğini gördüm.

Bu gözlem benim söylediklerimin doğruluğunu gösterir: Yani soğuk ülkelerde sinir uçları daha az gelişmiştir. Dış nesnelerin daha az etkisine uğrayacak şekilde kılıflarına çekilmişlerdir. Şu halde duyumlar daha az şiddetli oluyor demektir.

185 İspanya veraseti savaşları.

186 Örneğin, İspanya'ya.

Soğuk ülkelerde insanlar zevklerine pek öyle düşkün olmazlar; ılımlı ülkelerde bu düşkünlük biraz daha artar, sıcak ülkelerde ise aşırı bir hal alır. Şu halde iklimleri enlemlere göre ayırdığımız gibi, âdeta duyum derecelerine göre de ayırmak mümkündür diyebileceğiz. İngiltere'de de İtalya'da da operaya gittim; her ikisinde de aynı oyunları aynı aktörler oynuyorlardı. Ama biri son derece sakin, öteki son derece heyecanlı iki millet üzerinde insan kafasının alamayacağı kadar ayrı etkiler bırakıyorlardı bu oyunlar.

Duyulan acılar için de bu böyledir. Acı dediğimiz şey, bedenimizdeki bazı liflerin düzeninin bozulmasından ileri gelir. Doğayı yaratan Varlık, liflerdeki düzen ne kadar bozuk olursa acının da o kadar şiddetli olmasını istemiş. Kuzey insanlarının iri yarı vücutlarıyla kaba saba liflerinin düzeni, sıcak ülkelerde yaşayan insanların ince ve nazik liflerinin düzeninden daha az bozulacağından, onların ruhları acıya karşı daha dayanıklı olur. Nitekim bir Rus'un canını acıtmak için derisini yüzmek gerekir.

Sıcak ülkelerde organların bu derece duygulu olduğuna bakılırsa, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkileri ilgilendiren her şeyin ruhu da aşırı derecede ilgilendireceği anlaşılır. Gerçekten de öyle, her şey kişiyi o yana yöneltir.

Kuzey ülkelerinde fiziksel aşk kendini şöyle böyle gösterir; ılıman iklimlerde, önce kendisiymiş gibi görünen ama aslında kendisi olmayan aşk bin bir cilvesiyle hoşa gider; sıcak iklimlerde ise aşkı aşk için severler; mutluluğun tek nedenidir o; hayatın ta kendisidir.

Güney ülkelerinde ince, hafif ama duygulu bir makine olan insan, sarayda durmadan beliren ve giderilen bir aşka, ya da kadınlara daha büyük bir özgürlük vermek suretiyle kendisini, bin bir heyecan sağlayacak olan bir aşka kaptırır. Kuzey ülkelerinde ise sağlıklı ve sağlam ama ağır bir makine olan insan, bütün zevkini av gibi, seyahat gibi, savaş ve şarap gibi ruhunu harekete geçirecek olan şeylerde bulur. Kuzey ülkelerinde, kusuru az özelliği çok insanlarla, içten ve açık kalpli insanlarla karşılaşırsınız. Güney ülkelerine doğru indikçe, ahlak dediğimiz şeyin kendisinden bile uzaklaştığınızı sanırsınız. Çeşitli tutkular yüzünden suçların sayısı artar; bu tutkuları giderecek olan şeyleri herkes birbirinin elinden almaya çalışır. Ilıman iklimlerde kişilerin, davranışlarında olsun, kusurlarında olsun, hatta niteliklerinde olsun kararsız olduklarını görürsünüz; iklimin etkisi bu kararsızlığı giderecek kadar kuvvetli değildir.

Bazen iklimin sıcaklığı öylesine aşırı olur ki, artık vücut da tam manasıyla bitkin düşer. Bu bitkinlik ruha da geçer; kişide ne bir istek, ne soylu bir davranış, ne de mert bir duygu kalır; eğilimlerinin tümü edilgen bir hal alır; kişi mutluluğunu tembellikle bulur; şöyle içten gelen soylu bir davranıştansa cezaya çarpılmayı, kendi kendini yönetmek için kafasını işletmektense köle olarak yaşamayı seçer.

Konu III
Güneyde oturan bazı insan topluluklarının karakterleri arasındaki çelişme

Doğa Hintlilere cesaret diye bir şey vermemiş[187]; öyle ki, Avrupalıların Hindistan'da doğan çocukları bile kendi iklimlerinin insanlarına özel olan cesaretten tümüyle yoksundurlar[188]. Peki, ama bu durumu, Hintlilerin o iğrenç davranışlarıyla, gelenekleriyle, o korkunç işkenceleriyle nasıl bağdaştıracağız? Nitekim erkeklerin, aklın alamayacağı, düşüncenin kavrayamayacağı işkencelere dayandıklarını, kadınların ise hiç çekinmeden kendilerini ateşe atıp yaktıklarını görüyoruz. Bütün bunlar, zayıf, korkak dediğimiz insanların kuvvetli olduklarını gösteren şeyler değil de ya nedir?

Bu insanları ürkek, korkak bir hale sokacak kadar zayıf yaratan doğa, onlara öyle bir hayal gücü vermiş ki her şeyden çabucak etkilenebiliyorlar. Organlarının bu inceliği onların, ölümden başka daha birçok şeyden aynı derecede korkmalarına neden olmaktadır. Tehlikeden kaçmalarına da, ona karşı koymalarına da neden olan hep o duygululuktur.

Nasıl ki iyi bir eğitime, zekâsı gelişmiş kişilerden çok çocukların ihtiyacı varsa, bu ülkelerin insanlarının da bizim ülkelerimizde yaşayan insanlardan daha çok akıllı uslu bir kanun koyucuya gereksinimleri vardır. Kişi, etki altında kalmakta ne kadar kolaylık ve meyil gösteriyorsa, bu etkiyi o kadar gevşetmek, o derece önyargıdan kurtarmak, akıllı bir şekilde yönetmek gerekir.

Romalılar zamanında Avrupa'nın kuzeyinde oturanların sanattan, eğitimden, yasadan haberleri bile yoktu; bununla beraber, o ülkelerdeki insanlar liflerinin kabalığından doğan sağduyu sayesinde Roma'nın egemenliğine karşı koymuşlar, ormanlardan çıkıp Roma egemenliğini yıkmaya başladıkları güne kadar da bunu böylece devam ettirmişlerdir.

Konu IV
Doğu ülkelerinde dinin, ahlakın, davranış ve kanunların değişmezliğinin nedeni

Organlarındaki zayıflıktan ötürü Doğu ülkelerinde yaşayanların dünyanın en kuvvetli etkilerini çabucak aldıklarını göz önünde bulundurur, buna, vücut tembelliğine doğal olarak bağlı olan ruh tembelliğini de, yani hareket, çaba, çarpışma gibi şeylerden kaçınmayı gerektiren ruh tembelliğini de katarsanız, şu ya

187 Tavernier, "Avrupalı yüz er, bin Hintliyi yenmekte güçlük çekmez," der.

188 Hindistan'a yerleşen İranlılar üçüncü kuşaktan itibaren Hintliler gibi korkak ve vurdumduymaz olurlar.

da bu etki altında kalmış olan ruhun neden bir daha değişemeyeceğini anlarsınız. Doğuda kanunların, geleneklerin ve davranışların, hatta bizim problemlerimizle ilgisi yokmuş gibi görünen bazı şeylerin bile, mesela giyinme tarzının, bin yıl önce nasılsa öyle kalmış olması da bundan ileri gelir işte.

Konu V
Kötü kanun koyucular, iklimin verdiği kusurları geliştirenlerdir, iyileri ise bunlara karşı koyanlardır

Hintliler, hareketsizlikle yokluğun, her şeyin temeli, her şeyin ulaştığı sonuç olduğuna inanırlar. Şu halde tüm hareketsizliği en olgun durum olarak gördükleri gibi tek amaçları da budur. Üstün Varlığa bile hareketsiz[189] adını verirler. Siyamlılar, bir makineyi işletmek, bir vücudu harekete geçirmek zorunda olmadıkları zaman en üstün mutluluğa ulaştıklarını sanırlar.

İklimin aşırı derecede sıcaklığı yüzünden sinirleri gerilen ve yorgun düşen insanlara, yerinden kıpırdamak, hareket etmek öylesine ağır, buna karşılık hareket etmemek, bir yere kıpırdamamak öylesine tatlı gelir ki böyle metafizik bir sistem insana doğal görünür. Nitekim Hint kanun koyucu *Foe*[190], insanları aşırı derecede hareketsiz bir hale soktuğu zaman bizzat kendi duygularına göre davranmıştır diyebiliriz. Ama onun, iklimin verdiği tembelliğin sonucu olan bu doktrini, tembelliği büsbütün geliştirdiği için bin bir kötülüğe sebep olmaktan da geri kalmamıştır.

Çin'deki kanun koyucular ise daha akıllı, daha uslu davranmışlardır; insanları, günün birinde ulaşacakları hareketsizliğe doğru yönetecek yerde, hayatın gerektirdiği görevleri yüklemek suretiyle onları harekete getirmişler, dinlerini de, felsefelerini de, kanunlarını da pratik temeller üzerine kurmuşlardır. Maddi nedenler insanları ne derece hareketsizliğe yaklaştırırsa, manevi nedenler de o derece ondan uzaklaştırmalı.

Konu VI
Sıcak ülkelerde tarım işleri üzerine

Tarım insanların uğraştığı en büyük iştir. İklim onları bu işten ne kadar uzaklaştırırsa dinle kanunlar da o kadar yaklaştırmalı. Bunun içindir ki, toprağı hü-

189 Hint dilinde *Panamanak,* hareketsiz anlamına gelir.

190 Foe, Buda'nın Çince adıdır. "İki gözümüzle iki kulağımız var ama olgunluk hiçbir şeyi görmek, hiçbir şeyi işitmemektir; bir burnumuz iki elimiz var ama olgunluk bütün bu organların hareketsizliğindedir." Bu sözleri keşiş du Halde, Çinli bir filozoftan işitmiştir.

kümdarlara veren ve halkı mülkiyet duygusundan yoksun eden Hint kanunları iklimin kötü etkilerini, yani halkın içinde zaten var olan tembelliği artırmışlardır.

Konu VII
Keşişlik üzerine

Keşişlik de aynı kötülükleri işler; doğunun sıcak ülkelerinde kurulmuş olan keşişlik, insanı çalışmaktan çok, düşünmeye yöneltir.

Asya'da ülkenin sıcaklığı arttıkça dervişlerin de keşişlerin de sayısı artar; örneğin, aşırı derecede sıcak olan Hindistan keşiş doludur. Avrupa'da da aynı şeyi görürüz.

İklimin neden olduğu tembelliği yok etmek için kanunların, çalışmadan yaşamayı sağlayacak bütün imkânları ortadan kaldırması gerekir. Avrupa'nın güneyinde kanunların bunun tam tersini yaptığını, tembel oturmak isteyenlere, sırf düşünce ile yaşasınlar diye gerekli yerleri verdiğini, bu gibilere çok büyük gelir kaynakları sağladığını görüyoruz. Kendilerine âdeta yük saydıkları bir bolluk içinde yaşayan bu insanlar, artıklarını haklı olarak halk sınıfına verirler. Halk da böylece mal mülk sahibi olmak amacını yitirir; bunun sebep olacağı kötülükleri gidermek için zenginler halka, hoşa giden tembelliği aşılarlar, halk da böylece içinde yaşadığı yoksulluğu sevmeye başlar.

Konu VIII
Çin'de iyi bir gelenek

Çin üzerine yazılmış kitaplar bize, her yıl tarım işlerinin imparatorun da katıldığı bir törenle açıldığından söz ederler. Bu genel ve büyük törenden amaçları, halkı tarım işlerine doğru yöneltmekmiş[191].

Bundan başka imparator, her yıl, bütün çiftçiler arasında en verimli çalışanın da kim olduğunu öğrenir ve kendisini sekizinci dereceden mandarinliğe yükseltirmiş.

Eski İranlılarda *Chorrem ruz*[192] denen ayın sekizinci günü, krallar saraylarındaki o muhteşem hayatı bırakır, kırlarda çiftçilerle beraber yemek yerlermiş. Tarımı teşvik etmek için çok güzel geleneklermiş bütün bunlar.

191 Üçüncü sülalenin üçüncü imparatoru olan Ven-Ty, kendi elleriyle toprağı işlemiş, sarayında da karılarını ipek yetiştirmek için teşvik etmiştir.

192 Muharrem ayının sekizinci günü olacak. Muharrem ayı, aşure ayıdır.

Konu IX
Endüstriyi teşvik etme çareleri

Tembel milletlerin genel olarak kendilerini beğendiklerini XIX. kitabımda göstereceğim. Sonucu nedene karşı kullanmak, tembelliği de kendini beğenmişlikle yok etmek mümkündür. İnsanların onur konusunda son derece duyarlı oldukları Güney Avrupa ülkelerinde, toprağı en iyi işleyen çiftçilere ya da verim imkânlarını en iyi kullanan işçilere ödül vermek iyi bir şey olurdu. Bu usul hatta bütün ülkelerde uygulansa başarı sağlardı. Zamanımızda İrlanda'da, Avrupa'nın en büyük ve en önemli tekstil fabrikalarından birinin kurulmasını sağlayan işte bu usul olmuştur.

Konu X
Milletlerin azla yetinmeleriyle ilgili kanunlar üzerine

Sıcak ülkelerde, kandaki su, ter aracılığıyla vücuttan çıkıp gider; bu suyun yokluğunu, aynı nitelikte bir sıvı ile gidermek gerek. En uygun sıvı da sudur. Sert içkiler o ülkelerde, kanın sıvı bölümü çıktıktan sonra geri kalan yuvarların pıhtılaşmasına sebep olur.

Soğuk ülkelerde kandaki sıvı terleme yoluyla çok az çıkar; çok ölçüde sıvı vardır kanda. Şu halde o ülkelerde alkollü içkiler kullanmakta sakınca yoktur; kan pıhtılaşmaz. Vücut sıvıyla doludur; kana hareket veren kuvvetli içkiler kimseye dokunmaz.

Muhammed'in şarap içmeyi yasak eden yasası, demek oluyor ki Arap ülkesinin iklimine uygun bir yasadır. Nitekim Muhammed'den önce de su, Arapların başlıca içkilerindendi. Kartacalılara şarabı yasak eden yasa da, iklime uygun bir yasaydı; gerçekten de öyle, bu iki ülkenin iklimi aşağı yukarı aynıdır.

Böyle bir kanun, iklimin insanları; kişisel bir sarhoşluktan çok farklı olan toplumsal bir sarhoşluğa doğru sürüklediği soğuk ülkelere uygun düşmezdi. İklimin soğukluğu ve nemiyle orantılı olarak sarhoşluk yeryüzüne yerleşmiş gibidir. Ekvatordan bizim yarı küreye geçin, kutba doğru çıktıkça sarhoşluğun arttığını görürsünüz. Yine ekvatordan öteki yarı küreye geçin, sarhoşluğun, bizde kuzeye doğru nasıl artıyorsa orada da güneye doğru aynı şekilde arttığını görürsünüz.

Şarabın iklime, dolayısıyla sağlığa elverişli olmadığı yerlerde sarhoşluğun cezası, kişiye ya da topluma daha zararlı olduğu yerlerdekinden, kişileri deliliğe değil de sadece manasızlığa sürüklediği yerlerdekinden daha şiddetli olmalı; bundan daha doğal bir şey de olamaz. Bunun içindir ki zaten, sarhoş bir insanı, hem işlediği suç nedeniyle hem de sarhoşluktan ötürü cezalandıran kanunlar, yalnız kişisel

sarhoşluğa uygulanabilir, toplumsal sarhoşluğa değil. Alman, alışkanlık yüzünden içer; İspanyol ise, bir maksatla.

Sıcak ülkelerde liflerin gevşek oluşu kişilerin çok ter dökmesine sebep olur; katı cisimlerin çoğu da bu yüzden vücutta kalır. Tepkisi zayıf, kuvveti az olan lifler hemen hiç yıpranmaz; yıprananları onarmak için de çok az besleyici gıdaya gereksinim vardır. Oralarda oturanlar da bu yüzden çok az yemek yerler.

Çeşitli yaşayış tarzlarını meydana getiren, çeşitli iklimlerdeki çeşitli ihtiyaçlardır; bu çeşitli gereksinimler ise birbirinden farklı kanunların yerleşmesine neden olmuştur. İnsanları birbirleriyle fazla ilişkide olan ülkelerde başka, az olan ülkelerde de başka kanunlar gerek.

Konu XI
İklim hastalıklarıyla ilgili kanunlar üzerine

Herodote, Yahudilerin, cüzzamla ilgili kanunlarını Mısırlılardan aldıklarını söyler. Gerçekten de öyle; aynı hastalıklara aynı ilaçlar gerekiyordu. Eski Yunanlılarla eski Romalılar bu kanunları bilmedikleri gibi, hastalığın kendisini de bilemezlerdi. Mısır'la Filistin'in iklimi bu kanunları zorunlu bir hale getirdi. Hastalığın halk arasında çabuk ve kolay bir şekilde yayıldığını gören bizlerin de, bu kanunların ne kadar yerinde ve gerekli kanunlar olduğunu anlamamız gerekir.

Hastalığın etkilerine bizler de katlandık. Haçlı seferleri cüzzamı bizim ülkelerimize getirmişti ama zamanında ve yerinde alınan önlemlerle hastalığın halk arasında yayılmasını önlemek mümkün olmuştu.

Lombardların kanunlarından anlaşılıyor ki bu hastalık Haçlı seferlerinden önce İtalya'ya yayılmış ve kanun koyucuların dikkatini çekmişti. Rotharis[193] evinden kovulup özel bir yerde oturmaya mecbur edilen cüzzamlının, malını mülkünü istediği gibi kullanmasına izin vermezdi. Çünkü böyle bir insan evinden kovulduğu andan itibaren ölmüş sayılırdı. Kimseyle temasta bulunmasın diye de medeni haklarından yoksun ederlerdi onu.

Ben bu hastalığın İtalya'ya, ordularında Filistinli ya da Mısırlı milis askerleri bulunan Yunan imparatorlarının istilalarıyla beraber girdiğini sanıyorum. Bununla beraber Haçlı seferlerine kadar hastalığın yayılmasının önlendiği de muhakkak.

Pompeus'un Suriye'den dönen askerlerinin cüzzama benzeyen bir hastalığı da beraber getirdiklerini söylerler. O zaman herhangi bir önlemin alındığına dair elimizde bir belge yok; ama Lombardlar zamanına kadar hastalığın önüne geçilmiş olması, bu alanda bir önlem alınmış olduğunu göstermekten de geri kalmıyor.

193 Rotharis (636-652). Lombardların kralı. Montesquieu'nün sözünü ettiği kanunu o çıkarmıştır.

Atalarımızın bilmediği bir başka hastalık[194] da bundan iki yüz yıl önce Yeni Dünya'dan bizimkine geçmiş ve insan yapısını hayat ve zevk kaynağı olan organlarında zehirlemiştir. Avrupa'nın güney ülkelerinde yaşayan büyük ailelerden çoğunun, fazla yaygın bir hal aldığı için ayıp sayılmayan, bundan ötürü de büyük felaketlere yol açan bir hastalık yüzünden mahvolup gittiklerini gördük. Bu hastalığın böyle sürüp gitmesine sebep, doğrudan doğruya insanların altın kazanma hırsı olmuştur. Amerika'ya gidenlerin ardı arkası kesilmiyor, her giden de yeni tohumlar getiriyor.

Dini nedenler ortaya atarak cezanın, bizzat suçun sonucunda aranmasını isteyenler oldu; ama hastalık evlilik hayatının içine girmiş, doğumu de engellemeye başlamıştı.

Vatandaşların sıhhatini korumak kanun koyucuların görevlerinden olduğu için, bu bulaşıcı hastalığı, Musa kanunlarına uygun kanunlarla önlemek pek akıllı bir iş olurdu.

Vebaya gelince, bu hastalık ötekilerden daha çabuk bulaşır, daha çabuk öldürür. Başlıca merkezi Mısır'dır; oradan bütün dünyaya yayılır. Avrupa ülkelerinin çoğunda hastalığın sınırlardan içeri girmesini önlemek için çok iyi önlemler alınmıştır; zamanımızda ise hastalığı yok etmek için mükemmel bir önlem düşündüler ve hastalığın yayıldığı ülkenin çevresine her çeşit temasa engel olacak askeri birlikler yerleştirdiler.

Bu alanda hiçbir önleme başvurmayan Türkler, aynı şehirde Hristiyanların bu hastalığa tutulmadıklarını, yalnız kendilerinin öldüklerini gözleriyle görüyorlar; buna rağmen vebalı kişilerin elbiselerini satın alıp giymekten, dolayısıyla da hastalığın sonucuna katlanmaktan geri kalmıyorlar. Orada, her şeyi düzenleyen şaşmaz bir kadere inandığı için devlet adamı, olup bitenleri rahat rahat seyre dalan bir insan halini alıyor. Tanrı'nın her işi önceden yaptığını, kendisine yapılacak bir iş kalmadığını düşünüyor.

Konu XII
Kendi kendilerini öldürenlere karşı çıkarılmış kanunlar üzerine[195]

Tarihte, Romalıların, ortada hiçbir şey yokken kendi kendilerini öldürdüklerini göremiyoruz; ama İngilizlerin, ortada böyle bir işe yol açacak bir neden yokken, hatta mutlu bir hayat sürerken bile kendi kendilerini öldürdüklerine şahit oluyoruz. Bu hareket tarzı Romalılardaki eğitimin bir sonucuydu. Kendi düşünce tarzlarına ve geleneklerine bağlı kişilerdi onlar. İngilizlerde ise bu, bir hastalığın sonu-

194 Burada sözü edilen hastalığın frengi olduğu anlaşılıyor.

195 Kendi kendini öldürenlerin bu davranışları doğal kanunlara da, Hak dini olan dinlerin yasalarına da aykırıdır.

cudur; başka herhangi bir nedenle ilgisi olmayan, doğrudan doğruya beden dediğimiz makinenin maddi durumuna bağlı bir şeydir.

Sinir sıvısındaki süzülme olayının kusurlu olmasından ileri gelen bir şey olacak. İşletici kuvvetleri biteviye hareketsiz duran makine, kendi varlığından bile usanır; ruh acı değil, yaşama güçlüğü diye bir şey duymaya başlar. Acı, bizi bu acının bittiğini görmek isteğine doğru götüren yeri belirli bir hastalıktır. Hayat yükü ise yeri belirli olmayan ve bizi hayatın bittiğini görmek isteğine doğru götüren bir hastalıktır.

Bazı ülkelerin medeni kanunları, insanların kendi kendilerini öldürmelerini önlemeye çalışıyorsa, bunun nedensiz olmadığı kesin ama İngiltere'de, bunaklığın sonuçlarını cezalandırmak ne kadar güçse bu suçu önlemek de o kadar güçtür.

Konu XIII
İngiltere ikliminin meydana getirdiği sonuçlar

İklim hastalığı diyeceğimiz şeyin etkisiyle ruhu bunalan, hayatına varıncaya kadar her şeyden nefret eden, sözün kısası varlığını bile dayanılması imkânsız bir yük olarak gören bir millete en uygun hükümet tarzı, anlaşılıyor ki, sıkıntılarına neden olanlardan yalnız bir tanesine değil, tümüne birden çatmasına imkân verecek hükümet tarzıdır. Böyle bir hükümet biçiminde ise insanlardan çok kanunlar hâkim olacağından, devleti değiştirmek için bizzat kanunları devirmek gerekir.

Eğer aynı milletin, içinde yaşadığı iklimden dolayı aynı şeylere uzun zaman dayanamamak gibi bir huyu da varsa, o zaman söz konusu ettiğimiz hükümet tarzının en uygun hükümet tarzı olacağı bir kere daha açıkça belirmiş olur.

Şu sabırsızlık dediğimiz karakter özelliği tek başına olursa pek öyle önemli bir şey sayılmaz; ama cesaretle birleşirse o zaman gerçekten önemli bir hal alır.

Hafiflikle, yani ortada fol yok yumurta yokken bir işe girişip o işi aynı şekilde bırakmakla hiçbir ilgisi yoktur bunun. Daha çok direnmeye ve inada yakındır; çünkü öyle şiddetli bir acı duygusundan doğar ki bu, acıya dayanmak alışkanlığının bile onu hafifletmesine imkân yoktur.

Böyle bir karakter, hür bir millette bulunursa, başlangıcında daima yavaş ve zayıf, sonunda ise daima süratli ve şiddetli olan, başlangıcında yardıma koşan bir el şeklinde, sonradan ise baskı yapan bir sürü kol şeklinde kendini gösteren istibdadın tasarılarını bozmaya tam manasıyla elverişlidir.

Kölelik daima uykuyla başlar. Ama durum ne olursa olsun dinlenme nedir bilmeyen, durmadan kendi kendini yoklayan, ağrıyan yerlerini bulup meydana çıkaran bir milletin uyuklamasına imkân yoktur.

Politika, yıpratan ve amacına yavaş yavaş ulaşan bir törpüdür. Şimdi, yukarıda söz konusu olan kişiler, politik konuşmaların yavaşlığına, girdisine çıktısına dayanamazlar; bu konuşmaların gerektirdiği serinkanlılığı gösteremezler; çoğu zaman da öteki milletlerden daha az başarı sağlarlar; silahlarıyla kazandıklarını imzaladıkları anlaşmalarla yitirirler.

Konu XIV
İklimin başka sonuçları

Atalarımız olan eski Cermenler, tutkuların son derece yumuşak olmasını gerektiren bir iklimde yaşarlardı. Kanunları, olaylarda ancak gözle görülebilecek şeyleri bulurlar, başka şeyleri de hayal etmezlerdi. Yine bu kanunlar, kişiye edilen tecavüzleri, yaraların büyüklüğüne küçüklüğüne göre ölçtükleri için kadınlara edilen tecavüzlerde de işin pek öyle ince taraflarını araştırmazlardı. Almanların kanunları bu konuda çok acayiptir. Bir kadının başını açan erkek altı *sol*[196] ceza verirdi; bacağını dizkapağına kadar açarsa yine aynı cezayı öderdi; dizkapağından yukarısını açarsa iki mislini öderdi. Kadının kişiliğine edilen tecavüzü kanun, sanki bir geometri şekliymiş gibi ölçerdi; hayal gücünün işlediği suçu değil, gözlerin işlediği suçu cezalandırırdı. Ama Germenlerin bir kolu İspanya'ya yerleştiği zaman, iklim, başka başka kanunların ortaya çıkmasına neden oldu. Vizigotların kanunu hekimlere ancak babasının ya da anasının, kardeşinin, oğlunun ya da amcasının yanında namuslu bir kadından kan almaya izin veriyordu. İnsanların hayal gücü birdenbire kızıştı; kanun koyucuların da öyle; her şeyden kuşkulanan bir milletin nam ve hesabına, kanun da her şeyden kuşkulanmaya başladı.

Demek oluyor ki bu kanunlar, erkeklere karşı da kadınlara karşı da aşırı derecede titizlik gösteriyordu. Ama ortaya attıkları cezalarda kişisel intikamı genel intikamın üstünde tutuyormuş gibi bir halleri vardı. Mesela, birçok hallerde, suçluların ikisini de, ana ile babanın ya da hakarete uğrayan kocanın kölesi olmaya mahkûm ediyordu. Bir kadın evli bir erkeğe kendini verdi mi, suçlu kadın, erkeğin karısına teslim edilir, o da ona istediğini yapardı. Kanunlar, köleleri, zina halinde yakaladıkları kadının elini kolunu bağlayıp kocasına teslim etmeye mecbur tutardı. Kadının, çocukları tarafından suçlandırılmasına, itiraf ettirmek maksadıyla da kölelerin yine suçlu kadının çocukları tarafından sorguya çekilmesine izin verirdi. Nitekim bu kanunlar iyi bir düzen meydana getirecek yerde, bir çeşit onur ve haysiyet anlayışının belirmesine yaradılar. Kont Julien'in, böyle bir hakarete uğrayan kişinin, vatanından da kralından da olmasını istemesine şaşmamak gerekir. Ahlak anlayışları tam manasıyla İspanyollarınkine benzeyen Müslümanların İberik yarımadasına kolay-

196 *Sol, sou,* bugün bir frankın yirmide biridir.

lıkla yerleşmelerine, dayanmalarına, imparatorluklarını uzun zaman devam ettirmelerine de şaşmamak lazım.

Konu XV
İklimlere göre kanunların millete olan çeşitli güveni üzerine

Japon milletinin öyle korkunç bir karakteri vardır ki, kanun koyucularla devlet adamları hiçbir zaman ona güvenememişlerdir. Gözlerinin önüne sadece hâkim, tehdit ve ceza koymuşlardır; her kötü işi doğrudan doğruya polisin işkencesiyle bastırmışlardır. Beş aile başkanından birini öteki dört ailenin başına hâkim olarak diken kanunlar, bir suçtan ötürü bütün bir aileyi ya da bütün bir mahalleyi cezalandıran kanunlar, bir suçlunun bulunduğu yerde bir kişiyi olsun suçsuz göremeyen kanunlar, sırf bütün insanların birbirlerinden çekinmeleri için, her insanın öteki insanların davranışlarını gözetlemesi için, her insanın öteki insanların denetleyicisi, tanığı ve yargıcı olması için yapılmıştır.

Hintliler ise yumuşak, sevecen ve duygulu kişilerdir; bundan ötürü de kanun koyucuların son derece güveni vardır onlara. Suçlulara verdikleri cezalar az ve hafiftir; hatta kesin bir şekilde bile uygulanmaz bu cezalar. Başka yerlerde evlatlar nasıl ki babalarına emanet edilirlerse, burada da yeğenler amcalarına, yetimler de vasilerine emanet edilirler. Veraset işini vârisin ehliyetine göre düzenlemişlerdir. Her vatandaşın öteki vatandaşların iyi niyetine güvenmesi gerektiği ilkesine dayanıyorlarmış gibi bir halleri vardır.

Kölelerini hiç çekinmeden serbest bırakıp evlendirirler; kendi çocuklarıymış gibi davranırlar onlara karşı. Ahlakın saf ve temiz olmasını, kanunların da yumuşaklıktan ayrılmamasını sağlayan mutlu bir iklimdir bu.

ON BEŞİNCİ KİTAP
Medeni kölelik kanunlarının iklimin niteliğiyle nasıl bir ilgisi olabilir

Konu I
Medeni kölelik üzerine

Kölelik demek, bir insanın malıyla mülküyle, hayatıyla başka bir insanın avucunun içinde olması demektir. Niteliği bakımından böyle bir hak için iyidir denemez. Ne efendinin işine yarar bu, ne de kölenin. Göreceği işi fazilet duygusuyla yapamadığı için kölenin işine yaramaz; köleleriyle temas sonunda kötü alışkanlıklar edineceği, farkında olmadan faziletlerinin tümünden uzaklaşacağı, gururlu, aceleci, kaba, öfkeli, şehvet düşkünü, zalim bir insan olacağı için, efendinin de işine yaramaz.

İstibdatla yönetilen ülkelerde insanlar zaten siyasi köle durumunda oldukları için, buralarda kölelik başka yerlerden daha hoş görülebilir. Herkes yaşadığı, yaşayacak kadar bir şeyler elde ettiği için durumundan memnun olmalı. Bunun için de kölenin durumu vatandaşın durumundan daha ağır değildir.

Ama saltanat yönetiminde, insanın ezilmemesi, küçük düşürülmemesi son derece önemli bir şey olduğundan köle diye bir varlığa gerek yoktur. Herkesin eşit olduğu halk yönetimiyle, hükümetin niteliği gereği izin verdiği ölçüde kanunların herkesin eşit olmasını sağlamaya çalışacağı soylular yönetiminde, kölelerin varlığı anayasanın ruhuna aykırı bir şeydir; vatandaşlara, hiçbir zaman elde etmemeleri gereken bir kuvvet, bir lüks sağlar da ondan.

Konu II
Romalı hukukçulara göre kölelik hukukunun başlangıcı

Köleliğin başlangıcının, acıma duygusunda bulunduğunu, bunun için de üç hareket tarzına başvurulduğunu söylersek buna kimse inanmaz.

Devletler hukuku, sırf esirlerin öldürülmemesi için köle olarak kullanılmalarını salık vermiş. Roma medeni hukuku, alacaklıların kötü davranışına maruz kalan borçluların kendilerini satmalarına izin vermiş. Doğal hukuk ise, köle olan babaları tarafından beslenemeyen çocukların tıpkı babaları gibi köle olmalarını istemiş.

Hukukçuların ileri sürdükleri bu nedenler akla yakın şeyler değil. Çünkü bir: Savaşta insan öldürmenin gerekli olduğu sözü doğru değil; zorunlu olmadıkça. Ama bir insan başka bir insanı köle olarak ele geçirince onu öldürmek zorunluluğundaydı denemez; çünkü böyle bir şeyi o anda yapmamış. Savaşın esirler üzerinde sağlayacağı tek hak, onları artık zarar veremeyecek bir hale getirmekten ibarettir. Savaşın o kızgın anından sonra askerlerin elleri titremeden insan öldürmeleri, dünyanın bütün milletleri tarafından şiddetle reddedilmektedir[197].

İki: Hür bir insan kendini satabilir diye bir şey de yoktur ortada. Her satış bir fiyatın varlığını gerektirir; köle kendini satarsa malı mülkü de efendisinin olur; şu halde efendi bir şey vermeyecek, köle de bir şey alamayacak demektir. Kölelikte biriktireceği para var diyeceksiniz ama bu para da kişinin bir parçasıdır; şu halde o da efendinin sayılır. Kişinin, vatanını kendi varlığından yoksun edeceği için intihar etmesi yasaktır sözü ne kadar doğruysa, kendi kendini satması yasaktır sözü de o kadar doğrudur. Her vatandaşın hürriyeti genel hürriyetin bir parçasıdır. Vatandaşlık niteliğini satmak öylesine acayip bir harekettir ki bir insanın böyle bir şey yapabileceğini düşünmek bile imkânsızdır. Hürriyetin, satın alan kişi için bir değeri varsa, satan kişi için bir değeri yok demektir. Mal ve mülkün insanlar tarafından bölünmesine izin veren medeni kanun, bölme işini yapan insanlardan bir kısmının bölünen mallar arasına konulmasına izin veremez.

Herhangi bir anlaşmada bile taraflardan birine karşı işlenen haksızlığı gideren medeni kanunun, yeryüzünün en büyük anlaşmasındaki haksızlığı gidermemesine imkân yoktur.

Üçüncü tarz ise doğum sorunudur. Bu da, sözü geçen iki tarzla beraber düşer. Çünkü bir insan kendini satamazsa, henüz doğmamış olan çocuğunu hiç satamaz. Bir savaş esiri köle olamazsa çocuğu hiç olamaz.

Bir caninin öldürülmesinin meşru olması, ona bu cezayı veren kanunun, kendi lehinde işlenmiş olmasındandır. Adam öldüren insan kendisini mahkûm eden kanundan faydalanır, onun sayesinde hayatını her an güven altında bulundurur; şu halde böyle bir kanundan şikâyet etmeye hakkı yoktur. Köle için durum böyle değildir: Kölelik kanunu hiçbir zaman ona yararlı olamamıştır; hangi noktadan bakarsanız bakın, hiçbir zaman onun lehinde işlememiş, daima aleyhinde işlemiştir. Bu ise bütün toplumların temel ilkesine aykırıdır.

Efendisi ona yiyecek içecek verdiği için kanun köleye yararlı olmuştur diyeceksiniz. O halde köleliği yalnız hayatlarını kazanamayacak durumda olan kimselere uygulamalı. Böyle köleleri de kimse istemez. Çocuklara gelince, annelerin memelerine süt veren doğa bunu da halletmiş demektir. Çocukluğun geri kalan kısmı ise, bir işe yarayacak çağa öylesine yakındır ki, onu besledikleri için efendilik iddiasında bulunanlar hiçbir şey vermiş sayılmazlar.

197 Montesquieu notunda, "Biz burada harp esirlerini yiyenlerden söz açmak istemiyoruz" diyor.

Hem zaten kölelik doğal hukuka olduğu kadar, medeni hukuka da aykırı bir şeydir. Hangi medeni kanun, toplumun malı olmayan, bu nedenle de hiçbir medeni kanuna bağlı olmayan kölenin kaçmasını önleyebilir. Bunu önlese önlese aile kanunu, yani efendinin kanunu önleyebilir.

Konu III
Kölelik hukukunun bir başka kökü

Kölelik hukuku, bir milletin sırf geleneklerdeki ayrılık yüzünden başka bir millete karşı duyduğu küçümsemeden doğmuştur demek daha hoşuma giderdi.

Lopès de Gomara; "İspanyollar" der, "Santa Marta[198] yakınlarında, halkın yiyeceklerini içine koyduğu sepetler buldular. Bir de baktılar ki sepetlerin içinde deniz yengeci, sümüklüböcek, ağustos böceği ve çekirgeden başka bir şey yok. Galipler de tutup mağlupları bundan ötürü suçlandırdılar." Yazar, Amerika yerlilerini İspanyolların kölesi haline getiren hukukun bu olaya dayandığını açıkça söylemekten çekinmiyor. Dahası varmış, Amerika yerlileri hem tütün içiyorlarmış, hem de sakallarını İspanyol tarzında değil, başka bir tarzda uzatıyorlarmış.

Bilgi insanı daha bir yumuşatır; akıl kişiyi insanlığa doğru götürür. Bunun böyle olmamasına sebep yalnız ve yalnız önyargılardır.

Konu IV
Kölelik hukukunun bir başka kökü daha

Yine aynı şekilde, kölelik hukukunun dine dayandığını, bir dinin kendi üyelerine, aynı dinden olmayanlar üzerinde tanıdığı bir üstünlükten geldiğini söylemek daha hoşuma giderdi.

Amerika'yı tahrip edenleri, işledikleri cinayetlerde isteklendiren işte bu tarz bir düşünce olmuştur. İstilacılar, bunca insanı köle durumuna sokmak hakkını bu düşünceye dayanarak kendi kendilerine verdiler; çünkü hem haydut, hem de Hristiyan olmakta ısrar eden bu insanlar aşırı derecede dini bütün kişilerdi.

Sömürgelerindeki zencileri köle durumuna düşüren kanunu kendisine getirdikleri zaman XIII. Louis bir hayli üzüntü duydu ama oncağızların Hristiyan olmaları için bundan başka bir çare olmadığını iyice kafasına soktukları zaman kanunu kabul etmek zorunda kaldı.

198 Santa-Marta, bugünkü Kolombiya'da Barankilla yakınlarında bir yer.

Konu V
Zencilerin köleliği üzerine

Zencileri köle durumuna sokmak konusundaki hakkımızı savunmam gerekseydi bakın neler söylerdim:

Avrupalılar, Amerika'da tek bir insan bırakmadıklarından, bunca toprağı işlemek için Afrika'da yaşayanları köle olarak kullanmak zorunda kaldılar.

Şekeri çıkardığımız bitkiyi yetiştirmek için köleleri kullanmasaydık şekeri çok pahalıya yerdik.

Zaten söz konusu olan kişiler tepeden tırnağa kadar kara; üstelik burunları da öylesine patos ki, acımamız imkânsız onlara.

Akıllı uslu bir varlık olan Tanrı'nın, böyle kapkara bir bedene, bir ruh, hele iyi bir ruh koymuş olmasını aklımızın kenarından bile geçiremeyiz.

İnsanlık cevherinin renge dayandığını düşünmek öyle doğal bir şey ki, zencileri iğdiş eden Asyalılar, öteden beri onları, bizimle olan benzerliklerinden daha belli bir şekilde yoksun ederler.

Derinin rengi hakkında yargıda bulunmak için saçların rengine bakmak yeter; dünyanın en üstün filozofları olan Mısırlılarda bu, öylesine önemli bir şeydi ki, ellerine geçen kızıl saçlı bütün insanları öldürtürlerdi.

Zencilerde sağduyunun bulunmadığını gösteren bir delil de, medeni milletlerin son derece değer verdikleri altına değil de cam kolyelere düşkün olmalarıdır.

Bu çeşit varlıkların insan olduklarını düşünmemiz bile imkânsız; çünkü insan olduklarını düşünseydik, o zaman bizzat bizlerin Hristiyan olmadığımıza hükmederlerdi.

Dar kafalı kişiler, Afrikalılara edilen haksızlıklardan söz ederken bir hayli ileri gidiyorlar. Çünkü ileri sürdükleri şeyler doğru olsaydı, aralarında boş yere bir sürü anlaşma imzalayan Avrupalı hükümdarların aklına, sevgi ve acıma duygularının gelişmesi için genel bir anlaşma imzalamak gelmez miydi?[199]

Konu VI
Kölelik hukukunun gerçek kökü

Artık kölelik hukukunun gerçek kökünü aramak zamanı geldi. Olayların niteliğine dayanan bir şey olacak bu. Bakalım şimdi, böyle durumlar var mı yok mu?

199 Bu konunun başından sonuna kadar Montesquieu, zencilerin köleliğini haklı göstermek isteyenlerle alay ediyor.

Her çeşit istibdat yönetiminde kişi kendini kolay kolay satabilir. Siyasi kölelik âdeta medeni hürriyeti ortadan kaldırmıştır.

M. Perry[200], Rusların kendilerini kolaylıkla sattıklarını söyler. Nedenini biliyorum: Hürriyetleri beş para etmez de ondan.

Aşim'de herkes kendini satmaya bakar[201]. Başlıca senyörlerden bazılarının bin kadar kölesi vardır[202]; bütün ticaret bunların elindedir. Bu kölelerin sürüyle kölesi, bunların da yine bir sürü kölesi vardır; miras yoluyla bunlar babadan oğla geçer ve satılır. Bu çeşit ülkelerde hür insanlar hükümete karşı son derece zayıf olduklarından, hükümete karşı zor kullanabilecek kişilere köle olmaya çalışırlar.

Bazı ülkelerde görülen ve son derece yumuşak bir nitelik gösteren kölelik hukukunun gerçek kökü, akla en yakın kökü budur işte. Yumuşak olacak, çünkü bu hukuk, sırf çıkarı için bir insanın serbest bir şekilde kendisine bir efendi seçmesine dayanır; bu ise taraflar arasında karşılıklı bir anlaşma meydana getirir.

Konu VII
Kölelik hukukunun bir başka kökü daha

İşte size kölelik hukukunun, hatta insanlar arasında görünen o amansız kölelik hukukunun bir başka kökü daha.

Öyle sıcak ülkeler vardır ki vücut tümüyle gevşer, kimsede kuvvet diye bir şey kalmaz. Kişi sırf cezaya çarpılmamak için ağır bir iş görmeye katlanır. Demek oluyor ki böyle bir ülkede kölelik akla aykırı görünmez. Hem zaten köle, efendisinin karşısında, efendi de hükümdarının karşısında aynı derecede küçüldüğünden, bu ülkelerde medeni kölelik siyasi kölelikle beraber yürüyor gibidir.

Aristo, doğuştan köle olan insanların bulunduğunu ispat etmek ister ama söylediği sözler böyle bir şeyin olduğunu ispat etmekten çok uzaktır. Böyle insanlar varsa eğer, bence bunlar yukarıda sözünü ettiğim kölelerdir.

Ama bütün insanlar eşit doğduğuna göre, köleliğin, bazı ülkelerde doğal bir nedene dayanmasına rağmen doğaya aykırı bir şey olduğunu söylemek gerek. Bundan başka, bu ülkeleri, doğal nedenlerin bile bu nedenleri reddettiği ülkelerden ve örneğin köleliğin mutlu bir olay olarak ortadan kaldırıldığı Avrupa ülkelerinden ayırt etmek gerek.

200 M. Perry'nin 1717'de çıkardığı *Büyük Rusya'nın Bugünkü Durumu* adlı kitabından.

201 Aşim, Sumatra adasının kuzey yarısındaki devletin adı.

202 William Dampierre 1652'de doğmuş ve Güney denizlerinde dolaşmış bir seyyahtır. 1691'de *Dünya Çevresinde Yeni Bir Seyahat* adlı bir kitap çıkarmıştır. Montesquieu birçok yerde onun bu kitabından faydalanmıştır.

Plutarkhos, Numa'nın hayatından söz ederken Saturne çağında efendi diye, köle diye bir şeyin bulunmadığını söylüyor[203]. Hristiyanlık bizim ülkelerimizde bu çağı yeniden yaşatmaktadır.

Konu VIII
Bizde köleliğin gereksizliği

Demek oluyor ki, doğal kölelik yeryüzünün bazı özel bölgelerine has olmalı. Öteki bölgelerin tümünde, bana öyle geliyor ki toplumun gerektirdiği işler ne kadar ağır olursa olsun, hemen hepsini hür insanlara gördürmek mümkündür.

Beni böyle bir yargıda bulunduran şey şu: Hristiyanlık Avrupa'da medeni köleliği yok etmeden önce, maden ocaklarındaki işler öyle ağır görünürdü ki bizlere, bu işlerin ancak köleler ya da mahkûmlar tarafından yapılabileceğini sanırdık. Ama artık bugün bu işlerde kullanılan kişilerin mutlu bir hayat sürdüklerini biliyoruz. Ufak tefek bazı ayrıcalıklarla bu mesleği çekici bir duruma soktular; verim arttıkça işçilerin kazançları da arttı. İşçilere mesleklerini sevdirdiler; başka bir iş tutsalardı belki bu derece mutlu olamazlardı.

İş ne kadar ağır olursa olsun, işçinin kuvvetiyle orantılı oldu mu ağır sayılmaz; yeter ki bu orantıyı kuran akıl olsun, cimrilik değil. Başka yerlerde kölelere gördürülen ağır işleri, zekânın icat ettiği ya da uyguladığı makinelere gördürmek mümkündür. Tamışvay uç beyliğinde Türklerin işlettiği maden ocakları, Macaristan'daki ocaklardan daha zengindir ama o derece verimli değildir. Çünkü Türkler, kölelerinin kollarındaki kuvvetten başka bir şey kullanmayı akıl edemiyorlar.

Bu konuyu ele almama neden olan kafam mı yoksa kalbim mi bilemiyorum. Yeryüzünde, hür insanları çalışmaya zorlayacak gücü gösteremeyen bir ülkenin bulunabileceğini sanmıyorum. Bana kalırsa, kanunlar kötü olduğu için birtakım tembel insanlar belirdi; tembel oldukları için de bu insanları köle durumuna soktular.

Konu IX
Genel olarak medeni hürriyetin yerleşmiş olduğu ülkeler üzerine[204]

"Bizde de köle olsaydı iyi olurdu" dediklerini öteden beri duyar dururuz.

Ama bu konuda iyi bir yargıda bulunabilmek için, köle dediğimiz insanların bir milletin servet düşkünü, zengin olan küçük bir bölümüne yararlı olup olamayaca-

203 Burada söz konusu olan Roma'da hüküm sürmüş ikinci mitolojik kraldır. Coelus'la Tellus'un oğlu olan Saturne, Tarım Tanrısıydı. Iuppiter tarafından gökyüzünden kovulan Saturne Latium'a sığınmış, oraya barış ve bolluk getirmiş ve insanlara toprağı işlemeyi öğretmiştir.

204 Bu konu ilk baskılarda yoktur.

ğını incelemek yetmez; kölenin, milletin bu bölümüne yararlı olacağından kuşku bile duymuyorum. Ama ben başka bir noktadan işi ele alıyor ve milletin hangi bölümünün hür, hangi bölümünün köle olacağını anlamak için hiç kimsenin kuraya başvurulmasını istemeyeceğini düşünüyorum. Böyle bir yönteme başvurulmasından en çok dehşet duyacak olanlar hiç şüphe yok ki köleliğin lehinde konuşanlar olacaktır. Yoksul ve sefil bir hayat sürenler de aynı derecede dehşet duyacaklardır. Demek oluyor ki köleliğin lehinde yükselen sesler, lükse ve zevke düşkün kimselerin çıkardıkları seslerdir. Yoksa genel mutluluk için çalışan ve bunu arzulayan kişilerin sesi değil. Her insanın bir fert olarak, başkalarının canına, malına ve onuruna hâkim olmaktan hoşlanmayacağını, böyle bir düşüncenin her şeyden önce bütün tutkularının uyanmasına neden olmayacağını kim iddia edebilir? Bu konuda, her insanın isteklerinin meşru olup olmadığını anlamak için, bütün insanların isteklerini inceleyin yeter.

Konu X
Köleliğin çeşitleri

İki çeşit kölelik vardır: Gerçek kölelik, kişisel kölelik. Gerçek kölelik, köleyi toprağa bağlayanıdır. Tacitus'un dediğine bakılırsa Germenlerde köleler böyleymiş. Evlerde çalışmazlarmış; efendilerine belli ölçüde buğday, kumaş, belli sayıda hayvan verirlermiş. Köleliğin yükü bundan ileri gitmezmiş. Bu çeşit kölelik Macaristan'da, Bohemya'da, Aşağı Almanya'nın birçok yerlerinde hâlâ vardır.

Kişisel kölelik ise ev işlerine aittir, daha çok efendinin kişiliğine bağlıdır.

Kölelik aynı zamanda hem gerçek, hem kişisel olursa bu hak, aşırı derecede kötüye kullanılmış olur. Lakedemonya'da Ilote'ların köleliği böyleydi işte. Evin dışında her çeşit işi görmek zorundaydılar; evde de uğramadıkları hakaret yoktu. *İlotie* diyeceğimiz bu çeşit kölelik doğaya aykırı bir şeydir. Sade bir hayat süren milletlerde, ev işlerini kadınlarla çocuklar gördüğü için yalnız gerçek kölelik vardır. Zevkine, eğlencesine düşkün milletlerde, lüks hayat gereği kölelerin evlerde iş görmeleri gerektiğinden, yalnız kişisel kölelik vardır. *İlotie* ise hem zevkine, eğlencesine düşkün milletlerdeki köleliği hem de sade bir hayat süren milletlerdeki köleliği bir araya getirmektedir.

Konu XI
Kölelik konusunda kanunlara düşen ödev

Bununla beraber, köleliğin çeşidi ne olursa olsun, medeni kanunlar, bir yandan bunun kötüye kullanılmasını, öte yandan da meydana getireceği tehlikeleri önlemek için ne gerekiyorsa onu yapmak zorundadırlar.

Konu XII
Köleliğin kötüye kullanılması

İslam ülkelerinde efendi, kadın kölelerin yalnız malını, canını değil, namus ya da onuru dediğimiz şeyini de avucunun içinde tutar. Milletin büyük bir bölümünün, öteki bölümünün cinsi isteklerine hizmet etmekle görevlendirilmiş olması bu ülkelerin başına bela olan felaketlerden biridir. Bu çeşit köleliğin ödülü, bizzat kölelerin de yararlandığı tembelliktir; bu da yine devlet için başka bir felaket demektir.

Doğu ülkelerindeki sarayları, kimleri içine kapatmak için yapılmışsa bizzat onlar için bile bir zevk ve eğlence yeri haline getiren işte bu tembelliktir. Yalnız işten ürken insanlar bu sessiz ve sakin yerlerde tam bir mutluluğa ulaşabilirler. Ama bu şekil davranışın, köleliğin kuruluşundaki anlayışı temelinden sarstığını görüyoruz.

Akıl ve mantık, efendinin egemenliğinin, kendi hizmetini ilgilendiren şeyleri aşmamasını gerektirir. Köleler yararlı işlerde kullanılmalı, şehvetin tatmininde değil. İffet ve namus konusundaki kanunlar doğal hakların sonucudur; yeryüzündeki bütün milletlerin bunlara uyması gerekir.

Sınırsız egemenliğin hiçbir şeye aldırış etmediği ülkelerde, kölelerin iffet ve namusunu koruyan kanunlar için iyidir dersek, aynı kanunların saltanat yönetimlerinde, cumhuriyet hükümetlerinde çok daha iyi olacağını kim inkâr edebilir?

Lombard'ların kanununda, bütün yönetim biçimlerine yararlı olabilecek bir hüküm var; o da şu: "Bir efendi kölelerinden herhangi birinin karısını baştan çıkarırsa, köle de karısı da azat edilir." Efendilerin açgözlülüğünü gidermek, önlemek için pek öyle aşırı olmayan mükemmel bir hükümdür bu.

Romalıların bu konuda gerekli önlemlere başvurduklarını sanmıyorum. Efendilerin açgözlülüklerine gem vurmayı akıllarından bile geçirmemişler, aksine, kölelerini âdeta evlenme hakkından bile yoksun etmişler. Milletin en aşağı sınıfını oluştururdu köleler; bununla beraber ne kadar aşağı olurlarsa olsunlar onların da kendilerine özgü bir ahlak anlayışı olmalıydı. Böyle bir şey olmadığı gibi, üstelik köleleri evlenme hakkından yoksun ederek vatandaşların ahlakını da bozuyorlardı.

Konu XIII
Köle sayısının çokluğundan doğacak tehlike

Köle sayısının çokluğu, hükümet şekillerine göre değişik sonuçlar meydana getirir. İstibdat yönetimlerinde kölelik kimseye ağır gelmez. Devletin yapısında var olan siyasi kölelik yüzünden medeni köleliğin farkına varan olmaz. Oralarda hür denen kişiler, böyle bir nitelikte olmayan kişilerden daha hür değildir; hür olmayanlar, hadım ağası, azat edilmiş köle ya da düpedüz köle adını taşıdıklarından,

aşağı yukarı bütün devlet işlerini de ellerinde bulundurduklarından, hür bir insanla bir köle arasında pek öyle büyük bir ayrılık göze çarpmaz. Şu halde istibdat yönetimlerinde köle sayısı çok olmuş az olmuş bunu hiçbir önemi yoktur.

Ama ılımlı devletlerde, köle sayısının pek öyle fazla olmaması çok önemli bir şeydir. Siyasi hürriyet, medeni hürriyeti değerlendirir oralarda; medeni hürriyetten yoksun olan siyasi hürriyetten de yoksun sayılır. Böyle bir insan, arasına karışmak yetkisinden yoksun olduğu mutlu bir toplum görür. Devletin sağladığı güvenlikten kendisinin değil, başkalarının yararlandığını bilir, efendisinin ruhunun yükseldiğini, kendi ruhunun ise devamlı olarak alçalmak zorunda kaldığını hisseder. Hür insanlarla bir arada yaşamak, ama bu hürriyetten yoksun olmak kadar hiçbir şey kişiyi hayvanlık durumuna yaklaştıramaz. Böyle insanlar toplumun doğal düşmanı olurlar; sayılarının artması ise toplum için tehlike yaratır.

Şu halde, ılımlı hükümetlerde, kölelerin başkaldırmasıyla devlet durmadan karışıyorsa, buna karşılık istibdat yönetimlerinde bu gibi olaylar pek az oluyorsa, buna pek öyle şaşmamak gerekir[205].

Konu XIV
Silahlandırılmış köleler üzerine

Saltanat yönetimlerinde köleleri silahlandırmak cumhuriyet yönetimlerindeki kadar tehlikeli değildir. Saltanat yönetimlerinde, savaşçı bir millet soylu sınıfıyla birleşir, silahlanmış köleleri kolaylıkla alt eder. Cumhuriyetlerde ise herkes vatandaş olduğundan, insanlar kendilerine eşit olan silahlanmış kimseleri yola getirmek imkânını bulamazlar.

İspanya'yı istila eden Gotlar, bu ülkeye yayıldılar, çok geçmeden de zayıf düştüler. Bu nedenle de önemli üç kanun çıkardılar: Bu kanunlar sayesinde, evlenme yoluyla Romalılarla birleşmelerine engel olan eski geleneği ortadan kaldırdılar; vergi dışı tutulan kişilerin hepsinin savaşlara katılacaklarını, aksi takdirde köle olarak kullanılacaklarını ilan ettiler; bir de her Got'un, kölelerinin onda birini silahlandırıp savaşa götürmesini emrettiler. Bu orantı, kölelerin geri kalan kısmıyla karşılaştırıldığı zaman hiç sayılırdı. Bundan başka, efendileriyle beraber savaşa katılan bu köleler ayrı bir birlik meydana getirmiyorlardı; ordunun içindeydiler; ailenin içindeymiş gibi bir durumları vardı.

Konu XV
Aynı konunun devamı

Hele bütün millet asker olursa, silahlandırılmış kölelerden duyulacak korku da o ölçüde az olur.

205 Mısır'daki Kölemenlerin isyanı özel bir durumdur. Kölemenler Türk ve Mısırlı milis askerleriydi. Kölelikten çıkmış durumdaydılar.

Alman kanunlarına göre, herhangi bir şey çalan bir köle tıpkı hür bir insan gibi ceza görürdü; ama o şeyi zor kullanarak almışsa, yalnız sahibine geri vermeye mecbur tutulurdu. Almanlarda cesarete, kuvvete dayanan hareketler iğrenç sayılmazdı. Savaşlarda kölelerini de kullanırlardı. Cumhuriyetlerin çoğunda, öteden beri kölelerin cesaretlerini kırmaya, onları sindirmeye çalışırlar; kendine güvenen Alman milleti ise kölelerinin cesaretini artırmaktan başka bir şey düşünmemiştir. Daima silahlı olduğu için kölelerinden korkmayı aklından bile geçirmemiştir; köleler, Almanların haydutluklarına ya da şan ve onurlarına alet olan kişilerdi.

Konu XVI
Ilımlı yönetimlerde alınması gerekli önlemler

Ilımlı yönetimlerde, kölelere edilecek insanca davranış köle sayısının çokluğundan doğacak tehlikeleri önleyebilir. İnsanoğlu her şeye, hatta köleliğe bile alışır; yeter ki efendisi, kölelikten daha ağır davranmasın ona karşı. Atinalılar kölelerini gayet iyi tutarlardı: Atina'da kölelerin, devleti sarstıklarını gören, duyan olmamıştır ama Lakedemonya'da sık sık olan şeylerdendi bu.

İlk Romalılar da kölelerinden kuşkulanmak için herhangi bir nedenle karşılaşmamışlardır. Ancak, kölelerine karşı insanlık duygularını tümüyle yitirdikleri andan sonradır ki, Pun savaşlarına benzetilen iç savaşların meydana geldiğini görüyoruz.[206]

Sade bir şekilde yaşayan, kendi işlerini kendisi gören milletler genel olarak, kölelerini, bu çeşit yaşama tarzından uzaklaşmış olan öteki milletlerden daha iyi tutarlar. İlk Romalılar köleleriyle beraber yaşarlar, onlarla beraber yerler, içerler, çalışırlardı; tutumları iyi ve dürüsttü onlara karşı. Kölelere verilen en büyük ceza, sırtlarına çatal şeklinde bir tahta yükleyip komşularının önünden geçirmekti. Kölelerin, efendilerine bağlı kalmalarını sağlamak için kanuna lüzum yoktu; milletin ahlaklı olması kâfiydi.

Ama Romalılar daha üstün bir hayat sürmeye, kölelerini iş arkadaşı olarak değil de bir lüks ve gurur vasıtası olarak görmeye başladıkları zaman, ortada ahlak diye bir şey kalmadığından birtakım kanunlar çıkarmak gerekti. Hele, kölelerinin arasında sanki düşmanlarıyla beraber yaşıyormuş gibi yaşayan o zalim efendilerin güvenliklerini sağlamak için çok ağır kanunlara başvurmak gerekti.

Bu amaçla çıkartılan ve Silan adı verilen Senatus-Consultus'la daha başka kanunlar, bir efendi öldürülürse, aynı çatı altında yaşayan kölelerin, hatta insan sesinin duyulabileceği kadar bir uzaklıkta olan kölelerin, hiç fark gözetilmeden ölüm cezasına çarpılmalarını emrediyordu. Böyle bir durumda, herhangi bir köleyi kurtarmak maksadıyla evine alıp gizleyen kişi de aynı suçu işlemiş gibi cezaya çarptırılıyordu.

206 Florus: "Sicilya" der, "Pun savaşlarından çok kölelere karşı açılan savaşlardan zarar görmüştür."

Efendisi bir köleye kendisini öldürmesini emretse[207], köle de bu emri yerine getirse, köle yine suçlu sayılıyordu; efendisinin intiharını önlemeyen köle de cezalandırılıyordu. Köle sahibi bir kimse yolculukta öldürülse, yanında kalan köleler de kaçan köleler de ölüme mahkûm ediliyorlardı. Bütün bu kanunlar, suçsuz olduklarını ispat eden kişilere karşı bile uygulanıyordu. Kanunların amacı, kölelerin efendilerine karşı sonsuz bir saygı beslemelerini sağlamaktan ibaretti. Bu çeşit kanunlar, medeni bir milletin varlığını sağlayacak zorunlu kanunlar arasına giremez; ancak o milletin hükümetinin kusurlu ve eksik olduğunu gösterir, işte o kadar. Medeni kanunların ilkelerine aykırı olduğuna göre, bu kanunlar için medeni kanunlardaki hak ve adalet anlayışından doğmuştur da diyemeyiz. Ancak savaş hukuku ilkelerine dayanıyor diyebiliriz ki, o da yine düşmanın ülkenin içinde bulunduğunu kabul etmek şartıyla. Bana kalırsa, Silan adı verilen Senatus-Consultus, mükemmel olmasa bile bir toplumun devamını sağlamak isteyen devletler hukukundan alınmıştır.

Kanun koyucuların böyle şiddetli kanunlar çıkarmak zorunda kalmaları bir hükümet için en büyük felaketlerden biridir. Boyun eğme kavramını çok güç bir şekle soktukları içindir ki, boyun eğmemenin cezasını ağırlaştırmak, ya da bağlılıktan şüphelenmek zorunda kalmışlardır. Hazırlıklı bir kanun koyucu, korkunç bir kanun koyucu haline düşmemek için elinden geleni yapar. Roma'da köleler, kanuna güvenemedikleri içindir ki kanunlar da onlara güvenemeyecek hale gelmiştir.

Konu XVII
Efendiyle köle arasında kurulması gereken düzen

Devlet, kölenin yiyeceğinin, içeceğinin, giyeceğinin sağlanmasına göz kulak olmalı; bütün bunları bir kanunla düzene koymalı.

Kanunlar, kölelerin hastalandıkları ya da yaşlandıkları zaman tedavilerine, bakımlarına da göz kulak olmalı. Claudius, hastalandıkları zaman efendileri tarafından tedavi ettirilmeyen kölelerin kaçabilirlerse eğer hür sayılacaklarını ilan etmişti. Bu kanun, köleleri hürriyetlerine kavuşturuyordu ama oncağızların yaşamalarını da sağlaması gerekti.

Kanun, efendiye kölesini öldürmek yetkisini verirse, efendi bu yetkiyi, efendi olarak değil, hâkim olarak kullanmalı. Kanun, kölenin, ağır bir davranışa kurban gidebileceği konusundaki en küçük kuşkusunu bile ortadan kaldıracak hükümleri içine almalı.

Roma'da, çocukları öldürmek yetkisi babaların elinden alındığı zaman hâkimler, babanın vermek istediği cezayı tayin etmek yetkisini kendi üzerlerine almış oluyor-

207 Antonius kölesine kendisini öldürmesini emrettiği zaman, ona kendisini öldürmesini değil, bizzat intihar etmesini emretmiştir. Çünkü köle efendisini öldürseydi, efendisinin katili olarak o da ölüme mahkûm edilecekti.

lardı. Efendilerin kölelerini öldürmek ya da yaşatmak yetkisini ellerinde bulundurdukları ülkelerde böyle bir geleneğin yerleşmesi akıllı uslu bir şey olurdu.

Musa kanunu bu konuda çok ağırdı[208]. "Birisi kölesini döverken öldürürse cezaya çarpılır ama köle, dayak yedikten sonra bir iki gün yaşarsa efendi cezaya çarpılmaz, çünkü efendinin yitirdiği ne de olsa kendi parasıdır." Medeni kanunu doğal kanundan bu derece ayıran bir milletin nasıl bir millet olduğunu varın siz düşünün.

Yunanlılarda bir kanun, efendileri tarafından çok kötü tutulan kölelere başka birisine satılmalarını istemek hakkını tanırdı. Son zamanlarda Roma'da da böyle bir kanun çıkmıştı. Efendi kölesine, köle efendisine kızdı mı onları birbirinden ayırmak gerekir.

Bir vatandaş başka bir vatandaşın kölesine karşı kötü davrandı mı, köle hâkime başvurabilmeli. Eflatun'un kanunları olsun, daha başka milletlerin kanunları olsun kölelere doğal savunma yetkisi tanımaz. Şu halde onlara medeni savunma yetkisini tanımak gerekir.

Lakedemonya'da köleler hiçbir tecavüze, hiçbir hakarete karşı kendilerini savunamazlardı. Öylesine bahtsız bir varlıktı ki köle, yalnız bir vatandaşın değil, bütün bir milletin kölesi sayılırdı; hem herkesin, hem bir kişinin malıydı o. Roma'da köleye edilen kötülük yalnız efendinin çıkarı yönünden dikkate alınırdı[209]. Aquilien kanununun etkisi altında kalan Romalılar bir hayvanın yaralanmasıyla bir kölenin yaralanmasını birbirine karıştırırlar, yalnız değerleri azalacak diye korkarlardı. Atina'da başkasının kölesine kötülük eden bir vatandaşı ağır bir şekilde cezalandırırlar, bazen de ölüm cezasına çarptırırlardı. Böylece Atina kanunları pek yerinde bir görüşle, hürriyetini yitirmiş bir insanın hiç olmazsa güvenliğini yitirmesini önlemiş oluyordu.

Konu XVIII
Kölelerin hürriyetlerine kavuşturulmaları üzerine

Cumhuriyet hükümetinde köle sayısı çoğaldı mı, birçoğunu hürriyetlerine kavuşturmanın zorunlu bir hal alacağı kolaylıkla anlaşılır. Ama işin kötüsü şu ki, köle sayısı çok olursa hepsini birden bir düzen altında tutmak güçleşir; buna karşılık hürriyetlerine kavuşturulan köle sayısı çok olursa o zaman da bunların hepsi birden cumhuriyetin sırtına yük olur. Kaldı ki köle sayısının çokluğu cumhuriyeti tehlikeye düşürebileceği gibi, hürriyetlerine kavuşturulan köle sayısının çokluğu da aynı işi yapabilir. Şu halde kanunların bu iki sakıncasını da göz önünde bulundurmaları gerekir.

208 *Ahdi Atik'*in Göç bölümü, XXI, v. 21-22

209 Cermanya'dan çıkan insan topluluklarının kanunlarının ruhu çoğu zaman böyleydi.

Roma'da kölelerin hür bırakılmalarını bazen kolaylaştırmak, bazen de güçleştirmek için çıkartılan, böylece kimi zaman kölelerin lehinde, kimi zaman aleyhinde beliren kanunlarla Senatus-Consultus'lar, bu konuda hükümetin ne büyük bir sıkıntıda kaldığını göstermek için kâfidir. Hatta öyle anlar oldu ki kanun çıkarmak cesaretini bile gösteremediler. Nitekim Neron zamanında; hür bırakılan köleler arasından nankörlük edenler olursa bunların yeniden köleliğe dönmesi için senatodan bir karar çıkarılması istenince imparator, sorunların ayrı ayrı halledilmesi, genel bir kararın çıkarılmaması gerektiğini bildirdi.

Bu konuda iyi bir cumhuriyetin ne gibi kanunlar çıkarması gerektiğini tayin edemeyeceğim; içinde yaşanılan zamana ve ülkeye bağlı şeylerdir bunlar. Bununla beraber bazı düşünceler ortaya atmaktan da kendimi alamıyorum. Genel bir kanunla çok sayıda köleyi bir anda hürriyete kavuşturmak doğru olmaz. Herkes bilir ki Volsinien'lerde[210], hürriyetlerine kavuşup da bütün oyları ellerine alan kölelerin çıkardıkları o iğrenç kanun gereğince, hür erkeklerle evlenen kızlar önce kendileriyle yatmak zorunda bırakılmışlardı.

Cumhuriyete, farkına vardırmadan yeni yeni vatandaşlar kazandırmanın çeşitli yolları vardır. Kanunlar, para biriktirmeyi teşvik ederek köleleri, hürriyetlerini satın alabilecek duruma sokabilirler, Yahudi kölelerinin kölelik süresini altı yıl olarak sınırlandırmış olan Musa kanunları[211] gibi bu kanunlar da kölelik süresini sınırlandırabilirler. Yaşları, sağlıkları, zanaatları sayesinde geçimlerini sağlayabilecek kölelerin bir miktarını her yıl hürriyetlerine kavuşturmak çok kolay ve rahat bir iş olur. Hatta hastalığı kökünden gidermek de mümkündür. Kölelerin çoğu kendilerine verilen çeşitli işlere bağlı olduklarına göre, bu işlerin bazılarını, mesela ticaretle denizcilik işlerini hür insanlara vermek, köle sayısını azaltmak demektir.

Hürriyetine kavuşan köle sayısı çok olursa, bunların patronlarına borçlu oldukları şeyi ya medeni kanunlarla ya da kanun yerine geçecek anlaşmalarla saptamalı.

Görülüyor ki bunların durumları siyasi devletten çok medeni devlet içinde gelişmeli; çünkü halk hükümetinde bile egemenlik hiçbir zaman aşağı tabakanın eline geçmemeli.

Hürriyete kavuşmuş bunca kölenin bulunduğu Roma'da, bu konuda çok üstün siyasi kanunlar vardı. Onlara verilen şey çok azdı ama hiçbir şeyden de yoksun değillerdi. Yasama işlerine katılırlardı ama alınan kararlarda hemen hemen hiçbir etkileri olmazdı. Memur olabilirler, hatta dini görevlerde de bulunabilirlerdi ama bu ayrıcalıklar seçimlerde hiçbir fonksiyonları olmadığı için âdeta sıfıra düşerdi. Milis birliklerine girmeye hakları vardı ama asker olmak için belli bir vergi vermek zorundaydılar. Hürriyetlerine kavuşmuş köleler evlenme yoluyla hür ailelerin içine girebilirlerdi ama senatör aileleriyle kız alışverişi yapamazlardı. Nihayet kendileri tam manasıyla hür olmadıkları halde çocukları hür sayılırdı.

210 Volsinien'ler, eski Latium'un güneyinde oturan ve hükümet merkezleri Suessa Pometia olan, İ. Ö. 388'de Roma'ya boyun eğen Volsklar olacak.

211 *Göç* XXI. v. 2.

Konu XIX
Hürriyetlerine kavuşmuş kölelerle iğdişler üzerine

Böylece, soylular hükümetinde olsun, cumhuriyette olsun, hürriyetlerine kavuşmuş kölelerle hür vatandaşların durumu arasında pek öyle bir ayrılık olmaması, kanunların da bunları, yaşama tarzlarına karşı duydukları tiksinmeden kurtarmaya çalışması çoğu zaman yararlı olur. Ama bir kişinin yönettiği ülkelerde, lükse düşkünlükle keyfi davranış hüküm sürdü mü, bu konuda yapılacak hiçbir şey yok demektir. Kölelikten kurtulanlar, hür vatandaşların hemen her zaman üstünde tutulurlar. Hükümdarın sarayında, büyüklerin konaklarında istedikleri gibi buyururlar. Efendilerinin faziletlerini değil de zayıf taraflarını inceledikleri için, onlara devleti, faziletleriyle değil, zayıf taraflarıyla yönettirirler. İşte imparatorlar çağında, hürriyetlerine kavuşan kölelerin durumları böyledir.

Başlıca köleler iğdiş oldu mu, kendilerine verilen ayrıcalıklar ne olursa olsun bunları hürriyetlerine kavuşmuş köle olarak görmek imkânsızdır. Evlenip çoluk çocuğa karışamayacakları için, zorunlu olarak bir aileye bağlanırlar; vatandaşlıkları gerçek olmaktan çok hayal ürünü bir şeydir.

Bununla beraber yüksek memurluklara atandıkları yerler de vardır. Dampierre, "Tonguin'de" der, "Sivil olsun askeri olsun bütün mandarenler iğdiştir." Aileleri yoktur, doğaları bakımından cimri oldukları için de, eninde sonunda bu cimriliklerinden ya efendileri ya da hükümdarları yararlanır.

Yine Dampierre'in dediğine bakılırsa bu ülkede iğdişler kadınsız duramadıkları için evlenirlermiş. Bunların evlenmelerine izin veren kanun, bir yandan bu gibi insanlara verilen öneme, öte yandan da kadınlara gösterilen saygısızlığa dayanır.

Böylece, aileleri olmadığı için bu kişiler bir yandan yüksek memurluklara atanıyorlar, öte yandan ise yüksek memurlukları ellerinde bulundurdukları için evlenebiliyorlar.

Bunun için değil midir ki zaten, yitirdikleri duygularının yerini almaya çalışan mevcut duyguları büsbütün şiddetlenir ve ümitsizlikten doğan girişimleri bir çeşit zevklenme halini alır. Nitekim Milton'da, elinde istekten başka bir şey kalmayan, düşüşünü iyice hisseden o Ruhun da bizzat bu yetkisizliğini kullanmak istediğini görüyoruz.

Çin tarihinde, sivil ve askeri memurlukların tümünü birden iğdişlerin elinden almak için bir sürü kanun çıkarıldığına, bununla beraber iğdişlerden vazgeçemediklerine, yine aynı yönetim biçimine döndüklerine tanık oluyoruz. Doğuda iğdişlik, zorunlu bir hastalık halini almış gibi geliyor insana.

ON ALTINCI KİTAP
Aileye bağlı kölelik üzerine çıkarılmış kanunlar, iklimin niteliğiyle ne dereceye kadar ilgilidir

Konu I
Aileye bağlı kölelik üzerine

Köleler aile içinde yaşayan değil, aile için yaşayan kişilerdir. Bu nedenle de ben onların köleliğini, kadınların bazı ülkelerdeki köleliğinden ayıracağım, adına da doğrudan doğruya aileye bağlı kölelik diyeceğim.

Konu II
Güney ülkelerinde erkekle kadın arasında doğal bir eşitsizlik vardır

Sıcak ülkelerde kızlar, sekiz, dokuz, on yaşında erginleşirler[212]. Bu nedenle de çocuklukla evlilik hemen her zaman birleşir. Yirmi yaşında kadın yaşlı sayılır. Bu yüzden de güzellikle olgunluk hiçbir zaman bir arada bulunmaz onlarda. Güzellik üstünlük tasladığı zaman olgunluk onu bundan caydırır; olgunluk üstünlük tasladığı zaman ise güzelliğin yerinde yeller eser. Kadınlar birisine bağlanmak zorundadırlar; çünkü olgunluk onlara, gençlikte güzelliğin sağlayamadığı üstünlüğü yaşlılıkta sağlayamaz. Şu halde, din karşı koymadığı takdirde, bir erkeğin başka bir kadınla evlenmek için karısından ayrılmasını, böylece çok eşlilik kurumunun meydana gelmesini, olağan bir şey gibi kabul etmek gerekir.

Kadınların güzelliklerini daha iyi bir şekilde korumaları, daha geç erginleştikleri, daha ileri bir yaşta doğum yaptıkları ılıman iklimli ülkelerde ise kocaları da onlarla beraber yaşlanır; üstelik evlendikleri zaman, daha akıllı daha bilgili, haydi daha çok yaşayıp daha tecrübeli oldukları için diyelim, erkekle kadın arasında bir çeşit doğal eşitlik meydana gelir; bundan da tek kadınla evlenmek kanunu çıkar.

Soğuk ülkelerde, kuvvetli içkiler kullanmak zorunluluğu erkeklerde bir açgözlülük meydana getirir. Kendilerini daima savunmak zorunda oldukları için bu bakımdan daha temkinli olan kadınlar ise, akıldan yana erkeklerden daha üstün olurlar.

212 Montesquieu notunda Hatice'nin Hz. Muhammed'le evlendiği zaman beş yaşında olduğunu söylüyor. Tabii yanılıyor. Hatice, Hz. Muhammed'den çok yaşlıydı. Peygamberimiz yalnız Ayşe adındaki karısını çok küçük almıştır; o da yine beş değil, sekiz dokuz yaşlarındaydı.

Erkekleri akıl ve kuvvet bakımından daha üstün yaratan doğa, egemenliklerini de bu akılla kuvvetin tükendiği ana kadar devam ettirmiş. Kadınlara da güzellik vermiş; erkeklere olan üstünlüklerinin ise bu güzellikle beraber sona ermesini istemiş; ama sıcak ülkelerde bu güzellik hayat süresince değil hayatın başında var olan bir şey.

Böylece, tek kadınla evlenmeye izin verilen kanun Asya ikliminden çok Avrupa iklimine uygun düşüyor demektir. Müslümanlığın Asya'da kolaylıkla, Avrupa'da ise güçlükle yayılmak imkânını bulmasının, Hristiyanlığın ise Avrupa'da tutunup Asya'da yıkılmasının nihayet Müslümanlığın Çin'de gelişmesine karşılık Hristiyanlığın gelişmemesinin nedenlerinden biri de budur işte. İnsanların kafası öteden beri, istediği her şeyi yapan, istediği her şeyden faydalanan o üstün nedene bağlıdır.

Valentinien'in kendine göre ortaya attığı bazı nedenler yüzünden imparatorlukta çok kadınla evlenmeye müsaade edilmişti. Ama sonradan, bizim iklimlerimiz için çok sert olduğu anlaşılan bu kanun, Théodose, Arcadius ve Honorius tarafından kaldırıldı.

Konu III
Çok kadınla evlilik kadınların bakımına bağlı bir şeydir

Çok kadınla evliliğin yerleştiği ülkelerde her ne kadar kadınların çokluğu kocanın zenginliğine bağlı bir şeyse de, herhangi bir ülkede çok kadınla evliliğin yerleşmesine erkeklerin zenginliği sebep olmuştur diyemeyiz; çünkü fakirlik de aynı sonucu meydana getirebilir; vahşilerden söz açtığım zaman bunun böyle olduğunu göstermeye çalışacağım.

Üstün milletlerde çok kadınla evlilik bir lüks değil, daha çok, büyük bir lükse vesile sayılır. Sıcak ülkelerde insanların daha az ihtiyaçları olur[213]; karısıyla çocuklarını beslemek kişiye pek öyle pahalıya mal olmaz. Şu halde çok sayıda kadınla evlenmek mümkündür.

Konu IV
Çok kadınla evlilik ve bunun çeşitli koşulları üzerine[214]

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yapılan hesaplar, kızdan çok erkek doğduğunu gösteriyor[215]. Asya ile Afrika üzerine yazılan raporlar ise, buralarda erkekten çok

213 Seylan'da bir insan ayda on sou ile geçinir. Yalnız pirinç ve balık yer de ondan.

214 1757'ye kadar bu konunun başlığı "Çok eşlilik kanunu bir hesap işidir," şeklindeydi. Bu yüzden hücuma uğrayan başlığı 1757 baskısında değiştirdiler.

215 İngiltere'de öyle olduğunu tespit etmişler ama bunu bütün Avrupa'ya uygulamak doğru olmaz.

kız doğduğunu belirtiyor[216]. Şu halde, Avrupa'da yalnız bir kadınla evlenmeye izin veren kanunun da, Asya ile Afrika'da birçok kadınla evlenmeye izin veren kanunun da iklimle bir ilgisi var demektir.

Asya'nın soğuk ülkelerinde, Avrupa'da olduğu gibi kızdan çok erkek doğuyor. Bir kadının birçok erkekle evlenmesine izin veren kanunun nedeni de budur işte, diyor Lamalar.

Ama sanmam ki çok kadınla ya da çok erkekle evlenmeye izin veren kanunun yerleşmesine yol açacak böyle bir oransızlık birçok ülkelerde bulunsun. Bana kalırsa bu, sadece, kadının ya da erkeğin çok olmasının bazı ülkelerde başka ülkelere oranla doğadan daha az uzaklaşması demektir.

Bununla beraber, eğer seyahatnamelerde söylenilenler doğru ise, yani Bantam'da erkek başına on kadın düşüyorsa o zaman bu, çok eşliliğin özel bir durumu olur[217].

Bütün bu söylediklerimden sakın gelenekleri haklı çıkarmaya uğraştığım sonucunu çıkarmayın; ben sadece bu geleneklerin nedenlerini ortaya koymaya çalışıyorum.

Konu V
Malabar'da yürürlükte olan bir kanunun nedeni

Malabar kıyılarında Nairler kastında erkekler yalnız bir kadınla, kadınlar ise birçok erkekle evlenebilirler. Bu geleneğin nereden geldiğini bulabiliriz sanıyorum. Nairler soylu sınıfını oluştururlar ve bütün bu bölgedeki milletlerin hesabına askerlik ederler. Avrupa'da askerlerin evlenmesi yasaktır. İklim bakımından bu kadarına elverişli olmayan Malabar'da ise evliliği mümkün olduğu kadar hafif bir yük haline getirmekle yetinmişler; böylece, bir kadının birçok kocası olmasına izin vermişler. Bu da aile bağlarıyla aile yükünün hafiflemesini ve erkeklerin askerliğe daha bağlı kalmalarını sağlamış.

Konu VI
Çok eşlilik kurumunun kendisi üzerine

Çok eşliliği şöyle böyle hoş gördüren koşulları bir yana bırakıp şimdi de biraz çok eşliliğin kendisine genel olarak bir göz atalım. Bunun, insanoğluna da, erkeklere olduğu gibi kadınlara da, insanların doğal haklarını çiğneyenlere olduğu gibi doğal hakları çiğnenmiş olanlara da hiçbir faydası olmadığını görürüz. Çocuklara

216 Meako, Miyako ya da Kioto, Japonya'nın eskiden din ve fikir dünyasının merkezi sayılırdı; Mikado da orada otururdu. Kempfer burada yapılan bir sayımda 182.072 erkeğe karşılık 223.573 kadın bulunduğunu söyler.

217 Java adasında krallık.

da hiçbir yarar sağlamaz; en büyük sakıncalarından biri, ana ile babanın çocuklarına karşı aynı sevgiyi duymalarının imkânsız oluşudur; bir baba yirmi çocuğunu bir annenin iki çocuğunu sevdiği şekilde sevemez. Bir kadının birkaç kocası olursa iş büsbütün kötüleşir. Çünkü böyle bir durumda baba sevgisi ancak, babalardan bir tanesinin çocuklardan bazılarının kendisine ait olduğunu ileri sürmesine ya da öteki babaların bunun böyle olduğuna inanmalarına dayanır.

Fas kralının sarayında beyaz, kara, sarı renkte birçok kadının bulunduğunu söylüyorlar. Acırım zavallıya, bir renk yetmez miydi ona?

Birçok kadını elinin altında bulundurmak, başkasının karısı için duyulan isteği yok etmez[218]. Çünkü kadına düşkünlük de cimrilik gibidir. Kişinin parası arttıkça açgözlülüğü de artar.

Justinianus zamanında Hristiyanlığın baskısından kurtulmak isteyen birçok filozof, İran'a, Keyhusrev'in sarayına sığınmış. Agathias'ın dediğine bakılırsa bu filozofların en çok dikkatini çeken şey, başkalarının karılarıyla düşüp kalkmaktan çekinmeyen kimselerin bile birçok kadınla evlenmesine izin verilmesi olmuş.

Çok kadınla evlilik, doğanın bile istelediği bir sevgiye yol açar dersem buna kim inanır? Ama doğru bir şey bu; çünkü bir çöküş başka bir çöküşe yol açar. Sefaretnamelerin dediğine bakılırsa İstanbul'da ayaklanma olup da Sultan Ahmet'i tahtından indirdikleri zaman halk vezirin konağını yağma etmiş, bir tane kadın bile bulamamış[219]. Cezayir'de bu iş öylesine almış yürümüş ki sarayların çoğunda kadın diye bir şey yokmuş.

Konu VII
Çok kadınla evlilik halinde kadınlara karşı davranıştaki eşitlik üzerine

Çok kadınla evlenmeye izin veren kanunun arkasından, bunlara karşı davranışlardaki eşitliği sağlayacak kanun gelir. Dört kadınla evlenmeye izin veren Muhammet bunların hepsinin, yiyecek, giyecek konusunda olduğu gibi evlilik hayatının gerçekleri bakımından da eşit tutulmalarını ister. Bu kanun Maldivler'de de yürürlüktedir; bir erkek üç kadınla evlenebilir.

Hatta Musa kanunu[220], bir kişi oğlunu bir köle ile evlendirse, arkasından da aynı çocuk hür bir kadınla evlense, kölenin elbiselerinden yiyeceklerinden hiçbirini elinden almamasını, evlilik gerekçelerini de aynen yerine getirmesini emreder. Yeni geline daha çok şeyler verebilir ama eskisine daha az vermemek şartıyla.

218 Bunun içindir ki doğuda kadınları harem dairelerinde saklar, kimseye göstermezler.

219 Patrona Halil İsyanı.

220 *Göç*, XXI. 10 ve 11.

Konu VIII
Harem ve selamlık konusu üzerine

Kadına düşkün zengin milletlerde, erkeklerin evlerinde çok sayıda kadın bulundurmaları çok eşlilik kurumunun bir sonucudur. Kadınların erkeklerden ayrı bir yere çekilip yaşamaları da doğal olarak bunun arkasından gelir. Aile düzeni bunun böyle olmasını gerektirir: Ödünç aldığı paraları ödeyemeyen bir borçlu alacaklılarının elinden kurtulmaya çalışır. Bazı iklimler vardır, insanoğlu oralarda öylesine kuvvetli yaratılmıştır ki, buna karşı ahlakın elinden hiçbir şey gelmez. Bir erkeği bir kadınla yalnız bırakın, ilk denemelerin düşüş halini aldığını, tecavüzlerin kesin bir şekilde sonuçlandığını, direnmenin de sıfıra düştüğünü görürsünüz. Böyle ülkelerde ahlak dersi yerine kilit vardır.

Klasik Çin kitaplarından biri, ıssız ve kapalı bir yerde bir kadınla yalnız kalıp da ona tecavüz etmeyen bir erkeği üstün faziletli bir varlık olarak gösterir.

Konu IX
Aile yönetimiyle siyasi yönetim arasındaki bağ

Bir cumhuriyette vatandaşların hayat şartları sınırlıdır, eşittir, tatlıdır, ılımlıdır; genel bir hürriyet havası eser her şeyin üstünde. Kadınlar üzerindeki egemenlik pek öyle uygulanamaz orada; iklim bu egemenliği gerektiriyorsa o zaman en uygun düşeni bir kişinin yönetimi olur. Doğuda halk hükümetinin yerleşmesindeki güçlüğün nedenlerinden biri öteden beri işte bu olmuştur.

Aksine, kadınların köleliği, her işte aşırı davranmaktan hoşlanan istibdat yönetiminin ruhuna son derece uygundur. Nitekim tarih boyunca Asya'da, aile köleliğiyle istibdat hükümetinin eşit adımlarla yürüdüğünü görüyoruz.

Her şeyden önce rahat ve huzur aranan, aşırı boyunduruğun adına da barış denen bir hükümette kadınları bir yere kapatmak gerekir; onların çevirecekleri entrikalar kocalarının felaketi demektir. Tebaalarının davranışlarını denetlemeye vakit bulamayan bir hükümet onlardan daima kuşkulanır, davranışlarını yalnız bu yönden ele alır, yalnız bu yönden inceler.

Kadınlarımızın ince eleyip sık dokumadan ettikleri boşboğazlıkların, beğendikleri ya da iğrendikleri şeyleri açıkça söylemekten duydukları zevkin, büyük küçük tutkularının, bir an için doğu ülkelerinden birine götürüldüğünü, bizdeki gibi aynı hürriyet havası içinde bunları tekrarladıklarını düşünelim. Sorarım size, hangi aile babası bir dakika olsun kendini huzur içinde görebilir? Nereye baksanız bir sürü kuşkulu kişi; nereye baksanız bir sürü düşman; devlet derhal sarsılır, kan gövdeyi götürürdü.

Konu X
Doğu ahlakının ilkesi

Çok kadınla evlenmenin yürürlükte olduğu yerlerde aile bir bütün olmaktan çıkar; bu durum karşısında kanunlar, ailenin bölünen parçalarını bir merkezde birleştirmeye çalışmalı; çıkarlar birbirinden ayrıldıkça, kanunlar, ailenin parçalarını tek bir çıkar etrafında toplamaya çaba göstermeli.

Bu da ancak kadınları bir yere kapatmakla olur. Kadınları eve kapatıp yabancı erkeklerden ayırmak yetmez; evin içinde de kadınları erkeklerden ayrı bulundurmak gerekir; ta ki kadınlar ailenin içinde âdeta özel bir aile meydana getirsinler. Kadınların ahlak kurallarına uygun davranmaları, yani, arlı namuslu, ağırbaşlı, sessiz sedasız, itaatli, saygılı, muhabbetli olmaları hep bundan gelir; nihayet onları, özü bakımından dünyanın en güzel şeyi olan aileye bağlılık duygularına doğru yönelten de yine budur işte.

Kadınların yaradılışları gereği kendilerine özel o kadar çok görevleri vardır ki, onları, kafalarını yoracak başka şeylerden, eğlence ya da iş adını verdiğimiz şeylerden ne kadar uzaklaştırsak azdır.

Doğunun çeşitli ülkelerinde kadınların şu kapatılma işi ne kadar sıkı tutulursa ahlakın da o derece temiz kaldığını görüyoruz. Büyük devletlerde zorunlu olarak büyük efendiler vardır. İmkânları ne kadar çok olursa karılarını da o kadar kapalı tutarlar; onların toplum hayatına katılmalarını önlerler: Bunun içindir ki Türkiye'de, İran'da, Moğolistan'da, Çin'de, Japonya'da kadınların övülmeye değer bir ahlakları vardır.

Küçük küçük adalardan meydana gelen, arazisinin durumundan ötürü de birçok küçük devletlere bölünmüş olan, burada bir bir saymama imkân olmayan birçok nedenlerden ötürü de istibdat yönetimini benimseyen Hindistan için aynı şeyi söyleyemeyiz.

Burada yağma eden sefillerle yağma edilen sefillerden başka bir şey yok. Büyük adını verdikleri kişilerin ellerindeki imkânlar çok küçük; zengin dedikleri kişilerin ellerinde ise ancak geçimlerini sağlayacak kadar bir şeyler var. Kadınları kapatma işini pek öyle sıkı tutamazlar; onları zapt etmek için gerekli önlemlere başvuramazlar; bu nedenle de kadınların ahlak bakımından ne derece bozuk olduklarını imkânı yok tasavvur edemezsiniz.

İklimden meydana gelen ve başıboş bırakılan kusurların nasıl geliştiğini ve ne gibi düzensizlik meydana getirdiğini Hindistan'da görmek mümkündür. Doğanın gerçekten kuvvetli olduğunu, buna karşılık ar ve namus kavramlarının bizim anlayamayacağımız derecede zayıf olduğunu yine orada görüyoruz. Patane'de[221] dişile-

221 Patana, Hindistan'da bir şehir.

rin erkeklere olan düşkünlükleri öylesine şiddetlidir ki, erkekler, kadınların saldırganlıklarına karşı koymak için giyim eşyalarına bazı şeyler ilave etmek zorunda kalırlar[222]. M. Smith'in anlattıklarına bakılırsa, Guinée'deki küçük krallıklarda durum bundan daha iyi değilmiş[223]. İnsana öyle geliyor ki bu ülkelerde kadınlar da erkekler de kendi insanlık kanunlarını bile yitirmiş durumdalar.

Konu XI
Çok kadınla evlenme kurumunun dışında kalan aile köleliği üzerine

Bazı doğu ülkelerinde kadınların bir yere kapatılması, yalnız, çok kadınla evlenmenin gerektirdiği bir şey değildir, aynı zamanda iklimin de etkisi vardır bunda. Dinin yalnız bir kadınla evlenmeye izin verdiği Goa ile Portekizlilerin Hindistan'daki sömürgelerinde sırf kadınların hürriyeti yüzünden işlenen faciaları, suçları, ihanetleri, işkenceleri, zehirlemeleri, cinayetleri okuyanlar, bunları, Türk, İran, Moğol, Çin ve Japon kadınlarının ahlaklarındaki temizlikle karşılaştırdıkları zaman, birçok kadınla evlenme halinde olduğu gibi tek kadınla evlenme halinde de bu kadınları çoğu kere erkeklerden ayrı tutmanın gerekli bir şey olduğunu anlayacaklardır.

Bu gibi durumlarda nasıl davranmak gerektiğini iklim tayin etmeli. Ahlakın doğuştan temiz olduğu kuzey ülkelerinde kadınları bir yere kapatmaya ne lüzum var? Tutkularının tümü zaten yumuşaktır, incelmiştir; heyecanları pek azdır; aşkın kalpler üzerindeki egemenliği öylesine düzenlidir ki, kuzeyli kadınları bu yönden yönetmek işten bile değildir.

İnsanların devamlı olarak birbirleriyle temas halinde olmasına göz yuman, kadınların güzellikleriyle toplum hayatına renk vermesine izin veren, onları, bir kişinin zevklerini tatmin etmekle beraber bütün insanların neşe kaynağı olarak gören bir toplumda yaşamak gerçekten mutlu bir şey.

Konu XII
Doğuştan var olan ar ve namus üzerine

Bütün milletler, kadınların namussuzluğunu iğrenç bir şey olarak görmekte âdeta birlik etmişlerdir. Doğanın sesini dinlemişlerdir de ondan. Savunmayı da saldırmayı da ortaya koyan doğadır; her iki tarafa birtakım istekler verdiği için de,

222 Maldivler'de babalar kızlarını on bir yaşlarındayken evlendirmek isterler. Sebep olarak da cinsel temastan daha fazla yoksun kalamayacaklarını ileri sürerler.

223 Gine'deki küçük ülkelerde, bir kadın sokakta bir erkeğe saldırdığı zaman ret cevabıyla karşılaşırsa erkeği kocasına haber vermekle tehdit edermiş. Yine Gine'de bir kadın herhangi bir erkeğin uyurken koynuna girer ret cevabıyla karşılaşırsa onu suçüstü yakalatmakla tehdit edermiş.

taraflardan birini cüret ötekini de utanma ile silahlandırmıştır. Kişilere varlıklarını korusunlar diye uzun zaman yaşamak imkânını vermiş ama yeni yeni kuşaklar meydana getirsinler diye de kısa kısa anlar vermiştir.

Şu halde namussuzluk doğa kanunlarına uygun bir şeydir demek doğru olmaz; aksine, bu kanunlara aykırı bir davranıştır o. Bu kanunlara asıl uyan alçakgönüllülüktür, kişiliğe buyurabilmedir.

Hem zaten, kusurlarını bilmek, zeki varlıklara özel bir şeydir. Bunun içindir ki zaten doğa da bize ar ve namus duygusu, yani kusurlarımızdan ötürü utanma duygusu vermiştir.

Şu halde, bazı iklimlerde kişilerin fizik yapısı, kadınla erkeğin, zeki varlıkların doğa kanunlarına aykırı davranmalarına sebep oluyorsa, iklimin niteliğini zorlayacak ve ilkeli kanunların yeniden yerleşmesini sağlayacak medeni kanunları ortaya atmak kanun koyucuya düşen bir görevdir.

Konu XIII
Kıskançlık üzerine

Milletlerde aşktan doğan kıskançlıkla, geleneklerden, ahlaktan ve kanunlardan meydana gelen kıskançlığı birbirinden ayırmak gerekir. Biri insanı kemirip bitiren şiddetli bir ateştir; soğuk olan, bazen de korkunç bir hal alan öteki kıskançlık ise aldırmazlıkla, küçümsemekle de birleşebilir.

Aşkın aşırı bir şekli olan birinci çeşit kıskançlık bizzat aşktan doğar. Öteki ise yalnız milletlerin geleneklerine ve davranış tarzlarına, memleketin kanunlarına, ahlak anlayışına, bazen de dinine dayanır.

Kıskançlık hemen her zaman, iklimin hem fiziksel kuvvetinin sonucu, hem de bu fiziksel kuvvetin devasıdır.

Konu XIV
Doğuda ev yönetimi

Doğu ülkelerinde o kadar sık kadın değiştirilir ki kadınlar evlerinin yönetimini ellerine almak için fırsat bulamazlar. Bunun için de bu işi iğdişlere bırakırlar; bütün anahtarları onlara teslim ederler, evin bütün işlerini onlara gördürürler. “Doğuda,” der M. Chardin, “Çocukların olduğu gibi kadınların da giyecek eşyasını kendilerine seçtirmezler.” Böylece kadınlar, kendilerine en uygun düşen bir işle, dünyanın her yerinde en önemli işlerden biri olan bir işle ilgilenmezler.

Konu XV
Boşanma ile boş düşürme üzerine

Boşanma ile boş düşürme arasında şu ayrılık var ki, boşanma, karşılıklı bir geçimsizlik yüzünden tarafların rızası alındıktan sonra olur; boş düşürmede ise taraflardan yalnız birinin rızası ve çıkarları göz önüne alınır, öteki tarafa hiçbir şey sorulmaz.

Boş düşürme bazen kadınlar için de öylesine zorunlu bir hal alır, bununla beraber böyle bir şey yapmak onların öylesine gücüne gider ki, bu hakkı yalnız erkeklere tanıyan kanun çok ağır bir kanun sayılır. Erkek evin efendisidir; karılarının gerektiği şekilde davranmalarını sağlamak ya da onları yola getirmek için bin bir imkân vardır elinde; bundan ötürü de, yalnız erkeğe tanınan boş düşürme hakkı, bu egemenliği kötüye kullanması için ona yeni bir fırsat bağışlanıyormuş gibi gelir insana. Ama boş düşürmek isteyen kadın olursa, bunu canı sıkılarak, zorunlu bir nedene dayanarak yapar. Güzelliğini gençliğini başka bir erkekle geçirip yitirdikten sonra, başka bir koca arama zorunda kalmak onun için daima büyük bir felaket sayılır. Bir erkek, zevk içinde geçen günlerin hatırasına saygı gösterip yaşlılıkta da karısını sever; bu da kadın için hayatın bir daha ele geçmeyen kozlarından biridir.

Demek oluyor ki genel kural şöyle olmalı: Erkeğe boş düşürme hakkını tanıyan kanun hangi ülkede olursa olsun aynı hakkı kadına da tanımalı. Dahası var: Kadının evde köle olarak yaşadığı ülkelerde, kanun, kadına boş düşürme hakkını, erkeğe de yalnız boşanma hakkını tanımalı.

Kadınlar sarayda yaşıyorlarsa, erkek karakter uymazlığını ileri sürüp boş düşüremez. Karakter uymazlığı varsa suç doğrudan doğruya erkeğindir.

Kadının çocuğu olmadığını ileri sürerek boş düşürmek ancak tek kadınla evli olan bir erkek için söz konusu olabilir[224]. Çok karısı olan bir erkek için böyle bir nedenin hiçbir değeri olamaz.

Maldivler'de kanun, boş düşen bir kadınla erkeğin tekrar evlenmesine göz yumar[225]. Meksika kanunu ise böyle bir şeyi kabul etmez; kanuna aykırı davrananı da ölümle cezalandırır. Meksika kanunu Maldivler'in kanunundan daha akla yakın geliyor insana; bozulduğu anda bile evliliğin sonsuzluğunu göz önünde tutuyor da ondan. Maldivler'in kanununun ise evlilikle de boş düşürme ile de alay ediyormuş gibi bir hali var.

Meksika kanunu, yalnız boşanmaya izin verir. Böylece, isteyerek ayrılan kişilerin yeniden birleşmelerine imkân vermemek işin başka bir nedeni daha ortaya atmış

224 Ama bu o demek değildir ki Hristiyanlık, kadının çocuğu olmadığı için erkeğe boş düşürme şansını tanır. (Herhangi bir hücumu önlemek için Montesquieu tarafından sonradan konmuş not.)

225 Daha az para sarf edilir de ondan.

olur. Boş düşürme daha çok bir kızgınlığa ya da bir aşk meselesine dayanıyormuş gibi geliyor insana; boşanma ise bir düşünce, bir anlaşma sonucu olacak.

Boşanma genel olarak siyasi alanda çok yararlıdır; medeni alandaki yararına gelince, boşanma erkekle kadın için kurulmuş bir şeydir; çocukların çıkarına olmaz her zaman.

Konu XVI
Romalılarda boş düşürme ile boşanma üzerine

Romulus, başka biriyle düşüp kalkan, kocasını zehirlemek isteyen ya da gizli anahtar kullanan kadının kocasına karısını boş düşürme yetkisini verirdi. Kadınlara ise kocalarını boş düşürme yetkisini tanımazdı. Plutarkhos bu kanuna çok ağır bir kanun diyor.

Atina kanunları erkeğe olduğu gibi kadınlara da boş düşürme hakkını tanıdıklarından, Romulus kanunu dışında ilk Romalılarda da kadınlar bu hakkı elde ettiklerinden, bu kanunun Roma elçileri tarafından Atina'dan alınıp getirilen kanunlardan biri olduğu ve on iki levha kanunları arasına konulduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Cicero, boş düşürme nedenlerinin on iki levha kanunundan geldiğini söyler. Şu halde bu kanunun, boş düşürmek için Romulus tarafından ortaya atılan nedenlerin sayısını artırdığından şüphe edemeyiz.

Boşanma yetkisi de yine on iki levha kanununun sağladığı bir yetkidir, ya da hiç olmazsa onun bir sonucudur. Çünkü kadının ya da kocanın ayrı ayrı boş düşürme yetkisi olduğuna göre, anlaşarak ayrılmaları, karşılıklı bir istek sonunda ayrılmaları daha da mümkün olabilirdi.

Kanun, boşanma için, neden sormazdı. Olayın niteliği bakımından boş düşürme için bir neden gerekir, ama boşanma için gerekmez. Çünkü kanunun evliliği bozacak nedenleri tespit ettiği yerde, geçimsizliğin bütün nedenlerin en kuvvetlisi olması gerekir.

Halikarnaslı Denys, Valerius-Maximus, Aulu-Gelle, pek öyle aklımın yatmadığı bir olay anlatırlar. Dediklerine bakılırsa Roma'da karısını boş düşürme yetkisi her ne kadar erkeğe verilmişse de, halk kehanete öylesine saygı gösterir ki tam beş yüz yirmi yıl hiçbir erkek, ta ki Carvilius Ruga çocuğu olmadığını ileri sürüp karısını boşayıncaya kadar bu yetkisini kullanmamış. Ama kanun bütün bir millete böyle bir yetki verdiği halde hiç kimsenin bu yetkiyi kullanmaması olsa olsa bir mucize olabilir; bu ise insan karakterini bilenler için imkânsız bir şeydir. Coriolan sürgüne giderken, karısına, kendinden daha mutlu bir erkekle evlenmesini salık verir. Görülüyor ki on iki levha kanunu da, Romalıların ahlak anlayışı da Romulus'un kanunlarını bir hayli genişletmiş. Peki, ama mademki boş düşürme yetkisini hiç-

bir erkek kullanmamış, on iki levha kanununu bu derece genişletmek neden? Bundan başka, eğer vatandaşlar kehanete bu derece saygı gösterip karılarını hiçbir zaman boş düşürmemişlerse, neden Romalı kanun koyucular daha az saygı göstermişler kehanete? Hem nasıl olmuş da kanun, ahlakı durmadan bozabilmiş?

Plutarkhos'un iki yazısını yan yana getirdiğimiz zaman söz konusu olayın olağanüstülüğü ortadan kalkar. Krallık kanunu, kocaya, yukarıda sözünü ettiğimiz üç nedenden ötürü karısını boş düşürme yetkisi vermişti. "Ve" diyor Plutarkhos, "Başka nedenlerden ötürü karısını boşayan erkek mallarının yarısını karısına vermek, yarısını da Cérès'e ayırmak zorundaydı." Şu halde cezaya boyun eğen kişi, canı istediği zaman karısına boş kâğıdını verebilirdi. Böyle bir cezaya ise Carvilius Ruga'dan önce kimse katlanmak istememiş; yine Plutarkhos der ki; "Romulus'tan tam iki yüz otuz yıl sonra Carvilius Ruga, çocuğu olmadığı için karısını boşadı", yani boş düşürme yetkisiyle imkânlarını artıran on iki levha kanunundan tam yetmiş bir yıl önce.

Yukarıda sözünü ettiğim yazarlar Carvilius Ruga'nın karısını sevdiğini söylerler; ama kadının çocuğu olmadığı için sansörler Carvilius'a karısını boşayacağına dair yemin ettirmişler. Ta ki cumhuriyete çocuk verebilsin diye. Ama aksi olmuş ve millet Carvilius'tan nefret etmiş. Bununla beraber, milletin Carvilius'a karşı duyduğu nefretin nedenini anlamak için Romalıların dehasını bilmek gerek. Karısını boşadı diye milletin gözünden düşmedi o. Carvilius'un çocuğu olmuş ya da olmamış milletin buna aldırdığı yoktu. Ama Carvilius, çocuğu olmayan karısını boşayacağına, böylece cumhuriyete evlat yetiştireceğine dair sansörlere söz vermişti ya, işte millet bu sözde sansörlerin kendi boynuna vuracağı bir boyunduruk seziyordu da ondan. Romalıların bu çeşit düzenleri ne şekilde karşıladıklarını ve nasıl bir tiksinme duyduklarını eserimin bundan sonraki bölümlerinde göstermeye çalışacağım. Peki, ama diyeceksiniz, yazarlar arasındaki bu çelişme neyin nesi? Onu da söyleyeyim: Plutarkhos bir olayı inceliyor, ötekiler ise sadece duydukları bir masalı geveleyip duruyorlar.

ON YEDİNCİ KİTAP
Siyasi kölelik kanunlarının iklimin niteliğiyle nasıl bir ilgisi vardır

Konu I
Siyasi kölelik üzerine

Bu kitapta göreceğimiz gibi, siyasi kölelik de en az medeni kölelikle aileye bağlı kölelik kadar iklimin niteliğine bağlıdır.

Konu II
Cesaret bakımından milletler arasındaki ayrıntılar

İklimin fazla sıcak oluşunun insanların kuvvet ve cesaretlerini körlettiğini, buna karşılık soğuk iklimlerde, insanları uzun, ağır, büyük ve güç işleri başarabilecek hale getiren bir beden ve ruh sağlamlığı bulunduğunu söylemiştik. Bu ayrılık yalnız, milletler arasında değil, bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasında da görülür. Kuzey Çin'de oturanlar Güney Çin'de oturanlardan daha cesur olurlar; Güney Kore halkı Kuzey Kore halkı kadar cesur değildir.

Şu halde, sıcak iklimlerde oturan insanlar korkak ve ürkek oldukları için öteden beri köle halinde, soğuk iklimlerde oturan insanlar devamlı olarak hürriyet içinde yaşamışlarsa buna şaşmamak gerekir. Bu durum doğal bir nedenin sonucudur.

Bunun Amerika'da bir gerçek olduğunu görüyoruz. Meksika ile Peru gibi zorba imparatorluklar Ekvator'un çevresindeydi. Buna karşılık küçük ve hür milletlerin hemen hepsi kutuplara doğru uzanan alanlarda yaşarlardı; bugün bile bu durumda önemli bir değişiklik olmuş değildir.

Konu III
Asya iklimi üzerine

Seyahatnameler der ki: "Aşağı yukarı kırkıncı dereceden kutba kadar giden, Rus ülkesinden Doğu Denizine kadar uzanan o uçsuz bucaksız kıtanın, yani Kuzey Asya'nın son derece soğuk bir iklimi vardır; bu büyük ülke batıdan doğuya doğru, kuzeyde Sibirya ile güneyde büyük Tatar ülkesini birbirinden ayıran bir dağ silsile-

siyle ikiye bölünmüştür. Sibirya'nın iklimi öylesine soğuktur ki, birkaç arazi parçasının dışında kalan yerlerde toprağı işleyip bir şey yetiştirmek imkânsızdır. Her ne kadar Rusların İrtis boyunda bazı kasabaları varsa da buralarda hiçbir şey yetiştirmezler; bu ülkede ufak tefek çamlardan, cılız ağaçlardan başka bir şey türemez. Yerlilerin tıpkı Kanada'da olduğu gibi fakir ve perişan bir halleri vardır; bu soğuk da, bir yandan arazinin yüksekliğinden, öte yandan güneyden kuzeye doğru çıktıkça dağların alçalmasından, kuzey rüzgârlarının da hiçbir engelle karşılaşmadan alabildiğine esmesinden ileri geliyormuş. Nouvelle-Zemble'ı oturulmayacak bir hale sokan bu rüzgârlar, Sibirya'da toprağı işlenmez bir hale getirirmiş; Avrupa'da ise Norveç'le Laponya dağları, kuzey ülkelerini bu rüzgârlardan koruyan mükemmel bir engel teşkil eder; aşağı yukarı ellinci derecede bulunan Stockholm'de çeşitli yemişlerin, tahılların, bitkilerin yetişmesi, altmış birinci derecede bulunan Abo çevresinde olsun, altmış üçüncü ve altmış dördüncü derecelerde olsun gümüş madenlerinin bulunması, toprağın da oldukça verimli olması bundandır işte."

Yine seyahatnamelerden anlıyoruz ki: "Sibirya'nın güneyinde bulunan büyük Tatar ülkesi de çok soğuktur; toprağı işlemek imkânsızdır; hayvan sürüleri için otlaktan başka bir şey yoktur; ağaç yetişmez. İzlanda'da olduğu gibi arazi fundalıktan ibarettir. Çin'le Moğolistan'a yakın yerlerde darıya benzer bir şey yetişirse de, buğdaydan da pirinçten de eser yoktur. Çin Tataristan'ında 43, 44 ve 45'inci derecelerde yılın yedi ya da sekiz ayında don olmayan araziye rastlamak imkânsızdır; bundan ötürü de Fransa'nın güneyinden daha sıcak olması gereken bu ülkelerin İzlanda kadar soğuk olduğu anlaşılıyor. Doğu Denizine doğru dört beş şehirle, Çinlilerin politik nedenlerden ötürü Çin sınırları yakınında kurdukları birkaç şehirden başka şehir yoktur buralarda. Büyük Tatar ülkesinin geri kalan bölümünde ise Buhara, Türkistan ve Harezm'de birkaç şehir ve kasaba vardır. Bu aşırı soğuk, azotlu, küherçeleli, kumlu olan toprağın bünyesinden, bir de arazinin yüksekliğinden ileri gelmektedir. Keşiş Verbiest, büyük Çin duvarının yaklaşık 400 kilometre kuzeyinde, Karakorum kaynağına doğru bir yerde dağların, Pekin'deki deniz seviyesinden üç bin geometrik adım yüksek olduğunu söylüyor. Her ne kadar Asya'daki büyük ırmaklar kaynaklarını bu bölgeden alıyorlarsa da bu yükseklik o ülkede su bulmayı imkânsız kılmakta, insanlar da ancak ırmak ve göl kenarlarında oturmak ve şehir kurmak zorunda kalmaktadırlar."[226]

Bütün bunları göz önüne getirince şöyle bir sonuca varıyorum: Asya'da tam manasıyla ılıman bir bölge yoktur; son derece soğuk olan ülkeler, çok sıcak olan ülkelerle, yani Türkiye, İran, Moğolistan, Çin, Kore ve Japonya gibi ülkelerle hemen hemen yan yanadır.

Avrupa'da ise aksine, ılıman bölge, iklim bakımından birçok değişiklikler göstermesine rağmen son derece geniştir; örneğin, İspanya ile İtalya iklimi arasında,

226 Bütün bu bilgiler keşiş du Halde'in kitabından alınmıştır.

Norveç'le İsveç iklimi arasında hiçbir ilgi yoktur. Ama güneyden kuzeye doğru çıktıkça hava, aşağı yukarı her ülkenin arz derecesiyle orantılı olarak fark ettirmeden soğuduğu için, her ülkenin iklimi komşu ülkenin iklimiyle aynı gibi görünür; önemli bir ayrılık yoktur aralarında; bundan ötürü de az önce söylediğim gibi ılıman bölge son derece geniştir.

İşte bütün bu nedenler yüzünden Asya'da yaşayan milletler kuvvetli ve zayıf diye birbirlerinin karşıtı olurlar; yürekli, savaşçı ve hareketli insan toplulukları, kadınlaşmış, tembel ve ürkek insan topluluklarıyla hemen hemen yan yana bulunurlar. Şu halde bura halkının bir bölümünün istilacı, bir bölümünün de köle olması gerekir. Avrupa'da ise tersine, karşı karşıya gelen milletler hemen her zaman denk kuvvettedirler; birbirleriyle temasta olan milletlerin cesaretleri aynıdır. Asya'nın zayıf, Avrupa'nın kuvvetli, Avrupa'nın hür, Asya'nın köle olmasının en büyük nedeni budur işte. Benim bildiğime göre de şimdiye kadar bu nedenin farkına varan olmamıştır. Asya'da hürriyetin artmamasının nedeni de budur; oysa Avrupa'da, şu ya da bu duruma göre, hürriyet artar ya da eksilir.

Bir an, Rus soylu sınıfının, hükümdarlarından biri tarafından köle haline getirildiğini varsaysak, orada derhal, güney ülkelerinde göremeyeceğimiz başkaldırma belirtilerinin ortaya çıktığına şahit oluruz. Nitekim soylular yönetiminin birkaç gün için kurulduğunu görmedik mi orada? Kuzey ülkelerinden birinin kanunlarını yitirdiğini varsayalım, iklime güvenebiliriz; kanunlarını bir daha elde edemeyecek şekilde yitirmesine imkân yoktur onun[227].

Konu IV
Bunun sonucu

Bütün bu söylediklerimiz tarihlerdeki olaylara uygundur. Asya tam on dört kere boyunduruk altına girmiştir; on iki kere kuzey milletleri, iki kere de güney milletleri tarafından boyunduruk altına alınmıştır. Çok eski çağlarda İskitler Asya'yı üç kere istila etmişlerdir; ondan sonra Medyalılarla İranlıların istilasına uğramıştır; arkasından da Yunanlılar, Araplar, Mongollar, Türkler, Tatarlar, İranlılar, Afganlılar, Asya'yı baştan başa boyunduruk altına almışlardır. Ben burada yalnız Yukarı Asya'dan söz ediyorum. Yeryüzünün bu bölümünün, büyük ihtilaller yüzünden çekmediği kalmayan güney ülkelerindeki istilalar üzerine hiçbir şey söylemiyorum.

Avrupa'da ise aksine, Yunan ve Fenike kolonilerinin yerleşmesinden beri bu kıtada dört büyük değişiklikten başka bir değişiklik göremiyoruz: Bunların birincisi Romalıların istilası; ikincisi, Romalıları mahveden barbar akınları; üçüncüsü, Charlemagne'ın zaferleri; sonuncusu da Normanların istilasıdır. İyice incelediğimiz

227 Burada söz konusu olan Danimarka'dır; 1660 ihtilaliyle saltanat yönetimi bir istibdat yönetimi şeklini almıştı.

takdirde bu değişikliklerde bile, Avrupa'nın dört bir yanına yayılmış genel bir kuvvet bulunduğunu görürüz. Romalıların Avrupa'yı istilada ne büyük güçlüklerle karşılaştıklarını, Asya'yı ise ne büyük bir kolaylıkla ele geçirdiklerini bilmeyen yoktur. Kuzeyde yaşayanların Roma imparatorluğunu devirmek için ne büyük zahmetlere katlandıklarını, Charlemagne'ın ne büyük savaşlara, ne ağır işlere giriştiğini, Normanların ne büyük güçlükleri yendiklerini hepimiz biliriz. Yıkanlar durmadan yıkılıyordu.

Konu V
Kuzey Asya'da yaşayanlarla Kuzey Avrupa'da yaşayanların istilalarının sonuçları bir değildi

Kuzey Avrupa'da yaşayanlar hür insan olarak Avrupa'yı istila ettiler; Kuzey Asya'da yaşayanlar köle olarak Asya'yı istila ettiler; karşılarına çıkan insanları bir efendi için yendiler.

Bunun nedeni şu ki, Asya'nın doğal istilacısı olan Tatarların kendileri de köleydi. Durup dinlenmeden Asya'nın güneyini istila edip imparatorluklar kurdular; ama milletin kendi ülkesinde kalıp yaşayan bölümü bir efendinin, güneyde olduğu gibi kuzeyde de zorba olmak isteyen bir hükümdarın boyunduruğu altında bulunuyordu. İstila ettiği ülkeleri keyfi bir şekilde yöneten bu hükümdar, istila edenleri de aynı şekilde yönetmek iddiasındaydı. Bugün Çin Tataristan'ı dediğimiz ülkede de aynı şeyi görmekteyiz; imparatorun bu ülkeyi de tıpkı Çin'deki gibi zorbaca yönettiğine, istilalarıyla bu yönetim şeklini her gün biraz daha yaydığına tanık olmaktayız.

İmparatorların Tataristan'a, Çinli kolonlar gönderdiğini yine Çin tarihinden öğreniyoruz[228]. Bu kolonlar Tatarlaşmışlar ve Çin'in amansız düşmanı kesilmişlerdir; ama bu, onların Tataristan'a Çin yönetim şeklinin ruhunu götürmelerine engel olmamıştır.

İstila eden Tatarların bir bölümü çoğu zaman bizzat oturduğu yerden kovulur. Bu bölüm göç ettiği çöllere kölelik ikliminde benimsediği kölelik ruhunu da beraber götürür. Çin tarihi de, bizim eski çağ tarihimiz de bu konuda bize büyük örnekler vermektedir[229].

Tatar ya da İskit milletinin dehası öteden beri Asya'daki imparatorlukların dehasıyla aynı ise, bunun nedeni de budur işte. Bu imparatorluklarda halk sopa ile yönetilir, Tatarlar ise uzun kırbaçlarla. Avrupa'daki anlayış öteden beri bu görüş tarzının aksidir: Asya'da oturanların ceza adını verdikleri şeye Avrupalılar küçük düşürme adını vermektedirler.

228 Beşinci sülalenin beşinci imparatoru olan Ven-Ti'nin yaptığı gibi.

229 İskitler Asya'yı üç kere istila etmişler, üç kere de kovulmuşlardır.

Tatarlar Yunan imparatorluğunu yıktıkları zaman, istila ettikleri ülkelere kölelikle istibdadı da beraber götürdüler. Roma imparatorluğunu istila eden Gotlar ise, gittikleri her yere saltanat yönetimiyle hürriyet kafasını götürdüler.

Atlantique adlı eserinde İskandinavya'yı bunca öven ünlü Rudbeck'in[230], bu ülkede yaşayan toplumların, bütün milletlerin üstüne çıkartılmasını gerektiren o büyük meziyetten söz edip etmediğini bilmiyorum. Ama bu toplumlar, Avrupa'daki hürriyetin kaynağı, yani bugün aşağı yukarı bütün insanların benimsedikleri hürriyetin kaynağı olmuşlardır.

Bir Got olan Jornandès[231], Avrupa'nın kuzeyine, insanlığın fabrikası adını veriyor. Ben bu ülkeye daha çok, güneyde dövülmüş zincirleri kıran aletlerin fabrikası adını verirdim. Ülkelerinden çıkıp tiranları ve köleleri ortadan kaldıran, doğanın eşit olarak yarattığı insanlara sırf kendi mutlulukları için akıllarını kullanarak şuna buna bağlı olabileceklerini öğreten o kahraman ve gözü pek milletler oralarda yetişir de ondan.

Konu VI
Asya'nın köleliğiyle Avrupa'nın hürriyetinin fiziksel yeni nedeni

Asya'da öteden beri hep büyük imparatorluklar görmüşüzdür; Avrupa'da ise bunların uzun zaman devam etmesi imkânsızdır. Çünkü bizim bildiğimiz Asya'da uçsuz bucaksız ovalar vardır; denizler o kıtayı büyük büyük parçalara bölmüştür. Daha güneyde olduğu için de su kaynakları daha çabuk kurur, dağlarında daha az kar bulunur, ırmakları daha az kabarır; bundan ötürü de daha küçük engeller meydana getirir.

Şu halde yönetim daima zorba olmalı. Çünkü kölelik orada aşırı bir şekil almazsa, ülkenin bünyesinin kaldıramayacağı bölmeler meydana gelebilir.

Avrupa'da ise doğal bölümler, genişliği az birçok devletlerin meydana gelmesine sebep olur; bu devletlerde kanunların uygulanması devletin varlığıyla uzlaşamayacak bir nitelik gösteremez. Aksine, bu iki şey birbiriyle öylesine uzlaşır ki, kanun olmazsa devlet çökmeye başlar; öteki devletlerin tümünden aşağı bir duruma düşer.

Şu ya da bu ülkenin kolay kolay boyunduruk altına girmesine, yabancı bir kuvvete boyun eğmesine engel olan işte budur. Ancak ticaret alanında bir yarar sağladığı takdirde, o da yine kanunların çerçevesi içerisinde, bir millet başka bir millete boyun eğmeyi kabul eder.

230 Rudbeck (1630-1702), İsveçli doğa bilgini, *Atlantica* adlı kitabında İskandinavya'nın Eflatun'un sözünü ettiği Atlanti'de olduğunu iddia etmiştir.

231 Jornandés VI. yüzyılda yaşamış Ravenne piskoposu. *Gotların Tarihi* adında bir kitapla *Dünya Tarihi Özeti* adında bir eser yazmıştır.

Asya'da ise tersine, orada yaşayanların varlığından bir an olsun ayrılmayan bir köle ruhu vardır; bu kıtanın tarihinde, hürriyetine düşkün bir milletin izine rastlamak bile imkânsızdır. Kölelere özgü kahramanlıktan başka bir şey göremeyiz orada[232].

Konu VII
Afrika ile Amerika üzerine

Asya ile Avrupa üzerine söyleyeceklerim bu kadar. Afrika'nın iklimi, Asya'nın güneyi ile aynıdır; şu halde Afrikalılar da aynı kölelik havası içinde yaşamaktadırlar. Baştan başa istilaya uğrayan, Avrupalılarla Afrikalılar tarafından yeniden iskân edilen Amerika'nın şimdilik kendi özel dehasını göstermesi imkânsızdır; ama bu kıtanın eski tarihi hakkında bildiklerimiz bizim ilkelerimize son derece uygun düşmektedir.

Konu VIII[233]
İmparatorluğun hükümet merkezi üzerine

Bütün bu söylediklerimiz, büyük bir hükümdarın, hükümet merkezini seçerken çok dikkatli davranması gerektiğini gösterir; bu işin kendisi için büyük bir önemi vardır. Güneyde bir şehir seçerse ülkesinin kuzeyini elinden çıkarabilir; kuzeyde bir şehir seçerse ülkesinin güneyini kolaylıkla elinde tutabilir. Burada özel durumlardan söz etmiyorum: Bakarsınız makine işlerken öyle sürtmeler olur ki, ortaya atılan teorinin sonuçları ya değişir ya da duraklar; eh, politikanın da pekâlâ kendine özgü sürtmeleri olabilir.

232 Montesquieu'nün bu düşüncesi, yani Asya'da hürriyetine düşkün millet bulunmadığı düşüncesi pek sağlam delillere dayanmıyor gibi. Zaten bu çeşit yargılarından ötürü de Voltaire'in ona sık sık çattığını görüyoruz.

233 Bu konu ilk baskılarda yoktu.

ON SEKİZİNCİ KİTAP
Kanunların arazinin bünyesiyle olan ilgisi üzerine

Konu I
Arazinin yapısı kanunları nasıl etkiler

Bir ülkede toprağın verimli olması, o ülkede yaşayanların doğal olarak bağlılığını sağlar. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler hürriyetlerine pek öyle düşkün olmazlar orada; salt, başlarından aşkın olan özel işleriyle uğraşırlar. Ürünü bol bir ülkede köylüler yağmadan, ordudan korkarlar. Nitekim Cicero'nun da Atticus'a "Milletin en iyi sınıfı hangisidir, biliyor musunuz?" diye sorduğunu ve "sanımca, saltanat yönetimine karşıt değillerse eğer, huzur içinde yaşadıkları takdirde bütün hükümet şekillerini eşit gören tacirlerle köylülerdir" dediğini görüyoruz.

Böylece, tek kişinin yönetimi altında bulunan hükümetler, daha çok, verimli ülkelerde, çok kişinin yönetimi altında bulunan hükümetler de verimli olmayan ülkelerde kurulur. Bu da, kimi zaman, bir çeşit tazminat demektir.

Eski Yunan'da toprağın verimsiz oluşu orada halk hükümetinin kurulmasına, Lakedemonya topraklarının verimli oluşu da orada soylular hükümetinin kurulmasına neden olmuştur. Çünkü o çağlarda Yunanistan'da halk, bir kişi tarafından yönetilmeyi istemezdi. Oysa soylular hükümeti, bir kişinin hükümetine daha yakın bir hükümet şeklidir.

Plutarkhos der ki: "Atina'da Cilonienne ayaklanması yatıştırıldıktan sonra eski anlaşmazlıklar yeniden baş göstermiş ve şehir, Yunan ülkesindeki arazi çeşitlerine göre bir sürü partilere bölünmüştü. Dağlılar her ne pahasına olursa olsun halk hükümeti istiyorlardı; ovalılar büyükler tarafından yönetilmek istiyorlardı; deniz kıyısında oturanlar ise ikisinin karması olan bir hükümetten yana idiler."

Konu II
Aynı konunun devamı

Verimli ülkeler, kuvvetliye karşı koymak imkânı olmayan ovalardır. Şu halde halk kuvvetliye boyun eğer; boyun eğdikten sonra da hürriyet fikrinin yeniden kazanılması imkânsızlaşır; ürün de böylece bağlılığın bir belirtisi halini alır. Ama dağlık bölgelerde kişi elindekini koruyabilir; hem zaten koruyacak olduğu şey de

azdır. Hürriyet, yani insanoğlunun yararlandığı hükümet, savunulmaya değer tek nimettir. Şu halde hürriyet, doğanın büyük lütuflarda bulunduğu sanısını uyandıran ülkelerden çok, dağlık ve engebeli yerlerde hüküm sürer.

Dağlılar, ülkelerinin istilaya uğraması olasılığı zayıf olduğu için daha ılımlı bir hükümet şeklini benimserler. Kendilerini kolaylıkla savunurlar; saldırmak da güçtür onlara; savaşırken oralara, cephaneyi olsun, yiyecek içeceği olsun taşımak ve yığmak çok zor ve masraflı olur; ülke de zaten bunlardan yoksundur. Demek oluyor ki, onlarla savaşmak daha güç, savaşa girişmek daha tehlikelidir; milletin güvenliği için yapılan kanunlara da pek öyle gerek yoktur.

Konu III
En çok işlenen ülkeler hangi ülkelerdir

Ülkeler, toprağın verimliliğiyle orantılı olarak değil, oralarda yaşayan insanların hürriyetiyle orantılı olarak işlenir; dünyayı şöyle kafadan bir bölmeye kalksak, çoğu zaman en verimli bölümlerin ıssız olduğunu, en verimsiz bölümlerin ise çok kalabalık olduğunu görürüz.

Bir insan topluluğunun verimsiz bir ülkeyi bırakıp verimli bir ülke araması kadar doğal bir şey olamaz; ama bunun aksi hiç de doğal sayılmaz. İstilaların çoğu, mutluluk içinde yaşansın diye doğanın lütfuna uğramış ülkelerde olur; istila kelimesi aşağı yukarı tahrip kelimesiyle aynı anlama geldiğinden, en verimli ülkeler çoğu zaman ıssız kalır; buna karşılık, özellikle oturulmasına imkân olmadığı için o korkunç kuzey ülkelerinde daima kalabalık insan kitleleri bulunur.

İskandinavya'da yaşayan insanların Tuna kıyılarına geçişlerini anlatan tarihçilerin yazılarından, bu hareketin bir istila hareketi olmadığını, sadece ıssız ülkelere bir göç olduğu sonucuna varıyoruz.

Demek oluyor ki bu verimli topraklar başka göçler yüzünden ıssız kalmış, bizim de oralarda olup biten facialardan haberimiz yokmuş.

Aristo, "Birçok anıttan anlaşılıyor ki Sardunya adası vaktiyle bir Yunan sömürgesiymiş" diyor. "Önceleri çok verimli bir yermiş burası; tarıma karşı duyduğu sevgiyi öve öve bitiremedikleri Aristea da bu ülkeye gerekli kanunları vermiş. Ama o zamandan bu yana bir hayli düşmüş bu ülke; çünkü Kartacalılar, adayı ellerine geçirdikten sonra, insanoğlunu besleyecek ne varsa hepsini tahrip ettikten başka, toprağı işlemeyi de yasak etmişler; bu yasağa uymayanlara da ölüm cezası vermişler." Sardunya, Aristo zamanında da eski haline kavuşmuş değildi, bugün de öyle.

Bunun gibi, İran'ın, Türkiye'nin, Rusya'nın, Polonya'nın, büyük ya da küçük Tatarlar tarafından istila edilen en ılımlı bölümleri hâlâ eski durumlarına kavuşmuş değillerdir.

Konu IV
Ülkenin verimliliğiyle verimsizliğinin yeni sonuçları

Toprağın verimsiz oluşu insanları daha becerikli, daha kanaatkâr bir hale getirir; böyle bir ülkede yaşayan insanlar çalışmaktan yılmazlar, cesur ve savaşçı olurlar. Bir ülkenin verimli oluşu kişiye rahatlık ve huzurla beraber bir de gevşeklik verir; kişi hayatı sever, canına kolay kolay kıyamaz.

Almanya'da, Saksonya gibi, köylülerin zengin olduğu yerlerden toplanan askerlerin başka yerlerden toplanan askerler kadar iyi olmadıkları görülmüştür. Askerlikle ilgili kanunlar, daha ağır bir disiplini uygulamakla bu sakıncayı da ortadan kaldırabilirler.

Konu V
Adalılar

Adalılar hürriyetlerine, karada yaşayanlardan daha düşkündürler. Genel olarak adaların alanı daha küçüktür[234]; halkın bir bölümü öteki bölümünü baskı altında tutmak için kullanılamaz; deniz, adalıları, büyük imparatorluklardan ayırır; tiranlar kollarını oralara kadar uzatamazlar; deniz, fatihlerin akınlarını durdurur; adalılar istila hareketlerinin dışında kaldıkları için kanunlarını kolaylıkla korurlar.

Konu VI
İnsan zekâsının meydana getirdiği ülkeler üzerine

İnsan zekâsı tarafından yaratılan, varlığını korumak için de aynı zekâya gereksinim duyan ülkeler daima ılımlı hükümet şekillerine başvururlar. Bu çeşit ülkelerin başlıcaları şunlardır: Çin'de o güzelim Kiang-nan eyaletiyle Tche-kiang eyaleti, Mısır ve Hollanda.

Eski Çin imparatorları istilacı değillerdi. Ülkelerini genişletmek için başvurdukları çare, ne derece akıllı uslu kişiler olduğunu gösterir. İmparatorluğun en güzel iki eyaletinin suların altında yükseldiğini gördük; bu da yine insanoğlunun eseriydi. Bu uçsuz bucaksız imparatorluğun mutluluğu hakkında Avrupa'ya bir fikir veren de yine bu iki eyaletin anlatılması imkânsız verimliliği olmuştur. Ama imparatorluğun böyle önemli bir bölümünü tahripten korumak için gereken devamlı özen, zevk ve eğlencesine düşkün bir milletin değil akıllı uslu bir milletin ahlakına; bir despotun baskılı yönetimine değil akıllı bir hükümdarın meşru yönetimine gereklilik gösteriyordu. Vaktiyle Mısır'da olduğu gibi, burada da hükümetin ılımlı ol-

234 Japonya gerek büyüklüğü gerek köleliğe olan eğilimi yüzünden bu kuralın dışında kalır.

ması gerekiyordu. Hükümetin burada, doğanın, şunun bunun aldırmazlığına ya da keyfine göre yönetilmek üzere değil, devamlı bir özen konusu olmak üzere yarattığı Hollanda'daki gibi ılımlı olması gerekiyordu.

Böylece, Çin'de, insanları kolaylıkla köle haline düşürecek nitelikte olan iklime rağmen, bir imparatorluğun uçsuz bucaksız büyüklüğünden ötürü meydana gelmesi olasılığı olan facialara rağmen, bu ülkenin ilk kanun koyucuları çok iyi kanunlar yapmak zorunda kaldılar; hükümet de çoğu zaman bu kanunlara uymaktan başka bir şey yapamadı.

Konu VII
İnsan eserleri üzerine

İnsanlar, bir yandan gayret etmek bir yandan da iyi kanunlar ortaya atmak suretiyle, yeryüzünü kendileri için oturmaya daha elverişli bir duruma sokmuşlardır. Vaktiyle göllerle bataklıkların bulunduğu yerlerde, şimdi, ırmakların aktığını görüyoruz; bu, doğanın verdiği bir nimet değildir ama doğanın devamını sağladığı bir nimettir. İranlılar bütün Asya'yı avuçlarının içine aldıkları zaman, bir kaynağın sularını, henüz sulanmamış bir yere götürenlerin o yerden tam beş kuşak süresince yararlanmalarına izin verirlerdi. Toros dağlarında ise sayısız su kaynakları bulunduğundan, bu suları kurak yerlere iletmek için hiçbir masraftan kaçınmadılar. Bugün, nereden çıktığını, nereden geldiğini bilmediğimiz halde bu suları o bölgenin bütün tarlalarında, bütün bahçelerinde buluyoruz.

Böylece, ettikleri kötülükler kendi varlıklarından sonra da sürüp giden yıkıcı milletler olduğu gibi, ettikleri iyilikler kendi varlıklarıyla bitmeyen becerikli milletler de vardır.

Konu VIII
Kanunların genel olarak bağlı bulunduğu şeyler

Kanunlarla insan topluluklarının yaşama imkânlarını sağlama tarzları arasında büyük bir bağ vardır. Ticaretle, denizcilikle uğraşan bir topluluğun kanunları, toprağı işlemekle yetinen bir topluluğun kanunlarından daha geniş olmalı. Toprağı işleyen bir topluluğun kanunları ise çobanlık eden bir topluluğun kanunlarından daha geniş olmalı. Çobanlık eden bir topluluğun kanunları da avcılıkla geçinen bir topluluğun kanunlarından daha geniş olmalı.

Konu IX
Amerika toprağı üzerine

Amerika'da bunca vahşi insan topluluğunun bulunmasına sebep, insanoğlunun beslenebileceği ürünlerin çoğunun doğada kendiliğinden yetişmiş olmasıdır. Ka-

dınlar kulübenin çevresindeki küçük toprak parçasını şöyle bir işleyip ektiler mi, ilk elde ettikleri ürün mısır olur. Buna, balık ve hayvan avcılığından elde edilen etleri da katarsanız insanoğlu yiyecek bolluğu içine düşer. Bundan başka Amerika'da, öküz, manda gibi ot yiyen hayvanlar et yiyen hayvanlardan daha iyi yetişir. Oysa Afrika'da et yiyen hayvanlar öteden beri daha çoktur.

Avrupa'da toprak kendi haline bırakılsaydı bu ürünlerden hiçbirini elde etmek mümkün olmazdı sanıyorum; ormanlardan, meşelerden, yemişsiz ağaçlardan başka bir şey yetişmezdi bu kıtada.

Konu X
Geçim imkânlarını sağlama tarzıyla ilgili olarak insan sayısı üzerine

Milletler toprağı işlemedikleri zaman, bakın insan sayısı nasıl bir orantı gösterir. İşlenmeyen ve ekilmeyen bir toprağın verimiyle işlenip ekilen bir toprağın verimi arasındaki oran ne ise, bir ülkedeki vahşilerin sayısıyla bir başka ülkedeki çiftçilerin sayısı arasındaki oran da odur; toprağı işleyen bir millet aynı zamanda çeşitli zanaatlarla da uğraşıyorsa o zaman açıklanması gereken birçok ayrıntıya bağlı oranlar çıkar ortaya.

Bu çeşit insan topluluklarının büyük bir millet meydana getirmeleri imkânsızdır. Çobanlıkla geçiniyorlarsa, belli bir sayıda yaşayabilmeleri için büyük bir ülkeleri olması gerekir; avcılıkla geçiniyorlarsa sayıları daha az olur, yaşamak için de daha küçük bir topluluk meydana getirirler.

Ülkeleri çoğu zaman ormanlık bir arazidir; su yolları açılmamış olduğu için de her taraf bataklıktır; bundan ötürü de insan toplulukları yer yer yerleşip küçük milletler meydana getirirler.

Konu XI
Vahşilerle barbarlar üzerine

Vahşilerle barbarlar arasında şöyle bir ayrılık vardır: Vahşiler, bazı özel nedenlerden ötürü birleşemeyen küçük ve dağınık toplumlar halinde yaşarlar; barbarlar ise, gerektiği zaman birleşebilen küçük toplumlar halinde yaşarlar. Vahşiler çoğu zaman avcılıkla, barbarlar ise çobanlıkla geçinirler. Bunun böyle olduğunu Asya'nın kuzeyinde görmek mümkündür. Sibirya'da oturanlar bir araya gelemezler; çünkü geçim imkânlarını sağlamaları imkânsızdır. Tatarlar bir süre toplu halde yaşayabilirler; çünkü bir süre için hayvan sürülerini bir araya getirmeleri mümkündür. Demek oluyor ki, bütün dağınık insan toplulukları birleşebilirler; bu da bir başkanın öteki başkanları buyruğu altına aldığı zaman olur; bu insan toplulukları birleşir bir-

leşmez de şu iki şeyden birini yapmak, ya ayrılmak ya da güneydeki ülkelerden birini istila etmek zorunda kalırlar.

Konu XII
Toprağı işlemeyen milletlerdeki devletler hukuku üzerine

Sınırları belli bir ülkede yaşadıkları için insan toplulukları arasında devamlı geçimsizlik konuları vardır; bizim ülkelerimizde nasıl ki vatandaşlar miras için kavga ederlerse, onlar da işlenmemiş topraklar için aynı şekilde kavga ederler. Böylece onlar da kendi aralarında, hayvan avı, balık avı, geçim imkânı sağlama, otlak paylaşma, köle kaçırma yüzünden savaşmak için sık sık fırsat bulurlar; arazi sahibi olmadıkları için, medeni hukukla halledecekleri işleri az olur; buna karşılık devletler hukukuyla halledecekleri işleri o derece çok olur.

Konu XIII
Toprağı işlemeyen milletlerdeki medeni kanunlar üzerine

Medeni kanunların sayısını kabartan başlıca neden toprağın bölünmesidir. Böyle bir şeyin yapılmadığı ülkelerde medeni kanunların sayısı çok az olur.

Bu milletlerin kurullarına *kanun* değil *gelenek* adını vermek daha doğru olur.

Bu çeşit insan topluluklarında, geçmişteki olayları anımsayan yaşlıların büyük yetkileri vardır. Oralarda kişi, malıyla mülküyle değil, el becerisiyle ve öğütlerle sivrilir.

Bu insanlar otlaklarda ya da ormanlarda göçebe hayatı yaşarlar. Bizlerde bir meskenle tespit edilen, kadını da evine bağlayan evlilik kuruluna oralarda bizdeki kadar güvenmek imkânsızdır. Daha kolay bir şekilde kadın değiştirirler, birkaç kere evlenebilirler; bazen de hayvanlar gibi gelişigüzel bir şekilde birbirlerine karışırlar.

Çoban olarak yaşayanlar, geçim imkânlarını sağlayan sürülerinden ayrılamazlar; aynı şekilde, kendilerine gerekli hizmetlerde bulunan karılarından da ayrılamazlar. Bütün bunların bir arada yürümesi gerek; hele, çoğu zaman sağlamlaştırılmış mevkilerin bulunmadığı ovalarda yaşadıkları için, evlerinden ayrıldıkları takdirde karıları, çocukları, sürüleri, kolaylıkla düşmanlarının tecavüzüne uğrayabilir.

Şu halde onların kanunları doğrudan doğruya, ele geçen ganimetlerin bölünmesini düzenleyecek, bizim *salique*[235] kanunlarımız gibi bilhassa hırsızlıklar üzerinde dikkatle duracak nitelikte olmak zorundadır.

235 *Salique kanunlar* adındaki mülkiyet kanunlarının ne olduğunu, nasıl ortaya atılıp nasıl geliştiğini Montesquieu XVIII. kitabın XXII. konusunda iyice açıklayacaktır.

Konu XIV
Toprağı işlemeyen milletlerin siyasi durumları üzerine

Bu çeşit milletler sonsuz bir hürriyetten faydalanırlar; toprağı işlemedikleri için toprağa bağlı değillerdir de ondan; başıboş göçebe hayatı yaşarlar da ondan; günün birinde bir başbuğ çıkar da hürriyetlerini ellerinden almaya kalkarsa, hürriyetlerine kavuşmak için başlarını alıp ya başka bir başbuğun yanına giderler ya da aileleriyle bir arada yaşamak için ormana çekilirler. Bu çeşit insan topluluklarında kişi öylesine hürdür ki, vatandaş hürriyeti de zorunlu olarak kişi hürriyetiyle bir arada bulunur.

Konu XV
Para kullanmasını bilen insan toplulukları üzerine

Bindiği gemi batınca Aristippe yüze yüze en yakın kıyıya ayak bastı. Kumun üstüne birtakım geometri şekilleri çizilmiş olduğunu gördü. Bir barbar ülkeye değil de bir Yunan ülkesine çıktığını düşünerek heyecan duyup sevindi.

Yalnız kaldığınızı, bir kaza sonunda da bilmediğiniz tanımadığınız insanların arasına düştüğünüzü varsayın: Yerde paraya benzer bir şey gördünüz mü medeni bir ülkede bulunduğunuzdan emin olabilirsiniz.

Tarım, paranın kullanılmasını gerekli kılar. Çok beceri, çok bilgi gerektiren bir zanaattır tarım; becerinin de, bilginin de, geçim gereksinimlerinin de öteden beri eşit adımlarla ilerlediğini görmekteyiz. Bütün bunlar bir değer biriminin yerleşmesini sağlar.

Sellerle yangınlar bize toprakta birtakım madenlerin bulunduğunu gösterdi. Topraktan ayırdıktan sonra da madenleri kullanmak kolay bir iş oldu.

Konu XVI
Para kullanmasını bilmeyen insan topluluklarındaki medeni kanunlar üzerine

Bir insan topluluğu para kullanmasını bilmedi mi orada ancak zordan ve şiddetten doğan haksızlıklar olur; zayıf kişiler de birleşerek kendilerini bu zora ve şiddete karşı savunurlar. Aralarında ancak siyasi uzlaşmalar olabilir. Ama para kullanmasını bilen insan topluluklarında kişiler, hileden doğan haksızlıklarla karşılaşırlar; bu haksızlıklar ise çeşitli şekillerde belirir. Şu halde, kötülüğü meydana getiren yeni yeni imkânlara, çeşitli usullere göre ortaya atılacak sağlam medeni kanunların bulunması gerekir oralarda.

Para kullanılmayan ülkelerde zorba, yalnız nesnelere el koyar; nesneler ise birbirlerine benzemez. Para kullanılan ülkelerde zorba, nesnenin yerini tutan birtakım işaretlere el koyar; bu işaretler ise daima birbirine benzer. Para kullanılmayan ülkelerde hiçbir şeyi gizlemek mümkün değildir; çünkü zorba el koyduğu şeylerin delillerini daima yanında bulundurur. Ötekilerinde ise durum böyle değildir.

Konu XVII
Para kullanılmayan insan topluluklarındaki siyasi kanunlar üzerine

Toprağı işlemeyen insan topluluklarında hürriyeti sağlayan en büyük şey bu çeşit insanların para kullanmasını bilmemeleridir. Bir kişinin başka kişileri baştan çıkarması için avdan, balıkçılıktan elde edilen şeylerle hayvan sürülerini çok koruması imkânsızdır. Oysa para söz konusu oldu mu, bir kişi bunlardan istediği kadarını bir araya getirip canı çektiği kişilere dağıtabilir.

Para kullanılmayan insan topluluklarında kişinin gereksinimleri azdır; bunları da eşit bir şekilde kolaylıkla giderebilir. Şu halde, eşitlik zorunludur; bundan ötürü de başkanları zorba olamaz.

Konu XVIII
Boş inançların gücü

Seyahatnamelerde söylenilenler eğer doğruysa, Luiziyana'da *Naççe* adı verilen bir insan topluluğu bu kuraldan ayrılıyor. Başbuğ olan kişi, toplulukta yaşayan öteki kişilerin mallarını mülklerini istediği gibi kullanır, kendilerini de istediği işlerde çalıştırırmış; gerektiği zaman bu kişiler başbuğları için canlarını bile vermekten çekinmezlermiş; tanrı gibi bir şeymiş onlar için. Veliaht doğduğu zaman, emzikteki çocukların hepsini, hayatları boyunca hizmet etsinler diye onun emrine verirlermiş. Büyük Sezostris gibi bir şey diyeceksiniz biliyorum. Bu başbuğa karşı, sanki Japon ya da Çin imparatoruymuş gibi davranırlarmış.

Boş inançlardan doğan önyargıların hepsi öteki önyargılardan, nedenleri de bütün öteki nedenlerden üstündür. Bundan ötürü de, vahşi insan toplulukları doğal olarak istibdadı bilmedikleri halde bunlar bilirler. Güneşe tapanlar; başbuğları da güneşin oğlu olduğunu tasarlayıp ortaya atmamış olsaydı, onu da kendileri gibi zavallının biri olarak görürlerdi.

Konu XIX
Arapların hürriyeti, Tatarların köleliği üzerine

Araplar da Tatarlar da çobanlık eden insan topluluklarıdır. Araplar, sözünü ettiğimiz genel kurallara uyarak hür yaşarlar; yeryüzünün en acayip insanları olan

Tatarlar ise siyasi köleliği benimsemiş kişilerdir. Bu durumun bazı nedenlerinden daha önce söz etmiştim[236]. Bazı nedenlerini de şimdi söyleyeceğim.

Şehirleri, ormanları yoktur; çok az bataklık arazileri vardır; ırmakları hemen her zaman buzlarla kaplıdır; uçsuz bucaksız ovalarda otururlar; otlakları, hayvan sürüleri, dolayısıyla malları, arazileri vardır. Buna karşılık ne bir sığınakları ne de bir kaleleri vardır. Bir han yenilmeye görsün, hemen kafasını uçururlar, çocuklarına da aynı şeyi yaparlar. Ahalinin tümü birden yenen hanın eline geçer; o da bunları medeni köleliğe mahkûm etmez. Toprağı işlemeyen, ev işine gereksinimi olmayan basit bir insan topluluğunun sırtına yük olurlar da ondan. Yenen tarafın nüfusunu artırırlar o kadar. Bununla beraber medeni kölelik yerine siyasi köleliğin bu ülkelere kolaylıkla yerleşeceğini anlamak işten bile değildir.

Gerçekten de öyle, çeşitli insan topluluklarının durmadan dövüşüp birbirlerini yendikleri bir ülkede, yenilen her insan topluluğunun yalnız başbuğun ölümüyle siyasi birliğini yitirdiği bir ülkede insanların hür olarak yaşamalarına imkân yoktur. Böyle bir yerde defalarca boyunduruk altına girmemiş büyük bir insan topluluğu olamaz da ondan.

Yenilen insan toplulukları, eğer kaleleri ya da şehirleri varsa, kendilerini savunmak imkânları bulunursa, bozguna uğradıktan sonra bile anlaşma imzalamak suretiyle hürriyetlerinin hiç olmazsa bir bölümünü yitirmezler. Ama öteden beri kendilerini savunma imkânlarından yoksun olan Tatarlar bir kere yenilgiye uğradılar mı kayıtsız şartsız teslim olurlar.

İşlenmiş ovalarda oturan insan topluluklarının hür olmadıklarını bu kitabın ikinci konusunda söylemiştim. Bazı özel şartlar, işlenmemiş ovalarda oturan Tatarların da bu durumda olmalarına neden olmuştur.

Konu XX
Tatarlarda devletler hukuku üzerine

Tatarlar birbirlerine karşı gayet yumuşak ve insanca davranırlar; istila ettikleri yerlerdeki insanlara karşı ise son derece zalimdirler; ele geçirdikleri şehirlerin halkını kılıçtan geçirirler. Bu insanları askerlerine sattıkları ya da dağıttıkları zaman onlara büyük bir bağışta bulunduklarını sanırlar. Hindistan'dan Akdeniz'e kadar, Asya'da taş üstünde taş bırakmamışlar, İran'ın doğusundaki ülkeyi çöl haline getirmişlerdir.

Böyle bir devletler hukukunun doğmasını ben kendi kendime şöyle açıklıyorum. Bu insan topluluklarının ülkelerinde şehir diye bir şey yoktu; savaşırken sü-

236 Miri Veysi, Afganlı başbuğlardan olup Kandahar valisiyken İsfahan'ı eline geçirmiş (1907), hükümdar ailesine mensup olanların hepsini öldürtmüştür.

ratle hareket ederler, büyük bir şiddet kullanırlardı. Yeneceklerini umdukları zaman savaşırlardı; ummadıkları zaman da daha kuvvetli tarafın ordusunu takviye ederlerdi. Bu gelenekleri yüzünden, karşı koyamayacak bir şehrin önlerine çıkıp kendilerini durdurmak istemesini devletler hukukuna aykırı bulurlardı. Şehri bir insan topluluğunun oturduğu yer olarak değil, kuvvetleri karşısında yok olması gereken bir engel olarak görürlerdi. Şehirleri çevirip kuşatmakta hiçbir becerileri yoktu; kuşattıkları zaman da sayısız ölü verirlerdi; bunların öcünü almak için de durmadan kan akıtırlardı.

Konu XXI
Tatarlarda medeni kanun

Keşiş du Halde der ki, Tatarlarda miras daima en küçük erkek çocuğa kalır; nedeni de şu: Erkek çocukların büyükleri çobanlık edebilecek çağa gelince babalarının verdiği belli sayıda bir hayvan sürüsüyle beraber baba yurdundan ayrılıp yeni bir yurt kurarlar. Böylece baba yurdunda kalan en küçük çocuk yurdun vârisi olur.

İngiltere'nin bazı küçük yerlerinde böyle bir geleneğin mevcut olduğunu işittim; Britanya'da Rohan dukalığında, soylulara ait olmayan araziler için de böyle bir gelenek vardır. Brötonlardan ya da Cermenlerden kalma çobanlık çağına ait bir gelenek olacak bu. Gerçekten de öyle, Cermenlerin toprağı işlemediklerini ya da çok az işlediklerini Caesar'la Tacitus'tan öğrenmiş bulunuyoruz.

Konu XXII
Cermenlerin medeni kanunlarından biri üzerine

Hemen herkesin *salique* kanunu adını verdiği kanunun şu özel metninin, nasıl olmuş da toprağı işlemeyen ya da pek az işleyen bir insan topluluğunun kurullarından gelmiş olduğunu burada anlatmaya çalışacağım.

Salique kanunu, salique toprağın kız çocukların zararına erkek çocuklara kalmasını buyurur.

Salique toprağın ne olduğunu anlamak için, Cermanya'dan çıkmadan önce Franklarda mülkün ne olduğunu ya da topraktan faydalanmanın ne demek olduğunu bilmek gerek.

M. Echard[237] salique sözünün ev anlamına gelen *sala* kelimesinden çıktığını, salique toprağın da eve ait toprak olduğunu ispatlamış bulunuyor. Ben daha ileri gidip, Cermenlerde evin, eve ait toprağın ne olduğunu anlatmaya çalışacağım.

237 *M. Echard, Leges Francorum Salicae et Ripuarium* (1720) adlı kitabın yazarıdır. (Salik Franklarla Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunları)

Tacitus, "Şehirde oturmazlardı" der, "Evlerinin de birbirine bitişik olmasını istemezlerdi; bundan ötürü de her ev sahibi evinin çevresinde küçük bir alan ya da toprak parçası bırakır ve bunu bir çitle çevirirdi." Tacitus'un söyledikleri doğrudur. Çünkü barbarların kanun metinlerinde, bu çitleri yıkanlara ve evden içeri girenlere karşı çeşitli hükümler vardır.

Yine Tacitus'la Caesar'dan öğreniyoruz ki, Cermenlerin işledikleri topraklar kendilerine yalnız bir yıl için verilirdi; ondan sonra da yine kamunun malı halini alırdı. Yurt olarak yalnız bir evleri, bir de bu evlerin çevresinde çitle çevrilmiş toprak parçaları vardı[238]. İşte erkek çocuklarına kalan bu özel yurtlardı. Şimdi, evlenip başka yurtlara gelin gittiklerine göre neden bu yurtlar kız çocuklarına kalsın?

Demek oluyor ki salique toprak aslında bir Cermenin evini çevreleyen topraktan başka bir şey değildi; tek mülkü de bundan ibaretti. İstiladan sonra Franklar yeni yeni topraklara sahip oldular ama bu topraklara da salique toprak adını vermeye devam ettiler.

Cermanya'da yaşadıkları süre Frankların köleden, hayvan sürüsünden, attan, silahtan vesaireden başka malları yoktu. Evle, evi çevreleyen küçük toprak parçası, gayet doğaldır ki burada oturacak olan erkek çocuklara verilirdi. Ama istiladan sonra büyük toprak sahibi olunca, kızlarıyla kızlarının çocuklarının, bu topraklardan faydalanamamalarını pek ağır buldular. Bunun sonunda da, miras dağıtılırken babanın kızlarını ve kızlarının çocuklarını hatırlamasına imkân veren bir gelenek kuruldu. Salique kanuna uyan kalmadı; birtakım formüller ortaya atıldığına bakılırsa bu hatırlamaların daha geniş bir şekil aldığı anlaşılıyor.

Bütün bu formüllerden yalnız bir tanesi benim tuhafıma gider. Bir baba malını mülkünü oğullarıyla kızlarına bölerken torunlarını da unutmaz. Artık Salique kanun diye bir şey kalmadığını, o çağlarda bile bu kanuna uyulmadığını ya da miras bölünmesinde kızların unutulmaması öyle bir gelenek halini almış ki onların mirasçı sıfatlarının yadırganmadığını anlıyoruz.

Salique kanunun amacı kızlarla erkekler arasında bir fark gözetmek, ailenin, adın devamını ya da yurdun intikalini gözetmek değildi. Bu gibi şeyleri Cermenlerin kafası almazdı da ondan. Doğrudan doğruya iktisadi bir kanundu bu; evi, evi çevreleyen toprak parçasını, orada oturacak olan erkek çocuğa, buna da en layık olan çocuğuna bırakan bir kanundu bu.

Burada salique kanunun dillere destan olduğu halde pek az kimse tarafından okunan o meşhur metnini, *Aleux'*lerin[239] başlığını açıklamak yeter. O da şu:

"1. Bir insan çocuğu olmadan ölürse babası ya da anası onun mirasçısı olur. 2. Anası babası yoksa kardeşi ya da kız kardeşi mirasına konar. 3. Bunlar da yoksa anasının kız kardeşi mirasçı olur. 4. Anasının kız kardeşi yoksa babasının kız kar-

238 Bu çite tapularda *curtis* adı verilmektedir.

239 *Aleuxs,* Derebeylik hukukunda miras yoluyla elde edilen mülke verilen addır.

deşine kalır mirası. 5. Babasının kız kardeşi yoksa erkek tarafından en yakın akrabası mirasına konar. 6. Salique toprağın hiçbir parçası kız evlada düşmez, yalnız erkek evlada düşer; yani yalnız erkek evlat babasının mirasçısı olabilir."

İlk beş maddenin çocuksuz ölen kişinin mirasıyla ilgili olduğu apaçık görülüyor; altıncı madde ise çocukları olan kimsenin mirasıyla ilgili.

Bir insan çocuğu olmadan öldü mü kanun, erkek mirasçılarla kadın mirasçılar arasında bazı şartlar dâhilinde bir tercih hakkı gözetiyor. Verasetin ilk iki derecesinde erkeklerle kadınlara verilen haklar eşittir; üçüncü ile dördüncü derecede kadınlar, beşinci derecede ise erkekler tercih edilmektedir.

Bu acayip hükümlerin temellerini ben Tacitus'un kitabından çıkarıyorum. Tacitus der ki: "Kız kardeş çocukları babaları tarafından ne kadar sevilirse dayıları tarafından da o kadar sevilirler. Bu sevginin bağlarını daha yakın, daha kutsal görenler de vardır; nitekim böyleleri, rehine olarak, kız kardeş çocuklarını tercih ederler." Yine bundan olacak, ilk tarihçilerimiz bize durmadan Frank krallarının kız kardeşleriyle bunların çocuklarına karşı duydukları sevgiden söz ederler. Kız kardeş çocukları evin çocukları gibi görülürse, doğal olarak çocuklar da teyzelerini anne gibi görürler.

Teyze halaya tercih edilirdi; bunun nedenini salique kanunun başka hükümleriyle açıklamak mümkündür: Bir kadın dul kalınca kocasının akrabalarının vesayeti altına girerdi; bu vesayet için kanun kadın tarafından akrabaları erkek tarafından akrabalara tercih ederdi. Gerçekten de öyle, bir aileye giren kadının, kendi cinsinden olan kişilerle arkadaşlık ettiği için, erkek tarafından akrabalardan çok kadın tarafından akrabalara bağlanması doğaldır. Bundan başka, bir erkek başka bir erkeği öldürdüğü zaman kendisine verilen para cezasını ödeyemezse kanun, katilin bu cezayı malını mülkünü terk etmek suretiyle ödemesine izin verirdi. Malı mülkü de para cezasını karşılayamazsa eksiğin akrabaları tarafından tamamlanması gerekirdi. Babadan anadan ve erkek kardeşten sonra, eksik kalanı teyze öderdi; sanki teyzelik bağları ötekilerden daha derinmiş gibi; buna göre, zarara uğratan akrabalık bağlarının bazı yararlar sağlaması kadar doğal bir şey de olamazdı.

Baba öldüğü zaman çocukları varsa, salique kanun, kızların salique mülkün verasetinden yoksun edilmelerini, bu hakkın yalnız erkeklere tanınmasını buyururdu.

Salique kanunun kızları bu haktan gelişigüzel bir şekilde yoksun etmediğini, böyle bir şeyin ancak erkek kardeşler isterlerse olabileceğini ispat etmek benim için hiç de güç olmayacak. Şöyle ki:

l. Kadınların salique mülkten hiçbir şey alamayacaklarını, bu mülkün yalnız erkeklere kalacağını söyledikten sonra kendi kendini yorumlayan salique kanun: "Yani" der, "Erkek evlat babanın mirasına konar."

2. Salique kanunun metni, Rhin ırmağı kıyılarında oturan Frankların, salique kanun hükümlerine son derece uygun bir bölümü bulunan veraset kanunu tarafından tam manasıyla açıklanmıştır.

3. Tümü Cermanya'dan çıkmış olan bu barbar insan topluluklarının kanunları birbirlerini yorumlamaktadır; hepsinin ruhu da aşağı yukarı aynıdır. Saksonların kanunu baba ile ananın mallarını mülklerini kızlarına değil, erkek çocuklarına bırakmalarını, erkek çocukları yoksa tümünü birden kızlarına bırakmalarını ister.

4. Bizim de salique kanun gereğince, kız çocukların erkek çocuklar tarafından mirastan yoksun edildiklerini gösteren iki eski düsturumuz var; o da şu: Kızlar erkek kardeşleriyle rekabete kalkıştılar mı mirastan yoksun edilirler.

5. Başka bir düstur da, kız çocuğun erkek torun zararına mirasa konduğunu göstermektedir; şu halde kız evlat yalnız erkek evlat tarafından mirastan yoksun edilebilirdi.

6. Salique kanun gereğince kızlar, genel bir şekilde mirastan yoksun edilmiş olsalardı, ilk kuşaktaki kadınların malından mülkünden söz eden tarihleri, düsturları ve tapu senetlerini açıklamak imkânsız olurdu.

Salique yurdun bir tımar olduğunu söylemek de yanlıştır. Çünkü: l. Kanunda bu bölüme *Aleux* adı verilmiştir. 2. Başlangıçta tımarlar babadan oğla geçmezdi. 3. Salique yurtla tımar bir olsaydı, tımar veraset yoluyla erkek çocuğa bile geçmediğine göre, kadınları bu yurda vâris olmak hakkından yoksun eden geleneği Marculfe nasıl olur da küçümseyebilirdi? 4. Salique yurtların tımar olduğunu ispat etmek amacıyla ortaya atılan tapu senetleri, bu yurtların sadece serbest mülk olduğunu ispat eder. 5. Tımarlar istiladan sonra kurulmuştur; salique gelenekler ise Franklar Cermanya'dan ayrılmadan önce vardı. 6. Kadınların veraset haklarını sınırlandırıp arkasından da tımar usulünü ortaya atan salique kanun değildir; aksine, kadınların veraset haklarını sınırlandırıp salique kanunun hükümlerini değiştiren tımar usulünün kuruluşudur.

Bütün bu söylediklerimizden sonra, Fransa tahtına devamlı olarak erkek evladın geçişi, salique kanunun bir sonucudur dersek kimse inanmaz; inanmaz ama bunun böyle olduğundan da şüphe edilemez. Barbar insan topluluklarının çeşitli kanun metinlerine dayanarak bunu ispat etmek mümkündür. Salique kanunla Burginyonların kanunu, kız çocukları erkek çocuklarla ortaklaşa baba mirasına konmak hakkından yoksun etmiştir; bu nedenle çocuklar krallık tahtına da oturamazlardı. Vizigotların kanunu ise aksine, kız çocuklara erkek çocuklarla beraber baba mirasını paylaşmak hakkını tanırdı; bundan ötürü de kadınlar krallık tahtına oturabilirlerdi. Bu insan topluluklarında siyasi kanun hükümleri medeni kanun hükümlerinin etkisi altında kalmıştır.

Franklarda daha başka konularda da siyasi kanun medeni kanunun etkisi altında kalmıştır. Salique kanunun hükmüne göre, bütün erkek kardeşler eşit haklarla

baba yurdunun mirasçısı olurlardı; Burginyonların kanunlarındaki hüküm de böyleydi. Nitekim Franklarda olduğu gibi Burginyonlarda da bütün erkek kardeşler hükümdarlık tahtına vâris olmuşlardır; yalnız Burginyonlarda bu yüzden birçok zorbalıklara, cinayetlere, dolaplara başvurulmuştur.

Konu XXIII
Frank krallarının uzun saçları üzerine

Toprağı işlemeyen insan toplulukları lüksü akıllarının köşesinden bile geçirmezler. Cermenlerin sürdükleri o sade hayat hakkında bir fikir edinmek için Tacitus'u okumak yeter; onlar süs için şu ya da bu sanata başvurmazlar, süsü doğrudan doğruya doğada ararlardı. Başbuğlarının ailesi herhangi bir belirtiyle kendini öteki ailelerden ayırmak isterse, bunu, doğrudan doğruya doğada arayıp bulmak zorundaydı: Frank, Burginyon ve Vizigot kralları taç giymezler, yalnız saçlarını uzatırlardı.

Konu XXIV
Frank krallarının evlenmeleri üzerine

Toprağı işlemeyen insan topluluklarında evlilik hayatının daha az istikrarlı olduğunu, erkeklerin birkaç kere evlendiğini söylemiştim. Tacitus "Ahlaklarının düşüklüğü yüzünden değil de sırf soylulukları yüzünden birkaç kere evlenen bazı kimseler bir yana bırakılırsa, barbarlar arasında bir kadınla yetinenler aşağı yukarı yalnız Cermenlerdi" diyor.

Bu da, ilk kuşaktaki kralların neden birkaç kere evlendiklerini açıklamak için yeter. Bu evlenmeler bir şehvet belirtisi olmaktan çok bir soyluluk belirtisi sayılırdı. Böyle bir ayrıcalığı kralların elinden almak onları en duyarlı yerlerinden vurmak demekti. Bu da yine halkın bu konuda krallarını neden kendilerine örnek almadıklarını açıkça gösterir.

Konu XXV
Childéric

Tacitus: "Cermenlerde evlilik son derece ciddiye alınan bir kuruldu," der. Zaten bu insan topluluklarında kusurlar bile ciddiye alınırdı. Baştan çıkarmak ya da baştan çıkmak onlarda bir gelenek ya da bir yaşama tarzı olarak görülmezdi; böyle bu derece kalabalık bir insan topluluğunda, evlilik sözüne ihanet pek az görülen şeylerdendi."

Bu da yine Childéric'in[240] kendi ülkesinden neden kovulduğunu açıklamak için yeter: İstila hareketinin değiştirmek için vakit bulamadığı ağırbaşlı bir ahlak görüşüne aykırı davranışları vardı da ondan.

Konu XXVI
Frank kurallarının erginliği üzerine

Toprağı işlemeyen barbar insan topluluklarının bizim anladığımız manada toprakları yoktu; daha önce de söylediğimiz gibi bunlar medeni hukuktan çok devletler hukukuyla yönetilirlerdi. Şu halde hemen her zaman silah taşımak zorundaydılar. Nitekim Tacitus: "Cermenler," der; "özel ya da genel bir iş görecekleri zaman muhakkak üzerlerinde silah bulundururlardı. Kanılarını, silahlarıyla verdikleri işaretlerle belli ederlerdi. Silah taşıyacak yaşa gelir gelmez topluma takdim edilirlerdi; ellerine de hemen bir mızrak verilirdi. O andan itibaren de çocukluk çağından çıkmış sayılırlardı; o zamana kadar ailenin bir üyesi olan kişi, artık cumhuriyetin bir üyesi sayılırdı."

Ostrogotların kralı, "Kartallar, yavrularını, kanatlarıyla pençeleri tamamıyla belirdikten sonra beslemekten vazgeçerler" diyor. "Bizzat yiyeceklerini sağlayacak çağa geldiler mi, yavru kartalların artık başkalarına ihtiyacı kalmaz. Ordularımızda bulunan delikanlıların, mallarını mülklerini bizzat yönetecek, yaşayış tarzlarını bizzat düzenleyecek çağda olmamaları üzücü bir şeydir. Gotlarda ergin kişi demek faziletli insan demektir[241]."

Amcası Gontran, devleti bizzat yönetecek yetkide olduğunu, bu durumda ergin sayılabileceğini ilan ettiği zaman II. Childebert henüz on beş yaşındaydı.

Rhin kıyılarında yaşayan insan topluluklarında, on beş yaşın, silah taşıma yetkisinin ve erginliğin bir arada yürüdüğünü görüyoruz. "Rhin kıyılarında oturan bir insan öldüğü ya da öldürüldüğü zaman bir erkek evlat bırakmışsa, on beş yaşını bitirmeden ne o çocuk hakkında kanuni kovuşturmada bulunulabilirdi, ne de kendisi bir başkası hakkında kanuni kovuşturmada bulunabilirdi; on beş yaşını bitirdikten sonra ya kendini bizzat savunur ya da bu işi yapsın diye bir şampiyon seçerdi." Çocuğun, mahkemede kendini savunacak kadar aklının, savaşta da kendini savunacak kadar vücudunun gelişmiş olması lazımdı. Adli kovuşturma sırasında dövüşmenin de gelenek halini aldığı Burginyonlarda erkekler yine on beş yaşında ergin sayılırlardı.

Agathias'ın söylediğine bakılırsa Frankların silahları son derece hafifmiş. Şu halde onların da on beş yaşında ergin olmaları mümkündü. Sonraki çağlarda silah-

240 Gerçekten de, bugünkü Pikardiya ile Felemenk'te hüküm sürmüş olan I. Childéric, kadına fazla düşkün olduğu için ülkesinden kovulmuştur.

241 Faziletli kelimesi burada Latinlerin anladığı anlamda, *yürekli, yiğit*, *savaşçı* olarak kullanılmıştır.

lar ağırlaştı. Din kitaplarımızla romanlarımızdan da anlaşılıyor ki Charlemagne zamanında bile silahlar bir hayli ağırlaşmıştı. Tımar sahibi olanlar, dolayısıyla askerlik görevini yapmak zorunda kalanlar ancak yirmi bir yaşında ergin sayılırlardı.

Konu XXVII
Aynı konunun devamı

Cermenlerde erkek çocuğun on beş yaşından önce kurultaya katılmadığını görmüştük; bu yaşta olmayan kişi, cumhuriyetin değil ailenin bir üyesi sayılırdı. Sırf bu yüzden, Orleans Kralı ve Burgonya Fatihi Clodomir'in çocukları kral ilan edilemediler; çok küçük oldukları için kurultaya takdim edilmelerine imkân yoktu. Henüz kral değillerdi; ama silah taşıyacak çağa gelir gelmez kral ilan edileceklerdi. Bu süre içinde büyük anaları Clotilde devleti yönetme işini üzerine aldı. Amcaları Clotaire'le Childebert çocukları boğup krallığı bölüştüler. Bu kötü örnek, sonradan, küçük veliahtların babalarının ölümünden hemen sonra kral ilan edilmelerine sebep oldu. Nitekim Gondovald dukasının II. Childebert'i Chilpéric'in zulmünden kurtarıp henüz beş yaşındayken kral ilan ettiğini görüyoruz.

Bu büyük değişikliğe rağmen milletin ilk görüşüne göre hareket etmekten geri kalmadılar: Resmi belgelerin hiçbirinde çocuk kralların imzalarını göremeyişimiz bunun böyle olduğunu gösterir. Bu yüzden Franklarda iki yönlü bir yönetim tarzı hüküm sürmüştür: Biri, doğrudan doğruya çocuk kralın kişiliğini ilgilendiren bir yönetim; öteki ise ülkeyi ilgilendiren bir yönetim; tımarlarda da böylece, vasilikle adli vekillik adı altında bir ikilik meydana geldi[242].

Konu XXVIII
Cermenlerde evlat edinme üzerine

Cermenlerde eli silah tutan kişinin ergin sayıldığını görmüştük; yine böyle, ancak eli silah tutan kişi evlat edinilebilirdi. Nitekim yeğeni Childebert'i ergin ilan etmek, aynı zamanda da evlat edinmek isteyen Gontran'ın ona, "Bu mızrağı, ülkemi sana emanet ettiğimin delili olmak üzere kabul et" dediğini, arkasından da kurultaya dönüp, "Oğlum Childebert'in tam manasıyla bir erkek olduğunu görüyorsunuz, kendisine itaat edin" dediğini görüyoruz. Ostrogotların kralı Théodoric, Hérule'lerin kralını evlat edinmek istediği zaman ona şöyle bir mektup yazmış: "Bizde eli silah tutanların evlat edinilmesi geleneği çok güzel bir gelenektir. Yalnız yiğit kişiler bize

242 Burada *la tutelle* kelimesini vasilik sözüyle, *la baillie* kelimesini de adli naiplik sözüyle çevirdik.

evlat olmaya layıktır da ondan. Yiğitlikte öyle bir kuvvet vardır ki, yiğit kişi utanç verici bir şeye katlanmaktansa ölmeyi tercih eder. Böylece, milletlerarası geleneğe uyarak, sırf yiğit bir kişi olduğunuz için, tarafınıza gönderdiğimiz bu kalkanlar, bu kılıçlar ve bu atlarla sizi evlatlığa kabul ettiğimizi gösteriyoruz."

Konu XXIX
Frank krallarının kanlı hareketleri

Frank hükümdarları içinde Galya'yı istilaya girişen yalnız Clovis olmamıştır. Akrabalarından birçoğu bu ülkeye, özel aşiretlerin girmelerini sağlamışlardır ama Clovis daha büyük başarılar elde ettiği, peşi sıra gelenlere de daha büyük çıkarlar sağladığı için, çeşitli Frank aşiretleri ona katılmışlar, öteki başbuğlar da kendilerinde, ona karşı koyacak kadar kuvvet bulamamışlardır. Clovis bütün hısım akrabasını ortadan kaldırmayı tasarlamış, bu tasarısını uygulamakta da güçlük çekmemiştir. Grégoire de Tours der ki: "Clovis, Frankların başka bir başbuğ seçmelerinden korkardı. Çocuklarıyla torunları da onun bu davranışını ellerinden geldiği kadar uygulamaya çalıştılar. Kardeşin, amcanın, yeğenin, hatta oğlun, babanın bile bütün aileye karşı gizliden gizliye önlem aldığı görülmüştür. Kanun durmadan ülkeyi bölüyordu; korku, mevki düşkünlüğü ve zorbalık ise ülkeyi birleştirmeye çalışıyordu."

Konu XXX
Franklarda millet kurultayları üzerine

Toprağı işlemeyen insan topluluklarında kişinin fazlasıyla hür olduğunu söylemiştik. Cermenlerin durumu da böyleydi. Tacitus, Cermenlerin krallarına ya da başbuğlarına son derece ılımlı bir egemenlik verdiklerini söyler; Caesar da barış sırasında, Cermenlerin topunun birden davalarına bakan hâkimleri olmadığını, her kasabada adalet işlerini doğrudan doğruya prenslerin yönettiğini söyler. Nitekim Frankların, Cermanya'da kaldıkları süre, Grégorie de Tours'un da makul bir şekilde açıkladığı gibi, başlarında bir kralları olmadığını görüyoruz.

Tacitus, "Başbuğlar küçük problemleri, milletin tümü ise büyük problemleri inceleyip karara bağlarlardı; bununla beraber, milletin inceleyip karara bağladığı problemler ancak başbuğların onayından geçtikten sonra kesinleşirdi" der. Bu gelenek, bütün anıtlarda görüldüğü gibi istiladan sonra da devam etmiştir.

Yine Tacitus, "Temel suçları kurultayın huzuruna götürmek de mümkündü" der, "İstiladan sonra da bu gelenek devam ettirilmiş, milletin büyükleri bu kurultaylar tarafından yargılanmıştır."

Konu XXXI
İlk kuşakta keşişlerin nüfuzu

Barbar insan topluluklarında keşişlerin genel olarak nüfuz ve saygınlığı vardır. Bir yandan din, öte yandan bu gibi insan topluluklarında mevcut olması gereken boş inançlar onlara bu nüfuz ve saygınlığı sağlar da ondan. Nitekim Tacitus'un, Cermen topluluklarında keşişlerin son derece saygın kişiler olduğunu, kurultaylarda düzeni bunların sağladıklarını söylediğini görüyoruz. Azarlamak, suçlunun elini kolunu bağlamak, dövmek yetkisi yalnız keşişlerin hakkıydı. Bunu yaparken de ne hükümdardan emir aldıkları için yaparlardı, ne de herhangi bir ceza vermek için. Sadece, savaşan kişilere daima yol gösteren tanrısal bir ilhamdan kuvvet alıyormuş gibi davranırlardı.

Bunun içindir ki, ilk kuşağın başından itibaren piskoposların mahkeme kararlarında hakemlik ettiklerini, millet kurultaylarında yer aldıklarını, kralların kararlarına kuvvetle etki yaptıklarını, bunca mal mülk sahibi olduklarını görünce şaşmamak lazım.

ON DOKUZUNCU KİTAP
Bir milletin genel ruh durumunu, ahlakını ve davranışlarını meydana getiren ilkelerle ilgisi bakımından kanunlar üzerine

Konu I
Bu kitabın konusu üzerine

Bu konu son derece geniştir. Bundan ötürü de ben, aklıma gelen bir sürü düşünce arasında, olaylardan çok olayların düzenine dikkat edeceğim. Sağa sola başvurmak, derinlere inmek, kendimi aydınlatmak zorundayım.

Konu II
En iyi kanunlar için bile kafaların iyice hazırlanmış olmasının gerekliliği üzerine

Cermenlerin en ağırına giden şey, Varus mahkemesi olmuştu[243]. Justinanus'un kral katillerini yargılamak üzere Lazien'lerin[244] ülkesinde kurduğu mahkeme onlara dehşet verici ve barbar bir şey olarak görünmüştü. Mithridate, Romalılar aleyhinde söylediği bir nutukta onları özellikle adalet işlerinde gösterdikleri kırtasiyecilikten ötürü yerer. Parthe'ler, Roma'da yetiştiği için son derece alçakgönüllü olan, herkesle görüşüp temas eden krallarını bir türlü sevememişlerdi[245]. Hürriyetten faydalanmaya alışık olmayan insan topluluklarına, hürriyet, katlanılamaz bir şey olarak görünürdü. İşte böyle, hayatlarını bataklıklarda geçirenlere temiz hava bazen zararlı olur.

Balbi adında bir Venedikli Pégu'ye[246] gittiği zaman kralın huzuruna çıkmış. Venedik'te kral diye bir şey olmadığını öğrenince Pégu kralı öyle bir kahkaha at-

243 İmparator Augustos'un komutanlarından olan Varus, Cermenlerin başbuğu Arminius tarafından tuzağa düşürülmüştür. Florus'un anlattığına bakılırsa Cermenler avukatların dillerini keser, "Sus yılan sus!" diye bağırırlarmış.

244 Lazien'ler, diyor Montesquieu, Kuzey doğu Anadolu'da oturan bir topluluktu.

245 Burada söz konusu olan, Phraates'in tutsak olarak Augustos'a verdiği oğlu Vonores'tir. Phraates öldükten sonra Partlar gelip onu Roma'dan almıştır.

246 Pégu, Bengal körfezinde Birmanya imparatorluğunun bir eyaleti. Pégu hem ülkenin, hem de hükümet merkezinin adıdır.

mış ki, adamcağızın nefesi tıkanmış, adamlarıyla konuşmak için bir hayli güçlük çekmiş. Bu çeşit insan topluluklarına hangi kanun koyucu bir halk hükümeti teklif edebilir?

Konu III
Tiranlık üzerine

İki çeşit tiranlık vardır: Birincisi hükümetin şiddet kullanmasıdır ki, buna gerçek tiranlık diyeceğiz; ikincisi kanı tiranlığıdır ki, bu da, milleti yönetenler, milletin düşünüş tarzına aykırı şeyler ortaya attıkları zaman kendini gösterir.

Dion'un dediğine bakılırsa Augustos kendisine Romulus denmesini istemiş ama halkın, bundan yararlanarak kendisini kral ilan etmesinden korktuğunu öğrenince bu fikrinden vazgeçmiş. İlk Romalılar kral istemezlerdi; böyle bir egemenliğe tahammülleri yoktu; Augustos zamanında yaşayan Romalılar da kral istemezlerdi ama sırf, davranışlarına katlanamadıkları için. Caesar olsun, triumvir'ler olsun, Augustos olsun, gerçekten kral oldukları halde eşitliğin dış görünüşlerinin tümünü birden korumuşlardı; özel hayatları ise o çağlarda yaşayan kralların sürdükleri muhteşem hayatla âdeta tezat teşkil ederdi. Romalılar kral istemediklerini söyledikleri zaman, dilekleri, kendilerini yöneten kişilerin o sade yaşayış tarzlarını korumalarıydı; onların Afrika ile doğudaki hükümdarların yaşayış tarzlarına uymalarını istemezlerdi.

Dion'un dediğine bakılırsa, çıkardığı bazı ağır kanunlardan ötürü Augustos'la Romalıların arası açılmıştı ama Augustos, ortalığı karıştıranlar tarafından kovulan aktör Pylade'ın tekrar şehre dönmesine izin vermiş ve böylece halkın gönlünü almayı başarmıştı. Görülüyor ki böyle bir millet, tiranlığın yankılarını, kanunlarının tümü elinden alındığı zaman değil, daha çok bir aktör kovulduğu zaman duyuyor.

Konu IV
Genel alanda kafa düzeni nedir

İnsanları yöneten şeylerin sayısı çoktur: İklim, din, kanunlar, yönetim biçimi, geçmişten alınan dersler, ahlak ve davranışlar; bütün bunlardan da genel anlamda kafa düzeni meydana çıkar.

Bir millette bu nedenlerden bir tanesi kuvvetli oldu mu ötekiler o ölçüde ortadan kalkar. Vahşi insan toplulukları üzerinde hemen yalnız doğayla iklimin bir etkisi vardır. Çinlileri yöneten davranışlardır; kanunlar Japonları baskı altında tutar; evvelce Lakedemonyalılara yol gösteren ahlaktı; Romalılara yol gösteren de hükümet şekliyle eski geleneklerdi.

Konu V
Bir milletin kafasını değiştirmekte ne dereceye kadar titizlik göstermeli

Yeryüzünde, toplum hayatından hoşlanan, hayatın tadını çıkartan, düşüncelerini zevkle ve kolaylıkla şuna buna açabilen, içi dışı bir olan bir millet[247]; canlı, hoş, neşeli, bazen kayıtsız, çoğu zaman da meraklı olan bir millet; bununla beraber, cesur, merhametli, mert olan, aynı zamanda onur duygusundan da yoksun olmayan bir millet varsa, böyle bir milletin faziletlerini yitirmesi için ortaya, davranış tarzını engelleyecek kanunlar atmaya lüzum yoktur. Genel olarak karakteri iyiyse, birkaç kusuru olmuş bundan ne çıkar?

Kadınları baskı altında tutmak için bazı önlemlere, ahlaklarını düzeltmek, lükse olan düşkünlüklerini sınırlandırmak için de bazı kanunlara başvurmak mümkündür ama bunun sonunda, milletin gelir kaynağı olan bir çeşit zevkin, yabancıları kendi ülkesine çeken bir zarafetin ortadan kalkmayacağını kim sağlayabilir?

Hükümetin ilkelerine aykırı olmadığı zaman milletin kafasına uymak kanun koyuculara düşer; çünkü hiçbir şeyi, doğal dehamıza uymak suretiyle rahat ve serbest bir şekilde yaptığımız şey kadar iyi yapamayız.

Doğası bakımından neşeli olan bir millet bilgiçliğe doğru yönlendirilirse, devletin bundan ne kendi içinde bir kazancı olur ne de kendi dışında. Bırakın böyle bir milleti, havai işleri ciddiyetle, ciddi işleri de neşeyle yapsın.

Konu VI
Her şeyi düzeltmenin doğru olmayacağı üzerine

Hakkında bir fikir vermeye çalıştığımız millete benzeyen bir millete mensup bir soylu, "Bizi olduğumuz gibi bıraksınlar" diyordu. "Doğanın düzeltmediği hiçbir şey yoktur. Doğa bizi, herhangi bir kimseyi kıracak, herhangi bir konuda suç işleyecek kadar kötü yaratmış olabilir ama bu kötülüğü, toplum hayatından aldığımız zevki ve özellikle kadınlarla olan ilişkilerimizden aldığımız zevki ilham etmek suretiyle benliğimize aşıladığı nezaketle gidermiştir.

Bıraksınlar bizi olduğumuz gibi kalalım. Apaçık özelliklerimiz, içimizde mevcut bir ölçüde kötülükle birleşince, ikisi birden, toplum hayatından aldığımız zevki engelleyecek kanunların yersizliğini daha açık bir şekilde ortaya koyar."

247 Bu konu ile bundan sonraki konularda sözü edilen hep Fransa'dır.

Konu VII
Atinalılarla Lakedemonyalılar üzerine

Aynı soylu sözlerine devamla; "Atinalılar, az çok bizim milletimize benzeyen bir milletti" diyordu. "İş görürken bile neşeli kişilerdi; tiyatroda olduğu gibi kürsüden savrulan bir nükte de hoşlarına giderdi. Topluluklarda gösterdikleri canlılığı, verdikleri kararları uygularken de gösterirlerdi. Lakedemonyalılar doğaları bakımından ağırbaşlı, ciddi, kuru ve sessiz kişilerdi. Bir Atinalının canını sıkarsanız iş beklemeyin ondan; bir Lakedemonyalıyı eğlendirmeye kalkarsanız aynı şekilde ondan da hiçbir iş beklemeyin."

Konu VIII
Toplum hayatına olan eğilimin sonuçları

İnsanlar birbirleriyle ne kadar temasta olurlarsa davranışlarını da o kadar kolay değiştirirler; çünkü her kişi, bir başka kişi için yeni bir varlık sayılır; kişilerin özelliklerini görmek ise daha kolaydır. Bir milleti başka bir milletle ilişkiye yönelten iklim, o milletin değişmeyi sevmesini de sağlar; bir milletin değişmeyi sevmesi ise o milletin zevklerinin teşekkül etmesine sebep olur.

Kadınlarla ilişki ahlakı bozar ama zevkin meydana gelmesini sağlar. Başkalarından daha çok hoşa gitmek kaygısı, süse olan eğilimi artırır; hatta olduğundan fazla görünüp daha da hoşa gitmek isteği modayı meydana getirir. Moda dediğimiz şey çok önemli bir şeydir. Hafif ve boş şeylere olan düşkünlükleri arttıkça insanlar, moda ticaretinin çeşitli dallarını durmadan geliştirirler[248].

Konu IX
Milletlerin büyüklükleriyle kendilerini beğenmişlikleri üzerine

Bir hükümetin işlemesinde, büyüklük ne kadar yararlıysa kendini beğenmişlik de o kadar zararlıdır. Bunun böyle olduğunu anlamak için bir yandan büyüklüğün meydana getirdiği sayısız nimetleri, lüksü, endüstriyi, sanatları, modayı, nezaketi, zevki; öte yandan, bazı milletlerin kendini beğenmişliğinden doğan sayısız kötülükleri, tembelliği, yoksulluğu, vurdumduymazlığı, rastlantının egemenlikleri altına düşürdüğü milletlere verdikleri zararları, hatta kendi kendilerine verdikleri zararları göz önünde bulundurmak lazım. Tembellik kendini beğenmişliğin, çalışkanlık ise

248 Montesquieu, Mandeville'in XVIII. yüzyılda çok okunan *Arıların Hikâyes*i adlı felsefi romanından almıştır bu sözleri.

büyüklüğün sonucudur. Bir İspanyolun kendini beğenmişliği onu çalışmamaya yöneltir; bir Fransızın büyüklüğü ise onu başkalarından daha çok çalışmaya yöneltir.

Tembel millet asık suratlı olur; çalışmayan insanlar kendilerini, çalışan insanların efendileri sanırlar da ondan.

Bütün milletleri şöyle bir inceleyin; çoğunda, asık suratlılığın, kendini beğenmişliğin ve tembelliğin aynı derece gelişmiş olduğunu görürdünüz.

Achim'liler kendini beğenmiş ve tembel kişilerdir. Kölesi olmayan kişi, sırf iki pentlik bir pirinç torbasını yüz adımlık bir yere götürsün diye bir köle kiralar; kendisi götürürse onurundan bir şeyler yitireceğini sanır da ondan.

Şu yeryüzünde öyle ülkeler vardır ki kişiler sırf çalışmadıklarını göstermek için tırnaklarını uzatırlar.

Hindistan'da kadınlar okuma yazma öğrenmeyi kendileri için ayıp sayarlar. "Tapınaklarda ilahi söyleyen kölelerin işidir bu" derler. Yine Hindistan'da bakarsınız bir kasttan olan kadınlar iplik eğirmezler; başka bir kasttan olan kadınlar yalnız sepet ve hasır örerler, pirinç ayıklamayı bile küçültücü bir iş olarak görürler; başka kastlarda su taşımak bile kadınlar için ayıp sayılır. Kendini beğenmişlik, kurallarını yerleştirmiştir oraya; uymak gerek onlara. Manevi meziyetlerin başka meziyetlerle birleşmek suretiyle çeşitli sonuçlar meydana getirdiğini söylemeye lüzum görmüyorum. Böylece, kendini beğenmişlik, geniş ölçüde bir tutku ile düşüncelerin büyüklüğüyle birleşince Romalılarda, hepimizin bildiği sonuçları meydana getirdi.

Konu X
İspanyollarla Çinlilerin karakterleri üzerine

Milletlerin karakterleri çeşitli fazilet ve kötülüklerin çeşitli meziyet ve kusurların karmasından meydana gelir. En mutlu karmalar, çoğu zaman, kişinin aklından bile geçirmediği büyük iyiliklere sebep olan karmalardır; bunların yanı başında yine kişinin aklının kenarından bile geçirmediği büyük kötülüklere yol açan karmalar vardır.

İspanyolların iyi niyeti öteden beri bütün dünyaya ün salmıştır. Justin bize, İspanyolların kendilerine emanet edilen şeyleri korumak hususunda gösterdikleri bağlılıktan söz eder; ser verip sır vermediklerini söyler. Vaktiyle gösterdikleri bu bağlılığı bugün de göstermektedirler. Cadix'te ticaretle uğraşan bütün milletler servetlerini hiç çekinmeden İspanyollara emanet ederler; bundan pişmanlık duyduklarını gören de olmamış şimdiye kadar. Ama onların bu üstün özellikleri tembellikleriyle birleşince kendilerine bile zararı dokunan bazı sonuçlar meydana getirmekten geri kalmaz: Örneğin, ülkelerindeki ticaret hayatı Avrupa'nın öteki ülkelerinden gelen insanların eline geçmiştir bugün; hem de gözlerinin önünde olup bitmiştir bu iş.

Çinlilerin karakteri ise, İspanyolların karakteriyle çelişme teşkil eden bir karmadan meydana gelmiştir. Hayatlarında istikrar olmadığı için, korkunç denecek derecede çalışkan olurlar; bundan başka öylesine kazanca ve paraya düşkün insanlardır ki Çinliler, hiçbir milletin onlara güveni yoktur. Herkesin bildiği bu güvensizlik sayesinde Japonya'nın bütün ticaretini ellerine almışlardır; kuzeydeki bazı kıyı eyaletlerinin gösterdiği kolaylıklara rağmen Avrupalı hiçbir tacir Çinliler adına bu ticarete el koymaya cesaret edememiştir.

Konu XI
Düşünce

Bütün bunları, özelliklerle kusurlar arasındaki sonsuz aralığı azaltmak ya da kapatmak için söylemedim. Böyle bir şeyi Tanrı yazdıysa bozsun! Ben sadece, siyasi kusurların tümünün aynı zamanda manevi kusur olarak görülemeyeceğini, manevi kusurların tümünün de siyasi kusur olarak görülemeyeceğini anlatmak istedim; genel kafa düzenini zedeleyecek kanunları yapanların bilmezlikten gelemeyecekleri bir şeydir bu.

Konu XII
Zorba devlette davranışlarla gelenekler üzerine

İstibdatla yönetilen bir ülkede geleneklerle davranışlarda hiçbir değişiklik yapılmaması temel kurallardan biridir; hiçbir şey böyle bir değişiklik kadar büyük bir süratle ihtilale sebep olamaz. Bu çeşit ülkelerde kanun diye bir şey yoktur da ondan; sadece, geleneklerle davranışlar vardır; bunları yıktınız mı her şeyi yıkmış olursunuz.

Kanunlar yerleşir; gelenekler ilham yoluyla gelir; gelenekler daha çok genel kafa düzenine, kanunlar ise daha çok özel bir kurula bağlıdır. Genel kafa düzenini yıkmak ise özel bir kurulu değiştirmek kadar, hatta ondan daha çok tehlikelidir.

Üst olarak da ast olarak da herkesin, hem yürüttüğü hem de boyunduruğu altında inlediği keyfi bir hükümette halk birbiriyle, bütün sınıflarında hürriyetin hüküm sürdüğü bir hükümettekinden daha az temastadır. Demek oluyor ki orada davranışlarla geleneklerde daha az değişiklik yapılır. Daha sabit davranışlar kanunlara daha yakın olur. Şu halde, bir hükümdarın ya da bir kanun koyucunun orada, davranışlarla geleneklere yeryüzünün herhangi bir ülkesinden daha az aykırı hareket etmesi gerekir.

Orada kadınlar genel olarak kapalı yaşarlar; modaya önayak olmalarına imkân yoktur. Kadınlarla erkeklerin bir arada yaşadıkları öteki ülkelerde bir yandan ka-

dınların erkeklerin hoşuna gitmek istekleri, öte yandan erkeklerin kadınların hoşuna gitmek istekleri, durmadan davranışların değişmesini gerektirir. Erkeklerle kadınlar birbirlerini şımartırlar; taraflar belirli ve temelli özelliklerini yitirirler; kesin olan şeye keyfi görüş karışır; davranışlar da bu yüzden her gün değişir.

Konu XIII
Çinlilerin davranışları üzerine

Gelelim Çin'e; işte size, davranışların yıkılmasına, yok edilmesine imkân olmayan bir ülke. Orada kadınlar erkeklerden ayrı yaşarlar ama okullarında ahlakla beraber davranış tarzını da öğrenmekten geri kalmazlar. Aydın bir kişiyi orada selam veriş tarzından tanımak mümkündür. Bu şeyler, ağırbaşlı öğretmenler tarafından ders olarak verildi mi, ahlak ilkeleri gibi kafalarda yer eder, bir daha da değişmez.

Konu XIV
Bir milletin gelenekleriyle davranış tarzlarını değiştirmek için doğal çareler nelerdir

Kanunların, kanun koyucular tarafından meydana getirilmiş özel kurullar olduğunu söylemiştik; geleneklerle davranış tarzları da genel olarak milletlerin meydana getirdikleri kurullardır. Bunun içindir ki bir milletin gelenekleriyle davranış tarzlarını değiştirmek istediğimiz zaman bu işi kanuna başvurmadan yapmamız gerekir. Tersi, millete şiddetli bir davranış gibi gelir; en iyisi, mevcut geleneklerle davranış tarzları yerine başka gelenekler, başka davranış tarzları bulup koymaktır. Böylece bir hükümdar, ülkesinde büyük değişiklikler yapmak istediği zaman kanunlarla yerleşmiş olan şeyleri yine kanunlarla, geleneklerle yerleşmiş olan şeyleri yine geleneklerle değiştirmeli. Geleneklerle değiştirilmesi gereken şeyleri kanunlarla değiştirmek çok kötü bir politikadır.

Rusları sakallarıyla entarilerini kesmeye zorlayan kanunla, şehirlere girenlerin entarilerini diz kapaklarına kadar kestirten büyük Petro'nun bu konuda gösterdikleri sertlik işkenceden başka bir şey değildi. Suçu önlemek için, ceza adını verdiğimiz çareler vardır; bunun gibi davranış tarzlarını değiştirmek için de elimizde, örnek dediğimiz çareler vardır.

Bu milletin çabuk ve kolay bir şekilde medeni dünyaya ayak uydurması, hükümdarın kendi milleti hakkında çok kötü bir kanısı olduğunu, bizzat onun dediğini söylüyorum, bu insanların hayvan olmadığını gösterdi. Başvurduğu şiddet politikasına gerek yoktu; tatlı ve yumuşak davranışlarla da pekâlâ amacına ulaşabilirdi.

Bu değişikliklerin ne kadar kolay olduğunu bizzat kendi kişiliğinde de denedi. Kadınlar kapalı bir hayat, âdeta bir köle hayatı sürerlerdi; hepsini sarayına davet edip Alman kadınları gibi giydirdi, elbiselerinin kumaşlarını kendisi alıp gönderdi. Kadınlar, önce, kendi zevklerini, gururlarını ve tutkularını okşayan bir yaşayış tarzının tadına vardılar, sonra da bu yaşayış tarzını erkeklere tattırdılar.

Değişikliğin kolay olmasının başka bir nedeni de, o zamanki geleneklerin iklime aykırı oluşu, Ruslara bu geleneklerin istila yoluyla çeşitli insan toplulukları tarafından getirilmiş olmasıydı. Bundan ötürü büyük Petro, Avrupalı bir millete Avrupalı usulü yaşama imkânlarını vermek istediği zaman, kendisinin bile ummadığı kolaylıklarla karşılaştı. İklimin etkisi bu konuda bütün etkilerin başında gelir.

Şu halde, milletin gelenekleriyle davranış tarzını değiştirmesi için çarın kanunlara ihtiyacı yoktu. Başka gelenekleri, başka bir davranış tarzını telkin etmesi yeterdi.

Genel olarak milletler alışkanlıklarına son derece düşkün olurlar; şiddete başvurarak onları bundan yoksun etmek, felakete sürüklemek demektir. Şu halde, bu alışkanlıkları zorla değiştirmeye kalkmaktansa, milleti bizzat bu değişikliği yapmak ihtiyacını duyacak bir duruma getirmeli.

Bir zorunluluk sonucu olmayan ceza, ne olursa olsun bir işkencedir. Kanun, yalnız kuvvet işi değildir; nitelikleri bakımından kanunla ilgisi olmayan şeyler onun çevresine giremez.

Konu XV
Aile yönetiminin siyasi yönetim üzerine etkisi

Kadınların yaşayış tarzındaki değişiklik hiç şüphe yok ki Rusların hükümet şeklini de etkilemiştir. Her şey aşırı derecede birbirine bağlıdır: Hükümdarın zorba yönetimi kadınların köleliğiyle, kadınların hürriyeti ise saltanat hükümetinin ruhuyla doğal olarak bağdaşır.

Konu XVI
Nasıl oldu da bazı kanun koyucular, insanları yöneten ilkeleri birbirine karıştırdılar

Milletlerin gelenekleriyle davranış tarzları, kanunların yerleştirmediği ya da yerleştirmek istemediği alışkanlıklardır.

Kanunlarla gelenekler arasında şöyle bir ayrılık vardır: Kanunlar vatandaşların davranışlarını, gelenekler ise insanların davranışlarını düzenler. Geleneklerle dav-

ranış tarzları arasında da şöyle bir ayrılık vardır: Gelenekler daha çok kişinin iç yönetimiyle, davranış tarzları ise daha çok kişinin dış yönetimiyle ilgilidir.

Bir devlette bazen bütün bunlar birbirine karışır. Lykurgos, kanunlar, gelenekler ve davranış tarzları üzerine bir metin düzenlemiş; Çin'deki kanun koyucular da buna benzer bir şey meydana getirmişlerdir.

Lakedemonya ile Çin'deki kanun koyucular, kanunlarla gelenekleri ve davranış tarzlarını birbirine karıştırmışlarsa buna şaşmamak lazım: Gelenekler kanunları, davranış tarzları da gelenekleri temsil eder de ondan.

Çinli kanun koyucuların başlıca amacı milleti huzur içinde yaşatmaktı. İnsanların birbirlerine aşırı derecede saygı göstermelerini, her insanın başkalarına çok şey borçlu olduğunu her an hissetmesini, her vatandaşın her bakımdan başka bir vatandaşa bağlı olduğunu bilmesini isterlerdi. Bundan ötürü de medeni davranış kurallarına çok geniş bir yer vermişlerdi.

Böylece Çin'de, köylülerin bile birbirlerine karşı yüksek sınıflara mensup kişiler gibi davrandıklarını görüyoruz. İnsanlara yumuşaklık ilham etmek, halk arasında huzur ve düzen kurmak, kabalıktan doğacak bütün kusurları ortadan kaldırmak için mükemmel bir çaredir bu. Gerçekten de öyle, medeni davranış kurallarından uzaklaşıp kurtulmak, kişinin, kusurlarını daha rahat bir şekilde ortaya koymak isteği değildir de ya nedir?

Bu bakımdan medeni davranış nezaketten daha iyidir. Nezaket başkalarının kusurlu yanlarını okşayıp geliştirir, medeni davranış ise kendi kusurlarımızı ortaya koymamıza engel olur: İnsanların birbirlerini bozmamak için aralarına koydukları bir engeldir o.

Kurulları son derece ağır olan Lykurgos davranış tarzına ait kuralları ortaya attığı zaman, amacı medeni davranış tarzını düzenlemek değildi: Amacı, milletine aşılamak istediği cengâverlik ruhuydu. Durmadan düzelten ya da durmadan düzeltilen, durmadan ders veren ya da ders alan kişiler, aynı zamanda hem sade hem de sert görüşleri olan kişiler, birbirlerine karşı davranışlarında saygıdan çok fazilet gösterisinde bulunurlardı.

Konu XVII
Yalnız Çin hükümetinde görülen özel bir meziyet

Çin'deki kanun koyucular daha da ileri gidip, dini, kanunları, gelenekleri ve davranış tarzını birbirine karıştırdılar; tümüne birden ahlak, fazilet adını verdiler. Bu dört noktaya uymak bir çeşit din halini aldı. İşte Çin hükümeti bu dine tam manasıyla uymak suretiyledir ki gerçek zafere ulaştı. Halk, bütün gençliğini bunları öğrenmekle, hayatını da bunları uygulamakla geçirdi. Aydınlar bunları öğretti, me-

murlar devamlı olarak bunlardan söz açtı. Bu din, küçük büyük bütün davranışları içine aldığı için, uygulanması tam manasıyla sağlandığı zaman Çin ülkesi iyi bir şekilde yönetilmeye başlandı.

İki şey, bu dini, Çinlilerin kalplerine ve kafalarına kolaylıkla işledi: Bunlardan birincisi son derece karışık olan yazı tarzlarıdır. Çinliler hayatlarının uzun bir bölümünü okuma öğrenmekle hem de bu dinin kurallarını içine alan kitapları okuyarak öğrenmek suretiyle geçirirlerdi; ikincisi, bu din kurallarının manevi bir yanı olmayışıydı; herkesin kolaylıkla anlayıp uygulayabileceği şeylerdi bunlar. Bundan ötürü de kafalara, manevi anlamı olan bir şeyden daha kolay girip yerleşebiliyordu.

Milleti din kurallarıyla yönetecek yerde işkenceye başvuran hükümdarlar, işkenceye, yetkisi içine girmeyen bir iş gördürmek, insanlara bir ahlak vermek istediler. İşkence, ahlakı bozulduğu için kanunlara aykırı davranan bir vatandaşı toplumdan atabilir ama herkesin ahlakı bozulursa, topluma yeni bir ahlak aşılayabilir mi? İşkence, bütün topluma zarar veren bir kötülüğün sonuçlarını durdurabilir ama bu kötülüğü ortadan kaldıramaz. Nitekim Çin hükümetinin ilkeleri ortadan kalkınca, ahlak yok olunca, devlet anarşi içinde kaldı; yer yer ayaklanmalar, ihtilaller baş gösterdi.

Konu XVIII
Önceki konudan çıkartılacak sonuç

Bundan da anlıyoruz ki Çin, kanunlarını, istilalar yüzünden yitirmiş değildir. Davranış tarzı, gelenekler, kanunlar ve din, hep bir olduğu için bütün bunları aynı zamanda değiştirmek imkânsızdır. Yenenin ya da yenilenin değişmesi gerektiğinden, Çin'de hep yenenin değişmesi gerekti; çünkü yenenin gelenekleri davranış tarzıyla aynı değildi; davranış tarzı kanunlarıyla, kanunları da diniyle aynı değildi; bundan ötürü de Çin'in, kendisini yenen millete değil, yenen milletin Çin'e uyması, yavaş yavaş uyması daha kolay oldu.

Yine bunun çok üzücü bir sonucu var ki o da, Hristiyanlığın Çin'de yerleşmesinin hemen hemen imkânsız oluşudur. Bakir kalmak için edilen nezirler, kadınların kiliselerde toplanması, din adamlarıyla zorunlu temasları, kutsal törenlere katılmaları, günah çıkarma işi, ölüm döşeğinde dini törene tabi olma işi, yalnız bir kere evlenme meselesi, bütün bunlar ülkenin gelenekleriyle davranış tarzını altüst eder, aynı zamanda dini de ülkenin kanunlarını zedeler.

Hristiyanlık, sevgi ve merhameti telkin etmek, dini törenlerin herkese açık olmasını sağlamak, kutsal törenlere herkesin katılmasına izin vererek her şeyin birleşmesini ister gibi görünmektedir. Oysa Çin'deki din her şeyin ayrılmasını buyurur gibidir.

Bu ayrılığın istibdat kafasının sonucu olduğunu görmüştük; hal böyle olunca, saltanat hükümetinin ya da herhangi bir ılımlı hükümet şeklinin Hristiyan diniyle daha kolaylıkla bağdaşmasının nedenlerinden birini de burada aramak gerekir[249].

Konu XIX
Nasıl olmuş da Çin'de dinler, kanunlar, gelenekler ve davranış tarzları birleşebilmiş

Çin'de kanun koyucuların hükümet kurarken güttükleri başlıca amaç, imparatorluğun huzuru olmuştur. Bu düşünce ile de babalara saygı telkin etmenin yeteceğini sanmışlar, bütün kuvvetlerini bu yana yönetmişlerdir. Babaları, yaşadıkları süre olduğu gibi öldükten sonra da saymayı ve sevmeyi sağlayacak birçok ayinler ve törenler ortaya atmışlardır. Yaşadıkları süre sayılıp sevilmedikleri takdirde babaların ölümlerinden sonra da sayılıp sevilmeleri imkânsız görülürdü. Ölü babalar için törenler daha çok dinle ilgili törenlerdi. Hayattaki babalar için yapılan törenlerin ise daha çok kanunlarla, geleneklerle ve davranış tarzlarıyla ilgisi vardı ama bütün bunlar aynı yasanın bölümleriydi; bu yasa ise son derece genişti.

Babalara gösterilen saygı, yaşlılara, öğretmenlere, memurlara, imparatorlara, yani babanın yerini tutabilecek kişilerin tümüne zorunlu olarak gösterilirdi. Babaya gösterilen bu saygı, çocuklara da sevgiyi gerektirirdi. Bunun sonucu olarak da ihtiyarların gençleri, memurların kendilerine bağlı olan kişileri, imparatorun da tebaasını sevmesi zorunlu bir hal alırdı. Bütün bunlar yasaları, bu yasalar da milletin genel kafa düzenini meydana getirirdi. Şimdi artık, görünüşte hiç ilgisi yokmuş gibi sandığımız şeylerin, Çin'in temel yapısıyla nasıl ilgili olduğunu açıkça görmemiz mümkündür. Bu imparatorluk bir aile yönetimi düşüncesi üzerine kurulmuştur. Babanın yetkisini kısarsanız, ya da bu yetkiye duyulan saygının ifadesini, yani törenlerin sayısını kısarsanız, baba yerine konan memurlara karşı duyulan saygıyı da kısmış olursunuz; memurlar da kendi çocukları gibi görmek zorunda oldukları millete aynı sevgiyi göstermezler; hükümdarla tebaa arasındaki sevgi ilişkileri de yavaş yavaş yok olur. Bu kurallardan bir tanesini yok edin, devleti temelinden sarsmış olursunuz. Bir gelinin her sabah kalkar kalkmaz gidip kaynanasının şu ya da bu işini görmesi aslında önemsiz bir şeydir; ama gösteriş niteliğini taşıyan bu çeşit bir işin bütün kalplere işlenmesi gereken bir duyguyu devamlı olarak hatırlattığını, bütün kalplerden çıkıp imparatorluğu yönetecek anlayışı oluşturduğunu düşünürseniz, o zaman şu ya da bu özel işin yapılmasının zorunlu olduğunu anlarsınız.

249 Bu son paragraf ilk baskılarda yoktu.

Konu XX
Çinliler üzerine bir paradoksun açıklanması

Bu ülkede tuhaf bir şey var ki o da şu: Hayatlarını tüm yasalara göre yöneten Çinliler yeryüzünün en sahtekâr, en düzenbaz milletidir. Bunu da özellikle ticarette, doğal olarak iyi niyeti telkin etmesi gereken ticarette gösterirler. Bir şey satın alacak kişi terazisini de yanında götürmek zorundadır; her tacirin üç çeşit terazisi vardır da ondan; biri hafiftir, satın alırken kullanır; ikincisi ağır basar, malını satarken kullanır; üçüncüsü de tam çeker, gözü tetikte olanlarla alışveriş ederken kullanır. Bu çelişmeyi açıklayabileceğimi sanıyorum.

Çin'deki kanun koyucular iki amaç gütmüşlerdir: Milletin itaatli olması, huzur içinde yaşaması, bir; milletin çalışkan ve becerikli olması, iki. İklimin ve arazinin niteliği bakımından bu milletin hayatı istikrarsızdır; kişi beceri ve çalışkanlığı sayesinde geçimini sağlar.

Herkes itaatli ve çalışkan oldu mu devlet mutlu bir duruma girer. Bütün Çinlilere paraya karşı aklın alamayacağı açgözlülüğü telkin eden gereklilik ve belki de iklimin niteliğidir; kanunlar ise bu açgözlülüğü önlemek için hiçbir önleme başvurmuş değildir. Şiddet kullanarak bir şey elde etmek söz konusu oldu mu kanun bunu önler ama hile ile düzenbazlıkla elde etmek söz konusu oldu mu kanun hiçbir ceza vermez. O halde Çinlilerin ahlak anlayışıyla Avrupalıların ahlak anlayışını karşılaştırmak yerinde bir hareket olmaz. Çin'de herkes kendisine çıkar sağlayacak şeye dikkat etmek zorundadır; aldatan kişi kendi çıkarını kolladıysa, aldatılan kişi de aynı şekilde kendi çıkarını kollamalı. Lakedemonya'da bir şey çalmak, Çin'de ise birisini aldatmak suç sayılmazdı.

Konu XXI
Kanunlar geleneklerle, davranış tarzlarıyla nasıl ilgili olmalı

Kanunlar, gelenekler ve davranış tarzları gibi nitelikleri bakımından birbirlerinden ayrı olan şeyleri, böyle karmakarışık bir hale sokan yalnız acayip kurullardır; bununla beraber bu şeyler her ne kadar birbirlerinden ayrı görünürlerse de yine de aralarında sıkı bağlar vardır.

Atinalılara verdiği kanunların en iyi kanunlar olup olmadığını Solon'a sormuşlar, o da: "Ben onlara, katlanabilecekleri kanunların en iyilerini verdim" diye cevap vermiş. Bütün kanun koyuculara duyurulması gereken güzel bir söz. Tanrısal bilgelik Yahudi ümmetine: "Sizlere iyi olmayan kurallar verdim" dediği zaman bunun manası, "Nispeten iyi olan kurallar verdim" demektir. Bu da, Musa kanunlarında gösterilebilecek bütün güçlükleri ortadan kaldırmaya yeter.

Konu XXII
Aynı konunun devamı

Bir milletin gelenekleri iyi oldu mu kanunları sadeleşir. Eflatun, son derece dini bütün bir insan topluluğunu yöneten Rhadamanthe'ın bütün davaları süratle yargıladığını[250], yemin ettirme işini de doğrudan doğruya her kabilenin başkanına bıraktığını söyler. "Ama" der aynı Eflatun, "Bir insan topluluğu dini bütün olmadı mı, yemin ettirme işine ancak bazı şartlar içinde, mesela hâkim ve tanıklar gibi, yemin eden kimsenin davanın konusuyla ilgisi olmadığı zaman başvurmalı."

Konu XXIII
Kanunlar geleneklere nasıl uymalı

Romalıların gelenekleri saf ve temiz olduğu çağlarda devlet memurlarının çalıp çırpmaları üzerine özel bir kanun yoktu. Bu suç belirir belirmez öyle büyük bir ihanet olarak görülmüştür ki, memurun hesabına geçirdiği parayı geri vermesi büyük bir ceza sayılmıştır. L. Scipion hakkında verilen yargı bunun en güzel örneğidir.

Konu XXIV
Aynı konunun devamı

Vasilik yetkisini anneye veren kanunlar henüz ergin olmayan çocuğun kişiliğinin korunmasına, bu yetkiyi en yakın varise veren kanunlar ise mirasın korunmasına daha çok dikkat etmiş sayılır. Gelenekleri bozulmuş insan topluluklarında bu yetkiyi anneye vermek daha yerinde olur. Kanunların, vatandaşların geleneklere bağlılığına güvendiği ülkelerde vasilik yetkisini en yakın vârise ya da anneye, bazen de her ikisine birden vermeli.

Roma kanunlarını incelerseniz bu kanunların ruhunun benim söylediklerime uygun olduğunu görürsünüz. On iki levha kanununu yaptıkları zaman Roma'da gelenekler henüz bozulmamıştı. Mirasa konmak olasılığını düşünerek, vasilik yetkisini en yakın akrabaya verdiler. Çocuğun ölümü halinde mirastan faydalanacak olan kişiye bu yetkiyi vermekle beraber, çocuğun hayatının tehlikeye girebileceğini bir an olsun akıllarından geçirmediler. Ama Roma'da gelenekler bozulunca, kanun koyucuların da görüş tarzları değişti. Caius ile Justinianus derler ki: "Mirası bırakan kişi, vasi olacak kişinin kötülük etmesinden korktu mu vasiyetnamesinde vasilik bölümünü açıkça yazar; çocuğun ölümü halinde verasetle ilgili bölümü ise vasiyetna-

250 Rhadamanthe, Zeus'un oğlu Minos'un kardeşidir. Cehennemde insanları yargılayan üç hâkimden biri. Adaleti temsil eder. Montesquieu'nün, Eflatun'un Rhadamante'ı derken bunu kastettiğini sanıyoruz.

menin bir süre sonra açılması gereken bölümüne koyabilir." İşte size ilk Romalıların bilmedikleri bir kaygı ve önlem örneği.

Konu XXV
Aynı konunun devamı

Roma kanunları, evlenmeden önce tarafların birbirlerine hibelerde bulunmalarına izin verirdi. Evlendikten sonra ise böyle bir şeye izin vermezdi. Bu da sırf, azla yetinmek, sadelik ve alçakgönüllülük içinde yaşamak için evlenen, evlendikten sonra da ev hayatının sağlayacağı huzur yüzünden, bütün bir hayat boyunca sürüp gidecek olan zevklerin ve mutluluğun etkisi sonunda baştan çıkması olasılığı olan Romalıların geleneklerine dayanan bir şeydi.

Vizigotların kanunları, erkeğin alacak olduğu kadına servetinin ancak onda birini vermesine izin verir; evliliğin ilk yılında ise hiçbir şey vermesine izin vermezdi. Bu da yine ülkenin geleneklerindendi. Kanun koyucular, heyecanlı anlarında aşırı derecede eli açık olan İspanyollara özgü bir fodulluğun önüne geçmek için böyle davranırlardı.

Romalılar yeryüzünün en sürekli saltanatı olan fazilet saltanatının bazı sakıncalarını kanunları aracılığıyla önlemeyi başardılar. İspanyollar ise kendi kanunları aracılığıyla, yeryüzünün en az dayanıklı olan zorba kuvvetinin, güzelliğin zorba kuvvetinin kötü sonuçlarını önlemek istiyorlardı.

Konu XXVI
Aynı konunun devamı

Théodose ile Valentinien kanunu, boşanmanın nedenlerini Romalıların eski gelenekleriyle yaşayış tarzlarından almıştır. Bir erkeğin karısını, hür bir insana layık olmayan bir şekilde cezalandırması bu nedenler arasındaydı. Sonraki kanunlarda ise bu nedenin yer almadığını görüyoruz; bu konudaki gelenekler değişmişti de ondan; doğu ülkelerinin gelenekleri Avrupa geleneklerinin yerini almış bulunuyordu. Tarihin dediğine bakılırsa II. Justinianus'un karısı olan imparatoriçenin baş hadım ağası, imparatoriçeyi, okullarda çocuklara verilen ceza ile tehdit edermiş. Böyle bir şeyi hayal ettirse, ya yerleşmiş ya da yerleşmek üzere olan bir gelenek hayal ettirebilir.

Kanunların geleneklere nasıl uyduğunu gördük. Şimdi de geleneklerin kanunlara nasıl uyduğunu görelim.

Konu XXVII
Bir milletin geleneklerinin, davranış tarzının ve karakterinin oluşunda kanunların nasıl bir etkisi olabilir

Köle bir topluluğun gelenekleri köleliğinin bir bölümünü oluşturur; hür bir topluluğun gelenekleri hürriyetinin bir bölümünü oluşturur.

On birinci kitapta hür bir milletten söz etmiş, anayasasının ilkelerini ortaya koymuştum[251]. Şimdi bunun sonuçlarını, bundan meydana gelen karakterini ve bunun sonucu olan davranış tarzını görelim.

Bu milletin kanunlarını, geleneklerini ve davranış tarzını meydana getiren önemli faktör iklim değildir demeyeceğim ama bu milletin gelenekleriyle davranış tarzının kanunlarıyla fazlasıyla ilgili olduğunu söylemekten de geri kalmayacağım.

Bu devlette biri yasama, öteki yürütme yetkisi olmak üzere gözle görünür iki yetki olacağından, her vatandaş kendi öz iradesini kullanıp özgürlüğünü istediği şekilde belirtebileceğinden, vatandaşların çoğu bu iki yetkiden birinin üstüne daha çok düşerdi; hem zaten vatandaşların çoğu her iki yetkiyi aynı derecede sevecek kadar ne adalet sahibidir ne de sağduyu.

Üstelik yürütme yetkisi bütün işleri elinde bulunduracağından hiçbir zaman korku telkin etmezdi, aksine büyük umutlar verirdi; bir şeyler elde edenler ondan yana olurlar, hiçbir şey elde edemeyenler ise durmadan ona saldırırlardı.

Bütün tutkular serbest bırakıldığından, kin, haset, kıskançlık, zengin olma ve sivrilme isteği gemi azıya alır gelişirdi; bunun aksi olsaydı, devlet, kuvveti olmadığı için tutkularını yitiren, hastalığın etkisiyle de güçten düşen bir insana benzerdi.

İki parti arasındaki kin sürüp giderdi; çünkü bu kin hiçbir zaman bir şey yapacak kuvveti gösteremezdi.

Bu partiler hür insanlardan oluştuğu için, partilerden biri fazla yükselse, hürriyetin etkisiyle öteki alçalırdı; o zaman bütün vatandaşlar, vücudun yardımına koşan eller gibi, alçalan partinin yardımına koşarlardı.

Her vatandaş hürriyetini yitirmediği için kendi kaprislerine, fantezilerine uyar ve durmadan parti değiştirirdi; bir partiyi bırakıp ötekine geçer, dostlarını bırakıp düşmanlarıyla birleşirdi; böyle bir devlette vatandaşlar, dostlukla, kinle ilgili kanunları çoğu zaman unuturlardı.

Hükümdar da vatandaşların durumuna düşerdi; tedbirli davranış kurallarına aykırı bir davranışla, çoğu zaman, kendisini en çok hırpalamış olanlara güvenir, kendisine hizmet etmiş olanlara da sırtını çevirirdi; böylece başka hükümdarların isteyerek yaptıklarını o, zorunlu olarak yapardı.

251 İngiltere.

Hemen hemen hiç tanımadığımız halde varlığını hissettiğimiz bir nimetin, bizden gizleyebilecekleri bir nimetin yavaş yavaş elimizden çıkıp gitmesinden korkarız; korku ise nesneleri gözümüzde büsbütün büyütür. Bunun için millet kendi durumundan endişe etmeye başlar, en güvenilir anlarda kendisini tehlikede sanırdı.

Üstelik yürütme organına karşı en şiddetli muhalefeti gösterenler, muhalefetlerinin gerçek nedenlerini ortaya atmadıklarından, tehlikede olup olmadığını hiçbir zaman bilemeyecek olan milletin duyduğu dehşetin artmasına sebep olurlardı. Ama bu, milletin, ileride karşılaşması ihtimali olan gerçek tehlikelerden kaçınmasını sağlardı.

Bununla beraber, yasama kuvveti milletin güvenini kazanmış olduğundan, üstelik milletten daha aydın olduğundan, onda uyanan kötü etkileri yok edip heyecanını yatıştırabilirdi.

Böyle bir hükümetin eski demokrasilere, yani bütün kuvvetleri, doğrudan doğruya milletin elinde bulundurduğu demokrasilere olan üstünlüğü buradadır işte; çünkü eski demokrasilerde hatipler milleti heyecana getirdiler mi bu heyecanın etkisi daima kendini gösterirdi.

Böylece, millete aşılanan dehşetin belirli bir amacı olmadı mı, bu dehşet boş gürültülere, küfürlere yer açardı işte o kadar. Hatta iyi bir sonucu da olurdu; hükümetin bütün kuvvetlerinin harekete gelmesini, vatandaşların da daha dikkatli olmasını sağlardı. Ama bu dehşet, temel kanunların yıkılmasından doğarsa, o zaman sessiz, uğursuz ve korkunç bir kaynaşma halini alır ve birtakım felaketlere yol açardı.

Çok geçmeden ortalığı korkunç bir sessizliğin kapladığını, bu süre içinde de her şeyin kanunlara tecavüz eden kuvvete karşı birleştiğini görürdünüz.

Milletin duyduğu endişelerin belirli bir amacı olmadığı bir sırada, yabancı bir kuvvetin devleti tehdit edip ikbalini ya da şan ve onurunu tehlikeye düşürmek istediğini varsayalım. O zaman küçük çıkarların ortadan kalkıp büyük çıkarlara yol açıldığını, her şeyin yürütme organı lehinde birleştiğini görürdünüz.

Bütün kavgalar, temel kanunların tecavüze uğramasından doğsa, tam bu sırada da yabancı bir devlet ortaya çıksa, hükümetin şeklini ya da yapısını değiştiremeyecek bir ihtilal olurdu; çünkü hürriyetin sebep olduğu ihtilaller hürriyetin varlığını onaylayan ihtilallerden başka bir şey değildir.

Hür bir milletin bir kurtarıcısı olabilir, köle bir milletin ise bir başka efendisi çıkar ortaya.

Çünkü bir devlette zorba bir hükümdarı yerinden edecek kadar kuvvetli olan kişi, bizzat onun yerini alacak kadar da kuvvetlidir.

Hürriyetten faydalanmak için olduğu gibi, hürriyetini korumak için de her insanın düşündüğünü söyleyebilmesi gerektiğinden, böyle bir devlette her vatandaş,

kanunların, söylemesini ya da yazmasını bilhassa yasak etmediği şeylerin hepsini söyleyip yazabilirdi.

Daima heyecanlı olan bu milleti, insanların ruhunda hiçbir zaman iyi sonuçlar vermeyen akılla değil tutkularla yönetmek daha kolay olurdu; başta bulunanlar da onu, kendi gerçek çıkarlarına aykırı teşebbüslere doğru yönetmekte güçlük çekmezlerdi.

Bu millet hürriyetini aşırı derecede severdi; onunki gerçek hürriyet olurdu da ondan; hürriyetini korumak için de malını mülkünü, rahatını ve çıkarlarını feda etmekten çekinmezdi; yine bu yüzden en ağır vergileri, zorba bir hükümdarın bile tebaasına kabul ettirmekte güçlük çekeceği vergileri ödemekte hiçbir güçlük göstermezdi.

Ama bu millet kendisinden istenilen vergilere katlanmanın gerektiğini iyice bildiğinden, daha büyük vergiler ödememek için bu vergileri ödemekte hiçbir güçlük göstermezdi; verginin maddi ağırlığı manevi ağırlığından daha çok olurdu; oysa bazı devletlerde[252] ıstırabın manevi ağırlığı maddi ağırlığından daha çoktur.

Güvenilir bir kredisi olurdu bu milletin; ödünç alan da veren de kendisi olurdu da ondan. Gerçek kuvvetlerinin üstünde işlere giriştiği, rakiplerinin karşısına hayal ürünü büyük servetlerden söz ederek çıktığı da olur; ama bağlı olduğu hükümetin mahiyetiyle telkin ettiği güven bu hayal ürünü servetleri gerçek bir kisveye bürürdü[253].

Hürriyetini korumak için millet, vatandaşlardan ödünç para alırdı; vatan istila edildiği takdirde itibarını yitireceğini anlayan vatandaşlar da hürriyetlerini korumak için yeni bir çalışma imkânı bulmuş olurlardı.

Bir adada otursaydı, bu milletin istilacı bir görüşü olamazdı[254]; çünkü uzak ülkeleri istila zayıf düşmesine sebep olurdu. Bu adanın toprağı verimli olsaydı, millet başka ülkeleri istila etmeyi aklından bile geçirmezdi; zengin olmak için savaşmak ihtiyacını duymazdı da ondan. Hiçbir vatandaş başka bir vatandaşa bağlı olmadığından, her vatandaş, birkaç vatandaşın ya da herhangi bir vatandaşın şan ve onurundan çok kendi hürriyetine önem verirdi.

Orada askerlik mesleği, her faydalı meslek gibi değerli bir meslek, millet için işgören bir meslek sayılırdı ama çoğu zaman tehlikeli bir meslek olarak görülürdü; sivil mesleklerin gerektirdiği meziyetler daha itibarlı olurdu.

Barış ve hürriyetin huzura kavuşturacağı bu millet, kendini önyargılardan kurtarır, tamamıyla ticarete verirdi. İşçinin el emeğiyle büyük bir değer kazanan o ip-

252 Fransa.

253 Montesquieu'ye göre gerçek servet, endüstriyle toprağın sağladığı servettir; hayal ürünü servet ise altın, gümüş, para ya da kredidir.

254 Burada Montesquieu'nün istiladan maksadı sömürgecilik değildir. İngiltere'nin Avrupalı bir devletin topraklarını istila etmekte yararı olamayacağını söylemek istiyor. Sömürgeler meselesini konunun sonunda ele alacak.

tidai maddelerden bazıları varsa orada, Tanrı'nın verdiği bu nimetlerden tam manasıyla faydalanmak için millet ülkenin dört bir yanında fabrikalar kurardı.

Bu ülke kuzeyde ise ve gereğinden fazla yiyecek maddesi varsa, iklim yüzünden de bazı maddeleri yetiştirmek imkânını bulamıyorsa, güney ülkelerinde yaşayan milletlerle zorunlu olarak geniş çapta ticaret yapardı; böyle bir ticaretin sağlayacağı çıkarlardan faydalanacak devletleri bizzat kendisi seçeceğinden, seçtiği milletlerle karşılıklı anlaşmalar imzalardı.

Bir devlette bir yandan millet aşırı derecede zengin olur, öte yandan vergiler ağır olursa, sınırlı servet sahibi olan vatandaşlar ancak bir zanaata başvurmak suretiyle yaşamak imkânını bulabilirler. Birçok kişi de ya sağlığını ileri sürmek suretiyle ya da gezmek bahanesiyle başka ülkelere göçer, gidip bolluğu, bizzat köleliğin hüküm sürdüğü yerlerde arardı.

Tüccar bir milletin küçük çıkarlarının sayısı çoktur; buna göre, başkalarını zarara sokması ya da başkaları tarafından zarara sokulması için bin bir olanak var demektir. Bundan ötürü de bu millet son derece kıskanç olurdu; kendi servetinden faydalanmaya bakacak yerde başka milletlerin servet edinmelerine üzülürdü.

Bir bakıma yumuşak ve uyulması kolay olan kanunlar, o ülkede ticareti ve denizciliği öylesine güç bir şekle sokar ki, bu yüzden millet düşmanlarıyla ticaret yapıyormuş gibi bir hal alırdı.

Böyle bir millet vatandaşlarından bazılarını uzak ülkelere yerleştirirse, bunu bir egemenlik kurmaktan çok ticaretini geliştirmek için yapardı.

Kişi kendi ülkesindeki şeyleri başka yerlerde de bulmak isteyeceğinden, devlet, uzak ülkelere yerleştirdiği vatandaşlarına da kendi hükümet şeklini verirdi. Bu hükümet şekli, yerleştiği yere kendisiyle birlikte bolluğu ve huzuru da getireceğinden, sömürge şekline soktuğu ormanlarda bile büyük milletlerin meydana geldiği görülürdü.

Böyle bir millet, durumu, limanlarının güzelliği, servetinin mahiyeti bakımından kıskandığı komşu bir milleti evvelce egemenliği altına almış olabilir[255]. Ona kendi kanunlarına göre davranmak imkânını verirdi ama tam manasıyla müstakil bir devlet olmasına izin vermezdi. Bunun sonunda da orada vatandaşlar hür, devlet ise köle olurdu.

İstilaya uğrayan devletin çok iyi bir hükümeti olurdu ama devletler hukuku bakımından da çok sıkışık bir durumda kalırdı; değişik milletlere göre değişik kanunlar kabul ettirirlerdi ona; bu kanunlar yüzünden de onun edindiği servet sağlam temellere dayanmaz, sadece bir efendinin gerektiği zaman kullanacağı bir emanet halini alırdı.

255 Burada söz konusu olan ada İrlanda'dır.

Asıl egemen milletin büyük bir adada oturması ve geniş ölçüde ticaretle uğraşması ona, denizlerde de egemenlik kurması için büyük imkânlar sağlardı; hürriyetini korumak için de sağlam mevkilere, kalelere, kara kuvvetlerine ihtiyacı yoktur; kendisini istilalara karşı emniyette tutacak büyük bir donanması olurdu işte o kadar; bu donanma, bütün öteki devletlerin donanmalarından, paralarını kara kuvvetlerine harcayan bundan ötürü de deniz kuvvetlerini ihmal etmek zorunda kalan bütün öteki milletlerin deniz kuvvetlerinden daha üstün olurdu.

Denizlere hâkim olmak, böyle bir egemenliği elinde tutan milletlere öteden beri doğal bir gurur vermiştir; kendilerini herhangi bir millete saldıracak kuvvette hissettiklerinden, kuvvet ve kudretlerinin büyük okyanuslar kadar sınırsız olduğunu sanırlar da ondan.

Böyle bir millet komşusu olan milletlerin işlerinde de söz sahibi olabilirdi. Kuvvet ve kudretini istilalarda kullanmadığı için her millet onun dostluğunu arardı; hükümetinin istikrarsız oluşu ya da iç kargaşalıkların çokluğu buna engel olduğu halde onun kendilerine kin beslemesinden korkarlardı.

Böyle bir milletin yürütme organının nasibi budur işte: İçte huzursuzluk, dışarıda saygı.

Bu ülke günün birinde Avrupa'daki siyasi konuşmaların merkezi halini alsa, orada öteki ülkelerdekinden daha dürüst, daha iyi niyetli insanlar bulunduğu görülürdü; çünkü bakanlar davranış tarzları hakkında bir halk topluluğuna karşı sorumlu olduklarından[256], katıldıkları konuşmaları gizli tutamazlar, bundan ötürü de biraz daha namuslu insan olmak zorunda kalırlardı.

Bundan başka bakanlar, yanlış bir hareket sonunda meydana gelecek olaylardan sorumlu tutulacaklarından kendileri için en emin yolu doğrulukta bulurlardı.

Soylular ülkede bir süre aşırı derecede hüküm sürdülerse, hükümdar da halkı yükseltmek suretiyle onların itibarını düşürmek imkânını bulduysa, kölelik, büyüklerin düşüşüyle halkın kudret ve kuvvetini hissetmeye başlaması arasında geçen süre içinde en üst noktasına varırdı.

Bu millet önceden keyfi bir yönetime boyun eğmişse, birçok bakımlardan bu yönetim tarzının kalıntılarını korumuş olabilir; bundan ötürü de çoğu zaman hür bir hükümet temeli üzerine kurulmuş zorba bir hükümet şekli görmek mümkün olabilirdi orada.

Dine gelince, böyle bir ülkede her vatandaş kendi iradesine göre davranmakta serbest olduğundan, dolayısıyla de kendi bilgilerine ya da isteklerine göre hareket edeceğinden, kimi kişiler ya şu din olmuş bu din olmuş deyip hiçbir titizlik göstermeden ülkede hâkim olan dini kabul ederler ya da genel olarak din konusunda son

256 İngiliz Parlamentosu.

derece titiz davranıp çeşitli dinleri benimserlerdi; din sayısı da böylece ülkede artar dururdu.

Bu ülkede dinsiz kişiler bulunabileceği gibi, bir dinleri varsa eğer, başka bir dini kabul etmeye zorlanmalarını istemeyen kişiler de bulunacaktır; böyle bir şeye zorlandıkları takdirde hayatlarının da mallarıyla mülklerinin de kendilerinin olmadığını, bunlardan birini ellerinden alanın ötekilerini de alabileceğini düşünürlerdi.

Çeşitli dinler arasında, kölelik yoluyla yerleştirilmek istenen bir din varsa orada, millet için en iğrenç din bu olurdu[257]; çünkü insanların olaylar üzerindeki yargıları bu olaylar arasında kurdukları bağlarla gördükleri ayrıntılara dayandığından, millet böyle bir dini imkânı yok hürriyet fikriyle bağdaştıramazdı.

Kanunlar bu dine girenlere işkence edilmesini buyuramazlardı; hürriyet, bu çeşit cezaları tasarlamayı bile imkânsız kılardı da ondan; ama kanunlar öylesine bir baskı kullanabilir ki, soğukkanlılıkla yapılabilecek bütün kötülüklerin yapılmasına izin verirdi.

Bazen bakarsınız halkın saygınlığı çok, papaz sınıfının da o ölçüde saygınlığı az olur; bunun böyle olması için ortada bin bir imkân vardır. Bundan ötürü de papaz sınıfı halktan ayrılmaktansa onun katlandığı külfetlerin hepsine katlanmaya ve onunla birleşmiş gibi görünmeye razı olurdu; ama her zaman halktan saygı görmeye alışık olduğu için, daha köşesine çekilmiş, daha çekingen, daha temiz bir hayat sürmek suretiyle yine de ondan ayrılmaya çalışırdı.

Papazlar dini koruyamazlar, din de onları koruyamaz; bundan başka ellerinde zorbalık etme imkânı da yoktur; şu halde yapacakları tek şey söz ve yazıyla ikna etmek olurdu. Büyük Varlığın ilham ettiği şeylerle, ortaya koyduğu eserlerini ispat etmek için çok güzel eserler kaleme alırlardı.

Bunların toplantılarına engel olmaları, kendi kötü taraflarını bizzat düzeltmelerine izin vermemeleri de mümkündür[258]. Hürriyetin verdiği bir çılgınlıkla halk, bu sınıfın kendi kendini ıslah etmesine katlanacak yerde, ıslah hareketinin yarım kalmasını tercih ederdi.

Devletin temel yapısının bir bölümünü oluşturan yüksek mevkiler daha sabit olurdu; ama öte yandan, bu hürriyet ülkesinde büyükler halka daha çok yaklaşırlardı; şu halde mevkiler birbirinden daha ayrı, ama kişiler birbirine daha yakın olurlardı.

İdarenin başında bulunanlar, kurulu bir saat gibi yeni ve taze bir kuvvetle her gün işe başlayacaklarından, kendilerini eğlendirenlerden çok millete faydalı olanlara saygı gösterirlerdi; bundan ötürü de orada daha az dalkavuk, daha az yaltakçı,

257 Katoliklik.

258 İngiltere'de din işlerini din meclisleri değil Parlamento hallederdi.

daha az soytarı, sözün kısası, kafalarındaki boşlukları büyüklere pek pahalıya satan bir çeşit insanlar daha az görülürdü.

İnsanlara faydasız becerilerinden ya da gereksiz özelliklerinden ötürü değil, gerçek özelliklerinden ötürü bir değer verilirdi; iki çeşit olurdu bu beceriler: Zenginlik, bir; kişisel değer, iki.

Orada gururla kendini beğenmişlikten meydana gelmiş inceliğe dayanan bir lükse değil, gerçek ihtiyaçların gerektirdiği inceliğe dayanan sağlam yapılı bir lüks bulunurdu; nesnelerde sadece, doğanın onlara işlediği zevkler aranırdı.

Orada insanların, ihtiyaçlarını karşılayacak paradan çok paraları olurdu; ama yine de boş ve lüzumsuz şeylere itibar eden bulunmazdı; böylece birçok kimse, mal mülk, servet sahibi olmasına rağmen parasını harcamak için fırsat bulamaz, bu yüzden de servetini acayip bir şekilde kullanırdı; böyle bir milletin de zevklerinden çok kafası gelişirdi.

Kişi daima kendine yararlı olan şeylerle uğraşacağından, işsizliğe dayanan nezaketten eser olmazdı orada; gerçekten de öyle, bu nezaket çeşidini öğrenmek için vakit bulmak çok güç olurdu o millete.

Romalıların nazik ve terbiyeli olmaları keyfi yönetimin kurulmasıyla başlar. Zorba yönetim işsizliği meydana getirir, işsizlik de nezaketi.

Bir millette, birbirine hoş görünmek, birbirini kırmamak ihtiyacını duyan insan sayısı ne kadar çok olursa, o millet o derece terbiyeli olur. Ama bizi barbar insan topluluklarından ayıracak olan şey davranışlarımızdaki terbiyeden çok kafa terbiyesidir.

Her insanın kendi ölçüsünde devlet yönetimine katıldığı bir millette, kadınların erkeklerle bir arada yaşamaları gerekirdi. Bundan ötürü de kadınlar alçakgönüllü, yani sıkılgan olurlardı. Bu sıkılganlık onların fazileti halini alırdı; hiçbir terbiye ve nezaket kuralına uymak ihtiyacını duymayan erkekler de böylece tam manasıyla hürriyetlerine kavuşurlar, boş vakitlerini de zevk ve sefa âlemlerinde geçirirlerdi.

Kanunlar orada, şu ya da bu özel kişi için yapılmadığından herkes kendini hükümdar olarak görürdü; böyle bir ülkede kişiler de kendilerini vatandaş olarak değil bir konfederasyonun üyeleri olarak görürlerdi.

Anayasanın herkese hükümet işlerine katılmak yetkisini verdiği, herkese siyasi çıkarlar sağladığı bu ülkede, eğer iklim birçok insanlara geniş görüş imkânları vermişse orada durmadan siyasetten söz edilirdi; böyle bir ülkede insanların, nitelikleri bakımından olsun, hayatın cilveleri bakımından olsun tartışılmasına imkân olmayan olaylar üzerinde durmadan tartışmalarda bulundukları görülürdü.

Hür bir ülkede özel kişilerin yargıları iyi olmuş kötü olmuş, çoğu zaman bunun hiçbir değeri yoktur; yargıda bulunsunlar yeter. Bu yargıların sonuçlarını garanti altına alan hürriyet de buradan çıkar işte.

Bunun gibi, zorba bir hükümette de kişilerin iyi ya da kötü yargılarda bulunmaları zararlı olur; hükümet ilkelerinin zedelenmesi için kişiler yargıda bulunsunlar yeter.

Böyle bir ülkede şunun bunun hoşuna gitmeyi aklının kenarından bile geçirmeyen birçok kişi ağzına geleni söylemekten çekinmezdi. Çoğu kimse zekâsını kullanarak yapardı bu işi ama yine de zekâları frenleyemezdi onları. Kendilerini mutlu bulmaları için bunca neden varken, her şeyi küçümsemeleri, her şeyden iğrenmeleri mutsuzluklarına sebep olurdu.

Hiçbir vatandaş öteki vatandaşlardan korkmadığı için bu millet gururlu olurdu; krallarının gururu kendi özgürlüklerine dayanırdı da ondan.

Hür milletler ağırbaşlı olurlar ötekiler ise kendilerini kolaylıkla boş şeylere kaptırırlar.

Ama daha çok, birbirleriyle yaşayan böyle bu derece kendini beğenmiş insanlar, sık sık tanımadıkları kimselerin aralarına düşerler; o zaman da sıkılgan olurlardı; bundan ötürü de onlarda utanmadan ve gururdan doğan acayip bir karakter ortaya çıkardı.

Milletin karakteri bilhassa, içlerine kıvrılıp kendi kendini düşünen insanların verdikleri o zekâ eserlerinde belirirdi.

Toplum hayatı bize, insanların gülünç taraflarını görüp anlamayı öğretir; yalnızlık ise kötülükleri görüp anlamamıza imkân verir. Onların yerici yazıları kan güder; oralarda bir Horatius'la karşılaşmadan önce birçok Juvenal'le karşılaşırsınız.

Aşırı derecede zorba olan saltanat yönetimlerinde tarihçiler gerçeği bozarlar; gerçeği olduğu gibi söylemek yetkileri yoktur da ondan; son derece hür olan devletlerde, tarihçiler yine gerçeği bozarlar; ama bu sefer hür oldukları için, bu hürriyet öteden beri insanların bölünmelerine neden olur da ondan; herkes zorba bir hükümdarın kölesiymiş gibi kendi partisinin önyargılarının kölesi olur da ondan.

Şairler çoğu zaman, zevkin verdiği o incelikten çok yaratma kaygısının meydana getirdiği o orijinal kabalığa kaptırırlar kendilerini. Raphael'in zarafetinden çok Michel-Ange'ın kuvvetine yaklaşan bir şey bulunur onlarda.[259]

259 Milton'u kastediyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

,,,

YİRMİNCİ KİTAP

Yapısı ve özellikleri bakımından ticaretin kanunlarla olan ilgisi üzerine

Docuit quoe maximus Atlas.
Vergilius, *Aeneis*[260]

İlham perilerinden dileğimdir[261]

(Ey Pieria[262] tepesinin bakireleri, size verdiğim adı duyuyorsunuz değil mi? Uzun bir işe girişmiş bulunuyorum; öyle bir üzüntü, öyle bir sıkıntı var ki içimde, âdeta çökmüş gibiyim. Eskiden içimde var olan, şimdiyse benden uzaklara kaçan o büyüyü, o yumuşaklığı ne olur yeniden verin bana! Hiçbir zaman, kişiyi zevk ve eğlence yoluyla bilgeliğe ve gerçeğe götürdüğünüz zamanki kadar tanrısal olamazsınız.

Çalışmalarımdaki ağırlığı hafifletmek istemeseniz bile, ne olur, yaptığım işi gizleyin, insanların bilgili olmasını, benim de öğretmekten vazgeçmemi sağlayın; düşüneyim ama duyuyormuş gibi görüneyim; yeni şeyler ortaya attığım zaman da, sanki ben hiçbir şey bilmiyormuşum da her şeyi siz bana ilham ediyormuşsunuz gibi yapın.

Kaynağınızın suları, sevdiğiniz kayadan fışkırdığı zaman, yükseklere çıkıp yeniden toprağa düşmez; çimenlerin ortasından akıp gider; çobanları mest ettiği için sizi de mest eder.

260 Docuit quoe maximus Atlas, uçsuz bucaksız evrenin bana öğrettiği, demektir. (Aeneis, Vergilius).

261 İlham perilerinden dileğimdir, diye başlayan bu bölüm ikinci cildin başına konulmak için yazılmıştı. Cenevre'de kitabın provalarını düzeltmekle görevli olan Jacob Vernet bunun konmaması için ısrar etmiş, Montesquieu de biraz direndikten sonra dostunun isteğine uymuştu. Bu dileğin bizim için önemli olan yanı, birinci cildin önsözünde de belirtmiş olduğumuz gibi Montesquieu'nün nefesinin kesildiğini göstermiş olmasındadır. Voltaire'in takıldığı nokta da zaten budur.

262 Pieria tepesi, Makedonya kralı Pieros'un, şarkı ödülünü ilham perilerinin elinden almak istedikleri için saksağan kılığına sokulan dokuz kızına Peirides denirdi. Bundan galat olarak ilham perilerine, Pieria tepesinin kızları denirdi.

Sevimli ilham perileri, gözlerinizi çevirip şöyle bir baksanız bana, herkes okurdu kitabımı; böylece, bir eğlence bile olmasına imkân olmayan şey bir zevk kaynağı olurdu.

Tanrısal ilham perileri, bana, Tempé'de kavalla çalınan türküleri, Delos'ta rübabın tellerinden çıkan nağmeleri ilham etmediğinizi anlıyorum; akla hitap etmemi istiyorsunuz; duyularımızın en mükemmeli, en olgunu, en zevklisi odur da ondan[263].)

Konu I
Ticaret üzerine

Bundan sonraki konuları daha geniş bir şekilde işlemek gerekiyor ama bu kitabın yapısı buna elverişli değil. Sakin bir ırmak üstünde yoluma devam etmek isterdim. Ne yapayım ki, kendimi bir sele kaptırmış gidiyorum.

Ticaret, yıkıcı önyargıları yok eder; aşağı yukarı genel bir kuraldır: Nerede yumuşak huylu insanlar varsa orada ticaret vardır; nerede ticaret varsa orada insanlar yumuşak huylu olurlar.

Şu halde, bugün bizler eskisinden daha yumuşak huylu kişilersek buna şaşmamalıyız. Ticaret öyle bir etki yaratmıştır ki, bütün milletlerin karakterleri hakkında dünyanın dört bir yanından bilgi edinmek mümkün olmuştur. Milletleri birbirleriyle karşılaştırmak imkânını bulmuşlar, bundan da çok iyi sonuçlar elde etmişlerdir.

Ticaret kanunlarının aynı nedenler yüzünden karakterleri hem düzelttiğini, hem de bozduğunu söyleyebiliriz. Ticaret insanın arı karakterini bozar. Eflatun'un yakınma konusu buydu; barbar insan topluluklarının karakterini ise, her gün gördüğümüz gibi hem ıslah eder, hem de yumuşatır.

Konu II
Ticaret kafası üzerine

Ticaretin doğal sonucu insanları barışa götürmektir. Ticari ilişkilerde bulunan iki millet birbirine zorunlu olarak bağlanır: Birinin satın almakta çıkarı varsa, ötekinin satmakta çıkarı vardır; bütün birlikler de böylece karşılıklı gereksinimlere dayanılarak kurulmuştur.

Bununla beraber, ticaret kafası milletleri birleştirse de, özel kişileri aynı şekilde birleştirmez. Yalnız ticaret kafasının hüküm sürdüğü ülkelerde, insanın bütün davranışlarının, manevi özelliklerinin tümünün, ticaret metaı olarak kullanıldığını gö-

263 Dileğin bu son cümlesi Montesquieu'nün bazı eleştirilere karşılık vermek istediğini gösterir. "Ben duygulara değil, insanların aklına hitap etmek niyetindeyim" demek ister.

rürüz, insanlığın gerektirdiği en küçük şeyler bile oralarda ya para ile yapılır ya da para ile satılır.

Ticaret kafası insanlarda, bir yandan haydutluğa, öte yandan kişinin kendi çıkarlarını her zaman şiddetle savunmasına engel olan ve başkalarının çıkarları uğrunda kendi çıkarlarını küçümseten o manevi özelliklere aykırı tam bir adalet duygusu uyandırır.

Ticaretten tüm yoksun olmak, aksine, Aristo'nun para kazanma şekilleri arasına koyduğu haydutluğa yol açar. Bununla beraber ticaret kafası bazı erdemlere de aykırı olmaktan geri kalmaz: Örneğin, tüccar milletlerde seyrek görülen konukseverlik, haydutlar topluluğunda en üstün kertesinde kendini gösterir.

Tacitus, "Cermenlerde, evinin kapısını tanısın, tanımasın bir insanın suratına kapamak günah sayılırdı" diyor. Bir yabancıyı konuk olarak kabul eden kişi, ona, aynı şekilde kabul edileceği başka bir ev göstermek zorundadır. Yabancı orada da aynı konukseverlikle karşılaşır. Ama Cermenler krallıklar kurduktan sonra konukseverlik onlar için bir yük halini aldı. Bunun böyle olduğunu Burginyonların iki kanunundan anlıyoruz: Birincisi, yabancı birisine bir Romalının evini gösteren herhangi bir barbarı cezalandıran kanun; ikincisi de, bir yabancıyı evine kabul eden kişinin ettiği masrafı, bütün şehir halkının hissesine düşen parayı vererek ödemesine dair kanundur.

Konu III
Milletlerin yoksulluğu üzerine

İki çeşit yoksul millet vardır: Birincisi, hükümetin sertliğinden ötürü yoksul düşen milletlerdir; bunlar herhangi bir erdemi benimseyemezler; çünkü yoksullukları ne de olsa onları köle haline sokar. İkincisi, hayatın kolay taraflarını ya küçümsemiş, ya da tatmamış olan milletlerdir; bunlar büyük işler görebilirler, çünkü bu yoksulluk onları ne de olsa hürriyetlerine kavuşturur.

Konu IV
Çeşitli hükümetlerdeki ticaret üzerine

Ticaretin, devletin yapısıyla ilgisi vardır. Bir kişinin yönettiği bir devlette ticaret hemen her zaman lükse dayanır; her ne kadar gerçek ihtiyaçları karşılayan nesneler üzerine dayanırsa da, başlıca amacı bu ticareti yapan milletin gururunu, zevkini ve isteklerini karşılayacak nesnelerin sağlanmasıdır. Çok kişinin yönettiği bir devlette ticaret daha çok ekonomiye dayanır. Tacirler yeryüzündeki bütün milletlerde yetişen nesneleri bildikleri için, birinden aldıklarını ötekine götürürler. Tyr,

Kartaca, Atina, Marsilya, Floransa, Venedik ve Hollanda cumhuriyetleri ticareti işte bu manada anlamışlardır.

Bu çeşit ticaret, birçok kişinin yönettiği bir devleti yapısı bakımından esaslı olarak, saltanat yönetimini ise fırsat düştükçe ilgilendirir. Çünkü ticaret az kazanma, hatta öteki milletlerden daha az kazanma, bunu da devamlı olarak kazanarak telafi etme ilkesine dayandığından, lüksün yerleşmiş olduğu bir ülkede, milletin bol para harcamaya alışmış olduğu ve büyük nesnelerden başka bir şey göremediği bir ülkede yapılması imkânsızdır.

Cicero da zaten bunları düşünerek, "Bir milletin hem yeryüzüne hükmetmesini, hem de bütün insanların yaşamalarını sağlayacak işleri görmesini sevmem" diyor. Bunu söylemekte de çok yerinde bir söz ediyordu. Gerçekten de öyle, bu çeşit bir devlette her kişinin, hatta bütün devletin kafasının hem büyük tasarılarla, hem de küçük sorunlarla dolu olması gerekir ki, bu da bir çelişme meydana getirir.

Sakın bu sözlerimden, iktisat yoluyla ticaret yaparak varlıklarını sağlayan devletlerin büyük işlere girişemeyeceği, saltanat devletlerinde görülmeyen bir cüretin oralarda bulunamayacağı manası çıkartılmasın. Bakın neden:

Bir çeşit ticaret başka bir çeşit ticarete sürükler insanı; küçük ticaret biraz daha büyüğüne, bu da daha büyüğüne doğru götürür; az kazanmakla yetinen bir tacir günün birinde bakarsınız daha çok kazanmak isteğini uyandıran bir duruma gelir.

Bundan başka, tacirlerin giriştikleri büyük işler zorunlu olarak daima devlet işleriyle karışır. Ama devlet işleri tacirlere, cumhuriyet hükümetlerinde ne kadar güvenç verirse, saltanat hükümetlerinde de çoğu zaman o kadar kuşkulu görünür. Şu halde, büyük ticari girişimler, saltanat hükümetlerinin değil, çok kişi tarafından yönetilen hükümetlerin yapısına uygun düşer.

Sözün kısası, bu devletlerde kişi malına mülküne daha büyük güvenle sahip olduğunu sandığı için herhangi bir işe girişmekten çekinmez; kazancının kendisine kalacağından tam manasıyla emin olduğu için de, parasını daha çok gelir getirecek işlere koymak cesaretini gösterir; yalnız, kazanma imkânlarında tehlikeyi göze alır ki, bunun da hiçbir önemi yoktur; çünkü insanoğlu öteden beri talihine güvenir.

Sakın, iktisat yoluyla ticaret yapan hiçbir saltanat hükümeti yoktur dediğimi sanmayın. Ben sadece, yapısı bakımından bu hükümet şekli, böyle bir şeyi daha az benimser demek istiyorum. Sakın, bildiğimiz, tanıdığımız cumhuriyetler lüks eşya ticaretinden tümüyle yoksundur dediğimi sanmayın; ben sadece bu ticaret şekli onun yapısına daha az uygundur demek istiyorum.

İstibdatçı hükümetlere gelince, bunlardan bu konuda söz açmaya bile değmez. Genel kural: Köle halinde yaşayan bir millet kazanmaktan çok elinde bulunanı korumaya çalışır. Hür bir millet ise, elindekini korumaktan çok kazanmak için çalışır.

Konu V
İktisat yoluyla ticaret yapan milletler üzerine

Fırtınalı bir denizin ortasında zorunlu bir sığınak olan Marsilya; rüzgârdan ötürü olduğu kadar, kayaların ve kıyıların şeklinden ötürü de bir sığınak halini almış olan Marsilya, öteden beri denizcilerin sık sık uğradığı bir liman olmuştur. Toprağının verimsiz oluşu burada oturanları iktisat ticaretine doğru yönelmek, kendilerini beslemeyen doğaya karşı koyabilmeleri için de çalışmak zorunda bırakmıştır. Bundan başka, kendi servetlerini sağlayacak olan barbarlar arasında yaşayabilmek için doğruluktan ayrılmamaları, hükümetlerinin huzur içinde yaşaması için dikkatli hareket etmeleri; nihayet, daha az kazanç getirdiği zaman bile kesin olarak koruyacakları bir ticaret sayesinde yaşamalarını sağlamak için daha kanaatkâr olmaları gerekmiştir.

Dünyanın daha birçok yerinde, bataklıklara, adalara, denizin en kötü yerlerine, hatta denizin bırakıp çekildiği yerlere sığındıkları zaman insanların, şiddet ve zorbalık sonunda iktisat ticaretine başvurdukları görülmüştür. Tyr olsun, Venedik olsun, Hollanda şehirleri olsun işte böyle kurulmuştur; buralara sığınanlar kendilerini güvende hissetmişlerdir. Bunların yaşamaları gerekti; yaşama imkânlarını da bütün evrenden sağlamaya çalıştılar.

Konu VI
Büyük çapta denizciliğin bazı sonuçları

Bazen öyle olur ki, iktisat ticareti ile uğraşan bir millet, başka bir ülkenin malını satın almak için bir başka ülkenin kendisine sermaye görevi gören malına muhtaç olur; sonunda da, bir malın satışından daha çok kazanmak ümidiyle ya da güveniyle, öteki malın satışından çok az kazanmayı ya da hiçbir şey kazanmamayı göze alır. Böylece Hollanda, güneyinden kuzeyine kadar bütün Avrupa'nın ticaretini tek başına yaptığı sıralarda, Fransız şaraplarını, kuzeydeki ticaret işlerinde âdeta sermaye olarak kullanırdı.

Çok uzaklardan gelen bazı ticaret mallarının Hollanda'da, o malların çıktığı yerlerdekinden daha pahalıya satılmadığını herkes bilir. Bunun nedenini de şöyle açıklıyorlar: Gemisine safra bulmak isteyen bir kaptan hiç çekinmeden mermer yükler; gemisinin yükünü dengelemek için keresteye ihtiyacı olursa kereste satın alır; bir kaybı olmadığı takdirde çok iş gördüğünü sanır. Bunun içindir ki Hollanda'nın taş ocaklarıyla ormanları vardır.

Değil hiçbir kâr bırakmayan ticaret, zarar veren ticaret bile faydalı olabilir. Hollanda'da balina avının, hemen hiçbir zaman masrafını karşılamadığını söylerler.

Ama unutmamalı ki gemiyi yapanlar, teçhiz edenler, gerekli malzemeyi verenler, tayfanın yiyeceğini temin edenler, balina avından çıkar sağlayanların başında gelir. Balina avından kaybetseler bile verdikleri malzemeden kazanırlar. Şu ticaret denen şey bir çeşit piyangodur; herkes kazançlı bileti bulmak ümidiyle işe atılır. Kumarı sevmeyen yoktur; en akıllı, en uslu insanlar bile, işin içinde kumar olduğunu görmedikleri, kumarın neden olduğu şaşkınlıkların, zorlamaların, israfın farkına varmadıkları, vakitlerini, hatta hayatlarını boş yere yitirdiklerini anlamadıkları zaman seve seve kumar oynarlar.

Konu VII
İngiltere'deki ticaret kafası

İngiltere'nin öteki milletlerle ayarlanmış bir gümrük tarifesi yoktur; onun tarifesi, parlamento değiştikçe, kişilerden alınan vergiler eksilip arttıkça değişir. Bu bakımdan da yine özgürlüğünü korumak istemiştir. İç ticaret konusunda son derece kıskanç olan İngiltere, anlaşma yoluyla hiçbir millete bağlanmaz, yalnız kendi kanunlarına tabi olur.

Öteki milletler politik çıkarlarını ticari çıkarlarından önde tutmuşlardır. İngiltere ise ticari çıkarlarını politik çıkarlarından önde tutmuştur.

İngiliz milleti yeryüzünde şu üç şeyden aynı zamanda en çok gurur duymayı bilen tek millettir. Din, ticaret ve hürriyet.

Konu VIII
İktisat ticaretini bazen nasıl engellediler

Bazı saltanat hükümetlerinde[264], iktisat ticareti yapan devletlerin kolunu kanadını kıracak kanunlar çıkardılar. Bu devletlerin, kendi ülkelerinde yetişen nesnelerden başka nesne getirmelerini yasak ettiler. Mallarını da ancak, hangi ülkelerden getiriyorlarsa o ülkelerin tezgâhlarında yapılmış gemilerle getirmelerine izin verdiler.

Böyle kanunlar ortaya atan devletin, kendi ticaretini, bizzat kendisinin kolaylıkla sağlayacak durumda olması lazım. Aksi takdirde kendisi de en az o devletler kadar zarara uğrar. Azla yetinen, ticaret yapmak ihtiyacından ötürü de âdeta tabi olan bir milletle; görüş ya da iş sahasının genişliği sayesinde fazla malların nerelere satılabileceğini bilen bir milletle; zengin olan ve çok miktarda mal alıp satabilen bir milletle; bir anda bütün parayı ödeyebilen bir milletle; âdeta, sadık olmak zorunluluğunu duyan bir milletle; ilkesi bakımından barışsever olan, amacı istila etmek değil, sadece para kazanmak olan bir milletle iş yapmak daha iyi olur; evet diyorum,

264 Burada söz konusu olan saltanat hükümeti Fransa'dır.

öteden beri rakip olan ve bu gibi çıkarlar sağlamaktan uzak bulunan milletlerle iş yapmaktansa, böyle bir milletle iş yapmak daha iyidir.

Konu IX
Bazı milletlerle ticari ilişkileri kesme konusu üzerine

En doğru yol, büyük nedenler olmadan hiçbir milletle ticari ilişkileri kesmemektir. Japonlar yalnız iki milletle ticari ilişkilerde bulunurlar; bunlar, Çin'le Hollanda'dır. Çinliler, Japonya'ya sattıkları şekerden yüzde bin, buna karşılık aldıkları mallardan da bazen bir o kadar kazanırlar. Hollandalılar da aşağı yukarı aynı oranda bir kazanç sağlarlar. Japonların tuttuğu yolu tutan her millet zorunlu olarak aldanır. Malların gerçek fiyatlarını saptayan, aralarındaki değer oranını tam olarak belirten, rekabettir.

Belli bir fiyatla bütün mallarını satın alacağını ileri sürerek, herhangi bir milletin, mallarını yalnız bir millete satmak suretiyle kendini o millete bağlaması ise hiç de yerinde bir davranış değildir. Polonyalılar buğdayları için Dantzick şehriyle böyle bir anlaşma yapmışlardır; Hindistan hükümdarlarından birçoğunun ticaret için Hollandalılarla buna benzer anlaşmaları vardır. Bu çeşit anlaşmalar, yeter ki yiyeceği içeceği sağlanmış olsun zengin olmak umudunu yitirmiş olan yoksul milletlerin ya da köle durumunda olup da doğanın kendilerine verdiği nimetlerden faydalanmak istemeyen milletlerin ya da bu şeylerin üzerine zararlı bir ticaret yapmak istemeyen milletlerin işidir.

Konu X
İktisat ticaretine elverişli bir kurum

İktisat ticaretiyle uğraşan devletlerde, bereket versin ki, saygınlıkları yüzünden yeni sayılan birtakım değerli vesikalar ortaya atan kurumlar meydana getirilmiş bulunmaktadır.[265] Ama bu çeşit kurumları lüks ticareti yapan ülkelerde açmak yersiz olur. Bir kişinin yönettiği ülkelerde açmak ise, paranın bir yanda, egemenliğin de bir yanda olduğunu, yani bir tarafın hiçbir yetkisi olmadığı halde bütün parayı elinde bulundurduğunu, öte tarafın beş parası olmadığı halde her çeşit yetkiyi elinde bulundurduğunu varsaymak olur. Böyle bir hükümette hazine sahibi olan ya da olabilen yalnız hükümdardır; şu halde, böyle bir devlette bir hazine oldu mu, şöyle kabarık bir şekil de aldı mı, her şeyden önce hükümdarın hazinesi halini alır.

Aynı nedenden ötürü, belli bir malın ticaretini yapmak için birleşen ticaret şirketleri de, bir kişi tarafından yönetilen hükümete uygun düşmez. Bu şirketlerin

265 Montesquieu, Hollanda Bankası'nı kastediyor.

amacı özel servetlere, devlet hazinesinin kuvvet ve kudretini sağlamaktır. Ama bu çeşit devletlerde böyle bir kuvvet yalnız bir kişinin elinde bulunabilir. Daha ileri gidip, bu şirketler, iktisat ticareti yapan devletlere bile her zaman uygun düşmez, diyeceğim; yani, ticari faaliyetin portresi, özel kişilerin imkânlarını aşacak kadar büyük değilse, şu ya da bu kurula kesin ayrıcalıklar vererek ticaret hürriyetini sınırlandırmak doğru olmaz.

Konu XI
Aynı konunun devamı

İktisat ticareti yapan devletlerde bir serbest liman kurmak mümkündür. Özel kişilerin azla yetinmesine bağlı olan devlet ekonomisi, âdeta o devletin iktisat ticaretine can verir. Yukarıda sözünü ettiğimiz kurumlar yüzünden gireceği zararı cumhuriyet hükümeti, milletin becerisinin sağlayacağı servetle giderebilir. Ama saltanat hükümetlerinde bu çeşit kurumların bulunması akla aykırı bir şey olur; vergi ağırlığından doğan lüksü hafifletmekten başka bir işe yaramaz. Devlet, bu lüksün sağlayabileceği tek nimetten, böyle bir hükümet yapısında lüksü frenleyebilecek tek şeyden, yoksun kalır.

Konu XII
Ticaret hürriyeti üzerine

Ticaret hürriyeti, tacirlere, her istediklerini yapmak yetkisini veren bir şey değil, daha çok tacirleri kayıt altına alan bir şeydir. Ama taciri kayıt altına almak demek de ticareti engellemek demek değildir. Tacirin sayısız çelişmelerle karşılaştığı yer, hür ülkelerdir; burada onu kayıt altında tutan şeyler, istibdadın hüküm sürdüğü ülkelerdekinden daha az değildir.

İngiltere yünlerinin dışarı çıkarılmasını yasak etmiştir; kömürün hükümet merkezine deniz yoluyla getirilmesini ister; kesilmemiş atların ihracına kesinlikle izin vermez; sömürgelerinin, Avrupa limanları arasında işleyen gemileri, bir İngiliz limanına uğramamak zorundadır. Bütün bunlar, taciri kayıt altına alır ama ticaretin gelişmesini sağlar.

Konu XIII
Bu hürriyeti yok eden şey

Ticaret olan yerde gümrük vardır. Ticaretin amacı, devletin çıkarına olmak üzere, bazı nesnelerin ihracı ve ithalidir; gümrüğün amacı da yine devletin çıka-

rına olmak üzere bu mallardan vergi almaktır. Şu halde devleti, bu gümrükle bu ticaret arasında tarafsız kalması, bu iki şeyin çelişmesine imkân vermeyecek şekilde davranması gerekir; ancak o zaman vatandaşlar ticaret hürriyetinden faydalanırlar.

Maliye, birtakım haksızlıklar, aşırı hareketler ve ağır gümrük vergileriyle ticareti mahveder; bundan ayrı olarak gösterdiği güçlüklerle, yerine getirilmesini istediği resmi muamelelerle de ticareti aksatır. Gümrüğün tekel halinde bulunduğu İngiltere'de ticareti kolaylaştıran acayip bir usul vardır: Yazılı bir kelime en büyük işlerin görülmesini sağlar; orada tacirin vergi toplayıcıların çıkaracağı güçlüklerden kurtulmak ya da bu güçlüklere boyun eğmek için vaktini boş yere harcamasına, bir sürü kâtip kullanmasına gerek yoktur[266].

Konu XIV
Ticaret mallarına el konulmasına göz yuman ticaret kanunları üzerine

İngiliz Anayasası[267], savaş halinde, yabancı tacirlerin mallarına el konulmasını, misilleme söz konusu değilse eğer, yasak etmiştir. İngiliz milletinin bunu, hürriyetini sağlayan maddelerin arasına koymuş olması güzel bir şeydir.

1740'ta İspanya ile İngiltere arasındaki savaşta İspanya hükümeti çıkardığı bir kanunla İspanya'ya İngiliz malı, İngiltere'ye de İspanyol malı sokanları ölüm cezasına çarptıracağını ilan etti. Böyle bir hükmü, sanırsam, ancak Japon kanunlarında bulabiliriz. Bizim geleneklerimize, ticaret anlayışımıza ve ceza oranında bulunması gereken ahenge aykırıdır; doğrudan doğruya emniyeti ilgilendiren bir olayı, devlete ihanet suçu haline getiren bu kanun, düşüncelerimizin altüst olmasına sebep olmuştur.

Konu XV
Borç yüzünden hapis cezası üzerine

Atina'da Solon, alelade borçlardan ötürü kişinin hapis cezasına çarptırılamayacağını buyurdu. Solon, bu kanunu, Bocchoris'in yapıp Sésostris'in yenilediği Mısır kanunundan aldı.

Adi borçlar için çok iyi bir kanundur bu ama ticaret işlerinde bu kanuna uymamakta haklıyız. Çünkü tacirler, çoğu zaman, kısa bir süre için birbirlerine büyük miktarda para verip para almak zorunda olduklarından, borçlunun girdiği ta-

266 Bu konuda Montesquieu, gümrüğün yıllık gelirini vergi toplayıcılarına satan Fransız hükümetini yermek istiyor.

267 XIII. yüzyılın başında Jean sans Terre'in kabul ettiği İngiliz Anayasası.

ahhüdü belli süre sonunda daima yerine getirmesi gerekir. Aksi takdirde, hapis cezasına çarpılırsa iyi olur.

Gündelik medeni anlaşmalar alanına giren işlerde, kanun, hapis cezası vermemeli; çünkü kanun, bir vatandaşın hürriyetine başka bir vatandaşın refahından daha çok önem verir. Ama ticaretle ilgili anlaşmalarda kanun, bir vatandaşın hürriyetinden çok genel refaha önem vermek zorundadır; bu da zaten insanlığın ve iyi bir düzenin gerektireceği kayıtlarla sınırlandırmaları engelleyemez.

Konu XVI
Güzel kanun

Hayattayken borcunu ödemeyip ölen kişilerin çocuklarına, babalarının borçlarını ödemedikleri süre memuriyete, hatta Büyük Meclise girmeyi yasaklayan Cenevre kanunu çok iyi bir kanundur. Sonuçlarını saymakla bitiremeyiz: Bir kere, tacirlere güven verir; sonra memurlara, hatta siteye bile güven sağlar. Özel kişinin güveninde, genel güvenin kuvveti vardır orada.

Konu XVII
Rodos kanunu

Rodoslular daha ileri gittiler. Sextus Empiricus'un dediğine göre, Rodoslularda erkek evlat babasının mirasını reddetse bile borçlarını ödemekten kendini kurtaramazdı. Rodos kanunu, ticarete dayanan bir cumhuriyet kanunuydu; şöyle bir sınırlandırma bulunmasının nedeni de sanırsam yine ticaretle ilgili bir hükmün sonucudur: Erkek evladın ticarete başladığı andan itibaren edindiği servete babanın borçlarından ötürü dokunulmaz. Bir tüccar taahhütlerini daima göz önünde bulundurmalı ve her an, servetinin durumuna göre davranmalı.

Konu XVIII
Ticaret davalarına bakan hâkimler üzerine

Gelirler adındaki kitabında Ksenophon, ticaret davalarını süratle karara bağlayan hâkimlere ödül verilmesini istiyor. Demek oluyor ki bugün ticaret mahkemelerimizde yürürlükte olan muhakeme usulünün zorunluluğunu o da hissetmiş bulunuyordu.

Ticaret davalarının uzun sürecek resmi muamelelere tahammülü yoktur. Bunlar, aynı nitelikte başka işlerin her gün takip edeceği günlük işlerdir. Şu halde bunla-

rın her gün karara bağlanması gerekir. Geleceği etkileyen ama nadir olan hayati işler için bu böyle değildir. Kişi hayatında bir kere evlenir; Tanrının günü hibede bulunmaz, vasiyetname yazmaz; bir kere erkin olur.

Eflatun ise, deniz ticareti olmayan bir şehirde medeni kanunların yarı yarıya indirilmesi gerektiğini söylüyor; çok doğru bir şeydir bu. Ticaret, aynı ülkeye, çeşitli milletlere mensup insanların girmesine, bir sürü anlaşmaların yerleşmesine, çeşitli malların ve çeşitli kazanç tarzlarının girmesine sebep olur.

Böylece bir ticaret şehrinde daha az hâkim, daha çok kanun vardır.

Konu XIX
Hükümdar hiçbir zaman ticaretle uğraşmamalı

Théophile, içinde karısı Theodora için bazı eşyalar bulunan bir gemi görünce gemiyi yaktırdı ve karısına[268] "Ben imparatorum; siz beni, bir kadırga patronu durumuna sokuyorsunuz" dedi. "Kalkıp işlerini ellerinden alırsak fakir fukaramız neyle geçinirler?" Şöyle bir şey daha diyebilirdi Théophile: "Şu işi, bu işi, tekel altına alırsak kim bize karşı durabilir? Taahhütlerimizi yerine getirmek için kim bizi zorlayabilir? Bizim yapmak istediğimiz bu ticareti saray mensupları da yapmak isteyecekler; onlar bizden daha açgözlü, daha merhametsizdirler. Millet adaletimize güvenir; malımıza mülkümüze ise güveni yoktur. Halkın sefaletini meydana getiren bunca sefalet, bizim sefaletimizin de kesin delilleridir."

Konu XX
Aynı konunun devamı

Portekizlilerle Kastilyalılar Doğu Hint adalarına hâkim oldukları sırada ticaretin öyle zengin şubeleri vardı ki, hükümdarlar bunlara el koymaktan geri kalmadılar. Bu da, her iki milletin, dünyanın bu kesimindeki kurallarını yıktı.

Goa'daki[269] genel vali özel kişilere ayrıcalıklar veriyordu. Bu çeşit insanlara kimse güvenmez; işi ellerinde bulunduranların durmadan değişmesi ticareti aksatır; hiç kimse bu ticaretin gelişmesine gayret etmez; kendinden sonra geleceklere bozuk bir iş bırakmamak için canını sıkıntıya sokmaz; kazanç, özel kişilerin elinde kalır ve gerektiği kadar gelişmez.

268 Burada söz konusu olan Théophile, Bizans İmparatoru Théophile'dir (829-842). Karısı için sözü, karısının hesabına anlamına gelir; yoksa onun süslenip püslenmesi için getirttiği eşya anlamına gelmez.

269 Goa, Portekiz'in Malabar kıyılarındaki sömürgesinin merkezi.

Konu XXI
Saltanat yönetiminde soylu sınıfının ticaretle uğraşması üzerine

Saltanat yönetiminde soylu sınıfının ticaretle uğraşması ticaretin ruhuna aykırıdır. Honorius ile Théodose adındaki imparatorlar, "Böyle bir şey şehir için zararlı olur, tacirlerle halkın alım satım işlerinde gördükleri kolaylığı ortadan kaldırırdı" diyorlar. Soylu sınıfının ticaretle uğraşması saltanat yönetiminin ruhuna da aykırıdır. İngiltere'de soylu sınıfının ticaretle uğraşmasına izin veren gelenek, saltanat yönetimini zayıf düşüren başlıca nedenlerden biridir.

Konu XXII
Özel düşünce

Şu ya da bu devlette olup bitenleri gören bazı kişiler, Fransa'da da soylu sınıfının ticaretle uğraşmasını sağlayacak kanunlar çıkartılması gerektiğini söylüyorlar"[270] Bana kalırsa, bunun ticarete hiçbir faydası olmaz; sadece soylu sınıfının mahvına sebep olur. Bu ülkede, yani Fransa'da, uygulanan yöntem son derece makul bir usuldür: Tacirlerin soylulukla hiçbir ilgileri yoktur ama sonradan pekâlâ soylu olabilirler. Bugünkü sakıncaların hiçbiri söz konusu olmadan günün birinde soylu olabileceklerini pekâlâ umabilirler. Bulundukları sınıftan çıkıp kurtulmaları için ellerindeki tek çare işlerini iyi ya da namuslu bir şekilde görmeleridir; bu da doğrudan doğruya azla yetinmelerine bağlı bir şeydir.

Herkesin kendi mesleğinde kalmasını ve mesleğini çocuklarına devretmesini buyuran kanunlar, ancak hiç kimsenin rekabet duygusu beslemediği, besleyemeyeceği istibdat devletlerine faydalı olabilir.

Başka bir mesleğe geçmek imkânını bulamazsa, kişinin, kendi mesleğini daha iyi başaracağını söylemeyin bana. Çünkü ben, mesleğinde sivrildiği takdirde başka bir mesleğe yükseleceğini uman kişilerin kendi mesleklerinde daha çok başarı göstereceklerini ileri sürüyorum.

Para sayesinde soyluluğa yükselmek imkânı oldu mu, böyle bir şey tacirleri son derece özendirir. Erdemin değerini bu şekilde para ile ölçmenin doğru olup olmadığını inceleyecek değilim. Bunun çok faydalı olacağı hükümetler de vardır.

Fransa'da yüksek soylu sınıfıyla, halk sınıfı arasında bulunan; yüksek soylu sınıfı gibi parlak olmamakla beraber onun faydalandığı bütün ayrıcalıklardan faydalanan; kanunları yürüttüğü için şan ve onur içinde yüzen ama özel kişileri silik bir duruma düşüren; mensupları ancak azla yetinme ve fazilet sayesinde sivrilen;

270 Namuslu Kişinin Hayalleri adlı kitabında böyle bir tedbiri salık veren Abbé de Saint-Pierre ima ediliyor burada.

onurlu bir görevi olmakla beraber kendinden daha seçkin bir sınıfın varlığını her zaman hissettiren bir soylu sınıfı vardır. Bunun yanında, işi gücü savaşmak olan, servetinin derecesi ne olursa olsun kişinin kendi servetini kendisinin kazanması gerektiğine ama malını mülkünü yiyip bitirmeden servet edinmeye kalkmasının ayıp olacağına inanan, vatanına varıyla yoğuyla hizmet eden, bir şeyi kalmadığı zaman da yerini yine varıyla yoğuyla vatanına hizmet edecek birine bırakan; kimse, savaşa gitmedi demeye cüret edemesin diye savaşa giden; servet edinme yönünden ümidini kestiği zaman rütbe ve unvan alacağını uman; onları da elde edemedi mi şan ve onura ulaşmakla avunan bir soylu sınıfı daha vardır. Bütün bunlar, bu ülkenin büyüklüğe ulaşmasında zorunlu olarak bir rol oynamıştır. İki ya da üç yüz yıldan beri bu ülkenin kuvvet ve kudreti arttıysa, bunu, böyle de istikrar göstermesine imkân olmayan talihin cilvesine değil, kanunlarının iyiliğine borçludur.

Konu XXIII
Ticaret hangi milletler için zararlıdır

Serveti meydana getiren şey ya topraktır ya da menkul mallar. Bir ülkenin toprağı, çoğu zaman, orada oturanlara aittir. Bazı devletlerin, yabancıları arazi almaktan nefret ettiren kanunları vardır[271]; hatta bazı yerlerde arazi, ancak, sahibi başında bulunursa verimli bir duruma gelebilir. Şu halde, bu çeşit servet özel olarak her devletin kendine aittir. Para, senet, banka mektupları, hisse senetleri, gemiler, ticaret malları gibi menkul servetler, bu bakımdan, insan topluluklarının tümünün birden üyesi bulunduğu tek bir devlet olan bütün dünyaya aittir. Yeryüzündeki bu menkul malların en çoğunu elinde bulunduran millet, dünyanın en zengin milletidir. Bazı devletlerin elinde bu mallardan bir hayli vardır; bunu da her devlet, yiyecek ve içeceğinin bolluğuyla, işçilerinin çalışmasıyla, endüstrisiyle, keşifleriyle, bazen de rastlantıyla elde eder. Milletler açgözlülükleri yüzünden âdeta birbirlerine düşerler. Bu arada öyle bahtsız devletler de vardır ki, öteki ülkelerin mallarından yoksun olduğu gibi, bizzat kendi mallarından da yoksun kalır; kendi ülkesindeki toprakların sahipleri, âdeta başkalarının hesabına çalışan sömürge halkı durumuna düşerler. Böyle bir devletin, elinde hiçbir şey olmadığı gibi, bir şeyler elde etmesine de imkân yoktur; hiçbir milletle ticari münasebette bulunmasa daha iyi eder. Onu bu şartlar içinde yoksulluğa sürükleyen doğrudan doğruya ticarettir.

Bir ülke ki her zaman, sattığından daha çok yiyecek ve mal satın alır, o ülke yoksul düşmek suretiyle dengesini kendi kendine sağlar. Alacağı şeyler her gün biraz daha eksilir, sonunda da aşırı bir yoksulluğa düşüp hiçbir şey alamaz olur.

271 Burada, bir yabancının mirasını ülkenin hükümdarına verdiren hukuk usulü ima ediliyor.

Ticaret ülkelerinde, tüm yok olan para, bakarsınız geri gelir; çünkü parayı alan devletler o miktar parayı kendisine borçlanmışlardır. Az önce sözünü ettiğimiz devletlerde ise para hiçbir zaman geri gelmez; parayı çeken devletlerin borcu yoktur da ondan.

Burada Polonya'yı örnek alacağız. Topraklarında yetişen buğday hariç, yeryüzünün menkul malları adını verdiğimiz şeylerin hemen hiçbiri yoktur onda. Bütün eyaletler birkaç senyörün elindedir; mümkün olduğu kadar fazla ürün alsın diye çiftçiyi sıkıştırırlar, sonra da bunu tutup sırf sürdükleri lüks hayata gerekli şeyleri satın almak için yabancı ülkelere satarlar. Polonya hiçbir milletle ticari ilişkide bulunmasaydı, Polonyalılar daha mutlu bir hayat sürerlerdi. Buğdaydan başka bir şey elde edemeyen büyükler, onu da yesinler diye köylüye bırakırlardı; aşırı derecede büyük arazi âdeta sırtlarına yük olurdu; tutup onu da köylülere taksim ederlerdi; herkes hayvan sürülerinden gereken yünü ya da deriyi alır, hiç kimse eşyası için büyük ölçüde para sarf etmek zorunda kalmazdı; öteden beri lüks düşkünü olan, bunu da ancak kendi ülkelerinde bulabilecek olan büyükler, yoksulları çalışmaya teşvik ederlerdi. Vahşileşmedikleri takdirde Polonyalıların, bu suretle daha üstün, daha rahat bir hayata kavuşacaklarını iddia ediyorum; kanunları ise vahşileşmelerini pekâlâ önleyebilir.

Şimdi, biraz da Japonya'yı gözden geçirelim: Aşırı derecede ithalatı, aşırı derecede ihracatta bulunmasını sağlamaktadır. Oysa ithalatı da, ihracatı da ölçülüymüş gibi, ülkede tam bir denge vardır; hem zaten, iç ve dış ticaretin böyle kabarık olması devlete bin bir çıkar sağlar. Tüketim daha çok olur, sanatların alanı genişler, işçi sayısı artar, ülkenin kuvvet ve kudretinin çoğalması için daha çok imkân elde edilir. Ani yardımları gerektiren durumlar ortaya çıktığı takdirde, böyle zengin bir devlet bu işi başka herhangi bir devletten daha çabuk görür. Bir ülkede gereksiz dediğimiz şeylerin bulunması güçtür; doğru, ama gereksiz şeyleri faydalı, faydalı şeyleri de zorunlu bir duruma sokan ticaretin niteliğidir. Şu halde devlet zorunlu olan şeyleri daha çok sayıda vatandaşa verebilir.

Şöyle diyelim o halde; ticaretten kayıplı çıkan milletler hiçbir şeye ihtiyacı olmayan milletler değil, her şeye ihtiyacı olan milletlerdir. Hiç kimseyle ticari ilişkide bulunmamak, kendi kendilerine yetinen milletlerin değil, ülkelerinde hiçbir şeyi bulunmayan milletlerin çıkarınadır.

YİRMİ BİRİNCİ KİTAP

Dünyadaki değişiklikleri göz önünde bulundurmak şartıyla ticaret ve ticaretle ilgili kanunlar üzerine

Konu I
Bazı genel düşünceler

Her ne kadar ticaret büyük değişikliklere uğrayabilirse de, bazı fizik nedenlerden, toprağın ya da iklimin niteliğinden ötürü bakarsınız yapısı hiçbir değişikliğe uğramadan aynı şekilde sürer gider.

Bugün Hindistan'la, yalnız oraya gönderdiğimiz para ile ticaret yapmaktayız. Romalılar her yıl oraya aşağı yukarı elli milyon *sesterce*[272] gönderirlerdi. Bu para, bugün tıpkı bizim paramız gibi batıya getirilen mallarla değiştirilirdi. Hindistan'la ticaret yapan bütün milletler oraya maden götürmüşler, karşılığında da mal almışlardır.

Doğrudan doğruya doğal nedenlerin sonucudur bu. Hintlilerin kendi yaşayış tarzlarına uygun sanatları vardır. Bizim süsümüz onların süsü olamayacağı gibi, bizim ihtiyaçlarımız da onların ihtiyaçları olamaz. İklimleri, bizden gidecek şeyleri ne istemelerine, ne de kullanmalarına elverişlidir. Hemen hepsi çıplak gezer; giysilerini kendi ülkelerinde kendileri, gerektiği şekilde yaparlar; yaşantıları üzerinde son derece etkisi olan dinleri ise, bizim sebze olarak yediğimiz şeyleri onların yemelerine engel olur. Şu halde onların yalnız, değer belirtisi olan madenlerimize ihtiyaçları vardır; madenlerimizi alırlar, karşılığında da bir yandan azla yetinmelerinden, öte yandan topraklarının verimliliğinden ötürü bol bol elde ettikleri malları bize verirler. Kitaplarında Hindistan'ı anlatan eski yazarlar, o ülkeyi bize, gerek uygarlığı bakımından, gerek yaşayış tarzı bakımından, gerekse gelenekleri bakımından bugün nasılsa öyle tanımlamaktadırlar. Hindistan dün ne ise, bugün de odur; yarın da öyle olacaktır; şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de Hindistan'la ticaret yapacak olanlar oraya para götürecekler, ama oradan ülkelerimize para getiremeyeceklerdir.

272 Sesterce, Romalılarda çok küçük değerde bir para.

Konu II
Afrika'daki insan toplulukları üzerine

Afrika kıyılarında yaşayan insan topluluklarının çoğu ya vahşidir ya da yaban. Bunun daha çok, oturulabilecek küçük ülkelerin oturulması hemen hemen imkânsız ülkelerle birbirinden ayrılmış olmasından ileri geldiğini sanıyorum. Sanat, endüstri diye bir şey yoktur onlarda; buna karşılık, doğadan kolaylıkla elde ettikleri bol miktarda değerli madenleri vardır. Şu halde uygar insan topluluklarının tümü onlarla, kendi çıkarlarına ticaret yapacak durumdadırlar; hiçbir değeri olmayan şeyleri onlara değerliymiş gibi gösterir, karşılığında yüksek fiyat isteyebilirler.

Konu III
Güneyde oturan insanların ihtiyaçları başka, kuzeyde oturan insanların ihtiyaçları başkadır

Avrupa'nın güneyinde yaşayan uluslarla, kuzeyinde yaşayan uluslar arasında bir çeşit denge vardır. Birincilerin yaşamak için her çeşit imkânları olduğu halde ihtiyaçları azdır; ikincilerin ise ihtiyaçları çoktur ama yaşamak için imkânları azdır. Kimine doğa çok şey vermiş, karşılığında çok az şey istemiş; kimine ise az şey vermiş, karşılığında çok şey istemiş. Denge, doğanın güney milletlerine verdiği tembellikle, kuzey milletlerine verdiği beceriklilik ve çalışkanlık sayesinde kurulmuştur. Kuzeyde oturanlar çok çalışmak zorundadırlar; böyle davranmazlarsa hiçbir ihtiyaçlarını gideremezler, bundan ötürü de yabanlaşırlar. Güneyde köleliği doğal bir şekle sokan da zaten bu olmuştur. Orada insanlar zengin olmaktan kolaylıkla vazgeçebildikleri gibi özgürlükten de kolaylıkla vazgeçebilirler. Ama kuzeyde yaşayanlar, doğanın gerektirdiği ihtiyaçların tümünü giderecek imkânları sağlayan özgürlüğe muhtaçtırlar. Şu halde, kuzeyde yaşayanlar, özgür ya da yaban değillerse zorlu bir durumda bulunurlar. Güneyde yaşayan milletlerin hemen hepsi, eğer köle değillerse, uyanık bir durumda bulunurlar.

Konu IV
Eskilerin ticaretiyle bugünkü ticaret arasındaki başlıca ayrılık

Zaman zaman dünya, ticaretin yönünü değiştiren durumlara girer. Bugün Avrupa'da ticaret bilhassa kuzeyden güneye doğru yayılmaktadır. Demek oluyor ki iklim farkı, milletleri, birbirlerinin ülkelerinde yetişen ürünlere muhtaç duruma düşürüyor. Örneğin, güney ülkelerinde elde edilen içkiler bugün, kuzeyde ve eskilerde

görülmeyen bir ticaret alanının gelişmesini sağlamıştır. Nitekim gemilerin eskiden buğday kilesiyle ölçülen hacimleri bugün içki tonilatosuyla ölçülmektedir.

Bizim bildiğimize göre, eskiden Akdeniz'in bir limanından öteki limanına yapıldığı için ticaret, aşağı yukarı hep güney ülkeleri arasında olurmuş. Şimdi, aynı iklimde yaşayan milletlerde aynı şeyler bulunduğundan bunların birbirleriyle ticaret yapmaları, ayrı ayrı iklimlerde yaşayan milletlerin birbirleriyle ticaret yapmaları kadar zorunlu değildir. Şu halde eskiden Avrupa'da ticaret bugünkü kadar geniş değildi.

Bu da, Hindistan'la olan ticaretimiz üzerine söylediğim şeylerle çelişmez. İklimler arasındaki aşırı ayrılık, o iklimlerde yaşayan milletlerin birbirlerinden isteyebilecekleri şeyleri âdeta hiçe indirmiştir.

Konu V
Başka ayrılıklar

Kimi zaman fatihlerin etkisiyle yok olan, kimi zaman hükümdarların baskısıyla zorlaşan ticaret, yeryüzünde dolaşır durur; baskı gördüğü yerden kaçar; nefes almasına ses çıkarılmayan yerde de yan gelip yatar. Vaktiyle çölden, denizden ve kayalık araziden başka bir şeyi bulunmayan yerlerde bugün ticaretin geliştiğini; tersine, vaktiyle ticaretin geliştiği yerlerde, şimdi çölden başka bir şey olmadığını görüyoruz.

Nüfusu günden güne azalan ve uçsuz bucaksız bir orman halini alan Colchide[273]'in özgürlüğünü ancak, kendini yavaş yavaş Türklerle, İranlılara satmak suretiyle koruyabildiğini gördükçe, Romalılar zamanında bu bölgenin, sırf ticaret amacıyla bütün milletlerin toplandıkları şehirlerle dolu bir ülke olduğuna bir türlü inanası gelmiyor insanın. Ülkede anıt diye bir şey kalmamış; ancak Pline ile Strabon'un yapıtlarında buranın bir zamanlar var olduğunu görüyoruz.

Ticaret tarihi, insan toplulukları arasındaki ilişkilerin tarihidir. Bu toplulukların çeşitli nedenlerden ötürü ortadan kalkması, nüfusun zaman zaman artıp eksilmesi, ülkelerin uğradığı çok ya da az şiddetli akınlar, bu tarihin en büyük olaylarıdır.

Konu VI
Eskilerin ticareti üzerine

Semiramis'in bir günde elde edilemeyecek kadar çok olan hazineleri bize Asurluların başka milletlerin ülkelerini yağma ettiklerini gösteriyor; kendi ülkeleri de sonradan öteki milletler tarafından yağma edilmiştir.

273 Colchide, Asya'da Karadeniz'in doğusunda Kafkasya'nın güneyinde eski bir ülke. Argonotlar altın yapağıyı bulmak için bu ülkeye gitmişlerdi.

Ticaretin sonucu zenginliktir; zenginliğin sonucu lüks, lüksün sonucu da sanatların yetkinliğidir. Semiramis zamanında sanatlarda bulduğumuz olgunluk bize, büyük bir ticaret hayatının çoktan beri yerleşmiş olduğunu göstermektedir.

Asya devletlerinde aşırı derecede lüks eşya ticareti vardı. Şu lüks eşya tarihi var ya, eğer yazılsaydı muhakkak ticaret tarihinin önemli bir bölümünü meydana getirirdi; İranlılar lüksü Medlerden; Medler de Asurlulardan almışlardır.

Asya'da büyük değişiklikler oldu. İran'ın kuzey doğu bölgesinde bulunan Hyrcanie, Margiane, Bactriane vesaire eyaletleri vaktiyle, şimdi yerlerinde yeller esen bayındır şehirlerle doluydu; bu devletin kuzeyinde ise, yani Hazar denizini Karadeniz'den ayıran kıstakta ise, yine bugün yıkılmış şehirler, yok olmuş, dağılmış insan toplulukları vardı.

Eratosthenes'le Aristopulos'un Patrocle'den aktardıklarına göre Hindistan'dan gelen mallar Karadeniz'e, Amuderya'dan nakledilirmiş. Marc Varron'un anlattığına göre, Hindistan'dan Bactrien'lerin ülkesine ve Amuderya'ya dökülen Icarus ırmağına yedi günde gidildiği Pompeus zamanında Mithridate'a karşı açılan savaşta öğrenilmiş; Hindistan'dan gelen mallar bu yoldan Hazar denizini aşar, oradan da Cyrus ırmağının ağzına ulaşırmış; bu ırmaktan sonra Karadeniz'e inen Phase'a varmak için beş gün karadan yürümek gerekmiş. Hiç şüphe yok ki Asurlular, Medler ve İranlılar gibi büyük devletler, gerek doğunun gerekse batının en uzak sömürgeleriyle ilişkilerini, bu ülkelerde oturan çeşitli insan toplulukları aracılığı ile sağlıyorlardı.

Bugün bu yol haritadan silinmiştir. Bu ülkeleri Tatarlar yakıp yıkmışlar; bu yıkıcı millet bugün bile oralarda salt yakıp yıkmak için oturmakta. Amuderya Hazar denizine dökülmüyor artık; özel nedenlerden ötürü Tatarların yönünü değiştirdikleri ırmak çorak topraklarda kaybolup gidiyor.

Eskiden uygar milletlerle barbar insan toplulukları arasında bir sınır teşkil eden Jaxarte ırmağının da yönünü değiştirmişler, denize kadar gitmesini önlemişlerdir.

Seleucus Nicator[274], Hazar denizini Karadeniz'le birleştirmeyi tasarlamıştı. O çağın ticaret imkânlarını bir hayli kolaylaştırıp geliştirecek olan bu tasarı, Seleucus Nicator ölünce suya düştü, iki denizi birbirinden ayıran kıstakta böyle bir başarıyı gerçekleştirebilir miydi, gerçekleştiremez miydi, bilemiyoruz. Bu ülkeyi bugün bile çok az tanıyoruz; nüfusu azdır, ülke baştanbaşa ormanlarla kaplıdır. Kafkas dağlarından inen birçok dere arazinin sulak olmasını sağlamaktadır; ama kıstağın kuzey bölgesini teşkil eden ve güneye doğru birçok kollar halinde uzanan Kafkas dağları, henüz aktarma havuzun ne olduğu bilinmeyen o çağda işin gerçekleşmesine tümüyle engel olurdu.

274 Seleucus Nicator, Suriye kralı ve Seleucide'ler ailesinin kurucularından biri (M.Ö. 354-281). İskender'in en iyi komutanlarından.

Seleucus'un iki denizi, sonradan Çar I. Petro'nun birleştirdiği şekilde, yani Tanais'i Volga ırmağına yaklaştıran dilden faydalanarak birleştirmek istediği düşünülebilirse de, o sırada Hazar denizinin kuzeyi bilinmediği için böyle bir şeyin geçerli durumda olabilmesi de imkânsızdır.

Asya devletlerinde lüks eşya ticareti hüküm sürerken Tyr'liler yeryüzünün bütün bölgelerinde iktisat yoluyla ticareti yönetiyorlardı. Bochard[275], *Chanaan*'in birinci kitabında, bunların denize yakın ülkelerde kurdukları sömürgelerin adlarını bir bir saymıştır. Bu sömürgelere yerleşenler Herakles sütunlarını aşıp Okyanus kıyılarında bile ticaret merkezleri kurmuşlardır.

O çağlarda denizciler, kendilerine âdeta pusula görevi gören kıyıları takip ederek yol almak zorundaydılar. Yolculuk uzun sürüyor ve çok güç oluyordu. Odysseus'un deniz yolculuğu için yaptığı çalışmalar, bütün konuların ilki olduktan başka dünyanın en güzel şiiri için de çok verimli bir konu olmuştur.

Milletlerin çoğunun kendilerinden uzakta yaşayan milletler hakkındaki bilgilerinin azlığı, iktisat amacıyla ticaret yapan milletlerin işini kolaylaştırıyordu. Ticaretlerini istedikleri şekilde gizli tutabiliyorlardı. Böylece, bilgili milletlerin cahil milletlere olan üstünlüğünü ellerinde bulunduruyorlardı.

Din ve gelenekleri bakımından, yabancılarla hiçbir şekilde ilişkide bulunmayan Mısırlılar, dış ülkelerle hemen hiç ticaret yapmıyorlardı; topraklarının verimli olmasından, her şeyin bol bol yetişmesinden yararlanıyorlardı. O çağın Japonyası gibi bir şeydi Mısır; kendi kendine yetiyordu.

Mısırlılar, dış ticarete o kadar az önem verdiler ki, Kızıldeniz'deki ticareti bile burada ufak bir limanı olan küçük milletlere bıraktılar. Ticaretin burada, Idumélilerin, Yahudilerin ve Suriyelilerin ticaret gemileriyle yapılmasına izin verdiler. Hz. Süleyman, kendi gemilerinde, bu suları çok iyi bilen Tyrlileri kullandı.

Josephe, yalnız tarımla uğraşan milletinin denizle çok az ilgisi olduğunu söyler. Nitekim Yahudilerin Kızıldeniz'de ticarete atılmaları bir tesadüf sonucu olmuştur. Idumélilerin elinden Elath ile Asiongaber'i alınca deniz ticaretine başladılar. Bu iki şehri ellerinden çıkarınca da bu çeşit ticareti bıraktılar.

Fenikeliler için iş böyle değildi; lüks eşya ticareti yapmıyorlardı onlar; istila yoluyla ticarete atılmış değillerdi; azla yetinmeleri, becerikli olmaları, zekâları, tehlikeden korkmamaları, yorgunluktan yılmamaları, yeryüzünün bütün milletleri tarafından aranmalarına sebep oluyordu.

Kızıldeniz kıyılarında oturan milletler yalnız bu denizde, bir de Afrika'nın doğu kıyılarında ticaret yapıyorlardı. Büyük İskender zamanında Hind denizi keşfedilince, dünyanın uğradığı şaşkınlık bunun böyle olduğunu açıkça gösterir. Öteden beri Hindistan'a değerli madenler götürüldüğünü, karşılığında da böyle bir şey

275 Samuel Bochard (1599-1664); Fransız şarkiyatçısı.

alınmadığını söylemiştik. Kızıldeniz yoluyla altın ve gümüş götüren Yahudi gemileri Hindistan'dan değil, Afrika'dan geri dönerlerdi.

Dahası var: Bu deniz ticareti Afrika'nın doğu kıyılarında yapılırdı; o çağdaki gemilerin durumuyla denizcilik ilmi de zaten uzak ülkelere gidilmediğini açıkça gösterir.

Hazreti Süleyman'la Josophat'nın gemilerinin tam üç yıl sonra geri döndüklerini biliyorum; ama yolculuğun bu kadar uzun sürmesinin, mesafenin uzaklığından ileri gelmediğini de biliyorum.

Pline ile Strabon'un anlattığına bakılırsa Kızıldeniz'le Hindistan kıyılarında işleyen ve kamıştan yapılmış olan bir geminin yirmi günde aldığı yolu Yunanlılarla Romalıların gemileri bir haftada alırlarmış. Bu orantı göz önünde tutulursa, Yunanlı ya da Romalı bir geminin bir yılda bitirdiği bir yolculuğu Hazreti Süleyman'ın gemilerinin ancak üç yılda tamamlaması gerekir.

Hızları birbirine eşit olmayan iki gemi, aynı yere hızlarıyla orantılı olan bir zamanda varamazlar. Yavaşlık çoğu zaman daha büyük bir yavaşlık meydana getirir. Kıyıyı takip etmek, devamlı olarak değişik bir duruma geçmek, bir koydan çıkmak için elverişli bir rüzgâr beklemek, ilerlemek için de yine elverişli bir rüzgâr beklemek söz konusu oldu mu, iyi bir yelkenli elverişli bütün havalardan faydalanır; öteki ise çıkılması güç bir yerde durur, salt havanın değişmesi için birkaç gün bekler.

Eşit zamanda Yunanlı ve Romalıların aldığı yolun ancak üçte birini alabilen Hindistan gemilerinin bu yavaşlığı bugün bizim ticaret gemilerimizde gördüğümüz özelliklerle açıklanabilir. Kamıştan yapılmış olan Hindistan gemisi, Yunanlılarla Romalıların, demir çubuklarla birbirine bağlı tahtadan yapılmış gemilerinden daha az suya batardı.

Bu Hindistan gemilerini, bugün, limanları sığ olan bazı milletlerin gemilerine benzetmek mümkündür. Venedik'te, genel olarak İtalya kıyılarında, Baltık denizi ile Hollanda kıyılarında işleyen gemiler böyledir işte. Buralara girip çıkacak olan gemilerin dipleri yuvarlak ve geniştir. Limanları derin olan öteki milletlerin gemilerinin dipleri ise, iyice suya batacak şekilde yapılmıştır. Bunun sonucu olarak da bu gemiler rüzgârın yönüne yakın olunca yol alırlar; ötekiler ise ancak rüzgâr tam arkadan vurduğu zaman yol alırlar. Suyun içine fazla giren bir gemi, hemen her çeşit rüzgârda aynı yöne doğru yol alır; bu da, rüzgârın etkisiyle yürüyen geminin dayanak karşıtı olarak suda bulduğu dirençten bir, bir de geminin uzunluğunca rüzgâra yan verdikten sonra dümen kırmak suretiyle geminin kıçını istenilen yöne çevirebilmekten ileri gelmektedir. Böylece rüzgâra yakın bir yönde ilerlemek, yani rüzgârın geldiği yöne çok yakın bir yönde ilerlemek mümkündür. Ama geminin dibi yuvarlak ve geniş olursa, bundan ötürü de suya az batarsa o zaman dayanak noktası olamaz; o zaman rüzgâr kendisine dayanamayan, aksi yönde de gidemeyen gemiyi istediği tarafa sürükler. Bundan şu sonuç çıkar ki, dipleri yuvarlak olan gemiler daha

yavaş yol alırlar; çünkü: l. Rüzgârı beklemek, hele sık sık yön değiştireceklerse bir hayli beklemek zorunda kalırlar; 2. Bir dayanak noktaları olmadığı için ötekiler kadar yelkenleri olamayacağından daha yavaş yol alırlar. Denizciliğin bunca geliştiği, sanatların milletler arasında rahatlıkla değiş tokuş edildiği, hem doğanın, hem insan becerisinin neden olduğu kusurların yine insan becerisiyle bunca kolaylıkla düzeltildiği bir çağda bütün bu ayrılıkların fazlasıyla duyulup görüldüğüne göre, eskilerde kim bilir bu ayrılıklar daha ne kadar çoktu?

Bu konudan kolay kolay ayrılamayacağım galiba. Hintlilerin gemileri küçüktü; o, sırf gösteriş olsun diye yapılan büyük gemiler bir yana bırakılırsa Yunanlılarla Romalıların gemileri ise bizimkilerden daha küçüktü. Şimdi, bir gemi ne kadar küçük olursa fırtınalı havalarda da o ölçüde tehlikeyle karşı karşıya kalır. Büyük bir gemiyi şöyle böyle sarsacak olan bir fırtına bakarsınız daha küçük bir gemiyi suların altında bırakır. İki cisimden, küçük olanın yüzeyi nispeten küçük olur. Bundan şu sonuç çıkar ki, küçük bir gemide orantı daha azdır; yani geminin alabileceği ağırlık ya da yükle yüzey arasındaki fark büyük bir gemidekinden daha büyüktür. Yapılan deneyler gösteriyor ki, genel olarak bir gemiye, alabileceği suyun yarısı kadar ağırlıkta bir yük konabilir. Geminin sekiz yüz tonilato su aldığını varsayarsak, alacağı yük ağırlığı dört yüz tonilato olabilir. Böylece birinci geminin büyüklüğünün, alacak olduğu yüke oranı sekizin dörde olan oranı şeklinde olur; ikincisinin ise dördün ikiye olan oranına eşit olur. Diyelim ki, birincinin yüzeyinin ikincinin yüzeyine olan oranı sekizin altıya olan oranına eşit olsun; ikinci geminin yüzeyinin ağırlığına oranı altının ikiye oranı şeklinde olur; birincinin yüzeyinin ağırlığına oranı ise sekizin dörde olan oranına eşit olur; rüzgârlarla dalgalar da yalnız yüzeyi etkilediğinden, büyük gemi ağırlığı sayesinde küçükten daha dayanıklı olur.

Konu VII
Yunanlıların ticareti üzerine

İlk Yunanlıların hepsi korsandı. Deniz egemenliğini elinde tutan Minos[276] belki en büyük başarılarını korsanlıkta elde etmiştir. Bu egemenlik ise adanın yakınlarından pek öyle uzaklara gidemiyordu ama Yunanlılar büyük bir millet halini alınca, Atinalılar denizlerde gerçek bir egemenlik kurdular; çünkü bu tacir ve galip millet, o çağın en büyük hükümdarını boyunduruğu altına alıp Suriye'nin olsun, Fenike'nin olsun, Kıbrıs adasının olsun deniz kuvvetlerini bir bir yere serdi.

Atina'nın denizler üzerindeki bu egemenliğinden söz etmem gerek. Ksenophon diyor ki: "Atina bütün denizleri egemenliği altına almıştı ama Atina karaya bağlı olduğu için, donanması uzak seferlere çıktığı zaman düşmanları ülkeyi yakıp yıkı-

276 Zeus'la Europa'nın oğlu ve Pasiphae'nin kocası olan Minos aynı zamanda Girit kralıydı. Gayet uslu bir kanun koyucu olan Minos, Aiakhos ve Rhadamanthos'la beraber cehennemde yargıçlık ederdi.

yorlardı. Büyükler arazilerinin yakılıp yıkılmasına izin veriyorlar, servetlerini adalardan birinde emniyet altına alıyorlardı. Toprağı olmayan halk tabakası ise, kaygısız yaşayıp gidiyordu. Ama Atinalılar bir adada otursalardı, üstelik bir de denizlerde egemenlik kursalardı, başkalarına zarar verecek yetkide olurlardı; kendilerine ise kimse zarar veremezdi; böylece denizlerde de tam manasıyla egemenlik kurmuş olurlardı."

Ksenophon'un burada İngiltere'den söz ediyormuş gibi bir hali var değil mi?

Şan ve onur tasarılarıyla dolu olan Atina; etkisini artıracak yerde şunun bunun kıskançlığını körükleyen Atina; denizlerdeki egemenliğinden faydalanacak yerde salt bu egemenliği yaymaya çalışan Atina; aşağı tabakadan olanların devlet hazinesinden yararlanmayışına, zenginlerin ise baskı altında tutulmasına izin veren Atina; madenlerinin zenginliğine, kölelerinin çokluğuna, denizcilerinin bolluğuna, Yunan şehirleri üzerindeki üstünlüğüne ve bütün bunların dışında Solon'un o güzelim kurumlarına rağmen ticaretini gerekli ölçüde genişletmesini bilemedi. Bütün ticareti aşağı yukarı Yunan limanları ile yiyip içeceğini sağlayan Karadeniz limanları arasında sıkışıp kaldı.

Korinthos'un çok elverişli bir durumu vardı: İki denizi birbirinden ayırıyor, Peloponez'i açıp kapıyor; Yunanistan'ı açıp kapıyordu. Yunan milletinin başlı başına bir dünya, her Yunan şehrinin ise ayrı bir millet olarak yaşadığı bir çağda Korinthos, son derece önemli bir şehirdi. Ticaret alanı, Atina'nın ticaret alanından çok daha genişti. Asya'dan gelen gemilerin barınıp mallarını boşaltabileceği bir limanı vardı; İtalya'dan gelen gemiler için de bir başka limanı vardı; çünkü birbirine zıt rüzgârların karşılaştığı ve gemilerin batmasına sebep olduğu Malée burnunu aşmak çok güç olduğundan gemiler Korinthos'a sığınmayı tercih ediyorlardı; gemileri kara yoluyla bir denizden öbürüne geçirmek bile mümkündü. Hiçbir şehirde insan becerisinin yapıtları bu derece ileri gitmemişti. Bolluğun, zenginliğin bu şehre sağladığı ahlakla gelenekleri, din yavaş yavaş bozmaktan geri kalmadı. Venüs için, bin orospunun rahibelik ettiği bir tapınak inşa edildi. Athenea'nın tarihini yazmak cesaretini gösterdiği o ünlü güzel kadınların çoğu, bu tapınakta yetişmiştir.

Yazılanlara bakılırsa, Homeros'un yaşadığı çağda Yunanistan'ın en zengin yerleri Rodos, Korinthos ve Orchomene imiş. Nitekim İlias'da, "İuppiter, Rodosluları sevdiği için onları çok zengin etti!" deniyor. Korinthos'tan söz edilirken de yine aynı kitapta "zengin" sıfatı kullanılıyor.

Bunun gibi, çok altını olan şehirlerin adlarını sayarken Homeros, Mısır'ın Theba'sıyla Orchomene'yi de bunların arasına sokuyor. Rodos'la Korinthos bu üstünlüklerini yitirmediler; Orchomene'ninki ise uzun sürmedi. Hellespont'a, Propontide'e ve Karadeniz'e yakın olan Orchomene'nin durumu, bu şehrin bütün servetini, *altın yapağı* masalına yol açan söz konusu denizlerin kıyılarındaki limanlarla yaptığı ticaretten elde ettiği düşüncesini uyandırıyor insanda. Gerçekten de

öyle Orchomene'yle Argonaute'lara Miniare adı verilmiştir. Ama sonradan bu denizler daha iyi tanındığından; Yunanlılar bu gibi limanlara çok sayıda insan yerleştirip her birini bir ticaret merkezi haline getirdiklerinden; bu limanlarda oturanlar da yabancılarla ticari temaslarda bulunduklarından; anavatanla da ilgilerini kesmediklerinden, Orchomene önemini yitirmeye, öteki Yunan şehirleri gibi sıradan bir şehir halini almaya başladı.

Homeros'tan önce Yunan şehirleri ancak kendi aralarında ve seyrek olarak da bazı yabancı insan topluluklarıyla ticaret yaparlardı ama istila yoluyla yeni devletler meydana getirdikçe egemenliklerini genişlettiler. Yunanistan, denizleri iteler gibi görünen burunlarla, buna karşılık denizleri içine almak ister gibi görünen körfezlerle çevrili büyük bir yarımada idi. Yunanistan'a şöyle bir bakarsak toprak bakımından oldukça yoksul, ama deniz kıyısı bakımından çok zengin bir ülke ile karşılaşırız. Sayısız sömürgeleri, bu ülkenin çevresinde çok geniş bir çember meydana getirirdi. O çağlarda barbar sayılmayan evrenin tümü de âdeta bu çemberin içine girerdi. Sicilya'yı ya da İtalya'yı istila eder etmez oralarda hemen birtakım milletler meydana getirirdi. Karadeniz limanlarına, Ön Asya kıyılarıyla Afrika kıyılarına uğrayan gemilerindeki insanlar da aynı şeyi yaptılar. Yeni yeni milletlere komşu olan Yunan şehirleri de daha bayındır, daha zengin bir hal aldı. Bundan başka daha hoş bir şey vardı ki, o da, sayısız adaların, adeta ileri mevziler gibi Yunanistan'ı çepeçevre çevirmiş olmasıydı.

Yunanistan'ın ikbalini sağlayan bunca nedenleri, bütün evrene sunduğu bunca eğlenceleri, bütün kralların sungu gönderdiği bunca tapınakları, insanların katılmak için dünyanın dört bir yanından akın akın geldiği bayramları, bütün insanların ilgisini çeken kâhinleri, nihayet zevk ve sanatın en üstün noktasına vardıklarını gösteren yapıtları, evet, bütün bunları aştık diyebilmesi için kişinin bunların hiçbirinden haberi olmaması gerekir!

Konu VIII
İskender üzerine. Onun aldığı ülkeler

İskender zamanına ait dört olay ticarette büyük bir devrim meydana getirmiştir: Birincisi, Tyr'in alınması; ikincisi, Mısır'ın işgali; üçüncüsü, Hindistan'ın istilası; dördüncüsü de, bu ülkenin güneyindeki denizin bulunması.

İran devleti, İndus ırmağına kadar uzanıyordu. İskender'den çok önce Dara'nın gönderdiği gemiciler bu ırmağı boylu boyunca aşıp Kızıldeniz'e inmiş bulunuyorlardı. Peki, öyleyse, diyeceksiniz, Hindistan'la ilk defa güney yoluyla ticaret yapmayı nasıl oldu da Yunanlılar akıl ettiler? İranlılar neden bunu düşünemediler? Kendilerine bu derece yakın olan, ülkelerinin büyük bir bölümünü de çevreleyen bu denizlerden neden yararlanmadılar? Biliyorum, İskender Hindistan'ı istila etti de

ondan yararlandı, diyeceksiniz. Peki ama bir ülkeyle ticaret yapmak için ülkeyi ele geçirmek mi gerek? İşte burada, inceleyecek olduğum konu bu.

İran körfezinden İndus ırmağına, güney denizinden Hindikuş dağlarına kadar uzanan Ariane ülkesi, İran devletine bağlı gibi bir şeydi; ama güney bölgesi, çorak, kavruk, verimsizdi; insanları da ilkel kişilerdi. Anlatılanlara göre, Semiramis ile Cyrus'un orduları bu çöllerde perişan olmuştu; donanmasıyla ilgisini kesmeyen İskender bile ordusunun bir bölümünün bu ülkede yitmesine engel olamadı, İranlılar bütün kıyıları yalnız Ichtyophoge'lara[277], Oritte'lere ve başka barbar insan topluluklarına bırakıyorlardı. Zaten İranlılar denizci değillerdi; hatta dinleri bile deniz ticareti yapmalarına tümüyle engel oluyordu. Dara'nın, İndus ırmağı ile Hint denizi üzerinde işlettiği gemiler, düzenli bir tasarının sonucu değil, doğrudan doğruya egemenliğini göstermek isteyen bir hükümdarın gelip geçici bir hevesiydi. Onun bu girişimi ne ticaret için ne de gemicilik için yararlı bir sonuç verdi. İranlılar da böylece bir an için bilgisizlikten kurtuldular ama yine bilgisizliğe düşmekte gecikmediler.

Dahası var: İskender'in gelişinden önce, Hindistan'ın güney bölümünün oturulamayacak bir halde olduğu kanısı vardı insanlarda. Bunun nedeni olarak da Semiramis'in ordusundan ancak yirmi, Cyrus'un ordusundan ise ancak yedi kişinin geri dönmüş olması gösteriliyordu.

İskender bu ülkeye kuzeyden girdi. Onun niyeti doğuya doğru ilerlemekti ama ülkenin güney bölümünde birçok büyük milletin yaşadığını, birçok şehir ve ırmağın bulunduğunu görünce, buraları ele geçirmeyi düşündü ve düşündüğünü de yaptı.

Ondan sonra da, nasıl ki, Hindistan'ı, kurduğu sömürgeler vasıtasıyla karadan batıya bağladıysa, aynı şeyi bu kez denizden yapmayı kafasına koydu.

Hydaspe ırmağında bir donanma inşa ettirdi; bu ırmaktan aşağıya doğru inerek İndus ırmağına ulaştı ve bu ırmağın denizle birleştiği yere kadar gitti. Ordusuyla donanmasını Patale'de bıraktı. Yanına aldığı birkaç gemiyle, İndus ırmağının döküldüğü denizi bizzat incelemek üzere yola çıktı; uygun gördüğü yerlerde de büyük küçük limanlar, tersaneler inşa edilmesini emretti. Patale'e döndükten sonra donanmasından ayrıldı; kara yolundan ilerlemeye başladı ama deniz ve kara kuvvetlerinin birbirine yardımını sağlamak için de donanmasına, İndus ırmağının denize döküldüğü yerden itibaren Oritte, İchtyophage, Caramanie ve İran kıyılarını takip ederek ilerlemesini emretti. Yol boyunca kuyular açtırdı, şehirler kurdurdu; İchtyophage'ların yalnız balık yemelerini yasak etti; bu denizlerin kıyılarında yaşayan insanların uygar olmasını istiyordu. Néarque ile Onésicrite, on ay süren bu deniz yolculuğunun günlüğünü tuttular. Sonunda Suse'a vardılar; orada ordusu için eğlenceler düzenlemekte olan İskender'i buldular.

277 Ichtyophage'ın asıl anlamı balık yiyendir. Ama eski çağda birçok vahşi insan topluluklarına bu ad verilirdi. O çağlarda balık, iğrenç ve pis bir yiyecek maddesi olarak görülürdü.

İskender, Mısır'ı emniyet altına almak için İskenderiye'yi inşa ettirmişti; kendinden önceki kralların Mısır'ı kapamak için ellerinde bir anahtar vardı. İskenderiye ise, İskender için Mısır'ı açan bir anahtar olmuştu. Hint denizinin keşfinden sonra ise geliştirmek imkânını bulacağı bir ticareti aklının kenarından bile geçirmemişti.

Hatta bu keşiften sonra, İskenderiye'nin kendisine yeni yeni imkânlar sağlayabileceğini düşünmediğini bile söylerler. Genel olarak, imparatorluğunun batı bölgeleriyle Hindistan arasındaki ticareti geliştirmeyi düşünüyordu ama bunu Mısır yoluyla yapmayı tasarlayacak kadar bilgisi yoktu. İndus ırmağını da, Nil ırmağını da görmüştü ama ikisi arasında bulunan Arap denizlerini henüz bilmiyordu. Hindistan'dan döner dönmez yeni gemiler inşa ettirip Euleus, Dicle, Fırat yoluyla yeniden denize ulaştı. İranlıların bu ırmaklar üzerinde inşa ettikleri şelale şeklindeki engelleri bir bir yok etti. İran koyunun doğrudan doğruya Okyanus'un bir koyu olduğunu keşfetti. Hint denizini nasıl incelediyse bu denizi de öyle inceledi. Babil'de bin gemi için bir liman ile tersaneler inşa ettirdi; kıyılarda kurduğu sömürgelere yerleştirmek için, Fenike ile Suriye'ye beş yüz talan değerinde altın gönderip gemiciler getirtti. Nihayet, Fırat kıyılarında olsun, Asur'daki öteki ırmakların kıyılarında olsun çok büyük limanlar, şehirler inşa ettirdi. Bütün bunlardan sonra da, İskender'in niyetinin, Hindistan'la ticareti doğrudan doğruya Babil ve İran körfezi yoluyla yapmak olduğundan kuşku edemeyiz.

İskender'in Arabistan'ı istila etmeyi düşündüğünü ortaya atarak imparatorluğun merkezini oraya nakletmeyi tasarladığını ileri sürenler oldu. Peki, ama iyice tanımadığı, bilmediği bir yeri seçmesine imkân var mıydı? Hem zaten bu ülke yeryüzünün ulaşılması en güç yerlerinden biriydi. Böyle bir şey yapsaydı İskender imparatorluğundan uzaklaşmış olurdu. Nitekim çok uzak yerleri istila eden halifelerin bile ilk işi Arabistan'ı bırakıp başka ülkelere yerleşmek olmuştur.

Konu IX
İskender'den sonraki Yunan krallarının ticareti üzerine

İskender, Mısır'ı aldığı zaman Kızıldeniz'in çok küçük bir bölümü biliniyordu. Okyanusun bu denizle birleşen ve bir yandan Afrika kıyılarını, öte yandan Arabistan kıyılarını sulayan bölümü üzerinde hiç kimsenin en ufak bir bilgisi bile yoktu. Hatta o sırada Arap yarımadasının çevresini dolaşmanın imkânsız olduğu sanılıyordu. Yarımadanın iki tarafından bu işe girişenler, yarı yoldan geri dönmek zorunda kalmışlardı. "Arap yarımadasının güney kıyılarında yolculuk etmek imkânsızdır" diyorlardı, "Çünkü bu yarımadanın kuzey bölümünü aşan Cambyse ordusunun hemen bütün askerleri öldü; Lagus'un oğlu Ptolomée'nin Babil'de Seleucus Nicator'un yardımına gönderdiği ordunun erleri ise duyulmamış, işitilmemiş hastalıklara tutuldu ve havanın sıcaklığından ötürü ancak geceleri yürüyebildi."

İranlıların denizle denizcilikle hiçbir ilgileri yoktu. Mısır'ı ele geçirdikleri zaman bu konudaki kanılarını oranın halkına da aşıladılar. Hatta her iki millet, denizi o derece ihmal ettiler ki, Yunan kralları, İran ve Mısır halkının, yalnız Tyr'lilerin, Idumée'lilerin ve Yahudilerin Okyanus yoluyla yaptıkları ticareti değil, aynı zamanda Kızıldeniz kıyılarında yaptıkları ticareti bile bilmediklerini gördüler. Birinci Tyr şehriyle Kızıldeniz'e yakın birçok küçük şehir ve milletin Nabuchodonosor tarafından ortadan kaldırılması, daha önce elde edilen bilgilerin tümünün yok olmasına sebep olmuştur.

İranlılar zamanında Mısır'ın Kızıldeniz'le sınırı yoktu. Mısır, Nil ırmağının sık sık sular altında kalan ve iki yandan dağlarla sınırlanan dar ve uzun bir toprak parçasından ibaretti. Bundan ötürü de Kızıldeniz'i olsun, Okyanusu olsun bir kere daha keşfetmek gerekti; bunu da salt Yunan krallarının merakına borçluyuz. Yunanlılar Nil boyunca ilerlediler; ırmakla deniz arasında kalan ülkelerde fil avladılar; bu denizin kıyılarını kara yolundan giderek keşfettiler; bu keşifler de Yunanlılar zamanında yapıldığı için adlarının çoğunun Yunanca olduğunu, inşa edilen tapınakların ise Yunan tanrılarına ayrıldığını görüyoruz.

Mısırlı Yunanlılar geniş ölçüde ticaret yapmak imkânını buldular. Kızıldeniz'deki bütün limanları egemenlikleri altına almışlardı. Tacir milletlerin rakibi olan Tyr artık ortadan kalkmıştı. Ülkenin öteden beri etkisi altında bulunduğu boş inançları da bir yana atmışlardı. Mısır, âdeta dünyanın merkezi halini almıştı.

Suriye kralları, Güney Hindistan'la ticareti Mısır krallarına bırakmışlar, kendilerini yalnız Amuderya ve Hazar denizi yoluyla yapılan kuzey ticaretine vermişlerdi. O çağlarda Hazar denizini, Kuzey Okyanusunun bir parçası sanıyorlardı. Nitekim İskender de, ölümünden az önce, sırf bu denizin Karadeniz yoluyla bir Okyanusla ya da doğuda başka bir deniz yoluyla Hindistan'la birleşip birleşmediğini anlamak için bir donanma inşa ettirmekten bile geri kalmamıştı. Ondan sonra Seleucus ile Antiochus bu denizi iyice tanımak amacıyla işe giriştiler. Bunun için de devamlı gemiler bulundurdular orada. Seleucus'un bulduğu bölüme Seleucide adı verildi; Antiochus'ün bulduğu bölüme de Antiochide denildi. Bu iki hükümdar kuzeyle uğraştıkları için güney denizlerini ihmal ettiler; bundan başka Ptolomée'ler zaten donanmalarıyla Kızıldeniz'e iyice yerleşmiş bulunuyorlardı; üstelik İranlılarda da denizciliğe karşı yenilmesi imkânsız bir isteksizlik vardı. İşte bütün bu nedenlerden ötürü Seleucus'la Antiochus güneyle ilgilerini kesmek zorunda kaldılar. İran'ın güney kıyılarında oturanlarda da zaten denizciliğe heves eden yoktu. İskender'in son zamanlarında bu heves biraz uyanır gibi olmuştu ama Kıbrıs, Fenike ve Ön Asya kıyılarındaki limanların çoğuna hâkim olan Mısır krallarının ellerinde çeşitli girişimlerde bulunmak için zaten bir sürü imkân vardı. Bundan ötürü, kendilerine bağlı olan insanların dehalarını zorlamak ihtiyacını duymadılar; tersine, kendileri bu dehaya uymayı uygun buldular.

Eskilerin Hazar denizini Okyanusun bir parçası olarak görmekle direnmelerine insanın inanamayacağı geliyor. İskender'in olsun, Suriye krallarının olsun, Parthe'alarla Romalıların olsun yaptıkları geziler, onları bu düşüncelerinden bir türlü vazgeçirtemedi. Gelenek halini almıştır bu: Kişi hatasını mümkün olduğu kadar geç anlamak ister. Önceleri Hazar denizinin yalnız güney kesimi biliniyordu. Okyanus sandılar orasını. Sağ ve sol kıyılarından kuzeye doğru ilerledikçe, yine körfez şeklinde karaya girmiş Okyanus sandılar. Doğu kıyısından ancak Jaxarte'a, batı kıyısından ise Albanie'nin sonuna kadar vardılar. Kuzey kesiminde deniz bataklık halini alıyor, gemilerin işlemesi güçleşiyordu. İste bütün bunlar, Hazar denizinin Okyanus olarak görülmesine sebep oldu.

İskender'in ordusu doğuya doğru ancak, İndus'e dökülen ırmakların sonuncusu Hippanis'e kadar ilerleyebilmişti. Böylece Yunanlıların Hindistan'la ilk ticaretleri ülkenin çok küçük bir bölümünde olmuştu. Seleucus Nicator ise Ganga'ya kadar ilerledi; buradan da, sözü geçen ırmağın döküldüğü denize inen Bengal körfezine vardı. Bugün kara parçalarını deniz yoluyla keşfediyorlar. Eskiden bunun tersi olurmuş, denizleri kara yoluyla keşfederlermiş.

Apollodore'un tanıklığına rağmen Strabon, Bactriane'daki Yunan krallarının Seleucus'la İskender'den daha uzağa gitmiş olmalarına pek öyle inanmaz. Doğu yönünde Seleucus'dan daha uzaklara gitmiş olmadıkları doğru olsa bile güney yönünde daha uzaklara gittikleri kesin. Çünkü Sigeri, bir de Malabar'da sözünü edeceğim deniz seferlerine yol açan limanları keşfettiler.

Pline'in anlattığına göre Hindistan'a gitmek için Batılılar üç yol takip etmişler. Önce Siagre burnunu aşıp İndus'un denize döküldüğü yerde bulunan Patalene adasına varmışlar. Bu yol İskender'in donanması tarafından izlenen yoldur. Ondan sonra daha kısa, daha emin bir yol bulmuşlar; sözü geçen burundan kalkıp Siger'e geçmişler. Siger denen yer ise, Strabon'un Bactriane'daki Yunanlı hükümdarların bulduklarını söylediği Siger ülkesinden başka bir yer olamaz. Pline bu yolun, daha az bir zamanda alındığını göz önünde bulundurduğu içindir ki ötekinden daha kısa olduğunu söylüyor; yoksa Bactriane kralları tarafından keşfedildiğine göre, Siger'in Indus'tan daha uzaklarda olması gerekir. Şu halde gemicilerin kıyılardaki bazı kıvrımları izlemekten kaçınmış ve bazı rüzgârlardan faydalanmış olmaları olasılığını düşünebiliriz. Son olarak, ticaret gemileri bir üçüncü yol daha izlemişler ki o da, önce Kızıldeniz'in hemen başladığı yerde bulunan Canes ya da Ocelis adındaki limanlara varmak olmuş; ondan sonra batıdan esen rüzgârı arkalarına alıp Hindistan'ın ilk uğrağı olan Muziris'e, oradan da başka limanlara gitmek olmuş.

Görülüyor ki Kızıldeniz'in başladığı yerden yola çıktıktan sonra, kuzeydoğu yönünde Arabistan yarımadasının kıyılarını takip ederek Siagre'a varacak yerde, yol boyunca değişikliklerini keşfettikleri muson rüzgârlarına uyarak doğrudan doğ-

ruya batıdan doğuya doğru yol almışlar. Eskiler, kıyılardan ancak, kendilerine pusula vazifesi gören muson rüzgârlarıyla alize rüzgârlarından yararlandıkları zaman uzaklaşmışlardır.

Pline, yazın ortasına doğru Hindistan'a gitmek üzere yola çıkıldığını, Aralık ayının sonunda ya da Ocak ayının başında geri dönüldüğünü söylüyor. Bizim gemicilerin günlüklerine çok uygun düşüyor onun bu söyledikleri. Hint denizinin Afrika yarımadasıyla Ganga ırmağının bu yanı arasında kalan bölümünde iki çeşit muson vardır: Birincisinde rüzgâr Ağustos ve Eylül aylarında başlar ve batıdan doğuya doğru eser; ikincisinde rüzgârlar Ocak ayında başlar ve doğudan batıya doğru eser. Böylece bizler de bugün, Afrika kıyılarından Malabar'a doğru, Ptolomée'nin donanması hangi mevsimde yola çıkıyorsa o mevsimde yola çıkıyor, onun geri döndüğü mevsimde de geri dönüyoruz.

İskender'in donanması Patale'dan Suze'a tam yedi ayda gitti. Temmuzda yola çıktı; yani bugün hiçbir geminin Hindistan'dan batıya doğru yola çıkmayı göze alamayacağı bir mevsimde yola çıktı. İki muson arasında, rüzgârların değiştiği bir zaman vardır. Bu zaman içinde, kuzeyden esen her zamanki rüzgârlara karışan bir rüzgâr, bilhassa kıyılara yakın yerlerde şiddetli fırtınalar meydana getirir. Bu da Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında olur. İskender'in Patale'dan yola çıkan donanması oldukça önemli fırtınalarla boğuştu; ters yönde esen bir musonla karşılaştığı için de yolculuk bir hayli uzun sürdü.

Pline, Hindistan'a gitmek için yola yaz mevsiminin sonunda çıkıldığını; böylece, muson rüzgârlarının değişikliğe uğradığı ayların, İskenderiye ile Kızıldeniz arasında geçirildiğini söylüyor.

Şimdi, denizcilik alanında nasıl geliştiğimize şöyle bir lütfedip bakmanızı rica edeceğim. Dara'nın Indus'tan yola çıkarıp Kızıldeniz'e gönderdiği gemilerin bu gezisi tam iki buçuk yıl sürdü. İskender'in yine Indus'tan yola çıkardığı donanma, üç ay Indus ırmağı üzerinde, yedi ay da Hint denizinde kaldığından, ancak on ay sonra Suse'a varabildi. Daha sonra, Malabar kıyılarından kalkan bir gemi kırk gün sonra Kızıldeniz'e vardı.

Hypanis'le Ganga arasındaki ülkeler üzerinde denizcilerin o çağda hiçbir bilgisi olmadığını ortaya atan Strabon, Mısır'dan Hindistan'a giden gemicilerin çok azının Ganga ırmağına kadar vardıklarını söylüyor. Gerçekten de öyle, gemilerin Ganga'ya gitmediklerini görüyoruz; batıdan doğuya esen musonların yardımıyla Kızıldeniz'in ağzından Malabar kıyılarına kadar giderlerdi. Oralardaki limanlarda dururlar, Ganga'nın ötesine geçmeyi, Comorin burnuyla Coromandel kıyılarını aşarak yarımadayı dolaşmayı düşünmezlerdi. Mısır krallarıyla Romalıların gezi planları, gemilerin aynı yıl içinde geri dönmelerini gerektirirdi.

Böylece Yunanlıların da, Romalıların da Hindistan'la yaptıkları ticaretin bizimki kadar geniş olmasına imkân yoktu; onların bilmedikleri birçok büyük ülkeyi

bugün bizler bilmekteyiz. Bugün bizler, bir yandan Hindistan bölgesinde yaşayan bütün milletlerle ticaret yaparken, bir yandan da onların adına, başka milletlerle ticaret yapıyor, hem de mallarını kendi gemilerimizle taşıyoruz.

Ama onlar bu ticareti bizden çok daha kolay bir şekilde yaparlardı; bugün de, yalnız Guzarat ile Malabar kıyılarında ticaret yapmakla yetinseydik, güney adalarına inecek yerde adalıların getirdikleri mallarla işimizi görebilseydik, Mısır'dan geçen yolu, Ümit burnundan geçen yola tercih etmemiz gerekirdi. Strabon'un dediğine bakılırsa Taprobane'da[278] oturan insan topluluklarıyla bu yoldan ticari ilişkilerde bulunulurmuş.

Konu X
Afrika çevresindeki kıyılar üzerine

Tarih kitapları bize, pusulanın icadından önce insanların, Afrika'nın çevresini dolaşmak için dört kez girişimde bulunduklarını söylüyor. Ptolomée-Lature'ün öfkesinden korkup kaçan Fenikeliler, Nécho ile Eudoxe tarafından Kızıldeniz yoluyla bu işe başlamışlar ve kendilerine verilen görevi başarıyla sonuçlandırmışlardır. Xerxès zamanında Sataspe ile Kartacalılar tarafından gönderilen Hannon, Herakles sütunlarından dışarı çıkmışlarsa da kendilerine verilen görevi başaramamışlardır.

Afrika'nın çevresini dolaşmak için yapılması gereken en önemli şey, Ümit burnunu bulmak ve bu burnu aşmaktı. Ama Kızıldeniz'le bu burun arasındaki uzaklık, Akdeniz'le bu burun arasındaki uzaklığın aşağı yukarı yarısı kadar bir şeydi. Kızıldeniz'den Ümit burnuna kadar uzanan kıyı, Ümit burnundan Herakles sütunlarına kadar uzanan kıyıdan daha güven vericiydi. Ümit burnuna varmak için Herakles sütunlarından yola çıkanların pusulanın icadını beklemeleri gerekti; böylece Afrika'nın kıyılarını bırakıp, Sainte-Hélène adasına ya da Brezilya kıyılarına doğru yol almak için uçsuz bucaksız denizde bir hayli yolculuk etmek zorunda kaldılar. Şu halde insanların Kızıldeniz'den Akdeniz'e geçmiş olmaları son derece mümkün olmasına karşılık Akdeniz'den Kızıldeniz'e geçmiş olmaları hemen hemen imkânsız gibi bir şeydi.

Böylece, geri dönülmesi imkânsız o uzun yol boyunca gitmektense, Afrika'nın doğu kıyılarındaki limanlarla ticareti Kızıldeniz yoluyla, Afrika'nın batı kıyılarındaki limanlarla ticareti de Herakles sütunları yoluyla yapmak daha doğaldı.

Mısır'ın Yunan kralları önce Kızıldeniz'deki Afrika kıyılarının, Heroun şehrinin bulunduğu körfezin ta dibinden, Dira'ya, yani bugün Babel-Mendep adını verdiğimiz boğaza kadar uzanan bölümünü buldular. Kıyının, buradan Kızıldeniz'in gerisindeki Aromate burnuna kadar olan bölümünü, gemiciler iyice bilmezlerdi; nite-

278 Seylan adasının eski adı.

kim Artémidore'un bize bu kıyıda bazı yerlerin bilindiğini ama bu yerler arasındaki uzaklıkların bilinmediğini söylemesi de bizim bu sözümüzün doğruluğunu gösterir; sebebi de zaten çok basit: İnsanlar bu limanları hep kara yoluyla bulmuşlar, birinden ötekine deniz yoluyla gitmemişlerdir.

Bu burnun ötesinde, Okyanus kıyılarının başladığı yerden öteye, Eratosthéne ile Artémidore'un da söylediği gibi kimsenin bir şey bildiği yoktu.

Strabon zamanında, yani Augustos'un saltanatı zamanında Afrika kıyıları üzerinde insanların bilgileri işte bu kadardı. Ama Augustos'tan sonra Romalılar *Raptum* burnuyla *Prassum* burnuna kadar gittiler. Strabon, kendi zamanında henüz bilinmediği için bu iki burundan söz etmez. Üstelik dikkat ederseniz, ikisinin adlarının da Latince olduğunu görürsünüz.

Coğrafyacı Ptolomée, Adrien ile Antonin Pie zamanında yaşamıştı. Erythrée denizinin çevresindeki yolculuğun yazarı ise, kim olursa olsun bundan çok az sonra yaşadı. Bununla beraber, birincisi, Afrika kıyılarının bilinen son noktası olarak, aşağı yukarı on dördüncü güney enlem derecesinde bulunan *Prassum* burnunu gösteriyor; Erythrée denizi çevresindeki yolculuğun yazarı ise son nokta olarak aşağı yukarı onuncu güney enlem derecesinde bulunan *Raptum* burnunu gösteriyor. Bu kişinin sınır olarak, gidilen bir yeri gösterdiğini, Ptolomée'nin ise artık gidilmeyen bir yeri gösterdiğini sanıyorum.

Benim bu düşüncemin doğruluğunu ispatlayan bir şey varsa o da şu ki, *Prassum* çevresinde oturan insanlar yamyamdı; Aromate limanıyla, *Raptum* burnu arasında birçok yerden söz eden Ptolomée, *Raptum* ile *Prassum* arasında kalan yerlerden hiç söz etmiyor; burada tam bir boşluk bırakıyor. Hindistan'la yapılan ticaretin sağladığı yararlar, Afrika kıyılarıyla yapılan ticareti ihmal ettirmiş olacak herhalde. Nihayet Romalıların bu kıyılarla düzenli bir şekilde ticaret yapmadıklarını da görüyoruz. Bütün bu limanları ya kara yolundan giderek keşfetmişler; ya da fırtınaların karaya doğru sürüklediği gemiler sayesinde. Nasıl ki bugün bizler, Afrika'nın iç taraflarını pek öyle tanımadığımız halde kıyılarını oldukça tanıyorsak, eskiler de iç taraflarını oldukça tanıyorlar, kıyılarını ise hiç tanımıyorlardı.

Ptolomée-Lature zamanında Nécho ile Eudoxe tarafından gönderilen Fenikelilerin Afrika kıyılarını tüm dolaştıklarını söylemiştim. Coğrafyacı Ptolomée zamanında bu iki yolculuğun inanılması imkânsız bir şey olarak görülmüş olması gerek; çünkü sözü geçen coğrafyacı, Siam koyunu kastettiğini sandığım *sinusmagnus*[279]'tan itibaren Asya'dan Afrika'ya, ta *Prassum* burnuna kadar uzanan ve henüz insanlar tarafından bilinmeyen bir kıtadan söz ediyor; böylece Hint denizini de bir göl olarak gösteriyordu. Hindistan'ı kuzeyinden tanımaya başlayan eskiler, doğuya doğru ilerlediklerinden, bu bilinmeyen kıtanın güneyde olduğunu sanmışlardı.

279 Sinus magnus, büyük koy anlamına gelir.

Konu XI
Kartaca ile Marsilya

Kartacalıların tuhaf bir devlet hukukları vardı: Bu hukuk gereğince Kartacalılar, Sardunya adasıyla Herakles sütunları arasında gemi işleten yabancıları denize atıp boğarlardı. Siyasal hukuk anlayışları da bundan daha az tuhaf değildi: Toprağını ekip biçmeyen Sardunyalıları ölüme mahkûm ederlerdi. Kartaca önce zenginliği sayesinde egemenliğini artırdı; sonra da, egemenliği sayesinde zenginliğini. Afrika'nın Akdeniz kıyılarını avucunun içinde bulunduran Kartaca, Atlas Okyanusu'nu da avucunun içine almakta gecikmedi. Kartaca senatosunun buyruğu üzerine, Hannon, tam otuz bin Kartacılıyı Herakles sütunlarından Cerne'ye kadar serpiştirdi. "Burası" diyordu Hannon, "Herakles sütunları Kartaca'dan ne kadar uzaksa, Herakles sütunlarından o kadar uzaktaydı." Dikkat edilmeye değer bir durumdu bu durum; Hannon bütün kurumlarını, yirmi beşinci kuzey enlemine, yani Kanarya adalarının iki üç derece güneyine kadar yerleştirmekle yetindi.

Cerné'ye[280] vardıktan sonra Hannon, daha güneyde keşiflerde bulunmak amacıyla yeniden yola çıktı. Kara ile hiçbir ilgisi kalmadı. Tam yirmi altı gün yolculuk ettikten sonra, yiyecek içecek bulamadığından geri dönmek zorunda kaldı. Anlatılanlara bakılırsa Kartacalılar Hannon'un girişti̇ği bu geziden hiçbir şekilde yararlanamamışlar. Scylax'ın dediğine göre, Cerné'den öteye deniz, sığ, bataklık ve otlarla kaplı olduğundan gemilerin ilerlemesine imkân yokmuş: Gerçekten de öyle; bu bölgede deniz, Scylax'ın dediği gibidir. Hem Scylax'ın sözünü ettiği Kartacalı tacirlerin, emri altında her biri elli kürekli altmış gemi bulunan Hannon'un yendiği engellerle karşılaşmış olmaları ihtimali vardır. Karşılaşılan güçlükler zaten bağıntılıdır; bundan başka, bir çeşit kahramanlık gösterisi olan bir girişimle, amacı doğrudan doğruya ticari olan bir girişimi birbiriyle karıştırmamak gerekir.

Hannon'un kaleme aldığı seyahatname, eski çağların en güzel belgelerinden biridir: Bir yandan yolculuğu düzenleyen, bir yandan da yazan adamın kitabı; anlattıklarında böbürlenme diye bir şey yok. Büyük komutanlar, yaptıklarını sade bir dille yazarlar; çünkü onlar, söyledikleri ile değil, yaptıkları işlerle şan ve onura ulaştıklarını bilirler.

Olaylar da tıpkı yazış tarzı gibidir. Yazış tarzının ise yalanla dolanla ilgisi yoktur: İklim ile arazi üzerine, yerlilerin töreleriyle yaşayış tarzları üzerine söyledikleri, bugün Afrika'nın bu bölgesinde görülenlere olduğu gibi uymaktadır; Hannon'un bıraktığı belge, günümüzün gemicilerinden birinin tuttuğu günlüğü andırıyor.

Hannon, gündüz gemisinden baktığı zaman kıtada derin bir sessizliğin hüküm sürdüğünü görürmüş; akşamları ise ortalığı çeşitli müzik aletlerinin çıkardığı sesler

280 Eskiler tarafından, dünyanın batı ucunda bulunduğuna inanılan ada.

kaplarmış. Her tarafta büyüklü küçüklü birçok ateş yakılırmış. Günümüzün gemicileri de, seyahatnamelerinde bunun doğru olduğunu, gündüzleri güneşin sıcağından kaçmak için yerlilerin ormanlara sığındıklarını, geceleri ise vahşi hayvanları uzaklaştırmak için ateş yaktıklarını, gerek müziğe, gerek dansa çılgınca düşkün olduklarını söylüyorlar.

Hannon bize, bugün Vezüv yanardağının bütün özelliklerini belirten bir yanardağı betimliyor; sonra, Kartacalıları izleyecek yerde ölmeyi göze alan, bedenleri tüyle kaplı olan, derileri Kartaca'ya getirilen iki kadın hakkında söyledikleri de pek öyle gerçeğe aykırı görünmüyor.

Bu seyahatname, Kartacalılarla ilgili bir anıt olduğu için ayrıca bir değer daha kazanmaktadır; böyle bir anıt olduğu için de efsanevi bir nitelik taşımaktadır. Çünkü Romalılar, Kartacalıları yendikten sonra bile onlara karşı besledikleri kini devam ettirdiler. Ama buna *iyi niyet* mi, yoksa *kötü niyet* mi demek gerektiğine taraflardan birinin elde ettiği zafer sonunda karar verildi.

Yeniler bu önyargıya uymaktan geri kalmadılar. Hannon'un betimlediği, Pline'in ise kalıntılarından bile söz etmediği o şehirler ne oldu diyorlar. Kanımıza göre, bu şehirlerden bir şeyler kalmış olsaydı, işte o zaman ortada olağanüstü bir şey olurdu. Elbette ki Hannon, bu kıyılarda, Korinthos ya da Atina gibi bir şehir kuracak değildi! Ticarette elverişli yerlerde Kartacalı aileleri yerleştiriyor, elini çabuk tutup onları, yerlilerle vahşi hayvanların saldırılarından koruyacak şekilde emniyet altına alıyordu. Kartacalıların yıkımı, Afrika'ya yapılan yolculukların da sona ermesine sebep oldu; oralara yerleşen aileler de böylece ya yok oldular, ya da yerlilerle birleştiler. Bir şey daha söyleyeceğim: Bu şehirlerin yıkıntıları mevcut olsa bile, onları bulmak için ormanlara, bataklıklara girmek cesaretini kim gösterebilirdi? Bununla beraber Scylax ile Polybe, Kartacalıların Afrika kıyılarında büyük kurulları olduğunu yazıyorlar. İşte Hannon'un kurduğu şehirlerin kalıntıları bunlardan ibaret; başka bir şey yok. Kartaca'nın kendisinden ne kaldı ki onlardan da başka bir şey kalmış olsun.

Kartacalılar kendilerini zengin edecek ülkelerin yolu üzerindeydiler; kuzey enleminde dördüncü dereceye, boylamda on beşinci dereceye varsalardı altın kıyısıyla, komşu kıyıları keşfetmiş olurlardı. Bugün Amerika'nın diğer bütün ülkeleri gölgede bıraktığı bir ticareti, son derecede önemli bir ticareti geliştirirlerdi; Romalıların ellerine geçiremeyecekleri hazineleri bu sefer Kartacalılar ellerine geçirmiş olurlardı.

İspanya'nın zenginliği üzerine bizleri hayretler içerisinde bırakan birçok şey anlatırlar. Aristo'nun anlattığına bakılırsa, Tartèse'e yanaşan Fenikeliler orada o kadar çok gümüş bulmuşlar ki, hepsini gemilerine yükleyemedikleri için en adi aletlerini bile gümüşten yapmışlar. Diodore'un[281] anlattığına bakılırsa, Kartacalılar da

281 Montesquieu buraya koyduğu notta, Diodore'un VI. kitabında diyor; oysa Voltaire, bu kitabın olmadığını ya da muhafaza edilmediğini söylüyor. V. kitabında ise Diodore Kartalcalılardan değil Fenikelilerden söz ediyor.

Pirene dağlarında o kadar çok altın ve gümüş bulmuşlar ki, gemilerinin çapalarını bile bu madenlerden dökmüşler. Ama ağızdan ağza dolaşan bütün bu sözlere inanmak doğru olmaz; gerçek olan ise şu:

Strabon'un Polybe'den alıp kitabına koyduğu yazıya göre, Bétis kaynağında kırk bin işçinin çalıştığı gümüş madeni ocakları Romalılara günde yirmi beş bin dragme verirmiş. Bu da marc'ı elli franktan olmak üzere yılda aşağı yukarı beş milyon lira eder. Bu ocakların bulunduğu dağlara gümüş dağları denirdi; bu da oraların, o çağın Potosi'si[282] olduğunu gösterir. Bugün Hannover'deki ocaklarda, İspanya'daki ocaklarda çalıştırılan işçinin dörtte biri çalıştırılıyor ise de daha çok maden elde ediliyor: Ama Romalıların bakır madeni ocakları çok, gümüş madeni ocakları ise az olduğundan, Yunanlılar da yalnız, çok az verimli olan Attique'teki maden ocaklarını bildiklerinden, yukarıda sözü geçen maden ocaklarının verimliliğini görünce şaşakaldılar.

İspanya veraseti savaşlarında Marki de Rhodes adında birisi, altın madenlerini işletirken iflas edip hastanelerde yeniden para kazanan birisi, Fransa sarayına, Pirene'deki maden ocaklarını yeniden işletmeyi teklif etti. Tyr'lilerin, Kartacalıların ve Romalıların çok daha önce bu işi yaptıklarını ileri sürdü. Saray kendisine maden ocaklarını arayıp bulma yetkisini verdiyse de, adamcağız sadece eski yazarların kitaplarından parçalar okuyor ama hiçbir şey bulamıyordu.

Altın ve gümüş piyasasını ellerinde tutan Kartacalılar kurşunla kalay piyasasını da ellerine almak istediler. Bu madenler Galya'nın Okyanus kıyılarındaki limanlarından Akdeniz limanlarına karadan sevk ediliyordu. Kartacalılar bu madenlere ikinci elden değil de, birinci elden sahip olmak istedikleri için, bugün Silley adaları dediğimiz Cassitéride adalarında gerekli teşkilatı kursun diye Himilcon'u oralara gönderdiler[283].

Bétique'ten İngiltere'ye yapılan bu yolculuklar, Kartacalıların elinde pusula bulunduğu kanısını uyandırdı bazı kimselerde; ama böyle bir şey olmadığı, kıyıyı takip ederek yol aldıkları apaçık görünüyor. Bunun en basit kanıtı da, Himilcon'un, Bétis'in denize döküldüğü yerden İngiltere'ye tam dört ayda gitmiş olmasıdır[284]. Bir de Kartacalı gemicinin hikâyesi var: Adamcağız Romalılara ait geminin geldiğini görünce, sırf İngiltere'ye nasıl varılacağını öğrenmesin diye kendi gemisini karaya oturtmuş; bu da yine iki geminin birbiriyle karşılaştıkları zaman kıyıya çok yakın olduklarını gösterir.

282 Eskiden Peru'da, gümüş ocaklarıyla ün salmış bir şehir.

283 Silley adaları, Manche denizinde Cornovailles kıyılarındaki Scylly ya da Sorlingue adalarıdır. Cassitérides kelimesi ise, Yunanca kalay anlamına gelen kassiteros kelimesinden alınmıştır.

284 Bétique, Endülüs'e Romalıların verdikleri ad. Bu bölge, şimdi Guadalquivir adı verilen Bétis ırmağı tarafından sulanırdı.

Eskiler öyle deniz yolculukları yapmışlardır ki, bugün insan onların pekâlâ pusula kullandıklarını sanabilir; oysa pusula henüz icat edilmiş değildi. Kıyıdan uzaklaşmış bir kaptan, yolculuğu sırasında, güzel bir havada, gece kutup yıldızını, gündüz de güneşin doğuşuyla batışını görüp ona göre, tıpkı pusula ile olduğu gibi, yönünü bulabilir ama bu bir rastlantıdır; böyle bir deniz yolculuğuna düzenli demek doğru olmaz.

Birinci Pun savaşının sonunda imzalanan anlaşmada, Kartaca'nın denizlerdeki egemenliğini, Roma'nın ise karalardaki egemenliğini korumaya çalıştıklarını görüyoruz. Hannon, barış koşullarını ortaya atarken Romalıların Sicilya kıyılarında ellerini yıkamalarına bile katlanamayacağını ileri sürdü. Güzel burundan öteye denize açılmamaları şart koşuldu; Sicilya ile Sardunya'da, Kartaca dışında Afrika'da ticaret yapmaları yasak edildi: Bu son ayrı tutma, Romalılara pek öyle yararlı ticaret imkânları hazırlamadıklarını gösterir.

İlk zamanlarda Kartaca ile Marsilya arasında, balıkçılık yüzünden büyük savaşlar oldu. Barıştan sonra birbiriyle yarışırcasına iktisadi ticaret alanına atıldılar. Marsilya endüstrisi bakımından rakibine kafa tutacak bir seviyeye geldiği halde, savaş gücü bakımından ondan aşağı bir seviyede kaldı; bundan ötürü kıskançlığı büsbütün arttı: Marsilya'nın Roma'ya olan bağlılığının nedeni de budur işte. Romalıların İspanya'da Kartacalılara karşı açtığı savaş, depo görevi görmekte olan Marsilya'nın zenginleşmesine sebep oldu. Kartaca ile Korinthos'un yıkılması ise Marsilya'nın daha da yükselmesini sağladı; insanların körü körüne bir tarafı tutmasını gerektiren iç savaşlar olmasaydı, ticaret alanındaki egemenliğini azıcık olsun kıskanmayan Romalıların koltuğu altında Marsilya daha da mutlu bir hayata kavuşabilirdi.

Konu XII
Delos adası, Mithridate

Korinthos Romalılar tarafından tahrip edilince tacirler Delos adasına çekildiler. Din yüzünden milletlerin gösterdikleri saygı, bu adanın âdeta bir sığınak halini almasına sebep olmuştu: Bundan başka, Afrika'nın yıkılmasından, Yunanistan'ın da zayıf düşmesinden sonra, önemli bir gelişme kaydeden ticaret için, özellikle İtalya ve Asya ile ticaret için, adanın konumu gerçekten güzeldi.

İlk zamanlarda Yunanlılar, daha önce de söylediğimiz gibi, Propontide kıyılarıyla Karadeniz kıyılarında sömürgeler kurdular[285]: Bunlar, İranlıların egemenliği zamanında kanunlarını da, özgürlüklerini de korudular. Barbarlarla savaşmak

285 Propontide, Marmara denizinin eski adı.

için yola çıkan İskender ise bunlara saldırmadı. Hatta birçoklarını işgal eden Pontos kralları bile siyasal egemenliklerine dokunmadılar bunların.

Bu sömürgeleri egemenlikleri altına alan kralların savaş güçleri de artıyordu. Mithridate, her ülkeden asker satın alacak, ölen askerlerinin yerini dolduracak, şuradan buradan işçi getirtecek, savaş gemileri ve aletleri yapabilecek, kendisine dost millet sağlayacak, Romalıların dostlarını hatta Romalıları bile baştan çıkaracak, Asya ile Avrupa'daki barbarları yola getirtecek, uzun zaman savaşacak, dolayısıyla birliklerini disiplin altına alabilecek bir duruma yükseldi. Onları Romalı askerler gibi giydirip kuşattıktan sonra, yine aynı tarzda asker olarak yetiştiriyor, böylece çok büyük ordular meydana getiriyordu; nihayet, büyük zararlara uğramasına, birçok başarısızlıklarla karşılaşmasına rağmen yıkılmadı; yine de yıkılmazdı, eğer düşkünlük devrinde büyük prens olmasını sağlayan tarafını, ikbal devrindeki haris ve barbar kral tüm yok etmiş olmasaydı[286].

İşte böyle, Romalıların en üstün devirlerinde kendilerinden başka kimseden korkmadıklarını ileri sürecek kadar yükseldikleri bir devirde, Mithridate, Kartaca'nın işgali, Philippos'un, Antiochus'un ve Persée'nin bozguna uğraması ile kapanan meseleyi yeniden ortaya atmak cesaretini gösterdi. Hiçbir savaş milletlerin böyle, bu derece birbirlerini yemelerine neden olmamıştır: İki tarafın aşırı derecede kuvveti, üstelik bazı bakımlardan birbirine olan üstünlüğü, Yunanistan'la Asya'daki toplumların, kimi Mithridate'ın dostu, kimi de düşmanı diye mahvına sebep oldu. Delos da bu arada genel bir felakete uğramaktan kendini kurtaramadı. Ticaret ayakta duramaz oldu; tıpkı toplumlar gibi o da yıkıldı.

Başka bir yerde sözünü ettiğim bir sistem gereğince, salt istilacı görünmemek için yıkıcılığı kabullenen Romalılar Kartaca ile Korinthos'u yakıp yıktılar; eğer bütün dünyayı avuçlarının içine almamış olsalardı, böyle bir sistem yüzünden belki kendilerini de mahvederlerdi. Pontos kralları Karadeniz'deki Yunan sömürgelerini ellerine geçirdikleri zaman ise kendi üstünlüklerini sağlayacak olan şeyi yıkmaktan çekinmediler.

Konu XIII
Romalıların denizcilik dehası üzerine

Romalılar yalnız kara kuvvetlerini kullanırlardı; bunların kafalarına yerleşen şey de bir adım geri çekilmemek, aynı yerde savaşmak ve ölmekti. Savaşa giriyormuş gibi görünen, kaçıp geri dönen, tehlikeden daima kaçınan, sık sık hileye başvurup nadiren kuvvete dayanan deniz adamlarının kafalarına denk değildi onların ka-

286 Anadolu'da Karadeniz kıyılarındaki ülkelerde bu adda birçok hükümdar vardır. Burada söz konusu olan Büyük unvanını almış olan VII. Mithridate olacak. M.Ö. 90 yılından 63 yılına kadar Romalılara karşı savaşmıştır.

faları. Bütün bunlar Yunanlıların dehasına uygun şeyler değildi; Romalıların dehasına ise hiç uygun değildi.

Bundan ötürü de donanmaya, kara kuvvetlerine girecek kadar önemli olmayan yurttaşları verirlerdi: Genel olarak denizciler, özgürlüklerine kavuşmuş kölelerdi.

Bugün bizler, ne kara kuvvetlerini o derece takdir ederiz ne de deniz kuvvetlerini o derece küçümseriz. Kara kuvvetlerinde eski beceri kalmadı; denizcilerde ise arttı: Şimdi kişi, bir şeyi, iyi yapmak için gerekli yetenek derecesine göre takdir eder ya da küçümser.

Konu XIV
Romalıların ticaret dehası üzerine

Romalıların ticaret alanında herhangi bir milleti kıskandıklarını gören, duyan olmamıştır. Kartacalılara, salt ticaret yapan bir millet oldukları için değil, rakip bir millet oldukları için saldırdılar. Kendilerine bağlı olmamalarına rağmen ticaretle uğraşan şehirleri korudular. Böylece mesela, birçok ülkeyi bırakmak suretiyle Marsilya'nın kuvvetlenmesini sağladılar. Romalıların bütün korkusu barbarlardandı; ticaretle uğraşan milletlerden azıcık olsun korkmazlardı. Hem zaten, kendilerine has dehaları, elde ettikleri utkular, gördükleri askerce eğitim, hükümetlerinin şekli, onları ticaretten uzaklaştırıyordu.

Şehirde yurttaşlar yalnız savaşlardan, seçimlerden, entrikalardan ve davalardan söz ederlerdi; köylerde de yalnız tarımla uğraşırlardı; eyaletlerde ise sert ve zorba bir hükümet şeklinin ticaretle bağdaşmasına imkân yoktu.

Politik yapıtları ticarete aykırı olduğu gibi, devletler hukuku anlayışları da ticareti küçümserdi. Romalı hukukçulardan Pomponius şöyle diyor: "Kendileriyle dostluk kurmadığımız, alışverişte bulunmadığımız, anlaşma imzalamadığımız devletler bize düşman sayılmazlar. Bununla beraber, bize ait olan bir şey onların eline geçerse o şeyin hemen sahibi olabilirler; özgür kişileri de köle olarak kullanabilirler; ama aynı şeyi bizler de onlara karşı uygularız."

Medeni hukuk anlayışları da bundan daha az ezici değildi. Toplumsal durumu üstün kişiyle evlenen aşağı tabakadan kişinin çocuklarına piçlik damgasını vuran Constantin, mağaza işleten kadınları kölelerle, meyhaneci kadınlarla, oyuncu kadınlarla, genelev işleten kadınlarla ya da arenada dövüşmeye mahkûm edilen bir adamın kızlarıyla bir tutuyordu. Bu da Romalıların eski kurullarından gelen bir görüş tarzıydı. Biliyorum, ticaretin yeryüzünde bir devlet için en yararlı şey olduğunu, Romalıların da dünyanın en üstün kuvvetine sahip olduklarını kafalarına yerleştirmiş olan birçok kimse, Romalıların ticareti teşvik edip onurlu bir meslek olarak ka-

bul ettiklerini anmışlardır ama gerçek şu ki, Romalılar ticareti çok az düşünmüşler, hatta hiç düşünmemişlerdir.

Konu XV
Romalıların barbarlarla yaptıkları ticaret

Romalılar, Avrupa'yı, Asya'yı ve Afrika'yı büyük bir imparatorluk haline getirmişlerdi: Milletlerin zayıf oluşu, başlarına geçenlerin zorbalığı, bu uçsuz bucaksız ülkenin bütün bölümlerini sıkı sıkıya birbirine bağlamış bulunuyordu. Bundan sonra da Romalıların politikası kendilerine boyun eğmeyen milletlerden ayrılmak oldu. Yenmek sanatını öğretmekten korktukları için zengin olmak sanatını ihmal ettiler. Barbarlarla ticareti engelleyen birçok kanun çıkardılar. Valens ile Gratien, "Bir tadımlık bile olsa hiç kimse barbarlara şarap, zeytinyağı ya da başka bir içki göndermesin!" diyorlar. Gratien, Valentinien ve Teodose buna, "Barbarlara altın da vermeyin" diye ilave ediyorlar: "Üstelik ellerindekini bile farkına vardırmadan yavaş yavaş alın." Demir ihraç edenler ise ölüm cezasına çarpıldılar.

İtalya'daki üzüm bağları vaktiyle barbarların bu ülkeye saldırmasına neden olmuştu; ürkek bir hükümdar olan Domitien, barbarların istilasından korktuğu için Galya'daki bütün üzüm kütüklerini söktürdü. Barbarlardan korkmayan Probus'la Julien ise yeniden üzüm yetiştirsinler diye Galyalıları teşvik ettiler.

Biliyorum, imparatorluğun zayıf düştüğü sırada, barbarlar, Romalıları birtakım konaklar kurmaya ve kendileriyle ticaret yapmaya zorladılar. Ama bu bile Romalıların ticaretle uğraşmak niyetinde olmadıklarını gösterir.

Konu XVI
Romalıların Arabistan'la, Hindistan'la yaptığı ticaret üzerine

Romalılar, dış ticareti hemen hemen yalnız iki koldan yapmışlardır. Bunlardan biri Arabistan, öteki de Hindistan olmuştur. Arapların ellerinde iki büyük servet kaynağı vardı: Ülkeyi çevreleyen denizleri bir; ormanları iki; çok şey satıp, az şey satın aldıkları için de, komşularının altını ile gümüşlerini ülkelerine çekiyorlardı. Augustos Arapların bu derece zengin olduklarını anlayınca, onlarla ya dost ya da düşman olmaya karar verdi. Bu amaçla Mısır'dan Arabistan'a yolladığı Elius Gallus, rahatına düşkün, tembel bir toplumla, savaşla ilgisi olmayan bir toplumla karşılaştı. Onlara karşı savaştı, şehirlerini kuşattı ve topu topu yedi asker kaybetti; ama kılavuzların ihaneti, uzun yürüyüşler, iklim, açlık, susuzluk, çeşitli hastalıkla, zamanında alınmamış önlemler yüzünden bütün ordusu mahvoldu.

Böylece Romalılar da öteki milletler gibi Araplarla ticari ilişkiler kurmak, yani altın ve gümüş verip karşılığında mal almak zorunda kaldılar. Bugün de yine Araplarla aynı şekilde alışveriş yapılmaktadır. Halep kervanıyla Süveyş krallık gemisi Arabistan'a milyonlar değerinde altın ve gümüş götürmektedir.

Doğa, Arapları savaşçı bir millet olarak değil, tacir bir millet olarak yetiştirmişti ama bir yandan Romalılarla, bir yandan da Parthe'larla sınır olunca, bazen Romalılara, bazen de Parthe'lara yardım etmek zorunda kaldılar. Elius Gallus'un karşılaştığı millet tacir bir milletti; Muhammed'in ümmeti ise savaşçı bir toplumdu; peygamberlerinin teşvikiyle de bir anda istilacı bir millet olup dünyaya ün saldılar.

Romalıların Hindistan'la yaptıkları alışverişin alanı ise çok genişti. Strabon, Romalıların bu iş için yüz yirmi gemi kullandıklarını Mısır'da öğrenmişti. Bu ticaret de yine Romalıların parası sayesinde devam ediyordu. Her yıl elli milyon *sesterce* gönderiyorlardı Hindistan'a. Pline'in söylediğine bakılırsa Hindistan'dan getirilen mallar Roma'da bunun yüz misline satılırdı; Pline'in biraz ileri gittiğini sanıyorum. Çünkü böyle bir kazanç bir kere sağlandı mı herkes işini gücünü bırakır, Hindistan'dan getirtmeye bakardı; durum böyle olunca da kimse beş para kazanamazdı.

Romalıların Arabistan'la olsun, Hindistan'la olsun, giriştikleri alışverişten kazançlı çıkıp çıkmadıkları tartışma konusu olabilir. Ellerindeki bütün gümüşü oralara göndermeleri gerekirdi; oysa onlar henüz Amerika'yı bilmiyorlardı; herhalde durmadan gümüş sağlamak için ellerinde, bizim bugünkü imkânlarımız yoktu. Paranın Roma'da resmi bir değer edinmesine, yani ayarı bozuk para basma usulünün kurulmasına neden doğrudan doğruya, devamlı olarak Hindistan'a gönderilen gümüşün yerine yeteri kadar gümüş sağlanmamış olmasıdır. Hindistan'dan getirilen mallar, değerlerinin yüz misline satıldıysa, Romalıların bu kazancı yine Romalıların sırtından çıkarılıyordu; imparatorluğun zenginliğini sağlayan bir şey yoktu ortada.

Ama öte yandan da diyebiliriz ki, bu dış ticaret Romalıların donanmasını kuvvetlendiriyor, dolayısıyla denizlerdeki egemenliğini artırıyordu; yeni ithal malları iç ticareti geliştiriyor, insanların sanat anlayışını yükseltiyor, endüstriyi besliyordu; vatandaşın yaşama imkânları arttıkça nüfus da aynı oranda çoğalıyordu; bu yeni ticareti bizim daha önceki konularımızda bir kişinin yönettiği devletlerin gelişmesine, birçok kişinin yönettiği devletlerin ise gerilemesine sebep olduğunu söylediğimiz lüks hayatı meydana getiriyordu: Bu kuruluş cumhuriyet yönetiminin yıkılışıyla aynı tarihte oluyordu; Roma'da lüks hayat zorunlu bir hal almıştı; çünkü yeryüzündeki bütün servetleri kendisine çeken bir şehrin lüks hayat sürerek bunları geri vermesi gerekiyordu.

Strabon'un dediğine bakılırsa, Romalıların Hindistan'la ticareti, Mısır krallarının Hindistan'la ticaretinden çok daha genişti. Ticaretten çok az anlayan Romalıların Hindistan'la alışverişe bu derece önem vermesi ve bu işe Hindistan'a çok daha

yakın olan Mısır krallarından fazla para harcaması dikkate değer bir olaydır. Açıklanması gereken bir konudur bu.

İskender'in ölümünden sonra Mısır kralları Hindistan'la deniz yolundan ticarete koyuldular. İmparatorluğun en doğusundaki eyaletleri, yani Hindistan'ı ellerinde bulunduran Suriye kralları, VI. konuda sözünü ettiğimiz ticareti, kara ve ırmak yoluyla yapılan, Makedonyalıların kurdukları sömürgeler sayesinde de bir hayli kolaylaşan ticareti devam ettirdiler. Böylece Avrupa Hindistan'la, bir yandan Mısır öte yandan da Suriye yoluyla ilişkide bulunuyordu. Suriye krallığının parçalanması sonunda Bactriane krallığının meydana gelmesi, bu ticareti azıcık olsun aksatmadı[287]. Ptolomée'nin adını ettiği Tyr'li Marin, Makedonyalı tacirler sayesinde Hindistan'daki bazı keşiflerden söz ediyor. Görülüyor ki, kralların üstesinden gelemedikleri bir işi tacirler pekâlâ başarmışlar. Yine Ptolomée'nin söylediğine bakılırsa tacirler Pierre kulesinden Séra'ya kadar gitmişlerdir[288]. Çin'in doğu ve kuzey bölümünde bulunan böyle uzak bir konak yerinin tacirler tarafından keşfi bir çeşit harika olarak görüldü o zaman. Demek oluyor ki, Suriye ile Bactriane kralları zamanında Hindistan'ın güneyinden gelen mallar, İndus ile Amuderya ırmaklarını ve Hazar denizini takip ederek batıya varıyordu; daha doğuda ve kuzeydeki bölgelerden gelen mallar ise Séra'dan yola çıkıp, Pierre kulesine, oradan da başka konaklara uğrayarak Fırat ırmağına varıyordu. Bu tacirlerin yolu aşağı yukarı kuzey enleminin kırkıncı derecesinden Çin'in batısında bulunan ve henüz Tatarların istilasına uğramadığı için oldukça uygar olan ülkelerden geçiyordu.

Suriye devleti kara yoluyla yaptığı ticareti böyle bu şekilde geliştirirken, Mısır, deniz yoluyla yaptığı ticareti geliştirmek için hiçbir çabada bulunmadı.

Derken Parthe'lar ortaya çıkıp imparatorluklarını kurdular.[289] Mısır, Romalıların egemenliği altına girdiği zaman ise bu imparatorluk tam manasıyla kuvvetlenmiş ve yayılmış bulunuyordu.

Romalılarla Parthe'lar, birbirleriyle durmadan savaşan, egemenlik kurmak için değil, salt yaşamak için savaşan iki devlet olarak tarihte ün saldılar. İki imparatorluk arasında uçsuz bucaksız çöller belirdi; iki imparatorluk arasındaki milletler devamlı olarak silah altında yaşadılar; ticaret şöyle dursun birbirleriyle temas etmek imkânını bile yitirdiler. Özenti, kıskançlık, din, kin, alışkılar, iki imparatorluğu tüm birbirinden ayırdı. Böylece, doğu ile batı arasında birçok ticaret yolu varken, birdenbire yalnız bir yol kaldı; İskenderiye de tek konak halini aldığından geliştikçe gelişti.

287 Bactriane krallığı, bugün Türkistan'la İran arasında bulunan bölgeye eskiden verilen ad.

288 O çağdan kalma en iyi haritalar, Pierre kulesinin yüz derece boylamda ve kırk derece enlemde olduğunu gösteriyor.

289 İranlılar tarafından temsil edilmiş bir İskit topluluğu. Arsace adındaki başbuğları M. Ö. 250 yılında bir krallık kurmuştur. M. S. 226 yılında Sasani İmparatorluğu ile birleşen Parthe'lar hemen daima at üzerinde yaşarlardı.

İç ticaret üzerine bir iki şey söylemekle yetineceğim. İç ticaretin başlıca malı, Roma halkının yaşaması için getirtilen buğdaydı. Bu da bir ticaret malından çok bir uygarlık malıydı. Bu vesileyle gemicilere bazı yetkiler verildi; imparatorluğun kurtuluşu onların gösterecekleri açıkgözlülüğe bağlıydı da ondan.

Konu XVII
Roma'nın batıda yıkılışından sonraki ticareti üzerine

Roma imparatorluğu istilaya uğradı; bu genel felaketin sonuçlarından biri de ticaretin ortadan kalkması oldu. Barbarlar ticareti önceleri, haydutluklarına yarayacak bir iş olarak gördüler; şehirlere yerleştikten sonra ise, tarımı olsun, yenilgiye uğrayan milletin öteki zanaatlarını olsun ne kadar küçümsedilerse, ticareti de o kadar küçümsediler.

Çok geçmeden Avrupa'da ticaret kelimesi bile unutuldu; her yerde egemenliğini kabul ettirmiş olan soylu sınıfı kendini zahmete sokacak değildi ya!

Vizigotların kanunları büyük ırmakların yatağının yarısına özel kişilerin el koymasına göz yumuyordu; yeter ki yatağın öteki yarısı balıkçı ağlarıyla, gemilere açık olsun; bunların istila ettikleri ülkelerde ticaretin gelişmesine imkân yoktu.

Yine o çağlarda, insan aklının alamayacağı o ünlü iki kanunun çıkarıldığını görüyoruz: Birincisi, yurttaşlık niteliğini almayan bir yabancının mallarına el koyma yetkisini veren kanun; ikincisi de, karaya oturan ya da denizde yolunu yitiren gemilerdeki malları, yağma etme yetkisini veren kanun. Görülüyor ki insanlar, yabancıların kendilerine medeni hukukun hiçbir yönüyle bağlanmadıklarını düşündükleri için, onlara bir yandan hak diye bir şey tanımak, öte yandan da hiçbir şekilde acımak zorunda olmadıklarını sanmışlar.

Kuzeydeki insan toplumları sınırları dar ülkelerde yaşadıklarından, her şey onlara yabancı geliyordu; yoksul bir hayat sürdükleri için de her şey onlara zenginlik işareti olarak görünüyordu. İstilaya başlamadan önce gizli kayalarla kaplı dar bir denizin kıyılarında yaşadıkları için, bu kayalardan bile yararlanmaktan geri kalmamışlardı.

Ama bütün dünya için kanunlar çıkartan Romalılar, deniz kazaları için çok insanca kanunlar çıkarmışlardı. Bu bakımdan da, kıyılarda oturanların haydutluklarını önlemişler, bunların vergi almak konusunda gösterdiği açgözlülüğü de baskı altında tutmuşlardı.

Konu XVIII
Özel yönetmelik

Bununla beraber Vizigotların kanununda ticaret için elverişli hükümler de vardı. Denizlerin ötesinden gelen tacirler arasında bir anlaşmazlık olursa, bu an-

laşmazlıklara o tacirlerin mensup oldukları devletin kanunları gereğince kendi hâkimleri tarafından bakılması uygun görülüyordu. Bu ise, birçok milletin bir arada yaşadıkları ülkelerde, kişilerin kendi toplumlarına ait kanunlara göre yargılanmalarını gerektiren gelenekten alınmış bir usuldü. Bundan sonraki kitaplarda bu konu üzerinde fazlasıyla duracağım.

Konu XIX
Romalıların doğuda zayıflamasından sonraki ticaret üzerine

Müslümanlar ortaya çıkıp birçok ülkeyi istila ettikten sonra parçalandılar. Mısır'ın da kendi özel hükümdarları oldu; Hindistan'la ticarete devam etti. Bu ülkenin bütün mallarını eline geçirince öteki ülkelerin servetlerini de kendi ülkesine çekti. Halifelerin vekilleri o çağın en güçlü hükümdarlarıydı. Devamlı ve bakımlı bir ordusu sayesinde, Haçlıların o ateşli, o şiddetli, o coşkun saldırılarını nasıl durdurduklarını tarih kitaplarından okumak mümkündür.

Konu XX
Nasıl oldu da ticaret, Barbarların ülkesinden Avrupa'ya geçti

Aristo'nun felsefesi Batı dünyasına geçince, ince düşünceli kişilerin, yani cahillik çağında bilgili geçinen kişilerin çok hoşuna gitti. Skolastik kafalı kişiler hayranlık duymaktan kendilerini alamadılar; faizle ödünç para verme sorunu üzerinde aydınlanmak için, bu konunun doğal kaynağı olan İncil'e başvuracak yerde Aristo'nun düşüncelerini incelediler; sonunda da faizle para alıp vermenin hiçbir ayrılık gözetmeden, hangi şekilde olursa olsun günah olduğuna karar verdiler. Böylece, o zamana kadar ancak aşağı tabakanın yapabildiği ticaret, bu kez namussuz kişilerin yapabileceği bir iş olarak görünmeye başladı. Çünkü gelenek böyledir; doğal olarak yapılmasında hiçbir sakınca olmayan bir işi yasak etmek isteyen insanlar, bu işi yapanları namussuzlukla suçlandırırlar.

Bu yüzden de ticaret, öteden beri zaten lekelenmiş olan bir milletin eline geçti; böylece ticaret en iğrenç tefecilikten, fiyatları yükseltmek için tacirlerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalardan, devletin ihtiyaçlarını gidermek için çıkardığı fevkalade vergilerden, sözün kısası para elde etmek için başvurulan alçakça çarelerin tümünden ayırt edilemez bir duruma düştü.

Aşırı faizcilikten ötürü zenginleşen Yahudiler, aynı şekilde, hükümdarların zorbalığıyla karşılaşıyorlardı. Halkı teselli ediyordu bu ama uğradığı haksızlığı ortadan kaldıramıyordu.

İngiltere'de olup bitenlere şöyle bir göz atarsak öteki ülkelerde olup bitenler üzerinde de aşağı yukarı bir kanı edinmiş oluruz. Kral Jean, mallarına mülklerine el koymak için Yahudileri hapse attırdığı zaman, içlerinden yalnız bir gözü kör olarak işin içinden sıyrılanların sayısı çok azdı. Bu kralın yargılama usulü böyleydi işte. Her gün bir dişini çekmek suretiyle yedi dişini çektikleri bir Yahudi sekizinci dişi çekilmesin diye tam on bin gümüş mark verdi. III. Henri, York'lu bir Yahudi olan Aaron'dan kendisi için on dört bin, kraliçe için de on bin gümüş mark aldı. Bugün Polonya'da bazı kayıtlarla yapılan şeyleri o çağlarda şiddet kullanarak yaparlarmış. Kendilerine tanıdıkları bazı ayrıcalıklardan ötürü uyruklarının keselerine el atamayan krallar, yurttaş olarak tanınmayan Yahudilere işkence etmekle yetiniyorlarmış.

Derken bir alışkı daha çıktı ortaya: Hristiyan olmak isteyen Yahudilerin mallarına mülklerine el koymaya başladılar. Bu acayip davranışı bizler, onun ortadan kalkmasını sağlayan bir kanun sayesinde biliyoruz. Birçok neden sürdüler ileriye, ama hepsi boş. Yahudileri denemek istediklerini, iblise olan bağlılıklarından eser kalmasın diye böyle hareket ettiklerini söylediler. Ama belli ki bu davranış doğrudan doğruya hükümdar için ya da senyör için bir amortismandan başka bir şey değildi; Hristiyanlığı kabul eden Yahudiden artık eskisi gibi baç alamayacaklardı da ondan. O çağlarda insanları, ekilip biçilen tarlalardan ayırt etmezlerdi. Şunu da kısaca belirtmek isterim ki, Yahudi milleti yüzyıllar boyunca bütün dünyanın eğlencesi olmuştur. Önceleri, Hristiyan olmak istedikleri için mallarına mülklerine el koyuyorlardı; çok geçmeden de, böyle bir şey istemedikleri için zavallıları diri diri yakmaya koyuldular.

Bununla beraber, bütün bu hareketlerin, bütün bu işkencelerin ortasından ticaretin yavaş yavaş çıkıp geliştiğini görüyoruz. Sırasıyla bütün ülkelerden kovulan Yahudiler paralarını da beraber götürmenin çaresini buldular. Böylece bir yere yerleşmek imkânına kavuştular. Çünkü Yahudileri ülkesinden kovmak isteyen hükümdarın, onların paralarını beraber götürmelerine gönlü razı olmadı.

Yahudiler para yerine poliçe ile iş görmeye başladılar; böylece ticaret, hükümdarın şiddetine alet olmaktan kurtulup, her yerde rahat rahat yapılabilen bir iş halini aldı; en zengin tacirin elinde, her yere gönderilebilen, hiçbir yerde en ufak bir iz bile bırakmayan, gözle görünmez birtakım değerler vardı.

Tanrıbilimciler, ilkelerini hafifletmek zorunda kaldılar; bir anda kötü niyetle sıkı sıkıya birleştirilmiş olan ticaret, yine aynı hızla namus ve doğruluk kavramlarının çerçevesi içine giriverdi.

Böylece, ticaretin yok olmasıyla beraber gelen felaketlere sebep, doğrudan doğruya skolastiklerin kurguları olmuştur; bunun gibi, hükümdarların yetkilerinin dışında kalan bir şeyin yeniden canlanmasına sebep de yine hükümdarların cimriliği olmuştur.

O zamandan bu yana hükümdarların düşündüklerinden çok daha akıllı uslu bir şekilde kendilerini yönetmeleri gerekti; çünkü olaylar göstermiştir ki, zorbalık daima kötü sonuçlar meydana getirmiş, ılımlı yönetim ise devletin yükselmesine, zenginleşmesine sebep olmuştur.

Machiavel'in hükümet şeklinden kurtulmaya başladık; gittikçe biraz daha kurtulacağımıza inanıyorum. Öğütlerin daha ölçülü olması gerek. Eskiden hükümet darbesi denen şey, bugün, ortalığa saldığı dehşet bir yana, salt tedbirsizliklerin sonucudur.

Ne mutlu insanlara ki, tutkularının kendilerini kötülüğe teşvik etmesine rağmen, kötü olmamakta çıkarları olduğunu kavrayacak kadar akıllı uslu bir durumda bulunuyorlar.

Konu XXI
İki yeni kıtanın ortaya çıkarılması; bu bakımdan Avrupa'nın durumu

Pusula âdeta, evreni açan bir anahtar oldu. Bu sayede, bir yandan bazı kıyıları bilinen Asya ile Afrika'nın, öte yandan da hiçbir yanı bilinmeyen Amerika'nın her yanının iyice tanınması imkânı sağlandı.

Atlas Okyanusunda yola çıkan Portekizliler Afrika'nın güneydeki son noktasına ulaştılar; orada uçsuz bucaksız bir denizle karşılaştılar; bu denizde ilerleyince de doğu Hindistan'a vardılar. Bu denizde karşılaştıkları tehlikelerle, Mozambik'in, Mélinde'in ve Calicut'un keşfi, Camoëns[290] tarafından yazılmış bir destanda *Odysseia*'nın güzelliğini ve Eneis[291]'in büyüklüğünü andıran bir destanda mükemmel bir şekilde belirtilmiştir.

Venedikliler o zamana kadar Hindistan'la ticaretlerini bin bir güçlük ve eziyete katlanmak şartıyla Türklerin ülkesinden geçerek yaparlardı. Ümit burnunun keşfiyle bundan sonraki keşifler artık İtalya'nın, ticaret dünyasının merkezi olmak durumundan çıkmasına sebep oldu. İtalya dünyanın bir köşesine sığınmak zorunda kaldı; bugün de durumu değişmiş değil. Şimdi büyük milletlerin, her iki Hindistan'la yaptıkları ticarete bağlı olan doğu ticaretini bile İtalya ancak ikinci derecede bir devlet olarak yapmaktadır.

Portekizliler Hindistan'la, istilacı bir millet olarak ticari ilişki kurdular. Bugün Hollandalıların ticaret konusunda küçük Hintli hükümdarlara zorla kabul ettirdik-

290 En büyük Portekiz şairi olan Camoëns (1525 -1580), içinde Vasco de Gama'nın serüvenlerini anlattığı bir kitap yazmıştır.

291 İkisinin de konusu Troia savaşlarıdır. Birincisini Homeros, ikincisini de Vergilius yazmıştır.

leri bazı engelleyici kanunları, Portekizliler onlardan çok daha önce ortaya atmış bulunuyorlardı.

Bu konuda Habsbourg'ların talihi, çok yardım etti kendilerine. Charles-Quint, Burgonya, Kastilya ve Aragon krallıklarını miras yoluyla eline geçirmiş, arkasından da İmparator seçilmişti; bu kadarı yetmiyormuş gibi, sanki kendisine daha üstün bir unvan sağlamak için dünya biraz daha genişledi; onun egemenliği altına giren yeni bir dünya çıktı ortaya.

Christophe Colomb Amerika'yı buldu. İspanya oraya, Avrupa'da küçük bir hükümdarın bile gönderebileceği kuvvetten fazlasını göndermemiş olmasına rağmen, iki büyük imparatorlukla daha başka birçok büyük devleti egemenliği altına aldı.

İspanya batıda keşifler ve istilalarda bulunurken, Portekizliler de doğuda keşif ve istilalarını genişletiyorlardı. Gün geldi bu iki millet birbiriyle karşılaştı; Papa VI. Alexandre'a başvurdular; o da harita üzerinde bir çizgiyle iki milletin sınırlarını belirtti ve büyük bir dava hakkında yargıda bulundu.

Ama Avrupa'nın öteki milletleri, onların yeni ülkeleri rahat rahat paylaşmalarına göz yummadılar. Hollandalılar Portekizlileri hemen hemen bütün Doğu Hindistan'dan dışarı attılar; başka milletler de Amerika'da birtakım ticaret merkezleri kurdular.

İspanyollar, yeni keşfedilen kıtaları, önce istila edilmesi gereken ülkeler olarak gördüler. Daha ince görüşlü milletler, bu ülkelerin ticarete elverişli yerler olduğunu anladılar ve amaçlarını o yana yönelttiler. Birçok millet öylesine akıllı, öylesine uslu davrandılar ki, oraların egemenliğini ticaret kumpanyalarına bıraktılar; onlar da bu uzak ülkeleri salt ticaret yoluyla yönettiler ve anavatanı rahatsız etmeden her birini yardımcı bir devlet haline getirdiler.

Oralarda meydana getirilen sömürgeler, eski sömürgelerde örneğini bulamadığımız bir şekilde anavatana bağlıdırlar; bu da, ya bu sömürgelerin anavatanın bir parçası olarak görülmesinden ya da o devlette kurulmuş bir ticaret kumpanyasının malı sayılmasından ileri gelmektedir.

Bu sömürgelerin kurulmasındaki amaç, bütün çıkarları eşit ve karşılıklı gören komşu devletlerle yapılacak alışverişten daha çok çıkar sağlayacak bir alışveriş imkânını elde etmektir. Bir kere sömürgenin yalnız anavatanla ticaret yapabileceği koşulunu ortaya attılar. Böyle düşünmekte de yerden göğe kadar hakları vardı; çünkü oralara yerleşmenin amacı bir şehir ya da bir imparatorluk kurmak değil, doğrudan doğruya ticaret alanını genişletmekti.

Nitekim bugün bile Avrupa'daki temel yasalardan biri, yabancı sömürgelerle yapılan ticareti, ülkenin kanunlarına göre cezalandırılması gereken bir vurgun unsuru gibi görmektedir. Bu konu üzerinde bir yargıda bulunurken de eskilerin, bu-

gün artık uygulanması imkânsız olan örnek kanunlarını göz önünde bulundurmanın yersiz olacağı kanısındayım.

Bundan başka iki devletin anavatan toprakları arasında yapılan alışverişin, bu devletlerin birbirlerinin sömürgeleri ile de alışveriş yapabilecekleri anlamına gelmediği açıkça belirtilmiştir; kanun böyle bir alışverişi yasak etmiştir.

Ticaret özgürlüğünü yitiren sömürgelerin uğradıkları zarar, onu silahlarıyla savunan ya da yasalarıyla ayakta tutan anavatanın korumasıyla telafi edilmektedir.

Bundan da Avrupalılar arasında yürürlükte olan üçüncü bir kanun daha çıkıyor ortaya ki o da şu. Sömürgelerle yabancıların alışveriş etmeleri yasak edildiğine göre, yabancı gemiler, sömürgenin karasularında ancak anlaşmalar sayesinde dolaşabilirler.

Kişilerin devlet içindeki durumları neyse, dünya içindeki durumları da öyle olan milletlerde, tıpkı kişiler gibi, kendilerini hem doğal kanunlarla, hem de kendi yaptıkları kanunlarla yönetirler; bir millet başka bir millete toprağını verebileceği gibi, karasularını da verebilir. Kartacalılar Romalılara ait gemilerin belli sınırlardan öteye geçmesine izin vermezdi. Bunun gibi Yunanlılar da İran hükümdarlarını deniz kıyısından en az bir at menzili uzakta bulunmaya mecbur etmişlerdi.

Sömürgelerimizin son derece uzakta olması güvenlikleri için bir sakınca sayılmaz; çünkü anavatan onları savunamayacak kadar uzaktaysa, anavatanın rakibi olan milletler de sömürgelerden o kadar uzaktadırlar.

Üstelik bu uzaklık oraya gidip yerleşenlerin, iklim bakımından çok farklı bir ülkenin yaşama tarzına kolay kolay uyamamalarına sebep olur; alışık oldukları şeyleri, hangi ülkeden gelmişlerse oradan getirtmek zorunda kalırlar. Kartacalılar, Sardunyalılarla Korsikalıları kendilerine daha çok bağlamak için, toprağa bir şey dikmeyi, ekmeyi ya da buna benzer bir şey yapmayı kesinlikle yasak etmişlerdi. Bu yasağa uymayanlar da ölüm cezasına çarpılırlardı. Böyle bu derece ağır kanunlar çıkarmamakla beraber bizler de aşağı yukarı aynı noktaya varmış bulunuyoruz. Antille adalarındaki sömürgelerimiz doğrusu ya fevkalade yerler; bizde olmayan, olması da imkânsız olan şeyler var oralarda; bizde olan şeyler de onlarda yok.

Amerika'nın keşfinin sonucu, Asya ile Afrika'nın Avrupa'ya bağlanması oldu. Amerika, Asya'nın doğu Hindistan denen o uçsuz bucaksız bölgesiyle beraber Avrupa'ya gerekli ticaret maddelerini veriyordu. Değer işareti olarak ticaret alanında son derece yararlı olan gümüş, ticaret malı olarak da dünya piyasasının temelini oluşturuyordu. Nihayet Afrika kıyılarına yapılan yolculuklar da zorunlu bir hal aldı; bu kıyılarda yaşayan zenciler, Amerika'daki maden ocaklarıyla toprakların işletilmesinde kullanılıyordu.

Harcanan paranın çokluğu, girişilen işlerin büyüklüğü, hiçbir işe yaramadıkları zaman bile salt gösteriş amacıyla toplanan ve devamlı olarak beslenen askerle-

rin sayısı göz önünde tutulursa, Avrupa'nın bütün dünyada, tarih boyunca kuramadığı, bir üstünlük, bir egemenlik kurduğunu görürüz.

Keşiş du Halde'in dediğine göre, Çin'in iç ticareti bütün Avrupa ülkelerinin ticaretinin toplamından daha üstünmüş[292]. Dış ticaretimiz, iç ticaretimizi beslemeseydi, Keşiş'in söylediği doğru olurdu. Avrupa bugün, yeryüzündeki öteki üç kıtanın ticaretini elinde bulunduruyor; nasıl ki Fransa, İngiltere ve Hollanda, aşağı yukarı Avrupa'nın denizciliğiyle, ticaretini elinde bulunduruyorsa...

Konu XXII
İspanya'nın Amerika'dan çektiği değerli nesneler üzerine

Avrupa, Amerika ile yaptığı alışverişten öyle çıkarlar sağladı ki, bu çıkarların en büyük bölümünü İspanya'nın ele geçirdiğine inanmak doğal bir şey olur. Gerçekten de öyle, İspanya yeni dünyadan o kadar çok altın ve gümüş çekti ki, o zamana kadar yeryüzünde elden ele dolaşan altın ve gümüş miktarı bunun yanında bir hiç kalırdı diyebiliriz.

Ama (kimse inanmaz buna) İspanya hemen her yerde, sefalet yüzünden başarısızlığa uğradı. Charles Quint'den sonra İspanya tahtına geçen II. Philippe, herkesin bildiği o meşhur hileli iflası ilan etmek zorunda kaldı; paralarını zamanında ve tam olarak alamayan askerlerinin homurtularından, küstahlığından ve başkaldırmalarından hiçbir hükümdar onun kadar acı duymamıştır.

Ondan sonra da İspanya krallığı yavaş yavaş çökmeye başladı. Çünkü ülkedeki para bolluğunun, mal mülk çokluğunun yapısında, bütün bunları yararsız kılan bir iç ve fizik kusur vardı; her gün biraz daha artan bir kusurdu bu.

Altın ile gümüş ya bir yapıntı, ya da bir belirti servetidir. Bu belirtiler, madenin yapısına uygun olarak zaten dayanıklı olurlar; kolay kolay bozulmazlar. Ama çoğaldıkça değerlerinden kaybederler; daha az nesnenin yerini tutarlar da ondan.

Meksika ile Peru'nun istilası sırasında İspanyollar, kendiliklerinden değerleri azalan belirti servetlerini elde etmek için doğal servet kaynaklarını bıraktılar. Avrupa'da çok az altınla gümüş vardı; birdenbire büyük ölçüde bu madenlerden elde etmek imkânına kavuşan İspanya o zamana kadar aklından geçirmediği birtakım ümitlere kaptırdı kendisini. Bununla beraber, istila edilen ülkelerdeki servetler, mevcut maden ocaklarının sağladığı servetle orantılı değildi. Yerliler bunun bir kısmını sakladılar; bundan başka, altınla gümüşü, yalnız tanrılarının tapınaklarıyla, krallarının saraylarını süslemek için kullanan bu milletler, bizim kadar üstüne düşmüyorlardı bu madenlerin; nihayet her maden filizinden faydalanmak yeteneğinde

292 Ünlü Cizvit misyoneri. Gerek Montesquieu gerekse Voltaire, Asya hakkında birçok bilgiyi onun kitaplarından almışlardır.

değillerdi; yalnız ateşte ısıtmak suretiyle maden elde etmesini biliyorlardı; maden elde etmek için cıvadan yararlanmasını bilmedikleri gibi, belki cıvanın da ne olduğunu bilmiyorlardı.

Bununla beraber gümüş miktarı Avrupa'da iki misline çıktı. Bu da, gümüşle satın alınan her şeyin değerinin birdenbire aşağı yukarı iki misline çıkmasından anlaşıldı.

İspanyollar maden ocakları açtılar, dağları deldiler, su çıkarmak, maden filizlerini kırmak ve değerli bölümünü ayırmak için makineler icat ettiler; yerlilerin canlarına pek öyle acımadıkları için de zavallıları gece gündüz demeden çalıştırdılar. Çok geçmeden Avrupa'da gümüş miktarı iki misline çıktı ama İspanya'ya sağladığı kazanç devamlı olarak yarıya düştü; değerini yarı yarıya yitiren bir madenden her yıl ancak aynı miktarda elde edilebiliyordu.

Aradan zaman geçtikçe gümüş miktarı artıyor ama sağladığı kazanç da o ölçüde azalıyordu. Hatta bir an geldi, değerinin yarısından fazlasını bile kaybetti; bakın nasıl:

Maden filizlerinden altını çıkarmak, gerekli şekilde hazırlamak, Avrupa'ya nakletmek için belli miktarda bir para harcamak lazımdı. Sanırım harcanan para oranı, birin altmış dörde olan oranına eşitti. Ama gümüş miktarı iki misline çıkıp da yarı değerini yitirince, harcanan para oranı ikinin altmış dörde olan orantısına eşit oldu. Böylece İspanya'ya eskisi gibi aynı miktarda altın taşıyan gemiler, gerçekte değeri yarı yarıya düşmüş, gelir fiyatı ise iki misline çıkmış bir nesne taşıyorlardı.

Bu işlemi böyle hep iki ile çarparak devam ettirirsek, İspanya'nın elindeki servetin değerinden niçin kaybettiğini kolaylıkla anlarız.

Amerika'daki madenlerin işletilmesine başlayalı aşağı yukarı iki yüz yıl oluyor. Sanırım bugün dünya piyasasında mevcut gümüş miktarının, Amerika'nın keşfinden önceki gümüş miktarına olan oranı birin otuz ikiye olan oranına eşittir; yani bu miktar beş misline çıkmıştır: İki yüzyıl sonra bu orantı birin altmış dörde olan oranına eşit olacaktır ki bu da yine gümüşün şimdiki miktarına göre beş misli daha artması demektir. Durum böyle olunca, bugün elli kental altın filizi, dört, beş, altı *once* saf altın veriyor; bu miktar iki *once'a* düşünce, madenci ancak masrafını kurtaracak. İki yüzyıl sonra dört *once* bile alsa, madenci bununla ancak masrafını kurtarmış olacak. Demek oluyor ki altından elde edilecek kazanç çok azdır. Aynı şeyi gümüş için de söyleyebiliriz ama yalnız şu var ki gümüş madeninin verimi, altın madeninin veriminden daha çoktur; birincisi daha az çalışmayı gerektirir.

Çok verimli maden ocakları bulunduğunu varsayalım; bu verim ne kadar çok olursa sağladığı kazanç da o kadar çabuk tükenir, yok olur.

Portekizliler Brezilya'da o kadar çok altın buldular ki, çok geçmeden İspanyolların sağladıkları kazanç, dolayısıyla Portekizlilerin kendi kazançları bile zorunlu olarak önemli bir şekilde düştü.

Amerika'yı Fransa'ya vermek isteyen Christophe Colomb'un bu teklifini reddeden I. François'nın Krallık Meclisine birçok kişinin lanet okuduğunu duydum[293]. Bana kalırsa, belki farkında olmadan çok akıllı, çok uslu bir harekette bulundular bizimkiler. İspanya ise, dokunduğu her şeyin altın olmasını isteyen, sonunda da yoksulluğuna bir son vermeleri için tanrılara yalvarmak zorunda kalan o kafasız krala benziyordu.

Birçok milletlerin kurdukları ticaret şirketleriyle bankalar da, altınla gümüşün belirti niteliğini büsbütün düşürdü. Çünkü yeni yeni yapıntılar ortaya atarak aşlıkların, değer işaretlerinin sayısını o kadar çok artırdılar ki, altın ile gümüş bu işe kısmen yarayacak bir duruma düştü, değerinden çok şey kaybetti.

Böylece genel kredi, madenin yerini aldıktan başka, İspanyolların kendi madenlerinden sağladıkları çıkarları da büsbütün azalttı.

Hollandalıların, doğu Hindistan'la yaptıkları ticaret sayesinde, İspanyolların Amerika'dan getirdikleri mallara gerekli değeri vermekten geri kalmadıkları doğrudur; çünkü Hollandalılar, doğudan aldıkları mallara karşılık gümüş verdiklerinden, İspanyolların elindeki fazla gümüşü almak suretiyle Avrupa'da bir denge kurmaya çalıştılar.

İspanya'yı doğrudan doğruya ilgilendirmiyormuş gibi görünen bu ticaret, ona da tıpkı bu işle uğraşan milletler kadar yararlı olmuştur.

Bütün bu söylediklerimden sonra İspanya Krallık Meclisinin, altın ve gümüşün süsleme işleriyle mücevher imalinde kullanılmaması için çıkardığı buyruklar üzerinde yargıda bulunmak kolaylaşır. Hollanda devleti tutup tarçının yemeklerde kullanılmamasını buyursa ancak bu kadar isabetli bir iş yapmış olabilirdi.

Benim bu söylediklerim, bütün maden ocakları için değil. Örneğin, masraf çıktıktan sonra çok az bir kazanç bırakan Almanya ile Macaristan'daki maden ocakları tersine çok faydalıdır. Anavatanda bulunmalarının, binlerce yurttaşın orada çalışıp hayatlarını kazanmalarının ve elde edilen ürün fazlasının bunlar tarafından yenilip içilmesinin, bu maden ocaklarının bizzat ülkenin endüstrisinin bir parçasını teşkil etmelerinin elbette ki devlete faydası vardır.

Almanya ile Macaristan'daki maden ocakları tarım işlerini değerlendirir; Meksika ile Peru'daki maden ocakları ise tarımı yok eder.

Batı Hindistan ile İspanya, aynı hükümdarın egemenliği altında yaşayan iki devlettir ama asıl devlet Batı Hindistan, ikinci derecede gelen ise İspanya'dır. Poli-

293 Montesquieu burada tarih bakımından bir yanlışa düşüyor. 1492'de I. François henüz doğmamıştı. Colomb 1500'de ölmüş, I. François da 1515 yılında tahta çıkmıştı.

tika, asıl devleti ikinci derecede gelen devlete bağlamak istiyor ama nafile; Amerika devamlı olarak İspanya'yı kendine doğru çekiyor.

Batı Hindistan'a her yıl elli milyonluk mal gider; bundan İspanya'nın hissesine düşen ancak iki buçuk milyondur. Demek oluyor ki batı Hindistan'ın yıllık alışveriş tutarı elli milyon ise, İspanya'nınki ancak iki buçuk milyondur.

Milletin beceri ve çalışkanlığına, nüfusun sayısına, tarımın ilerlemiş olmasına dayanmayan, ortalığı haraca kesmek suretiyle geçici bir şekilde elde edilen servetin kaynağı kötü bir kaynaktır. Cadix'deki gümrükten çil çil altınları kasasına aktaran İspanya kralı, bu bakımdan, çok yoksul bir devletin aşırı derecede zengin bir vatandaşından başka bir şey değildir. Tebaası hemen hemen hiçbir şey almaz; bütün para yabancıların kesesinden çıkıp doğrudan doğruya kralın kasasına girer; bu çeşit ticaret, ülkenin mutluluğu ile ya da felaketiyle ilgisi olmayan apayrı bir şeydir.

Castille'deki eyaletlerden bazıları da, Cadix gümrüğünün verdiği paraya eşit bir para verseydi krala, egemenliği çok daha üstün bir şekil alırdı. Onun zenginliği ülkenin zenginliği demek olurdu; bu eyaletler, bütün öteki eyaletleri canlandırırdı; böylece, hep birlikte karşılıklı yükümleri giderebilecek bir hal alırlardı. Büyük bir hazine yerine de, büyük bir millet ortaya çıkmış olurdu.

Konu XXIII
Sorun

İspanya, Batı Hindistan'la[294] gerekli ticareti tek başına yapamıyorsa, o ülkenin kapılarını yabancılara açsa daha mı iyi eder? Yoksa daha mı kötü eder? Bunun hakkında kesin bir şey söylemek bana düşmez. Yalnız şunu söyleyeceğim ki, politikasının izin verdiği ölçüde bu ticaretin engellerini ortadan kaldırsın. Çeşitli milletlerin Batı Hindistan'a götürdükleri mallar orada ne kadar değerli olursa, yerliler de kendi malları olan altınla gümüşten o kadar çok verirler; ama bizim götürdüğümüz malların değeri düşük olursa, doğaldır ki, bunun tersi olur. Ama bu milletler, Hindistan'a götürdükleri malların fiyatları düşük olsun diye daima birbirlerine zarar verecek şekilde hareket ederlerse belki o zaman Avrupa'nın kazancı daha çok olur. Ben bu konuda bir şey söyleyecek değilim, incelenmesi gereken ilkelerdir bunlar diyorum sadece. Bununla beraber, Batı Hindistan'ın güvenliği, tek bir gümrüğün faydası, büyük ve ani bir değişikliğin meydana getireceği tehlikeler, önceden sezilen ama çoğu zaman sezilmeyen sakıncalardan daha tehlikeli olan sakıncalar gibi bazı konuları da bu ilkelerden ayırmamak yerinde bir hareket olur.

294 Batı Hindistan'dan burada maksat, Amerika'dır.

YİRMİ İKİNCİ KİTAP
Para kullanılmasıyla ilgili kanunlar üzerine

Konu I
Para kullanılmasının nedeni

Vahşilerde olduğu gibi, ticarete elverişli malları az olan insan topluluklarıyla, ticarete elverişli iki üç çeşit malları olan uygar insan toplulukları takas yoluyla alışveriş ederler. Böylece, tuz verip karşılığında altın almak için Doğu Afrika'da Tombouctou'ya giden Kuzeybatı Afrikalıların paraya ihtiyaçları yoktur. Kuzeybatı Afrikalı tuzunu bir yere yığar; zenci de altın tozunu bir yere yığar; yeteri kadar altın yoksa ya Kuzey Afrikalı tuzundan biraz alır ya da zenci altına biraz daha altın katar; ta ki yığınlar birbirine eşdeğer olsun.

Ama bir millet piyasaya çeşitli mallar sürerse o zaman para dediğimiz şeyin kullanılması gerekir; çünkü taşınması kolay bir maden, takas yoluyla yapılan alışverişin sebep olacağı birçok masraf ve külfeti ortadan kaldırır.

Bütün milletlerin karşılıklı olarak birbirlerine ihtiyaçları olduğundan, bakarsınız bir millet bir başka milletten, o milletin kendisinden istediği maldan daha çok mal istemek zorunda kalır; başka bir millete karşı ise durumu bunun tersine olur. Ama her milletin kendine özgü bir parası oldu mu, takas yolunu bırakıp da satmak ve almak yolunu tutan millet, aldığı fazla malın karşılığını para ile öder; yalnız şu fark var ki, para ile alışverişte ticaret en fazla isteyen milletin ihtiyaçlarına göre yapılır; takas yoluyla yapılan alışverişte ise ticaret, en az isteyen milletin ihtiyaçlarına göre yapılır; aksi takdirde ihtiyacı az olan millet aradaki farkı kapatmak imkânını bulamaz.

Konu II
Paranın çeşidi üzerine

Para, bütün malların değerini temsil eden bir işarettir. Bunun için de kullanıla kullanıla bozulmayacak, uzun zaman dayanabilecek, birçok bölümlere ayrılabilecek bir maden alırlar. İşaret rahat rahat bir yerden bir yere götürülsün diye daha değerli bir maden seçerler. Kolaylıkla aynı ayara konulabildiği için, bir madeni ortak ölçü olarak kullanmakta hiçbir güçlük yoktur. Her devlet, paranın şekli, ayarla ağır-

lığını garanti etsin, şöyle bir bakışta her ikisi de kolaylıkla anlaşılsın diye üstüne kendi damgasını vurur.

Atinalılar maden kullanmasını bilmedikleri için öküz, Romalılar da koyun kullanırlardı; yalnız ne var ki, bir madeni para, öteki madeni paranın aynı olabilir ama bir öküz bir başka öküzün aynı olamaz[295].

Nasıl ki, para, malın değerini belirten bir işaretse, kâğıt da paranın değerini belirten bir işarettir; nitekim kâğıdın değeri iyi ise onunla elde edilen sonuç madeni para ile elde edilen sonuçtan farksız olur.

Nasıl ki, para bir nesnenin işaretiyse ve o nesneyi temsil ediyorsa, her nesne de paranın bir işaretidir ve onu temsil eder. Eğer para bir yandan her şeyi iyice temsil ediyorsa, öte yandan her şey de parayı iyice temsil ediyorsa, birbirlerinin yerini tutuyorlar demektir; o zaman devlet zengindir deriz; yani nispi değer bakımından, elimizde bunlardan biri oldu mu hemen ötekini almamız mümkün olur. Böyle bir şey ise ancak ılımlı bir hükümette olur; örneğin, haksızlık eden bir borçluyu kanunlar koruyorsa, ona ait olan şeyler parayı temsil etmezler, paranın da işareti olamazlar. Zorbaların yönetiminde olan devlete gelince, orada nesnelerin işaretlerini temsil etmeleri bir mucize sayılır. Zorbalıkla güvensizlik herkesin parasını toprağa gömmesine sebep olur. Şu halde nesneler hiçbir zaman parayı temsil etmezler[296].

Kimi zaman kanun koyucular öyle bir ustalıkla hareket etmişlerdir ki, nesneler yalnız çeşitleri bakımından parayı temsil etmekle kalmazlar, tıpkı gümüş gibi para halini alırlardı. Diktatör Caesar, borçluların borçlarını, arazi şeklinde ödemelerine izin verdi. Hatta araziye iç savaşlardan önceki değerinin tanınmasını şart koştu. Tiberius gümüş satın almak isteyenlerin bunu devlet hazinesinden alabileceklerini, ancak karşılığında iki misli değerinde mal mülk göstermeleri gerektiğini ileri sürdü. Caesar zamanında toprak, bütün borçları ödeyen bir para halini aldı; Tiberius zamanında ise on bin *sesterce* değerindeki toprak, beş bin gümüş *sesterce* değerindeki paranın yerini tuttu.

İngiltere'de anayasa, bir borçlunun toprağına ya da gelirine el koymayı yasak etmiştir; yeter ki, borçlunun parası ya da kişisel geliri bu borcu ödeyebilsin; borçlu da bunları vermeye razı olsun. Bu durumda da bir İngiliz'in her türlü varlığı paradan farksız bir hal alıyor demektir.

Cermenlerin kanunları, kişinin uğradığı zarara karşılık kendisine gümüş verilmesini, işlediği suça karşılık da kendisinden ceza olarak gümüş alınmasını buyurmaktaydı. Ama ülkede çok az gümüş olduğundan, gümüş yerine kişiye aynı değerde yiyecek, içecek ya da hayvan verilirdi. Bunun Saksonların kanunlarında bazı ayrılıklarla, daha çok, çeşitli insan topluluklarının zenginliği ya da yoksulluğuyla

295 Herodote bize ilk defa para basma sanatını Lidyalıların bulduklarını söyler. Yunanlılar bu sanatı onlardan almışlar.

296 Cezayir'de eski bir alışkı vardır; her aile babası toprağa bir hazine gömer.

orantılı olarak tespit edildiğini görüyoruz. Önce kanun bir *sou*'nun hayvan olarak değerini belirtiyor: İki *trémisse*[297]'lik bir *sou*'nun değeri on iki aylık bir öküz ya da kuzusuyla beraber bir koyun demekti; üç *trémisse*'lik bir *sou* ise on altı aylık bir öküz demekti. Bu insan topluluklarında para, hayvan, mal ya da yiyecek içecek şeklini alıyordu; bu saydıklarımız da para olup çıkıyordu.

Gümüş yalnız nesnelerin işareti olmakla kalmıyor; kambiyo konusunda göreceğimiz gibi, paranın işareti oluyor, parayı temsil ediyordu.

Konu III
Düşüncel paralar üzerine

Gerçek paralar vardır, düşüncel paralar vardır. Hemen hepsi düşüncel paralar kullanan uygar milletler, salt gerçek paralarını düşüncel para haline koydukları için böyle davranırlar. Önce gerçek paraları, belli ağırlıkta, belli ayarda bir madenden yapılmıştır. Ama çok geçmeden kötü niyet olsun, ihtiyaç olsun, her madeni paranın ağırlığından bir miktar alınmasına sebep olur ama bundan ötürü de, paranın değerini gösteren adı değişmez. Örneğin, bir gümüş lirada bulunan gümüşün yarısını alırlar ama ona, lira adını vermeye devam ederler. Gümüş liranın yirmide biri olan bölümüne, artık o liranın yirmide biri olmadığı halde *sou* adını vermeye devam ederler. Artık lira düşüncel bir lira, *sou* da düşüncel bir *sou* halini almıştır; öteki bölümleri için de böyledir; hatta öyle olur ki lira dediğimiz şey gerçek liranın çok küçük bir bölümü halini alabilir; böylece daha da düşüncel olur. Bir an gelir, gerçekten bir lira, gerçekten bir *sou* değerinde olan bir para basılmaz olur. O zaman lira da, *sou* da salt düşüncel para halini alır. O zaman her madeni paraya istenildiği kadar lira, istenildiği kadar *sou* adı verilir. Bu değişiklik böylece devam edip gidebilir; çünkü bir şeyin niteliğini değiştirmek ne kadar güçse adını değiştirmek de o kadar kolaydır.

Herhangi bir şekilde kötüye kullanmayı önlemek için, ticaretin gelişmesi istenilen ülkelerin tümünden yalnız gerçek para kullanılacağını buyuran, bunların düşüncel paraya çevrilmesini kesin olarak yasaklayan bir kanun çıkarmak çok yerinde bir hareket olur.

Her şey bir değişikliğe uğrayabilir şu yeryüzünde; ama herhangi bir konuda ortak ölçü olarak kabul edilen bir şeyin, değişikliğe uğratılmasına hiçbir zaman izin vermemeli.

Ticaret zaten kararsız bir şey; tutup bu kararsız olan şeye, yeni bir kararsızlık daha katmak çok acı olur insanlar için.

297 Burada söz konusu olan Roma İmparatorluğunun altın sou'sudur. Bir trémisse bir aureus'un üçte biri değerindedir.

Konu IV
Altın ve gümüş miktarı üzerine

Uygar milletler yeryüzünde egemen oldukça altınla gümüş miktarı her gün biraz daha artar; ya kendi ülkelerinde çıkarırlar bunları ya da gidip buldukları yerlerden alıp getirirler. Ama barbarlar üste çıkınca, tersine, bu iki maden de azalır. Nitekim bir yandan Gotlarla Vandallar, öte yandan Tatarlarla Kuzey Afrika ve İspanya'daki Müslümanlar her yeri istila ettikleri zaman bu madenlerin ne kadar azaldığını hepimiz biliriz.

Konu V
Aynı konunun devamı

Amerika madenlerinden çıkarılıp Avrupa'ya getirilen, oradan da doğu ülkelerine gönderilen gümüş, Avrupa'da denizciliğin gelişmesine sebep oldu. Gümüş, Avrupa'nın trampa yoluyla Amerika'dan alıp, trampa yoluyla Doğu Hindistan'a sattığı bir ticaret nesnesi halini daha aldı. Demek oluyor ki, bu madenler bir de ticaret nesnesi olarak görünürse, altını ile gümüşü çok olan ülke bir o kadar daha zengin sayılır. Ama yalnız değeri belirten işaret gözüyle bakılırsa o zaman bu madenlerin bolluğu o derece faydalı olmaz; çünkü madenlerin bolluğu, daha çok azlık üzerine dayanan işaret niteliğini bozar.

Birinci Pön savaşından önce bakırın gümüşe oranı bire dokuz yüz altmıştı; bugün bu oran aşağı yukarı bire yetmiş üç buçuk olmuştur[298]. Bu oran eski şeklini aldığı zaman gümüş, işaret görevini muhakkak ki, daha iyi bir şekilde yerine getirecektir.

Konu VI
Amerika'nın keşfinden sonra nasıl oldu da faiz miktarı yarı yarıya düştü.

İnka kabilesinden Garcilasso, İspanya'da faiz oranı, verilen ödünç paranın onda biriyken, Amerika'nın istilasından sonra bu oranın yirmide bire düştüğünü söylüyor. Böyle olması kaçınılmazdı zaten. Önemli miktarda gümüş bir anda Avrupa'ya götürüldü. Çok geçmeden de daha az kimsenin gümüşe ihtiyacı oldu; her şeyin fiyatı yükseldi, gümüşünki ise düştü; oran bozuldu, bütün eski borçlar birden sönüverdi. Law sisteminin uygulandığı zamanı herkes hatırlar: Kâğıt paradan başka her

298 Gümüşün bir markı 49 lira, bakırın bir libresi de 20 sou olmak şartıyla.

şeyin büyük bir değeri vardı. Amerika'nın istilasından sonra ellerinde parası olanlar mallarının fiyatını ya da bedelini, yani faizi azaltmak zorunda kaldılar.

O zamandan sonra da ödünç para karşılığında istenen faiz bir türlü eski seviyesine yükselemedi; gümüş miktarı Avrupa'da her yıl durmadan artıyordu da ondan. Zaten bazı devletlerde, ticaretten elde edilen kazançlar üstüne kurulu devlet hazinesi, çok az bir faiz verdiğinden, özel kişiler arasındaki anlaşmaların da bu ölçüye uyması gerekti. Nihayet kambiyo işi, insanlara paralarını bir ülkeden başka bir ülkeye götürmeleri için büyük kolaylıklar sağladığından, paradan yana sıkıntısı olan ülke âdeta kalmadı; parası çok olan ülkeler az olan ülkeleri bu bakımdan beslemekten çekinmediler.

Konu VII
İşaret servetlerinin değişkenliği içinde nesnelerin fiyatları nasıl tespit edilir

Para, ticaret nesneleriyle yiyecek içecek nesnelerinin değeridir. Ama bu değer nasıl tespit edilecek? Yani her nesne, paranın ne kadarlık bir bölümüyle temsil edilecek?

Yeryüzündeki altın ve gümüş miktarını, ticaret nesnelerinin toplamıyla karşılaştırırsak, muhakkak ki, her ticaret nesnesiyle, her yiyecek içecek nesnesini özel olarak, mevcut altın ve gümüş miktarının bir bölümüyle karşılaştırabiliriz. Birinin toplamının, ötekinin toplamına oranı ne ise, birinin bölümünün ötekinin bölümüne oranı da o olur. Diyelim ki, yeryüzünde yalnız bir ticaret nesnesi, ya da bir tane yiyecek içecek nesnesi var; ya da satın alınabilen, para gibi bölünebilen bir tek nesne var. Nesnenin bu bölümü paranın toplamının bir bölümünü karşılar; birinin toplamının yarısı, ötekinin toplamının yarısını; birinin onda, yüzde, binde birini ötekinin de onda, yüzde, binde birini karşılar. Ama insanlar arasında mülkiyeti meydana getiren şeylerin tümü aynı zamanda ticaret nesnesi olmadığından, bunların işareti olan madenler, ya da paralar, hep birden var olmadığından, fiyatlar, nesnelerin toplamıyla işaretlerin toplamı arasındaki orantıyla bir, bir de ticaret alanına giren nesnelerin toplamıyla, aynı alana giren işaretlerin toplamı arasındaki orantıya göre tespit edilir; bundan başka, bugün ticaret alanına girmeyen nesneler yarın pekâlâ girebileceğinden, bugün aynı alanda mevcut olmayan işaretler yarın mevcut olabileceğinden, nesnelerin fiyat tespiti o halde temelli olarak her zaman için nesnelerin toplamının işaretlerin toplamına olan oranına bağlı kalacaktır.

Böylece hükümdar ya da kanun koyucu, nasıl ki bir emirname çıkarıp birin ona nispetinin, birin yirmiye nispetine eşit olduğunu kabul ettiremezse, ticaret nesnelerinin fiyatlarını da öylece bir emirname ile tespit edemez. Nitekim Antakya'da yiyecek içecek fiyatlarını düşüren Julien'in korkunç bir kıtlık yarattığını görüyoruz orada.

Konu VIII
Aynı konunun devamı

Afrika kıyılarında yaşayan zencilerin, işin içine para karıştırmadan, kendilerine özel bir değerler işareti vardır: Duydukları ihtiyaç ölçüsüne göre her ticaret nesnesine kendi kafalarınca biçtikleri değere dayanan salt düşüncel bir işarettir bu. Şu ticaret nesnesi ya da aşlık onlar için üç *macute* eder; bir başkası altı, bir başkası da on eder; sanki üç, altı, on diye sayıyormuş gibi bir halleri vardı. Bütün ticaret nesnelerini birbirleriyle karşılaştırmak suretiyle çıkarırlar bu değeri ortaya; iş böyle oldu mu da özel para diye bir şey olamaz; filan ticaret nesnesinin bir bölümü, öteki ticaret nesnesi için para olup çıkar.

Bu çeşit değerlendirme tarzını bir an için bizim ülkemizde, bizim tarzımızla birleştirerek uyguladığımızı varsayalım; yeryüzündeki bütün ticaret nesneleriyle yiyecek içecekler ya da her devlete özgü ticaret nesneleriyle yiyecek içecekler ötekilerden ayrılmış olarak ele alınırsa, belli bir miktar *macute* ederler; o devletin gümüşünü, ne kadar *macute* varsa o kadar parçaya bölersek, her gümüş bölümü, bir *macut*'un işareti olur.

Bir devletin gümüş miktarının iki misline çıktığını varsayarsak, her *macute* için iki misli gümüş gerekir ama gümüşü iki misline çıkarmak suretiyle, *macute* sayısını da iki misline çıkarıyorsunuz demektir; şu halde oran; miktarları iki misline çıkarmadan önceki şeklini korur.

Amerika'nın keşfinden bu yana altınla gümüş miktarı Avrupa'da yirmi kere çoğaldıysa, ticaret nesneleriyle yiyecek içecek nesnelerinin fiyatının da yirmi misline çıkması gerekirdi. Ama öte yandan, ticaret nesnelerinin miktarı iki misline çıktıysa, bu ticaret nesneleriyle yiyecek içecek nesnelerinin fiyatlarının bir yandan yirmi misli artması, öte yandan iki misli düşmesi, yani eninde sonunda on misli artması gerekirdi.

Ticaret nesneleriyle yiyecek içecek nesnelerinin artması ticaretin gelişmesiyle mümkündür; ticaretin gelişmesi ise, durmadan gelen gümüşü artırmakla, yeni yeni ticaret nesneleriyle yeni yeni yiyecek içecek nesneleri veren yeni topraklar ve yeni denizlerle ilişkide bulunmakla mümkündür.

Konu IX
Altınla gümüşün bağıntılı azlığı üzerine

Altınla gümüşün birlikte azlığından başka, bu madenlerden birinin ötekiyle bağıntılı olarak bolluğu ya da azlığı vardır.

Cimri, altınla gümüşü biriktirir; çünkü para harcamaktan hoşlanmadığı için, eskimeyen, yok olmayan işaretleri sever. Gümüştense, altını saklamayı tercih eder; çünkü yitireceğim diye her zaman korkar; hem sonra, hacmi küçük, değeri büyük olan şeyi gizlemek de daha kolaydır. Demek oluyor ki, gümüş bol olduğu zaman altın ortadan yok olur; çünkü herkesin gizleyecek kadar altını vardır; gümüş azalınca bu kez de altın ortaya çıkar; çıkarılması zorunludur da ondan.

Şu halde kural şu: Gümüş az olunca altın ortaya çıkar; altın az olunca gümüş ortaya çıkar. Bu da bağıntılı bolluk ve azlıkla, gerçek bolluk ve azlık arasındaki farkı iyice hissettirir. Üzerinde bir hayli konuşacağım bir konudur bu.

Konu X
Kambiyo üzerine

Kambiyo denen şeyi meydana getiren, çeşitli ülkelerde paranın bağıntılı bolluğu ile azlığıdır. Kambiyo, paraların, bulunduğumuz süre içinde bir anlık değerinin tespitidir.

Gümüşün de, maden olarak, bütün öteki ticaret nesneleri gibi bir değeri vardır; bundan başka öteki ticaret nesnelerinin işareti olabileceği için bir değeri daha vardır; bununla beraber, salt ticaret nesnesi olarak kalsaydı değerinden çok şey yitirmiş olacağından en küçük kuşkunuz olmasın.

Para olarak gümüşün, hükümdarın bazı oranlara göre belirleyebileceği, bazı oranlara göre de belirleyemeyeceği bir değeri vardır.

1. Hükümdar, maden olarak ele aldığı bir miktar gümüşle, para olarak ele aldığı aynı miktar gümüş arasında bir oran kurar;

2. Para olarak kullanılan çeşitli madenler arasındaki orantıyı tespit eder;

3. Her madeni paranın ağırlığı ile ayarını belirler. Sözün kısası her madeni paraya, sözünü ettiğim ideal değerini verir. İşte ben bu dört orana göre paranın değerine, *pozitif değer* diyeceğim; çünkü bu değer, bir kanunla belirlenebilir.

Bundan başka her devletin parasının, öteki devletlerin paralarıyla karşılaştırıldığı zaman *bağıntılı bir değeri* daha vardır, işte kambiyonun tespit ettiği bu *bağıntılı değerdir.* Bu değer, fazlasıyla pozitif değere bağlıdır. Hükümdarın takdirine göre değil, tacirlerin genel takdirine göre belirlenir; çünkü bin bir koşula bağlı olarak durmadan değişir.

Bağıntılı değeri belirlemek için birçok millet, en çok gümüşü olan millete ayak uydurmak zorundadırlar. Eğer o millette, bütün milletlerdeki gümüşün toplamı kadar gümüş varsa, her milletin gidip onunla boy ölçüşmesi gerekir; bunun sonunda da, tıpkı o önemli millete ayak uydurdukları gibi, birbirlerine de ayak uydurmuş olurlar.

Sözünü ettiğimiz o millet yeryüzünde bugün kesinlikle Hollanda'dır. Onunla oranlı olarak kambiyoyu inceleyelim.

Hollanda'da floren adı verilen bir para vardır; bir floren yirmi *sol* ya da kırk yarım *sou*, ya da *gros* değerindedir. İşi daha kolay bir şekilde anlatmak için diyelim ki Hollanda'da floren diye bir şey yok, yalnız *gros* var. Bin floreni olan kişinin kırk bin *gros*'su olur. Şimdi, Hollanda ile kambiyo söz konusu oldu mu, mesele, her milletin para biriminin kaç *gros* değerinde olduğunu bilmektedir; örneğin, Fransa'da genel olarak para birimi üç liralık *écu*'ler şeklinde olduğundan, kambiyo üç liralık bir *écu*'nün kaç *gros* değerinde olduğunu sorar. Eğer kambiyo elli dört olarak tespit edilmişse, üç liralık bir *écu*, elli dört *gros* eder; altmış olarak tespit edilmişse, o zaman altmış çok *gros* eder; tersine gümüş bolsa o zaman *écu* daha az *gros* eder.

Kambiyonun değişmesine sebep olan bu azlık ya da bolluk, gerçek azlık ya da bolluk değildir; bağıntılı bir azlık ya da bolluktur. Örneğin, Fransa'nın Hollanda'da, Hollanda'nın Fransa'da bulundurduğundan daha çok sermaye bulundurması gerekiyorsa, o zaman Fransa'da gümüşün daha çok, Hollanda'da ise daha az olduğu sonucuna varırız; doğal olarak bunun tersi de olabilir.

Diyelim ki üç liralık bir *écu*'nün kambiyo değeri elli dört *gros*'tur. Fransa ile Hollanda bir tek şehir halinde olsaydı, bir *écu* vermek için Fransız elini cebine sokarak üç lira, Hollandalı ise elli dört *gros* çıkarırdı. Ama Amsterdam'la Paris arası bir hayli uzak olduğundan benim üç liralık *écu*'ye karşılık Hollanda'da bulunan elli dört *gros*'sunu verecek olan kişinin bana, Hollanda üzerine çekilmiş elli dört *gros*'luk bir poliçe vermesi gerekir. Burada artık söz konusu olan elli dört *gros* değil, elli dört *gros*'luk bir mektuptur. Böylece gümüşün azlığı ya da bolluğu üzerinde bir yargıda bulunabilmek için, Fransa üzerine çekilmiş elli dört *gros*'luk poliçe sayısının mı, yoksa Hollanda üzerine çekilmiş bir *écu*'luk poliçe sayısının mı Fransa'da daha çok olduğunu öğrenmek gerekir. Hollandalıların verdiği poliçe sayısı çok, Fransızların verdiği *écu* sayısı azsa, gümüş Fransa'da az, Hollanda'da çok demektir; o zaman kambiyonun yükselmesi, benim *écu*'me elli dört *gros*'tan fazla ödenmesi gerekir; aksi takdirde ben de *écu*'mü vermem; doğal olarak bunun tersi de olabilir.

Görülüyor ki kambiyodaki çeşitli işlemler, daima denkleştirilmesi gereken bir gelir ve gider hesabının ortaya çıkmasına sebep oluyor; nasıl ki özel bir kişi para değiştirmeden borcunu ödeyemezse, borçlu olan bir devlet de kambiyo yoluyla borcunu ödemek imkânını bulamaz.

Yeryüzünde üç devlet var diyelim: Fransa, İspanya ve Hollanda. Birkaç İspanyol'un Fransızlara yüz bin gümüş mark borcu olduğunu, birkaç Fransızın da İspanyollara yüz on bin gümüş mark borcu olduğunu düşünelim. Yine diyelim ki bazı koşullar yüzünden, bu Fransızlarla İspanyollar paralarını geri çekmek zorundadırlar. Kambiyo işlemleri bunu nasıl karşılar acaba?

Her iki millete yüz bin markı karşılıklı olarak ödetir ama Fransa yine İspanya'ya on bin mark borçlu kalır; İspanyolların Fransa üzerine çekilmiş on bin marklık poliçesi olur; Fransa'nın ise İspanya üzerine çekilmiş beş paralık poliçesi olmaz.

Hollanda, Fransa'ya karşı aynı durumda olsa, yani Fransa'ya on bin mark borçlu olsa, o zaman Fransa İspanya'ya borcunu iki şekilde ödeyebilir: Ya İspanya'daki alacaklılarına, Hollanda'daki borçluları üzerine çekilmiş on bin marklık bir poliçe verir ya da İspanya'ya on bin gümüş mark gönderir.

Bundan da şu sonuç çıkar ki, bir devlet başka bir devlete para göndermek ihtiyacını duydu mu, bu parayı, işin niteliği icabı, ya para olarak ya da poliçe çekmek suretiyle gönderir; ikisi arasında hiçbir fark yoktur. Bu iki ödeme tarzından hangisinin daha elverişli olduğunu tayin etmek o sıradaki duruma göre değişir; o anda Hollanda'da hangi ödeme tarzının daha çok *gros* sağlayacağını incelemek gerek; çil çil gönderilen gümüşün mü, yoksa Hollanda üzerine çekilmiş aynı değerde bir poliçenin mi?

Fransa'da aynı ayarda ve aynı ağırlıkta olan gümüş karşılığında Hollanda'da da aynı ayarda ve aynı ağırlıkta gümüş elde edebilirsem, o zaman, iki ülke parasının kambiyo değeri aynıdır derim. Paraların bugünkü durumuna göre bir *écu* elli dört *gros* değerindedir. Elli dört *gros*'nun üstüne çıkınca kambiyo değeri yükseldi derler; daha aşağı inince de, kambiyo değeri düştü derler.

Kambiyonun belli bir durumunda bir devletin kazançlı mı, yoksa zararlı mı olduğunu anlamak için, o devleti alacaklı, borçlu, satıcı, alıcı olarak ayrı ayrı incelemek gerek. Parasının kambiyo değeri ilgili olduğu devletin parasından düşükse borçlu sıfatıyla zarar eder ama alacaklı olarak kazanır; alıcı olarak kaybeder, satıcı olarak kazanır. Borçlu olarak zarar ettiği hemen anlaşılır zaten: Diyelim ki Fransa Hollanda'ya bir miktar *gros* borçludur; bir *écu* ne kadar az *gros* ederse, borcunu ödemesi için de, aynı ölçüde, fazla *écu* lazımdır ona; tersine; Fransa'nın Hollanda'dan bir miktar *gros* alacağı var diyelim, bir *écu* ne kadar az *gros* ederse Fransa da Hollanda'dan o kadar çok *écu* alacaklı olur. Devlet yine müşteri olarak zarar eder; çünkü aynı miktar ticaret nesnesi almak için aynı sayıda *gros* lazımdır; kambiyo düşük oldu mu Fransa'da her *écu* karşılığında daha az *gros* alınır. Aynı nedenden ötürü devlet, satıcı olarak kazançlı çıkar: Malımı Hollanda'ya, eskiden kaç *gros*'ya satıyorsam yine aynı *gros*'ya satarım; şu halde elli dört *gros* yerine elli *gros* karşılığında bir *écu* elde edersem, daha çok *écu* kazanmış olurum. Öteki devlette ise bunların tümünün tersi olur. Hollanda belli sayıda *écu* borçluysa kazançlı çıkar; Fransa'dan alacaklı ise zararlı çıkar; satarsa kaybeder; satın alırsa kazanır.

Bununla beraber bu sorunu biraz daha derinleştirmek gerek. Kambiyo farkı belli oranın altına düşseydi; örneğin, elli dört olacak yerde elli olsaydı, o zaman kambiyo yoluyla Hollanda'ya elli dört bin *écu* gönderen Fransa oradan ancak elli bin *écu*'luk mal alabilirdi; buna karşılık Fransa'ya aynı yoldan elli bin *écu* gönde-

ren Hollanda oradan elli dört bin *écu*'luk mal alırdı. Bu da sekiz bölü elli dört oranında bir fark meydana getirirdi; yani Fransa yedide birden çok zarara uğramış olurdu; böylece Hollanda'ya, kambiyo farkının normal olduğu zamankinden yedide bir oranında daha çok para ya da mal göndermek gerekirdi; böyle bir borç kambiyoyu durmadan düşüreceğinden Fransa'nın durumu gittikçe kötüleşir, sonunda da iflas etmek zorunda kalırdı. Dikkat ederseniz hep koşulla konuştum; olurdu dedim ama olmaz böyle bir şey; çünkü başka bir yerde ortaya attığım ilke var ki o da, devletlerin daima birbirleriyle denge kurmak ve böylece özgürlüklerini sağlamak amacıyla hareket ettikleridir; işte bu ilkeden ötürü böyle bir şey olamaz diyorum. Devletler ancak ödeyebilecekleri ölçüde ödünç para alırlar; mal satın almak için de mal satarlar. Yine yukarıdaki örneği ele alalım. Fransa'da kambiyo elli dörtten elliye düşerse, bin *écu*'lük mal alan, karşılığında da elli dört bin *gros* vermek zorunda olan Hollandalı bu kez, Fransız razı olursa elli bin *gros* öder. Ama Fransa'da da malın fiyatı hiç belli etmeden yükselir; kazanç da böylece Fransızla Hollandalı arasında bölünür; çünkü kazanacağını anlayan tacir, bu kazancı paylaşmayı hiç güçlük çıkarmadan kabul eder; böylece, Fransızla Hollandalı arasında bir kazanç ortaklığı meydana gelir. Aynı şekilde, Hollanda'dan elli dört bin *gros*'luk mal satın alan, kambiyo elli dörtken, karşılığında bin *écu* veren Fransız, bu kez aynı malı satın almak için buna, dört bölü elli dört oranında Fransız *écu*'sü daha katmak zorunda kalırdı. Ama uğrayacağı zararı hesaplayan Fransız tacir daha az Hollanda malı vermek isteyecek. Böylece Fransız tacirle, Hollandalı tacir, arasında bir zarar ortaklığı meydana gelir; bunun üzerine devlet, hiç fark ettirmeden dengeyi sağlamaya çalışır; bundan ötürü de, kambiyodaki düşüklük, korktuğumuz mahzurların tümünü ortaya koymak imkânını bulamaz.

Kambiyo asıl değerinden düşük olduğu zaman bir tacir, hiçbir şey kaybetmeksizin bütün sermayesini yabancı ülkelere gönderebilir; çünkü geri çektiği zaman kaybı neyse onu pekâlâ kazanabilir; ama hiçbir zaman geri gelmeyecek olan bir parayı yabancı ülkelere gönderen bir hükümdar daima zarar eder.

Tacirler bir ülkede fazla iş yaptılar mı, kambiyo muhakkak yükselir. Birçok taahhütlere girilir; çok mal satılır da ondan; bunları ödemek için de yabancı ülkelerden para çekilir.

Bir hükümdar devlet hazinesine durmadan para yığarsa, para orada gerçekten az, ama bağıntılı olarak boldur. Örneğin, diyelim ki bu devlet yabancı ülkelerden aldığı birçok malın parasını aynı zamanda ödemek zorundadır; paranın az olmasına rağmen bir anda kambiyonun düştüğünü görürüz.

Bütün piyasa merkezlerinde kambiyo, belirli bir ölçüde kalmaya eğilimlidir; bu da zaten işin niteliği gereğidir. İrlanda'da kambiyo İngiltere'ye göre düşükse, İngiltere'de de kambiyo Hollanda'ya göre düşükse, İrlanda kambiyosu Hollanda kambiyosuna göre daha da düşük olur; yani bu oran bileşik bir nitelik alır; çünkü

sermayesini İngiltere yoluyla İrlanda'dan getirtebilen bir Hollandalı, doğrudan doğruya İrlanda'dan getirtmeye kalkarsa bu işin kendisine daha pahalıya mal olmasını istemez. Bütün bunları yine koşullu olarak kullanıyorum; çünkü hiçbir zaman iş böyle olmaz; bütün bunların değişmesini sağlayan koşullar çıkar ortaya; şu ya da bu piyasa merkezi tarafından elde edilecek kazanç farkı, bankacıların burada söz konusu etmeyeceğimiz özel sanat ya da becerisini meydana getirir işte.

Bir devlet parasının değerini yükseltirse; örneğin, önce üç lira ya da bir *écu* dediği şeye tutar da altı lira ya da iki *écu* derse, *écu*'ye gerçek değeri bakımından hiçbir şey katmayan bu yeni ad, kambiyoda bir tek fazla *gros* verilmesini sağlayamaz. Eskiden bir *écu* için ne kadar *gros* alınıyorsa yeni iki *écu* için de o kadar alınmalı; böyle olmazsa eğer, bu, yeni değerin tespit edilmiş olmasının gerçek etkisi değildir, yeni tespit edilmiş değerin ani bir etkisidir. Çünkü kambiyo, başlanmış işlere göre kendini ayarlar; bu ayar işi ise oldukça uzun sürer.

Bir devlet, hemen şöyle bir kanun çıkarıp parasının değerini yükseltecek yerde, kuvvetli bir paradan zayıf bir para meydana getirmek için para biriminin ayarını değiştirmek isterse, bu süre içinde iki çeşit para çıkar ortaya: Eski olan kuvvetli para ile yeni olan zayıf para. Kuvvetli para artık yalnız darphane tarafından kabul edildiğine göre, poliçelerin yeni para ile ödenmesi gerekir ki o zaman kambiyo ancak yeni paraya göre ayarlanır. Diyelim ki Fransa'da paranın değeri yarı yarıya düştü; üç liralık eski *écu* karşılığında da Hollanda'da ancak altmış *gros* verdiler. O zaman bir yeni *écu* karşılığında Hollanda'da yalnız otuz *gros* vermeleri gerekir. Öte yandan, kambiyonun, eski *écu* değeri üzerinden ayarlanması zorunluymuş gibi geliyor insana; çünkü parası olup da poliçeleri satın alan bankacı, yeni ayarlı paralardan almak için eskileri darphaneye götürmek zorundadır ki o zaman ziyanlı çıkar. Kambiyo, yeni ayarlı para ile eski ayarlı paranın arasına girer. Eski ayarlı paranın böylece âdeta değeri düşer; çünkü hem piyasada yeni ayarlı para vardır, hem de bankacı işletmek için kasasındaki eski ayarlı parayı çıkarmak zorundadır; üstelik kimseyi, kendisine eski ya da yeni ayarlı parayı vermeye zorlayamaz; ödemelerini ise hem eski, hem de yeni ayarlı para ile yapmak zorunda kalır. Bir bakımdan yine, yeni ayarlı paranın değeri âdeta yükselir; çünkü bankacı, az sonra söz konusu edeceğimiz koşullar içinde kolay ve yararlı bir şekilde eski ayarlı paralardan sağlayabilir. Az önce söylediğim gibi, demek oluyor ki kambiyo, eski ayarlı para ile yeni ayarlı para arasına girer. Durum böyle olunca, eski ayarlı paraları ülkeden dışarı çıkarmak bankacıların çıkarınadır; çünkü bu suretle eski ayarlı paralar sayesinde Hollanda'dan daha çok *gros* satın alabilir; bu *gros*'ları Fransa'ya getirdiği takdirde, eski ayarlı *écu*'lerle, yeni ayarlı *écu*'ler arasındaki kambiyo farkından faydalanarak daha çok yeni *écu* elde eder.

Diyelim ki eski ayarlı üç liralık *écu*, bugünkü kambiyo ile kırk beş *gros* veriyor; bu *écu*'yü Hollanda'ya götürürsek altmış *gros* elde edebiliriz ama kırk beş *gros*'luk

bir poliçe ile Fransa'da üç liralık bir *écu* elde ederiz ki bunu da eski ayarlı para olarak Hollanda'ya götürdük mü yine altmış *gros* elde ederiz: Böylece eski ayarlı para, yeni ayarlı para basan devletin elinden tümüyle dışarı çıkar; bundan kazananlar da yine bankacılar olur.

Bunu önlemek için yeni bir işleme başvurmak gerekir. Yeni ayarlı para basan devlet, kambiyo işlerini düzenleyen millete bizzat kendisi çok sayıda eski ayarlı para gönderir; bu suretle, öyle bir kredi sağlar ki orada kendi parasının kambiyo değerini yükseltir; böylece yeni ayarlı bir *écu* için de aşağı yukarı eski ayarlı bir *écu* karşılığında elde ettiği parayı sağlar. Aşağı yukarı, diyorum, çünkü kazanç az olunca, gönderme masrafı ile bazı tehlikelerden ötürü, çoğu kimse parayı memleket sınırlarından dışarı çıkarmayı göze alamaz.

Bu sorunu biraz daha açıklamak gerek. Bernard adında bir bankacının ya da devletin kullanmak istediği herhangi bir bankacının, Hollanda üzerine çekilmiş poliçeler teklif ettiğini ve *écu*'yü bugünkü kambiyo değerinden bir, iki, üç *gros* fazlasına verdiğini varsayalım; devamlı olarak dışarı çıkardığı eski ayarlı paralar sayesinde yabancı ülkelerde bir hayli parası oldu diyelim; böylece, paranın kambiyo değerini yukarıda sözünü ettiğimiz dereceye yükselteceği muhakkak. Bu esnada, poliçelerini vere vere, yeni ayarlı bütün paraları eline geçirir ve borçlarını ödemek zorunda olan öteki bankacıları, eski ayarlı paralarını darphaneye götürmeye mecbur eder; üstelik hiç sezdirmeden bütün parayı eline geçirdiği için, öteki bankacıları bu kez, yüksek fiyatla kendisine poliçe vermeye zorlar: Böylece, işin sonunda elde ettiği kârla, başlangıçtaki zararını kapatmış olur.

Bu işlemler olup biterken devletin büyük krizler geçireceğini anlamak hiç de güç bir şey değil. Gümüş azaldıkça azalır; çünkü:

1. Büyük bir bölümünü tedavülden kaldırmak gerekecek;

2. Bir bölümünü yabancı ülkelere nakletmek gerekecek;

3. Kişi kendisi için umduğu kazancı hükümdarına vermek istemeyeceğinden, herkes elindeki gümüşü sıkı sıkı tutacak. Bu işleri yavaş yavaş yapmak tehlikelidir. Çabuk yapmak da tehlikelidir. Umulan kazanç aşırı ise, sakıncalar da o ölçüde artar.

Yukarıda gördük ki kambiyo değeri paranın değerinden düşükse parayı dışarı çıkarmak yararlı olur: Aynı nedenden ötürü, kambiyo değeri paranın üstündeyse parayı geri getirtmek yararlı olur.

Bununla beraber kambiyo başa baş olduğu halde paranın dışarı çıkarılmasından fayda sağlanacak bir durum vardır; o da şu: Paranın yeniden ayarlanması ya da eritilmesi için yabancı ülkelere gönderilmesi halidir. Geri geldiği zaman, ister memlekette kullanılsın, ister yabancı ülkeye poliçe gönderilsin, paradan kazanç elde edilir.

Bir ülkede birçok hisse senedi olan bir şirket kurulmuş olsa, birkaç ay içinde de bu senetlerin değerleri, ilk satış değerlerine nispetle yirmi, yirmi beş misli artsa, yine aynı ülkede bir banka kurulsa, bankanın çıkardığı mektuplar da para yerini tutsa; hisse senetlerinin gittikçe artan değerlerini karşılamak için elbette ki bankanın çıkardığı mektupların değeri durmadan artacak (M. Law'ın sistemi böyleydi işte); sonunda da gerek hisse senetlerinin değerinin, gerekse bankanın çıkardığı kâğıt paraların değerinin sıfıra düşmesine kimse engel olamaz. Birçok kimsenin kâğıt para bakımından muazzam servet elde etmesini sağlamadan hisse senetlerinin değerini birdenbire yirmi, yirmi beş misline çıkarmak imkânsızdır. Herkesin zengin olmak isteyeceği apaçık bir şey; aşırı derecede servet sahibi olmak için ya da parasını başka bir ülkeye nakletmek için kambiyo en kolay yol olduğundan, kişi, elindeki kâğıt paranın bir bölümünü, kambiyoyu düzenleyen ülkeye gönderir. Devamlı olarak yabancı ülkelere para göndermek ise, bir ülkenin parasının kambiyodaki değerini düşürmekten geri kalmaz. Diyelim ki yukarıda sözü geçen Law sistemi zamanında gümüş paranın ayarıyla ağırlığı arasındaki orana göre, kambiyo değeri *écu* başına kırk *gros* idi; sayısı belirsiz bir sürü kâğıt, para değerini kazanınca, bu sefer her *écu*'ye ancak otuz dokuz *gros*, az sonra otuz sekiz *gros*, daha sonra da otuz yedi *gros* verdiler... Ve bu işlem, öylesine sürüp gitti ki günün birinde bir *écu*'ye yalnız sekiz *gros* verdiler; nihayet bir gün geldi hiçbir şey vermez oldular.

Bu durumda gümüşle kâğıt para arasındaki oranı Fransa'da düzenleyecek olan kambiyoydu. Gümüşün ağırlığı ile ayarı göz önünde tutulduğundan üç liralık gümüş *écu* kırk *gros* ediyordu; kambiyo muamelesi kâğıt para üzerinden yapılmaya başlayınca üç liralık kâğıt *écu* ancak sekiz *gros* etti; böylece beşte dört oranında bir fark meydana geldi. Şu halde üç liralık kâğıt *écu*'nün değeri, üç liralık gümüş *écu*'nün değerinden dört bölü beş oranında eksildi.

Konu XI
Romalıların para konusunda yaptıkları işlemler üzerine

Fransa'da birbiri arkası sıra gelen iki hükümet tarafından, paranın değeriyle ilgili bazı keyfi işlemlere başvurulduğunu bilmeyen yoktur; bununla beraber Romalıların bu konuda çok daha ileri gittikleri de bir gerçek ama bunu onlar, ne o çökmeye yüz tutan cumhuriyetleri zamanında, ne de anarşi içinde bocalayan cumhuriyetleri zamanında yaptılar; tersine, bütün İtalya şehirlerini yenip imparatorluğu Kartacalıların elinden almaya çalıştıkları sırada, cesaretleriyle olduğu gibi akıllı uslu davranışlarıyla da devlet kurullarını çok kuvvetli bir hale getirdikleri sırada yaptılar.

Bu konuyu salt, aslı astarı olmayan bir olayı gelecek kuşaklar örnek almasınlar diye derinleştirmekten âdeta zevk alıyorum.

İlk Pön savaşında, on iki *once* ağırlığında bakır olması gereken *as*, birdenbire iki *once*'a indi; ikinci Pön savaşında ise bire indi. Paranın ağırlığının bu şekilde azalmasına biz bugün, tedavüldeki paranın artışı adını veriyoruz. Altı liralık *écu*'den, iki *écu* meydana getirmek amacıyla gümüşün yarısını alırız, bunun gibi altı liralık *écu*'ye de on iki liralık bir değer verebiliriz; bu iki işlem arasında hiçbir fark yoktur.

Birinci Pön savaşında Romalıların bu işleri nasıl yaptıklarını gösteren hiçbir belge yok elimizde; ama ikinci Pön savaşında yaptıkları işlem, çok akıllı, çok uslu insanlar olduğunu göstermektedir. Devlet, borçlarını ödeyecek durumda değildi; bir *as* iki *once* ağırlığında bakır değerindeydi; on *as* değerinde olan *denier* ise yirmi *once* ağırlığında bakır değerindeydi. Cumhuriyet, bir *once* ağırlığında bir *as* çıkardı; böylece borcunun yarısını bizzat alacaklılarından kazandı; on *once*'luk bakırlarla bir *denier* ödemiş oldu. Bu işlem devleti bir hayli sarstı; bu sarsıntının etkisini mümkün olduğu kadar hafifletmek gerekti; ortada işlenmiş bir haksızlık vardı; bu haksızlığı mümkün olduğu kadar azaltmak gerekti. Bu işlemin amacı, devleti vatandaşlara olan borcundan kurtarmaktı; yoksa vatandaşları birbirlerine olan borçlarından kurtarmak değildi. Bundan ötürü, ikinci bir işleme başvurmak gerekti; o zamana kadar yalnız on *as* değerinde olan *denier*'nin bundan böyle on altı *as* değerinde olacağını emrettiler. Bu iki işlemden şu sonuçlar çıktı: Cumhuriyetin alacaklıları yarı yarıya zarar ederken, özel kişilerin alacaklıları ancak beşte bir zarara uğradılar; ticaret nesnelerinin fiyatı beşte bir yükseldi; paranın gerçek değişikliği ancak beşte bir oranındaydı. Öteki sonuçların neler olacağını bunlardan çıkarmak mümkündür.

Demek oluyor ki Romalıların davranışı bizimkinden daha iyi idi; çünkü bizler yaptığımız bu çeşit işlemlerde hem devlet hazinesini, hem özel kişilerin paralarını âdeta bloke ettik. Üstelik onlar bu işlemleri bizden çok daha elverişli koşullar altında yaptılar; şimdi de bu koşulların neler olduğunu göreceğiz.

Konu XII
Romalılar para üzerindeki işlemlerini hangi koşullar altında yaptılar

Eskiden İtalya'da çok az altınla çok az gümüş vardı. Bu ülkede zaten altın ve gümüş maden ocağı diye bir şey de hemen hemen yok gibi idi. Galyalılar Roma'yı işgal ettikleri zaman topu topu bin libre altın buldular. Bununla beraber Romalılar birçok zengin şehri yağma etmişler, elde ettikleri ganimetleri kendi ülkelerine getirmişlerdi. Uzun zaman, yalnız bakırdan yapılmış paralar kullandılar. Ancak Pyrrhus barışından sonradır ki para yapacak kadar gümüş elde edebildiler[299]. Bu madenden, on *as* ya da bakırdan on lira değerinde *denier*'ler yaptılar. O sırada gümüşün bakıra

299 Pyrrhus barışı. Epire kralı olan II. Pyrrhus M. Ö. 318'de doğmuş ve Romalılarla savaşmıştır. Elde ettiği bir zafer kendisine çok pahalıya mal olduğu için bu söz âdeta atasözü halini almıştır.

olan oranı birin dokuz yüz altmışa olan oranına eşitti; çünkü on *as* ya da bakırdan on lira değerinde olan Roma *denier*'si, bakırdan yüz yirmi *once* demekti; aynı *denier*, gümüş *once*'un sekizde biri değerinde olduğundan, sonuç olarak yukarıda sözünü ettiğimiz orantı ortaya çıkıyordu.

İtalya yarımadasının Yunanistan'la Sicilya'ya en yakın bölgelerini eline geçiren Roma, böylece yavaş yavaş iki zengin milletin, Yunanlılarla Kartacalıların arasına girmiş bulundu; gümüş miktarı arttı. Ülkede gümüşle bakır arasındaki bire dokuz yüz altmış oranını devam ettirmek imkânsız olduğundan, Roma, paralar üzerinde bizim bilmediğimiz çeşitli işlemler yapmak zorunda kaldı. Yalnız bildiğimiz bir şey varsa o da şu ki, ikinci Pön savaşının başında Roma *denier*'si yirmi bakır *once* değerindeydi; şu halde gümüşle bakır arasındaki oran da bire yüz altmış şeklindeydi. Cumhuriyet bakır paraların tümü üzerinden beş bölü altı oranında kazançlı çıktığına göre düşüş çok büyük demekti. Ama Romalılar işin gerektirdiği şekilde davranıyorlar, para olarak kullanılan madenler arasındaki değer farkını tespit etmeye çalışıyorlardı.

Birinci Pön savaşı sonunda imzalanan barış Sicilya'yı Romalılara vermişti. Çok geçmeden de Sardunya'ya girdiler ve yavaş yavaş İspanya'ya sızmaya başladılar. Böylece Roma'daki gümüş miktarı daha da artı. Yirmi *once*'luk gümüş *denier*'yi on altıya düşüren bir işlem yaptılar; bunun sonunda da gümüşle bakır arasındaki oran yeniden tespit edildi; eskiden bire yüz altmış olan bu oran, bu işlemden sonra bire yüz yirmi sekiz oldu.

Roma tarihini inceleyin, iyilik ederken de, kötülük ederken de Romalıların koşulları çok iyi seçtiklerini görürsünüz; bu alanda gösterdikleri üstünlüğü hiçbir alanda gösterememişlerdir.

Konu XIII
İmparatorlar zamanında paralar üzerinde yapılan işlemler

Cumhuriyet hükümeti zamanında paralar üzerinde yapılan işlemler doğrudan doğruya madeni paralardaki değerli maddenin azaltılmasından ibaret kalmıştır. Devlet ihtiyaçlarını millete açıkça söylemekle yetinmiş, onu aldatmaya yeltenmemişti, imparatorlar zamanında ise devlet, alaşıma başvurmakla işe başladı. Bol keseden para harcayan bu hükümdarlar, madeni paraların bileşiminde bazı değişiklikler yapmak zorunda kaldılar; kötülüğü azaltan ve ona dokunmuyormuş gibi görünen dolaylı bir yoldu bu. Verilen şeyin bir bölümü geri alınırken alan el gizleniyordu; ödemenin ya da cömertliğin azaldığından söz edilmediği halde bunlar da azalmış bulunuyordu.

Madalya müzelerinde bugün bile, kaplama denen ve üstü gümüş kaplı bakır madalyalar ya da paralar vardır. Dion'un LXXVII. kitabının bir bölümünde bu çeşit paradan söz edilmektedir.

Didius Julien paradaki değerli madeni azaltmaya başladı. Caracalla'nın çıkardığı paradaki alaşımın yarıyı aştığını görüyoruz. Alexandre Sévère bunu üçte ikiye çıkardı; azalma yavaş yavaş devam etti. Galien zamanında ise, gümüş kaplama bakır paradan başka bir şey görünmüyordu ortada.

Bu çeşit ağır işlemlerin zamanımızda olamayacağını anlamak güç bir iş değildir; böyle bir işe girişen bir hükümdar kimseyi değil, kendi kendini aldatmış olur. Kambiyo, bankacıya, yeryüzünde bulunan bütün paraları karşılaştırma ve her paraya gerekli değeri verme usullerini öğretmiş bulunuyor; paraların ayarlarını gizli tutmak imkânsız artık. Bir hükümdar ayarı bozuk para çıkardı mı herkes onu taklit eder ve onun hesabına bu işi görür; ayarı doğru olan paralar bile kendisine ayarı bozuk olarak iade edilir. Roma imparatorları gibi, altının ayarına dokunmadan gümüşün ayarını bozacak olsa, altın paranın birdenbire ortadan yok olduğunu görür; elinde kala kala ayarı bozuk gümüş para kalır. Bundan önceki kitapta da söylediğim gibi kambiyo, böyle keyfi işlemleri ortadan kaldırmış, hiç olmazsa hükümdarların keyfi işlemlerini önlemeyi başarmıştır.

Konu XIV
Kambiyo, zorbalıkla yönetilen devletlerin işlerini nasıl bozar

Rus hükümdarı zorbalığı bırakmak ister ama bunu bir türlü yapamaz. Bir ülkede ticaretin yerleşmesi kambiyonun yerleşmesini gerektirir; kambiyo işlemleri ise Rus hükümetinin kanunlarına tümüyle aykırıdır.

1745'te Çariçe[300], Sibirya'ya sürgün edilenlerin paralarıyla, memleket içinde görev almış yabancıların paralarını dışarı çıkartıyorlar diye Yahudileri ülkesinden kovmak için bir emirname çıkardı. İmparatorluğun tebası olanlar, tıpkı köleler gibi, izin almadan ne memleketten dışarı çıkabilirler ne de paralarını çıkartabilirler. Şu halde, paranın bir ülkeden ötekine gönderilmesini sağlayan kambiyo, Moskova kanunlarına aykırıdır.

Ticaret bile Moskova kanunlarına aykırıdır. Millet, toprağa bağlı kölelerden meydana gelmiş bir topluluktur; bu köleler ise, ya papaz sınıfının ya da soylu sınıfının köleleridir. Görülüyor ki esnaf ve işçi denen üçüncü sınıfı meydana getirecek insan yoktu Rus imparatorluğunda.

300 Burada söz konusu olan Büyük Petro'nun, 1741'den 1762'ye kadar hüküm süren kızı Elizabeth'tir.

Konu XV
İtalya yarımadasında bazı ülkelerdeki alışkanlıklar

İtalya yarımadasında bazı ülkelerde, paranın yabancı ülkelere gönderilmesini önlemek için toprak satışını yasak ettiler. Bu çeşit kanunlar iyi olabilirdi; şu şartla ki, her ülkenin serveti yalnız kendisinin olsaydı ve onu başka bir ülkeye aktarmak mümkün olmasaydı. Ama kambiyo kullanıldığından beri hiçbir servet özel olarak hiçbir devletin malı sayılmıyor; yine kambiyo sayesinde çeşitli servetleri başka bir ülkeye nakletmek öylesine kolaylaştı ki, kişinin, parasını istediği gibi kullandığı bir çağda, toprağını istediği gibi kullanmasına engel olan kanun hiç de iyi bir kanun sayılmaz. Üstelik kötü bir kanundur bu; çünkü topraktan çok paraya bazı ayrıcalıklar sağlamaktadır, bir; yabancıların gelip ülkeye yerleşmesine engel olmaktadır, iki; böyle bir kanundan kurtulmak kolaydır, üç.

Konu XVI
Devletin bankacılardan sağlayabileceği yardımlar üzerine

Bankacılar para değiştirirler, ödünç para vermezler. Hükümdar bankacılara yalnız para değiştirmek için başvursa, değiştireceği para miktarı çok olduğundan kendilerine vereceği yüzde ne kadar az olursa olsun bankacıların sağlayacakları kâr çok büyük olur; kendisinden daha çok kâr istediler mi hükümdar yönetimde bir bozukluk olduğundan emin olabilir. Tersine, bankacılardan ödünç para istendi mi, bakarsınız ödünç verecekleri paradan büyük bir kâr sağlamak isterler; işte o zaman onları tefecilikle suçlamak doğru olur.

Konu XVII
Devlet borçları

Bazı kimseler, devletin kendi kendine borçlu olmasının yerinde bir hareket olacağını sandılar. Bundan paranın daha çok el değiştireceğini, böylelikle devlet hazinesinin daha da zenginleşeceğini umdular.

Bana öyle geliyor ki, bunlar, parayı temsil eden bir kâğıdı, bir ortaklığın elde ettiği ya da edeceği kârı temsil eden ve tedavülde olan bir kâğıdı, bir borcu temsil eden kâğıtla birbirine karıştırdılar. Bunlardan ilk ikisi devletin son derece çıkarınadır ama sonuncusu devlete yararlı olamaz; bundan beklenecek tek şey, milli borç söz konusu oldu mu özel kişilerin elinde iyi bir senet olması, yani ödeme imkânını sağlayacak bir belge olmasıdır. Ama bunun da sakıncaları vardır; şöyle ki:

1. Borcu temsil eden kâğıtlar çok sayıda yabancının eline geçerse, bunlar, her yıl milletten faiz adı altında bir hayli para çekerler;

2. Böylece, devamlı olarak borçlu olan bir milletin kambiyosu her zaman için düşük olur;

3. Borcun faizini ödemek için alınan vergi, işçinin el emeği ücretini artırarak endüstriye zarar verir;

4. Devletin gerçek geliri, çalışan ya da iş tutan insanlardan alınıp boş oturan kişilere verilir; yani çalışmayanlara çalışmak için birtakım kolaylıklar sağlanırken, çalışanlara da tersine, güçlükler çıkartılır.

İşte kötülükleri bunlar; iyiliklerini ise, ben kendi hesabıma, bilmiyorum. Diyelim ki, on kişiden her birinin, topraktan, ya da endüstriden bin *écu* geliri var; bu, yüzde beş faiz hesabıyla millet için iki yüz bin *écu*'lük bir sermaye demektir. Bu on kişi gelirlerinin yarısını, yani beş bin *écu*'yü, başkalarından ödünç aldıkları yüz bin *écu*'nün faizi olarak öderlerse, bu, devlet için yine iki yüz bin *écu* demektir. Cebircilerin ifadesiyle bunun formülünü şu şekilde kurabiliriz:

200 000 *écu* – 100 000 *écu* + 100 000 *écu* = 200 000 *écu*.

Bizi yanıltabilecek olan bir şey varsa o da şu: Bir milletin borcunu temsil eden kâğıdın bir varlık işareti olarak ele alınmış olmasıdır; çünkü hiçbir çöküntüye hatta sarsıntıya uğramadan, böyle bir kâğıdın saygınlığını devam ettirebilmek ancak zengin bir devletin başaracağı bir iştir. Çökmediğine bakılırsa devletin başka ülkelerde büyük servet kaynakları var demektir. Burada hiçbir kötülük olmadığını, çünkü kötülüğün üstesinden gelecek imkânlar bulunduğunu söylerler; hatta derler, bir bakıma bu kötülük iyiliktir de; çünkü, kötülüğün üstesinden gelmeyi sağlayacak imkânlar kötülüğü fersah fersah aşmaktadır.

Konu XVIII
Devlet borçlarının ödenmesi üzerine

Alacaklı olan devletle, borçlu olan devlet arasında bir orantı olmalı. Devlet sınırsız bir şekilde alacaklı olabilir ama belli bir dereceye kadar borçlu olabilir; bu dereceyi aştı mı, alacaklı niteliğini yitirir.

Bu devletin henüz hiçbir şekilde bozulmamış bir saygınlığı varsa o zaman, Avrupa devletlerinden birinde[301] güzel bir şekilde uygulanmış olan şu usule başvurabilir: Devlet mümkün olduğu kadar çok para eline geçirir, faizi düşürmek istemedikleri takdirde bütün özel kişilere alacaklarını ödemeyi teklif eder. Gerçekten de, devlet ödünç para aldığı zaman faiz oranını özel kişiler tespit ederler; buna karşılık devlet ödemede bulunmak istediği zaman da faiz oranını tespit etmek ona düşer.

301 Söz konusu olan ülke İngiltere'dir.

Faizi azaltmak da yetmez; bu azaltmadan elde edilecek kâr, her yıl ana paranın bir bölümünü ödeyecek kadar bir amortisman fonu meydana getirmeli; bu işlem şekli öylesine mutlu sonuçlar meydana getirir ki, elde ettiği başarı her gün biraz daha artar.

Ama devletin saygınlığı tam değilse, bu da yine bir amortisman fonu meydana getirmek için bir imkân aramayı gerektirir; çünkü fon oluşturuldu mu güven derhal sağlanır.

1. Eğer devlet şekli, uzun vadeli tasarıları gerektiren bir cumhuriyetse, amortisman fonu az olabilir ama saltanat yönetiminde bu ana paranın daha çok olması gerek;

2. Kanun ve tüzükler o şekilde olmalı ki, bütün yurttaşlar, borcun ağırlığını hep birlikte yüklendikleri gibi bu fonun meydana getirilmesindeki ağırlığı da aynı şekilde yüklenmeliler; devletin alacaklısı, verdiği paralar sayesinde kendi alacağını bizzat kendisi ödemiş olmalı;

3. Devletin borçlarını ödeyen dört sınıf insan vardır: Toprak ve arazi sahipleri; ticaret yoluyla iş görenler; çiftçiler ve zanaatçılar; devletin sağladığı gelirle geçinenler ya da özel kişiler. Bu dört sınıftan dördüncüsü, gerektiği takdirde en az kayrılması gereken sınıftır. Devletin içinde bu sınıf tümüyle verimsiz olan sınıftır. Devleti ayakta tutan ise, öteki üç sınıfın verimli çalışmalarıdır. Ama bu dördüncü sınıfa da fazla yüklenilirse, genel olarak devletin, özel olarak da öteki üç sınıfın muhtaç olduğu güven bozulur; bundan başka genel güven vatandaşların bir bölümünde yok olursa, tümünden yok olmuş gibi bir hal almaktan kendini kurtaramayacağından; alacaklılar sınıfı devamlı olarak bakanların tasarılarına hedef olup her zaman göz önünde ve el altında bulunacağından, devletin bu sınıfı, özel bir şekilde koruması gerekir; borçlu olan vatandaşlar bölümünün alacaklı olan vatandaşlar bölümü üzerinde hiçbir üstünlük iddiasında bulunmaması gerekir.

Konu XIX
Faizle verilen ödünç paralar üzerine

Para değerler işaretidir. Bu işarete ihtiyacı olan kişinin, ihtiyaç duyduğu her şeyi olduğu gibi onu da kiralamak hakkıdır. Yalnız şu farkla ki, öteki şeylerin tümü ya kiralanır ya da satın alınır; nesnelerin değeri olan para ise yalnız kiralanır, satın alınmaz.

Kişinin parasını faizsiz olarak bir başkasına ödünç vermesi iyi bir harekettir; ama bunun, medeni kanun çerçevesi içine girmeyen, salt dinsel bir öğüdün çerçevesi içinde kalan bir davranış olduğu da hemen anlaşılır.

Ticaretin doğru dürüst bir şekilde yapılabilmesi için paranın bir değeri olması gerekir ama bu değerin de pek öyle aşırı olmaması şarttır. Aşırı derecede yüksek olursa bu değer, o zaman tacir, ticaretin sağlayacağı kârın faiz tutarından daha az olacağını anlar ve ticaret yapmaktan vazgeçer. Tersine, paranın bir değeri olmazsa, o zaman, kimse ödünç para vermez; tacir de bu yüzden hiçbir iş yapamaz.

Kimse ödünç para vermez dediğim zaman yanıldığımı sanıyorum. Toplumun işlerinin yürümesi gerek; bundan ötürü de tefecilik baş gösterir; ama öteden beri bildiğimiz düzensizliklerle beraber baş gösterir.

Muhammed'in kanunu tefecilikle faizciliği birbirine karıştırır. Müslüman ülkelerinde faiz ne kadar yasak edilirse tefecilik de o kadar artar. Ödünç veren kimse, kanuna aykırı hareketten ötürü atıldığı tehlikeyi karşılamak için daha çok para istemekten çekinmez.

Doğu ülkelerinde çoğu kişiler hiçbir şeylerini teminat altında bulundurmazlar; herkesin elindeki para kendi parasıdır ama aynı parayı ödünç verdikten sonra bir daha aynı şekilde eline geçireceğinden emin değildir; bu güvensizlikten doğan tehlike ile orantılı olarak tefecilik de böylece durmadan gelişir.

Konu XX
Denizcilikle ilgili tefecilik üzerine

Deniz ticaretiyle ilgili tefeciliğin aşırı olmasının iki nedeni vardır: Birincisi yapılan işin çok tehlikeli olmasıdır ki, o zaman kişi parasını ödünç verirken girdiği tehlike ile orantılı bir faiz ister; ikincisi ise, ödünç alan kişinin büyük çapta ve ölçüde iş yapmasıdır ki, böylesi, ödünç para alırken kendisinden istenilen faizi vermekten çekinmez; karada yapılan ticarette bu iki neden söz konusu olamayacağından, tefecilik kanun koyucu tarafından ya yasak edilmiştir ya da faiz oranı ölçülü bir şekilde ayarlanmıştır.

Konu XXI
Romalılarda sözleşme ile ödünç para verme ve tefecilik üzerine

Ticaret için verilen ödünç paradan başka bir de medeni sözleşme ile verilen bir çeşit ödünç para vardır ki, bu da yine faizciliğe ya da tefeciliğe yol açar.

Romalılarda halkın kuvvet ve kudreti her gün biraz daha arttığından, kanun koyucular, salt halka yaranmak için çoğunluğun hoşuna gidecek kanunlar çıkarıyorlardı. Bu arada geri verilecek parayı kıstılar; faiz oranını azalttılar; faiz almayı yasak ettiler; borç yüzünden hapis cezasını kaldırdılar; nihayet bir *tribun* halka ken-

disini sevdirmek istedi mi, borçların topunun birden kaldırılmasını söz konusu ediyordu.

Kanunlar ya da plebistler yoluyla meydana gelen bu devamlı değişiklikler Roma'da tefeciliği doğal bir hale koydu; çünkü, karşılarında halkı, aynı zamanda hem borçlu, hem kanun koyucu, hem yargıç olarak gören alacaklıların artık sözleşmelere de güveni kalmamıştı. İtibarı hemen hemen sıfıra düşen halka ancak büyük menfaatler karşısında ödünç para verecek kimseler vardı; hem zaten, kanunlar, zaman zaman ortaya çıksa bile, halkın devamlı olan yakınmaları, alacaklıların cesaretini kırmaktan bir an olsun geri kalmıyordu. Bunun sonucu olarak da Roma'da namuslu bir şekilde ödünç para verme, ödünç para alma diye bir şey kalmadı; bunun yerini, durmadan canlanan, durmadan ortalığı kasıp kavuran bir tefecilik aldı. Kötülüğün kaynağı, olayların ılımlı bir düzene bağlanmamış olmasındaydı. İyilik bakımından aşırılığa kaçan kanunlar, aşırı kötülüklerin doğmasına sebep olur. Nitekim Roma'da da hem ödünç alınan para için, hem de kanunun verdiği cezaları karşılamak için faiz ödemek gerekti.

Konu XXII
Aynı konunun devamı

Romalılarda faiz oranını düzene koyan hiçbir kanun yoktu. Bu konuda halkla patrisyenler arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda, hatta kutsal tepe ayaklanmasında bile, taraflardan biri yalnız güven sorununu, öteki de yalnız sözleşmelerin ağırlığını ileri sürdü.

Demek oluyor ki, özel anlaşmalara göre davranıyorlardı; bana öyle geliyor ki, faiz oranı yılda genel olarak yüzde on ikiydi. Benim böyle düşünmemin nedeni de şu ki, Romalıların eski dillerinde yüzde altı faize yarı tefecilik, yüzde üç faize de dörtte bir tefecilik denirdi. Şu halde tam tefecilik yüzde on iki demektir.

Ticaretle hemen hemen hiç uğraşmayan bir millette bu ölçüde bir tefeciliğin yerleştiğini soran olursa ona, çoğu zaman cebinde beş parası olmadan savaşa giden bir milletin, ödünç para almak zorunda kaldığını; savaşlardan da çoğu zaman başarılı sonuçlarla geri döndüğü için ödemekte güçlük çekmediğini söylerim. Bu konuda ortaya çıkan anlaşmazlıkların hikâyesinden de bunun böyle olduğunu anlıyoruz; nitekim ödünç verenlerin cimriliğini kabul etmeyen hemen hemen yok gibi; ama bundan yakınanların, düzenli bir yaşayış tarzları olsaydı, borçlarını kolaylıkla ödeyebileceklerini söyleyenler de eksik değil.

Demek oluyor ki, Romalılar bu konuda yalnız, içinde bulundukları durumu etkileyen kanunlar yapıyorlardı. Örneğin, savaşa gitmek için gönüllü yazılanlara karşı, alacaklıları tarafından kovuşturma açılamayacağını buyuran kanunlar çıka-

rıyorlar; borçtan ötürü zindanlarda yatanları serbest bırakıyorlar; içlerinde o yoksul olanları sömürgelere gönderiyorlar; kimi zaman da devletin parasını bu çeşit borçları ödemek için kullanmaktan çekinmiyorlardı. Halk da böylece bir an için sıkıntıdan kurtulup huzura kavuşuyordu; ilerisi için de hiçbir istekte bulunmadığından, senato, önleyici bir tedbir almayı düşünmüyordu.

Senatonun tefeciliği böyle bu derece kuvvetle savunduğu bir sırada, Romalılarda, yoksulluğa, gözü tokluğa, lüksten uzak bir yaşayış tarzına karşı âdeta düşkünlük derecesine varan bir eğilim vardı; devletin yapısı böyleydi işte; her çeşit ağırlığı mal mülk sahibi yurttaşlar sırtlarına yükleniyorlar, aşağı tabakadan olanlar ise beş para ödemiyorlardı. Mal mülk sahibi yurttaşların borçlularına karşı kovuşturmada bulunmalarını engellemek için, kendilerine düşen yükümlülükleri yerine getirmelerini sağlamak için, onları devletin asıl ihtiyaçlarını karşılamaya zorlamak için başvurulması gereken çare ne olabilirdi acaba?

Tacitus'un dediğine bakılırsa on iki levha kanunu, yıllık faiz oranını yüzde bir olarak tespit etmişti. Tacitus'un burada yanıldığı, on iki levha kanunu yerine, şimdi sözünü edeceğim başka bir kanunu ele aldığı apaçık görünüyor. Öyle ya, on iki levha kanunu böyle bir şeyi düzenlemiş olsaydı, alacaklılarla borçlular arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için, yargıçlar, neden bu kanunun hükümlerine göre hareket etmeyi düşünmemişlerdi o zaman; bu kanunda, faizle ödünç para verme üzerinde en küçük bir hükme bile rastlamıyoruz. Roma tarihini az çok bilen bir insan bile, bu çeşit bir kanunun, *decemvir*'lerden çıkamayacağını anlamakta güçlük çekmez.

On iki levha kanunundan tam seksen beş yıl sonra yapılan Licinius kanunu, yukarıda sözünü ettiğimiz gelip geçici kanunlardan biri olmuştur. Bu kanuna göre, faiz için ödenecek paranın sermayeden kesilmesi, geri kalan paranın da üç eşit taksitte ödenmesi gerekirdi.

Roma takviminin 398'inci yılında Duellius ile Menenius adında iki *tribun,* faiz oranını yüzde bire indiren bir kanun kabul ettirdiler. İşte Tacitus'un on iki levha kanunuyla karıştırdığı bu kanundur; Romalılarda faiz oranını tespit eden ilk kanun da budur. On yıl sonra bu oran yarıya indirildi; arkasından da büsbütün kaldırıldı; Titus-Livius'un görüp tanıdığı bazı yazarların sözlerine inanacak olursak bu iş Roma takviminin 413'üncü yılında, C. Martius Rutilius ile Q. Servilius'un konsüllükleri zamanında oldu.

Bu kanunun akıbeti de kanun koyucuların her şeyi aşırılığa vardırdıkları kanunların akıbetiyle bir oldu; ortadan kaldırılması için çeşitli nedenler bulmakta güçlük çekmediler. Kuvvetlendirmek, düzeltmek, ılımlaştırmak için daha bir sürü kanunlar çıkarmak gerekti. Kimi zaman, alışkılara uymak için kanunları bıraktılar; kimi zaman da kanunlara uymak için alışkıları bıraktılar; ama böyle bir durumda alışkının kolaylıkla üstün geleceği açık bir şeydi. Bir insan ödünç para aldığı zaman,

kendi lehinde yapılmış bir kanunda bile bir engel bulur. Bu kanun, hem yardımına koştuğu kişiyi, hem mahkûm ettiği kişiyi karşısında düşman olarak görür.

Borçlulara, kanunun hükümlerine göre davranmalarını emreden *pretor* Sempronius Asellus alacaklılar tarafından öldürüldü; bunu yaparken de ileri sürdükleri neden, artık savunulması imkânsız bir şiddeti pretor'un yeniden canlandırmak istemesiydi.

Eyaletlerde olup bitenleri incelemek için gözlerimi bir süre şehirden uzaklaştırıyorum.

Roma'ya bağlı eyaletlerin, sert ve zorba bir yönetim tarafından kasılıp kavrulduğunu başka bir yerde daha söylemiştim. Bu yönetim yalnız sertlikle ya da zorbalıkla yetinse iyi; üstelik korkunç bir tefeciliği hoşgörürlükle karşılamaktan da geri kalmıyordu.

Cicero'nun dediğine göre Salamine'liler Roma'dan ödünç para almak istemişler ama, Gabinius kanunu buna engel olmuş. Bu kanunun nasıl bir şey olduğunu incelemem gerek.

Faizle ödünç para verme usulü Roma'da yasak edildiği zaman, bu yasağı gerektiren kanunu yok etmek için Romalılar çeşitli çarelere başvurmaktan geri kalmadılar; örneğin, gerek Roma müttefikleri, gerek Latin milletleri Roma medeni kanunlarına bağlı olmadıklarından, ödünç para vermek isteyen bir Romalı, alacaklı gibi görünen bir müttefikin ya da bir Latinin adına bu işi yapıyordu. Demek oluyor ki kanunun, alacakları şöyle bir formaliteye bağlamaktan başka bir şey yaptığı yoktu; bu durum karşısında da halkın memnun olması imkânsızdı.

Millet bu çeşit ihtikârdan yakınıp duruyordu; senatonun izniyle halk *tribunu* olan Marius Sempronius, Romalı vatandaşlar arasında faizle para alıp vermeyi önlemek amacıyla uygulanan kanunun, Romalı vatandaşlarla müttefikler ve Latinler arasındaki münasebetlerde de uygulanmasını sağlamak için bir plebisite başvurdu.

O çağlarda müttefik adı, Arno'dan Rubicon'a kadar uzanan ve asıl İtalya denen bölgedeki milletlere verilirdi. Bu ülkeler, Roma'ya bağlı eyaletlerden sayılmazdı.

Tacitus'un dediğine bakılırsa, tefeciliği önlemek için bir kanun çıktı mı halk hemen buna karşı bir önlem arar bulurmuş. Nitekim bir müttefikin adını kullanarak ödünç para almak ya da vermek, imkânsız bir hal alınca, halkın bu sefer eyaletlerde oturanlardan birinin adını kullanarak bu işe giriştiğini görüyoruz.

Bu çeşit kötüye kullanmalara karşı yeni bir kanun çıkarmak gerekti; seçimlerde ahlakın bozulmasını önlemek amacıyla ünlü kanununu çıkarmış olan Gabinius, hiç tereddüt etmedi ve tefeciliği yok etmek için en iyi çare, borç alıp vermenin kötü bir şey olduğunu, bundan kaçınmanın gerektiğini halka anlatmaktır, diye düşündü. Seçimle, ödünç para alıp verme işi birbirine son derece bağlı şeylerdi; çünkü seçim zamanı, oy toplamak için adayların paraya ihtiyaçları vardı; bu yüzden de

faiz oranı durmadan artardı. Anlaşılıyor ki Gabinius kanunu, Sempronien tarafından alınan senato kararının eyaletlerde de uygulanmasını sağlamıştı; öyle ya, artık Salamine'liler bile bu kanun yüzünden Romalılardan ödünç para alamaz olmuşlardı. Brutus çeşitli adlar altında onlara, ayda yüzde dört faizle ödünç para vermiş ve bundan ötürü de senatodan iki karar çıkmıştı; bunların birincisinde, bu şekilde ödünç verilen paranın kanuna aykırı sayılmayacağı, ikincisinde ise, Kilikya valisinin, açılacak davalarda ancak, Salamine'lilerin ellerindeki senetlerde yazılı hükümlere göre yargılanması gerektiği kaydı vardı.

Gabinius kanunu gereğince, eyaletlerde oturanlarla Romalı vatandaşlar arasında faizle ödünç para alıp verme yasak edildiğinden, bundan ötürü de dünyada mevcut paranın tümü Romalıların eline geçtiğinden, Romalı vatandaşları, ödünç verecekleri parayı kaybetmeyi bile göze aldıracak kadar yüksek faiz oranlarıyla baştan çıkarmak gerekti. Üstelik Roma'da devlet memurlarını korkutup, kanunları susturacak kadar güçlü kuvvetli kişiler vardı; bunlar ödünç para vermekten ve aşırı faiz istemekten çekinmeyen kimselerdi. Bunun sonucu olarak da eyaletler, Roma'da saygınlığı olan kişiler tarafından âdeta yağma edildi; bu da yetmiyormuş gibi her vali, kendi eyaletine vardığı zaman gerekli fermanı bizzat kendisi çıkardığı için faiz oranını istediği şekilde tespit ediyordu; böylece cimriliğin kanuna, kanunun da cimriliğe yardımcı olması âdeta devlet tarafından sağlanmış oluyordu.

Ama yine de işlerin yürümesi gerekti; çünkü işlerin tümüyle durgunlaşması devletin yıkılmasına sebep olabilirdi. Şehirlerin, loncaların, şehirlerden kurulu birliklerin, özel kişilerin, ödünç para istemesi için bin bir fırsat çıkıyordu ortaya; orduların yakıp yıktığı yerleri onarmak, devlet memurlarının yağmalarını karşılamak, işadamlarının aşırdığı paralar kapatmak ve her gün biraz daha yerleşen kötü alışkılara karşı koymak için bile olsa ödünç para almak ihtiyacındaydı millet; çünkü Romalılar hiçbir zaman ne o derece zengin olmuşlardır, ne de o derece yoksul. Yürütme yetkisini elinde bulunduran senato, gerektiği zaman, çoğu kere de salt kayırmak amacıyla, Romalı vatandaşlardan ödünç para almaya izin veriyor, bunun için de kararlar çıkartıyordu. Ama kanun bu kararları da değersiz bir şekle sokuyordu. Çünkü çıkan her karar, halkın yeni yeni levhalar istemesine fırsat veriyordu; böylece, sermayeyi yitirmek tehlikesi de faiz oranının durmadan artmasına sebep oluyordu. Öteden beri söylediğim şeyi bir kere daha tekrarlayacağım: İnsanları aşırı yargılarla değil, ılımlı yargılarla yönetmek gerek.

Ulpinius; "Geç ödeyen daha az para öder", der. Roma Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra, kanun koyucuları yöneten işte bu ilke olmuştur.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ KİTAP
Kanunların nüfus sayısıyla olan ilgileri üzerine

Konu I
Türlerinin çoğalması bakımından insanlarla hayvanlar üzerine

Ey Venüs! Ey Aşkın anası!

. . . . . .

Yıldızınla bile gelen ilk güzel günden sonra,
Batı yelleri, sevdalı solumalarını duyurur bizlere;
Yeryüzü pırıl pırıl renklerle süsler bağrını;
Hava, çiçeklerin o tatlı özüyle kokulara bürünür.
Senin gücünün etkisi altında kalan kuşlar,
Şehvet dolu türkülerle senin varlığını kutlar;
Güzel inek için, gururlu başlı boğaların,
Ya ovada dört nala kalktıklarını ya da suları aştıklarını görürüz:
Sözün kısası, ormanlarda, dağlarda,
Irmaklarda, denizlerde ve yeşil kırlarda kim, ne varsa,
Hepsi, senin aşk ve istek uyandıran görüntünle yanıp tutuşur;
Ve, zevkin çekici gücüne kendini kaptırıp türünü artırmaya kalkar:
Böylesine sever peşinden gelmeyi herkes,
Böylesine sever, soluyan her şeye güzelliğin verdiği o sevimli üstünlüğü[302]...

Hayvanların dişilerinde aşağı yukarı değişmez bir doğurganlık vardır. Ama insan topluluklarında, düşünüş tarzı, karakter, tutkular, gelip geçici hevesler, fantaziler, kadının güzelliğini yitirmek kaygısı, gebeliğin meydana getirdiği sıkıntılar, kalabalık bir aile geçindirmenin güçlüğü, insan türünün çoğalmasını bin bir şekilde engeller.

302 Latin şairi Lucretius'un Doğa Üzerine adlı şiirinin başlangıcından alınmış olan bu parça, d'Hesnaut tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.

Konu II
Evlenmeler üzerine

Çocuklarını beslemek babanın doğal görevlerindendir; işte bu görevi yerine getirecek kişiyi belirtmek için evlilik kurumu diye bir kurum ortaya konmuştur. Pomponius Mela'nın sözünü ettiği toplumlarda, bu görevi yerine getirecek olan kişi benzetme yoluyla belirtilirmiş.

Uygarlığı iyice benimsemiş insan topluluklarında baba, kanunun, evlenme töreni ile baba olduğunu belirttiği kişiye derler; kanun, aradığı insanı böyle bir kişide bulur da ondan.

Hayvanlarda bu görev, genel olarak, tek başına anne tarafından yerine getirilebilecek bir nitelik gösterir. İnsanlarda ise görevin niteliği çok daha geniştir: Çocuğun aklı vardır ama, bu akıl, yavaş yavaş gelişir; şu halde çocuğu yalnız beslemek değil, yönetmek de gerekir; kendi kendilerini besleyecek bir çağa geldikleri zaman bile kendi kendilerini yönetmekten âcizdirler.

Kanun dışı birleşmeler insan türünün çoğalmasında pek öyle önemli bir rol oynamazlar. Çocuklarını doğal olarak beslemek ve yetiştirmekle görevli olan baba belli değildir bu çeşit birleşmelerde; bütün yükü üzerine alması gereken anne ise, duyduğu utançtan, vicdan azabından, kadın olmanın yarattığı sıkıntılardan, kanunların ağırlığından ötürü bin bir engelle karşılaşır. Çoğu zaman, gerekli imkânlardan yoksundur.

Kötü yola sapmak zorunda kalan kadınlar da, çocuklarını büyütmek için gerekli imkânları elde edemezler. Çocuklarına verecekleri eğitimden doğacak güçlükler, içinde bulundukları yaşantı koşullarıyla bağdaşamaz; hem bu çeşit kadınlar, öylesine bozulmuşlardır ki kanunun bu konuda onlara güvenmesine imkân yoktur.

Bütün bu söylediklerimizden şu sonuç çıkıyor ki, insan türünün çoğalması için tüm insanların, cinsel bakımdan, kendilerine hâkim olmaları şarttır.

Konu III
Çocukların durumu üzerine

Evlenme sonunda doğan çocukların babaya bağlı olmaları akıl ve mantığa en uygun düşen yoldur. Evlenme yoksa eğer, o zaman çocuklar anneye bağlı olurlar.

Konu IV
Aileler üzerine

Evlenme sonunda kadın, erkeğin ailesi arasına girer; her yerde bu böyledir. Bunun tersi, hiçbir sakınca görünmeden Formoza'da gelenek halini almıştır; erkek kadının ailesi arasına girer.

Aileyi, aynı cinsten olan birçok insanın devamı olarak tespit eden kanun, ilkel nedenler bir yana, insan türünün çoğalmasına çok yardım etmiştir. Aile bir çeşit mülktür. Bu mülkü sürdüremeyecek cinsiyetten çocukları olan bir insan, sürdürecek cinsiyetten bir çocuğu oluncaya kadar uğraşır.

İnsanlara yok olmamanın tek çaresi gibi görünen şu ad düşünüsü var ya, her ailede sürüp gitme isteğini uyandıracak nitelikte bir düşünüdür. Adların aileleri birbirinden ayırdığı insan toplulukları vardır. Buna karşılık yalnız insanları birbirinden ayırdığı topluluklar da vardır. Bu ise öteki kadar iyi bir şey değildir.

Konu V
Kanunun erkeğe eş olarak tanıdığı kadınların çeşitleri üzerine

Kimi zaman kanunlarla din, çeşitli medeni evlenme şekilleri ortaya atmışlardır. Müslümanlarda durum böyledir işte; bir erkeğin çeşitli sınıflara ayrılmış karıları vardır; bunların doğurdukları çocuklar, ya babanın evinde doğdukları için tanınırlar, ya medeni sözleşmeler sonunda tanınırlar ya da ananın köleliği kabul etmesi sonucunda baba tarafından tanınırlar.

Kanunun baba için kabul ettiği şeyi çocuklara çok görmesi akla uygun düşmez. Şu halde bütün bu çocuklar babanın mirasından faydalanmalıdırlar; ama Japonya'da olduğu gibi buna engel olan özel bir neden varsa o zaman iş değişir; gerçekten de öyle. Japonya'da yalnız, imparatorun verdiği kadından olan çocuklar mirasa konarlar. Devletin politikası, imparatorun verdiği mülkün pek öyle parçalanmasına rıza göstermez; bu mülkler, bizim eski tımarların bağlı oldukları hükümlere benzer hükümlere bağlıdırlar da ondan.

Öyle ülkeler de vardır ki, oralarda, evin gerçek kadını, bizim ülkelerimizde tek kadına gösterilen bütün saygı ve değerden yararlanır: Oralarda cariyelerin doğurdukları çocuklar, ilk kadının çocuklarıymış gibi kabul edilirler. Çin'de gelenek böyledir işte. Çocuklar sevgi ve saygıyı, ölüm halinde gerekli matemi, kendilerini doğuran kadınlara karşı değil, kanunun kendilerine anne olarak gösterdiği kadına karşı göstermek ve tutmakla yükümlüdürler.

Böyle bir yapıntı ortada piç diye bir şey kalmamasını sağlar; tersine, cariye çocuklarının sonradan tanınmasını gerektiren kanun elbetteki zoraki bir kanundur; bunun böyle olduğunu anlamak hiç de güç değil; milletin büyük bir bölümü bundan zarar görürdü de ondan. Bu ülkelerde, evli kadının, kocasından başka bir erkekten çocuk edinmesi de söz konusu olamaz. Kadınların erkeklerden ayrı ve kapalı yerlerde yaşamaları, harem ağaları, çeşitli kilitler, böyle bir şeyi öylesine güçleştirir ki kanun bile imkânsızlığına kanaat getirir. Hem zaten anne de, çocuk da aynı yıkıntının altında can verirler.

Konu VI
Çeşitli hükümetlerde piçler üzerine

Demek oluyor ki çok eşliliğin yasak edilmediği ülkelerde piç diye bir şey yok. Kanunun yalnız bir kadınla evlenmeye izin verdiği ülkelerde ise, var böyle bir şey. Şu halde asıl amaç, bu sonuncu ülkelerde erkeklerin nikâhsız kadınlarla yaşamasına engel olmaktır; bunun için de en iyi çare bu çeşit temaslardan doğan çocukları küçümsemek, küçük düşürmektir.

Ahlakın temiz olmasını güden cumhuriyetlerde piçler, saltanat yönetimlerindekinden daha da kötü bir duruma düşerler.

Roma'da belki bu çeşit insanlara karşı çok sert davrandılar. Ama eski kurullar, bir yandan, bütün yurttaşları evlenmeye zorladığından, öte yandan, kadını boşamaya ya da anlaşarak boşanmaya izin vererek evlenmeyi daha yumuşak bir hale getirdiğinden, erkekle kadın arasında nikâhsız münasebetlerin kurulması için ahlakın son derece düşük olması gerekirdi.

Şunu da unutmamak gerek ki, demokrasi yönetimlerinde yurttaşlık niteliği, aynı zamanda mutlak egemenlik niteliğini de içine alarak çok önemli bir anlama büründüğünden, bu çeşit yönetimlerde piçlerin durumu üzerinde sık sık kanunlar çıkarılırdı; bu da gösteriyor ki piçler, kendi durumlarından da, evliliğin taşıdığı kutsal anlamdan da çok cumhuriyetin özel yapısını ilgilendiren kişilerdi. Nitekim halkın kimi zaman salt büyüklere karşı kendi üstünlüğünü artırmak için piçleri yurttaşlığa kabul ettiğini görüyoruz. Atina da ise, Mısır kralının gönderdiği buğdaydan daha çok yararlanmak için halkın piçleri yurttaşlıktan çıkardığına şahit oluyoruz. Nihayet Aristo'nun dediğine bakılırsa, Yunanistan'daki şehirlerin birçoğunda, yeteri kadar yurttaş olmadı mı piçler mirasa konarlarmış; yeteri kadar yurttaş olunca da piçler mirastan yoksun edilirlermiş.

Konu VII
Çocukların evlenmesine babaların karışması üzerine

Bu konuda babaların "evet" ya da "hayır" demeleri, çocukları üzerindeki egemenliğe, yani mülkiyet haklarına dayanan bir şeydir; bundan başka, hem çocuklarına karşı duydukları sevgiye hem de yaş gereği akıl ve mantıklarının üstünlüğüne dayanan bir şeydir. Çocuklar âşık oldukları için sarhoş, tecrübesiz oldukları için de bilgisizdirler; kararsızlık içinde yüzerler; bundan ötürü de en doğru, en yerinde kararı verecek olan muhakkak ki babadır.

Küçük devletlerde ya da daha önce sözünü ettiğimiz özel kurullarda, yurttaş çocuklarının evlenmesinde, doğanın babalara tanıdığı karışma hakkını yargıçlara

da tanıyan kanunların bulunduğunu görüyoruz. Milletin genel mutluluğu için duyulan istek öylesine kuvvetli olur ki, kimi zaman, ana ile babanın bu konuda duyduğu isteği bile geride bırakabilir. Nitekim Eflatun'un, evlenme işlerini bizzat hâkimlerin düzene koymalarını istediğini görüyoruz. Lakedemonyalı yargıçlar ise bu görevi üzerlerine almaktan çekinmediler.

Ama hiçbir özelliği olmayan kurullarda, çocuklarını evlendirmek babalara düşen bir görevdir. Onların göstereceği titizlik başka herhangi bir kimsenin göstereceği titizlikten üstündür; doğa, babalara, çocuklarını evlat sahibi görmek için öyle şiddetli bir istek vermiştir ki bu isteğini babalar kendileri için bile belki şöyle böyle duymuşlardır vaktiyle. Her kuşak sayesinde, kendi varlıklarının hiç fark ettirmeden geleceğe doğru biraz daha ilerlediğini sanırlar. Ama cimrilik ve baskı, babanın bu doğal yetkisini elinden almaya kalkarsa o zaman durum ne olur acaba? Bu konuda isterseniz İspanyolların Amerika'da nasıl davrandıklarını anlatan Thomas Gage'i dinleyelim biraz[303]:

"Baç ödeyen insanların sayısını artırmak için" diyor T. Gage; "on beş yaşına giren bütün Hintli çocukları evlenmeye zorunlu tutuyorlar; hatta erkeklerin on dört, kızların da on üç yaşında evlenmeleri şarttır diyorlar. Bunu yaparken de, din kitaplarından çıkardıkları bir özdeyişe dayanıyorlar; o da şu: İnsanın içindeki şeytanca duygular yaşın yerini tutabilir." T. Gage, Amerika'da bir nüfus sayımı görmüş; bunun da insanı utandıracak bir şekilde sonuçlandığını söylüyor. İşte böyle, insanoğlunun yeryüzünde tam bir özgürlükle yapacağı işte bile Amerika yerlileri henüz kölelikten kurtulmuş değiller.

Konu VIII
Aynı konunun devamı

İngiltere'de kızlar, analarıyla babalarına danışmadan akıllarına estiği gibi evlenebilmek için çoğu zaman kanuna aykırı davranmaktan çekinmezler. Bana öyle geliyor ki zaten, İngiltere'de böyle bir kanuna herhangi bir yerdeki kadar gerek yok; çünkü orada evlenmek istemeyen bir kızın bir manastıra kapanması ya da kapatılması imkânsız; manastır diye bir şey yok da ondan; evlenmekten başka bir şey yapamazlar, evlenirler de. Fransa'da ise tersine, manastır hayatı olduğu için kızlar anneleriyle babalarının seçtikleri kişiyle evlenmek istemezlerse gider manastıra kapanırlar; şu halde baba ile annenin rızasını beklemeyi buyuran kanun Fransa'da daha kolay uygulanır. Bu konuda İtalya ile İspanya'daki gelenek akla daha az uygun gibi geliyor insana; çünkü manastır hayatı mevcut olduğu halde oralarda kızlar, babalarının rızası olmadan da evlenebilirler.

303 Thomas Gage, Amerika'da gördüklerini seyahatnamesinde anlatan bir Fransız.

Konu IX
Kızlar üzerine

Eğlence hayatına ve özgürlüğe ancak evlendikten sonra kavuşan, akılları olduğu halde düşünmek cesaretini gösteremeyen, kalpleri olduğu halde duyguların tümünden yoksun kalması gereken, gözleri olduğu halde bakmaktan korkan, kulakları olduğu halde her söyleneni işitmek cesaretini gösteremeyen ve salt manasızlıklarını ortaya vurmak için toplum içine çıkan, devamlı olarak da anlamsız birtakım söz ve ders dinlemeye mahkûm olan kızlar öteden beri evlenmeye eğilimli varlıklardır; bu konuda teşvik edilmesi gereken asıl delikanlılardır.

Konu X
Evlenmeye karar verdiren şeyler

Nerede, iki kişinin rahat rahat yaşayabileceği bir yer varsa orada kesinlikle bir evlenme olur. Geçim zorluğu engel olmadı mı doğa insanları evlenmeye doğru yöneltir.

Yeni yeni kurulan insan toplumlarının nüfusu aşırı derecede çoğalır. Bu çeşit toplumlarda evlenmeden yaşamak büyük bir huzursuzluk meydana getirir. Çok çocuğu olmak bu huzursuzluklardan bir tanesi değildir. Bunun tersi ancak, millet gerçekten oluştuktan sonra ortaya çıkar.

Konu XI
Hükümetin sertliği üzerine

Dilenciler gibi, hiçbir şeyi olmayan insanların çok çocuğu olur. Bunlar yeni doğmakta olan insan toplulukları gibidirler de ondan. Kendi sanatını çocuklarına öğretmek baba için güç bir iş değildir; hatta çocuklar daha doğarken bu sanatın aletiymiş gibi ele alınırlar. Bu çeşit insanlar, zengin ya da boş inançları olan ülkelerde durmadan çoğalırlar; toplumun onlara yüklediği görevler yoktur da ondan. Ama sert bir hükümetin yönetiminde yaşadıkları için yoksul olan insanlar, tarlalarını geçim vasıtası olarak değil de küçümseme aracı olarak gören insanlar, evet bu çeşit insanlar çok az çocuk yaparlar. Kendileri için bile yiyecek bulmakta güçlük çektiklerine göre, buldukları şeyi başkasıyla paylaşmayı nasıl olur da akıllarından geçirirler? Kendi hastalıklarını tedavi etmek imkânlarından yoksunken, çocukluk çağı dediğimiz bir hastalığa devamlı olarak tutulmuş olan varlıkları, nasıl olur da tedavi edebilirler?

Kişi istediği gibi konuşur ama herhangi bir şeyi gerektiği gibi inceleyemez; bundan ötürü de hiç çekinmeden, kişi ne kadar yoksul olursa, kurduğu yuva da o kadar kalabalık olur derler; devlet ne kadar çok vergi isterse kişinin o vergiyi verme imkânı da o kadar artar derler. İşte size, saltanat yönetimlerini öteden beri yıkan, bundan sonra da yıkacak olan iki safsata.

Hükümetin sertliği, doğal duyguları yine en doğal duygularla yıkacak kadar ileri gidebilir. Nitekim Amerikalı kadınlar, salt o zalim efendilerinin elinde köle olmasın diye, çocuklarını doğuracak yerde düşürmekten çekinmezlerdi.

Konu XII
Çeşitli ülkelerde kız ve erkek çocukların sayıları üzerine

Daha önce de söylemiştim: Avrupa'da doğan erkek çocuk sayısı kız çocuk sayısından biraz daha fazladır. Japonya'da ise tersine, doğan kız çocuk sayısı daha çoktur. Bu oran bozulmadığı takdirde, Japonya'da doğum yapacak kadın sayısı Avrupa'dakinden daha çok olur; nüfus da böylece Japonya'da her gün biraz daha artar.

Gezginlerin anlattıklarına bakılırsa Bantam[304]'da on kız çocuğuna karşılık bir erkek çocuk varmış. Şu halde bu ülkede aile sayısı öteki ülkelerdeki aile sayısının beşte biri oranında olur ki, böyle bir oran pek aşırı gibi geliyor bana; buna karşılık orada, aile çok geniş olabilir ama böyle geniş bir aileyi geçindirecek kadar zengin insan sayısı da çok azdır.

Konu XIII
Limanlar üzerine

Erkeklerin bin bir tehlikeye göğüs gerdikleri, ölmek ya da yaşamak için uzak ülkelere göç etmek zorunda oldukları limanlarda, erkekten çok kadın vardır; bununla beraber oralarda başka yerlerdekinden daha çok çocuk görüyoruz. Bu da geçimin kolay olmasından ileri gelmektedir. Belki de balığın yağlı bölümü, üretime yarayan maddenin meydana gelmesini sağlıyor da ondan. Halkın aşağı yukarı yalnız balıkla beslendiği Japonya ile Çin'de nüfusun o kadar çok olmasının nedenlerinden biri belki de budur[305]. Ama bu söylediğimiz gerçek olsaydı, manastırlarda balıkla beslenmeyi zorunlu kılan bazı kurallar, kanun koyucunun kafasına tümüyle aykırı olurdu.

304 Bantam, Java adasında bir krallığın adı.

305 Japonya, adalardan meydana gelmiş bir imparatorluktur; kıyısı çok, balığı da boldur; Çin'de ise çok sayıda ırmak vardır.

Konu XIV
Az çok erkek elinin değmesini gerektiren toprak ürünleri üzerine

Otlakların bulunduğu ülkelerde insan sayısı azdır; iş bulmak güçtür de ondan. Buğday ekilen ülkelerde daha çok insan vardır; bağlık bahçelik ülkelerde ise daha da çok insan bulunur.

İngiltere'de otlak çoğaldıkça nüfus azalıyor diye sık sık sızlanmalar olur; Fransa'da da bağlık bahçelik arazinin çokluğu erkek sayısının artmasının en büyük nedenlerinden biridir[306].

Maden ocakları sayesinde yakacağını sağlayan ülkelerin öteki ülkelere üstünlüğü şudur: Bu çeşit ülkelerde ormana ihtiyaç yoktur; toprağın tümünü ekip biçmek mümkündür.

Pirincin yetiştiği yerlerde, suları düzenlemek için çok ağır işlere girişmek gerek; bundan ötürü de çok insan iş bulabilir bu ülkelerde. Dahası var: Burada bir ailenin geçimi için, başka tahıl yetiştiren ülkelerden daha az bir toprak parçası yeter. Nihayet başka yerlerde hayvanları beslemek için kullanılan toprak, burada doğrudan doğruya insanların beslenmesi için kullanılır. Başka yerlerde hayvanların gördüğü işi burada insanlar görür; böylece ekilip biçilen toprak insanlara geniş ölçüde çıkar sağlayan bir fabrika halini alır.

Konu XV
Zanaatlarla ilgili olarak insan sayısı üzerine

Bir tarım kanunu varsa, toprak eşit olarak insanlar arasında bölünmüşse, zanaat az da olsa, o ülkede, insan sayısı çoktur; çünkü, vatandaşlar bir yandan kendi paylarına düşen toprak parçasından geçinmek; bir yandan da ülkenin ürünlerinin tümünden hep beraber yararlanmak imkânını bulurlar. Eski cumhuriyetlerin bazılarında durum böyleydi işte.

Ama şimdiki devletlerde toprak dağıtımı eşit bir şekilde yapılmış değil; toprak onu ekip biçenlerin yiyeceğinden daha çok ürün veriyor; tutup insanlar, zanaatları ihmal edip kendilerini yalnız toprağa verseler, ülkenin nüfusunu artırmak imkânsız bir hal alır. Topraklarını ekip biçenler ya da ekip biçtirenler, ellerinde bir miktar ürün kalacağı için, ertesi yıl çalışmak zorunluluğunu duymazlar. Arta kalan bu ürünü işsiz kişiler de yiyemezler; çünkü, satın alacak paraları yoktur. Şu halde, ürünün aynı zamanda hem çiftçiler, hem zanaatçılar tarafından yenebilmesi için ül-

306 Toprak sahiplerinin çoğu, buğdaydan çok yünün para getirdiğini görünce mülklerinin etrafını çevirttiler; açlıktan ölen halk sınıfı da bunun üzerine ayaklandı. Sonunda bir toprak reformu teklif edildi; mülklerinin etrafını çevirtenlere karşı beyannameler çıkarıldı.

kede zanaatçılar yerleşmesi gerek. Bir kelime ile söyleyelim, bu çeşit devletlerde insanlar, kendi ihtiyaçlarından çok daha fazla ürün elde etmek zorundadırlar. Bunun için de onlarda yararsız şeylere karşı bir eğilim uyandırmak gerek; bunu da ancak zanaatçılar yapabilirler.

Amacı, işi hafifletmek olan şu makineler de her zaman yararlı değildirler. Bir nesne, hem o nesneyi yapan işçiyi hem de alan kişiyi memnun edecek bir fiyatta ise, o nesnenin yapımını kolaylaştıracak makineler, yani işçi sayısını azaltacak olan makineler zararlı olurlar; nitekim her yerde su değirmenlerinin kurulduğunu görmesem, bunların söyledikleri kadar yararlı olduğuna inanmazdım; sayısız insan kolunun dinlenmesine, sayısız insanın sudan yoksun kalmasına, uçsuz bucaksız toprak parçalarının verimsiz bir hale gelmesine neden olmuşlardır da ondan.

Konu XVI
İnsan türünün artmasında kanun koyucunun görüşleri üzerine

Yurttaşların sayısı üzerine yapılan tüzükler, geniş ölçüde o ülkenin durum ve koşullarına bağlıdır. Doğanın bu işi düzene koyduğu ülkeler vardır; kanun koyucuya oralarda bu konuda yapılacak hiçbir iş kalmaz. İklim türün artmasını büyük ölçüde sağlıyorsa, yurttaşları buna zorlamak için kanun çıkarmaya ne gerek var? Kimi zaman iklim topraktan daha elverişlidir bu işe; doğum çok olur ama açlık, ölüm oranını arttırır. Çin'in durumu böyledir işte. Nitekim orada babanın kızlarını satmaktan, çocuklarını da sokak ortasında bırakmaktan çekinmediğini görürüz. Tonquin'de de aynı nedenler aynı sonuçları meydana getirir; bunda Renaudot'nun gezi notlarını bize verdiği Arap gezginler gibi metampsikozdan ileri gelen sonuçlar aramak doğru olmaz.

Aynı nedenlerden ötürü Formoza adasında din, kadınların otuz beş yaşından önce doğurmalarına izin vermez. Otuz beşinden önce gebe kalan kadınların karınlarını rahibeler ayaklarıyla çiğnerler ve çocuğu düşürürler.

Konu XVII
Yunanistan ve Yunanistan'daki insan sayısı üzerine

Bazı doğu ülkelerinde fiziki nedenlerden doğan bir sonucu, Yunanistan'da hükümetin yapısı meydana getirmiştir. Yunanlılar, her birinin ayrı hükümeti ve kanunları olan şehirlerden kurulu büyük bir millet meydana getirmişlerdi. Bu şehirler, bugün İsviçre, Hollanda ve Almanya'daki şehirler gibi pek öyle öteye beriye saldırmayı sevmezlerdi. Her devlette kanun koyucunun amacı, ülke içinde vatandaşların mutluluğunu, ülke dışında da devlete, komşu şehirlerden daha aşağı olmayan

bir egemenlik sağlamaktan ibaretti[307]. Küçük bir toprak parçası ve büyük bir mutluluk, yurttaş sayısının çabuk çabuk artmasına ve devletin sırtına yük olmasına sebep olur; bu yüzden, o küçük şehir devletler, birtakım sömürgeler kurmaya başladılar[308]. Bugün İsviçrelilerin yaptığı gibi ücretli asker olarak başka ülkelerin ordularında görev aldılar. Nüfusun aşırı derecede artmasına engel olmak için yapılması gereken şeylerden hiçbirini ihmal etmediler.

Yunanistan'da yapısı acayip olan devletler vardı. Kendilerine bağlı olan insan toplulukları, yurttaşların yiyeceğini içeceğini sağlamak zorundaydılar: Lakedemonyalılar, İlotlar tarafından; Giritliler, Periekien'ler tarafından; Tesalyalılar, Peneste'ler tarafından beslenirlerdi. Kölelerin yedirip içirebilmesi için özgür insan sayısının çok az olması gerekirdi. Bugün, düzenli asker birliklerinin sayısını sınırlandırmalıyız diyoruz. Oysa Lakedemonya, köylüler tarafından beslenen koskoca bir ordudan başka bir şey değildi; şu halde, bu ordunun sayısını azaltmak gerekti; aksi takdirde, toplumun bütün nimetlerinden yararlanan özgür insanlar aşırı derecede çoğalır, köylüler de bu yükün altından kalkamazlardı.

Demek oluyor ki Yunan devlet adamları özellikle, yurttaş sayısını sınırlandırmaya çalıştılar. Eflatun bu sayının beş bin kırk olmasını ister; insan sayısının azalıp çoğalmasının ihtiyaca göre, manevi ödüllerle, utandırma ya da ihtiyarlar kurulunun öğütleriyle teşvik edilmesini ya da durdurulmasını salık verir; "Hatta evlenme sayısı bile öyle bir düzene konmalı ki" der, "Devlette doğumla ölüm bir denge meydana getirsin ve yurttaş sayısı devlete yük olmasın." Aristo ise, "Eğer ülkenin kanunları çocukları sokağa bırakmayı engelliyorsa," der, "her ailenin meydana getireceği çocuk sayısını sınırlandırmalı. Kanunun belirttiği sayıdan fazla çocuğu olan ailede kadının çocuğunu düşürmesine izin vermeli."

Aşırı doğum sayısını önlemek için Giritlilerin başvurdukları alçakça çareyi bizler yine Aristo'dan öğreniyoruz; onun söylediklerini buraya geçirmek istediğim zaman yüzümün kızardığını hissettim.

Yine Aristo'nun dediğine bakılırsa öyle ülkeler varmış ki, oralarda yabancılara ya da piçlere ya da salt yurttaş olan bir anadan doğan çocuklara yurttaşlık hakkı verilirmiş ama yeteri kadar nüfusları olunca da bu iş son bulurmuş. Kanadalı yerliler tutsakları yakarlarmış; ama onlara verilecek boş kulübeleri oldu mu hemen yurttaşlığa alırlarmış.

Şövalye Petty, yaptığı hesaplara dayanarak, "Bir insanın değeri Cezayir'de ne ise, İngiltere'de de odur" diyor[309]. İngiltere için bu doğru olabilir ama öyle ülkeler vardır ki insanın oralarda beş paralık değeri yoktur; hatta bazı ülkelerde insanın değeri beş paradan bile aşağıdır.

307 Bu gücü onlar, erdem, sıkı bir disiplin ve talimlerle elde ettiler.

308 Aynı durumda olan Galyalılar da aynı şeyi yaptılar.

309 Altmış sterling.

Konu XVIII
Romalılardan önceki insan topluluklarının durumu üzerine

İtalya, Sicilya, Ön Asya, İspanya, Galya, Cermanya, tıpkı Yunanistan gibi küçük insan toplulukları ile doluydu; bu toplulukların her birinde ise sayısız insan vardı. İnsan sayısını artırmak için kanun çıkarmak gerekmezdi.

Konu XIX
Dünya nüfusunun azalması

Bütün bu küçük devletler büyük bir devlet tarafından yutuldu; yeryüzündeki insan sayısının da yavaş yavaş azaldığı görüldü. Bunu anlamak için de Romalıların zaferlerinden önce ve sonra İtalya ile Yunanistan'ın durumlarına şöyle bir göz atmak yeter.

Titus-Livius, "Volsk'lar bunca yenilgiden sonra, tekrar savaşmak için yeteri kadar askeri nerede buldular diye soracaksınız" diyor. "Bugün, birkaç askerle, birkaç Romalı köle olmasa bir çölden başka bir şey olmayacak olan o ülkelerde sayısız insan bulunması gerekirdi diyeceksiniz, biliyorum". "Kâhinler konuşmaz oldu" diyor Plutarkhos, "Konuştukları yerler yakılıp yıkıldı da ondan; bugün Yunanistan'da topu topu üç bin silahlı insan ya var ya yok."

Strabon ise, "Epiros'la, onu çevreleyen ülkelerden söz etmeyeceğim" diyor, "Çünkü buraları artık bir çöl halini aldı. Başlangıcı çok eski olan bu ıssızlık, insanların başını alıp gitmesiyle her gün biraz daha artıyor; öyle ki, Romalı askerler, sahipsiz, boş evlerde yatıp kalkıyorlar." Bunun nedenini de Polybe'in kitabında buluyor; tarihçiye göre, elde ettiği zaferden sonra; Paulus Emilius, Epiros'ta yetmiş şehri yıkmış ve yüz elli bin insanı köle olarak Roma'ya götürmüş.

Konu XX
Nasıl oldu da Romalılar insan türünün artması için bazı kanunlar çıkarmak zorunda kaldılar

Romalılar, öteki insan topluluklarının tümünü yok ederken kendi kendilerini de yok ediyorlardı. Durmadan hareket halinde oldukları, çaba harcadıkları, şiddete başvurdukları için, öteden beri kullanılan bir silah gibi kendi kendilerini de tüketiyorlardı.

Burada, bir yandan yurttaş yitirirken, bir yandan yeni yeni yurttaşlar edinmek için gösterdikleri çabadan, kazandıkları dostlardan, dağıttıkları yurttaşlık haklarından, köle sınıfında buldukları tükenmez yurttaş kaynağından söz edecek değilim.

Yitirdikleri yurttaşların yerini doldurmak için ne yaptıklarından değil, yitirdikleri insanların yerini doldurmak için ne yaptıklarından söz edeceğim; kanunlarıyla tasarılarını en iyi bağdaştırmasını bilen millet olduğu için de, bu konuda Romalıların neler yaptıklarını incelemek pek öyle boş bir şey olmaz sanırım.

Konu XXI
Romalıların insan türünün artması için çıkardıkları kanunlar üzerine

Eski Roma kanunları yurttaşları evlenmeye teşvik etmek için çok gayret göstermişlerdir. Augustos'un Dion vasıtasıyla bize intikal eden nutkundan da anlaşılacağı gibi gerek senato, gerekse halk bu konuda sık sık tüzük çıkarmıştır.

Halikarnaslı Denys, Veien'ler tarafından öldürülen üç yüz beş Fabien'den sonra yeryüzünden bu ırktan yalnız bir çocuğun kalmış olmasına inanmıyor[310]; çünkü her yurttaşa evlenmeyi ve bütün çocuklarını bizzat yanında bulundurup yetiştirmeyi emreden eski kanun hâlâ yürürlükte idi.

Kanunlardan başka sansörler de karı kocanın hayatına göz kulak olurlardı; hatta devletin ihtiyaçlarına göre, hem utandırmak, hem de ceza vermek suretiyle yurttaşları evlenmeye teşvik ederlerdi.

Bozulmaya başlayan ahlak, yurttaşların evlenmekten nefret etmelerine sebep oldu; çünkü evlilik, temiz zevklerden hoşlanmayanlar için işkenceden başka bir şey değildir. Metellus Numidicus'un sansörlüğü sırasında halka çektiği nutkun ruhu da işte buradadır. Bakın ne diyor Numidicus: "Kadınsız yaşamak mümkün olsaydı bu beladan kendimizi kurtarırdık; ne yapalım ki, doğa kadınla mutlu yaşanamayacağı gibi onsuz da yaşanamayacağını bir kural olarak ortaya atmış; bundan ötürü, gelip geçici zevkleri arayacak yerde, insan türünün devamını sağlamaya çalışmalıyız."

Ahlakın bozulması sansörü de yıktı; oysa sansör ahlakın bozulmasını önlemek için kurulmuştu. Ama ahlak bozukluğu bütün millete bulaşınca sansörün elinde kuvvet diye bir şey kalmadı.

İç anlaşmazlıklar, triyomviralar, sürgünler, Roma'yı, o zamana kadar yaptığı savaşların herhangi birinden çok zayıf düşürdü. Yurttaş sayısı azaldı; çoğu da evli değildi. Evliliği teşvik için Caesar'la Augustos yeniden sansörlük meydana getirdiler; hatta kendileri de sansör olmak istediler. Çeşitli tüzükler çıkardılar. Caesar, çok çocuğu olan ailelere ödül verdi; kocası ve çocuğu olmayan kırk beş yaşından küçük kadınların mücevher takmalarını ve tahtırevana binmelerini yasak etti. Bekârlığa, insanların süse olan düşkünlüğünü kullanarak saldırmak hiç de kötü bir usul değil. Augustos'un kanunları ise daha sertti. Evli olmayanlara yeni cezalar düzenledi; ev-

310 Fabius'un Romalı ailesine verilen ad. Üç yüz beş üyesi Veien'lere karşı savaşırken ölmüştür.

lenenlere ve hele çocuğu olanlara daha büyük ödüller verdi. Tacitus bu kanunlara Julienne kanunları adını veriyor; bu kanunların, senato, halk ve sansörler tarafından çıkarılmış kanunların hamur haline getirildikten sonra ortaya atılmış olması ihtimali vardır.

Augustos kanunu da bin bir engelle karşılaştı; yapıldıktan otuz dört yıl sonra da Romalı şövalyeler bu kanunun kaldırılmasını istediler ondan. Bunun üzerine Augustos bir yana evlileri, bir yana da bekârları koydurdu. Bekârların sayısının daha çok olduğu görüldü; bu da yurttaşların hem şaşmasına, hem de utanmasına sebep oldu. Augustos o zaman konuşmaya başladı ve eski sansörlere özgü ağırbaşlılıkla onlara şunları söyledi:

"Hastalıklarla savaşlar yüzünden yurttaş sayısının azaldığı bir sırada, evlenenlerin sayısı da azalırsa şehrin hali ne olur? Şehir yalnız evlerden, kemer altlarından ve genel alanlardan ibaret bir yer değildir. Şehri şehir yapan insanlardır. Masallarda olduğu gibi, işlerinizi yürütmek için yer altından insan çıktığını göremezsiniz. Bekârsanız bunu salt tek başınıza yaşamak için yapmıyorsunuz. Hepinizin yemeğini, yatağını paylaşan bir kadın dostu vardır; tutmuş huzuru bu düzensiz hayatta arıyorsunuz. Tutup bana Vesta bakirelerini örnek olarak göstermeyin. Çünkü, ar ve namus kurallarına uymadığınız takdirde onlar gibi cezaya katlanmanız gerekir. Üstelik, herkes size uysa da, uymasa da sizler kötü yurttaşlar sayılırsınız. Benim tek amacım devletin yaşamasıdır. Kanunlara uymayanların cezalarını artırdım; verdiğim ödüllere gelince, erdemin bundan daha büyük ödüllere kavuştuğunu şimdiye dek ne duydum ne de işittim. Daha küçük ödüller için binlerce kişinin hayatlarını tehlikeye attıklarını biliyorum; benim verdiğim ödüller ise sizleri evlenmeye ve çoluk çocuk sahibi olmaya teşvik edecek değerde değil mi?"

Böylece Augustos, bir yandan kendi adına mal ederek Julia adını, öte yandan o yılın bir bölümünde konsüllük etmiş olan iki kişinin adına mal ederek Papia Poppaea adını verdiği kanunu çıkardı. Kötülüğün büyüklüğü bizzat bunların seçiminde kendini gösteriyordu. Dion bize, ikisi de bekârdı; çocukları da yoktu, diyor.

Augustos'un bu kanunu bir kanunlar mecellesi mahiyetindeydi; evlilik üzerinde ortaya atılabilecek bütün tüzükleri sistematik bir şekilde içine alıyordu. Julia kanunlarını bu mecelle ile birleştirip daha da kuvvetlendirdiler; bunca sorunu ele alıp etkileyen bu kanunlar kanımızca Roma medeni kanunlarının en güzel bölümünü teşkil ederler.

Bu kanunların dağınık metinlerini, Ulpien'in bıraktığı değerli belgelerde, Papia kanunları üzerine kalem oynatmış yazarlardan alınan Digeste kanunlarında, bunlardan söz eden Yunan tarihçileriyle yazarlarının eserlerinde, söz konusu kanunları yok eden Theodosien kanunlarında, yine söz konusu kanunları, öteki dünyada takdirle karşılanacak bir çaba ile sansüre tabi tutan, ama bu dünya işlerinden azıcık olsun anlamayan kilise babalarının metinlerinde bulmak mümkündür.

Bu kanunların birçok bölümleri vardı; bizlerse yalnız otuz beş bölümünü bilmekteyiz. Burada konuya elimden geldiği kadar çabuk girmek niyetinde olduğum için, Aulu-Gelle'nin yedinci bölüm olarak gösterdiği şerefler ve ödüller bölümünden işe başlayacağım.

Romalıların çoğu, Lakedemonya sömürgesi olan latin şehirlerinden çıkmış ve kanunlarının bir bölümünü de bu şehirlerden almışlardı; bundan ötürü Romalılar da, tıpkı Lakedemonyalılar gibi şereflerin tümünü, öncelik haklarının tümünü ihtiyarlara vermişlerdi. Devlette yurttaş sayısı azalınca, o zamana kadar ihtiyarlara verilen bu haklar evli kişilerle, çoluk çocuk sahibi kişilere verildi; bazı haklar ise, doğması ihtimali olan çocuklar göz önüne alınmadan, yalnız evli olan kişilere verildi. Buna kocalık hukuku dendi. Çocuğu olanlara başka haklar verildiği gibi, üç çocuğu olanlara daha büyük haklar verilmekten çekinilmedi. Bu üç durumu birbirine karıştırmamak gerekir. Kanunda, evli kişilerin öteden beri yararlandıkları ayrıcalıklar vardı. Örneğin, tiyatroda özel bir yer; evlilerin, evli olup da bir çocuğu olanların ya da daha fazla çocuğu olanların ellerinden almadıkları ayrıcalık da vardı.

Bu ayrıcalıkların sayısı çoktu. Evli olup da çok çocuğu olan kişiler, görevlerin gerek dağıtımında gerek uygulanmasında sıra bakımından tercih edilirlerdi. Daha çok çocuğu olan konsül öncelikle asasını alır, valilik etmek istediği eyaleti kendisi seçerdi[311]; çok çocuğu olan senatörün adı, senatörler listesinin başına yazılırdı; düşüncesini önce söylemek hakkı ona verilirdi. Her çocuk bir yıllık bir kıdem sağladığından memurluğun üst kademelerine daha çabuk ulaşmak mümkündü. Roma'da üç çocuğu olan yurttaş hiçbir vergi vermezdi. Üç çocuğu olan yurttaş kadınlarla, dört çocuğu olan hürriyeti verilmiş kadınlar, eski Roma kanunlarının kendilerini boyunduruğu altına attığı o ebedi vasilerden kurtulurlardı.

Ödüller olduğu gibi cezalar da vardı. Evli olmayan kişiler, vasiyetname ile yabancılardan hiçbir şey alamazlardı; evli oldukları halde çocukları olmayanlar ise kendilerine bırakılan malın ancak yarısını alabilirlerdi. Romalılar, diyor Plutarkhos, mirasçı edinmek için değil, mirasçı olmak için evlenirlerdi.

Karı ile kocanın vasiyetname yoluyla sağlayacakları çıkarlar, kanunlarla sınırlandırılmıştı. Müşterek çocukları varsa mallarıyla mülklerinin tümünü birbirlerine bırakabilirlerdi; çocukları yoksa, evlilik dolayısıyla mirasın ancak onda birini alabilirlerdi; başka bir kocadan ya da karıdan çocukları varsa, birbirlerine, çocuk sayısı kadar onda bir verebilirlerdi.

Bir erkek devlet işlerinden başka nedenler ortaya atarak karısına yanaşmazsa, karısının mirasçısı olamazdı.

Kanun, erkeğinden sonra yaşayan kadına ya da karısından sonra yaşayan erkeğe evlenmek için iki yıl, boşanma halinde ise kadına da, kocaya da bir buçuk yıl

311 Konsülün konsüllük görevi sona erince bir eyalete vali olurdu. Para edinmek ya da borçlarını ödemek için bundan faydalanırdı. Demek oluyor ki, zengin bir eyaleti seçmek, kendine daha çok yarar sağlardı.

izin verirdi. Çocuklarını evlendirmek ya da kızlarına drahoma vermek istemeyen babalara karşı hâkimler zor kullanırlardı.

Nişanlılık süresi iki yıldan fazla sürecekse gençleri nişanlamak yasaktı; on iki yaşını bitirmemiş bir kızla da evlenmek mümkün olmadığından, genç kızları ancak on yaşında nişanlamak kabildi. Kanun, nişanlılığı bahane edip kızlarla erkeklerin evli insanlara tanınan haklardan boş yere yararlanmalarını kabul etmiyordu.

Altmış yaşında bir erkeğin elli yaşında bir kadınla evlenmesi de yasak edilmişti. Evli kişilere büyük ayrıcalıklar tanındığından kanun faydasız evliliklere yol açmak istemiyordu. Aynı nedenden ötürü, Calvisien *senatus consulte*'ü, elli yaşını aşkın bir kadınla altmış yaşından küçük bir erkeğin evlenmesini de yersiz buluyordu; böylece elli yaşında olan bir kadın, bu kanunların kişiye yüklediği cezalara çarpılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmadan evlenemezdi. Tiberius, Papia kanununu daha da sertleştirdi ve altmış yaşında bir erkeğin elli yaşından küçük bir kadınla evlenmesini bile yasak etti; öyle ki, altmış yaşında bir erkek evlendiği takdirde muhakkak cezaya çarpılmak tehlikesiyle karşı karşıya kaldı; ama Claudius bu konuda Tiberius zamanında yapılanları birer birer kaldırdı.

Bütün bu önlemler kuzey ikliminden çok İtalya'ya uygun önlemlerdi; çünkü kuzey ülkelerinde, altmış yaşındaki erkekler henüz kuvvetten düşmemiş, elli yaşındaki kadınlar da genel olarak âdetten kesilmemişlerdir.

Seçimin çevresini yararsız bir şekilde sınırlandırmamak için Augustos, senatör olmayan özgür yurttaşlara, hürriyetleri verilmiş kadınlarla evlenmek yetkisi verdi. Papia kanunu, hürriyeti verilmiş, ya da sahneye çıkmış kadınlarla evlenmeyi senatörlere yasak etmiş; Ulpien zamanında ise özgür yurttaşların, kötü hayat sürmüş kadınlarla, ya da halk oyuyla mahkûm olmuş kadınlarla evlenmelerini yasak etmişti. Böyle yasak için muhakkak bir *senatus consulte*'ün çıkmış olması lazımdır. Cumhuriyet devrinde bu çeşit kanunlar çıkarılmamıştı; çünkü sansörler, bu alanda meydana gelebilecek düzensizlikleri ya düzeltiyorlar ya da önlüyorlardı.

Constantin, senatörlerden başka, devlette önemli bir mevki işgal edenleri, hatta daha aşağı durumda olanları Papia kanununun hükümleri içine alan bir kanun çıkarınca, o çağın medeni hukuku meydana gelmiş oldu. Böylece bu çeşit evlenmelerden yalnız Constantin kanununda gösterilen özgür yurttaşlar yoksun edildi.

Justinien, Constantin kanununu da kaldırdı ve bütün yurttaşların bu çeşit bir evlenme yapmalarına izin verdi. Şu bizim yürekler acısı özgürlüğümüz var ya, işte o, böyle bir kaynaktan gelmiştir.

Kanunun yasağına karşı gelip evlenenlere uygulanan ceza ile hiç evlenmeyenlere uygulanan caza birdi. Bu çeşit evlenmeler karı-kocaya hiçbir fayda sağlamazdı. Örneğin, kadının drahoması ölümünden sonra hiç kimsenin olamazdı.

Augustos, bu kanunlara aykırı bulduğu miraslarla hibeleri devlet hazinesine mal ettiğinden, sözü geçen kanunlar millete, siyasi ve medeni olmaktan ziyade mali kanunlar olarak göründü. Zaten ağır olan bir külfete karşı halkın duyduğu nefret, mali kanunların devamlı açgözlülüğü yüzünden büsbütün arttı. Bunun sonucu olarak Tiberius zamanında bu kanunları değiştirmek zorunda kaldılar. Neron vergi kaçakçılarını haber verenlerin ödüllerini kıstı; Trajan bu çeşit muhbirlerin haydutluklarına bir son verdi; Severius bu kanunları değiştirdi; hâkimler de eski kanunları iğrenç bulduklarından karar verirken sert davranmaktan vazgeçtiler.

İmparatorlar, kocanın, çocuğun ve üç çocuğun haklarına verdikleri ayrıcalıklarla bu kanunları zaten bir hayli bozmuşlardı. Bu kadarı yetmiyormuş gibi, özel kişileri, bu kanunların verdiği cezalardan ayrı tuttular. Ama kamunun çıkarına ortaya atılmış olan kurallar, muafiyet diye bir şey kabul etmez gibi görünüyorlardı.

Dinin, zorunlu olarak bakireliğe adadığı Vestale'lere çocukları varmış gibi haklar tanımak yerinde bir hareket oldu. Evlenemeyen askerlere de aynen kocalara tanınan haklar tanındı. Bazı medeni kanunların ortaya attığı engellerden imparatorları ayrı tutmak gelenek halini almıştı. Böylece Augustos, hürriyeti vermek yetkisini sınırlandıran kanunla, miras bırakmak yetkisini sınırlandıran kanunun hükümlerinden muaf tutuldu. Bütün bunlar özel hallerdi; ama sonradan muafiyet hiçbir kayıt ve şart gözetilmeden aşağı yukarı herkese tanındı; kural da böylece istisna halini aldı.

Felsefe okulları zaten imparatorluk çağında insanlara iş hayatından uzaklaşma eğilimini aşılamıştı; bu eğilimin, herkesin savaş ve barış sanatlarıyla uğraştığı cumhuriyet yönetiminde bu derece gelişmesine imkân yoktu. Spekülatif bir hayata götüren her şeyi mükemmel olarak görmek fikri buradan doğdu işte; bir ailenin bakımı için katlanılması gereken sıkıntıdan uzaklaşmak fikri buradan çıktı işte. Hristiyan dini, felsefeden sonra geldiği için, felsefenin hatırlatmaktan başka bir şey yapmadığı fikirleri âdeta tespit etti.

Hristiyanlık, hukuk bilimine kendi damgasını vurdu; çünkü imparatorluğun öteden beri papaz sınıfıyla ilgisi vardır. Buna en güzel örnek, Hristiyan imparatorların buyruklarından kopya edilmiş kanunlardan başka bir şey olmayan Theodosien kanunlarıdır.

Constantin'in övgücülerinden bir tanesi ona, "Kanunlarınız" demiş, "İnsanların kusurlarını düzeltmek, ahlakı düzene koymak için yapılmış; sadeliğe tuzak kurmaktan başka bir amaç gütmüyormuş gibi görünen eski kanunların düzenlerini siz yok ettiniz."

Constantin'in yaptığı değişiklikler muhakkak ki, ya Hristiyanlığın kuruluşuyla ilgili düşüncelere ya da onun mükemmelliğinden alınan düşüncelere dayanıyordu. Piskoposlara bunca yetki tanıyan kanunlar işte bu ilk fikirlerden gelmiş ve kilise hukukunun temelini oluşturmuşlardır. Evladın mallarına sahip olmak yetkisini ellerinden almak suretiyle babaların nüfuzunu azaltan kanunlar da yine bu fikirlerden gel-

miştir. Yeni bir dini yaymak mı istiyorsunuz, kurulu olan şeylere öteden beri çok az düşkün olan çocukların aşırı derecedeki bağlılığını yok edin.

Hristiyan mükemmelliğinden çıkartılan kanunlar, bilhassa Papia kanunlarındaki cezaları kaldıran, evli olup da çocuğu olmayanlar kadar, evli olmayanları da cezadan ayrı tutan kanunlar olmuştur.

Kilise tarihçilerinden biri der ki: "Bu kanunlar, sanki insan türünün çoğalması bizim elimizde olan bir şeymiş gibi yapılmış; oysa insan sayısı Tanrı'nın düzenine göre artıp eksilir."

Din ilkeleri insan türünün artışını son derece etkilemiştir. Kimi zaman, Yahudilerde, Müslümanlarda, Guèbre'lerde ve Çinlilerde olduğu gibi, nüfus artışını körüklemiş; kimi zaman da Hristiyanlığı kabul eden Romalılarda olduğu gibi bu artışı kösteklemiştir.

Dünyanın her yerinde, kişiye, cinsel konularda kendini tutmayı, yani, niteliği bakımından çok az insan tarafından uygulandığı için erdemlerin en mükemmeli olan bir erdemi salık verir dururlar.

Constantin, çocukların sayısı ile orantılı olarak karı ile kocanın birbirlerine geniş ölçüde bağışta bulunmalarını sağlayan ondalık kanunlarını kaldırmamıştı. Genç Théodose bu kanunları da yürürlükten kaldırdı.

Justinien, Papia kanunlarının yasak ettiği bütün evlenmeleri meşru ilan etti. Bu kanunlar kişinin yeniden evlenmesini istiyorlardı; Justinien yeniden evlenmeyenlere birtakım yararlar sağladı.

Eski kanunlar gereğince, evlenmek, çocuk sahibi olmak, her insanın doğal hakkı sayılırdı; kimse bu hakkı insanların elinden alamazdı. Böylece, birisi evlenmemek şartıyla bir mirasa konabilse, yine evlenmeyeceğine ve çocuk yapmayacağına dair ant içtikten sonra hürriyeti verilse, Papia kanunu ne bu şartı, ne de bu çeşit bir andı makul sayardı. Karı-kocadan birinin ölümünden sonra ötekinin bir daha evlenmesiyle ilgili olup bugün yürürlükte olan hükümler, görülüyor ki eski hukuk düzenine aykırıdır ve imparatorların mükemmellik fikrine dayanan yasalarından meydana gelmiştir.

Payen Romalıların evlenmelerle çocuk sayısına verdikleri ayrıcalık ve şerefleri kesin olarak ortadan kaldıran bir kanun yoktur; ama, bekârlığın üstün görüldüğü bir yerde evliliğin saygınlığı olması imkânsızdır; bununla beraber, mademki cezaları kaldırmak suretiyle vergi toplayıcıların bunca kârdan vazgeçmeleri sağlandı, o halde ödülleri kaldırarak de bu işin daha kolay yapılması mümkündür.

Bekârlığa izin veren dini görüş, çok geçmeden bekârlığın zorunlu bir hal almasını da sağladı. Ben burada din adamlarının kabullendiği bekârlığın aleyhinde konuşacak değilim; böyle bir şeyden Allah korusun beni; ama çapkınlığın sonucu olan bekârlığa karşı kim ağzını kapayabilir? Kadın olsun, erkek olsun, birbirlerini doğal

duygularla baştan çıkartan, kendilerini daha iyi bir hayata götürecek birleşmeleri bir yana bırakıp gittikçe kötüleşen bir durumda yaşamayı kabul eden insanların kabullendikleri bekârlığa karşı kim ağzını açmadan durabilir?

Doğadan alınmış bir kuraldır; gerçekleşmesi mümkün evlenme sayısı ne kadar azalırsa, mevcut evlenmeler de o kadar bozulur; evli insan sayısı ne kadar az olursa, evlilikte sadakat de o kadar azalır; bu neye benzer biliyor musunuz? Hırsız sayısı ne kadar çok olursa, hırsızlık olayları da o kadar artar ya, işte ona.

Konu XXII
Çocukların terki üzerine

İlk Romalıların bu konuda oldukça yerinde kanunları vardı. Halikarnaslı Denys'nin dediğine göre Romulus, yurttaşları, erkek çocukların tümünü, kız çocukların da en büyüğünü büyütüp yetiştirmeye mecbur kılmış. Çocukta bir ruh ya da beden bozukluğu varsa, ana ile babanın, beş yakın komşuya gösterdikten sonra çocuğu terk etmelerine izin verirmiş.

Romulus, üç yaşından küçük çocukların öldürülmelerini kesin olarak yasak etmiş. Böylece babaların çocuklar üzerindeki hayat ve ölüm hakkını belirten kanunla, çocukları terk etmeyi yasaklayan kanunu uzlaştırmak istemişti.

Yine Halikarnaslı Denys'nin dediğine göre, yurttaşlara evlenmeyi ve bütün çocuklarını büyütmeyi buyuran kanun Roma takviminin 277'inci yılında yürürlükte idi. Görülüyor ki gelenek, küçük kız çocuklarını terk etmeye izin eden Romulus kanununu daha yumuşak bir şekle sokmuştu.

Roma takviminin 301'inci yılında yürürlüğe girmiş olan on iki levha kanununun, bu konu üzerinde hangi hükümleri içerdiğini Cicero'nun bir yazısından öğreniyoruz. Yazısında halk mahkemesinden söz eden Cicero, bu mahkemenin, tıpkı on iki levha kanunundaki çocuk gibi, ruh ya da beden yapısı sakat olan çocuk gibi boğulduğunu söylüyor. Demek oluyor ki ruhu ya da vücut yapısı kusurlu olmayan çocuklar öldürülmezdi; on iki levha kanunu da, daha önceki hükümlere hiçbir değişiklik getirmemişti.

"Cermenler" diyor Tacitus, "Çocuklarını hiçbir zaman terk etmezlerdi; onlarda ahlak, başka ülkelerdeki iyi kanunlardan daha kuvvetliydi. Demek oluyor ki Romalılarda, bu geleneğe karşı koyan kanunlar vardı ama bu kanunlara uyan yoktu. Çocukların bırakılmasına izin veren hiçbir Roma kanununa rastlamıyoruz. Bu, son zamanlarda lüks yüzünden huzurun kaçtığı, servetlerin bölünmesine yoksulluk dendiği, babanın aileye verdiği şeyi yetimin sandığı ve aileyi kendi mülkünden ayırt ettiği çağda baş göstermiş bir kötüye kullanma sonucu olacak herhalde.

Konu XXIII
Roma'nın yıkılışından sonra dünyanın durumu üzerine

Romalıların, yurttaşlarının sayısını artırmak için çıkardıkları tüzüklerin etkisi ancak devlet tam anlamıyla kuvvetliyken, milletin cesareti, cüreti, metaneti, şan ve onura olan düşkünlüğü ve nihayet erdemi sayesinde kendi bünyesinde olagelen kayıpları giderirken iyice kendisini gösterdi. Ama çok geçmeden, ölmek üzere olan bir devletin, genel bir anarşinin, askeri bir hükümetin, sert bir imparatorluğun, kendinden emin bir despotizmin, zayıf bir krallığın, anlamsız, budala ve geri kafalı bir sarayın sırasıyla kemirip yere yıktığı şeyi en makul kanunlar bile ayağa kaldıramaz oldu. Sanki Romalılar dünyayı, zayıf düşürmek ve hiç savunmadan barbarlara teslim etmek için istila etmişlerdi. Sırasıyla Gotların, Gétique'lerin, Sarrazin ve Tatarların istilasına uğradılar[312]; çok geçmeden de barbarlar barbarları yıkmak zorunda kaldılar. Böylece masallar çağında, su baskınlarından, tufanlardan sonra, toprağın altından birbirlerini öldüren silahlı insanlar çıktı.

Konu XXIV
Avrupa'da nüfus bakımından meydana gelen değişiklikler

Avrupa'nın bu durumunu gören onun bir daha ayağa kalkıp dirileceğine ihtimal veremezdi; hele Charlemagne zamanında büyük bir imparatorluk haline gelince. Ama o zamanki hükümetin yapısı gereği, Avrupa birçok küçük hükümdarlıklara bölünmekte gecikmedi. Kendi köylerinde ya da şehirlerinde yaşayan, büyüklüklerini, servetlerini, kuvvetlerini, ne diyorum bütün güvenlerini nüfus sayısına borçlu olan hükümdarlar da küçük ülkelerini geliştirmek için ellerinden geleni yapmak zorunda kaldılar. Öylesine başarılı bir sonuç verdi ki bu, hükümetin düzensizliklerine, ondan sonra insanların ticaret alanında edindikleri bilgilerin çokluğuna, durmadan baş gösteren savaşlar ve çarpışmalara rağmen Avrupa'nın çoğu ülkelerinde bugünkünden daha çok insan yaşamaya başladı.

Bu konuyu uzun uzadıya işlemeye vaktim yok; yalnız, her çeşit insandan meydana gelmiş olan o muazzam Haçlı ordularını zikretmekle yetineceğim. M. Pufendorff'un dediğine bakılırsa IX. Charles zamanında Fransa'da yirmi milyon insan varmış.

Bu azalmaya sebep olan doğrudan doğruya birçok küçük devletlerin durmadan birleşmeleridir. Eskiden Fransa'nın her kasabası bir başkentti; bugün ise bir tane bü-

312 Sarrazin, Ortaçağda Afrika ile Avrupa'yı istila eden Araplarla, Cengiz Han'ın idaresindeki Türklere ve Moğollara verilen ad. Gétique'ler, güneydoğu Avrupa'ya yerleşen İskitlerdir.

yük başkent var; devletin her bölümü bir kuvvet merkeziydi; bugün her şey bir merkeze yöneliyor; bu merkez ise devletin kendisi sanki.

Konu XXV
Aynı konunun devamı

Avrupa son iki yüzyıl içinde, gemicilik alanında, büyük gelişmeler kaydetti; bu da bir yandan nüfusunun artmasını sağladı; öte yandan da nüfusun azalmasına sebep oldu. Hollanda her yıl Hindistan'a büyük sayıda gemici gönderir; bunun ancak üçte ikisi geri döner; üçte biri ya ölür, ya da Hindistan'a yerleşir. Deniz ticaretiyle uğraşan öteki milletlerin hepsi için aşağı yukarı durum aynıdır.

Avrupa'yı, büyük çapta gemicilikle uğraşan özel bir devletle mukayese etmek doğru olmaz. Özel devletin nüfusu artar; çünkü komşu milletlerin hepsi bu faaliyete katılmak için o devletin topraklarına akın ederler; her yönden gemici gelir ülkeye. Oysa diniyle olsun, çevresindeki geniş denizler ve çöllerle olsun dünyanın öteki bölümlerinden ayrılmış olan Avrupa, yitirdiği insan sayısını kolay kolay telafi edemez.

Konu XXVI
Sonuçlar

Bütün bunlardan çıkan sonuç şu ki, Avrupa bugün bile nüfusunun artmasını sağlayacak bazı kanunlara muhtaç durumdadır. Nitekim, eskiden Yunan politikacılarının bize, durmadan, devleti baltalayan yurttaş sayısından söz ettiklerini, bugünkü politikacıların ise bize hep yurttaş sayısını artırmanın çarelerinden söz ettiklerini görüyoruz.

Konu XXVII
Nüfusun artmasını teşvik için Fransa'da çıkartılan kanun üzerine

XIV. Louis, on çocuğu olanlara belli bir ödenek verilmesini, on iki çocuğu olanlara ise daha çok ödenek verilmesini buyurdu. Ama harikalara ödül vermek söz konusu değildi. Nüfusun artmasını sağlayacak genel bir ruh haleti meydana getirmek için, Romalılarda olduğu gibi ya genel ödüller ya da genel cezalar koymak gerekti.

Konu XXVIII
Nüfusun azalması nasıl önlenebilir

Bir devlette, savaş, bulaşıcı hastalık, açlık gibi özel felaketler yüzünden meydana gelen nüfus azalmalarına karşı önlem bulmak güç bir iş değildir. Felaketten kurtulanlar ülkenin iş ve ticaret hayatını devam ettirebilirler; uğradıkları felaketleri

telafi etmek ve daha ileri bir hayat seviyesine ulaşmak için çalışabilirler. Ama nüfus, devleti içinden kemiren bir hastalıktan, kötü bir yönetimden ötürü azalıyorsa işte o zaman asıl felaket baş göstermiş demektir. İnsanlar, farkına varılmayan, alışılmış bir hastalıktan ölür orada. Üzüntü ve sefalet içinde doğan, hükümetin şiddeti, ya da ön yargıları yüzünden baskı altında yaşayan insanlar, çoğu zaman neden olduğunu bilmeden ölür giderler orada. Buna en güzel örnek despotların yönetimi altında yaşayanlarla, papaz sınıfının laik sınıfı aşırı derecede baskı altında bulundurduğu ülkelerde yaşayanlardır.

Nüfusu azalan bir devletin nüfusunu artırmak için doğacak çocuklara bel bağlamak boşuna olur. Vakit çoktan geçmiştir; insanlar çölü andıran ülkede, kolları kanatları kırılmış bir halde bekler dururlar. Bir milleti besleyecek kadar geniş topraklar, bir aileyi beslemek için gerekeni bile veremez. Böyle bir ülkede aşağı tabakaya mensup insanların, genel yoksulluğa katılmaya, yani ülkeyi kaplayan çorak araziden faydalanmaya bile hakkı yoktur. Papaz sınıfı, hükümdar, şehirler, büyükler, bazı önemli yurttaşlar farkına vardırmadan bütün bölgenin sahibi olmuşlardır. İşlenmemiştir bu bölge ama yıkılan aileler otlakları onlara bırakmıştır; çalışmakla hayatını kazanan insanın ise hiçbir şeyi yoktur.

Böyle bir durum karşısında, bütün ülkede, Romalıların kendi ülkelerinin bir bölümünde uyguladıkları usul uygulanmalı; yani halka, bollukta yapılanı kıtlıkta da yapmalı; hiçbir şeyi olmayan ailelere toprak dağıtmalı; bu toprağı işleyip verimli hale getirecek araçlar vermeli. Bu dağıtım, kendisine verileni alabilecek güçte bir erkek bulundukça yapılmalı; böylece zamandan da, işten de hiçbir şey kaybedilmemiş olur.

Konu XXIX
Güçsüzler yurdu üzerine

Bir insan hiçbir şeyi olmadığı için değil, çalışmadığı için yoksul sayılır. Hiç malı olmadığı halde çalışan kişi; çalışmadığı halde yüz *écu* geliri olan kişi kadar mutludur. Hiç malı olmadığı halde bir zanaatı olan kişi, on dönüm toprağı olan, yaşamak için de bu toprağı işleyen kişiden daha yoksul sayılmaz. Zanaatını çocuklarına miras olarak bırakan bir işçi, onlara sayıları ile orantılı olarak artan bir mülk bırakmış demektir. Yaşamak için on dönüm toprağı olup da bunları çocuklarına bölen bir insan için aynı şeyi söyleyemeyiz.

Ticaretle geçinen ülkelerde çoğu insanların yaşamak için sadece zanaatları vardır; böyle yerlerde hükümet çoğu zaman, ihtiyarların, hastaların ve yetimlerin yardımına koşmak zorunda kalır. Tam anlamıyla gelişmiş bir devlet bu yardımı yine zanaatlardan sağlar; kimi kişileri ellerinden gelen işlerde çalıştırır; kimi kişilere de çalışmayı öğretir ki, bu da bir çeşit iş demektir.

Sokakta çıplak dolaşan bir adama beş on para vermekle devlet kendine düşen görevi yapmış sayılmaz; çünkü devlet bütün vatandaşlara yiyecek, içecek, mevsime göre giyecekle, sağlığa aykırı olmayan bir yaşayış tarzı sağlamak zorundadır.

Ülkesinde niçin güçsüzler yurdu açmadığını soranlara Aureng-Zeb, "Ülkemdeki insanları öylesine zengin edeceğim ki, güçsüzler yurduna lüzum kalmayacak" diye cevap verirmiş[313]. Oysa, "Önce ülkemi zenginleştireceğim, sonra güçsüzler yurdu açacağım" demesi gerekirdi.

Bir ülkenin zenginliği orada birçok endüstrinin gelişmesini gerektirir. Bunca ticaret dalından bir tanesi gün gelir pekâlâ zayıf düşebilir; sonunda o dalın işçileri, geçici de olsa, bir süre için sıkıntıda kalabilirler. İşte o zaman, ister milletin ıstırabını gidermek için olsun, ister milletin başkaldırmasını önlemek için olsun, devletin süratle yardıma koşması gerekir. Bu gibi hallerde, salt yoksulluğu gidermek için güçsüzler yurduna ya da ona benzer bir kuruma ihtiyaç ortaya çıkar.

Ama millet yoksulsa, o zaman özel yoksulluk genel sefaletten doğar; âdeta genel sefaletin kendisi olur. Yeryüzündeki güçsüzler yurdunun tümünü bir araya getirseniz bu özel sefaleti yok edemezsiniz; tersine güçsüzler yurdunun ilham ettiği tembellik, genel yoksulluğu dolayısıyla özel yoksulluğu, büsbütün artırır.

İngiliz kilisesini yenilemek isteyen VIII. Henri tembel bir toplum olan, başkalarına da tembellik aşılayan papaz sınıfını ortadan kaldırmakla işe başladı; kralın hakkı vardı; konuksever olan papazlar, soylu ya da burjuva sınıfından bir sürü işsiz güçsüz insanın o manastır senin bu manastır benim deyip dolaşmalarına neden oluyorlardı. Nasıl ki soylular manastırlarda yaşamak imkânını buluyorlarsa, aşağı tabakadan halk da güçsüzler yurdunda yaşamak imkânını öyle buluyorlardı. Kral bunları da yok etti. Bu değişikliklerden sonradır ki İngiltere'de ticaret ve endüstri kafası iyice gelişme imkânını buldu.

Roma'da, çalışanlar, zanaat sahibi olanlar, çiftçiler, toprağı işleyenler, ticaretle uğraşanlar dışında herkes güçsüzler yurdu sayesinde mutluluğa ulaşmıştır.

Zengin milletlerin güçsüzler yurduna ihtiyacı olur demiştim; çünkü servet her an tehlikeye düşebilir o çeşit ülkelerde: Ama orada da yine devamlı kurumlar yerine gelip geçici yardımların daha iyi olduğu kanısına varılmıştır. Felaket geçicidir. Yardımın da aynı nitelikte olması gerekir; özel kazaya uygulansın yeter.

313 Mongol hükümdarlarının en ünlüsü. 1659'dan 1707'ye kadar hüküm sürmüştür.

BEŞİNCİ BÖLÜM
,,,
YİRMİ DÖRDÜNCÜ KİTAP

Her ülkede kurulu dinin gerek uygulanmasıyla gerek dogmalarıyla ilgili kanunlar üzerine

Konu I
Genel olarak dinler üzerine

Nasıl ki kişi, daha az yoğun olan karanlıklarla, daha az derin olan uçurumlar üzerinde yargıda bulunabilirse, sahte dinler arasında da toplumun çıkarına en uygun olan dinleri arayıp bulabilir; yani insanları öteki dünyada mutluluğa ulaştırmayı amaç edinen dinleri değil de, bu dünyada insanların mutluluğuna en çok yardım eden dinleri arayıp bulabilir demek istiyorum.

Şu halde ben, mevcut dinleri, medeni hayata getirdikleri iyilikle orantılı olarak inceleyeceğim; kökleri ister gökyüzünde olsun, ister yeryüzünde.

Ben bir tanrıbilimci değil de, politik bir yazar olarak okuyucunun karşısına çıktığım için, bu kitabımda pekâlâ yalnız bir görüş tarzına göre gerçek olan bazı şeyler bulunabilir; bu şeyleri ben, üstün gerçeklerle olan ilgileri yönünden ele almış değilim de ondan.

Gerçek dine gelince, burada da politik çıkarları hiçbir zaman dinin üstünde tutmadığımı, salt ikisini birleştirmeye çalıştığımı her insaflı okuyucu hemen görüp anlar; birleştirmek için ise ikisini de iyice bilmek gerekir.

İnsanlara, "Birbirinizi sevin" diyen Hristiyan dini, hiç şüphe yok ki her milletin çok iyi politik kanunları ile, çok iyi medeni kanunları olmasını ister; insanların dinden sonra, birbirlerine verip alabilecekleri en büyük nimet bu iki kanundur da ondan.

Konu II
Bayle'in bir paradoksu[314]

Mösyö Bayle putlara tapmaktansa, dinsiz olmanın daha iyi olacağını ispatladığını iddia ediyor; yani, başka bir deyimle, kötü bir dine girmenin, hiçbir dine

314 Pierre Bayle, 1647'de doğup 1706'da ölen Fransız yazarı. Dictionnaire Historique adlı kitabıyla XVIII. yüzyılın fikir özgürlüğünü hazırlamıştır.

girmekten daha tehlikeli olacağını anlatmak istiyor. "Bana kötü insan diyecekleri yerde, yok böyle bir insan demelerini tercih ederdim" diyor M. Bayle. Bu, doğrudan doğruya bir safsatadır; çünkü, şu ya da bu adamın var olduğuna inanmak insanlığa hiçbir yarar sağlamaz; Tanrı'nın varlığına inanmak ise son derece yararlıdır. Onun yokluğuna inanmanın arkasından hemen bizim özgürlüğümüz fikri gelir; böyle bir fikri edinmek gücünden yoksunsak o zaman da başkaldırma fikri gelir: Her zaman bastırıcı olmadığından, dinin baskı altında tutmak için bir araç olmadığını söylemek, medeni kanunların da baskı altında tutmak için bir araç olmadığını söylemek demektir. Dinin yeryüzüne getirdiği iyiliklerden hiç söz etmeden, salt ettiği kötülükleri büyük bir kitapta bir bir saymak, ona karşı kötü bir şekilde muhakeme yürütmek demektir. Yeryüzünde medeni kanunların, saltanat yönetimiyle cumhuriyet yönetiminin ettiği kötülükleri saymaya kalksam korkunç şeyler söylerim. İnsanların bir dini olmayabilir; bu, hükümdarların da bir dini olmasına lüzum yoktur demek değildir; toplum kanunlarından korkmayanların kendi kendilerine edinebilecekleri biricik freni hükümdarların yok etmeleri hiç faydalı olmaz da ondan.

Dinini seven ve ondan korkan bir hükümdar, kendisini okşayan bir el ya da yatıştıran bir ses karşısında boyun eğen bir aslandır; dinden korkup da ondan nefret eden kişi, gelip geçenlerin üzerine atılmasını önleyen zinciri dişleriyle kemiren vahşi hayvanlar gibidir; hiç dini olmayan kişi ise, özgürlüğünü ancak parçalayıp yuttuğu zaman anlayabilen o korkunç hayvandır.

Bir insanın ya da bir toplumun mensup olduğu dini kötüye kullanması mı, yoksa hiç dini olmaması mı daha iyi? Mesele bunu bilmekte değil; mesele, daha az kötü olan hangisi, dini insanların ara sıra kötüye kullanması mı, yoksa insan toplumlarında hiçbir dinin bulunmaması mı; işte bunu bilmekte.

Tanrısızlığın uyandırdığı dehşeti azaltmak için çoğu zaman puta tapmaya aşırı derecede yükleniriz. Eskilerin bazı kötülükler için dua etmeleri, o kötülükleri sevdiklerini değil, tersine onlardan nefret ettiklerini gösterir. Lakedemonyalılar korku için bir mihrap diktikleri zaman o yiğit milletin amacı ondan, savaş esnasında bütün Lakedemonyalıların kalplerine girmesini istemek değildi. Bazı tanrılardan, suç ilham etmemesi, bazılarından da suçu kişiden uzaklaştırması istenirdi.

Konu III
Ilımlı hükümetin Hristiyan dinine, istibdat yönetiminin de Müslüman dinine daha uygun olduğuna dair

Hristiyan dini arı zorbalıktan çok uzaktır. Yumuşaklık İncil'de öylesine salık verilir ki, Hristiyan dini, zorba hükümdarın gerek adaletini uygularken, gerek memleketini yönetirken kullanacağı zora, kökünden aykırı düşer.

Hristiyan dini çok eşliliği yasak ettiği için, hükümdarlar daha az kapanık, tebaalarına daha yakın, sözün kısası daha insan olarak yaşarlar. Kanun çıkarmaya daha elverişli olurlar, her şeyi yapamayacaklarını daha iyi hissederler.

Müslüman hükümdarlar bir yandan öldürüp, bir yandan ölürlerken, Hristiyanlarda din, hükümdarları daha az sıkılgan bir hale sokar; dolayısıyla da daha az zalim olmalarını sağlar. Hükümdar tebaasına, tebaa da hükümdarına güvenir. Ne güzel şey değil mi? Amacı öteki dünyada bizi mutluluğa ulaştırmak olan Hristiyanlık bu dünyada da bizi mutluluğa ulaştırır.

Arazisinin büyüklüğüne, ikliminin kötülüğüne rağmen Habeşistan'da istibdat yönetiminin yerleşmesini önleyen Hristiyan dini olmuştur; Avrupa'daki geleneklerle kanunları Afrika'nın göbeğine götüren de yine Hristiyanlık olmuştur.

Habeş veliahdının yönettiği bir bölge vardır; bu prens orada tebaasına sevgiyle bağlılığın ne olduğunu iyice göstermektedir. Hemen onun yakınında Sennar kralının, çocuklarını hapsetmesine İslam dininin göz yumduğunu görüyoruz[315]. Kral ölünce meclis, tahta çıkacak olanın dışındakilerin boynunu vurdurtur.

Bir yandan Yunanlı ve Romalı kral ve şeflerin devamlı olarak öldürüldüklerini, öte yandan aynı şeflerin şehirleri yakıp yıktıklarını, sürüyle insan öldürdüklerini, Timurlenk'le Cengiz'in Asya'yı baştan başa yakıp yıktığını gözlerinizin önüne getirin; o zaman görürsünüz ki Hristiyanlık, hükümet konusunda, politik bir hukukun doğmasına, savaşta ise insanlığın sonsuz bir şükranla karşılayacağı bir devletler hukuku meydana gelmesine sebep olmuştur.

Savaştan yenik çıkan milletlere, hayat gibi, özgürlük gibi, kanun gibi, mal gibi ve nihayet gurura kapılmamak şartıyla din gibi en büyük nimetleri bırakanın, sözünü ettiğimiz devletler hukuku olduğunu görürüz.

Bugünkü Avrupa'da milletler, zorba ve askeri bir kisveye bürünen Roma imparatorluğundaki milletlerle ordular kadar ya da ordu birlikleri kadar birbirlerinden ayrı değillerdir. Çünkü o çağda, bir yandan ordular birbirleriyle dövüşürler, öte yandan da askerlerin şehirleri yağma etmelerine, toprağı da aralarında bölmelerine izin verirlerdi[316].

Konu IV
Hristiyan dininin niteliğiyle Müslüman dininin niteliğinden doğan sonuçlar

Kişi Hristiyan dininin niteliğiyle Müslüman dininin niteliğini inceledi mi, başka herhangi bir incelemeye başvurmadan muhakkak birini kabul, ötekini red-

315 Sennar, Afrika'da Nil ırmağının yukarı bölümünün suladığı bir ülke olan Nübya'nın en büyük şehri.

316 Böyle bir şey ileri sürmekle Montesquieu bir misyoner olduğunu göstermek istiyor. Tarafsız değildir. Çağının filozoflarına ipucu veriyor.

detmeli. Çünkü bir dinin apaçıklığını biz, gerçek olmasından çok insanların mizacına aşıladığı yumuşaklıkta buluruz.

Dinin istilacı bir peygamber tarafından ortaya atılmış olması insanlık için bir felakettir. Yalnız kılıçtan ve kalkandan söz eden Müslüman dini, kurulmasını sağlayan aynı yıkıcı anlayışla insanları etkilemektedir.

Çoban krallardan biri olan Sabbacon'un hikâyesi çok hoştur bu konuda. Teba tanrısı rüyasında ona görünmüş ve Mısır'daki bütün rahipleri öldürmesini buyurmuş. Bunun üzerine çoban, her zamanki buyruklarına aykırı bir buyruk veren tanrıların artık hükümdarlık etmesini istemediklerine hükmetmiş, başını alıp Habeşistan'a gitmiş[317].

Konu V
Katolik mezhebinin saltanat yönetimiyle, Protestan mezhebinin ise cumhuriyet yönetimiyle daha iyi bağdaşacağı üzerine

Bir din bir devlet içinde doğar ve gelişirse, genel olarak o devletin hükümet şeklini işler. Çünkü o dini alıp başkalarına devreden kişiler, içinde yaşadıkları ülkedeki yönetim şeklinden başka bir yönetim şekli bilmezler.

Hristiyan dini bundan iki yüzyıl önce kendisini Katoliklik, Protestanlık diye ikiye ayıran o korkunç olayla karşılaştığı zaman, kuzeyde yaşayanlar Protestanlığı, güneyde yaşayanlar ise Katolikliği benimsediler,

Çünkü kuzeyde yaşayanlarda, öteden beri, güneyde yaşayanlarda olmayan bir bağımsızlık, bir özgürlük kafası vardır; gözle görünür bir şefi olmayan din ise böylece şefi olan dinden daha uygun düşer iklimin telkin ettiği bağımsızlığa.

Protestanlığın yerleştiği ülkelerde bile devrimler politik alanda olmuştur. Büyük hükümdarları kendinden yana alan Luther, eğer dış ülkelerde de üstünlük sağlayacaklarına inandırmamış olsaydı salt dini otorite bağışlamakla kandıramazdı onları; cumhuriyetlerde yaşayan insanları ya da saltanat yönetimlerinde gölgede kalmış burjuvaları kendinden yana alan Calvin pekâlâ üstün mevkilerle rütbeler dağıtmayabilirdi.

Bu iki mezhepten her biri kendisini daha üstün görebilirdi; Calvinisme, İsa'nın söylediklerine daha uygun bir şekilde davrandığı için, Luthérianisme ise havarilerin davranışlarına daha uygun bir şekilde davrandığı için.

Konu VI
Bayle'in başka bir paradoksu üzerine

M. Bayle, bütün dinleri küçümsedikten sonra Hristiyan dinini de baltalıyor. Gerçek Hristiyanların devamlı bir devlet kuramayacaklarını ileri sürmek cesaretini

317 Bu konu Montesquieu'nün tarafsız olmadığını daha iyi gösterir.

gösteriyor. Neden kuramayacaklarmış? Pekâlâ kurarlar. Her biri, görevini iyice anlayan, hepsini yerine getirmek için de canla başla çalışan bir yurttaş olurdu; doğal savunma hukukunu iyice anlardı; dine borçlu olduğuna ne kadar inanırsa, vatana da o ölçüde borçlu olduğuna inanırdı. İyicene kalbine yerleşen Hristiyanlık ilkeleri, saltanat yönetimlerinin aşıladığı sahte onur duygusundan, cumhuriyetlerin telkin ettiği o insanca erdemlerden, istibdat yönetimlerinin ilham ettiği o hayvanca korkudan çok daha kuvvetli olurdu.

O büyük adamı, kendi dininin ruhunu yanlış anlamış olmakla, Hristiyanlığın yerleşmesinde verilen emirlerle Hristiyanlığın kendisini, İncil'deki derslerle öğütleri birbirinden ayıramamış olmakla suçlamak insanın tuhafına gidiyor. Kanun koyucu, kanun verecek yerde öğüt verdiyse, bunu, öğütleri kanunlar gibi düzenli olduğu takdirde kanunlarının ruhuna aykırı hareket edeceğini sezmiş olduğu için yapmıştır.

Konu VII
Dinde eksiksizlik kanunları üzerine

İnsanların zekâya hitap eden kanunları öğüt değil, ders vermeli. Yüreğe hitap etmek için atılmış olan din ise, az ders, çok öğüt vermeli.

Örneğin, din birtakım kurallar ortaya attı mı, bunu, kişi iyi olsun diye değil, çok iyi olsun diye yapar; iyinin değil, kusursuzun ne olduğunu göstermek için yapar. O zaman bu kuralların kanun değil, öğüt şeklinde belirmesi gerekir; çünkü kusursuzluk ne insanların, ne de nesnelerin tümünü kapsayabilir. Üstelik, bunlar kanun şeklinde olsaydı, ilk kanunlara riayet ettirmek için daha bir sürü kanun çıkarmak gerekirdi. Bekârlık, Hristiyanlığın bir öğüdüdür. Bu öğüdü, bir sınıf insan için kanun şekline sokunca, bu kanuna riayet ettirmek için her gün yeni yeni kanunlar çıkarmak zorunda kalındı. Kanun koyucu, kusursuzluğu sevenlerin öğüt olarak yapmaktan hoşlanacakları bir şeyi ders olarak bütün insanlara yaptırmaya kalkınca, hem kendisini yordu, hem de toplumu.

Konu VIII
Ahlak kanunlarının din kanunları ile olan uygunluğu üzerine

Tanrı'nın ilham etmediği bir dini benimsemek bahtsızlığına uğramış bir ülkede, bu dinin ahlakla bağdaşması her zaman için zorunlu bir şeydir; çünkü din, sahte bile olsa, insanların birbirlerine karşı duyacakları güvenin en kuvvetli kaynağıdır.

Pégu'da yaşayanların dinindeki temel noktalar şunlardır: Birbirinizi öldürmeyeceksiniz; hırsızlık etmeyeceksiniz; uygunsuz hareketlerden kaçınacaksınız; insa-

nın hoşuna gitmeyecek bir harekette bulunmayacak, tersine ona elinizden gelen iyiliği edeceksiniz. Hangi dinde olursa olsun bu sayede kişinin kurtulacağına inanırlar. Gururlu ve yoksul olmalarına rağmen bu insanların zavallılara karşı büyük bir acıma duygusu beslemeleri de işte bundan ileri gelir.

Konu IX
Esséen'ler üzerine[318]

Esséen'ler insanlara karşı adaletten ayrılmayacaklarına; herhangi bir buyruğa uymak söz konusu bile olsa kimseye kötülük etmeyeceklerine; haksızlık edenlerden nefret edeceklerine; herkese güveneceklerine buyururken bile alçakgönüllülüğü elden bırakmayacaklarına; her zaman, gerçekten yana olacaklarına; yasak işlerle uğraşıp para kazanmayacaklarına ant içerlerdi.

Konu X
Stoacılar üzerine

Eskilerdeki çeşitli felsefe görüşlerinin her birini bir din olarak ele almak mümkündür. Bunların arasından ilkeleri insana en yakın olan görüş, iyi insan yetiştirmeyi amaç edinen görüş, muhakkak ki, stoacı görüştür; ben kendi hesabıma, bir an Hristiyan olduğumu unutabilseydim, Zenon okulunun yıkılmasını insanlığın başına gelebilecek felaketler arasına sokmaktan kendimi alamazdım.

Bu görüş yalnız, gerçekten büyük olan duyguları aşırı bir hale sokardı; örneğin, zevklerin de, acıların da küçümsenmesi gibi.

İnsanın yurttaş olmasını, büyük adamların ortaya çıkmasını, büyük imparatorların sivrilmesini sağlayan hep bu görüştü.

Bilinen gerçekleri bir an için bir yana bırakıp bütün doğada bir araştırma yapın, Antonin'lerden daha büyük bir varlıkla karşılaşmanıza imkân yoktur; Julien'den sonra bile, (burada Julien'in adını seçmem onun Hristiyan dinini inkâr etmesini hoş karşıladığımı göstermez), evet Julien'den sonra bile insanları daha iyi yönetecek bir hükümdar gelmemiştir yeryüzüne.

Stoacılar mal ve mülkü, insanların verdiği rütbeleri, acıyı, üzüntüyü, zevki küçümsedikleri zaman tek amaçları, insanları mutluluğa ulaştırmak, toplum hayatının gerektirdiği görevleri yerine getirmekti. İçlerinde bulunduğuna inandıkları kutsal ruhu, insan türünün mutluluğuna göz kulak olan bir çeşit koruyucu melek olarak görürlerdi.

318 Esséen'ler ya da Essénien'ler, ahlak kurallarının ağırlığıyla tanınmış bir Yahudi tarikatı.

Toplum için doğmuş olan stoacılar, alınyazılarının toplum için çalışmaktan ibaret olduğuna inanırlardı. Bunun karşılığını kendi içlerinde buldukları için de topluma azıcık olsun yük olmazlardı; yalnız felsefi görüşleri sayesinde mutluluğa ulaşan stoacılar, başkalarının mutlu olmasıyla kendi mutluluklarının artacağına inanırlardı.

Konu XI
Kendi içine dalma üzerine

İnsanlar türlerini devam ettirmek, yiyip içmek, giyinip kuşanmak, toplum hayatının gerektirdiği şeylerin tümünü yapmak için yeryüzüne geldiklerinden, din onlara kendi içlerine kapanıp düşünmeleri için pek öyle fırsat vermemeli.

Müslümanlar alışkanlık yüzünden daha çok kendi iç dünyalarına kapanırlar; günde beş kere dua ederler, her defasında da bu dünyaya ait şeyleri arkalarına attıklarını gösteren bir harekette bulunurlar. Bu da onları iç dünyalarına kapanmaya alıştırır. Buna bir de, kesin alınyazısına olan inançları yüzünden dünya nimetlerine karşı duydukları aldırmazlığı katarsanız bu konuda iyice aydınlanmış olursunuz.

Hem zaten hükümetin sertliği, arazi mülkiyeti üzerine çıkartılan kanunların kötülüğü gibi nedenler, onlardaki bu aldırmazlığı körükler, içlerinde bir kararsızlık uyandırırsa, millet mahvolmuş demektir.

Guébre'lerin dini eskiden İran'ı bir hayali geliştirmiş, istibdat yönetiminin kötülüklerini yok etmişti. Bugün ise Müslüman dini bu ülkeyi yıkmaktadır.[319]

Konu XII
Cezalar üzerine

Cezalar, tembellik fikriyle değil iş fikriyle, kusursuzluk fikriyle değil iyilik fikriyle, cimrilik fikriyle değil azla yetinme fikriyle birleşirse daha iyi olur.

Konu XIII
Ödenmesi imkânsız suçlar

Cicero'nun Romalı din adamlarının kitaplarından alıp naklettiği bir bölümden Romalılarda ödenmesi imkânsız suçlar olduğunu öğreniyoruz. Zozime, Constantin'in Hristiyanlığı kabulündeki nedenleri büsbütün kötüleyecek olan

319 Guébre'ler ya da Parsis'ler, Zerdüşt dininin ateşe tapanlarıdır.

hikâyesini anlatırken, Julien de *Caesar'lar* adlı kitabında bu din değiştirme ile alay ederken hep ödenmesi imkânsız suçlara dayanırlar.[320]

Bazı kaba saba suçları yasak eden, elin hareketini önleyip kalbe tam bir özgürlük veren payen dininde ödenmesi imkânsız suçlar olabilirdi ama tutkuların tümünü içine alan, isteklere de, düşüncelere de, davranışlara da aynı derecede özgürlük veren; bizi zincirlerle değil de, sayısız ipliklerle bağlayan; insan adaletini geride bırakıp başka bir adalete başvuran; insanları durmadan pişmanlıktan sevgiye, sevgiden pişmanlığa götürmek için kurulmuş olan; yargıçla suçlu arasına büyük bir arabulucu, doğruyla arabulucu arasına da büyük bir yargıç koyan bir dinde ödenmesi imkânsız suçlar bulunmamalı. Her ne kadar bu din, herkese umut ve korku veriyor, yeryüzünde niteliği bakımından ödenmeyecek bir suç olmadığını söylüyorsa da, bütün bir hayatın, ödenmesi imkânsız bir suç halini alabileceğini de ima etmekten geri kalmıyor; yeni yeni suçlar, yeni yeni ödemelerle, bağışlama duygusunu biteviye zorlamanın yerinde bir hareket olmadığını anlatmak istiyor. Tanrı'ya olan borçlarımızı hiçbir zaman ödeyemediğimiz için eski borçlarımızdan endişe duyan bizlerin yeni yeni borçlara girmekten sakınmamızı, ölçüyü aşmamamızı, baba sevgisinin sınırlarına kadar gitmemizi salık veriyor.

Konu XIV
Nasıl olur da din kuvveti, medeni kanunların kuvvetiyle uzlaşabilir

Dinle medeni kanunların amacı, insanları iyi vatandaş haline getirmek olduğuna göre, bunlardan biri amaçtan uzaklaştı mı, ötekinin amaca daha çok yaklaşması gerekir. Din ne kadar gevşek olursa, medeni kanunlar da o kadar baskılı olmalı.

Böylece Japonya'da hâkim olan dinin hemen hemen hiçbir dogması yoktur; cennet cehennem diye bir şey de ortaya koymaz; işte bu eksikleri telafi etmek amacıyla devlet, çok ağır kanunlar çıkarmış ve bu kanunların çok sıkı bir şekilde uygulanmasını istemiştir.

Din, insan davranışlarının zorunluluğu dogmasını topluma yerleştirmişse, kanunların vereceği cezalar daha ağır, bu cezaları uygulayanların ise daha uyanık olmaları gerekir; böylece, kendi kendilerine bırakılmış olan insanların özgürlükleri yukarıda sözü edilen araçlarla sınırlanmış olur ama din özgürlük dogmasını ortaya atmışsa o zaman iş değişir.

İslam dinindeki alınyazısı dogması ruh tembelliğinden doğar; ruh tembelliği de yine bu alınyazısı dogmasından doğar. Bir kere, Tanrı'nın buyruklarında var bu, de-

320 Zosime'e göre, Constantin, 326 yılında kaynanasının yanlış bir suçlaması üzerine hapsettirdiği Crispus'un ölümüne sebep olduğu için kendisini affettirmek amacıyla Hristiyan olmuştur. Oysa Constantin'in Hristiyan dinini kabul edişi 312 yılına rastlar.

mişler ya; o halde yan gelip keyfine bak. Oysa, böyle bir durumda, dinsel dogmalara sırtını dayayıp uyuklayan insanları kanunlarla harekete geçirmek gerekir.

Medeni kanunların izin verdiği şeyleri eğer din mahkûm edecekse, dinin mahkûm edeceği şeylere medeni kanunların izin vermeye kalkması tehlikeli olur; bunlardan biri, düşüncelerdeki ahengi ve doğruluğu bozdu mu, bu bozukluk kesinlikle ötekine de bulaşır.

Böylece, bıçağı ateşe koymak, kırbaca dayanmak, ata yuları ile vurmak, kemiği başka bir kemikle kırmak, günah, hatta temel günahlardan biri sayıldığı Cengiz Han'ın Tatarlarında, dine karşı gelmek, başkasının malını zorla almak, insana hakaret etmek, hatta bir insanı öldürmek suç sayılmazdı. Sözün kısası, hiç değeri olmayan şeyleri zorunlu kılan kanunların şu sakıncası var ki, aynı kanunlar zorunlu olan şeyleri de önemsiz bir hale sokarlar.

Formose'da oturanlar bir çeşit cehenneme inanırlar; ama bu cehennem, bazı mevsimlerde çıplak gezmeyenlere, ipek giysiler yerine bez giysiler giyenlere, istiridye avlayanlara, kuşların ötüşünden bir anlam çıkarmadan herhangi bir iş görenlere özgüdür. Sarhoşluk da, kadınlarla sefahat âlemine dalmak da günah sayılmaz o ülkede; hatta çocuklarının sefahat âlemine dalmalarının tanrılar tarafından hoş karşılandığına bile inanırlar.

Din, herhangi bir şeyi kaza diye ispatlamaya kalkarsa, insanların en büyük dayanaklarından birini boş yere yıkmış olur. Hintliler, Ganj ırmağının sularında kişiyi kutsallaştıran bir şey olduğuna inanırlar; bu ırmağın kıyılarında ölenler öteki dünyada ceza görmezler, tersine zevk ve eğlencenin bol olduğu bir ülkede otururlar; en uzak yerlerdeki ölülerin bile cesetlerini yakıp küllerini Ganj ırmağına atarlar. Kişi ister erdemli bir hayat sürsün, isterse durmadan suç işlesin, sonunda küllerini Ganj ırmağına atacaklarına göre, kendini telaşa kaptırmasına ne lüzum var?

Ödüllerle dolu bir ülke fikri, cezalarla dolu bir ülke fikrini zorunlu olarak bastırır; kişi birincisine ulaşacağını umarsa, ikincisinden de korkmazsa o zaman medeni kanunların hiçbir etkisi kalmaz. Öteki dünyada ödüllerin bolluğundan emin olan insanlar, kanun koyucunun elinden kaçarlar; ölümü fazlasıyla küçümserler. Yargıçların vereceği en büyük cezanın bir an süreceğine, arkasından da hemen mutluluğun başlayacağına inanan bir insanı hangi kanunla zapt edebilirsiniz, sorarım size?

Konu XV
Medeni kanunlar, kimi zaman, sahte dinleri nasıl düzeltirler

Eski şeylere saygı, saflık ya da boş inançlar, kimi zaman insanı utandıracak gizli ayinlere, törenlere yol açmıştır; örnekleri çoktur bunların yeryüzünde. Aristo'nun dediğine göre bu gibi hallerde kanun, karılarıyla çocuklarının yerine aile babaları-

nın tapınağa gidip törene katılmalarına izin verirmiş. Doğrusu ya, dine karşı ahlakı koruyan harikulade bir medeni kanunmuş bu!

Augustos, erkek olsun, kız olsun gençlere, eğer yanlarında yaşlı bir akraba yoksa gece törenlerine katılmayı yasak etti. 15 Şubat eğlencelerine yeniden izin verdiği zaman da gençlerin sokaklarda çırılçıplak koşmalarına izin vermedi[321].

Konu XVI
Dinsel kanunlar nasıl olur da politik yapının kusurlarını düzeltir

Öte yandan din, eğer kanunlar güçsüzse, pekâlâ politik devlete desteklik edebilir.

Örneğin, iç savaşlardan ötürü devletin huzuru sık sık kaçıyorsa eğer, din, devletin bazı yerlerinin devamlı olarak barış içinde yaşaması gerektiğini söyler; ve böylece, çok iş görmüş olur. Yunanlılarda, Eléen'ler, Apollon'un rahipleri olmak sıfatıyla devamlı olarak barış içinde yaşarlardı. Japonya'da kutsal bir şehir olan Méaco'ya kimse saldırmaz; din bu kuralı devam ettirir; bundan ötürü de, yeryüzünde, yabancı ülkelerden bugüne dek yardım istemediği gibi bundan böyle de istemeyecek tek devlet olan bu imparatorlukta, savaşın yok edemediği gayet geniş bir ticaret hayatı vardır.

Savaşların ortak bir kararla ilan edilmediği, kanunların savaşlara son veremediği ya da savaşları önleyemediği ülkelerde din, barış ve ateşkes anlarını tespit eder; böylece halk da, tarla işleriyle buna benzer işleri görmek için vakit bulur; aksi takdirde devletin yaşaması imkânsız bir hal alır.

Her yıl Arap kabileleri arasındaki savaşlara dört ay ara verilirdi; en küçük bir kıpırdama hemen dine aykırı bir hareket sayılırdı. Fransa'da da savaşa ya da barışa senyörlerin karar verdikleri çağda, din, bazı mevsimlerde savaşa ara verilmesini emir buyururdu.

Konu XVII
Aynı konunun devamı

Bir devlette insanların birbirine kin beslemelerine sebep olacak konu çok olursa, dinin uzlaşma imkânları da aynı ölçüde çok olmalı. İşleri güçleri haydutluk olan Araplar durmadan birbirlerine saldırırlar, birbirlerinin mallarını çalarlardı. Muhammet şöyle bir kanun çıkardı: Herhangi bir insan kardeşini öldüreni bağışlayabilir; bu ise zarar ve ziyan istemesi için katilin hakkında kovuşturma açmasına

321 13 Şubata rastlayan bir bayram günü. Romalı gençler o gün şehrin sokaklarında koşarlar ve ellerindeki, kurban derisinden yapılmış kırbaçlarla gelip geçenlere vururlardı.

engel olamaz ama gerekli tazminatı aldıktan sonra suçluya kötülük etmeye kalkarsa ahiret günü en ağır işkencelere katlanmak zorunda kalır.

Cermenlerde kişi, yakın akrabalarına beslenen kin ve düşmanlıklara da vâris olurdu; ama bu kin ve düşmanlıklar ölünceye kadar sürüp gitmezdi. Birisini öldüren insan, bir miktar hayvan vermek, ölünün ailesindeki bütün kişileri tatmin etmek şartıyla suçunun bağışlanmasını sağlardı. Tacitus, "Çok faydalı bir davranıştı bu" diyor, "Çünkü özgür toplumlarda düşmanlık kadar tehlikeli bir şey olamaz." Öyle sanıyorum ki, aralarında son derece saygınlığı olan din adamları bu uzlaşmalarda büyük bir rol oynuyorlardı.

Henüz uzlaşmak nedir bilmeyen Malezyalılarda, katil, öldürdüğü kişinin akrabaları ya da dostları tarafından er geç öldürüleceğini bildiği için, kendini deliliğe verir, önüne geleni yaralar, ya da öldürür[322].

Konu XVIII
Din kanunları nasıl oluyor da medeni kanunların etkisini gösterebiliyor

İlk Yunan devletleri, denizde korsanlık eden, karada şunun bunun hakkını yiyen, düzen nedir, kanun nedir bilmeyen, dağınık bir halde yaşayan birtakım küçük küçük insan topluluklarından meydana gelmişti. Herakles'in, Theseus'un o güzel hareketleri, doğmakta olan bu insan topluluğunun nasıl bir durumda olduğunu gösterir. Din, insan öldürmenin kötülüğünü göstermek için yaptığından başka ne yapabilirdi? Bakın din nasıl hareket etti bu konuda: Zorla öldürülen insanın katile kızgın olduğunu, onda bir kin, bir dehşet uyandırdığını, devamlı olarak gittiği yerleri kendisine bırakmasını istediğini ileri sürdü; katile dokunanın, onunla konuşanın tanıklık etmek hakkını yitireceğini bildirdi; şehir, katilin varlığından kurtulmalıydı; bunun için de katilin cezasını çekmesi gerekliydi.

Konu XIX
Bir dogmayı insanlara faydalı ya da zararlı kılan, o dogmanın gerçek ya da sahte olması değil, daha çok, iyi ya da kötü bir şekilde uygulanmasıdır

En gerçek ve en kutsal dogmalar, toplumun ilkeleriyle bağdaştırılmadı mı çok kötü sonuçlar meydana getirebilirler; tersine, en sahte dogmalar da, söz konusu ilkelerle bağdaştırıldı mı çok iyi sonuçlar meydana getirebilirler. Confucius dini, ru-

322 Zencilerin babalanması gibi bir babalanma, bir çarpılma, bir vecd hali ima ediliyor burada. Malezya takımadalarından Célèbes adasında oturanlara da Macassar adı verilirdi.

hun ölümsüzlüğünü inkâr ederdi; Zenon'un okulu da böyle bir şeye inanmazdı. Bu iki dinin kendi kötü ilkelerinden, gerçek olmayan ama toplum için son derece yararlı olan sonuçlar çıkardığını söylesem kim inanır bana?

Tao'larla Foe'lerin dini, ruhun ölümsüzlüğüne inanırdı; ama bu kutsal dinden korkunç sonuçlar çıkardılar[323].

Hemen hemen dünyanın her yerinde, her zaman, ruhun ölümsüzlüğü hakkındaki inanç, yanlış yorumlanmış, kadınların, kölelerin, yurttaşların, dostların, gidip öteki dünyada saydıkları ya da sevdikleri şeye kavuşmak için kendi kendilerini öldürmelerine sebep olmuştur. Batı Hint adalarında, Danimarkalılarda bu böyleydi; bugün bile Japonya'da, Macassar'da ve dünyanın daha birçok yerlerinde bu böyledir.

Bu gelenekler doğrudan doğruya ruhun ölümsüzlüğüne olan inançtan değil, daha çok vücudun yeniden dirilmesine olan inançtan doğmuştur; bundan da şöyle bir sonuç çıkarmışlar: Ölümden sonra kişinin yine aynı ihtiyaçları, aynı duyguları, aynı tutkuları olur. Bu bakımdan ruhun ölümsüzlüğü inancı insanları derinden etkiler; çünkü, basit bir yer değiştirme fikri, tamamıyla kalıp ve ruh değiştirme fikrinden daha uygun gelir kişinin aklına; daha bir okşar kişinin yüreğini.

Dinin bir dogma ortaya atması yetmez; o dogmayı yönetmesi de gerek. Sözünü ettiğimiz dogmalar konusunda Hristiyan dini bu işi harikulade bir şekilde başarmıştır; duyduğumuz ya da bildiğimiz bir durumu değil, inandığımız bir durumu umdurur bize; her şey, vücudun dirilişine varıncaya kadar her şey bizi tinsel düşünülere götürür.

Konu XX
Aynı konunun devamı

Eski İranlıların kutsal kitaplarında şunlar yazılıydı: Veliler arasına girmek istiyorsanız çocuklarınıza bilgi verin; onların iyi davranışlarının tümü sizin hesabınıza geçirilecektir de ondan; aynı kitaplar kişiye erken evlenmeyi salık veriyorlardı; çünkü, diyorlardı, ahiret günü çocuklar köprü ödevini görecekler; çocuğu olmayanlar bu köprüden geçemeyecekler. Bütün bunlar uydurma şeylerdi ama topluma son derece yararı dokunuyordu.

Konu XXI
Ruh göçü üzerine

Ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili dogma üçe ayrılır; birincisi arı ölümsüzlük; ikincisi sadece yer değiştirme; üçüncüsü de ruh göçü; yani Hristiyanların sistemi bir,

323 Tao'lar Lao-Tsé'nin dinini kabul etmiş olanlardır. Tao-te-King de bunların kitabıdır. Foe'ler de Budistlerdir.

İskitlerin sistemi iki, Hintlilerin sistemi üç. İlk ikisinden söz etmiş bulunuyorum; üçüncüsü ise kimi zaman iyi, kimi zaman kötü yönetildiğinden Hindistan'da iyi ve kötü sonuçları olmuştur. İnsanlarda, kan dökmeye karşı bir nefret uyandırdığından Hindistan'da çok az öldürme olayı olur; pek az ölüm cezası verilmesine rağmen orada herkes huzur içinde yaşar.

Öte yandan kadınlar, kocaları öldüğü zaman kendilerini ateşe atıp yakarlar. Yalnız suçsuz kişiler, şiddetli bir ölümün acılarına dayanabilirler orada.

Konu XXII
Dinin, önemsiz şeylere karşı kişide nefret uyandırmasının çok tehlikeli bir şey olduğuna dair

Hindistan'da dinden gelen önyargıların doğurduğu bir üstünlük duygusu, çeşitli kastların birbirlerinden nefret etmelerine sebep olur. Bu üstünlük duygusu doğrudan doğruya dine dayanır; aileler arasındaki bu ayrılıklar medeni ayrılıkları meydana getirmez. Bakarsınız filan Hintli, hükümdarıyla yemek yemeyi onursuzluk sayar.

Bu çeşit bir ayrılık, kişinin öteki insanlardan duyduğu iğrenmeye bağlıdır; sınıf ve rütbe farkının meydana getireceği duygulardan bambaşka bir şeydir; hem bizdeki bu sınıf ve rütbe farkında alttakilere karşı duyulan bir sevgi bağı da vardır.

Din kanunları kişide, yalnız, günah ve suç işleyenlere karşı bir nefret uyandırmalı; kişiyi, genel olarak, insanları sevmekten ve onlara acımaktan uzaklaştırmamalı.

İslam dinini, Hint dinini kabul etmiş birçok insan vardır. Hintlilerin, inek eti yiyen Müslümanlardan, Müslümanların da, domuz eti yiyen Hintlilerden nefret ettiklerini görürüz.

Konu XXIII
Bayramlar ve yortular üzerine

Bir din insanlara işi tatil etmeyi buyurduğu zaman, kutladığı varlığın büyüklüğünden çok insanların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalı.

Atina'da bayram gününün çokluğu hayatı âdeta durdururdu. Dünyayı egemenliği altında bulunduran, öteki Yunan şehirlerinin bütün anlaşmazlıklarına hakemlik eden bu şehir halkının, iş görmek için yetecek kadar zamanı yoktu.

Constantin pazar günleri çalışmayı yasak ettiği zaman bu yasağı yalnız şehir halkı için uyguladı, köy halkı için değil. Şehirlerde görülen işlerin yararlı, köylerde görülen işlerin ise zorunlu olduğunu biliyordu da ondan.

Ticaretle yaşayan ülkelerde de aynı nedenlerden ötürü yortu sayısı bu ticaretin önemiyle orantılı olmalı. Protestan ülkelerle Katolik ülkelerin bulundukları yerler öylesine bölünmüş ki, birincilerde çalışmak ihtiyacı, ikincilerden daha çoktur. Şu halde yortu günlerinin sayısını azaltmak Katolik ülkelerden daha çok Protestan ülkelere uygun düşer.

Dampierre, insan topluluklarının eğlence tarzlarının iklimlere göre değiştiğine dikkat etmiş. Sıcak iklimlerdeki ağaçlar çok lezzetli yemişler verdiğinden, zorunlu olan şeyi çabucak ve bol sayıda elde eden barbarlar eğlence için daha çok vakit bulurlar; soğuk ülkelerdeki yerliler[324] ise pek öyle boş vakit bulamazlar; karada ve denizde durmadan avlanmaları gerek. Bunlarda daha az dans, daha az müzik, daha az eğlence vardır; bu ülkelerde yayılacak olan din de, yortuların sayısını tespit ederken buna çok dikkat etmek zorundadır.

Konu XXIV
Dinde yöresel kanunlar üzerine

Çeşitli dinlerde birçok yöresel kanunlar vardır. Montésuma[325], İspanyolların dininin İspanya'da, Meksikalıların dininin de Meksika'da daha uygun olacağını söylemekte direndiği zaman anlamsız bir şey söylemiyordu demek. Gerçekten de öyle, kanun koyucular, dogmanın kendilerinden önce ülkelere yerleştirdiği şeylere saygı göstermekten kendilerini kurtaramadılar.

Ruh göçü kanısı Hint iklimi için uydurulmuş bir şeydi. Aşırı bir sıcak, bütün ülkeyi kasıp kavurur; çok az hayvan yetişir orada; köylü tarım için hayvan bulamayacağından korkar; kocabaş hayvan sayısı da kolay kolay artmaz; çeşitli hastalığa tutulur bu hayvanlar. Şu halde onları korumak için çıkartılacak yöresel bir din kanunu ülkenin uygarlığına çok yararlı olur.

Çayırlar böylece yanıp kavrulurken, kullanılacak suyun çokluğundan ötürü pirinçle sebze bol bol yetişir bu ülkede. Şu halde, yalnız sebze ile pirinç yemeye izin veren bir din kanunu, bu iklimlerde insanlara çok yararlı olur.

Hayvan eti lezzetsizdir orada; hayvandan alınan sütle yağ ise halkın yiyeceğinin önemli bir bölümünü teşkil eder. Şu halde ineğin öldürülmesini ve etinin yenmesini yasak eden kanun Hindistan'da pek öyle anlamsız bir kanun sayılamaz.

Atina devletinde çeşitli insan toplulukları yaşardı; ülkenin toprağı ise verimsizdi. Tanrılar için öküz kurban etmektense, onlara ufak tefek şeyler ikram etmenin daha iyi olacağı, dinsel bir özdeyişin sonucudur.

---

324 Kanada'da ya da Patagonya'da oturanlar.

325 1519 yılında Cortez ülkeyi istila ettiği sırada Meksika imparatoru olan zatın adı Montézuma'dır.

Konu XXV
Bir dinin bir ülkeden öbürüne götürülmesindeki sakıncalar üzerine

Bundan da anlaşılıyor ki bir dini bir ülkeden öbürüne götürmekte birçok sakınca vardır[326].

"Domuz" diyor M. de Boulainvilliers[327], "Arabistan'da çok az olacak; çünkü bu ülkede hemen hiç orman olmadığı gibi bu hayvanın yiyebileceği bir şey de yoktur. Hem zaten suların ve besinlerin tuzluluğu, halkı, deri hastalıklarına karşı son derece hassas bir hale sokar." Domuz etini yasak eden bu yöresel kanuna, domuzun evrensel ve âdeta zorunlu bir besin halini aldığı öteki ülkelerde iyi bir kanun gözüyle bakılamaz.

Burada bir düşüncemi söylemekten kendimi alamayacağım. Sanctorius, yediğimiz domuz etinin terlememize engel olduğunu, hatta öteki besinlerden aldığımız terleme imkânını bile azalttığını söylüyor. Bu azalmanın üçte bir oranında olduğunu da ilave ediyor; terleme az olursa deri hastalıklarının meydana geldiğini ya da arttığını biz zaten biliyoruz. Şu halde Filistin, Arabistan, Mısır, Libya gibi, halkı deri hastalıklarına karşı hassas olan ülkelerde domuz etinin yenmesini yasak etmeli.

Konu XXVI
Aynı konunun devamı

M. Chardin, İran'da gemi işletmeye elverişli ırmak bulunmadığını, yalnız, imparatorluğun sınırında akan Kur[328] ırmağının bu işe elverişli olduğunu söylüyor. Şu halde Guébre'lerin ırmak üstünde gemi işletmeyi yasak eden eski kanunları bu ülkede hiç de sakıncalı bir kanun değildi ama başka bir ülkede ticareti mahvedebilirdi.

Sıcak iklimlerde durmadan yıkanmak ya da abdest almak âdeta bir alışkanlık halini almıştır. Nitekim İslam dini ile Hintlilerin dini yıkanmayı emreder. Hindistan'da Tanrı'ya akar suda dua etmek çok makbul bir dua şeklidir. Peki ama bütün bunları başka ülkelerde uygulamaya imkân var mı?

İklime göre düzenlenmiş bir din başka bir ülkenin iklimine aşırı derecede aykırı geldi mi, söz konusu dinin o iklime yerleşmesi imkânsız olur; yerleşse bile çok geçmeden sınır dışı edilir. İnsanca söylemek, gerekirse[329] Hristiyan dininin de, İslam dininin de sınırlarını çizen doğrudan doğruya iklim olmuştur.

326 "Burada Hristiyanlık söz konusu değildir" diyor Montesquieu; "Çünkü Hristiyanlık, en büyük nimettir bu yeryüzünde." Bu nottan da yine anlıyoruz ki Montesquieu, Boileau'nun istediği tarihçi değildir.

327 Muhammed'in Hayatı adlı eser.

328 Hazar denizine dökülen Cyrus ırmağı.

329 Burada insanca söylemek gerekirse sözünü hiçbir ima aramadan olduğu gibi kabul etmek gerekir. Montesquieu, tanrısal niyetleri bir yana bırakıp bu kitabın birinci konusunda kendisine çizmiş olduğu sınırlar içinde kaldığını bir kere daha belirtmek istiyor.

Bundan da anlaşılıyor ki bir dinin dogmaları özel, tapınma tarzı ise genel olmalı. Tapınma tarzının uygulanmasında pek az ayrıntı bulunmalı; örneğin, belli bir nefis körletme değil, birçok nefis körletmeler olmalı. Hristiyanlık sağduyu dinidir: Perhiz tanrısal bir şeydir ama özel bir perhiz disiplinin gerektirdiği bir şeydir; değiştirilmesi mümkündür.

YİRMİ BEŞİNCİ KİTAP
Çeşitli ülkelerde dinin yerleşmesiyle ilgili kanunlar üzerine
Bu dinin dış sıkı düzeni nasıl olmalı

Konu I
Dinden yana duygu üzerine

Dini bütün kişi de, dinsiz kişi de lafı hep dine getirir; biri sevdiği şeyden, öteki de korktuğu şeyden söz eder.

Konu II
Çeşitli dinlere bağlılık nedeni üzerine

Yeryüzündeki dinlerin hepsi, kendi mensuplarına aynı bağlılık nedenleri vermezler. İnsanların düşünüş ve duyuş tarzıyla bu nedenler arasındaki uzlaşmaya bağlıdır bu iş.

Puta tapmaya son derecede eğilimli kişileriz ama puta tapmayı buyuran dinlere pek öyle bağlı değiliz; tinsel düşüncelere de pek öyle eğilimli değiliz ama bize tinsel bir varlığa tapmayı salık veren dinlere son derece bağlıyız. Bu, kısmen, kendi kişiliğimizden duyduğumuz memnunluktan gelen mutlu bir duygudur; bu memnunluğu ise bizler, Tanrı'yı başkalarının küçümsediği bir dinden çekip çıkarmış olduğumuz için duyarız. Puta tapmayı kaba milletlerin dini olarak görürüz; tinsel bir varlığa tapmayı emir buyuran dine ise aydın milletlerin dini olarak bakarız.

Dogmayı meydana getiren tinsel ve üstün bir varlık fikrine, tapma tarzına giden birtakım duygulandırıcı fikirler de ekleyebilirsek, bizde dine karşı derin bir bağlılık uyanır. Yukarıda sözünü ettiğimiz nedenler, duygulandırıcı şeylere karşı bizde var olan doğal eğilime katılmış olur da ondan. Nitekim bu çeşit tapma tarzı Protestanlardan fazla olan Katolikler, dinlerine Protestanlardan daha kuvvetli bir şekilde bağlı olurlar; dinlerinin yayılmasına da onlardan fazla çalışırlar.

Ephesos'lular, din adamları meclisinin Meryem Ana'ya *Tanrı'nın anası* denmesine izin verdiğini öğrenince neşeden göklere uçtular; piskoposların ellerini öptüler, dizlerine kapandılar; ortalık bir süre sevinç naralarıyla doldu.

Tinsel bir din, Tanrı'nın insanları seçime tabi tuttuğu, o dine mensup olanlarla olmayanlar arasında bir ayrılık gözettiği fikrini bize verirse, biz o dine daha bir

başka bağlanırız. Müslümanlar, bir yanlarında, kendilerinde Tanrının birliğini savunmakla görevli oldukları fikrini uyandıran putperestler, öte yanlarında Tanrı'nın sevgili kulları olduğu sanısını verecek Hristiyanlar olmasaydı bu derece dini bütün kişiler olmazlardı.

Yerine getirilmesi gerekli birçok buyrukları olan bir din, kişiyi, daha az buyrukları olan bir dinden daha çok bağlar kendisine. İnsanoğlu, devamlı olarak meşgul olduğu şeylere daha bir başka bağlanır; örneğin, Müslümanlarla Yahudilerin dinlerine olan bağlılığı bir yanda, salt avcılıkla ve savaşla uğraştıkları için dinin buyruklarını yerine getiremeyen barbar ve vahşi insan topluluklarının din değiştirmekte gösterdikleri kolaylık öte yanda.

İnsanlar ümit etmeye ve korkmaya son derece eğilimli yaratıklardır; bundan ötürü de, cehennemsiz, cennetsiz bir din pek öyle hoşlarına gitmez. Yabancı dinlerin Japonya'ya kolaylıkla yerleşmesi, Japonların da bu dinleri sevgiyle, muhabbetle benimsemesi bu söylediğimizi iyice ispatlar[330].

Bir dinin insanları kendine bağlayabilmesi için arık bir ahlakı olması gerek. Ayrı ayrı birer ahlaksız yaratık olan insanlar, toplu oldukları zaman namuslu kişiler olurlar; ahlakı severler; işlediğim konu çok ciddi bir konu olmasaydı, bunun böyle olduğu tiyatroda çok açık bir şekilde görünür derdim. Ahlakın kabullendiği duygularla halkın hoşuna gideceğimizden, tersine, ahlakın reddettiği duygularla da halkın nefretini kazanacağımızdan emin olabiliriz.

Dinin dış görünüşünün gösterişli olması hoşumuza gider ve bizi dine daha çok bağlar. Tapınaklarla papaz sınıfının zenginliği bizi fazlasıyla etkiler. Böylece, insan topluluklarının yoksulluğu, onları dine bağlayan bir sebep, sefaletlerini hazırlayanların zenginliğini meydana getiren bir sebep halini alır.

Konu III
Tapınaklar üzerine

Hemen hemen bütün uygar milletler evlerde otururlar. Tapacakları, korktukları ya da umuda kapıldıkları zaman gidip başvuracakları Tanrı'ya bir ev inşa etmek fikri herhalde buradan gelmiş olacak.

Gerçekten de, insanlar için hiçbir şey, Tanrı'yı kendilerine daha yakın bulacakları, içinde zaaflarıyla sefaletlerini hep bir ağızdan dile getirecekleri bir yer kadar teselli edici olamaz.

Ama bu derece doğal olan bu fikir ancak, toprağı işleyen insanlara gelir; bizzat evi olmayan insanların tapınak inşa ettiklerini hiçbir yerde göremezsiniz.

330 Hristiyan diniyle Hindistan'daki dinler burada söz konusudur. Bunların hepsinde bir cennetle bir cehennem vardır; Sintos'ların dininde ise böyle bir şey yoktur.

Cengiz Han'ın camileri bunca küçümsemesi bundandır işte[331]. Bu hükümdar Müslümanları sorguya çekmiş; bütün dogmalarını kabul etmiş, yalnız Hac için Mekke'ye gitmek zorunluluğunu bir türlü benimseyememiş; Tanrı'ya her yerde dua edilemeyeceği fikrini kafası almamış. Tatarlar evde oturmazlar, tapınak nedir bilmezlerdi de ondan.

Tapınakları olmayan milletler, dinlerine de pek öyle bağlı olmazlar. Bunun içindir ki Tatarlar öteden beri hoş görür bir millet olarak tanınmışlardır[332]; bunun içindir ki Roma imparatorluğunu istila eden barbarlar Hristiyanlığı kabul etmekte bir an olsun tereddüt etmemişlerdir; bunun içindir ki Amerika yerlileri dinlerine bu derece az bağlıdırlar; yine bunun içindir ki, misyonerlerimiz onlara, Paraguay'da tapınaklar inşa ettirdiklerinden beri bizim dinimize bu derece bağlanmışlardır.

Tanrı zavallıların sığınağıdır; suçlulardan daha zavallı kişi de yoktur; şu halde, diye düşünmüş insanlar, tapınaklar suçluların sığınağıdır; bundan daha doğal bir şey de olamaz; hele Yunanlılara daha doğal görünmüş bu düşünce. Çünkü onlarda, şehirden ve insan topluluklarından kovulan katillerin tapınaklardan gayri barınacak bir yerleri yokmuş.

Önceleri bu, yalnız, istemeyerek insan öldürenler için uygulanmış ama sonradan gerçek katillere uygulanınca, Yunanlılar çok büyük bir çelişkiye düştüklerini anlamışlar. Çünkü, demişler, insanlara saldıran kişi, tanrılara haydi haydi saldırmış sayılır.

Bu çeşit sığınakların sayısı Yunanistan'da arttıkça arttı. Tapınaklar," diyor Tacitus, "borcunu ödeyemeyen insanlar ve hain kölelerle doldu; hâkimler disiplini sağlamakta güçlük çekiyorlardı; halk, tanrılar için yapılan törenleri nasıl korursa, insanların suçlarını da öyle koruyordu; senato, suçların büyük bir kısmını bağışlamak zorunda kaldı."

Musa kanunları çok makul kanunlardı. İstemeyerek insan öldürmek suç sayılmazdı bu kanuna göre; yalnız kanun isterdi ki katil, öldürdüğü insanın akrabalarına görünmesin, onlardan uzak bir yerde yaşasın. Bunun için de Yahudiler, katillere özgü bir sığınak yaptılar. Asıl katiller sığınağa layık kişiler değillerdi; bu gibiler için sığınak yapılmadı. Yahudilerin durmadan yer değiştiren, portatif bir tapınakları vardı; bundan ötürü sığınak diye bir şey düşünemediler. Doğru, bir tapınakları olması gerekirdi ama dört bir yandan gelecek suçlular dinsel töreni bozabilirlerdi. Katiller, Yunanistan'da olduğu gibi ülkeden çıkarılsalardı, gidip yabancı tanrılara tapmak gibi bir tehlikeyle karşı karşıya bırakılmış olurlardı. Bütün bu düşünceler sığınak şehirler kurulmasına, dinsel başkanın ölümüne kadar milletin oturacağı sığınak şehirler kurulmasına neden oldu.

331 "Buhara camiine girdi, kürsüden Kuran'ı alıp atlarının ayaklarının altına attı." Tatarlar Tarihi, Bl. III., S. 273.

332 "Bu ruh haleti, Tatarlardan gelmekte olan Japonlarda da görülmektedir" diyor Montesquieu.

Konu IV
Dinin temsilcileri üzerine

Porphyre'in söylediğine bakılırsa ilk insanlar tanrılara yalnız ot sunarlarmış. Böyle özentisiz bir tören için herkes ailesine başkanlık edebilirdi.

Tanrıların hoşuna gitmek gibi doğal bir istek tören sayısının artmasına sebep oldu. Tarımla uğraşan insanlar da, törenlerin tümüne katılmak, bütün ayrıntılarını yerine getirmek imkânını bulamadılar.

Tanrılara özel yerler ayrıldı; her vatandaş kendi evinin temizliğine ve işlerine nasıl bakarsa tanrılara ayrılan bu yerlerin de temizliğine ve işlerine bakacak temsilcilerin atanması gerekti. Nitekim dinsel temsilcileri olmayan insan topluluklarının çoğunlukla barbar olduklarını görürüz. Eskiden Pédalien'ler böyleydi, bugün de Wolgusky'ler böyledir.

Tanrıların hizmetine ayrılan kişilere saygı göstermek gerekti; hele, kutsal yerlere yaklaşanlardan vücut temizliği isteyen, vücut temizliğini dinsel törenlerin bir parçası sayan milletlerde bu saygı daha da ileri gitti.

Tanrılara tapma işi devamlı olarak zaman istediğinden, insan topluluklarının çoğu papaz sınıfını ayrı bir kurul haline sokmak eğilimini gösterdi. Böylece Mısırlılarda, Yahudilerde ve İranlılarda bazı aileleri tanrılara hizmet etmekle görevlendirdiler. Bazı dinlerde, din adamlarını yalnız günlük işlerinden uzaklaştırmakla kalmadılar, onları aile yükünden de kurtardılar; Hristiyan dininin başlıca dalında gördüğümüz özelliklerden biri de budur işte.

Dinin, din adamları için buyurduğu bekârlığın sonuçlarından burada söz edecek değilim. Yalnız din adamlarının oluşturduğu kurullar aşırı derecede genişler, laik kurulların çevresi de daralırsa, bu usulün zararlı olabileceğini söylemekle yetineceğim.

İnsan anlığının yapısı bakımından olacak, ahlak konusunda ağırbaşlı olan şeyleri nasıl seversek, din bakımından da bir çabayı gerektiren şeyleri öyle severiz. Bekârlık, kendilerine daha az uygun düşen milletlerin, hatta kendileri için zararlı gibi görünen milletlerin daha çok hoşuna gitti. Avrupa'nın güney ülkelerinde bekârlık, dayanılması daha güç bir durum olmasına rağmen kabul edildi. İnsan tutkularının daha yumuşak olduğu kuzey ülkelerinde ise bu durum şiddetle reddedildi. Dahası var: Nüfusu az olan ülkelerde kabul edildiği halde, nüfusu çok olan ülkelerde reddedildi. Görülüyor ki benim bütün bu söylediklerim, doğrudan doğruya bekârlıkla değil, bekârlığın aşırı derecede yayılması durumuyla ilgili.

Konu V
Kanunların papaz sınıfının servetine koyacağı sınırlar üzerine

Özel aileler ortadan kalkabilirler. Bundan ötürü de mal ve mülkün bu çeşit ailelerde devamlı vârisi yoktur. Oysa papaz sınıfı ortadan kalkması imkânsız bir

ailedir. Şu halde mal ve mülk devamlı olarak bağlı kaldığı için böyle bir aileden dışarı çıkamaz.

Özel aileler artabilir. Şu halde bunların malları mülkleri de artmalı. Papaz sınıfı hiçbir zaman artmayacak olan bir ailedir. Şu halde malı mülkü sınırlı olmalı.

Lévitique'in, papaz sınıfının malı mülkü üzerindeki hükümlerini, yalnız bu mal ve mülkün sınırları üzerindeki hükümler dışında, hepsini kabul ettik. Gerçekten de öyle, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan böyle de bir din kurulunun ne dereceye kadar mal ve mülk sahibi olması gerektiğini tayin edemeyeceğiz.

Papaz sınıfının edindiği sınırsız mal ve mülk, halk sınıfına öylesine aşırı geliyor ki, bu konuda papazları savunmak isteyenlere budala gözüyle bakıyorlar.

Medeni kanunlar kimi zaman, öteden beri var olan kötüye kullanmaları gidermek için güçlükle karşılaşır; çünkü bu kötüye kullanmalar, medeni kanunun saygı göstermek zorunda olduğu şeylere bağlıdır. Böyle bir durumda, dolaylı bir hüküm, o şeye doğrudan doğruya darbe indiren bir hükümden daha iyi gösterir kanun koyucunun iyi niyetini. Papaz sınıfının mal mülk edinmesini yasak edecek yerde, bu konuda gösterdiği çabadan onu iğrendirmek gerek; hakka dokunmamalı, olguyu yok etmeli.

Avrupa'nın bazı ülkelerinde, senyörlerin haklarına karşı gösterilen saygı, kamu çıkarına hizmet eden bazı kurumların gayrimenkullerini satın alanların senyörlere tazminat ödemelerini öngörmüştür. Hükümdarın çıkarı da aynı durum karşısında bir amortisman hakkı istemesine sebep olmuştur. Böyle bir hakkın mevcut olmadığı Kastilya'da papaz sınıfı bütün ülkeyi âdeta istila etmiş durumdadır; az da olsa, amortisman hakkının mevcut olduğu Aragon'da papaz sınıfının daha az malı mülkü vardır; tazminat hakkıyla, amortisman hakkının iyice yerleştiği Fransa'da ise papaz sınıfının daha da az malı mülkü vardır. Bu devletin gelişmesi, bu iki hakkın varlığından ileri gelmiştir diyebiliriz. Eğer mümkünse bu hakları artırın; kamu çıkarına hizmet eden bazı kurumların elden çıkarılmayan mülklerini de özel kişilere satın.

Papaz sınıfının ihtiyacını karşılayan eski mülklerini isterseniz kutsallaştırın; bu mülkleri tecavüze uğrayamaz ilan edin; dünyanın sonuna kadar bu mallarla bu mülkler onun olsun ama yeni yeni aktarma mülkleri de elinden çıkarsın.

Kural, kötüye kullanma şeklini alırsa bırakın tecavüze uğrasın ama kötüye kullanma kuralın içindeyse, ona göz yummaktan geri kalmayın.

Papaz sınıfıyla halk arasındaki bir anlaşmazlıktan ötürü hükümete gönderilen bir muhtırayı Roma'da hatırlamayan yoktur. Bu muhtıraya şöyle bir özdeyiş koymuşlardı: "*Ahdi Atik* bu konuda ne derse desin, papaz sınıfı devletin masraflarına iştirak etmeli!" O zaman Roma'da oturanlar, muhtırayı veren kişinin, aşırı vergi almak için dökülen dili, dinin kutsal dilinden daha iyi anladığı kanısına vardılar.

Konu VI
Manastırlar üzerine

Az çok sağduyusu olan kişi anlar ki dünya var oldukça duracak olan bu topluluklar ne mallarını mülklerini, ömür boyunca kaydıyla satmalı, ne de bu şekilde ödünç para almalı ama hısım akrabası olmayanlarla, hısım akrabası olmasını istemeyenlerin vârisi halini almalarını istersek o zaman iş değişir. Bu adamlar halkla kumar oynuyorlar ama bankayı da ona karşı ellerinde tutuyorlar.

Konu VII
Boş inan bolluğu üzerine

"Tanrıların varlığını inkâr edenler, bir; bu gerçeği inkâr etmedikleri halde tanrıların dünya işlerine karışmadıklarını ileri sürenler, iki; birtakım tutkularla tanrıları yatıştırabileceğini sananlar, üç; tanrılara karşı gelmiş olurlar. Üç tehlikeli kapıdır bunlar" der Eflatun. Burada Eflatun'un söylediği şey, şimdiye dek din konusunda edilmiş sözlerin en akıllısı, en doğrusudur.

Dinin dış görünüşündeki şaşaa devletin yapısıyla son derece ilgilidir. İyi devletler de, yalnız boş isteklerin bolluğunu bastırmakla yetinmediler, boş inanların bolluğunu da gidermeye çalıştılar. Dinde tasarruf için kanunlar bile çıkardılar. Solon kanunlarının çoğu, cenaze törenleri üzerine Eflatun'un ortaya atıp Cicero'nun benimsediği kanunların çoğu, bu çeşit kanunlar arasına girer; Numa'nın sunkular üzerindeki kanunlarından birkaçı için de yine aynı şeyi söyleyebiliriz.

"Kuşlar, bir günde meydana getirilmiş tablolar" der Cicero, "Tanrılara sunulacak en güzel şeylerdir." Bir Ispartalı da: "Sıradan şeyler sunarız tanrılara" diyor, "Salt her gün tanrıları kutlayabilelim diye[333]."

İnsanların Tanrı'ya tapmak amacıyla gösterdikleri gayretle, bu tapma şeklinin şaşaası birbirinden çok farklı şeylerdir. Küçümsememizi istediği şeylere ne kadar önem verdiğimizi göstermek istemiyorsak, tutup hazinelerimizi sunmayalım ona.

Eflatun der ki: "Kötü bir insan iyiliksever bir insana hediye vermeye kalktı mı, iyiliksever insanın yüzü kızarır; buna göre, saygısız bir insanın sunkularını tanrıların nasıl karşılayacaklarını varın siz düşünün."

Sunkuları bahane ederek din, devletin geçim için bıraktığı şeyleri milletin elinden almamalı; Eflatun'un dediği gibi de, saf, temiz, dini bütün insanlar kendilerine benzeyen şeyleri sunmalı tanrılara.

333 Plutarkhos'a göre bu kanun, Lykurgos tarafından yapılmıştır.

Din, cenaze töreni için de aşırı masrafı teşvik etmemeli. Bütün servetleri eşit kılan bir olayda ve anda, servetin insanlar arasına koyduğu farkları ortadan kaldırmak kadar doğal ne olabilir?

Konu VIII
Din işleri başkanlığı üzerine

Bir dinde birçok temsilci oldu mu, bunların bir başkanı olması, bir başkanlık makamının kurulması doğal bir şeydir. Dinin devletten ayrılması son derece zorunlu olan, bütün kuvvetlerin aynı kişide toplanmasında zarar görülen saltanat yönetimlerinde, din işleri başkanlığının da devletten ayrılması gerekir. İstibdat yönetimlerinde aynı zorunluluk yoktur; çünkü bu yönetimin yapısı zaten bütün kuvvetlerin aynı kişide toplanmasını gerektirir. Ama o zaman da hükümdar, dini, kendi kanunlarıymış, kendi iradesinin sonuçlarıymış gibi görür. Bu sakıncayı gidermek için de dinin anıtları olması lazım; örneğin, dini tespit eden ve yerleştiren kitaplar gibi. İran hükümdarı aynı zamanda din işleri başkanıdır ama dini düzenleyen *Kuran* vardır ortada; Çin imparatoru da din işleri başkanıdır ama halkın elinde bizzat hükümdarın da uymak zorunda olduğu kitaplar vardır. Bir imparator bu kitapları yok etmek istedi ama boşuna; kitaplar imparatorun zulmünü alt ettiler.

Konu IX
Din konusunda hoşgörürlük üzerine

Burada biz bir tanrıbilimci olarak değil, bir politikacı olarak konuşuyoruz; hem zaten tanrıbilimciler için, bir dini hoş görmekle kabul etmek arasında çok büyük bir fark vardır.

Bir devletin kanunları, birçok dinin varlığına izin vermeyi uygun gördüğü zaman, bu dinleri, birbirlerini hoş görmeye de mecbur etmeli. Bir ilke halini almıştır: Baskı altında tutulan din, sırası gelince baskı kullanmaya başlar; çünkü tesadüf bu ya baskıdan kurtulur kurtulmaz, kendisine baskı yapan dine saldırır; bunu yaparken de bir dine değil, zorba bir yönetime saldırıyormuş gibi hareket eder.

Şu halde kanunların, bu çeşitli dinleri, yalnız devletin huzurunu kaçırmamaya değil, birbirlerinin huzurlarını kaçırmamaya da zorlaması faydalı olur. Bir yurttaş yalnız devletin varlığına tecavüz etmemekle kanunlara saygı göstermiş olmaz, aynı zamanda herhangi bir yurttaşa da tecavüz etmemesi gerek.

Konu X
Aynı konunun devamı

Yalnız hoş görmek nedir bilmeyen dinler, başka yerlere yayılmak için çaba sarf ederler; öyle ya başka dinleri hoş gören bir din şuraya buraya yayılmayı aklının ke-

narından bile geçirmez. Eğer devlet, ülkede mevcut olan dinden memnunsa başka bir dinin ülkesine girmesine izin vermemeli; bu hareket tarzı da kanımızca, medeni kanunun güzel bir bölümünü teşkil eder[334].

Şu halde din konusunda politik kanunların temel ilkesi şöyle olmalı: Bir devlet yeni bir dini kendi içine kabul edip etmemekte özgür ise, kabul etmemeli; kabul ettiği takdirde de hoş görmeli.

Konu XI
Din değiştirme üzerine

Ülkesindeki asıl dini yok etmek ya da değiştirmek isteyen bir hükümdar birçok tehlikeyle karşı karşıya kalır. Yönetimi zorba ise başka herhangi keyfi bir yönetimden daha çok ihtilalle karşılaşması ihtimali vardır; çünkü bu çeşit devletlerde ihtilal hiçbir zaman yeni bir şey sayılmaz. İhtilal salt, bir devletin dinini, ahlakını ve yaşayış tarzını bir anda değiştirmemesinden doğar; hükümdarın buyruğu çıkar çıkmaz millet dinini değiştirebilseydi hiçbir kargaşalık olmazdı o devlette.

Bundan başka, eski din, devletin yapısıyla ilgilidir; yeni dinin ise böyle bir ilgisi yoktur; eski din iklime uyar, yenisi ise uymak istemez. Dahası var: Yurttaşlar kendi kanunlarından iğrenirler; mevcut hükümet şeklini küçümserler; iki din arasındaki bocalamalarının yerini tam ve kesin bir inanç alır; sözün kısası devlette yaşayanlar bir süre için hem kötü yurttaş hem de kötü dindaş olurlar.

Konu XII
Ceza kanunları üzerine

Din konusunda ceza kanunlarından kaçınmak gerek. İnsanlara korku telkin eder bu kanunlar ama dinin de korku telkin eden ceza kanunları olduğundan, biri ötekini yok etmek zorunda kalır. Bu iki ayrı korku arasında insan ruhu canavarlaşır.

Dinin öyle büyük tehditleri, öyle büyük vaatleri vardır ki, bunlar gözlerimizin önünde canlandı mı, hâkim dini bırakmamız için istediği kadar uğraşsın, din elimizden alındığı zaman hiçbir şeyimiz kalmamış, din bize bırakıldığı zaman da hiçbir şeyimiz alınmamış gibi gelir bize.

Demek oluyor ki, insanı dinden uzaklaştırmak için, ruhu bu büyük konuyla doldurmak, tam önemli bir hal alacağı sırada ona yaklaşmak yeterli olmaz. Bir dine

334 Montesquieu bu konunun altına çıktığı notta: "Ben burada," diyor; "Hristiyan dinini tümüyle ayrı tutuyorum; çünkü Hristiyan dini yeryüzündeki nimetlerin en büyüğüdür." Bu tekrarlar Montesquieu'nün daha önce de söylediğimiz gibi tarihçilik niteliğini iyice yok etmektedir. Üstelik bir bilgine yakışmayacak kadar da korkak olduğunu göstermektedir. Unutmayalım ki Engizisyon henüz ortadan kalkmamıştır.

kayralarla, hayatın rahat taraflarıyla, iyi bir gelecek umuduyla sarılmak daha emin bir yoldur; hatırlananla değil, unutulanla bu işe girişmeli; insanı küçümseyenle değil, ılımlaştıranla atılmalı bu işe; hele dinin ilham ettiği tutkular sustuğu, başka tutkuların ruhlarımızı etkilediği sırada böyle davranmaktan geri kalmayalım. Genel kural: Din değiştirme konusunda, davet etmek, işkence etmekten daha kuvvetlidir.

İnsan ruhunun özelliği uygulanan cezalar düzeninde belirmiştir. Japonya'da verilen cezaları hatırlayın; orada insanlar, uzun süren cezalardan çok ağır işkencelere karşı başkaldırdılar. Çünkü uzun süren cezalar korku vermekten çok bıktırırlar; daha kolay göründükleri için dayanılması daha güçtür onlara.

Sözün kısası, tarih bize gösterir ki, ceza kanunlarının sadece yıkıcı etkileri olmuştur.

Konu XIII
İspanyol ve Portekiz engizitörlerine gayet saygılı bir uyarma

Lizbon'da son defa suçluları diri diri yakmak amacıyla hazırlanan ateşte, on sekiz yaşında bir Yahudi kızının yakılması o küçük kitabın çıkmasına sebep oldu. Öyle sanıyorum ki, bu da bugüne dek yazılmış yazıların en yararlısı olacak. Bunca açık şeyleri ispatlamak söz konusu oldu mu, kişi, karşısındakini inandıramayacağından emin olmalı.

Yazar, Yahudi olmakla beraber Hristiyan dinine saygı beslediğini, Hristiyan olmayan hükümdarların bu dinden olanların canlarını yakmalarına engel olacak kadar Hristiyanlığı sevdiğini söylemekle işe başlıyor ve engizitörlere şöyle diyor:

"Japon imparatorunun kendi ülkesindeki Hristiyanları diri diri yaktığını ileri sürüp durmadan yakınıyorsunuz; o da size diyor ki: Bizim inandıklarımıza inanmayan sizlere biz, sizin, inandıklarınıza inanmayanlara ettiğiniz muameleyi ediyoruz: Siz, yakınsanız yakınsanız, kuvvetsiz oluşunuzdan yakınabilirsiniz; çünkü kuvvetli olsaydınız bizim kökümüze kibrit suyu ekerdiniz; oysa biz sizin kökünüze kibrit suyu ekiyoruz.

Ama siz, ne yalan söyleyeyim, sözü geçen o Japon imparatorundan daha zalimsiniz. Çünkü siz bizleri, yani sizin inandıklarınızdan başka bir şeye inanmayan bizleri, salt inandıklarınızın hepsine inanmadığımız için öldürtüyorsunuz. Biz, önceleri Tanrı dini olduğunu sizin de kabul ettiğiniz bir dinin ümmetiyiz. Bu dinin hâlâ Tanrı dini olduğuna inanıyoruz, siz ise buna inanmıyorsunuz; böyle bir yargıda bulunduğunuz için de, bağışlanması son derece kolay olan bir hataya düşenleri, Tanrı'nın daha önce sevdiği şeyi sevmekte devam ettiğini sananları kılıçtan geçiriyor, ateşte yakıyorsunuz.

Bize karşı zalimsiniz ama çocuklarınıza karşı daha da zalimsiniz; öyle ya, salt, kendilerine, kanunlara nasıl saygı gösterilmesi gerektiğini öğretenlerin öğütlerine uydukları için oncağızları yaktırıyorsunuz.

Müslümanların yeryüzüne yayılmak için başvurdukları imkânlardan da yoksunsunuz. Dindaşlarının sayesiyle övünecekleri zaman, onlara hemen, kuvvet kullandıklarını, dinlerini kılıçla yaydıklarını söylüyorsunuz: Peki ama siz ne için kendi dininizi ateşle yaymak istiyorsunuz?...

Bizi dininize çağırdığınız zaman, hemen gözlerinizin önüne, başlangıç olarak kabullendiğiniz bir kaynağı seriyoruz. Dininizin yeni ama tanrısal olduğunu söylüyorsunuz; bunu da, payenlerin işkencesiyle ve din uğrunda can verenlerin kanlarıyla yayıldığını söyleyerek ispatlamaya kalkıyorsunuz. Ama bugün tutmuş Dioclétien'lerin rolünü kendiniz oynuyorsunuz; bize de sizin o çağdaki rolünüzü oynatıyorsunuz.

Sizin de bizim de birlikte hizmetinde bulunduğumuz Tanrı adına değil de, size örnek olmak için insan kılığına girdiğini söylediğiniz İsa adına yalvarıyoruz size; o, yeryüzünde olsaydı bize karşı nasıl davranacak idiyse, siz de öyle davranın bize karşı ne olur! Bizim Hristiyan olmamızı istiyorsunuz; iyi ama siz kendiniz Hristiyan olmak istemiyorsunuz ki...

Hristiyan olmak elinizden gelmiyorsa, insan olmaya çalışın bari. Bize, sizi yöneten bir din, aydınlatan bir ışık yokmuş da yalnız doğanın tuttuğu o hafif ışık varmış gibi muamele edin.

Eğer Tanrı sizi, gerçeği gösterecek kadar seviyorsa, size büyük bir lütufta bulunmuş demektir ama baba mirasına konan çocukların aynı mirasa konmayan çocukları küçümsemeleri doğru olur mu?

Eğer gerçeği elinizde tutuyorsanız, bir yandan açıklamak istiyormuş gibi yapıp öte yandan onu bizden gizlemeyin. Gerçeğin özelliği, kalplerle ruhlar üzerinde elde ettiği utkudur; yoksa sizin yaptığınız gibi, işkence ile kabul ettirmek isterken ona vurduğunuz yetersizlik damgası değil.

Akıllı uslu kişilerseniz eğer, sizi aldatmak istemediğimiz için bizi öldürtmezsiniz. Eğer İsa'nız gerçekten Tanrı'nın oğlu ise, umarız ki, gizlerine saygı göstermek istediğimiz için bizi mükafatlandırır ve yine öyle sanıyoruz ki, sizin de, bizim de hizmetinde bulunduğumuz Tanrı, vaktiyle bize verdiği bir din, bugün de vermekte devam ettiğine inandığımız bir din uğrunda ölüme katlandığımız için bizi cezalandırmaz.

Doğal aydınlığın her zamankinden daha kuvvetli olduğu, felsefenin bütün kafaları aydınlattığı, İncil'inizin salık verdiği ahlakın daha iyi tanındığı, insanların birbirleri üzerindeki haklarla, bir vicdanın öteki vicdanlar üzerindeki etkisi daha iyi tespit edildiği bir yüzyılda yaşıyorsunuz. Dikkat etmediğiniz takdirde tutku halini

alacak olan eski önyargılarınızdan vazgeçmezseniz eğer, kabul edin ki, sizler aydınlatılması, yola getirilmesi imkânsız kişilersiniz; kendini yönetmek yetkisini sizin gibi insanlara veren bir millet de dünyanın en bahtsız milletidir.

Ne düşündüğümüzü açıkça söylememize izin verir misiniz? Bizi dininizin değil, kendi şahsınızın düşmanı olarak görüyorsunuz; çünkü sizler, eğer dininizi sevseydiniz, onun böyle kaba bir bilgisizlik içerisinde bozulmasına izin vermezdiniz.

Size bir şeyi daha açıkça bildirmek zorundayız: Gelecekte herhangi bir insan kalkar da içinde yaşadığımız yüzyılda Avrupalıların son derece uygar olduğunu söylemek cesaretini gösterirse, ona bunun yalan olduğunu söyleyecekler; ispatlamak için de sizi örnek göstereceklerdir; hakkınızda edinilmiş olan kanı öylesine kötü olacak ki, bu kanı, içinde yaşadığınız yüzyılı kötüleyeceği gibi, çağdaşlarınızdan da nefret edilmesine sebep olacak[335]."

Konu XIV
Neden Hristiyan dini Japonya'da bu derece tiksinçtir

Japonların ruhundaki hayati varlıktan daha önce söz etmiştim. Hâkimler, dinden vazgeçme söz konusu olduğu zaman Hristiyan dininin telkin ettiği kuvveti çok tehlikeli buldular. Bu vesile ile de cüretin arttığı kanısına vardılar. Japon kanunları, en ufak bir başkaldırmayı ağır bir şekilde cezalandırır. Japonların Hristiyan dininden vazgeçmelerini buyurdular. Bu buyruğa uymayanları başkaldırmakla suçlandırdılar: Suçu cezalandırdılar; başkaldırmaya devam edenlere ise daha başka cezalar verdiler.

Japonya'da ceza, hükümdara edilen hakaretin intikamı olarak görülür. Din uğrunda işkence gören Hristiyanların sevinç türküleri hükümdara karşı bir suikast olarak yorumlandı. Din uğrunda işkence görenler sözü hâkimleri ürküttü; onlara göre bu başkaldıranlar anlamına geliyordu; hâkimler, işkence görenlerin başkaldırmalarına engel olmak için ellerinden geleni yaptılar. Derken işler kızıştı; mahkûm eden mahkemelerle sanıklar arasında (medeni kanunlarla din kanunları ortasında kalan sanıklar arasında) şiddetli bir savaş baş gösterdi.

Konu XV
Dinin yayılması üzerine

Müslümanlar hariç, bütün doğu milletlerine, dinlerin tümü aslında birbirinden farksızmış gibi gelir. Hükümette yapılan bir değişiklikten ne kadar kor-

335 Bu konu, XVIII. yüzyıl filozof ve düşünürlerinin din görüşlerini, çeşitli özgürlükler üzerindeki düşüncelerini açıklamaktadır.

karlarsa, yeni bir dinin yerleşmesinden de o kadar korkarlar. Japonya gibi çeşitli mezheplerin bulunduğu, bir din adamının da uzun zaman devlete başkanlık ettiği bir ülkede din üzerine kesinlikle münakaşa edilmez. Siam'da da bu böyledir. Kalmuk'lar daha ileri giderler ve çeşitli dinlerin varlığına katlanmayı bir vicdan borcu olarak kabul ederler. Kalikut'ta her çeşit din iyidir diye, devletçe kabul edilmiş bir özdeyiş bile vardır[336].

Ama bu o demek değildir ki, çok uzaklardan getirilmiş bir din, iklime, kanunlara, ahlaka ve yaşayış tarzına tümüyle aykırı bir din, kutsallığın umdurduğu başarıyı muhakkak elde edecektir. Bu söylediğimiz özellikle istibdatla yönetilen büyük imparatorluklar için doğrudur. Hükümdarın kuvvet ve kudretini bozmayan şeylere pek öyle önem veremediklerinden, yabancıların davranışlarını önceleri hoş görürler; olup bitenleri görmezlikten gelirler. Bir Avrupalı verdiği bilgilerle pekâlâ hoşa gidebilir. Başlangıçta çok iyi şeylerdir bunlar. Ama şöyle bir başarı elde etmeye başlandı mı, tartışmalar, kavgalar baş gösterdi mi, bundan da ilgili makamlar haberdar edildi mi o zaman işler değişir; bu devlet, yapısı bakımından huzuruna düşkündür; en küçük bir kargaşalık yıkılmasına sebep olabilir; bütün bunları göz önüne alan yüksek makamlar derhal yeni dinle, bu dini yayanları sınır dışı ederler; dini yayanlar arasında bile kavga baş gösterir; insanlar da, dine önderlik eden kişilerin kendi aralarında anlaşamadıklarını görünce onların yaydıkları dinden nefret etmeye başlarlar[337].

336 Calicut, Hindistan'da Coromandel kıyılarında bir ülke.

337 Montesquieu burada, Dominicain kişileriyle Cizvit keşişleri arasında Çin'de olagelen çatışmaları ima ediyor. Bu çatışmalar sonunda İmparator gerek keşişlere gerek Hristiyanlığı kabul etmiş olanlara karşı şiddet kullanmak zorunda kalmıştır.

YİRMİ ALTINCI KİTAP
Kanunların, tüzüğe bağladıkları konuların niteliğiyle olan ilgisi üzerine

Konu I
Bu kitaptaki genel fikir

İnsanlar, çeşitli kanunlarla yönetilirler; bunları şöyle sıralamak mümkündür: Doğal hukuk; din hukuku olan tanrısal hukuk; dinde disiplini sağlayan kilise hukuku; her milletin yurttaşı olduğu dünyanın medeni hukuku diyebileceğimiz devletler hukuku; bütün toplumları kurmuş olan insan aklını konu olarak ele alan genel politik hukuk; her toplumun kendini ilgilendiren özel politik hukuku; bir milletin başka bir millete uygulamak istediği, uygulayabildiği ya da uygulamak zorunda kaldığı, şiddete dayanan istila hukuku; bir yurttaşın herhangi bir yurttaşa karşı malını ve canını savunmasını sağlayan ve her topluma özgü olan medeni hukuk; nihayet, bir toplumun her biri özel bir yönetime ihtiyaç gösteren birçok aileden meydana gelmiş olmasının gerektirdiği aile hukuku.

Görülüyor ki çeşitli kanun düzenleri vardır; insan aklının yüceliği de işte, bir tüzüğe bağlanacak olan şeylerin hangi düzenle ilgili olduğunu iyice kestirmek ve insanları yönetecek olan ilkelerin birbirine karışmamasına dikkat etmektir.

Konu II
Tanrı kanunlarıyla, insanların çıkardıkları kanunlar üzerine

İnsanların çıkardıkları kanunlarla tüzüğe bağlanacak şeyleri, Tanrı kanunlarıyla tüzüğe bağlamamak gerek; bunun gibi Tanrı kanunlarıyla karara bağlanacak şeyleri de insanların çıkardıkları kanunlarla karara bağlamamak gerek.

Bu iki çeşit kanun, kaynakları bakımından, konuları bakımından ve nitelikleri bakımından birbirlerinden ayrılırlar.

İnsanların çıkardıkları kanunların, nitelik bakımından, din kanunlarından ayrı olduğunu herkes kabul eder; büyük bir ilkedir bu ama bu ilke de, incelenmesi gereken başka ilkelere bağlıdır. Şöyle ki:

1. İnsanların çıkardıkları kanunların niteliği, mevcut olayların tümüne bağlı olmak, insanların iradeleri değiştikçe değişmektir: Din kanunlarının niteliği ise ter-

sine, hiçbir zaman değişmemektir. İnsanların çıkardıkları kanunlar, iyi üzerine tüzüğe bağlarlar; din kanunları ise en iyi üzerine tüzüğe bağlarlar. İyinin birçok şekilleri olduğu için, başka bir konusu da olabilir ama en iyi bir tanedir; şu halde değişmesine imkân yoktur. Sadece iyi olan kanunları değiştirmek elimizde olan bir şeydir ama din kanunları öteden beri en iyi imiş gibi görünürler bize.

2. Kanunların hiçbir anlam ifade etmediği ya da sadece, hükümdarın gelip geçici iradesini ifade ettiği devletler vardır. Bu çeşit devletlerde, din kanunlarının niteliği insanların çıkardıkları kanunların niteliğiyle bir olsaydı din kanunları da hiçbir anlam ifade etmez olurlardı. Oysa, değişmeyen bir şeyin bulunması toplum için zorunludur; değişmeyen o şey de işte, dinin kendisidir.

3. Din asıl kuvvetini, ona olan inancımızdan alır; insanların çıkardıkları kanunlar ise bu kuvveti, telkin ettikleri korkudan alırlar. Eski çağ dine uygun düşer; çokluk, bir şey ne kadar eski zamanda olmuşsa o şeye o kadar çok inanırız da ondan; kafamızda, o zamandan gelen ve o şeyi yalanlayacak olan yardımcı bilgiler yoktur, insanların çıkardıkları kanunlar ise tersine, üstünlüklerini yeni olmalarına borçludurlar; bu yenilik ise, kanuna saygı göstermek için, kanun koyucunun ilgisinin özel ve yeni olduğunu belirtir.

Konu III
Doğal kanunlara aykırı olan medeni kanunlar üzerine

"Bir köle," der Eflatun, "kendini savunurken özgür bir insanı öldürürse, ana baba katili gibi muamele görür." İşte size doğal savunmayı cezalandıran bir medeni kanun.

VIII. Henri zamanında, tanıklarla karşılaştırılmasına lüzum göstermeden bir insanı mahkûm eden kanunlar da doğal savunmaya aykırı kanunlardı. Gerçekten de öyle, birisini mahkûm etmek için tanıkların, aleyhinde tanıklık ettikleri kişinin, mahkûm edilen kişi olduğunu bilmeleri, mahkûm edilen kişinin de, aleyhinde tanıklık ettiğiniz kişi ben değilim, diyebilmesi gerekir.

Aynı hükümdarın saltanatı zamanında çıkarılan bir kanun da, bekârlığında bir erkekle düşüp kalkan, evlenmeden önce de bu suçunu krala açıklamayan bir genç kızı doğal namus savunmasını bozmakla suçlandırırdı. Bir genç kızın böyle bir açıklamada bulunmasını istemek, bir insanın hayatını savunmaktan vazgeçmesini istemek kadar anlamsız olur.

II. Henri zamanındaki kanun ise yukarıda sözü geçen kanunlardan daha az anlamsız değildir. Gerçekten de bu kanunun, çocuğunu düşüren bir genç kızı, gebeliğini hâkime haber vermediği için ölüme mahkûm ettiğini görüyoruz; bu da yine doğal savunma ilkesine aykırı bir kanundu. Genç kızı en yakın kadın akrabalarından

birine haber vermeye zorlamak, böylece o akrabayı, çocuğun korunmasına göz kulak olmaya mecbur etmek yeterdi.

Bu doğal utanma işkencesinde, başka ne gibi bir açıklamada bulunabilirdi genç kız? Eğitim onda bu utanma duygusuna olan saygıyı iyice artırmış; böyle bir anda da çocuğun hayatını düşünecek bir kuvvet yoktur onda.

İngiltere'de yedi yaşında bir kıza, koca seçmek hakkını veren kanundan bir hayli söz ettiler. Bu kanun iki bakımdan insanı isyan ettirecek nitelikteydi: Bir, doğanın kafa olgunluğu için gerektirdiği zamana; iki, doğanın vücut olgunluğu için gerektirdiği zamana hiçbir değer vermiyordu bu kanun.

Romalılarda bir baba, kendi rızasıyla evlenmiş olmasına rağmen kızını kocasından ayrılmaya zorlayabiliyordu. Peki ama boşanma işinin bir üçüncü kişinin eline bırakılması doğaya aykırı bir hareket sayılmaz mı?

Boşanma doğaya uygun bir davranışsa bu uygunluğunu o, iki tarafın ya da hiç olmazsa iki taraftan birinin rızasıyla kazanır; iki taraf da razı değilse boşanmaya, o zaman boşanma olayı korkunç bir şey olur. Nihayet boşanma yetkisi, ancak, evlilik hayatının huzursuzluğunu duyanlara, ayrılmanın artık zorunlu bir hal aldığına inananlara verilir.

Konu IV
Aynı konunun devamı

Burgonya kralı Gondebaud, hırsızlık eden kişinin karısı ya da oğlu hırsızı ele vermezse ikisinin de köle durumuna düşmesini isterdi. Bu kanun doğaya aykırı bir kanundu. Bir kadın nasıl olur da kocasını suçlayabilirdi? Bir oğul nasıl olur da babasını suçlayabilirdi? Suç sayılan bir olayı cezalandırmak için kral, daha ağır bir suç işlenmesini istiyordu.

Recessuinde kanunu gereğince, zina işleyen kadının çocukları ya da kocanın çocukları, kadını suçlayabilirler, konuşturmak için de evdeki kölelere işkence edebilirlerdi. Kaynağını doğada bulan ahlakı korumak için doğayı altüst eden yersiz ve haksız bir kanun.

Sahnelerimizde, üvey anasının işlediği suçu, bizzat suçun kendisine karşı duyduğu dehşeti duyarak keşfeden genç bir kahraman görüyoruz[338]. Delikanlı suçlanmaktan, yargılanmaktan, mahkûm edilmekten, kovulmaktan, bin bir şekilde lekelenmekten duyduğu şaşkınlık ortasında, Phèdre'in çıktığı o iğrenç soy üzerine ancak birkaç söz söylemek cesaretini gösterebiliyor: En çok sevdiği, en çok saygı gösterdiği kişiyi, kalbini oyalayan, etkileyen şeylerin tümünü bırakıp kendini tanrıların

338 Burada Racine'in Phèdre adındaki tragedyası ima ediliyor.

intikamına terk ediyor; oysa genç kahraman bu intikamı hak etmemiştir. Bize burada zevk veren doğanın sesidir; evet seslerin en tatlısı olan doğanın sesi.

Konu V
Hangi durumlarda doğal hukuk ilkelerini değiştirerek medeni hukuk ilkelerine göre yargıda bulunabiliriz

Atina kanunlarından biri, çocukları, fakir düşen babaya bakmaya mecbur ederdi; bundan yalnız bir orospudan doğan çocukları, babaları tarafından iğrenç bir ticarete yönetilen çocukları, bir de babaları tarafından kendilerine hiçbir meslek verilmeyen çocukları ayrı tutardı.

Birinci durumda kanun, baba belli olmadığından, kendisine tanınan doğal hakkın zayıfladığını kabul ederdi; ikinci durumda kanun, babanın kendi dölünden olan çocuğun hayatını berbat ettiğini, karakter denen bir şey bırakmadığı için çocuğa edilebilecek en büyük kötülüğü ettiğini ileri sürerdi; üçüncü durumda ise hayatlarını kazanmak için zaten güçlük çeken çocuklara babanın hiçbir yardımda bulunmadığını ortaya kordu. Bu durumlarda kanun, baba ile oğlu yalnız iki vatandaş olarak ele alır, haklarında yalnız politik ve medeni bakımlardan yargılarda bulunur, iyi bir devlette yalnız ahlakın gerektiğini ileri sürerdi.

Bana öyle geliyor ki Solon kanunu, ilk iki durum için yerinde bir kanundu; çünkü birincisinde oğul, babasının kim olduğunu bilemezdi; ikincisinde de bizzat doğa, oğla babasını tanımamayı buyuruyordu; üçüncü durum için, söz konusu kanunu kabul etmek imkânsız; çünkü baba burada yalnız medeni bir tüzüğü bozmuş sayılır.

Konu VI
Vârislik sırası doğal hukuk ilkelerine değil, politik ya da medeni hukuk ilkelerine bağlıdır

Voconienne kanunu[339], bir kadını, hatta tek kızını vâris ilan etmeyi kabul etmezdi. Saint Augustin, bunun kadar haksızlık eden bir kanunun olmadığını söyler. Kızları babalarının mirasından yoksun eden geleneği, Marculfe'ün bir formülü dine aykırı olmakla suçlar[340]. Justinien, kız evladını mirastan yoksun edip yalnız erkek evladı vârisliğe kabul eden hukuku, barbar olarak niteler. Bütün bu düşünceler insanlara, çocukların baba mirasına konma keyfiyetini doğal kanunun bir sonucu olarak görmelerinden gelmiştir; oysa iş hiç de böyle değil.

339 Montesquieu bu kanunu XXVII. kitapta geniş ölçüde açıklar.

340 Marculfe, VII. yüzyılda yaşamış bir Fransız keşişi; antlaşma formüllerini, uzlaşmaları bir kitapta toplamıştır.

Doğal kanun babalara, çocuklarını beslemeyi buyurur, mirasçı haline getirmeyi değil. Mirasın bölünmesi işi, bu bölünme için çıkarılmış olan kanunlar, bu bölünmede payı olanın ölümünden sonraki veraset işi ancak toplum tarafından, dolayısıyla politik ya da medeni kanunlar tarafından bir düzene konabilir.

Doğru, politik ya da medeni düzen çoğu zaman çocukları babanın mirasçısı olarak görmek ister ama her zaman buna zorlayamaz babaları.

Tımar konusunda çıkarılmış kanunların, bütün malın mülkün erkek evladın büyüğüne ya da erkek tarafından en yakın akrabalara verilmesini, kız evlada ise hiçbir şey bırakılmamasını istemesinde, herhalde kendilerine özgü birtakım nedenleri vardı. Yine bunun gibi, kız kardeşlerin, piçlerin, öteki akrabaların, bunlar yoksa eğer devlet hazinesinin, miras konusunda kız evlada rakip olmasını isteyen Lombard kanunlarının da kendilerine özgü nedenleri vardı.

Çin'de bazı sülaleler zamanında, imparatorun oğullarının değil, kardeşlerinin kendisine mirasçı olmalarına karar verildi. Eğer bundan maksat hükümdarın tecrübe sahibi olmasını sağlamak, çocuk denecek yaşta prenslerin tahta oturmasını önlemek, harem ağalarının birbiri ardı sıra bir sürü çocuğu tahta çıkarmasına engel olmak idiyse, pekâlâ bunu, veraset işini bir düzene bağlamak suretiyle de halledebilirlerdi; bazı yazarlar bu kardeşleri zorbalıkla suçladıkları zaman, yargılarını bu ülkenin kanunlarından aldıkları fikirlere dayanarak vermişlerdir.

Numidie'deki geleneğe göre, Gela'nın oğlu Massinisse değil, kardeşi Delsace geçti tahta. Bugün bile her köyün ayrı bir başkanı olan Berberilerde, bu eski geleneğe göre, tahta oturtmak için amcayı ya da başka bir akrabayı başkan seçerler.

Salt seçim yoluyla hükümdarı belirleyen saltanat yönetimleri de vardır; buralarda, veraset sırasının, politik ya da medeni kanunlara göre belireceği açık bir şekilde ortaya çıktı mı, verasetin hangi hallerde çocuklara, hangi hallerde başkalarına geçeceğine karar vermek işte bu kanunlara düşer.

Çok eşlilik kurumunun bulunduğu ülkelerde hükümdarın birçok çocuğu vardır; çocuk sayısı başka ülkedekilerinden daha çoktur. Öyle ülkeler de vardır ki kralın çocuklarına bakmak millet için âdeta bir külfet halini alır; buralarda tahta vâris olarak kralın çocuklarını değil, kız kardeşinin çocuklarını gösterirler.

Çocuk sayısının aşırı derecede çok oluşu ülkede sık sık iç savaşların çıkmasına sebep olur. Çocuk sayısı, tek karısı olan hükümdarın çocuk sayısından daha çok olmayacak olan kız kardeşin çocuklarına veraset hakkı tanıyan kanun bu çeşit sakıncayı önlemiş olur.

Öyle ülkeler de vardır ki oralarda devletin çıkarına olan bazı gerekler ya da dinde mevcut bir özdeyiş, tahtın belli bir ailenin tekelinde olmasına neden olmuştur. Hindistan'daki kast düşkünlüğü ve ondan gelmeme korkusu böyledir işte. Her

zaman kral ailesinden bir hükümdar bulabilmek için de kralın büyük kız kardeşinin çocuklarını tahta oturtmanın yerinde bir hareket olacağına karar vermişler.

Genel kural: Çocuklarını beslemek, doğal kanunun babaya yüklediği bir görevdir; mirasını onlara bırakması ise politik ya da medeni hukukun yüklediği bir görevdir. Yeryüzünde çeşitli ülkelerde piçler hakkında öngörülen değişik hükümler buradan gelir işte; bu hükümler her ülkenin politik ya da medeni kanunlarına uyarlar.

Konu VII
Söz konusu doğal kanunun temel kuralları olduğu zaman dinin temel kurallarına göre davranmak gerek

Habeşlerin elli gün süren çok uzun ve çok ağır bir perhizleri vardır; bu süre içinde öylesine zayıf düşerler ki, daha uzun zaman kendilerine gelemezler. Türkler de bundan yararlanıp tam perhizden çıktıkları sırada onlara saldırırlar. Doğal savunma lehine, dinin bu çeşit davranışları sınırlandırması gerek.

Yahudi dininde, cumartesi günü dinleneceksin diye emir buyrulmuş ama düşmanları, saldırmak için o günü seçince, kendilerini savunmak amacıyla harekete geçmemeleri bu milletin anlamsız hareketlerinden biri olmuştur.

Pèluse şehrini kuşatan Cambyse, ordusunun ön saflarına Mısırlıların kutsal saydıkları hayvanları yerleştirmiş[341]. Mısırlı askerler de silah kullanmaya cesaret edememişler. Bundan sonra da artık, doğal savunmanın her şeyin üstünde olduğunu kabul etmeyecek kim var?

Konu VIII
Medeni hukuk ilkeleriyle düzenlenecek olan şeyleri din hukuku denen ilkelerle düzenlemenin doğru olmayacağı üzerine

Özel bir nesneyi kutsal bir yerden alan kişiyi Roma medeni kanunu hırsızlık suçuyla cezalandırır; din hukuku ise böyle bir hareketi dine saygısızlık suçuyla cezalandırır. Din hukuku, olayın geçtiği yeri; medeni hukuk ise alınan nesneyi göz önünde tutar. Ama yalnız olayın geçtiği yeri göz önüne almak, hırsızlığın niteliği ve tanımı üzerinde olduğu gibi dine saygısızlığın niteliği ve tanımı üzerinde de durmamak demektir.

Eskiden koca, karısının sadakatsizliği yüzünden boşanma talebinde bulunabileceği gibi, kadın da kocasının sadakatsizliğini ileri sürüp boşanma talebinde bulunabilirdi. Roma kanunlarına aykırı olan bu hareket tarzı sonradan yalnız din huku-

341 Péluse, Aşağı Mısır'da, Nil ırmağının doğu ağzında bir şehir. Cyrus'ün oğlu ve halefi olan Cambyse, M.Ö. 530'dan 522'ye kadar İran'da hükümdarlık etmiştir.

kunun hükümlerine göre karar veren kilise mahkemelerince geçerli sayıldı. Gerçekten de öyle, evlenme kurumunu yalnız ruhsal bakımdan inceler, yalnız öteki dünya ile ilgili tarafından ele alırsak yukarıda sözü geçen olayın iki şeklinin de aynı olduğunu görürüz. Ama yeryüzündeki milletlerin hemen hepsinin kanunları, politik olsun medeni olsun, bu iki şekli haklı olarak birbirinden ayırdılar. Erkeklerden istemedikleri bir çekinme ve yetinmeyi kadınlardan istediler; çünkü namusa edilen tecavüz bütün erdemlerin yok olmasını gerektirir; çünkü evlilik kanunlarını bozan kadın, doğal bağlılık durumundan çıkmış olur; çünkü doğa, kadının sadakatsizliğini gösteren işaretleri belli bir şekilde ortaya koyar; bundan başka kadının başkasından edindiği çocuklar kocasının sırtına yük olur, kocanın başka kadından olan çocukları ise karısının sırtına yük olmaz.

Konu IX
Medeni hukuk ilkeleriyle düzene konulması gereken şeylerin nadiren dinsel kanunun ilkeleriyle düzene konulabileceğine dair

Dinsel kanunlar daha derin, medeni kanunlar ise daha geniştir.

Dinden alınan olgunluk kanunlarının amacı, yürürlükte oldukları toplumun iyiliğinden çok, bu kanunlara uymakla yükümlü olan insanların iyiliğidir; medeni kanunların ise tersine, amacı, fertlerin manevi iyiliğinden çok genel olarak insanların manevi iyiliğidir.

Böylece, doğrudan doğruya dinden gelen fikirler ne kadar saygıdeğer olursa olsun, her zaman medeni kanunlara ilke görevi görmemeli; çünkü medeni kanunların başka bir ilkesi vardır ki o da, toplumun genel iyiliğidir.

Romalılar kadınların ahlakını korumak için, cumhuriyet devrinde, bazı tüzükler ortaya attılar: Bunlar politik kurullardı. Saltanat yönetimi kurulunca bu tüzüklere dayanarak medeni kanunlar çıkardılar; medeni hükümetin ilkelerini temel olarak ele aldılar. Hristiyan dini doğunca, ortaya çıkan yeni kanunlar, ahlakın genel iyiliğinden çok evlilik kurulunun kutsallığıyla ilgilendiler; kadınla erkeğin birleşmesini, medeni durum olarak değil, daha çok manevi bir durum olarak ele aldılar.

Önceleri Roma kanunu, zina suçuyla mahkûm edilen karısını tutup tekrar evine götüren kocayı kadının suç ortağı olarak cezalandırırdı. Bambaşka bir düşünceyle hareket eden Justinien, aynı durumda olan kocanın iki yıl içinde gidip karısını manastırdan almasına izin vermiştir.

Kocası savaşta olan kadın, artık kocasının adının anılmadığını görünce, ilk çağlarda kolaylıkla evlenebilirdi; çünkü onun da, kocası gibi, boşanma istemek yetkisi vardı. Constantin kanunu, kadının bu gibi hallerde dört yıl beklemesi gerekir, ondan sonra da kocasının komutanına boşanma dilekçesi sunabilir, diyordu; koca geri döndüğü takdirde, karısını zina ile suçlayamazdı. Justinien kanunu ise, koca

savaşa gideli ne kadar zaman geçerse geçsin kadın evlenemez diye bir kayıt koyduktan sonra ancak komutan, kocanın öldüğüne yemin ederek tanıklık ederse o zaman kadın evlenebilir, derdi. Justinien'in amacı evliliğin bozulmasına engel olmaktı. Olumsuz bir kanıt yeterli geldiği halde olumlu bir kanıt istiyordu; uzak ülkelerde çeşitli tehlikelerle baş başa kalan bir insanın sağlığı hakkında kesin bilgi istemek elbette ki güçlük çıkartmaktan başka bir şey değildi. Kocanın öldüğüne hükmetmek daha doğal bir hareketken Justinien bir suça hükmediyor, kocanın askerlikten kaçmış olması ihtimalini ortaya atıyordu. Bir kadını kocasız bırakarak, kamu çıkarına olan bir şeyi zedeliyordu; kişiyi bin bir tehlike ile karşı karşıya bırakarak da onun özel çıkarına dokunmuş oluyordu.

Karı ile kocanın manastıra girmek isteğini boşanma nedenleri arasına sokan Justinien kanunu, medeni kanun ilkelerinden tümüyle uzaklaşıyor demekti. Boşanma nedenlerinden bazılarının kaynaklarını, evlenmeden önce tahmin edilmesi imkânsız engellerden almaları kadar doğal bir şey olamaz; ama şu bekâreti korumak isteği var ya, mademki bizim kendi içimizde olan bir şeydir, o halde pekâlâ biz de uyanıp uyanmayacağını tahmin edebiliriz. Böyle bir kanun, devamlı olması gereken bir durumda kararsızlığı desteklemekten başka bir işe yaramaz; bir nikâhın bozulmasına ancak başka bir evlenme umuduyla katlanabilen, boşanmanın temel ilkesini zedeler; nihayet dinsel düşüncelere göre de, Tanrı'ya, hiçbir sunuda bulunmadan kurbanlar vermekten başka bir şey yapmış olmaz.

Konu X
Hangi durumda, yasak eden dinsel kanuna değil de izin veren medeni kanuna uymalı

Çok eşliliği yasak eden bir din, çok eşliliğe izin veren bir ülkeye girdi mi, politik bakımdan söylemek gerekirse, çok karısı olan bir erkeğin bu dini kabul etmesi doğru olmaz derler; ama böyle bir koca ya da hâkim, tazminat vermek suretiyle kadınları serbest bırakırsa o zaman iş değişir. Aksi takdirde çok kötü bir duruma düşer kadınlar; kanunlara uymaktan başka bir şey gelmez ellerinden; bu yüzden de toplumun sağladığı en büyük çıkarlardan yoksun kalırlar.

Konu XI
İnsan mahkemelerinin işlerini, öteki dünya ile ilgili mahkemelerin hükümleriyle düzene koymak doğru olmaz

Ceza mahkemesi fikri üzerine, Hristiyan keşişlerden kurulu engizisyon mahkemesi, güvenliğin hangi çeşidi olursa olsun, hepsine aykırıdır. Bu mahkeme her

yerde genel bir hoşnutsuzluk yarattı; kendisine karşı koyanlara pekâlâ boyun eğecekti ama onu bu dünyaya yerleştirmek isteyenler bu karşı koymalardan da faydalanmasını bildiler.

Hangi çeşit hükümette olursa olsun bu mahkemelere dayanmak imkânsızdır. Saltanat yönetimlerinde bir sürü hafiye ile, içinden pazarlıklı bir sürü insan meydana getirdi; cumhuriyetlerde namussuz, onursuz bir sürü insanın ortaya çıkmasına neden oldu; istibdat yönetimlerinde ise, yönetimin kendisi gibi yıkıcı olan insanların yetişmesine yol açtı.

Konu XII
Aynı konunun devamı

Aynı meseleden ötürü suçlandırılan iki kişiden suçu inkâr edenin ölüme mahkûm olması, itiraf edenin ise işkenceden kurtulması bu mahkemenin yolsuzluklarından birini açıkça gösterir. Bu çeşit hareketler manastırlarda yürürlükte olan usullerden alınmıştır. Gerçekten de manastırlarda, inkâr edenler artık bağışlanması imkânsız, lanetlenmiş kişiler olarak görünürler; itiraf edenler ise pişmanlık getirmiş ve kurtulmuş sayılırlar. Ama böyle bir ayırma insanların kurdukları mahkemeleri ilgilendirmez; yalnız davranışları göz önünde bulunduran insanlık adaleti, insanlarla bir tek konuda antlaşma imzalamıştır: O da suçsuzluktur. Düşüncelerimizi okuyan tanrısal adaletin ise iki çeşit antlaşması vardır: Suçsuzluk antlaşması bir, pişmanlık antlaşması iki.

Konu XIII
Evlenme konusunda, hangi durumda dinsel kanunlara, hangi durumda medeni kanunlara uymalı

Hemen her zaman, her yerde dinin evlenme işlerine karıştığı olmuştur. Herhangi bir şey bir yandan uygunsuz ve ahlaka aykırı, öte yandan da zorunlu nitelikte görünürse, o şeyi kimi durumda kanuna uygun, kimi durumda kanuna aykırı bir hale sokmak için dine başvurmak kadar doğal bir şey olamaz.

Öte yandan evlilik, insanca davranışların toplumu en çok ilgilendireni olduğundan, medeni kanun hükümlerine göre düzenlenmesi gerekti.

Evlenme, şekil bakımından olsun, usul bakımından olsun, döl bakımından olsun, özel bir kutsama işini gerektirdiğini, hatta bu kutsama işinin kimi zaman üstün bir kuvvete bağlı olduğunu bütün insan topluluklarına kabul ettirmiş olmakla doğrudan doğruya din alanına girdiğini ispatlamıştır.

Bu birleşme, mal ve mülkle olan ilgisi bakımından, taraflara karşılıklı olarak sağladığı çıkarlar bakımından, yeni doğan ailenin çıktığı ailelerle olan ilgisi bakımından, tüm medeni kanunlara bağlıdır.

Evlenmenin en büyük amaçlarından biri, gayri meşru birleşmelerdeki kararsızlıkları ortadan kaldırmak olduğu için, din evlenmeye kendi damgasını vurur; medeni kanunlar da, gerekli gerçekliği iyice kazansın diye kendi damgalarını eklerler. Böylece, evlenmenin makbul olması için dinin gerektirdiği şartlardan başka medeni kanunlar da bazı şartların varlığını isteyebilirler.

Medeni kanunların bazı şartları böylece ortaya atabilmesi, bu şartların dinsel şartlara aykırı nitelikte değil, onları kuvvetlendirici nitelikte olmasından ileri gelmektedir. Dinsel kanun, bazı törenlerin yerine getirilmesini ister; medeni kanunlar ise babaların rızasını gerektirir; burada medeni kanunlar, dinsel kanunun istediğinden fazla bir şey isterler ama istedikleri şey ötekinin isteğine aykırı değildir.

Bundan da şu sonuç çıkar: Birleşmenin bozulup bozulmayacağına karar verecek olan dinsel kanundur; çünkü dinsel kanun birleşmenin bozulmayacağına, medeni kanun da bozulabileceğine karar verirse o zaman bu iki kanun birbirini bozmuş olur.

Kimi zaman medeni kanunların evliliğe vurdukları damgalar kesin olarak zorunlu değildir; örneğin evliliği bozacak yerde cezalandırmakla yetinmeyi gerektiren kanunlar.

Roma'da Papia kanunları, yasak ettikleri evlenmeleri kanuna aykırı bulurlar ve cezaya çarptırmakla yetinirlerdi. İmparator Marcus Antonius'un nutku üzerine çıkartılan *senatus-consulte* bu çeşit evlenmeleri olmamış ilan etti; ondan sonra da evlenme, karı-koca, drahoma diye bir şey kalmadı ortada. Medeni kanun, yerine ve zamana göre hükümler çıkarır: Kimi zaman kötülüğü onarmakta daha titiz davranır, kimi zaman da kötülüğü doğrudan doğruya önler.

Konu XIV
Hısım akraba arasındaki evlenmelerde hangi durumlarda doğal kanunlara, hangi durumlarda medeni kanunlara uymalı

Hısım akraba arasındaki evlenmelerin yasak edilmesi konusunda, doğal kanunların nereye kadar işe karıştığını, medeni kanunların ise nereden itibaren işe başladığını kestirmek çok nazik bir meseledir. Bunun için de bazı ilkeler ortaya atmak gerek.

Ana ile oğlun evlenmesi, durumu karmakarışık bir hale sokar. Oğlun anasına karşı sonsuz bir saygı beslemesi, kadının da kocasına karşı sınırsız bir saygı göstermesi lazım; ana ile oğlun evlenmesi bu doğal durumun iki şeklini de altüst eder.

Dahası var: Doğa, kadınlara daha genç çağda çocuk yapma imkânını vermiş; erkeklerde ise bu çağı biraz daha geciktirmiş; aynı nedenden ötürü kadın bu imkânını daha çabuk, erkekse daha geç yitirir. Ana ile oğlun evlenmesine izin verilseydi, çoğu zaman durum şöyle olurdu: Erkeğin çocuğu olacağı sırada kadın bu imkândan yoksun kalırdı.

Baba ile kızın evlenmesi de aynı şekilde doğaya aykırıdır ama yukarıda sözü geçen iki engelle karşılaşmadığı için daha az aykırıdır diyeceğiz. Nitekim elimizdeki *muhtıralara* göre, kızlarıyla evlenen Tatarların analarıyla hiçbir zaman evlenmediklerini görüyoruz[342].

Çocukların namusuna göz kulak olmak öteden beri babalar için doğal bir şeydir. Çocuklarını başgöz etmekle yükümlü olan babalar, onların vücutlarının da, ruhlarının da kusursuz olmasına dikkat etmek zorundadırlar; yani karşı cinsin arzularını tahrik edecek, sevgi duygularını kamçılayacak şeylerin tümünü çocuklarında bulundurmak zorundadırlar. Çocuklarının ahlakını devamlı olarak korumakla yükümlü olan babalar, onları baştan çıkaracak şeylerden doğal olarak uzak bulundurmak zorundadırlar. Ama diyeceksiniz, evlenmek, baştan çıkarmak değildir ki! Doğru ama evlenmeden önce konuşmak, kendini sevdirmek, yola getirmek lazım; işte bu yola getirme işi iğrenç olacak herhalde.

Böylece, eğitecek kişilerle eğitilecek kişiler arasında aşılması imkânsız bir engel bulundurmak, meşru da olsa çeşitli bozma imkânlarını ortadan kaldırmak gerekti. Neden babalar, kızları ile evlenecek kişileri mümkün olduğu kadar onlardan uzak tutmaya, pek öyle samimi olmamalarına dikkat etmeye çalışırlar?

Kardeşle kız kardeşin birleşmesine karşı duyulan dehşetin kaynağı da aynı olacak herhalde. Annelerle babaların, çocuklarının ahlakına, çatılarının altındaki havanın temizliğine dikkat etmeleri, kardeş kız kardeş birleşmelerine karşı duyulan iğrenmeyi onlara telkin etmek için kâfi gelir.

Kardeş çocukları arasındaki evlenme yasağı da aynı kaynaktan gelir. İlkçağlarda yani kutsal çağlarda, lüks hayatın henüz bilinmediği çağlarda, ailenin bütün çocukları aynı yuvada büyürler, aynı çatı altında yaşarlardı[343]. Büyük bir aile için küçük bir ev gerekti de ondan. İki kardeş çocukları ya da amca çocukları, birbirlerini kardeş, kız kardeş gibi görürlerdi[344]. Kardeş kız kardeş arasında evlenme imkânı ne kadar azsa, kardeş çocukları arasında evlenme imkânı da o kadar azdı[345].

342 Bu kanun onlarda çok eski bir kanundur. Priscus, Elçilik adlı kitabında der ki: "Attila, kızı Eska ile evlenmek için belli bir yerde konakladı; İskitlerin kanunu zaten böyle bir şeye müsaade ederdi."

343 İlk Romalılarda bu usul yürürlükteydi.

344 Gerçekten de Romalılarda amca çocukları aynı adı taşırlardı; hatta kardeş derlerdi birbirlerine.

345 Aksini buyuran bir kanun çıkıncaya kadar Roma'da bu böyle devam etti gitti. Bu kanunla halk, son derece ünlü bir kişiyi, amcasının kızıyla evlenmiş olan bir insanı takdir etmek istediğini gösterdi.

Bu nedenler öylesine kuvvetli ve öylesine doğaldır ki, hiçbir aracıya gerek görmeden bütün dünyaya yayılmıştır. Formoza'da oturanlara, dördüncü dereceye kadar akraba ile evlenmenin zina meydana getireceğini Romalılar öğretmedi; bunun böyle olduğunu Araplara söyleyenler de yine Romalılar değildir; Maldive'leri bu konuda aydınlatan da yine Romalılar olmamıştır.

Bazı insan topluluklarında, babalarla analar çocuklarıyla, kardeşler de kız kardeşleriyle evlenmekten vazgeçmedilerse, bunun nedeni, birinci kitapta da gördüğümüz gibi, bazı zeki yaratıkların kendi yasalarına uymak istememeleridir. Kimin aklına gelirdi ki, çoğu zaman, dinsel düşünceler insanları bu çeşit düzensizliklere yöneltecek! Asurlularla İranlılar analarıyla evlendilerse, bunu birinciler, Sémiramis'e duydukları dinsel saygıdan ötürü yaptılar; ikinciler de salt Zerdüşt dini bu çeşit evlenmeleri tercih ettiği için böyle hareket ettiler. Mısırlılar kız kardeşleriyle evlendilerse bu da yine, bu çeşit evlenmeleri Tanrı İzis'e ithaf eden Mısır dininin saçmalıklarından birinin sonucu olmuştur. Dinin amacı, bize, büyük ve güç şeyleri çaba harcayarak yaptırmak olduğundan, sahte bir dinin kabul ettiği şeyin mutlaka doğal olacağına hükmetmek yerinde bir düşünce olmaz.

Ana baba ile çocuklar, kardeşlerle kız kardeşler arasındaki evlenmelerin salt bir çatı altında doğal namus kavramının korunması için yasak edildiği ilkesi, hangi evlenmelerin doğal kanun tarafından yasak edildiğini, hangi evlenmelerin ise ancak medeni kanun tarafından yasak edilebileceğini bulmak için bizim işimize yarayacaktır.

Çocuklar babalarının evlerinde oturduklarından ya da oturabileceklerinden, dolayısıyla üvey oğul üvey anasıyla, üvey baba üvey kızıyla ya da karısının kızıyla oturabileceğinden bunların arasındaki evlenme de doğal kanuna aykırı düşer. Bu gibi durumda imge ile gerçeğin etkisi aynı olur; neden birdir de ondan; medeni kanun bu çeşit evlenmelere izin vermez, vermemelidir de.

Az önce söylediğim gibi kardeş çocuklarına kardeş gözüyle bakılan ülkeler de vardır; genel olarak aynı evde otururlar da ondan; bazı ülkelerde ise böyle bir gelenek yoktur. Aynı evde oturan kardeş çocuklarının evlenmeleri de doğaya aykırı görüldü; ötekiler için böyle bir kayda gerek yok.

Ama doğa kanunu yöresel olamaz. Bu nedenle de, bu çeşit evlenmeler bazı koşullara göre hoş görülür ya da yasak edilirse, bu hoşgörülük de, bu yasak da bir medeni kanun tarafından düzenlenir.

Üvey kardeşlerin aynı evde oturmaları zorunlu bir gelenek değildir. Şu halde yuvanın namusunu korumak için bunların aralarında evlenmelerine engel olmak söz konusu olamaz. Nitekim bu çeşit evlenmelere izin veren ya da bu çeşit evlenmeleri yasak eden kanun bir doğa kanunu değil, bir medeni kanundur; şartlara göre düzenlenen, her ülkenin alışkanlıklarına bağlı olan bir medeni kanun. Bunlar kanunların ahlaka ve davranışlara bağlı olduğu durumlardır.

Bazı evlenmeler, ülkenin alışkanlıklarına göre, doğal kanunların yasak ettikleri evlenmelerle aynı koşullara bağlı iseler o zaman medeni kanunlar bu evlenmeleri yasak ederler; evlenmeler bu durumda değilse o zaman da izin vermekten geri kalmazlar. Doğal kanunların koyduğu yasak değişmez; çünkü bu yasak, değişmeyen bir şeye bağlıdır; anne baba ile çocuklar zorunlu olarak aynı evde otururlar. Buna karşılık medeni kanunların koyduğu yasaklar rastlantıdır; çünkü, rastlantı bir koşula bağlıdır bu yasaklar; kardeş çocuklarıyla öteki hısım akrabanın bir evde oturması rastlantısal bir olaydır.

Bu söylediklerimiz, Musa kanunlarının, Mısır kanunlarının ve daha birçok milletin kanunlarının neden üvey kardeşlerin birbirleriyle evlenmelerine izin verdiğini, buna karşılık başka milletlerde bu çeşit evlenmelerin niçin yasak edildiğini açıkça gösterir bize.

Hindistan'da bu çeşit evlenmelere izin vermek için çok doğal bir neden vardır. Amcayı orada baba gözüyle görürler; amcanın yeğenlerini kendi çocuklarıymış gibi yetiştirip ev bark sahibi etmesi gerek. Bu da çok iyi çok insancıl olan bir milletin karakterinden gelen bir şeydir. Bu kanun ya da alışkanlık bir başka alışkanlığa yol açmıştır. Bir erkeğin karısı ölürse, baldızı ile evlenmekten geri kalmaz. Bu ise çok doğal bir şeydir Hindistan'da; çünkü erkeğin yeni karısı, kız kardeşinin çocuklarının anası olur; böylece kötü bir üvey anadan kurtulur çocuklar.

Konu XV
Medeni hukuk ilkelerine bağlı olan şeyleri hiçbir zaman politik hukuk ilkeleriyle düzenlemeye çalışmamalı

Nasıl ki insanlar, politik kanunlara bağlı olarak yaşamak için kendi doğal bağımsızlıklarından vazgeçmişlerse, medeni kanunların buyruğu altında yaşamak için de doğal mülk ortaklığından öylece vazgeçmişlerdir.

Birinci kanunlar insanlara hürriyet, ikinciler de mülk sağladı. Şu halde mülkiyetle ilgili kanunlar gereğince alınacak bir kararı tutup yurttaşlık hakkından başka bir şey olmayan hürriyet kanunları gereğince almaya kalkışmamalı. Özel kişi çıkarına olan şeyin kamu çıkarına olan şey karşısında boyun eğmesi gerekir demek mantığa aykırı bir şey söylemek olur. Bu, ancak, yurttaşlık hukuku, yani, yurttaşın hürriyeti söz konusu olduğu zaman kabul edilebilecek bir sözdür; mülk söz konusu olduğu zaman böyle bir lafın hiçbir değeri olamaz; çünkü burada kamunun çıkarına olan şey, medeni kanunun her kişiye verdiği mülkü değişmez bir şekilde korumasından ibarettir.

Cicero, toprak kanunlarının uğursuz olduğunu söylerdi; "Çünkü" derdi, "Şehir, salt herkes kendi mülkünü korusun diye kurulmuştur."

Şu halde özdeyiş olarak şöyle bir şey atalım ortaya: Kamu iyiliği hiçbir zaman, bir kişiyi politik bir kanun ya da politik bir tüzükle mülkünden yoksun etmek ya da mülkünün bir bölümünü elinden almak demek değildir. Bu gibi hallerde zorda kalınırsa eğer, mülkiyetin korunma aracı olan medeni kanuna başvurmak gerekir.

Böylece kamu, özel kişinin malına ihtiyaç duydu mu, hemen politik kanunun sertliğine değil, ana gözleriyle her yurttaşı devletin kendisi olarak gören medeni kanuna başvurmalı.

Devlet adamı kamunun çıkarına bir bina, yeni bir yol yapmak istedi mi özel kişinin uğrayacağı zararı ödemeli; bu konuda devlet, özel kişiyle anlaşma yapan bir özel kişiden farksızdır. Yurttaşı malını satmaya zorlaması, medeni kanunun kendisine verdiği haktan, yani mülkünü istediği gibi kullanmak hakkından onu yoksun etmesi, zaten devlete yeter de artar bile.

Roma imparatorluğunu yıkan milletler, istilanın verdiği hakları kötüye kullandıktan sonradır ki, hürriyet fikrinin yardımıyla hak ve adalet fikrine ulaşabildiler; en vahşi haklarını bile ılımlı bir şekilde kullanmaya başladılar; bu konuda duraksaması olanlara, XII. yüzyıldaki hukuk üzerine Beaumanoir'ın yazdığı o güzelim kitabı okumalarını salık veririm.

Büyük yolları bugün nasıl onarıyorlarsa, o çağlarda da öyle onarırlarmış. Bir yolu onarmak imkânsız bir hal aldı mı, mümkün olduğu kadar bu yola yakın bir yerde yeni bir yol yaparlarmış ama yeni yoldan çıkar sağlayacak olanlardan aldıkları para ile, yeni yolun geçtiği toprak sahiplerinin zararlarını karşılarlarmış[346]. O çağlarda medeni kanunlarla çözerlermiş bu işleri; günümüzde ise politik kanunlara başvurmaktan çekinmiyorlar.

Konu XVI
Politik hukuk kurallarına başvurulması söz konusu olan yerlerde hiçbir zaman medeni hukuk kurallarına başvurmamak gerektiğine dair

Devletin mülkiyetinden doğan kurallarla, devletin hürriyetinden doğan kuralları birbirine karıştırmazsak bütün sorunların temelini iyice görmüş oluruz.

Bir devletin mülkü bir başkasına verilebilir mi, verilemez mi? Bu sorun, medeni kanunlarla değil, politik kanunlarla halledilmeli. Medeni kanunlarla halledilemez, çünkü, bir devlette mülkiyet haklarını düzenlemek için medeni kanunlar ne kadar zorunluysa, devletin varlığını devam ettirmesi için mülkü olması da o kadar zorunludur.

346 Köylüden alınacak parayı tayin edecek olan prud'homme'ları senyör seçerdi; kont soyluları piskopos da kilise adamlarını masrafa iştirake zorlardı.

Devlet, mülkünü bir başkasına verse ya da satsa, yeni bir mülk edinmek için yeniden sermaye bulmak zorunda kalır. Ama bu çare politik hükümeti yine yıkar; çünkü olayın niteliği bakımından, alınacak her mülk için yurttaş daha çok para ödeyecek, hükümdar ise daha az yararlanmak zorunda kalacaktır; sözün kısası, devlet için mülk zorunludur; devletin mülkünü başkasına vermesi ya da satması zorunlu değildir.

Saltanat yönetimlerinde veraset usulü devletin çıkarına düzenlenmiştir; keyfe göre hareket edildiği için her şeyin kararsızlık içinde bulunduğu istibdat yönetimlerinde, salt felaketleri önlemek amacıyla bu düzenin bir kez olsun, belirlenmiş olması şarttır.

Veraset usulü, saltanat sürmekte olan ailenin çıkarı düşünülerek belirlenmiş değildir; saltanat sürecek bir ailenin bulunması devletin çıkarına olduğu içindir ki böyle bir usule başvurmak zorunluluğu duyulmuştur. Özel kişilerin veraset işlerini düzenleyen kanun, amacı, özel kişilerin çıkarını savunmak olan medeni bir kanundur; hükümdarlıkla ilgili veraset işlerini düzenleyen kanun ise amacı, devletin çıkar ve muhafazası olan politik bir kanundur.

Bundan şu sonuç çıkar ki, bir devlette veraset düzeni politik bir kanun tarafından yerleştirilmişse, bu düzen de sona ermişse, herhangi bir milletin medeni kanunu gereğince miras iddiasında bulunmak anlamsız bir şey olur[347]. Özel bir toplum, hiçbir zaman başka bir toplum için kanun yapamaz. Bugün Romalıların medeni kanunlarını, herhangi başka bir medeni kanun da dâhil, uygulayamayız; kendileri bile krallarını yargılarken bu kanunlara başvurmadılar. Krallarını yargılarken başvurdukları özdeyişler ise öylesine iğrenç şeylerdi ki, yeniden canlandırmamak gerek onları.

Yine bundan şu sonuç çıkar ki, politik kanun herhangi bir aileyi verasetten vazgeçirmişse, medeni kanundan alınmış olan geri verme imkânına başvurmak anlamsız bir şey olur. Geri verme imkânı kanunun içindedir ancak kanunun içinde yaşayanlara karşı iyi olabilir ama kanun tarafından yerleştirilmiş olup kanun içinde yaşayanlara karşı kullanılmaz böyle bir imkân.

Cicero'nun sözünü tekrarlamak için söylüyorum, bir dam oluğunun iki özel kişiden hangisine ait olduğunu tespit etmek amacıyla başvurulan özdeyişlere, salt, ülkelerin, milletlerin ve dünyanın haklarını tayin etmek için başvurmak gülünç bir şey olur.

Konu XVII
Aynı konunun devamı

Halk oyuyla sürgün etme işi, medeni kanun kurallarıyla değil, politik kanun kurallarıyla incelenmeli; bu gelenek, halk hükümetini zedeleyecek yerde, tersine bu

347 Burada XIV. Louis'nin 1667 savaşına sebep olan iddiaları ima ediliyor.

çeşit hükümetin yumuşaklığını gösterir; zamanımızda sürgün bir ceza şeklini almasaydı, sürgünle ceza kavramlarını birbirinden ayırabilseydik, bu yumuşaklığı kesinlikle bizler de iyice duyardık.

Aristo, şu sürgün geleneğinin insanca ve halkça bir yanı olduğunu herkes kabul ederdi, diyor. Uygulandığı zaman her yerde bu gelenek iğrenç görülmeseydi, olayları bu derece uzaktan gören bizlere mi düşerdi suçlayanlardan, hâkimlerden, hatta suçlulardan ayrı bir şekilde düşünmek?

Halkın bir yargısının suçluyu şan ve onura boğduğuna, Atina'da değersiz insanlara uygulanınca bu usulden vazgeçildiğine dikkat edersek, kanun hakkında yanlış bir fikir edindiğimizi, şan ve onur içinde yüzen bir yurttaşı daha da üstün mevkilere getirmenin sebep olacağı kötü sonuçları önleyen bir kanunun fevkalade bir kanun olacağına kanaat getirdiğimizi görürüz.

Konu XVIII
Birbirleriyle çelişen kanunların aynı düzende olup olmadıklarını incelemek gerek

Roma'da, kocaya, karısını ödünç vermek yetkisi tanınmıştı. Plutarkhos bunu açıkça söyler. Karısını Hortensius'a ödünç veren Caton'un, ülkesinin kanunlarını bozacak karakterde bir adam olmadığını herkes bilir[348].

Öte yandan, karısının çılgınlıklarına göz yuman, onu mahkemeye vermeyen ya da mahkûm olduktan sonra tekrar karılığa kabul eden kişi ceza görürdü. Bu kanunlar birbirleriyle çelişiyorlarmış gibi görünürler ama aslında çelişmezler. Bir Romalının karısını ödünç vermesine izin veren kanun Lakedemonya temel kanunundan alınmış; besbelli bir şey bu; amacı da, sözümü bana bağışlayın, cumhuriyete daha sağlam, daha güzel insanlar yetiştirmekti; öteki kanunun amacı ise ahlakı korumaktı. Birinci kanun politik, ikincisi ise medeni bir kanundu.

Konu XIX
Aile hukukuyla ilgili kanunlarla halledilecek sorunları medeni kanunlarla halletmek gerekir

Vizigot kanunları kölelerin, zina halinde yakaladıkları kadınla erkeği sıkı sıkı bağlayıp kocayla hâkimlere göstermelerini isterdi. Kamunun da, ailenin de, özel kişinin de intikamını aşağı tabakadan insanların ellerine bırakan korkunç bir kanundu bu!

348 Gerçekten de Caton, karısını Hortensius'a bırakmadan önce boşadı. Hortensius'un ölümünden sonra da tekrar aldı.

Böyle bir kanun ancak, kölenin, harem dairelerini korumakla görevli olduğu doğu saraylarında uygulanabilir; çünkü köle rüşvete son derece düşkündür oralarda; suçluları yakalaması ise, onların yargılanmasını sağlamaktan ziyade kendini yargılatmamak içindir; böylece kendini zan altından kurtarmak olasılığını örtbas etmek ister.

Ama kadınların hapsedilmedikleri ülkelerde, medeni kanunun, ev yönetimini elinde bulunduran kadınları kölelerin işkencesine terk etmesi aklın almayacağı bir şey olur.

Bazı durumlarda bu işkence, belki özel bir aile kanunu halini alabilir ama, hiçbir zaman bir medeni kanun halini alamaz.

Konu XX
Devletler hukukuna ait olan şeyler hakkında, medeni kanunların ilkelerine göre hüküm vermek doğru olmaz

Hürriyet aslında, kanunun buyurmadığı şeyi yapmaya zorlanmamak demektir; bu da ancak, medeni kanunlarla yönetildiğimiz süre mümkün olan bir şeydir. Şu halde, salt medeni kanunlara sığınarak yaşadığımız içindir ki hür kişileriz.

Bundan da şu sonuç çıkar: Aralarındaki ilişkileri medeni kanunlara göre düzenlemedikleri için hükümdarlar, hür kişiler değildirler; onları yöneten kuvvettir; devamlı olarak ya başkalarına zor kullanırlar ya da başkaları onlara zor kullanır. Zorla yaptıkları anlaşmaların, isteyerek yaptıkları anlaşmalar kadar zorunlu olması da bundandır işte. Medeni kanunların hükmü altında yaşayan bizler, kanunun gerektirmediği bir sözleşme imzaladığımız zaman, pekâlâ sonradan kanuna dayanarak verdiğimiz sözden dönebiliriz; bir hükümdar ise daima zor kullanan ya da kendisine karşı zor kullanılan bir kişi olduğu için, kendisine zorla imzalatılan bir anlaşmadan ötürü sızlanamaz. Sızlanmaya kalksa doğal durumundan sızlanıyormuş gibi bir hal alır; öteki hükümdarlara karşı hükümdar olmasını, öteki hükümdarların da kendisine karşı vatandaş olmasını istiyormuş gibi bir duruma düşer; bu ise olayların niteliğini zedelemekten başka bir işe yaramaz.

Konu XXI
Devletler hukukuna ait sorunlar üzerinde politik kanunlara göre hüküm vermemek gerek

Politik kanunlar, her insanın, üzerinde yaşadığı ülkenin ceza ve hukuk mahkemelerinde yargılanmasını, o ülkedeki hükümdarın adaletine boyun eğmesini isterler.

Devletler hukuku, hükümdarların birbirlerine büyükelçiler göndermelerini istemiş. İşin niteliğinden çıkarılan bir nedenden ötürü de, bu büyükelçilerin, gönderildikleri ülkelerin mahkemelerine bağlı olmamalarına, yanında bulundukları hükümdarların adaletlerine boyun eğmemelerine karar verilmiş. Elçiler, kendilerini gönderen hükümdarların sözcüleridir; bu sözcülerin de özgür olmaları gerekir. Hiçbir engel onların rahat rahat konuşmalarını önlememeli. Bağımsız bir insanın adına konuştukları için bu elçiler çoğu zaman hoşa gitmeyebilirler. Herhangi bir suçtan ötürü cezalandırılmaları mümkün olsa elçileri suçlamaktan geri kalmazlardı; borçtan ötürü hapse atılmaları mümkün olsa onları borçlu çıkarmaktan çekinmezlerdi. Doğal olarak kendini beğenmiş bir hükümdar, demek oluyor ki böyle bir durum karşısında, her şeyden çekinmesi gereken bir adamın ağzıyla konuşmak zorunda kalırdı. Şu halde büyükelçilere karşı, politik hukuktan çıkartılan nedenlere göre değil, devletler hukukundan alınan nedenlere göre davranmak gerekir. Temsil yetkilerini kötüye kullanırlarsa eğer, geri göndererek gerekli ceza verilir kendilerine. Hatta hükümdarlarına bile şikâyet etmek mümkündür onları; o zaman hükümdarları ya onların suç ortağı olurlar ya da yargıçları.

Konu XXII
İnka Athualpa'nın kötü alınyazısı[349]

Sözünü ettiğimiz bu ilkeler, İspanyollar tarafından çok kötü bir şekilde tecavüze uğradı. İnka Athualpa ancak devletler hukukuna göre yargılanabilirdi. Tuttular adamcağızı politik kanunlarla medeni kanunlara göre yargıladılar. Yurttaşlarından bazılarını öldürtmekle, birçok kadınla evlenmiş olmakla suçladılar onu. Manasızlığın en büyüğünü de, bu Amerikalı yerliyi kendi ülkesinin politik ve medeni kanunlarına göre değil, İspanya'daki politik ve medeni kanunlara göre yargılamak suretiyle işlediler.

Konu XXIII
Herhangi bir durumda politik kanun devletin yıkılmasına sebep olursa, o zaman devleti devam ettiren ve bazen devletler hukuku halini alan politik kanunla hüküm vermeli

Devlet içinde belli bir veraset düzeninin kurulmasını sağlayan politik kanun, hizmetinde bulunduğu politik kurul için yıkıcı bir nitelik alırsa o zaman, bir başka politik kanunun bu düzeni değiştireceğinden şüphe etmemeli ve bu yeni kanun, ilk kanuna aykırı değil, tümüyle onunla aynı olur; çünkü ikisi de şu temel ilkeye da-

349 Athualpa, Peru'nun son imparatoru. 1533'te Pizarro tarafından tuzağa düşürülmüş ve öldürülmüştür.

yanır: *En üstün kanun, milletin kurtuluşudur.* Başka bir büyük devletin bir parçası halini alan büyük bir devletin zayıfladığını, hatta asıl büyük devleti de zayıf düşürdüğünü söylemiştim. Başkanın kendi toprakları içinde bulunması, devlet hazinesinin iyi yönetilmesi, devletin parasının da başka bir ülkeyi zengin etmek için dışarı çıkmaması, hep devletin çıkarına olan şeylerdir; bunu bilmeyen yoktur. Devleti yönetecek olan kişinin yabancı ülkelere özgü yargıları olmamalı; bu çeşit yargılar mevcut yargılar kadar yararlı da olamaz. Zaten insanlar da kendi kanunlarıyla kendi geleneklerine son derece bağlı olurlar; milletlerin mutluluğunu bu yargılar sağlar; bunları büyük olaylara sebep olmadan, bir hayli kan dökmeden değiştirmek imkânsızdır; her ülkenin tarihi bu söylediklerimizin doğru olduğunu gösterir.

Bundan da şu sonuç çıkar: Büyük bir devletin vârisi eğer yine büyük bir devletin hükümdarı ise, birinci büyük devlet bu vârisi reddedebilir; çünkü burada veraset düzeninin değişmesi her iki devletin de çıkarınadır. Nitekim Rusya'da, Elizabeth'in saltanatının başlangıcında çıkartılan kanun, başka bir devletin hükümdarı olan kişiyi haklı olarak veraset hakkından yoksun ediyor; Portekiz'de çıkartılan bir kanun da, herhangi bir yabancının hısım ve akrabalık yoluyla taht üzerinde hak iddia etmesini kesin olarak reddediyor.

Reddeden bir milletin elbetteki vazgeçirtmek yetkisi daha kuvvetli olur. Bazı evlenmelerin kendi bağımsızlığını tehlikeye düşüreceğini ya da ülkesinin bölünmesine neden olacağını anlarsa, millet, ya tarafları ya da bu evlenmelerden doğacak olanları herhangi bir hak iddiasından vazgeçirtebilir; vazgeçen de, vazgeçirten de bundan sızlanamaz; çünkü devlet isteseydi pekâlâ bunları reddeden bir kanun çıkartabilirdi[350].

Konu XXIV
Memlekette güveni sağlayan polis tüzüklerinin, öteki medeni kanunlardan farklı bir düzende olduklarına dair

Hâkimin cezalandırdığı suçlular vardır, ıslah ettiği suçlular vardır. Birinci çeşit suçlular kanuna, ikinci çeşit suçlular ise hâkimin otoritesine bağlı olurlar; birinciler toplum hayatından uzaklaştırılırlar, ikinciler ise toplumun kurallarına göre yaşamaya zorlanırlar.

Polisin güveni sağlamasında, cezayı veren kanundan ziyade hâkimdir. Suçluların yargılanmasında ise cezayı veren daha çok kanundur, hâkim değil. Polisin uğraştığı konular günlük konulardır; öyle geniş değildir; uzun uzadıya formaliteye de lüzum yoktur. Polisin gördüğü iş anidir, her gün olup biten olaylarla ilgilidir. Şu

350 Kayınbabası İspanya kralı IV. Philippe'in ölümünden sonra XIV. Louis'nin Flandre ile Franche Comté üzerindeki iddiaları ima ediliyor burada.

halde büyük cezalara gerek yoktur. Polis devamlı olarak ayrıntılarla uğraşır. Demek oluyor ki, büyük çapta örneklere ihtiyacı yoktur onun. Demek oluyor ki, kanundan çok tüzükleri vardır polisin. Bu sınıfa mensup olanlar devamlı olarak hâkimin kontrolü altındadırlar. Şu halde polis aşırı hareketlerde bulunursa suç hâkimindir. Bundan ötürü de kanuna aykırı davranışlarla polis tüzüklerine aykırı davranışları birbirine karıştırmamak gerek. Bu iki şey ayrı ayrı düzenlere bağlı şeylerdir.

İtalya'daki cumhuriyetlerden birinde[351], ateşli silah taşıma fiilinin, aynı silahı kötüye kullanma fiili kadar ağır suç oluşturması, işte bu iki şeyin birbirine karıştırılmasından ileri gelmektedir.

Bir fırıncıyı kaçakçılık yaparken yakaladığı için kazığa vurduran imparatorun bu davranışını över dururlar; oysa onun bu şekilde davranışı, adaleti aşırı derecede uygulamak suretiyle adil olacağına inanan sultanlara özel bir davranıştır.

Konu XXV
Kendi öz yapılarından alınmış kurallara göre düzenlenmesi gereken şeyleri, medeni hukukun genel hükümlerine göre düzenlemenin doğru olmayacağına dair

Bir vapur yolculuğunda medeni görevlerin tümünün gemiciler arasında hiçe sayılmasını gerektiren kanun iyi bir kanun mudur, değil midir? François Pyrard, kendi zamanında Portekizlilerin bu kanuna uymadıklarını, Fransızların ise uyduklarını söylüyor. Kısa bir süre için bir arada bulunan, bütün ihtiyaçları hükümdarları tarafından giderildiğine göre hiçbir ihtiyaçları olmayan, yolculuktan başka bir şey düşünmeyen, toplumdan ayrı yaşadıkları için de geminin yurttaşı sayılan insanların, toplumun yükümlülüklerini devam ettirmek için ortaya konmuş olan bu görevleri benimsemelerine gerek yoktur.

Gemilerin kıyıları izleyerek yol aldığı çağlarda Rodosluların çıkardıkları şu kanun, işte bu ruh haletiyle çıkarılmış bir kanundur. Gerçekten de Rodoslular, bu kanun gereğince gemi ile gemideki yükün, fırtına esnasında gemide kalan kişilere verilmesini, gemiyi terk edenlere ise hiçbir şey verilmemesini isterler.

351 Burada söz konusu olan Venedik Cumhuriyetidir.

ALTINCI BÖLÜM
,,,
YİRMİ YEDİNCİ KİTAP

Tek konu
Romalılarda veraset hakkındaki kanunların kaynağı ve bu kanunların uğradığı değişiklikler üzerine

Çok eski zamanlara ait kurullarla ilgili olan bu konuya iyice girebilmek için, izin verirseniz, Romalıların ilk kanunlarında şimdiye kadar incelenmemiş konuları ele alıp incelemeye çalışayım.

Romulus'un küçük ülkesindeki toprağı yurttaşlarına böldüğünü herkes bilir; veraset üzerine Roma'da çıkartılan kanunlar da öyle sanıyorum ki hep bu olayın sonucudur.

Toprağın bölünmesiyle ilgili kanun, bir ailenin mülkünün başka bir aileye geçmesine izin vermezdi. Bunun sonucu olarak da kanun iki çeşit mirasçı kabul ederdi: Babanın yönetiminde yaşayan çocuklarla torunlar ki bunlara *öz mirasçı* adı verilirdi; bunların yokluğunda erkek tarafından en yakın akraba ki bunlara da *agnat* denilirdi[352].

Kadın tarafından akrabaya *cognat* adı verilmesine, bunların hiçbir suretle mirasçı olmamalarına, yine bu kanunun gereğince karar verilmişti; aksi halde tutar mülkü başka bir aileye intikal ettirirlerdi ki, bu da kanunun ruhuna aykırı bir hareket olurdu.

Yine bu kanun gereğince, çocuklar annelerinin, anneler de çocuklarının mirasçısı olamaz diye bir sonuca varıldı; aksi halde mülkün başka bir aileye geçmesi ihtimali belirebilirdi. On iki levha kanununda, anne ile evlatların dışarıda kaldıklarını, kanunun yalnız *agnat'*lara veraset hakkını tanıdığını, oğulla ananın birbirlerine mirasçı olarak gösterilmediklerini görüyoruz.

Buna karşılık *öz mirasçının*, *öz mirasçı* olmadığı takdirde en yakın *agnat*'nın erkek ya da dişi olmasına kanun ses çıkarmıyordu; çünkü, anne tarafından akraba mirasçı olmadığına göre, dişi mirasçı evlense bile mülk yine çıktığı aileye dönü-

352 Öz mirasçılar sözünü héritiers siens karşılığında kullandık. Agnat erkekten yana hısım, cognat ise kadından yana hısım anlamına gelir.

yordu. Bunun içindir ki on iki levha kanunu erkek mirasçı ile dişi mirasçı arasında hiçbir ayrılık gözetmiyordu.

Bunun neticesi olarak, erkek evladın çocuklarına dedenin mirasçısı olmak hakkı tanındı ama kız evladın çocuklarına bu hak tanınmadı; çünkü mülkün başka bir aileye geçmemesi için *agnat*'lar, kız evladın çocuklarına tercih edildi. Böylece kız evlat, babasının mirasçısı oldu ama onun çocuklarına bu hak tanınmadı.

Böylece ilk Romalılarda kadınlar ancak, durumları, toprağın bölünmesini düzenleyen kanunla uzlaştığı zaman mirasçı olabildiler; durumları kanunu zedelediği zaman da bu haktan yoksun edildiler.

İlk Romalılarda veraset kanunları böyleydi işte; doğal olarak ülkenin yapısına bağlı olan ve toprağın bölünmesi konusundan çıkartılmış olan bu kanunların kaynaklarının yabancı ülkelerde olmadığı, Yunan şehirlerine gönderilen temsilciler tarafından getirilmediği açıkça anlaşılır.

Halikarnaslı Denys'nin dediğine bakılırsa, toprağın bölünmesi konusunda Romulus'la Numa zamanındaki kanunların yürürlükten kalktığını gören Servius-Tullius, bu kanunları yeniden canlandırmış, eski kanunlara yeni bir ağırlık vermek için de yeni yeni kanunlar yapmış. Böylece, yukarıda sözünü ettiğimiz kanunların, yani bölme işi dikkate alınarak yapılmış olan kanunların, adı geçen üç Romalı kanun koyucu tarafından ortaya atıldığından şüphe edemeyiz artık.

Veraset düzeni politik bir kanundan çıkarıldığına göre, herhangi bir yurttaş kendi özel isteğiyle bu düzeni bozamazdı; yani Roma'nın ilk zamanlarında yurttaşın vasiyetname bırakmasına izin verilmezdi. Bununla beraber kişinin son anlarında iyilik etmesine engel olmak da çok ağır bir hareket sayılırdı.

Bu konuda, kanunlarla özel kişilerin isteklerini bağdaştırmak için bir çare bulmaktan da geri kalmadılar. Bir halk topluluğu önünde kişinin malını mülkünü istediği gibi dağıtmasına izin verirler; böylece her vasiyetname, âdeta, yasama gücünün verdiği bir karar halini aldı.

On iki levha kanunu, vasiyetnamesini hazırlayan kişiye, istediği vatandaşı mirasçı olarak seçmek yetkisini verdi. Roma kanunlarının *vasiyetname gereğince* mirasçı olacakların sayısını daraltmasının sebebi doğrudan doğruya arazi bölümü üzerindeki kanun olmuştur; vasiyetname ile mal bırakmak yetkisini bu derece geniş tutmasının sebebi de, çocuklarını satabilen babanın pekâlâ onları mirastan yoksun edebileceği düşüncesi olmuştur[353]. Ayrı ayrı ilkelerden geldiklerine göre bu iki sonucun birbirinden farklı olacağı apaçık bir şeydir; Roma kanunlarının bu konudaki ruhu böyledir işte.

353 Halikarnaslı Denys, bir babaya oğlunu üç kere satmak hakkını veren kanunun décemvir'lerin değil Romulus'un kanunu olduğunu Numa'nın bir kanunuyla ispatlıyor.

Atina'nın eski kanunları, yurttaşa vasiyetname yapmak yetkisi tanımazdı. Solon, çocukları olanlardan başka kişilere, vasiyetname bırakmak yetkisini verdi; babalık kuvvet ve kudretinin etkisi altında bulunan Romalı kanun koyucular ise yurttaşlara çocuklarının aleyhinde bile vasiyetname düzenlemek yetkisini tanıdı. İtiraf etmek gerek ki, eski Atina kanunları eski Roma kanunlarından daha makuldü. Romada, vasiyetname düzenleme konusunda yurttaşa tanınan sonsuz yetki, toprak bölümü üzerindeki politik mevzuatı yavaş yavaş ortadan kaldırdı; zenginlikle yoksulluk arasındaki o uğursuz farkı herhangi bir nedenden daha çok artırdı; payların çoğu bir kişinin elinde toplandı; bazı yurttaşların çok mülkü oldu; bazılarının ise hiçbir şeyi kalmadı. Devamlı olarak elindekini avucundakini yitiren halk da arazinin yeniden bölünmesini isteyip duruyordu. Bunu da halk, Romalıların, tıpkı savurganlığı aşırı şekle soktukları sırada olduğu gibi, sadeliği, pintiliği ve yoksulluğu son derece ileri götürdükleri bir sırada yaptı.

Vasiyetnameler aslında halk kurultayında düzenlenen bir kanun olduğundan, orduda bulunanlar vasiyetname yapmak yetkisinden yoksun edilirlerdi. Halk askerlere, birkaç askerin yanında, kendi içinde düzenleyebileceği anlaşmayı düzenlemek yetkisini tanıdı.

Büyük halk kurultayları yılda iki kere toplanırdı; zaten nüfus artmış, işler de çoğalmıştı. Bütün yurttaşlara, halk sınıflarını temsil eden birkaç ergin Romalı yurttaşın huzurunda vasiyetname düzenlemek yetkisi tanındı. Bunun için de beş yurttaş seçilirdi; bunların yanında mirasçı, vasiyetnameyi düzenleyenin ailesini, yani onun verasetini satın alırdı; başka bir yurttaş bu verasetin değerini tartmak için elinde bir terazi tutardı; çünkü Romalılarda henüz para yoktu[354].

Yukarıda sözü geçen beş yurttaşın, beş halk sınıfını temsil etmesi olasılığı vardır; altıncı sınıfı, yani hiçbir şeyi olmayan sınıfı hesaba katmazlardı.

Justinien'le ağız birliği edip bu satışların hayali olduğunu söylemeyelim. Sonradan hayali bir hal aldılar ama başlangıçta öyle değillerdi. O tarihten sonra vasiyetnameleri düzene koyan kanunların çoğu kaynaklarını bu satışların gerçekliğinde bulmuşlardır; bunun delilini Ulpien'den kalan metin parçalarından çıkarmak mümkündür. Sağır, dilsiz ve savurgan kişiler vasiyetname düzenleyemezlerdi; sağır kişi vasiyetname düzenleyemezdi, çünkü aileyi satın alanın sözlerini duyamazdı, dilsiz kişi vasiyetname düzenleyemezdi, çünkü, mirasçı seçiminde kullanılan sözleri söylemesine imkân yoktu; savurgan kişi vasiyetname düzenleyemezdi, çünkü herhangi bir ticari iş görmek kendisine yasak edildiğinden, ailesini satamazdı. Öteki örnekleri ise bir yana bırakıyorum.

Vasiyetnameler halk kurultaylarında düzenlenirdi; bundan ötürü de medeni hukuktan çok politik hukuku, özel hukuktan çok amme hukukunu ilgilendiren sözleş-

354 Gerçekten de öyle, Romalılar paraya ancak Pyrrhus savaşı zamanında kavuşmuşlardır.

melerdi. Bu yüzden de işte, baba, vesayeti altında bulundurduğu oğlunun vasiyetname yapmasına izin vermezdi.

Milletlerin çoğunda vasiyetnameler, sıradan sözleşmelerden daha büyük formaliteye tabi tutulmaz; çünkü bunların ikisi de sözleşmeyi yapan kişinin isteğini belirten ifadelerdir; doğrudan doğruya özel hukuk alanına girerler. Ama vasiyetnamelerin amme hukuku alanına girdiği Romalılarda, bu sözleşmeler öteki sözleşmelerden daha çok formaliteyi gerektiriyordu; bugün bile Fransa gibi Roma hukukunu temel hukuk olarak gören ülkelerde aynı şey devam etmektedir.

Yukarıda da söylediğim gibi vasiyetnameler halkın çıkardığı bir kanun olduğuna göre, bunlar komuta gücüyle ve *doğrudan doğruya buyruk* şeklindeki kelimelerle yapılmalı. Bundan şu kural çıkar: Kişi mirasını ancak buyruk şeklindeki cümlelerle başkasına verebilir ya da intikal ettirebilir; bundan da yine şu sonuç çıkar: Bazı durumlarda kişi isterse bir değiştirmeye başvurup verasetin başka bir mirasçıya geçmesini buyurabilir; buna karşılık kişi hiçbir zaman *fidéicommis*'ye başvuramazdı; yani kişi, mirasçı tayin ettiği bir insana, mirasın tümünü ya da bir bölümünü ileride bir başkasına vermesi için ricada bulunamazdı.

Baba oğlunu mirasından çıkaramadığı ya da mirasçı olarak atayamadığı zaman vasiyetname bozulurdu; kızını mirasından çıkaramadığı ya da mirasçı olarak atayamadığı halde vasiyetname güvenilir sayılırdı. Bunun da nedenini pekâlâ görüyorum. Oğlunu mirasından çıkaramadığı ya da mirasçı olarak atayamadığı zaman kızının çocuklarına hiçbir zararı dokunmuyordu; çünkü kızının çocukları vasiyetname yoluyla annelerinin mirasçısı olamazlardı; ne doğrudan doğruya mirasçıdır onlar ne de *agnat*.

İlk Romalıların veraset üzerindeki kanunları yalnız toprak bölümü anlayışına uymayı öngördüğünden, kadınların servetlerini sınırlandırmayı düşünmemiş ve böylece, bu çeşit servetlerden ayrılması imkânsız olan lükse yol açmıştır. İkinci Pun savaşıyla, Üçüncü Pun savaşı arasında bunun kötülüğünü duymaya başlayıp hemen Voconienne kanununu çıkarmışlar[355]. Büyük mülahazalar sonunda çıkarttığını biliyoruz ama elimizde de pek önemli belgeler yok bu konuda; şimdiye dek çok karışık bir şekilde söz edildiği için ben burada bu kanunu aydınlatmaya çalışacağım.

Cicero'dan kalan bir belgeye göre kanun, ister bekâr olsun, ister evli, bir kadının mirasçı olarak atanmasını yasak ediyor.

Titus-Livius'un bu kanundan söz eden *Epitome*'unda ise daha fazla bilgi yok. Yine Cicero ile Saint Augustin'in söylediklerine bakılırsa kız evlat hatta tek kız evlat bile, bu yasağın çerçevesi içine giriyor.

İhtiyar Caton, bu kanunun kabulü için elinden geleni yapmış. Aulu-Gelle, bu nedenle Caton'un çektiği nutuktan bir parçayı kitabına almış. Caton, nasıl ki

355 Bu kanunu halk tribunu olan Quintus Voconius, M. Ö. 169 yılında teklif etmiştir.

Oppienne kanununu savunarak lüksün kendisini durdurmak istemişse, kadınların mirasçı olmalarını yasak ederek de lüksün nedenlerini ortadan kaldırmak istemiş.

Justinien'le Téophile'in *İnstitute*'lerinde, Voconienne kanununun, vasiyetle bırakmak yetkisini sınırlandıran bir bölümünden söz edilmektedir. Bu yazarları okuyan kim olursa olsun, derhal anlar ki bu bölüm salt mirasçıların haklarını korumak amacıyla kanuna yerleştirilmiş bir bölümdür. Çünkü, vasiyetname yoluyla bırakılan mallardan ötürü miras öylesine parçalanıyordu ki gerçek mirasçı kendine düşen hisseyi reddetmek zorunda kalıyordu. Ama Voconienne kanununun asıl ruhu bu değildi. Onun temel amacı kadınların mirastan tümüyle yoksun bırakılmalarıydı. Kanunun, vasiyetname yoluyla miras bırakma yetkisini sınırlandıran bölümü de bu amacı destekliyordu. Çünkü, kişi vasiyetname ile istediği kadar mal bırakabilseydi, kadınlar mirasçı olarak elde edemedikleri şeyi, bu yoldan elde etmek imkânını bulurlardı.

Voconienne kanunu kadınların aşırı derecede servet sahibi olmalarını önlemek için yapılmıştı. Şu halde kadınları, lüksü devam ettirmesi zaten imkânsız olan bu servetten değil, aşırı miraslardan yoksun etmek gerekti. Kanun, mirastan yoksun edilen kadınlara verilmek üzere belli bir para tespit ediyordu. Olayı bize anlatan Cicero, bu paranın ne kadar olduğunu söylemiyorsa da, bunun yüzbin *sesterce* olduğunu Dion'dan öğreniyoruz.

Voconienne kanunu, yoksulluğu bir düzene koymak için değil, zenginliği bir düzene koymak için çıkartılmıştı. Nitekim Cicero bize, bu kanunun yalnız, *cers'a* girenlere uygulandığını söylüyor.

Bu da, kanunu atlatmak için bahane arayanların işine yaradı. Romalıların formaliteye son derece düşkün olduklarını bilmeyen yoktur; yukarıda ise devlet mekanizmasında izlenen yolun, kanunun ruhuna uymak olduğunu söylemiştik. İşte böylece salt, miraslarını kızlarına bırakabilmek için *cens*'a girmeyen babalar vardı. Kanuna ruhen aykırı davranılmadığını ileri süren pretörler, bu şekilde davranan babaların kanunu ihlal etmediklerini söylediler.

Anius Asellus adında birisi, biricik kızını mirasçı tayin etmişti. "Hakkıydı," diyor Cicero, "Voconienne kanunu engel olamazdı onun bu tarzda hareketine; çünkü *cens*'a kayıtlı değildi. O sırada pretör olan Verres, kızı mirastan yoksun etti." Cicero, Verres'in baştan çıkarıldığını iddia ediyor ve diyor: "Aksi takdirde Verres, pretörlerin kabul ettikleri bir düzeni bozmaktan sakınırdı[356]."

Bütün yurttaşları içine aldığı halde, şu *cens*'a dâhil olmayan yurttaşlar neyin nesiydi o halde? Halikarnaslı Denys'nin dediğine bakılırsa Servius-Tullius'un kurduğu düzene göre *cens*'a kendini kaydettirmeyen yurttaş köleliğe düşerdi. Cicero, böyle bir adamın hürriyetini yitirdiğini söylüyor. Zonare da aynı kanıda. Şu halde, Voconienne

356 Veraset düzeni.

kanununun görüşüne göre *cens*'a dâhil olmamakla, Servius-Tullius kurullarının görüşüne göre *cens*'a dâhil olmamak arasında bir fark bulunması gerekirdi.

Yurttaşın malıyla mülküyle orantılı olarak kaydedildiği ilk beş sınıftan birine kayıt olmamışsa kişi, Voconienne kanununun anlayışına göre *cens*'a girmiş sayılmazdı[357]; altı sınıftan birine kaydolmayan ya da sansörler tarafından *ararji* denen sınıfa dâhil edilmeyen kişi ise, Servius-Tullius kurullarının anlayışına göre *cens*'a girmiş sayılmazdı. Doğanın sesi öylesine kuvvetliydi ki babalar kimi zaman, sırf Voconienne kanununu atlatmak için köle mertebesinde olan halkla birlikte görünmeye, hatta *caerites tabulae*'ye gönderilmeye bile razı olurlardı[358].

Roma hukukunun şartlı vasiyetleri kabul etmediğini söylemiştik. Voconienne kanununu atlatmak umudu ise bu usulü Romalılara benimsetti. Kanun gereğince mirasçı olabilecek birisini mirasçı seçiyorlar ve kendisinden bu mirası daha sonra, kanunun mirasçı olarak reddettiği kişiye devretmesini rica ediyorlardı. Bu yeni usulün çok değişik sonuçları oldu. Kimi kişiler kendilerine verilen bu yetkiyi kötüye kullanmadılar; Sextus Peduceus'un davranışı buna en güzel bir örnektir. Kendisine muazzam bir miras bıraktılar; yeryüzünde hiç kimse, kendisinden, bu mirası başka birisine vermesini rica ettiklerini bilmiyordu. Vasiyetname sahibinin dul karısını gidip buldu ve kocasının bütün malını ona verdi.

Başkaları ise doğrudan doğruya mirasa sahip çıktılar; burada P. Sextilius Rufus adında birisinin davranışı en güzel örneklerden birini oluşturur; çünkü Cicero, Epikuros'cularla çatışmasında bunu örnek olarak kullanır ve "Gençliğimde" der, "Sextilius gelip beni buldu; birlikte arkadaşlarını görmeye gitmemizi istedi; maksadı Quintus Fadius Gallus'un mirasını kızı Fadia'ya verip vermeyeceği konusunda onlara danışmaktı. Bir sürü delikanlıyı çok ağırbaşlı kişilerle bir araya getirmişti; bunlardan hiçbiri Fadia'ya, Voconienne kanununun tayin ettiği şeyden fazlasını vermesine taraftar olmadı. Böylece Sextilius büyük bir mirasa kondu ama yararlı olanı değil de, doğru ve namuslu olanı tercih etmiş olsaydı bu mirastan bir *sesterce* bile kendine ayıramazdı. Siz, Epikuros'cular öyle sanıyorum ki bu mirası asıl sahibine verirdiniz; Epikuros da parayı geri verirdi ama ilkelerinize uygun hareket etmiş olmazdınız."

Şimdi ben de bu konuda ne düşündüğümü söyleyeceğim.

Kanun koyucuların doğal duygulara aykırı kanunlar ortaya atmak zorunda kalmaları, insanlığın felaketlerinden birini oluşturur. Voconienne kanunu da bunlardan biridir işte. Neden de şu: Kanun koyucular yurttaştan çok toplum üzerine, insandan çok yurttaş üzerine yargıda bulunurlar. Kanun yurttaşı da, insanı da feda eder, yalnız devleti düşünür. Mirasını kızına vermesi için bir yurttaş bir arkadaşına ricada

357 Bu ilk beş sınıf öylesine kalabalıktı ki, kimi yazarların bundan ötürü yalnız beş sınıftan söz ettiklerini görüyoruz.

358 Caerites tabulae, sansörlerin, seçim hakkından yoksun yurttaşların adlarını yazdıkları liste.

bulunuyor. Kanun, vasiyetnameyi yapandaki doğal duygularla, kızın babasına duyduğu sevgiyi küçümsüyor, mirasın kıza verilmesi için görevlendirilmiş olan ve korkunç şartlar içinde bulunan kişiye karşı da hiçbir saygı beslemiyordu. Mirası kızına verse kötü bir yurttaş, vermese kötü bir insan olarak damgalanırdı zavallı. Kanunu atlatmayı düşünenlerin son derece saf ve temiz, atlatmak için kullanılacak kişilerin ise çok namuslu olmaları gerekti; çünkü cimriliği ve tutkuları alt etmek daima bir zaferdir insanlar için; bu çeşit zaferleri elde edenler de her zaman için namuslu kişilerdir. Hatta onları kötü yurttaş olarak görmek için az buçuk haşin bile olmak gerek. Belki de kanun koyucu, kanunu bu şekilde çıkarmakla, amacının bir bölümünü elde etmiş, yani kanunu atlatmaya yalnız namuslu kişileri zorlamakla bu amacına ulaşmış sanıyor kendisini.

Voconienne kanununu yaptıkları zaman ahlak henüz eski saflığını tümüyle yitirmemişti. Kamu vicdanının ara sıra kanunla ilgilenmesini sağladılar; kanuna uyacaklarına dair halka ant bile içirdiler. Öyle ki, namus, âdeta namusla savaşmaya başladı. Ama son zamanlarda ahlak öylesine bozuldu ki, Voconienne kanununu atlatmak isteyenler kanunun kendisine saygı gösterilmesi için harcadığı güçten daha az bir güç harcamak zorunda kaldılar.

İç savaşlar birçok yurttaşın ölümüne neden oldu. Augustos zamanında Roma âdeta ıssız bir ülke halini aldı; yeniden nüfusun artmasını sağlamak gerekti. Papienne kanunlarını yaptılar; bu kez, evlenme veya çok çocuk sahibi olmayı teşvik eden hükümlerden hiçbirini koymayı ihmal etmediler. Bunlardan bir tanesi, kanuna uymayı kabul edenlere mirasa konmak imkânlarını sağlamak, uymayanları da böyle bir umuttan yoksun etmek oldu; Voconienne kanunu kadınları mirastan tümüyle yoksun ettiği halde Papienne kanunu bazı hallerde kadınlara bu hakkı tanımaktan geri kalmadı.

Kadınların, hele çocuğu olan kadınların, vasiyetname yoluyla kocalarının miraslarına konmalarına izin verildi; çocukları olduğu zaman da vasiyetname yoluyla yabancıların miraslarına konmalarında sakınca görülmedi. Bütün bunlar Voconienne kanununun hükümlerine aykırı şeylerdi. Bununla beraber bu kanunun ruhunu tümüyle bırakmamış olmaları da şaşılacak olaylardan biridir. Örneğin, Papienne kanunu, çocuğu olan bir erkeğin, vasiyetname ile bir yabancının mirasına konmasına izin veriyordu; kadına ise ancak üç çocuğu varsa aynı izni tanıyordu.

Yalnız şunu da söyleyelim ki, Papienne kanunu, üç çocuğu olan bir kadına vasiyetname yoluyla ancak bir yabancının mirasına konma yetkisini veriyordu; hısım akrabadan kalan miras için eski kanunlarla Voconienne kanununu olduğu gibi bırakıyordu. Ama bu da pek öyle uzun zaman devam etmedi.

Bütün milletlerin servetini akıttığı Roma'da ahlak iyice değişmişti; kadınların lükse düşkünlüğünün önüne geçmek artık söz konusu olamazdı. Adrien zamanında yaşayan Aulu-Gelle, o sırada Voconienne kanununun aşağı yukarı yürür-

lükten kalktığını söylüyor; devletin zenginliği kanunu örtbas ediyordu. Niger zamanında yaşayan Paul'un *Sentence*'larında, Alexandre Sévère zamanında yaşayan Ulpien'in *Fragment*'larında, baba tarafından kız kardeşlerin mirasçı olabileceklerini, Voconienne kanununun yürürlüğe koyduğu yasak çerçevesine de ancak bir derece daha uzak akrabaların girebileceğini okuyoruz.

Roma'nın eski kanunları artık ağır gelmeye başlamıştı. Pretörler yalnız adalet, ılımlılık ve terbiye nedenlerini göz önüne almakla yetindiler.

Eski Roma kanunları gereğince çocukların mirasında annelerin hissesi olamazdı, demiştik. Voconienne kanunu, anneleri mirastan yoksun etme için yeni bir neden daha ortaya attı. Ama imparator Claudius, sanki anneleri avutmak istiyormuş gibi çocuklarının mirasına konmak hakkını verdi onlara; Adrien[359], zamanında çıkartılan ve Tertullien adı verilen senatus-consulte, üç çocuğu olan anneye, eğer özgür vatandaşsa bu hakkı tanıdı; hürriyeti verilmiş kölenin dört çocuğu olması şarttı. Bu senatus-consulte'ün Papienne kanununun genişletilmiş bir şekli olduğu apaçık görünüyor; çünkü bu kanun da, aynı koşulları içeren kadınlara yabancıların vasiyet yoluyla miras bırakmalarına izin vermişti. Nihayet Justinien, çocuk sayısını göz önüne almadan kadınlara mirasçı olmak hakkını tanımıştı.

Kadınların mirasçı olmalarını engelleyen kanunu daraltan aynı nedenler bu sefer de, kadın tarafından akrabanın mirasçı olmasını önleyen kanunu yavaş yavaş yıktılar. Bu kanunlar iyi bir cumhuriyetin ruhuna uygun kanunlardı; çünkü böyle bir cumhuriyette kadınların servetleriyle olsun, miraslarıyla olsun savurganlığa kaçmalarını önlemek şarttır. Tersine, saltanat yönetiminin lükse olan düşkünlüğü evliliği bir yük, hem de pahalı bir yük haline soktuğundan, erkekleri ya kadınların servetiyle ya konacakları mirasla evliliğe ısındırmak gerek. Nitekim saltanat yönetimi Roma'ya yerleşince miras işlerini düzene koyan sistem tümüyle değişti. Pretörler, erkek tarafından mirasçı akraba bulamayınca kadın tarafından akrabayı çağırdılar; eski kanunlarda ise kadın tarafından akrabaya kesinlikle başvurulmazdı. Orphitien denen senatus-consulte çocukları, annelerin mirasçısı olarak tanıdı. Valentinien, Théodose ve Arcadius adındaki imparatorlar, kız evlat tarafından torunların dedelerinin mirasına konmalarına izin verdiler. Nihayet imparator Justinien eski hukukun miras üzerindeki hükümlerini tümüyle ortadan kaldırdı; üç çeşit mirasçı kabul etti: Çocuklarla torunlar, analarla babalar, yan hısımlar. Erkeklerle kadınlar arasında, kadınlar tarafından akrabalarla, erkekler tarafından akrabalar arasında hiçbir fark gözetmedi; bu konuda kalan ayrılıkların tümünü de ortadan kaldırdı. Eski hukuk biliminin engelleri adını verdiği engellerden uzaklaşarak doğaya uyduğunu sandı.

359 Montesqieu, 138 yılında babalığı Hadrien'in yerine geçen Antonin le Pieux'ye bu adı takmaktan hoşlanıyor.

YİRMİ SEKİZİNCİ KİTAP
Fransız medeni kanunlarının kaynağı ve bu kanunların uğradığı değişiklikler üzerine

In nova fert animus mutatas
dicere formas Corpora ....
Ovidus, Métam., (L. 1, v. 1) [360]

Konu I
Cermen topluluklarının kanunlarında görünen çeşitli nitelikler üzerine

Ülkelerinden çıkıp giden Franklar, bilgelerine salique kanunlarını kaleme aldırmışlardı[361]. Rhin kıyılarında oturan Franklar da Clovis zamanında Salien Frank'larla birleştiklerinden kendi geleneklerini korumuşlardı. Aurtrasie Kralı Théodoric de bunları bir bir yazdırmıştı. Kendi krallığına bağlı olan Bavyeralılarla Almanların geleneklerini de aynı şekilde kaleme aldırmıştı. Çünkü Cermanya bunca insan topluluğunun uzaklaşmasıyla zayıf düştüğünden, Franklar bir hayli ilerledikten sonra bir adım gerilemişler ve egemenliklerini atalarının ormanlarına götürmüşlerdi. Kendisine bağlı olan Thuringien'lerin kanunlarını da yine aynı Théodoric'in yapmış olması ihtimali vardır. Frison'lar da Charles-Martel'le Pépin tarafından boyunduruk altına alındığından bunların kanunları da bu hükümdarlardan önce tespit edilmiş değildir[362]. Saksonları ilk defa boyunduruk altına alan Charlemagne onlara, bugün bizde yürürlükte olan kanunu verdi. Bütün bu kanunların galip milletlerin elinden çıktığını anlamak için bu son iki kanunu incelemek yeter. Vizigotlar, Burginyonlar ve Lombardlar, her biri bir krallık kurduğundan kendi kanunlarını kendileri için yaptılar, yenik milletler için değil.

Salien Frankların kanunlarında olsun, Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunlarında olsun, Almanların, Bavyeralıların, Thuringien'lerin ve Fison'ların kanunlarında olsun üstün bir sadelik vardır. Orijinal bir kabalık, hiçbir ruhun zayıf-

360 "Deham beni, vücudun uğradığı değişiklikleri çığırmaya sürüklüyor."

361 Salique kanununun önsözüne bakın. M. de Leibnitz, Frankların Menşei Üzerine adlı kitabında bu kanunun Clovis'in hükümdarlığından önce yapıldığını söyler; ama kanunun, Frankların Cermanya'dan çıkışından önce yapılmış olmasına da imkân yoktur; çünkü o zaman henüz Latince bilmiyorlardı.

362 Henüz yazmak bilmiyorlardı.

latamadığı bir ruh buluruz onlarda. Çok az değişmiştir bu kanunlar; çünkü Franklar hariç bu insan topluluklarının hiçbiri Cermanya'dan dışarı çıkmamıştır. Hatta Franklar bile imparatorluklarının önemli bir bölümünü orada kurmuşlardır. Bundan ötürü de kanunlarının tümü Cermen damgasını taşır. Vizigotların, Lombardların ve Burginyonların kanunları için aynı şeyleri söyleyemeyiz; kendi niteliklerinden çok şey kaybetti bu kanunlar; yeni topraklara yerleşen bu milletler kendi özelliklerinden çok şey kaybettiler de ondan.

Burginyon krallığı uzun zaman devam etmediği için, galip milletin kanunları büyük değişikliklere uğramadı. Geleneklerini kaleme aldıran Gondebaud ile Sigismond, aşağı yukarı Burginyonların son krallarıydı. Lombard kanunları değişikliğe uğradı diyemeyiz ama bunlara bazı ilaveler yapıldığı da bir gerçek. Rotharis'in arkasından Grimoald'ın, Luitprand'ın, Rachis'in, Aistulphe'in kanunlara ilaveler yaptıklarını görüyoruz ama yenilik getiren olmuyor. Vizigotlarda ise iş böyle olmadı[363]; bir yandan krallar, kanunlara yeni yeni şekiller verirlerken, öte yandan da papaz sınıfını aynı işle görevlendirmekten geri kalmadılar.

Méroyinge kralları, Salien Franklarının kanunlarıyla, Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunlarından, Hristiyanlıkla kesin olarak bağdaşamayan hususları çıkarıp attılar ama kanunların temeline dokunmadılar. Vizigot kanunları için ise aynı şeyi söylememize imkân yok.

Burginyon kanunları ve hele Vizigot kanunları, vücuda kadar cezaları kabul ediyordu. Salien Franklarıyla Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunları ise böyle bir şeyi kabul etmiyordu; kendi özelliklerini daha iyi korudular böylece.

Eyalet sınırları son derece açık olan Burginyonlarla Vizigotlar, ülkelerinin eski halkıyla uzlaşmaya ve onlara tam manasıyla tarafsız medeni kanunlar vermeye çalıştılar ama kendi güçlerine iyice güvenen Frank kralları bu gibi önlemleri akıllarının kenarından bile geçirmediler.

Frankların egemenliği altında yaşayan Saksonlar yola gelmez kişilerdi; başkaldırmakta direndiler. Bundan ötürü de, öteki barbarların kanunlarında göremediğimiz bir sertlik, galip milletin damgasını taşıyan bir sertlik vardır bunların kanunlarında.

Para cezalarında Cermen kanunlarının ruhunu, beden cezalarında ise galip milletin kanunlarının ruhunu bulmak mümkündür.

Kendi ülkelerinde işledikleri suçlara beden cezaları verilir; Cermen kanunlarının ruhu ise ülke dışında işlenen suçların cezalarında görülür.

Kanunlarında, suç işleyenlerin rahat yüzü görmeyeceği, kiliseye bile sığınamayacağı yazılıdır.

363 Bu kanunları Euric yaptı, Leuvigilde düzeltti, Chaindasuinde'le Récessuinde yeniledi. Elimizdeki kanun ise, Egiga'nın piskoposlara yaptırdığı kanundur.

Piskoposların, Vizigot krallarının saraylarında büyük saygınlıkları vardı; en önemli davalara papaz kurullarında bakılırdı. Günümüzdeki engizisyon mahkemelerinin görüşlerini, kararlarını ve ilkelerini salt Vizigot kanunlarına borçluyuz. Bugün Yahudilere karşı uygulanan kanunları keşişler, vaktiyle piskoposlar tarafından yapılmış kanunlardan almışlardır.

Hem zaten Gondebaud'nun Burginyonlar için çıkardığı kanunlar oldukça yerinde kanunlardır; Rotharis kanunları olsun, öteki Lombard hükümdarlarının kanunları olsun daha da yerinde kanunlardır. Ama Vizigotların, Récessuinde'ün, Chaindesuinde'in, Egiga'nın kanunları çocukça kanunlardır; beceriksiz bir şekilde ve budalaca düzenlenmişlerdir; amaca ulaşan kanunlar değildir bunlar; edebiyat yapmak için kaleme alınmış olan ama anlamdan yana hiçbir değeri olmayan bu kanunlar temel bakımından zayıf, üslup bakımından ise muazzam şeylerdi.

Konu II
Barbar kanunları tümüyle kişisel kanunlardı

Barbar kanunlarının özel niteliklerinden biri de belli başlı bir toprağa bağlı olmamalarıdır: Bir Frank, Frank kanunlarına göre; bir Alman, Alman kanunlarına göre; bir Burginyon, Burginyon kanunlarına göre; bir Romalı da, Roma kanunlarına göre yargılanırdı; o çağlarda hiç kimse fatih milletlerin kanunlarını birleştirmeyi akıl etmediği gibi, mağlup milletin kanun koyucusu olmayı da aklından geçirmedi.

Ben bu görüşün kaynağını Cermenlerin ahlakında buluyorum. Cermanya'da oturan insan toplulukları birbirlerinden, bataklıklarla, göllerle ve ormanlarla ayrılmış olarak yaşarlardı; hatta birbirlerinden ayrı yaşamayı sevdiklerini de Caesar'dan öğreniyoruz. Romalılardan korkmaları bunların birbirlerine yanaşmalarına neden oldu; birleşen insan topluluklarında da her insan kendi milletinin geleneklerine göre yargılanmak istedi. Bütün bu milletler kendi içlerinde özgür ve bağımsızdılar; birbirlerine karıştıkları zaman da bağımsızlıkları yine devam etti. Vatan ortaktı ama devlet ayrı bir varlıktı; toprak bir ama o toprak üstünde oturan milletler çeşitliydi. Demek oluyor ki, ülkelerinden dışarı taşmadan önce, kafalarında, kanunların ruhu kişisel olarak belirmiş olan bu milletler istila ettikleri yerlere de aynı ruhu götürdüler.

Bu geleneği Marculfe'in formüllerinde, barbarların, özellikle Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunlarında, Mérovinge krallarının fermanlarında bulmak mümkündür; Carolinge kralları zamanında çıkartılan *capitulaire*'ler de zaten bu fermanlara dayanmaktadır[364]. Çocuklar babalarının kanunlarına, kadınlar kocala-

364 Capitulaire'ler, Montesquieu'nün ikinci sülale adını verdiği Carolingien'ler tarafından çıkartılmış kanunlarla emirnamelerdir.

rının kanunlarına, dullar eski kanunları olan babalarının kanunlarına, hürriyeti verilen köleler de patronlarının kanunlarına tabi olurlardı. Dahası var: Herkesin, istediği kanuna tabi olmak yetkisi vardı. I. Lothaire zamanındaki anayasa, bu seçimin herkes tarafından bilinmesini gerekli kıldı.

Konu III
Vizigot ve Burginyon kanunlarıyla Salique kanunları arasında temel ayrılık

Burginyon kanunuyla Vizigot kanununun tarafsız olduğunu söylemiştim; salique kanunlar ise böyle değildi. Franklarla Romalılar arasında son derece ağır birtakım farkların meydana gelmesine sebep oldu. Bir Frank, bir Barbarı ya da salique kanununun buyruğu altında yaşayan bir insanı öldürdü mü, anasına babasına uzlaşma parası olarak iki yüz *sou* verirdi; mal mülk sahibi bir Romalı öldürdüğü zaman sadece yüz *sou* öderdi; haraç veren bir Romalı için ise bu para kırk beş *sou*'ya düşerdi; krala bağımlı bir Frank öldürüldü mü uzlaşma parası altı yüz *sou*'ya yükselirdi; aynı şartlar içinde bulunan bir Romalı öldürülse uzlaşma parası sadece üç yüz *sou*'dan ibaretti. Demek oluyor ki, bu kanun bir Frank senyörüyle bir Romalı senyör arasında, herhangi bir Frankla herhangi bir Romalı arasında ezici bir fark gözetiyordu.

Dahası var: Bir Frank'ı evinde kıstırıp yakalamak için bir sürü insan bir araya gelse ve Frank'ı öldürse, salique kanunu uzlaşma parası olarak altı yüz *sou* verilmesini istiyordu; aynı şartlar içinde bir Romalı ya da hürriyeti verilmiş bir köle öldürülse kanun, bu paranın yarısının ödenmesini gerektiriyordu. Yine aynı kanun gereğince, bir Frank'ı zincire vuran bir Romalı otuz *sou* ödemek zorundaydı; aynı şeyi bir Romalıya yapan bir Frank ise on beş *sou* ödemeye mecburdu. Bir Romalı tarafından parası çalınan bir Frank altmış iki buçuk *sou* tazminat alırdı; bir Frank tarafından parası çalınan bir Romalının aldığı tazminat ise otuz *sou*'ydu. Bütün bunlar elbetteki Romalılar için çok ezici şeylerdi.

Bununla beraber ünlü bir yazar, Franklar Romalıların en iyi dostlarıydı varsayımına dayanarak *Frankların Galya ülkelerine yerleşmesi* adında bir sistem meydana getirdi[365]. Franklar, korkunç işkencelere tabi tuttukları Romalıların nasıl dostu olabilirlerdi? Franklar, Romalıları önce silahlarıyla yola getiren, sonra da kanunlarıyla baskı altında tutan Franklar, Romalıların nasıl dostu olabilirlerdi? İşte benim aklımın almadığı şey bu. Herhalde Çin'i istila eden Tatarlar Çinlilerin ne kadar dostuysa, Franklar da Romalıların o kadar dostuydu.

365 Keşiş Dubos'nun eseri.

Bazı Katolik piskoposlar, asi kralları ortadan kaldırmak için Franklardan faydalanmak istedilerse, bu, Barbar insan topluluklarının egemenliği altında yaşamak istediler anlamına mı gelir? Yine bundan Frankların Romalılara özel bir saygısı olduğu sonucunu çıkarmak mı gerekir? Ben kendi hesabıma başka sonuçlar da çıkarırım bundan; işte bir tanesi: Frankların Romalılara güveni arttıkça, onlara daha kötü davranmaktan çekinmediler.

Ama keşiş Dubos, bir tarihçi için kötü sayılan kaynaklardan, şairlerle hatiplerin eserlerinden yararlanmış. Kişi hiçbir zaman sistemlerini, gösterişe düşkün yapıtlara dayanarak kurmamalı.

Konu IV
Nasıl oldu da Roma hukuku Franklara bağlı ülkelerde ortadan kalktı ve yine, nasıl oldu da bu hukuk Gotlarla Burginyonlara bağlı ülkelerde sürüp gitti

Söylediğim bütün bu şeyler, bugüne dek karanlıklarda kalmış başka şeyleri de aydınlatacak niteliktedir.

Bugün Fransa denen ülke, Morovinge'ler zamanında bir yandan Roma hukukuyla ya da Théodosien kanunuyla, öte yandan aynı ülkede oturan Barbarların çeşitli kanunlarıyla yönetilirdi.

Franklara bağlı ülkede, Franklar için salique kanunu, Romalılar için de Théodosien kanunu uygulanırdı. Vizigotlara bağlı ülkede, Alaric'in emriyle Théodosien kanunundan aşırılan bir kanun Romalılar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için kullanılırdı; milletin Euric tarafından yazılı olarak tespit ettirilen gelenekleri ise Vizigotlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için kâfi geliyordu. Peki ama nasıl oldu da Franklara bağlı ülkelerde salique kanunlar böyle birdenbire genel bir şekilde uygulanmaya başladı? Ve yine nasıl oldu da, Vizigotların ülkesinde yayılmaya ve genel bir şekilde uygulanmaya başlayan Roma hukuku, Franklara bağlı ülkelerde yavaş yavaş ortadan kayboldu?

Roma hukukunun Franklar arasında itibardan düşmesine sebep olarak ben, Frank, Barbar olmanın ya da salique kanunlara bağlı yaşamanın sağladığı yararlarda buluyorum; hemen herkes Roma hukukunu bırakıp salique kanununun hükümleri altına girmeye çalıştı. Yalnız papaz sınıfı, o da rejim değiştirmekte hiçbir çıkarı olmadığı için, Roma hukukundan ayrılmadı. Mevki ve sınıflar arasındaki ayrılıklar, başka yerde de göstereceğim gibi, yalnız uzlaşma yollarında kendini gösterirdi. Özel kanunlar ise Franklara tanınan hakların tümünü hemen hemen keşiş sınıfına da tanıyordu. İşte bu nedenlerden ötürü keşiş sınıfı Roma hukukuna bağlı kal-

makta bir sakınca görmedi. Hiçbir zararı dokunmuyordu onlara; üstelik işlerine de yarıyordu; Hristiyan imparatorların eseriydi de ondan.

Öte yandan, Vizigotların baba yurdunda, Vizigot kanunu Vizigotlarla Romalılar arasında hiçbir fark gözetmiyordu; durum böyle olunca Romalılar da kendi kanunlarını bırakıp başka bir kanuna bağlanmak ihtiyacını duymadılar. Kendi kanunlarını korudular ve Vizigotların kanunlarına bağlanmadılar.

Daha eski çağlara gidildiği takdirde bu söylediklerimin doğruluğu büsbütün meydana çıkar. Gondebaud kanunu son derece tarafsız bir kanundu; Burginyonlara da, Romalılara da aynı hakları tanıdı. Bu kanunun önsözünden, kanunun bir yandan Burginyonlar için yapıldığını, öte yandan da Burginyonlarla Romalılar arasında çıkacak anlaşmazlıkları gidermek için yapıldığını anlıyoruz; hatta, ikinci durumda mahkeme üyelerinin yarı yarıya olması öngörülmüş bu yazıda. Bunun böyle olması da o çağlarda politik düzenden çıkarılmış özel nedenlere dayanır. Romalıların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek için Roma hukuku Burgonya'da yürürlükte kaldı. Franklara bağlı ülkelerde olduğu gibi Romalılar burada kendi kanunlarını bırakmak zorunda kalmadılar; hem üstelik Agobard'ın Louis le Débonnaire'e yazdığı o meşhur mektuptan da anlaşılacağı gibi salique kanunu henüz Burgonya'ya girip yerleşmemişti.

Agobard mektubunda, bu hükümdarın salique kanununu Burgonya'ya da sokmasını istiyordu. Demek oluyor ki, bu kanun henüz o ülkeye girip yerleşmemişti. Böylece, Roma hukukunun, bu krallığa bağlı ülkelerde, şimdi olduğu gibi, eskiden de yürürlükte olduğunu görüyoruz.

Roma hukukuyla Got kanunu, Gotların yerleştikleri ülkelerde de yan yana yürürlükte kaldı. Salique kanunu hiçbir zaman bu ülkelerin sınırlarından içeri giremedi. Pépin ile Charles Martel Arapları sınır dışı ettikleri zaman, bu hükümdarlara bağlı olduklarını bildiren şehirlerle eyaletler kendi kanunlarını korumak için istedikleri izni elde ettiler. Bütün kanunların kişisel olduğu o çağlardaki geleneklere rağmen, hükümdarların bu hareketi, Gotlar ülkesinde Roma hukukuna, ülkenin malı olan gerçek bir kanun gözüyle bakıldığını gösterir.

864 yılında Charles le Chauve'un Pistes'de çıkardığı ferman da bunun böyle olduğunu ispatlar. Bu ferman, ahalisi Roma hukukuna göre yargılanan ülkeleri, ahalisi bu hukuka göre yargılanmayan ülkelerden ayırmaktaydı.

Pistes fermanı şu iki şeyi; bir, Roma hukukunun yürürlükte olduğu ülkelerle, bu hukukun yürürlükte olmadığı ülkelerin bulunduğunu; iki, Roma hukukunun yürürlükte olduğu ülkelerde bugün de aynı hukukun yürürlükte olduğunu ispatlar. Demek oluyor ki, Fransa'da gelenek yoluyla yönetilen ülkelerle, yazılı kanunla yönetilen ülkeler arasında daha Pistes fermanı zamanında bir ayrılık tespit edilmiş bulunuyordu.

Saltanat yönetiminin başlarında kanunların tümüyle kişisel olduğunu söylemiştim; böylece, Pistes fermanı, Roma hukukuyla yönetilen ülkeleri, Roma hukukuyla yönetilmeyen ülkelerden ayırdığı zaman, bunun anlamı, Roma hukukuyla yönetilmeyen ülkelerde o kadar çok insan, Barbarların kanunlarına bağlı olarak yaşamak istemişti ki, Roma hukukuna bağlı olarak yaşamak isteyen hemen hemen kimse kalmamış, Roma hukukuyla yönetilen ülkelerde ise, Barbarların kanunlarına göre yönetilmek isteyen çok az insan çıkmıştı demektir.

Burada yepyeni şeyler söylediğimi biliyorum: Ama doğrudur bu söylediklerim; doğru olduğu kadar da eski. Bunları ister ben söylemiş olayım, ister Valoisler[366] ya da Bignonlar[367] söylemiş olsun, bundan ne çıkar?

Konu V
Aynı konunun devamı

Gondebaud kanunu Roma kanunuyla birlikte uzun zaman Burginyonlarda yürürlükte kaldı; Louis le Débonnaire zamanında hâlâ yürürlükte idi bu kanun; Agobard'ın mektubu bunun böyle olduğunu açıkça gösterir. Her ne kadar Pistes fermanı, Vizigotların işgal ettiği ülkeyi Roma kanununa bağlı ülke olarak anıyorsa da, Vizigotların kanunu henüz ülkeden kaldırılmış değildi. 878'de yani Pistes fermanından on dört yıl sonra Louis le Bègue'in başkanlığında Troyes'da toplanan Din İşleri Meclisi bunun böyle olduğunu ispatlar.

Sonradan Gotlarla Burginyonların kanunları, Barbar insan topluluklarının kişisel kanunlarının her tarafta ortadan kalkmasını sağlayan genel nedenler yüzünden Gotlarla Burginyonların ülkesinden de kalktı.

Konu VI
Nasıl oldu da Roma hukuku Lombardların ülkesinde olduğu gibi kaldı

Her şey ilkelerime boyun eğiyor. Lombardların kanunu tarafsızdı; Romalıların bu kanunu benimsemek için kendi kanunlarını bırakmalarında hiçbir çıkarları yoktu. Frankların boyunduruğu altında Romalıların, salique kanununu seçmelerini gerektiren neden İtalya'da mevcut değildi; Roma hukuku orada Lombardların hukukuyla beraber yürürlükte kaldı.

366 1607'de doğup 1692'de ölen Adrien de Valois, 1664'te kralın vakanüvisliğine atanmıştır.

367 1589'da doğup 1656'da ölen Jérôme Bignon, Marculfe'ün Formülleri'ni bastırmış, Fransa Krallarının Üstünlüğü adında bir kitap yazmış ve 1642'de krallık kütüphanecisi olmuştur.

Hatta kimi zaman Lombard kanununun, sözü, Roma kanununa bıraktığı da olmuştur; hâkim zümrenin kanunu olmaktan bile çıktı Lombardların kanunu; her ne kadar başlıca soyluların kanunu olmakta devam etti ise de bu kanun, şehirlerin çoğu devlet halinde ortaya çıktıklarından, soylu sınıfı düşmek ya da yok olmak zorunda kaldı[368]. Yeni devletlerin yurttaşları, yargıç kararıyla düelloyu yerleştiren ve kurulları, şövalye gelenek ve alışkanlıklarına eğilimli bulunan bir kanunu kabul etmeye yanaşmadılar. O arada İtalya'da son derece güçlü kuvvetli olan papaz sınıfı da Roma kanununa bağlı olduğundan, Lombardların kanununa bağlı olanların sayısı her gün biraz daha azaldı.

Zaten Lombardların kanununda, İtalya'ya, bütün dünya üzerindeki egemenliğini hatırlatan Roma kanununun büyüklüğü yoktu; alanı o derece geniş değildi. Lombardların kanunu olsun, Roma kanunu olsun, artık, devlet şeklini alan şehirlerin tüzüklerinin yerine geçmekten başka bir işe yarayamazdı; şimdi, bu tüzüklerin yerini hangisi daha iyi tutabilirdi? Lombardların yalnız bazı olaylar için gerekli yargıları içine alan kanunu mu, yoksa bütün olayları içine alan Roma kanunu mu?

Konu VII
Nasıl oldu da Roma kanunu İspanya'da yürürlükten kalktı

Olaylar İspanya'da bambaşka bir şekilde cereyan etti. Vizigotların kanunu üstün geldi, Roma hukuku da ortadan kalktı. Chaindasuinde[369] ile Récessuinde, Roma kanunlarını yasak etmekle kalmadılar, bu kanunlardan, mahkemelerde bile söz edilmesine izin vermediler. Bundan başka Récessuinde, Gotlarla Romalıların evlenmesini yasak eden kanunu kaldırdı. Bu iki kanunun ruhu aynıydı: Sözü geçen kral, Gotlarla Romalıları birbirlerinden ayıran başlıca nedenleri ortadan kaldırmak istiyordu. Bu ayrılığı meydana getiren nedenlerden biri, birbirleriyle evlenmenin yasak edilmiş olması, öteki de çeşitli kanunlara bağlı olarak bir arada yaşamalarına göz yumulmasıydı.

Vizigot kralları Roma hukukunu ülkelerinde yasak etmişlerdi ama Güney Galya'daki ülkelerinde bu hukukun yürürlükte olmasını önleyememişlerdi. Krallığın merkezinden uzak olan bu ülkeler tam anlamıyla bağımsız olarak yaşıyorlardı. 672'de tahta çıkan Vamba'nın[370] tarihinden de anlaşılıyor ki ülkenin asıl ahalisi iktidarı eline almıştı: Böylece Roma kanununun orada Got kanununun üstesinden gel-

368 Floransa'da eski soylu sınıfının nasıl yok edildiği hakkında Machiavel'in söylediklerine bakınız.

369 642 yılında hüküm sürmeye başlamıştır.

370 672'de Vizigotlar tarafından kral seçilen Vamba, Septimanie senyörlerinin desteklediği generallerden biri olan Paulus ile savaşmak zorunda kalmıştır. Narbonne ile Nimes şehirlerini almış ve yeniden düzen kurmaya muvaffak olmuştur.

diğini görüyoruz[371]. İspanyol kanunları ora halkının ne yaşayış tarzına ne de o zamanki durumlarına uygun düşüyordu: Hatta halkın Roma hukukuna bu derece bağlanması, hürriyet fikrini bu hukuka daha yakın görmesinden ileri gelebilir. Dahası var: Chaindassuinde ile Récessuinde'nin kanunları Yahudilerin aleyhinde korkunç hükümler içeriyordu. Yahudiler ise güney Galya'da son derece egemen unsur olarak yaşıyorlardı. Kral Vamba tarihinin yazarı bu eyaletlere Yahudilerin *prostibule*'ü adını vermektedir[372]. Araplar bu ülkelere davet edildikleri için gelmişlerdi. Şimdi onları, Yahudilerden ya da Romalılardan gayri kim davet edebilirdi? Egemen millet olduğu için ilk baskıya uğrayan Gotlar oldu. Procope'un kitabından anlıyoruz ki felakete uğradıkları zaman Gotlar, Narbonne eyaletlerinden İspanya'ya kaçıyorlardı. Arap istilası sırasında da İspanya'nın henüz kendilerini savunmakta olan ülkelerine kaçtıkları kesin gibi geliyor bize; böylece Güney Galya'da Vizigot kanunlarına uyarak yaşayanların sayısı daha da azalmış oldu.

Konu VIII
Sahte capitulaire

Benoît Lévite adındaki o zavallı derleyici, Roma hukukunu yasak eden Vizigot kanununu, sonradan Charlemagne'a izafe edilen bir capitulaire şeklinde yutturmaya çalışmadı mı? Sanki Roma hukukunu yeryüzünden kaldırmak istiyormuş gibi, bu özel kanunu genel bir kanun haline sokmak istemedi mi?

Konu IX
Nasıl oldu da barbar kanunlarıyla capitulaire'ler de ortadan yok oldu

Salique kanunlarıyla, Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunları, Burginyonlarla Vizigotların kanunları yavaş yavaş Fransızlar tarafından kullanılmaz oldu. Bakın nasıl:

Tımarlar babadan oğla intikal etmeye başlayınca art tımarların sayısı çoğaldı[373]; böylece, yukarıda sözü geçen kanunların uygulanmasına imkân bırakmayan birçok alışkılar türedi. Yalnız bu kanunların, birçok davaları para cezası vererek halletmekten ibaret olan ruhunu korudular. Ama değerler değişmiş olacak ki para cezalarının miktarı da değişti; senyörlerin bu konuda, küçük mahkemelerinde ödenecek

371 Bu eyaletlerin ayaklanması genel bir kargaşalığa sebep oldu. Paulus'la onu destekleyenler Romalıydılar; piskoposlar da onu tuttular. Vamba yendiği asileri öldürtmedi.

372 Prostibule, ahlaksızlığın, fuhuşun, dinsizliğin bol bol yapıldığı yer.

373 Arrière-fief'i, yani bir başka fief'e bağlı olanı fief'i art tımar diye çevirdik.

para cezalarını tespit eden birçok ferman çıkardıklarını görüyoruz. Böylece, kanuna uymamakla beraber kanunun ruhuna sadık kalmış oldular.

Zaten Fransa, politik bağımsızlıktan çok feodal bağımlılığı kabul eden birçok küçük senyörlüğe bölünmüştü; durum böyle olunca da bir tek kanunun uygulanması çok güç bir hal almış demekti. Gerçekten de öyle, bir tek kanunu kabul ettirmek imkânsızdı.

Eyaletlere, gerek adaletin yönetimini, gerek politik işlerin gidişini kontrol etmek için fevkaladeden memurlar göndermek usulü de artık ortadan kalkmış bulunuyordu. Hatta fermanlarda, yeni tımarların kuruluşunda kralın bu çeşit memurlar göndermek hakkından kendi kendini yoksun ettiği belirtiliyordu; böylece, aşağı yukarı bütün yurt tımarlarla dolunca bu çeşit memurlar artık kullanılmaz oldu. Ortak kanun da ortadan kalktı; çünkü ortak kanuna uyacak kimse kalmadı ortada.

Demek oluyor ki Carolinge'lerin sonlarına doğru, salique kanunlarla, Burginyonların ve Vizigotların kanunları son derece ihmal edildi; Capet'lerin başlangıcında da bu kanunların artık sözü edilmez oldu.

İlk iki sülale zamanında, yani Mérovinge'lerle Carolinge'ler zamanında milleti, yani senyörlerle piskoposları sık sık bir araya topladılar. Halk sınıfı henüz söz konusu değildi. Bu toplantılarda, fatihler zamanında henüz oluşmakta ve yetkilerini belirtmekte olan papaz sınıfını da bir düzene koymaya çalıştılar. Bu toplantılarda çıkarılan kanunlar işte bizim, capitulaire'ler adını verdiğimiz kanunlardır. Dört şey oldu bu toplantıların sonunda: Tımarlarla ilgili kanunlar çıkarıldı ve kilise mallarının büyük bir kısmı tımar kanunlarına göre yönetildi; papaz sınıfı biraz daha ayrıldı ve yalnız kendi eseri olmayan reform kanunlarını ihmal etmeye başladı. Din meclislerinin çıkardığı dinle ilgili kanunlarla papaların kişisel kanılarını bir araya getirdiler; papaz sınıfı da bu kanunları daha arık bir kaynaktan geliyormuş gibi kabullendi. Büyük tımarların kuruluşundan sonra krallar, daha önce de söylediğim gibi, eyaletlere, kendi kanunlarının uygulanıp uygulanmadığını incelemek için memurlar gönderemez oldular, Böylece Capet'ler zamanında capitulaire'lerden de söz edilmez oldu.

Konu X
Aynı konunun devamı

Salique kanunlarıyla Lombardların ve Bavyeralıların kanunlarına birçok capitulaire ilave edildi. Bunun sebebini araştıranlar oldu. Bana kalırsa, neden doğrudan doğruya olayın kendi içinde. Capitulaire'lerin çeşidi çoktu. Kimi politik yönetimle, kimi ekonomik yönetimle, çoğu kilise yönetimiyle, birkaç tanesi de medeni yönetimle ilgiliydi. Bu sonuçlar medeni kanuna, yani her milletin kişisel kanun-

larına ilave edildi; bunun içindir ki bu kanunlarda, Roma hukukuna aykırı hiçbir madde bulunmadığı, özellikle capitulaire'lerde zikredilmektedir. Gerçekten de ekonomik, politik yönetime, kilise yönetimine ait capitulaire'lerden hiçbiri bu kanunla ilgili değildi; medeni yönetimle ilgili Capitulaire'ler ise, yalnız, açıklanan, düzeltilen, genişletilen ve daraltılan barbar kanunlarına değiniyordu. Ama, kişisel kanunlara ilave edilen bu capitulaire'ler öyle sanıyorum ki, bizzat capitulaire'lerin topunun ihmaline neden oldu. Bilgisizlik çağlarında, bir yapıtın özeti, çoğu zaman o yapıtın kendisinin yok olmasına sebep olur.

Konu XI
Barbar kanunlarının, Roma hukukunun ve capitulaire'lerin kullanıştan düşmesinin başka nedenleri

Cermenler, Roma imparatorluğunu istila ettikleri zaman, orada yazının kullanılmakta olduğunu gördüler; Romalıları taklit ettiler ve kendi alışkılarını yazılı metin haline sokmaktan geri kalmadılar. Charlemagne'dan sonra gelen hükümdarların şanssızlığı, Normanların istilası, iç savaşlar, muzaffer milletlerin yeniden karanlıklara dalmasına neden oldu; okuma yazma bilen kalmadı. Bu durum, Fransa ile Almanya'da, yazılı barbar kanunlarını, Roma hukukunu ve capitulaire'leri unutturdu. Papalarla Yunan imparatorlarının hüküm sürdüğü İtalya'da yazı kullanılmakta devam etti; İtalya'da şehirler daha mamur, ticaret daha verimli idi. Galya'nın İtalya'ya komşu olan ve eskiden Gotlarla Burginyonların hâkimiyeti altında bulunan bölümlerinde Roma hukuku kullanılmakta devam etti; hem zaten bu hukuk oralarda yöresel bir kanun, bir çeşit ayrıcalık halini almış bulunuyordu. Vizigot kanunlarının İspanya'da düşmesine neden, doğrudan doğruya, yazının bilinmeyişidir. Bunca kanunun düşmesiyle de, her tarafta gelenekler peyda oldu.

Kişisel kanunlar düştü. Tazminat işiyle *freda* denen şey artık kanunların metinlerine göre değil, geleneklere göre halledilmeye başlandı[374]. Böylece, nasıl ki saltanat yönetiminin kuruluşunda Cermenlerin alışkılarından yazılı kanunlara geçildiyse, birkaç yüzyıl sonra da yazılı kanunlardan, ağızdan ağza intikal eden alışkılara geçildi.

Konu XII
Yerli alışkılar üzerine; barbarların kanunlarıyla Roma hukukunda meydana gelen değişiklikler

Birçok anıtlardan anlıyoruz ki gerek Mérovinge'ler zamanında, gerek Carolinge'ler zamanında yerli alışkılar vardı. Anıtlarda *yerli alışkıdan*, *eski alış-*

374 Freda'nın ne olduğunu Montesquieu, XXX. kitabın XIV. konusunda geniş ölçüde açıklayacak.

kıdan, *alışkıdan, kanunlardan ve alışkılardan* söz edildiğini görüyoruz. Yazarlar, alışkı denen şeylerin barbarların kanunları olduğunu, kanun denen şeyin de Roma hukuku olduğunu sandılar. Ben bunun böyle olamayacağını ispatlayacağım. Kral Pépin, nerede kanun yoksa orada alışkıya göre davranılması, ama alışkının kanuna tercih edilmemesi gerektiğini buyurdu. Şimdi Roma hukuku barbar kanunlarının üstünde tutuluyordu demek, eski anıtların tümünün metnini, hele durmadan bunun tersini söyleyen barbar kanunlarının tümünün metnini yıkmak demektir.

Barbarların kanunları bu alışkılar olmuştur demek şöyle dursun, bu alışkıları memlekete bizzat bu kişisel kanunlar sokmuştur demek gerekir. Örneğin, salique kanun kişisel bir kanundu, ama genel olarak salien Frankların oturdukları ülkelerde, salique kanun kişisel olmakla beraber, bu salien Franklara göre toprağa bağlı bir kanun halini alıyordu. Başka yerlerde oturan Franklara göre ise kişisel bir kanun olmaktan kurtulamıyordu. Şimdi, salique kanunun toprağa bağlı olduğu bir yerde birçok Burginyon, Alman ya da Romalının davası olsa, bu çeşit davalara bu milletlerin kanunlarına göre bakılırdı; bu kanunların bazılarına uygun olarak verilen yargıların çokluğu, ülkeye yeni alışkıların girmesine sebep olurdu. Bu da bize Pépin'in Anayasasını iyice açıklar. Salique kanuna göre karar verilmediği hallerde o yerde oturan Frankların buna üzülmesi kadar doğal bir şey olamaz ama bu alışkıların salique kanuna tercih edilmesi hiç de doğal değil.

Böylece her yerde üstün bir kanun ve bu kanunu tamamlayacak ama zedelemeyecek alışkılar vardı.

Hatta bu alışkıların, toprağa bağlı olmayan kanunları tamamladığı da olağan şeylerdendi; aynı örneği devam ettirmek için söyleyelim, salique kanunun toprağa bağlı olduğu bir yerde bir Burginyonun, Burginyonların kanununa göre yargılandığını ama davanın bu kanunun metnine göre halledilmesi imkânsız bir dava olduğunu varsaysak, o zaman hiç şüpheniz olmasın, bu davayı o yerin geleneklerine göre karara bağladıklarını görürdük.

Kral Pepin zamanında meydana gelen gelenekler, kanunlar kadar kuvvetli değildi ama çok geçmeden gelenekler kanunların yerini aldı; yeni tüzükler hemen her zaman, bir hastalığın varlığını gösteren devalardır; şu halde daha Pépin zamanında halk, gelenekleri, kanunlara tercih etmeye başlamıştı diyebiliriz.

Bu söylediklerim, Pistes fermanından da anlaşılacağı gibi daha ilk zamanlarda Roma hukukunun nasıl olup da, toprağa bağlı bir kanun halini aldığını ve yine sözünü ettiğim Troyes'daki din meclisinin kararlarından anlaşılacağı gibi nasıl olup da Got kanununun orada kullanılmakta devam ettiğini gösterir. Roma kanunu genel kişisel kanun, Got kanunu da özel kişisel kanun olup çıkmıştı; dolayısıyla Roma kanunu toprağa bağlı kanun olmuştu. Ama nasıl oldu da bilgisizlik her yerde barbarların kişisel kanunlarını düşürürken, Roma hukuku toprağa bağlı kanun olarak Vizigot ve Burginyon eyaletlerinde ayakta durabildi; buna cevap olarak ben derim

ki: Roma hukukunun kaderi de aşağı yukarı öteki kişisel kanunların kaderine benzedi. Aksi takdirde, Roma hukukunun toprağa bağlı olduğu eyaletlerde bizler bugün Justinien kanunlarına göre değil, Théodosien kanunlarına göre hareket ederdik. Bu eyaletlere, Roma hukuku ya da yazılı hukuk ülkesi adından, milletlere de, bir ayrıcalık olarak gördükleri kanunlarına karşı o derin sevgiden, bir de Roma hukukunun bazı kişilerin belleğinde yer eden hükümlerinden başka bir şey kalmadı. Ama Justinien'in şuradan buradan derleyip çıkardığı kanunun, Gotlarla Burginyonların ülkesinde yazılı kanun olarak kabul edilmesi için, bu kadarı yetti de arttı bile. Frankların eski yurtlarında ise bu kanun, ancak yazılı bir neden olarak saygınlık gördü.

Konu XIII
Salique ya da salien Frankların kanunuyla Rhin kıyılarında oturan Frankların ve öteki barbarların kanunu arasındaki fark

Salique kanun olumsuz tanıtı kabul etmezdi; yani bir istekte bulunan ya da birisini suçlayan kişi iddia ettiği şeyi ispatlamak zorundaydı; suçlandırılan kişinin de suçu inkâr etmesi yetmezdi. Bu da hemen hemen yeryüzündeki bütün milletlerin kanunlarına uygun bir davranıştır.

Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunlarının ruhu ise tamamıyla başkaydı; olumsuz tanıtlarla yetinirdi bu kanun; kendisinden bir şey istenen ya da suçlandırılan kişi, birçok durumlarda, belli sayıda tanıkla beraber ant içmek suretiyle, kendisine yüklenilen suçu işlemediğini söyler ve temize çıkardı. Ant içmesi gereken tanık sayısı davanın önemine göre artardı; kimi zaman bu sayı yetmiş ikiyi bile bulurdu. Almanların, Bavyeralıların, Thuringien'lerin, Frison'ların, Saksonların, Lombardların, Burgiyonların kanunları, Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunlarıyla aynı plan üzerinde yapıldı.

Salique kanunların, olumsuz tanıt kabul etmediğini söylemiştim. Bununla beraber şunu da hatırlatmak gerek ki, yalnız bir durumda böyle bir tanıtı kabul ederdi ama yine de bu tanıtı, olumlu tanıtlar olmadan tek başına kabul etmezdi. Davacı, isteğinin tespit edilmesi için tanıkların dinlenmesini isterdi; dava edilen kişi de, kendini haklı çıkarmak için, tanıklarını dinletirdi; yargıçlar da iki tarafın tanıklarını dinledikten sonra gerçeği bulmaya çalışırlardı. Bu davranış şekli, Rhin kıyılarında oturan Franklarla, öteki barbarların davranışlarından çok farklıydı; onlarda, suçlandırılan kişi, suçlu olmadığına ant içer, gerçeği söylediğine dair de hısım akrabasına ant içirtirdi; böylece temize çıkardı. Bu çeşit kanunlar ancak doğal olarak saf ve temiz olan milletlerde uygulanabilecek kanunlardır. Kanun koyucuların bu çeşit kanunların kötüye kullanılmasını önlemek için, az sonra göreceğimiz gibi, bazı önlemlere başvurmaları gerekir.

Konu XIV
Başka bir fark daha

Salique kanun, tek tek dövüşme usulüyle tanıtlamayı da kabul etmezdi; Rhin kıyılarında oturan Franklarla öteki barbarların hemen tümünün kanunları ise bu çeşit tanıtı geçerli sayarlardı. Kişi dava açtığı zaman, bir ant içme ile hakkının o anda yenilebileceğini anlarsa, savaşçı olan davacı hakkını korumak için savaşmaktan başka nasıl bir çareye başvurabilirdi? Olumsuz tanıtları kabullenmeyen salique kanunun, teke tek dövüşte gösterilen tanıta da ihtiyacı yoktu; böyle bir tanıtı geçerli saymazdı ama Rhin kıyısı Franklarıyla öteki barbarların olumsuz tanıtları kabul eden kanunları, teke tek dövüşle tanıt verme usulünü kabul ediyordu.

Burgonya Kralı Gondebaud'nun bu konu üzerinde çıkarmış olduğu o iki ünlü hükmü okumanızı rica ederim; ikisinin de işin niteliğinden çıkartılmış olduğunu görürsünüz. Barbar kanunlarının diline göre, ant içmek yetkisini kötüye kullanmak isteyen bir adamın elinden bu yetkisini geri almak gerekirdi.

Lombardlarda Rotharis kanununun, ant içmek suretiyle kendisini savunan bir insanın bir daha teke tek dövüşmeyle rahatsız edilmemesini sağlayan bir durumu kabul ettiğini görüyoruz. Bu usul yavaş yavaş yayıldı. Bunun, ne gibi kötü sonuçlar meydana getirdiğini ve eski usule yeniden dönmek zorunda kalındığını ileride göreceğiz.

Konu XV
Düşünce

Barbar kanunlarının metinlerinde yapılan değişikliklerde olsun, bunlara ilave edilen hükümlerde olsun, capitulaire'lerde olsun, teke tek dövüşmenin, olumsuz tanıtın bir sonucu olduğunu gösteren hükümler yoktur demeyeceğim. Yüzyıllar boyunca beliren özel şartlar elbette ki bazı özel kanunların yerleşmesine neden olmuştur. Ben burada Cermenlerin kanunlarının ruhundan, niteliğinden ve kaynaklarından söz ediyorum; bu milletlerin, sözü geçen kanunlarda gösterilen ya da tespit edilen eski alışkılarından söz ediyorum. Burada söz konusu olan yalnız budur.

Konu XVI
Salique kanunun buluşu olan kaynar su tanıtı üzerine

Salique kanun kaynar su tanıtının kullanılmasını kabul ederdi; bununla beraber bu ceza çok sert olduğu için kanun bu sertliği gidermek maksadıyla ılımlı olmayı salık verirdi. Kaynar su denemesine mahkûm olup da, deneme tarihi başka bir güne

bırakılan kişiye kanun, karşı tarafın rızası alındıktan sonra elinin diyetini ödeme izni verirdi. Suçlandırılan kişi, kanunun tespit ettiği bir para karşılığında, suçun işlenmediğini bildiren birkaç tanığın ant içmesiyle yetinebilirdi. Bu da yine Salique kanunun, olumsuz tanıtı kabul ettiği özel durumlardan biriydi.

Bu tanıt, kanunun göz yumduğu, ama mecbur etmediği bir uzlaşma şekliydi. Kanun, suçlunun olumsuz bir tanıtla kendisini savunmasına izin veren davacıya bir çeşit tazminat öderdi. Davacı da isterse suçlunun ant içmesine inanır, isterse suçlunun suçunu ya da ettiği kötülüğü bağışlardı.

Kanun, mahkeme kararından önce, taraflara uzlaşmak için imkân verir, taraflardan birinin korkunç bir işkenceye uğramak korkusuyla ötekinin tazminat şeklinde bir miktar para almak umuduyla anlaşmazlıklarını halletmelerini, birbirlerine duydukları kini unutmalarını isterdi. Görülüyor ki bu şekil tanıt uygulandıktan sonra başka bir tanıta lüzum kalmazdı. Teke tek dövüşme de böylece salique kanunun bu özel hükmünün bir sonucu olamazdı.

Konu XVII
Atalarımızın düşünüş tarzı

Atalarımızın, yurttaşların onurunu, servetini ve hayatını böyle, akıldan çok, rastlantı çerçevesi içine giren olaylara bağlamış olmaları doğrusu ya insanı hayrete düşürecek bir şey; hele hiçbir hususu ispatlamayan bir sürü tanıt kullanmaları, üstelik bu tanıtların masumiyetle olduğu kadar, suçla da ilgisi olmaması, doğrusu ya şaşılacak şey!

Tarih boyunca boyunduruk altına girmediklerini bildiğimiz Cermenler aşırı bir bağımsızlık içinde yaşarlardı. Aileler, salt adam öldürme, hırsızlık ve hakaret yüzünden birbirleriyle savaşırlardı. Bu savaşları bazı kurallara bağlayarak söz konusu geleneği değiştirdiler; savaşlar hâkimlerin emriyle ve gözlerinin önünde cereyan etmeye başladı; bu da zaten, insanların birbirlerine, hiçbir kayda tabi olmadan, zarar vermelerinden çok daha iyidir.

Nasıl ki bugün Türkler iç savaşlarda ilk zaferi Tanrı'nın bir lütfu olarak görüyorlarsa, Cermenler de özel işlerinde savaşı kaderin bir kararı olarak kabul ederlerdi; çünkü derlerdi, kader suçluyu ya da gasbedeni kesinlikle cezalandırır.

Tacirus der ki: Cermenlerde, bir millet bir milletle savaşmak istedi mi, o milletten, kendi milletinden biriyle dövüşecek bir esir almaya çalışırdı; bu dövüşün sonucundan da savaşın sonucunu çıkarırdı. Özel dövüşlerden genel savaşların sonuçlarını çıkarabileceklerini sanan milletler, elbette ki bu çeşit özel dövüşlerden özel kişiler arasındaki davaların halledileceği sonucunu da çıkarabilirlerdi.

Burgonya Kralı Gondebaud özel dövüşlere en çok izin veren bir hükümdar olmuştur. Bu hükümdar kendi kanununu, bizzat kanunun metniyle haklı çıkarır ve, "Bunun" der, "Salt tebaamız karanlık sorunlar için yemin etmesin, apaçık olgular üzerinde de boş yere hataya düşmesin diye böyle olmasını istiyoruz." İşte böyle, din adamları dövüşe müsaade eden kanunların dine aykırı olduğunu söylerken, Burginyonların kanunu, ant içmeye izin veren kanunu kutsal şeylere saygısızlık olarak görüyordu.

Teke tek dövüşmek usulüyle tanıtlamanın, deneye dayanan bir nedeni vardı. Salt savaşçı olan bir millette korkaklık başka kusurları da gerektirir; kişinin kendisine verilen eğitimi iyice benimsemediğini, onurla ilgili sorunlara gerektiği kadar önem vermediğini, öteki insanları yöneten ilkeleri umursamadığını gösterir korkaklık; bundan başka, öteki insanların küçümsemesine aldırmadığını, onlar tarafından beğenilip beğenilmemeye pek öyle değer vermediğini de gösterir. İnsan az buçuk soylu doğsa, kuvvetle beraber atbaşı gidecek olan becerisi, cesaretle beraber gelişecek olan kuvveti elde etmesi işten bile değildir; çünkü, onuruna önem veren insan, bütün bu şeyleri elde etmeye çalışır; aksi takdirde onurunun ayaklar altına alınacağını bilir. Yine savaşçı bir millette, kuvvetin, cesaretin ve kahramanlığın takdirle karşılandığı bir millette, gerçekten iğrenç olan suçlar, sahtekârlıktan, kurnazlıktan, madrabazlıktan, yani korkaklıktan doğan suçlardır.

Ateşle tanıtlamaya gelince, suçlandırılan kişi elini kızgın demirin üstüne ya da kaynar suyun içine koyardı; yargıçlar aynı eli bir torbanın içine koyduktan sonra torbayı mühürlerlerdi; üç gün sonra torba açıldığında elde yanık izleri yoksa suçlandırılan kişinin suçsuz olduğuna karar verilirdi. Silah kullanmaya alışık bir millete, nasırlaşmış bir elin kızgın demirden ya da sıcak sudan etkilenmeyeceğini bilmeyen yoktur; olsa bile üç gün sonra hiçbir iz kalmaz böyle bir elde. Yanık izi görüldüğü takdirde o kişinin kadınlaşmış bir kişi olduğu sonucuna varılır. Köylülerimiz bile kızgın demiri nasırlı ellerinin içinde istedikleri gibi evirip çevirirler. Kadınlara gelince, çalışan kadınların elleri de kızgın demire dayanabilirdi.

Yüksek sınıftan bayanlar ise kendilerini savunacak bir kahraman bulurlardı kesinlikle; lüksü olmayan bir millette de zaten orta halli bir sınıfın bulunması imkânsızdı.

Thuringien'lerin kanununda, zina ile suçlandırılan bir kadın, ancak, kendini savunacak bir kahraman çıkmadığı zaman ortaya, kaynar su denemesine tabi tutulurdu. Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunu ise bu denemeyi, ancak suçlandırılan kişi kendini temize çıkarmak için tanık bulamazsa, o zaman kabul ederdi. Ama hiçbir hısım ve akrabası tarafından savunulmayan bir kadın, kendini temize çıkarmak için hiçbir tanık bulamayan bir erkek, zaten bu durum karşısında suçlu sayılırdı.

Demek isterim ki, teke tek dövüşle, kızgın demir ya da kaynar su ile tanıtlamanın âdet halini aldığı çağlarda bu kanunlarla gelenekler arasında öyle bir uzlaşma vardı ki, adalete aykırı gibi görünen bu kanunlar pek öyle büyük haksızlıklara sebep olmadılar; sonuçları nedenlerinden daha zararlı oldu; adaletin verdiği haklardan çok, adaletin kendisini kötü duruma düşürdüler; zulümden çok akla aykırı davranışları oldu.

Konu XVIII
Teke tek dövüşle tanıtlama usulü nasıl yayıldı

Agobard'ın Louis le Débonnaire'e yazdığı mektuptan anlıyoruz ki, teke tek dövüşle tanıtlama usulü Franklarda yoktu; çünkü bu hükümdara, Condebaud kanununun kötü taraflarından söz ettikten sonra Agobard Burgonya'da davaların Franklaın kanununa göre yargılanmasını istiyor. Ama o çağda mahkeme kararıyla teke tek dövüşme usulünün Fransa'da yürürlükte olduğunu bildikleri için kötü duruma düştüler. Bu ise benim söylediğim şeyle açıklanır: Salien Frankların kanunu bu şekil tanıtlamayı kabul etmiyordu ama Rhin kıyılarındaki Frankların kanunu kabul ediyordu.

Kilise adamlarının bağırıp çağırmalarına rağmen teke tek dövüşme usulü Fransa'da her gün biraz daha yayıldı; buna sebep olanların da büyük ölçüde bizzat kilise adamlarının olduğunu az sonra göstereceğim.

Bize bu tanıtı veren Lombardların kanunudur. II. Othon'un Anayasasının önsözünde, "Bir hayli zamandan beri kötü bir alışkanlık peyda oldu bizde" deniyor, "Şöyle ki, bir mirasın tapusu için sahtedir denirse, o tapuyu ibraz eden kişi kutsal kitabın üstüne elini koyup ant içerdi; başka hiçbir suretle yargılanmadan mirasın sahibi olup çıkardı; böylece, yalan yere ant içenler, mal mülk sahibi olurlardı." İmparator, I. Othon Roma'da taç giydiği sırada, Papa XIII. Jean'ın topladığı ruhani mecliste bütün İtalyan senyörleri, imparatorun, kötüye kullanılan bu geleneği düzeltmek için bir kanun çıkarmasını istediler. Papa ile İmparator, sorunun, az sonra Ravenna'da toplanacak olan ruhani meclise havale edilmesine karar verdiler[375]. Orada da senyörler aynı şeyi istediler ve seslerini biraz daha yükselttiler; ama bazı kimselerin yokluğunu bahane ederek sorunun görüşülmesini bir kere daha başka bir zamana bıraktılar. II. Othon'la Burgonya kralı Conrad[376] İtalya'ya geldikleri zaman Verona'da İtalyan senyörleriyle bir toplantı yaptılar[377]; senyörlerin devamlı isteği üzerine, imparator herkesin rızasını aldıktan sonra şöyle bir kanun çıkardı: Miraslar üzerinde bir itiraz vaki olsa ve örneğin, taraflardan biri bir tapunun verdiği haklardan faydalan-

375 Bu toplantı 967 yılında Papa XIII. Jean ile İmparator I. Othon'un huzurunda yapılmıştır.

376 Rodolphe'un oğlu, II. Othon'un amcası ve Jura ötesi Burgonya kralı.

377 988 yılında.

mak istese, öte taraf da topunun sahte olduğunu ileri sürse, davanın halli için teke tek dövüşe başvurulur; tımar söz konusu olsa yine aynı şekilde hareket edilir; kiliseler de aynı kanuna tabi tutulur ve şampiyonları vasıtasıyla dövüşürler. Görülüyor ki, soylu sınıfı, doğuş yoluyla ispatlamayı salt, kilisenin istediği ispatlamadaki sakıncalardan ötürü ortaya atmıştır; soylu sınıfının yakınmalarına, bizzat kötüye kullanmadan doğan yakınmalara, İtalya'ya salt bir hükümdar gibi hareket etmek için gelmiş olan Othon'un otoritesine rağmen kilise her iki meclise de sözünü geçirmişti. Soylu sınıfıyla hükümdarların ısrarı üzerine papaz sınıfı boyun eğmek zorunda kalmıştır; böylece teke tek dövüşme doğrudan doğruya soylu sınıfının bir ayrıcalığı, haksızlığa karşı bir kale, mülkiyetin de bir teminatı olarak görülmüştür. O tarihten bu yana da bu gelenek yaygın bir hal almıştır. Ve bu olay imparatorların büyük, papaların küçük olduğu bir zamanda, Othon'ların İtalya'ya gelip imparatorluğun saygınlığını yeniden kabul ettirmek istedikleri bir zamanda olmuştur.

Bu söylediklerimi kuvvetlendiren bir düşünce atacağım ortaya: Olumsuz tanıtlama usulünün yerleşmesi, teke tek dövüşme usulünün bir yargılama usulü olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Othon'lara yapılan şikâyetler özellikle, elindeki tapunun sahte olduğu kendisine söylenilen bir adamın kutsal kitap üzerine ant içmek suretiyle sahte olmadığını iddia etmesiyle ilgiliydi. Kötüye kullanılan bozuk bir kanunu düzeltmek için ne yaptılar? Teke tek dövüşme usulünü kabul ettiler.

Salt o çağda papaz sınıfıyla öteki sınıflar arasındaki anlaşmazlıkları açıklamak amacıyla II. Othon'un kanunundan söz etmekte biraz acele ettim. Daha önce I. Lothaire'in aynı konular ve aynı anlaşmazlıklar üzerinde bir kanunu vardı: Mal sahibine gerekli teminatı vermek için bu kanun da, noterin, verdiği senedin sahte olmadığına dair ant içmesini istiyordu; noter ölmüş olsa bile senede imza atan tanıklara ant içirilirdi; ama sahtekârlığın devam etmesine engel olacak bir şey yoktu ortada; onun için söylediğim çareye başvurmak gerekti.

Daha eski zamanlarda Charlemagne'ın yaptığı genel toplantılarda millet, o günkü şartlarda suçlandıran ya da suçlandırılan kişinin yalan yere ant içmesini önlemenin imkânsız olacağını göstermiş ve teke tek dövüşmeyi tercih ettiğini bildirmiş; hükümdar da bunu kabul etmiş.

Teke tek dövüşme usulü Burginyonlarda da yayılmış; ant içme usulü ise azalmıştır. İtalya Kralı Théodoric, teke tek dövüşmeyi Ostrogotlarda yasak etmiş. Chaindasuinde ile Récessuinde kanunları böyle bir şeyin düşüncesini bile ortadan kaldırmak istemişlerdir. Ama bu kanunlar Narbonna'da öylesine az itibar gördü ki, teke tek dövüş orada, Gotlara verilmiş bir hak olarak görüldü.

Ostrogotların Yunanlılar tarafından imhasından sonra İtalya'yı istila eden Lombardlar oraya teke tek dövüşme usulünü de getirdiler ama ilk çıkardıkları kanunlar bu usulü bir hayli sınırlandırdı. Charlemagne'ın, Louis le Débonnaire'in, Othon'ların, düellonun önce ağır suçlarda, sonra da medeni davalarda yapılmasını

sağlayan birçok genel hükümler çıkardıklarını ve bunları Lombardların kanunlarına sıkıştırıp, salique kanunlara ilave ettiklerini görüyoruz. Nasıl davranılacağını bilen yoktu. Herkes şaşkına dönmüştü âdeta. Ant içmek suretiyle tanıtlama usulünün sakıncaları vardı; teke tek dövüşme usulünün de kendine özgü sakıncaları vardı. Sıra ile, hangisinin daha çok kötülüğü dokunuyorsa bir süre ondan vazgeçiliyordu.

Bir yandan papazlar dünya nimetleriyle ilgili davalar için insanların kiliselere ve tapınaklara koşuştuklarını görmekten zevk alıyorlardı[378]; öte yandan, gururlu bir soylu sınıfı, haklarını kılıçla savunmaktan hoşlanıyordu.

Soylu sınıfının yakındığı bir usulü papaz sınıfı ortaya attı demek istemiyorum. Bu gelenek, barbarların kanunlarının ruhundan ve olumsuz tanıtlama usulünün yerleşmesinden çıkmıştı. Ama bunca suçlunun cezasız kalmasını sağlayabilecek bir usul, suçluları şaşırtmak ve yalan yere ant içenlerin yüzünü kızartmak için kilisenin kutsallığına başvurmak gerektiğini hatıra getirdiğinden papazlar bu usulü kabullenmekte bir sakınca görmediler ama aslına bakarsanız papazlar olumsuz tanıtlama usulüne karşı kimselerdi. Beaumanoir'ın kitabından anlıyoruz ki, bu tanıtlamalar kiliseye bağlı mahkemelerin hiçbirinde kabul edilmemiştir; bu da herhalde bu çeşit tanıtların düşmesine, bu konuda barbar kanunlarındaki hükümlerin zayıflamasına büyük ölçüde sebep olmuştur.

Bu da yine olumsuz tanıtlama usulüyle, yukarıda sözünü ettiğim teke tek dövüşme usulü arasındaki bağları daha iyi açıklar. Laik mahkemelerin her iki usulü de kabul etmesine karşılık kilise mahkemeleri ikisini de reddetmiştir.

Dövüşme yoluyla tanıtlamayı kabul ederken millet kendi savaşçı dehasını izliyordu; çünkü teke tek dövüşme Tanrı'nın yargısı olarak kabul edilirken, o zamana kadar Tanrı'nın yargısı gibi görülen, haçla, soğuk suyla ya da kaynar suyla tanıtlama usulü de ortadan kaldırılıyordu.

Charlemagne, çocukları arasında bir anlaşmazlık olursa, haç tanıtlamasıyla yargıya varılmasını istiyordu. Louis le Débonnaire, bu çeşit tanıtlamanın yalnız kilise ile ilgili davalarda uygulanmasını buyurdu. Oğlu Lothaire bu usulü tümden ortadan kaldırdı; hatta soğuk su ile tanıtlama usulünü de yok etti.

Evrensel usullerin çok az olduğu bir zamanda bu tanıtlama usullerinin Philipe-Auguste'ün bir fermanından da anlaşılacağı gibi[379], bazı kiliselerde uygulandığını inkâr edecek değilim; ama çok az uygulandığını söylemekten de kendimi alamayacağım. Saint Louis zamanında, hatta ondan biraz daha sonra da yaşayan Beaumanoir, çeşitli tanıtlama usullerini sayarken, yalnız teke tek dövüşten söz ediyor, öteki usullere ise bir kelime ile olsun dokunmuyor.

378 Mahkemeyle ilgili yeminler o çağlarda kiliselerde yapılırdı; Mérovingien'ler zamanında kralların saraylarında bu işe tahsis edilmiş küçük bir kilise bulunurdu.

379 1200 yılında çıkarılmış bir ferman.

Konu XIX
Salique kanunların, Roma kanunlarının ve capitulaire'lerin unutulmasının yeni nedeni

Salique kanunların olsun, Roma kanunlarının olsun, capitulaire'lerin olsun, neden gözden düştüklerini daha önce anlatmıştım. Bütün bu nedenlere, şimdi de teke tek dövüşü katmak zorunda kalacağım.

Bu usulü kabul etmeyen salique kanunlar âdeta faydasız bir hal alıp unutuldular; aynı şekilde, bu usule hiçbir suretle yanaşmayan Roma kanunları da kafalardan silinip gitti. Teke tek dövüş hakkındaki kanunu ıslah etmekten, bu bakımdan iyi bir hukuk görüşü meydana getirmekten başka bir şey düşünmediler. Capitulaire'lerdeki hükümler de aynı şekilde faydasız bir hal aldı. Böylece, birçok kanun itibardan düştü ama bunun ne zaman olduğunu kesin bir şekilde söylemek imkânsız; kesin olan şey şu ki, kanunların tümü unutuldu; yerlerine de başka kanunlar konmadı.

Böyle bir milletin yazılı kanuna ihtiyacı yoktu; onun yazılı kanunları da zaten pekâlâ unutulabilirdi.

İki taraf arasında bir anlaşmazlık oldu mu, hemen teke tek dövüşe karar verilirdi. Bunun için de aşırı derecede bir kabiliyete lüzum yoktu.

Hafif olsun ağır olsun, cezayı gerektiren davranışların tümü olgulara döndürülürdü. Bu olgular üzerine taraflar dövüşürdü; dövüş sonunda da davanın yalnız asıl konusu üzerinde değil, birtakım örnekler veren Beaumanoir'in dediği gibi ara olaylar ve kovuşturmada elde edilen bilgiler üzerinde de yargıya varılırdı.

Capet'lerin saltanatının başında yargılama usulünün salt birtakım geleneklerden ibaret olduğunu görüyorum; o çağda işler namusa ve onura dokunan şeylerle yönetilirdi. Hâkime boyun eğmeyen kişiye karşı hâkim, küçük düşürüldüğünü ileri sürer ve kovuşturmasına bu yönden devam ederdi. Bourges'da, çağırttığı halde huzuruna çıkmayan kişiye hâkim, "Seni çağırttığım halde yanıma gelmeye tenezzül etmedin; bunun hesabını vermek zorundasın bana" der, arkasından da kılıcını çekerdi. Louis le Gros, bu geleneği düzeltmekten geri kalmadı.

Teke tek dövüş Orleans'da çeşitli borç isteme işlerinde de uygulanırdı. Louis le Jeune bu usulün yalnız, beş *sou*'yu aşan borç istemelerde uygulanmasını kabul etti. Onun bu emirnamesi, mahalli bir kanundu; çünkü, Saint Louis zamanında istenilen paranın on iki *denier*'den fazla olması dövüşmek için yeter nedendi[380]. Beaumenoir bir kanun adamından, vaktiyle Fransa'da şöyle kötü bir gelenek olduğunu duymuş: Herhangi bir kimsenin, davalarında kendi adına dövüşsün diye bir süre için bir şampiyon kiralamaya hakkı varmış. Bundan da anlaşılıyor ki, o çağlarda teke tek dövüş usulü Fransa'da almış yürümüş.

380 Denier, bir sou'nun on ikide biri değerinde bir para.

Konu XX
Onur ve namus bakımından alınganlığın başlangıcı

Barbarların kanunlarında çözülmesi imkânsız birtakım anlaşılmaz işler vardır. Frison'ların kanunları, sopa ile dövülen kişiye yarım *sou* tazminat verir; en küçük yaranın tazminatı ise bundan çoktu. Salique kanununa göre, özgür bir insana üç kere değnekle vuran özgür kişi, tazminat olarak üç *sou* vermek zorundaydı; kan akmışsa eğer, tıpkı kılıçla yaralamış gibi on beş *sou* öderdi. Para cezası yaraların büyüklüğüyle orantılıydı. Lombardların kanunları, bir, iki, üç, dört değnek için ayrı ayrı tazminat ödenmesini isterdi. Bugün değnekle bir kere vurmanın cezası tam yüz bin.

Charlemagne'ın Lombardların kanununa sıkıştırılan Anayasası, düello yapmalarına izin verilen kişilerin sopa ile de dövüşmelerini isterdi. Bununla da papaz sınıfını kayırmaya çalıştıkları belliydi; dövüşmeye izin vermişlerdi ama bu dövüşmelerin kanlı olmamasını istiyorlardı. Louis le Débonnaire'in capitulaire'i, dövüşeceklerin sopa ya da silah kullanmalarına izin verirlerdi. Sonradan ise yalnız serfler sopa ile dövüştüler.

Daha o zaman onur ve namusla ilgili özel maddelerin meydana geldiğini görüyorum. Suçlandıran kişi hâkimin huzurunda filancanın filan işi yaptığını söylemekle işe başlardı; suçlandırılan kişi karşısındakinin yalan söylediğini ileri sürerdi; bunun üzerine hâkim, bu iki insanın dövüşmesine karar verirdi. Ahlak kuralı, ortada bir yalanlama oldu mu, hemen dövüşmeyi gerektirirdi.

Bir insan dövüşeceğini açıkladı mı, bir daha sözünden geri dönmesine imkân yoktu; sözünden döndü mü bir cezaya çarptırılırdı. Bundan şu kural çıktı ki, bir insan söz verdi mi, onur ve namus, o insanın sözünden dönmesine izin vermezdi.

Soylular birbirleriyle atlarının üstünde ve tepeden tırnağa silahlı olarak dövüşürlerdi; halk sınıfından olanlar ise yerde sopa ile dövüşürlerdi. Bundan da sopanın bir küçümseme aleti olduğu sonucu çıkarıldı[381]; çünkü, deniyordu, sopa ile dövülen kişi halk sınıfından bir kişi muamelesi görmüştür.

Yalnız halk sınıfından olan kişiler yüzleri açık olarak dövüşürlerdi[382]; şu halde suratlarına sopa yiyen yalnız onlar vardı. Böylece tokat, kanla temizlenmesi gereken bir hakaret unsuru olarak kabul edildi; çünkü tokat yiyen kişi halk sınıfındanmış gibi muamele görmüş sayılırdı.

Cermenler namus ve onur meselelerine karşı bizim kadar, hatta bizden biraz daha hassastılar. Birisi hakarete uğradı mı, en uzak akrabaları bile, onun duyuşla-

381 Romalılarda sopa ile dövülmek yüz kızartıcı bir şey değildi.

382 Ellerinde yalnız bir sopa ile bir de kalkan vardı.

rına şiddetle ortak olurlardı; bütün kanunları bu duygulara dayanırdı zaten. Lombardların kanunu ise, kendini savunmak için hiçbir önlem almamış birisini, salt hakaret etmek ve gülünç duruma düşürmek için adamlarıyla beraber dövmeye giden kişiyi, o adamı öldürdüğü takdirde ödeyeceği paranın yarısını ödemeye mahkûm ederdi; aynı amaçla yine, elini kolunu bağlarsa, öldürdüğü takdirde ödeyeceği tazminatın dörtte üçünü ödemeye mahkûm ederdi.

Diyelim ki, atalarımız şu ya da bu şekildeki hakaretlere karşı son derece hassastılar ama onlar, vücudun belli bir yerine belli bir aletle, belli bir şekilde atılan dayak gibi, özel bazı hakaretleri henüz bilmiyorlardı. Bütün bunlar dövmek suretiyle edilen hakaret çeşidi içerisine girerdi; bu durumda, edilen hakaret de atılan dayakla orantılı olarak ya çoğalır ya da azalırdı.

Konu XXI
Cermenlerdeki onur ve namus yorumu üzerine başka bir düşünce

Tacitus'un dediğine bakılırsa Cermenlerde, kalkanını savaş alanında bırakmak büyük bir onursuzluktu; birçok kişi böyle bir felakete uğradıktan sonra kendini öldürmekten çekinmemişti. Nitekim, kendisine hakaret etmek maksadıyla kalkanını bıraktığı söylenilen kişiye eski salique kanunu gereğince on beş *sou* tazminat verilirdi.

Salique kanununu düzelten Charlemagne, böyle bir durumda yalnız üç *sou*'luk bir tazminat verilmesini istedi. Bu hükümdarın askeri disiplini zayıflatmak istediğini söyleyemeyiz; bu değişiklik salt silahların değişmiş olması sonucudur. Hem zaten geleneklerin birçoğunun değişmesi, silahların uğradığı değişikliklerden ileri gelmiştir.

Konu XXII
Dövüşmelerle ilgili ahlak üzerine

Kadınlarla olan bağlarımız, duyuların zevkine bağlı mutluluğa, sevmekle sevilmenin verdiği hazza bir de kadınların hoşuna gitmek için duyduğumuz arzuya dayanır; çünkü onlar, kişisel değeri meydana getiren şeylerin bir bölümü üzerinde çok isabetli yargılarda bulunan hâkimlerdir. Hemen herkesin duyduğu şu hoşa gitmek isteği var ya, işte o istek, düşünce ve davranıştaki inceliği meydana getirmiştir; düşünce ve davranıştaki bu incelik ise gerçek aşk değildir; sadece aşkın o zarif, o ince, o devamlı yalanıdır.

Her millette, her yüzyılda çeşitli koşullara göre aşk, bu üç şeyin ikisinden çok birine doğru eğilimlidir. Ben de diyorum ki bizim çağımızda, evet, bol bol dövüşülen bizim çağımızda, bu üç koşuldan üste geleni düşünce ve davranıştaki incelik koşuludur.

Lombardların kanununda şöyle bir şey görüyorum: Dövüşecek şampiyonlardan birinin üstünde büyü için kullanılan otlar bulunursa, hâkim bunları ona attırır, başka ot bulunmadığına da ant içtirirdi. Bu kanun ancak kamuoyuna dayanan bir kanun olabilirdi; bu çeşit büyüleri insanoğluna hayal ettiren, muhakkak, birçok şeyleri uydurduğu söylenilen korku olmuştur. Teke tek dövüşlerde şampiyonlar akıllarına gelen silahlarla dövüştüklerinden, savunmak için olsun, saldırmak için olsun kullandıkları ağır silahlardan kimisinin yapısı, kimisinin de kuvveti, sayısız yararlar sağladığından, bazı şampiyonların silahlarının sihirli olduğu zannı birçok kimselerin başını döndürmekten geri kalmamıştır.

Şövalyelik dediğimiz o harika sistem de işte bundan doğdu; bütün kafalar bu düşüncelerle doldu. Romanlar, yiğitlerle, ölüleri konuşturan kimselerle, perilerle, kanatlı ya da akıllı atlarla, gözle görünmez ya da yanılmaz kişilerle, büyük kişilerin doğumu ile ya da eğitimiyle ilgilenen büyücülerle, perili ya da uğursuz saraylarla doldu; üstünde yaşadığımız dünyanın içinde yeni bir dünya kurdular; doğanın günlük akışını da halk sınıfından insanlara bıraktılar.

Dünyanın, şatolarla, kalelerle ve haydutlarla dolu bir bölümünde, tepeden tırnağa silahlı yiğitler, haksızlığı cezalandırmak, zayıfları korumak suretiyle şan ve onura ulaşıyorlardı. Yine bunun içindir ki romanlarımızda, aşka dayanan düşünce ve davranış inceliğinin aynı zamanda kuvvete ve koruma duygusuna dayandığını da görüyoruz.

Erdemin güzellikle ve zayıflıkla birleştiğini görüp kendilerini onun için tehlikeye atan ve hayatın günlük olaylarında bile onu tatmin etmeye çalışan fevkalade kişiler tasarlamaya başladıktan sonradır ki insanoğlunda, düşünce ve davranıştaki incelik meydana gelmiştir.

Kahramanlık romanlarımız da bu hoşa gitmek isteğini körüklemekten, Avrupa'nın bir bölümüne eskilerin çok az bildiği düşünce ve davranış inceliğini aşılamaktan geri kalmadı.

O uçsuz bucaksız Roma şehrinin olağanüstü lüksü, duyuların zevki meselesini körükledi. Yunan köylerindeki huzur üzerine edinilen düşünce, aşk duygularının betimlenmesine sebep oldu[383]. Kadınların erdemiyle güzelliğini koruyan yiğitlerin varlığı düşüncesi ise kişiyi düşünüş ve davranış inceliğine doğru yönetti.

Bu görüş, yiğitlikle aşkın haklarını birleştirerek görüş ve davranıştaki inceliğe büyük önem verdiren turnuva geleneği sayesinde sürüp gitti.

383 Bu konuda Ortaçağdaki Yunan romanlarına bakılabilir.

Konu XXIII
Mahkeme kararıyla yapılan dövüşlerde hukuk biliminin genel görüşü üzerine

Mahkeme kararıyla dövüş denen o korkunç geleneğin böyle basit ilkelere döndürülmüş olması, hukuk biliminin de aynı konu üzerinde bu derece acayip bir görüşü bulunması herhalde insanda merak uyandırıcı bir şey olacak. Aslında, aklı başında olan insanlar, önyargılarını bile birtakım kurallara bağlar. Oysa mahkeme kararıyla yapılan dövüşler kadar sağduyuya aykırı bir şey olamazdı; bu konu böylece ortaya konduktan sonra uygulanması yavaş yavaş ve tedbirli bir şekilde oldu.

O çağların hukuk bilimine ve anlayışına iyice nüfuz edebilmek için, adalet düzeninde birçok değişiklikler yapmış olan Saint Louis'nin tüzüklerini dikkatle okumak gerek. Défontaines bu hükümdarla çağdaştı; Beaumanoir, onun ölümünden sonra yazmaya başladı; öteki yazarlar da ondan sonra geldiler. Şu halde eski uygulama usulünü, bu usulde yapılan değişikliklerde aramak doğru olur.

Konu XXIV
Mahkeme kararıyla yapılan dövüşler için kurallar

Suçlayıcı sayısı çok olunca, davanın yalnız bir kişi tarafından kovuşturulması için bunların kendi aralarında anlaşmaları gerekti; anlaşamadıkları takdirde dövüş kimin huzurunda yapılıyorsa o, dövüşsün diye bunlardan bir tanesini seçerdi.

Halk sınıfından birisiyle dövüşecek olan soylu elinde kalkanı ve sopası, yaya olarak alana çıkardı; soylu silahlarını takınmış olarak at üstünde gelirse, üstünden silahlarını, altından da atını çekip alırlardı; üstünde yalnız gömleği kalan soylu bu kıyafette halk sınıfından olan kişiyle dövüşmek zorundaydı.

Dövüşten önce adalet makamları üç bildiri yayımlardı. Birincisiyle tarafların hısım akrabasına, alanı terk etmeleri bildirilirdi; ikincisiyle halk sessizliğe davet edilirdi; üçüncüsüyle de taraflardan birine yardım etmenin yasak olduğu, yardım edenin ağır cezalara çarpılacağı, bu yardımla taraflardan biri yenilirse yardım edenin ölüm cezasına çarpılacağı ilan edilirdi.

Adliyeye mensup bekçiler alanın çevresini koruma altına alırlardı. Taraflardan biri barıştan söz edecek olsa savaş durumunu derhal tespit ederlerdi bu bekçiler; amaçları da, eğer barış olmazsa, savaşı tespit ettikleri durumdan başlatmaktı.

Ağır suçtan ya da yanlış yargıdan ötürü rehin alınmışsa, senyörün rızası alınmadan barış yapılamazdı; taraflardan biri yenilgiye uğrasa kontun izni olmadan ba-

rış yapılamazdı[384]; bu da aşağı yukarı bizim bağışlama mektuplarımıza eşit bir şey sayılır.

Ama ortada bir cinayet varsa, senyör de rüşvet yemek suretiyle barışa rıza göstermişse, altmış liralık bir ceza öder ve suçluyu cezalandırmak hakkı bu suretle konta geçerdi.

Dövüşü teklif ya da kabul edecek durumda olmayan birçok kişi vardı. Bu çeşit insanlara bir şampiyon kiralamak hakkı verilirdi; şampiyon işi ciddi tutsun diye de yenildiği takdirde bileği kesilirdi.

Geçen yüzyılda düello edenlere ölüm cezası verilirdi; bana kalırsa buna lüzum yoktu; bir savaşçının yiğitlik niteliğini, elini kesmek suretiyle yok etmek mümkündü; çünkü genel olarak insanlar için, kendilerine özgü niteliklerini yitirdikten sonra yaşamak kadar ağır bir şey olamaz.

Bir cinayet yüzünden çıkan dövüş şampiyonlar arasında cereyan edecekse, tarafları dövüşü göremeyecekleri bir yere koyarlardı; her birinin beline, şampiyonu yenilgiye uğradığı takdirde, kendisine işkence edilirken kullanılacak olan ip sarılırdı.

Dövüşte yenilen kişi kesinlikle davayı yitirmiş sayılmazdı. Örneğin, bir ara karar için dövülmüşse eğer, yenilen kişi yalnız ara kararı yitirmiş sayılırdı.

Konu XXV
Mahkeme kararıyla yapılan dövüşler için ortaya konulan sınırlar üzerine

Az önemli bir hukuk davası için dövüşme teminatı alınmışsa, senyör bu teminatı geri almaya mecbur ederdi tarafları.

Sorun herkesin bildiği bir şeyse; örneğin, bir adam bir adamı pazar yerinde öldürmüşse, o zaman ne şahit dinleme yoluyla tanıtlama ne de dövüşme yoluyla tanıtlama istenirdi; hâkim, açıkçalık üzerine karar verirdi.

Senyörün mahkemesinde birçok kez, aynı yargılarda bulunulmuşsa ve böylece izlenecek usul herkesin malumu olmuşsa, bu usulü, dövüşmenin çeşitli hal ve sonuçlarına uyarak değiştirmemek için senyör, tarafların dövüşmesine izin vermezdi.

Bir kimse ya kendisi için ya kendi soyundan olan birisi için ya da kayıtsız şartsız tabi olduğu senyör için dövüşme talebinde bulunabilirdi.

Bir sanık affedildi mi başka bir akrabası onun yerine dövüşme talebinde bulunamazdı; aksi takdirde davaların sonu gelmezdi.

Öldürüldüğü için akrabası tarafından öcü alınmak istenen kişi birdenbire ortaya çıkarsa dövüş söz konusu olamazdı; kişinin öldürülmediği, uzun bir zaman için kayıplara karıştığı sabit olursa, yine dövüş söz konusu olamazdı.

384 Büyük vassallerin özel hakları vardı.

Öldürülen kişi, ölmeden önce sanığın suçsuz olduğunu söyleyip bir başkasının kendisini öldürdüğünü söylemişse, yine aynı şekilde dövüşe başvurulmazdı ama kimsenin adını söylememişse, bunu ölümün sebep olduğu bir bağışlama olarak görürler ve kovuşturmaya devam ederlerdi; hatta soylular arasında bu yüzden savaş da ilan edilebilirdi.

Dövüşme ilan edildiği halde akrabalardan biri tutup dövüşme rehini verse ya da alsa savaş hakkı ortadan kalkardı[385]; tarafların normal bir şekilde davayı yürütmek istediklerine hükmedilir, dövüşe devam eden taraf olursa o da tazminat ödemeye mahkûm edilirdi.

Böylece, mahkeme kararıyla dövüşmelerin şu iyiliği vardı ki, genel bir kavga özel bir kavga haline sokulabilir, mahkemelerin gücü artabilir, salt devletler hukukuyla yönetilen bir şey medeni hukuk alanına intikal edebilirdi.

Birçok makul şeylerin delicesine yönetilmesi mümkün olduğu gibi, birçok çılgınca şeylerin de akıllı uslu bir şekilde yönetilmesi mümkündür.

Sanık olarak gösterilen bir insan, suçu bizzat kendisini sanık olarak gösterenin işlediğini açıkça ispatlarsa o zaman dövüşme rehini söz konusu olamazdı artık; çünkü, sonucu şüpheli bir dövüşü kesin bir cezaya tercih etmeyen hiçbir suçlu yoktur.

Hakemlerin ya da kilise mahkemelerinin baktığı davalarda dövüşme diye bir şey yoktu; söz konusu, kadınlara bırakılan miras oldu mu yine dövüşme diye bir şey olamazdı.

"Kadın," diyor Beaumanoir, "dövüşemez." Bir kadın kendi yerine dövüşecek şampiyonun adını vermeden birisine dava açsa dövüşme rehini kabul edilmezdi. Üstelik kadının dava açabilmesi için baronundan, yani kocasından izin alması gerekirdi ama böyle bir izin almadan kendisi aleyhinde dava açılabilirdi.

Dava eden ya da dava edilen on beş yaşından küçükse, dövüşme söz konusu olamazdı. Bununla beraber, vasilik altındaki çocukların davalarında, vasiler ya da çocukların mallarını yöneten kişiler davanın gerektirdiği tehlikeleri göze alırlarsa o zaman dövüşme söz konusu olabilirdi.

Kölelere ise dövüşme hakkı şu durumlarda verilmişti. Bir köle başka bir köle ile dövüşebilirdi; hür kişiyle, hatta aleyhinde dava açıldığı zaman bir soylu ile bile dövüşebilirdi; ama köle, soyluyu dava ederse, soylu dövüşmeyi kabul etmeyebilirdi; hatta kölenin efendisi onu mahkemeden çekip çıkarabilirdi. Köle, senyörün emriyle ya da geleneğe uyarak, herhangi özgür bir kişiyle dövüşebilirdi. Kilise de, bir saygı gösterisi olmak üzere, kendi kölelerine aynı hakkın verilmesini istiyordu.

385 Dövüşmeyi kabul ettiğini gösteren bir şey. Çoğu zaman bunun sembolü bir eldivendir.

Konu XXVI
Taraflardan biriyle tanıklardan biri arasındaki dövüş üzerine

Beaumanoir der ki, bir adam bir tanığın kendi aleyhinde bulunduğunu görürse, hâkimlere yalancı ve iftiracı bir tanık gösterildiğini söylemek suretiyle ikinci tanığı reddedebilirdi; eğer tanık dövüşmeyi kabul ettiğini açıklarsa o zaman savaş rehini verirdi. Ondan sonra da araştırma yapmak söz konusu olmazdı. Çünkü tanık yenilirse, karşı tarafın yalancı bir tanık gösterdiği anlaşılır ve davayı kaybetmiş sayılırdı.

İkinci tanığın ant içmesine izin vermemek gerekirdi; aksi takdirde tanıklığını yapardı; iki tanığın ifadesiyle de dava sonuçlanmış olurdu. Ama ikinci tanığı susturunca birincinin ifadesi yararsız bir hal almış olurdu.

İkinci tanık reddedilince başka tanık dinletmeyen taraf davasını kaybetmiş sayılırdı ama savaş rehini verilmediği takdirde başka tanıklar göstermek mümkün olurdu.

Beaumanoir'in dediğine göre tanık, ifadesini vermeden önce kendi tarafına şunları söyleyebilirdi: "Ne sizin davanız için dövüşmek isterim, ne de kendi başımı belaya sokmak için; ama beni savunmayı üzerinize alırsanız gerçeği söylemekten geri kalmam." Böylece tanığın tarafı tanık için dövüşmek zorunda kalırdı; dövüşten yenik çıkarsa davayı yitirmiş sayılmaz, sadece tanık reddedilmiş olurdu[386].

Bunun, eski geleneğin değişik bir şekli olduğunu sanıyorum; böyle olduğunu sanmama sebep de, tanığı yeniden yargılama alışıklığı, hiçbir kayda tabi olmadan, Bavyeralılarla Burginyonların kanunlarında bulunmasıdır.

Daha önce Agobard'la Saint Avit'in bir hayli eleştirdikleri Gondebaud Anayasasından söz etmiştim. Bu hükümler der ki: "Sanık, suçu işlemediğine dair ant içmek için tanık gösterdiği zaman, suçlayan kişi tanıklardan birini dövüşe çağırabilir; çünkü ant içmeyi teklif eden ve gerçeği bildiğini söyleyen kişinin, gerçeği savunmak için dövüşü reddetmemesi gerekir." Bu kural, tanıklara, dövüşten kaçmak için hiçbir imkân bırakmıyordu.

Konu XXVII
Taraflardan biriyle senyörün perlerinden biri arasındaki dövüş üzerine. Yanlış kararın istinafı

Dövüşme yoluyla karara varmanın amacı davayı, bir daha diriltmemek üzere bir sonuca bağlamak olduğundan, böyle bir karar da yeni bir yargıyla ve yeni yeni kovuşturmalarla bağdaşamadığından, Roma ve kilise kanunlarıyla yerleşmiş olan

386 Ama dövüş şampiyonlar arasında olursa, yenilen şampiyonun bileği kesilirdi.

istinaf usulü, yani bir mahkemenin kararını bozdurmak için daha üst bir mahkemeye başvurmak usulü Fransa'da bilinmezdi.

Salt onur duygusuyla yönetilen savaşçı bir millet bu şekil davranışın ne olduğunu bilmezdi; hep aynı kafa ile hareket ettiği için de, taraflara karşı nasıl davranıyorsa, hâkimlere karşı da öyle davranmaktan geri kalmazdı.

Bu millet için istinaf demek, kan dökmekle sonuçlanacak bir dövüşe davet demekti; yoksa çok sonraları başvurulan o kalem dövüşü demek değildi.

Bunun içindir ki Saint Louis, *Kurullar* adlı eserinde yeniden yargılamanın ihanet ve haksızlık kaynağı olduğunu söyler. Baumanoid da bize, "Bir köle kendisine kötülük eden efendisinden yakınmak isterse önce ona, toprağından ayrılacağını söylemekle işe başlar; arkasından onu daha üst efendisine istinaf eder, daha sonra da dövüş rehinlerini yatırırdı. Senyör de kölesini kendi efendisine istinaf ederse, o zaman, kölenin kendisine olan bağlarını bozmuş olur[387]" diyor.

Senyörünü yanlış yargıdan ötürü yeniden yargılamak demek, kararın kötü niyetle ve yanlış bir şekilde verildiğini ileri sürmek demekti; senyörünü bu şekilde suçlamak ise ona ihanet etmekten başka bir şey değildi.

Böylece köleler, mahkemeyi kuran ve düzenleyen senyörü istinaf edecek yerde, mahkemede hâkimlik eden perleri istinaf ederlerdi; bu suretle ihanet suçunu işlememiş olurlardı; salt perlere hakaret edilmiş olurdu ki bunun hesabını görmek de kolay olurdu.

Perlerin[388] yargısı için yanlış deyip yeniden yargılama isteyen kişi başına çok büyük bir iş açardı. Mahkemenin bitmesini ve kararın bildirilmesini bekleyen kişi, kararın yerinde olduğunu söyleyen hâkimlerin hepsiyle dövüşmek zorunda kalırdı. Hâkimlerin hepsi kanılarını bildirmeden, kişi davasını istinaf ederse, yalnız aynı kanıda olduklarını bildiren hâkimlerle dövüşürdü. Böyle bir tehlikeden kaçınmak için her pere kanısını yüksek sesle söyletmesini senyörden rica ederlerdi; birinci hâkim kanısını bildirdikten sonra, ikinci hâkim kanısını söyleyeceği sırada birinciye yalancı, kötü niyetli ve iftiracı olduğu söylenirdi; böylece davacı yalnız onunla dövüşmek zorunda kalırdı.

Défontaines, yanlış yargıdan ötürü yeniden yargılamaya başvurmadan önce, üç yargıcın kanısını söylemiş olmasını isterdi; bunların üçüyle savaşmanın mecburi olduğunu söylemediği gibi, onların kanısında olduklarını söyleyen hâkimlerin hepsiyle ayrı ayrı dövüşmenin mecburi olduğuna da hiç dokunmamıştır. Bu ayrılık şundan geliyor ki, o çağlarda, birbiriyle tıpatıp aynı olan gelenekler hemen yok gibiydi. Beaumanoir, Clermont kontluğundaki usulden, Défontaines ise Vermandois'daki gelenekten söz ediyordu.

387 Yani senyör kölesini, kendisine etmiş olduğu bağlılık ve hizmet yemininden azat etmiş olur.

388 Pair'ler, senyörlerin, kendileriyle aynı hakları olan başlıca vassalleriydi.

Perlerden ya da tımar sahibi kimselerden biri yargıyı savunacağını bildirirse, hâkim ondan hemen dövüş rehinelerini, yeniden yargılama isteyenden de davasından vazgeçmeyeceğine dair gerekli teminatı alırdı. Ama dava edilen per, senyörün adamı olduğu için teminat vermezdi ya dövüşmek ya da senyöre altmış *sou* tazminat ödemek zorundaydı.

Yeniden yargılama isteyen kişi, yargının kötü niyetle verilmiş olduğunu ispatlayamazsa, altmış *sou* tazminat senyöre, altmış *sou* tazminat istinaf ettiği pere, bir o kadar da, karara katıldıklarını açıkça söylemiş olan perlerin her birine ödemek zorundaydı.

İdamı gerektiren bir suçtan ötürü şüphe altında bulunan bir insan yakalanır mahkûm edilirse, yanlış yargıdan dolayı istinafa başvuramazdı. Çünkü böyle bir insan ya cezanın yerine getirilmesini geciktirmek için, ya da davacı ile uzlaşmak için istinaf etmekten geri kalmazdı.

Bir kimse bir kararın kötü niyetle ve yanlış verildiğini söylediği halde, sözünün gerektirdiği şekilde hareket etmezse, yani dövüşme teklifinde bulunmazsa, sarf etmiş olduğu kötü sözlerden ötürü, soylu ise on *sou*, köle ise beş *sou* para cezasına çarptırılırdı.

Hâkimler ya da perler yenilgiye uğradıkları zaman ne canlarından olurlardı, ne de ellerinden ayaklarından ama dava bir cinayet davası ise onları istinaf eden, ölüme mahkûm edilirdi.

Yanlış yargıdan ötürü senyörün adamlarını istinaf etmek usulü, salt senyörün kendisini istinaf etmekten kaçınmak içindi Ama senyörün peri yoksa ya da yeteri kadar peri yoksa, o zaman bağlı olduğu senyörden yeteri kadar per kiralardı; ama bu perler de istemedikleri takdirde yargılamak mecburiyetinde değillerdi; salt öğüt vermek için geldiklerini söyleyebilirlerdi. Böyle özel bir durumda senyör davaya bizzat kendisi baktığından, kararı kendisi verdiğinden, yanlış yargıdan dolayı istinaf edilirse, istinafı da bizzat kendisinin karşılaması gerekirdi.

Senyör bağlı olduğu senyörden per isteyemeyecek kadar fakir olursa ya da istemeyi ihmal ederse ya da senyörü ona per vermeyi reddederse, tek başına yargılayamayacağı için, karar vermesine imkân olmayan bir mahkeme huzurunda kimse kendisini savunmaya mecbur tutulamayacağından dava bir üst senyörün mahkemesine intikal ederdi.

Adaletle tımarın birbirinden ayrılmasının büyük nedenlerinden biri zannedersem bu olmuştur; bundan da yine Fransız hukukçularının şu kuralı meydana gelmiştir: *Tımar başka şey adalet başka şeydir.* Tımara bağlı oldukları halde kendilerine bağlı adamları olmayan bu senyörler mahkeme kuracak durumda değillerdi; bütün davalar, bağlı oldukları senyörlerin mahkemelerine intikal etti; adalet dağıtmak hakkını yitirdiler; böyle bir hakkı ne isteyecek güç vardı onlarda ne de irade.

Yargılamada bulunan hâkimlerin hepsi, karar bildirilirken de hazır bulunmak zorundaydılar; bu da salt, yanlış karar vermekle suçlandırmak için kararlarında sebat edip etmediklerini soranlara *evet* diyebilmelerini sağlamak için takip edilen bir usuldü. "Çünkü" der Défontaines, "Bu bir yiğitlik ve mertlik meselesiydi; burada kaçmak ya da affetmek diye bir şey söz konusu olamazdı." Bugün İngiltere'de birisini ölüme mahkûm edebilmek için jüriye dâhil bütün kişilerin aynı kanıda olmasını gerektiren gelenek zannedersem bu usulden alınmış bir gelenektir.

Şu halde, çoğunluktan yana oy kullanmak gerekti; oylarda eşitlik olduğu takdirde, dava cinayet davası ise, sanık lehinde, borç davası ise borçlu lehinde, miras davası ise veraset iddiasında bulunanın lehinde karar verilirdi.

Bir per, dört hâkim bulunmadığı takdirde ya da hepsi bir arada olmadığı takdirde ya da en akıllıları bulunmadığı takdirde, ben yargılamam diyemezdi; bu tıpkı, savaşın en şiddetli anında, yanında yeteri kadar adamı olmayan perin, ben senyörüme yardım edemem demesine benzer. Ama mahkemesine onur vermek, en değerli, en akıllı adamlarını orada bulundurmak senyöre düşen bir görevdi. Bunu da salt, senyöre bağlı olan kişilerin görevlerinin dövüşmek ve yargılamak olduğunu göstermek için söylüyorum; bu görev ise öylesine sağlam bir şeydi ki, orada yargılamak bile dövüşmek demekti.

Kendine bağlı adamlarından birine karşı dava açan senyör mahkûm olduğu takdirde, hâkimlik eden adamlarından birini yanlış karar vermekle istinaf edebilirdi. Ama adamın senyöre ettiği bağlılık yemininden, senyörün de bu yeminden ötürü adamına karşı beslediği iyi niyetten ötürü arada bir fark gözetilirdi. Ya senyör, kararın genel olarak kötü ve yanlış olduğunu söylerdi ya da adamını şahsen doğruluktan ayrılmakla suçlandırırdı. Birinci durumda bizzat kendi mahkemesini suçladığı için kendisini suçlamış olurdu ki o zaman savaş rehini istemesi yersiz olurdu; ikinci durumda ise kendine bağlı bir adamın onuruyla oynadığı için savaş rehini vermesi gerekirdi; dövüş sonunda hangisi yenilirse yenilsin, salt genel barışı sağlamak amacıyla canını da malını da yitirirdi.

Özel durumda gerekli olan bu fark yavaş yavaş yayıldı. Beaumanoir der ki: "Yanlış yargıdan ötürü istinaf eden kişi, adamlardan birine kişisel kusurlar yüklerse, dövüş zorunlu bir hal alırdı ama kişi yalnız kararı istinaf etmişse davayı üzerine almış olan per ister savaş yoluyla, ister hukuk yoluyla bir hal çaresi bulmaya çalışırdı." Ama, bir yandan Beaumanoir zamanında hüküm süren anlayış, mümkün olduğu kadar dövüşmekten kaçınmayı gerektirdiğinden, öte yandan mahkeme kararını dövüş yoluyla mı, yoksa hukuk yoluyla mı savunacağı hususunda pere verilen yetki o çağda yerleşmiş olan onur fikrine ve senyöre edilen bağlılık yeminine aykırı olduğundan, zannedersem Beaumanoir'in ortaya attığı bu ayrılık Fransızlarda yepyeni bir hukuk görüşünün sonucu olacak.

Yanlış karar istinaflarının hepsi dövüş yoluyla istinaf edilsin demek istemiyorum; bence bu istinafın öteki istinaflardan bir farkı yoktur. XXV. konuda sözünü ettiğim istisnaları hatırlarsınız. Ama orada, savaş rehinlerini geri almak ve bırakmak yetkisi doğrudan doğruya bir üst senyörün mahkemesine aitti.

Kralın mahkemesinde verilen kararların yanlış diye istinaf edilmesi imkânsızdı; kendisine eşit bir kimse olmadığı için istinaf edecek kimse de bulunamazdı; kraldan üstün kimse olmadığı için de kimse mahkemesini istinaf edemezdi.

Politik kanun olarak zorunlu olan bu temel kanun, medeni kanun olarak o zamanın yargılama usulündeki kötüye kullanmaları da azaltıyordu. Bir senyör, mahkemesinin yanlış hüküm vermekle suçlandırılmasından korkarsa ya da böyle bir şeye kalkışıldığını görürse, eğer yanlış hüküm vermekle suçlandırılmaması adaletin lehinde bir hareket olacaksa o zaman kraldan, yanlış hüküm vermekle suçlandırılmasına imkân olmayan adamlar isteyebilirdi; nitekim Défontaines "Ve kral Philippe" der, "bir davanın görülmesi için bütün mahkeme heyetini, abbé de Corbie'nin sarayına gönderdi."

Ama senyör, kralın hâkimlerinden alıp kendi mahkemesine getirmezse, eğer doğrudan doğruya krala bağlı bir senyörse o zaman kendi mahkemesini kralın mahkemesiyle birleştirirdi; yok, eğer arada başka senyörler varsa o zaman senyörden senyöre başvurmak suretiyle ta krala kadar çıkılabilirdi.

O çağlarda bugünkü istinaflarda görülen usuller hakkında en ufak bir fikir yoktu ama kişinin krala, bütün ırmakların çıktığı kaynak, yine bütün ırmakların döküldüğü deniz olan krala başvurmak hakkıydı.

Konu XXVIII
Mahkemenin kendini reddetmesi halinde açılan istinaf davaları üzerine

Bir senyörün mahkemesinde hâkimler, tarafların davasına bakmak istemezler ya da bundan kaçınırlarsa, dava gününü durmadan geciktirirlerse o zaman taraflar, mahkemenin kendini reddetmesinden ötürü istinaf davası açarlardı.

Carolingien'ler zamanında kontun maiyetinde birçok adliye memuru vardı ama bunların kişilikleri de konta bağlıydı, adli mekanizmaya değil. *Assises* ya da *placites*[389] olarak toplanan bu memurlar, tıpkı kont gibi en son merci olarak yargılarlardı. Bütün ayrılık yargılama yetkisinin bulunmasındaydı. Örneğin, kont ölüme mahkûm

389 Assises ya da Placites sözleri, senyörlerin davalara bakmak için topladıkları çeşitli mahkemelere verilen ad. Bugün Cour d'assises, ağır ceza mahkemesi karşılığıdır.

edebilir, malın serbest bırakılması ya da iadesi için hüküm verebilirdi; *centenier*'nin ise böyle bir yetkisi yoktu[390].

Aynı nedenden ötürü, yalnız krala ayrılmış olan büyük çapta davalar da vardı; bu davalar doğrudan doğruya politik düzenle ilgili davalardı. Piskoposlar, manastır başkanları, kontlar ve öteki büyükler arasındaki anlaşmazlıkları kontlar kendilerine bağlı olan soylularla birlikte yargılarlardı.

Bazı yazarlar, kontun kral temsilcisine ya da missus *dominicus'a*[391] istinaf edildiğini söylerlerse de, bu doğru değildir. Kontla *missus*'un yargılama yetkileri birbirinden tümüyle ayrı, eşit yetkilerdi; aralarındaki bütün fark *missus*'un yılın dört ayı, kontun ise yılın geri kalan sekiz ayı mahkeme kurmasından ibaretti.

Assises'de yargılanan birisi, davasını kaybettiği için yeniden yargılanmak ister ve bir kere daha davasını yitirirse ya on beş *sou* para cezasına çarpılır ya da kararı veren hâkimin elinden on beş sopa yerdi.

Kontlar ya da kralın temsilcileri, büyükleri yola getirmek için kendilerini yeteri kadar kuvvetli hissetmezlerse, onlardan kral mahkemeleri huzuruna çıkacaklarına dair teminat akçesi alırlardı. Bu da davayı yeniden yargılamak değil, doğrudan doğruya yargılamak içindi. Metz capitulaire'inde, yanlış karardan ötürü kral mahkemesine istinafın kabul edildiğini, öteki istinafların tümünün yasak edildiğini ya da cezalandırıldığını görüyorum.

Echevin[392]'lerin kararlarına boyun eğmeyen, buna karşılık da hiçbir şikâyette bulunmayan kişi, karara boyun eğinceye kadar hapsedilirdi. Şikâyet ortaya çıktığında, kişi muhafaza altında kralın huzuruna götürülür ve davaya orada bakılırdı.

Mahkemeler kendilerini reddediyorlar diye istinaf söz konusu olamazdı. Çünkü o çağlarda, *assises* denen mahkemeleri toplamak hakkını haiz olan kontlarla öteki kişilerden mahkemelerini düzenli toplamıyorlar diye şikâyet etmek şöyle dursun, tersine bu toplantıların sayısının çok olmasından şikâyet edilirdi; nitekim kontlarla öteki adalet memurlarının yılda üç defadan fazla *assises* toplamamaları için bir sürü emirname çıkarıldığını görüyoruz. Onların ihmallerini değil, aşırı derecede faaliyetlerini önlemek gerekti.

Ama sayısız senyörlükler kurulduktan, senyörler arasında çeşitli bağlılık dereceleri ihdas edildikten sonra, bazı küçük senyörlerin mahkemelerini toplamakta gösterdikleri ihmaller bu çeşit istinaflara yol açmıştır; hem bu istinafların üst senyöre yararı da dokunuyordu; çünkü bir hayli para cezası almak imkânını buluyordu.

Mahkeme kararıyla dövüşmek usulü gittikçe yaygın bir hal aldığından bazı yerlerde, durumlarda ve zamanlarda, perleri bir araya toplamak, dolayısıyla mahkeme

390 Centenier, kontun emri altında bulunan adalet memuru, hâkim. Başlangıçta yüz ailelik bir toplumun başında bulunan kişiydi.

391 Missus dominicus, Tanrı'nın, senyörün elçisi demektir.

392 Echevin, kontun maiyetinde memur.

kurup davalara bakmak imkânsız bir hal aldı. Böylece mahkemenin kendini reddetmesi yüzünden istinaf yolu açıldı; bu çeşit istinaflar ise çoğu zaman tarihimizin en önemli noktalarını meydana getirmiştir. Çünkü o çağda yapılan savaşların çoğunun nedeni, politik hukukun ihlal edilmiş olmasıdır; nasıl ki günümüzdeki savaşların çoğunun nedeni devletler hukukunun ihlal edilmiş olması ise, Beaumanoir, mahkemenin kendini reddetmesi halinde dövüş olmadığını söyler. Bunun nedenleri de şunlardır: Senyörün kişiliğine karşı duyulan saygıdan ötürü senyörü bizzat dövüşe çağırmak imkânsızdı. Senyörün perlerini de dövüşe çağırmak imkânsızdı; çünkü mesele apaçıktı, işin sürüncemede bırakıldığı günleri saymak gerekirdi. Ortada yargı filan yoktu; ancak yargının yanlış olduğu hallerde böyle bir şey ileri sürülebilirdi. Nihayet, perin suçu, davacı kadar senyörü de rahatsız ederdi; oysa senyörün periyle dövüşmesi, düzene aykırı bir şeydi.

Üst derecedeki mahkeme huzurunda, aşağı derecedeki mahkemenin kendini reddettiği, tanıklar vasıtasıyla ispatlandığından, tanıkları dövüşe çağırmak mümkündü; bu suretle ne senyöre tecavüz edilmiş olurdu ne de mahkemesine.

1. Kendi kendini reddetme, senyörün adamlarının ya da perlerinin işiyse o zaman bu davranışlarından ötürü bunlar istinaf edilirlerdi; aleyhlerinde açılan istinaf davasını kaybederlerse, senyörlerine bir para cezası öderlerdi. Senyör adamlarına hiçbir yardımda bulunamazdı; tersine, altmış *sou*'luk bir cezayı ödeyinceye kadar her birinin tımarına el koyardı.

2. Kendi kendini reddetme senyörün işiyse ki, bu da ya mahkemesini kuracak kadar adam bulamadığı ya adamlarını toplayamadığı ya da bunları toplamak amacıyla yerine bir başkasını vekil etmediği için sık sık olurdu. O zaman kendi kendini reddettiği için senyörün kendisi bir üst senyörün mahkemesinde istinaf olunurdu ama senyöre karşı duyulan saygıdan ötürü, senyörün kendisi davacı olarak gösterilirdi.

Senyör, bir üst derecedeki senyörün mahkemesinde yargılanmasını isterdi; davayı kazandığı takdirde davayı tekrar ona havale ederlerdi; kendisine de altmış *sou*'luk bir para cezası verirlerdi; kendi kendini reddetme olayı ispatlanırsa o zaman senyöre verilen ceza, itiraz edilen yargıyı kaybetmiş olmasıydı; asıl dava bir üst derecedeki senyörün mahkemesinde yargılanırdı; zaten kendi kendini reddetme davası da bu amaçla açılmıştı.

3. Senyörün mahkemesinde bizzat kendisine karşı dava açılmışsa ki, bu da ancak tımar işleri için olabilirdi, o zaman, bütün süreler geçirildikten sonra bir yandan hükümdardan izin alınır ve senyör halkın huzurunda göreve çağrılır, öte yandan bizzat hükümdarın senyörü görevine çağırması sağlanır. Senyörü perler vasıtasıyla mahkemeye çağırtmak imkânsızdı; çünkü perler senyörlerini mahkemeye çağıramazlardı, ancak onun adına başkalarını mahkemeye çağırabilirlerdi.

Kimi zaman kendini reddetme yüzünden istinafın arkasından yanlış yargıdan ötürü istinaf gelirdi; bu da ancak kendini reddetme olayına rağmen senyör karar verdirdiği zaman olurdu.

Kendini reddetme yüzünden senyörünü istinaf eden kişi eğer haksız çıkarsa o zaman senyörün istediği kadar para cezasını vermeye mahkûm edilirdi.

Gantois'lar Flandre kontunu kendini reddetme suçuyla krala istinaf etmişlerdi; kontun mahkeme gününü aşırı derecede geciktirdiğini ileri sürüyorlardı. Yapılan araştırma sonunda kontun davayı ülkedeki geleneğin verdiği süreden çok daha az bir zaman geciktirdiği anlaşıldı. Bunun üzerine Gantois'lar yeniden kontun mahkemesine havale edildiler, kont da tam altmış bin *sou*'luk değerindeki mallarına el koydurdu. Gantois'lar bu cezanın azaltılması için kralın mahkemesine başvurdularsa da, mahkeme kontun bu parayı, hatta canı çekerse daha fazlasını alabileceğine karar verdi. Beaumanoir bu mahkemelerde hazır bulunduğunu söylüyor.

4. Derebeyinin kişiliğini ve onurunu ilgilendiren nedenlerden ya da tımarla ilgili olmayan mallardan ötürü kendisine bağlı senyörün ona karşı açabileceği davalarda mahkemenin kendini reddetmesi için istinaf söz konusu olamazdı; çünkü dava senyörün mahkemesinde değil, senyörün bağlı olduğu bir başka senyörün mahkemesinde görülürdü. "Çünkü" der Défontaines, "Senyöre bağlı olan kimselerin, senyörün kişiliği aleyhinde yargıda bulunmak yetkisi yoktu."

Söz konusu yüzyılların yazarları tarafından son derece karışık ve karanlık bir şekilde anlatılmış olan bu sorunları elimden geldiği kadar açıklamaya çalıştım; açıklamak sözü biraz zayıf kalıyor; çünkü bütün bu sorunları o karmakarışık durumdan çekip çıkarmak âdeta yeniden bulmak gibi bir şey oluyor.

Konu XXIX
Saint Louis'nin krallığı zamanı

Saint Louis'nin bu konuda çıkardığı emirname ile *Kurullar*'dan anlaşılıyor ki kendi ülkesinde, mahkeme kararıyla yapılan dövüşmeleri yasak etmişti.

Yanlış yargı istinafı halinden başka hallerde baronlarının mahkemelerinde bu çeşit dövüşmeleri yasak edememişti.

Kişi, senyörünün mahkeme kararı için yanlış dedi mi, kararı veren hâkimlere karşı dövüşü göze alıyor demekti; başka türlü davranmasına imkân yoktu. Ama Saint Louis, bu usulü kaldırdı; yani kişi, senyörünün mahkemesinden çıkan karar için yanlış derse hâkimlerle dövüşmek zorunda değildi. Bu değişiklik ise bir çeşit ihtilal demekti.

Kral, kendi ülkelerindeki senyörlüklerde verilen mahkeme kararları için yanlış denilmesini yasak etmişti; bu bir çeşit nankörlük sayılırdı da ondan. Senyöre karşı

nankörlük suçu olan şey, krala karşı elbette ki daha kuvvetli bir nankörlük suçu olurdu. Buna karşılık kral, kendi mahkemelerinde verilen kararların değiştirilmesi istenebilir diye bir kural ortaya attı; bu şekilde hareket ederken de kararların kötü niyetle ya da yanlış bir şekilde verilebileceğini düşünmedi; kimi zaman zararı dokunur diye düşündüğü için böyle hareket edilmesini istedi. Buna karşılık, baronların mahkemelerinde verilen kararların, şikâyet edildiği takdirde yanlış karar diye nitelenerek istinaf edilmesine izin verdi.

Kurullar, kral mahkemelerinde verilen kararların yanlış diye suçlanmasına izin vermezdi. Aynı mahkemeden, kararın değiştirilmesi istenebilirdi; hâkim değişiklik yapmaya razı olmadı mı kral, *Kurullar*'ı yine *Kurullar*'la yorumlayarak davacının kararı istinaf edebileceğini, daha doğrusu kendisine bir dilekçe verebileceğini açıkladı.

Senyörlerin mahkemelerine gelince, Saint Louis, davacıya bu mahkemelerin kararlarını istinaf etmek yetkisini verirken davanın doğrudan doğruya kral mahkemesine ya da bir üst derecedeki senyörün mahkemesine getirilmesini istedi; niyeti, kararın orada dövüşle değil, bizzat kendisinin gösterdiği kurallara uyularak tanıklar vasıtasıyla verilmesini sağlamaktı.

Böylece, ister senyörlerin mahkemelerinde olduğu gibi istinaf etmek yetkisi verilsin, ister krallık mahkemelerinde olduğu gibi istinaf etmek yetkisi verilmesin, kral davacının, dövüşme tehlikesiyle karşılaşmadan davasını istinaf edebileceğini bir kural olarak ülkesine yerleştirdi.

Défontaines tarafların dövüşmesine gerek kalmadan karara bağlanan ilk iki davadan söz ediyor ve bize: Bunlardan birincisi Saint Quentin mahkemesinde, yani krallık mahkemesinde görülen bir davadır; ikincisi de Ponthieu mahkemesinde görülen bir davadır; burada kont bizzat mahkemeye katılmış ve eski mahkeme usulünün uygulanmasını istemiştir; buna rağmen her iki dava da hukuk yoluyla halledilmiştir.

Burada, neden Saint Louis kendi mahkemeleri için ayrı, baronlarının mahkemeleri için ayrı bir mahkeme usulü kabul etti diye insanın kendi kendine soracağı geliyor; sebebi şu: Saint Louis kendi mahkemeleri için karar verirken düşünce ve görüşlerini sınırlandıracak herhangi bir kayda bağlı değildi; oysa senyörleri için karar verirken bazı konulara dikkat etmesi gerekirdi; senyörlerin eskiden kalma bir ayrıcalıkları vardı: Yanlış diye bir kararı istinaf etme yetkisi hariç senyörlerin mahkemeleri alanına giren bir dava oradan başka hiçbir yere nakledilemezdi. Saint Louis bu istinaf usulünü devam ettirdi ama tarafların dövüşmeden bu işi yapmalarını istedi. Yani meydana gelen değişikliği fark ettirmemek için fiilen ortadan kaldırdığı dövüşmeyi sözde olduğu gibi bıraktı.

Ama bu görüş, senyörlerin tümü tarafından kabul edilmiş değildir. Beaumanoir, kendi zamanında iki çeşit yargılama usulü olduğunu söyler: Biri *kral kurulu*

gereğince yargılama usulü; öteki de eski geleneğe göre yargılama usulü; senyör isterse birinci usulü, isterse ikinci usulü uygulardı ama bir davada bu iki usulden biri uygulandı mı ötekine dönmek yasaktı. Hatta, diyor Beaumanoir, Clermont kontu yeni usulü uyguladığı halde kendisine bağlı senyörler eski usulü uyguluyorlardı; bununla beraber kont istediği zaman eski usule dönebilirdi; yoksa saygınlığı, kendine bağlı senyörlerin saygınlığından daha aşağı bir duruma düşerdi.

Şunu da bilmek gerek ki, o çağda Fransa iki çeşit ülkeye bölünmüştü: Krallık malikânelerinden meydana gelen ülkelerle, baronluk malikânelerinden meydana gelen ülkeler ya da baronluklar; Saint Louis kurullarında kullanılan deyimlere göre de bunlara *l'obéissance-le-roi* ülkesi ile *hors l'obéissance-le-roi* ülkesi adı verilirdi.[393] Krallar kendi ülkeleri için emirname çıkardıkları zaman yalnız kendi görüşlerinden faydalanırlardı ama baronlarının ülkelerini de ilgilendiren emirnameler çıkaracakları zaman ya onlarla anlaştıktan ya da onlara mühürlettikten sonra çıkarırlardı emirnameleri; aksi takdirde, baronlar, işlerine yarayan emirnameyi kabul ederler, yaramayanı da reddederlerdi. Küçük senyörlerin büyük senyörlere karşı durumu, büyük senyörlerin krala karşı durumlarıyla aynıydı. Bununla beraber *Kurullar,* kendileri için son derece önemli olan bir sorun ile ilgili hükümleri içerdiği halde senyörlerin rızası alınmadan ortaya atıldı; bunun için de yalnız işlerine yarayacağına kanaat getiren senyörler tarafından kabul edildi. Saint Louis'nin oğlu Clermont kontu olan Robert bu *Kurulla*r'ı kendi kontluğu için kabul etti ama ona bağlı olan senyörler, işlerine yaramayacağına kanaat getirdikleri için aynı *Kurullar*'ı reddetmekten çekinmediler.

Konu XXX
İstinaflar üzerine düşünceler

Dövüşe davetten ibaret olan istinafların, derhal yerine getirilmesi gereken istinaflar olduğu apaçık bir şey. Beaumanoir der ki: "Birisi istinaf etmeden mahkemeyi terk ederse, istinaf etme hakkını yitirir ve kararı kabul etmiş sayılır." Mahkeme kararıyla dövüşme usulü sınırlandırıldıktan sonra bile bu görüş devam etti.

Konu XXXI
Aynı konunun devamı

Halk sınıfına mensup birisi senyörünün mahkemesini yanlış karar vermekle istinaf edemezdi. Bunun böyle olduğunu Défontaines'den öğreniyoruz; *Kurullar* da

393 O çağın Fransızcasıyla, en pays de l'obéissance-le-roi ile en pays hors l'obéissance-le-roi, krala bağlı ülkede, krala bağlı olmayan ülkede anlamına gelir.

onaylıyor. Yine Défontaines der ki: "Senyör, seninle kölen arasında Tanrı'dan gayri bir hâkim yoktur."

Köleden istinaf etme hakkını alan, mahkeme kararıyla dövüşme usulü olmuştur; nitekim fermanla ya da gelenekle, dövüşmek yetkisi almış olan bir köle, kendisini yargılayanlar şövalye bile olsa senyörünün mahkemesini istinaf etmek hakkını haizdi; bundan ötürü de Défontaines'in, köle sınıfına mensup kişilerin davayı istinaf ettikleri zaman şövalyelerle dövüşmelerini önlemek için bazı çarelere başvurduğunu ve böylece herhangi bir rezaletin patlak vermesine mani olmaya çalıştığını görüyoruz.

Mahkeme kararıyla dövüşme usulü yavaş yavaş kaldırıldığından, yeni yeni istinaf usulleri kabul edilmeye başlandığından, senyörlerin mahkemelerini istinaf etmek hakkının yalnız hür insanlara tanınmış olması, kölelere ise böyle bir hakkın verilmemiş olması akla aykırı bir şey olarak göründü insanlara; bundan ötürü de parlamento onların istinaflarını da tıpkı hür insanların istinafları gibi kabul etmeye başladı.

Konu XXXII
Aynı konunun devamı

Senyörün mahkemesi yanlış karar vermekle istinaf edildiği zaman senyör, mahkemesinin kararını savunmak amacıyla üst senyörün mahkemesinde hazır bulunurdu. Bunun gibi kendi kendini reddetmeden ötürü istinaf oldu mu, bir üst senyörün mahkemesine sevk edilen taraf kendi senyörünü de beraber götürürdü ki, eğer kendi kendini reddetme sabit görülmezse senyör tekrar kendi mahkemesine kavuşsun.

Başlangıçta iki özel hal için geçerli şey sonraları, bütün istinafların kabul edilmesi üzerine davaların tümünü kapsadığı için, senyörün hayatını kendi mahkemelerinden gayri mahkemelerde geçirmesi, kendi davalarıyla uğraşacak yerde başka davalarla uğraşması pek acayip göründü insanlara. Philippe de Valois da istinaf davaları için yalnız *bailli* denen hâkimlerin mahkemelere getirilmesini emretti. İstinaf davaları daha kapsamlı bir şekil alınca da, mahkemede doğrudan doğruya tarafların kendilerini savunmaları gelenek halini aldı; hâkimin yerini de böylece karşı taraf almış oldu.

Demiştim ki, kendini reddetme istinafında senyör, yalnız, davayı kendi mahkemesinde gördürmek hakkını yitirirdi. Ama senyör bir taraf olarak işin içine katılmışsa, bu da sık sık olan şeylerdendi, o zaman istinafa bakan mahkemenin sahibine, yani bağlı olduğu senyöre ya da krala altmış *sou*'luk bir para cezası öderdi, istinaf genel bir nitelik aldıktan sonra hâkimin verdiği karar bozuldu mu, para ceza-

sını senyöre ödetmek gibi bir gelenek var ya, işte o gelenek herhalde buradan gelmiş olacak. Uzun zaman devam eden, Roussillon emirnamesiyle de büsbütün kuvvetlenen bu geleneğin çok sonra anlamsız olduğu anlaşılmış ve kaldırılmasına karar verilmiştir.[394]

Konu XXXIII
Aynı konunun devamı

Mahkeme kararıyla yapılan dövüşmenin uygulanmasında, hâkimlerden birini yanlış karar vermekle istinaf eden davacı, dövüş sonunda pekâlâ davasını kaybedebilirdi. Gerçekten de kendi lehinde bir karar elde etmiş olan kişinin, bu kararın kendisine sağladığı faydadan, başkasının hatası yüzünden yoksun kalması doğru olamazdı. Şu halde, istinaf davası açıp hâkimi yenen kişinin, hâkimi yendikten sonra karşı tarafla da dövüşmesi gerekirdi; bunu da kararın doğru ya da yanlış olup olmadığını anlamak için değil, isteğin meşru olup olmadığını anlamak için yapmak icap ederdi; çünkü dövüş sonunda hiçbir değeri kalmayan kararın artık söz konusu edilmesine imkân yoktu; ikinci dövüş doğrudan doğruya söylediğimiz konunun anlaşılması için yapılırdı. Kararların şu şekilde bildirilmesi de herhalde oradan gelecek: *Mahkeme, istinafı olmamış sayar; mahkeme, istinafı ve istinaf edilen şeyi olmamış sayar.*

Gerçekten de, yanlış karardan ötürü istinaf eden kişi yenilirse istinaf düşerdi; yenerse, karar dolayısıyla istinaf da düşerdi. Bundan ötürü de tarafları yeniden yargılamak gerekirdi.

Bu söylediklerimiz öylesine doğrudur ki, dava anket yoluyla görüldüğü zaman, bu şekilde karar vermek hatıra gelmezdi. M. dt la Roche-Flavin der ki, "İlk kurulduğu zamanlarda anket bürosunun bu şekilde hareket etmesine imkân yoktu."

Konu XXXIV
Muhakeme usulü nasıl gizli olmuştur

Düellolar, yargılama işinin herkesin gözü önünde olup bitmesini sağlamıştı; davacı da, dava edilen de aynı şekilde bilinirdi. "Tanıklar" der Beaumanoir, "İfadelerini herkesin yanında vermelidirler."

Boutillier'i açıklayan kişi, eski hukukçulardan ve elle yazılmış bazı tutanaklardan öğrendiğine göre, Fransa'da eskiden cinayet davalarının apaçık bir şekilde görüldüğünü, mahkeme aşamalarının da, tıpkı Romalılarda olduğu gibi, halkın huzurunda cereyan ettiğini söyler. Bu durum o çağlarda yazının hemen hiç kimse ta-

394 Roussillon emirnamesi 1564'te IX. Charles zamanında yayımlanmıştır.

rafından bilinmemesinden ileri gelirdi. Yazı, fikirleri tespit eder ve muhakemenin gizli olmasını sağlayabilir ama yazı kullanılmayınca, aynı fikirlerin tespiti işi, ancak muhakemenin açık cereyan etmesiyle mümkün olur.

İnsanlar tarafından yargılanan ya da insanların huzurunda savunulan herhangi bir şey üzerinde yine insanoğlunun tereddüt etmesi olasılığı olduğundan, her defasında *par record*[395] denen muhakeme usulü sayesinde belleğe başvurulurdu; bu gibi hallerde de tanıkların dövüşe davet edilmesine izin verilmezdi; aksi takdirde hiçbir davanın sonu gelmezdi.

Sonraları gizli denen bir muhakeme usulü ortaya çıktı. Her şey açık bir şekilde yapılırdı; derken her şey kapalı bir şekilde yapılmaya başlandı; sorgular, bilgi edinmeler, tanık ifadelerinin yine tanıklara onaylatılması, duruşmalar, savcı irdelemeleri vesaire... Bugün takip edilen usul de zaten bu. İlk şekil o zamanın hükümet şekline uygundu; yenisi de o zamandan bu yana kabul edilmiş olan hükümet şekline elverişlidir.

Boutillier'nin açıklayıcısı, bu değişikliğin başlangıç tarihi olarak 1539 emirnamesini gösterir.[396] Bana kalırsa bu iş yavaş yavaş oldu ve senyörler, eski yargılama usulünü bıraktıktan, Saint Louis'nin *Kurulları*'ndan çıkartılan muhakeme usulü iyice olgunlaştıktan sonra senyörlükten senyörlüğe geçerek yerleşti. Gerçekten de Beaumanoir der ki: "Dövüş teminatı verildiği takdirde tanıklar açık oturumda dinlenirlerdi; aksi takdirde tanıklar gizli oturumda dinlenirlerdi; ifadeleri de yazıyla tespit edilirdi." Demek oluyor ki, dövüş teminatı kalkınca mahkemeler davalara gizli oturumda bakmaya başladılar.

Konu XXXV
Mahkeme harçları üzerine

Vaktiyle Fransa'da laik mahkemelerde taraflar mahkeme harcı ödemeye mahkûm edilmezlerdi. Davayı yitiren tarafın senyörle perlere ödediği para cezası zaten bir hayli yüklüydü. Mahkeme kararıyla dövüş usulünde zaten yenilgiye uğrayan taraf malını mülkünü ve hayatını yitirerek yeteri kadar cezalandırılmış olurdu; mahkeme kararıyla dövüş usulünün öteki hallerinde, kimi zaman belli, kimi zaman da senyörün keyfine bağlı para cezaları vardı; bu ise halkın mahkemeye başvurmaktan korkmasına sebep olurdu. Dövüş yoluyla karara bağlanmayan davalar için de bu böyleydi. Davalardan sağlanan başlıca yararlar senyöre ait olduğundan, gerek perleri toplamak, gerek onları mahkemeye bakacak duruma getirmek için gereken masrafları ödemek de yine senyöre düşerdi. Hem zaten, davalar, öyle sonraları gö-

395 Par record, mahkemede olup bitenler, söylenenler, verilen buyruklar, tanıklarla ispat edilirdi, demektir.

396 Burada söz konusu olan Villers-Cotterets emirnamesidir, bu emirname ile I. François kilise mahkemelerinin yetkilerini sınırlandırmıştır.

rüldüğü gibi, uzun kayıtlara, formalitelere gerek göstermeden hemen o anda, davacıların bulunduğu yerde görüldüğünden, taraflardan mahkeme harcı istemeye gerek kalmazdı.

İstinaf usulü, doğal olarak mahkeme harcını gerektirmiştir. Nitekim, bu konuda Défontaines'in, "Yazılı kanunla istinaf edildiği zaman, yani Saint Louis'nin yeni kanunlarına uyulduğu zaman mahkeme harcı ödenirdi; yanlış hükümden gayri istinafa izin vermeyen her zamanki muhakeme usulünde ise böyle şey ödenmezdi; belli bir para cezasından, dava senyöre intikal etmişse dava konusu olan şeyin tam bir yıl bir gün gelirine el koymaktan başka bir şey alınamazdı" dediğini görüyoruz.

Ama yeni yeni sağlanan kolaylıklardan ötürü istinafların sayısı artınca; bir mahkemeden ötekine istinaf etme işi çoğalıp da taraflar bulundukları yerlerden başka yerlere taşınmak zorunda kalınca, muhakeme usulünde görülen yeniliklerden ötürü davaların sonu gelmeyince; en haklı istekleri reddetme sanatı biraz daha gelişince; bir davacı salt beni izlesinler diye kaçmayı öğrenince; dava açan kişi kendini mahvettiği halde, kendini savunan kişi rahat ve huzur içinde yaşamaya devam etmeye başlayınca; nedenler bir sürü söz ve yazı ortasında kaybolunca; davaya bakan daire, hak aramaya imkân vermeyen bir sürü hukuk malzemesiyle dolunca; kötü niyet, kendine dayanak bulamadığı yerlerde öğüt bulmaya başlayınca; davacıları mahkeme harcı korkusuyla durdurmak gerekti. Davacılar hem karar için hem de karardan kaçınmak amacıyla kullanmış oldukları imkânlar için mahkeme harcı ödemeye mecbur tutuldular. Charles le Bel bu konuda genel bir emirname çıkardı.

Konu XXXVI
Savcılık üzerine

Rhin kıyılarında oturan Frank'larla Salique Frankların kanunları olsun, öteki barbar topluluklarının kanunları olsun, suçluyu yalnız para cezası ödemeye mecbur ederdi; bundan ötürü de suçlular hakkında kovuşturma yapan bugünkü savcılık örgütüne o zamanlar gerek duyulmazdı. Gerçekten de her şey eninde sonunda tazminat ödemek suretiyle halledilirdi; her çeşit kovuşturma âdeta medeni hukuk çerçevesine girerdi; bundan ötürü her yurttaş davasıyla ilgili kovuşturmayı bizzat yapabilirdi. Öte yandan Roma hukukunun da suçları kovuşturmak için halkçı şekilleri vardır; bu şekiller ise savcılık örgütünün varlığıyla bağdaşamazdı.

Mahkeme kararıyla dövüşme usulü de zaten savcılık örgütüyle bağdaşamazdı; çünkü herkese karşı herkes için dövüşmeyi kim gözüne alıp savcılık makamını işgal etmek cesaretini gösterebilirdi?

M. Muratori'nin Lombard kanunları arasına sıkıştırdığı bir düstur derlemesinde, Carolinge'ler zamanında mahkemede kamu hukukunu temsilen bir *avoué* bu-

lunduğunu görüyorum[397]. Ama bu düsturların tümünü okuyunca da bu memurlarla şimdi savcı, cumhuriyet savcısı, kral ya da senyörler savcısı adını verdiğimiz memurlar arasında büyük bir fark olduğunu görüyorum. Birinciler, yani avoué'ler medeni hukuktan ziyade, siyasal hukukla aile hukukunu yönetmek için atanmış memurlardı. Gerçekten de, sözü geçen düsturlarda bunların, suçlular hakkında kovuşturma yapmak, henüz reşit olmamış kimselerle, kiliselerin ve kişilerin durumuyla ilgili davalar üzerine eğilmek gibi bir görevi olduğuna dair bir kayıt bulamıyorum.

Az önce savcılık görevinin, mahkeme kararıyla yapılan dövüş ile bağdaşamadığını söylemiştim. Bununla beraber bu düsturların birinde, kamu tarafını temsil eden avoué'lerden birinin de dövüşmek yetkisini haiz olduğunu görüyorum. M. Muratori bu düsturu, I. Henri'nin Anayasasının sonuna koymuş. Bu Anayasada şöyle deniyor: "Birisi, babasını, kardeşini, yeğenini ya da herhangi bir akrabasını öldürürse, onların mirasına konma hakkını yitirir; miras da böylece başka birisine geçer; kendi mirası ise doğrudan doğruya devlet hazinesinin olur." İşte kamu tarafını temsil eden avoué, devlet hazinesine kalan bu miras için dövüşme yetkisini haizdi. Böyle bir durum ise genel kurallar arasına girer.

Yine bu formüllerde görüyoruz ki, kamu tarafının avoué'si, bir hırsızı yakalayıp da kontuna getirmeyen kişi aleyhinde, konta karşı ayaklanan ya da ayaklanmayı teşvik eden kişi aleyhinde, kont tarafından öldürülmek üzere kendisine teslim edilmiş olan kişinin hayatını kurtaran aleyhinde, kontun emrine uymayı reddedip hırsızı teslim etmeyen kiliseler avoué'si aleyhinde[398], kralın sırlarını yabancılara açıklayan kişi aleyhinde, imparatorun temsilcisini elde silah kovalayan kişi aleyhinde, imparatorun mektuplarını küçümseyen, bundan ötürü de aleyhinde imparatorun dava vekili tarafından ya da bizzat imparator tarafından kovuşturma açılan kişi aleyhinde kovuşturmada bulunabilirdi; nihayet bu dava vekili, devlet hazinesinin çıkarlarını savunmayı da üzerine alabilirdi.

Ama ağır suçların kavuşturulmasında kamu haklarını savunan bir dava vekili göremiyoruz; düello yapmak, kundakçılık etmek, hâkimi mahkemede öldürmek, kişilerin hürriyetine tecavüz etmek gibi suçlar söz konusu olsa bile, kovuşturmada bulunacak dava vekillerinin ortaya çıktığına şahit olamıyoruz.

Bu düsturlar yalnız Lombardların kanunları için değil, bunlara ilave edilmiş olan capitulaire'ler için de geçerlidir; bu konuda bize, yalnız Carolinge'lerin usulü hakkında bilgi verdiklerinden azıcık olsun şüphe etmemeliyiz.

Tıpkı eyaletlere gönderilen kral temsilcileri gibi bu dava vekilleri de Carolinge'lerle beraber yok olmuştur; sebebi de şu ki, ne genel kanun diye bir şey kaldı ortalıkta, ne de devlet hazinesi diye bir şey; bundan başka, eyaletlerde dava-

397 Avoué, bir çeşit avukat, dava vekili. Burada kamu haklarını savunduğuna göre bir çeşit savcı olacak.

398 Hırsız mihraba sığındığı için kilise avukatı da sığınma haklarını savunurdu.

lara bakacak kontlardan da eser kalmadı; dolayısıyla, asıl görevleri kontun otoritesini sağlamak olan bu çeşit memurlar da ortadan yok oldu.

Capet'ler zamanında mahkeme kararıyla dövüşme usulü iyice çoğaldığından kamu tarafının haklarını savunacak bir kişinin bulunmasına gerek kalmadı. Nitekim *Somme rurale*[399] adlı eserinde adliye memurlarından söz eden Boutillier yalnız *bailli*'lerin, derebeyin adamlarının ve *sergent*'ların adlarını veriyor[400]. O çağlarda kovuşturmaların nasıl yapıldığını öğrenmek için *Kurullar*'ı, bir de Beaumanoir'ı okumanızı salık veririm.

Majorque Kralı II. Jacques'ın kanunlarında, bugünkü şekliyle bir krallık savcılığından söz edildiğini görüyorum. Bizlerde, adalet mekanizmasının şekli değiştikten sonradır ki, savcılar ortaya çıkmıştır; apaçık bir şey bu.

Konu XXXVII
Nasıl oldu da Saint Louis'nin Kurulları unutuldu

Kaderleri böyleymiş *Kurulların;* doğmalarıyla ihtiyarlamaları ve ölmeleri bir oldu.

Bu konuda bazı şeyler söylemek isterim. *Saint Louis Kurulları* adı altında elimizde bulunan kanun metni hiçbir zaman bütün krallıkta yürürlüğe girsin diye yapılmış bir kanun değildir; kanunun önsözünde böyle bir şeyden söz ediliyorsa da gerçekleşmesi için hiçbir çaba harcanmamıştır. Bu derleştirme, bütün medeni haklar üzerinde, vasiyetname ile verilen ya da yaşayan kişiler arasında hibe edilen mallar üzerinde, kadınların drahomaları ya da yararları üzerinde, tımarların sağladığı hak ve yararlar üzerinde, güvenlik sorunları üzerinde kararlar verilmesini sağlayan genel bir kanun metnini içermektedir. Şimdi, her şehrin, her kasabanın ve her köyün kendisine özgü bir geleneği olduğu bir çağda, medeni haklar için genel bir kanun metni çıkarmak, krallığın her bölgesinde yürürlükte olan özel kanunları bir çırpıda ortadan kaldırmak demektir. Özel geleneklerin tümünden, genel bir gelenek çıkarmak demek, hükümdarın her tarafta saygı gördüğü çağda bile anlamsız bir girişimde bulunmak demektir. Çünkü, sakıncalarla yararlar eşit olduğu zaman kanunu değiştirmemek ne kadar doğruysa, yararlar az, sakıncalar çok olduğu zaman değiştirmemek de bir o kadar doğru olur. Şimdi, herkesin kuvvet ve kudretinden ötürü mest olduğu bir çağa, krallığın mutlu çağına şöyle dikkatli bir bakacak olursak, her yerde kanunları ve alışkanlıkları değiştirmeye teşebbüs etmek, yöneten kişilerin akıllarına gelmesi imkânsız bir şey olduğunu görürüz.

399 Somme rurale, Toprağa Kadar Özetleme Kitap diye çevrilebilir. XIV. yüzyılda yaşamış Fransız hukuk bilgini Boutillier'nin eseri.

400 Sergent, eskiden mübaşirlik, icra memurluğu, zaptiyelik eden adliye memuru.

Bu benim söylediklerim, *Kurullar* denen kanun metninin, Amiens belediye sarayında bulunan ve Ducange tarafından sözü edilen el yazmasında da belirtildiği gibi baronlarla kanun adamları tarafından parlamentoda tasvip edilmediğini gösterir. Öteki el yazmalarında da, bu kanunun Tunus'a hareket etmeden önce 1270 yılında Saint Louis tarafından çıkarıldığı söylenir. Ama bu da doğru değil; çünkü Saint Louis, M. Ducange'ın da söylediği gibi 1269'da Tunus'a gitmiştir; bundan da şu sonuç çıkar ki bu kanun onun yokluğunda yayımlanmıştır. Ama ben bunun da imkânsız olduğunu söylüyorum. Öyle ya, nasıl olur da Saint Louis, bir kargaşalık tohumu olabilecek, değişiklikler değil, ihtilaller meydana getirebilecek bir şeyin kendi yokluğunda çıkarılmasına izin verebilirdi? Böyle bir teşebbüsün, herhangi bir girişimden çok daha yakından izlenmesi gerekirdi; zayıf bir kral vekilinin, girişimin başarıyla sonuçlanmasında çıkarı olmayan senyörlerden oluşmuş bir kral vekilinin başaramayacağı bir işti bu. Kral vekillerinden biri, abbé de Saint-Denis denen Matthieu, öteki de kont de Nesle diye tanınan Simon de Clermont'dur; bunların ölümü halinde yerlerine Evreux Piskoposu Philippe'le, Ponthieu Kontu Jean geçecekti. Oysa yukarıda görmüştük ki, Ponthieu kontu, kendi senyörlüğünde bile yeni adli düzenin uygulanmasını yasak etmişti.

Üçüncü olarak da şunu söyleyebilirim ki, adalet düzeni üzerinde bizim elimizdeki kanun metni Saint Louis'nin *Kurullarından* apayrı bir şeydir. Bu kanun metni *Kurulları* zikreder: Şu halde *Kurullar* üzerine yazılmış bir metindir. *Kurulların* kendisi değil. Bundan başka, Saint Louis'nin *Kurullarından* söz eden Beaumanoir, *Kurulların* sözünü ettiğimiz derleştirmesinden değil, bu hükümdarın özel *Kurullarından* söz etmektedir. Bu hükümdar zamanında yazan Défontaines de bu *Kurulların* adalet düzeninde ilk iki uygulanmasından bize söz eder ve bunun eski bir şey olduğunu söyler. Demek oluyor ki Saint Louis'nin *Kurulları,* sözünü ettiğim derleştirmeden önce yayınlanmıştı; bazı bilgisiz kişilerin başına koydukları önsözleri kabul etsek bile bu yapıtın Saint Louis'nin hayatının son yılında, hatta ölümünden sonra yayımlandığını kabul etmek zorundayız.

Konu XXXVIII
Aynı konunun devamı

Saint Louis'nin *Kurulları* adı altında elimizde bulunan bu derleştirme neyin nesiydi acaba? Fransız hukukuyla Roma hukukunun durmadan birbiriyle karıştırıldığı bu karanlık, bu karışık kanun metni; bir kanun koyucu edasıyla konuştuğu halde içinde bir hukukçu ile karşılaşılan bu kanun metni; medeni hukukun ortaya attığı bütün durumlar, bütün noktalar üzerinde bir hukuk ilminin tümü bulunan bu kanun metni neyin nesiydi acaba? Bunlara cevap vermek için o çağlara dönmek gerek.

Çağındaki kötüye kullanmalar yüzünden Saint Louis, insanları, yürürlükte olan hukuk ilminden iğrendirmeye çalıştı; gerek kendi ülkelerindeki mahkemeler için, gerekse baronlarının ülkelerindeki mahkemeler için birçok yeni yeni tüzükler çıkardı; bundan da öyle bir başarı elde etti ki, bu hükümdarın ölümünden az sonra yazmaya başlayan Beaumanoir, Saint Louis tarafından ortaya atılan muhakeme usulünün birçok senyörlerin mahkemelerinde yürürlükte olduğunu söylüyor.

Böylece bu hükümdar amacına ulaşmış oldu ama bu tüzükler bütün krallık için genel bir kanun olarak ortaya atılmış değildi; doğrudan doğruya senyörler için yapılmış bir örnekti; her senyör bu örneği uygulayabilir, uygulamaktan da yararlanabilirdi. Saint Louis en iyiyi göstermek suretiyle kötüyü ortadan kaldırdı. Krallık mahkemelerinde olsun, senyörlerin mahkemelerinde olsun, daha doğal, daha akıllı bir muhakeme usulü, ahlaka, dine, halkın huzuruna, kişi ve mal güvenine daha uygun bir muhakeme usulü görünce bütün senyörler öteki usulü bırakıp bu usulü benimsediler.

Zorlayacak yerde davet etmek; buyuracak yerde yönetmek; işte çok büyük iki hüner. Aklın doğal bir egemenliği, hatta zulmedici bir egemenliği vardır; ona karşı koymak isterler ama bu karşı koyma bile onun zaferidir; çok geçmeden onun avucunun içine girmek gerek.

Saint Louis, Fransız hukuk usulünden tiksindirmek için Roma hukuku kitaplarını Fransızcaya çevirtti; böylece o hukukun o çağda yaşayan bilginler tarafından öğrenilmesini sağladı, ilk uygulayıcı olarak tanıdığımız Défontaines bu kitaplardan fazlasıyla yararlandı; meydana getirdiği eser, eski Fransız hukukuyla, Saint Louis *Kurulları*'nın ve Roma kanunlarının âdeta bir karmasıdır. Beaumanoir Roma hukukundan çok az yararlanmıştır; bununla beraber, eski Fransız hukukuyla Saint Louis'nin tüzüklerini bağdaştırmayı başarmıştır.

Öyle sanıyorum ki, bu iki kitabın ruhuna ve daha çok Défontaines'in kitabının ruhuna uyan hâkimlerden biri *Kurullar* adını verdiğimiz kanun kitabını meydana getirdi. Kitabın başlığında söylenilene bakılırsa, eser Paris, Orleans ve baronluk mahkemesinde yürürlükte olan usullere göre düzenlenmiştir. Önsözünde ise bütün krallıkta, Anjou'da ve baronluk mahkemesinde yürürlükte olan usullerden yararlanıldığı söylenmektedir. Kesin olan bir şey varsa o da şu ki, Défontaines'le Beaumanoir'ın eserleri Clermont ile Vermandois kontlukları için kaleme alınmıştı; tıpkı, bunun gibi, *Kurullar* da, Paris, Orleans ve Anjou için yazılmıştı. Bundan başka Beaumanoir'in dediğine bakılırsa Saint Louis'nin kanunlarının çoğu baronluk mahkemelerine de sızmıştı; bundan ötürü de derleştirici, kendi eserinin baronluk mahkemelerince de kabul edildiğini söylediği zaman yersiz bir şey söylemiş sayılmazdı.

Bu eseri yazanın, memleketin geleneklerinden, kanunlarından ve Saint Louis *Kurullar*'ından yararlanıp derleştirdiği muhakkak. Bu eser çok değerli bir eserdir;

çünkü, o çağda uygulanan şekliyle Saint Louis *Kurullar*'ını, eski Anjou geleneklerini ve nihayet eski uygulanış şekliyle Fransız hukukunu buluyoruz onda.

Bu eserin Défontaines'le Beaumanoir'ın eserlerinden farkı şu ki, orada, kanun koyucuların dili olan buyurma dili kullanılmıştır; başka türlü olmasına da imkân yoktu; çünkü eser, yazılı geleneklerle kanunların derleştirilmesinden başka bir şey değildi.

Bu derleştirmede bir iç kusur vardı: Fransız hukukuyla Roma kanununun karıştırıldığı iki taraflı bir kanun metni meydana gelmişti de ondan; aralarında hiçbir ilinti olmayan, çoğu zaman da birbirine aykırı olan şeyleri bir araya getirmişlerdi de ondan.

Memur hâkimlerden, perlerden kurulu Fransız mahkemelerinin, istinafsız kararların, *mahkûm ediyorum* ya da *bağışlıyorum* sözleriyle verilen kararların, Romalıların halk tarafından yargılama usulüyle bir uygunluğu olduğunu biliyorum. Ama bu eski usul pek öyle kullanılmadı; daha çok imparatorların ülkeye soktuğu usulden yararlanıldı; Fransız hukuk usulünü düzene koymak, sınırlandırmak, düzeltmek ve yaymak için her yerde bu derleştirme kullanıldı.

Konu XXXIX
Aynı konunun devamı

Saint Louis tarafından ülkeye sokulmuş olan bu tüzel şekiller yavaş yavaş yok oldu. Bu hükümdarın amacı, en iyi muhakeme usulünden çok, eski yargılama usulünün yerine konacak en iyi tarzı bulmaktı. Bunun için de ilk amacı, milleti eski hukuk anlayışından tiksindirmek ve onun yerine bir yenisini koymaktı. Ama bu yeni usulün de sakıncaları ortaya çıkınca, hemen bir başkasını bulup ortaya atmakta gecikmediler.

Böylece Saint Louis'nin kanunları, Fransız muhakeme usulünü değiştirmekten çok, onu değiştirmek için gerekli imkânları sağladı. Yeni mahkemeler kurmak imkânını verdi; daha doğrusu, yeni mahkemelere ulaşmak imkânlarına yol açtı; genel otoritesi olan bir mahkemeye kolaylıkla varıldığı zaman da, önceden özel bir senyörlüğün geleneklerini oluşturan yargılar, genel bir muhakeme usulü oluşturdular. *Kurulların* kuvveti sayesinde, o zamana kadar krallığın tümünde bulunmayan genel kararlar elde etmeyi başardılar; yapı tamamlanınca da iskelenin yıkılmasına göz yumdular.

Böylece Saint Louis'nin yaptığı kanunlar, bir yasama şaheserinden bile beklenmeyecek sonuçlar meydana getirdi. Değişiklikleri hazırlamak için kimi zaman birkaç yüzyıl gerekir; olaylar olgunlaşır, arkasından da ihtilaller baş gösterir.

Parlamento en son olarak krallığın bütün davalarına bakmaya başladı. Önceleri yalnız dukalar, kontlar, baronlar, piskoposlar, papazlar arasındaki davalara, kralla krala bağlı olan senyörler arasındaki davalara bakıyordu; bu davalar da medeni alandan çok politik düzende olan davalardı. Sonradan parlamento devamlı ve yerleşmiş bir hal aldı; derken bütün davalara yetsin diye birçok yerde parlamento açıldı.

Parlamento istikrarlı bir topluluk halini alır almaz kararlarını derleştirmeye başladılar. Philippe le Bel zamanında, Jean de Monluc, bugün *Olim* kayıtları denen bir derleme meydana getirdi[401].

Konu XL
Nasıl oldu da Papalık fetvalarının tüzel şekilleri kabul edildi

Peki ama nasıl oldu da, kurulu hukuk düzenini bıraktıkları zaman, Roma hukukunu benimseyecek yerde kilise hukukunu benimsediler. Bunun nedeni gayet basit: Gözlerinin önünde daima, kilise hukukunu uygulayan kilise mahkemeleri vardı; buna karşılık Roma hukukunu uygulayan mahkemelerden hiçbirini tanımıyorlardı. Bundan başka kilise yargılama usulüyle laik yargılama usulü arasındaki sınırları o zaman bilenler pek azdı: Hiçbir ayrılık gözetmeksizin iki mahkemede de dava açanlar vardı; bazı konular da kimi zaman kilise mahkemesine, kimi zaman laik mahkemeye götürülüyordu. Laik yargılama usulü, ötekine göre, üzerine yalnız derebeylikle ilgili davalarla sivil kişilerin dini ilgilendirmeyen davalarını almış bulunuyordu. Çünkü, anlaşma ya da sözleşme dolayısıyla laik adalete başvurmak gerekseydi, taraflar pekâlâ isteyerek kilise mahkemelerine başvurabilirlerdi; kilise mahkemeleri de kendi verdiği kararları uygulamak için laik mahkemeleri zorlayamadığından bu işi aforoz tehdidiyle yaptırmaya çalışıyordu. Bu gibi haller karşısında laik mahkemelerdeki usulleri değiştirmek istedikleri zaman kilise mahkemelerinin usullerini kabul ettiler; bu yeni usulü herkes biliyordu da ondan; Roma hukukunun muhakeme usulünü kabul etmediler; kimse bilmiyordu da ondan; çünkü uygulama işinde kişi ancak uyguladığı şeyi bilir, başkasını değil.

Konu XLI
Kiliselere özel yargılama usulüyle laik mahkemelere özel yargılama usulünün yükseliş ve alçalışı

Sivil kuvvet sayısız senyörün elinde bulunduğundan, kilisenin kendi özel yargılama usulünü her gün biraz daha genişletmesi çok kolay oldu. Ama kilise yargı-

401 Olim, Latincede vaktiyle anlamına gelen bu kelime, Paris Parlamentosunun 1254 ile 1318 arasındaki kayıtlarına verilen ad halini almıştır.

lama usulü senyörlerin yargılama usulünü sınırlandırmaya başladığından ve böylece krallık yargılama usulünü daha da kuvvetlendirdiğinden, krallık yargılama usulü kilise yargılama usulünü yavaş yavaş daraltmaya başladı; kilise yargılama usulü de birinci yargılama usulü karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Kilise mahkemelerindeki yargılama usulünün iyi ve yararlı yanlarını almaktan başka bir şey düşünmeyen parlamento çok geçmeden onda yalnız, kötüye kullanmaları görmeye başladı; krallık yargılama usulü her gün biraz daha kuvvetlendiğinden, sözü geçen kötüye kullanmaları bizzat düzeltecek duruma geldi. Gerçekten de göz yumulamayacak kadar ağırdı bu kötüye kullanmalar; ben burada bunların neler olduğunu birer birer söyleyecek değilim; Beaumanoir'ın, Boutillier'nin bu konudaki yazılarıyla bizim krallarımızın emirnamelerini okumanızı salık vereceğim; bir de devlet hazinesiyle ilgili kötüye kullanmalardan söz etmekle yetineceğim. Bu kötüye kullanmaları biz, onları ıslah eden kararlardan biliyoruz. Bir çeşit bilgisizlik, alışkanlık haline getirmişti bu kötüye kullanmaları; milletin gözü açılınca hepsi ortadan kalktı. Kilisenin ses çıkarmamasından da anlıyoruz ki bizzat kilise bu harekette ön ayak olmuştur; bu da insanoğlunun ruh yapısı göz önüne alınırsa övülmeye değer bir şeydir. Mirasının bir bölümünü kiliseye bırakmadan ölen kişiye, ki buna, *deconfés* ölmek derlerdi, evet böyle bir kişiye son dini tören yapılamazdı. Eğer kişi vasiyetname bırakmadan ölürse o zaman ölünün hısım akrabası piskoposa başvururlar ve ondan, kişi vasiyetname bıraksaydı, malının ne kadarını kiliseye verirdi, işte bunu tayin etsin diye kendileriyle beraber bir iki hakem seçmesini rica ederlerdi. Gelinle güvey, kilisenin iznini satın almadan düğün gecesi beraber yatamazlardı; o geceyi takip eden iki gece daha birleşemezlerdi. Kilisenin bu üç geceyi seçmesinin sebebi, gelinle güveyin öteki gecelere o kadar çok para vermeyeceklerini bilmesindendi. Parlamento bütün bunları kaldırdı. Ragueau'nun Fransız hukuku sözlüğünde parlamentonun Amiens piskoposu aleyhinde verdiği kararın metnini bulmak mümkündür.

Bu konunun baş tarafına dönüyorum. Yüzyıl içinde ya da bir hükümette, devletin çeşitli kurullarının otoritelerini artırmaya çalıştıklarını, birbirlerinden daha üstün olmak çabasında bulunduklarını görürseniz, onların girişimlerinden sakın bozuldukları sonucunu çıkarmayın; böyle bir yargıda bulunursanız yanılırsınız. İnsanlığın mutsuzluğu olacak, şu yeryüzünde eylemli kişi çok az; bundan başka kişi, kuvvetini tutacak yerde daha çok ona uyduğundan, yüksek tabakada aşırı derecede akıllı uslu insandan çok, aşırı derecede erdemli insan bulmak daha kolay oluyor.

İnsanoğlu başka insanlara buyurmaktan öylesine zevk alır ki, iyilik etmekten hoşlanan kişiler kendilerini öylesine daha çok severler ki, iyi niyetinden şüphe etmeyecek ve bundan ötürü de üzüntü duymayacak hiçbir insan yoktur yeryüzünde: Gerçekten de öyle, davranışlarımız o kadar çok şeye bağlıdır ki bir iyilikte bulunmak o iyiliği iyi bir şekilde yapmaktan çok daha kolaydır.

Konu XLII
Roma hukukunun yeniden canlanması ve bunun sonucu. Mahkemelerdeki değişiklikler

Justinien'in *Diegeste*'i 1137 yılına doğru tekrar ele geçince, Roma hukuku bir an için yeniden canlanıyormuş gibi oldu[402]. İtalya'da bu hukuku öğreten okullar kuruldu. Justinien kanunları metni ile *Novelle*'ler vardı zaten[403]. Daha önce de söylemiştim, bu hukuk öylesine bir itibar gördü ki, Lombard'ların kanununu yok etti.

İtalyan bilginleri Justinien hukukunu Fransa'ya getirdiler; o zamana kadar Fransa'da yalnız Théodosien kanununun metni bilinirdi; Justinien kanunları ancak, Barbarlar Galya'ya yerleştikten sonra yapılmıştır da ondan. Roma hukuku önce bazı kimselerin muhalefetiyle karşılaştı; buna rağmen kendi kilise kanunlarını koruyan papaların aforoz tehditlerine rağmen sarsılmadı, tersine direndi. Saint Louis, Justinien'in el yazmaları kitaplıklarımızda bulunan eserlerini Fransızcaya çevirtmek suretiyle Roma hukukunun itibarını artırmak istedi; *Kurullar* meydana getirilirken bu eserlerden ne kadar yararlandıklarını daha önce söylemiştim. Philippe le Bel, geleneklerle yönetilen Fransız ülkelerinde, yazılı belge olarak Justinien kanunlarının okutulmasını sağladı; Roma hukukunun yürürlükte olduğu ülkelerde ise Justinien kanunları kanun olarak kabul edildi.

Mahkeme kararıyla dövüşme usulünün yürürlükte olduğu yerlerde yargılayan kişilerin tam yetkili olmalarına gerek yoktu; her yerde davalar babadan oğla geçen sade geleneklerle hallediliyordu. Beaumanoir zamanında iki çeşit yargılama usulü vardı. Bazı yerlerde perler hâkimlik ediyordu; bazı yerlerde de bailli denen hâkimler; birinci yargılama usulünde perler kendi geleneklerini uyguluyorlardı; ikinci yargılama usulünde ise aynı gelenekleri *prud'homme*'lar[404] ya da ihtiyarlar *bailli*'lere gösteriyorlardı. Bunun için de ne fazla bilgiye, ne fazla yeteneğe, ne de fazla öğrenime gerek vardı. Ama *Kurulların* o karanlık metniyle, hukuk biliminin öteki kitapları ortaya çıkınca; Roma hukuku Fransızcaya çevrilince; bu hukuk okullarda okutulmaya başlanınca; yargılama usulüyle hukuk bilimi bir sanat haline gelince; uygulayıcılarla hukuk bilimciler meydana çıkınca, perlerle prud'homme'lar artık yargılayamaz oldular; perler senyörlerin mahkemelerinden çekilmeye başladılar; senyörler de onları bir araya getirmek için hiçbir çaba harcamadılar; üstelik, soylu sınıfı için hoş ve parlak, savaşçılar için de ilgi çekici bir şey olan yargılama işi, artık bu iki sınıfın ilgilenmediği, ilgilenmek istemediği bir görev halini almış bulunuyordu. Perler vasıtasıyla yargılama usulü yavaş yavaş ortadan kalktı; *bailli*'ler vasıtasıyla yar-

402 Digeste, en ünlü Roma hukukçularının kararlarını içine alan dergi; bu dergi imparator Justinien'in emriyle meydana getirilmiştir.

403 Novelle'ler, Justinien'in, Digeste'i tamamlayan temel yasaları, 570.

404 Prud'homme'lar, akıllı uslu, namuslu, dürüst kişilerdi.

gılama usulü ise genişledi. Zaten *bailli*'ler yargılamıyorlar, yalnız işi aydınlatıyorlar ve *prud'homme*'ların kararlarını bildiriyorlardı; ama *prud'homme'*lar da yargılayacak halde olmadıklarından bizzat *bailli*'ler yargılamak zorunda kaldılar.

Gözlerinin önünde, kilise hâkimlerinin izledikleri usul bulunduğundan bu iş daha da kolay oldu. Kilise hukukuyla yeni medeni hukuk, perlerin ortadan kalkması için âdeta birbirleriyle yarıştılar.

Böylece salique kanunlarda olsun, capitulaire'lerde olsun, Capet'ler zamanındaki yazarların eserlerinde olsun, görülen ve bütün krallık süresince devamlı olarak riayet edilen bir gelenek tek hâkimle yargılamama geleneği ortadan kalktı. Ancak, mahalli mahkemelerde kötüye kullanılan tek hâkim usulü, birçok yerlerde hâkime verilen yardımcı sayesinde daha yumuşak bir şekle sokuldu ve âdeta düzeltildi; hâkim, eski *prud'homme*'ları temsil eden bu yardımcıya akıl danışırdı; aynı şekilde, bedeni ceza verecek olan hâkim, adliyeye mensup iki memura akıl danışmak zorundaydı; nihayet tek hâkimle yargılamanın kötüye kullanılması ise, istinaflar kolaylaşınca büsbütün ortadan kalktı.

Konu XLIII
Aynı konunun devamı

Böylece, senyörleri, mahkemelerine başkanlık etmekten alıkoyan şey bir kanun değildi; senyörlere bağlı perleri mahkemelerdeki görevlerinden eden şey de bir kanun değildi; *bailli* adındaki adliye memurluklarını meydana çıkaran şey de bir kanun değildi; bunlara yargılama yetkisini veren şey de bir kanun değildi. Bütün bunlar olayların etkisiyle yavaş yavaş oldu. Roma hukuku hakkında edinilen bilgiler, mahkeme kararları, gelenekler üzerine yeni yeni kaleme alınmış metinler, asillerin de, bilgisiz halk sınıfının da yapamayacağı bir incelemeyi gerektiriyordu.

Bu konu üzerinde elimizde bulunan tek emirname, senyörleri, *bailli*'lerini laik kişiler arasından seçmeye mecbur eden emirnamedir. Bu emirname, *bailli*'lerin ortaya çıkarılmasına ilişkin bir kanun olarak görülmüşse de, bunun sonradan yersiz olduğu anlaşılmıştır; emirname metni gerçek anlamından başka bir anlama gelmez. Bundan başka ortaya attığı şeyleri de, nedenlerini göstererek belirlemiştir. Nitekim, "Adliye memurlarını, işleyecekleri suçlardan ötürü cezalandırabilmek için laik kişiler arasından seçmek gerekir" dendiğini görüyoruz bu emirnamede. O çağlarda kilise adamlarının yararlandıkları ayrıcalıkları bilmeyen yoktur.

Senyörlerin eskiden yararlandıkları, bugün ise artık yararlanamadıkları hakların öyle zorla ellerinden alındığını sanmak doğru olmaz; bu hakların çoğu onların ihmalleri yüzünden yok olmuştur; bazı hakları ise, yüzyıllar boyunca olagelen değişiklikler yüzünden senyörler tarafından istenerek bırakılmıştır.

Konu XLIV
Tanık göstermek suretiyle ispatlama üzerine

Mevcut alışkılardan başka kuralları olmayan hâkimler, her davada bilgi edinmek için tanıklara başvurmak zorundaydılar.

Mahkeme kararıyla dövüşme usulü azaldığından soruşturma daha çok yazılı olarak yapılırdı. Ama kaleme alınan bir belge ne de olsa sözlü bir belgeydi; bu durum mahkeme harcını çoğaltmaktan başka bir işe yarayamazdı. Bu soruşturmaların çoğunu lüzumsuz kılan birtakım tüzükler çıkardılar; asalet, yaş, meşruluk, evlilik gibi konular mevcut kayıtlardan kolaylıkla çıkartılabiliyordu. Yazı, bozulması kolay olmayan bir tanıktır. Alışkılar yazıyla tespit edildi. Bütün bunlar oldukça makul şeylerdi. Filanca falancanın oğludur diyebilmek için, uzun uzadıya soruşturmada bulunacak yerde vaftiz kayıtlarına bakmak yetiyordu. Bir ülkede alışkı sayısı aşırı derecede çok olduğu zaman, bütün bunları bir kitapta toplamak, kişileri her alışkıyı ispata davet etmekten daha kolaydır. Nihayet bir emirname çıkarıp, daha önceden yazıyla tespit edilmiş bir belge yoksa yüz liradan yukarı borçlar için tanık aracılığıyla ispatın kabul edilemeyeceğini bildirdiler.[405]

Konu XLV
Fransa'daki alışkılar üzerine

Daha önce de söylediğim gibi Fransa yazılı olmayan alışkılarla yönetilirdi; her senyörlüğün özel alışkıları da medeni hukuku meydana getirirdi. Beaumanoir'ın dediği gibi her senyörlüğün bir medeni hukuku vardı; her senyörlüğün öyle özel bir hukuku vardı ki, o çağa ışık tutan insan, hem çok büyük bir insan olan bu kişi, krallıkta iki senyörlüğün tıpa tıp aynı kanunla yönetilmediğini söylemekten çekinmiyor.

Şaşılacak bir dereceye varan bu değişikliğin iki önemli kaynağı vardı. Birincisi için, yerel alışkılar üzerine söylediklerimi hatırlamak yeter; ikincisini ise mahkeme kararıyla yapılan dövüşlerin çeşitli olaylarında bulmak mümkündür; rastlantıyla ortaya çıkan olayların birtakım yeni alışkılar meydana getireceğinden kim şüphe edebilir?

Bu alışkılar yaşlıların belleklerinde yer ediyordu ama bunlar, yavaş yavaş yazılı kanunlar ya da alışkılar halini aldılar.

l. Capet'ler saltanatının başlarında krallar, yukarıda da sözünü ettiğim şekilde özel ve hatta genel kanunlar çıkardılar: Philippe-Auguste'ün *Kurullarıyla* Saint Louis'nin *Kurulları* bunlardandır, işte. Bunun gibi büyük senyörler, kendilerine

405 Burada söz konusu olan, 1566'da IX. Charles'ın Moulins adı verilen emirnamesidir.

bağlı olan küçük senyörlerle anlaşarak, dukalıklarının ya da kontluklarının mahkemelerine, içinde bulundukları koşullara göre birtakım kanunlar ya da *Kurullar* verdiler. Soyluların bölünmesi üzerine Britanya Kontu Geoffroi'nın çıkardığı karar; Dük Raoul tarafından düzenlenen Normandiya alışkıları; Kral Thibaut tarafından çıkartılan Şampanya alışkıları; Montfort Kontu Simon tarafından ve daha birçokları tarafından çıkartılan kanunlar bunlardandır işte. Sonunda, öncekilerden daha genel olan birtakım yazılı kanunlar çıktı ortaya.

2. Capet'lerin saltanatının başlarında, aşağı tabakada olanların hemen hepsi köle durumundaydı. Birçok nedenler, krallarla senyörleri bunlara hürriyetlerini vermeye zorladı.

Kölelerine hürriyetlerini veren senyörler onlara bir miktar toprak da verdiler; bu toprakların durumunu tespit etmek için medeni kanunlar çıkarmak gerekti. Senyörler kölelerini özgürleştirmek suretiyle kendilerini mallarından yoksun ettiler; senyörlerin bu mallara karşılık ellerinde bulundurdukları hakları tespit etmek gerekti. Bu iki şey ayrı ayrı azat etme fermanlarıyla tespit edildi; bu fermanlar bizim alışkılarımızın bir bölümünü oluşturdu ve bu bölüm yazıyla tespit edildi.

3. Saint Louis ile ondan sonraki krallar zamanında, Défontaines'le Beaumanoir gibi büyük kanun uygulayıcıları kendi mahkemelerinin alışkılarını yazılı olarak tespit ettiler. Amaçları, mülkiyet üzerine kendi çağlarındaki alışkılardan çok, adalet makamlarının takip ettikleri usulleri vermekti. Bununla beraber vermedikleri kalmadı; her ne kadar bu özel yazarlara gösterilen itibar, söyledikleri şeyin doğru ve yaygın olmasından geliyorsa da, onların Fransız hukukunun canlanmasında büyük bir rol oynadıklarını da inkâr edemeyiz. O çağlarda alışkı şeklindeki hukukumuz işte bundan ibaretti.

Derken, tarihimizin büyük çağı gelip çattı. VII. Charles ile ondan sonra gelen krallar bütün krallıkta mevcut yerel alışkıları bir bir kaleme aldırdılar; bunu yaparken de ne gibi noktalara dikkat edileceğini açıklamaktan geri kalmadılar. Şimdi, bu kaleme almalar, her eyalette ayrı ayrı yapıldığından, her senyörlükten kalkıp eyaletin genel kuruluna, yazılı olan, olmayan bütün alışkıları bir bir getirdiklerinden, kanun adamları ellerinden geldiği kadar, özel kişilerin çıkarlarına dokunmadan alışkıları daha genel bir hale sokmaya çalıştılar. Böylece alışkılarımızın üç niteliği oldu: Hepsi yazıldı, bir; hepsi daha genel bir nitelik aldı, iki; hepsi krallık otoritesinin mührünü taşımaya başladı, üç.

Bu alışkıların çoğu yeniden kaleme alınırken, ya o zamanki hukuk bilimiyle uzlaşmayan bölümleri çıkarmak ya da bu hukuk biliminden alınan birçok şeyleri ilave ederek birçok değişiklikler yapıldı metinlerde.

Alışkılardan meydana gelen bu hukuku Roma hukukuna, ülkemizi ikiye bölecek kadar aykırı görmek gelenek halini almışsa da, Roma hukukunun birçok hükümlerinin alışkılarımıza girdiğini inkâr etmek de bir haksızlık olur sanıyoruz; hele

çağımızdan çok, daha eski çağlarda bu alışkıların yeniden kaleme alındığı sırada, memuriyete girmek isteyenlerin hepsini ayrı ayrı bilmek zorunda oldukları zamanlarda alışkılarımız adeta Roma hukukunun istilasına uğramıştı; o çağlarda, bilinmesi gereken şeyleri bilmemekle, bilinmemesi gereken şeyleri de bilmekle övünülmezdi. Yine o çağlarda zekâ, kişinin mesleğini uygulamasından çok öğrenmesine yarardı ve nihayet, o çağlarda, devamlı eğlenceler kadınların bile özelliklerinden biri sayılmazdı.

Bu kitabın sonunda biraz yayılmam gerekirdi; daha büyük ayrıntılara girerken de, istinafa yol açıldığından bu yana Fransız hukukunun büyük kısmını meydana getiren o farkına varılmaz değişiklikleri bir bir ele almam gerekirdi. Ama bunu yapmakla da büyük bir eseri, büyük bir eserin içine yerleştirmiş olurdum. Hani ülkesinden yola çıkıp Mısır'a giden, piramitlere şöyle bir göz attıktan sonra da geri dönen arkeologlar vardır ya, işte ben onlara benziyorum.

YİRMİ DOKUZUNCU KİTAP
Kanun yapmak usulü üzerine

Konu I
Kanun koyucunun eğilimi üzerine

Kanun koyucunun eğilimi ölçülülük olmalı: Bunu hiç çekinmeden söylerim; hatta kitabımı salt bunu ispatlamak için yazdığımı da ileri sürebilirim; politik iyilik de türel iyilik gibi, daima iki sınır arasında bulunur. İşte size bir örnek:

Adaletin gerektirdiği formaliteler özgürlük için gereklidir. Ama bu formalitelerin sayısı öylesine çoğalabilir ki, bu çokluk, formalitelerin yerleşmesini sağlayan kanunların amacını bile aksatabilir. Davaların sonu gelmez; mal mülk güvenliği diye bir şey kalmaz ortada; ya hiçbir soruşturmaya, incelemeye gerek görmeden taraflardan birinin malı ötekine verilir ya da o kadar çok inceleme ve soruşturma yapılır ki, taraflar mahvolmaktan kurtulamazlar.

Yurttaşlar özgürlüklerini ve güvenliklerini yitirirler; suçlayıcıların inandırmak için, sanıkların da suçsuzluklarını ispat etmek için ellerinde imkân kalmaz.

Konu II
Aynı konunun devamı

Aulu-Gelle'de görüyoruz ki, borcunu ödemeyen kişinin alacaklısı tarafından parça parça kesilmesine izin veren on iki levha kanunu üzerine çektiği nutukta Cecilius, salt kişinin, ödeme yetkisinden fazla borca girmemesi için bu kanunu, bütün canavarlığına rağmen, haklı çıkarmaktadır. Demek oluyor ki, en iyi kanunlar en zalim olan kanunlarmış? Demek oluyor ki, iyilik, aşırı davranışlardaymış? Böylece, olaylar arasındaki ilintiler de ortadan kalkmış oluyor.

Konu III
Kanun koyucunun görüşünden uzaklaşıyormuş gibi görünen kanunlar, çoğu zaman, onun görüşlerine uygundur

Bir ayaklanmada, herhangi bir tarafı tutmayan kişiyi ihanetle suçlayan Solon kanunu olağanüstü bir kanun olarak göründü. Ama o sırada, Yunanistan'ın içinde

bulunduğu şartlara dikkat etmek gerek. Ülke küçük küçük devletlere bölünmüştü. İç anlaşmazlıkların sık sık olageldiği bir devlette, ölçülü davranan kişilerin her şeyden el ayak çekmeleri ihtimali vardı; böylece olaylar aşırı bir hal alabilirdi; işte kanun koyucu bundan korkuyordu.

Bu küçük devletlerde ortaya çıkan ayaklanmalarda, sitenin büyük bölümü ya dövüşe katılır ya da bizzat dövüşürdü. Bizim büyük krallıklarımızda partilerde çok az kişi vardır; milletin geri kalan bölümü hareketsiz yaşamak ister. Bu durumda, yurttaşların büyük bölümünü ayaklananlara değil, ayaklananları yurttaşların büyük bölümüne doğru yönetmek doğru olur. Öteki durumda ise, az sayıda akıllı uslu yurttaşları, ayaklananların bölümüne doğru yönetmek gerekir. Böylece bir sıvının ekşimesi, başka bir sıvıdan katılacak bir damla ile ancak bu şekilde durdurulabilir.

Konu IV
Kanun koyucuların görüşüne aykırı olan kanunlar üzerine

Öyle kanunlar vardır ki, kanun koyucu onların, kendine edindiği amaca aykırı olduklarını hemen hemen hiç anlamamıştır. Fransızlarda bir kilise vakfının iki adayından biri öldüğü takdirde, vakfın yaşayan adaya kalacağını iddia edenlerin amacı hiç şüphe yok ki, dava açılmasını önlemekti.[406] Ama bundan ters bir sonuç çıktı: Bu sefer kilise mensuplarının, tıpkı İngiliz buldokları gibi, ölünceye kadar birbirlerine saldırdıkları görüldü.

Konu V
Aynı konunun devamı

Sözünü edeceğim kanun Eschine'in muhafaza ettiği şu ant içme metninde vardır: "Ant içerim ki: Amphictyon'ların şehirlerini yıkmayacağım; akar sularının yolunu değiştirmeyeceğim; bir millet tutar da böyle bir şey yaparsa onunla savaşacağım ve şehirlerini yıkacağım." Bu kanunun birinci maddesini kuvvetlendirir gibi görünen son maddesi, gerçekte ona aykırı bir maddedir. Amphictyon[407], hiçbir Yunan şehrinin yıkılmasını istemez; oysa kanunu bu şehirlerin yıkılmasına yol açıyor. Yunanlılar arasında iyi bir devletler hukuku kurmak için, onları, bir Yunan şehrini yakıp yıkmanın korkunç bir şey olduğu fikrine alıştırmak gerekirdi; hatta, şehirleri yakıp yıkanların şehirlerini bile yakıp yıkmanın doğru olmayacağı fikrine alıştırmak gerekirdi. Amphictyon kanunu doğru bir kanundu. Ama her şeyi öyle ince ele-

406 Bénéfice, geliri olan dinsel görev. Biz burada bu kelimeyi vakıf sözü ile çevirmeyi uygun bulduk.

407 Deucalion'un oğlu olan Amphictyon, Thermopyle'lerin Amphictyonie'sinin kurucusu olarak görülürdü. Montesquieu, açıkladığı kanunun koyucusu olarak onu göstermektedir.

yip sık dokumuş bir kanun değildi. Kötüye kullanılmış olması da bizim bu söylediklerimizin yerinde olduğunu gösterir. Makedonya Kralı Philippos, Yunanlıların kanunlarına aykırı hareket ettiler diye kendisine bazı şehirleri yakıp yıkma yetkisini verdirmedi mi? Amphictyon pekâlâ başka cezalar da verebilirdi; örneğin, yakıp yıkan şehre mensup ya bazı devlet adamlarının ya da bazı komutanların ölümle cezalandırılmasını isteyebilirdi; bir şehri yakıp yıkan milletin, bir süre için, Yunanlılara verilen haklardan yoksun bırakılacağını buyurabilirdi; şehrin yeniden inşasına değin, yakıp yıkanları para cezası vermeye mahkûm edebilirdi. Kanunun amacı, özellikle zarar ve ziyanı gidermek olmalıydı.

Konu VI
Birmiş gibi görünen kanunların etkileri her zaman aynı olmaz

Caesar, kişinin evinde altmış *sesterce*'ten çok para saklamasını yasak etti. Bu kanun Roma'da, alacaklılarla borçluları uzlaştırmak için çok güzel bir kanun olarak görüldü; çünkü bu kanun zenginleri fakirlere borç para vermeye zorlamak suretiyle, fakirleri, zenginlerin her istediklerini yerine getirecek bir duruma sokuyordu. Law sistemi[408] zamanında Fransa'da yürürlüğe giren böyle bir kanun memleket için çok kötü oldu. O sırada Fransa'daki koşullar bu kanunun çıkmasına uygun değildi de ondan. Kişinin yatırım yapmasına imkân vermedikten başka, parasını evinde saklamasına da engel oldular; zorla parasını elinden almak gibi bir şeydi bu. Caesar kanununu, salt, para durmadan el değiştirsin diye, çıkardı; Fransız bakanı ise, para bir elde toplansın diye böyle bir kanun çıkardı. Birincisi para karşılığında ya toprak verdi ya da özel kişilerin malları üzerine ipotek koydurdu; ikincisi ise para karşılığında hiçbir değeri olmayan, kanun çıkarmak suretiyle zor kullandığı için de niteliği bakımından hiçbir değeri olmayacak olan birtakım senetler vermek istedi.

Konu VII
Aynı konunun devamı
Kanunların iyi bir şekilde yapılmasının zorunluluğu üzerine

Yurttaşın sürgün edilmesi ile ilgili kanun Atina'da, Argos'ta ve Siraküza'da yürürlüğe girdi. Siraküza'da, hiçbir önleme başvurulmadan uygulandığı için bin bir kötülüğe yol açtı. Başta gelen yurttaşlar birbirlerinin ellerine birer incir yaprağı vermek suretiyle sürülmelerine sebep olurlardı; sonunda, az çok değeri olan kimseler işlerini bırakmak zorunda kaldılar. Atina'da ise, kanununu gerektiği kadar genişle-

408 Burada söz konusu olan Law sistemidir. Law 1716'da bir banka açmış. 1718'de de bu banka krallık bankası adını almıştır. 1720'de Law o çağın Maliye Bakanı gibi bir şey olmuştur.

tip daraltmanın zorunlu olduğunu anlayan kanun koyucu, sürgünle ilgili kanuna üstün bir şekil verdi. Bu ceza yalnız bir kişiye verilirdi; uygulanması için o kadar çok oy gerekti ki, sürülmesi gerçekten gerekli olmayan kişinin sürülmesi imkânsız bir hal aldı.

Ancak beş yılda bir sürgün kararı verilirdi. Gerçekten de öyle, yurttaşlarına korku vermeye başlayan önemli bir yurttaş aleyhinde uygulandığı için, sürgün cezasının günlük bir iş olmaktan çıkması gerekirdi.

Konu VIII
Aynı gibi görünen kanunların nedeni her zaman bir değildir

Mirasçı gösterme üzerindeki Roma kanunlarının çoğu Fransa'da da olduğu gibi kabul edilmiş bulunuyor ama bu ülkede, yani Fransa'da, bu kanunların kabulünü gerektiren nedenler, Romalıların ileri sürdükleri nedenlerden tümüyle ayrıdır. Romalılarda mirasa konacak olanın, din hukukunun düzenlediği bazı fedakarlıklarda bulunması şarttı. Bunun neticesi olarak da Romalılar, mirasçı bırakmadan ölmeyi onursuzluk kabul etmişler; kölelerini mirasçı seçmişler, birinci ve ikinci derecede mirasçı tayin etmek usulünü ortaya çıkarmışlardır. İlk ortaya atılan ve asıl mirasçı olan kişi mirası kabul etmediği takdirde onun yerine geçecek olan sıradan mirasçıyı gösterme usulü bunun en güzel delilidir. Bu usulün amacı, aynı adı taşıyan bir ailede devamlı olarak kalmasını sağlamak değil, mirası kabul edecek insan bulmaktı.

Konu IX
Yunan kanunlarıyla Roma kanunları, kişinin kendi kendini öldürmesini cezalandırdılar ama aynı nedenden ötürü değil

Eflatun, "Kişi, kendisine son derece bağlı bir insanı, yani kendisini öldürürse, bunu ya herhangi bir yüzkarasından kurtulmak için ya da bir hâkimin buyruğuna uymak için değil de, salt kendi irade zayıflığından ötürü yaparsa cezalandırılır" der. Roma hukuku bu şekil bir davranışı, irade zayıflığından, hayattan duyulan usançtan, acıya dayanmak güçsüzlüğünden ötürü değil de, ancak, herhangi bir suç yüzünden duyulan umutsuzluktan ötürü işlendiği zaman cezalandırırdı. Yunan hukukunun suçladığı yerde Roma hukuku bağışlar, onun bağışladığı yerde ise suçlardı.

Eflatun'un kanunu Lakedemonya kurullarına dayanırdı: Bu kurullara göre hâkimin buyrukları tamamen kesindi; yüzkarası, felaketlerin; irade zayıflığı ise suçların en büyüğüydü. Roma hukuku bu güzel düşünülerin tümünü birden bırakmıştı; paraya dayanan bir kanundu o.

Cumhuriyet yönetimi zamanında Roma'da kişinin kendi kendisini öldürmesini cezalandıran bir kanun yoktu. Tarihçiler bu çeşit davranışı her zaman hoş görmüşlerdir; işleyenlere de hiçbir ceza verilmemiştir.

İlk imparatorlar zamanında Romalı büyük aileleri, mahkeme kararları devamlı olarak tüketti. Ölüme mahkûm olduğunu öğrenen kişinin, kendi kendini öldürmesi bir alışkı halini aldı. Bu çeşit davranışı kendi çıkarlarına uygun bulurlardı. Törenle gömülmek şerefine erişirler; vasiyetnamelerindeki istekleri de olduğu gibi uygulanırdı; bu da Roma'da, kendi canlarına kıyanlara karşı medeni bir kanunun bulunmamasından ileri geliyordu. Ama imparatorlar zalim oldukları ölçüde cimri olmaya da başlayınca, ortadan kaldırmaya karar verdikleri kimseleri mallarından, mülklerinden de yoksun etmek istediler; ve kişi, işlediği suçun ağırlığına dayanamayıp kendi canına kıyarsa, başka bir suç işlemiş sayılır dediler.

İmparatorların ortaya attıkları bu neden üzerinde söylediklerimin doğruluğunu anlamak için, yine imparatorların verdikleri şu kararı okumak yeter: "Eğer" der, "Bu karar, kişinin kendisini öldürmesine sebep olan suç, malına mülküne el koymayı gerektirmiyorsa, o kişinin malına mülküne kendini öldürdü diye el konulamaz[409]."

Konu X
Birbirine aykırı gibi görünen kanunlar kimi zaman aynı görüşün sonucudur

Bugün bir kimseyi mahkemeye çağırmak için evine gidilir; Romalılarda ise böyle bir şey yapılmazdı. Onlarda mahkemeye çağırmak, bir çeşit şiddet kullanmak, âdeta işkence etmek demekti; zamanımızda adi bir borçlanma suçundan ötürü bir kimseyi gidip evinden almak ne kadar imkânsızsa, Romalılarda da bir kimseyi mahkemeye çağırmak için evine gidip baskı yapmak o kadar imkânsızdı.

Roma kanunları olsun, bizim kanunlarımız olsun şu ilkeyi benimsemiştirler: Her yurttaşın evi, kendisi için bir sığınaktır; yurttaşa karşı kendi evinde baskı kullanılamaz.

Konu XI
İki ayrı kanunu ne şekilde birbiriyle karşılaştırmak mümkün olur

Fransa'da yalancı tanığın cezası ölümdür; İngiltere'de ise böyle değildir. Bu iki kanundan hangisinin daha iyi olduğunu söyleyebilmek için şunu da ilave etmek gerek: Fransa'da suçluları konuşturmak için işkenceye başvurulur; İngiltere'de ise vu-

409 İmparator dini bütün Antonin'in, kendisine sorulan soruya verdiği karşılıkta.

rulmaz; bundan başka şunu da söylemek gerek: Fransa'da sanığın tanık dinletmeye hakkı yoktur; suçsuzluğunu ispatlayacak belgelere de nadiren başvurmak imkânı verilir kendisine; İngiltere'de ise iki tarafın göstereceği tanıklar da dinlenir. Bu üç Fransız kanunu son derece sıkı bir sistem meydana getirir; üç İngiliz kanunu da bu konuda ondan aşağı kalmaz. İşkenceyi reddeden İngiliz kanunu sanıkların ağzından kolay kolay laf alamaz; bundan ötürü de yabancıları konuşturmak için ötekinin berikinin tanıklığına başvurur; tanıklık edecek olanları korkutmamak için de ölüm cezasından söz etmez. Bir imkânı fazla olan Fransız kanunu, tanıkları korkutmaktan çekinmez; tersine akıl ve mantık onları korkutmasını emreder. Kanun yalnız bir tarafın tanıklarını dinler; bunlar da iddia makamının gösterdiği tanıklardır; sanığın kaderi bu tanıkların ifadesine bağlıdır. Ama İngiltere'de iki tarafın da tanıkları dinlenir ve dava âdeta bu tanıklar arasında bir tartışma halini alır. Şu halde yalancı tanıklık orada daha az tehlikeli olabilir; İngiltere'de sanığın, yalancı tanığa karşı başvuracak olduğu bir yer var; Fransa'da ise böyle bir yer yok. İşte böyle, bu kanunların hangisinin daha çok akıl ve mantığa uygun olduğunu anlamak için her birini ayrı ayrı değil, bir bütün halinde birbirleriyle karşılaştırmak lazım.

Konu XII
Birbirinin aynıymış gibi görünen kanunlar kimi zaman gerçekten farklı olurlar

Yunanlılarla Romalıların kanunları, hırsıza yataklık edenleri, tıpkı hırsız gibi cezalandırırlardı. Fransız kanunları da bu şekilde hareket ederler. Yunanlılarla Romalıların kanunları akla yatkındı. Fransızlarınki ise değil. Yunanlılarla Romalılarda hırsız sadece para cezasına çarptırıldığı için ona yataklık eden de aynı cezayı görürdü; çünkü, herhangi bir şekilde hemcinsine zarar veren insan o zararı gidermeye mecburdur. Ama bizlerde, yani Fransızlarda hırsızlığın cezası ölüm olduğundan, yataklık edeni hırsız gibi cezalandırmak pek aşırı bir hareket olarak görünür. Çalınan şeyi saklamayı üzerine alan kişi, bunu, işlediği suçun farkına varmadan da yapabilir; hırsızlık eden ise daima suçludur. Biri, işlenmiş olan bir suçun açığa vurulmasını önler; öteki bu suçu bizzat işler; birinde her şey edilgen bir nitelik taşır, ötekinde ise her şey etkendir; hırsızın, üstesinden gelmek zorunda olduğu engellerin sayısı çoktur; ruhunun, kanunlara karşı daha çok dayanıklı olması lazımdır.

Hukuk bilginleri daha da ileri gitmişler, hırsıza yataklık edeni hırsızdan daha iğrenç bir insan olarak görmüşler; çünkü demişler, yataklık edenler olmasaydı hırsızlık bu kadar uzun zaman gizli kalamazdı. Evet, bir kere daha söyleyeyim, eğer sadece para cezası söz konusu olsaydı bu görüş çok iyi olabilirdi. Bütün sorun zararı ödemekteydi; bunu da yataklık eden kolaylıkla yerine getirebilirdi; ama söz konusu, ölüm cezası olunca, başka ilkelere uymak gerekirdi.

Konu XIII
Kanunlar hangi amaçlar için yapılmışlarsa o amaçlardan hiçbir zaman ayrılmamalı Hırsızlıkla ilgili Roma kanunları

Hırsız çaldığı şeyi gizlemek niyetinde olduğu yere götürmeden, o şeyle birlikte yakalanırsa Romalılarda buna apaçık hırsızlık denirdi; sonradan açığa vurulan hırsızlığa ise apaçık olmayan hırsızlık adı verilirdi.

On iki levha kanunu apaçık hırsızlık edenin sopa ile dövülmesini, ergin bir insansa köle olarak kullanılmasını, ergin değilse sadece dövülmesini buyururdu; apaçık olmayan hırsızı da çaldığı şeyin iki mislini ödemeye mahkûm ederdi.

Porcia kanunu yurttaşları sopa ile dövmeyi ve köle olarak kullanmayı yasak edince, apaçık hırsızlık eden çaldığı şeyin dört mislini ödemeye, apaçık hırsızlık etmeyen ise çaldığı şeyin iki mislini ödemeye mahkûm edildi.

Bu kanunların, aynı olan iki suçu birbirinden bu derece ayırması, bu derece farklı cezalarla karşılaması insana tuhaf geliyor; gerçekten de öyle, hırsız çaldığı nesneyi gizleyecek olduğu yere ister götürmeden yakalansın, ister götürdükten sonra yakalansın, bunun suçun niteliğini değiştirecek bir neden olamayacağı apaçık bir şey değil mi? Bundan ötürüdür ki ben, Romalılarda hırsızlıkla ilgili kanunların tümünün Lakedemonyalılardan alındığına inanıyorum. Lykurgos, yurttaşların becerikli, kurnaz ve çevik olmalarını istediği için, çocukların hırsızlığa alıştırılmasını, hırsızlık ederken yakalananların ise kırbaçla dövülmesini buyurmuş; bu da, önce Yunanlılarda, sonradan da Romalılarda apaçık hırsızlıkla apaçık olmayan hırsızlık arasında büyük bir ayrılığın meydana gelmesine sebep olmuştur.

Romalılarda, hırsızlık eden köle Tarpéienne kayalığından aşağı atılırdı. Bunda Lakedemonya kanunlarının hiçbir etkisi yoktu; Lykurgos hırsızlıkla ilgili kanunlarını köleler için yapmamıştı; bu noktada onun kanunlarından uzaklaşmak demek kanun koyucunun ruhuna uygun davranmak demekti.

Roma'da ergin olmayan bir kişi hırsızlık ederken yakalanırsa, pretör o kişiyi istediği kadar dövdürürdü; tıpkı Lakedemonya'da olduğu gibi. Bütün bunların kaynakları çok uzaklardaydı. Lakedemonyalılar bu usulleri Giritlilerden almışlardı; Giritlilerin kurullarının savaş için yapıldığını ispatlamak isteyen Eflatun ise şu kurulu örnek olarak gösterir: "Özel savaşlarda ve gizlenmeye mecbur eden hırsızlıklarda acıya dayanmak yeteneği."

Muhakkak bir toplum için yapılmış olan medeni kanunlar hemen her zaman politik kanunlara bağlı olduğundan, bir milletin medeni kanununu başka bir millete uygulamak istediğimiz zaman, her şeyden önce, iki milletin kurullarıyla politik kanunlarının aynı olup olmadığını incelememiz gerekir.

Böylece, hırsızlıkla ilgili kanunlar Giritlilerden Lakedemonyalılara hükümet şekli ve anayasa ile birlikte geçtiklerinden, bu kanunlar Lakedemonyalılarda öteki millette olduğu kadar makul karşılandı. Ama aynı kanunlar Lakedemonya'dan Roma'ya geçtiği zaman, aynı anayasayı orada bulamadıklarından millet bunları bir türlü benimseyemedi; bu kanunlar, Romalıların öteki medeni kanunlarıyla bir türlü bağdaşamadılar.

Konu XIV
Kanunları hiçbir zaman, yapılmalarına sebep olan şartlardan uzaklaştırmamalı

Bir Atina kanunu, şehir kuşatıldığı zaman içerde bulunan faydasız kişilerin öldürülmesini buyururdu, iğrenç bir devletler hukukunun sonucu olan iğrenç bir politik kanundu bu. Yunanlılarda gelenek halindeydi: İşgal edilen bir şehir halkı özgürlüğünü yitirir ve köle olarak satılırdı; bir şehrin işgali o şehirde taş taş üstünde bırakmamayı gerektirirdi; bu ise yalnız, o inatçı savunma ile doğaya aykırı hareketlerin kaynağı değil, kimi zaman yapılan o korkunç kanunların da kaynağı olmuştur.

Roma kanunları, hekimlerin ya ihmalleri yüzünden ya da beceriksizlikleri yüzünden cezalandırılmalarını isterdi. Bu gibi hallerde üst derecedeki hekimleri sürgüne gönderirler, alt derecedeki hekimleri de ölüme mahkûm ederlerdi. Bu konuda bizim kanunlarımızın hükümleri tümüyle başkadır. Roma kanunları bizim kanunlarımızla aynı şartlar içinde yapılmış değildi. Roma'da, isteyen hekimlik edebilirdi; ama bizde hekimler okula gidip mesleklerini öğrenmek ve diploma almak zorundadırlar; şu halde sanatlarını bilmekle yükümlüdürler.

Konu XV
Bir kanunun kendi kendini düzeltmesi kimi zaman iyidir

On iki levha kanunu, takibe uğrayıp da kendini savunan hırsızın, ister gündüz hırsızı, ister gece hırsızı olsun, öldürülmesine izin verirdi; ama hırsızı öldürenin bağırıp yurttaşları çağırmasını da isterdi; bu ise, kişinin kendi kendisini öldürmesine izin veren kanunların her zaman isteyebileceği bir şeydir. Fiilin yerine getirildiği anda tanıkları, hâkimleri çağıran bir sestir bu; suçsuz kişinin sesi. Yapılan işi halkın öğrenmesi, yapıldığı anda öğrenmesi, her şeyin: Havanın, yüzlerin, tutkuların, sessizliğin konuştuğu anda, her kelimenin mahkûm ettiği ya da haklı çıkardığı anda öğrenmesi gerek. Yurttaşların güvenliğine ve özgürlüğüne bu derece aykırı bir şekil alabilecek olan bir kanun, yurttaşların huzurunda yürütülmeli.

Konu XVI
Kanunlar yapılırken göz önünde tutulması gereken noktalar

Kendi milletleri için ya da başka bir millet için kanun yapacak kadar engin zekâlı olan kişilerin bu işe giriştikleri zaman dikkat edecekleri bazı noktalar vardır.

Kanunun dili özlü olmalı. On iki levha kanunları bir belirlilik örneğidir. Çocuklar bile ezbere öğrenirlerdi onları. Justinianos'un *Novelle*'leri ise öyle karışık ve dağınıktı ki derleyip toplamak gerekti hepsini[410].

Kanunların dili arı olmalı; dolaysız anlatış tarzı dolaylı anlatış tarzından her zaman için daha kolay anlaşılır. Bizans imparatorluğunun kanunlarında özenti diye bir şey yoktur; hükümdarlar tıpkı hatipler gibi konuşturulmuştur orada. Kanunların dili şişirildiği zaman, onlara ancak, gösteriş için yapılmış bir eser olarak bakılır.

Kanun metninin her insanda aynı düşünüyü uyandırması temel ilkelerden biridir. Kardinal de Richelieu, bir bakanın krala şikâyet edilebileceğini kabul ederdi ama şikâyete konu olup da ispat edilen şeyler önemli değilse o zaman şikâyet edenin cezalandırılmasını isterdi. Richelieu'nün niyeti şunun bunun kendi aleyhinde herhangi bir şikâyette bulunmasını önlemekti; çünkü, herhangi bir şeyin önemi tümüyle nispidir; birisi için önemli olan bir şey, başkası için o derece önemli olmayabilir.

Honorius kanunu, özgürlüğüne kavuşmuş bir insanı köle olarak satın almak ya da rahatsız etmek isteyen birisini ölüme mahkûm ederdi. Kanunda böyle bu derece belirsiz bir söz kullanmak hiç de doğru bir şey değil. Çünkü birisini rahatsız etmek, doğrudan doğruya o kişinin duygululuk derecesine bağlı olan bir şeydir.

Kanun bir şeyi kesin olarak belirtmek istediği zaman bunu mümkün olduğu kadar para ölçüsüyle yapmaktan kaçınmalı. Bin bir şey paranın değerini değiştirebilir; bakarsınız bir an gelir para ölçüsüyle belirtilen şey aynı anlama gelmez olur. Roma'daki küstah herifin davranışını bilmeyen yoktur: Önüne geleni tokatlar, arkasından da on iki levha kanununun tespit ettiği yirmi beş *sou*'luk cezayı tokatladığı adama ödermiş.

Bir kanunda düşünceler iyice belirtildikten sonra, belirsiz deyimlere dönmek doğru olmaz. XIV. Louis'nin suçlara ait emirnamesinde, kralla ilgili sorunlar açık bir şekilde birer birer sayıldıktan sonra, emirnameye şu sözlerin eklendiğini görüyoruz: "Krallık hâkimlerinin öteden beri hakkında hüküm verdikleri sorunlar;" bu ise, artık kurtulduğumuzu sandığımız keyfi yönetime yeniden yol açmak demektir.

VII. Charles, alışkılarla yönetilen ülkelerde, krallıktaki usule aykırı olarak tarafların, mahkeme kararından üç, dört ve bazen altı ay sonra istinaf ettiklerini haber aldığını söylüyor; bunu önlemek için de, ortada, savcının sahtekârlığı ya da hi-

410 403 sayılı nota bak.

lesi diye bir şey, ya da istinaf edenin mazeretini haklı gösterecek bir neden yoksa, istinafın mahkeme kararından hemen sonra yapılmasını buyuruyor. Bu kanunun da sonu baş tarafını yıkıyor; hatta öylesine yıkıyor ki, tarafların kimi zaman, otuz yıl sonra istinaf ettiklerini görüyoruz.

Lombardların kanunu, henüz kendisini kiliseye atamadığı halde rahibe elbisesi giymiş bir kadının evlenmesini yasak eder; "Çünkü" der bu kanun, "bir kadını kendisine yalnız bir yüzükle bağlayan bir erkeğin başka bir kadınla evlenmesi yasak olunca, Tanrı'nın ya da Meryem Ana'nın karısı olan bir kadın elbetteki hiç evlenemez..." Ben de derim ki, kanunlarda gerçeği gerçekle karşılaştırmak gerek; gerçeği mecazla, mecazı gerçekle karşılaştırmak sakat olur.

Constantin'in bir kanunu, piskoposun tanıklığının yeteceğini, başka tanık dinlemeye gerek olmadığını söyler. Görülüyor ki bu hükümdar işlerini çok kısa bir yoldan halletmek niyetindeymiş; davaları kişilere göre, kişileri de bulundukları mevkilere göre değerlendiriyormuş.

Kanunlar pek öyle inceliğe kaçmamalı; anlayışları arı kişilere hitap eder kanunlar. Kanun bir mantık sanatı değil, sadece bir aile babasının ortaya attığı bir nedendir.

Bir kanun, istisnaları, sınırlandırmaları, değişiklikleri, kesin olarak gerektirmiyorsa, kanunun metnine böyle şeyleri koymamak daha iyidir. Bu çeşit ayrıntılar, yeni ayrıntılara yol açar da ondan.

Bir kanunda, yeteri kadar neden yoksa, hiçbir değişiklik yapmamalı. Justinianos'un şöyle bir buyruğu vardır: Bir erkek iki yıl içinde, kocalığın gerektirdiği ödevleri yerine getirmemişse, kadın drahoma üzerindeki haklarını yitirmeden, kocasından ayrılabilir. Justinianos bu kanunu değiştirip zavallı adama üç yıllık bir süre verdi. Ama bu gibi hallerde iki yıl, üç yıla bedeldir; üç yıl ise iki yıldan daha değerli değildir.

Mademki kanun koyucu, kanunun nedenlerini göstermeye gerek görüyor, o halde nedenler de kanuna layık bir şekilde olmalı. Bir Roma kanunu, körler mahkemeye başvuramazlar, diyor. Neden olarak da körlerin, hâkimin süslerini görememelerini ileri sürüyor; bunca yerinde neden varken, böylesini göstermek herhalde özel bir niyete bağlı olacak.

Hukuk bilgini Paul, çocuğun yedinci ayda kusursuz doğabileceğini, bunun böyle olmasının, Pythagoras'ın sayılarından da çıkarılabileceğini söyler. Pythagoras'ın sayılarına dayanarak böyle bir sonuç elde etmek tuhaf değil mi?

Bazı Fransız hukuk bilginleri de, kral bir ülkeyi zapt etti mi oradaki kiliselerin de krala bağlı olacağını ileri sürdüler; bunu söylerken de sebep olarak, kralın tacının yuvarlak oluşunu gösterdiler. Burada kralın haklarını tartışacak değilim; bu gibi hallerde medeni hukukla kilise hukuku politik hukuktan önce mi gelir, sonra

mı gelir? Onu da tartışacak değilim; ben sadece, bu gibi hakların daha ağırbaşlı nedenlerle savunulması gerektiğini söyleyeceğim. Bir makama ait gerçek hakların, o makama özgü belirtilerin şekline dayanılarak saptandığını kim görmüştür ve nerede görmüştür?

Davila der ki: "IX. Charles on dört yaşına bastığı zaman Rouen parlamentosu tarafından ergin ilan edilmiştir. Çünkü ergin olmayan kişinin mallarına sahip olup yönetmesi söz konusu olduğu zaman bir yılın tam olarak geçmiş olması şarttır; unvanla rütbe ile ilgili bir sorunda ise yeni başlayan bir yıl tam bir yıl sayılabilir." Şimdiye dek herhangi bir sakıncası görülmemiş olan bir kararı burada yermek niyetinde değilim; yalnız şunu söyleyeceğim ki Şansölye de l'Hôpital tarafından ileri sürülen neden, yerinde bir neden değildi. Çünkü bir milleti yönetmek, bir unvan ya da bir rütbe sahibi olmaktan çok uzak bir şeydir.

Görünüşe dayanılarak belirtilen kanı söz konusu oldu mu, kanunun bu çeşit kanısı, kişinin kanısından daha iyidir diyeceğiz. Fransız kanunu, bir tacirin iflasından önceki on gün içinde yaptığı bütün işleri hileli olarak kabul eder. Bu, kanunun kanısıdır. Roma hukuku, zina işleyen karısını terk etmezse kocayı cezalandırır ama kocanın bu şekil hareketi bir davadan kaçınmak için ya da utançtan doğan bir hoşgörürlükten ileri gelmişse o zaman kanun kocayı affeder; bu ise kişinin kanısıdır. Bu durumda hâkim, kocanın davranışının nedenleri üzerinde tahminler yürütecek, kararını belirsiz bir düşünüş tarzına dayanarak verecektir. Hâkim tahminlerde bulunmaya kalktı mı vereceği kararlar keyfi olmaktan kurtulamaz; kanun hüküm verdiği zaman ise hâkimin eline, değişmeyen bir kural verir.

Daha önce de söylediğim gibi Eflatun'un kanunu, yüzkarasından kurtulmak için değil de, irade zayıflığından ötürü kendini öldüren kişinin bu davranışının cezalandırılmasını isterdi. Kusurlu bir kanundu bu; çünkü suçluya davranışının nedenlerini söyletmek imkânsızdı; salt hâkimin göstereceği nedenlere dayanarak karar vermek gerekirdi.

Faydasız kanunlar zorunlu kanunları zayıf düşüreceği gibi, kaldırılması mümkün olan kanunlar da yasama gücünü zayıf düşürür. Bir kanun etkili olmalı; özel bir sözleşme ile de kanunun hükümlerinden kaçmaya izin verilmeli.

Romalılarda Falcidie kanunu, mirasın dörtte birinin kesinlikle mirasçıya kalmasını buyuruyordu. Bir başka kanun da, vasiyetnameyi bırakanın canı isterse mirasçıyı bu dörtte bir mirastan yoksun etmesine izin veriyordu. Buna düpedüz kanunla alay etmek derler. Falcidie kanunu faydasız bir kanun halini alıyordu. Çünkü vasiyetnameyi bırakan, mirasçıyı kayırmak isterse, mirasçı Falcidie kanununa başvurmaya gerek duymazdı; kayırmak istemezse, o zaman da, mirasçının Falcidie kanunundan yararlanmasına izin vermezdi.

Kanunların, olayların niteliğini bozmayacak şekilde düşünüp düzenlenmesine dikkat etmek lazım. II. Philippe, Prens d'Orange aleyhinde çıkardığı emirnamede,

sözü geçen prensi öldürene ya da mirasçılarına yirmi beş bin *écu* ile soyluluk payesi vereceğini vadediyor ve sözlerine, bunun, Tanrı'nın hizmetinde çalışan bir kral sözü olduğunu ilave ediyordu. Adam öldürene, soyluluk vadetmenin Tanrı'nın hizmetinde çalışan bir kral sıfatıyla da böyle bir cinayetin işlenmesini emretmenin anlamı ne? Olur mu böyle şey? Bütün bunlar aynı zamanda hem onur anlayışını, hem ahlak anlayışını, hem de din anlayışını altüst eder.

Kişi, daha mükemmelini tasarlıyorum diye, kötü olmayan bir şeyi yasak etmek ihtiyacını nadiren duyar.

Kanunlar belli bir ölçüde temiz olmalı, insanların işleyecekleri kötülükleri cezalandırmak için yapılmış olan kanunların bizzat kendilerinin de temiz olması gerekir. Vizigotların kanunlarında Yahudileri, sade domuz eti yememek şartıyla, domuz etiyle hazırlanmış her şeyi yemeye mecbur eden gülünç bir hüküm vardır, işkenceden başka bir şey değildi bu; çünkü Yahudileri kendi dinlerindeki kanuna aykırı bir kanuna tabi tutuyorlardı; kendi kanunlarından kala kala, yalnız, Yahudi olduklarını gösteren bir belirti kalıyordu, işte o kadar.

Konu XVII
Kanun yaparken izlenen kötü usul

Roma imparatorları, tıpkı bizim hükümdarlarımız gibi, isteklerini ya kararnamelerle ya da emirnamelerle bildirirlerdi ama onlar, bizim hükümdarlarımızın yapmadıkları bir şeyi daha yaparlardı ki o da, hâkimlerin ya da özel kişilerin, aralarındaki anlaşmazlıklar hakkında kendilerine mektupla danışmalarına izin vermeleridir; imparatorların verdikleri cevaplara da *rescripum* denirdi[411]. Papaların fetvaları da aslında *rescriptum*'dan başka bir şey değildi. Görülüyor ki bu, kötü bir yasama usulüdür. Böylece kanun isteyenler, kanun koyucuya kötü kılavuzluk ederler; olgular daima eksik bir şekilde bildirilir de ondan. Jules Capitolin der ki: "Trajan, salt her sorun için bir karar, çoğu zaman da özel bir lütuf istemesinler diye bu çeşit *rescriptum*'ları çıkarmayı reddetmişti. Macrin bütün bu *rescriptum*'ları kaldırmaya karar vermişti; Commode gibi, Caracalla gibi değersiz hükümdarların verdikleri cevaplara kanun gözüyle bakılmasına tahammül edemiyordu. Justinien başka türlü düşündü; yönetimi zamanında bu çeşit *rescriptum*'lardan âdeta bir eser meydana getirdi."

Roma hukukunu okuyanların bu çeşit varsayımları senatus-consulte'lerden, *plébiscite*[412]'lerden, imparatorların genel buyruklarından, olayların niteliğine, ka-

411 İmparatorların kendilerine sorulan sorulara verdikleri karşılıklara Latince rescriptum, Fransızca rescrit denirdi.

412 Eski Roma'da tribu halinde toplanan ulusun verdiği karar.

dınların irade zayıflığına, ergin olmayanların güçsüzlüğüne ve nihayet kamuya yararlı şeylere dayanan kanunlardan ayırt etmelerini isterdim.

Konu XVIII
Düzen birliği düşünceleri üzerine

Büyük insanlara ara sıra (Çünkü Charlemagne'ı bile ilgilendirmişti bu iş) ama küçüklere her zaman arız olan bazı düzen birliği düşünceleri vardır. Bu gibiler kabul ettikleri mükemmeli, ancak bu düzen birliğinde bulurlar; gözle görünecek, elle tutulacak kadar açık bir şeydir bu da ondan. Güvenlik işlerinde aynı tartılar, ticarette aynı ölçüler, devletin her yanında aynı kanunlar, aynı din. Ama bütün bunların istisnasız böyle olması doğru mudur her zaman? Değiştirmenin vereceği üzüntü, acı duymanın vereceği üzüntüden her zaman için daha mı çoktur? Dehanın büyüklüğü ise, hangi hallerde düzen birliğinin, hangi hallerde değişikliğin daha faydalı olacağını kestirebilmekten ibaret değil midir? Çin'de Çinliler, Çin geleneklerine göre yöneltilirler. Böyle olmakla beraber yeryüzünde, düzeni, huzuru en çok amaç edinmiş olan millet Çinlilerdir. Yeter ki yurttaşlar kanunlara uymayı kabul etsinler; uydukları kanunlar aynı olmuş ya da olmamış bundan ne çıkar.

Konu XIX
Kanun koyucular üzerine

Aristo, kimi zaman, Eflatun'a karşı duyduğu kıskançlığı, kimi zaman da İskender için duyduğu aşırı sevgiyi gidermek isterdi. Machiavel'in gözü ise taparcasına sevdiği Dük de Valentinois'dan başka kimseyi görmezdi. Düşündüklerinden çok okuduklarından söz eden Thomas More, bütün devletleri, bir Yunan şehrinin sadeliği içinde yönetmek isterdi[413]. Bir sürü yazarın taç olmadığı yerde düzensizlikten başka bir şey görmediği bir sırada, Arrington'un gözü, yalnız İngiltere cumhuriyetini görüyordu. Kanunlar daima kanun koyucunun tutkuları ve önyargılarıyla karşılaşırlar. Kimi zaman bunların aralarından geçerler ve renklerini alırlar; kimi zaman geçemezler ve onlara karışırlar.

413 Burada söz konusu olan Thomas More'un Ütopya adlı kitabıdır.

OTUZUNCU KİTAP
Saltanat yönetiminin kuruluşuyla olan ilgisi bakımından Frankların derebeylik kanunları kuramı

Konu I
Derebeylik kanunları üzerine

Dünyada yalnız bir kere olmuş, belki bir daha olmayacak olan bir olayı hiç sözünü etmeden geçseydim öyle sanıyorum ki kitabım eksik kalırdı; evet, daha önceki kanunlarla hiçbir ilgisi olmadığı halde bütün Avrupa'da bir anda meydana çıkan; sonsuz iyiliklerle kötülüklere sebep olan; başkasına verilen mallar üzerinde bazı hakların kalmasını sağlayan; aynı şeyler ya da aynı kişiler üzerinde çeşitli kimselere çeşit çeşit senyörlükler vermek suretiyle, bütün senyörlüklerin itibarını azaltan; çok geniş imparatorluklarda çeşitli sınırlar meydana getiren; anarşiye olan eğilimi sayesinde kuralı, düzene ve ahenge olan eğilimi sayesinde de anarşiyi meydana getiren o kanunlardan söz etmeseydim kitabım eksik kalırdı.

Bu konu başlı başına bir kitabın yazılmasını gerektirirdi; burada ise, kitabımın niteliği gereği bu kanunlardan derinlemesine söz etmekten çok onları nasıl tasarladığımı anlatmaya çalışacağım.

Derebeylik kanunlarının görünüşü, gerçekten güzeldir. Kocamış bir meşe ağacı yükselir karşıda; göz uzaktan onun yapraklarını görür; yaklaşınca gövdesini de görür ama köklerini göremez. Köklerini görmek için toprağı eşmek gerek.

Konu II
Derebeylik kanunlarının kaynakları üzerine

Roma imparatorluğunu istila eden topluluklar Cermanya'dan çıkmışlardı. Bunların ahlak ve geleneklerini bize anlatan yazar sayısı her ne kadar azsa da, bunlardan iki tanesinin değeri son derece büyüktür. Bunlardan biri, Cermenlere karşı savaşırken onların ahlak ve geleneklerini betimleyen Caesar'dır. Bazı girişimlerini de zaten bu ahlak ve geleneklere göre düzenlemiş olan Caesar'ın bu konudaki birkaç sayfası ciltler dolusu yazıya bedeldir.

Tacitus da Cermenlerin ahlak ve gelenekleri üzerine bir kitap yazmıştır. Kısadır bu kitap ama her şeyi gördüğü için her şeyi özetleyen Tacitus'un kitabıdır bu kitap.

Bu iki yazar barbar insan topluluklarının elimizde bulunan kanunlarıyla öylesine uzlaşırlar ki, Caesar'la Tacitus'u okurken her yerde bu kanunları buluruz; tersine bu kanunları okurken de yine her yerde Caesar'la Tacitus'u buluruz.

Şimdi artık, derebeylikle ilgili kanunlar üzerinde incelemede bulunurken birdenbire bir mağaraya, içinde birçok yollarla dönemeçlerin bulunduğu bir mağaraya düşersem, öyle zannediyorum ki ipin ucunu elimde tutuyorum; istediğim gibi yürüyebilirim.

Konu III
Derebeyine bağlılığın kaynağı

Caesar der ki: "Cermenler tarıma bağlı kişiler değillerdi; çoğu süt içer, peynir ve et yerdi; hiç kimsenin ne toprağı vardı ne de kendine özgü bir sınırı. Hükümdarlarla devlet memurları, isteyene, istediği yerde, istediği kadar toprak verirler, ertesi yıl da başka bir yere göçmesini şart koşarlardı." Tacitus der ki: "Her prensin kendisine bağlı olan ve ardı sıra yürüyen adamları vardı." Bu yazar kendi dilinde onlara, durumlarıyla ilgili olarak *arkadaş* adını veriyor[414]. Aralarında prensin gözüne girmek, onun iyiliğine değer olmak için acayip bir rekabet vardı; *arkadaşlarının* sayısı ve kahramanlığı bakımından da, prensler arasında bir rekabet vardı. Tacitus bu konuda şöyle diyor: "Seçilmiş delikanlıların etrafını alması prens için bir şan ve onur konusuydu; barışta bir süs halini alan bu çember, savaşta bir kaleden farksızdı. *Arkadaş* sayısının çokluğu ve *arkadaşların* yiğitliği bakımından öteki prenslerden üstün olmak, prens için gerek kendi milletinde, gerek komşu milletlerde bir saygınlık nedeniydi. Böyle bir prense her yönden hediyeler gelirdi; kendisine gönderilen elçilerin ardı arkası kesilmezdi. Çoğu zaman bu şöhret savaşın sonucunu da etkilerdi. Yiğitlik bakımından hükümdarın aşağı kalması ayıptı; erdem bakımından da arkadaşların prensten aşağı kalmaları ayıptı. Prensin ardından yaşamak arkadaşlar için yok edilmesi imkânsız bir utanç kaynağıydı; en kutsal söz, prensi savunmak için verilen sözdü. Bir belde barış halindeyse prensler savaşmakta olan beldelere giderler, böylece bir hayli dost edinmek imkânını bulurlardı. Dostlar savaş atıyla müthiş mızrağı prenslerden alırlardı. Kazan işi çıkan yemekler bir çeşit ulufe oluştururdu onlar için. Prens bu el açıklığını ancak savaşlar ve yağmalarla sağlayabilirdi. Toprağı işleyip bir yıl beklemektense, düşmanı kışkırtıp yararlanmayı tercih ederlerdi; kanla elde edebilecekleri şeyi alın teriyle elde etmek istemezlerdi."

414 Latincesi comites, Fransızcası compagnon olan bu kelimeyi biz arkadaş kelimesiyle çevirmeyi uygun bulduk.

İşte böyle, Cermenlerde derebeylerin kendilerine bağlı adamları vardı ama tımarları yoktu. Hem zaten tımar diye bir şey de yoktu onlarda; prenslerin verecekleri toprakları yoktu ki tımarları olsun; daha doğrusu tımar, savaş atlarından, silahlardan ve karavanadan ibaretti. Prense bağlı insanlar vardı; çünkü sözleriyle bağlanmış, savaş için söz vermiş insanlar, sonradan tımar için görülen hizmeti aşağı yukarı o çağda görmüş olan insanlar vardı.

Konu IV
Aynı konunun devamı

Caesar der ki: "Bir prens kurultaya, savaşmak niyetinde olduğunu, isteyenin arkasında gelebileceğini söylerse, gerek prens, gerek onun teklifini kabul edenler ayağa kalkarlar ve yardım edeceklerine söz verirlerdi. Bunlar halk tarafından alkışlanırdı. Ama verdikleri sözü yerine getirmezlerse, halkın kendilerine olan güvenini yitirirlerdi; artık onlara kaçak ve hain gözüyle bakılırdı."

Burada Caesar'ın söyledikleri, bizim de bundan önceki konuda Tacitus'tan sonra söylediklerimiz, Mérovinge'ler çağı tarihinin temelini oluşturur.

Kralların her savaş başlangıcında yeni yeni ordular kurmak, yeni yeni insan topluluklarını ikna etmek, yeni yeni insanları hizmetlerine almak zorunda kalmalarına şaşmamak gerek; çok şey elde etmek için çok şey harcamak, toprakları, yağma ettikleri şeyleri bölüp dağıtmak, mülklerini devamlı olarak büyültmek ve devamlı olarak küçültmek zorunda kalmalarına şaşmamak gerek; bundan başka çocuklarından birine bir ülke veren bir babanın buna bir de hazine ilave etmek zorunda olduğunu görünce hayret etmemek lazım; kralın hazinesinin devletin hazinesi olarak görülmesine, kızının çeyizi için bile olsa, başka kralların iznini almadan yabancılara bu hazineden hiçbir şey vermemesine şaşmamak lazım. Saltanat yönetiminin birtakım olaylara dayanan kendine özel bir gidişi vardı; bu olayları devamlı olarak düzenlemek gerekti.

Konu V
Frankların istilaları üzerine

Galya'ya giden Frankların, salt tımar haline sokmak için bütün toprakları işgal etmiş olmaları doğru değildir. Bazı kimselerin düşüncesidir bu; çünkü bunlar, Carolinge'lerin sonlarına doğru hemen bütün toprakların tımar, ikinci derecede tımar ya da bunlara bağlı arazi halini aldığını görmüşlerdir: Ama bunun az sonra açıklayacağımız gibi özel nedenleri vardır.

Bundan çıkarılmak istenen sonuç, yani barbarların her yanda toprağa bağlı köleliği kurmak isteği hakkında çıkarılan sonuç, sorunun ilkesi kadar yanlıştır. Tımarların el değiştirmesinin mümkün olduğu bir çağda krallığın bütün toprakları, tımar ya da tımara bağlı mülk halinde olsaydı; krallığın bütün insanları da derebeylerinden ya da bunlara bağlı kölelerden ibaret olsaydı, mal sahibi aynı zamanda kuvvet sahibi de olacağından tımarları, yani mevcut malı daima elinde bulunduran kral, Osmanlı imparatoru kadar güçlü ve kuvvetli bir hükümdar olur, onun gibi keyfi bir yönetimin başında bulunurdu. Böyle bir şeyin olduğunu düşünmek bile tarihin altüst olmasına neden olur.

Konu VI
Gotlar, Burginyonlar ve Franklar üzerine

Galya Cermenler tarafından istila edildi. Vizigotlar Narbonne bölgesiyle bütün güney bölümünü işgal ettiler. Burginyonlar Galya'nın doğuya bakan kesimine yerleştiler. Franklar da geri kalan bölümleri işgal ettiler.

Bu barbarların, istila esnasında, kendi ülkelerindeki ahlaklarını, eğilimlerini ve alışkılarını yitirdiklerini sanmak doğru olmaz; çünkü bir millet görüş ve düşünüş tarzını öyle bir anda değiştiremez. Bu topluluklar Cermanya'da toprağı pek öyle işlemezlerdi. Tacitus'la Caesar'ın kitaplarından anlıyoruz ki daha çok çobanlık ederlermiş bunlar. Nitekim kanunlarının da, konu olarak, hep çobanlıkla ilgili meseleleri ele aldığını görüyoruz. Frankların tarih yazarı olan Roricon bile bir çobandı.

Konu VII
Toprak dağıtmanın çeşitli usulleri

Çeşitli nedenler ortaya atarak imparatorluğun içine girmiş olan Gotlarla Burginyonların yağmalarını durdurmak için Romalılar, onların ihtiyaçlarını sağlamaya mecbur oldular. Önce buğday verdiler; arkasından da, toprak vermeyi tercih ettiler. Vizigotlarla, Burginyonların tarihlerinde ve kanunlarında görülebileceği gibi, imparatorlar ya da onların adına devlet büyükleri, toprağın bölünmesi üzerinde anlaşmalarda bulundular.

Franklar aynı usulü takip etmediler. Salique kanunlarda olsun, Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunlarında olsun, toprağın bu şekilde bölündüğüne dair bir kayda rastlamıyoruz. İstila ettikleri için istedikleri yerleri alıyorlardı. Bu konuda da yalnız, kendi aralarında mevcut birtakım tüzüklere göre hareket etmeyi kabul ediyorlardı.

Şu halde, Burginyonlarla Vizigotlar'ın Galya'da, yine Vizigotların İspanya'da, Augustule ile Odoacre[415]'ın saltanatı zamanında yardımcı askerlerin İtalya'da izledikleri usulle, Frankların Galya'da, Vandalların da Afrika'da izledikleri usulü birbirinden ayırt etmemiz gerek. Birinciler, ülkenin eski insanlarıyla anlaşıyorlar ve toprağı onlarla paylaşıyorlardı; ikinciler ise böyle bir şeyi akıllarının kenarından bile geçirmiyorlardı.

Konu VIII
Aynı konunun devamı

Vizigotlarla Burginyonların kanunlarında, bu iki insan topluluğunun Romalılara ait toprakların üçte ikisine el koyduklarına dair görülen yazılar her ne kadar barbarların Roma imparatorluğunu yağma etmiş oldukları fikrini uyandırıyorsa da kişide, işin aslı barbarların bu üçte iki hisseyi kendilerine gösterilen yerlerden almış olmalarıdır.

Burginyonların kanununda Gondebaud, "Burginyonlar yerleşirken toprağın üçte ikisini aldılar" dedikten sonra, aynı kanunun ikinci ilavesinde şunları söylüyor: "Bundan böyle ülkeye gelenlere toprağın yalnız yarısı verilecek." Demek oluyor ki bütün topraklar ilk anda Burginyonlarla Romalılar arasında bölünmüş değildi.

Bu iki tüzüğün metinlerinde aynı deyimler görülür; belli ki birbirlerini açıklıyorlar. İkincisinde toprağın genel bölünmesinden söz edilmediğine göre, birincisinde de bu yolda bir anlam bulunmasına imkân yok.

Franklar da Burginyonlar gibi son derece ılımlı bir şekilde davrandılar; istila ettikleri yerlerde Romalıları büsbütün yerlerinden yurtlarından etmediler. Bunca toprak ne işlerine yarardı zaten? İşlerine yarayacak kadarını alıp geri kalanını Romalılara bıraktılar.

Konu IX
Burginyonlarla Vizigotların, toprağın bölünmesi üzerine çıkardıkları kanunların haklı bir şekilde uygulanması

Şu konuyu dikkate almak gerek ki, toprak bölümü işi, baskı ile ve kötü bir amaçla değil, aynı ülkede yaşayacak iki milletin karşılıklı ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla yapılmıştır.

415 Attila'nın nazırlarından birinin oğlu olan Odoacre, İtalya'yı istila ettikten sonra 476'da Augustule'ü tahtından indirmiş ve Batı İmparatorluğu unvanını ortadan kaldırmıştır. İstila ettiği toprakların üçte birini arkadaşlarına dağıtmıştır.

Burginyonların kanunu gereğince her Burginyon bir Romalı tarafından konuk edilirdi. Bu ise Cermenlerin, yani Tacitus'un söylediğine göre dünyanın en konuksever milleti olan Cermenlerin, ahlak kurallarına son derece uygun bir şeydi.

Yine kanun, toprağın üçte ikisinin, kölelerin de üçte birinin konuk Burginyonun olmasını gerektirirdi. Böylece kanun, hem iki milletin dehasına uyuyor, hem de geçim imkânlarını sağlamak için başvurdukları usullerle bağdaşıyordu. Sürülerini otlatan Burginyonun, çok toprağa, ama az köleye ihtiyacı vardı. Romalı ise, toprağı işlemenin güçlüğünden ötürü daha az toprağa, buna karşılık daha çok köleye ihtiyaç duyuyordu. Ormanlar ise eşit olarak ikiye bölünürdü; bu konuda iki tarafın da ihtiyacı birdi.

Burginyonların kanunundan da anlaşılıyor ki her barbar bir Romalının evine yerleştirilirdi. Şu halde bölme işi genel bir şekil almış değildi; bununla beraber toprağıyla kölelerini bölmeye razı olan Romalı sayısı, bu bölmeden hisse alan Burginyon sayısıyla birdi. Romalı bu işten mümkün olduğu kadar az zararlı çıktı. Savaşçı, avcı ve çoban olan Burginyon işlenmemiş toprağı almaktan çekinmedi; Romalı ise tarıma elverişli toprağı aldı; üstelik Burginyonun sürüsü, Romalının tarlalarını gübresiyle besliyordu.

Konu X
Kölelik üzerine

Burginyonların kanununda, bu millet Galya'ya yerleştiği zaman toprağın üçte ikisine, kölelerin de üçte birine el koymuştur, diye bir kayıt vardır. Demek oluyor ki toprağa bağlı kölelik, Galya'nın bu bölümünde, Burginyonların istilasından önce var olan bir şeydi.

Her iki millet için hükümleri içeren bu kanun, ikisinde de soyluları, hür kişileri ve köleleri birbirinden kesin bir şekilde ayırmıştır. Demek oluyor ki ne kölelik Romalılara, ne de özgürlükle soyluluk barbarlara özgü bir şeydi.

Aynı kanun der ki: "Hürriyeti verilmiş bir Burginyon köle efendisine belli ölçüde bir para vermemişse, bir Romalıdan da üçte bir hisse almamışsa, efendisinin *ailesine*[416] bağlı bir köle addedilmekte devam ederdi." Demek oluyor ki Romalı mülk sahibi başkasının ailesine bağlı olmadığı için özgür bir insandı; bundan başka üçte bir hissesi özgürlüğüne bir işaret olduğu için de özgür sayılırdı.

Romalılar, ne Frankların yönetiminde, ne de Galya'yı istila eden öteki milletlerin yönetiminde köle olarak yaşamışlardır; bunun böyle olduğunu anlamak

416 Famille kelimesini aile diye çevirdik. Burada aynı efendinin kölelerinin hepsine birden verilen isimdir. Köle sürüsü diye de çevirmek mümkündür.

için Salique Frankların kanunlarıyla, Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunlarını açıp okumak yeter.

Kont de Boulainvilliers[417] kurmak istediği sistemin en esaslı noktasını eksik bırakmıştır; çünkü Frankların Romalıları bir çeşit köle haline sokacak genel bir tüzük çıkardıklarını ispat edememiştir.

Eserini özentisiz bir şekilde, içinde yetiştiği eski soylu sınıfına özgü bir açıklık ve temizlikle kaleme almış olduğundan, yazılarındaki güzel şeylerle yanlışları herkes anlayıp meydana çıkartabilir. Bundan ötürü de kitabı burada eleştirmek niyetinde değilim. Yalnız şunu söyleyeceğim ki, kont cenapları aydın olmaktan çok, zeki bir insandı; kafasında bilgiden çok aydınlık vardı; bununla beraber, az bile olsa, bu bilgiyi küçümsememek lazım; çünkü tarihimizin olsun, kanunlarımızın olsun önemli taraflarını iyice kapsıyordu.

Kont de Boulainvilliers ile keşiş Dubos[418] ayrı ayrı birer sistem kurdular. Bunlardan biri halk tabakasının, ötekiyse soylu sınıfının aleyhinde kurulmuş gibi görünmektedir. Güneş, yönetsin diye arabasını Phaéton'a verdiği zaman ona, "Fazla yükseklere çıkarsanız gökyüzünü yakarsınız; fazla aşağılara inerseniz yeryüzünü yakar kül edersiniz. Fazla sağa giderseniz yılan burcuna düşersiniz; fazla sola giderseniz mihrap burcunun içine dalarsınız: İyisi mi, ikisi arasında durunuz" demiş.

Konu XI
Aynı konunun devamı

İstila zamanında genel bir tüzük yapılmış olduğu sanısını uyandıran şey, Capet'ler saltanatının ilk zamanlarında Fransa'da köle sayısının aşırı derecede çok olmasıdır; bu köle sayısının devamlı bir şekilde yavaş yavaş arttığının kimse farkında olamamış; bu yüzden de çok eski çağlarda genel bir kanun yapıldığı sanısı uyanmış herkeste; oysa böyle bir şey yokmuş.

Mérovinge'lerin ilk zamanlarında, Franklarda olsun, Romalılarda olsun sayısız hür kişi varmış; ama köle sayısı öylesine artmış ki, Capet'lerin ilk zamanlarında hemen bütün çiftçiler, bütün şehir halkı köle halindeymiş[419]. Mérovinge'ler zamanında şehirlerde yönetim usulü, burjuva topluluklarıyla, senatosuyla ve mahkemesiyle Romalılara özgü yönetim usulüyle aynı olduğu halde, Capet'lerin ilk zamanlarında şehirlerde, bir senyörle kölelerinden başka bir insana rastlanmaz olmuş.

417 Ölümünden sonra 1727'de basılan Mémoires Historiques sur l'ancien Gouvernement de France. Fransa'da Eski Hükümet Şekli Üzerine Tarihsel Andaçlar adlı kitabında.

418 Keşiş Dubos. Histoire critique de l'etablissement de la Monarchie française dans les Gaules (Fransa Krallığının Galya'ya Yerleşmesinin Eleştirici Tarihi) adlı kitabın yazarı.

419 Burada serf kelimesini köle diye çevirdik.

Franklar, Burginyonlar, Gotlar bir yeri istila ettikleri zaman, ordunun beraberinde götürebileceği ne varsa hepsine, altına, gümüşe, mobilyaya, giyeceklere, erkeklere, kadınlara ve çocuklara el koyarlarmış; sonra bunların hepsini ortaya getirir paylaşırlarmış. Bundan başka, bütün tarih gösterir ki, ilk yerleşmeden, yani ilk yağma hareketinden sonra halk ile uyuşur, siyasi ve medeni haklarını onlara iade ederlermiş. O çağın devletler hukuku da böyleymiş işte; savaşta düşmanın nesi var, nesi yok alınır, barışta da her şeyi geri verilirmiş. Durum böyle olmasaydı, Salique kanunlarla Burginyonların kanunlarından, insanların genel köleliği ile ilgili olup birbirine aykırı bunca hükmü nasıl çıkartabilirdik?

Ama istila hareketinin yapamadığı şeyi, istiladan sonra da devam eden devletler hukuku yapmaktan geri kalmadı. Karşı koyma, ayaklanma, şehirlerin zaptı gibi olaylar halkın köleliğini de birlikte götürüyordu. Çeşitli istilacı milletlerin kendi aralarında yaptıkları savaşlardan gayri, hele Franklarda olduğu gibi, saltanatın birkaç kere bölünmesi kardeşler ya da kuzenler arasında devamlı iç savaşlar meydana getirmiş, bu savaşlar sırasında da devletler hukuku her zaman uygulanmış, köleliğin çeşitli şekilleri öteki ülkelerden çok Fransa'da yayılmıştır. Öyle sanıyorum ki, senyörlerin hakları konusunda, Fransız kanunları ile İspanya ve İtalya kanunları arasındaki ayrılığın nedenlerinden biri de bu olmuştur.

İstila işi bir anlık bir iş olmuştur; o sırada kullanılan devletler hukuku da bazı köleliklerin meydana gelmesini sağlamıştır. Yüzyıllar boyunca aynı devletler hukukunun kullanılması ise, köleliğin aşırı derecede yayılmasına sebep olmuştur.

Auvergne ahalisinin kendisine bağlı olmadığını sanan Theuderic, hissesine düşen Franklara, "Arkamdan gelirseniz sizi, altını, gümüşü, kölesi, giyeceği, sürüsü bol bir ülkeye götürürüm; oradaki bütün insanları kendi ülkenize götürebilirsiniz" diyor.

Gontran'la Chilpéric arasındaki barıştan sonra, Bourges'u kuşatanlar geri dönmek emrini alınca, beraberlerinde o kadar çok ganimet götürdüler ki şehirde hemen hemen ne bir insan kaldı, ne de bir hayvan.

Kafasıyla olsun, politikasıyla olsun öteki barbar krallarından daha farklı olmak isteyen İtalya Kralı Théodoric, ordusunu Galya'ya gönderirken komutanına şunları yazmıştır: "Roma kanunlarına göre hareket etmenizi ve kaçak köleleri efendilerine geri vermenizi istiyorum. Hürriyeti savunan kişi hiçbir zaman köleliğin aleyhinde bulunmamalı. Öteki krallar şehirlerin yakılıp yıkılmasına, yağma edilmesine göz yumabilirler; biz o şekilde galip gelmek isteriz ki bizim buyruğumuz altına giren insanlar böyle davranmakta geç kaldıkları için üzüntü duysunlar." Belli ki, Frank krallarıyla Burginyon krallarını gözden düşürmek istiyor ve onların devletler hukuku anlayışını ima ediyordu.

Bu hukuk Carolinge'ler zamanında da devam etti. *Annales de Metz*'de de yazılı olduğu gibi, Pépin'in Akitanya'ya giren ordusu Fransa'ya bol miktarda ganimet ve köle ile dönmüştür.

Bu konuda daha birçok yetkili yazarın adını söyleyebilirim. Ama bu acıklı durum karşısında, acıma duyguları harekete geçen kutsal piskoposlar, köleleri ikişer ikişer bağlı görünce kiliseye ait parayı kullanmaktan çekinmemişler; hatta kölelerden bazılarını satın alabilmek için kiliselerin kutsal vazolarını bile satmışlar; bazı veliler ellerinden geleni yapmaktan geri kalmamışlar; bundan ötürü de, bu konu hakkında en çok, kutsal kişilerin hayatlarından söz eden kitaplardan bilgi edinmek mümkündür. Her ne kadar bu kitapların yazarları aslı astarı olmayan bazı şeylere inanmak ve doğruymuş gibi göstermek cesaretini kendilerinde bulmuşlarsa da, yine de o çağın ahlak ve gelenekleri hakkında bu kitaplardan faydalanmak mümkündür diyeceğiz.

Kişi gözlerini tarihimizin ve kanunlarımızın anıtları üzerine çevirdi mi, her tarafı uçsuz bucaksız, hatta kıyısız bir deniz gibi görür. Bütün o soğuk, o kuru, o tatsız ve kaba yazıları okumak lazım; hatta masalda, Saturne taşları nasıl yiyip yutuyorsa onun gibi yiyip yutmak lazım.

Hür insanların değerlendirdiği uçsuz bucaksız topraklar elden çıkarılması imkânsız bir mülk halini aldı. Bir ülke, orada oturan hür insanlardan yoksun kalınca, çok kölesi olan kişiler büyük arazi parçalarına el koydular ve çeşitli emirnamelerde görüldüğü gibi köyler inşa ettiler. Öte yandan, zanaatlarla uğraşan hür insanlar da, bir anda, bu zanaatları işlemeye mecbur tutulan köleler halini aldılar; böylece, zanaatla tarımın, daha önce alınmış olan haklarını kölelik geri vermiş oluyordu.

Şöyle bir gelenek daha çıktı ortaya: Arazi sahipleri mallarını kiliseye verip tekrar kiralamak usulüne başvurdular; bir çeşit köleliği benimseyerek kilisenin kutsallığına katılacaklarını umuyorlardı da ondan.

Konu XII
Barbarların hissesine düşen topraklardan vergi alınmazdı

Zanaat nedir bilmeden yaşayan, hayatlarını salt savaşmak ve çobanlık etmekle kazanan, sade, fakir ve hür bir hayat süren insan toplulukları şeflerinin arkasından, vergi almak ya da vergi vermek için değil, salt bir şeyler koparabilmek için giderlerdi. Bunların toprağa bağlılıkları da sazdan yaptıkları kulübelerinden ibaretti. Keyfi vergi almak usulü, çok sonra, insanların öteki zanaatları en üst derecesine ulaştırıp faydalanmaya başladıkları sırada ortaya atılmıştır.

Chilpéric'le Frédégonde'un halka yüklediği vergi (bir dönüm arazi için bir testi şarap), yalnız Romalılardan istenen bir vergiydi. Gerçekten de öyle, bu vergiye ait kâğıtları yırtanlar Franklar değil, o çağda hepsi Romalı olan kilise adamları olmuştur. Bu vergi özellikle şehirlerde oturanlardan istenirdi. Şehirlerde oturanların ise hemen hepsi Romalıydı.

Grégoire de Tours der ki: "Chilpéric'in ölümünden sonra bir hâkim, Childebert zamanında hür olan bazı Frankları vergiye tabi tuttuğu için bir kiliseye sığınmaya mecbur olmuştu. *Multos de Francis qui, tempore Childeberti regis, ingenui fuerant, publico tributo subegit*[420]." Demek oluyor ki köle olmayan Franklar vergi vermezlerdi.

Şu deyimin keşiş Dubos tarafından nasıl açıklandığını gören hangi dilci olursa olsun muhakkak şaşıracaktır. O devirde hürriyeti verilmiş olanlara hür denildiğini söyleyen Dubos Latince *ingenui* kelimesini, vergiden muaf, *affranchis de tribiuts* diye çevirir; bu deyim Fransızcada *affranchis de soins* (hizmetten muaf), *affrancbis de peines* (angaryadan muaf) şeklinde pekâlâ kullanılırsa da Latincede *ingenui a tributis, libertini a tributis, manumissi tributorum* deyimleri, dilin dehasına son derece aykırı deyimlerdir[421].

Yine Grégoire de Tours'un dediğine bakılırsa kendilerinden vergi aldı diye Parthenius, Franklar tarafından öldürüleceğini sandı. Bu sözün anlamını iyice anlayamayan keşiş Dubos, bütün ciddiyetini muhafaza ederek bunun bir ikinci vergi olduğunu söylüyor.

Vizigotların kanunundan anlaşılır ki, bir barbar bir Romalının toprağına el koydu mu hâkim, salt vergi alınmakta devam edilsin diye bu toprağı satmaya mecbur ederdi barbarı. Demek oluyor ki barbarlar toprak üzerinden vergi vermezlerdi.

Vizigotların ille vergi vermelerini isteyen keşiş Dubos, kanunun gerçek anlamını bir yana bırakıp, sırf kuruntu ettiği için olacak, Gotların yerleşmesiyle, bu kanunun yayılması arasında geçen zaman içinde yalnız Romalıları ilgilendiren bir vergi artışı olduğunu sanıyor. Ama bilmiyor ki olayları istediği gibi evirip çevirmek yetkisi yalnız keşiş Hardouin'e verilmiştir[422].

Keşiş Dubos, Romalılarda askeri tımarların vergiye tabi olduğunu ispatlamak için Justinien kanunlarını incelemiş, bundan çıkardığı olumlu sonuçlara dayanarak da Franklarda tımarların vergiye tabi olduğu kanısına varmış. Ama bizim tımarlarımızın Romalıların bu kurullarına dayandığı fikri bugün değerini yitirmiştir. Bu fik-

420 Multos de Francis, qui, tempore Childeberti regis, ingenui fuerant, publico tributo subegit, Childebert'in saltanatı zamanında özgür olan birçok Fransızı vergiye bağladı.

421 Montesquieu bu deyimlerin dilin dehasına aykırı olduklarını, yaşayamayacaklarını söylemek istiyor.

422 1646'da doğup 1729'da ölen keşiş Hardouin, Cizvit tarikatına mensup ünlü bir bilgindi. Birçok dinsel inançları inkâr ettiğinden kitaplarının yayımlanması Engizisyon tarafından yasak edilmişti.

rin, ancak Roma tarihi iyice bilindiği halde bizim tarihimizin pek az bilindiği, eski anıtlarımızın toprak altında gömülü bulunduğu zamanlarda bir değeri vardı.

Keşiş Dubos'un bize, Franklarda yürürlükte olan alışkıları açıklamak için Cassiodore'u zikretmesi ve Galya'nın Théodoric'e bağlı bölümüyle İtalya'da olup bitenleri anlatması doğru bir şey değil; bunlar, birbirleriyle karıştırılmaması gereken ayrı şeylerdir. Ostrogot krallığı tarafından izlenen planın o zamanlar öteki barbarlar tarafından kurulmuş krallıkların planlarından tümüyle ayrı olduğunu, Ostrogotlarda yürürlükte olduğu için bir şeyin kesinlikle Franklarda da yürürlükte olacağını sanmak bir yana, tersine, Ostrogotlarda yürürlükte olan bir şeyin Franklarda da yürürlükte olmadığını sanmak için elimizde bir değil, birçok delil bulunduğunu ileride yazacağım başka bir eserde göstereceğim[423].

Kafaları geniş bilgi dalgalarının ortasında bocalayan kişilere pahalıya mal olan şey, tanıtlarını konuya yabancı olmayan bir yerde aramak ve astronomların dediği gibi güneşin yerini bulmaktır.

Keşiş Debos, tarihi, barbarların kanunlarını nasıl kötüye kullanıyorsa *capitulaire*'leri de öyle kötüye kullanıyor. Frankların vergi ödemelerini istediği zaman, kölelerden başkası için söz konusu olmayan şeyleri hür kişilere de uygulamaktan çekinmiyor; onların askerlerinden söz ettiği zaman ise, hür kişilerden başkasını ilgilendirmeyen şeyi kölelere de uyguluyor.

Konu XIII
Frankların saltanat yönetimlerinde Romalılarla Galyalıların yükümleri nelerdi

Barbarların istilasına uğrayan Romalılarla Galyalıların, imparatorlar zamanında ödedikleri vergileri vermekte devam edip etmediklerini inceleyebilirdim. Ama daha çabuk ilerlemek için şunu söylemekle yetineceğim ki, başlangıçta vergi ödemiş olsalar bile, sonradan ödememişler, onun yerine askerlik etmişlerdir; benim tuhafıma giden şey de zaten bu. Nasıl oldu da vergi fikrine o kadar yakınlık göstermiş olan Franklar birdenbire bu fikirden uzaklaşıverdiler?

Louis le Débonnaire'in bir capitulaire'i, Franklar yönetimindeki hür insanların durumunun nasıl olduğunu bize pekâlâ gösterir. Arapların baskısından kaçan bazı Gotlarla İberler, Louis'lerin topraklarına sığınırlar. Bunlar Franklarla yaptıkları anlaşma gereğince hür insanlar gibi kontlarıyla birlikte orduya katılmayı, yürüyüş esnasında kontun komutası altında gözcülük ve karakol görevi görmeyi, kralın temsilcileriyle elçilerine ya da krala gönderilen temsilcilerle elçilere at ve araba vermeyi

423 Montesquieu Théodoric'in tarihini yazmak niyetindeydi.

kabul ederler; bundan başka anlaşmada, kendilerinden bundan gayri bir şey istenemeyeceği, öteki hür insanlar gibi yaşamalarına izin verileceği kayıtları vardır.

Bunların Carolinge'lerin ilk zamanlarında benimsenmiş yeni usuller olduğunu söylemek doğru olmaz; Mérovinge'lerin egemenliklerinin ortalarına doğru değilse bile, sonlarına doğru kabul edilmiş usullerdi bunlar. 864 yılına ait bir capitulaire, hür insanların askerlik yapmalarının ve yukarıda sözü geçen atlarla arabaları vermelerinin eski bir gelenek icabı olduğunu özellikle söyler; bu gibi yükler doğrudan doğruya hür kişilere ait yüklerdi; tımar sahipleri ise, ileride ispatlayacağım gibi, bu yüklerden muaf tutulan kimselerdi.

Dahası var; bu hür insanların vergiye tabi tutulmalarını yasak eden bir de tüzük vardı. Dört *manoir*[424]'ı olan kişi savaşa katılmak zorundaydı; üç *manoir*'ı olan kişi yalnız bir *manoir*'ı olan hür kişiye katılırdı; bu sonuncu, masrafın yalnız dörtte birini öder, savaşa katılmazdı. Böylece, her birinin iki *manoir*'ı olan iki hür kişi de birbirine katılırdı; savaşa gitmeyen kişi ötekinin yarı masrafını üzerine alırdı.

Bundan başka, birçok kanunlar ve emirnameler var ki, hür kimselere ait topraklara ya da köylere, tımarlara aynı ayrıcalıkların verildiğini gösterir; ileride bu kanunlardan ve emirnamelerden fazlasıyla söz edeceğim. Bu arazi, kontların ve krala bağlı öteki memurların istedikleri yükümlerin tümünden muaf tutuldu; bütün bu yükümleri birer birer saydıkları halde vergiden söz etmediklerini görüyoruz ki, bu da verginin alınmadığına işarettir.

Roma vergi sisteminin Franklarda ortadan kalkması doğal bir şeydi; öyle karışık bir sanat, Franklar gibi sade bir milletin ne kafasına girebilirdi ne de planına. Bugün Avrupa'yı Tatarlar istila etse, onlara bir maliyecinin ne olduğunu anlatmak için bir hayli yorulmak gerekir.

Vie de Louis le Débonnaire adlı bir kitabın belirsiz yazarı, Charlemagne'ın Akitanya'ya yerleştirdiği Frank kontlarıyla diğer memurlarından söz ederken, bunlara sınırları savunmak görevini, askeri komutanlıkları ve krallığa ait malikânelerin yönetimini verdiğini söyler. Bu da bize Carolinge'ler zamanında hükümdarın gelirinin ne olduğunu gösterir. Hükümdar, köleleri vasıtasıyla değerlendirdiği malikâneleri kendisine tahsis etmişti. Ama imparatorlar zamanında hür insanların mallarından ya da kişiliklerinden çeşitli adlar altında alınan vergilere, sınırları savunmak ve savaşa katılmak gibi başka şekiller verildi[425].

Aynı kitaptan anlıyoruz ki Almanya'ya babasını ziyarete giden Louis le Débonnaire'e bu hükümdar, "Sen ki kralsın, nasıl olur da bu kadar fakir olursun" demiş. Louis de ona, salt adının kral olduğunu, malının mülkünün hemen tümünün senyörlerin elinde bulunduğunu söylemiş; bunun üzerine Charlemagne, bu genç hükümdarın düşünmeden verdiği şeyleri bizzat kendisi geri almaya kalkarsa senyör-

424 Manoir, kölesi bulunan çiftlik, malikâne anlamına gelir.

425 Bu vergiler, angarya için imeceye çağırma, indiction; kişi başına alınan haraç, capitation şeklinde belirirdi.

lerin sevgi ve saygılarını yitirmesinden korkmuş, işleri yoluna koysunlar diye oğlunun hükümdar olduğu bölgelere komiserler yollamış. Charles le Chauve'un kardeşi Louis'ye mektup yazan piskoposların ona, "Papaz evleri arasında durmadan seyahat etmemeniz, kölelerini yolculuklarınızla yormamanız için malınıza mülkünüze sahip olmaya çalışın. Yaşayacak ve elçi kabul edecek kadar geliriniz olsun" dediklerini görüyoruz. Anlaşılıyor ki o çağlarda kralların gelirleri salt malikânelerinin gelirinden ibaretti.

Konu XIV
Census[426] denen şey üzerine

Barbarlar ülkelerinden çıktıkları zaman alışkılarını yazılı olarak tespit etmek istediler ama Cermence kelimeleri Latin harfleriyle yazmak çok güç olduğundan bu kanunları Latinceye çevirip yazmak zorunda kaldılar.

İstila ile istilanın gelişmesi sırasında olagelen kargaşalıklar birçok şeyin niteliğini değiştirdi. Bunları ifade etmek için yeni alışkılarla en çok ilintili olan eski Latince kelimeler kullanmak gerekti. Böylece, Romalıların eski *cens* kelimesinin gösterdiği kavrama *census tributum* adı verildi; isimle kavram arasında hiçbir ilgi kalmayınca da, Cermence kelimeleri, akıllarına estiği şekilde, Latin harfleriyle ifade etmeye başladılar. Bu arada, bundan sonraki konularda sık sık sözünü edeceğimiz *fredum* kelimesini meydana getirdiler.

Census ile *tributum* kelimelerinin gelişigüzel bir şekilde kullanılması, kelimelerin Mérovinge'lerle Carolinge'ler zamanındaki anlamını bir hayli karıştırdı; özel sistemleri olan modern yazarlar bu kelimeyi o çağın yazılı belgelerinde görünce *census* denen şeyin Romalıların *cens*'ı olduğunu sandılar; bundan da şu sonucu çıkardılar: Mérovinge hükümdarlarıyla Carolinge hükümdarları kendilerini Roma imparatorlarının yerlerine koydular ve yönetim tarzlarında hiçbir değişiklik yapmadılar. Carolinge'ler zamanında alınan bazı vergiler, tesadüfi bazı değişiklikler yüzünden, başka adlar aldığından, bu vergilerin doğrudan doğruya Romalıların *cens*'ı olduğu sanısına kapıldılar; yeni tüzükler gereğince tahta ait malikânelerin başkasına mal edilemediğini anlayınca, Romalıların cens'ını temsil eden, bununla beraber saray malikânesinin bir bölümünü teşkil etmeyen bu vergileri zorla alınmış bir para olarak gördüler.

Kişinin, içinde yaşadığı yüzyıla ait düşünceleri çok eski yüzyıllara mal etmek istemesi, hata dediğimiz şeyin en verimli kaynağıdır. Eski çağları bugünün malı imiş gibi göstermek isteyenlere de ben, Mısırlı keşişlerin Solon'a söylediklerini söyleyeceğim: "Ey Atinalılar! Sizler bizim yanımızda çocuk sayılırsınız!"

426 Bir çeşit haraç, kira, halkın, kölenin senyöre ödemek zorunda olduğu para.

Konu XV
Census denen vergi hür kişilerden değil, yalnız kölelerden alınırdı

Kral da, kilise adamları da, senyörler de, malikânelerindeki kölelerden düzenli bir şekilde haraç alırlardı. Bu iddianın krallara ait bölümünü, *Villis* capitulaire'iyle, kilise adamlarına ait bölümünü, barbarların yazılı kanun metinleriyle, senyörlere ait bölümünü de Charlemagne'ı bu konuda yapmış olduğu tüzüklerle ispat edebilirim.

Bu haraçlara *census* denirdi; bunlar mali vergi değil, iktisadi vergi niteliğindeydi; devlet geliri değil, özel kişi geliriydi.

Bir kere daha söyleyeyim *census* denilen şey yalnız *serf*'lerden yani kölelerden alınırdı. Bunun doğruluğunu Marculfe'ün bir formülüyle ispat edebilirim; formül der ki: Kral, hür doğan ve *cens* defterine kayıtlı olmayan herkesin keşiş olmasına izin verir. Yine bunun doğruluğunu, Charlemagne'ın Saksonya bölgesine gönderdiği bir konta verdiği fermanla ispat edebilirim; bu ferman gereğince Saksonyalılara, Hristiyanlığı kabul ettikleri için hürriyetleri veriliyordu; gerçekten bir hürriyet fermanıdır bu. Böylece, Charlemagne onları, ilk defa medeni hürriyetlerine kavuşturdu ve *cens* ödemekten affetti. Şu halde köle olmakla *cens* ödemek, hür olmakla *cens* ödememek hep aynı şeylerdi.

Krallık topraklarına kabul edilen İspanyollar hakkında aynı hükümdarın berat şeklinde verdiği mektuplar, kontların onlardan vergi istemelerini ve arazilerini ellerinden almalarını önlüyordu. Fransa'ya gelen yabancılara köle muamelesi edildiğini bilmeyen yoktur; bu yabancıların topraklarına sahip olmalarını isteyen ve kendilerinden vergi alınmasına izin vermeyen Charlemagne, onlara, hür insan muamelesi edilmesini istiyordu o halde.

Yine İspanyollar için Charles le Chauve tarafından çıkartılan bir *capitulaire*, onlara tıpkı öteki Franklara edilen muamelenin edilmesini emrediyor ve kendilerinden *cens* alınmasına izin vermiyordu. Demek oluyor ki hür insanlar *cens* ödemiyorlardı.

Krala ya da kiliseye bağlı birçok kolonun kendi *manoir*'larına ait toprağı keşişlere ya da kendi durumlarındaki kişilere satmak ve ellerinde yalnız küçük bir kulübe bulundurmak suretiyle *cens* ödemekten kurtulmaya çalıştıkları görülünce, Pistes emirnamesinin otuzuncu maddesi bu kötüye kullanmayı önlemek istedi; bu maksatla da her şeyin eski haline dönmesi için gerekli emir verildi. Şu halde *cens,* köleler tarafından ödenilen bir haraçtı.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki krallığa bağlı ülkelerde genel *cens* diye bir şey yoktu; birçok metinlerden bunun böyle olduğu anlaşılır, aksi takdirde: "*Cens*'ın vaktiyle meşru bir şekilde alındığı her yerde tekrar alınmasını isteriz" diyen capitulaire'in anlamı ne olurdu? Yine Charlemagne'in, vaktiyle krala

ait olan bütün *cens*'ların dikkatle incelenmesi hakkında eyaletlerdeki temsilcilerine gönderdiği capitulaire ile kendilerinden *cens* istenen kimselerin ödemiş oldukları *cens*'lara sahip çıkacağından bahseden capitulaire'in anlamı ne olurdu? Ya: "Öteden beri *cens*'a tabi tuttuğumuz bir toprağı bir kimse eline geçirirse..." diye başlayan capitulaire'le Charles le Chauve'un öteden beri cens'ı krala ait bulunan, haraca bağlanmış topraklardan söz eden capitulaire'ine ne dersiniz?

Şunu da açıklayayım ki benim söylediklerime aykırı gibi görünen, ama sonradan onları teyit eden metinler vardır. Yukarıda gördüğümüz gibi hür kişiler, bazı şeylerin şuradan buraya nakliyle mükellef tutulurlardı. Benim sözünü ettiğim capitulaire de buna *census* demekte ve kölelerin ödediği cens'a karşılık göstermektedir.

Bundan başka Pistes fermanı, kendi kişilikleri ve kulübeleri için krala *cens* ödeyen, kıtlık zamanında da kendilerini satmak zorunda kalan hür kimselerden söz etmektedir. Kral bunların hürriyetlerini yeniden satın almalarını istiyor. Çünkü kralın buyruğuyla özgürlüğüne kavuşmuş olanlar genel olarak tam ve mükemmel bir hürriyete kavuşmazlar, *censum in capite* (kişisel bir vergi) verirlerdi; burada söz konusu olan işte bu çeşit insanlardı.

Şu halde, Roma uygarlığından gelme genel ve evrensel bir *cens*'ın bize geçtiği düşüncesiyle, senyörlerin zorbalıkla elde ettikleri hakların da bu uygarlıktan geldiği düşüncesini bir tarafa bırakmak gerek. Fransa krallığında *cens* denen şey, bu kelimenin kötüye kullanılması bir yana, efendilerin kölelerinden aldıkları özel bir haraçtan başka bir şey değildi.

Bunca kaynak göstermek suretiyle okuyucularımın canlarını sıktığımı biliyorum; kendilerinden özür dilerim. Karşımda devamlı olarak keşiş Dubos'un *Etablissement de la monarchie Française dans les Gaules* adındaki kitabını görmeseydim belki daha kısa keserdim[427]. Hiçbir şey, ünlü bir yazarın kötü bir eseri kadar bilimin gelişmesini önleyemez; çünkü bilgi vermeden önce insanları, edindikleri yanlış bilgilerden kurtarmak gerek.

Konu XVI
Derebeyleri ya da vasallar üzerine

Cermenlerde her giriştikleri işte hükümdarlarının peşine takılan gönüllülerden söz etmiştim. Aynı alışkının istiladan sonra da devam ettiğini görüyoruz. Tacitus bunlara *compagnon* adını veriyor; Salique kanunu bunları krala bağlı kalmaya ant içmiş kişiler diye anıyor; Marculfe'ün formülleri de gönüllü asker diyor bunlara[428];

427 418 sayılı nota bak.

428 Gönüllü asker sözünü antrustion kelimesine karşılık kullandık. Burada yiğitler, dostlar, şövalyeler de diyebilirdik.

ilk tarihçilerimiz *leude* adını veriyor; sonraki tarihçiler ise vasallar ve senyörler diyor.

Salique kanunlarında olsun, Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunlarında olsun, Franklar hakkında birçok hükümlere rastlamamıza karşılık gönüllü askerler hakkında pek az hükümlere rastlıyoruz. Bu gönüllü askerler hakkındaki hükümler öteki Franklar hakkındaki hükümlerden çok ayrıdır; Frankların malını mülkünü düzene koyan bu kanunlarda gönüllü askerlerin mallarından mülklerinden hiç söz edilmezdi. Bu da gönüllü askerlerin mallarının, mülklerinin medeni kanunlarla değil, politik kanunlarla düzenlenmesinden ve bu mallarla mülklerin babadan kalma bir şey değil, yağmada yiğide düşen bir hisse olmasından ileri geliyordu.

Derebeylerine ayrılan mülklere çeşitli zamanlarda çeşitli yazarlar tarafından, *biens fiscaux, bénéfice, honneur, fief* adları verilmişti[429].

Başlangıçta tımarlarda el değiştirmenin mümkün olduğundan kimse şüphe edemez. Grégoire de Tours'un anlattığına bakılırsa Sunégisile ile Galloman'ın hazine tahsisatı tümüyle kesilmiş, kendilerine yalnız ellerindeki mülklerin geliri bırakılmış. Yeğeni Childebert'i tahta oturtan Gontran, onunla gizli bir konuşma yapmış, kimlere tımar vereceğini, kimlerin tımarını elinden alacağını ona bir bir söylemiş. Marculfe'ün formüllerinden birine göre, kral yalnız, hazinesine bağlı mülkleri değil, başkasının olan mülkleri de başkalarına verebiliyormuş. Lombardların kanunu, hazineden verilen tahsisatla mülkü birbirinden iyice ayırır. Tarihçiler, formüller, çeşitli barbar topluluklarına ait kanun metinleri, elimizde mevcut bütün anıtlar bu konuda birleşirler. Nihayet, *Tımarlar Üzerine* adlı kitabı yazanlar, senyörlerin önceleri tımarları istedikleri zaman kesebildiklerini, sonraları bir yıllığını teminat altına aldıklarını, daha sonra da ölünceye kadar kaydıyla verdiklerini söylerler.

Konu XVII
Hür kişilerin askerlik görevi üzerine

İki çeşit insan askerlik yapmaya mecbur tutulurdu: Tımarları yüzünden bu görevi yerine getirmek zorunda olan büyük ve küçük derebeyleri, bir; kontun hizmetinde bulunan, ya kont ya da memurları tarafından yönetilen hür Franklar, Romalılar ve Galyalılar, iki.

Hür insan diye o zamanlar bir yandan, tımarı olmayan kişilere, öte yandan toprağa bağlı köle olmayan kişilere denirdi; bunların ellerindeki toprağa da, vergiden muaf toprak adı verilirdi.

429 Biens fiscaux, Devlet hazinesine ait mallar; bénéfices, vakıflar; honneurs, şerefiye; fief, tımar diye çevrilebilir.

Kontlar[430], hür kişileri bir araya toplar ve savaşa götürürlerdi. Kontların buyruğu altında *vicaire* adı verilen subaylar vardı[431]; hür kişiler yüzer kişilik bölükler oluştururlardı; bundan ötürü de kontların buyruğu altında *vicaire*'lerden gayri, *centenier*[432] denen ve bölükleri savaşa götüren birtakım subaylar da bulunurdu.

Bu yüz kişilik bölük örgütü, Frankların Galya'ya yerleşmesinden önce var olan bir örgüttür. Her bölüğü kendi çevresi içindeki hırsızlıklardan sorumlu tutmak için Clotaire'le Childebert'in ortaya attıkları bir şeydi bu; sözü geçen hükümdarların fermanlarından anlıyoruz, bunun böyle olduğunu. Bu usulün bugün İngiltere'de hâlâ yürürlükte olduğunu bilmeyen yoktur.

Nasıl ki kontlar hür kişileri savaşa götürürlerse, derebeyleri de, kendilerine, birinci ve ikinci derecede bağlı olan kişileri öyle savaşa götürürlerdi; piskoposlar, manastır başkanları, kilise mahkemelerinde çalışanlar da kendilerine bağlı kişileri savaşa götürürlerdi.

Piskoposlar hayli güç duruma düşüyorlardı; yaptıkları işi kendileri de beğenmiyorlardı. Charlemagne'dan savaşa gitmeye mecbur tutulmamalarını istemişler, istediklerini elde ettikten sonra da halkın gözünden düşürüldüklerini ileri sürerek yakınmışlardı; Charlemagne da kabahatin kendisinde olmadığını açıklamak zorunda kalmıştı. Olan olmuştu artık ama onlar savaşa gitmedikleri zaman, kendilerine bağlı kişilerin kontlar tarafından savaşa götürüldüklerini belirten bir kayda şimdiye dek rastlamış değilim; tersine, kral ya da piskoposun onları savaşa götürmek için kendilerine bağlı adamlarından birini seçtiklerini görüyorum. Louis le Débonnaire'in capitulaire'lerinden birinde kralın vasallarını üçe ayırdığını görüyoruz: Krala bağlı olan vasallar, piskoposlara bağlı olan vasallar, konta bağlı olan vasallar. Herhangi bir gerek üzerine kralın yanında kalmak zorunda olmadıkça büyük derebeyleri ya da senyörler kendi adamlarını savaşa kendileri götürürlerdi; böyle bir engel ortaya çıkınca bunların vasalları kontun komutası altında savaşa katılırlardı.

Peki, ama derebeylerini savaşa kim götürürdü? Adamlarının daima başında bulunan kralın bu işi gördüğü muhakkak. Bunun içindir ki capitulaire'lerde kralın vasallarıyla piskoposun vasalları arasında daima bir rekabet bulunduğu görülür. Cesur, mağrur ve yiğit kişiler olan krallarımız, keşişlerden oluşmuş birliklerin başında bulunmak istemezlerdi; yenerken de yenilirken de, bu çeşit insanların, yanlarında bulunmalarına katlanamazlardı.

Ama bu senyörler de, birinci ve ikinci derecedeki vasallarını savaşa bizzat kendileri götürürlerdi; Charlemagne'ın, ister kendi mülkü içinde, ister bir başkasının tı-

430 Comte, kralın, ülkenin bir bölümünü yöneten memuru; çok sonra, birinci derecede bir senyörlüğe, yani doğrudan doğruya krala bağlı bir senyörlüğe sahip olan kişi.

431 Vicaire, başlangıçta, vekil, birinin yerine, naip anlamına gelirdi; sonradan piskopos yardımcısı anlamına da geldi.

432 Centenier, yüz ailenin başında olan kişi demektir.

marı içinde dört *manoir*'ı olan hür kişinin düşmana karşı gitmesini, yahut senyörünü takip etmesini buyuran capitulaire'i bu söylediğimizi doğrular. Görülüyor ki Charlemagne, toprak sahibi olan kişinin milis kıtasıyla birlikte kontun komutasında düşmana karşı yürümesini, senyörden tımar almış olan kişinin de senyörle birlikte savaşa katılmasını istiyordu.

Bununla beraber keşiş Dubos, capitulaire'lerde özel bir senyöre bağlı kişilerden söz edildiği zaman bunların salt toprağa bağlı köleler olduğunu iddia eder, iddiasını ispatlamak için de Vizigotların kanunlarıyla geleneklerine dayanır. Bana kalırsa bizzat capitulaire'lere dayanması gerekirdi. Az önce sözünü ettiğim capitulaire bunun tümüyle tersini söyler de ondan. Charles le Chauve'la kardeşleri arasındaki anlaşma da zaten, isterlerse bir senyöre, isterlerse krala bağlanabilecek olan hür insanlardan söz eder; bu hüküm ise daha başka birçok hükme uygun düşmektedir.

Şu halde üç çeşit milis vardı diyebiliriz: Kendilerine bağlı adamlarıyla beraber derebeylerin ya da krala bağlı yiğitlerin oluşturdukları milisler; piskopos ya da başka kilise adamlarının kendilerine bağlı vasallarla beraber teşkil ettikleri milisler ve nihayet hür kişileri savaşa götüren kontun milisleri.

Vasalların konta bağlı olmadıklarını söyleyecek değilim; çünkü daha küçük birliklere komuta edenler elbetteki daha büyük birliklere komuta edenlere bağlı olurlar.

Hatta tımar sahibi olmanın gerektirdiği taahhütleri yerine getirmeyen vasallardan kontun ya da kral temsilcilerinin para cezası bile aldıkları görülüyor.

Bunun gibi, krala bağlı vasallar çapulculuk ederlerse kont tarafından cezalandırılırlardı ama bu cezanın kral tarafından verilmesini isterlerse o zaman da kral tarafından cezalandırılırlardı.

Konu XVIII
İki taraflı hizmet üzerine

Bir kimsenin askeri egemenliği altında bulunanlar o kimsenin aynı zamanda sivil egemenliği altında da bulunurlar; işte size, saltanat yönetiminin temel ilkelerinden biri daha; nitekim Louis le Débonnaire'in 815 tarihli capitulaire'inde, kontun özgür kişiler üzerindeki askeri egemenliğini sivil hayatta da aynen kabul ettiğini görüyoruz; yine bunun içindir ki, özgür kişileri savaşa götüren kontun başkanlık ettiği mahkemelere özgür kişiler mahkemesi denildiğini görüyoruz; bundan şöyle bir sonuç çıkarılmıştır: Özgürlük üzerine sorunları, kontun memurlarından meydana gelmiş mahkemelerde değil, bizzat kontun başkanlık ettiği mahkemelerde yargılamak mümkündü. Yine bunun içindir ki, piskoposlarla manastır başkanlarının vasallarını, davaları kendi mahkemelerinde görülmediği için kont götüremezdi savaşa;

derebeylerin ikinci derecedeki vasallarına da komutanlık etmezdi kont; yine bunun içindir ki İngiliz kanunlarının metni bize, Saksonların *coples* dedikleri kimselere Normanların *kont* ya da *compagnon* dediklerini söylüyor; çünkü diyor bu metin mahkemenin aldığı para cezalarını kralla paylaşırlardı bunlar; yine bunun içindir ki öteden beri vasalların senyörlere karşı olan görevlerinin, silah kuşanmak ve perlerini senyörün mahkemesinde yargılamaktan ibaret olduğunu görürüz.

Yargılama yetkisini bu suretle savaşa götürme yetkisine bağlayan nedenlerden biri, savaşa götüren kimsenin aynı zamanda nakliye masraflarını özgür kimselere ödetmesi, bir de aşağıda sözünü edeceğim bazı adli gelirlerin bu özgür kişilerin sırtından sağlanmış olmasıdır.

Kontlara kontluk arazisi içinde yargılama yetkisi veren ilke, senyörlere de kendi tımarları içinde yargılama yetkisi vermiştir; daha doğrusu şu ki, zamanla kontluklarda olan değişiklikler, daima, tımarlarda görülen değişikliklere adım uydurmuşlardır. Kontluklar olsun, tımarlar olsun hep aynı plan üzerinde, aynı düşüncelere dayanılarak yönetilmişlerdir. Bir kelime ile söyleyelim, kontlar kendi kontluklarında derebeyi, derebeyleri de kendi topraklarında konttular.

Kontları adliye memuru, dukaları da subay olarak görenler bu konuda iyice aydınlanmış sayılmazlar. Bunların ikisi de aynı zamanda hem askeri, hem sivil yetkileri olan kimselerdi; arada yalnız şöyle bir fark vardı: Dukanın emrinde birçok kont bulunurdu; bununla beraber Frédégaire'den öğrendiğimize göre, kendi üstlerinde duka bulunmayan kontlar da varmış.

Aynı kişilerde hem askeri, hem adli, hem de mali yetki olduğuna göre, diyeceksiniz ki, Frankların idare sistemi çok sert bir sistemdi; daha önceki kitaplarda da söylediğim gibi, bu yönetim şekli, istibdat hükümetinin başlıca belirtilerinden biri olduğu için bu şekilde düşünmekte haklısınız.

Ama kontların tek başlarına yargıladıklarını, Türkiye'de olduğu gibi tek başlarına karar verdiklerini sanmayın. Davalara bakmak için, ülkenin ileri gelenlerinin katıldığı mahkemelerini toplarlardı.

Formüllerde, barbarların kanunlarında ve capitulaire'lerde, yargılara ait bölümlerin iyice anlaşılması için şunu söyleyeceğim ki, kontun, *gravion* denen memurun ve *centenier*'nin görevleri hep aynıydı; hâkimler, *rathimburge*'ler ve *échevin*'ler çeşitli adlar altında aynı kişilerdi. Bunların hepsi kontun yardımcılarıydı; sayıları da genel olarak yediydi. Yargılamak için on iki kişiye ihtiyaç olduğundan aradaki farkı ülkenin ileri gelenleriyle doldururdu[433].

Yargılama yetkisi kimde olursa olsun, ister kralda, ister kontta, ister *gravion*'da ister *centenier*'de, ister senyörlerde, ister kilise adamlarında, kesin olan bir şey varsa o da şu ki bunların hiçbiri tek başlarına yargılamazlardı. Kaynağını Cermanya or-

433 Rathimburge, échevin, kralın memurları; bunların dereceleri kontun altındadır.

manlarından alan bu alışkı, tımarlar yeni bir şekil aldıktan sonra da olduğu gibi devam etti.

Mali yetkiye gelince, bu da öyle bir nitelik gösteriyordu ki kontun herhangi bir şekilde kötüye kullanmasına imkân yoktu. Hükümdarın özgür kişiler üzerindeki hakları öylesine azdı ki, daha önce de söylediğim gibi, bazı amme hizmetlerinde şunu bunu nakletmekten ibaret kalıyordu; adli haklara gelince, burada da, herhangi bir kötülüğü önleyecek kanunlar vardı.

Konu XIX
Barbar insan topluluklarındaki uzlaşma üzerine

Cermenlerin kanunlarıyla ahlak ve geleneklerini iyice bilmeden bizim politik hukukumuzu bilmek mümkün olmayacağından, bu kanunlarla, bu ahlak ve gelenekler üzerinde durup incelemede bulunmayı uygun görüyorum.

Tacitus'un söylediğine bakılırsa Cermenlerde ölüm cezasını gerektiren iki büyük suç varmış: vatan hainlerini asar, korkakları da suda boğarlarmış. Onlar için genel suçlar bunlardan ibaretmiş. Bir insan başka bir insana haksızlık ederse o zaman haksızlığa uğrayanın ya da zarar görenin hısım akrabası işin içine karışır ve ancak tatmin edici bir hal çaresi bulunduğu zaman yatışırlarmış. Bu tatmin edici hal çaresi, şayet kabul edecek çağdaysa, yalnız haksızlığa uğrayan kişiyi ilgilendirirmiş; haksızlık bütün aileyi kapsıyorsa ya da haksızlığa uğrayan kişinin ölümüyle bu hak mirasçılarına intikal etmişse, o zaman bu hal çaresinden bütün aile mensupları yararlanırmış.

Tacitus'un söylediğine bakılırsa bu hal çareleri taraflar arasında yapılan bir uzlaşma ile tespit edilirmiş. Nitekim barbarların kanun metinlerinde bu hal çarelerine uzlaşma adının verildiğini görüyoruz.

Öç alma konusunda insanları başıboş bırakan, yani birbirine düşman aileleri hemen hemen doğal duygularının eline teslim eden, onları medeni ya da politik hiçbir kanunla sınırlandırmayan, öçlerini istedikleri gibi alsınlar diye serbest bırakan yalnız Frisonların kanunlarını gördüm. Bu kanun bile az çok ılımlı bir şekle konuldu. Ölümü istenilen kimsenin evinde rahat bırakılmasına, kiliseye ve mahkemeye gidip gelirken kendisine ilişilmemesine karar verildi.

Salique kanunların yorumcuları, Frankların eski bir alışkısından söz ederler: Bir ölüyü, soymak amacıyla mezarından çıkaran kişi, bu alışkıya göre, toplumdan atılır ve ölünün hısım akrabası kendisini bağışlayıncaya kadar kimseyle görüştürülmezdi; bağışlama olmadan önce, karısı da dâhil, hiç kimse, kendisine yiyecek veremeyeceği, kendisini evine kabul edemeyeceği için, o kişi diğer kişilere, diğer kişi-

ler de o kişiye göre doğal durumda, yani toplum haklarından yoksun durumda sayılırlardı; taraflar arasında uzlaşma oluncaya kadar da bu böylece devam eder giderdi.

Yine çeşitli barbar topluluklarında, tarafların karşılıklı uzlaşma imkânlarının uzadığını ve tehlikeli bir duruma girdiğini gören uslular, uzlaşma şartlarını bizzat koşmayı uygun gördüler. Hakarete uğrayan ya da zarar gören kimsenin alacağı uzlaşma bedelinin makul bir ölçüyü aşmamasına dikkat ettiler. Bütün barbar kanunlarında bu konuda olağanüstü bir açıklık vardır: Çeşitli durumlar bir bir belirtilir; şartlar iyice ölçülüp biçilir; kanun kendini, haksızlığa uğrayanın yerine kor, ılımlı anında isteyeceği tazminatı onun yerine istemek suretiyle işin içinden sıyrılır.

Cermenler, Tacitus zamanında yaşıyormuş gibi göründükleri o doğal şartlardan işte bu kanunlar sayesinde çıkabildiler.

Lombardların kanununda Rotharis, yaralıyı gerçekten tatmin etmek ve böylece düşmanlıklara son vermek amacıyla, eski geleneğin yaralıya verdiği tazminatı artırdığını açıklıyor. Gerçekten de öyle, İtalya'yı istila etmek suretiyle zenginleşen, aslında ise fakir olan Lombardlarda eski tazminat ölçüleri çok düşüktü; bu yüzden de uzlaşma imkânları günden güne azalıyordu. Öteki istilacı milletlerde de, şeflerin bu görüşlerden yararlanarak, bugün elimizde bulunan kanun metinlerini meydana getirmek zorunda kaldıklarından eminim.

Başlıca tazminat, öldüren kişinin ölünün hısım ve akrabasına vermek zorunda olduğu tazminattı. Öldürülen kişinin sosyal durumu tazminatta da bazı farklar meydana getirirdi. Böylece, Angle'ların kanununa göre, bir *adalingue*'in ölümü için ödenen tazminat altı yüz *sou* idi; hür bir insanı öldüren kişi iki yüz *sou*, bir köleyi öldüren kişi de otuz *sou* ödemek zorundaydı. Görülüyor ki bir kimse için belirli olan tazminatın azlığı çokluğu, o kimsenin ayrıcalıkları arasına giren unsurlardan biriydi; çünkü böyle bir tazminat onun kişiliği için bir fark gözettikten başka, gözünü budaktan sakınmayan insanlar arasında hayatını daha bir güvenlik altına almış oluyordu.

Bavyeralıların kanunu bunu bize daha iyi bir şekilde hissettirir. Bu kanun, *Agilolfingue*'lerden sonra başta geldikleri için, çift tazminat alan ailelerin adlarını verir bize. *Agilolfingue*'ler dukalar koluna mensup ailelerdi; duka da bunların arasından seçilirdi; dört misli tazminat alırlardı. Duka için ödenen tazminat ise *Agilolfingue* için ödenen tazminattan üçte bir fazlaydı. "Çünkü," der kanun, "O bir dukadır; hısım ve akrabasından daha çok saygıya değer bir kişidir."

Bütün bu tazminatların değeri para ile tespit edilmişti. Ama bu insan topluluklarının, hele Cermanya'da otururken paraları olmadığından, tazminat, hayvan, buğday, ev eşyası, silah, köpek, av kuşu, toprak ve saire olarak ödenirdi. Çoğu zaman kanun bu nesnelerin değerini de tespit ederdi; bu ise, nasıl olur da bu kadar az para ile bu kadar çok para cezası verildiğini açıklar.

Demek oluyor ki bu kanunlar, bir kimsenin ne dereceye kadar zarara ya da hakarete uğradığını ve ne kadar tazminat alması gerektiğini bilmesi için, haksızlıklar, hakaretler ve suçlar arasındaki farkları iyice belirtmeye çalışmışlardır; bu suretle herkes alacağını ve hele tespit edilen ölçüden fazlasını alamayacağını bilir.

Hal böyle olunca, tazminat alan kişi, şayet öç almaya kalkarsa, elbetteki büyük bir suç işlemiş olur. Böyle bir suçu işleyen hem kişisel hukuku, hem amme hukukunu ayaklar altına almış sayılır. Kanunu bile çiğnemiş olur da ondan. Kanun koyucular bu çeşit suçu da cezalandırmaktan geri kalmadılar.

Bu milletler, hükümet şekillerinde bağımsızlık dediğimiz faktörün bir bölümünü yitirdikleri, krallar ise devletin bünyesini daha sağlam bir şekle sokmak istedikleri zaman ortaya çıkan bir suç daha vardı ki o da suçlunun hoşnut etme ya da tazminat kabul etmemesiydi. Barbarların çeşitli kanun metinlerinde kanun koyucunun suçluyu buna mecbur ettiğini gösteren maddeler vardır. Gerçekten de öyle, hoşnut etme ya da tazminatı kabul etmek istemeyen kişi, öç alma hakkını muhafaza etmek istiyor demekti; hoşnut etme ya da tazminat vermek istemeyen kişi de haksızlığa uğrayan kişiyi öç almaya teşvik ediyor demekti; işte, aklı başında kişilerin, tarafları uzlaşmaya davet eden ama buna mecbur tutmayan Cermen kanunlarının düzeltmeye çalıştıkları yanı bu olmuştur.

Az önce bir salique kanunundan söz etmiş ve bu kanunun, tecavüze uğrayan kimseyi kendisine verilen hoşnut etme ya da tazminatı kabul edip etmemekte serbest bıraktığını söylemiştim. Bir ölüyü mezarından çıkarıp soyan kişinin toplumla ilgisini kesmesini, ölünün hısım akrabası hoşnut etme ya da tazminatı kabul edinceye kadar bu durumun devam etmesini buyuran kanun da yine bu kanundur. Kutsal şeylere karşı duyulan saygı, salique kanunları kaleme alanların eski alışkılara dokunmamalarına sebep olmuştur.

Hırsızlık ederken öldürülen bir adamın ya da zina suçundan ötürü sokağa atılan bir kadının hısım ve akrabasına tazminat vermek yersiz bir hareket olurdu. Bavyeralıların kanunu bu gibi hallerde tazminat verdirmediği gibi, suçlunun öç almak istemeyen hısım ve akrabasını da cezalandırırdı.

Barbarların kanunlarında, istemeyerek işlenmiş suçlar için tazminat verilmesini gerektiren hükümler yok değildir. Lombardların kanunu hemen her zaman makul bir kanun olarak görülmektedir; bu gibi durumlarda işi, tazminat verecek olanın cömertliğine bırakır; hısım akrabanın da öç almaktan vazgeçmesini buyurur. II. Clotaire'in çok yerinde bir fermanı vardır; bu fermanla bir şeyi çalınan kimsenin, hâkimin emri olmadan gizliden gizliye tazminat kabul etmesini yasak etmiştir. Az sonra bu kanunun nedenini göreceğiz.

Konu XX
Öteden beri senyörlerin adaleti adı verilen şey üzerine

Öldürme, hakaret ya da haksızlık etme yüzünden hısım ve akrabaya tazminattan gayri, barbarların kanunlarında *fredum*[434] adıyla anılan ve benim bir hayli sözünü edeceğim bir para daha ödenirdi. Şimdilik bu konuda bir fikir vermek için, bu para, öç alma hakkına karşı yurttaşı koruma vergisi gibi bir şeydi diyeceğim. Bugün bile İsveç dilinde *fred* kelimesi barış anlamına gelmektedir.

Hareketlerinde son derece sert olan bu milletlerde adalet demek, tecavüz edilenin intikamına karşı tecavüz edeni korumaktan ve tecavüze uğrayanı hoşnut etmeyi ya da tazminatı kabule zorlamaktan ibaretti. Cermenlerde ise, öteki milletlerden farklı olarak, adalet, suçluyu âdeta, zarara uğrayan kişinin intikamına karşı korumaktan ibaretmiş gibi bir hal aldı.

Barbar kanunlarının metinleri bu *freda*'ların ne gibi hallerde zorunlu olduğunu bize göstermektedir. Hısım ve akrabanın öç alamayacağı hallerde *fredum* ödenmezdi; gerçekten de öyle, intikamın söz konusu olmadığı yerde intikama karşı korunma da söz konusu olamazdı. Böylece, Lombardlarda, birisi özgür bir insanı istemeyerek öldürürse *fredum*'u ödemez, yalnız öldürülmüş bir insanın değeri ne ise onu öderdi; karşısındaki istemeyerek öldürdüğü için ölünün hısım ve akrabası intikam almak hakkını haiz değillerdi. Yine böylece, Rhin kıyılarında oturan Frankların kanununda, bir insan bir insanı bir tahta parçasıyla ya da insan eseri olan bir aletle öldürürse, tahta parçası ya da aletin suçlu sayıldığını, ölünün hısım akrabasının *fredum* istemeden sadece tahta parçasını ya da aleti alıp kullandığını görüyoruz.

Yine böyle, bir insan bir hayvan tarafından öldürülürse, ölünün hısım ve akrabasına tecavüz vaki olmadığından kanun onlara yalnız *fredum*'suz bir tazminat hakkı tanırdı.

Nihayet, salique kanununa göre, on iki yaşından önce suç işleyen bir çocuk *fredum*'suz bir tazminat öderdi; henüz silah kullanacak durumda olmadığından, karşı tarafın olsun, hısım ve akrabasının olsun öç almaya kalkmasına imkân yoktu.

Fredum'u, taşkınlıklarından ötürü yitirdiği huzura, kanunun himayesiyle yeniden kavuşmak isteyen suçlu kişi öderdi ama çocuk huzurunu yitiremezdi; çünkü tam bir erkek sayılmasına ve toplumun dışında bırakılmasına imkân yoktu onun.

Fredum, suçun işlendiği bölgede adalet makamlarına ödenen yerel vergi gibi bir şeydi. Bununla beraber Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunu, adalet makamının bu parayı bizzat istemesini yasak etmişti; kanun, Rhin kıyılarında oturan Frankların devamlı barış halinde yaşamaları için davayı kazanan tarafın parayı alıp hazineye teslim etmesini isterdi.

434 Montesquieu, ilk metinlerde, bugünkü dillerde karşılığı olmayan fredum kelimesini kullanıyor.

Fredum'un miktarı, koruma derecesiyle oranlıydı. Böylece kral tarafından korunmak için verilen *fredum* kont ya da öteki hâkimler tarafından korunmak için verilen *fredum*'dan daha çoktu.

Bu arada senyörlerin adaletinin doğduğunu görüyorum. Sayısız anıtların varlığından anlıyoruz ki tımarlar büyük toprakları içine almaktaydı. Frankların hissesine düşen araziden kralların hiçbir vergi almadığını ispatlamıştım; tımarlardan ise hiçbir şey almadıkları kesindi. Tımar elde edenler geniş ölçüde yararlanırlardı onlardan; bütün gelirlerini, bütün meyvelerini alırlardı; bunların en önemlilerinden biri, Frankların alışkılarına göre adli gelir *(freda)* olduğundan, tımarı elinde bulunduran, yargılama hakkını da elinde bulundururdu; bu da hısım akrabaya tazminat, senyöre de gelir sağlayan bir kaynak sayılırdı. Kanunun belirttiği tazminatla, kanunun gerektirdiği cezayı ödetmekti onun görevi.

Bir senyör ya da yiğidin tımar hakkını ya da yiğidin tımar hakkını ya da kilisenin tımar ayrıcalıklarını kabul eden ya da bunların devamlı olarak intikalini gerektiren formüllerden anlıyoruz ki yargılama hakkı tımarlara ait bir haktı. Bu konu, hâkimlerin ya da krala bağlı hâkim ve memurların herhangi bir adli muamele için bir tımarın topraklarına girmelerini ve her ne suretle olursa olsun orada adliye ile ilgili geliri toplamalarını yasak eden fermanlarla da sabittir. Krala bağlı hâkimler bir bölgede gördükleri iş karşılığında para isteyemeyince bir daha o bölgeye girmezlerdi; bölgeyi elinde bulunduranlar, ötekilerin gördükleri görevi görürlerdi.

Krallık hâkimleri, davacılardan, huzurlarına çıktıkları için para isteyemezlerdi; yalnız toprağın sahibi olan kişi bu parayı alabilirdi. Kralın memurları lojman da isteyemezlerdi; bölgelerde yapılacak işleri kalmamıştır da ondan.

Eski olsun, yeni olsun bütün tımarlarda, yargılama hakkı, bizzat tımara bağlı bir haktı; gelir kaynağı olan bir hak. Bunun içindir ki yargılama hakkı her zaman böyle bir hak olarak görülmüştür; Fransa'da bu hakkın babadan oğla geçen bir hak olduğu ilkesi de bundan doğmuştur işte.

Bazı kimseler, yargılama hakkının, krallarla senyörlerin kölelere hürriyetlerini vermelerinden doğduğunu sandılar. Ama köleleri hür bırakanlar, yalnız Cermenlerle, Cermenlerden çıkmış insan toplulukları değildir; bununla beraber yalnız bunlar yargılama hakkının babadan oğla geçtiğini kabul etmişlerdir. Zaten Marculfe formülleri bize ilk fermanlarla bu yargılamaya bağlı özgür insanlar bulunduğunu gösteriyor. Demek oluyor ki köleler, öteden beri tımar arazisi dâhilinde bulundukları için bu yargılama usulüne tabidirler; tımar arazisi dâhilinde bulundukları için de tımarlara kaynaklık etmiş olamazlardı.

Bazı kimseler daha kısa bir yol tuttular: Senyörlerin yargılama yetkisini zorla ellerine geçirdiklerini söylediler ve böylece her şeyi kökünden halletmiş oldular. Peki ama yeryüzünde kralların yetkilerini ellerinden alanlar yalnız Cermenler miydi? Tarih bize, daha başka birçok milletin, hükümdarlarının yetkilerini ellerin-

den aldıklarını gösteriyor. Ama bunun sonunda, senyörlerin yargılama yetkisi diye bir yetkinin meydana geldiğini gören olmamıştır. Demek oluyor ki bunun kaynağını Cermenlerin alışkı ve geleneklerinde aramak gerekiyor.

Senyörlerin çeşitli yargılama haklarını nasıl zorla ellerine geçirip meydana getirdiklerini anlamak için Loyseau'nun bu konudaki görüşlerini okumak gerek. Ona göre senyörlerin yeryüzünde çok kurnaz kimseler olmaları ve yağma eden savaşçılar gibi değil, tıpkı savcılarla köy hâkimleri gibi birbirlerini çalmış olmaları gerek. Bundan başka bu savaşçıların, kralın bütün özel eyaletlerinde ve bunca krallıkta, özel bir politik sistem kurmuş olmalarını kabul etmek gerek. Loyseau bunların hepsini, kendisi masasının başına oturmuş nasıl düşünüyorsa, öyle düşündürüyor insanı.

Tekrar söyleyeyim: Eğer yargılama yetkisi tımara bağlı bir yetki olmasaydı, kral ya da senyöre hem mahkemelerinde, hem savaşlarında hizmet etmenin tımarın gerektirdiği görevlerden olduğunu söylemek kimin hatırına gelirdi?

Konu XXI
Kiliselere bağlı topraklarda yargılama yetkisi üzerine

Kısa zamanda kiliseler birçok araziyi ellerine geçirdiler. Kralların onlara gelir kaynakları sağladıklarını, yani tımar verdiklerini görüyoruz; yargılama yetkisinin önce kiliselere ait tımarlarda ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Böyle bu derece üstün bir ayrıcalığın kaynağı neydi acaba? Verilen şeyin yapısında vardı bu ayrıcalık da ondan; yoksa verilen bir şey yoktu ortada; yalnız, daha önce verilmiş olan yetkiyi geri almayı kimse aklından geçirmemişti. Kiliseye bir gelir kaynağı verilirken tıpkı senyöre verilen tımar için olduğu gibi, bütün ayrıcalıkları da beraber veriliyordu; bundan ötürü de, laik kişilere verildiği zaman devlet nasıl yararlanıyorsa ondan, kiliseye verdiği zaman da aynı şekilde yararlanacaktı.

Demek oluyor ki kiliseler kendi topraklarında tazminat ödetmeye ve *fredum* istemeye yetkiliydiler; bu yetki krallığa bağlı adliye memurlarına tımar toprakları üzerinde *freda* istemeyi ve yine bu topraklar üzerinde yargılamada bulunmayı zorunlu olarak yasak ettiğinden, kilise adamlarının kendi toprakları üzerindeki yargılama yetkilerine, fermanlarda olsun, formüllerde olsun, capitulaire'lerde olsun, *immunité* yani dokunmazlık adı verildiğini görüyoruz.

Rhin kıyılarında oturan Frankların kanunu, kilise tarafından hürriyetleri verilmiş kişilere, hürriyetlerinin verildiği kilisenin dışında mahkeme kurmayı yasak eder. Demek oluyor ki kiliselerin, hatta özgür insanları bile yargılamak ve krallığın daha ilk zamanlarından itibaren mahkeme kurmak yetkisi vardı.

Vie des Saints adlı kitapta görüyorum ki Clovis, kutsal bir kişiye altı fersahlık bir toprak verdikten başka herhangi bir kovuşturmadan da muaf tutmuş onu. Bunun uydurma bir şey olduğunu biliyorum ama çok eskiden uydurulmuş bir şey olduğunu da biliyorum; kişilerin hayatı da, bu konuda uydurulan yalanlar da o çağın ahlak ve kanunlarıyla ilgilidir; burada bizim incelediğimiz de zaten bu ahlak ve kanunlardan başka bir şey değil.

II. Clotaire uzak ülkelerde toprak sahibi olan piskoposlarla büyüklere, yargılayacak olan kimseleri ya da bu ilişkisiyle para alacak olan memurları bulundukları yerlerden seçmelerini emrediyor.

Aynı hükümdar kilise hâkimleriyle memurlarının yetkilerini de düzene koymuştur. 802 yılında Charlemagne'ın çıkardığı capitulaire, piskoposlarla manastır başkanlarına, adliyecilerin ne gibi nitelikleri olması gerektiğini gösterir. Aynı hükümdarın bir başka capitulaire'i, krallığa bağlı adliyecilerin kiliselere ait ülkelerde tarımla uğraşanları yargılamalarını yasak eder; bununla beraber bu çeşit tarımla uğraşanlar, kamu hizmetlerinden kaçmak amacıyla bu işi görüyorlarsa o zaman, krallığa bağlı adliye memurlarının görevlerini yerine getirmelerini emreder. Reims'de toplanan piskoposlar, kiliselere bağlı vasalların, tıpkı kendileri gibi dokunmazlıkları olduğunu açıkladılar.

Charlemagne'ın 806 yılında çıkardığı capitulaire de, kilise toprakları üzerinde oturanların ceza ya da medeni hukuk çevresine giren bütün davalarına kiliseler tarafından bakılacağını emrediyordu. Nihayet Charles le Chauve'un capitulaire'i, kralın, senyörlerin ve kiliselerin yargılama yetkilerini tümüyle birbirinden ayırmıştır; bu konuda daha fazlasını söylemeyi gerekli görmüyorum.

Konu XXII
Adalet işleri Carolinge'lerin yıkılışından önce yürürlüğe girmişti

Vasalların, Carolinge'ler yıkılmaya yüz tuttuğu sırada bundan faydalanarak kendi toprakları üzerinde yargılama yetkisini ellerine geçirdiklerini söyleyenler olmuştur. İşi incelemektense genel bir yargıda bulunmayı tercih etmişler; vasalların bu yetkiyi nasıl ellerine geçirdiklerini aramaktansa, vasalların böyle bir yetkileri olmadığını söylemek daha kolaylarına gelmiş. Ama ne var ki, adalet işlerinin başlangıcı zorbalık değildir, insanlığın ilk kurulundan gelmiştir o; yoksa, o kurulun bozulmasından değil.

Bavyeralıların kanunu, "Özgür bir insanı öldüren kişi, öldürdüğü adamın akrabasına tazminat öder, hısım akrabası yoksa, o zaman ya dukaya öder ya da öldürdüğü kişinin hayattayken himayesine sığındığı kimseye" der. Bir gelir amacıyla bir kimsenin himayesine sığınmanın ne demek olduğunu bilmeyen yoktur.

Almanların kanunu "Kölesi kaçırılan kişi, tazminat almak amacıyla, doğrudan doğruya, köleyi kaçıranın efendisine başvurur" der.

Childebert'in fermanında da şu sözler var: "Bir yüzbaşı kendi bölüğünden gayri bir bölükte ya da bize bağlı olanlar arasında bir hırsız yakalar ve onu oradan kovmazsa ya hırsızdan sorumlu olur ya da hâkimin huzurunda ant içmek suretiyle suçsuzluğunu ispatlamak zorunda kalır." Demek oluyor ki yüzbaşıların topraklarıyla kralın vasallarının toprakları arasında bir fark vardır.

Childebert'in bu fermanı, Clotaire'in aynı yıl içinde aynı olayla ilgili olarak çıkardığı kanundan yalnız şekil bakımından farklıdır; fermanın *in terminis fidelium nostrorum* dediğine kanun *in truste* demekle yetinmiştir[435], *in truste*'nin, bir başka kralın mülkü anlamına geldiğini sanan M. Bignon'la M. Du Cange'ın görüşleri isabetsizdir.

İtalya Kralı Pépin, Lombardlar için olduğu gibi, Franklar için de çıkardığı bir kanunda, yargılama yetkisini kötüye kullanan ya da yargılama işini geciktiren kontlarla öteki adliyeciler hakkında cezalar tespit ettikten sonra, tımar sahibi bir Frankın ya da bir Lombardın yargılama yetkisini kullanmak istemediği takdirde, bölgesinde bulunan hâkim tarafından bir süre için görevinden affedilmesini emreder; bu süre içinde de bizzat hâkimin ya da temsilcisinin bu işi göreceğini bildirir.

Charlemagne'ın bir capitulaire'i kralların her yerden *freda* almadıklarını gösterir. Aynı hükümdarın bir başka capitulaire'i de derebeylik kurallarıyla derebeylik mahkemesinin kurulmuş olduğunu belirtir. Louis le Débonnaire'in bir capitulaire'i ise, yargılama yetkisini kullanmak istemeyen ya da bir başkasının bu yetkiyi kullanmasını önleyen bir tımar sahibinin evinde krallık memurlarının, dava sonuca bağlanıncaya kadar kalmalarını emreder.

Charles le Chauve'un, biri 861 tarihli, öteki de 864 tarihli iki capitulaire'inden daha söz edeceğim; birincisinde, özel mahkemeler kurulduğu, bu mahkemelerin hâkimleriyle bunlara bağlı memurları olduğu belirtilmektedir; ikincisinde ise hükümdarın kendine bağlı olan senyörlükleri ile özel kişilerin senyörlükleri arasındaki ayrılıklar açıklanmaktadır.

Tımarların başlangıcında şuna buna verilen ayrıcalıklar diye bir şey söz konusu olamazdı; çünkü tımarlar, toprağın galipler arasında paylaşılmasından meydana gelmiş bir mülkten başka bir şey değildi. Şu halde başlangıçta yargılama yetkisinin tımarlara bağlı bir yetki olduğunu yazılı sözleşmelerle ispatlamak imkânsızdır. Ama tımar haklarının varlığını belirten ya da babadan oğla intikalini gösteren formüller, yasama yetkisinin oralarda kurulmuş bir gelenek olduğunu gösteriyorsa, bu yetkinin o zaman tımarın gereklerinden ve başlıca ayrıcalıklardan olması gerekir.

435 In terminis fidelium nostrorum; bize bağlı olanların bittiği yerde; bize bağlı olan ülkelerin sınırında; in truste, bağlılık ve yardım anlamına gelir; silahlı yardımlaşma.

Kiliselerin yargılama yetkilerinin kilise toprakları üzerinde var olduğunu gösteren belgeler aynı yetkinin senyörlere ya da vasallara ait tımarlarda var olduğunu gösteren belgelerden daha çoktur. Bunun da iki nedeni vardır: Birincisi elimizde mevcut belgelerin çoğunun, salt kendi manastırlarının yararına olur düşüncesiyle keşişler tarafından toplanıp saklanmış olmasıdır. İkincisi, kilise topraklarının kuşaktan kuşağa geçişi, özel ayrıcalıklarla ve âdeta mevcut usullere aykırı usullerle meydana gelmiş olduğundan, birtakım fermanlar, beratlar çıkarmak gerekti; senyörlere verilen ayrıcalıklar ise politik nedenlerin sonucu olduğu için, ne özel bir berat çıkartmak, ne de bu beratı saklamak gerekiyordu. Hatta krallar çoğu zaman, Saint Maur'un hayatından da anlaşılacağı gibi senyöre, bir asa vermekle yetinirlerdi.

Bununla beraber Marculfe'ün üçüncü formülü, dokunulmazlık ayrıcalığının dolayısıyla yargılama yetkisinin hem kilise topraklarına, hem senyörlerin topraklarına aynı zamanda verildiğini gösterir. II. Clotaire'in kanunu da bunun böyle olduğunu ispatlamak için yeter.

Konu XXIII
Keşiş Dubos'nun, Fransa Krallığının Galya'ya Yerleşmesi adındaki kitabından çıkan genel fikir

Bu kitabı bitirmeden önce keşiş Dubos'nun eserini biraz incelersem hiç de kötü bir şey etmiş olmam; çünkü düşüncelerim durmadan onun düşünceleriyle çatışıyor. Eğer, o gerçeği bulduysa benim bulmama imkân yok.

Söz konusu kitap birçok kimsenin hoşuna gitti; çok güzel yazılmış da ondan; yazar bilinen şeyleri bile farz etmekle yetiniyor da ondan; kanıt kıtlığında olasılıkları durmadan artırıyor da ondan; sayısız tahminleri ilke olarak ortaya atıyor, bu ilkelerden de sayısız tahminler meydana çıkarıyor da ondan. Okuyucu, inanmaya başlayabilmek için başlangıçta şüphe ettiğini unutur. Sistemin içine değil de yanı başına bir sürü bilgi sıralanmış olduğundan, insanın kafası temel sorunla değil, ikinci derecedeki sorunlarla meşgul olur. Hem zaten bunca araştırma hiçbir şey bulunmadığı düşüncesini uyandıramaz insanda; yolculuğun uzun oluşu, amaca ulaşıldığı sanısını uyandırır kişide.

Ama eser iyice incelenirse, kilden ayaklar üzerine oturtulmuş dev gibi bir heykelle karşı karşıya olduğumuzu görürüz; ayakları kilden olduğu içindir ki dev gibi görünür heykel bize. Keşiş Dubos'nun sistemi sağlam temeller üzerine oturtulmuş olsaydı, bunu ispatlamak için, okuyucuyu bıkıp usandıran, üç ciltlik bir kitap yazmazdı; konusunda bulamayacağı şey yoktu; konusundan uzak olan şeyleri, dört bir bucakta arayacak yerde aklını kullansaydı, aradığı gerçeği, öteki gerçeklerle birlikte, akıl, ayağına getirmekten geri kalmazdı. Kanunlarımız da, insanlık tarihi de

ona, "Bu kadar yormayın kendinizi; lehinizde tanıklık edeceğimize söz veriyoruz" derlerdi.

Konu XXIV
Aynı konunun devamı. Sistemin temeli üzerine düşünce

Kesiş Dubos, Frankların Galya'ya istila yoluyla girdikleri düşüncesini ortadan tümüyle kaldırmak istiyor. Ona göre, Galya'daki insan toplulukları tarafından çağrılan krallarımız Roma imparatorlarının yerine geçmek ve onların haklarına sahip çıkmaktan başka bir şey yapmamışlar.

Ama onun bu iddiasını, Galya'ya giren ve yolunun üstünde rastladığı her şeyi yakıp yıkan Clovis'e uygulamak imkânsız; yine Clovis'e, Syagrius adındaki Romalı komutanı mağlup edip hükmettiği toprakları elinden alan Clovis'e uygulamak imkânsız bu iddiayı; ancak Clovis'e, Galya'nın büyük bir bölümünü şiddetle ele geçirdikten sonra, kendisini seven milletlerin daveti üzerine ülkenin öteki bölümlerini de hâkimiyeti altına alan Clovis'e uygulamak mümkündür bu iddiayı. Clovis'in kabul edilmiş olması da yetmez; çağrılmış olması gerek; M. Dubos'nun, Galya'daki insan topluluklarının Romalıların egemenliği altında ya da bizzat kendi kanunlarının egemenliği altında yaşamaktansa, Clovis'in egemenliği altında yaşamayı tercih ettiklerini ispatlaması gerek. Galya'nın henüz barbarlar tarafından istila edilmemiş bölgesinde yaşayan Romalılar M. Dubos'ya göre ikiye ayrılmışlardı: Birinciler, yani armorik konfederasyonu halinde yaşayan ve barbarlara karşı kendi kendilerini savunmak ve kendi kanunlarıyla kendilerini yönetmek için imparatorun komutanlarını kovmuş olan Romalılardı; ikinciler ise Romalı komutanlara henüz boyun eğmekte olan Romalılardı. Şimdi, M. Dubos'nun, imparatorluğa bağlı kalan Romalıların da Clovis'i çağırdıklarını ispatladığını mı sanıyorsunuz? Hayır böyle bir şey yok. Armorik konfederasyonunun Clovis'i çağırdığını ve onunla bir anlaşma yaptığını mı sanıyorsunuz? Hayır böyle bir şey de yok. Bu devletin akıbetinin ne olduğunu göstermek şöyle dursun, varlığını bile bize ispatlamaktan acizdir keşiş Dubos. Dahası var, Honorius'un zamanından ta Clovis'in istilasına kadar bu devletin başına gelenleri gayet büyük bir beceriyle anlatan keşiş Dubos, dayandığı yazarlar söz konusu oldu mu isim belirtmekten çekinmektedir. Çünkü, Zozime'in kitabından bir yer belirterek Honorius'un imparatorluğu zamanında armorik bölgesiyle Galya'nın öteki eyaletlerinin başkaldırıp bir çeşit cumhuriyet kurduklarını ispatlamakla, çeşitli zamanlarda Galya'da yapılan sindirme hareketlerine rağmen armorikin ta Clovis'in istilasına kadar devam eden bir cumhuriyet halinde yaşadığını söylemek arasında büyük bir fark vardır. Bununla beraber sistemini kurmak için çok kuvvetli ve çok sağlam kanıtlara ihtiyacı vardır. Çünkü bir fatihin bir ülkeye girip, bu ülkenin büyük bir bölümünü, kuvvet ve şiddet kullanarak, egemenliği altına aldığı ve bir süre sonra

da bütün ülkenin kendisine boyun eğdiği görülürse, buna rağmen tarihte bu boyun eğme olayının nasıl olduğu hakkında hiçbir kayda rastlanmazsa, o zaman haklı olarak işin başlamış olduğu şekilde bittiği kanısı uyanır keşişte.

Bu nokta çürük olduğu için keşiş Dubos'nun kurduğu sistem dayanmaz ve çöker; Galya'nın Franklar tarafından istila edilmediğini, tersine, Frankların Galya'da oturan Romalılar tarafından çağrıldıklarını ispatlamaya kalktı mı, bunun böyle olmadığını kendisine söylemek, ilkesinin çürüklüğünü yüzüne vurmak kolay olur.

Keşiş Dubos, ilkesini, Romalıların Clovis'e verdikleri rütbe ve payelerle ispatlıyor; Clovis'in milis komutanlığını, babası Childéric'ten aldığını söylüyor. Ama bilmiyor ki bu iki şey de doğrudan doğruya kendi uydurmasıdır. Saint Remi'nin Clovis'e yazdığı mektuba dayanıyor ama bu mektubun da bir tebrik mektubu olduğunun farkında değil. Bir yazının konusu belli olduktan sonra, ona başka bir şekil vermekte ne anlam var?

Clovis, saltanatının sonlarına doğru İmparator Anastase tarafından konsül ilan edildi; peki ama ancak bir yıl süren bir görevi ona ne gibi bir hak verebilirdi? Keşiş Dubos, İmparator Anastase'ın Clovis'i aynı beratla prokonsül atamış olması ihtimali olduğunu söylüyor; ben de böyle bir ihtimalin olamayacağını söylüyorum. Hiçbir şeye dayanmayan bir olgu hakkında böyle bir şey yok diyenin sözü, en az var diyenin sözü kadar geçerlidir. Benim yok derken dayandığım bir neden de var ortada. Konsüllükten söz eden Grégoire de Tours, prokonsüllükten hiç söz etmiyor. Üstelik bu prokonsüllük altı ay süren bir şeymiş. Clovis konsül olduktan bir buçuk yıl sonra öldü; şu halde prokonsüllüğü babadan oğla geçen bir görev haline getirmek imkânsız. Nihayet söyleyeyim ki Clovis konsüllüğe, haydi isterseniz prokonsüllüğe diyelim, evet, konsüllüğe atandığı zaman krallığa tam anlamıyla hâkimdi; bütün hakları da tanınmış bulunuyordu.

Keşiş Dubos'nun ileri sürdüğü ikinci kanıt, Galya'daki imparatorluk haklarının tümünün İmparator Justinien tarafından Clovis'in çocuklarına ve torunlarına verilmiş olmasıdır. Bu konuda benim de söyleyecek çok sözüm var. Frank krallarının bu haklara verdikleri önemin derecesini anlamak için, koşullarını yerine getirmek konusunda nasıl bir tarz izlediklerini incelemek gerek. Zaten Frank kralları Galya'ya hâkimdiler; barışsever insanlardı bunlar; Justinien'in ise buralarda bir karış toprağı bile yoktu; batı imparatorluğu çoktan yıkılmıştı; doğu imparatorluğu da ancak batı imparatorluğunun temsilcisi olarak bir hak iddia edebilirdi Galya üzerinde; yani hakkın hakkı gibi bir şeydi bu. Frank krallığı kurulmuş bulunuyordu; birleşmeleri bir tüzüğe bağlanmıştı; krallıkta yaşayan insanlarla milletlerin karşılıklı hakları tespit edilmişti; her milletin kanunları yapılmış, hatta yazıyla tespit edilmişti. İyice teşekkül etmiş bir millete, yabancı bir imparatorluk bazı haklar tanımış ya da tanımamış, bunun ne önemi olabilirdi. Düzensizliğin, karışıklığın hü-

küm sürdüğü, devletin yıkılmakta olduğu, istila ve yağmanın devam ettiği bir sırada, muzaffer komutana dalkavukluk etmeye çalışan bütün o piskoposların mutantan sözlerini bize duyurmakla Keşiş Dubos acaba neyi ispat etmek ister? Dalkavukluk, dalkavukluk edenin zaafından başka ne gösterir? Belagat ve şiirin böyle bir hengâmede ne anlamı olabilir? Clovis'in işlediği cinayetlerden söz ettikten sonra Gregoire de Tours'un birdenbire, "Bununla beraber düşmanlarını Tanrı daima onun huzurunda dize getiriyordu; Tanrı'nın gösterdiği yoldan yürüyordu da ondan" dediğini görüp de şaşmayacak kim var? Clovis'in Hristiyanlığı kabul etmesini papaz sınıfının memnunlukla karşıladığına, hatta bundan büyük yararlar sağladığına kim şüphe edebilir? Ama yine bunun gibi, istila sırasında insanların çeşitli felaketlere uğradıklarından, Roma hükümetinin de yerini Cermen hükümetine bırakmış olmasından kim şüphe edebilir? Franklar her şeyi değiştirmeye ne niyet etmişlerdi ne de böyle bir işe girişecek kadar kuvvetleri vardı; hem zaten şimdiye dek istila edenlerden çok azı böyle bir sevdaya düşmüştür. Ama keşiş Dubos'nun çıkardığı bütün sonuçların doğru olması için Frankların Roma'ya bağlı ülkelerde hiçbir şey değiştirmemiş olmaları yetmez, bizzat kendilerinin de değişmiş olması gerek.

Ben de, Keşiş Dubos'nun usulünü takip etmek suretiyle pekâlâ Yunanlıların İran'ı istila etmediklerini ispatlayabilirim. Önce bazı şehirlerin İranlılarla yaptıkları anlaşmalardan söz açarım. Arkasından, Franklar nasıl Romalıların hizmetinde çalışmışsa İranlıların hizmetinde çalışmış olan Yunanlılardan söz ederim. Eğer İskender, İran ülkelerine girmiş, Tyr şehrini kuşatmış, almış ve yıkmışsa, bu, tıpkı Syagrius'un yaptığı gibi özel bir işti, derim[436]. Ama, Yahudilerin büyük hahamının nasıl ona karşı geldiğini düşünün[437]; İuppiter Ammon kâhininin sözlerini dinleyin[438]; Gordium'da geleceği hakkında ona söylenen sözleri hatırlayın[439]; bütün şehirlerin ona âdeta kucak açtıklarını, bütün valilerle büyüklerin, huzurunda dize geldiklerini unutmayın. İskender, İranlılar gibi giyinmekten çekinmiyor; Clovis de sırtına konsüllük cübbesini böyle geçirdi işte. Darius, İskender'e ülkesini paylaşmayı teklif etmedi mi? Darius zorba bir hükümdar gibi öldürülmedi mi? Darius'un annesiyle karısı İskender'in ölümüne ağlamadılar mı? Quinté-Curce, Arrien, Plutarkos, İskender'le çağdaş mıydılar? Matbaa, bu yazarların yoksun oldukları bir ışığa kavuşturmadı mı bizi? *Fransa Krallığının Galya'ya Yerleşmesi* adındaki kitabın hikâyesi işte bundan ibaret.

436 Syagrius, Galya'da Romalı bir kont; aşağı yukarı 430'la 486 yılları arasında yaşamıştır. Soissons'da Clovis'e yenilmiş ve Vizigotların kralı Alaric'a sığınmıştır. O da kendisini Clovis'e teslim etmekten geri kalmamıştır.

437 Joséphe'e göre, başhaham Jaddus, İskender'i Kudüs'te törenle karşılamış ve ona, kutsal kitaplarda istilalarını okuduğunu söylemiş.

438 İuppiter Ammon kâhini, İskender'i, İuppiter'in oğlu olarak selamladı.

439 Burada İskender'in kestiği Gordium kördüğümü söz konusudur.

Konu XXV
Fransız soylu sınıfı üzerine

Keşiş Dubos, krallığımızın ilk zamanlarında Franklarda, yalnız bir sınıf vatandaşın bulunduğunu söylüyor. İlk ailelerimizin soyluluk niteliğini küçümseyen bu iddia, aynı şekilde, birbiri arkası sıra krallığa hükmeden üç büyük aileyi de küçümsemekten geri kalmaz. Demek oluyor ki onların büyüklüğü çok eski zamanlara dayanmıyor? Demek oluyor ki tarih, onların aşağı tabakalara mensup oldukları yüzyılları aydınlatabilecek? Demek oluyor ki, Chilpéric'in, Pépin'in ve Hugues Capet'nin soylu olmaları için kökenlerini Romalılarda ya da Saksonlarda, yani boyunduruk altına alınmış milletlerde aramak gerekecek?

Keşiş Dubos bu görüşünü ileri sürerken de salique kanuna dayanıyor. "Bu kanun," diyor; "Bize açıkça gösteriyor ki Franklarda iki sınıf yurttaş yoktu. Nitekim kanun, öldürülen herhangi bir Frank için iki yüz *sou* tazminat verilmesini buyuruyordu. Buna karşılık aynı kanun, Romalılarda *kralın dostu*[440] olan bir kişi öldürüldüğü takdirde üç yüz *sou* tazminat ödenmesini, mülk sahibi Romalı için yüz *sou* ödenmesini, haraç ödeyen Romalı için de kırk beş *sou* tazminat ödenmesini emrederdi." Ödenen tazminatlar arasındaki farklar kişiler arasındaki başlıca ayrılıkların işareti olduğundan Keşiş Dubos, Franklarda bir sınıf yurttaşın, Romalılarda ise üç sınıf yurttaşın bulunduğu sonucunu çıkarıyor.

Şaşılacak şey doğrusu, nasıl oluyor da Keşiş Dubos işlediği hatayı anlamakta bu derece güçlük çekiyor? Gerçekten de öyle, Frankların egemenliği altında yaşayan Romalı soylular, nasıl olur da daha çok tazminatı hak edebilirler ve yine nasıl olur da en ünlü Franklardan, en büyük komutanlardan daha önemli kişi olarak ortaya çıkabilirler? Galip milletin kendisini bu derece küçümsediğini, mağlup milleti de bu derece yükselttiğini gösterecek nasıl bir işaret var ortada? Üstelik, Keşiş Dubos, öteki barbar milletlerin, aralarında çeşitli vatandaş sınıflarının bulunduğunu gösteren kanunlarını da belirtmekten çekinmiyor. Bu genel kuralın Franklarda uygulanmamış olması, doğrusu ya tuhaf bir şey olur. Bundan da sayın keşişin, salique kanunun metnini yanlış yorumladığını ya da yanlış uyguladığını anlaması gerekirdi: Oysa oncağız, düştüğü hatanın farkında bile değil.

Sözü geçen kanunu açtığımız zaman, bir *antrustion*'un, yani kralın yiğitlerinden ya da vasallardan birinin öldürülmesi halinde ödenecek tazminatın altı yüz *sou* olduğunu, buna karşılık Romalı bir dostun tazminatının üç yüz *sou*; herhangi bir Frankın öldürülmesi halinde tazminatın, iki yüz *sou*, bir Romalı için tazminatın ise yüz *sou* olduğunu görüyoruz. Bir çeşit köle ya da hürriyeti verilmiş köle olan haraca bağlı bir Romalı için tazminat miktarı kırk beş *sou*'dan ibaretti; köle ya da hürriyeti

440 Kralın dostu sözünü, convive du roi'ya karşılık aldık.

verilmiş köle olan Franklar için ödenen tazminattan söz etmeyeceğim; kanunda bu üçüncü sınıfın sözü geçmez de ondan.

Keşiş Dubos ne yapıyor, biliyor musunuz? Kanunda birinci sınıf Franklarla yani *antrustion*'larla ilgili maddeden hiç söz etmiyor; arkasından da, ölümü için ikiyüz *sou* tazminat ödenen Frankla, üç sınıfa ayırdığı Romalıları, her biri için ayrı tazminat ödenen Romalıları karşılaştırıyor ve Romalılarda üç sınıf, Franklarda ise bir sınıf insan bulunduğu sonucunu çıkarıyor.

Ona göre, mademki Franklarda bir sınıf vardı, o halde Burginyonlarda da bir sınıf olması gerekirdi; çünkü onların ülkesi, bizim krallığımızın başlıca parçalarından biri olmuştur. Gelgelelim, Burginyonların kanunlarında üç çeşit tazminat vardı: Biri soylu Burginyon ya da Romalı için, ikincisi daha aşağı tabakadan Burginyon ya da Romalı için, üçüncüsü ise her iki millette de daha aşağı tabakadan olan kişiler için. Keşiş Dubos bu kanunlardan hiç söz etmiyor.

Kendisini her yandan sıkıştıran kanun metinlerinden nasıl kaçıp sıyrıldığını görmek gerçekten insanın hoşuna gidiyor. Büyüklerden, senyörlerden, soylulardan söz edildiği zaman kendisine, bunlar diyor, sınıf ayrılıkları değil, sıradan ayrılıklardır; nezaket icabı göz önünde tutulan farklardır, yoksa kanunun verdiği ayrıcalıklar değildir; sözü edilen kişiler belki kralın meclisine dâhil kişilerdi; hatta Romalı da olabilirlerdi; bununla beraber Franklarda yalnız bir sınıf insan vardı. Öte yandan, bir yerde, aşağı sınıftan bir Frankın sözü geçse keşiş hemen bunun bir köle olduğunu söyler; Childebert'in fermanını o şekilde yorumlar da onun için. Bu ferman üzerinde biraz durmam gerekiyor. Keşiş Dubos fermanı meşhur etti; ona dayanarak iki şeyi ispatlamak istedi de ondan; birincisi, barbarların kanunlarında sözü geçen bütün tazminatların bedeni cezaya ilave edilmiş bir ceza olmasıydı ki, o zaman bütün eski belgeler altüst edilmiş olurdu; ikincisi ise, bütün hür insanların doğrudan doğruya ve derhal kral tarafından yargılanmasıydı ki, bu da bize, yanlış gibi geliyor; çünkü o çağın yargılama usulünü gösteren birçok metin ve belgeler, bunun aksini iddia etmektedir.

Bir millet kurultayında kaleme alınmış olan bu fermanda şöyle denir: "Hâkim, ünlü bir hırsız bulursa, Frank (Francus) olduğu takdirde elini kolunu bağlayıp krala gönderir; yakaladığı hırsız daha zayıf bir kişiyse *(debilior persona)* hemen orada asılır." Keşiş Dubos'ya göre Francus demek hür insan demektir; *debilior persona* ise köle demektir. Bir an için, *Francus* kelimesinin burada hangi anlama geldiğini bilmediğimi farz edeceğim; yalnız *daha zayıf bir kişiden* ne kastedildiğini incelemeye çalışacağım. Bana kalırsa hangi dilde olursa olsun her çeşit karşılaştırma zorunlu olarak üç terimi gerektirir: En büyük, daha küçük ve en küçük. Burada söz konusu yalnız hür insanlarla köleler olsaydı, fermanı kaleme alan *daha zayıf bir kişi demez*, doğrudan doğruya köle derdi. Şu halde burada, de*bilior persana,* köle değil, kölenin üstünde bir insan anlamına gelir. Bunu böylece kabul ettikten sonra *Francus* da hür

insan değil, ünlü bir insan anlamına gelir. *Francus* burada işte bu anlama alınmıştır; çünkü ülkelerde en güçlü, en kuvvetli kişiler, en itibarlı kişiler hep Franklar arasından çıkardı; hâkimlerle kontlar da bunları yola getirmekte güçlük çekerlerdi. Benim yaptığım bu açıklama ise, hangi hallerde suçluların kralın huzuruna gönderilmesi, hangi hallerde gönderilmemesi gerektiğini gösteren birçok capitulaire'le bağdaşmaktadır.

Tégan tarafından yazılmış olan *Vie de Louis le Débonnaire* adlı kitapta[441], piskoposların, kölelikten gelen ya da barbarlar arasından çıkan piskoposların bu imparatoru küçük düşürdüklerini görüyoruz. Bu hükümdarın kölelikten kurtarıp Reims piskoposluğuna getirdiği Hébon'a Tégan şunları söyler: "Bunca iyiliğine karşı imparator senden ne gibi bir hizmet gördü? Seni hürriyetine kavuşturdu ama soyluluğa yükseltmedi; hem zaten seni hürriyetine kavuşturduktan sonra soyluluğa yükseltemezdi ki!"

İki sınıf vatandaşın bulunduğunu gösteren bu sözler bile Keşiş Dubos'nun kafa düzenini bozmaz. Buna da şu şekilde karşılık verir: "Bu sözler, Louis le Débonnaire'in Hébon'u soylular sınıfına sokamadığı anlamına gelmez. Çünkü Reims piskoposu olmakla, Hébon, soyluluktan da üstün bir sınıfa mensuptu." Bu sözlerin ne demek istediğini varsın okuyucu takdir etsin; burada papaz sınıfının soylu sınıfına olan üstünlüğü mü söz konusudur yoksa, değil midir, varsın onu da okuyucu takdir etsin. Kesiş Dubos devamla, "Bu sözler yalnız, hür doğan yurttaşların soylulukla yetinebileceğini gösteriyor" diyor, "Toplum hayatında soylu insanla, hür insan çoğu zaman aynı anlama gelmiştir." Ne demek yani, zamanımızda bazı burjuvalara soyluluk unvanı verildi diye, *Vie de Louis le Débbonnaire'in* bir bölümünü bu çeşit insanlara mı uygulayacağız? Keşiş Dubos devamla: "Belki Hébon, Franklarda değil de Saksonlarda ya da yurttaşların çeşitli sınıflara ayrıldığı başka bir Cermen topluluğunda kölelik etmişti," diyor. Demek oluyor ki Keşiş Dubos'nun *belkisi* yüzünden Franklarda soylu sınıfını kaldıracağız. Gelgelelim Keşiş Dubos, *belki* kelimesini hiçbir zaman buradaki kadar yersiz kullanmamıştır. Az önce Tégan'ın, kölelikten kurtulan ya da barbar insan topluluklarından çıkan piskoposları Louis le Débonnaire'e düşman olarak ileri sürdüğünü görmüştük. Hébon bunların ikinci kategorisine değil birinci kategorisine girenlerindendir. Hem zaten Hébon gibi bir kölenin Sakson ya da Cermen olduğu nasıl söylenebilir? Bir kölenin ailesi, dolayısıyla milliyeti de olamaz. Louis le Débonnaire, Hébon'a hürriyetini vermiş ve hürriyeti verilen köleler efendilerinin kanununu kabul etmek zorunda oldukları için, Hébon da Frank olmuş, Sakson ya da Cermen değil.

Şimdiye kadar hep saldırdım, biraz da kendimi savunayım. Biliyorum bana diyeceksiniz ki, *antrustion*'lar topluluğu devlette hür kişilerden ayrı bir sınıf meydana

441 Louis le Débonnaire, 813'te Charlemagne tarafından imparatorluğa ortak edilmiş, 814'te de imparator olmuştur, 817'de imparatorluğu bölmüş ve Lothaire imparator olmuştur.

getirmişti ama tımarlar başlangıçta geçiciyken sonradan kaydı hayat şartıyla verildiğinden, durum, ilksiz bir soylu sınıfının oluşmasına imkân veremezdi; ayrıcalıklar babadan oğla geçen bir tımara bağlı değildi de ondan. M. de Valois'ya Franklar'da yalnız bir sınıfın bulunduğu sanısını veren herhalde bu düşünce olacak. Keşiş Dubos da ondan almış bu sanıyı ama kötü kötü kanıtlar kullanarak berbat etmiş. Her ne hal ise, benim yukarıda kendi kendime çıkışmak için ileri sürdüğüm şeyi, Keşiş Dubos kırk yıl düşünse bulamazdı. Çünkü Romalılarda üç sınıf soyluluk kabul ettikten sonra, birincisine, kralın yiğitlerini dâhil eden Keşiş Dubos, bu unvanı *antrustion* unvanından daha çok ilksiz bir soyluluk gösterdiğini iddia edemezdi. Ama yine de dolaysız bir karşılık vermek gerek.

Antrustion'lar ya da yiğitler, tımarları olduğu için bu unvanları almış değillerdi; salt *antrustion* oldukları için kendilerine tımar verilirdi. Bu kitabın ilk konularında söylediklerimi hatırlayın: Senyörlerin sonradan sahip oldukları tımar daha önce sahip oldukları tımarın aynı değildi; bununla beraber başka bir tımarları daha vardı; tımarlar, doğuşta verilirdi; millet kurultaylarındaki kararlarla verilirdi ve nihayet, tımar sahibi olmak hem soyluların çıkarına, hem de hükümdarların çıkarına olduğu için verilirdi. Bu aileler, hem hükümdara gösterdikleri bağlılıkla, hem de bir tımara sahip olacak yetkide oldukları için öteki aileler arasında sivrilirlerdi. Bundan sonraki kitabımda, zaman koşulları sayesinde birçok hür insanların bu ayrıcalıklardan nasıl yararlandıklarını ve dolayısıyla soylu sınıfına nasıl girdiklerini göstermeye çalışacağım. Böyle bir şey ne Gontran zamanında vardı ne de yeğeni Childebert zamanında; Charlemagne'ın hükümeti zamanında ise bu usulün konduğunu görüyoruz.

Charlemagne zamanında her ne kadar hür insanlar tımar sahibi olmak hakkından tümüyle yoksun değillerse de, Tégan'ın yukarıda sözü geçen kitabından, hürriyeti verilmiş kölelerin böyle bir haktan tümüyle yoksun bırakıldıkları anlaşılıyor. Eski Fransız soylu sınıfının ne olduğunu bize anlatmak için Türkiye'de yürürlükte olan usulden söz etmeye kalkan Keşiş Dubos, Louis le Débonnaire ile Charles le Chauve'un hükümetleri zamanında halk tabakasından kimselerin yüksek rütbe ve makamlara getirilmelerinden Fransızların yakındıkları gibi Türklerin de yakındıklarını söyleyebilir mi? Charlemagne zamanında bundan yakınan yoktu; çünkü bu hükümdar her zaman, eski aileleri yenilerden ayrı tutmuştur; Louis le Débonnaire'le Charles le Chauve ise böyle bir şey yapmadılar.

Okurlarımın, Keşiş Dubos'ya çok güzel ve çok değerli kitaplar borçlu olduklarını unutmamaları gerek. Onun hakkında hüküm verirken bu kitabını değil, öteki kitaplarını ele almalı. Keşiş Dubos birçok yanlış şeyler söylüyor bu kitabında; sebebi de şu: Gözlerinin önünde, konusunu bulunduracak yerde Kont de Boulainvilliers'nin kitabını bulunduruyor. Bütün bu eleştirilerimden şu sonucu çıkaracağım: Bu büyük adamın hata işlediğine bakılırsa, benim şahsen, hata işlememem için ne büyük çabalar harcamam gerekecek, Tanrı bilir!

OTUZ BİRİNCİ KİTAP
Krallıklarındaki devrimlerle ilgili olarak Franklarda derebeylik kanunları kuramı

Konu I
Görevlerle tımarlardaki değişiklikler

Önceleri kontlar görevleri başına bir yıl için gönderilirlerdi; çok geçmeden görevlerini satın almaya ve böylece devamlı bir hale sokmaya başladılar. Clovis'in torunlarının saltanatından itibaren buna bir örnek bulabiliyoruz. Peonius adında birisi Auxerre şehrinde konttu; görevinin devamını sağlamak için oğluna para verip Gontran'a gönderdi; oğlu da parayı kendisi için verip babasının yerini aldı. Görülüyor ki krallar, daha o zamanlar, kendi bağışlarını bile kötüye kullanmaya başlamışlardı.

Krallık kanunları gereğince tımarların babadan oğla geçmesi yasaktı ama krallar da öyle kolay kolay tımar verip tımar alamazlardı; tımar verip alma işi kurultayların başlıca uğraşlarındandı. Ne yazık ki az önce sözünü ettiğimiz kötüye kullanma işi buraya da bulaştı; kontlar gibi tımar sahipleri de para vermek suretiyle tımarlarından yararlanmaya devam ettiler.

Bu kitabın sonraki konularında göstereceğim gibi, hükümdarlar, belli bir süre içinde hibe ettikleri topraklardan gayri, devamlı olarak arazi hibe etmeye de başladılar. Bir an geldi saray, hibe ettiği toprakları geri almak istedi. Bu davranış genel bir homurtunun ve Fransa tarihinde gördüğümüz o meşhur devrimin meydana gelmesine sebep oldu; en meşhur olayı da bu devrimin, Brunehault işkencesi denen işkencedir.

Bunca kralın kızı, kız kardeşi, annesi olan, Romalı bir *edile*[442]'e ya da bir prokonsül'e yakışacak eserleriyle tarihe ün salan, iş konusunda da anadan doğma bir yeteneği bulunan, uzun zaman halkın saygısını kazanmasını sağlayan birçok meziyetleri bulunan bu kraliçe, herhangi özel bir nedenden ötürü milletin gözünden düşmemiş olsaydı, elbette ki, ülkesindeki itibarı bir hayli bozuk olan bir kral tarafından öyle utandırıcı, öyle ağır işkencelere uğratılmazdı. Clotaire kendisini, on kralın ölümüne sebep olmakla suçladı; oysa bu krallardan ikisini Clotaire'in kendisi öldürtmüştü; birkaçının ölümüne ise ya kaderin cilvesi ya da başka bir kraliçenin kötü-

442 Édile, Roma'da bir çeşit belediye müfettişi.

lüğü sebep olmuştu. Frédégonde'un döşeğinde rahat rahat ölmesine izin veren, korkunç cinayetlerinin cezalandırılmasına engel olan bir millet, Brunehault'nun cinayetlerini pekâlâ vurdumduymazlıkla karşılayabilirdi.

Brunehault bir deveye bindirilip askerler arasında dolaştırıldı. Ordunun gözünden düştüğünü gösteren bir işarettir bu. Frédégaire'in dediğine bakılırsa, Brunehault'nun sevgilisi olan Protaire, senyörlerin mallarına mülklerine el koyar, gelirlerini kendi kesesine aktarır, soylular sınıfını küçümsermiş; bundan ötürü de hiç kimse görevinde kalıp kalmayacağını bilemezmiş. Bu hareketlerden etkilenmiş olan askerler onu çadırında hançerle öldürdüler; Brunehault da ya bunun intikamını almak için ya da aynı planın devamını sağlamak için kötülüklerini her gün biraz daha artırdı.

Tek başına hüküm sürmek isteyen, içinde korkunç bir öç almak duygusu bulunan, Brunehault'nun oğulları galip geldiği takdirde kendisinin mahvolacağına kesin olarak inanan Clotaire bizzat kendisine karşı düzenlenen bir harekete katıldı ise de ya beceriksizliği yüzünden ya da olayların gidişine uymak zorunda kaldığından Brunehault'yu suçladı ve bu kraliçeye olmadık işkenceyi etti.

Warnachaire, Brunehault'ya karşı düzenlenen suikastın ruhuydu; Burgonya sarayı başkanlığına atandı[443]; Clotaire'i sıkıştırıp, hayatının sonuna kadar bu görevde bırakılacağına dair söz aldı. Bu bakımdan saray başkanlarının durumu Fransız senyörlerinin durumundan farklı oldu; başkanın otoritesi kralın otoritesinden ayrı bir otorite olarak ortaya çıkmaya başladı.

Milleti en çok dehşete düşüren şey Brunehault'nun naipliği sırasındaki o korkunç yönetimi oldu. Kanunlar hüküm sürdükçe hiç kimse tımarının elinden alınmasından yakınamazdı; çünkü kanun, tımarı, kendisine hepten vermiş değildi; ama cimrilik, kötüye kullanma, ahlaksızlık, tımarların hepten verilmesine sebep olunca, bu kez, dalavere ile mal mülk sahibi olanlar yine dalavere ile mallarının mülklerinin ellerinden alınmasından yakınmaya başladılar. Bu iş kamunun çıkarına yapılsaydı belki kimse sesini çıkarmazdı ama ne ahlaksızlığı gizliyorlar ne de memleketin içinde bulunduğu düzeni ortaya atmaktan geri kalıyorlardı. Bir yandan hazinenin çıkarlarını ileri sürüyorlar, öte yandan hazineyi hiçbir kayda tabi olmadan istedikleri gibi boşaltıyorlardı; hükümdarın ihsanları artık, görülen hizmetlere karşılık bir ödül olmaktan çıkmıştı. Brunehault içinden pazarlıklı bir kadındı; eski ahlaksızlığın sebep olduğu kötüye kullanmaları aynı ruh haletiyle düzeltmeye kalktı. Gelip geçici istekleri, öyle zayıf bir insanın istekleri değildi. Senyörlerle büyük komutanlar işin kötüye varacağını anlayınca bizzat kraliçeyi yıkmaktan çekinmediler.

O çağa ait bütün belgeleri ele geçirmemiz imkânsız; şimdiki olaylar hakkında köylü ne biliyorsa o çağın olayları hakkında da o kadar bilgisi olan tarihçilere ge-

443 Maire du Palais, sözünü Saray Başkanı diye çevirdik; bunların nasıl atandıklarını, ne gibi yetkilere sahip olduklarını bu kitabın III. ve V. konularında bütün ayrıntılarıyla göreceğiz. Bunlar o çağların bakanlarıydı âdeta.

lince, onlar da son derece kısır kişilerdi. Bununla beraber kötüye kullanmaları önlemek amacıyla Clotaire'in Paris din meclisine verdiği kanun, bu hükümdarın ayaklanmalara sebep olan şikâyetleri ortadan kaldırmak istediğini gösterir. Clotaire bir yandan kendi selefleri tarafından verilmiş ya da kabul edilmiş tımarların tümünü benimsediğini bildiriyor, öte yandan da, o zamana dek yiğitleriyle senyörlerinin ellerinden alınmış olan malların mülklerin kendilerine iadesini buyuruyordu.

Kralın söz konusu meclise verdiği ayrıcalıklar bundan ibaret değildi. Papaz sınıfının ayrıcalıklarına karşı ne yapılmışsa hepsini düzeltti. Piskopos seçimlerinde sarayın etkisini hafifletti. Kral, vergi işlerini de düzene koydu. Bütün yeni vergilerin kaldırılmasını istedi; Gontran, Sigebert ve Chilpéric'in ölümünden sonra alınmaya başlanmış olan geçit vergilerinin alınmamasını buyurdu; yani Frédégonde ile Brunehault'nun naiplikleri zamanında yapılmış olan şeylerin tümünü hükümsüz ilan etti. Kendi malı olan hayvan sürülerinin şunun bunun otlaklarında otlatılmasını da yasak etti; az sonra, Clotaire'in yaptığı ıslahatın çok geniş olduğunu, medeni hukuk alanına giren işlerin tümünü ilgilendirdiğini göreceğiz.

Konu II
Mülki yönetim nasıl ıslah edildi

O zamana kadar milletin, kendisini yönetecek olanları seçerken ya da söz konusu kişilerin davranışlarını yargılarken işi hafif tuttuğuna, sabırsızlık alametleri göstermediğine şahit olmuştuk; efendileri arasındaki anlaşmazlıklara karışmadığını, yalnız onlara barışın zorunlu olduğunu kabul ettirdiğini görmüştük. Ama henüz görmediğimiz bir şeyi de millet o zaman yaptı: Kendi durumuna şöyle bir baktı, kanunları serinkanlılıkla inceledi, yetersiz olan taraflarını tamamladı, kendisine karşı kullanılan zorbalığa son verdi, kuvvet ve yetkileri düzene koydu.

Frédégonde'la Brunehault'nun erkeklere özgü bir cesaret ve gözü peklikle yönettikleri naiplik hükümeti, milleti, hayrete düşürmekten çok uyarmıştı. Frédégonde ettiği kötülükleri yine ettiği kötülüklerle savunmuştu; düşmanlarını zehirleyerek öldürmüştü; davranışlarını haklı çıkarmak için de yine zehir kullanmaktan çekinmemişti; davranışları genel olmaktan çok özel bir nitelik taşıyordu. Frédégonde daha çok kötülük etti; buna karşılık Brunehault daha çok yıldırdı. Bu kriz esnasında millet derebeylik yönetimini düzene koymakla yetinmedi mülki yönetime de bir düzen vermek istedi. Çünkü bu yönetim de öteki kadar bozulmuştu; hem bu bozulma daha eski olduğu için daha tehlikeliydi; kanunların değil daha çok ahlakın bozulmasından ileri geliyordu da ondan.

Grégoire de Tours'un anlattıklarıyla öteki belgelerden çıkarttığımız sonuçlardan anlıyoruz ki millet de, krallar da hem yabancıdır hem de hain. Bu hükümdarlar haksızlık etmekten, işkenceye, kötülüğe başvurmaktan geri kalmıyorlardı; mil-

letin tümü böyleydi zaten. Kimi zaman Hristiyanlık onları yumuşatmamış gibi görünürse de bu da yine Hristiyanlığın suçlulara verdiği korku ve dehşetin sonucudur. Kilise kendini, onlara karşı, velilerinin kehanet ve kerametleriyle savunuyordu. Krallar kutsal şeylere karşı saygısızlık göstermezlerdi; aksi takdirde cezaya çarpılacaklarını bilir ve bundan korkarlardı. Ama öte yandan, kimi zaman, kızdıkları bir anda, kimi zaman da gayet serinkanlı oldukları bir anda çeşitli haksızlıklarda bulunmuşlar, çeşitli suçlar işlemişlerdir; çünkü bu haksızlıklarla bu suçlar, onlara, tanrısal adaletin aynı derecede yakın olduğunu göstermezdi. Daha önce de söylediğim gibi Franklar, kan dökmekten hoşlanan krallara katlanırlardı; kendileri de öyleydi de ondan; krallarının çapulculuklarından, haksızlıklarından yakınmazlardı; çünkü kendileri de kralları gibi haksızlık ve çapulculuk etmekten çekinmezlerdi. Bazı yerleşmiş kanunları vardı, ama krallar bu kanunları *Préception*[444] adı verilen mektuplarla istedikleri zaman, istedikleri şekilde bozabilirlerdi; bu mektuplar Romalı imparatorların *rescrit*[445]'leri gibi bir şeydi; krallar ya onlardan almışlardı bu alışkıyı ya da kendileri uydurmuşlardı. Grégoire de Tours'dan öğreniyoruz ki krallar serinkanlılıkla adam öldürtürlermiş; bazı sanıkları hiç dinlemeden ölüme mahkûm ettikleri de olurmuş. Kanun dışı evlenmeler için bu çeşit mektuplardan verirlermiş; mirasın başkalarına geçmesi için de bu mektuplardan verirlermiş; ana babanın, hısım ve akrabanın haklarını ortadan kaldırmak için de mektup vermekten çekinmezlermiş; rahibelerle evlenmek için de kimi zaman bu mektuplardan verdikleri olurmuş. Gerçekte, kendiliklerinden kanun yaptıkları yoktu ama yapılmış kanunların uygulanmasını geciktirirlerdi.

Clotaire'nin fermanı bütün yakınmaları ortadan kaldırdı. Sanıklar ancak söyleyeceklerini söyledikten sonra mahkûm edildiler; hısım akraba kanunun gösterdiği düzene göre mirasa kondular; kızlar, dullar ya da rahibelerle evlenmek için verilmiş olan *préception*'ların hiçbiri geçerli sayılmadı; bu çeşit mektupları alanlar ve kullananlar ağır bir şekilde cezalandırıldı. Bu fermanın 13., 14. ve 15. maddeleri zamanla silinmemiş olsaydı Clotaire'in bu çeşit mektuplar hakkında daha neler buyurduğunu iyice öğrenirdik. *Précéption*'ların geçerli olduğunu buyuran 13. maddenin elimizde yalnız ilk kelimeleri var; oysa bu hüküm, Clotaire'in aynı kanunla feshettiği *preception*'lar için geçerli olamaz. Elimizde aynı hükümdarın bu fermanıyla ilgili bir kanun daha var ki orada, *précéption*'ların neden olduğu bütün kötüye kullanmaların birer birer düzeltildiğini görüyoruz.

Üzerinde ne zaman ve nerede çıkarıldığı yazılı olmayan bu kanunun M. Baluze, I. Clotaire'e ait olduğunu söylüyorsa da ben şu üç nedenden ötürü onun II. Clotaire'e ait olduğunu iddia ediyorum. Kanunda:

444 Préceptions, bazı konularda kanunlara karşı yapılmış hareketleri bağışlamak ya da kanuna aykırı hareketlerde bulunmak için kralın hâkimlere gönderdikleri mektuplar.

445 Rescrit, 411 sayılı nota bak.

I. Kralın, babasıyla atası tarafından kiliselere verilmiş olan dokunmazlık haklarına saygı göstereceği yazılı. I. Clotaire'nin henüz Hristiyan olmayan ve krallık kurulmadan önce yaşamış olan atası Childéric, kiliselere nasıl ve ne gibi dokunmazlık hakları verebilirdi? Ama bu kanun için II. Clotaire'indir dersek o zaman atası olarak karşımıza, karısı ve çocuklarıyla beraber yaktırdığı oğlu Cramne'in kefaretini ödemek için kiliseye büyük bağışlarda bulunmuş olan 1. Clotaire'nin çıktığını görürüz.

II. Bu kanunun düzeltmeye çalıştığı kötüye kullanmalar I. Clotaire'in ölümünden sonra da devam etti; hatta Gontran'ın o zayıf yönetimi zamanında olsun, Chilpéric'in o zalimane hükümeti zamanında olsun, Frédégonde'la Brunehauet'nun o iğrenç naiplik yönetimi zamanında olsun en üst noktasına ulaştı. Durum böyle olunca, nasıl oldu da millet, bir kez ortadan kaldırılmış olan bunca şikâyet konusunun yeniden dirilmesine hiç ağzını açmadan, hiçbir harekette bulunmadan katlanabildi? Nasıl oldu da millet, II. Chilpéric'in o şiddetli hareketlerine yeniden başlaması üzerine, bu hükümdarı, yargılamalarda, eskiden olduğu gibi geleneklere uymaya mecbur ettiği zaman yapmış olduğu şeyi yapmadı?

III. Nihayet, şikâyet konularını ortadan kaldırmak için yapılmış olan bu kanunun I. Clotaire ile hiçbir ilgisi olamazdı; çünkü, onun zamanında bu konuda hiçbir şikâyet yoktu; üstelik otoritesi de, hele bu kanunun çıkış tarihi olarak gösterilen tarihte son derece kuvvetliydi; oysa bu kanun, II. Clotaire zamanında memleketin politik durumunda bir devrime sebep olmuş olan olaylara daha uygun düşmektedir. Tarihi kanunlarla, kanunları da tarihle aydınlatmak gerek.

Konu III
Saray başkanlarının otoritesi

II. Clotaire'in, Warnachaire'i hayatının sonuna kadar saray başkanlığında bırakacağına söz verdiğini söylemiştim. Devrimin bir başka sonucu daha oldu; o zamana kadar kralın saray başkanıydı; ondan sonra krallığın saray başkanı oldu; o zamana dek kral seçerdi onu; devrimden sonra millet seçmeye başladı. Devrimden önce Protaire'i Théodoric, Landéric'i de Frédégonde seçmişti bu mevkiye ama devrimden sonra bu seçim işini millet üzerine aldı.

Şu halde, bazı yazarların yaptıkları gibi, bu saray başkanları ile Brunehault'nun ölümünden önce bu mevkiye atanmış olanları, kralın saray başkanlarıyla krallığın saray başkanlarını birbirine karıştırmamak lazım. Burginyonların kanunlarından anlıyoruz ki saray başkanlığı onlarda devletin en ileri gelen mevkilerinden biri değildi; ilk Frank krallarında da bu mevki başta gelen mevkilerden biri sayılmazdı.

Clotaire, görevi olanlarla tımar sahiplerine gerekli teminatı vermişti; Warnachaire'in ölümünden sonra yerine kimi koymak istediklerini sorduğu zaman

Troyes'da toplanan senyörler ağız birliği edip hiç kimseyi seçmeyeceklerini söylemişler ve kendilerinden iltifatını esirgememesini rica edip ona sığınmışlardı.

Dagobert de babası gibi bütün krallığı birleştirmişti. Millet ona güvendiğini belli etmek için saray başkanı seçmek istememişti. Kendini son derece özgür hisseden ve elde ettiği zaferlerden âdeta şımaran bu hükümdar tutup Brunehault'nun planını uygulamaya kalktı ama hiçbir başarı elde edemedi. Sclavon'lara yenilen Austrasie senyörleri ülkelerine dönmek zorunda kaldılar; böylece Austrasie'nin sınır bölgeleri barbarlar tarafından yağma edildi. Bunun üzerine Austrasie'yi bir hazine ile beraber oğlu Sigebert'e vermeye ve krallıkla sarayın yönetimini Kolonya Piskoposu Cunibert ile Adalgise dukasına terk etmeyi Austrasie halkına teklif etti. Frédégaire o sırada imzalanan anlaşmaların ayrıntılarına girmiyor ama kral bütün anlaşmaları kabul ettiğini fermanlar sayesinde belirtmiş ve her şeyden önce Austrasie'yi tehlikeden kurtarmaya çalışmıştır.

Ölmek üzere olduğunu anlayan Dagobert, karısı Nentechilde ile oğlu Clovis'i Aega'ya emanet etti. Neustrie ile Burgonya senyörleri bu genç prensi kral seçtiler. Aega ile Nentechilde sarayı yönettiler; Dagobert'in el koymuş olduğu mülklerin tümünü eski sahiplerine verdiler; böylece Austrasie'de olduğu gibi Neustrie ile Burgonya'da da yakınmalar sona erdi

Aega'nın ölümünden sonra kraliçe Nentechilde, Burgonya senyörlerini, Floachatus'u saray başkanlığına seçmeye davet etti. Floachatus, Burgonya krallığının başlıca senyörlerine birer mektup gönderdi ve onlara hayatlarının sonuna kadar mallarına mülklerine, görevlerine, rütbelerine dokunmayacağına söz verdi. Arkasından da verdiği sözü tutacağına ant içti. İşte *Kral Sarayı Başkanları* adlı kitabın yazarı, krallığın saray başkanları tarafından yönetilmesine başlangıç olarak bu olayı göstermektedir.

Bir Burginyon olan Frédégaire, söz konusu ettiğimiz devrim sırasında Austrasie ile Neustrie sarayları başkanlarından çok Burgonya sarayı başkanlarından uzun uzadıya söz etmiştir ama Burgonya'da imzalanan anlaşmalar aynı nedenlerden ötürü Neustrie ile Austrasie'de de imzalanmıştır.

Millet, egemenliği, veraset yoluyla kral olan bir insanın eline bırakmaktansa bizzat seçeceği ve bazı koşullarını kabul ettireceği bir saray başkanına vermenin daha iyi olacağını sandı.

Konu IV
Milletin saray başkanları hakkındaki düşüncesi neydi

Bir devlette, kralı olan bir milletin, krala özgü bir egemenliği uygulayacak olan kişiyi seçmesi insana tuhaf geliyor; içinde yaşadıkları koşulları bir yana bıraksak

bile öyle sanıyorum ki Franklar bu görüşlerini tarihlerinin çok daha uzak olaylarından almışlardır.

Franklar, Cermenlerin bir koluydu; Tacitus, Cermenlerin, kral seçerken adayın soylu, saray başkanı seçerken de adayın erdemli olmasına önem verdiklerini söyler. İşte Mérovinge'lerin krallarıyla saray başkanları böyle seçildi; krallar veraset yoluyla, saray başkanları ise seçim yoluyla başa getirildiler.

Kurultaylarda ayağa kalkıp herhangi bir iş için arkalarından gelmek isteyenlere kendilerini başkan teklif eden bu hükümdarların çoğunlukla, krallık otoritesini de saray başkanlığı kuvvet ve kudretini de kişiliklerinde birleştirdiklerinden kimse şüphe edemez. Soylu oldukları için kral olan bu insanlar, erdemli kişi oldukları için de kendilerini başkan seçen birçok gönüllüleri arkalarından sürüklerler ve böylece saray başkanlığı kuvvet ve kudretini elde ederlerdi. İlk krallarımızın mahkemelere ve kurultaylara başkanlık etmeleri, kurultayların başarısı ile kanun çıkarmaları hep krallık nüfuz ve itibarı sayesinde olurdu. Savaş ilan edip orduları yönettilerse bunu hep dukalığın ya da başkanlığın sağlamış olduğu nüfuz ve itibar sayesinde yapabildiler.

Bu konuda ilk Frankların ne düşündüklerini anlamak için Valentinien tarafından ordu komutanlığına atanan ve aslında bir Frank olan Arbogaste'ın davranış tarzına şöyle bir göz atmak doğru olur. İmparatoru sarayına kapattı, mülki ya da askeri herhangi bir alanda imparatora herhangi bir kimsenin bir şey söylemesini yasak etti. Pépin'lerin sonradan yaptıklarını Arbogaste böylece o vakit yapmış oldu.

Konu V
Nasıl oldu da saray başkanları ordu komutanlıklarını ellerine aldılar

Krallar orduların başında bulunduğu zaman millet kendisine bir başkan seçmeyi düşünmedi. Clovis ile dört oğlu Fransızların başına geçmiş ve onları zaferden zafere koşturmuşlardı. Théodebert'in oğlu olan Thibault, genç, zayıf ve hastalıklı bir hükümdardı; savaşa katılmayıp sarayında oturan ilk kral o oldu. Narsés'e karşı İtalya'da savaşmayı reddetti; arkasından da Frankların kendilerine başkanlık etmek üzere iki kişi seçtiklerini gördü. I. Clotaire'nin dört oğlundan orduyu en çok ihmal eden Gontran oldu[446]; başka krallar da onu kendilerine örnek aldılar. Komutanlığı tehlikesiz bir şekilde başkalarına emanet edebilmek için de bu işi birçok başkan ya da dukaya teslim ettiler.

Bunun birçok sakıncaları ortaya çıktı: Disiplin diye bir şey kalmadı; kimse kimseyi saymaz oldu; ordular kendi ülkelerinin başına bela kesildiler; düşman ül-

446 Gontran, Clotaire'in oğlu olduğunu söyleyen ve babasının ülkesinden payına düşeni isteyen Gondovalde'e karşı bile gitmedi.

kesine varmadan çapulculuğa başlar, elleri kolları yüklü olarak savaşa girerlerdi. Grégoire de Tours'da bütün bunların canlı bir tablosunu buluruz. Gontran'ın, "Babalarımızın elde ettikleri şeyleri muhafaza etmesini bilmeyen bizler, nasıl olur da zafere ulaşabiliriz? Milletimiz o eski millet değil..." dediğini görüyoruz. Tuhaf değil mi? Daha Clovis'in torunları zamanında milletin bozulduğunu görüyoruz.

Eninde sonunda tek duka usulüne dönmek, demek oluyor ki doğal bir şeydi; öyle bir duka ki, verdikleri söze artık saygı göstermeyen bir sürü senyöre tam anlamıyla buyurabilsin; öyle bir duka ki, askeri disiplini yeniden kurabilsin ve kendinden başka milletlerle savaşmayı unutmuş olan bir milleti düşmana karşı yürütebilsin. Bu yetkiyi de işte saray başkanlarına verdiler.

Saray başkanlarının ilk görevleri kral saraylarının ekonomi işlerini yürütmekti. Başka memurlarla birlikte tımarların politik yönetimiyle de görevlendirildiler; sonunda bu işi de tek başlarına üzerlerine aldılar. Bundan başka savaş işleriyle orduyu yönetmek işini de ellerine aldılar; bu iki görev zorunlu olarak ilk iki görevle birleşti. O çağlarda orduları bir araya getirmek yönetmekten daha güçtü: Bu görevi, bağış imkânlarını elinde tutandan başka kim gerektiği şekilde yapabilirdi? Bu bağımsız ve savaşçı milleti, zorlamaktan çok davet etmesini bilmek gerekti; sahibinin ölümüyle boşalacak olan tımarların dağıtılacağına söz vermek, durmadan ödül dağıtmak, bir kıskançlık havası yaratmak gerekti; şu halde sarayın politik ve ekonomik yönetimini elinde tutan kişinin aynı zamanda ordularının başkomutanı da olması gerekti.

Konu VI
Mérovinge krallarının düşüşlerinin ikinci devresi

Brunehault'nun işkence ile öldürülmesinden sonra saray başkanları, kralların yönetimi altında krallığın yöneticisi oldular; savaş işlerini yönetmekle de görevli idiler ama krallar, ordularının başında bulunmaktan geri kalmazlardı; bundan ötürü saray başkanları da, millet de onların buyruğu altında savaşa katılırlardı. Bir duka olan Pépin, kral Théodoric'le saray başkanını mağlup edince, krallar gözden düştüler; Charles Martel'in Chilpéric'le saray başkanı Rainfroy'ya karşı elde ettiği zafer ise kralların büsbütün gözden düşmelerine sebep oldu. Austrasie iki kere, Neustrie ile Burgonya'nın üstesinden geldi. Austrasie saray başkanlığı ise Pépin'ler ailesine bağlı olduğu için, bu başkanlık bütün öteki başkanlıkların üstüne çıktı; bu aile de doğal olarak öteki ailelerin üstüne. Galipler, nüfuzlu birisinin, karışıklıklara sebebiyet vermek için kralların soyluluklarına el koymalarından korktular ve kralları bir saraya âdeta hapsettiler. Yılda yalnız bir kere halka göstermeye başladılar. Hapsedildikleri sarayda emirnameler çıkarırlardı ama bu emirnameler daha ziyade saray başkanları tarafından hazırlanırdı; büyük elçilere karşılık verirlerdi ama bu kar-

şılıkları hazırlayanlar da yine saray başkanlarıydı. Kralların saray başkanlarına tabi olduklarını, onların buyruğu altında yaşadıklarını anlatan tarihçilerin sözünü ettikleri çağ işte bu çağdır.

Pacépin ailesine karşı duyulan sevgi öylesine kuvvetliydi ki, millet saray başkanlığına Pépin'in henüz çocuk denecek yaşta olan torunlarından birini getirmekten çekinmedi; Dagobert adında bir kralın başına getirdiler bu çocuğu; böylece, zaten bir hayaletten farksız olan kralın yanı başına bir başka hayalet daha koymuş oldular.

Konu VII
Saray başkanlarının yönetimi ellerine aldıkları sırada büyük görevlerle tımarların durumu üzerine

Saray başkanları, görev ve tımarların yeniden el değiştirmesini sağlamaktan kaçındılar; çünkü egemenliklerini ancak, bu konuda soyluları kayırmakla devam ettirebiliyorlardı. Böylece büyük memurlukları hayat boyunca vermeye devam ettiler; artık bu usul iyice yerleşmiş demekti.

Ama tımarlar üzerinde daha özel düşüncelerim var benim. Tımarların çoğunun daha o zaman babadan oğla geçmesine izin verildiğine inanacağım geliyor.

Andely antlaşmasında, Gontran ile yeğeni Childebert'in, selefleri olan krallar tarafından senyörlerle kiliselere verilmiş olan mallara dokunmayacaklarına söz verdiklerini görüyoruz; kraliçelere, kralların kızları ile dul karılarına, kendilerine intikal etmiş olan hazine mallarını ebediyen ellerinde tutmalarına ve vasiyetname ile istedikleri kimselere vermelerine izin verdiklerine tanık oluyoruz.

Marculfe, formüllerini, saray başkanları zamanında yazmıştı. Formüllerin çoğunda ise kralların hem şahsa hem de mirasçılara mülk verdiklerini görüyoruz; formüller, günlük hayat olaylarının yankısı halinde kaleme alındığından Mérovinge'lerin sonuna doğru tımarların bir bölümünün mirasçılara geçtiğini anlıyoruz. O çağlarda başkasına devredilemeyecek mülk diye bir şey düşünmek kimsenin hatırına gelemezdi; çok yeni bir şeydir bu; o zamanlar böyle bir şey ne kuram alanında vardı ne de uygulama alanında.

Az sonra bu konuda canlı deliller göreceğiz; ordunun kendisi için de bakılması için de gelir kaynağı kalmadığı bir çağ gösterirsem, o zaman, eski gelir kaynaklarının başkalarına devredildiğini kabul etmek gerekir. O çağ, yeni yeni tımarlar ihdas etmiş olan Charles Martel'in hükümeti çağıdır ama bu tımarları eski tımarlardan ayırmak gerek.

Krallar, ister hükümetin bozulmasından olsun, ister kendilerini biteviye ödül dağıtmaya zorlayan yönetim tarzından olsun, durmadan vermeye başladıkları zaman, elbette ki kontluklardan çok tımarları sonsuz vermeyi tercih edeceklerdi. Bazı

arazi parçalarını elden çıkarmanın hiçbir önemi yoktu ama büyük görevlerden vazgeçmek, bizzat egemenliği elden kaçırmak demekti.

Konu VIII
Nasıl oldu da malikâneler tımar şeklini aldı

Bir malikânenin tımar şekline nasıl sokulduğunu Marculfe'de bulmak mümkündür. Senyör, malikânesini krala verirdi, kral da bu malikâneyi gelirinden faydalansın diye senyöre iade ederdi; senyör bu arada krala vârislerinin kimler olduğunu bildirirdi.

Malikânenin şeklini neden bozmak istediklerini anlatmak için her şeyden önce, bin yüz yıldan beri toz ve terle örtülü olan soylu sınıfının eski ayrıcalıklarını bir bir ortaya çıkarmalıyım.

Tımar sahibi olanlar büyük çıkarlar sağlarlardı. Kendilerine karşı işlenen suçlardan ötürü aldıkları tazminat, özgür kişilerin aldıkları tazminattan daha çoktu. Marculfe'ün formüllerinden anlaşılıyor ki, kralın vasallarından birini öldüren kimsenin, vasalın vârislerine altı yüz *sou* tazminat vermesi, vasallara özgü bir ayrıcalıktı. Bu ayrıcalık hem salique kanununda hem de Rhin kıyılarında oturan Franklaın kanununda vardı; kralın vasalının öldürülmesi halinde altı yüz *sou* tazminat verilmesini gerektiren bu iki kanun, Frank olsun, barbar olsun, salique kanununa bağlı olarak yaşayan bir insan olsun, herhangi bir özgür kişinin öldürülmesi halinde mirasçılarına iki yüz *sou* tazminat verilmesini buyuruyordu; bir Romalı öldürüldüğü takdirde bu tazminat sadece yüz *sou*dan ibaretti.

Kral vasallarının ayrıcalığı bundan ibaret değildi. Şunu da bilmek gerek ki, mahkemeye çağrılan bir kimse hâkimin karşısına çıkmaz ya da hâkimin verdiği emirlere uymak istemezse o zaman kralın huzuruna çıkmaya davet edilirdi; gizlenmeye devam ederse o kişi, kral da artık onu korumaz, hiç kimse onu evine kabul etmez, hiç kimse ona ekmek vermezdi. Orta halli bir yurttaş ise o kişi, hemen malına mülküne el konurdu ama kralın vasalı ise, hiç kimse böyle bir şeye cesaret edemezdi. Birincisi gizlenmek suretiyle suçu kabullenmiş sayılırdı, ikincisi için böyle bir şey söz konusu olamazdı. Birincisi küçük bir suç işlese hemen kaynar su işkencesine tabi tutulurdu, ikincisi ise ancak adam öldürdüğü zaman böyle bir işkenceye tabi tutulurdu. Nihayet kralın vasalı olan bir kişi, başka bir vasal aleyhinde mahkemede ant içmeye zorlanamazdı. Bu ayrıcalıklar gün geçtikçe artıyordu; nihayet Carloman'ın şu capitulaire'i kralın vasallarına şöyle bir hak tanımak suretiyle onlara onurların en büyüğünü verdi. Kral vasalları kendi ağızlarıyla değil, ancak vasallarının ağızlarıyla ant içmeye zorlanabilirlerdi. Bundan başka kral vasallığı unvanını taşıyan kişi orduya katılmadığı takdirde şöyle bir cezaya çarptırılır. Hizmetten kaçtığı gün sayısı kadar gün et yemekten ve şarap içmekten yoksun edilirdi ama

savaşta kontun peşi sıra gitmeyen özgür kişi altmış *sou* tazminat öderdi; bu parayı ödeyinceye kadar da köle muamelesi görürdü.

Şu halde, kral vasalı olmayan Frankların ve özellikle Romalıların, bu vasallığı elde etmeye çalışmış olmaları ve ellerindeki mülklerden yoksun kalmamak için çare olarak bunları krala verdikten sonra tımar şeklinde geri almayı ve mirasçılarını krala bildirmeyi akıl etmiş olmaları ihtimali vardır. Bu alışkı böylece devam edip gitti. Özellikle Carolinge'lerin o karışık hükümetleri zamanında bu olaylara sık sık tesadüf edildi; çünkü o çağda herkes bir koruyucuya muhtaçtı; herkes öteki senyörlerle birleşmeye ve ortada politik bir krallık yönetimi mevcut olmadığı için âdeta derebeylik yönetimine girmeye çalışıyordu.

Çeşitli fermanlardan da anlaşılacağı gibi aynı durum Capet'ler zamanında da devam etti; senyörler yine, ya malikânelerini krala verip tımar şeklinde geri alıyorlardı ya da malikâne olarak gösterip tımar şeklini vermek suretiyle bu işi yapıyorlardı. Bu çeşit tımarlara *fiefs de repris*e adı veriliyordu[447].

Bu o demek değildi ki tımar sahibi olanlar tımarlarını iyi bir aile babası gibi yönetirlerdi; her ne kadar özgür kişiler tımar sahibi olmayı istedilerse de, buraları, çıkar sağlayan yerler gibi yönetmekten de geri kalmadılar. Bunun içindir ki şimdiye dek gelmiş geçmiş hükümdarların en titizi ve en uzağı göreni olan Charlemagne'ın kendi mülkleri lehine kişilerin tımarlarını itibardan düşürmelerine engel olmak için bir sürü tüzük çıkardığını görüyoruz. Bu da onun zamanında gelir sağlayan mülklerin çoğunun ancak hayat boyunca verildiğini, bu çeşit mülklerden çok, babadan oğla geçen mülklere değer verildiğini gösterir ama bu da yine kişilerin hür insan olmaktansa kralın vasalı olmayı tercih etmelerine engel olmuyordu. Tımarın bir bölümüne sahip olmayı tercih etmenin bazı nedenleri olabilirdi ama kişi hiçbir zaman itibarını yitirmek istemezdi.

Charlemagne'ın bir capitulaire'de, bazı yerlerde tımarlarını mülk olarak veren sonra yine mülk şeklinde satın alan kişiler bulunmasından yakındığını biliyorum. Ama ben mülkün gelire tercih edilmediğini söylemiyorum ki: Ben sadece, bir mülkü mirasçılara geçebilecek bir tımar haline sokmak imkânı ortaya çıktı mı bunu yapmaktan büyük çıkarlar sağlıyorlardı diyorum; söz konusu formülün de ileri sürdüğü bundan ibarettir.

Konu IX
Nasıl oldu da kilise mülkleri tımar şeklini aldı

Hazineye bağlı mülkler, Frankları yeni savaşlara sürüklemek için krallar tarafından hediye edilmekten başka bir şeye yaramazdı; söz konusu savaşlar da za-

447 Fiefs de reprise, adından da anlaşılacağı gibi yeniden alınmış tımar demektir. Böylece senyörler kralın himayesini sağlıyorlardı âdeta.

ten bu mülklerin durmadan artmasını sağlardı; milletin düşüncesi de bu hareket tarzına uygundu ama zamanla, hediyelerin veriliş tarzı değişti. Clovis'in torunu Chilpéric'in bir nutku var elimizde; bu nutukta onun, bütün malının mülkünün kiliseye verilmesinden yakındığını görüyoruz. "Hazinemiz eridi" diyor bu nutkunda Chilpéric, "Bize ait malların tümü kiliseye verildi. Memlekette egemenlik piskoposların elinde; şan ve şeref hep onlarda; bizim elimizde ise hiçbir şey yok." Bunun üzerine, senyörlere hiçbir şey yapamayan saray başkanları bu kez kiliseleri soyup soğana çevirmeye başladılar. Pépin'in Neustrie'ye girmek için ileri sürdüğü nedenlerden biri de, kiliseyi bütün mallarından yoksun eden kralları, yani saray başkanlarını durdurmak amacıyla bu ülkeye papazlar tarafından çağırılmış olmasıydı.

Austrasie saray başkanları yani Pépin'ler, kiliseye, Neustire ile Burgonya'dakinden daha yumuşak muamele etmişlerdi. Bunun böyle olduğunu, Pépin'lerin dini bütünlüğünü ve cömertliğini övmekte birbirleriyle âdeta yarışan keşişlerin tuttukları hatıralardan anlamak mümkündür. Kilisenin başta gelen yerlerini kendilerine ayırmışlardı Pépin'ler. Chilpéric'in piskoposlara dediği gibi: "Bir karga başka bir karganın gözünü oymaz."

Pépin, Neustire ile Burgonya'yı kendine bağladı ama saray başkanlarıyla kralları mahvetmek için, kiliselere edilen tecavüzleri ileri sürdüğünden, artık, itibarını kaybetmeden ve milletle alay ettiğini açıkça belli etmeden kiliselerin mallarını mülklerini ellerinden alamazdı. Bununla beraber, iki büyük ülkenin istilası ve karşı tarafın yıkılması, komutanlarını tatmin edecek kadar imkân sağladı kendisine.

Pépin, papaz sınıfını koruyarak krallığa hâkim oldu: Oğlu Charles Martel ise ancak kiliseyi baskı altında tutarak egemenliğini devam ettirebildi. Krallık mallarıyla hazine mallarının bir kısmının ya hayat boyunca ya da mülk olarak soylulara verildiğini, fakir zengin gözetmeden kim ne verirse hemen alan kilisenin de mülklerin çoğunu eline geçirdiğini gören bu hükümdar, kiliselerin mallarına el atmaya başladı. İlk bölmedeki tımarlardan eser kalmadığı için de, tımarları yeniden böldü. Kilise mallarıyla bizzat kiliseleri kendine ve komutanlarına ayırdı ve sıradan hastalıklardan farklı olarak, aşırılığı ölçüsünde tedavisi kolaylaşan bir hastalığı, bir kötüye kullanmayı böylece ortadan kaldırmış oldu.

Konu X
Papaz sınıfının zenginliği

Papaz sınıfı o kadar çok mal sahibiydi ki, bu kadar mala sahip olmak için, üç sülale zamanında krallığın bütün mallarının birkaç kere onlara verilmiş olması gerekirdi. Krallar olsun, soylular olsun, halk olsun, Allah'tan ki verdiği gibi geri almasını da bildi. Mérovinge'ler zamanında aşırı inanç, kiliselerin kurulmasını sağladı ama krallıkta hüküm süren askeri zihniyet bu kiliselerin savaşçılara verilmesini ge-

rektirdi; onlar da çocukları arasında böldüler kiliseleri. Manastırlara gelir sağlayan ne kadar çok mülk varmış meğer! Carolinge kralları ellerini açıp durmadan dağıttılar. Derken Norman istilası başladı; onlar da özellikle manastırlara saldırdılar; kiliselere ait yerleri aradılar; keşişlerin nesi var nesi yoksa yakıp yıktılar. Çünkü, putlarının tahribini, kendilerini kuzeye doğru kaçmaya zorlayan Charlemagne'in bütün kötülüklerini hep onlardan biliyorlardı. Kırk elli yılın unutturamadığı bir kindi bu. Sonunda papaz sınıfı bir hayli kayıpla çıktı işin içinden. Mallarını mülklerini geri istemek cesaretini gösteren keşiş sayısı çok azdı. Bütün mesele Capet'lerin dini bütünlüğüne ve cömertliğine bağlıydı. O çağlarda millet arasında yayılmış olan kanılarla inançlar, eğer azla yetinen kişiler olsalardı, muhakkak ki laikleri mallarından mülklerinden ederdi. Ama papaz sınıfının iddiaları vardı, laikler de onlardan aşağı kalmıyorlardı. Ölmek üzere olan kişi malını mülkünü kiliseye vermeye kalksa, mirasçısı hemen geri alıyordu. Senyörlerle piskoposlar, soylularla manastır başkanları devamlı olarak çekişiyorlardı; papaz sınıfı fazla sıkıştırılmış olacaktı ki, bazı senyörlerin himayesine sığınmak zorunda kaldı; bu senyörler de bir süre onları savundular, arkasından da ellerindeki malları almaya kalktılar.

Capet'ler zamanında hükümetin daha düzenli bir şekil alması, papaz sınıfının mallarını mülklerini artırmasına sebep oldu. Derken Calviniste'ler ortaya çıktılar ve kiliselerde altın gümüş ne buldularsa hepsini para haline soktular. Papaz sınıfı bu durum karşısında malını mülkünü nasıl emniyet altına alabilirdi? Öyle ya kendi hayatları bile emniyette değildi. Onlar din üzerine tartışırlarken başkaları arşivlerini yağma edip yakıyorlardı. Her gün biraz daha yıkılan soylulardan, artık ellerinde olmayan ya da binbir şekilde rehin edilmiş olan şeyleri geri istemekte ne anlam olabilirdi? Papaz sınıfı durmadan toplayan, durmadan veren bir sınıftır; hâlâ da toplamakta.

Konu XI
Charles Martel zamanında Avrupa'nın durumu

Papaz sınıfının malını mülkünü elinden almaya karar veren Charles Martel bu işe çok elverişli bir durumdaydı. Savaş adamları, bir yandan korkuyorlardı ondan, bir yandan da seviyorlardı onu; o da onlar için çalışıyordu. Müslümanlara karşı açtığı savaşlar için gerekli nedenler gösterebiliyordu; papaz sınıfı kendisinden nefret ediyordu ama onun da papaz sınıfına ihtiyacı yoktu; ona ihtiyacı olan papa ise kollarını açmaktan geri kalmıyordu. III. Grégoire'ın kendisine gönderdiği büyük elçiyi herkes hatırlar. Bu iki kuvvet, birbirine iyice bağlandı; ihtiyaçları vardı birbirlerine de ondan: Lombard'larla Yunanlılara karşı koymak için papanın Franklara ihtiyacı vardı; Yunanlıların burnunu kırmak, Lombard'ları engellemek, kendi topraklarında daha da kuvvetli bir duruma gelmek, elinde bulunan unvanlarla sonradan çocukla-

rının alacakları unvanların saygınlığını korumak için. Charles Martel'in de papaya ihtiyacı vardı. Bu hale göre giriştiği işte başarıya ulaşması kesindi.

Orléans Piskoposu Saint Eucher bütün hükümdarları hayrette bırakan bir rüya gördü. Bu konuda, Reims'de toplanan piskoposların, Charles le Chauve'un topraklarına girmiş olan Louis le Germanique'e yazmış oldukları mektuptan söz etmem gerekir; çünkü bu mektup o zamanki durumla ruh durumunu bize çok güzel bir şekilde gösterebilir. Piskoposlar mektuplarında şöyle diyorlardı: "Gökyüzüne yükselen Saint Eucher, ahiret günü İsa ile birlikte bulunacak olan velilerin emriyle cehennemin alt katına atılmış bulunan Charles Martel'i gördü; adı geçen, kiliselerin malını mülkünü elinden aldığı, böylece kiliselere hibede bulunanların bütün günahlarını yüklendiği için vaktinden önce cehenneme atılmış bulunuyordu; kral Pépin bu konuda bir ruhani meclis topladı; kilise mallarından kurtarabildiklerinin hepsini yine kiliseye iade etti. Akitanya dukası Vaifre ile aralarında çıkan anlaşmazlıktan ötürü bu malların ancak bir bölümünü kurtarabildiği için kiliselere uzun vadeli senetler verdi ve laiklerin kiliselerden almış oldukları mallar karşılığında bir ondalık vermesi gerektiğine, ayrıca her evin yine kiliseye on iki *denier*[448] ödemesi gerektiğine karar verdi; kilise mallarını Charlemagne dağıtmadı, tersine, düzenlediği bir capitulaire ile ne kendisinin ne de haleflerinin böyle bir şey yapmayacaklarını taahhüt etti; piskoposların ileri sürdükleri bütün bu hususlar yazılı olup, aralarından birçoğunun, bunları, iki kral babası olan Louis le Débonnaire'den duydukları sabittir."

Kral Pépin'in, piskoposların bu mektubunda sözü geçen tüzüğü Leptines'de toplanan ruhani meclisi tarafından yapılmıştır. Kilisenin bir çıkarı vardı bu tüzükten: Kilise mallarını ellerinde bulunduranlar geçici bir zaman için bu haklarını kullanabileceklerdi; hem zaten bir yandan ondalık, bir yandan da kendine ait olan ama geçici bir zaman için elinden çıkmış olan her ev başına on iki *denier* alıyordu kilise. Ama bu palyatif bir tedbirdi; hastalık kökünden yok edilmiş değildi.

Buna bile itiraz edenler oldu. Pépin de capitulaire'ini değiştirmek zorunda kaldı. Bu kez kral, yalnız ondalık ödemeyi, ev başına on iki *denier* vermeyi değil, piskoposluk ya da manastır binalarına bakmayı da laiklere emrediyor, aksi takdirde mallarının geri alınacağını bildiriyordu. Charlemagne, Pépin'in bu tüzüğünü yeniledi.

Charlemagne'in kilise mallarını savaşçılara dağıtmayacağını kendisi ve halefleri adına taahhüt etmiş olduğu hakkında piskoposların aynı mektupta söyledikleri sözler, bu hükümdarın 803 yılında Aix-la-Chapelle'de, papaz sınıfının bu konudaki endişelerini gidermek için çıkardığı capitulaire'e uygundur; ama daha önce verilmiş olan mallara kimse dokunmamıştır. Piskoposlar, Louis le Débonnaire'in de Charlemagne gibi davrandığını, kilise mallarını askerlere dağıtmadığını söylüyorlar ki onların bu sözleri de doğrudur.

448 Dénier, 380 sayılı nota bak.

Bununla beraber eskiden yapılmış kötüye kullanmalar öyle aşırı bir şekil almıştı ki, Louis le Débonnaire'in çocukları zamanında laikler, piskoposların rızasını almadan istedikleri zaman keşişleri kiliselerine yerleştiriyorlar, istedikleri zaman da kollarından tutup dışarı atıyorlardı. Kiliseler, mirasçılar arasında paylaşılıyordu; aşırı derecede kötü bir şekilde bakıldığı zaman da piskoposlar tutup kutsal eşyayı almaktan başka çare bulamıyorlardı. Compiégne capitulaire'i gereğince kralın temsilcisi, bütün manastırları piskoposla birlikte ve buraları elinde bulunduran kişinin yanında dolaşabilecekti; bu genel kural kötüye kullanmanın genel bir hal aldığını gösterir.

Bu, o demek değildi ki, kilise mallarının geri verilmesi için kanun yoktu. Papa, manastırların düzenlenmesindeki ihmalden ötürü piskoposlara çıkıştığı zaman, piskoposlar Charle le Chauve'a mektup yazmışlar, suçlu olmadıkları için papanın bu siteminden alınmadıklarını söylemişler ve millet kurultaylarında verilen sözleri, alınan kararları, ortaya atılan tüzükleri bir kere daha hatırlatmışlardı. Gerçekten de dokuz tane karar ortaya atabildiklerini görüyoruz.

Ülkede herkes birbiriyle çekişiyordu. Derken Normanlar çıkageldi ve ortalığı yatıştırmayı başardılar.

Konu XII
Ondalığın kuruluşu

Kral Pépin zamanında yapılan tüzükler kiliseye gerçek huzurdan çok, bir huzur umudu vermişti ve nasıl ki Charles Martel bütün devlet mallarını papaz sınıfının elinde bulduysa, Charlemagne da bütün kilise mallarını savaşçıların elinde buldu. Kilisenin elinden alınmış olanı, ona geri vermek imkânsızdı; milletin içinde bulunduğu şartlar ise bu durumu olduğundan daha da kötü bir şekle sokuyordu. Öte yandan, papa, tapınak, bilgi yok diye Hristiyanlığın ölmesine de izin vermek imkânsızdı.

Sonunda Charlemagne ondalık dediğimiz geliri ortaya atmak zorunda kaldı; bu yeni gelirin papaz sınıfına şu iyiliği oldu: Yalnız kiliseye verildiği için kötüye kullanmaları meydana çıkarmakta güçlük çekilmedi.

Bu yeni gelirin kuruluşunu daha eski tarihlere götürmek isteyenler oldu ama gösterilen belgeler bile bu belgeleri gösterenlere karşı tanıklıkta bulunuyor. Clotaire kanunu yalnız, kilise mallarından bazı ondalıkların alınamayacağını söylemekle yetinir. Şu halde kilise, ondalık almak şöyle dursun kendini bazı ondalıkları ödemekten kurtarmaya bakıyordu.

585 yılında toplanan ve ondalık ödenmesini emir buyuran ikinci Mâcon ruhani meclisi, bu ondalıkların çok eski çağlarda ödendiğini söyler; söyler ama, meclis toplandığı sırada böyle bir paranın ödenmediğini de sözlerine ekler.

Charlemagne'dan önce papazların kutsal kitabı açıp *Lévitique*'te[449] gösterilen bağışlar üzerinde *öğütte* bulunduklarından kim şüphe edebilir? Ben de diyorum ki ondalık bu hükümdardan önce papazlar tarafından söz konusu edilmiş ama henüz uygulanmaya başlanmamıştı.

Kral Pépin zamanında yapılan tüzüklerin, kilise mallarını tımar şeklinde ellerine geçirmiş olan kimseleri ondalık ödemeye ve kiliseleri onarmaya mecbur tuttuklarını daha önce de söylemiştik. Doğruluğu üzerinde tartışılması imkânsız bir kanunla, memleketin başlıca büyüklerini örnek olmaya zorlamak hani pek öyle küçümsenecek bir şey değildi. Charlemagne daha da ileri gitti: *Villis capitulaire*'i ile bizzat kendi mülklerini ondalık ödemeye mecbur etti. Bu örnek öteki örneklerden de büyüktü.

Ama aşağı halk tabakası böyle örneklere uyarak kendi çıkarlarından fedakârlık edecek karakterde değildi. Francfort'da toplanan ruhani meclis ondalığın ödenmesi için halka daha zorunlu bir neden gösterdi. Çıkarılan capitulaire'de, son defa kıtlık olduğu zaman buğday başaklarının içi boş çıktığı, bunun şeytanın işi olduğu, hatta ondalık ödemeyenlere şeytanın musallat olacağı söyleniyordu. Şu halde ellerinde kilise malı bulunduranlar ondalık ödemek zorundaydılar; sonunda bu ondalığı herkesin ödemesi gerektiğine karar verdiler.

Charlemagne'ın tasarısı önceleri başarı elde etmedi. Millete çok ağır geldi bu yük. Yahudilerde ondalık, devletin kuruluşuna girmiş bir şeydi ama burada ondalık ödeme işi, krallığın kuruluşundan tümüyle ayrı bir şeydi. Lombard kanunlarına ek hükümlerde, ondalık ödeme işinin medeni kanunlar tarafından ne güçlüklerle kabul edildiğini görmek mümkündür. Ruhani meclislerin verdiği kararlara bakılırsa, ondalığın kabulünde dinsel kanunların çıkardığı güçlükleri de görmek mümkün olur.

Sonunda halk, sonradan geri almak şartıyla ondalık ödemeyi kabul etti. Louis le Débonnaire ile oğlu imparator Lothaire'in kanunları böyle bir şeye izin vermedi.

Ondalığın uygulanması için Charlemagne'ın çıkardığı kanunlar bir zorunluluk sonucuydu; onlarda yalnız dinsel nedenler ortaya atılmıştı, boş inançlara yer verilmemişti.

Kiliselerin onarılması için, fakirler için, piskoposlar için, keşişler için diye, ondalığı dörde bölmesi, amacının, kiliseyi, kaybetmiş olduğu o sabit ve istikrarlı duruma tekrar kavuşturmak olduğunu gösterir.

449 Levitique, Ahdiatik'te Musa'nın beş kitabından üçüncüsü. Mısır'dan çıkışın ikinci yılının ilk ayında olup bitenleri anlatır. Yahudi dininin tapınma şekillerini betimleyen kitap.

Zaten vasiyetname de, atası Charles Martel'in yapmış olduğu kötülükleri tamir etmek niyetinde olduğunu gösterir. Menkul servetini üç eşit bölüme ayırdı: Bu üç bölümden ikisinin imparatorluk dâhilindeki yirmi bir başpiskoposluk arasında paylaşılmasını istedi; her bölümde bir başpiskoposlukla o başpiskoposluğa bağlı piskoposluklar arasında bölünecekti. Üçüncü bölümü ise dört parçaya ayırdı; bunlardan birini çocuklarıyla torunlarına bıraktı; birini, başpiskoposluklara vermiş olduğu üçte ikiye ilave etti; diğer iki parçayı da yine iyilik işlerine vakfetti. Öyle anlaşılıyor ki malının çoğunu kiliseye verdiği zaman bunu dinî bir davranıştan ziyade, politik bir davranış, bir önlem olarak ele almıştır.

Konu XIII
Piskoposluklarla manastır başkanlıklarına yapılan seçimler üzerine

Kiliseler fakir düştüğünden krallar, piskoposluk seçimleriyle kilisenin öteki mevkilerine yapılan seçimlere karışmamaya başladılar. Hükümdarlar kilise papazlıklarına tayinlerle ilgilenmedikleri gibi, bu mevkiye atanmak isteyenler de hükümdarların nüfuz ve itibarını aramaz oldular. Böylece kilise, elinden alınmış olan mallar için bir çeşit tazminat almış sayılırdı. Louis le Débonnaire, papa seçimi işini Roma halkına bıraktıysa bunu salt, zamanın genel eğilimine uymak için yapmıştır: Kilisenin öteki makamlarına karşı nasıl davranılıyorsa, papalık makamına karşı da o şekilde davranıldı.

Konu XIV
Charles Martel'in verdiği tımarlar üzerine

Kilise mallarını tımar olarak verirken Charles Martel'in bunu ölünceye kadar koşuluyla mı yoksa devamlı olarak mı yaptığını söyleyemeyeceğim. Benim bildiğim bir şey varsa o da şu ki, Charlemagne ile I. Lothaire zamanında, mirasçılara intikal eden ve mirasçılar arasında paylaşılan malların bulunduğudur.

Bundan başka, söz konusu mallardan hangisinin malikâne, hangisinin tımar olarak verildiğini biliyorum.

Malikâne sahibi olanların da tıpkı tımar sahibi olanlar gibi bazı yükümlülükleri olduğunu daha önce de söylemiştim. Charles Martel'in fark gözetmeden, kimi toprağı malikâne, kimi toprağı da tımar olarak vermiş olmasının nedeni bu olacak herhalde.

Konu XV
Aynı konunun devamı

Şunu da unutmamak gerek ki, tımar kilise malı halini aldığından, kilise malı da tımar halini aldığından, tımarlarla kilise malları karşılıklı olarak birbirlerinin nite-

liğinden bir şeyler almışlardır. Böylece örneğin kilise malları tımara tanınan ayrıcalıklardan, tımarlar da kilise mallarına tanınan ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. O çağlarda kilisenin, meydana geldiğini gördüğümüz onursal hakları bu çeşit ayrıcalıklardandır işte. Bu haklar ise daima haute-justice'e[450] daha doğrusu bugün tımar dediğimiz şeye bağlı olduğundan, mirasla ilgili hükümlerin bu haklarla birlikte çıkmış olduğu sonucuna varıyoruz.

Konu XVI
Krallıkla saray başkanlığının birleşmesi. Carolingien'ler

Konuların sırasını izleyelim derken zamanın gerektiği sırayı yitirdim; sonunda da, kral Pépin zamanında krallık tacının Carlovingien'lere geçtiği o meşhur çağdan söz etmeden Charlemagne'dan söz etmek zorunda kaldım; hem zaten tacın böyle el değiştirmesi işi, günlük olayların tersine, olduğu zamankinden çok bugün dikkati üzerine çekmektedir.

Kralların otorite diye bir şeyleri kalmamıştı; sadece adları vardı; krallık babadan oğla geçen bir unvandı; saray başkanı ise doğrudan doğruya seçilirdi. Son zamanlarda saray başkanları Mérovingien'lerden istedikleri kimseyi krallık tahtına oturtuyorlardı ama, henüz başka bir aileden kral seçmiş değillerdi; krallık tacını belli bir aileye veren eski kanun da henüz Frankların kalbinden tümüyle silinip çıkmış değildi. Ülkede kralın kendisini bile tanıyan yoktu ama krallık öyle değildi. Charles Martel'in oğlu Pépin bu iki unvanı birleştirmeyi uygun gördü; böyle bir birleşme, yeni krallığın babadan oğla geçip geçmeyeceği konusunda bir kararsızlık uyandırıyordu; bu ise krallığa büyük bir kuvvet katacak olan kişiye yetecek nitelikte bir şeydi. Böylece işte, saray başkanlığı otoritesi krallık otoritesiyle birleşiverdi. Bu iki otoritenin karışmasında bir çeşit uzlaşma da vardı. Saray başkanı seçilir, oysa kral babasından aldığı bir hakla tahta otururdu: Carolingien'lerin ilk zamanlarında, halk kralı seçtiği için krallık tacı seçime bağlı bir şey olmuştu ama taç aynı zamanda babadan oğla geçen bir şeydi de, çünkü halk aynı aileden seçmek zorundaydı.

Tanıklık eden birçok anıtlara rağmen keşiş Le Cointe[451], papanın bu büyük değişikliği uygun gördüğünü inkâr ediyor. Onun ileri sürdüğü nedenlerden biri de papanın bu hareketiyle bir haksızlık yapmış olacağıdır. Bir tarihçinin tutup insanların yaptıkları bir şeyi, yapmaları gereken bir şeyle değerlendirmeye kalkması doğrusu ya çok tuhaf bir şeydir. Bu şekilde muhakeme yürütseydik ortada tarih diye bir şey kalmazdı.

450 Haute-Justice, senyörün yüksek adalet divanı ve bu divana verilen yetkiler.

451 Keşişi Le Cointe (1611-1681), Oratorien tarikatına mensup bilgin. Franklar Zamanına Ait Kilise Tarihi adında Latince yazılmış sekiz ciltlik bir eseri vardır.

Her ne hal ise, gerçek olan bir şey varsa o da şu ki, bir duka olan Pépin davasını kazanır kazanmaz ailesi tahta geçti; Mérovingien'ler de tahttan vazgeçmek zorunda kaldılar. Torunu Pépin, krallık tacını başına geçirdiği zaman sadece törenlerin sayısı arttı, bir hayalet de ortadan yok oldu. Bunun sonunda Pépin, krallara özgü süslerin sayısını artırdı, millette ise hiçbir değişiklik olmadı.

Bütün bunları salt devrimin zamanını iyice belirtmek için söyledim; böylece devrimin sonucu olan şeyi devrimin kendisiymiş gibi görmez ve yanılmaktan kurtulursunuz.

Üçüncü sülale başlarında Hugues Capet taç giydiği zaman, daha büyük bir değişiklik oldu; çünkü devlet anarşi halinden kurtulup bir hükümete kavuştu; ama Pépin kral olduğu zaman böyle bir şey olmamış, hükümet hep aynı kalmıştı.

Pépin kral olduğu zaman sadece adını değiştirmişti, ama Hugues Capet kral olduğu zaman her şey tümüyle değişti; çünkü krallık tacına bağlı büyük bir tımar, anarşiye son vermiş bulunuyordu.

Pépin kral olduğu zaman krallık unvanı en büyük görevle birleştirilmişti; Hugues Capet kral olduğu zaman krallık unvanı en büyük tımarla birleşti.

Konu XVII
Carolingien'lerde kral seçiminde özel bir durum

Pépin'in taç giyme töreniyle ilgili formülde, Charles ile Carloman'ın da kutsandığı ve değiştirildiği, bundan başka bütün Fransız senyörlerinin, başka hiçbir sülaleden kral seçmeyeceklerine dair söz verdikleri, sözlerinde durmadıkları takdirde kilise ile ilgilerinin kesilip aforoz edilecekleri de yazılı.

Charlemagne ile Louis le Débonnaire'in vasiyetnamesinden anlaşılıyor ki Franklar krallarını, kral çocukları arasından seçerlermiş; bu da zaten yukarıda sözü geçen hükme uygun bir hükümdür. İmparatorluk, Charlemagne'ın ailesinden başka bir aileye geçtiği zaman, dar ve koşullu olan seçmek yetkisi daha genişlemiş ve koşulsuz bir şekil almış, sonunda da eski anayasadan tümüyle uzaklaşılmış.

Hayatının son günlerini yaşamakta olduğunu anlayan Pépin, kilise büyükleriyle senyörleri Saint-Denis'ye çağırdı ve krallığı Charles ile Carloman adındaki iki oğlu arasında böldü. Bu toplantı ile ilgili tutanak yok elimizde; ama olup bitenleri, M. Baluze'ün dediği gibi Canisius tarafından derlenip toparlanan tarihi belgelerle Metz *annale*'leri yazarında buluyoruz. Bunlarda da birbirine aykırı iki şey görüyorum: Birisi, Pépin'in bu bölme işini büyüklerin rızasını aldıktan sonra yapmış olması, ikincisi de babalık hakkını kullanarak yapmış olmasıdır. Bu da, benim az önce sözünü ettiğim şu kral ailesinden seçme işinin doğruluğunu ispatlar; halka verilen bu hak, seçim hakkından ziyade reddetme hakkı gibi bir şeydi.

Bu çeşit bir seçim hakkının varlığını Carolingien'lerden kalan belgeler de gösterir. Charlemagne'in, imparatorluğu üç çocuğu arasında böldüğünü bildiren capitulaire işte bunlardan biridir. Charlemagne bu belgede imparatorluğu böldüğünü bildirdikten sonra şöyle der: "Üç kardeşten birinin bir oğlu varsa, halk da bu çocuğun babasının yerine kral olmasını istiyorsa, amcaları halkın bu isteğine boyun eğmek zorundadırlar."

837 yılında Aix-la-Chapelle'de yapılan toplantıda Louis le Débonnaire ülkesini Pépin, Louis ve Charles adındaki üç çocuğu arasında böldüğü zaman verdiği bildiride aynı hükmün bulunduğunu görüyoruz; yirmi yıl önce aynı imparatorun Lothaire, Pépin ve Louis arasında yaptığı bölmede de aynı hükmün bulunduğuna şahit oluyoruz. Louis le Bégue de, Compiégne'de taç giydiği zaman ant içmiş ve şöyle demişti: "Tanrı'nın inayeti ve milletimin oyuyla kral olan ben, Louis, söz veririm ki..." Bu söylediklerimi, Boson'un oğlu Louis'nin Arles krallığına seçimi için 890 yılında Valence'ta toplanan din adamları meclisinin tutanakları doğrular. Toplantıda Louis'yi seçtiler, buna sebep olarak da, imparatorluk ailesinden olmasını, Charles le Gras[452]'nın kendisine krallık unvanını vermiş olmasını, imparator Arnoul'nun asa vermek ve büyük elçi göndermek suretiyle kendisini kral tanımış olmasını ileri sürdüler. Arles krallığı da öteki krallıklar gibi Charlemagne imparatorluğunun parçalanmasından meydana gelmiş ya da ona bağlı kalmış bir krallıktı. Orada da tahta çıkacak olan hem seçilirdi, hem veraset hakkını kullanırdı.

Konu XVIII
Charlemagne

Charlemagne, soylu sınıfının kuvvet ve kudretini kendi sınırları içinde tutmayı, papaz sınıfı ile hür insanların baskısını da önlemeyi düşündü. Devletin çeşitli sınıfları arasında öyle bir düzen kurdu ki, sonunda bir denge meydana getirmeyi başardı; böylece, asıl egemenliğin kendisinde kalmasını sağladı. Dehasının kuvveti sayesinde her şeyi, herkesi birleştirdi; soyluları savaştan savaşa sürükledi; oturup bazı şeyler tasarlamalarına vakit bırakmadı; hepsini kendi tasarılarının gerçekleşmesi için çalıştırdı. İmparatorluk, başındaki adamın büyüklüğü sayesinde devam etti; hükümdar olarak büyüktü ama insan olarak daha da büyüktü. Her birine bir krallık verdiği oğulları onun en başta gelen tebaası, kuvvet ve kudretinin en sağlam aletiydi; her biri imparatora bağlılığın en güzel örneğini teşkil ediyordu. Çok üstün ve yerinde tüzükler çıkarmakla kalmadı, bunları uyguladı da. Dehası imparatorlu-

452 Charles le Gras ya da Gros, Louis le Germanique'nin oğlu olup 882'de imparator olmuş, 884'te Fransa tahtına oturmuş, 887'de de tahtından indirilmiştir. Boson, Milano dukası ve Charles le Chauve'un kayınbiraderiydi; Arles ile Provence kralı olmuştur. Carloman'ın gayrimeşru oğlu olan Arnoul, Charles le Gras'tan sonra Cermanya tahtına geçmiştir, 896'da imparator olmuşsa da ertesi yıl tahtından indirilmiştir.

ğun dört bir yanında kendini gösterdi. Bu hükümdarın kanunlarında, her şeyi içine alan ve her şeyi sürükleyen bir kuvvet göze çarpar. Görevden kaçmak için ileri sürülen bahaneler ortadan kaldırıldı; ihmallere imkân verilmedi; kötüye kullanmalar ya cezalandırıldı ya da önlendi. İmparator cezalandırmasını biliyordu, ama bağışlamasını daha iyi biliyordu; çok geniş tasarıları vardı, ama bunları uygulama usulleri de son derece basitti; hiç kimse büyük bir iş görürken onun kadar kolaylık duymamış, güç bir iş görürken de onun kadar çabuk davranmamıştır. O uçsuz bucaksız imparatorluğunda durmadan dolaşır, her gittiği yere el uzatırdı. Yapılacak işin çokluğundan ürkmez, hepsinin hakkından gelirdi. Hiçbir hükümdar onun kadar tehlikeye göğüs germiş değildir; hiçbir hükümdar da tehlikeden uzaklaşmakta onun kadar beceri göstermemiştir. Tehlikenin her çeşidiyle ve özellikle büyük fatihlerin karşılaştıkları tehlikelerle, yani kendi kişiliğini hedef tutan suikastlarla âdeta alay etmiştir. Bu yüce hükümdar son derece ılımlı bir insandı; yumuşak bir karakteri, çok sade davranışları vardı; sarayındaki insanlarla bir arada oturmaktan hoşlanırdı. Belki kadınlara olan düşkünlüğü biraz fazlaydı ama koskoca bir imparatorluğu tek başına yöneten ve hayatında işten başka bir şey bilmeyen bir hükümdarın, bize öyle geliyor ki, daha büyük kusurlarını da bağışlamak mümkündür. Bütçesini mükemmel bir şekilde ayarlardı. Mallarını mülklerini özenle değerlendirirdi; iyi bir aile babası, evini nasıl yönetmek gerektiğini onun çıkardığı kanunlardan öğrenebilirdi. Edindiği servetin temiz ve kutsal kaynağını *capitulaire*'lerinden çıkarmak mümkündür. Bu konuda yalnız bir kelime söylemekle yetineceğim: Tavuklarının yumurtalarıyla bahçelerindeki yararsız otların satılmasını isterdi[453]; oysa, Lombardlardan kalan servetle, dünyayı yağma etmiş olan Hunların hazinelerini milletine dağıtmıştır.

Konu XIX
Aynı konunun devamı

Charlemagne ile onun yerine geçenler ilk zamanlarda, uzak eyaletlerin başına getirecekleri kimselerin ayaklanmasından korktular; kilise adamlarının kendilerine daha bağlı kişiler olacağını sandılar. Bu nedenle de Almanya'da sayısız piskoposluklar ihdas edip bunlara büyük tımarlar verdiler. Her ne kadar bugün Almanya'da, başlıca papazlar hükümdar kuvvet ve kudretinde görünüyorlarsa da, bazı beratlardan, bu tımarların sağladığı ayrıcalıklara ait hükümlerin tımar verilirken gelenek halinde olan hükümlerden farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Her ne hal ise, hükümdarlar bu piskoposlukları, salt Saksonlara karşı koysunlar diye ihdas etmiş bulunuyorlardı. Bir senyörün ihmalinden ve vurdumduymazlığından ummadıkları şeyi bir piskoposun gayret ve dikkatinden umabileceklerini sanıyorlardı. Oysa, böyle bir va-

453 Burada söz konusu olan, Villis Capitulaire'idir.

salın kendine bağlı insanları hükümdarına karşı kullanmak istemesi şöyle dursun, tersine, yönettiği insanlara karşı mevkiini korumak için hükümdarına ihtiyacı vardı.

Konu XX
Louis le Débonnaire

Augustos Mısır'a gittiği zaman İskender'in mezarını açtırdı. Ptolomé'lerin mezarlarını da açtırmak isteyip istemediğini soranlara, "Ölüleri değil, kralı görmek istedim" diye cevap verdi. İşte böyle, Carolingien'lerin tarihinde Pépin ile Charlemagne'i ararız, amacımız ölüleri değil kralları görmektir.

Tutkularının oyuncağı, erdemlerinin kurbanı olan bir hükümdar; kuvvetli yanını olduğu gibi zayıf yanını da bilmeyen bir hükümdar; korkuyla da, sevgiyle de bir türlü bağdaşamayan bir hükümdar; pek öyle kötü yürekli olmadığı halde kafa yapısı bozuk olan bir hükümdar; daha önce, Charlemagne'in yönettiği bir imparatorluğun dizginlerini eline aldı.

Babasının ölümü nedeniyle bütün dünyanın gözyaşı döktüğü bir sırada, herkesin Charles'ı aradığı ama bulamadığı o taşkınlık anında, tahtına oturmak için âdeta koşar adım ilerlediği bir zamanda, kız kardeşlerinin yolsuz davranışlarında parmağı olanları yakalatmak için, kendisine bağlı kişileri öncü olarak gönderdi. Kanlı facialara yol açtı onun bu davranışı. Yersiz hareketlerdi bütün bunlar. Sarayına varmadan önce ailede işlenmiş olan suçların intikamını almaya kalktı; hükümdar olmadan önce de insanların başkaldırmasına sebep oldu.

Yeğeni olan ve kendisinden af dilemeye gelen İtalya kralı Bernard'ın iki gözünü birden oydurdu; birkaç gün sonra da zavallının ölümüne sebep oldu. Bu yüzden de düşmanlarının sayısını artırdı. Korkudan, kardeşlerini keşişliğe atamak için saçlarını kestirdi; bu da yine düşmanlarının artmasına sebep oldu. Bu son iki hareketinden ötürü çok ayıplandı; hatta, kral olurken ettiği yemini bozduğunu, taç giyme töreninde babasına verdiği sözü tutmadığını söyleyenler oldu[454].

İmparatoriçe Hirmengarde'in ölümünden sonra, üç oğlu olmasına rağmen Judith ile evlendi; ondan da bir oğlu oldu; çok geçmeden, ihtiyar bir kocanın bütün hoşgörürlükleriyle ihtiyar bir kralın bütün zaaflarını bir araya getiren Louis, bütün ailenin birbirine girmesine, dolayısıyla krallığın düşmesine neden oldu.

Çocuklarına verdiği topraklarda durmadan değişiklik yaptı. Oysa bu toprakları verirken bir yandan kendisi, bir yandan çocukları, bir yandan da senyörleri ant içmişlerdi. Onun bu hareketi tebaasını başkaldırmaya teşvik etti; ortalığın karışmasına, kafalarda birtakım kuşkuların uyanmasına ve kalelerin az olduğu ve verilen

454 Kardeşlerine, kız kardeşlerine ve yeğenlerine karşı son derece insaflı hareket etmesini buyurdu ona.

sözle alınan sözün hükümet için birinci kale olarak görüldüğü bir sırada, hükümdarların çeşitli haklarının birbirine karışmasına neden oldu.

İmparatorun çocukları, hisselerine düşen toprakları koruyabilmek için papaz sınıfından yardım istediler ve ona, o zamana kadar görülmemiş, işitilmemiş haklar tanıdılar. Bu haklar görünüşte kanuna uygun haklardı; papaz sınıfını, yetki vermesini istedikleri bir şey için garanti altına alıyorlardı. Agobard, Louis ile Débonnaire'i, kendisini imparator ilan ettirmek için Lothaire'i Roma'ya göndermiş olmakla suçlar; üç gün oruç tutup dua ettiğini, arkasından istiareye yattığını, ondan sonra da ülkesini çocukları arasında böldüğünü söyler. Boş inançlara kendini kaptırmış olan bir hükümdar, boş inançların hücumuna uğrarsa dört bir yandan, başka ne yapabilirdi? Bu hükümdarın hapsedilmesi ve herkesin gözü önünde çileye çekilmesi, hükümdarlık otoritesine indirilen iki büyük darbe olmuştur; bunu tahmin etmek de güç olmasa gerek. Kralı itibardan düşürmek istemişlerdi; ama farkında olmadan krallığı itibardan düşürdüler.

Birçok iyi tarafları olup, bilgisi de az çok yerinde olan, karakteri bakımından iyilik etmesini seven ve nihayet Charlemagne'in oğlu olan bir hükümdarın nasıl olur da böyle bu kadar çok düşmanı, evet, sert, uzlaşmaz, saldırgan, küstah ve azimli düşmanı olabilir diye soracağı geliyor insanın; gerçekte, bu insanlardan daha namuslu kişiler olan oğulları, belli bir tasarıyı izleseler ve bir şeye karar verebilselerdi muhakkak ki düşmanları onu bir daha kalkmamak üzere ezerlerdi.

Konu XXI
Aynı konunun devamı

Charlemagne'in millete verdiği üstünlük duygusu öylesine kuvvetliydi ki, bu üstünlük Louis le Débonnaire zamanında da devam etti; devlet, içeride olsun dışarıda olsun saygı görmekten geri kalmadı. Hükümdar zayıftı ama millet savaşçı bir milletti. İçeride nüfuzu azalıyordu ama dışarıda hiçbir şeyinden kaybettiği yoktu. Charles Martel, Pépin ve Charlemagne birbiri arkası sıra krallığı yönettiler. Birincisi askerlerin, diğer ikisi papaz sınıfının doymak nedir bilmeyen isteklerini gidermeye çalıştılar; Louis le Débonnaire ise hiçbir sınıfı memnun edemedi.

Fransız Anayasasına göre devletin bütün yetkileri, kralın, soyluların ve papazların elindeydi. Charles Martel, Pépin ve Charlemagne bunlardan birini dizginlemek için, kimi zaman yalnız bir tarafla, çoğu zaman da iki tarafla işbirliği yaptı. Ama Louis le Débonnaire bu iki sınıfı da kendinden uzaklaştırdı. Piskoposları, kendi görüşlerinden bile daha sıkı birtakım görüşler ortaya atan tüzüklerle rahatsız etti. Kimi zaman çok iyi kanunlar vardır ama yersizdirler. O çağlarda Araplarla Saksonlara karşı savaşa gitmeye alışık olan piskoposların, manastırlarda hüküm süren hava ile pek öyle ilgileri kalmamıştı. Öte yandan soylu sınıfına karşı güveni kal-

mayan Louis le Débonnaire halk arasından birçok kimseleri yüksek mevkilere getirmek zorunda kaldı. Soyluların ellerinden işlerini alıp sarayından dışarı attı; yabancıları çağırdı. Sözün kısası, kendisi bu iki sınıftan uzaklaşmıştı; onlar da kendisini yüzüstü bırakmaktan çekinmediler.

Konu XXII
Aynı konunun devamı

Ama krallığı asıl düşüren şey, bu hükümdarın devletin malını mülkünü dağıtmış olmasıdır. Burada Nitard'ı, Charlemagne'ın torunu olup Louis le Débonnaire'in tarafını tutan, Charles le Chauve'un emriyle de o çağın tarihini yazan ünlü tarihçi Nitard'ı dinlemek gerek. Nitard şöyle diyor: "İmparator düşünce ve davranışlarında Adelhard adında birisinin o derece etkisi altında kaldı ki, hiçbir konuda onun sözünden dışarı çıkmadı; yine bu gözdesinin sözüne uyarak devlet hazinesinin mallarını sağa sola dağıttı; bu yüzden de devletin mahvına sebep oldu." Böylece vaktiyle Akitanya'da yaptığını söylediğim şeyi sonradan imparatorlukta yaptı. Akitanya'da işlediği hatayı Charlemagne düzeltmişti ama şimdi artık düzeltecek kimse yoktu.

Devlet, vaktiyle Charles Martel saray başkanlığına getirildiği zaman hangi durumda idiyse o duruma döndü; şartlar da o zamanki şartlar olmadığı için durumu düzeltmek kolay olmadı.

Devlet hazinesi öylesine fakir düşmüştü ki, Charles le Chauve zamanında memurluklar, rütbeler, ancak para karşılığında veriliyor, kişi güvenliğini ancak para karşılığında sağlayabiliyordu. Normanları yakalayıp öldürmek mümkün olduğu halde, para karşılığında kaçmalarına göz yumuyorlardı; Hincmar'ın[455] Louis le Bégue'e verdiği ilk öğüt de, kurultaydan sarayın masraflarını karşılayacak kadar para istemesiydi.

Konu XXIII
Aynı konunun devamı

Papaz sınıfı, Louis le Débonnaire'in çocuklarını koruduğu için pişmanlık duymakta gecikmedi; bunda da yerden göğe kadar hakkı vardı. Bu hükümdar, daha önce de söylediğim gibi kilise topraklarını keyfi emirlerle laiklere vermiş değildi; ama çok geçmeden Lothaire İtalya'da, Pépin Akitanya'da, Charlemagne'ın planını bırakıp Charles Martel'in planını benimsediler. Kilise adamları, çocuklarına karşı imparatordan yardım istediler ama ne yazık ki onun da otoritesini yine kendileri dü-

455 Hincmar, 806-882, Reims başpiskoposu ve Charles le Chauve'un nedimi.

şürmüşlerdi. Bununla beraber, Akitanya'da az çok etkisi olduysa da bu müdahaleye, İtalya'da aldırış eden bile olmadı.

Louis le Débonnaire'in huzurunu kaçıran iç savaşlar, ölümünden sonraki iç savaşların da tohumlarını atmış oldu. Lothaire, Louis ve Charles adındaki üç kardeş büyükleri kendilerinden yana çekmeye ve böylece taraftar kazanmaya çalıştılar. Arkalarından gelmek isteyenlere kilise mallarını keyfi buyruklarla dağıttılar; soylu sınıfını elde etmek için ona papaz sınıfını teslim etmekten çekinmediler.

Capitulaire'lerden de anlaşılıyor ki bu hükümdarlar, ısrarlı istekler karşısında dayanamamışlar, çoğu zaman da şunun bunun isteklerini istemeyerek yerine getirmişlerdir. Yine capitulaire'lerden anlaşılıyor ki papaz sınıfı, krallardan çok soylu sınıfının baskısı altında bulunduğunu sanıyordu. Bundan başka papazlara en çok saldıranın da Charles le Chauve olduğu anlaşılıyor. Bu da ya kendi yüzünden babasını küçük düşürdükleri için papazlara beslediği kinden ya da öteki hükümdarlardan daha çekingen olmasından ileri geliyordu. Her ne hal ise, capitulaire'lerin, mallarını geri isteyen papaz sınıfı ile bu malları geri vermek istemeyen, bundan kaçınan ya da durmadan güçlük çıkaran soylu sınıfı arasındaki çarpışmalardan ve bu iki sınıf arasında kalan krallardan söz ettiğini görüyoruz.

O zamanki durum gerçekten acıklı bir durumdur. Louis le Débonnaire kendi malını mülkünü durmadan kiliselere verdiği halde çocukları tersine, kilisenin mallarını soylulara dağıtıyorlardı. Çoğu zaman yeni yeni manastırlar kuran el, bakıyorsunuz birden eski manastırları âdeta yağma ediyordu. Papaz sınıfı istikrarlı bir durumda değildi. Elinde avucunda ne varsa alıyorlardı ama o yine toplamakta devam ediyordu; bu arada kaybeden hep krallardı.

Charles le Chauve'un son zamanlarında artık, kilise mallarının iadesi için papaz sınıfı ile soylu sınıfı arasında hiçbir mücadele kalmadığını görüyoruz. Her ne kadar 856'da çıkan capitulaire ile 857 yılında Louis le Germanique'e yazdıkları mektupta piskoposların Charles le Chauve'a sitem ettiklerini görüyorsak da, o zamana kadar öyle tekliflerde bulunmuşlar, defalarca başka yıllara bırakılan öyle vaatleri hatırlatmışlardı ki artık onlar bile hiçbir şey elde edemeyeceklerini anlamış gibi görünüyorlardı.

Ondan sonra artık yalnız kilise ile devlete verilen zararları telafi etmek düşüncesi hâkim oldu. Krallar özgür kişilerini senyörlerin ellerinden almamayı, kilise mallarını da keyfi kararlarla şuna buna dağıtmamayı taahhüt ediyorlardı; bunun sonucu olarak da papaz sınıfı ile soylu sınıfı çıkar bakımından birleşmiş gibi göründüler.

Normanların o korkunç saldırıları da bu çekişmelerin son bulmasına büyük ölçüde yardım etti.

Yukarıda sözünü ettiğim nedenlerden ötürü olduğu kadar bundan sonra söyleyeceğim nedenlerden ötürü de her gün biraz daha itibardan düşen krallar öyle bir

an geldi ki kendilerini papaz sınıfının eline teslim etmekten başka çare bulamadılar. Ama krallar papaz sınıfını, papaz sınıfı da kralları zayıf düşürmüşlerdi. Charles le Chauve ile halefleri, devleti korumak ve düşmekten kurtarmak için papaz sınıfını yardıma çağırdılar ama boşuna; kendilerine vaktiyle duyulan saygıyı devam ettirmek için papaz sınıfına gösterilen saygıdan yararlanmak istediler ama nafile; dinsel kanunlar yardımıyla kendi kanunlarının otoritesini artırmak istediler ama gayretleri boşa gitti; sivil mahkemelerin verdikleri cezaları kilise mahkemelerinin verdiği cezalarla birleştirmek istediler ama bu da bir işe yaramadı; kontların otoritesini dengelemek için piskoposlara kral temsilcisi unvanını verdiler ama, bundan da bir şey elde edemediler; papaz sınıfının, etmiş olduğu kötülüğü tamir etmesine imkân yoktu; az sonra sözünü edeceğim bir felaket de krallık tacının yerlere düşmesine sebep oldu.

Konu XXIV
Nasıl oldu da özgür kişilere tımar sahibi olmak yetkisi verildi

Özgür kişilerin savaşa, kontun buyruğu altında gittiklerini söylemiştim. Bu da devletin çeşitli sınıfları arasında bir denge kurulmasını sağlıyordu; her ne kadar senyörlerin emrinde birçok vasallar var idiyse de, bunları, krallığın bütün özgür kişilerinin başında bulunan kont pekâlâ frenleyebiliyordu.

Önceleri bu özgür kişiler tımar sahibi olamamışlarsa da sonradan her biri bir tımar elde etmeyi başardı; bu işin, Gontran'ın saltanatı ile Charlemagne'in saltanatı arasında geçen zamanda olduğunu görüyoruz. Şu üç belgeden bunun böyle olduğunu çıkarmak mümkündür: Bir, Gontran, Childebert ve kraliçe Brunehault tarafından imzalanan Andely[456] antlaşmasının metni; iki, ülkenin Charlemagne tarafından çocuklarına bölündüğünü gösteren fermanın metni; üç, Louis le Débonnaire tarafından aynı amaçla çıkartılan fermanın metni. Bu üç belgede vasallar için aşağı yukarı aynı anlamda hükümler vardır; aynı konular aynı koşullara göre hükme bağlanmış olduğundan bu üç belgenin anlamı da, ruhu da aşağı yukarı aynıdır.

Ama özgür kişiler için bu üç belgede esaslı bir fark görülür. Andely antlaşması bu gibilerin tımar sahibi olup olamayacakları hakkında hiçbir şey söylemez; buna karşılık, Charlemagne'ın fermanında olsun, Louis le Débonnaire'in fermanında olsun özgür kişilerin tımar sahibi olabileceklerine dair özel hükümler vardır. Bu da gösterir ki Andely antlaşmasından sonra, yeni bir usul çıktı ortaya ve özgür kişiler bu büyük ayrıcalığı elde etmek imkânına kavuştular.

Öyle sanıyorum ki bu olay, Charles Martel kilise mallarını askerleri arasında böldüğü, bunlardan kimini tımar, kimini de malikâne olarak verdiği zaman derebeylik kanunlarında meydana gelen bir devrim sonunda ortaya çıktı. Yine öyle

456 Burada söz konusu olan 587 tarihli anlaşmadır.

sanıyorum ki, ellerinde öteden beri tımar bulunan derebeyler için, kralın yeni ihsanlarını malikâne şeklinde almak, özgür kişiler için ise bunları tımar şeklinde almak daha yararlı oldu.

Konu XXV
Carolingien'lerin zayıflamasının başlıca nedeni. Malikânelerde değişiklik

Charlemagne, bundan önceki konuda sözünü ettiğim bölme işinde, ölümünden sonra, her kralın adamlarının başka bir kralın ülkesindeki gelir kaynaklarından değil ancak kendi krallarının ülkesindeki gelir kaynaklarından yararlanabilecekleri kaydını koymuştu; buna karşılık herkes malikânesini, hangi kralın ülkesinde olursa olsun muhafaza edebilecekti. Bu belgeye Charlemagne'ın bir hususu daha ilave ettiğini görüyoruz; şöyle ki: Her özgür kişi, senyörü öldükten sonra, tıpkı senyörü olmayan kişi gibi üç krallık ülkesinden hangisini isterse orada bir tımar sahibi olmak hakkına sahip olacaktı. Aynı hükümleri, 817 yılında Louis le Débonnaire'in ülkesini çocukları arasında böldüğünü gösteren fermanda da buluyoruz.

Bununla beraber özgür kişilerin tımar sahibi olmak için girişimde bulunmaları kontun milis kuvvetini zayıf düşürmüyordu. Özgür kişi kendi malikânesi için yine vergi vermek, dört çiftlik başına bir kişi hesabıyla o malikânede çalışacak kişileri hazırlamak ya da tımara bakmak için kendi yerine bir adam yetiştirmek zorundaydı; bu konuda bazı kötüye kullanmalar olduysa da, gerek Charlemagne'ın gerek İtalya kralı Pépin'in birbirini tamamlayan kanunlarından anlaşılacağı gibi kolaylıkla bunların önü alındı.

Krallığın çökmesine Fontenay[457] savaşının sebep olduğunu söyleyen tarihçilerin yerden göğe kadar hakları var ama izin verirseniz o savaş gününün meşum sonuçlarına ben de bir göz atayım.

Bu savaştan bir süre sonra Lothaire, Louis ve Charles adındaki kardeşler, Fransız politik teşkilatını tümüyle değiştiren bir antlaşma imzaladılar.

Bu antlaşmanın, kendini ilgilendiren bölümünü Charles halka bildirirken şunları söylüyor:

l. Özgür kişi kendine efendi olarak kralı ya da herhangi bir senyörü seçebilir. Bu antlaşmadan önce özgür kişi bir tımar isteyebilirdi ama malikânesi daima doğrudan doğruya kralın nüfuzu altında, yani kontun yargılama alanı içinde kalırdı; senyöre de ancak, kendisinden elde ettiği tımarla orantılı olarak bağlanırdı. Bu antlaşmadan sonra ise her özgür kişi, malikânesini isterse krala, isterse herhangi bir sen-

457 Fontenay, Auxere'den otuz kilometre ötede bir kasaba. 25 Haziran 841 tarihinde Louis le Germanigue ile Charles le Chauve, kardeşleri Lothaire'i burada yenmişlerdir.

yöre bağlayabilirdi. Burada bir tımara talip olanlar değil, malikânelerini tımar şekline sokanlar, dolayısıyla, kralın ya da seçtikleri senyörün nüfuzu altına girmek için medeni haklarından vazgeçenler söz konusuydu.

Bunun sonucu olarak, daha önce konta bağlı özgür kişi olmak sıfatıyla doğrudan doğruya kralın egemenliği altında bulunanlar, kralı ya da öteki senyörlerden herhangi birini efendi seçmekte serbest kaldıkları için, farkına varmadan birbirlerinin vasalı oluyorlardı.

2. Özgür kişi devamlı olarak tasarrufu altında bulundurduğu bir toprağı tımar haline sokunca, bu tımar artık hayatının sonuna kadar mutlaka kendisinin olamazdı. Bu nedenle de, az sonra, tımarları, sahiplerinin çocuklarına veren genel bir kanun çıkarıldığını görüyoruz. Bunu çıkaran da yine antlaşmayı imzalayan üç kardeşten biri, Charles le Chauve'dur.

Üç kardeş arasında imzalanan bu antlaşmadan sonra ülkenin herhangi bir bölümünde her özgür kişinin krala ya da istediği herhangi bir senyöre bağlanmakta serbest olduğu hakkında söylediğim sözleri, o tarihten sonra çıkmış olan fermanların metinlerinde de bulmak mümkündür.

Charlemagne zamanında bir vasal bir senyörden bir şey aldı mı, aldığı şey bir *sou* değerinde bile olsa, bir daha o senyörden ayrılamazdı. Charles le Chauve zamanında ise vasallar kendi çıkarlarına ya da kaprislerine uyabiliyorlar, bundan ötürü de hiçbir cezaya çarpılmıyorlardı; hükümdar da zaten öylesine açık bir şekilde belirtmişti ki bunu, amacı sanki bu özgürlüğü kısmak değil, vasalları bundan daha çok yararlanmaya davet etmekti. Charlemagne zamanında tımarlar nesnel olmaktan ziyade kişiseldi; sonradan kişiselden çok nesnel bir hal aldılar[458].

Konu XXVI
Tımarlarda değişiklik

Tımarlardaki değişiklik malikânelerdeki değişiklik kadar önemliydi. Kral Pépin zamanında çıkartılan Conpiégne[459] capitulaire'inden anlaşılıyor ki kraldan tımar alan kişiler bu tımar bir bölümünü çeşitli vasallara veriyorlardı ama bu bölümler bütünden ayrı tutulmuyordu. Kral tımarın tümünü geri aldığı zaman bu bölümleri de geri alıyordu; senyörün ölümünde ise vasal da art tımarı elinden çıkarıyordu; tımarın yeni sahibi olan senyör ortaya çıkıyor ve art tımarlara sahip olacak vasalları seçiyordu[460]. Böylece, görülüyor ki, tımara bağlı olan art tımar değil, kişinin kendisiydi. Bir yandan art vasal krala bağlı oluyordu; çünkü birinci derecedeki derebeyine devamlı olarak bağlı değildi; öte yandan art tımar da kralın malı oluyordu;

458 Burada réel kelimesi nesnel anlamına gelmekte olup personnel'in (kişisel) karşıt anlamındadır.

459 Burada 757 tarihli capitulaire söz konusudur.

460 Arrière-fief'i, yani bir başka fief'e bağlı olanı fief'i art tımar diye çevirdik.

çünkü bu çeşit tımar, bir yerin yönetimine bağlı yerlerden değil tımarın kendisi sayılıyordu.

Art vasallık, tımarların el değiştirmesi mümkün olduğu sırada da öyleydi işte, hayat boyunca verildiği sırada da. Tımarlarla art tımarlar mirasçılara geçmeye başladığı zaman işler değişti. Evvelce doğrudan doğruya krala bağlı olan şey sonradan dolaylı olarak bağlı olmaya başladı; kralın nüfuzu da böylece âdeta bir derece, kimi zaman iki derece, çoğu zaman da daha çok azalmış oldu.

Tımarlar Üzerine adlı kitaplarda görülüyor ki kralın vasalları her ne kadar tımar, yani krala nazaran art tımar verebilmişlerse de, bu art vasallar ya da *vavasseur*'ler aynı şekilde tımar verememişlerdir[461]; yani vasallar verdikleri art tımarları pekâlâ geri alabilirlermiş. Hem zaten, bu şekilde verilmiş bir ayrıcalık tımarlar gibi babadan oğla geçemezdi; çünkü, tımar kanununa göre verilmiş bir ayrıcalık sayılmazdı bu.

Milanolu iki senatörün bu kitapları yazdıkları sırada, art vasallığın durumunu, kral Pépin zamanındaki durumu ile karşılaştırdığımızda, art tımarların ilkel durumlarını asıl tımarlardan daha uzun zaman koruduklarını görürüz.

Ama bu senatörler kitaplarını yazdıkları zaman, söz konusu kural için o kadar çok istisna belirtmişlerdir ki, bu istisnalar kuralı âdeta ortadan yok etmiştir. Çünkü küçük *vavasseur*'den tımar alan bir kimse savaşmak amacıyla Roma'ya kadar onunla beraber giderse bütün vasallık haklarını kazanırdı; bunun gibi, tımarı almak için de *vavasseur*'e para vermişse, *vavasseur* ne tımarı onun elinden geri alabilirdi, ne de oğluna intikal ettirmesine engel olabilirdi; ancak parasını geri verdiği zaman her iki hakkını da yok edebilirdi. Bundan başka zaten, Milano senatosunda da bu kurala uyan yoktu artık.

Konu XXVII
Tımarlarda başka bir değişiklik daha

Charlemagne zamanında herhangi bir savaş için yapılan çağrıya katılmak zorunluluğu vardı; katılmayanların cezası büyüktü; mazeret kabul edilmezdi; katılmayanlardan birine göz yuman kont bizzat cezaya çarpılıyordu. Ama üç kardeş arasındaki antlaşma buna da bazı sınırlar koydu ve böylece, soylu sınıfının, kralın elinden çıkmasına neden oldu. Yalnız savunma savaşlarında kralın buyruğu altına girmek zorunluluğu vardı. Öteki savaşlarda kişi isterse efendisinin buyruğu altında savaşa gider, isterse kendi işleri ile uğraşırdı. Bu antlaşma, beş yıl önce Charles le Chauve ile kardeşi Cermanya kralı Louis arasında imzalanmış olan bir başka antlaşma ile ilgili idi. Bu antlaşmada kardeşler birbirleriyle savaştıkları takdirde vasal-

461 Vavasseur, derebeylik rejiminde soylu sınıfının en alt kademesinden olan kişi. Bunlara vavassal da denirdi.

larını, kendilerini takip etmekten affediyorlardı. İki hükümdar bu antlaşmaya riayet edeceklerine ant içtikleri gibi ordularına da ant içirttiler.

Fontenay savaşında yüz bin Fransızın ölümü[462], geri kalan soylulara, bölme işlerinden dolayı krallar arasında eksilmeyen özel savaşlarda kendilerinin de kurban gideceklerini ve bu kralların tutku ve kıskançlığı yüzünden geri kalan Fransız kanının da dökülеceğini açıkça gösterdi. Bu nedenle de, devletin yabancı istilasına karşı korunması söz konusu olmadıkça soyluların hükümdarları ile birlikte savaşa gitmeye zorlanamayacaklarına dair bir kanun yapıldı. Birkaç yüzyıl yürürlükte kaldı bu kanun[463].

Konu XXVIII
Büyük görevlerde ve tımarlarda meydana gelen değişiklikler

Birdenbire her şey sanki kötülüğe yönelmiş, bozulmuş gibi bir hal aldı. İlk zamanlarda birçok tımarın devamlı olarak verilmiş bir şekle sokulduğunu söylemiştim ama bunlar hep özel hallerdi; tımarlar genel olarak kendilerine özgü olan niteliklerini yitirmemişlerdi; kral hazinesi bazı tımarlarını elden çıkarmıştı ama bunların yerine başkalarını edinmekten de geri kalmamıştı. Bundan başka kralın, büyük görevleri, devamlı olarak bir kimseye vermediğini de söylemiştim.

Ama Charles le Chauve hem büyük görevleri hem tımarları etkileyen genel bir tüzük çıkardı: Capitulaire'lerinde kontlukların hep kontun çocuklarına verilmesini emir buyurdu; tımarların da aynı tüzüğe uymasını istedi.

İleride bu tüzüğün daha da genişletileceğini göreceğiz; bunun sonunda da büyük görevlerle tımarlar daha uzak akrabalara intikal etti. Bu nedenle, o zamana kadar dolaysız olarak krala bağlı olan senyörlerin çoğu bu kez dolaylı olarak ona bağlı oldular. Önceleri kral mahkemelerinde hâkimlik eden, özgür kişileri savaşa götüren kontlar birdenbire kralla özgür kişiler arasında kaldılar; kralın gücü de böylece bir derece daha gerilemiş oldu.

Dahası var: Capitulaire'lerden anlaşıldığına göre kontların, kendi kontluklarına bağlı tımarları ve buyrukları altında vasalları varmış. Kontluklar babadan oğla intikal etmeye başlayınca, kontun bu vasalları kralın dolaysız vasalları olmaktan çıkmışlar, kontluklara bağlı olan tımarlar da kralın tımarı olmaktan çıkmışlar; kontlar daha güçlü olmaya başlamışlar; çünkü buyrukları altında bulunan vasallar onlara daha başka vasallar sağlamak imkânını bulmuşlar.

462 Fontenay, Auxerre'den otuz kilometre ötede bir kasaba. 25 Haziran 841 tarihinde Lous le Germanique ile Charles le Chauve, kardeşleri Lothaire'i burada yenmişlerdir.

463 Aslında bu kanunu soylular çıkarmışlardır.

Carolingien'lerin son zamanlarında bu halin sebep olduğu zayıflamanın derecesini daha iyi anlamak için, Capet'lerin ilk zamanlarında olup bitenlere şöyle bir göz atmak yeter; gerçekten de öyle, art tımarların sayısı öylesine arttı ki büyük vasallar umutsuzluğa düşmekten kendilerini alamadılar.

Krallıkta gelenek halini almıştı: Büyük kardeşler küçüklere hisse ayırınca, küçükler hisselerini en büyük kardeşe bir saygı belirtisi olarak geri verirlerdi; sonunda da bütün bu topraklar asıl senyöre ancak art tımar şeklinde bağlı olurdu. Philippe-Auguste, Burgonya dukası, Nevers, Bolonya, Saint-Paul, Dampierre kontları ile daha başka birçok senyörler, bundan böyle tımarlar ister miras yoluyla ister başka bir yolla bölünmüş olsun, toprağın tümünün arada başka bir senyör bulunmadan doğrudan doğruya aynı senyöre bağlı olacağını açıkladılar. Bu buyruğa herkes uymadı; çünkü başka bir yerde de söylediğim gibi, o çağlarda genel buyruklar çıkarmak imkânsızdı ama alışkılarımızın çoğu sonradan bu buyruğa dayanarak gelişti.

Konu XXIX
Charles le Chauve'un saltanatından bu yana tımarların özelliği üzerine

Charles le Chauve'un büyük bir görev ya da bir tımar sahibinin ölümünde erkek çocuğu bulunursa o görev ya da tımarın bu erkek çocuğa verilmesini buyurduğunu söylemiştim. Bunun sebep olduğu kötüye kullanmaları ve her ülkede bu kanunun ne dereceye kadar geniş tutulduğunu burada izlemek güçtür. Bununla beraber, *Tımarlar Üzerine* adlı kitapta görüyorum ki, imparator II. Conrad'ın saltanatının başlarında, egemenliği altındaki ülkelerde tımarlar torunlara geçmezmiş; tımarın son sahibinin çocukları arasında senyörün seçtiği çocuğa geçermiş. Böylece tımarlar, senyörün, çocuklar arasında başvurduğu bir çeşit seçimle şuna ya da buna verilirmiş.

Bu kitabın XVII. konusunda, krallık tacının Carolingien'ler zamanında bir bakıma nasıl seçimle verildiğini bir bakıma da nasıl babadan oğla geçtiğini açıklamıştım. Krallık miras yoluyla intikal ederdi; çünkü kral daima aynı sülaleden olurdu; henüz durum böyleydi; çocuklar birbirlerinin yerlerine geçerlerdi; krallık seçim yoluyla intikal ederdi; çünkü millet, ölen kralın çocukları arasından bir tanesini seçerdi. Olaylar hep zincirleme gittiğinden, bir politik kanun muhakkak başka bir politik kanunla ilgili olduğundan, tahtın intikalinde izlenen usul tımarların intikalinde de izlendi. Böylece tımarlar miras yoluyla da seçim yoluyla da çocuklara intikal etti; her tımar tıpkı krallık tacı gibi hem intihabi hem ırsi bir nitelik aldı.

Senyörün şahsına verilen bu seçim hakkı, *Tımarlar Üzerine* adlı kitapların yazarları zamanında, yani İmparator I. Fréderic'in saltanatı zamanında da mevcut değildi[464].

Konu XXX
Aynı konunun devamı

Tımarlar Üzerine adlı kitaplarda söylenilenlere bakılırsa İmparator Conrad Roma'ya giderken, hizmetinde bulunanlar kendisinden, çocuklara geçen tımarların torunlara da geçmesi için ve kanuni mirasçısı olmayan kişinin kardeşinin babalarına ait tımarı miras yoluyla alması için bir kanun çıkarmasını istemişlerdi. İmparator onların bu isteklerini yerine getirdi.

Buna ek olarak, (kitapları yazanların, İmparator I. Fréderic zamanında yaşadıklarını unutmamak gerekir), evet buna ek olarak şöyle deniliyordu: "Eski hukukçular, tımar için mirasçı olarak yan hısımın amca çocuğundan ileri geçemeyeceği kanaatinde bulunmuşlardır; oysa yeni zamanlarda bu miras hakkı yedinci dereceye kadar tanınmış, yeni hukuk anlayışıyla da sonsuz olarak bütün kuşaklara verilmiştir." Conrad kanunu da böylece yavaş yavaş genişletilmiş oldu.

Bütün bunların varsayım olduğunu kabul etsek bile, Fransız tarihinin bir okunması bize, tımarın Almanya'dan önce Fransa'da devamlı bir hal aldığını gösterir. Tımar hukuku Fransa'da 877 yılında ölen Charles le Chauve zamanında nasıl ise, 1024 yılında hüküm sürmeye başlayan İmparator II. Conrad zamanında da Almanya'da öyleydi. Ama Fransa'da Charles le Chauve'un saltanatından bu yana öyle değişiklikler oldu ki, Charles le Simple, imparatorluk tahtına olan su götürmez hakkını yabancı bir sülaleye karşı savunacak kuvveti bulamadı kendisinde; Hugues Capet zamanında ise, krallık tacını elinde bulunduran aile, malını mülkünü yitirdiğinden kendi tacını savunmak imkânını bile bulamadı. Charles le Chauve'un, kişiliği zayıf bir insan olması, Fransa'da hükümetin de o derece zayıf düşmesine sebep oldu. Ama kardeşi Louis le Germanique'in olsun, haleflerinin olsun daha üstün meziyetleri olduğu için devletleri de uzun zaman devam etti.

Ama belki de, Alman milletinin soğukkanlılığı ve deyim yerindeyse ruh sağlamlığı, tımarların ailelerde âdeta doğal bir eğilimle birleşmesini sağlayan imkânlara karşı daha çok dayanabilmiştir.

Şunu da söyleyeyim ki Almanların ülkesi, Fransızların ülkesi gibi, Normanlarla Arapların kendilerine özel bir şekilde yaptıkları savaşlarla harap ve perişan olmuş değildi. Almanya'da daha az servet, yağma edilecek daha az şehir, dolaşılacak daha az kıyı, aşılması gereken daha çok bataklık, daha çok orman vardı. Dev-

464 Burada söz konusu olan 1152'den 1190'a kadar hüküm süren Frédéric Barberousse'dur.

letin kolay kolay yıkılmayacağını bilen hükümdarlar kendilerine bağlı olan senyörlere daha az muhtaç oldular; yani onlara pek öyle güvenmediler. Hatta öyle görülüyor ki, Almanya imparatorları taç giymek için Romayla, savaşmak için de devamlı olarak İtalya'ya gitmek zorunda olmasalardı, tımarlar orada ilk durumlarını daha uzun zaman yitirmezlerdi.

Konu XXXI
Nasıl oldu da imparatorluk Charlemagne ailesinin elinden çıktı

Charles le Chauve dalının zararına olarak Louis le Germanique dalının piçlerine verilmiş olan imparatorluk[465], 912 yılında Franconie dukası Conrad'ın imparator seçilmesiyle daha da yabancı bir ailenin eline geçti. Fransa'da hüküm süren ve ancak birkaç köyü savunacak kadar kuvveti olan hükümdarların ise imparatorluk üzerinde bir hak iddia etmelerine imkân yoktu. Elimizde bugün Conrad'ın yerine geçen İmparator I. Henri ile Charles le Simple arasında imzalanmış bir anlaşma var; adı da Bonn anlaşması[466]. Söz konusu hükümdarlar Rhin ırmağının ortasına demir atmış bir gemide buluştular ve ölünceye kadar birbirleriyle dost kalacaklarına ant içtiler. Oldukça iyi bir *mezzo termine* buldular[467]. Charles, Batı Fransa kralı, Henri ise Doğu Fransa kralı oldu. Charles, imparatorla değil Cermanya kralı ile uzlaşmış bulunuyordu.

Konu XXXII
Nasıl oldu da Fransa tacı Hugues ailesinin eline geçti

Tımarların babadan oğla geçmesi, art tımarların genel olarak birleşmesi, politik hükümetin sönmesine ve derebeylik hükümetinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Krallara bağlı bir sürü vasal yerine, birkaç vasal kaldı; ötekiler de bu vasallara bağlandı. Kralların artık doğrudan doğruya egemenlikleri yok gibiydi: Etkisini duyurmak için bunca ortamdan geçmek, hem çok kuvvetli ortamlardan geçmek zorunda olan bu egemenlik asıl amacına varmadan silinip gidiyordu. Böyle bu derece büyük vasallar artık kolay kolay boyun eğemezlerdi; boyun eğmemek için de kendi vasallarından yararlanmaya kalktılar. Kendi malikânelerinden yoksun olan, ellerinde avuçlarında yalnız Reims ve Laon şehirleri kalan krallar, vasalların elinde âdeta oyuncak oldular. Ağacın dalları pek uzaklara yayılmış, tepesi kurumuştu. Krallık, bugünkü imparatorluk gibi, ülkesiz kalmıştı. Bundan ötürü de tacı, en kuvvetli vasallardan birine verdiler.

465 Söz konusu piçlerin biri Arnoul, öteki de oğlu N. Louis'dir.

466 926 yılında imzalanmıştır.

467 Mezzo termine, ortalama bir hal çaresi.

Normanlar krallığı yağma ediyorlardı; bir çeşit sal ya da küçük gemilerle geliyorlar, ırmakların ağızlarından içeri girip ilerliyorlar, kıyılardaki köy ve kasabaları yakıp yıkıyorlardı. Yalnız Orleans şehri ile Paris şehri bu çeşit hareketleri önleyebiliyorlardı; Normanlar da Seine ve Loire ırmakları üzerinde ilerlemek imkânını bulamıyorlardı. Bu iki şehrin sahibi olan Hugues Capet, krallığın geri kalan bölümlerinin anahtarlarını da elinde bulunduruyordu; yalnız onun savunabileceği bir tacı tutup başına geçirmekten başka çare bulamadılar. Sonradan, Türklere karşı sınırları savunan aileye de imparatorluk tacı tıpkı böyle verildi işte[468].

İmparatorluk Charlemagne ailesinin elinden, tımarların babadan oğla geçişine âdeta bir lütuf olarak verildiği sırada çıkmıştı. Hatta tımarların babadan oğla geçişi, Fransızlardan çok sonra Almanlarda bir alışkı halini aldı; bunun sonunda da, tımardan farksız görülen imparatorluğun başına seçimle birisinin getirilmesi uygun görüldü. Bunun tersine, Fransa tacı Charlemagne ailesinden çıktığı zaman tımarların babadan oğla geçişi bir gelenek halinde bu ülkede yerleşmiş bulunuyordu. Krallık tacı da bir tımar gibi babadan oğla geçiyordu.

Hem sonra, devrimden önce ya da sonra olagelen bütün değişiklikleri bu devrimin olduğu zamana mal etmek doğru olmaz. Her şeyi şu iki olaya indirgeyebiliriz: Hüküm süren aile değişti, bir; hükümdarlık tacı da büyük bir tımarla birleştirildi, iki.

Konu XXXIII
Tımarların devamlılığından meydana gelen bazı sonuçlar

Tımarların devamlı bir şekil alması üzerine Fransızlarda büyük evlat ya da önce doğmuş olmak hukuku meydana geldi. Mérovingien'ler zamanında böyle bir şeyi bilen yoktu: Taç, kardeşler arasında bölünürdü; malikâneler de öyle; tımarlar ise, ister babadan oğla geçsin ister hayat boyunca verilmiş olsun, bölünmesi imkânsız bir şeydi.

Carolingien'ler zamanında, Louis le Débonnaire imparatorluk unvanını büyük oğlu Lothaire'e vermiş ve böylece bu oğlunu küçük oğullarından üstün tuttuğunu göstermek istemişti. Kralların ikisi de her yıl imparatora gidip hediye vermek, ondan da daha önemli hediyeler almak zorundaydılar; ortak konularda imparatora danışmaları gerekti. Lothaire'in felaketine hep bunlar sebep olmuştur işte. Agobard, bu hükümdarın haklarını savunmak için yazdığı iki mektupta, bizzat imparatorun ortaya attığı sebepleri ileri sürmüş, imparatorun üç gün oruç tuttuğunu, kilisede dualar okuttuğunu, sadaka dağıttığını, Tanrı ile istişarede bulunduğunu, arkasından da

468 Gerçekten de öyle, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, II. Albert'ten sonra tam üç yüz yıl Habsbourg'ların elinde kaldı.

Lothaire'i imparatorluk işlerine karıştırdığını, bu hususta milletin ant içtiğini, sözünden geri dönemeyeceğini, papanın desteğini sağlamak için Lothaire'i Roma'ya gönderdiğini söyler. Bunları söylerken de büyük evlat hukukuna değil, bütün bu delillere dayanır; imparatorun, küçük çocukları için de bir bölme yaptığını, ama büyük oğlunu tercih ettiğini söyler; bunu söylerken de, pekâlâ küçükleri de tercih edebilirdi demek ister.

Ama tımarlar babadan oğla intikal etmeye başlayınca, büyük evlat hukuku iyice yerleşti; aynı nedenden ötürü, büyük bir tımar olan krallık tacı için de aynı haklar söz konusu oldu. Bölme usulünü kabul etmiş olan eski kanun ortadan kalktı. Tımarlar bir hizmetle görevli olduklarından sahiplerinin bu hizmeti yerine getirecek durumda olmaları gerekti. Böylece büyük evlat hukuku yerleşiverdi; derebeylik kanunu da bu suretle politik ya da medeni kanunun üstesinden gelmiş oldu.

Tımarlar babadan oğla geçmeye başlayınca senyörler tımarları diledikleri gibi kullanmak yetkilerini yitirdiler; bu zararlarını gidermek için de, tekrar satın alma vergisi diye bir vergi, geleneklerimizde sözü geçen bir vergi ihdas ettiler; önceleri asıl soydan gelenlerin ödedikleri vergiyi sonradan, yan soydan gelenler de ödemeye başladılar.

Çok geçmeden tımarlar, tıpkı baba malı gibi yabancılara da satılmaya başlandı. Bu yüzden bütün krallığa yayılan bir vergi çıktı ortaya; adına da *lods et ventes vergisi* dendi[469]. Önceleri bu vergiler keyfiydi, fakat satış izni genel bir hal alınca, her bölgede verginin miktarı tespit edildi.

Her mirasçı değişmesinde yeniden satın alma vergisi ödemek mecburiyeti vardı; bu vergiyi önceleri yalnız asil soydan gelenler öderlerdi. En yaygın usul toprağın bir yıllık gelirini ödemekti. Bu ise pahalıya mal oluyor ve vasalı zarara sokuyordu; tımara âdeta tesir ediyordu. Sadakat ve itaat senetlerinde çoğu zaman senyörün yeniden satın alma için belli bir paradan başka bir şey istemeyeceği açıklanıyordu; parada meydana gelen değişiklikler ise bu miktarı aşağı yukarı hiç denecek bir dereceye düşürdü; böylece günümüzde tekrar satın almak için ödenen vergi sıfıra düştüğü halde tımar satışı için alınan vergi bütün genişliği ile devam etmektedir. Bu çeşit vergi ne vasala ne de mirasçılarına ait bir vergi idi; doğrudan doğruya bir harç niteliğindeydi; bu yüzden, herhangi bir hükümle belli bir para tespit edecek yerde satıştan bir yüzde ödemeyi uygun buldular.

Tımarlar hayat boyunca verildiği zamanlar tımarın bir bölümünü vermek, öteki bölümünü de devamlı olarak art tımar halinde elinde tutmak mümkün değildi; bir şeyin sadece gelirinden yararlanacak olan bir kimsenin o şeyin sahibi olması anlam-

469 Lods et ventes vergisi, senyörün tımar içindeki topraklardan satın alan kişinin senyöre ödemek zorunda olduğu para.

sız olurdu. Ama tımarlar devamlı bir hal alınca, alışkıların ortaya attığı izin verildi. Adına da *se jouer de son fief* denildi[470].

Tımarların devamlı bir hal alması yeniden satın alma hakkının yerleşmesini sağladığından, erkek evlat yokluğunda kızların tımarlara mirasçı olmaları kabul edildi. Çünkü senyör tımarı, ölen sahibinin kız çocuğuna vermekle yeniden satın alma vergisi için gerekli halleri artırmış oluyordu; çünkü koca da kadın gibi vergiyi vermek zorundaydı. Bu hüküm, hükümdarın tacı için söz konusu olamazdı; çünkü kimseye ait olmayan taç için yeniden satın alma vergisi diye bir şey istenemezdi.

Toulouse Kontu V. Guillaume'un kızı babasının yerine geçmedi. Sonradan Aliénor Akitanya tahtına, Mathilde de Normandiya tahtına oturdular; o çağlarda kızların miras hukuku öyle sağlam bir şekilde yerleşmiş görünüyordu ki, Louis le Jeune Aliénor'dan ayrıldıktan sonra, Guyenne eyaletini ona bırakmakta hiçbir sakınca görmedi. Bu iki örnekle, ilk verdiğimiz örnek arasında pek öyle büyük bir zaman farkı olmadığı için, kadınlara tımara veraset etmek hakkını veren kanunun Toulouse kontluğunda, krallığın öteki eyaletlerinden daha sonra yerleşmiş olması gerekir.

Avrupa'da çeşitli krallıkların esas teşkilatı ise bu konuda, sözü geçen krallıkların kuruluşları sırasında tımarların bulunduğu duruma uymuştur. Kadınlar ne Fransa tacına mirasçı olabilmişlerdir ne de imparatorluk tacına; çünkü bu iki saltanat yönetimi kuruluşunda kadınlar tımarlara mirasçı olamazlardı; buna karşılık tımarların devamlı bir hal almasından sonra, yani Norman istilalarından ve Araplara karşı elde edilen zaferlerden sonra kurulmuş olan krallıklarda ve nihayet daha yeni çağlarda Almanya'nın sınırlarının ötesinde Hristiyanlığın yerleşmesiyle âdeta yeniden hayat bulan krallıklarda mirasçı olma hakkı kadınlara da tanındı[471].

Kolaylıkla alınıp verildiği çağlarda tımarları, hizmet edebilecek kişilere verirlerdi; şu halde henüz ergin olmayan kişiler söz konusu olamazlardı. Ama tımarlar devamlı bir hal alınca, senyörler, mirasçı ergin çağa gelinceye kadar tımara el koymaya başladılar; bunu da ya kendi menfaatlerini artırmak için ya da sözü geçen çocukları gerektiği şekilde yetiştirmek için yaptılar. Buna *gardenoble* denilirdi; vasilik ilkelerinden başka ilkelere dayanan bu usul, vasilikle ilgisi olmayan tümüyle ayrı bir şeydi[472].

Tımarlar hayat boyunca verildiği zamanlar, kişi, tımar için bağlılık sözü verirdi; asa vermek suretiyle yerine getirilen gerçek teslim muamelesi zamanımızdaki tazimat muamelesinin yerini tutardı. Kontların, hatta kral temsilcilerinin eyaletlerde tazimat kabul ettiklerine dair bir belge yok elimizde; hem zaten capitulaire'lerde bu

470 Se jouer de son fief, tımarını istediği şekilde kullanmak; tımarına tasarruf etmek; senyöre danışmadan tımarını bölmek hatta satabilmek.

471 Montesquieu burada Kuzey ülkeleriyle, Rus hükümetini ima ediyor.

472 Garde-noble, ergin olmayan soylu mirasçının eğitimiyle senyörün kendisinin uğraşması.

memurların böyle bir görevleri olduğuna dair bir kayda da rastlamıyoruz. Kimi zaman bütün tebaaya sadakat yemini ettirdikleri oluyordu; ama bu yemin şekli sonradan kabul edilen yemin şeklinden çok farklıydı; yeminin sonradan kabul edilen şekli tazimat töreniyle birleştirilmiş bir formaliteydi; tazimattan kimi zaman önce, kimi zaman sonra yapılırdı; bundan başka her tazimatta da olmayabilirdi; tazimat töreninden daha az şatafatlı olur ve ondan tümüyle ayrı bir şekil gösterirdi.

Bağlılıklarından şüphe edilen vasallardan, gerektiği zaman, *firmitas* denen teminatı almak da yine kontlarla kral temsilcilerine düşen görevlerdendi[473]; ama bu teminatı, krallar da birbirlerine verdiklerine göre, tazimat olarak kabul etmek imkânsız.

Keşiş Suger, bir Dagobert kürsüsünden söz ediyor ve eskilerin verdikleri bilgiye dayanarak, Fransa krallarının senyörlerin tazimatını bu kürsüden kabul ettiklerini söylüyor; bize kalırsa keşiş burada, kendi zamanının dilini ve düşüncesini ifade etmekten başka bir şey yapmıyor.

İlk zamanlarda derebeylerin kendilerini vasallarına tanıtmaları tesadüfe kalmış bir şeydi; ama tımarlar babadan oğla geçmeye başlayınca bu iş düzenli bir hal aldı; daha parlak törenler yapılıyor, daha çok formalite yerine getiriliyordu; çünkü, senyörlerle vasalların karşılıklı görevlerini yüzyıllar boyunca hatırlatacak belgeler gerekti.

Tazimat töreninin ben, kral Pépin zamanında başladığını sanıyorum; çünkü daha önce de söylediğim gibi, tımarların devamlı olarak verilişi bu kralın saltanatı zamanına rastlar. Bununla beraber bu yargımı ileri sürerken şöyle bir şart ortaya koşacağım ve Franklarla ilgili eski *annale*'lerin yazarları, Baviyera dukası Tassilon'un Pépin'e bağlılık yemini ettiği töreni tasvir ederken, salt kendi zamanlarındaki alışkılara bakarak konuşacak kadar cahil değillerdi, diyeceğim.

Konu XXXIV
Aynı konunun devamı

Tımarlar hayat boyunca verilirken yalnız politik kanunlara bağlıydılar; bunun içindir ki zaten, o çağların medeni kanunlarında tımar kanunlarından son derece az söz edilir. Ama tımarlar babadan oğla geçmeye, satılmaya, hibe edilmeye başlayınca, hem politik kanunlara hem de medeni kanunlara bağlandılar. Askerlik hizmetini gerektirdiği için tımar, politik hukuka; bir çeşit ticaret nesnesi olduğu için de medeni hukuka bağlı sayılırdı. Bunun sonucu olarak da, tımarlarla ilgili medeni kanunlar çıkarıldı.

473 Firmitas, sağlamlığı, güveni.

Tımarlar babadan oğla geçmeye başlayınca, veraset sırasıyla ilgili kanunlar zorunlu olarak tımarların devamlılığı ile bir bağ kurdular. Böylece Roma hukuku ile *salique* kanununun hükümlerine rağmen Fransız hukukunda şöyle bir kural çıktı ortaya: *Propres ne remontent point*[474]. Tımara hizmet etmek gerekti; bir dede, bir büyük amca senyör için iyi bir vasal sayılmazlardı; nitekim bu kural, Boutillier'den öğrendiğimize göre, önceleri yalnız tımarlar için uygulandı.

Tımarlar babadan oğla geçmeye başlayınca, tımara hizmet edilmesine göz kulak olmaları gereken senyörler, tımara vâris olacak kızların ve sanırsam bazı erkeklerin, kendi rızalarını almadan evlenmelerine izin vermediler; bunun sonunda da evlenme sözleşmeleri soylular için hem derebeylik hükümlerine, hem medeni kanun hükümlerine bağlı bir nitelik aldı. Senyörün gözleri önünde hazırlanan bu belgeye, tımara mirasçılar tarafından hizmet edilmesini sağlamak amacıyla, ileride veraset bakımından meydana gelecek bazı konularla ilgili hükümler kondu. Bunun içindir ki Boyer ile Aufrerius'un söyledikleri gibi, evlenme sözleşmelerine gelecekteki mirasçılar hakkında istenildiği şekilde hüküm koymak yetkisi başlangıçta yalnız soylulara verildi.

Eski akraba hukukuna dayanan ve bizim, şu anda uzun uzadıya incelemeye vakit bulamayacağımız eski Fransız hukuk biliminin bir sırrı olarak kalan ölenden kalanla ilgili hükümlerin, tımarlara ancak tımarlar devamlılık kazandıktan sonra kapsadığını söylemeye bilmem ki gerek var mı?

İtaliam, İtaliam[475]... Tımarlar konusuna ben, çoğu yazarların başladıkları yerde son veriyorum.

SON

474 Propres ne remontent point, burada propres miras yoluyla elde edilen gayrimenkul demektir. Bu ilkeye göre atalar vâris olamazlardı.

475 Uzun süren o meşhur yolculuktan sonra Aineias'ın arkadaşları İtalya kıyılarını gördükleri zaman böyle bağırmışlardı. Şimdi de Montesquieu, kitabının sonuna geldiği için seviniyor ve böyle bağırıyor.